This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

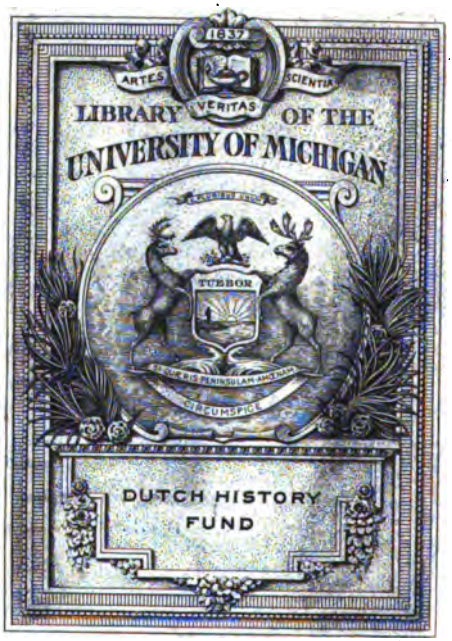
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12

MENGELWERK

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Derde Deels, Tweede Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXIV.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

Dutch lit.
Nijhoff
10-3-24

10843

GEDAGTEN OVER DE ARMOEDE, BESCHOUWD IN DERZELVER JAMMERLYKE EN BEKLAGENSWAARDIGE GEVOLGEN.

Paupertas mihi omni visum est, et miserum et grave.

TERENTIUS.

DE Armoede is ontwyfelbaar een van de afſchuwelykſte en verſchriklykſte Monſters, die door het Zedelyk kwaad op den Aardbodem gebragt, en onder het Menschdom verſpreid zyn geworden. Met regt is 'er elk voor vervaard, met regt word ieders hart met ſchrik vervuld, op deszelfs gevreesde aanvadering, dewyl 'er waarlyk niets bejammerenswaardiger kan bedagt worden, dan een arm, een nooddruftig Mensch; die, aan alle dingen gebrek lydende, zonder den meewarigen onderſtand van zynen Naasten, gevaar loopt, om wegens behoeftigheid te zullen vergaan. — Dan dit mangel aan het nooddruftige is flegts een gering gedeelte van den last der noodlydenden; het minſte der rampen, waar voor de behoeftigheid bloot ligt. Een arm Mensch gevoelt nog andere moeilykheden, die met het gebrek gewoonlyk gepaard gaan, en het gewigt zyner rampſpoeden merkelyk verzwaaren, hoe zeer hy ook ſchynt genoeg te draagen te hebben, om te moeten bezwyken onder den drukkenden last der Nooddruftigheid. — Men heeft juist niet volſtrekt noodig met eene angſtvallige bekommering den aard van een wezentlyk geluk te bepalen; noch te onderzoeken of de ſtaat der onvolmaaktheid wel voor zo een groot en uitgeſtrekt goed geſchikt zy; men behoeft, zeg ik, zich wegens een al of niet beſtaan van zulk een geluk hier op aarde, niet eens te bekommeren, om den ſtaat van den eenen Mensch gelukkig, en die van eenen anderen ongelukkig te noemen. Ik durf gerust vast ſtellen dat aan ieder Mensch, gelyk ons de ondervinding genoegzaam bevestigt, in deze weereld omſtandigheden bejegenen, waar uit hy genoegen, of ongenoegen raapt, naar gelang van den aangenamen of verdrietigen invloed, welken zy op het hart hebben. Indien nu de ſchakel der aangename aandoeningen on-

zer Ziele verbroken word, door onaangename voorvallen, en het gemoed, in plaats van het voorgaand genoegen, eene pynelyke en knagende aandoening gevoelt; wie zal my dan tegenſpreken, wanneer ik den ſtaat van zulk een mensch ongelukkig noem; en hem in tegendeel gelukkig ſchat, by wien de tegenovergeſtelde omſtandigheden plaats hebben? —— Zo wy dan, volgens het algemeen gevoelen, regt hebben iemand ongelukkig te noemen, wien toevallen bejegenen, die een ſmertelyken en verdrietelyken invloed op zyn geest hebben, gelyk dit noodzakelyk moet gebeuren, aan menſchen, welke aan alle nooddruftigheden dezes levens gebrek lyden; dan mogen wy ook, uit kragt van tegenſtelling, de zulken gelukkig noemen, dien, in een veel minderen graad, de lastige aanvallen dezer onaangenaame gewaarwordingen treffen. —— Dan mag men, naar het algemeen denkbeeld, dat de menſchen gewoon zyn van geluk en ongeluk te vormen, noodlydende menſchen met regt ongelukkig noemen; en hoe veel te meer zal dan zulk een dubbel beklagenswaardig zyn, en een gepast voorwerp van ons hartelyk medelyden worden, als wy zien dat zyn ſtaat daar en boven vergezeld is van omſtandigheden, die denzelven nog elendiger maaken? En dit is in der daad het Lot der behoeftige menſchen. Want in 't midden van alle de jammeren, alle de moeijelykheden en lasten der kwynende Armoede, leven de zulken niet zelden onder de veragting van het overige Menschdom: eene omſtandigheid in der daad, waar op men doorgaans weinig agt geeft; doch die egter hun lyden grootlyks verzwaart.

Het is een arm mensch; en dit alleen is genoeg, om bloot geſteld te worden, aan de uiterſte veragting, aan allerleis verſmading, en veelerhande zoorten van ruwe bejegeningen. —— Het is een arm mensch; hierom vind men wel dra de billykſte reden, om allen omgang met hem te myden, zich van hem af te zonderen, alle gemeenſchap met hem af te ſnyden, en hem als uit de Maatſchappy der Menſchen te ſtooten; even als hadde hy op eenmaal alle menſchelykheid uitgeſchud, en als ware hy geplaatst onder den laagſten rang der Schepzelen. —— Zo ſtroomen de verſmading en verguizing van alle zyden met geweld op hem aan; zo word hy in het oog van de weereld een voorwerp van veragting: en men zou het eer voor eene misdaad rekenen, hem als een redenmagtig wezen te beſchouwen, dan hem aan te merken, als iemand, die, door zyne armoede, te gelyk met zyn aanzien in de weereld, alle redelykheid heeft afgelegd. —— Aan zulke en zoortgelyke bejegeningen ſtaat de behoeftige mensch bloot; een ge-

drag

drag voorwaar zo hard en ruw, dat de bloote overdenking my eene koude rilling door de leden jaagt! —— „ Men zou „ ſchier wanen, zegt ergens de beroemde Britſche Zedemeester, dat alle de hoedanigheden, welke den Mensch agtbaar of veragtelyk maken, in den Rykdom, of in de Armoede, gelegen zyn. Rykdom geeft agting, verdienſten en „ aangenaamheid aan zyne bezitters. De Armoede in tegendeel baart veragting voor allen, die 'er onder zugten; „ zy brengt den behoeftigen nadeel en ongeluk aan in alles, „ wat hy onderneemt. Een arm Man heeft noch verſtand, „ noch handen, noch mond, om zich zelven, en zyne Vrienden te helpen. Hy is in den zelfden ſtaat, als een Kranke, „ met dit verſchil, dat de Armoede eene beſmetting heeft, „ die elk vliet. Niemand wil de Ziekte der Armoede verligten, en zo men het doet, toont men meer veragting, dan „ mededogen voor den Zieken, en de weereld ziet in den „ Arts meer hoogmoed, dan mewarigheid met den Lyder. In „ dezen droevigen toeſtand zyn de verdienſten, de Deugd en „ het verſtand onnut. Al het goed, dat een eerlyk man, „ die arm is, verdient, kan hem niet genaken; het kwaad, „ dat hem dreigt, treft hem onvermydelyk. Iemand, die „ onder den laſt der behoeftigheid zugt, ſpreekt vol ſchroom; „ hy onderneemt al bevende, en alles wat hy uitvoert, mislukt. Hy word van elk over het hoofd gezien, of veragt. Elk ſchuwt hem als de peſt, en houd zyne deur voor „ hem geſloten. Hy word overal beſpot, gehoond en uitgekreten. " ——. De trekken van dit Tafereel zyn door dezen Menſchkundigen zeer levendig afgemaald; en men ziet 'er uit, hoe hy de veragting van eenen behoeftigen aanmerkt, als het voornaamſte deel van deszelfs lyden. Elk mensch behoorde dierhalven, terwyl hem, door de gunſtige beſchikking van zynen genadigen Formeerder, alles rykelyk is toegedeeld geworden, wel degelyk in overweging te nemen, dat hy morgen voor die zelfde plagen en rampen, welke eene uitſtooting van onder de zamenleving der Menſchen, tot een onvermydelyk gevolg hebben, dat hy, zeg ik, morgen voor die zelfde plagen en rampen bloot ſtaat; nademaal men van de behoudenis zyner aardſche bezittingen geen oogenblik kan verzekerd zyn; en dat hy dan ook die zelfde verſmading en verguizing van zynen Evenmensch, welke wy in de opgegeven tekening vinden afgebeeld, zou te wagten hebben. —— Maar voor al behoort men te gedenken, dat het ganſche Menschdom uit éénen bloede geformeerd is; en dierhalven, dat wy allen Schepzels zyn van gelyke beweginge, als alle behoefti-

gen en nooddruftigen; en dat wy daarom ook aan alle die toevallen, en aan de zelfde nukken eener wangunſtige fortuin onderhevig zyn, als zy, op welken wy nu maar al te dikwils met een oog van verſmading neer zien. Dierhalven betaamt het een ieder, zich, omtrent deze ongelukkige voorwerpen van medelyden, gevoelig te betoonen, om dezelven in hun lyden te onderſteunen; in hunnen druk te hulpe te komen, en in hunnen wanhopigen ſtaat met een vaardigen onderſtand te vertroosten.

Stelt u dan ſlegts maar weinige oogenblikken, gy die van den Hemel met goederen mild en overvloedig bedeeld zyt; die de agting hebt van het Volk; die van zommigen word aangebeden; die vrienden hebt zonder getal; die u dagelyks kunt baden in de wellusten deezer weereld; die alle de zoetigheden des levens ryklyk ſmaakt; ſtelt u zelven ſlegts voor weinige oogenblikken in die drukkende omſtandigheden; dat Gy van al de Weereld verſtooten, van uwe beste vrienden verlaten, en gezet wordt buiten de Maatſchappy der Menſchen; even als of gy niet langer meêr eenige menschlykheid bezat: beſchouwt u zelven eens als door de drukkendſte omſtandigheden van voren en van agteren omringd; niets hebbende, om aan te trekken; niets waar mede gy uwe rillende leden tegens de nypende nagtkoude kunt beſchermen; geene dan geſcheurde en gelapte kleederen, door welker menigvuldige gaten de naakte huid zich overal zien laat; geen ſprankel vuurs, om u in eene ſtrenge vorst te warmen; met eene hongerige maag, maar zonder voedzel, om den rammelenden honger te ſtillen. — Stelt u zelven maar ſlegts voor zeer weinige oogenblikken, in zulke bejammerenswaardige omſtandigheden, zou het dan wel mogelyk zyn, dat uw hart langer zo koud, zo ongevoelig zou kunnen blyven, omtrent uwen noodlydenden Medemensch? Het tegendeel, mag men denken, het tegendeel zal waar zyn, uw hart zal n tot medelyden neigen, uw boezem zal warm worden; gewis gy zult u haasten, om de Armen ſpoedig te hulp te komen, om hen uit hunne elende te rukken, of ten minſten hun lot eenigzins draegelyker te maken. — Het is ondertuſſchen zeker, dat ik niet by vergrooting ſpreek, met betrekking tot den toeſtand van een arm mensch; elk weet dat het opgemelde zyn algemeen lot is; het harde Lot van een Schepzel door u, die in een gelukkiger kring geplaatst zyt, gewoonelyk met veel veragting en verontwaardiging beſchouwd. — Dan deze beklagelyke toeſtand der Noodlydenden kan daar en boven nog merkelyk verzwaard worden, door veele bykomende omſtandigheden. Begrypt, dat gy, arm zynde, aan alles gebrek hebbende,

Va-

Vader zyt van een talryk huisgezin; dat gy telkens nederziet op uwe huisvrouw en tedere kindertjes, die, van honger en dorst klagende, u, met eene hartbrekende taal, hunnen nypenden nood te kennen geven; en dat gy ondertusschen niets hebt om hunnen dorst te lesschen, of hunnen honger te paaien; — dat zy u al klagende aanhangen, en die klagten u de ziel verscheuren; — terwyl zy door gebrek aan voedzel en behoorlyk dekzel onvermydelyk schynen te moeten sterven. — Overweegt, hoe uw Vaderlyk hart, op de tederste, op de gevoeligste wyze, zou bewogen zyn, maar helaas gy zoud ze niet kunnen helpen! — Daar en boven zet de magere krankheid nog haren verderselyken voet over uwen dorpel; grypt u en de uwen, op de onbarmhartigste wyze, aan; dan ligt eensklaps alle de hoop, die men nog van de hand des Vaders te wagten had; de elenden verdubbelen zich, en men ziet nergens eene uitkomst uit de rampen. — Dat een onmedogende Rykaard zich zelven dit lot voor oogen stelle; dat hy alle die rampzalige omstandigheden in een levendig tafereel voor zyn verstand brenge; het allerhardste hart zou 'er door aan 't gloeijen raken; en hy zou voorwaar de Menschelykheid geheel uitgeschud moeten hebben, indien de boezem ongevoelig bleef over het jammerlyk lot van zynen Medemensch.

By deze algemeene aanmerkingen komt nog eene zekere en ontegenzeggelyke waarheid, die op de onbedriegelyke bevinding gegrond is; hier in bestaande, dat, onder alle standen, geen staat op den Aardbodem ligter gevaar loopt van te veranderen, en in erger te verkeeren, dan die der zulken, welken boven 't gemeen verheven zyn, of die der Ryken. Een ryk man kan in éénen nagt arm worden. — Een aanzienlyk man verliest op één oogenblik al zyn aanzien en waardigheden; hy word uit de hoogte gestooten, tuimelt in de laagte, en ziet zich tot den smaadlyksten trap van verachting vernederd. De magtigsten der Aarde, Vorsten en Prinsen, staan op gladde en gevaarlyke plaatzen; en de wankelbaarste staten zyn de zulken, die ver boven het gemeen verheven zyn. Ik behoef de waarheid van myn gezegde door geen voorbeelden te bevestigen; een ieder heeft dezelve menigvuldigmalen in zynen leeftyd kunnen waarneemen, zonder dat hy de moeite behoeft te doen, om tot voorige tyden te rug te treden.

Dan schoon de Staat van Hoogheid wel aan de meeste gevaren en wisselvalligheden onderworpen zy, zo moet men echter den middelstand, tusschen den aanzienelyksten, en

geringſten, hoewel die ver de gelukkigſte op aarde zy, niet ten eenemaal veilig agten, als ware dezelve geheel beſchut tegens deze aanvallen. — Zulken dierhalven, aan welken de goede Voorzienigheid zo vele goederen heeft uitgedeeld, dat zy ook aan anderen kunnen mededeelen, behooren, van deze waarheid ten vollen overtuigd zynde, zich ook altyd bereidwillig te toonen, in de beoefening van dien noodzakelyken Kristelyken pligt, om den Armen noodlydenden wel te doen.

Onder de oude Egyptenaaren was men gewoon, den ſtaat van een arm Mensch beklaagelyk voor te ſtellen; ten einde anderen des te eer te bewegen, tot ontferming over het hard en beklaaglyk lot van hunnen Evenmensch. Men beeldde de Armoede af, in een zeer aandoenelyk Tafereel, en deed 'er zulke levendige trekken in affchitteren, dat ze wel moesten doordringen, in de harten der zulken, dien door de goede Voorzienigheid zo een gunſtig lot geſchonken was, dat ze aan anderen kunnen weldoen.

Men vertoonde van ouds de Armoede, onder de afbeelding van een Perzoon, dien men in verſchillende gedaanten onder 't oog bragt, om, door de verſcheidenheid der vertooningen, de veelvuldige uitwerkingen van dezen allerjammerlykſten toeſtand des te levendiger aftebeelden, op dat zy dus doende des te gereeder medelyden verwekken, en den Mensch over zyn eigen vleesch tot ontferming bewegen mogten.

In één dezer aandoenelyke Tafereelen had men de gewoonte van een mager en naakt mensch af te beelden, met alle zulke trekken in het aangezigt, die eene uiterſte vertwyfeling en verwilderde wanhoop aanduiden. Dit naakt en wanhopig Schepzel, wien de woeste en verwilderde hairlokken over het hoofd en de ſchouders ſlingerden, zag men geplaatst op eene woeste, dorre, akelige en eenzame rots, aan handen en voeten gekluisterd. Het zelve wierd verbeeld in eene vlaag van de allerysſelykſte woede, zo als het zyne ondragelyk knellende boeijen met de tanden in ſtukken wilde ſcheuren; terwyl inmiddels een aandrang van golven, op deze woeste rots, gejaagd wierd door een verſchrikkelyk geweld van bulderende ſtormwinden, welke alles eene vertooning van de yſſelykſte naarheid opleverden. — Een gepast Zinnebeeld voorwaar, om den Mensch eenen kragtigen indruk van den bejammerenswaardigen toeſtand der Armoede in te boezemen. — Het naakte Beeld was eene natuurlyke Schildery van de naakte Armoede; die niet ſlegts aan den noodigen Leeftogt gebrek moet lyden, waar van de onvrugtbaare en-

een-

eenzaame rots een volmaakt Zinnebeeld is; maar die tevens niets heeft, waar mede zy zich dekken zal, tegen de ruwſte aanvallen van ſtormen en onweêr; van regen, hagel en ſneeuwbuijen; die geene kleederen bezit, welke haar tegens de nypende koude beſchermen, en dus blootgeſteld is aan alle de beledigingen der lugt. — Men tragtte dus een beeld te maken, welks bloote beſchouwing een teder mededoogen in 't hart verwekken moet. — Nadien de Armoede aan zulke beklagenswaardige omſtandigheden onderhevig is, achtten de Ouden eene enkele beſchryving met woorden niet kragtig genoeg, om 'er de Ziel zo ſterken indruk van te geeven, als zy meenden, dat het gewigt der zaake vorderde: kunnende alle die tederheid, en aandoenlykheid, welke een recht medelydend hart gevoelen moet over zyn noodlydenden en behoeftigen Medemensch, niet genoeg gaande gemaakt worden, door bloote woorden. Om deze reden bedienden zy zich van Beeldſpraaken en Zinnebeelden; als een geſchikt middel, om een veel gevoeliger indruk op de gemoederen te kunnen maken; en het vuur der edelſte Deugden, dat zy in de harten der menſchen poogden te ontvonken, ſterker in den boezem te doen ontvlammen.

Als zy hunne Beeltenis op eene verlaten en eenzame rots plaatſten, wilden zy daar door aanduiden, hoe de Armen, in de Waereld van alles verlaten, verogt en verſmaad worden, van hunnen Evenmensch; hoe een ieder de Noodlydenden ſchuwt, vliet, verſmaad en doorgaans alle gemeenſchap met hem afſnyd. — Word men niet, arm zynde, dikwils verlaten van alle zyne boezemvrienden, van alle bekenden? Schamen zich de Bloedverwanten niet, arme Vrienden voor de hunne te erkennen? — Hem, die geld en goederen bezit, ziet men door eene menigte van Vrienden omringd; maar deze verdwynen als de ligtſte nevel voor den wind, wanneer iemand arm word. De boven aangehaalde Britſche Zedemeester, zegt hierom zeer wel: „ Men behoeft inderdaad geenen „ anderen lof aan iemand te geven, om hem vrienden te ma„ ken, dan alleen te zeggen, dat hy ryk is. Op de zelfde „ wyze kan men iemand niet geheel hatelyk maken, niet op „ den laagſten trap van veragting plaatzen, dan door hem „ voor arm te ſchelden. Schoft, Schavuit en Schelm zyn „ gene namen van zo eenen kragtigen indruk, dan die van „ kaken Vink en naakte Zwaluw. Een man, die daar voor „ uitgemaakt word, heeft fluks al de weereld tegen, en nie„ mand mag hem zien, noch lugten." Het lyden van ge-

brek alleen is inderdaad genoeg, om, in het midden van het Menschdom, eenzaam te leven, en geheel verlaten te wonen.

Dat de Winden, Stormen en Onweren, in de voorgemelde Beeldspraak, de tegenheden, rampen en wederwaardigheden der Menschen afbeelden, heeft geen nadere opheldering noodig. — En 't is niet minder blykbaar, dat de Boeijen, waar mede het Beeltenis, in ons aangehaalde Tafereel, aan handen en voeten gekluisterd stond, ons levendig eenen deerniswaardigen toestand der Armoede vertoonen. De Noodlydende Mensch word door vele jammeren en elenden dezes levens gebonden; terwyl hem tevens alle hoop en middelen ontnomen worden om uit dien jammerlyken, tot een gunstiger, tot een beter, staat van geluk over te gaan; want het is zeer bezwarelyk, zo niet onmogelyk, dat de Armoede hare kluisters van elende verbreke, om uit dien afgrond van jammeren, in welke zy gestort is, op te klimmen. Dit is tog veeltyds het beklagelyk lot der Armen; tot aan het einde hunnes levens, moeten zy aan alle nooddruft gebrek lyden; en zy behooren daarom des te meer voorwerpen onzer ontferminge te zyn. Boven dien, duiden deze Boeijen ons ook aan, hoe de Armoede den Mensch buiten het gebruik der dingen stelt, die hen anders hadden kunnen verkwikken; of der zulken, waar door hy zich beroemd, of vermaard had kunnen maken. De Armen en Nooddruftigen tog zyn alle de toegangen tot eer, tot roem, tot geleerdheid, tot kennisse, tot kunsten en weetenschappen toegesloten; hunne handen en voeten zyn gebonden door banden van elende; en zy worden hier door buiten alle mogelykheid gesteld, om, even gelyk andere Menschen, dezelven, naar hun begeeren, te kunnen gebruiken.

Door de wanhopige pogingen, in het zinnebeeldig Tafereel gemaald, om, in eene vlaag van woede en verwyfeling, de knellende banden in stukken te scheuren, en de boeijen met de tanden te verbryzelen, tragtte men levendig te vertoonen, hoe een Mensch, die armoedig is, ligt tot de wanhopigste bedryven vervallen kan; want hy, die gebrek lyd, kan zeer ligt gebragt worden, tot het ondernemen en uitvoeren der buitensporigste zaken, die de allerrampzaligste uitvinden na zich slepen. Het verdient zo groot eene verwondering niet, een eerlyk Man te ontmoeten, die door de Fortuin aan alle kanten begunstigd en toegelagchen word: zulk een gedrag kan juist niet altyd den naam van eene uitsteekende Deugd draagen. Maar Arm te zyn, en nochtans een Eerlyk Man te blyven, is een bewys van eene verheven Ziel, en verdient

den

den naam eener ſchoone Deugd; welke in een Man van hoge geboorte, en magtige ſchatten, boven alles zou uitſchitteren, daar ze nu verholen blyft, onder het veragtelyk kleed der Armoede.

Vestigen wy na dit alles nog het oog op de loshangende haarlokken, die over 't hoofd en de ſchouders van dit beeld ſlingeren, zy geven ons een gevoegelyk denkbeeld, van de losſe gemoedsgeſteldheid, van de verwarde gedagten der Behoeftigen; of liever van derzelver verwilderden en woesten aart, waar toe de Mensch natuurlyk zeer ſchielyk vervalt, zo dra hy buiten den gemeenen ommegang der Maatſchappye geſlooten word. Misſende alle de zoetigheden des levens, alles, dat hem het zelve anders aangenaam en bevallig maakt; dervende ſchier alle verkeering met andere menſchen, legt hy ook tevens alle gemanierdheid af; terwyl hy de gelegenheid niet heeft, om eenige goede Zeden te oefenen; 'er ſchynt ten laatſte, tusſchen hem en het redelooze Vee, maar een geringe tusſchenſtand.

Ziet daar één dier beeldſprakige Schilderyen, van welke de Ouden zich met veel vrugts wisten te bedienen. Men moet bekennen, dat alle derzelver trekken, de eene of andere dier verdrietige omſtandigheden, met welke de Armoede te worſtelen heeft, vry levendig afmalen: en zy vereenigen zich zamen in het afgetekende beeld, om dat men veele Perzoonen vinden zal, in welke zy allen gelyklyk zyn aan te treffen. Dus worden de deerniswaardige omſtandigheden der Noodlydenden indiervoege afgeſchilderd, dat 'er tevens de trekken in doorſtralen van die uiterſten, tot welke een Mensch uit gebrek vervallen kan; en die te gelyk toonen, hoe hy buiten de mogelykheid gebragt is, om van de zoetigheden der Zamenlevinge gebruik te maken; terwyl de gaven, hem door de Natuur geſchonken, verhoolen blyven, om dat hem alle de toegangen tot eer, roem, wetenſchappen en kunſten, waar door hy anders onder de Maatſchappy bekend zou worden, toegeſloten zyn.

Gelyk men nu in dit Tafereel, uit de oude Beeldſpraken overgenomen, den jammerlyken toeſtand der Armoede met levendige koleuren geſchilderd ziet; zo zyn de trekken, welke men daar van in de gewyde Schriften aantreft; niet minder natuurlyk. — Salomo zegt: „ De behoeftigheid der gerin„ gen is hunne verſtoringe; hy word zelfs van zyne Vrien„ den gehaat; en daar zyn mond vervuld is met ſmeekingen, „ ontvangt hy, in antwoord, van den Ryken harde dingen". Op die zelfde wyze word ons geleerd; „ hoe een arm mensch

„ alle gelegenheden benomen word, om eenige aangename,
„ en bevallige verdiensten te vertoonen; dewyl zyne verag-
„ ting by alle menschen dezelve vrugteloos maken; niemand
„ neemt 'er opmerking op; en in vele gevallen zou men het
„ eene schande rekenen, zyne oplettendheid daar aan besteed
„ te hebben". In waarheid, vele Luiden van aanzien zouden het ver beneden hunne waardigheid rekenen, een arm Mensch, een Schepzel, zo ver beneden hun geplaatst, eenige opmerking waardig te schatten; het was nogtans eene edelmoedigheid, een bewys van eene verheven Ziel; maar men zou zulk eene edelmoedigheid tot schande rekenen. Zodanig is waarlyk veelal het slegt, het laag gevoelen, en het ongelukkig bestaan veler menschen, die de goede Voorzienigheid in een hoger rang geplaatst heeft. Velen zelfs, schoon hunne Zielen anders aandoenelyk genoeg zouden zyn, om door elendige voorwerpen getroffen te worden, bezitten geen moeds genoeg, om zich tegens de heerschende verdorvenheid te verzetten, en willen liever, met de dwaze Waereld, eene eer stellen, in iets, dat waarlyk een ieder redelyk Wezen tot schande en oneer verstrekt. Men houd veel eer zodanige menschen voor dwazen, welke eenige oplettendheid besteden omtrent de Armen, dan dat men derzulken deugd zou pryzen, die ook in een arm Mensch eenige verdiensten zien kunnen. — Wie tog zou den Nooddruftigen verstand durven toekennen, en niet tevens voor zich zelven vreezen, dat hy al ras by de Weereld voor een dwaas zal te boek staan? „ Want de wys-
„ heid der Armen is ten uiterstèn veragt; en zyne woorden
„ worden niet gehoord".

Hoe ongelukkig, hoe jammerlyk elendig is dierhalven een Mensch, die onder de veragtelyke Armoede, onder de bedrukte, de kwynende nooddruftigheid zugt; die, aan alle de verkwikkelykheden des levens gebrek lydende, zyne dagen in kommer, in elende, in zugten, in druk, in het uiterste gebrek aan alles, wat tot het leven noodig is, slyten moet. Die met schrik den morgenstond ziet ryzen, om dat de dag hem weder nieuwe rampen dreigt; die met ontroering den langen en kouden nagt ziet naderen, welken hy genoodzaakt is op een hand vol stroo, zonder genoegzaam dekzel, om zyne leden tegens de nypende nagtkoude te dekken, te moeten doorbrengen. — Welk een beklagelyk voorwerp is zulk een Mensch dan niet; daar de Armoede, op zich zelve zo hard en ondragelyk, nogtans, gelyk wy getoond hebben, door eene menigte van bykomende omstandigheden veelal verzwaard word. Hy schynt de menschlykheid te verliezen, en de beste verdiensten wor-

den

den in hem niet geacht, daar zy in anderen, door geld en aanzien ondersteund, eene beminnelyke vertooning maken. Hier uit vloeit natuurlyk voort eene smadelyke verachting; nadien een Mensch, wiens goede hoedanigheden men altoos voorby ziet, terstond aan de versmading blootgesteld is; en wel dra een voorwerp van ieders verachting worden moet. Voorwaar, eene der hardste bejegeningen, welke een Sterveling drukken kunnen; die hem het leven, hoe zeer anders natuurlyk gewenscht, lastig en verdrietig maken; die hem dikwerf in de uiterste vertwyfeling storten kunnen. Met het hoogste regt merkt des de wyste der Koningen „ de Armoede der gering„ gen als hunne verstoringe" aan; al hunne rust en genoegen verkeert in onrust, moeite, kwelling, en een beklagelyk ongenoegen. De Armoede is de Verstoordster van het geluk der Stervelingen; zy ontzet hen van hunne goederen en bezittingen; zy stelt hen tot voorwerpen van verachting, van smaad en schande; zy maakt hen, volgens Salomo's getuigenis; „ge„ haat by hunne Vrienden; en schoon hun mond vervuld „ zy met gebeden, zy verwerven dikwils niets anders van „ den Ryken, dan harde woorden".

Leert ons de bevinding, welk een streelende Balsem de raad der Vrienden zy, in ongevallen en beklagelyke wederwaardigheden; hoe ongelukkig is dan het geval niet van een arm Mensch, die van zyne Vrienden, van zyne Naastbestaanden, van al de Weereld verlaten, by elk geschuwd en gemyd word als de pest; die, by dit alles, nog de smaadheid dragen, en de verachting van zyne meerderen ondervinden moet; die alle kwade bejegeningen geduldig moet afwagten, of, zo hy 'er zich tegen verzetten wil, in gevaar is, van nog zwaarder te ontvangen. Hoe moeilyk valt het ons dikwils, voor een enkelen keer te verdragen, dat wy kwalyk bejegend worden; hoe zeer smert het ons, een enkel bits woord te moeten verduwen. Maar hoe dikwils moet een behoeftig Man de smaadheid verdragen, die hem van den ryken met de uiterste verontwaardiging word toegebragt!

Zou men, dit alles nagaande, niet moeten denken, dat zy, die het lot der Armen zo ondragelyk maken, ontwyfelbaar Wezens moeten zyn van een veel voortreffelyker natuur, dan de Menschen? Men zou veelligt wanen, dat zy tot den rang der Engelen behooren, of eene andere zoort van Wezens zyn, die God gebruiken wil, om den Armen te kwellen; uit aanmerking dat hy zelve een afkeer van den Noodlydenden heeft. Intusschen is evenwel noch het een, noch het ander waar. Schoon God, het oneindig goedertieren Opperwezen,

den

den eenen Mensch in eenen gelukkiger stand op deze Wereld dan den anderen geplaatst hebbe, en dus den Armen in zeker opzigt beneden den ryken en aanzienlyken; zo doet hy zulks echter geenzins, om dat een arm Mensch onedeler van natuure is, dan een aanzienelyken, of in den aart iets minder; noch ook, om dat hy van een boozer, of kwaadaartiger gesteldheid is; en noch veel minder, om dat hy by God gehaat is. Neen! onze groote Schepper heeft alleen, om zeer wyze reden, onderscheiden Staten onder de menschen gesteld, op dat een ieder het zyne zou toebrengen, tot de volmaking van zyn geheele Werk. En ten bewyze, dat God de Armen niet haat, zo is zyn uitdrukkelyk bevel; „dat wy denzelven zul„len wél doen". Den Armen hebben wy altoos, getuigt onze „groote en liefderyke Zaligmaker, by ons, en hy wil, dat „wy hun in zyne plaatze weldadigheden bewyzen". De Armoede is dierhalven geen straf, die onmiddelyk van God gezonden word, om den staat der Armen te verzwaren; of zy worden niet gekastyd, om dat zy zo veel boozer zyn, dan andere Menschen. Wyze reden en inzigten heeft onze oneindige Maker in al zyn doen; en ze stralen 'er vaak ten zigtbaarste in door. Wy moeten gevolglyk voor vast houden, dat men, het geen de omstandigheden der Armen zeer verzwaart, niet altoos heeft aan te zien als eene straffe des Hemels. Dat God wel eens, om zyne wyze oogmerken te bereiken, den Mensch een kwaad laat overkomen, schoon hy het niet meer verdiend hebbe dan zyn naasten. En dat het grootste kwaad, het welk den Armen bejegent, hem gemeenlyk aangedaan word, door Schepzels van gelyke beweging als hy zelve is; die in den aart niets voortreffelyks boven hem bezitten; maar even als hy een stoflyk bestaan hebben, dat tot het verderf neigt, en, in de groeve nedergezonken zynde, tot veragtelyke Aarde zal keeren, zo wel als dat van den armsten Bedelaar: Schepzels, die daarenboven, zelfs ieder ogenblik in dit Leven, bloot staan aan alle de wisselvalligheden dezer Weereld.

Wanneer men dit in ernstige overweging neemt, mag men zich billyk verwonderen, hoe 'er zulke lage en veragtelyke Ondeugden, gelyk ik in deze Verhandeling heb opgeteld, als een heerschend gebrek by nog vele Kristenen gevonden kunnen worden; te meer, daar de Wetten van het Zaligend Euangelie, ons tot de tegenovergestelde Deugd, de Deugd van Weldadigheid, zo ernstig opwekken, en zo nadrukkelyk vermanen.

Dan van deze beminnelyke Deugd, zal ik by eene volgende gelegenheid opzetlyk handelen, om te toonen, hoe zy het Karakter van een Kristen by de geheele Weereld eerwaardig maakt.

C. V. D. G.

DE

DE UITWERKINGEN VAN WIT BILSEN-ZAAD. Door Dr. ARCHIBALD HAMILTON. *Geneesheer te Edenburg.*

(Eſſais & Obſerv. Phyſical and Literary.)

N.... N..... Student in de Geneeskunde, van een teder Lichaamsgeſtel, omtrent twintig jaaren oud, had de gewoonte, reeds ſedert twee jaaren, eene kleine hoeveelheid wit *Bilſen*-zaad te neemen om te ſlaapen, zonder eenige kwaade gevolgen tot hier toe. Dog op Vrydag den 8ſten Maart 1754, 's nademiddags tuſſchen vier en vyf uuren, nam hy, om in ſlaap te geraaken, ten naasten by twee maalen zo veel van dit Zaad, als hy tuſſchen zyn voorſten vinger en duim konde bevatten, dat is, omtrent 25 greinen. Hy gevoelde zich, een half uur daar na, zeer zwaar en ſlaaperig; zyne oogen waren neerſlagtig, met een gevoel van traag- en werkeloosheid, door zyn geheel Lighaam, verzeld van moedeloosheid. Hy ging, deeze toevallen nog meer toeneemende, uit, en dronk om zes uuren Tee; dog 't was met moeite, dat hy zich van ſlaapen onthield, laatende ſomtyds ongevoelig 't Teelepeltje vallen. Hy klaagde zeer over een groote ongemakkelykheid en droogte in zyn Keel, en dat de Tee, in 't doorzwelgen, hem ſcheen te zullen doen ſtikken. Na dat hy Tee gedronken had, werd hy ſchielyk aangetast van ſtuiptrekkingen, en zo groot eenen trap van ongevoeligheid, dat hy de menſchen, welke met hem in gezelſchap waren, niet kende. Hy ſprak zeer verward, en zeide, in 't begin van zyne Ziekte, dat hy bevreesd was, vergif genomen te hebben. De geenen, welke met hem in gezelſchap waren, ongerust wordende, lieten hem naar huis brengen, en zonden om my. Ik vond hem onbekwaam, om my eenig verhaal van zyn ongeluk te geeven. Zyne oogen waren open en draaiden geduurig om, hy werd nu en dan aangetast met beevingen, opſpringingen en ſtuiptrekkingen; plukkende de deekens, zyn hoofd, aangezicht, neus, en andere deelen van 't lighaam, op de wyze als de Lyders doen in zenuwagtige Ziekten. Zyn Pols was uitermaaten klein en laag, met *ſubſultus tendinum*. De Aandoening van 't gevoel ſcheen insgelyks weg te zyn; want, wanneer ik hem in 't vel kneep, klaagde hy niet. Hy had geene Aandoeningen tot braaken, nog had ſtoelgang gehad, ſedert den tyd dat hy 't zaad genomen had. Ik ſchreef hem aanſtonds een braakmiddel voor; 'er wierd op den ſelfden tyd gezonden om Dr. BOSWELL. Hy ſpoog 't braakmiddel uit, zo ſchielyk als 't in zyn mond gegooten was; zo

dat

dat 't ſcheen, dat hy of niet beroofd was van zyn ſmaak, of geen vermogen had, om 't braakmiddel door te zwelgen. Men gaf hem aanſtonds een tweede braakmiddel, 't welk insgelyks geſtort of uitgeſpogen werd. Eene ontbinding van wit Vitriool werd hem daar na gegeeven, waar van hy 't grootſte gedeelte doorzwelgde, zonder de begeerde uitwerking. Een ſterk lavement van *antimoniaale* Wyn werd hem gezet; 't welk hy omtrent twintig minuten by zich hield. Een uur daar na, deed men een tweede inſpuiting. Dewyl hy in dezelfde elendige omſtandigheid bleef, liet men blaartrekkende middelen aan zyn hoofd en voeten leggen. Hy bragt den nagt in den zelfden ſtaat zonder ſlaap door, en werd geduurig van ſtuiptrekkingen en opſpringingen aangetaſt, en greep met zyne handen, naar alles dat omtrent hem was. Hy werd in den morgen gevoeliger, en begon een weinig onderſcheiden te ſpreeken; ſchoon zyn hoofd nog zeer verward en onrooud was. Hy zeide, hoe veel hy van 't Zaad genomen had, en om wat reden. Zyn pols was nu eenigzins ſterker. Men gaf hem een bulkontlaſtend aftrekzel; 't welk dien dag vier maalen werkte. In den avond was hy nog bezadigder geworden, ſchoon zyne oogen nog zwaar bleeven, en zyn hoofd verward. Zyn pols was nu ſchielyk, vol en ſterk; en hy klaagde over een groote pyn en zwaarte in zyn hoofd. Men deed hem dien nagt, omtrent twaalf uuren, aderlaaten, en trok hem twaalf oncen bloeds af. Hy zweette rykelyk, hadde een goeden ſlaap, en was den volgenden morgen gevoelig en bedaard.

AANMERKINGEN OVER DE SPYS EN DRANK DER MENSCHEN.

(Overgenomen uit Dr. BUCHAN's *Domeſtic Medecine.*)

„ WY brengen weder een gedeelte van de klaare en op
„ goede redenen rustende Aanmerkingen, van Dr.
„ BUCHAN, onzen Leezeren onder het oog. Zy betreffen een
„ onderwerp, waar by elk hoofd voor hoofd belang heeft;
„ en 't geen niet te veel kan herinnerd worden". Hy laat
„ zich, over *Spys* en *Drank*, in deezer voege hooren".

Ongezond Voedzel en ongeregeldheden in Eeten en Drinken, veroorzaaken menigvuldige Kwaalen. Het lydt geen twyfel, of de geheele Lichaamsgeſteltenisſe kan, door de Leevenswyze, ten dien opzigte veranderd worden. Zy kan de Vogten verdikken of verdunnen, zagt of ſcherp, geſtremd of vloeibaar maaken, in allerlei trappen. De uitwerkzels daar van,

van, op de Vaste Deelen, zyn niet min aanmerkelyk; verſchillende ſoorten van voedzel kunnen dienen, om ze te verſterken, of te verzwakken, de gevoeligheid, de beweeging enz. te vermeerderen of te verminderen. Een oogenblik aandagts op dit alles is genoegzaam, om elk te doen begrypen, hoe veel de bewaaring der Gezondheid van eenen goeden Leefregel, ten opzigte van Spys en Drank, afhange.

Op dit ſtuk behoorlyk te letten, is niet alleen noodig ter Gezondheid: maar desgelyks van het uiterſte aanbelang in het geneezen van Ziekten. Alles wat men bedoelt, met het gebruik van Geneesmiddelen in veele Ziekten, kan door de Leevenswyze alleen bereikt worden. De uitwerkzels daar van zyn, men moet het bekennen, niet alhoos zo ſchielyk als die der Geneesmiddelen; doch doorgaans, in vergoedinge hier van, duurzaamer en beſtendiger. Daarenboven, is zulks den Lyder zo onaangenaam, en voor hem zo gevaarlyk niet, als het gebruik der Geneesmiddelen, en alhoos gereed by de hand.

Het is myn oogmerk niet, hier tot een nauwkeurig onderzoek te treeden, van de natuur en eigenſchappen dier onderſcheide ſoorten van voedzel onder de Menſchen in gebruik, noch ook aan te toonen, welke uitwerkzels ze hebben, op de verſchillende geſteltenisſen des Menschlyken Lichaams: maar om eenige der ſchadelykſte misvattingen en dwaalingen, waar toe men gereedlyk vervalt, ten opzigte van de Hoeveelheid en Hoedanigheid des Voedzels, aan te wyzen, en den invloed daar van op de Gezondheid te doen zien.

't Is, in de daad, niet gemaklyk een nette maat van Voedzel voor te ſchryven, geſchikt naar elks Ouderdom, Sexe en Geſteltenis. Doch eene ſchroomvallige nauwkeurigheid is hier in geenen deele noodig. De beste regel is alle uiterſten te vermyden. Het was nooit het oogmerk der Natuure, dat de Menſchen hun voedzel zouden afmeeten of afweegen; zy leert elk Schepzel, wanneer het genoeg heeft; de prikkelingen des Hongers of van den Dorst zyn genoeg ter onderrigting, als wy meerder noodig hebben.

Schoon de Maatigheid de hoofdregel is, ten aanziene van de Hoeveelheid des Voedzels, verdient nogthans de Hoedanigheid van 't zelve, eene nadere en breedere overweeging. Op veelerlei wyzen kan het voedzel ongezond worden. Agterlyke Jaarſaiſoenen kunnen het rypen des Graans beletten; ſlegt Weder 't zelve naderhand eene nadeelige hoedanigheid geeven. Dit hangt van de Voorzienigheid af, en wy moeten ons daar aan onderwerpen; doch zeker kan 'er geen te ſtrenge ſtraffe uitgedagt worden voor de zodanigen, die den Leevens-

voor-

voorraad laaten bederven, door dien opéén te ſtapelen en te bewaaren, met oogmerk om den prys te doen ſteigeren. Het gezondſte Graan wordt, te lang gehouden, ongeſchikt ten gebruike (*).

Dierlyk zo veel als Groeiend voedzel kan, door het te lang te bewaaren, ongezond worden. Alle dierlyke zelfſtandigheden hellen geduurig tot verrotting over: en wanneer deeze te verre gaan, worden ze niet alleen onaangenaam voor onze Zinnen; maar ook ſchadelyk voor onze gezondheid. Geſtorven Dieren, of die van zelven ſterven, moeten nooit geëeten worden. Hier is, nogthans, een algemeen gebruik, in eenige Veeryke Landen, dat de Dienſtbooden en de ſchaamele Gemeente zulke Dieren eeten, als door ziekte of eenig toeval ſterven. Armoede, in de daad, mag het Volk daar toe aanzetten; doch zy deeden veel beter met eene geringer hoeveelheid te eeten, van gezond en geſlacht vleesch. Zy zouden gezonder voedzel hebben, en veel minder gevaar loopen.

Het verbod den *Jooden* gegeeven om geen Dier te eeten, 't welk van zelf geſtorven was, ſchynt tot de Gezondheid eene zeer nauwe betrekking te hebben, en moet van de *Chriſtenen*, zo wel als van de *Jooden*, in agt genomen worden. De Dieren ſterven nooit van zich zelven, zonder eenige voorgaande ziekte: en hoe een ziek beest gezond voedzel kan uitleveren, is onbegrypelyk. Zelf die, welke door eenig toeval ſterven, moeten der gezondheid nadeel toebrengen: naardemaal hun bloed, door 't vleesch verſpreid, wel dra tot verrotting overhelt.

Dieren die ſchielyk vet worden, als tamme Ganzen, Zwynen en dergelyke, vallen zwaar te verteeren, en verſchaffen geen gezond voedzel. Geen Dier kan gezond weezen, 't welk geene genoegzaame beweeging heeft. De meeste, ook der op ſtallen gemeste, Dieren worden, behalven dat zy de verſche lugt miſſen, met grof voedzel gemest, dit is een goed middel om ze ſchielyk vet te doen worden; doch hunne ſappen, niet genoeg gekleinsd en bereid zynde, blyven ruw, en veroorzaaken moeilyke Spysverteering en zwaargeestigheid, in alle die 'er van eeten.

Me-

(*) De Armen zyn, in 't algemeen, de eerſten die door ongezond Voedzel lyden moeten; doch het leeven van de arbeidende menigte is van groot aanbelang voor den Staat. Daarenboven zyn de Ziekten, door ongezond Voedzel veroorzaakt, dikwyls beſmettend, en ſtrekken zich dus tot Lieden van allerleien rang uit. Het is, over zulks, elks belang wel zorg te draagen, dat geene bedorve ſpyzen, hoe genaamd, te koop geveild worden.

Menigmaal worden de Dieren ongezond tot voedzel, door ze te zeer te verhitten. Bovenmaatige hitte brengt Koorts te wege, wekt de dierlyke zouten op, en vermengt het bloed derwyze met het vleesch, dat het daar van niet afgeſcheiden kan worden. Derhalven moest 'er ſtraffe voor de Slaagers op ſtaan, als zy hun Vee te ſterk dreeven. Niemand zal verkiezen vleesch te eeten van een Dier, in een hevige Koorts geſlagt, nogthans is dit het geval van alle Beesten, die te ſterk gedreeven zyn; de Koorts klimt zelf, dikwyls, tot eene zekere maate van dolheid.

Doch het is daar door alleen niet, dat de Slaagers het vleesch ongezond maaken: de verfoeilyke gewoonte van het celagtig vlies der Beesten met lugt te vullen, en het vleesch daar door te vetter te doen ſchynen, pleegt men dagelyks. Dit bederft het vleesch niet, enkel door het onduurzaamer te doen worden; maar het is een zo morsſig bedrog, dat het enkel denken daar aan genoegzaam is om walging te verwekken, by elk eenigzins kiesch perſoon, tegen alles wat van zulke morsſige Slaagers komt. Wie kan het denkbeeld verdraagen van vleesch te eeten, 't geen opgeblaazen is met de lugt, komende uit de longen van een onzindlyken knaap, die mogelyk de vuilſte ziekte onder de leden heeft?

Geen Volk ter wereld eet zulk eene hoeveelheid van Dierlyk voedzel als de *Engelſchen*; dit is een der redenen, waarom zy over 't algemeen met de Scheurbuik, en den geheelen naſleep van ongemakken, daar uit herkomſtig, gekweld zyn. Dierlyk voedzel is zeker voor den Mensch geſchikt, en zal, met een behoorlyk mengzel van Gewaſſen, het gezondst weezen; maar Oſſen-, Schaapen-, Varkens-vleesch, Visch en Gevogelte, twee of driemaal op één dag te gebruiken, is zeker te veel. Allen die hunne gezondheid eenigzins lief hebben en waardeeren, moeten zich vernoegen met ééns in de vier en twintig uuren, eene vleesch-maaltyd te doen, en deeze moet dan nog uit ééne ſoort van vleesch beſtaan.

De kwaadaartigſte en hardnekkigſte Scheurbuik is dikwyls geneezen door enkel Kruiden te eeten; ja Melk alleen zal dikwyls, in die Kwaal, meer doen dan eenig Geneesmiddel. Hier uit is blykbaar, dat wy, indien Veldgewaſſen en Melkſpyzen in algemeener gebruik waren, minder Scheurbuik, en ook minder Rotkoortzen of andere heete Koortzen zouden hebben.

Ons Voedzel moet niet te vogtig, en ook niet te droog weezen. Vogtig Voedzel ontſpant de vaste deelen, en maakt het Lichaam zwak. Dus zien wy dat de Vrouwen, die veel Thee en wateragtige ſpyzen gebruiken, doorgaans zwak en

zullen wy ons veel eer bevlytigen om het Volk onderrigtingen te geeven in hunne keuze van die Dranken, dan ons verzetten tegen iets, 't geen de gewoonte zo vast gevestigd heeft. Het maatige gebruik der gegisthebbende Dranken benadeelt de Menſchen niet, dit ontſtaat alleen uit het onmaatig gebruik en het drinken van die verkeerd bereid of bedorven zyn.

Alle ſterke Dranken verhinderen de ſpysverteering veel eer, dan dat ze die bevorderen; en 't is 'er zo verre af, dat het Lichaam daar door verſterkt worde, dat 'er veel eer verzwakking uit volge. Niet weinigen verbeelden zich, dat zwaare arbeid ondoenlyk is, zonder dat de Arbeiders door ſterken Drank hunne kragten onderſteunen. Dit is eene dwaaling. Menſchen, die noit ſterke Dranken drinken, zyn niet alleen in ſtaat om meer vermoeiens uit te ſtaan, dan zy die ze dagelyks gebruiken, en leeven ook langer. Maar eens veronderſteld zynde, dat de ſterke Dranken iemand bekwaam maakten om meer te werken, zo zullen zy nogthans de leevenskragten verteeren, en vroegtydigen ouderdom veroorzaaken. Zy houden het Lichaam in eene geſtadige koorts, die de geesten uitput, het bloed ontſteekt, en den Mensch voor ontelbaare kwaalen vatbaar maakt.

De gemelde Dranken kunnen zo wel te zwak als te ſterk weezen, en, in dit geval, moeten ze nieuw gedronken worden of zy verzuuren: te nieuw zynde is de gisting nog niet over, en zy veroorzaaken winden in de ingewanden, waar uit verſtoppingen volgen; te lang gehouden wordende, komen ze zuur in de maag, en verhinderen de ſpysverteering. Te deezer oorzaake moeten alle Mourdranken, Appeldranken, enz. zulk eene ſterkte hebben, dat ze kunnen gehouden worden tot ze wel gegist hebben, en dan is het de tyd om ze te gebruiken. Als men deeze Dranken te lang bewaart, zullen zy, ſchoon niet zuur wordende, doorgaans eene ſterkte krygen die ze ongezond maakt. Zo leert de ondervinding, dat gebottelde *Ale* de Maag over ſtuur helpt, graveel veroorzaakt, enz.

Allen gezinnen, die zulks kunnen doen, behooren hunne eigene Dranken te bereiden. Zints het maaken en verkoopen van Dranken een der drukſte en algemeenſte beroepen geworden is, heeft men alles beproefd om ze te vervalſchen. Het groot oogmerk van de Drankmaakers en Verkoopers is aan dezelve eene dronkenmaakende kragt te geeven. Doch men weet genoeg hoe dit geſchieden kan door geheel andere ingengzelen, dan die ſtrekken om ze ſterk te doen worden. Het zou onvoorzigtig zyn de dingen te noemen, welke men

da-

dagelyks gebruikt om de Dranken hoofdig te maaken. Genoeg is het te zeggen, dat dit een zeer algemeen bedrog is, en dat alle inmengzels, daar toe gebezigd, eene verdoovende kragt hebben. Doch, dewyl alle slaapmiddels van een vergiftigen aart zyn, is het gereedlyk te bevroeden, wat het gevolg moet weezen van dezelver algemeen gebruik. Hoewel zy niet schielyk dooden, nogthans benadeelen zy de Zenuwen, verzwakken de maag, verderven de spysverteering, enz.

Werden de gegisthebbende Dranken getrouw gereed gemaakt, tot den bekwaamen tyd gehouden, en noodig gebruikt, zy zouden waarlyk een zegen voor het Menschdom mogen gerekend worden. Maar, als zy verkeerd toebereid, op verscheide wyze vervalscht, of onmaatig gebruikt zyn, moeten 'er noodwendig heillooze gevolgen uit voortvloeien.

Wy zouden de Huisgezinnen niet alleen aanbevelen hun eigen Drank te bereiden, maar ook hun eigen Brood gereed te maaken. Brood is een zo weezenlyk deel van ons voedzel, dat men niet wel te veel voorzorg kan draagen, om het goed en gezond te hebben. Ten dien einde is het niet alleen noodig, dat het van goed Koorn gebakken zy, maar tevens dat het naar eisch toegemaakt en zuiver gehouden wordt van alle ongezonde inmengzelen. Dit, wy hebben overvloedig reden om zulks te gelooven, is altoos het geval niet met Brood bereid by de zodanigen, die 'er hun handel van maaken om 't zelve te verkoopen. Zy bedoelen veel eer het oog te voldoen, dan op de gezondheid te letten. Het beste Brood is, dat niet te grof, niet te fyn, welgereezen, en van Tarwenmeel gebakken is, of liever van Tarwe en Rogge door elkander gemengd.

De onderscheide soorten van Spyzen op te noemen, derzelver natuur en eigenschappen te ontvouwen, en de uitwerkzels daar van op onderscheidene gestellen aan te toonen, zou ons veel te wyd omleiden. In stede van ons hier toe in te laaten, zullen wy alleen algemeene gemaklyke Regels, ten opzigte van de keuze des voedzels opgeeven, algemeene Regels, die van een ieder begreepen en gereedlyk gevolgd kunnen worden.

Menschen, wier vaste deelen zwak zyn, moeten alle slymerige spyzen, en die zwaar te verteeren vallen, vermyden. Nogthans moeten zy vaste spyze gebruiken, en veel beweeging in de open lugt maaken.

Lieden van eene Bloedryke gesteltenis moeten spaarzaam weezen in het gebruik van alles wat zeer voedzaam is, als weldoorgroeid Vleesch, geestryke Wynen, sterke Bieren, enz. Hun Voedzel behoort meest uit Moeskruiden en Brood te

beſtaan; hun doorgnande Drank moet Water, Hui en dergelyke ſlappe vogt weezen.

Vette lieden behooren zich niet vrylyk toe te geeven, in het eeten van vette en zwaare ſpyzen, maar dikmaals gebruik te maaken van de zulken, die verhitten, die de doorvaasſeming bevorderen en het water afdryven. Hun Drank moet Water, Koffy, Thee, en dergelyke zyn. Veel lichaamsbeweeging en weinig ſlaap is hun dienſtig. De Mageren moeten een tegenovergeſtelde leefkoers houden.

Menſchen, die zich met het zuur gekweld vinden, of wier Voedzel ſchielyk in de Maag verzuurt, hebben zorg te draagen om veel Vleesch te eeten: en zy die geplaagd worden met zoute of brakke oprispingen moet veel zuure Kruiden nuttigen.

Lieden met de ſicht, Zwaarmoedigheid, Hypochondrie en Opſtygingen bezogt, behooren alle zwaare Spyzen, alles dat lymerig en moeilyk ter verteering is, alle gezouten en gedroogden voorraad en wat in de Maag zeer kan verzuuren, te ſchuwen. Ligt en openend voedzel is voor hun ver weg 't beste.

De Leefregel moet niet alleen ingerigt weezen naar den Ouderdom en de Lichaamsgeſteltenisſe, maar ook naar de Leefwyze. Wie een ſtilzittend leeven leidt, of zyne dagen in Boekoefening doorbrengt, behoort veel minder te eeten, dan hy die buitenshuis zwaaren arbeid doet. Veelerlei ſoorten van Voedzel zullen eenen Landman wel bekomen, die voor een Stadeling bykans onverteerbaar zouden weezen: deeze laatſte zou kunnen leeven van eene maate ſpys, by welke de eerſte zou ſterven.

De Leefregel moet niet al te eenzelvig weezen. Het beſtendig gebruik van eene ſoort van Spyzen kan zeer ſlegte gevolgen naa zich ſleepen. De Natuur leert ons dit door de groote verſcheidenheid van Leevensvoorraad, welke zy den Mensch aanbiedt, en door de eigenaartige trek, welke wy tot verandering van Spys gevoelen.

Menſchen die onder zeker Ongemak gebukt gaan, moeten zulke Spyzen vermyden, als natuurlyk ſtrekken om 't zelve te vermeerderen en aan te zetten. Een ſichtige, by voorbeeld, heeft zich te onthouden van geeſtryke Wynen, ſterke Soupen en wat zuur is. Een Graveelige moet al wat ſterk en zamentrekkend is ſchuwen; en de Scheurbuikige zich niet toegeeven in Vleesch eeten, enz.

In de eerſte jaaren des Leevens, behoort het Voedzel ligt, voedzaam en zagt te weezen, en dikwyls gegeeven te worden.

den. Vaster Voedzel, dat men in de maag houdt, voegt aan de manbaare jaaren. In den Ouderdom, wanneer de kragter der Natuur afneemen, is het kindervoedzel best geschikt; en Oude lieden moeten dikwyls eeten.

Ter Gezondheid is het niet alleen dienstig dat onze Spys en Drank gezond zyn, maar ook dat wy dezelve op gezette tyden neemen. Eenige verbeelden zich, dat lang vasten het begaan van ongeregeldheden zal boeten; doch dit, in stede van de zaak te verbeteren, zal ze doorgaans verslimmeren. Wanneer de maag en de ingewanden met Voedzel overkropt zyn, verliezen zy de behoorlyke gespannenheid; en, door te lang Vasten, worden ze slap en met winden opgeblaazen. In deezervoege zal Gulzigheid en Vasten beiden de kragten, ter spysverteering noodig, weg neemen.

Het geduurig neemen van Voedzel is niet alleen noodig om het gestadig verval onzer Lichaamen voor te komen: maar tevens onze vogten gezond en goedaartig te houden. Onze Sappen hebben, zelf in de gezondste gesteltenissen, eene bestendige neiging tot rotten, welke alleen geweerd kan worden door aanhoudenden toevoer van versch voedzel. Ontbeeren wy dit te langen tyd agtereen, dan gaat de verotting dikwyls zo ver, dat 'er gevaarlyke Koortzen uit ontstaan. Hier uit mogen wy de noodzaaklykheid afleiden van geregelde maaltyden te houden. Niemand kan gezond blyven, wiens Vaten of dikwyls overlaaden en te zeer uitgezet worden, of wiens sappen te lang verstooken blyven van frisschen toevoer van chyl.

Lang Vasten is hoogstnadeelig voor jonge lieden, dit bederft hunne vogten en belet hunnen groei en sterkte; en het is niet min schadelyk voor lieden van hooger jaaren. De meeste Menschen, die over den middeltyd des leevens heen zyn, vinden zich geplaagd met winden. De oorzaak deezes ongemaks vermeerdert niet alleen, maar wordt zelfs gevaarlyk en zelfs doodlyk gemaakt door lang Vasten. Oude lieden vinden zich, wanneer hunne maagen ledig zyn, dikwyls geplaagd met duizelingen, hoofdpynen en flauwten. Deeze ongesteldheden worden doorgaans weggenomen, door een beet broods, een glas wyns of het gebruik van eenig ander vast Voedzel; dat wyst duidelyk aan wat men, ter voorkoming, daar van hebbe aan te wenden.

't Is meer dan waarschynlyk, dat veele schielyke Sterfgevallen van Oude lieden veroorzaakt worden, door te lang Vasten, dewyl dit de geesten uitput, de ingewanden met winden vervult: weshalven wy de Ouden raaden niet lang hunne maa-

gen ledig te laaten. Veelen gebruiken niets dan eenige kopjes Thee en een weinig Broods, zints avonds ten negen uuren, tot twee of drie uuren des volgenden dags. De zulken mogen gezegd worden, bykans drie vierden van den tyd te vasten. Hier uit kan niet wel iets anders gebooren worden, dan een gemis van Eetlust, het bederf der vogten, en dat de ingewanden met winden gevuld zyn, dit alles kan men voorkomen door een hartig Morgen-ontbyt.

Het is vry algemeen, een ligt Ontbyt te neemen en 's avonds zwaar te eeten. Dit behoorde men om te keeren. Wanneer de Menschen 's avonds laat eeten, moet hun maaltyd ligt, en hun Ontbyt zwaar weezen. Indien iemand 's avonds weinig nuttigt, vroeg te bedde gaat, en 's morgens vroeg 't zelve verlaat, zal hy aan 't ontbyt zittende honger hebben, en hy mag dien vryiyk voldoen.

De sterken en gezonden hebben, in de daad, zo veel niet te lyden van het Vasten, als de zwakken en zieklyken; doch zy loopen groot gevaar van het tegenovergestelde, naamlyk eene te groote opvulling. Veele Kwaalen, Koortzen inzonderheid, zyn 'er een gevolg van. Sterke gezonde lieden hebben doorgaans veel bloeds en andere vogten. Wanneer deeze schielyk vermeerderd worden door een overmaat van voedzaame Spyzen, zetten de vaten te veel uit, verstoppingen en ontsteekingen zyn 'er de gevolgen van. Te deezer oorzaake vinden zo veelen zich, naa een overdaadig feest houden, van heete Koortzen aangegreepen.

Alle groote en schielyke veranderingen in den Leefregel zyn gevaarlyk. Als een maag langen tyd gewoon is zekere Spys, schoon min gezond, te verteeren, zal dezelve daar mede beter overeenkomen, dan met Voedzel van gezonder aart, aan dezelve ongewoon. Indien het, derhalven, noodig is verandering te maaken, moet dit altoos trapswyze geschieden: naardemaal een schielyke overgang van een maagere en schraale, tot een vette en overvloedige keuken, of het tegenovergestelde, de werkingen des Lichaams dermaate in wanorde kan brengen, dat de gezondheid daar door gevaar loope of de dood zelve volge.

Als wy geregeldheid in Spys en Drank aanpryzen, willen wy dit niet in diervoege verstaan hebben, als of wy alle geringe afwykingen van een voorgeschreeven Leevenswet veroordeelen. Het is bykans onmogelyk voor allen, ten allen tyde; de geringste maate van onregelmaatigheid te vermyden, en al te stipt zich aan eenigen regel te binden, zou zelfs de min-

minſte afwyking gevaarlyk maaken. De voorzigtigheid eischt, over zulks, dien regel eenigzins te veranderen, zomtyds wat meer, zomtyds wat minder te neemen, dan de gewoone hoeveelheid van eeten en drinken; altoos zorg draagende dat men de Maatigheid in 't oog houde.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN PHAISANT.

(Volgens BUFFON.)

DE *Phaiſant* draagt, in 't Grieksch, den naam van Φασιανός, in 't Latyn, dien van *Phaſianus*, de Engelſchen noemen hem *Pheaſant*, de Duitſchers *Faſan*, de Italiaanen *Faſano*, en de Franſchen *Faiſan*. Alle deeze benaamingen, baarblyklyk van den zelfden oorſprong ontleend, zyn genoeg om ons het Vaderland deezes Vogels aan te duiden. De *Phaiſant*, dat is zo veel als de Vogel van *Phaſis*, was, gelyk men wil, vóór den tocht der *Argonauten*, alleen in *Colchis* te vinden; het waren de *Grieken*, die de Rivier *Phaſis* opvaarende om te *Colchis* te komen, deeze ſchoone Vogels op den oever dier Riviere vonden, en die, dezelve in hun Vaderland invoerende, aan 't zelve een veel grooter geſchenk deeden, dan dat van 't Gulden Vlies.

Heden ten dage, zyn de *Phaiſanten* van *Colchis* of *Mingrelie*, en eenige daar omſtreeks gelegen landen, de ſchoonſte en grootſte van allen. Van daar hebben zy zich, aan den eenen kant, door *Griekenland*, na 't Westen verſpreid, van de *Baltiſche Zee* af, tot aan de *Kaap de Goede Hoop* en *Madagascar*; aan den anderen kant, door *Medië* in 't Oosten, tot aan de uiterſte grenzen van *China* en *Japan*, ja zelf in *Tartarye*; ik zeg door *Medië*: want het ſchynt dat dit Land, zo gunſtig voor 't Gevederde geſlacht, waar men de heerlykſte *Pauwen*, de beste *Hoenders*, enz. vindt, ook een nieuw Vaderland voor de *Phaiſanten* geweest hebbe, dus zy daar ſterk vermenigvuldigden, zo dat dit gewest ze opleverde aan verſcheide andere landſtreeken. Men vindt ze ryklyk in *Africa*, boven al op de *Slaaven Kust*, de *Goud Kust*, de *Tvoor Kust*, in de Landen van *Iſſini*, en in de Koningryken van *Congo* en *Angola*, waar ze by de *Negers* den naam hebben van *Galignoles*; mén treft ze gemeenzaam genoeg aan, in verſcheide deelen van *Europa*, in *Spanje*, in *Italie*, boven al in 't Gebied van *Rome* en *Milaan*, en op eenige Eilanden

in de Golf van *Napels*, in *Duitsland*, *Frankryk* en *Engeland*; dan in deeze twee laatstgenoemde Koningryken zyn ze zeer verspreid. De Schryvers van de *Zoologie Brittannique* verzekeren, op de stelligste wyze, dat men in gansch *Groot Brittanje* geen één enkelen *Phaisant* in 't wild ziet. SIBBALD stemt met die Schryvers overeén, zeggende, dat in *Schotland* eenige voornaame Heeren ze in hunne huizen opvoeden. BOTER verklaart dat 'er in *Ierland* geene *Phaisanten* zyn. De Ridder LINNÆUS maakt geen gewag van deeze Vogels in zyne Naamlyst der *Zweedsche Vogelen*; zy waren, ten tyde van SCHWENCKFELD, nog zeer zeldzaam in *Silesie*: men begon ze, twintig jaaren geleden, eerst in *Pruisen* te houden, volgens de aanteekening van KLEIN, schoon ze, naar 't berigt van dien zelfden Schryver, veelvuldig waren in *Bohemen*; en dat ze in *Saxe* zeer vermeerderd zyn, hebbe men toe te schryven aan de zorge van den Hertog FREDRIK, die 'er twee-honderd in dit Land liet, met verbod van dezelve te vangen of te dooden. GESNER, die de Bergen van *Zwitzerland* doorkruisd hadt, verzekert 'er geen één gezien te hebben: 't is waar, STUMPFIUS bevestigt het tegenovergestelde; doch dit kan wel overeengebragt worden: want het is zeer mogelyk, dat hy ze aantrof in een Canton, door GESNER niet bezogt, by voorbeeld, zodanig een, 't welk digt aan 't *Milaneesche* legt, waar OLINA zegt dat ze zeer gemeen zyn. Het is 'er verre af, dat ze door *Frankryk* algemeen verspreid zyn; men ziet ze zeer zelden in onze Noordlykste Gewesten, en misschien zou men ze in 't geheel niet vinden, indien een Vogel, die zich op eene zo uitsteekende wyze van de anderen onderscheidt, het voornaamste cieraad niet uitmaakte van 't vermaak onzer Koningen: doch, het is alleen door aanhoudende zorge, bestuurd van een groote maate van kundigheid, dat men ze daar kan houden; vervaardigende, om zo te spreeken, eene kunstige lugtstreek overeenkomende met hunne natuur; en dit gaat zo verre, dat ze niet vermenigvuldigd zyn in *Brie*, waar ze dikwyls uit de nabygelegene Menagerien ontsnappen, en zomtyds gezien worden; en de Heer LE ROI een Nest en Eijeren vondt, in de groote Bosschen van dat Landschap. Hier leeven zy ondertusschen in een staat van vryheid, een staat zo gunstig aan de vermenigvuldiging der Dieren, en niet te min ongenoegzaam voor de zodanigen, die, even als de *Phaisanten*, de waarde daar van te beter schynen te gevoelen, wanneer de lugtsgesteldheid met hunnen aart strydig is; ik heb in *Bourgondie* een ryk man gekend, die alle moeite aanwendde en geen geld spaarde om 'er

zyn

zyn Landgoed, in *Auxois* gelegen, mede te vervullen, zonder zyn oogmerk te kunnen bereiken. Dit alles doet my twyfelen aan de twee *Phaiſanten*, die REGNARD voorgeeft in *Bothnie* gedood te hebben, als mede aan 't beſtaan der geenen, welke OLAUS MAGNUS zegt, dat zich in *Scandinavie* bevinden, en daar den winter onder de Sneeuw doorbrengen, zonder voedzel te gebruiken; deeze wyze om den winter onder de Sneeuw door te brengen, heeft meer overeenkomsts met de eigenſchappen der *Ouerhaanen* en *Hazelhoenderen*, dan met die der *Phaiſanten*, gelyk ook de naam van *Gallæ Sylvestres*, door OLAUS aan deeze vermeende *Phaiſanten* gegeeven, beter aan *Ouerhaanen* voegt; en myne gemaakte gisſing krygt te meer kragts, dewyl noch LINNÆUS, noch eenig Waarneemer, op wien men af mag, betuigt, de *Phaiſanten*, in de *Noordſche Landen* gezien te hebben: weshalven men rede heeft om te gelooven, dat de naam van *Phaiſant* eerst door de Inwoonders dier Landen toegeeigend is aan *Ouerhaanen* of *Hazelhoenderen*, die, met der daad, in 't *Noorden* overvloedig gevonden worden, en dat vervolgens deeze naam, zonder des veel onderzoek te doen, overgenomen is van Reizigers, en zelf door Uitſchryvers; lieden weinig lettende op het onderſcheiden der ſoorten.

Dit verondersteld zynde, is het genoeg aan te merken, dat de *Phaiſant* kort van Vleugels en bygevolge zwaar en laag van vlugt is, en te beſluiten, dat hy op zichzelven de Zeën, gelegen tuſſchen de heete en zelf de gematigde gewesten van het oude vaste Land en *America*, niet heeft kunnen overvliegen; en dat beſluit wordt door de ondervinding geſtaafd: want, in de geheele Nieuwe Wereld, heeft men geene rechtſchaape *Phaiſanten* ontdekt; maar enkel Vogels, die des noods kunnen aangemerkt worden als de plaatsvulters derzelven: ik ſpreek thans niet van de egte *Phaiſanten*, die tegenwoordig overvloedig zyn op *St. Domingo*, derwaards door de *Europeaanen* overgebragt, gelyk de *Paauwen* en de *Poule-peintades*.

De *Phaiſant* heeft de grootte van een gemeenen *Haan*, en kan eenigermaate met den *Paauw* om den prys der ſchoonheid dingen. Hy heeft een houding ruim zo edel, een trotzer gang, en eene Pluimadie bykans zo uitſteekend; die van *China* heeft zelfs veel ſchitterender kleuren; doch de *Phaiſant* mist de bekwaamheid, om, gelyk de *Paauw*, met zyne pluimadie te pronken, en het vermögen om zyne lange Staartpennen overeinde te zetten; een vermogen, 't geen een byzonder toeſtel van opheffende ſpieren veronderſtelt, waar mede

de

de *Paauw* begaafd is, en 't welk de *Phaiſant* derft; dit alleen maakt een genoegzaam kenbaar onderſcheid uit tuſſchen deeze twee ſoorten. Daarenboven heeft deeze laatstgenoemde het Kuifje niet van den *Paauw*, noch ook den dubbelen Staart, welks eene, de kortſte, zamengeſteld is uit weezenlyke beſtuurpennen, en de andere, de langſte, beſtaat uit dekvederen; in 't algemeen ſchynt de *Phaiſant* in een min ligte en fraaije vorm gegooten, hebbende een ſterker Lichaam, een korter Hals, een veel grooter Kop, enz.

Het opmerkenswaardigſte in 't gelaad deezer Vogels zyn, de twee ſcharlaaken-verwige plekken, in welker midden de Oogen ſtaan, en twee Vederbosſchen goudgroen van kleur, die zich, in den paartyd, te wederzyden boven de Ooren verheffen: want in de Dieren heeft men bykans altoos, gelyk ik meermaalen heb opgemerkt, eenig nieuw voortbrengzel, meer of min zigtbaar, 't welk als ten teken ſtrekt van een nieuw geſlacht. Deeze Vederbosſchen zyn 't waarſchynlyk die PLINIUS nu eens Ooren, dan eens kleine Hoorns noemt; men beſpeurt aan derzelver grondſtuk eene verhevenheid gevormd door de opheffende ſpier. De *Phaiſant* heeft daar benevens aan elk Oor Vederen van welke hy zich bedient, om de Oorgaten, die vry groot zyn, naar welgevallen te ſluiten.

De Vederen van den Hals en van den Stuit zyn aan 't einde hartswyze afgeſneeden, gelyk eenige vederen van den Staart der *Paauwen*.

Ik zal my niet inlaaten om de kleuren der Pluimadie te beſchryven, maar alleen zeggen, dat ze by het Wyfje veel minder glans hebben, dan by het Mannetje, en dat by den laatstgemelden zelve de weerſchyn veel zwakker is dan by de *Paauwen*, en niet alleen afhangen van het invallen der lucht, maar tevens van de vereeniging en onderlinge ſchikking der Vederen: want als men 'er een afzonderlyk neemt, verdwynen de groene wederkaatzingen, en men beſpeurt in derzelver plaats niets dan bruin of zwart. De Schagten der Hals- en Rugvederen zyn van een' ſchoon goudgeele kleur, en maaken in de daad het vertoon als zo veele gouden plaatjes; de Dekveeren van 't bovenſte des Staarts verminderen allengskens, en eindigen in eene ſoort van draadjes. De Staart beſtaat uit achttien pennen, ſchoon SCHWENCKFELD 'er ſlegts zestien telt; de twee middelſte zyn de langſte, en daar op volgen in langte de naastbyſtaande; elke Poot is gewapend met een korte en ſcherpgepunte Spoor, die aan eenige Beſchryvers ontſnapt is. De Vingers zyn aaneengehegt door een veel grooter vlies dan men doorgaans beſpeurt

by

by de Vogels die in het ſtof wroeten. Die veel grooter Vingervlies ſchynt een eerst zweemzel te weezen, waar door de Vogels van dit geſlacht tot de Watervogels naderen, en, in de daad, ALDROVANDUS merkt op, dat de *Phaiſant* vermaak ſchept in moerasſige plaatzen, en voegt 'er nevens, dat men ze zomtyds vangt in de moerasſen omſtreeks *Bologne*. OLINA, een andere *Italiaan*, en de Heer LE ROI, hebben dezelfde aanmerking gemaakt: de laatstgemelde verzekert, dat men altoos in de vogtigſte plaatzen, en omſtreeks de moerasſen, welke in de groote bosſchen van *Brie* gevonden worden, de *Phaiſanten* vindt, die de nabygelegene Menagerien ontſnapt zyn; deeze *Phaiſanten*, ſchoon gewoon aan 't byzyn der Menſchen, ſchoon ryklyk van hun met gunſten begiftigd, verwyderen zich, zo veel zy kunnen, van de woonplaatzen der Menſchen: want het zyn zeer wilde Vogels, die zeer bezwaarlyk vallen te temmen; men geeft niet te min voor, dat zy geleerd kunnen worden, op het blaazen van een fluitje te komen, dat is te zeggen, zy leeren hun voedzel komen haalen 't welk het geblaas op een fluitje hun bekend maakt dat gereed ſtaat. Maar zo ras zy hunnen honger verzadigd hebben, keeren zy weder tot hunnen Natuurſtaat, en kennen de hand, welke hun gevoed heeft, niet langer; zy zyn ontembaare ſlaaven, die den hals onder 't juk niet weeten te buigen, die geen goed kennen, 't welk met de vryheid in vergelyking kan komen, deeze zoeken zy ſteeds weder te bekomen, en laaten nooit eene gelegenheid voorby gaan; de wilden, die dezelve verliezen, worden dol, zy vallen met zwaar byten op hunne medegevangenen aan, en ontzien zelfs den *Paauw* niet.

Deeze Vogels onthouden zich liefst in de bosſchen en vlakten, verſchillende hier in van de *Ouerhaanen*, die vermaak ſcheppen in de bosſchen op 't gebergte; 's nagts rusten zy op de toppen der boomen, en ſlaapen met den Kop onder een der Vleugelen: hun Geluid, naamlyk dat van het Mannetje, want het Wyfje ſlaat bykans geen geluid, is tusſchen dat van den *Paauw* en de *Poule-peintade*; doch komt het het naast aan dat der eerſten, en is, bygevolge, niet aangenaam.

Zy zyn niet alleen zo wild van aart, dat ze niet alleen den Menſch ſchuwen, maar dat ze elkander ontwyken, behalven in de maanden Maart of April, den tyd op welken het Mannetje het Wyfje zoekt; en het valt als dan gemaklyk ze in de bosſchen te vinden: dewyl ze zich zelven verraaden, door het ſlaan der wieken, welker geklap zeer verre klinkt.

De *Phaiſant-Haanen* zyn zo vuurig niet als de gemeene *Haan-*

Haanen. FRISCH geeft voor dat ze, in den wilden ſtaat, elk maar één Wyfje hebben; maar de Mensch, die 'er eere in ſtelt, om de orde der Natuure aan zyn belang of grilligheid op te offeren, heeft, om zo te ſpreeken, de natuur van deezen Vogel veranderd; geevende aan elken *Haan* wel zeven *Hennen*, en noodzaakende die zeven, om zich met éénen *Haan* te vergenoegen: want men heeft geduld genoeg gehad om alle noodige waarneemingen te doen, tot het bepaalen van dat getal als het geſchiktſte, om alle voordeelen van de vrugbaarheid deezer Vogelen te trekken. Ondertuſſchen zetten eenigen maar twee Wyfjes by één Mannetje, en ik moet bekennen, dat deeze handelwyze het best ſlaagde, in eene kleine Phaiſantery, welke ik eenigen tyd heb waargenomen. Maar deeze onderſcheidene ſchikkingen kunnen beide goed weezen; naar maate van de verſchillende omſtandigheden, de lugtsgeſteldheid, den aart des gronds, de hoedanigheid en hoeveelheid des voedzels, de uitgeſtrektheid der Phaiſantery, en de zorge van den Phaiſanthouder, als dat hy 'er op lette om elke Hen, zo ras zy bevrugt is, van den Haan af te zonderen, en dezelve hem een voor een te vergunnen; behoorlyke tuſſchentyden waarneemende; om hun Boekweit en ander verhittend voedzel, op dien tyd, te geeven, gelyk men dit hun opſchaft, op het einde van den Winter, wanneer men den paartyd wil vervroegen.

Het Wyfje van den *Phaiſant* maakt alleen het Nest, zy zoekt, om 't zelve te plaatzen, den duiſterſten hoek haars verblyfs; zy gebruikt ſtroo, bladeren en dergelyke, en ſchoon zy het voor ons oog zeer ruw vervaardigt, zy kiest het, dus toegeſteld, boven alle andere beter gemaakt, indien zy het zelve niet zamengevoegd heeft: dit gaat zo verre, dat wanneer men haar 'er een gansch en welgemaakt aanbiedt, zy 't zelve begint te vernielen, en alle de bouwſtoffen uit elkander te trekken, die zy vervolgens, op haare wyze, ſchikt. Zy legt maar ééns in 't Jaar, ten minſten in onze lugtſtreeken, in dit leggen brengt zy, naar zommiger berigt, twintig eijeren, naar dat van anderen, veertig of vyftig voort, boven al, indien men haar van de mocite, om te broeden, ontheffe: maar de *Phaiſanten*, welke ik gelegenheid gehad heb waar te neemen, hebben nooit meer dan twaalf eijeren, en dikwils minder gelegd, ſchoon men zorg gedraagen hadt, om de eijeren door Hoenders te laaten broeden: zy legt 'er meestentyds, om de twee of drie dagen één; deeze eijeren zyn kleinder dan de Hoender-eijeren, en de ſchaal is veel dunner dan die der Duiven-eijeren: de kleur is groenagtig grauw, met kleine braine

plek-

plekken in rondloopende banden, gelyk ARISTOTELES wel heeft opgemerkt, rondsom het Ei gaande; elke *Phaisant* kan 'er achtien broeden.

Wanneer men in 't groot eene kweekery van *Phaisanten* wil aanleggen, moet men daar toe een plek gronds van eene gepaste grootte schikken, welke voor een gedeelte met gras begroeid, en voor een gedeelte met kreupelbosch bezet is, waar onder deeze Vogels een schuil kunnen vinden tegen den regen, en het steeken der zonne, en zelf tegen de Roofvogels. Een gedeelte van dit perk moet in verscheide kleine omhekte plaatzen, van vyf of zes roeden in 't vierkant, afgedeeld worden; geschikt om elken *Haan* met zyne *Hennen* te ontvangen. Men houdt ze in deeze afperkingen, door een der vleugelen in 't gewrigt te knakken, of wel door de omhekte plaatzen met een net te overdekken; men moet zich wel wagten, om verscheide Mannetjes in een en 't zelfde perk te zetten: zy zouden ongetwyfeld vegten, en dit met den dood eindigen. Men behoort zelfs eenigzins zorge te draagen, dat zy elkander zien noch hooren, anderzins zullen de aandoeningen van onrust en jaloersheid gaande worden, en die Mannetjes welke zo weinig drifts voor de Wyfjes bezitten, en ondertusschen zo noode eenen Mededinger lyden, zullen de zagtste beweegingen, zonder welke geene voortteeling plaats heeft, verdooven en verzwakken. Op deeze wyze is, in eenige Dieren, de maate van jaloersheid niet altoos geëvenredigd aan de behoefte des genots, gelyk men dit ook onder de Menschen beſpeurt.

PALLADIUS wil, dat de *Haanen* van het voorgaande Jaar zullen weezen; en alle de Dierbeschryvers komen hier in over een, dat de Hennen niet meer dan drie jaaren moeten bereikt hebben. Zomtyds zet men, op plaatzen, waar veel *Phaisanten* in 't wilde vliegen, niet dan Wyfjes in elk omtuinde perk, en laat het bevrugten aan de wilde Haanen over.

Deeze Vogels leeven van allerlei graanen en kruiden, men raadt zelfs aan, een gedeelte van het Phaisanten perk, tot een moestuin aan te leggen, daar in groote boonen, geele wortelen, aardappels, uſjen, latuuw en pinsternaaken te teelen, wel byzonder de twee laatstgemelde gewassen, als op welke zy geestig gesteld zyn; ook will men dat ze gaarne eikels, de besien van haagedoorn, en het zaad van alsem eeten; doch tarw is het beste voedzel, 't geen men hun kan geeven; wanneer men 'er Mieren-eijeren by doet. Eenigen waarschuwen ons wel zorge te draagen, dat 'er geen Mieren onder zyn, op dat de *Phaisanten* geen wederzin in de eijeren krygen mogen.

gen. Maar EDMUND KING wil, dat men hun ook de Mieren zelve geeve, en oordeelt, dat deeze een zeer heilzaam voedzel voor hun opleveren, een voedzel alleen in ſtaat, om ze te herſtellen, wanneer ze verzwakt en zieklyk zyn: by mangel daar aan kan men Springhaanen, Oorkruipers en Duizendbeenen gebruiken. De aangehaalde *Engelſche Schryver* verzekert, dat hy veele *Phaiſanten* verlooren hadt, eer hy de eigenſchap deezer Inſecten kende, en dat hy, naa de kennis van den dienst, welke zy den *Phaiſanten* doen, 'er geen verloor. Maar welke ſpyze men hun geeve, men moet dezelve hun met maate toedienen, en ze niet te vet mesten: want de vette Haanen zyn minder heet, en de vette Hennen onvrugtbaarder; zy leggen eijeren die dun geſchaald zyn en ligt breeken.

Naar 'tberigt der meeste Schryveren, en myne eigene waarneeming, duurt het broeden twintig of vyf en twintig dagen. PALLADIUS ſtelt 'er dertig dagen voor; doch dit is zeker eene misſlag; in de heetere gewesten, waar hy ſchreef, hadden de *Phaiſanten*, buiten twyfel, geen langer tyd tot het broeden noodig dan in onze koudere landen.

Men moet de broedende *Phaiſant* op eene plaats houden die verre van geraas af, en een weinig diep verhoolen is, ten einde zy meer beſchutting hebbe tegen de veranderingen van het weer en de uitwerkzels des donders.

Zo ras de Jongen uit den dop zyn, beginnen zy te loopen, gelyk alle jongen van het Hoendergeſlacht; men laat ze doorgaans vierentwintig uuren zonder eenig voedzel aan hun te geeven: omtrent deezen tyd zet men de Moeder en de Jongen in een hok, dat men dagelyks in 't veld brengt, op eene plaats beſtrooit met Koorn, Gerst, Gras, en waar bovenal een overvloed van Mieren-eijeren is. Deeze ook moet ten dekzel eene ſoort van dak hebben van ligte plankjes, welke men kan afneemen en opleggen, naar de omſtandigheden eiſchen: aan een der einden behoort ook een affchutzel te weezen, binnen 't welke de Moeder opgeſlooten blyft, voorzien van gaten groot genceg om de jonge *Phaiſanten* door te laaten; voor 't overige geeft men aan dezelve alle vryheid om uit en in het hok te gaan, naar welgevallen; het klokken van de opgeſloote Moeder en de behoefte om zich, van tyd tot tyd, onder haare vleugelen te verwarmen, houden hun digt daar omtrent, en komen het wegzwerven voor. Men heeft voor eene gewoonte om drie of vier broedzels omtrent van denzelfden ouderdom te hebben, om daar uit eene enkele drift te maaken, die de Moeder bezigheid kan verſchaffen en voor welke zy genoeg is.

Men

Men kweekt ze dan op, even als de *Hoenderkuikens*, met een mengzel van harde Eijeren, kruim van Brood en Slaabladen door elkander gehakt, waar Mieren-eijeren bygevoegd worden. Dan 'er moet, in dien eerſten tyd, op twee ſtukken nauwkeurig gelet worden: te weeten, dat men ze voſtrekt niet laat drinken, en dat men ze niet laat uitgaan, voor de dauw is opgetrokken; aangemerkt alle vogtigheid in dien ouderdom hun zeer benadeelt. Dit is, om zulks in 't voorbygaan op te merken, een der oorzaaken waarom het broed der *Wilde Phaiſanten*, althans in onze landſtreeke, zo dikwerf mislukt; want deeze *Phaiſanten* onthouden zich, gelyk ik hier boven reeds aanmerkte, liefſt op vogtige en moerasſige plaatzen, weshalven het zeer bezwaarlyk te vermyden is, dat de Jongen niet omkomen; de tweede noodige voorzorge beſtaat hier in, dat men ze dikwyls, doch weinig tevens, te eeten geeve, en wel van 's morgens vroeg af; altoos Mieren-eijeren doende by hun ander eeten.

Op de tweede maand kan men hun een vaster voedzel voorzetten; van tyd tot tyd, ongemerkt, de tuſſchenpoozen verlangende. Op deezen tyd beginnen zy geplaagd te worden door de Luizen: de meeste Hedendaagſchen pryzen, als een middel daar tegen zeer dienſtig, het ſchoonmaaken van het hok, aan, en zelf het geheel en al af te breeken, uitgenomen het dak, 't geen men laat blyven, om hun ter ſchuilplaatze te dienen. Maar OLINA geeft een raad, reeds door ARISTOTELES aangeweezen, welke my toeſchynt beter bedagt, en met den aart deezer Vogelen overeenkomſtiger te weezen: zy behooren tot dat getal van Vogelen, 't geen vermaak ſchept om in den grond te krabbelen, en komen om als zy zich niet in het ſtof wentelen. OLINA wil daarom dat men hun kleine hoopjes drooge aarde, of zeer fyn zand geeve, waar in zy zich kunnen wentelen, en dus bevryden van het ongemaklyk ſteeken der Luizen.

Men moet zeer zorgvuldig oppaſſen om hun zuiver water te geeven, en dit dikwyls te vernieuwen, anderzins loopen zy gevaar van de Pip te krygen, tegen welke, volgens de Hedendaagſche Schryvers, weinig raad is; ſchoon PALLADIUS het ſnyden voorſchryft, gelyk men doet aan de *Hoenders*, en den Bek te wryven met look, gedoopt in vloeibaar pek.

De derde maand brengt nieuwe gevaaren mede; de Staartvederen vallen als dan uit, en 'er komen anderen te voorſchyn; deeze tyd is voor hun zeer hachlyk, gelyk ook voor de *Paauwen*; doch de Mieren-eijeren geeven hier weder hulp; want

zy verhaasten die ſtaartverwisſeling en verminderen het gevaar van dezelve, als men maar oppaſſe om ze niet te veel te geeven, want de overmaat zou nadeelig weezen.

Naar maate de jonge *Phaiſanten* grooter worden, komt de wyze van voeden meer overeen met die der ouden; en, op 't einde van de derde maand, kan men ze laaten loopen op de plaats voor de *Phaiſanten* geſchikt; doch zo groot is de invloed van den ſtaat der Huislykheid op de Dieren, welke eenigen tyd daar in geleefd hebben, dat die zelve, welke, gelyk de *Phaiſanten* een alleronverwinnelykſte neiging tot de Vryheid bezitten, daar aan niet kunnen overgegeeven worden, zonder zulks trapswyze te doen; even als een goede maag, verzwakt door al te ligte ſpyzen, zich niet dan langzaamerhand gewent aan kragtiger ſpyzen. Men moet eerst het hok, waar in het Broedzel is, brengen op de plaats waar men ze wil loslaatém, en zorg draagen om ze voedzel te geeven, 't geen zy liefst eeten; maar noit op dezelfde plaats, en verminderende de hoeveelheid elken dag, om ze te noodzaaken zelve de kost te zoeken, en kundig in 't land te worden. Wanneer ze in ſtaat zyn om hun eigen kost te vinden, is het de tyd om ze vryheid te ſchenken en hun aan de Natuur over te geeven. Zy zullen, binnen kort, zo wild worden als die in de bosſchen gebooren zyn: behalven dat zy eene ſoort van genegenheid behouden voor de plaatzen, waar zy, in hun vroegſten tyd, een goed ontbaal ontmoet hebben.

De Mensch, zo verre geſlaagd zynde, dat hy de natuurlyke geaartheid van den *Phaiſant* drong, om zich met een grooter aantal Wyfjes te vermengen, heeft het gewaagd om deezen Vogel nog een ander geweld aan te doen, door hem te dwingen om zich te vermengen met eene andere ſoort, en zyne poogingen zyn eenigermaate gelukt; doch dit gaat niet toe zonder veel oppaſſen, en het aanwenden van veele voorzorgen (*). Men neemt een jongen *Haan-Phaiſant*, die zich nog noit met een Wyfje van zyne ſoort vermengd heeft; men ſluit hem in een nauwe plaats van boven flauw verlicht; men heeft voor hem jonge *Hoenders* uitgekoozen, welker Pluimadie naar die der *Phaiſanten* zweemt; deeze *Hoenders* zyn

(*) De *wilde Phaiſanten* treeden de *Hoenders* niet, welke zy ontmoeten: dit komt daar uit niet voort, dat de *Phaiſant* geene poogingen doet; maar de *Hoenders* willen het niet dulden; dit is eene aanmerking van den Heer LE ROI.

zyn gezet in een hok, gevoegd aan dat waar in de *Phaiſant* zit, alleen daar van afgeſcheiden, door een yzerdraaden hekje, welke tralien groot genoeg zyn, om den kop en den hals dier Vogelen, doch het lichaam niet, door te laaten; dus wordt de *Phaiſant* gewend met de *Hoenderen* te leeven; dewyl men ze geen voedzel geeft, dan in het hok, het hekje van afzondering 'er tegen aan zettende: wanneer ze kennis aan elkander gekreegen hebben, en de tyd van paaren nadert, heeft men den *Phaiſant* en de *Hoenders* opgevoed op eene wyze geſchikt om ze te verhitten, en tot de vermenging aan te noopen, en als men die drift wel bemerkt heeft, opent men den weg tot gemeenſchap. — Het is zomtyds gebeurd dat de *Phaiſant*, getrouw aan de Natuur, zich als verontwaardigd houdende, wegens de baſtaard-vermenging, tot welke men hem wil dwingen, de eerſte *Hoenders*, die men hem voorſtelde, mishandeld en zelfs gedood heeft. Indien hy zich niet ſchikt, temt men hem, door, aan den eenen kant, den bek met een gloeiend yzer te ſchroeijen, en, aan den anderen kant, zyne drift op te wekken, door daar toe geſchikte ſtooringen: eindelyk de nooddwang dagelyks vermeerderende, en de Natuur onophoudelyk tegen zich zelven worſtelende, vermengt de *Phaiſant* zich met *Gemeene Hoenderen*; hier van komen eijeren voort, met zwarte ſtippen, als die der *Phaiſanten*, doch veel grooter; en uit deeze eijeren Baſtaarden, die in de hoedanigheden van beide de ſoorten deelen, en, zo zommigen willen, lekkerder zyn, dan de egte *Phaiſanten*, doch buiten ſtaat, gelyk men zegt, om hun geſlacht voort te zetten; ſchoon, volgens LONGOLIUS, de Wyfjes deezer Baſtaarden, met hun Vader paarende, regtſchaapen *Phaiſanten* voortbrengen. — Men heeft ook in agt genomen om aan den *Phaiſant* alleen *Hoenders* te geeven, die noit van een' *Haan* getreeden waren, en zelfs om ze elk Broed te vernieuwen, 't zy om den *Phaiſant* te meer op te wekken, (want de Mensch oordeelt altoos over andere weezens naar zich zelven,) 't zy om dat men voorgegeeven heeft, opgemerkt te hebben, dat wanneer dezelfde *Hoenders* ten tweeden maale door den zelfden *Phaiſant* bevrugt worden, daar uit een ontaart ras zou voortkomen.

Men wil dat de *Phaiſant* een domme Vogel is, die waant in veiligheid te weezen, als hy zyn kop verborgen heeft, gelyk men dit ook van veele andere zegt, en zich door alles laat verſtrikken. Wanneer hy met loopende honden gejaagd en ontmoet wordt, ziet hy ſtyf en ſterk op den Hond, en geeft den Jaager tyds genoeg, om hem op zyn ge-

mak te ſchieten. Om den *Phaiſant* in 't net te lokken, doet men hem zyne eigene beeldtenis zien, of ſlegts een roode lap op een witten doek. Zy worden ook gevangen door ſtrikken of netten te ſpannen op de wegen, langs welke zy 's avonds en 's morgens gaan om te drinken; eindelyk worden ze ook met Vogels gejaagd, en men geeft voor, dat die dus gekreegen worden, zeer malsch van ſmaak en lekkerst zyn. — De Herfst is het jaargetyde waar in zy 't vetſte zyn. De jongen kunnen ook vet gemaakt worden, gelyk men ander Gevogelte doet.

Een vette *Phaiſant* is een lekker beetje, en teffens een zeer gezonde ſpyze; dit Wild komt dus alleen op de tafels der Ryken, en men agt het eene allerverſtandeloosſte verkwisting, dat HELIOGABALUS de Leeuwen in zyn Dierenperk daar mede voedde.

Volgens OLINA, en den Heer LE ROI, leeft deeze Vogel, even als de Gemeene *Hoenders*, omtrent zes of zeven jaaren, en 't is, zonder eenigen grond, dat men voorgegeeven heeft, den ouderdom deezes Vogels te kunnen opmaaken, uit de dwarsbanden van den Staart.

Wat den *Witten Phaiſant* betreft, men weet niet genoeg van de Natuurlyke Historie deezer ſoortverſcheidenheid onder de *Phaiſanten*, om te kunnen zeggen, aan welk eene oorzaak de Witheid der Pluimadie moet worden toegeſchreeven. Uit de overeenkomst redenkavelende zou men tot de ſtelling overhellen, dat dezelve een uitwerkzel was der koude, gelyk in den *Witten Paauw*. 't Is waar, de *Phaiſant* is zo diep in de Noordſche Gewesten niet doorgedrongen, als de *Paauw*; doch zyn witheid moet ook voor die der *Paauwen* verre onderdoen; naardemaal hy, volgens den Heer BRISSON, donker violetkleurige plekken aan den hals, en andere roodagtige vlekken op den rug, heeft; en, naar 't getuigenis van OLINA, hebben de Mannetjes dikwyls, op den kop en aan den hals, de kleuren van den *Gewoonen Phaiſant*; de laatstgemelde Schryver tekent aan, dat de *Witte Phaiſanten* uit *Vlaanderen* komen, doch daar zegt men, buiten twyfel, dat zy, veel hooger op, uit het Noorden komen; hy voegt 'er nevens dat de Wyfjes veel volmaakter wit zyn dan de Mannetjes, waar op ik aanmerk, dat het Wyfje van den *Gewoonen Phaiſant* ook meerder wit heeft in haare Pluimadie, dan het Mannetje.

Gelyk de *Witte Paauw*, zich vermengende met den *Gewoonen Paauw*, de *Bonte* of *Veelverwige Paauw* heeft voortgebragt, zo mag men gelooven, dat de *Witte Phaiſant* paarende

de met den *Gewoonen*, de *Veelverwige* of *Bonte Phaiſanten* heeft doen te voorſchyn komen, en dit te meer, om dat deeze laatstgemelde juist de zelfde gedaante en de zelfde grootte hebben, als de Gewoone ſoort, en de Pluimadie, die in den grond wit is, doormengeld gevonden wordt met vlekken, waar in men alle de kleuren van den *Gewoonen Phaiſant* ontdekt. FRISCH merkt op dat deeze *Phaiſant* niet goed is ter voortteelinge.

Met een kort woord, moet ik nog melding maaken van den *Bastaard-Phaiſant*. De naam door FRISCH daar aan gegeeven, van *Faiſan-buneru*, geeft te kennen, dat hy deeze verſcheidenheid gehouden hebbe voor het kroost, herkomſtig uit de vermenging van een *Phaiſant* met een *gemeen Hoen*; en, in de daad, de *Bastaard-Phaiſant* vertoont de kenmerken van een *Phaiſant* door den rooden kring rondsom de oogen en door zyn langen ſtaart, en komt den *Gewoonen Haan* naby door de gemeene en donkere kleuren zyner Pluimadie, welke veel van het grauwe heeft, nu eens ligter dan eens donkerder. De *Bastaard-Phaiſant* is ook veel kleinder dan de *Gewoone*, en deugt geheel niet tot het voortzetten zyns geſlachts, iets zeer eigen aan Vogelen van gemengden aart. FRISCH vermeldt ons, dat men in *Duitſchland* 'er zeer veelen voedt, om het voordeel 't geen 'er van getrokken wordt; zy zyn waarlyk zeer lekker om te eeten.

AANMERKELYK VOORBEELD VAN DE UITWERKING EENER STRENGE KOUDE.

(Getrokken uit Capitein COOK's, *Voyage for making Diſcovery's in the Southern Hemiſphere.*)

OP den 16 January des jaars 1769 gingen, daar Kapitein COOK met zyn Schip in de *Baay van Goed Geluk* voor anker lag, vroeg in den morgenſtend, Mr. BANKS en Dr. SOLANDER, met hunne Medehelpers en Knegten, benevens twee Matroozen, om hun in het draagen van den voorraad te helpen, vergezeld van Mr. MONKHOUSE, den Chirurgyn, en Mr. GREEN, den Starrekundigen, van het Schip, met oogmerk om, zo ver zy konden, landwaards in te gaan, en 's avonds weder te keeren. De Heuvels, van verre gezien, ſcheenen deels met bosch bezet, deels met vlakten doormengd, en boven ſtak een dorre rots uit. Mr. BANKS hoopte door het boschagtige heen te geraaken, en hy twyffelde niet, of hy zou,

verder gekomen zynde, in een Land, waar nooit Kruidkenner voeten gezet hadt, Planten ontdekken, welken zynen arbeid overvloedig vergoeden zouden. Zy gingen het bosch in, langs een ſmallen zandigen oever, een weinig ten westen van de Waterplaats, en voeren voort met den berg op te klimmen, door de ongebaande wildernis, tot drie uuren, eer zy een nader gezigt kreegen van de plaatzen, welke zy voor hadden te bezoeken. Korten tyd hier naa, kwamen zy op de plaats, door hun voor eene vlakte aangezien; doch zy bevonden dezelve, tot hunne groote te leurſtelling, een moeras, overdekt met laag Kreupelgewas van Berkenboomen, omtrent drie voeten hoog, door elkander geſtrengeld, en zo ſtyf, dat ze niet uit den weg konden geboogen worden; het was, derhalven, noodig de beenen daar over heen te ligten; op elken ſtap, gingen zy tot den enkel toe in den grond. Tot verzwaaring van de moeilykheid en het verdriet van zulk reizen, werd het Weer, 't geen dus lang zeer ſchoon geweest was, en als een onzer beste dagen in de maand Mey, donker en koud, vergezeld van ſnydende Winden en Sneeuwjagt.

Zy zetten niet te min hunne reis welgemoed voort, hoe veel vermoeiens zy ook uitgeſtaan hadden, hoopende dat het kwaadst nu geleeden was, en dat de dorre rots, gezien van de toppen der laagere heuvelen, niet meer dan één myl van hun af lag; doch, wanneer zy omtrent twee derden gevorderd waren over dit met hout begroeide moeras, kreeg Mr. BUCHAN, een van Mr. BANKS Tekenaaren, ongelukkig eene flauwte. Dit voorval noodzaakte het geheele gezelſchap halte te houden, en, daar het hun onmogelyk was verder te gaan, werd 'er een vuur geſtookt, en de vermoeidſten liet men by hem ter oppasſinge. Mr. BANKS, Dr. SOLANDER, Mr. GREEN en Mr. MONKHOUSE gingen voort, en bereikten, binnen kort, den top. Zy vonden, als Kruidkundigen, hunne verwagtinge te eenemaal voldaan: want zy ontdekten eene groote verſcheidenheid van Planten, die, ten opzigte van de Bergagtige Planten in *Europa*, net dezelfde zyn, als deeze Planten waren ten opzigte van de zulken die in de vlakte groeien.

De Koude was nu veel ſtrenger geworden, en de Sneeuwvlaagen werden veel heviger: de dag was zo verre verſtreeken dat men het onmogelyk oordeelde voor den naastkomenden morgen het Schip weder te bereiken. Den nagt door te brengen op zulk een Berg, in zodanig eene Lugtsſtreeke, kwam hun niet alleen onaangenaam, maar ook ſchriklyk voor; het was egter onmogelyk te vermyden, en zy moesten het zo goed ſtellen als zy konden. Mr. GREEN en Mr. MONKHOUSE wer-

werden te rug gezonden na Mr. BUCHAN en het Volk by hem gelaaten, met bevel om te komen op den aangeweezen Berg, als de algemeene verzamelplaats, waar zy in de luwte van het bosch zouden kruipen, daar een ſchutzel oprigten, en vuur ſtooken.

Het geheele gezelſchap kwam dan by een, op de algemeene Verzamelplaats, en, ſchoon verkleumd van Koude, waren zy gezond en moedig. Mr. BUCHAN zelve had zyne kragten, in veel grooter maate, weder gekreegen, dan men hadt kunnen verwagten. Het was nu bykans acht uuren in den avond; doch nog helder dag, en zy gingen na de digtst bygelegene valei. Mr. BANKS nam het op zich de agterſte te blyven, en toe te zien, dat niemand agter bleeve. Dit moge misſchien voor eene overtollige omzigtigheid gehouden worden; doch het zal welhaast anders blyken. Dr. SOLANDER, die meermaalen de bergen, welke *Zweeden* van *Noorwegen* ſcheiden, doorkruist hebbende, wel wist dat nypende Koude, inzonderheid als 'er vermoeidheid mede vergezeld gaat, eene verdooving en ſlaaperigheid verwekt, welke bykans onwederſtandlyk is, vermaande het geheele gezelſchap op 't ernſtigst, om zich in beweeging te houden, welk eene moeite dit hun mogt kosten, en welk eene verfriſsing zy zich ook mogten beloven van de neiging tot rust. „ *Wie neder zit*, zeide hy, *zal ſlaapen, en wie ſlaapt zal niet weder ontwaaken.* Door dit zeggen vermaand en verſchrikt, gingen zy voort; doch, terwyl zy nog op de barre rots waren, en het houtgewas niet bereikt hadden, werd de Koude ſchielyk zo fel, dat ze de gevreesde uitwerkzels voortbragt. Dr. SOLANDER zelve was de eerſte, die de onwederſtaanbaare neiging tot rust, waar tegen hy anderen gewaarſchuwd hadt, gevoelde, en verzogt te mogen nederleggen. Mr. BANKS dreigde en drong te vergeefsch, hy lag op den grond neder, ſchoon dezelve met ſneeuw overdekt was, en met groote moeite hieldt zyn Vriend hem uit den ſlaap. RICHMOND, een der zwarte knegten, begon ook te bezwyken, en van de Koude op dezelfde wyze te lyden als de Doctor. Mr. BANKS zondt 'er vyf van het gezelſchap, onder welken Mr. BUCHAN zich bevondt, vooruit om vuur te ontſteeken, op de eerſte gevoeglyke plaats, welke zy konden vinden: hy zelve bleef, met vier anderen, by Dr. SOLANDER en RICHMOND, die zy deels door overreeding, deels door geweld, weder op den gang hielpen; doch, wanneer zy het grootſte gedeelte van het kreupelbosch en 't moeras waren doorgegaan, verklaarden zy beiden, niet verder te kunnen komen. Mr. BANKS nam weder zyne toevlugt tot

ſmeeken en dringen, maar vrugtloos. Als men RICHMOND betuigde, dat, indien hy niet voortſpoedde, de Koude hem binnen kort zou vermeesteren, en hy dood vriezen, was zyn antwoord: *Dat hy niets anders verkoos dan neder te leggen, en te ſterven.* De Doctor ſtondt zo vlot het leeven niet af, verklaarende, *wel te willen voortgaan; maar dat hy eerst wat moest ſlaapen*, ſchoon hy te vooren betuigd hadt, dat ſlaapen en ſterven hier met elkander gepaard ging. Mr. BANKS en de overigen vonden het onmogelyk hun te draagen, en, 'er geen hulpmiddel by de hand zynde, liet men ze beiden rusten, onderſchraagd door 't kreupelhout, en, binnen weinig minuuten, vielen zy in diepen ſlaap. Kort daar naa, keerden eenigen van de vooruit gezondenen weder, met het aangenaam nieuws, dat omtrent een vierde myl van daar een vuur ontſtooken was. Mr. BANKS poogde toen Dr. SOLANDER wakker te maaken, en het gelukte hem: maar, ſchoon hy geen vyf minuuten geſlaapen hadt, was hy bykans 't gebruik zyner leden kwyt geraakt; zyne ſpieren waren zo verzwakt, dat zyne ſchoenen van de voeten vielen: hy gaf zyne toeſtemming om voort te gaan met zulk een byſtand, als hem kon gegeeven worden: doch welke poogingen men aanwendde, om den armen RICHMOND te doen ontwaaken, het gelukte niet. Men vondt het onmogelyk hem te doen ſtaan, en naa dat men eenigen tyd verlooren hadt in dit te beproeven, liet Mr. BANKS zyn anderen zwarten Knegt, met een Matroos, die het minst door de Koude ſcheenen geleeden te hebben, om hem op te paſſen; beloovende dat de twee anderen, als zy zich genoeg gewarmd hadden, hun zouden aflosſen.

Mr. BANKS bragt, eindelyk den Doctor met veel moeite by het vuur, en zondt kort daar op twee van het Volk, die zich genoeg verfrist hadden, in hoope dat deeze, met behulp van de twee agtergelaatene, in ſtaat zouden weezen om RICHMOND te rug te brengen, zelf ſchoon men het onmogelyk vondt hem wakker te maaken.

Binnen het verloop van omtrent een half uur, hadden zy egter het verdriet om te zien, dat deeze twee Mannen alleen te rug keerden; zy gaven berigt, dat ze de plaats, hun aangeweezen, rond gegaan, maar noch RICHMOND, noch iemand anders, gevonden, en, op dikwerf roepen, geen antwoord gekreegen hadden. Dit was ſtoffe van verbaasdheid en droefenisſe; inzonderheid voor Mr. BANKS, die, terwyl hy zich verwonderde hoe dit mogelyk kon weezen, een vles met rum miste, welke de ganſche voorraad was van 't geheele Gezelſchap, en zy dagten dat dezelve in den knapzak ſtak van een

der

der afgedwaalden. Men giste dat RICHMOND opgewekt geworden was door de twee Mannen, ter oppasſinge by hem gelaaten, en dat zy, misſchien te veel gedronken hebbende, die plaats verlaaten hadden, om het ontſtooken vuur op te zoeken, in ſtede van te wagten na die hun tot helpers en wegwyzers zouden gediend hebben.

Een andere Sneeuwbui viel neder, en duurde twee uuren, zonder ophouden, zo dat alle hoope, om hun weder te zien, ten minſten leevende, werd opgegeeven; dan omtrent twaalf uuren werd, op eenigen afſtand, tot groote vreugde van allen die by 't vuur zaten, een geſchreeuw gehoord. Mr. BANKS begaf zich, met de anderen terſtond buiten, en vondt den Matroos nog even magtig genoeg om te ſtaan, en om hulp te ſchreeuwen. Mr. BANKS zondt hem terſtond na 't vuur, en ging, op 't onderrigt van hem bekomen, de andere twee opzoeken, die hy wel haast vondt. RICHMOND ſtondt op zyn beenen; doch buiten ſtaat om den eenen voet voorby den anderen te zetten: zyn makker lag op den grond uitgeſtrekt, zo onaandoenlyk als een ſteen. Men beſtondt met alle man hem na 't vuur te brengen; doch zy konden het niet volvoeren: het ander middel ter zyner herſtellinge was, daar ter plaatze een vuur te ontſteeken; doch de Sneeuw, welke gevallen was en nog viel, maakte het onmogelyk. Zy vonden zich des gedrongen tot de harde noodzaaklykheid, om die elendigen aan hun lot over te laaten, na eerst een bedde van boom-bladeren voor hun gemaakt, en hun tot eene verbaazende hoogte daar mede bedekt hebbende.

Dus aan Koude en Sneeuw, omtrent anderhalf uur bloot geſteld zynde, begonnen eenigen hun gevoel te verliezen: en een BRISCOUE, een ander van Mr. BANKS Knegten, bevondt zich zo kwaalyk geſteld, dat men dagt dat hy zou ſterven, eer hy by het vuur kon gebragt worden.

Eindelyk kwamen zy, nogthans, by het vuur, en bragten den nagt over in een' toeſtand, die, hoe ſchriklyk in zich zelven, nog ontroerender gemaakt werd, door de herdenking van 't voorleedene, en de onzekerheid van het toekomende. Van de twaalf, het getal der geenen die te zamen gezond en fris waren uitgegaan, rekende men 'er twee reeds dood; en een derde was zo kwaalyk geſteld, dat men zeer twyfelde of hy, den aanſtaanden morgen, wel in ſtaat zou weezen, om de reis mede voort te zetten; een vierde, Mr. BUCHAN, was in gevaar, om van zyne flauwten weder overvallen te worden, als hy zich op nieuw vermoeide, naa een' zo onrustigen nagt. Zy bevonden zich een volle dagreize van het Schip,

en liepen gevaar, om in de ongebaande wildernissen te verdwaalen, en door den volgenden nagt overvallen te worden; en geen meer voorraads dan voor een reis van acht of tien uuren mede genomen hebbende, hadden zy geen eeten meer dan een Gier, dien zy onder weg geschooten, en deeze, in gelyke deelen verdeeld zynde, zou elk geen halven maaltyd verschaffen; zy wisten niet, hoe veel zy nog van de Koude zouden moeten lyden; naardemaal de Sneeuw nog steeds aanhieldt te vallen. Een allerdroevigst blyk, in de daad, van de strengheid der Lugtstreeke; naardemaal het in dit gedeelte der Wereld nu midden in den Zomer was, de 21 December, den langsten dag maakende: en men alles te vreezen hadt van een verschynzel, 't welk, in het daar aan beantwoordende saisoen, onbekend is, zelf in *Noorwegen* en *Lapland*.

Het eerste, waar men met het aanbreeken van den dag zorg voor droeg, was om te zien of de ongelukkigen, die zy onder de bladeren hadden laaten leggen, nog leefden: drie van het gezelschap werden ten dien einde afgevaardigd, en keerden vry schielyk weder met de droeve tyding dat zy gestorven waren.

Niettegenstaande het veel goeds beloovend gelaat des hemels, bleef de sneeuwjagt zo sterk aanhouden, dat zy het niet durfden waagen op reis te gaan na het Schip: dan omtrent acht uuren kwam 'er een koeltje op, 't welk, met de hooger klimmende Zon, allengskens de lugt deedt opklaaren. Zy vonden zich nu door den honger geprangd, en voor deezen trek moet, naa lang vasten, alle overweeging van toekomend goed en kwaad wyken. Zy kwamen dan met elkander overéén om den Gier op te eeten, en als men het best geoordeeld hadt dien te verdeelen, eer hy toebereid was, werdt hy in tien deelen gesneeden, en elk maakte zyn deel naar welgevallen gereed. Naa dit ontbyt, 't welk een ieder omtrent drie monden vol verschafte, begaven zy zich op weg; doch het was tien uuren, eer de sneeuwjagt genoeg bedaard was, om het uitgaan raadzaam te maaken. Omtrent drie uuren voortgegaan zynde, vonden zy zich op 't aangenaamst verrast door te zien dat zy aan den oever, en veel nader aan het Schip waren dan zy hadden durven hoopen. Van daar hun gehouden weg nagaande, ontdekten zy, dat ze, in stede van den berg lynrecht op te gaan om in het Land te komen, dien bykans rondsom geloopen hadden.

Aan boord gekomen zynde, wenschten zy elkander geluk, wegens hunne behoudenis, met eene vreugde, die geen Mensch kan voelen, dan die zich aan een gelyk gevaar heeft blootgesteld gevonden.

DE

DE BESCHAAFDHEID EN HET VERKRYGEN VAN KUNDIGHEDEN EN BEGAAFDHEDEN, DER JUFFERSCHAPPE AANGEPREEZEN, EN DE HOOFDREGELS, DAAR IN TE HOUDEN, BRIEFSWYZE VOORGEDRAAGEN.

(*Uit het Engelsch.*)

„ NOgmaal moeten wy de Jufferschap, onze beminnelyke Leezeressen, onthaalen. Zy die de Aanmerkingen over de *Huishoudelykheid* (*), uit dezelfde penne gevloeid, met genoegen geleezen hebben, zullen ongetwyfeld, hier weder een Stukje van haaren smaak vinden".

MEJUFFROUW!

IK wensch geenzins, dat eene jonge Juffrouw het verwaarlooze zich toe te leggen, op het verkrygen van die Bevalligheden en Kundigheden, welke haare Deugd in het voordeeligst licht kunnen zetten, haare Zeden vercieren, en haar Verstand uitbreiden; doch dat zy het niet doe met den geest van verwaandheid; maar met het onschuldig en loflyk oogmerk, om zich nuttiger en aangenaamer te maaken by haare Medemenschen, en dus, by gevolge, GODE dierbaarder.

Het kan niet wel anders weezen, of gy hebt reeds menigmaalen opgemerkt, dat niets zo sterk op het eerste voorkomen aanpryst, als de Beschaafdheid; en deeze verliest haare waarde geenzins, door 't verloop van tyd, en nadere kennis, als dezelve, naar behooren, in agt genomen wordt, onder de naastbestaandste bloedverwanten, en nauwste Vriendschaps verbintenisen. Om waarlyk Beschaafd of Beleefd te zyn, moet iemand eene groote tegenwoordigheid van geest bezitten, gepaard met een kiesch en leevendig gevoel van het welvoeglyke, of, met andere woorden, moet in staat zyn om oogenbliklyk te oordeelen, wat best gezegd of gedaan moet worden, in elke voorkomende gelegenheid. — Ik heb één of twee persoonen gekend, die dit voordeel aan de Natuur alleen verschuldigd scheenen te zyn, en het byzonder geluk te hebben, om, als 't ware, gebooren te weezen met een ander gevoel dan de Menschen in 't algemeen, een gevoel, door 't welke zy eene onmiddelyke bevatting hadden, van 't voeglyke en wanvoeglyke, in gevallen die haar volstrekt nieuw waren. Doch dit gelukkig lot valt slegts weinigen te beurt; doorgaande is de voeglykheid van gedrag de vrugt van onderwys, van waarneemen, van redenkaveling; en moet, gelyk andere takken van Kennis en Deugd, aangekweekt en voorgezet worden.

Een goede Geaartheid strekt ten noodzaaklyken grondslage van de Beschaafdheid; en, indien 'er een goed Verstand bykomt, naarstig tot

(*) Zie de *Hedend. Vaderl. Letteroefen.* II D. 2de Stuk, bladz. 511.

tot dat einde aangewend, denk ik dat nauwlyks kan misſen, of iemand zal het weezenlyke daar van verkrygen. Byzondere gewoonten en pligtpleegingen in gedrag verſchillen, in onderſcheide Landen, en zelfs in onderſcheide gedeelten van een en dezelfde Stad. Deeze kunnen alleen geleerd worden, door het oplettend waarneemen van de manieren der zodanigen, die 'er best in bedreeven zyn, en door het verkeeren in geregelde gezelſchappen. Maar de beginzels van Beſchaafdheid, of Beleefdheid, zyn dezelfde op alle plaatzen. Waar Menſchen zyn moet het onbeſchaafd weezen, de Geaartheid der zodanigen, met welken men verkeert, te tergen, of haare Driften op te hitzen. Overal moet het Welgemanierd zyn, anderen in 't voordeeligſt licht te doen voorkomen, door elk gelegenheid te geeven, om haare beste bekwaamheden ten toon te ſpreiden, en zorgvuldig alle gelegenheden te vermyden, om haare gebreken te ontdekken; ons eigen vermogens aan te wenden om te behaagen en te vermaaken; doch niet om anderen te haarer vernedering te overtreffen; aan ieder het byzonder deel te geeven, van aandagt en opmerking; van het onderhoud zich geen meester te maaken, wanneer anderen begeeren te ſpreeken; niet toe te laaten dat het geſprek kwyne, door gebrek van iets in 't midden te brengen, om het aangevangen onderwerp voort te zetten, of 't zelve te veranderen. Met één woord, het is eene algemeene pligt in de verkeering, anderen meer te agten dan zich zelven; „met eere de een den ander voorgaande". De Christlyke Godsdienst geeft in den bygebragten regel de beste les van Beſchaafdheid; doch men moet oordeel gebruiken, in het toepaſſen van denzelven.

Het is zo aanſtootlyk eene verkeerheid en mishandeling in de zamenſpreeking van iemand, in zyne tegenwoordigheid kwaad te ſpreeken, iemand in 't aangezigt uit te lachen, dat men zulk een bedryf alleen zou verwagten by Menſchen van den laagſten rang en geene opvoeding. Het ſmert my, egter, te moeten zeggen, dat ik, maar al te dikwyls, dit waargenomen heb, onder jonge Juffrouwen, die weinig dien naam verdienden, terwyl zy haare weelderigheid van geest bot vierden in ſpyt van de Betaamelykheid en Goedaartigheid. Ouderdom, die, wanneer zy zich niet te ſchande gemaakt heeft door ondeugd of belachlyk door gemaaktheid, ten vollen geregtigd is om hoog geagt en geëerbied te worden, wordt dan beſpot en uitgelachen: Perſoonlyke gebreken en Lichaamszwakheden zullen dan dikwyls ſmaad en uitjouwing, in ſtede van medelyden, verwekken. Indien gy u oit hebt laaten vervoeren tot zulk een vergryp, neem het ernſtig ter harte, wanneer gy uwe misdaaden by den ALMAGTIGEN belydt, en hou u verzekerd dat het geen der minſte is, van welke gy u moet bekeeren. Hier van zult gy u terſtond overtuigd vinden, door deezen handel te vergelyken met den grooten regel der Regtvaardigheid, om een ander zo te doen als gy wenscht dat u geſchiedde. 'Er zyn genoeg onſchuldige onderwerpen, in welke gy de leevendigheid van uw' geest moogt bot vieren; want ik wil u niet ver-

verwyzen tot eene onafgebrooke ernsthaftigheid; in tegendeel ſchep ik vermaak in een vrolyken aart, by lieden van allerlei en boven al van uwe jaaren. Kieſche en gezonte boert onder Vriendinnen van gelyken rang, alleen ſlaande op zulke geringe gebreken als zy, die 'er mede behebt is, mede hartig om kan lachen, of zodanige hoedanigheden als zy zich niet veel op laat voorſtaan, mag en aangenaam en nuttig genaamd worden; doch het moet alles in volkomen goedaartigheid toegaan; wanneer 'er het minſte mengzel van kwaadaartigheid in komt, wordt dezelve vergiftig en verfoeilyk. De Perſoon, met welke men boert, moet de vryheid hebben en de bekwaamheid bezitten, om den bal wederom te kaatzen; en men hebbe daar van af te laaten, zo ras 'er eenige blyk van geraaktheid zich opdoet.

Wat de Kundigheden en Begaafdheden aanbelangt; de voornaamſte deezer is eene behoorlyke maate van Leezing, welgekoozen en naar eisch beſtuurd. Het Dansſen, en het kennen der *Franſche Taale*, is thans zo algemeen, dat men dezelve in de opvoeding eener aanzienlyke Juffrouw niet kan overſlaan; en in de daad ze zyn beide zo nuttig als cierlyk. Het eerſte ſtrekt om het lichaam te verſterken, en de houding te verbeteren; het tweede opent een ruim veld van leering, en verſchaft bezigheld aan den geest. Ik geloof dat 'er meer aangenaame boeken, naar de leeslust der Juffrouwen geſchikt, in de *Franſche Taal* zyn, dan in eenige andere; en dewyl men daar van in gezelſchappen veel al niet min ſpreekt dan van *Engelſche* Boeken, moet gy dikwyls verlegen ſtaan en verdriet gevoelen, als gy van dezelve geheel onkundig zyt. Het *Italiaansch* kan men, het *Fransch* geleerd hebbende, zich ligt eigen maaken: en gy zult, tot het leeren deezer taale gelegenheid en tyd vindende, u de moeite, daar aan beſteed, niet beklaagen.

Een loſſe en leesbaare hand te ſchryven, de gemeene Rekenkunde te verſtaan, zyn onvermydelyk noodige vereischten. Wat de Muzyk en Tekenkunst betreft, hier in behoort elk zyne neiging te volgen.

Belangende de Geleerde Taalen, ſchoon ik de bekwaamheden en de yver dier Juffrouwen prys, welke zich dezelve hebben eigen gemaakt, en daar van met maatigheid zich bedienen, nochthans zou ik u of eenige andere Vrouw niet aanraaden, om des werk te maaken, of 't moest weezen, dat iemand tot dezelve een byzondere neiging gevoelde. De arbeid en tyd, welke zy vereiſchen, voegen doorgaans niet wel aan de Jufferſchap. De weezenlyke kundigheid, welke zy verſchaffen, heeft niet veel te beduiden: naardemaal de *Engelſche*, *Franſche*, of de *Italiaanſche Taalen* goede overzettingen verſchaffen, van alle de leezenswaardigſte voortbrengzelen der Oudheid, behalven het groot aantal van oorſpronglyke Schryvers, 't geen zy opleveren; en deeze zyn veel meer dan genoegzaam om uw gemoed te vervullen met zo veele denkbeelden als gy kunt verwerken. Het gevaar van pedantery en verwaandheid in eene Vrouw, van nyd in de eene en jalouſy in de andere Sexe

te

te verwekken, van de bevalligheden der verbeelding te verwisfelen voor de ſtrengheid en ſtiptheid van een Schoolvos, zou, ik beken het, genoegzaam weezen om my af te ſchrikken van de eerzugt om eene Sçavante van myne Dogter te maaken. Deeze zwaarigheden gelden misſchien nog meer ten opzigte van de afgetrókkene weetenſchappen.

Alles wat ſtrekt om uwe verbeelding te verfraaijen, uw verſtand te verlichten, en uwen geest te vervullen met denkbeelden, om op te denken, als gy alleen zyt, en van te ſpreeken in gezelſchap, is zeker uwer moeite waardig. Het jammerhartig en ſlegt hulpmiddel 't welk de bevallige Sexe dikwyls te baat neemt door haare onkunde, om de kwaadſpreekenheid binnen te roepen, tot verlevendigen van het kwynend onderhoud, zou alleen een ſterke beweegreden weezen, om uwen geest te verryken met de kundigheden van ſchadelooze onderwerpen des geſpreks, en die in ſtaat zyn om u geſchikt te maaken voor het gezelſchap van kundige lieden, uit het welke gy de wenschlykſte voordeelen kunt raapen.

De oefening, welke ik u voornaamlyk aanpryze, is de Geſchiedkunde. Ik weet niets geſchikter om teffens te vermaaken en te leeren, of 't geen zo bekwaam is om uw oordeel te vormen en te verſterken, en, door een wydbevattend gezigt van de menschlyke natuur voor uw oog bloot te leggen, eenigermaate het gebrek te vergoeden van die ondervinding, welke doorgaans te laat verkreegen wordt, om ons van merklyken dienst te zyn. Laat ik hier nog by voegen, dat, door de Geſchiedkunde, veel meer ſtoffe tot onderhoud in de Gezelſchappen verſchaft wordt, dan door eenige andere.

Het vermogen, waar door de Vrouwen doorgaans het meest uitmunten, is de Verbeeldingskragt, en, deeze behoorlyk geregeld zynde, ſtrekt zy ter bronne van alles wat aangenaam en bevallig is in de Zamenleeving.

Niets, 't geen gy kunt leezen, zal zo veel toebrengen tot het vermeerderen van dit vermogen, als dat, van Dichtwerken. De Dichtkunde, tot geſchikte einden aangewend, zet duizend bekoorlykheden by, aan die gevoelens van Godsdienst, Deugd, Edelmoedigheid en Tederheid, door welke 's Menſchen Ziel veredeld en verfraaid wordt. Ik hoop gy mist geen natuurlyken ſmaak voor deeze betoverende kunst; maar dat gy uw grootſten wellust vindt in gemeenzaam te weezen met onze beste Dichters; dan zo zeer ik deeze aanpryze, zo zeer waarſchuw ik u tegen de misvormers dier heerlyke Kunſte, die de Ondeugd en Godloosheid inboezemen.

De Natuurkunde, in den wyduitgeſtrektſten zin des woords, is voor u een te ruim veld, om u in te begeeven; doch in de beoefening der Natuure, zo verre dezelve met uwe vermogens en bekwaamheden overeenſtemt, zult gy het allerverheevenſte onderhoud vinden; de voorwerpen deezer ſtudie zyn alle de verbaazende werken van de hand des ALMAGTIGEN, die zich binnen het bereik onzer beſchouwinge vinden. De Menſchen poogen, in het vervaardigen hun-

konnen kunstſtukken, de volmaaktheid te bereiken; doch dezelve is alleen in de Werkſtukken des SCHEPPERS te ontdekken. De beſpiegeling der volmaaktheid moet vermaak te wege brengen; en elk voorwerp der Natuure, rondsom u, zal u dit vermaak verſchaffen, indien het uwe aandagt trekt. —— Indien gy de aarde en derzelver volheid beſchouwt, zal elk blad, 't welk, door den wind, geſchommeld wordt, elke graſcheut onder uwen voet, by u een wonder zyn, zo volſtrekt buiten het bereik van navolging door 's Menſchen kunst, als de zamenſtelling van 't Heelal. Ontelbaare geneugten kunnen de zodanigen, die ſmaak vinden in zulke beſpiegelingen, raapen uit de eindlooze verſcheidenheid, welke zich opdoet in 't geſtel der Wereld, en 't geen dezelve vervult. Het Ryk der Delf- en Mynſtoffen, het Groeijend Ryk, en de Dierlyke Wereld trapswyze opklimmende in voortreffelykheid; de ontelbaare ſoorten van elk, welke, eeuw in eeuw uit, hunne ſoortlyke onderſcheidingen bewaaren, en waar onder men, nogthans, geen twee volmaakt gelyken aantreft, verſchaffen zulk een ryken voorraad tot waarneeming en onderzoek, als ons werks genoeg zou opleveren voor den ganſchen tyd onzes kortſtondigen leevens, wanneer wy alles, tot het minſte toe, wilden nagaan. —— Behalven al de Dierlyke Schepping, voor onze ongeholpen zinnen te ontdekken, ziet het oog, gewapend door de uitvindingen der Wysgeeren, veele duizenden van Schepzelen, van welker beſtaan de onkundige menigte niets weet; het ziet de geheele Natuur met leeven vervuld, elke vloeiſtof, elk deel van 't Groeiend en Dierlyk Ryk, heeft eene menigte van bewoonders daar aan byzonder eigen, wel onontdekbyk voor 't bloote oog; doch zo volmaakt in alle hunne deelen, en zo onbetwistbaar leevende, als de Olyphant of de Walvisch.

Maar indien het Wysgeerig oog van deeze Aarde, en deeze kleine wondere kunstſtukken, zich ten Hemel opheft, welk een verbaazend tooneel doet zich dan op! Die flonkerende Lichten, welke in 't oog der onkunde glinſteren als edele geſteentes, die het uitſpanzel vercieren, of als lampen om den reiziger te geleiden, worden van zulk eene aangelegenheid dat ze het verſtand verbaazen! — Zy blyken Werelden te zyn gelyk de onze, gevormd om eene verſcheidenheid van weezens te huisvesten, of Zonnen, verlichtende de onzelbaare andere Werelden, te ver afgelegen om door ons ontdekt te kunnen worden! Nooit zal ik vergeeten de verbaasdheid en de verrukking met welke ik dit denkbeeld ontving, uwe jaaren bereikt hebbende; het was toen geheel nieuw voor my, en het is my onmogelyk de aandoeningen te beſchryven, welke ik voelde uit het heerlyk en onbeperkt vertoon van eindlooze weldaadigheid, op éénmaal myne verbeelding treffende! Wie kan zonder aandoening zulk een ſchouwtoneel van Magt, Wysheid en Goedheid beſchouwen! Als gy u opgewekt gevoelt, om deeze voorwerpen van nader by te leeren kennen, eenige weinige Boeken over die ſtoffe, en wel van de gemaklykſte, benevens eenige algemeene proeven, zyn genoegzaam

tot

tot uw oogmerk, om naamlyk uwe ziel te verheffen, en aan te ſpooren, tot de vuurigſte dankerkentenisſe, en den diepſten eerbied tot dat groot en goed Weezen, 't welk zyne onbepaalde Magt oefent om de verſchillende maaten van geluk door alle de onmeetbaare gewesten der Scheppinge te verſpreiden.

Zedelyke Wysbegeerte, in zo verre dezelve de Menschlyke daaden betreft, is van nog meerder aanbelangs dan de Beſchouwing der Natuure. De werken der Ouden, over dit onderwerp, worden van hun, die ze in 't oorſpronglyke kunnen leezen, voor zo aangenaam als leerryk gehouden; de goede vertaalingen daar van vervaardigd zullen u, ongetwyfeld, veel vermaaks en leerings opleveren; gy zult ook een groot aantal Boeken in uwe Moedertaale, en 't Fransch, aantreffen, die u dit zelfde verzorgen. Tegenwoordig hebben wy Schriften, die, zonder het ernsthaftig voorkomen der Wysbegeerte aan te neemen, uw gemoed zullen verlichten, ten opzigte van die onderwerpen, en het onderwys in een bevalliger gewaad doen te voorſchyn komen. Van deezen aart zyn eene menigte Zedekundige Proeven in Tydſchriften uitgegeeven, als de *Spectators*, de *Guardiaans*, de *Snappers*, en veele andere op denzelfden leest geſchoeid, die byzonder nuttig zyn voor de Jeugd; dewyl zy eene groote verſcheidenheid van ſtoffen bevatten, veele denkbeelden en waarneemingen mededeelen, welke geheel nieuw voor hun zyn, en hun opleiden tot de hebbelykheid om aanmerkingen te maaken op de Characters en de Gebeurtenisſen, die hun in het daadlyk leeven voorkomen, 't geen ik voor de beste oefening des Verſtands houde.

Ik wil geenzins uitſluiten dat ſlag van leezen waar op de meeste jonge Juffrouwen zeer geſteld zyn; hoewel ik denk dat men groote omzigtigheid moet gebruiken in de keuze van die vercierde Geſchiedenisſen, die zo zeer de ziel betoveren; de meesten derzelven ſtrekken om de Driften der Jeugd te ontſteeken: terwyl een der hoofdbezigheden der Opvoeding beſtaat in die te maatigen en te bedwingen. Voeg hier by dat, en de ſchryſtyl, en de denkbeelden in de meeste Romans voorgeſteld, alleen geſchikt zyn, om uw ſtyl te bederven, uw verſtand en uw hart te misleiden. De verwagting van zeldzaame en ongehoorde lotgevallen, welke zelden het voorzigtig en gemaatigd leevend deel des Menschdoms treffen, en de hoogagting van buitenſpoorige driften, en een ongerymd gedrag, zyn de doorgaande vrugten van dergelyk eene leezing; wanneer een jonge Juffrouw hier van haare voornaamſte bezigheid maakt, wordt zy niet zelden belachlyk in de verkeering, en ſlegthoofdig in haar gedrag. — 'Er zyn nogthans werken van deezen aart, waar in eene alleruitmuntendſte Zedekunde gepaard gaat met de leevendigſte afſchilderingen des menschlyken gemoeds, die de verbeeldingskragt werk verſchaffen en het hart roeren. Doch ik moet u, nogmaal vermaanen, noit eenig Werk van vernuft te leezen, zonder in uwe keuze raad te pleegen met uwe beste Vrienden; want ik ben verzekerd, dat het onverſchillig leezen zulker Boeken meer vrouwelyke Harten bedorven heeft, dan eenige andere oorzaak.

MENGELWERK;

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

NEHEMIA, EEN VOORBEELD VAN DE LIEFDE TOT HET VADERLAND.

OF,

VERHANDELING OVER DE WOORDEN:

Gedenk myner, myn GOD *ten goede, alles wat ik aan deezen Volke gedaan heb,* NEHEMIA V: 19.

„ HOewel het onzen Leezeren, op den *Algemeenen Dank-*
„ *Vast-* en *Bededag*, den Vaderlande geheiligd, niet
„ ontbrooken hebbe aan Redenvoeringen, naar tyds omſtan-
„ digheid geſchikt, oordeelden wy ons Mengelwerk deeze
„ Maand, met een nuttig Vertoog, op dat onderwerp paſ-
„ ſende, te mogen en te moeten opcieren: en de volgende
„ Verhandeling, van den Eerwaardigen JOHN. JORTIN D. D.
„ *Aards-Diaken van Londen, Rector van St. Dunſtan in*
„ *the East, en Vicaris van Kinſington*, ons, door eenen Be-
„ gunſtiger van onzen Letterarbeid, die 't heil des Lands
„ onder zyne pryslyke oogmerken heeft, toegezonden, plaats
„ te geeven. Wy bedanken den Zender, en hoopen, dat
„ de Leezer, met ons, hem den verſchuldigden dank niet
„ zal weigeren."

* * * * * * *

Daar is eene Geestgeſteltenis, welke men Gezindheid tot het algemeen Welzyn of Liefde des Vaderlands noemt; eene Geestgeſteltenis, door alle braave Mannen in alle Eeuwen beloond; eene Geestgeſteltenis door alle Bedagtzaamen aangemoedigd en gekoesterd, daar zy hunne poogingen inſpanden om dezelve heerſchend en loflyk te maaken; eene Geestgeſteltenis van Verſtandigen der Onſterflykheid gewyd, en met de heerlykſte loſſpraaken vereerd; eene Geestgeſteltenis, die weinigen, hoe ſnood en overgegeeven boos anderzins, de onbeſchaamdheid gehad hebben door te ſtryken; eene Geestgeſteltenis, welke de Spotterny, die niets ſpaart en op alles aanvalt, meest altoos ſchroomde aan te tasten; eene

Geestgeſteltenis, eindelyk, waar van veel in ons Land geſprooken; maar 'er te zeldzaam gevonden wordt.

Men heeft doorgaans aangemerkt, dat de Deugden, door Voorbeelden, beter geleerd en ſterker aangedrongen worden, dan door enkele Leſen en Voorſchriften. Indien dit waarheid is, dan hebben wy in den Perſoon van NEHEMIA een voorbeeld van Liefde tot het Vaderland, 't welk kan opweegen tegen alle, welke de Geſchiedkunde ons aan de hand geeft, en op vergelyking proef houden; *Griekenland*, noch *Rome*, leverde oit een Held op, die hem in deeze groote en lofwaardige hoedanigheid overtrof (*).

NEHEMIA was een *Jood*, die *Jeruzalem* noit gezien hadt; doch zyne Voorvaders hadden daar gewoond, en waren daar begraaven. Zyn Vader ſchynt een der *Jooden* geweest te zyn, die na *Thusba*, waar het Hof des Konings van *Perſie* was, gevoerd werd, daar in goeden doen gezeeten, en van de gelegenheid om na *Judea* te trekken, wanneer de *Jooden* vryheid kreegen om uit hunne gevangenis weder te keeren, zich niet hadt willen bedienen. Dit is baarblyklyk het geval van verſcheidene behalven hem geweest, die, uit hoofde van ouderdom en zwakheid, of van wegen hunne verkreegene bezittingen, bezigheden, vrienden en bekenden, liever verkoozen in een Land te blyven, waar zy lang gewoond hadden en als ingelyfd waren.

NEHEMIA bekleedde de waardigheid van Schenker des Konings van *Perſie*, eene aanzienlyke en teffens voordeelige Bediening. Hy ſtondt by zynen Vorst in blaakende gunst, bezat groote rykdommen, en behoefde dus, wat tydlyk geluk betreft, niets meer te wenſchen. Men kon nauwlyks verwagten dat iemand, in zyne omſtandigheden, om zyn verafgeleegen arm en verwoest Land zou denken: en geen één uit duizend, in zyne plaats geſteld, zou zich des bekommerd hebben. Indien hy, zo verre van zyn Broederen afgeſcheiden, by tyd en wylen, hun in *Judea* iets toegezonden, en ten hunnen opzigte zulke goede dienſten verrigt hadt, als zyne omſtandigheden medebragten, zou dit zelfs een vriendlyk en edelmoedig gedrag mogen heeten; dan hy ſtelde zich voor, meer te doen.

Want, wanneer eenige *Jooden* van *Jeruzalem* kwamen, hem den ſlegten toeſtand dier Stad verhaalden, en voor oogen ſtelden hoe dezelve in puinhoopen lag, hoe de inwoonders den

(*) DE GROOT vergelykt hem met CAMILLUS, en den ouden CATO.

den vyanden ten prooije; den nabuuren ten ſpot, en in alle opzigten elendig waren, werd hy met hun lot op 't hartgrondigſt bewoogen, en vernoegde zich met Vasten en vuurig Bidden tot GOD, ſmeekende dat hy zyn Volk met een gunſtig oog wilde aanzien; en beſloot de eerſte gelegenheid waar te neemen om zich by den Koning te voegen.

Toen de Vorst, op zekeren dag, de droefgeestigheid, op 't weezen van NEHEMIA las, die anderzins van eenen vrolyken aart ſchynt geweest te zyn, vroeg hy: „waarom is uw „ aangezigt treurig, zo gy toch niet krank zyt? dit is niet „ dan treurigheid des harten." — NEHEMIA gaf ten antwoord: „ de Koning leeve in eeuwigheid! Hoe zou myn aangezigte „ niet treurig zyn, daar de Stad, de plaats der Begraafnisſe myner Vaderen, woest is, en haare Poorten met vuur „ verteerd zyn?

Hy verzoekt na *Judea* te mogen trekken; de Koning willigt dit verzoek in, hem aanſtellende tot Landvoogd, met last om de Muuren en de Poorten te herbouwen, 't welk hy kloekmoedig, ſpoedig en naar wensch, verrigtte. De omliggende Volkeren lieten niets onbeproefd, om dit werk te ſtuiten, zy ſpanden zamen, en beſlooten de *Jooden* aan te vallen en te verdelgen, indien zy het zich onderwonden om hunne vernielde Stad te herbouwen. Hier op gebood NEHEMIA het Volk niet alleen te bidden, belydenis van zonden te doen, en hunne zaak den Hemel aan te beveelen; maar, als een Godvrugtig en Dapper Held, maande hy hun aan om zich met hem in den Gebede tot GOD te vereenigen, en teffens om zich in ſtaat van tegenweer te ſtellen. Doch zyne eige woorden zullen deeze zaak kragtigst en treffendst uitdrukken. „ Wy baden onzen GOD — en ik zette het Volk „ naar de geſlachten, met hunne ſpietſen, zwaarden en boo„ gen, zeggende: Vreest niet voor hun aangezigte; denkt „ aan dien grooten en vreeslyken HEERE, en ſtrydt voor uwe „ Broederen, uwe Zoonen en uwe Dogteren, uwe Wyven „ en uwe Huizen."

NEHEMIA vindt het Volk in eenen allerdeerlykſten toeſtand, in armoede gedompeld, van ſchulden overlaaden, zugtende onder de dwinglandy van Woekeraars en Uitzuigers, die, ſchoon uit de Kinderen huns Volks, nogthans zich laaghartig bedienden van de ongelegenheid hunner Broederen, hun geld opſchietende voor onmaatigen woeker, in zo verre, dat zy zich genoodzaakt vonden, uit broodsbehoefte, hunne huizen en vervolgens hunne Kinderen te verkoopen. Deeze onderdrukking en onregtvaardigheid weerde hy ganschlyk, deels

door overreeding, deels door gezag, en verpligtte allen, de onwettige winst, den Eigenaar weder te geeven, en te zweeren, dat zy het voortaan niet meer zouden doen.

Onder de *Jooden* bevonden zich valſche en verraadlyke Broeders, die in anderer belangen ſtonden, zich door geld van de Afgodiſche Nabuuren laatende omkoopen; zy zogten den vyand in hun eigen Land, het Volk en den Landvoogd in verlegenheid te brengen: onder deeze Afvalligen vondt men Priesters en Propheeten, valſche Propheeten, die voorzeggingen deeden, enkel ingerigt, om den *Jooden* een ſchrik op 't lyf te jaagen: een deezer verhaalde NEHEMIA, dat 'er eene Zamenzweering tegen hem gemaakt was, en de Moordenaars, om hem te dooden, reeds beſtemd waren; hy raadde den Landvoogd heenen te gaan, zich in den Tempel op te ſluiten, hem 'zyne hulp en gezelſchap aanbiedende. Maar NEHEMIA antwoordde: „ Zou een Man, als ik, vlieden? En wie is 'er, „ zynde als ik, die in den Tempel zou gaan, dat hy leeven„ dig bleeve? Ik zal 'er niet ingaan".

NEHEMIA keerde toen te rugge na het Hof van *Perſie*, verkreeg verlof, om weder als Landvoogd na *Judea* te keeren, en ging voort, om zo den Kerk- als Burgerſtaat der Jooden te hervormen. Keizer AUGUSTUS beroemde zich, dat hy *Rome* gevonden hadt van Tichelſteenen gebouwd, en het, van Marmer opgehaald, naliet. NEHEMIA vondt *Jeruſalem* een puinhoop, en liet het zelve zo wel bewoond, vercierd en verſterkt, dat het welhaast eene Stad van naam wierd, welke grooten deels haaren voorgaanden luister herkreeg.

Hy en EZRA deeden de Wet van GOD, voor den Volke, leezen en uitleggen, en alle de Inzettingen en Plegtigheden heilig onderhouden. Toen begon men Synagogen te ſtigten op veele plaatzen, waar het Volk geregeld elken Sabbathdag zamen kwam, 't welk de gedaante van den Godsdienst, ten minſten, onder hun leevendig hieldt, en behoedde hun zelfs naderhand voor Afgodery, ſchoon GOD wel haast niet meer Propheeten onder hun verwekte.

NEHEMIA bleef twaalf jaaren in het Landbeſtuur, en hieldt zyne waardigheid ſtaande met groote pracht en milddaadigheid; en die verbaazende kosten deedt hy van zyne eigene middelen, zonder iets van het Volk te trekken, of de bezolding, welke de andere Landbeſtuurders, vóór hem, ontvangen hadden, te ontvangen; en, 't geen niet min pryswaardig (*), be-

(*) —— cauſas bellorum (AGRICOLA) ſtatuit exſcindere. A ſe ſuisque orſus, primum domum ſuam coërcuit, quod plerisque haud minus arduum est, quam provinciam regere. TACITUS *Vit. Agric.* 19.

lezwaarlyk, en ongemeen is, hy beſtuurde ook zyn eigen Gezin, hieldt zyne Huisgenooten in goede orde, geenzins duldende, dat zy het Volk beroofden of beſpotten.

Judea's Landvoogd ging weder na *Perſie*, en vondt, wederkeerende na *Jeruſalem*, veele ondeugden en verderfenisſen, geduurende zyn afweezen, ingekroopen, welke hy, op 't oogenblik, met yver en kloekmoedigheid hervormde. Hy volhardde waarſchynlyk tot zynen dood toe, welke hy in hoogen ouderdom der jaaren, en der eere zat, onderging.

Byaldien hy in eene beſchaafde eeuwe en land geleefd hadt, men zou voor hem Standbeelden op openbaare plaatzen opgerigt, en hem al dien eerbied betoond hebben, welke een edelmoedig en vernuftig Volk aan waare verdienſten kan bewyzen. Doch naardemaal hy alles, wat hy deedt, voornaamlyk deedt ten wille van GOD en den Godsdienst, verwagtte hy veel eer zyne belooning van GOD, dan van de Menſchen; en daarom breekt hy een en andermaal uit in deeze woorden: „ Gedenk myner, myn GOD ten goede, alles wat „ ik aan deezen Volke gedaan heb. — Gedenk myner, myn „ GOD, en verſchoon myner, naar de veelheid uwer goeder„ tierenheid. — Gedenk myner ten goede"!

Hy hadt zyn loon in beide de Werelden: gelukkig in de Liefde zyns Volks, gelukkig in te zien, dat zyne eerlyke poogingen, met den gezegendſten uitſlag, bekroond wierden; en zyne eigene Geſchiedenis door hem zelven beſchreeven, een gedeelte der Gewyde Boeken uitmaakende, brengt zyn Naam en Roem over tot alle volgende Geſlachten; terwyl Standbeelden, Eereboogen, en andere brooze gedenktekens van Menschlyke Dankbaarheid, vergaan, en in vergetelnisſe geraaken.

Om nu een gepast gebruik te maaken van dit helſchynend voorbeeld, zal ik eenige Aanmerkingen in 't midden brengen over de Lieſde tot het Vaderland, en het gedrag, waar door wy betoonen, dat die edele drift in onzen boezem blaakt.

Men mag, met regt, als eene doorgaande waarheid vaſtſtellen, dat 'er geen goede en pryswaardige Zielsgeſteltenis kan bedagt worden, of men vindt een Gebod of Voorbeeld van dezelve in de Heilige Bladeren. Een met zich zelven ingenomen, vuurig en halfgeleerde Schryver van onzen Landaart heeft van het *Euangelie* gezegd, dat het, noch de Vriendſchap, noch de Liefde tot het Vaderland, aanpryst. Het antwoord hier op is gereed.

In de eerſte plaats, ontmoeten wy veele Voorbeelden van Vriendſchap en Vaderlandsliefde, in de Schriften des Ouden

en Nieuwen Verbonds. Onze HEER JESUS CHRISTUS hadt zyne byzondere en uitgeleezene Vrienden; hy borst uit in bittere traanen, op het vooruitzigt van de rampſpoeden, welke zyn ongelukkig Vaderland over 't hoofd hingen, ſchoon hy 'er geen deel in zou hebben.

Ten tweeden. De Schriften des Ouden Verbonds hebben, wel begreepen zynde, klaar aangeduid, en die der *Euangelie-Leere* uitdruklyk geleerd, dat wy alle Menſchen moeten liefhebben. Door dit voorſchrift dringt de Godsdienst genoegzaam aan, en de Vriendſchap tuſſchen byzondere Perſoonen, en de Liefde des Vaderlands; teffens wegneemende de verderflyke buitenſpoorigheden, tot welke ieder deezer aandoeningen zo gereedlyk overſlaat; te weeten, eene te ſterke geſteldheid op één Perſoon, of op één Land, ten koste van de Pligten aan het Menschdom in 't algemeen verſchuldigd. —— Dit was zeker het geval onder de *Grieken* en de *Romeinen*, veelen van hunne voornaamſte Hoofden en Aanvoerders maakten geene zwaarigheid, andere Volken te verdrukken en te berooven, om, door dat middel, den bloei en voorſpoed huns eigen Volks te vergrooten. Hunne krygsmoed en beleid ſtaan, door hunne eigene vernuftige en partydige Geſchiedſchryvers, in 't voordeeligſte licht; doch bezien by den hellen glans der Rede, zullen de meeste hooggeroemde Verrigtingen, als enkele verdrukkingen en rooveryen, veroordeeld moeten worden.

De Heilige Geſchiedenis verhaalt ons, dat GOD in den beginne ſlegts één Paar Menſchen ſchiep, van 't welke al het Menschdom afſtamt. Dit was misſchien met oogmerk, dat, in 's Werelds Kindsheid, het eerſte geſlacht, vreedzaam en liefderyk zou opgroeien, in één Gezin, onder 't opzigt van één' Vader en Moeder, en zy, met den tyd verſtrooid, en op den Aardbodem verſpreid geraakende, nog ſteeds gedenken, dat ze allen van één en denzelfden Stam, Kinderen van denzelfden Aardſchen en één Hemelſchen Vader waren: en dus Broederliefde jegens elkander betoonen, hoe zeer ook van elkander in woonplaats onderſcheiden.

De Rede en het Licht der Natuure toonen ons, dat de Menſchen alle deelgenooten zyn van eene algemeene Natuure; allen worden wy gebooren, allen leeven wy, allen zullen wy ſterven; allen hebben wy één Ziel en Lichaam, dezelfde aandoeningen, neigingen en behoeften, allen zyn wy aan dezelfde Natuurlyke en Zedelyke Wet onderworpen en verbonden: met één woord, Mensch en Mensch gelyken elkander op 't volkomenſte. Daar is, derhalven, een veel nauwer be-

betrekking tusschen Mensch en Mensch, dan tusschen Mensch en Engel, of Mensch en Beest. Dit zal onderlinge goedgunstigheid hervoort brengen, en hy die zich zelven bemint, bemint ook een ander, die een ander Ik, en ons Afbeeldzel, mag heeten.

Onze Zaligmaaker heeft deezen pligt van Menschliefde, zo byzonder en zo dikwerf, op 't nadruklykst voorgesteld, dat het geheel onnoodig is, hier van voorbeelden op te haalen.

Onder deezen algemeenen Pligt van de Liefde tot onze Medemenschen, is de Liefde tot byzondere Persoonen begreepen, en bovenal der zodanigen, aan welken wy de grootste verpligting, en tot welke wy de nauwste betrekking hebben, als mede der geenen, met welken wy in eene en dezelfde Maatschappye leeven. Maar deeze byzondere Pligt jegens Ouden, Kinderen, Koningen, Landsvaders, Leeraars, Broeders, Vrienden, Weldoenders, Landsgenooten, moet geregeld worden, door den algemeenen Hoofdpligt, de Menschliefde. Wy behooren hun derwyze te beminnen, dat wy de agtneeming op anderen niet ter zyde schuiven, veel min hun eenig ongelyk aandoen.

De Liefde onzer Vrienden is in zekeren zin natuurlyk: dikwyls groeit dezelve met ons op; rede en opmerking voorkomende: 't is derhalven een Pligt, welke voor een groot deel aan ons zelven kan worden overgelaaten, en die veel eer uitbreiding dan aandrang behoeft. Maar de Liefde des Naasten, in 't algemeen, is een Pligt, waar aan meer te betragten valt, die wel noodig heeft aangepreezen, en sterk bevolen te worden: „ want", gelyk onze Zaligmaaker aanmerkt, „ indien gy lief hebt die u lief hebben, wat loon hebt gy? „ Doen ook de Tollenaars niet het zelfde? Wat dank hebt „ gy? Want ook de Zondaars hebben lief die hen lief heb„ ben"; wy mogen even zo zeggen, indien gy uw Land meer dan eens anders Land bemint, doen niet andere Volken het zelfde?

De Liefde des Vaderlands is, derhalven, een lof- en aanpryzenswaardige Pligt, wanneer dezelve den naam van redelyk mag draagen: want 'er kunnen zekerlyk gevallen en omstandigheden zyn wanneer die Liefde ophoudt eene byzondere Pligt te weezen; gevallen en omstandigheden, waar in het ons niet alleen vrystaat, maar in welke wy verpligt zyn, een ander Land boven het Land onzer Geboorte lief te hebben en dienst te doen. Dus, by voorbeeld, is 't geval der zodanigen, die, om dwingelandy en vervolging te ontvlieden, hun Vaderland ontweeken zynde, by andere Volken een mild onthaal vonden; als mede de regten en vrydommen eenen

Burger behoorende, en hun zo onregtmaatig ontnomen, weder kreegen. Doch 't is thans myn oogmerk niet, my breeder hier over uit te laaten.

Ik moet u nu toonen, welk een Pligt wy den Vaderlande ſchuldig zyn, en 't voorbeeld van NEHEMIA elks navolging aanpryzen, in zo verre onze ſtaat en bekwaamheden zulks toelaaten.

Het Character van NEHEMIA is zonderling. Zulke Vorſten en Landvoogden als hy was, vertoonen zich zeldzaam op het tooneel der Wereld, en 't is gelukkig, wanneer men 'er eenige weinige vindt, die de eer hebben om hem eenigermaate te gelyken.

NEHEMIA was een Landvoogd, en kan, als zodanig aangemerkt, niet ten voorbeeld ſtrekken voor byzondere Perſoonen, ſchoon hy een allerheerlykſt voorbeeld is voor Vorſten en Landbeſtuurders, die, wanneer zy de agting willen wegdraagen, welke hy wegdroeg, moeten handelen, gelyk hy gehandeld heeft. Want, ſchoon Rykdom en Magt, langs verſcheide wegen, kunnen verkreegen worden, is ontzag en Eerbied alleen het loon van waare verdienſten. —— Maar de onderwerping, welke het best beraadenſte en Godvrugtigſte gedeelte des *Joodſchen Volks* aan NEHEMIA betoonde, dient ons ten baake, hoe wy ons moeten gedraagen, omtrent goede Koningen en Landbeſtuurders, en zelfs ten opzigte van die maar op eene maatige wyze zich van hunnen pligt kwyten. Wy moeten hun gewillig gehoorzaamen en byſtand bieden, het ontzag, aan hunnen Rang verſchuldigd, bewyzen; niets zeggen of doen, 't welk tot ſchandvlekking van hun Character of verzwakking huns gezags kan ſtrekken; om hunnen vrede en voorſpoed bidden, van welke in de daad onze vrede en voorſpoed afhangt, en waar mede deeze dierbaare belangen op 't nauwst verknogt zyn.

NEHEMIA was een yverig Voorſtander van GODS Wet en is hier in een voorbeeld van Mannen met gezag bekleed; nogthans met die bepaalingen, als het onderſcheid, tuſſchen de *Joodſche Huisbouding* en de *Chriſtlyke Bedeeling*, van zelve aan de hand geeft. Want de Staatkundige Wetten der *Jooden* zyn geen Wetten voor ons, dan in zo verre zy door de Rede of het Euangelie geſtaafd worden.

Het aandringen en handhaaven van den Godsdienst is, mogelyk, een der tederſte en moeilykſte pligten van een *Chriſten Overheid*. Het eischt voorzigtigheid, goedaartigheid, bekwaamheid en braafheid, om geene aanmoediging altoos te geeven aan Ongebondenheid, en nogthans al zulken dwang te

te vermyden, als de Burgerlyke Vryheid kan knellen, of de heilige Regten van het Geweeten ſchenden: want Vervolging is, zo wel als Zedeloosheid, een ſchandvlek en bederf der Volken. *Christen Overheden* vinden zich, derhalven, genoodzaakt eenige onvoeglykheden en ongeregeldheden van zommige ongodsdienſtige en lasterzieke Spreekers en Schryvers toe te laaten: niet om dat deeze Overtreeders eenige gunſte of verdraagzaamheid verdienen, of iets beters dan de gevangenis; maar dewyl het zo bezwaarlyk is, eenig algemeen hulpmiddel uit te vinden, 't welk, in 't een en ander opzigt, niet erger dan de kwaal zelve bevonden wordt. Tuſſchen het geen ons, by Beſpiegeling, regt voorkomt, en 't geen met de daad als zodanig kan te werk geſteld worden, is niet zelden een groot verſchil.

Nehemia beminde zyn Vaderland, voornamelyk, om dat het de Zetel was van den waaren Godsdienst, de Plaats waar God verkoozen hadt zyns Naams gedagtenisſe te ſtigten, en tot den Eerdienst te bepaalen. — Wy hebben dezelfde rede, om ons Vaderland lief te hebben, waar de Protestantſche Godsdienst is vastgeſteld, een Godsdienst gezuiverd van veele groove dwaalingen, welke onkunde, bygeloof, en eigendunklyke Magt ter Kerke hadden ingevoerd; waar de Heilige Bladeren in aller handen zyn, en de Eerdienst gedaan wordt in de Moederſpraake; waar de Menſchen de vryheid bezitten, om de Voorſchriften huns Geweetens te volgen, en God naar hun eigen oordeel te dienen, eene gunſte zelf uitgeſtrekt tot de zodanigen, die ons dezelfde toegeevenheid niet wilden betoonen, en noit nalieten de zogenaamde Ketters en Scheurmaakers te vervolgen, als zy 'er magt toe hadden: waar wy een Stelzel van Godsdienst hebben, 't welk, ſchoon het *volmaakt* te noemen, niets anders zou weezen, dan 'er een Kompliment aan af te leggen, ten koste der Waarheid, nogthans, by vergelyking geſprooken, erkend moet worden, verre de voorkeuze te verdienen boven de beginzels en denkbeelden, welke in veele deelen der *Christen-Wereld* de overhand hebben.

Nehemia beminde zyn Vaderland, waarſchynlyk, uit hoofde van het Staatsbeſtuur, 't welk niet dwinglandsch en eigendunklyk was; maar, in veele opzigten, naar 't onze geleek. —— Indien wy ons Vaderland niet liefhebben, te zelfder oorzaake, zyn wy onwaardig der Wetten, Voorregten en Vryheden, welke ons zo voordeelig onderſcheiden van veele andere Koningryken, die wy moeten bewaaren als een heilig pand, 't zelve aan onze Naakomelingen overgeeven, en eer ons leeven dan onze vryheden verliezen.

NEHEMIA ſtelde zich den Volke ten voorbeelde van Godsvrugt, en tragtte boven al 't zelve Godsdienſtig te doen worden, om hun dus der gunſte en beſcherminge GODS waardig te maaken, en des te verzekeren. Hier in moeten wy zyne voetſtappen na treeden, zonder dit is het een ydele klank, van Liefde tot het Vaderland te ſpreeken. Te regt vinden wy opgemerkt, dat „ een Redenaar een braaf Man is, ervaaren in „ de Kunst van wél zeggen (*)". Want, indien hy niet braaf is, kan hy geen *Redenaar* weezen; hy blyft ſlegts een *Praater*; en al zyne Welſpreekenheid, ſchoon hy dezelve in eene groote maate bezit, betekent niets, en heeft luttel invloeds. Even zo is een Liefhebber des Vaderlands een Godsdienſtig Man, die zyne poogingen inſpant om het Gemeenebest dienst te doen, en een goed Burger bemint GOD en zyn Naasten. Wie zyne pligtsbetragting jegens GOD verzuimt, kan zyn pligt, aan het Gemeenebest verſchuldigd, op geene volkomene en kragtdaadige wyze volbrengen. —— 'Er zyn nog, gelyk 'er door alle eeuwen heen geweest zyn, Menſchen die weinig met den Godsdienst ophebben, en nogthans deelen in 't geen wy doorgaans Eer en Gemeenebest-gezindheid noemen, die hun Volk niet zouden benadeelen om byzonder belang, en zelfs hunne middelen en leeven, voor het Vaderland, opzetten. Nogthans doen deeze eigenſte perſoonen dikwyls meer nadeels, door hunne Zedeloosheden, kwaad voorbeeld, en het bederven der gemoederen, dan zy oit kunnen vergoeden door onverzaagdheid, edelmoedigheid en eere.

In de daad, een Liefhebber des Vaderlands zonder Godsdienst, en een eerlyk Man zonder vreeze des HEEREN, is een der zeldzaamſte Schepzelen op aarde. En ongelukkig is het Volk, 't welk geen beter waarborge heeft, dan de Eer van zulke Raadsheeren en Overheden.

Laat Wraaklust, Eerzugt, Hoogmoed, Wellust of Belang, een Man van dien ſtempel, tot een laage en ſnoode daad verlokken, gy moogt even zeer verwagten een hongerigen Tyger met een Spinnewebbe te zullen binden, als dien Ongodsdienſtigen Liefhebber des Vaderlands te wederhouden, door de harsſenſchimmige banden van Welvoeglykheid, of hem te beleezen met de verſtandbekoorende Schoonheid van Waarheid en Rede.

Mogelyk was 'er noit wyzer en grooter Leidsman des Volks dan MOSES, of een die opregter genegenheid bezat voor het Volk, aan zyne zorge toevertrouwd. Zyne Godsvrugt ſtel-

(*) Vir bonus, dicendi peritus.

ſtelde hem menigwerven in ſtaat om zyn Volk te redden, wanneer zyn Moed en Beleid hun niet zouden geholpen hebben. Dikwyls hadt GOD gedreigd de geheele Vergadering des Volks te verwoesten, en zich een nieuw Volk te verwekken; doch door zyne vuurige gebeden, weerde hy der Godlyke wraake af, en verwierf vergiffenis voor het Volk. —— In dit alles was iets buitengemeens: dan uit het ganſche beloop der Schriftuure blykt dat de Gebeden der Regtvaardigen veel by GOD vermogen om zegeningen voor zich, voor hunne Huisgezinnen, en hun Vaderland te verwerven. En is dit waarheid, dan kan een Man, in een duisteren hoek des lands gezeeten, en nauwlyks bekend aan zynen naasten Buurman, door zyne tusſchenſpraak by den Hemelſchen Vader, zyn Vaderland meer voordeels doen, dan de ſchranderſte Staatsman, of de ervarenſte Legervoogd.

Van alle Eertytels, oit een Mensch gegeeven, agt men den roemrugtigſten en begeerenswaardigſten, een Vader des Vaderlands te mogen genaamd worden. Men heeft Vorſten gevonden die deezen tytel, met vreugde-traanen, als de grootſte van alle eerbewyzen, ontvingen. Doch daar is een nog grooter tytel dan deeze, naamlyk dien GOD aan ABRAHAM gaf, wanneer hy ſprak, „ ABRAHAM myn Vriend!" Door den ALMAGTIGEN zelven, de Vriend van GOD genaamd te worden, is meer dan alle benaamingen, welke menschlyke gewoonte, menschlyke dankbaarheid, en menschlyke vleiery aan iemand kan toevoegen. Zodanig iemand moet noodwendig de beste en nuttigſte Vriend des Menschdoms en zyns eigen Vaderlands weezen.

In het Character van NEHEMIA zien wy milddaadigheid, belangloosheid, moed, yver, eenpaarigheid en alle zamenleevings Deugden. Hoewel onze ſtaat en omſtandigheden ons niet toelaaten te doen wat hy verrigtte, kunnen wy egter die zelfde geestgeſteltenis betoonen, door kloekzinnig, onverſchrokken, en eerlyk te handelen in onzen leevensſtand, door Ondeugd en Zedeloosheid te wederſtaan; door Kennis en Deugd aan te kweeken; door nutte Kunſten en Weetenſchappen te bevorderen; door alle eerloos gewin en byzonder belang, ſchadelyk voor de Maatſchappy, te verwerpen; door de behoeften onzer Broederen te gemoet te komen; door ons te onderwerpen aan de ongemakken en nooden, welke het algemeen Welweezen zomtyds vordert; door onzen Godsdienst en Vryheden hooger te ſchatten, dan het loon van Slaaverny en boosheid; door dus beſtendig en eenpaarig te handelen,

't zy

't zy het met de gewoonte overeenkome of daar mede ſtryde, 't zy het veilig konne geſchieden of met gevaar vermengd is.

Dit is de algemeene pligt der Onderdaanen, en wat de Bedienaars van het Euangelie aanbelangt, zy zyn byzonder gehouden beide de Gehoorzaamheid aan de Hooge Magten, in alles wat eerlyk en wettig is, te leeren en te betragten: niet uit vreeze voor ſtraffe, dat is ſlaafsch; niet om gewin, dat is vuil en laag; maar om een eerlyk geweeten te bewaaren, om aan hunne eigene ſtaatlyke verbintenisſe te voldoen, en ten beste van de algemeene rust en 't welvaaren des Lands.

EEN VERHAAL VAN EEN ENKELE BREUK VAN 'T SCHEENBEEN IN EEN ZWANGERE VROUW, IN WELK GEVAL 'T CALLUS, NIET DAN NA DE VERLOSSING, VOORTGEBRAGT WERDT. Door Mr. EDWARD ALANSON, *Heelmeester te Liverpoel.*

(*Medical Obſervat. & Inquiries.* Vol. IV.)

EEne Vrouw, oud twee-en-twintig jaaren, werdt in 't Ziekenhuis te Liverpoel, wegens een gebroken Scheenbeen, toegelaaten; de Breuk was in dat gedeelte van 't Been voorgevallen, alwaar ze gemeenlyk geſchieden: waarvan men de redenen by 't onderzoek van 't Been gemakkelyk kan nagaan. Ze was van een teer en ſlap geſtel, en meende in de tweede maand van haare Zwangerheid te zyn. Ze werd behoorlyk behandeld en bezorgd door Mr. *Pickering*, met dat gevolg, dat de ſpanning en zwelling van 't Been verdween, 't welk haar geen ongemak meer veroorzaakte. Ten einde van veertien dagen na 't voorval, bleek, uit een byzonder onderzoek, dat de breuk losſer was, dan ze behoorde te zyn; en op 't einde van de derde week was dezelve volkomen in denzelfden ſtaat. 't Scheen niet waarſchynlyk dat 't gebrek van vereeniging uit haar geſtel ontſtond, dewyl ze maar drie maanden voor haare bezwangering nog zeer gelukkig en voorſpoedig door een ander Heelmeester van een gebroken Dyebeen geneezen was; ook ſcheen dit te meer onwaarſchynlyk, om dat ze eene ſobere en maatige Vrouw was: was 't insgelyks niet redelyker te veronderſtellen, dat 't gebrek van vereeniging afhing van haare Zwangerheid, dan dat 't veroorzaakt werdt door de tusſchenkomst van eenige van de zachte omlig-

leggende deelen? Ze werdt nu onderricht dat de uitkomst van haar geval niet zeker te bepaalen was; dat het twyfelachtig was, of de geneezing konde bewerkt worden vóór haare bevalling, en daarom werd haar aanbevoolen met onderwerping geduld te hebben. Men oordeelde haar geſtel te moeten verſterken, en alle mogelyke zorg te draagen voor haare gezondheid. Daarom gaf men haar de Koortsbast, waarvan de giſte van tyd tot tyd vermeerderd werd, tot dat ze een once daags nam; hier mede hield men ſtipt aan, voor den tyd van zes weeken, wanneer alles bevonden werdt te blyven, juist in den zelfden ſtaat als te vooren. Ze werd kort daarna van een Koortsziekte aangetast, welke agt dagen duurde: ze ſcheen 'er geen ander nadeel van geleeden te hebben, dan dat ze 'er een weinig door verzwakt was. Ze verzocht nu buiten 't Gasthuis geplaatst te worden, 't welke geſchiedde; ik droeg vervolgens de noodige zorge voor haar, en werdt verzocht haar op te paſſen, ten tyde van de verloſsing. Ze ging gelukkig voort in haare Zwangerheid, en daar geſchiedde geene verandering in het Been, uitgezonderd dat het zeer zuchtig werd. Ten einde van de negende maand van haare Zwangerheid, en de zevende van 't toeval, werd ze verlost; en, als ze haare krachten wederom kreeg, verdween de zuchtigheid, en 't Been begon te heelen; in 't kort, in omtrent negen weken, na haare Verloſsing, was ze in ſtaat van 't vertrek rond te wandelen, en kreeg ſchielyk wederom een ſterk en gezond Been.

Wy kunnen in de gunſtigſte voorwerpen met geen zekerheid de geneezing van de Beenbreuken belooven; dewyl onze poogingen te leur geſteld kunnen worden, door de tuſſchenkomst van de zachte omliggende deelen. 't Aanmerkelykſte voorbeeld hiervan is ons medegedeeld door Mr. WHITE van *Manchester*. Ik heb een voorbeeld in 't Scheenbeen gezien, alwaar men 't gebrek van heeling veronderſtelde uit deeze oorzaak te ontſtaan. By 't onderzoeken van 't Been na de afzetting, werd 'er geen blyk van eenig tuſſchen gekomen deel ontdekt: de uiteinden van de Beenbreuk waren met een waare kraakbeenige zelfſtandigheid overdekt: hier door was een ſoort van geleeding ontſtaan, welke een aanmerkelyke beweeging toeliet. In andere gevallen zullen wy ons oogmerk miſſen wegens 't geſtel, 't welk 't meest zal voorkomen in perſoonen die zich te veel aan 't gebruik van geeſtrykedranken hebben overgeeven. 't Is in die gevallen noodzaakelyk 't geſtel door een ruim gebruik van de Koortsbast met 't *Decoct. Sarſaparill.* en een Melk-dieet te veranderen en te ver-

verbeteren. Mr. PICKERING heeft een geval van dien aart onder zyne bezorging gehad; alle gewoone middelen werden gebruikt, zonder eenige uitwerking, tot dat de gezondheid van den Lyder door de bovengemelde behandeling verbeterd was. By de reedsgemelde hinderpaalen tegen de geneezing der Beenbreuken kunnen wy de Zwangerheid voegen, waarvan ik, zo als ik hoope, een duidelyk voorbeeld hebbe gegeeven: myn oogmerk is niet hier door te sterken de stelling van sommigen, dat een Beenbreuk niet heelt, geduurende de Zwangerheid. Ieder een, welke gelegenheid heeft van veele gevallen te zien, ondervindt 't tegendeel; maar, aan den anderen kant, behooren wy alle te weeten, dat 't onmogelyk is van sommige Beenbreuken te geneezen, geduurende de Zwangerheid, op dat wy onze achting niet mogen verliezen, en de Kunst ontëeren, door 't geeven van een tegenstrydige *Prognosis*. Men vindt, by HILDANUS, drie voorbeelden van Beenbreuken, welke voorvielen in zwangere Vrouwen. Het eerste is een samengestelde breuk, en bewyst daarom niets; 't tweede, 't welk een geval van een gebroken *Patella* is, kan niet meer afdoen; want wy weeten alle dat men in deeze breuken, onder de gunstigste omstandigheden, veel maalen niet in staat is eene vereeniging door de byeenvoeging van beenachtig *Callus* te bewerken. 't Derde geval is een schuinse breuk van 't Scheenbeen, en schynt een duidelyke proef te zyn.

AANMERKINGEN OVER DE ONMAATIGHEID.

(Overgenomen uit Dr. BUCHAN's *Domestic Medicine.*)

EEn der beroemdste Schryveren deezer Eeuwe, ROUSSEAU, merkt aan, dat Maatigheid en Lichaamsbeweeging de twee beste Geneesheeren der Wereld zyn; hy mogt 'er vryelyk bygevoegd hebben, dat, indien men behoorlyk na deeze luisterde en hunne voorschriften gehoorzaamde, zeer weinigen eenig ander Geneesheer zouden noodig hebben. De Maatigheid mag, met regt, de Moeder der Gezondheid heeten; doch zeer veel Menschen handelen op eene wyze, als of zy dagten dat de Ziekten en de Dood te traag aankwamen, en schynen, als 't ware, door Onmaatigheid, Gulzigheid en Dronkenschap, dezelve tot een spoediger komst uit te noodigen.

Het gevaar der Onmaatigheid loopt ons terstond in 't oogen als

als wy de geſteltenis en zamenvoeging van 't Menschlyk Lichaam nagaan. De Gezondheid hangt af van dien ſtaat der vaste en vloeibaare deelen, welke dezelve bekwaam maakt tot het behoorlyk verrigten van de werkzaamheden ten leeven noodzaaklyk; en, zo lang deeze geregeld werken, zyn wy gezond en fris; doch 't geen deeze belemmert, benadeelt onvermydelyk onze Gezondheid. — Onmaatigheid nu feilt nimmer de geheele dierlyke huishouding in verwarring te brengen: zy ſtremt de Spysverteering, verſlapt de Zenuwen, maakt de verſchillende Affcheidingen ongeregeld, bederft de Vogten en veroorzaakt ontelbaare Kwaalen.

De overeenkomst tusſchen het Voedzel der Planten en Dieren levert ons een ſterk bewys op, van 't gevaar der Onmaatigheid. Vogt en Mest bevorderen den groei grootlyks; nogthans zal eene te groote hoeveelheid van een dier beiden dien geheel ſtremmen. De beste dingen worden ſchadelyk, ja verwoestend, wanneer ze in overmaate gebruikt worden. Hier uit leeren wy, dat de hoogſte trap van Menschlyke Wysheid beſtaat in het regelen onzer Genegenheden en Hartstogten, om dus alle buitenſpoorigheden te vermyden. Dit Zelfbeſtuur alleen is het, 't welk ons regt geeft op het Character van redelyke Weezens. De Slaaf zyner Lusten zal altoos een ſchandvlek der Menschlyke Natuure zyn.

De Maaker der Natuure heeft ons verſcheide Driften ingeboezemd, tot de Voorplanting van ons gelyken en 't zelfbehoud. Onmaatigheid is het misbruik dier Driften; en de Maatigheid beſtaat in het wél regelen derzelven. De Menſchen, niet vergenoegd met het voldoen van de eenvoudige eiſchen der Natuure, maaken behoeften door kunst, en zyn onophoudelyk bezig om iets te zoeken, 't geen aan dezelve tot voldoening kan ſtrekken; doch ingebeelde behoeften kunnen noit verzadigd worden. De Natuur is met weinig te vrede; maar de Weelde kent geen paalen. Van hier is het, dat de Wellustige, de Dronkaart, en allen die zich aan Onmaatigheid overgeeven, zelden in den driesten loop hunner onbezonnenheid vertraagen, voor dat hun Geld verteerd, of hun Geſtel geheel verzwakt, verdorven en uitgemergeld is. In de daad, zy zien doorgaans hunne dwaaling dan eerst, wanneer het veel te laat is.

Het is onmogelyk, aangemerkt de wyd verſchillende geſteltenisſen der Menſchen, vaste Regels, omtrent Spys en Drank, voor te ſchryven (*). Maar de onkundigſte bykans weet wel wat

(*) Zie de Aanmerkingen onzes Doctors over dit Stuk, boven door ons mede gedeeld, bl. 14—25.

wat wy door Onmaatigheid, in die gevallen, verſtaan, en elk heeft het in zyne magt die uiterſten te vermyden, als hy ſlegts wil.

De groote hoofdregel, ten opzigte van Spys en Drank, beſtaat in zich op het eenvoudige toe te leggen. De Natuur ſchept genoegen in het eenvoudigſte Voedzel, en elk Dier, den Mensch alleen uitgezonderd, volgt haare voorſchriften. Hy alleen wykt 'er op 't verst van af, en loopt, om zo te ſpreeken, de geheele ſchepping door, om voldoening zyner Wellustigheden te zoeken, tot zyn eigen bederf. Een der eerſte vernuften van ons Land, ADDISON, van de Overdaad in Spyzen ſpreekende, laat zich dus hooren. „Wat my be„treft, wanneer ik een Tafel zie, naar de mode, op 't kost„baarst gedekt, en met de uitgeleezendſte Spyzen voorzien, „dan kan ik niet nalaaten my te verbeelden, dat Jicht, Wa„terzugt, Koortzen, Beroertheden, en ontelbaare andere „Kwaalen, onder de Schotels in hinderlaagen liggen."

De Onmaatigheid, in andere ſtukken, is niet min verderflyk, dan in de Spyze. Hoe ſchielyk verzwakt het overmaatig najaagen van vleeschlyke Wellusten, of het misbruik van ſterke Dranken, de beste Lichaamsgeſteltenis! In de daad, deeze Ondeugden gaan doorgaans hand aan hand. Dit is de oorzaak dat wy zo menigwerf zien, hoe de Dienaars van *Bacchus* en *Venus*, voor 't voleindigen van den jeugdigen leeftyd, door ongemakken zyn uitgeput, en, met ſnelle ſchreeden, eenen ontydigen dood in den mond loopen. Sloegen de Menſchen agt op de pynlyke kwaalen, en verhaaste ſterfgevallen, dagelyks, door Onmaatigheid, veroorzaakt, het zou genoeg weezen om hun af te ſchrikken van het botvieren aan hunne bovendryvende lusten.

Niet alleen ſtrekt de Onmaatigheid, niet alleen ten nadeele van die haar pleegen, de onſchuldigen gevoelen 'er dikmaal de ſmertlykſte gevolgen van. Hoe veele elendige Weezen omhelzen den drek, wier Ouders, op het toekomende niet bedagt, in weelde en brooddronkenheid doorbragten, 't geen zy moesten beſteed hebben aan eene behoorlyke opvoeding hunner Kinderen? Hoe menigmaal zien wy de elendige Moeder, met haare hulplooze Kinderen, van gebrek kwynen, terwyl de wreede en onmeedogende Vader bezig is met het voldoen zyner onverzaadbaare begeerten?

Geheele Huisgezinnen worden niet alleen in den jammerpoel des gebreks en der behoefte gedompeld, door de Onmaatigheid, maar gaan ook gansch verlooren. Niets verhindert ſterker de Voortteeling, niets verkort het Leeven der Kinderen meer

meer dan de Onmaatigheid der Ouderen. De Landman, die van den vroegen morgen tot den laaten avond werkt, en 's nagts welvergenoegd by zyne Huisvrouwe nederligt, mag roemen op een talryk nakroost, terwyl zyn welgemest Heer, aan gemak en weelde overgegeeven, dikwyls zugt om dat hy geen één Erfgenaam heeft zyner wyduitgeſtrekte bezittingen. Staaten en Koningryken gevoelen den invloed der Onmaatigheid, zy komen op of gaan ten gronde naar maate dezelve heerſche.

In ſtede van de onderſcheide ſoorten van Onmaatigheid op te tellen, en dezelver uitwerking op de Gezondheid aan te wyzen, zal ik alleen, by wyze van voorbeeld, eenige weinige aanmerkingen maaken op een byzonderen tak van die ondeugd: te weeten het misbruik van Sterke Dranken.

Elke daad van Dronkenſchap komt de Natuur op een Koorts te ſtaan, om die vergiftigende overmaat uit te werpen. Wanneer dit bykans dag aan dag herhaald wordt, valt het gemaklyk de gevolgen daar van te voorzien. Waarlyk een geſtel moet zeer ſterk weezen, 't welk eene alledaagſche Koorts kan uitharden! Maar de Koortzen, door drinken veroorzaakt, gaan niet altoos in één dag af, zy eindigen menigmaal in eene ontſteeking van de borst, de lever, de harſenen, en ſleepen de heilloosſte gevolgen naa zich.

En, ſchoon een Dronkaart het leeven niet verlieze door eene hem ſchielyk overvallende kwaale, loopt hy zelden vry van die met den tyd komen. Dronkenſchap verwekkende Dranken, in overmaate gedronken, verzwakken de Ingewanden en verderven de Spysverteering; zy verbreeken de kragt der Spieren, en veroorzaaken Beroerdheden en Stuiptrekkingen; zy verhitten desgelyks het Bloed, neemen de zagtheid van 't zelve weg, maaken het onbekwaam tot den omloop en voeding des Lichaams. Hier uit ontſtaan Verſtoppingen, Teeringen, enz. Langs deeze wegen is het doorgaans dat Dronkaarts uit deeze wereld verhuizen. En Kwaalen van deezen aart, uit overmaatig zuipen ontſtaande, laaten zich zelden, zeer zelden geneezen.

Veelen benadeelen hunne Gezondheid door drinken, ſchoon zy bykans noit dronken worden. De hebbelykheid van met een nat zeil te loopen, gelyk men 't noemt, hoewel geene zo geweldige uitwerkzels te wege brengende, is niet min ſchadelyk. Wanneer de Vaten geduurig vol en uitgeſpannen gehouden worden, is het onmogelyk dat de noodige onderſcheiden afſcheidingen, naar behooren, geſchieden, of dat de Vogten, naar eisch, bereid worden. Te deezer oor-

zaake vinden de meesten van deezen ſtempel zich aangetast door Jicht, Graveel, *enz.* of, wanneer deeze Kwaalen zich niet openbaaren, kwynen de hebbelyke Drinkers aan Zwaargeestigheid, en andere verſchynzels van kwaade Spysverteering.

Teeringen zyn thans zo algemeen, dat men rekent, dat een tiende gedeelte der Inwoonderen van groote Steden daar aan ſterft. Sterk drinken is, buiten twyfel, eene der oorzaaken, aan welke men dit toeneemen der Teeringen moet toeſchryven. De groote hoeveelheid van oud Bier, gedronken door 't gemeene Volk, in *Engeland*, kan niet nalaaten het Bloed taai en ongeſchikt tot den omloop te maaken. Hier uit ontſtaan verſtoppingen en longontſteekingen. Men vindt 'er weinig oud Bierdrinkers, die het niet aan de borst hapert. En men heeft zich des geenzins te verwonderen, aangemerkt den lymerigen en bykans onverteerbaaren aart van ſterk oud Bier.

De Drinkers van ſterke Dranken, of zwaare Wynen, loopen nog grooter gevaar; deeze Dranken verhitten en ontſteeken het Bloed, en ſcheuren de tedere vaten der Longen in ſtukken: nogthans is het gebruik derzelven, in dit Ryk, zo groot, dat iemand bykans zou denken, dat men 'er alleen van leefde.

De hebbelykheid van Zuipen ontſtaat dikwyls uit de rampſpoeden en tegenheden deezes leevens. De ongelukkigen zoeken heil en troost in den Drank. Dezelven verſchaft hun, met de daad, eene oogenbliklyke verligting. Maar helaas! deeze troost is zeer ras verdweenen, en, verdweenen zynde, vinden zy zich mismoediger en troostloozer dan voorheen, hunne geesten zinken zo verre beneden de natuurlyke peil als zy daar boven gebragt waren. Dit maakt het herhaalen van den Dronk noodwendig, en elke nieuwe Dronk zet hun tot een' volgenden aan, tot dat de Ongelukkige aan zyn vles verſlaafd geraake, en eindelyk het ſlachtoffer wordt van 't geen hy, in 't eerst, alleen als een geneesmiddel gebruikte. Geen Mensch is neerſlagtiger dan een Dronkaart, wanneer zyn roes bedaard is. Dit lost ons op van waar het bykome, dat de zodanigen, die 't leevendigst en vuurigst zyn, als de beker lustig rondgaat, het zwaargeestigst zyn, als de Drank hun geen vreemd vuur geeft, en dikwyls een einde maaken aan hun elendig leeven, in eene vlaage van zwaargeestigheid en kwaadaartigheid.

Niet alleen blykt de Dronkenſchap, voor de Gezondheid, hoogst nadeelig te weezen; maar dezelve verwoest ook de Zielsvermogens en verſtandige bekwaamheden. Wondet zeker dat Schepzels, die zich zo veel laaten voorſtaan, op hunnen voorrang boven de Dieren des Velds, uit hoofde van het Redelyk vermogen, 't welk zy boven dezelve bezitten, vermaakſchap-

ſcheppen, om zich zo diep beneden dezelve te vernederen. Byaldien de zodanigen, die vrywillig, en met opzet, zich berooven van 't gebruik der Rede, altoos in dien redeloozen ſtaat verbleeven, het zou ons moeten voorkomen, eene billyke ſtraffe te weezen. Dan, ſchoon dit het gevolg niet is van één dronken te zyn, mist het zeldzaam of 't wordt, na herhaalde keeren, daar 't gevolg van. Door hebbelyke Dronkenſchap heeft men de eerſte Vernuften zien vervallen, tot de laagte der lompſte Verſtanden (*).

Boven al is de Dronkenſchap ſchadelyk voor jonge Lieden. Dezelve verhit hun Bloed, verzwakt hunne Kragten, en belet hunnen Groei; daarenboven beneemt het veelvuldig gebruik van ſterke Dranken, in dien vroegen leeftyd, de goede uitwerkzels, welke het maatig gebruik hun vervolgens kan verleenen. Jonge Lieden, die in de vaag huns leevens het zich gewend hebben, ſterke Dranken te drinken, kunnen niet verwagten, in den ouden dag, daar eenige hartſterking van te zullen ontvangen.

Eindelyk is de Dronkenſchap, niet alleen in zich zelve, eene allerverfoeilykſte ondeugd; maar een broeinest van bykans alle ondeugden. Nauwlyks is 'er eene misdaad zo gruwzaam, of een Dronkaart zal dezelve pleegen, uit zugt tot den Drank. Wy hebben Moeders gekend, die de kleederen hunner Kinderen, hun eeten, ja ook de Kinders zelfs verkogten, om geld te krygen, tot het koopen van ſterken Drank (*).

(*) 't Is te bevreemden, dat onze vorderingen in Kunſten, Geleerdheid en Beſchaafdheid, de barbaarſche gewoonte, om bovenmaatig te zuipen, niet geheel buiten gebruik gebragt hebben. Men vindt het, 't is waar, veel minder in 't Zuidlykſte gedeelte van *Engeland* dan voorheen; doch in 't Noordlykſte gedeelte wordt dit overblyfzel van barbaarſchheid nog voor een vriendlyk onthaal gehouden; daar denkt men dat iemand zyn gasten niet wel onthaald heeft, als zy onbeſchonken na huis keeren. Iemand tot drinken te dwingen, is zeker de grootſte onbeſchoftheid, waar aan men zich kan ſchuldig maaken. Verkeerde grootsheid, inſchiklykheid, en goedaartigheid, kan iemand aanzetten om zyn glas te drinken, als hy daar toe gedrongen wordt, op eenen tyd, dat het vóór hem even gevaarlyk is, als of hy vergif inzwelge. De gewoonte om buitenſpoorig te drinken is reeds langen tyd, in *Frankryk*, buiten gebruik geweest, en begint af te neemen, onder het beſchaafdſte gedeelte der *Engelſche Natie*, en wy hoopen ze zal, binnen kort, geheel uit dit Eiland gebannen worden.

(†) Eenige jaaren geleden werden, te *Edinburgh*, twee Vrouwen, beide bekende Drinkſters, in 't openbaar geſtraft, wegens het vermoorden hunner Kinderen, en het daar na verkoopen aan Chirurgyns, om geld tot Drank te mogen hebben.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN DRIEKLEURIGEN GEKUIFDEN, EN VAN DEN ZWARTEN EN WITTEN CHINEESCHEN PHAISANT; ALS MEDE VAN DEN PHAISANT, ARGUS GEHEETEN.

(Volgens BUFFON.)

EEnige Schryvers hebben aan deezen Vogel den naam gegeeven van den *Rooden Phaiſant*, men hadt even veel rede, om hem den *Blauwen Phaiſant* te noemen: en deeze beide benaamingen zyn even gebreklyk, als die van *Vergulden Phaiſant*, welke anderen hem toevoegen; naardemaal deeze drie benaamingen ieder enkel één der heerſchende Kleuren, welke in de Pluimadie van deezen *Phaiſant* ſchitteren, uitdrukken, en de twee andere ſchynen buiten te ſluiten. Dit heeft my bewoogen om 'er een nieuwen naam aan te geeven, en hem te tytelen, den *Driekleurigen Gekuifden Chineeſchen Phaiſant*, als ſtrekkende die benaaming, om hem op de beste wyze kennelyk te onderſcheiden; dewyl dezelve de in 't oogloopendſte hoedanigheden van deezen Vogel teffens aanduiden.

Men kan deezen *Phaiſant* aanmerken als eene verſcheidenheid van den *Gewoonen Phaiſant*, die opgevoed is in een veel ſchooner lugtſtreeke: het zyn twee Takken van dezelfde Familie, zints langen tyd van elkander afgezonderd, en die zelf twee byzondere Raſen gevormd hebben, welke nogthans elkander herkennen: want zy vervoegen zich by een, paaren, en brengen Jongen voort; doch men moet toeſtaan, dat het Voortbrengzel iets heeft van de onvrugtbaarheid der gemengde Dieren; 't welk ten naderen blyke ſtrekt van de oudheid der Afzonderinge deezer twee Raſen.

De *Driekleurige Gekuifde Chineeſche Phaiſant* is veel kleinder dan onze *Phaiſant*; de treffende ſchoonheid deezes Vogels heeft te wege gebragt, dat men denzelven in onze *Phaiſanteryen* opgekweekt en vermenigvuldigd hebbe; en hy wordt 'er nu vry algemeen gevonden. De naam van *Driekleurige Gekuifde* duidt aan het rood, het goudgeel, en het blaauw, de drie kleuren, welke in zyne Pluimadie boven alle uitſteeken, en de lange ſchoone Vederen, die hy op den Kop heeft, en in de gedaante van een Kuif kan vertoonen; de Oogkringen, de Bek, de Pooten en de Nagels zyn geel; de Staart, naar evenredigheid veel langer dan die van onzen *Phaiſant*, is veel cierlyker, gelyk, over 't geheel, de Pluimadie in fraaiheid

heid het verre wint; boven de Staartpennen komen andere lange en rechte pennen uit, ſcharlakenverwig van kleur, en geel van ſchagt; de Oogen zyn niet met een rooden huid omzet, als die van den *Europiſchen Phaiſant*; met één woord; de invloed der lugtſtreeke ſchynt zeer ſterk geweest te zyn op deezen Vogel.

Het Wyfje van deezen *Chineeſchen Phaiſant* is kleinder dan het Mannetje, en heeft een korter ſtaart; de kleuren van de Pluimadie zyn zeer gemeen, en zelfs ſlegter dan die van 't Wyfje der *Europiſche Phaiſanten*; doch zomwylen wordt het zelve, met den tyd, zo ſchoon als het Mannetje. Men heeft, in *Engeland*, by Mevrouwe van ESSEX, 'er een gezien, 't welk, in 't verloop van vyf jaaren, allengkens de veragtlyke kleur van 't Wyfje, voor de ſchoone van het Mannetje verwiſſelde: en daar van alleen te onderſcheiden was door de Oogen, en de langte van den Staart. — Kundige Lieden, die de Vogelen nauwkeurig hebben gade geſlaagen, verzekeren my, dat die Kleurverandering plaats heeft by de meeste Wyfjes, welke aanving, als ze vier jaaren bereikt hadden; een ouderdom op welken de Mannetjes een afkeer van de Wyfjes beginnen op te vatten, en dezelve ſlegt te behandelen: dat ze, als dan, die lange rechte pennen kreegen, die, by de Mannetjes, de Staartpennen vergezellen. In 't kort, hoe ouder zy worden, hoe zy meer gelykvormigheids met de Mannetjes krygen, gelyk zulks meer of min, bykans onder alle Dieren, ſtand grypt.

De Heer EDWARDS betuigt desgelyks, by den Hertog van LEED, het Wyfje van een' *Gemeenen Phaiſant* gezien te hebben, welks Pluimadie gelykvormig geworden was aan die van het Mannetje; hy voegt 'er nevens, dat dusdanige Kleurveranderingen alleen gevonden worden, onder tamme en Huisvogelen.

Veel overeenkomst hebben de Eijeren deezer *Chineeſche Phaiſanten* met die der *Poule Peintaden*, en zyn, naar evenredigheid veel kleinder dan die der *Hoenderen*, en veel roodagtiger dan die onzer *Phaiſanten*.

Dr. HANS SLOANE heeft een Mannetje, omtrent vyftien jaaren, gehouden; het ſchynt een ſterke Vogel te weezen, naardemaal hy zo lang buiten zyn land in leeven blyft; hy kan zich zeer wel aan onze Lugtſtreeke gewennen, en onder dezelve vermenigvuldigen; zelf vermengt hy zich met onze *Europiſche*. De Heer LE ROI, eene der *Wyfjes Chineeſche Phaiſanten* gezet hebbende by een *gewoonen Phaiſant*, kreeg daar uit twee Mannetjes, zeer gelyk aan de onze; doch hebbende een ongeſchikte kleur, en ſlegts eenige geele veeren

op den kop, gelyk de *Chineeſche Phaiſant*. Deeze twee half-ſlachtige Mannetjes, by *Europiſche Wyfjes Phaiſanten* gezet zynde, bevrugtte de een het zyne in het tweede Jaar, en daar van kwam een Wyfje voort, 't geen noit heeft kunnen bevrugt worden; tot in het vierde Jaar, hebben deeze twee halfſlachtige Mannetjes niets meer voortgebragt, en zy vonden toen gelegenheid, om hunnen oppaſſer te ontſnappen.

't Is zeer waarſchynlyk dat de *Driekleurige Gekuifde Chineeſche Phaiſant* de zelfde Vogel is, welks vederen duurder dan de Vogel zelve verkogt worden; als mede de zelfde van welken MARCA PAOLO met zo veel verwondering ſpreekt, in een zyner Reizen na *China*, als een Vogel, wiens Staart tuſſchen de twee en drie voeten lang was.

Wat den *Swarten en Witten Chineeſchen Phaiſant* betreft, van welken wy, in deezen ook eenig berigt zullen mededeelen, deeze maakt eene verſcheidenheid uit in dit Geſlacht van Vogelen: wat de Gedaante over 't geheel betreft, in dezelfde vorm gegooten, als de *Driekleurige Gekuifde*; doch veel grooter, naardemaal hy, ten dien opzigte, den *Europiſchen Phaiſant* zelve overtreft. Hy heeft, met deezen laatstgemelden, een zeer in 't oogloopende en opmerklyke trek van overeenkomst, beſtaande in het rood, waar in de oogen geplaatst zyn, 't welk zelf breeder is en uitgeſtrekter: want het loopt te wederzyden beneden de onderkaak, in de gedaante van lellen, en verheft zich als een dubbele kam boven de opperkaak.

Het Wyfje is kleinder dan het Mannetje, van 't welke het veel verſchilt in kleur; zy heeft dat wit niet boven op 't lyf als hy, noch ook van onderen een ſchoon zwart met een purperen weerſchyn; men beſpeurt in haare Pluimadie alleen iets dat naar wit gelykt onder de oogen; voorts is zy donker bruin, nu ligter dan zwaarder, uitgenomen onder den buik en de zydpennen van den Staart, die zwarte banden heeft op een grauwen grond. In alle andere opzigten verſchilt het Wyfje in deeze ſoort van *Phaiſanten* min van het Mannetje, dan alle de andere; het heeft desgelyks een Kuif op den Kop, de oogen omringd van een rooden kring, en de Pooten van de zelfde kleur.

Naardemaal geen Dierbeſchryver, noch ook eenig Reiziger, ons eenige de minſte aanwyzing gedaan heeft, wegens den oorſprong van den *Zwarten en Witten Chineeſchen Phaiſant*, moeten wy ons hier met giſſingen vergenoegen. Myne giſſing komt hier op uit, dat, even als de *Phaiſant* van *Georgie*, zich naar 't Oosten uitgebreid, en zyne woonplaats ge-

genomen hebbende in de zuidlykſte of gemaatigdſte lugtſtreeken van *China*, de *Driekleurige Gekuifde Chineeſche Phaiſant* geworden is; zo ook de *Witte Phaiſant* onzer koude Landen, of van *Tartarye*, in de Noordlykſte deelen van *China* gekomen, veranderd is in de *Zwarte en Witte Phaiſant*, van welken wy thans ſpreeken, en kloeker geſtalte gekreegen heeft, dan die van *Georgie*, of de oorſpronglyke *Phaiſant*: dewyl hy, in de gemelde gewesten, een overvloediger voedzel vindt, of 't geen beter met zyne natuur overeenkwam, maar tevens dat hy door den invloed der nieuwe lugtſtreek, in zyn voorkomen, houding, en gedaante, naar den *Driekleurigen Gekuifden Phaiſant* zweemt, en van den oorſpronglyken *Phaiſant* het rood, rondsom de oogen, behouden hebbe, 't geen zelfs by hem, gelyk wy zagen, eene grootere uitgeſtrektheid gekreegen heeft, ongetwyfeld door de zelfde oorzaaken, als zyne kloekere geſtalte voortbragten.

Men vindt in 't Noorden van *China* nog eene andere ſoort van *Phaiſant*, wiens Wieken en Staart bezet zyn met een zeer groot getal ronde plekjes, niet ongelyk aan oogen; uit welker hoofde hy den naam van *Argus* draagt. De twee middelſte Staartpennen zyn zeer lang en ſteeken verre buiten de andere uit. Deeze Vogel heeft de grootte van een *Kalkoen* en boven op den Kop een dubbele Kuif, welke achterover valt.

BERICHT

WEGENS EEN NIEUW UITGEVONDEN WERKTUIG, DE *Boutentrekker* GENOEMD.

ALle Scheeps-Bouwmeesters, en zy, die de Scheepstimmer-Kunst werkdaadig beoeffenen, zullen my gereedelyk toeſtaan, dat men, in het vertimmeren en repareeren van Schepen, de grootſte hindernis ontmoet van de yzere Bouten, welke in een groote meenigte in de Schepen gevonden worden; zo dat men naauwlyks eenig deel van aanbelang kan ontblooten, of men ontmoet dezelven.

Wanneer deeze Bouten zodanig in de Schepen zitten, dat ze van binnen doorkomen, en men 'er gevoeglyk by kan, om ze naar buiten uit te drevelen, worden dezelve gemakkelyk genoeg uit den weg geruimd; doch zulks gebeurt niet altyd; en wanneer men aan de Bouten geen Drevel of Doorſlag kan gebruiken, bieden ze den grootſten tegenſtand, zo dat men

maar zelden een Bout geheel kan uithaalen; 't zy dat men zulks verrigt door een yzere plaat, voor den Bout ingekeept, of met een gat 'er in, welke dan om den Bout vat, en waaraan men vervolgens een Dommekragt voegt; 't zy dat zulks door middel van een Koevoet wordt uitgevoerd, 't welk egter alleen maar aan kleine Bouten geſchieden kan; 't zy eindelyk dat men een Schalm van een yzere Keten neemt, die maar even om den kop van den Bout heen kan, dezelve vervolgens met werk omwindt, en 'er dan een Dommekragt opzet, of dat dit op andere wyzen wordt in 't werk geſteld; men kan, zeg ik, met dit alles, maar zelden een Bout, als hy wat vast zit, 'er uithaalen; terwyl men ondertusſchen wel eens een Dommekragt daar op in ſtukken windt. En wanneer men de Bouten al op een deezer wyzen uithaalt, moeten ze vooral niet lang en zwaar zyn; want als men Bouten aantreft, die wat lang en zwaar zyn, zyn al de gemelde middelen te vergeefsch, en de Kouwbeitel of Vyl is de laatſte toevlugt, waarmede dezelve dan afgehakt of afgevyld worden. Dit vereiſcht al vry wat tyd en moeite, dewyl het Bouten zyn, die ¾, ⅞ en 1 duim middelyn hebben, en het werk zomtyds vordert, dat een en dezelfde Bout op twee onderſcheidene plaatzen moet worden afgehakt.

Het nadeel, dat uit deeze handelwyzen, waar van men zig algemeen bedient, dewyl men tot nog toe, myns weetens, geene betere heeft uitgedagt, voortvloeit, is ligt op te maaken, als men maar aanmerkt, dat de gedeeltens van de afgehakte of afgevylde Bouten, nutteloos, in de Schepen blyven zitten, en men dus dat Yzer niet alleen verliest, maar ook veeltyds het werk, door dit afhakken, zeer beſchadigt. Hier komt nog by, dat men zomtyds niet kan timmeren, zo als de natuur van 't werk wel zou vereiſchen; dewyl men de Bouten moet ontzien, die in den weg zitten; en daar en boven dat als een Bout wordt ingeſlagen, die het gat niet volgt, maar het gat mis is, zo als men 't noemt, men dan ook den zelven moet afhakken, en daar door ook aan dat werk, 't welk doorgaans nieuw is, ſchade toebrengt.

Dit is dus, naar myn oordeel, de grootſte hindernis van alle, en ik geloof niet te ſterk te ſpreeken, als ik zeg, de eenige zwarigheid, welke men in het Scheepstimmeren nog niet is te boven gekomen.

Alle deeze zaaken overweegende, hebben my een Werktuig doen uitdenken en vervaardigen, waarmede men, op een zeer gemakkelyke en eenvoudige wyze, de yzere Bouten uit de Schepen kan haalen, hoe vast dezelve ook mogen zitten,

teit, als men maar derzelver kop even ontbloot heeft, of als die slegts $\frac{1}{4}$ of 1 duim uitsteekt.

Dit Werktuig, door my *Boutentrekker* genoemd, gae ik nu beschryven; waarvan ik de teekening heb gemaakt, naar het Werktuig, dat ik voor myn gebruik heb laaten vervaardigen; en welke ik hier byvoege, ten einde die geene, welke, tegen nieuwigheden niet te veel vooringenomen, het noodig hebben en het mogten willen laaten namaaken, zulks op eene gemakkelyke wyze zouden kunnen verkrygen.

De Poort, die door *aaaa* wordt aangeweezen, en van $\frac{5}{4}$ duims yzer gemaakt is, heeft de hoogte van $16\frac{1}{2}$ duimen, en de wydte, binnenwerks op 't midden der hoogte, 8 duimen. Boven in deeze poort is een rond gat, waar in de gegooten kopere of metaale Moer *bbbb* (zo als men 't door gewoonte noemt) sluit. Door deeze Moer gaat de yzeren Schroef *c*, aan welker ondereinde een Wartel *dddd* is, die op de yzere Moer *ee* draait, welke aan het ondereinde der Schroef is aangeschroefd, en van onderen nog met een spy wordt geslooten. Beneden in de Wartel *dddd* is een opening, waar door de twee yzere Stangen *gg* gaan, die daar in met een staalen Boutje of Spy *l*, welk $\frac{1}{4}$ duim middelyn heeft, worden geslooten. Deeze Stangen, welke in 't midden by *g* 1 duim breed en byna $\frac{1}{2}$ duim dik zyn, vatten aan hun ondereinde, door middel van een Scharnier, elk een been der Tange *bb*, welke in 't geheel $7\frac{1}{4}$ duimen lang is, en waar van het eene been, door het andere heen gaande, met een Boutje wordt opgeslooten. Deeze Tang kan niet te zwaar en te sterk gemaakt worden; ook moeten derzelver Klaauwen, waar van de een door *i* verbeeld wordt, welgehard, en, Kouwbeitels wyze, eenigzins scherp zyn, en in 't midden een weinig hol, om den Bout dies te beter te vatten. Voorts is de Schroef *c* zo lang, dat ze 5 a $5\frac{1}{2}$ duimen op en neer kan beweegen, en haar dikte of middellyn is $1\frac{1}{2}$ duimen, de draad mede gerekend. Door den Kop deezer Schroeve gaat eindelyk den Kruk, welke aan beide einden opgeboogen is, om 'er een Handspaak of boom aan te voegen, en wiens geheele lengte van de buiten zyde, van *k* tot *k*, is 14 duimen.

Uit deeze beschryving en afteekening zal men een duidelyk denkbeeld van dit Werktuig kunnen vormen, en dus zal 't ook niet moeijelyk vallen deszelfs werking te begrypen. Als men een Bout begeert uit te haalen, is het voor eerst noodig, dat zyn Kop ten minsten zo ver ontbloot is of uitsteekt, dat hy door de Klaauwen der Tange *bb* in *i*

gevat wordt, en wanneer de kop van den Bout dan niet dieper of laager zit dan het hout, moet men de voeten der yzere Poort *aaaa* aanstoppen, door middel van twee of meer houte blokjes, of stukjes van 3 of 4 duims planken, welke op de Scheepstimmerwerven altyd genoeg voor handen zyn. Vervolgens de Schroef *c* zo laag afdraaijende, dat ze omtrent neer komt, slaat men de Klaauwen van de Tang om den Kop van den Bout. Men moet vooral zorg draagen, dat het Werktuig zo aangestopt is, dat de Schroef in dezelfde regte lyn valt met den Bout, en dus in dezelfde richting kan werken; want anders vermeerdert de wryving van den Bout tegens de wanden van het gat, 't welk het uithaalen zwaarder maakt, en den Bout met horten doet schieten. Het Werktuig dus gesteld zynde, behoeft men den Kruk *kk* maar om te draaijen, of zo dit wat zwaar gaat, dat is, zo de Bout wat klemt, heeft men maar een handspaak in deezen kruk te leggen, waar door de afstand van het middelpunt van beweeging vermeerdert, en men dus minder vermogen, tot het omdraaijen, noodig heeft. Hier door ryst bygevolg de Schroef *c*, te gelyk met de Tang *bb*, en doet dus den Bout uit het hout komen.

Wanneer de Schroef in haar geheele lengte is gereezen, maakt men het Werktuig los, en stopt het wederom hooger aan, zo lang tot 'er de Bout uit is; het welk vier of vyf maalen zal moeten gedaan worden, als dezelve 20 of 24 duimen lang is. Men denke niet, dat deeze geduurige aanstopping veel tyd weg neemt: dit is in een oogenblik verrigt, als men maar maakt wat blokjes van onderscheidene dikte by zig te hebben. Ik heb meer dan eens een Bout van 20 duimen lang in 6 a 8 minuten, ook wel in minder tyd, geheel èn al uitgehaald.

Men zal moogelyk nog in bedenking neemen, of niet de klaauwen van de Tang zullen afflippen, of den kop van den Bout loslaaten, wanneer 'er wat geweld op gedaan wordt. Om dit te beletten heb ik ook de meeste moeite gehad. Men ziet gemakkelyk, uit de zamenstelling des Werktuigs, het middel, dat ik heb uitgedacht, om zulks voor te komen. De Tang moet niet alleen van onderen om den Bout toeknypen, als ze door de Schroef naar boven wordt getrokken, maar deze toeknyping moet dies te sterker worden, naar maate de Schroef meer geweld doet, of naar maate de Magt, om dezelve naar boven te trekken, vermeerdert. Daarenboven zyn de Bouten doorgaans eenigzins van een kop voorzien; en schoon dezelve al geen kop mogten hebben, vatten de klaauwen van de Tang, die eenigzins scherp, Kouwbeitels wyze, behooren gemaakt te worden, zo als ik te voren reeds

reeds heb aangemerkt, de Bouten sterk genoeg, om dit afslippen te beletten, gelyk my de ondervinding dikwyls heeft doen zien.

Men is juist niet bepaald om het Werktuig alleen in een loodregten stand te gebruiken. Men kan het zelve in allerleie rigtingen stellen, naar dat de Bouten, die uitgehaald worden, zulks vereischen. Den Boutentrekker, welke ik voor my heb laaten vervaardigen, en die zeer handelbaar is, zynde maar half zo zwaar als een middelmaatige Dommekragt, heb ik, met goed gevolg, wel onder in 't vlak of aan den bodem der Schepen gebruikt.

Uit dit alles zal men reeds kunnen opmaaken, of ik my te sterk heb uitgedrukt, wanneer ik, in 't begin van dit Bericht, zeide, *dat dit Werktuig de Bouten, hoe vast dezelve ook mogen zitten, op eene zeer gemakkelyke wyze uitbaalt.* Om dit nog nader te doen zien, zal ik het vermogen van dit Werktuig, en van een der grootste Dommekragten, wanneer die in haar allervoordeeligste werking, dat is, in een loodregten stand is, gaan berekenen, en met elkander vergelyken. Ik zal eerst de Dommekragt neemen.

Dewyl, volgens den algemeenen Regel, in het opmaaken van de vermogens der Werktuigen, de Magt tot de Last staat in de omgekeerde reden van de ruimten, die ze beide in den zelfden tyd doorloopen, hebben wy de ruimte, welke de Kruk doorloopt, maar te vergelyken by die, welke de Klaauw beschryft. Als de Kruk van een der grootste Dommekragten, die uit het middelpunt van beweeging 9 duimen lang is, eens wordt omgedraaid, ryst de Klaauw, waar op de Last legt, slegts 1 duim, welke laatste ruimte dus tot de eerste staat, als 1 : $56\frac{1}{2}$, en dit is by gevolg de evenredigheid van de Magt tot de Last, in een der grootste Dommekragten. Stellen wy nu, met den Heer *Desaguliers* (*), dat de gemiddelde kragt van een Man van middelmaatige sterkte, aan den kruk van een Dommekragt werkende, gelyk is aan omtrent 86 ℔; dan is zyn geheel vermogen $56\frac{1}{2} \times 86 = 4865$ ℔; zynde de grootste kragt, welke een Man aan een Dommekragt, in de voordeeligste richting, oeffent.

In den Boutentrekker zyn de draaden der Schroef $\frac{1}{2}$ duim van elkander. Als dus de Kruk eens wordt omgedraaid, ryst de Bout, die hier de Last is, ook $\frac{1}{2}$ duim; en indien de handspaak, die in den Kruk gelegt wordt, uit het middelpunt

(*) *Natuurkunde uit ondervindingen opgemaakt, het Eerste Deel, pag.* 270.

punt van beweeging, 33 duimen lang is, zal de ruimte, welke de magt, by elke omdraaijing des kruks, doorloopt 207½ duimen of 414½ halve duimen zyn; en dus is in dit Werktuig de Magt tot de Last, als 1: 414½. Laat nu het vermogen van een Man, aan deezen handſpaak werkende, 40 ℔ zyn, gelyk wy veilig mogen ſtellen, dan is zyn geheel vermogen 414½ × 40 = 16594 ℔; zo dat een Man, op deeze wyze aan den Boutentrekker werkende, een kragt oeffent van 16594 ℔. Een kragt die al zeer groot is, zynde gelyk aan die van een ſtuk yzer van 100 ℔ gewigt, dat uit de hoogte van 83 Rynlandſche voeten valt. Ik heb de wryving in beide de Werktuigen gelyk geſteld, en daarom in de berekening verwaarloosd, dewyl 't in dit geval daar op zo naauwkeurig niet aankomt; ſchoon dit egter tot nadeel van myn Werktuig is.

Hier uit blykt dan, dat het vermogen van den Boutentrekker, dat van een der allergrootſte Dommekragten $\frac{16594}{4865}$ of omtrent 3½ maalen overtreft, en dat dus een Man met dit Werktuig meer kan uitvoeren, dan met 3 van de grootſte Dommekragten, te gelyk werkende, verrigt kan worden.

Hier komt nog dit aanmerklyk voordeel by, dat men den Boutentrekker zwaarder kan laaten maaken, naar maate de Bouten groot zyn en vast zitten; zonder dat men bevreesd behoeft te zyn, of de ſtoffe, waar uit dezelve wordt te zamengeſteld, het vermeerderde vermogen zoude kunnen wederſtaan. Indien men, by voorbeeld, het beſchreeven Werktuig ſlegts een weinig verzwaart, zo dat een Man op een dubbelden afſtand werken kan, zal het vermogen ook verdubbeld worden, en dus gelyk aan 33188 ℔ zyn, of een Man zal dus met dit Werktuig zo veel magt oeffenen, als met 7 der grootſte Dommekragten, alle te gelyk werkende, in haar allervoordeeligſten ſtand, enz.

Deeze beſchouwing is het niet alleen, welke my van de groote nuttigheid en voordeelen des Boutentrekkers overtuigd heeft; maar de ondervinding, zedert ik dit Werktuig gebruikt heb, heeft my doen zien, dat het een der nuttigſte gereedſchappen is, welke by my thans op de Werf gebruikt worden. Ik heb daar mede verſcheiden maalen Bouten, van 20 en meer duimen lang, uit de Schepen gehaald. Onder anderen heb ik onlangs, in omtrent 10 minuten, uitgehaald een Bout van 27½ duimen lengte en ⅞ duims middellyns, welke in zeer gaaf eikenhout zat, en waar van ik den kop één duim hadt laaten ontblooten, om hem te kunnen vatten; terwyl ik, by mangel van dit

Werk-

eelding
n een
NTREKKER.

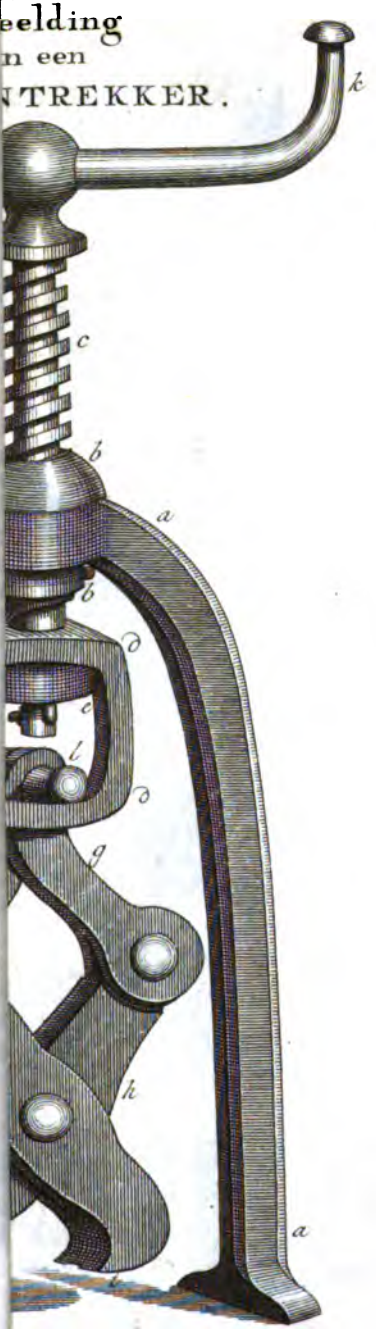

Werktuig, verpligt zoude geweest zyn denzelven, op twee onderſcheidene plaatzen, te laaten afhakken, waar door 'er dus twee ſtukken nutteloos zouden hebben blyven zitten, en by gevolg deeze Bout, die 4 ℔ zwaar is, verlooren geweest zyn.

Dus komt men met dit Werktuig al de nadeelen te boven, die ik te vooren heb opgenoemd, en die de Bouten in het vertimmeren van Schepen veroorzaaken. Maar daarenboven, wint men nog merkelyk in den tyd. Ik zal ſlegts een voorbeeld, tot een proef hier van, opgeeven. Ik moest aan een Vaartuig een kleine vertimmering doen, en daarom een Werk afbreeken, waar in 12 Bouten zaten. Dit wierdt door twee Man in een uur tyds, door middel van den Boutentrekker, verrigt; terwyl anders tot diergelyk werk twee van myne Timmerlieden, gemeenlyk, een Zomerſchen dag doorbrengen. Men moet hier wel aanmerken, dat in zodanig Werk als hier plaats hadt, het hout gemeenlyk by ieder Bout moet worden ingezaagd en los gehakt; wanneer men vervolgens de Bouten op de gewoone wyze uithaalt of afhakt; terwyl ik terſtond, door myn Werktuig, de Bouten uithaalde; waar door het Werk van zelfs wierdt los gemaakt, en maar weggenomen konde worden, blyvende bygevolg in ſtaat, om 'er wederom te kunnen worden aangevoegd, daar het anders altyd aan Spaanderen is.

Men moet zulk een groot voordeel egter niet altyd van dit Werktuig verwagten. In 't eene geval, zal men meer tyd noodig hebben, dan in 't andere. En ſchoon genomen, dat men al eens denzelfden tyd noodig hadt, om den Bout met dit Werktuig uit te haalen, dat my egter nog niet gebeurd is; wint men evenwel nog veel met het Werk, in de vereischte order te verrigten, zonder het zelve te beſchadigen; en met de Bouten te behouden.

Even eens als elk gereedſchap evenredig moet zyn, aan het werk, dat men zig voorſtelt daar mede te verrigten, raade ik de geenen, die dit Werktuig noodig hebben, en tot het uithaalen van Bouten gebruiken willen, om 'er twee te laaten maaken. Het een, zo als de Boutentrekker, dien ik beſchreeven heb; en het ander een zoort grooter en zwaarder. Men behoeft dan het kleinſte, op zwaare Bouten, zo veel geweld niet te doen lyden: ook kan men ze dan, als het werk 't vereischt, beide te gelyk gebruiken.

Behalven in het Scheepstimmeren, kan de Boutentrekker in veel andere gevallen van grooten dienst zyn. De Slyters of Sloopers van Schepen kunnen 'er veel arbeidsloon mede uit-

win-

winnen, en ook veel hout, het welk anders, om der Bouten wille, aan ſtukken moet gekapt worden, beſpaaren. Zy behoeven daarenboven geen Bouten in het hout te laaten zitten. In Molen- en Sluiswerken, en in alle andere werken, daar yzere Bouten gevonden worden, zelfs in de Zaagmolens, waar men dikwyls met afgebrooken Vlotſpykers geplaagd is, kan dit Werktuig van veel nut zyn. Doch in dit laatſte geval zou men volſtaan kunnen, met een kleinen Trekker, wiens Klaauwen van onder aan de Tange ſcherp en zonder hol zyn: men zoude dan maar een kleine ruimte, rondom den afgebrooken Spyker hebben te maaken, om denzelven maar even te vatten, wanneer hy in een oogenblik uit het hout zoude getrokken worden. Doch ik zou te verre uitweiden, indien ik het gebruik des Boutentrekkers omſtandiger wilde aantoonen.

Zo ondertuſſchen dit Werktuig in een algemeen gebruik mogt komen, en dus in de Maatſchappy van dienſt mogt zyn; zal ik my voor myne moeite genoeg beloond agten, en het my tot eer rekenen, ook iets te hebben toegebragt aan de verbetering der Werktuigen, waar aan der Maatſchappye, in het beoeffenen der Kunſten en Handwerken, zo veel geleegen is.

Rotterdam den 22ſten *van November* 1773.

JAN ROODENRYS.

DE VOORNAAMSTE LEEVENSGEVALLEN VAN BENJAMIN HOADLY, D. D. BISSCHOP VAN WINCHESTER.

(*Uit het Engelſch.*)

BENJAMIN HOADLY, die de Biſſchoplyke zetels van *Bangor*, *Hereford*, *Salisbury* en *Winchester*, na elkander, bekleedde, was een dier uitmuntende Mannen, wiens Schriften de *Britſche Letterkunde* tot lof ſtrekken, en wiens Gedrag eere gaf aan de waardigheden, welke hy bekleedde. Hy was de tweede Zoon van den Eerwaardigen Heere SAMUEL HOADLY, en werd, den 14 Nov. des Jaars 1676, te *Westerham* in *Kent* gebooren. Zyn Vader nam het opzigt over zyne opvoeding tot dat hy als *Penſioner* van *Catharine-hall*, *Cambridge*, onder Mr. JOHN LONG, naderhand Biſſchop van *Norwich*, werd toegelaaten. Hy deedt zich welhaast by uitſtekendheid kennen in die voortreflyke School van Geleerdheid, en zyne verdienſten werden algemeen bekend; hy beklom de waar-

waardigheid van *Bachelor*. In den jaare 1696, werd hy verkoozen tot Lid van een Collegie, en verkreeg in het jaar 1697, de waardigheid van *Meester der vrye Kunſten*. Welhaast werd hy *Tutor*, of Leermeester, in een byzonder Collegie, en kweet zich van dien last, geduurende twee jaaren, met grooten roem.

Op den 18 Dec. 1692, nam hy de heilige Orde aan, onder Dr. HENRY COMPTON, Biſchop van *Londen*. In het volgend jaar liet hy zyn Lidmaatſchap op de Hooge School vaaren, waarſchynlyk door zyn Huwelyk daar van verſteeken zynde, en werd benoemd tot *Lecturer* of Toegevoegde Leeraar van *St. Mildred's in the Poultry*. Hy bleef 'er tien jaaren, tot hy, gelyk hy naderhand geestig aanmerkte, dit tot de laagte van Dertig Ponden 's jaars gepredikt hadt. Dit was, nogthans zyn eenig werk niet; hy nam, ten zelfden tyde, den dienst waar voor den Eerw. Mr. HODGES, Rector van *St. Surbin's*, geduurende het afweezen van deezen Geestlyken op Zee, als algemeen *Capellaan* van de Vloot. In den jaare 1704, verkreeg hy het Rectoraat van *St. Peter's Poor*, in *Broad Street*, boven al door de aanbeveeling van Dr. WILLIAM SHERLOCK, Deken van *St. Paul's*.

Staande den tyd dat hy zyne bediening te *Mildred*, en naderhand zyn Rectoraat van *St. Peter's Poor* waarnam, gaf hy verſcheide Werkjes in 't licht, alle ſtrekkende ter bevordering van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, en tot verdeediging van de edelſte beginzelen der Burgerlyke Vryheid (*). Deeze Schriften bezorgden hem veele Vrienden en verwekten hem geen gering aantal vyanden. Het *Huis der Gemeenten* ſchiep zo groot een behaagen in zyne grootmoedige verdeediging der Burgerlyke Vryheid, dat het de twee volgende ſtukken, ten zynen voordeele vaſtſtelde, *voor eerst*, dat de Erw. Mr. BENJAMIN HOADLY, *Rector van St. Peter's Poor* te *Londen*, wegens het dikwyls kloekmoedig verdeedigen der beginzelen, volgens welke hunne Majesteit en de Natie te werk gingen in de laatst gelukkige Staatsomwenteling, met regt de gunst en voorſpraake van het Huis verdiend hadt. *Ten tweeden*, dat men een nederig Verzoekſchrift haare Majesteit zou aanbieden, haar ſmeekende om gunſtig eenige waardig-

(*) Behalven andere zyner Werkjes, die wy in *Nederduitsch* bezitten en hier na zullen gemeld worden, is 'er in onze Moederſpraake nog van hem voorhanden: *Klaar Berigt van 's Heeren Avondmaal*, benevens eenige Gebeden en twee Predikatien.

digheid in de Kerk op te draagen aan Mr. HOADLY, uit hoofde van de uitſteekende dienſten, door hem aan de Kerk en den Staat beweezen. De Koningin antwoordde. „Dat zy de „gelegenheid zou waarneemen, om aan dit verzoek te voldoen." Eene belofte van welke noit iets kwam. Deeze beſluiten, hoe zeer ze ook Mr. HOADLY tot eere mogen ſtrekken, veroorzaakten hem niet weinig onrusts. Hy wist wel, dat hem hier uit veele vyanden zouden gebooren worden; zy waren buiten zyn weeten genomen, of eenige voorafgaande raadpleeging met hem of zyne vrienden.

Op den 13 Feb. des jaars 1710, werd hy, door Mevrouwe HOWLAND, aangeſteld tot Rector van *Streatham* in *Surry*, en als eene bekwaammaaking om dit waar te neemen en tevens het Rectoraat van *St. Peter's Poor* te behouden, werd hy vereerd met het Capellaanſchap van zyne Genade den Hertog van BEDFORD. Mr. HOADLY erkende altoos zyne dankbaarheid aan Mevrouw HOWLAND voor dit byzonder teken haarer gunſte, op een' tyd wanneer hy aangevallen werd door veele tegenſtanders, wegens zyn Boek *Over het Burgerlyk Beſtuur*. In zyne Voorreden voor een Deel *Sermons*, in den jaare 1754 uitgegeeven, gewaagt hy van deeze Voorſtanderesſe met groote aandoening, ſchryvende: „Ik kan niet nalaaten „te denken, dat het een ſchuld is van Dankbaarheid aan „haare gedagtenisſe, openlyk deeze byzondere verpligting „te erkennen, dat zy, in den jaare 1710, wanneer de Woede los gelaaten, en het op my voornaamlyk ſcheen gemunt „te hebben, ongevraagd, onverzogt, zonder my oit gezien „te hebben, my verkoos tot het Rectoraat van *Streatham*, „toen opengevallen, *om*, gelyk zy zich zelve uitdrukte, „*te toonen, dat zy 't zich niet ſchaamde of bevreesd was, „om my dit openlyk kenmerk van haare agting te toonen, in „dat hachlyk tydsgewricht.*" Naderhand droeg hy aan haar op het Deel zyner *Sermons*, getyteld *The terms of Acceptance. De Voorwaarden der Zaligheid.* (In 't Nederduitsch bekend onder den tytel, van *den Waaren Weg ten Eeuwigen Leeven*, en met eenige andere Leerredenen te gelyk uitgegeeven;) en op den 1 Mey 1719, deedt hy eene Lykreden op haar in de Kerk van *Streatham*.

Korten tyd naa de komst van GEORGE den I tot den throon, werd hy vereerd met de waardigheid van Doctor in de Godgeleerdheid, door den Aardsbisſchop WAKE, en op den 16 Feb. 1716 tot 's Konings Capellaan aangeſteld; en den 18 van Maart daar aanvolgende verheeven tot Bisſchop van *Bangor*. Hy was zo gansch en al onbedreeven aan het Hof, dat hy daar

daar gekomen ter handkusfinge, den weg na de trappen niet wist, en op een plaats buiten bleef zitten, tot hy werd toegelaaten.

Wanneer de Bisschop zyn *Beboedmiddel tegen de handelwyzen der Nonjurors beide in Kerk en Burgerstaat*, uitgaf, en zyn veelgerugts maakende Leerreden deedt, *Over de Natuur van het Koningryk en de Kerk van* CHRISTUS, (te vinden in 't Nederduitsch, in de *Verzameling van eenige Verhandelingen over de Verdraagzaamheid en Vryheid van Godsdienst*) nam de Geestlykheid de Leer daar in voorgesteld zo euvel op, dat men besloot zich tegen hem te verzetten in eene *Convocatie* of Algemeene Vergadering der Geestlykheid, zo ras dezelve zou zitten: En hier nam het berugte Geschil, 't welk zynen naam draagt, een' aanvang. Het *Laager-Huis* maakte alles gereed; doch eer het in het *Hooger-Huis* kon gebragt worden, werd de Zamenkomst, voor een' tyd uitgesteld, door een byzonder bevel des Konings; en heeft de Regeering naaderhand noit toegestaan iets in dit geval van aanbelang te doen. „ Ik had," zegt de Bisschop, spreekende van deeze verrigting, „geene gedagte, begeerte of besluit, „ dan om my te verantwoorden voor dat zelfde Huis, waar „ men voorhadt deeze beschuldiging te brengen; dan men „ oordeelde het raadzaam, (uit een opregt inzigt, zo ik „ vastlyk geloof, voor de belangen onzer Gesteltenisse in „ Kerk en Staat,) het houden der *Convocatie* te stuiten; 't „ welk, (daar men zulks onvriendlyk en voorbedagtlyk vertoond heeft, als het uitwerkzel van myn aanhoudend verzoek, en een blyk van myne vrees, en ik verpligt ben, „ wat ik te baate nam, voor al de Wereld bloot te leggen,) „ gedaan was, niet alleen zonder myn aanzoek, maar zelfs „ buiten myn weeten, of vermoeden van zulk een oogmerk, „ tot dat het met de daad beslooten en bevolen was. —— „ Hier van —— is deeze Verdeediging, (welke ik beloofde „ zo ras mogelyk te zullen uitgeeven) hoop ik een onwederspreekbaar bewys." Hy voegt 'er nevens: „ Het uitstel „ der *Convocatie* strekt niet tot een hinderpaal van voor den „ dag te komen; maar dient veeleer tot het tegendeel. Want „ het geschil is, door dit middel, van voor de Regtbank des „ Menschlyken gezags overgebragt, voor die der Rede en der „ Schriftuure; geweerd van een geregtlyk onderzoek, door „ meerderheid van stemmen beslist, (eene handelwyze, welke de Waarheid en de *Kerk* van *Engeland* niet kon goedkeuren,) en alleen aan bewysredenen overgelaaten. En „ zeker geen *Christen* of Protestant kan met rede, en be-

„ ſtaanbaar met zyne beginzelen handelende, hier in eenig „ kwaad vinden."

In het jaar 1720, deedt de Biſchop afſtand van het Rectoraat van *St. Peter's Poor*, en, in 't volgend jaar, zag hy zich bevorderd tot den Biſchoplyken Zetel van *Hereford*. Geduurende den korten tyd dat hy dien bekleedde, diende de zaak van Dr. ATTERBURY, Biſchop van *Rochester*, voor het Huis der Lords, in wier vonnis hy toeſtemde, om redenen, welke geleezen kunnen worden in het Derde Deel zyner Werken, kortlings uitgegeeven, doch te lang om hier plaats te vinden. — Aan 't ſlot zyner *Verhandelinge over het Burgerlyk beſtuur*, is een antwoord gevoegd tegen de beſchuldiging van Opſtand, door Biſchop ATTERBURY onzen Biſchop HOADLY ten laste gelegd. Een kort uittrekzel van dit ſtuk, zal hier voegen, als deels ons toonende het aanbelang van deezen beroemden twist, en deels ſtrekkende om de geaartheid van den toenmaaligen Biſchop van *Hereford* en zyner tegenſtanderen te doen kennen. „ Mylord, ik weet zeer wel, „ dat het my geheel niet voegt uwe Lordſchap te volgen in „ my te vervoegen tot haare Majeſteit, of zelfs te hoopen „ dat eenig ding, geſchreeven door een Perſoon zo gering als „ ik my zelven ken, dat immer haare aandagt kan verdienen. „ Maar, indien zy, bewoogen door uwe voorſtellen, zich „ zo verre vernederde om te onderzoeken wat myne misdaad „ is, ben ik geenzins dermaate een vyand van my zelven, „ dat ik niet zou wenſchen, dat zy een ander, en een zeer „ verſchillend berigt van de zaak mogt ontvangen. — *Voor-* „ *eerst*, dat myne misdaad, ten opzigte van het Euangelie van „ JESUS CHRISTUS, beſtaat, in de poging om te bewyzen, „ dat de Algemeene Geboden van 't zelve, wegens den Pligt „ der Onderdaanen, op die wyze niet moeten verklaard wor- „ den, als geheele Volken onder de onvermydelyke noodzaak- „ lykheid brengen van algemeene ſlaaverny en verwoesting. „ En dit heb ik niet tragten te doen, voor dat het geval daad- „ lyk onder ons eigen Volk beſtondt, welke dit ſtuk tot een „ onderwerp maakte van het onderzoek by elk eerlyk *Chris-* „ *ten*; en niet voor dat de daar tegenſtrydige beſliſſingen eener „ menigte van Schryveren de Geweetens van veelen in dit „ ſtuk ontrust, hun te onvrede gemaakt hadden, met de „ gelukkige vaſtſtelling, gegrond op eene handelwyze, over- „ eenkomende met die Leere. — *Ten tweeden*, dat myne „ misdaad ten opzigte van haare Majeſteit en haare Regee- „ ring hierin geleegen is, dat ik myne poogingen heb aan- „ gewend om haar gedrag, in dat roemryk deel, 't welk zy

„ hadt

„ hadt in de voorgevallene Staatsomwenteling, te regtvaar-
„ digen; om niet alleen het gedrag haars Volks te verdeedi-
„ gen, in zich aan haar te onderwerpen; maar ook haare
„ eigene eere, en regtvaardigheid in het bezitten eens Staats-
„ beſtuurs daar op gegrond, om de genegenheden haarer On-
„ derdaanen overeen te brengen met den grondſlag, op welke
„ haare Regeering ſteunt; zo dat zy niet alleen zich daar aan
„ mogten onderwerpen, maar die goedkeuren; niet alleen
„ goedkeuren maar beminnen; niet alleen beminnen, maar
„ volyverig verdeedigen tegen alle, die zich daar tegen aan-
„ kanten, om te betoogen, dat dezelve niet ſteunt op over-
„ weldiging of onregt; maar op een' wettigen handel, en die
„ toeſtemming, welke de zekerſte band uitmaakt van eene
„ manlyke gehoorzaamheid in de Onderdaanen; en teffens de
„ oppermagt der Vorſten het meest verzekert, en vergewist
„ van de onderſteuning van GODS gezag, wanneer zy zich
„ vertoont, op zulk eene onberispelyke en goedaartige wyze.
„ ——— Indien de zaak dus overeenkomſtig met de waar-
„ heid werd voorgedraagen, dan zou ik niet vreezen, dat een
„ Verdediger van deeze beginzelen, door haare Majeſteit,
„ zou aangezien worden, als een Vyand haarer Regeering.
„ Bovenal indien men 'er nevens voegde, dat, terwyl ik my
„ bezig gehouden heb, met het verdeedigen van dit Regt in
„ een gansch Volk, ik teffens altoos die gelegenheid waar-
„ nam, om haar Majeſteits uitſteekend gedrag, der genegen-
„ heden van haar Volk aan te pryzen. Dat toen ik het eerſte
„ deed, om die Staatsgeſteltenis te verzekeren, ik niet heb
„ nagelaaten het laatſte te doen te haarer verzekeringe; ten
„ einde dus haare Regeering zo beminnelyk mogt weezen
„ voor haare Onderdaanen, als haare Eertytel roemryk en
„ onſchendbaar." ——— Hy beſluit deeze zyne Verdeediging
aldus. „ Maar, wat ook myn lot moge weezen; hoe zeer
„ ook anderen uwe Lordſchap mogen aanhitzen, om te beveе-
„ len of toe te laaten, dat men my mishandele: deeze plig-
„ tige verzekering kan ik U geeven, dat, gelyk ik zorgvuldig
„ alles vermyd heb, 't geen my kon verlokken, om die wel-
„ voeglykheid en dat ontzag te vergeeten, waar op het myn
„ pligt is te letten; my alleen houdende aan 't geen de regt-
„ vaardiging van my zelven, en myne zaak, noodig gemaakt
„ hadt; zo ook geene gevoeligheid over het voorledene, of
„ eene toekomende mishandeling der zodanigen, die onder
„ de beſcherming van uwen grooten naam ſchryven, my oit
„ zal beweegen, om door myne eigene of eens anders hand,
„ uw Lordſchap, of den minſten hunner, iets dergelyks te

„ vergelden, als ik ondervonden heb: en my berooven van
„ de zelfvoldoening, die ik gevoel in te vergeeven, 't geen ik
„ niet durf navolgen. Dat GOD Almagtig hun nimmer ten
„ laste legge, wat ik van iemand heb geleeden"!

Dit was het eenigst ſtuk niet, door den Biſchop in 't licht gegeeven. Hy ſchreef verſcheide andere, en werd gehouden voor den Opſteller van eenige Proeven, geplaatst in het *London Journal*, over de *Vryheid van de Drukpers*. Ten opzigte van deeze betigtingen, drukt hy zich in deezer voege uit. —

„ Ik agt my verpligt my zelven te verdeedigen, byzonder ten
„ opzigte van die Papieren in het *London Journal*, betreffende de Vryheid van de Drukpers, door te verklaaren, dat ik
„ ze nimmer zag of 'er van hoorde, voor de uitgaave; of dat
„ ik 'er zints dien tyd een Stuk van geleezen heb, dan 't geen
„ ik 'er van aangehaald vond in een ander papier, 't welk my
„ voor den Schryver te boek ſtelde. En dit vermeld ik, niet
„ om te berispen wat ik niet geleezen heb; ſchoon anderen
„ dit zo duiden; maar om dat ik in geenen deele by de zodanigen, wier regten en vrydommen ik al myn leeven heb
„ poogen te verdeedigen, wil voorkomen, als hun eenigzins
„ verraadende in een ſtuk, 't geen my altoos voorkwam voor
„ hun van het uiterſte aanbelang te weezen. Myne beginzels
„ ten aanziene van dit onderwerp zyn bekend by allen, met
„ welken ik verkeer, van den aanzienlykſten tot den geringſten. Ik had noit eenigen grond om te denken, dat 'er eenig
„ oogmerk was om de minſte verandering te maaken, in de
„ Wetten tot dit ſtuk behoorende; ja heb het vermaak genooten om dit gansch te hooren afkeuren. En, wat my zelven
„ betreft; indien eenig ſtuk der Vryheid, meer dan alle andere, myn geliefd punt is, het is nog, gelyk het altoos geweest
„ is, zints ik kon denken, dit ſtuk van de Vryheid der Drukperſſe. Ik kan noit tot de gedagten komen, dat het kwaalyk behandelen en doorſtryken van Overheidsperſoonen,
„ eene rede van bedwang oplevere. Zy, die de magt in handen willen hebben, moeten zich dit onderzoek en de oordeelvelling getroosten, welke altoos daar op volgt. En al
„ zou ik zelve alle weeken het voorwerp weezen van ſchimp
„ en hekeling, zal dit noit eenige verandering veroorzaaken
„ in myn oordeel of gedrag, ten opzigte van dit ſtuk; maar
„ ſteeds uitkomen als een Verdeediger, van 't geen zelf te
„ myner nadeele dient; dewyl ik het waarlyk houde voor de
„ ſteunpylaar van de geheele Vryheid, welke wy genieten;
„ en de berooving van de Vryheid, in dit ééne geval, gevolgd
„ ſtaat te worden van een volkomen gemis.

Hy

Hy drukt zich nog ſterker uit in een Brief, omtrent deezen tyd aan Lady SUNDON geſchreeven. „ Wat kan 'er nu weder, door de Regeering, voorgeſteld worden, wegens het „ vervolgen der Drukkers en Uitgeevers, naa zo veele te leur„ ſtellingen ? Ik daag hun uit, één voorbeeld te noemen, „ (het geval van Hoogverraad uitgeſlooten zynde,) waar in „ eene bepaaling van deezen aart niet uitliep, tot nadeel „ der Regeeringe, zelf wanneer zy ſlaagden in het vonnis van „ ſtraffe; veel min, wanneer zy mogelyk nimmer kunnen „ ſlaagen, maar weder te leur geſteld zullen worden, gelyk „ zy dit reeds ondergaan hebben. Ik wenschte dat zy deeze „ ondervinding wilden raadpleegen, in ſtede van hunnen te„ genwoordigen toorn. Ik hou my verzekerd, twintig voor„ beelden te kunnen bybrengen van 't geen ik nu zeg, en „ voorheen hun zo dikmaals gezegd heb".

Naa des Biſchops komst tot den Biſchoplyken Zetel van *Salisbury*, welke voorviel in den Jaare 1723, liet hy zyn Rectoraat van *Streatham*, zyn meest geliefde verblyf, vaaren. In 't Jaar 1732 gaf hy uit: *Een Berigt van het Leeven, de Schriften, en Hoedanigheden van* Dr. SAMUEL CLARKE; gevoegd voor de Tien Deelen Predikatien, van dien uitſteekenden Godgeleerden, (ook in de Nederduitſche Vertaaling daar voor geplaatst.) Dit altoosduurend gedenkſchrift zyns grooten Vriends beſluit hy met deeze zedige en hartlyke uitdrukkingen. „ Dus heb ik dien laatſten pligt afgelegd, omtrent de „ geheugenis van deezen uitmuntenden Man, welken ik niet „ anders dan eene ſchuld konde rekenen aan den geenen, die „ zo veel goeds gedaan heeft, aan de zaake van den Gods„ dienst en de Geleerdheid met elkander vereenigd. En, ge„ lyk deeze zyne Werken zeker zo lang zullen duuren, als 'er „ eenige Taale blyft, om dezelve aan de toekomende Tyden „ over te leveren, zo mag ik, misſchien, my zelven vleien, „ dat dit flauw en onvolmaakt Berigt, aangaande hem, te „ gelyk met dezelve zal worden overhandigd. En ik hoop, „ dat men het als een verſchoonelyk ſtuk van Eerzugt en „ Zelfbelang zal agten, zo ik, vreezende dat alle dingen te „ zwak zouden bevonden worden, om myne Gedagtenis in „ weezen te houden, zynen Naam aangrype, om myn eigen „ te ſteunen en te onderſchraagen. Ik ben verzekerd, dat ge„ lyk ik weinig reden heb om te verwagten, dat iets van 't „ myne, zonder zulken byſtand, leeven kan, ik het ontbee„ ren van eenig ander Gedenkſtuk, aan my zelven overvloe„ dig vergoed zal agten, indien myn Naam met den zynen, „ dus ten naauwſten veréénigd, tot de Naakomelingſchap

„ moge nederdaalen; en, zo men van my in de toekomende Eeuwen denke en ſpreeke, als den *Vriend* van Dr. CLARKE"!

Biſchop HOADLY werd van *Salisbury* tot het Bisdom van *Winchester* verheeven, in den Jaare 1734, deeze waardigheid bekleedde hy bykans zeven en twintig jaaren. Dit lange tydvak bragt hy niet ledig door. Hy gaf verſcheide Werken uit, die zyner nagedagtenisſe tot lof ſtrekken. Eene Verzameling van twintig Leerredenen, welke, in den Jaare 1755 het licht zag, hieldt deeze Schryver voor het laatſte dat hy oit zou uitgeeven. Uitgemergeld door ouderdom en zwakheden, hadt hy voor, de korte tuſſchenruimte tuſſchen hem en het graf te beſteeden, in Godsdienſtige verrigtingen. Hy eindigt de Voorreden van dit Stuk met uitdrukkingen, die zo wel mogen toegepast worden op alle zyne verrigtingen, zyn ganſche leeven lang, als zy op die byzondere gelegenheid ſlaan. „ Indien iemand uit de Redenvoeringen in dit Deel begreepen, „ wil oordeelen, dat ik, in myne Leerredenen des Zondags „ gewoon was, myne Parochiaanen te onderhouden met Staatkundige Stukken en Godgeleerde Geſchillen, hy zal zich „ even zeer bedroogen vinden als veele anderen, die my met „ dit zelfde inzigt kwamen hooren. De Leerredenen *over de voorwaarden der Zaligheid*, reeds voor langen tyd gedrukt, „ kunnen hun best toonen, op hoe eenvoudig eene wyze ik „ gewoon was de zodanigen te onderwyzen, die my 't naast „ betroffen. ——— Het eenige 't welk ik, ten mynen voordeele, uit het thans afgegeeven Stuk wil afleiden, is, dat „ ik noit eenige openbaare gelegenheid, als tyd en plaats het „ gehengden, heb laaten voorbygaan, om den waaren en „ eenigen grondſlag van alle onze Burgerlyke en Godsdienſtige Vryheden te verdeedigen en te verſterken, op een' tyd „ wanneer dezelve dagelyks op 't hevigst werden beſprongen; en om alles, wat in myn vermogen was, aan te „ wenden om alle de Onderdaanen deezer Regeeringe, en „ deezer Koninglyke Familie, de beginzels te doen kennen en „ goedkeuren, op welke alleen hun geluk gegrondvest is, en „ zonder welke het noit ten vollen gevestigd zou hebben „ kunnen worden; en 'er altoos de ſteunpylaaren van moeten „ weezen. Als mede, dat ik altoos gereed was, wanneer de „ gelegenheid voorkwam, door de Schriften en aanvallen der „ Ongeloovigen, en de ongerymde Leeringen van anderen, „ om eenen Godsdienst te verdeedigen, die de beminnelykſte „ is in zyne Voorſchriften, en allerheilzaamst voor de Maatſchappy, langs den eenigen geſchikten weg, door dien te

„ ver-

„ vertoonen in het oorſpronglyk licht, waar in dezelve zich
„ opdoet in het *Nieuwe Verbond*, ontheeven van alle de val-
„ ſche flikkeringen, met welke eenige dien vermengd, en
„ gezuiverd van die bezoedelingen, waar mede anderen die
„ hemelſche Leere bemorſt hebben".

Maar, niettegenſtaande het verlangen onzes Biſſchops, om het overige zyner dagen in rust en ſtilte door te brengen, drongen de laage kunſtenaaryen en ſnoode treeken, van listige Menſchen hem, om nogmaals in 't openbaar te voorſchyn te treeden, en weder dat talent te werk te ſtellen, 't welk hem zo beroemd gemaakt hadt. Het Stukje droeg ten tytel: *Brief van den Biſſchop van* WINCHESTER *aan* CLEMENT CHEVALLIER, *Schildkn.* De gelegenheid tot het ſchryven van denzelven werd gegeeven, door den ſchelmagtigen aanſlag van zekeren BERNARD FOURNIER, (een Bekeerling uit het *Pausdom*, en Leeraar in *Jerſey*,) die in *Engeland* kwam, ter voortzetting van eenen eisch op den Biſſchop, om door een valſchen ſchuldbrief hem van niet minder dan van acht duizend acht honderd Ponden Sterlings te berooven. Tot zyn eigen behoud en dat zyner Familie, vondt de Biſſchop zich genoodzaakt, FOURNIER en het Handſchrift voor het Regt te roepen, waar hy, op den 23ſten July 1740, een vonnis ten zynen voordeele kreeg, inhoudende; „ dat de ſchuldbrief, gedagtekend 4 Sept.
„ 1740, door den Aanklaager FOURNIER ingebragt tegen den
„ Beſchuldigden Biſſchop van *Winchester*, blykt een grof be-
„ drog en opſtel te weezen, van den Aanklaager FOURNIER".
Door dit Vonnis hadt hy het in zyne magt, om FOURNIER verder in regten te agtervolgen: maar hy wilde geen oorzaak weezen van den dood diens ſnoodaarts, of hem gelegenheid geeven, tot het doen van meer valſche Eeden; aan welke hy zich reeds ſchuldig gemaakt hadt, zo wel in dit als in een voorgaand geval met den *Deeken* van *Jerſey*, wegens het valſchlyk vervaardigen van vier ſchuldbrieven, ten laſte van den Deken, bedraagende meer dan duizend Ponden. Maar, FOURNIER bleef onrustig, en genoot, zonder eenig teken van knaaging of onderwerping, de ondersteuning van zynen ouden Patroon, een Heer, voorheen bekend als een Man van een braaf Character; hierom vondt de Biſſchop zich genoodzaakt, dit aanmerkenswaardig verſlag zyner gehoudene handelwyze, en redeneeringen daar over, in 't licht te geeven. —— Dit was een verwonderlyk ſtuk van een Godgeleerden, die reeds den ouderdom van één en tachtig jaaren bereikt hadt, en hy ontving deswegen, en mondeling en ſchriftlyk, veele loffpraaken, van verſcheide der beroemdſte Regtsgeleerden zyns tyds.

Mr. HORACE WALPOLE van *Strawberry-hill*, zeide geestig: „ De Bisschop heeft het niet alleen van zynen tegenstander „ FOURNIER gewonnen, maar ook van zynen Ouderdom". Ik moet hier nog byvoegen, dat deeze FOURNIER niet alleen de onvoorzigtigheid hadt, om in Persoon ten Hove te verschynen; maar ook de boosheid om by zyne voorgaande meineedigheden, deeze beschuldiging te voegen. „ Dat de Bis„ schop, reeds in den ouden dag zynde, gewoon was des „ morgens sterken drank te drinken, en wel niet nugteren „ mogt geweest zyn, toen hy deezen schuldbrief van acht „ duizend acht honderd Ponden tekende". De Heer JOHN STRANGE, voor wien, als Meester van de Rol, deeze zaak onderzogt werd, kon zich niet wederhouden van op een boertige, maar tevens regtmaatige, wyze aan te merken; „ dat, „ dit eens waarheid zynde, FOURNIER, tegen zyn eigen be„ lang zwoer; dewyl men hem dan verdagt moest houden, „ van zich bedient te hebben, van de dronkenschap diens „ ouden Mans, die nauwlyks iets kon bezeffen, en alles kon „ tekenen".

Men heeft aangemerkt, uit het geval van FOURNIER en PILLONIERE, dat HOADLY al te gereed was, om listige Menschen tot zyne Vrienden en Vertrouwden aan te neemen. Doch deeze zwakheid was niet eigen aan zyn character: dewyl hy niet min scherpheid van oordeel betoonde, in zyn oordeel over de Menschen, als in het ontwikkelen hunner bewyzen. Hy hadt geene gemeenschap altoos met FOURNIER, dan in zo verre als hy moest oordeelen, of de eischen wel gegrond waren; en, ze ongegrond bevindende, gaf hy hem vyf guinjes tot reisgeld. Zyn medelyden voor den Heer PILLONIERE steunde op waarheden, welker valschheid men noit getoond heeft, en van welke die ongelukkige Vlugteling noit afweek. Maar, schoon deeze eenigen tyd in 't huis onzes Bisschops leefde, was hy nimmer zyn Vertrouweling.

Het zal, zo wy hoopen, den Leezer niet onaangenaam weezen, dat wy des Bisschops eigen berigt van deezen ongelukkigen Man, hier invoegen, zo als het voorkomt in zyn antwoord aan Dr. SNAPE, die, als het hem aan bewys en opregtheid mangelende, HOADLY beschuldigd hadt wegens het huisvesten van eenen *Fransche Jesuit*. Zyn verslag is van deezen inhoud. „ Dat Mr. PILLONIERE afstand gedaan hadt „ van het *Pausdom*, en de beginzels der *Protestanten* om„ helsd, en dat hy hem, als een Man van studie, in huis ge„ nomen hadt tot de opvoeding zyner Kinderen". Wyders geeft de Bisschop, in de Voorreden deezes Briefs, dit verder be-

berigt. „ FOURNIER's geval heeft gelegenheid gegeeven, om „ verſcheide byzondere naſpeuringen te doen, na een' ande„ren Bekeerling uit het *Pausdom*. Ik meen Mr. PILLO„NIERE, die in vroegeren tyde by my woonde. Met betrek„king tot zyn Character en geheele gedrag, zal het, der„halven, niet oneigen weezen, een woord of twee te mel„den, waar mede ik de nieuwsgierigheid van eenigen zal „ voldoen, en de misduidingen van anderen te recht bren„gen, die ik bevind dat ze ondereen gemengd hebben. „ Mr. PILLONIERE was van de Orde der *Jeſuiten*, en een „ Priester. Hy kwam op 't einde des Jaars 1714, in *Enge„land*, doch niet in zulk een haast als FOURNIER deedt, of „ als iemand die de handen des Geregts ontvloodt. Hy werd „ door verſcheide geleerde en groote Mannen, buitens lands, „ by hunne Vrienden in dit Koningryk aangepreezen, en by „ my door Heeren van het onbeſprookendst Character, als „ een verſtandig, geleerd en braaf Man. 't Geen zeer ſtrek„te om myn goed gevoelen van hem te verſterken, was, dat „ het berigt, 't welk hy zelve my gaf, wegens zyn verlaaten „ van de bovengemelde Geestlyke Orde en Kerklyke Ge„meenſchap, bevestigd werd door ieder een, zo Vrienden „ als Vyanden, te *Parys*, waar alles zo bekend was, dat men „ 'er kundſchap van kreeg door verſcheide Reizigers, die zich, „ ten dien tyde, daar bevonden. In dit berigt werd ieder „ ſtap, door welken hy allengskens gebragt was, tot het „ neemen van dit beſluit, met zo veele kleine byzonderhe„den, voor 't oog der wereld, bloot gelegd, dat het bedrog, „ indien het plaats gehad hadt, ongetwyfeld aan den dag ge„komen zou weezen. En, in zynen byzonderen omme„gang, was hy, van den beginne af, altoos gereed, om, zon„der eenige agterhoudenheid, elke plaats te noemen, waar „ hy gewoond hadt, geduurende zyne geheele opvoeding en „ verblyf onder de *Jeſuiten*. — Ik wil voor mynen Leezer „ niet verbergen, dat Mr. PILLONIERE, voor eenigen tyd, „ zich niet overeenkomſtig met zyne verpligtingen, ten my„nen opzigte, gedroeg. Ik bevond weldra dat dit veroor„zaakt werd, door dien ik het niet goed vond my eenig„zins, door eenige verzoeken van myn kant, in te laaten, „ tot het voortzetten en bevorderen eener Verzameling van „ Penningen, door zommige Heeren van verdienſten, ten „ zynen voordeele, aangevangen, zonder de minſte bewer„king van myne zyde. Naa deezen was hy zeer ruim en „ ryklyk aan anderen, die hem arm voorkwamen, die pen„ningen weg te geeven, welke zyne Vrienden hen zo heusch

„ bezorgd hadden. Door deeze zwakheid, vondt hy zich, „ binnen kort, tot eenen zeer behoeftigen ſtaat gebragt, en „ ontving toen van my, ſchoon uit handen van een Vriend, „ een klein Jaargeld. Eindelyk verviel hy, van de beoefening „ der Wiskunde en andere nutte Weetenſchappen, ſchielyk „ tot de gouden droomen der ſtookkundige Ontwerpmaake- „ ren. Deeze verandering werd gevolgd, door eene ſoort „ van Godsdienſtige dolheid: in welke hy, niet te vrede met „ zyne gewoone groote trap van maatigheid, zich zelven „ diets maakte, dat, volgens de beloften van GOD, in de „ Schriftuure gedaan, een vroom Mensch allengskens daar „ toe kon komen, dat hy, zonder eenig voedzel hoe ge- „ naamd te gebruiken, kon leeven. Hy beſtondt zulks, en „ zette het voort tot zulk een uiterſte, dat zyne geſteltenis „ geen voedzel geheel kon verdraagen, wat men ook te werk „ ſtelde. Door dit bedryf, maakt hy een einde aan zyn lee- „ ven, te midden van ingebeelde gezigten, en verkeeringen „ des nagts in den Hemel".

Terwyl de Biſchop in deezer voege bezig was, met het verdeedigen van zyn Character, en het waarneemen van de pligten zyner Bedieninge, ſtierf hy in zyn paleis te *Celſea*, op den 17 April des Jaars 1761, der jaaren zat en vol van eere, in dezelfde kalmte en bedaardheid van Ziel, welke hy bezeten hadt in 't midden van alle de ſtormen, die rondsom hem opſtaken en woedden.

Biſchop HOADLY heeft men altoos gehouden, voor een der nutſte Schryveren zyns tyds. Ontheeven, zo verre de menſchlykheid gehengt, van alle vooroordeelen, en onverzettelyk afgaande op de baarblyklykheid alleen, niet gezwenkt door gunſte, noch afgeſchrikt door ongunſte, niet verleid door belang, noch verblind door drift, volgde hy de waarheid, waar hy ze vondt, en vertoonde dezelve in haare eigene kleuren aan zyne Landgenooten. Een kloekmoedig Verdeediger der Burgerlyke en Godsdienſtige Vryheid, tradt hy edelaartig in 't ſtrydperk, als een Voorvegter van eene allerbeſte zaak, en kwam als overwinnaar uit het zelve. Dikmaals pleitte hy ten voordeele van verſcheide Aanhangen, Gemeenſchappen en Benaamingen. Voor zo verre zy de rede op hunne zyde hadden, waren zy verzekerd een Voorſtander in hem te zullen vinden. Als Menſchen merkte hy ze aan, geregtigd tot zyne goede genegenheid, als *Christenen* tot meer. Hy ſloeg een byzonder oog op de Huisgenooten des Geloofs, zyne liefde, egter, ſtrekte zich uit tot alle Menſchen. Wat de Regtvaardigheid vorderde, wat de Menschlykheid inboezemde,

wat

wat de Liefde geboodt, mogt van hem verwagt worden, ten voordeele van Geloovigen en Ongeloovigen. Maar, in 't midden van 't betoon zyner goedgunſtigheid, vergat hy de Waarheid nimmer; deeze wilde hy noit aan iemand opofferen. Hy begunſtigde hunne Perſoonen, doch verwierp en wederſprak hunne dwaalingen, door de ſterkſte bewysredenen, met de zagtſte woorden bekleed.

Hy arbeidde niet te vergeefsch. Hy ſmaakte het vermaak om lang genoeg te leeven, tot het genot van de aardſche belooning zyner zorgen en werkzaamheden, om te zien dat zyne Christlyke en gemaatigde gevoelens, door 't gantſche Koningryk, in Kerk en Burgerſtaat, de overhand kreegen; om te zien, dat de *Non-conformisten* zeer laag ebden, door mangel aan tegenwryting en vervolging, welke zy voorheen te veel ondervonden; om te zien, dat de algemeene geſteltenis der Geestlykheid zich ganschlyk veranderde, dat de Bisſchoppen weinig of geene onverdraagzaame beginzels aankleefden, en de Geestlykheid, geen gezag haar eigen, eischte, dan 't geen natuurlyk hervoort kwam, uit hun eigen goed gedrag als Menſchen, die hunnen pligt, naar behooren, waarnamen; om te zien, dat de ongerymde ſtelling van het onwraakbaar regt der Erfopvolging, en de eigenaartige ſpruit van 't zelve, een onbepaalde lydlyke onderwerping, gansch en al werd verworpen; en dat de *Protestantſche Opvolging*, in de tegenwoordige Koninglyke Familie, zo kragtig bevestigd was in de harten des Volks, als in de Kerklyke en Burgerlyke Wetten. Hy overleefde perſoonlyk vooroordeel; waar men hem kende, veranderde het in eene tegenovergeſtelde gunſtige gedagten, en verdween op 't eigen oogenblik.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in January 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29. 4	29. 4½	29. 4	35	36	37	W t N	N W	N W	Sn. Buij.
2	— 2½	— 2½	— 4½	34	32	30	N W	N	N t O	— Wolk.
3	— 7	— 8	— 10	28	30	29	N O	N O	N O	Held. W.
4	— 11	— 10½	— 9½	29	30	35	N t O	Z W	Z W	—— Sn.
5	30. 0	30. 1	30. 1	32	28	32	N	N t W	W	——
6	——	29.10¾	29. 9½	30	34	35	Z W	Z W	Z W	Betr. Reg.
7	29. 5½	— 5	— 7½	32	32	34	Z O	N W	N W	Sn. Held.
8	— 10	— 10	— 8½	34	36	35	N W	——	Z W	Helder R.
9	— 4	— 4¾	— 8	34	38	33	Z O	N W	N W	Sn. Held.
10	—10¼	— 11	—10½	27	28	24	Z	O	O	Helder.
11	— 9½	— 9	— 8½	24	28	27	O t Z	——	——	——
12	— 8½	— 8¼	— 7½	27	28	25	O	——	——	Mist Ysſel.
13	— 5½	— 5	— 3	24	31	33	Z t O	Z	Z	Betr.
14	28.11½	28.10½	28.10½	36	38	37	——	——	——	Reg. Betr.
15	—11	29. 1	29. 4½	39	40	38	Z W	W	W	Betr. H.
16	29. 5	— 2	— 1½	36	39	39	Z O	Z O	Z O	Reg. Mist
17	— 2½	— 1½	28. 9½	43	45	45	Z W	Z W	Z	— Wind.
18	28.10	— 2	29. 4	32	33	31	N O	N t O	N	St. Sn.
19	29. 6½	— 9	— 5½	31	32	33	N	N t W	N W	Sneeuw.
20	— 9	— 8½	— 8	33	34	33	W t N	Z W	Z W	Held. M.
21	——	—10	—11	33	36	35	N t W	N	N	— Betr.
22	—16½	— 8½	— 5½	30	33	34	Z	Z	Z t O	——
23	— 1	28.11½	28.11½	37	40	38	——	Z W	Z W	Mist Reg.
24	28.10	— 8½	—11	35	36	36	Z t W	——	W	Reg. Sn.
25	29. 2	29. 5	29. 6	36	36	33	W t N	W t N	Z	— Held.
26	— 4	— 4	— 4½	36	36	38	Z t W	Z W	W t Z	— Wind.
27	— 5½	— 4½	— 2½	38	39	43	W t Z	Z t W	Z	W. Reg.
28	— 4	——	— 6	40	40	39	W	N W	N W	Held. Buij.
29	— 7	— 6½	— 6½	37	39	37	Z W	Z W	Z W	— Betr.
30	— 8	— 9	— 9½	37	39	36	W t N	W t N	W t N	Buij. Sn.
31	—10	—10½	—10½	33	45	36	N	N t W	N t W	—— ——

Hoogſte Barometer d. 30. 1
Laagſte Barometer d. 28. 8½ } middelb. d. 29. 4¾

Hoogſte Thermometer gr. 45.
Laagſte Thermometer gr. 24. } middelb. gr. 34½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE WELDADIGHEID.

Ante Dei oculos nunquam est vacua manus à munere, & arca cordis plena est bonâ voluntate.

AUGUSTINUS.

ONder de Deugden, welken het karakter van eenen Kristen by de geheele Weereld beminnelyk maken, en die hem van alle andere Volken onderſcheiden, is ontwyfelbaar eene der voornaamſten de groote Deugd van Weldadigheid; die zo noodzakelyke pligt in de zamenleving, welke niet ſlegts beminnelyk voor de Menſchen, maar zelfs zonderling welgevallig aan het oog van onzen goeddoenden Maker moet voorkomen. Dit bezef alleen is genoeg, om te doen opmerken, dat deze pligt van elk redelyk wezen natuurlyk behoorde betragt te worden. — Maar hier benevens ligt 'er op ons, als Kristenen, nog eene nadere verpligting, om de Deugd uit te oefenen; aangezien wy, bykans op elk blad van het Zaligend Euangelie, aangeſpoord worden tot de oefening van Weldadigheid; des men billyk dierhalven moge beſluiten, dat een Kristen hier omtrent in geen gebreke blyven kan, wil hy deelen in de Vriendſchap van zynen Liefdadigen Meester, en de Weldaden deelagtig worden, welke zyn bloedig lyden, voor allen, die zyne bevelen liefhebbende gehoorzamen, verworven heeft. — Dit wat nader te toonen, en aan te dringen is ons tegenwoordig oogmerk.

Het is onwederſpreekelyk, dat de Deugd van Weldadigheid, die beminnelyke Deugd, van zodanig een aart is, dat zy het Karakter van een Kristen by al de Weereld eerwaardig maakt; en ik bedrieg my grootlyks, zo de ware Discipelen, alle ware Navolgers van den Heiland Jezus, zich, door deze zonderling ſchoone Deugd, niet by alle Menſchen moeten onderſcheiden. Zo was het ten minſten met hun gelegen, by de oprigting van het Euangelie, toen zy hunnen grooten Leermeester aanſchouwen mogten. — En deze reden mogen wy niet denken, dat in onze dagen niet meer gelden zou; dezelve dringt zekerlyk ook de Kristenen van dezen tyd; en verpligt hen, gelyk zo aanſtonds nader blyken zal, om daar

door te toonen, dat zy waarlyk Kristenen zyn. De Weldadigheid is eene zonderlinge Kristelyke Deugd, die wy nimmer mogen nalaten te betragten; en even daarom is het, dunkt my, buiten alle bedenkelykheid, dat ze van onzen medelydenden Zaligmaker, in zyne omwandeling op aarde, by alle gelegenheden met zo veel ernst wierd aangedrongen. Daarom, gebruikte hy hier toe de kragtigſte drangredenen die immer aangewend konden worden. Hy kon toch de Menſchen niet ſterker tot medelyden aanſporen, dan door te betuigen, dat hy de Liefde, den Noodlydenden bewezen, in den zelfden graad ſtelde, met de Liefde tôt Hem. — Hier aan zou het blykên, of men Hem waarlyk beminde, „wanneer men Liefdadigheid bewees aan den Armen, die hy in zyne plaatze „ onder ons heeft nagelaten."

Ik ontken het niet, de Vaderen van den Ouden dag lagen onder dezelfde verpligting, om hunnen Evenmensch wel te doen; doch met dit alles waren zy een afgezonderd Volk, en hadden met andere Natien weinig te ſtellen; hierom was deze pligt zo volſtrekt algemeen niet, als by de oprigting van het Euangelie, en in onze dagen. — Jezus Discipelen, die zyne Leer beleden, en met hun gedrag en wandel bevestigden, beoefenden deze ſchoone Deugd met alle oplettenheid, met al die nauwgezetheid, als aan de oprigters van het Euangelie der genade paste; in zo ver dat zy zich daar door onderſcheidden van alle de Pharizeeuwen, van alle de Schriften Wetgeleerden, van de naukeurigſte betragters van Moſes Wet, en kortom van de ganſche Joodſche Natie. De Leer van Kristus, kan men zeggen, was ten dezen opzigte eene nieuwe Leer; om dat zy eene uitgebreider en vuuriger betragting dier pligten vorderde, dan de Joden meenden verſchuldigd te zyn, uit kragte van Moſes Wet.

En wy Kristenen moeten thans geenzins wanen, dat wy niet even zeer verpligt zouden zyn, ons van alle andere Volkeren, die niet beſtraald zyn door het glansryk licht des Zaligen Euangelies, te onderſcheiden. Dit behooren wy ongetwyfeld wel degelyk te doen, door het oefenen van Weldaden: deze pligt is ook aan ons bevolen. Wy moeten gewislyk gansch niet denken, van dezen pligt ten grooten deele ontſlagen te zyn, om dat wy de bevelen niet onmiddelyk uit den mond van onzen Zaligmaker ontvangen; of om dat 'er reeds zo groot een afſtand is tusſchen onze dagen, en den tyd van Kristus omwandeling op aarde, toen de Zaligmaker zyn Koningryk onder de menſchen oprigtte; of, om dat wy, het Kristendom nu reeds bevestigd zynde, zo veel belang niet heb-

hebben te ſtellen in de betragting dezer Deugd. — Met zulks voor te wenden, zou men zich deerlyk misleiden. Nimmer kunnen wy, als Menſchen, begrepen worden, ontſlagen te zyn van dien noodwendigen pligt, om aan onzen Evenmensch wel te doen; en nog minder, als Kristenen, zo wy ons willen gedragen waardig der Leere, die wy belyden; zouden de beyelen van Kristus ons niet meêr aangaan; zouden zyne geboden ons niet meêr verpligten, en nochtans het Euangelie en deszelfs Wetten aan geene verandering onderworpen zyn. Dit was de baarblykelykſte tegenſtrydigheid. Het is waar, eenige Pligten, en onder dezen ook de Weldadigheid, worden in onzen tyd niet meêr in die alleruiterſte geſtrengheid afgevorderd, als by de eerſte ſtigting van het Kristendom. — „ Wie, by de oprigting van het „ Euangelie, Kristus Discipel zyn wilde, moest alles verkoo„ pen, wat hy bezat, en met die penningen den Armen en „ Noodlydenden onderſteunen." Zulk een gaf hier door een egt en doorſlaand bewys, dat hy een waar Discipel van onzen gezegenden Heer en Zaligmaker was. Dit diende om de Weereld overtuiglyk te toonen, van welk eenen aart het Euangelie is, en hoe de Leer van Kristus pligten vorderde, die in zommigen opzigte wel ſtreng, doch voor het Menſchdom in 't gemeen van de uiterſte nuttigheid zyn. Zulk eene Leer moet zeer beminnelyk en aannemelyk wezen, daar 't blykt, dat de voornaamſte, de eerſte Wet is, Liefde te oefenen aan zynen Evenmensch. — Deze harde proef, dierhalven, „ om alles te verkoopen, en daar mede den Armen te „ verkwikken," was in die dagen het voornaam kenmerk van eenen Kristen; en diende tot een allerkragtigst middel, om de voortreflykheid van de leer des Euangelies te bevestigen. — Dan het Kristendom nu reeds gevestigd zynde, worden ongetwyfeld die allerſterkſte proeven, om zich van alle zyne tydlyke goederen te ontblooten, en alle zyne bezittingen den Armen uit te reiken, uit aanmerking van het nadeel, 't geen het algemeen hier by lyden zou, niet meêr gevorderd. Doch des niettegenſtaande, moet men den pligt van *Weldadigheid* nochtans voor zulk eene Deugd houden, door welker betragting het Kristendom zich, ook in onze dagen, van de geheele Weereld behoort te onderſcheiden.

Niemant, hoop ik, zal my tegenſpreken, wanneer ik zeg, dat ik de Liefde houde voor den grond van alle Deugden, de eerſte en voornaamſte van alle de pligten van het Euangelie. — Het is de Liefde uit welke de Weldadigheid haren oorſprong neemt. Het is de Liefde, die zo veel is, als de Bronwel,

uit welke alle 's menſchen Deugden voortkomen; dewyl, zonder Liefde, alle onze Werken dood zyn; 'er zonder Liefde geen Deugd geoefend kan worden; en geene pligtsbetragting eene gedaante van beminnelykheid hebben kan, wanneer zy niet op de Liefde gegrond is. — Onze Zaligmaker noemt het een *Nieuw*, of liever, een *Eerst* en *Voornaamst Gebod*, zeggende tot zyne Jongeren; „een Nieuw gebod geef ik U: hebt „ malkander lief:" want hier aan zou een ieder weten, dat ze zyn Leerlingen waren.

En deze Liefde, welke de volmaakte Zedeleer van den Heiland der Weereld zynen waren en egten Navolgeren afvorderde, verkeerde niet ſlegts omtrent dezen of genen; een Jood moest niet enkel een' Jood, een Samaritaan niet alleen een Samaritaan liefhebben. Neen, een waar Kristen moest het voorbeeld van den barmhartigen Samaritaan volgen; zyne Liefde moest algemeen zyn, zo ver, dat zy zich niet ſlegts bepaalde tot de zulken, die zich omtrent hen en het Euangelie goedwillig betoonden, die de heilzame Leer van Kristua navolgden; maar zy moest zich uitſtrekken, over alle Menſchen. Hoort, wat de Heiland beveelt. „ Hebt, zegt hy, „ uwe Vyanden lief, zegent ze, die u vloeken." Voorwaar een ſtreng bevél, een harde pligt voor veele menſchen, die niets meêr najagen dan de Wraak, en nergens minder toe genegen zyn, dan tot de oefening van Liefde. — Ondertuſſchen heeft de Zaligmaker niet ſlegts, gelyk vele aardſche Wetgevers gewoon zyn te doen, dit bevél gegeven, en de betragting daar van, in het Euangelie afgevorderd, aan andere overgelaten; maar 't zelve tevens door zyn eigen gedrag op de kragtdadigſte wyze bevestigd. Hoe vele ſchoone voorbeelden heeft hy daar van niet opgeleverd, met alle ſmaadheden en veragting te verdragen, daar hy de Allerhoogſte was, boven al te pryzen tot in Eeuwigheid, daar hy uit den hoogen Hemel op de Aarde was neêrgekomen, om het heil van zyne geſlagen vyanden te bevorderen; en daar hy, dat alle voorbeelden van edelmoedigheid overtreft, in de laatſte ogenblikken zyns levens, terwyl hy met den dood reeds worſtelde in die prangende ogenblikken, de allerſterkſte Liefde oefende; en dat wel omtrent zyne ergſte, zyne doodlykſte vyanden, die hem tot den vervloekten Kruisdood verwezen hadden. — Zulke doorluchtige voorbeelden nu van onzen gezegenden Heer en Meester hebben, met betrekking op ons, die zyne Leer belyden, en ons den naam van Kristenen niet ſchamen, de hoedanigheid van de allerſterkſte bevelen; terwyl de wetten en geboden van het Euangelie even die zelfde liefdepligten

ten van ons vorderen, welken Kristus, by zyne omwandeling op Aarde, door zyn eigen voorbeeld leerde. Zyn Wandel en zyne Leer ademden niets dan Liefde: en nooit, nooit kunnen wy Kristenen des treffender bewyzen geven dat wy deze Leer van harte belyden en beleven, dan wanneer wy de Deugd van Liefde op de nauwkeurigſte, op de gezetſte, wyze oefenen.

Wyders was het nadrukkelyk bevél van Kristus „hebt malkanderen Lief;" 't zal aanduiden, dat zyne Discipelen deze edele Deugd, dezen uitſchitterenden pligt, onder elkanderen nog op eene byzondere wyze hebben te oefenen, hier door tog zouden zy zich zeer beminnelyk aan al de Waereld vertoonen, wanneer men zag, dat de Liefde, als de eerſte en voornaamſte Hoofddeugd, onder hen heerschte. — Even daarom is het, dat wy Kristenen, in dezen tyd levende, ook allereerst verpligt zyn, elkanderen lief te hebben; deze Deugd in hare geheele uitgeſtrektheid onder malkanderen te oefenen, op eene byzondere wyze, die ons mede van de Weereld moet onderſcheiden.

Is het ook wel te verwonderen, dat de Leer des Euangelies, de lesſen van onzen Heiland, vol zyn van zulke bevelen, welken den Mensch tot de beoefening van Liefde aanzetten, en hem op de nadrukkelykſte wyze vermanen; is het wel te verwonderen, dat wy zulke volmaakte voorbeelden van onzen Zaligmaker zelven aan het Menschdom vinden nagelaten; wanneer wy in aanmerking nemen, welk eene ryke bron de Liefde zy, om andere noodzakelyke Deugden voort te brengen; welk een onverbrekelyke band, om eene Maatſchappy zaam te binden en te vereenigen, welk eene gepaste Deugd voor redelyke Wezens? De Liefde is immers inderdaad niet anders aan te merken, dan de ware en eerſte oorſprong van alle andere Deugden. Hoe tog zal men één eenige Deugd uit een waar en zuiver grondbeginzel betragten? Hoe zal men een betamelyk gedrag houden omtrent zynen Evenmensch? hoe zullen wy anderen kunnen wéldoen, en hun dat geen bewyzen, 't welk men voor zich zelven zoekt? zo men zyn hart niet voelt gloeijen door het vuur van edele Liefde? — Geen enkelen pligt zal de mensch ongedwongen verrigten, zo zyn hart vervuld is met haat, zyne ziele met wraak, zyn boezem met nyd en afgunst; zo het vuur van Liefde geheel by hem is uitgebluscht. — Van de *Weldadigheid*, de eerſte en voornaamſte Deugd, welke uit een Liefderyk hart voortvloeit, heeft hy eenen dadelyken afkeer, en de beoefening van de zelve ſchuwt hy op alle mogelyke wyzen.

Doch het zal noodig zyn, dat wy de Weldadigheid, die beminnelyke Deugd, met eene nauwer en gezetter opletten-heid, in derzelver aart en uitwerking, beſchouwen; dat wy haar gade ſlaan, zo ten opzichte van de Perſoonen door welke zy geoefend, als met betrekking tot hen, aan welken zy bewezen moet worden.

De Weldadigheid is van dien aart, dat zy het Karakter van den Mensch een zeer aangenaam en allerbevalligst voorkomen ſchenkt; zy vormt hem tot een redelyk Schepzel, en is in ſtaet om alle zyne hartstogten zodanig te roeren, dat hy daar door de edelmoedigſte daden verrigt, die de ſchoonſte uitwerkingen naar buiten hebben. — De allereerſte kragt, die zy op het hart van een mensch oefent, is het zelve goedwillig te maken omtrent zynen Medemensch. — Zy bereid het, om voor anderen alles goeds te begeren; allerlei heil allerlei welvaart den Evennaasten toe te wenſchen. Zy maakt hem genegen en zeer willig, om het geluk van anderen te helpen bevorderen; terwyl zy den boezem vervult met die zonderlinge tederheid, waar door de ziel bewogen word, tot eene aandoenelyke ontferming over het ongeval van zynen Naasten; zo dat hy die zelve toegenegenheid voor het welzyn van anderen gevoelt, welke hy zyner eigen voorſpoed toedraagt. — Zulk eenen gloed van Edelmoedigheid doet de Deugd van Weldadigheid in het hart ontbranden; een Weldadig Mensch ſchittert met zyne daden; elk bedryf heeft eenen aangenamen glans; terwyl de beklagelykſte elende, zich tot hem keerende, eene veilige ſchuilplaats onder zyne beſcherming vindt. — De Heilige Bladeren dringen dierhalven, met het hoogſte regt, op derzelver uitoefening ten ſterkſte aan, nademaal zy eene dier gezellige Deugden is, welken voor de Maatſchappy van de uiterſte noodzakelykheid zyn. Hoe woest hoe ontaart zou wel dra de zamenleving zyn, hoe zouden alle banden van de Maatſchappy verbroken worden, wanneer de Deugd van Liefde uitgeroeid, en de Weldadigheid geheel uit het midden verbannen wierd. — 'Er is voorwaar geen Volk gelukkiger, geene zamenleving aangenamer, duurzamer en onveranderlyker, dan waar deze twee gezellige Deugden alle de daden der menſchen beſtieren. Zy bewegen niet alleen het hart tot mededogen en ontferming omtrent voorwerpen van elende; om die met hulp, met raad, met dadelyken byſtand te ondersteunen; maar zy maken ook den mensch bereidvaardig, om de bevelen van zynen Grooten Maker gewillig op te volgen; waar door hy dan regt beantwoord, aan 't gewigtig oogmerk, dat de Almagtige Schepper, in Hem te formeren, bedoeld heeft.

Voorts

Voorts kan de Deugd van Weldadigheid, den Mensch aldus bewerkende, dat hy en de pligten, die groote en noodzakelyke pligten, welken hy zynen goeden Weldoener, en die pligten, welken hy zynen Naasten verschuldigd is, met eene bereidvaardige gewilligheid, uit een deugdzaam grondbeginzel betragt, tevens niet minder, dan een wezentlyk deel van 's Menschen eigen geluk uitmaken. Dat geluk, 't welk bestaat, in die verrukkende gemoedsaandoeningen, die vreedzame, die stille, die zagtmoedige Ziels-gesteldheid, welke het gemoed nooit ontberen kan, zonder het verlies van een voornaam deel van zyn geluk. Zy is dus die wederkeerige deugd, waar door de Mensch, terwyl hy de pligten betragt, welken hy zynen Schepper en Evenmensch verschuldigd is, te gelyk de pligten, aan zich zelven verschuldigd, weet uit te oefenen; en, langs eenen vermakelyken omweg, zyn eigen heil te bewerken. Hier by blyft het nog niet; zy is boven dat eene bewerkster van opregte vrede, aangename gerustheid en verkwikkelyke blydschap; zy verbant uit het hart allen haat, alle afgunst en verdryft den twist, de tweedragt en 't gekyf, welken niets anders zyn, dan vuile bronnen van verzoekingen; verderfelyke bronnen van allerleie schandelyke ongeregtigheden. Want hy die liefde en weldadigheid oefent, aan zynen Medemensch, zal niets zorgvuldiger vermyden, dan het geen vrede en rust kan storen; of aanleiding geeft om zynen Naasten te haten, zich over zyne welvaard te kwellen, in zynen tegenspoed zich te vermaken, en verblyd te zyn, wanneer het een ander kwalyk gaat.

Een ander voordeel, dat de Weldadigheid uitwerkt, is, dat zy ons kragtdadig wapent tegens allerlei zoort van verleidingen, tegens zulke verzoekingen, welken de natuurlyke verdorvenheid in het gemoed verwekt, terwyl ze die edele vonk van welwillendheid, en lust, om zynen evennaasten het goede toe te wenschen, verdooft. Zy veiligt ons daarenboven tegens alle schandelyke ondeugden, die uit bedorven hartstogten voortspruiten, en zulke schadelyke gevolgen hebben, dat zy de menschen elkanders verderf doen zoeken en uitwerken. Zy vervult in tegendeel 's Menschen boezem, met tedere en medelydende aandoeningen over de rampen, waar mede anderen gedrukt worden; want hy die medelyden oefent is verre af, van zich te kunnen verheugen in de rampen en ongevallen van zynen Evenmensch; nooit wenscht hy, dat het een ander minder wel mag gaan, dan hy 't geluk voor zich zelven begeert.

Dusdanige Menschen, die de Weldadigheid ten hoogste be-

minnen, hebben niet flegts van haat, nyd en wraakgierigheid eenen innigen afkeer: maar zy fluiten zelfs alle de toegangen van het hart voor deze ondeugden toe. — Dus geven zy, die terſtond genegen zyn tot wraak, die het geluk van anderen niet, dan met wangunſtige oogen, aanſchouwen kunnen, de ſterkſte bewyzen, dat hunne harten ten éénemaal verdorven zyn; dat zy die ondeugden gerustlyk toelaten, ja alle de toegangen van het hart met genoegen daar voor ontſluiten, en inderdaad onaandoenlyk zyn, voor die ſchoone en treffelyke Deugd van Liefdadigheid. Want het is onmogelyk, willen wy die uitſchitterende Deugd waarlyk oefenen, of wy moeten alvorens geſchikt zyn, om onzen Evenmenſchen alles goeds, alle voorſpoed, alle geluk, even als voor ons eigen zelven, toe te wenſchen. Daarenboven moeten onze harten gevoelig zyn; wy moeten innerlyk bewogen worden, wegens de elenden der Nooddruftigen; wy moeten ons als in hunne plaatze ſtellen, om dus een regt denkbeeld te vormen van hunne jammeren: en dan zullen wy ons ook eerst gereed en vaardig betoonen, om hen met onze hulp by te ſpringen, en te onderſteunen. Zulk een gedrag vordert de Liefde des Naasten in alle gevallen van ons af. — Dan hoe zal iemand, wiens hart van wraaklust gloeit, wiens boezem door nyd verteerd word, en die elk een wangunſtig is, hoe zal zulk een het goede voor zynen Evenmensch kunnen wenſchen, en het zelve helpen bevorderen? Het is 'er zo ver van daan, dat zulke lage Zielen veel eer de grootſte blydſchap gevoelen, wanneer zy iemand met elenden zien worſtelen. — Het is, zeggen zy, hunne eigen ſchuld, hunne dwaasheid en onvoorzigtigheid heeft hen onvermydelyk in die jammeren doen nederſtorten; dat zy dan nu ook het gewigt gevoelen der elende, waar in zy zich zelven moedwillig geholpen hebben. — Zulke beſchuldigingen, meent men, ontſlaan den Mensch van alle verpligting, om ongelukkigen te onderſteunen; en dit is de borstwering, waar op men denkt, dat alle beſchuldiging van pligtsverzuim moet afſtuiten. — Voorwaar, de Weldadigheid vordert van ons een geheel ander beſtaan. Deze eischt, dat wy onzen boezem met de allertederſte aandoeningen tragten te vervullen; om ons hier door beminnelyk, nuttig en aangenaam voor onzen Evenmensch te maken; terwyl wy 'er ons, als in een veilig bolwerk, door beſchermen, tegens verleidende ondeugden, welken zeer verdervelyk zyn voor de Maatſchappy, en ten uiterſten rampzalig voor de genen, die 'er van overheerscht worden. Hoe vergaat het eenen Nydigaart? De Nyd is een worm, die geduurig het harte knaagt; die den

men-

menſche het vleesch verſlind, door droefheid, misnoegen en wangunst. Hoe vergaat het eenen Wraakzugtigen? — De wraak, terwyl derzelver dolle woede den Wraakzugtigen zelven verteert, heeft geen ander doel dan het geheele verderf van onzen Evenmensch.

Tegens die ſchadelyke ondeugden, beſchermt ons de Weldadigheid; zy beveiligt 'er ons tegen, en ſchenkt ons in die veiligheid, het genot van een onſchatbaar geluk.

De uitmuntendheid dezer Deugd laat zich echter hier by nog niet bepalen; vooral in opzigt tot hem, door wien zy geoefend en regt betragt word. Zy vervult het hart der zodanigen, met eene gunſtige toegenegenheid, om altoos het goede, het nuttige, het voordeeligſte, het heilzaamſte voor anderen te begeren. Zy wekt in den Mensch een vuurigen yver op, om voor alle zyne Medeſchepzelen, van God onzen Vader, dien Hemelſchen Vader van wien alle volmaakte giften en gaven afdalen, zegen, heil, voorſpoed en zaligheid af te bidden. — Dan dit is 't niet alleen: maar zy is het ook, die hem de volmaaktſte kennis van zich zelven doet verkrygen. Men had, op gemeenen raad der Gricken, te Delphos, aan den ingang des Tempels, deze gulden ſpreuk geplaatst: KEN U ZELVEN: na dien men, en met het hoogſte regt, de Zelfkennis van zo veel gewigts hield, dat de Mensch, zonder dezelve, niet wel een edelmoedig beſtaan kan hebben, en bezwarelyk eene enkele pryzelyke deugd kan uitoefenen. — Tot deze Zelfkennis nu leid de Deugd van Weldadigheid waarlyk den Mensch op. — Eene hoogmoedige, eene trotſche Ziel, een opgeblazen hart, is verre van zich zelven te kennen, en zelden, of liever nooit, is het vervuld met de edelmoedige Deugd van Liefdadigheid. — Zy, die trotsch en opgeblazen zyn, koesteren eenen waan van zich zelven, dat zy te edel, en in te hogen rang geplaatst zyn, om zich te bemoeijen met Schepzelen zo ver beneden zich. — Een trotsch, een hoogmoedig hart, heeft doorgaans weinig te ſtellen met de Nooddruftigheid; alles, waar toe hy zyne aandagt bepaalt, heeft maar alleen betrekking op zynen eigen perſoon; terwyl hy voor de Zamenleving bykans geheel onnut is, dat hem by al de Weereld ten walge maakt. — Tegens deze haatlyke geſteldheid beſchermt de Weldadigheid den Mensch. Zy vernedert in ons binnenſte alle hoogmoedige gedagten, en is geſchikt om het vuur van trotſche opgeblazenheid uit te dempen. — De Weldadige tog is nederig by zich zelven, en, gelyk Paulus getuigt, niet opgeblazen. — De Weldadigheid laat, naar de Les van onzen Hemelſchen Leermeester, niet voor zich Trompetten, wanneer zy haare

giften uitdeelt. Zy is het geſchiktſte middel, om den Mensch zich zelven op zyne regte waarde te leeren ſchatten. Zy maakt het hart aandoenlyk, vervult de Ziel met de allertederſte geneigdheid, een gevoelig medelyden, en ontferming, over het gebrek en de behoeftigheden van zyn eigen vleesch, den Armen en Noodlydenden. Dit doende, verwekt zy tevens onmiddelyk in de Ziel, het vernederend denkbeeld, dat wy allen, uit het zelfde Leem bereid zynde, natuurlyk de een boven den anderen niets voortreffelyks bezitten, dat wy allen dierhalven ook aan dezelfde ongevallen bloot ſtaan, en ogenblikkelyk vernederd kunnen worden. — Zo is de Weldadigheid eene by uitſtek gepaste Deugd, om den Mensch voor hovaardy te bewaren; den hoogmoed in zynen boezem uit te dooven, en een trotsch en opgeblazen hart te vernederen.

Met nog meer zoortgelyke uitmuntende en voortreffelyke hoedanigheden, word het hart verſierd door de ſchoone deugd van Weldadigheid, die geene de minſte gemeenſchap heeft met de bedriegelyke geveinsdheid; eene ondeugd, zo nadeelig voor de Zamenleving, als verderfelyk voor het geheele geſlagt der Menſchen. — Zy maakt den Mensch in tegendeel opregt, ongeveinsd, niet duldende, dat het hart anders zy, dan het zich uitwendig, door daden, naar buiten vertoont. Zo dra de Liefdadigheid den boezem vervult, en in het hart geworteld is, word het zelve een ongeſchikte, een onbekwame grond voor de Veinzery; deze roeit zy, als een ſchadelyk onkruid, uit den boezem; door haar kan de Mensch geen vermaak ſcheppen in den ſchyn, om dat zy hem het wezen der zake deelagtig heeft doen worden. Dit maakt den Mensch altoos gereed, altoos bereid, om zyne woorden en geloften geſtand te doen; — daar een Veinzaard zich alleen bedient van ſchoonſchynende woorden, die misleiden; van beloften, die niet worden nagekomen; leggende zich in al zyn gedrag er op toe, om de ganſche Weereld te bedriegen. — Zie daar, met welke voortreffelyke hoedanigheden, de Weldadigheid het hart der Stervelingen verſiert. De Noodlydende zugt en roept niet te vergeefsch; de Arme word niet met ſchoone beloften afgezet, niet gepaaid met woorden, die iets groots doen hopen; dog, helaas, de eenige vertroosting en onderſtand zyn, dien hy ontvangt, — Neen; de Weldadigheid maakt weinig vertooning, zy deelt hare geſchenken uit in ſtilte; het is genoeg, dat onze Hemelſche Vader, die deze weldaden op zynen tyd vergelden zal, het ziet; de ſlinke hand behoeft zelfs niet te weten, wat de regte hand verrigte. — Op dusdanig eene wyze bewerkt de deugd van weldadigheid des menſchen

ſchen harte; terwyl zy het zelve zuiveren van ſchandelyke baatzugt; eene ondeugd in derzelver uitwerkzelen, ſchadelyk voor het algemeen, en geheel verderfelyk voor de goede zeden. —— Van zulk eene natuur zyn in waarheid de grondbeginzels der zodanigen, wier hart met medelyden vervuld is over hunnen noodlydenden Evenmensch; veragtende vaak, groothartig, hunne eigen belangens voor die van hunnen Naasten. —— Het is voorwaar ook eén teken van eene lage en laf hartige Ziel, wanneer men nooit iets uitwerkt, dan alleen met bedoeling van zyn eigen belang; terwyl het, aan den anderen kant, een bewys is van eene groote, en regt geaarte Ziel, vervuld met de edelmoedigſte gevoelens, wanneer men zyn eigen zelven, zyne eigen belangens voorby kan zien, om die van anderen te behartigen; om het geluk en de voorſpoed van zynen Naasten te bevorderen. — Welk eene grootmoedige Ziel, die zulke treffelyke daden verrigt —! Verachtelyke lage Ziel in tegendeel, die geene andere belangens kent, dan die van zich zelven.

Wat zal men nu verder bybrengen, tot lof van deze voortreffelyke, deze uitſchitterende, deze beminnelyke deugd, om haar in 't regte licht te ſtellen? —— Is zy niet in waarheid die deugd, welke den Mensch het edelſte karakter, de aanlokkelykſte ſieraden byzet, die hy bezitten kan? Brengt zy hem vervolgens niet tot die uitmuntendheid, dat hy, aan het groot oogmerk zyner Scheppinge beantwoordende, van God en menſchen geliefd worde? En moet hier uit niet volgen, dat zyn verblyf op dezen Aardkloot vergezeld ga van vele aangename omſtandigheden, dat hy zynen boezem altoos vervuld vinde met blydſchap en genoegen; dat hy in alle zyne daden, in alle zyne verrigtingen, eene bedaarde gerustheid ſmake?

Een zonderling geluk voorwaar! Dog het geen het treffendſte en uitmuntendſte van alle deze voordeelen is, beſtaat hier in, dat zyn uitgang in vrede zy; „ want zalig zyn de Barm„ hartigen; dewyl hun Barmhartigheid zal geſchieden", volgens de getrouwe en onveranderlyke beloften van den grooten Zaligmaker der Weereld.

Zie daar, hoe beminnelyk zich een Mensch vertoone, wiens hart gevoelig, en met ontferming aangedaan is over zynen Naasten. Wie zal dit oplettend beſchouwen, zonder op zulk een Karakter te verlieven! —— Dan wy hebben deze Deugd nog maar ſlegts ten halven voorgedragen: vestigen wy verder het oog op de Weldadigheid, zo als dezelve hare giften, aan elendige en beklagenswaardige voorwerpen, daadlyk uit-

uitdeelt, zal zy eene hooger uitmuntenheid verkrygen, welke tot hier toe nog als verborgen was; en waar door zy al het voorige verre overtreft. — Dan dit moeten wy tot eene volgende gelegenheid uitſtellen.

BERICHT AANGAANDE DE ECHTE *Oleum Cajupoeti*, INZONDERHEID BETREFFENDE DERZELVER AFKOMST, EN HOE ZY ONLANGS ALHIER VAN *Folia Cajupoeti* IS GESTOOKT: beſchreeven door M. HOUTTUYN, *Medicinæ Doctor* te Amſterdam.

Niettegenſtaande de ſterke Vaart van onze Hollandſche Natie op de Oost-Indiën, de uitgebreidheid van het Gebied en den Handel der Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie in die Gewesten, en de vlyt van veele Natuur-Onderzoekers, ſedert veele Jaaren reeds aldaar plaats gehad hebbende, is de afkomst van alle Drogeryën, die van daar herwaards gebragt worden, nog niet Wereldkundig. Men zal zig dan niet behoeven te verwonderen, dat 'er gelyke duisterheid plaats kan hebben omtrent dingen, die uit deeze of geene Stoffen gehaald worden door de Scheikonst. Immers als men overweegt, hoe veel moeite wy dikwils hier te Lande hebben, om echte *Chymicalia* uit bekende Zaaken te bekomen; zo is 't niet vreemd, dat de Ingezetenen van zo ver afgelegene Landen, aan de andere zyde om zo te ſpreeken van den Aardkloot, ons dien aangaande wat op de mouw kunnen ſpelden, en of in de echtheid of in de afkomst van geſtookte Oliën misleiden.

De *Oleum Coelilaban*, by voorbeeld, die het Beweegrad zou zyn van den beruchten Jichtbalſem van den Heer FUUN, wordt van hem gezegd, volgens de zekerſte Berichten, op Ambon geſtookt te worden uit de Wortels van Noote-Moskaat- en Nagelboomen (*), daar toch de *Cortex Coelilaban*, waar uit men dezelve kan ſtooken, te Batavia bekend is en niet ongemeen, en de Boom zelf op de Amboinſe Eilanden groeit. Ik wil niet zeggen, dat men 'er die Wortels, onder 't ſtooken, niet wel eens by doet, om de veelheid te vergrooten: gelyk met het deſtilleeren van eenige Olieteiten hier te Lande ook dikwils plaats heeft, maar alleen, dat zodanige Olie dan niet *echt* genoemd kan worden.

Tot

(*) *Verh. der Holl. Maatſchappye*, II D. bl. 8.

Tot opheldering van dergelyke zaaken, inzonderheid wat de Drogeryën betreft, is niemand bekwaamer, dan die een geruimen tyd zig op het onderzoek daar van in Oost-Indie heeft toegelegd, en eigenhandig daar mede omgegaan. Wy hadden het geluk, van zulks ſedert den voorleeden Zomer te ondervinden in de Perſoon van den Heer RICHTER. Deeze, te Halle in de Medicynen ſtudeerende, werdt, door de omſtandigheden des Oorlogs in Saxen, genoodzaakt het zelve te ſtaaken, en, nu omtrent twaalf Jaaren geleeden, naar Oost-Indie gereisd zynde, heeft hy verſcheide Jaaren, zo in de Apotheek als in 't Hospitaal te Batavia, niet alleen de Genees- en Heelkonst bygewoond, maar zelf ook zo enkelde als ſamengeſtelde Geneesmiddelen behandeld en bereid; het welk zyn Ed. dan, inzonderheid door de verkeering met de Chineezen en Inlanders, kragtig in ſtaat ſtelde, om daar over te kunnen oordeelen. Dit niet alleen, maar de gezegde Heer, de Latynſche Taal taamelyk kundig, wist van de nieuwſte Werken, over de Kruidkunde, gebruik te maaken, en heeft, uit eene byzondere Liefhebbery, een aanzienlyke Verzameling van gedroogde Kruiden medegebragt, naar het Samenſtel van LINNÆUS geſchikt, volgende daar in wel meest de handleiding van de *Flora Indica*, door den Wel Ed. Heer N. L. BURMANNUS aan 't licht gegeven.

Hier toe, echter, heeft zig de Heer RICHTER alleen niet bepaald, maar veele Naturaliën zo ingekogt als opgezameld, benevens verſcheide Drogeryën die aanmerking verdienen. Hier onder bevondt zig ook de echte *Oleum Cajupoeti* van Ambon; doch, het gene wel het voornaamſte is, zyn Ed. heeft de Middelen medegebragt om ons te overtuigen, waar van die Olie haare afkomst heeft.

Omtrent dit Stuk, hadt nog een groote duisterheid plaats. Men was in 't algemeen van Gevoelen, dat deeze Olie uit een ſoort van Kardamom geſtookt werde, en dit was byna als een Orakel aangenomen, na dat wylen de geleerde TREW, door geheel Duitschland beroemd, zulks, zo hy zig verbeeldde, beweezen hadt. De vermaarde Gottingſche Hoogleeraar VOGEL, immers, bouwt op deezen grond, en zal daar in, waarſchynlyk, door anderen gevolgd zyn (*). Derhalve heb ik het

(*) Ex peculiari ſpecie Cardamomi, de quâ vero iterum inter eruditos non conſtat, nobile illud *Oleum Kajeput* paratur, quod extra omne dubium primum poſuit Ill. TREWIUS, *Commerc. Norimb.* 1737. p. 132: dein Cl. MARTINI in Diſſ. cum & Cl. CARTHEUSERUS Diſſ. zegt VOGEL, *Hiſt. Mat. Med.* 1764. Octavo p. 248.

het dienſtig geoordeeld, na te zien, welke eigentlyk de bewysredenen mogten zyn van dien grooten Man.

De Heer TREW verhaalt, dat zyn Ed. een menigte Zaaden, daar die Olie uit geſtookt werdt, ontvangen had, welke naar de Kardamom geleeken: hy onderzoekt by die gelegenheid de ſoorten van Kardamom, van welken hy wel zes of zeven optelt; doch eindelyk tot de drie bekende zig bepaalt, waar van de Groote, (*Cardamomum majus*,) alleen overeen zou kunnen komen met de Zaadhuisjes, door hem afgebeeld. Dezelven hadt hy uit handen van een Koopman in zyne Stad, die zo veele Jaaren bewaard hadt, gekreegen, en door een Apotheker, dien hy noemt, was daar uit een Olie geſtookt, welke in alle opzigten overeenkwam met de *Oleum Cajupoeti*, die uit Oost-Indie overgebragt wordt. Gedagte Koopman, ondertuſſchen, 't geen aanmerkelyk is, was van de plaats der afkomst, den naam en 't gebruik van deeze Zaadpeultjes geheel onkundig (*).

Om de kragt van het bewys van dien Geleerden Heer na te gaan, moet ik hier zyn eigen woorden invoegen. „ Onder „ den tederen Bast", (zegt hy, van de Zaaden ſpreekende, welke glinſterend Loodkleurig in die Peulachtige Zaadhuisjes vervat waren,) „ zat eene witte Pap, die, gekaauwd zynde, „ aanſtonds een ſcherpen doch aangenaamen Smaak verwekte, „ zeer naby komende aan den Smaak van echte Kardamom; „ doch met eenige zoetheid daar onder gemengd; in één „ woord, den Smaak van de *Oleum Cajupoeti* aanſtonds ontdekkende". Aangezien nu, wy weeten, welk een brandend heete ſmaak de echte Olie van dien naam heeft, zodanig dat zy op zig zelf niet gebruikt kan worden: zo is het waarſchynlyk, dat de Heer TREW die Olie nooit geproefd heeft, of het moeste de uitgeperſte Olie zyn, waar van ik elders gewag gemaakt vind (†); doch zulke *Oleum Cajapoeti* is my niet bekend.

RUMPHIUS, bovendien, getuigt, dat de eigentlyke Kardamom op de Amboinſe Eilanden vreemd is, en, wat de groote Kardamom aangaat, daar van hadt hy de Planten nooit gezien, maar kon verzekeren, dat derzelver Vrugten in Reuk en Smaak veel te kort ſchooten by de Kleine, en derhalve in Indie weinig geacht werden. „ BONTIUS, niettemin, zegt „ hy, pryst zyne Groote Kardamom, [dat juist de gene is, „ wel-

(*) *Commerc. Litt. Norimb.* Anni 1737. p. 132, 133.

(†) *Apothekers Woordenboek*, door ELZEVIER, Amſt. 1755, in Quarto, op *Cajapoeti*.

„ welke de Heer TREW bedoelt,] zeer aan, als een openend „ en zagt afdryvend Middel: anders komt de Groote Karda„ mom-Plant met de *Lanquas Malacca* overeen". Deeze laatſte is de *Galanga major*, die door geheel Water-Indie tot in China groeide, doch op Amboina alleenlyk in de Hoven onderhouden werdt, en welker Zaadhuisjes of Zaad geen de minſte overeenkomst met de Kardamom hebben. Sommigen willen dan liever deeze Groote Kardamom voor de Vrugt van het *Amomum Scapo nudo* van LINNÆUS, dat de Gember-Plant is, houden (*); doch die Plant geeft, volgens RUMPHIUS, naauwlyks Vrugt of Zaad; ten minſte zo veel hy door geheel Water-Indie hadt kunnen verneemen (†).

De *Oleum Cajupoeti*, ondertuſschen, komt van Ambon in zulk een veelheid te Batavia, dat men ze, benevens de Koelilaban-Olie, onder de Koopwaren der Molukkiſche Eilanden plagt te tellen (§). Is het dan wel te vermoeden, dat dezelve aldaar geſtookt zou worden van een Zaad van Planten, die niet eigen aan deeze Gewesten zyn? Moet men niet veeleer denken, aangezien 'er zig drie ſoorten van Kajupoetie-Boomen bevinden, dat die Olie van derzelver Hout, Bladen of Vrugten, geſtookt worde?

Deeze bloote overeenkomst van den naam heeft thans aanleiding gegeven tot het Wereldkundig worden van de afkomst der gedagte Olie in ons Vaderland; of wel tot verzekering van het gene ſommigen reeds daar van gehoord hadden. Het Geval wilde dat de Heer TRESSEN, Opper-Chirurgyn in dienst van de Nederlandſche Oostindiſche Kompagnie, in 't voorleeden Jaar met het Schip Groenendaal geretourneerd zynde, aan zynen Patroon, den Heer KALENBERG, Apotheker in 't Aalmoeſeniers-Weeshuis deezer Stad, tot erkentenisſe onder anderen eenige drooge Bladen preſent deed, onder den naam van *Folia Cajupoeti*. Hier op rees in myn Vrind het denkbeeld op; of deeze Bladen ook dat gene mogten zyn, waar van de beruchte Olie van dien naam geſtookt werde. Den Schatkamer van WOYTS naziende, bevondt hy, dat volgens ſom-

(*) TRILLERI *Theſ. Medicament.* Quarto 1764. p. 161.
(†) *Herbar. Amboinenſ.* Part. V. p. 157.
(§) *Hedend. Historie of Tegenw. Staat van alle Volk.* I. D. bladz. 605. Na dat voor eenigen tyd eens een groote veelheid van die Olie voor *Ol. Cinnamomi* aan de Engelſchen verkogt was, heeft de Regeering te Batavia den Invoer van *Ol. Coelilaban* aldaar verbooden.

ſommigen die Olie inderdaad geſtookt werdt van zodanige Bladen. Het kwam 'er dan op aan, te weeten, of dat de echte Bladen waren van den Kajupoeti-Boom, en zie hier, hoe hy dienaangaande verzekering kreeg.

Op zekeren avond gebeurde het, dat de Heer TEESSEN hem komende bezoeken, den gemelden Heer RICHTER, die als Tweede Chirurgyn met denzelven op 't Schip Groenendaal geretourneerd was, medebragt. Deeze, van wien eigentlyk die Bladen waren, verhaalde, dat hy een Kajupoeti-Boom gezien hadt in de Tuin van den Heer LEUTHARUSER, Organist van de Groote Kerk te Batavia, welke Boom vyf of zes Voeten hoog was, hebbende, ten opzigte van de Bladen, veel overeenkomst met een Wilgeboom, en de Bloemen geelachtig wit van kleur. Zyn Ed. voegde 'er by, dat hy zekere veelheid gedroogde Bladen van dien Boom, en nog eenigen van Ambon, uit liefhebbery hadt medegebragt. De Kajupoeti-Boomen, vervolgde hy, worden overvloedig op Ambon of de nabygelegen Eilanden gevonden, waar van de Inlanders de Bladen groen plukken en verzamelen, en voor een Schelling het Pond aan de Stookers aldaar verkoopen, tot het bereiden van de gedagte Olie.

Om zig nu verder aangaande de echtheid van dit Bericht te verzekeren, werden de medegebragte Bladen, door den Heer KALENBERG, aan verſcheide Heeren van de Konst vertoond, maar niet gekend. De een hieldt ze voor een ſoort van *Malabathrum*, de ander voor een ſoort van *Laurus*, een derde bragt ze tot de *Parietaria* t'huis. Ik had ook eenigen, benevens een Steeltje met Zaadhuisjes, daar van bekomen, en, dezelven vergelykende met de Kajupoeti-Boomen, by RUMPHIUS afgebeeld en beſchreeven, vond ik het een en andere daar mede overeenkomſtig. Deeze Autheur, Oud Koopman en Raad op Amboina geweest, die met groot recht den naam van *Plinius Indicus* by de Keizerlyke Akademie der Natuuronderzoekeren gevoerd heeft, beſchryft, als gezegd is, driederley ſoort van *Kajupoetie*, waar van de Groote en Kleine hier eigentlyk in aanmerking komen. De naam betekent *Witte Boom*, en men noemt hem dus, om dat de Stam een witte Schors heeft, maar van onderen is dezelve zwart, en om die reden heeft LINNÆUS 'er thans den naam van *Melaleuca* aan gegeven, maakende daar van een byzonder Geſlagt (*); terwyl zyn Ed. bevoorens deezen Boom onder de Myrthe-boo-

(*) *Syst. Nat.* Ed. XII. p. 509.

boomen geplaatst en *Myrtus Leucadendra* genoemd hadt (*). Dezelve ſtondt toen onder de *Icoſandria monogynia*, en nu onder de *Polyadelphia polyandria*: Hy heette toen *Myrtus met Napswyze ongeſteelde Beſſen en Lancetswyze Bladen*. Deeze Kenmerken hebben nog plaats, en bevinden zig ook zeer duidelyk in de gedagte Bladen en Zaadhuisjes; maar dezelven zyn waarſchynlyk van de Kleine ſoort van Kajupoetie, welke, volgens RUMPHIUS, met de Groote in alle opzigten overeenkomt, dan datze wel de helft kleiner is; hebbende ook de Bladen maar drie of vier Duimen lang en een Vinger breed: 't welk juist de maat is van onze Bladen. Bovendien zyn die van den Grooten Witten Boom, zegt hy, met negen of tien Aderen geſtreept, en die van den Kleinen met drie Aderen; welk laatſte ook in de onzen plaats heeft, zynde dezelven tevens eenigermaate Zeisſens-wyze krom. Van dit alles zal ik eerlang omſtandiger ſpreeken, in het volgende STUK des TWEEDEN DEELS van myne *Natuurlyke Hiſtorie*, alwaar ik tevens de Afbeelding van een Bloem- en Vrugt-Takje van deezen Boom, door den Heer RICHTER zelf geplukt, gedroogd en medegebragt, om de onvolkomenheid van de Afbeelding der Bladen by RUMPHIUS te verbeteren, meen aan 't licht te geeven.

Het voornaamſte punt, daar het nu op aankwam, was de vraag, of deeze Bladen weezentlyk de *Oleum Cajupoeti* uitleveren? RUMPHIUS, die, op Amboin gewoond hebbende, de beste Getuige in deeze zaak kon zyn, verhaalt, dat de Bladen van den Kleinen Witten Boom veel Speeryachtiger zyn dan die van den Grooten; wordende van de Amboineezen tot het ſamenſtellen van eene weirlekende Olie, daar zy het Hoofd mede beſtreeken, gebeezigd. Voorts zegt hy, „ dat „ van deeze Bladen, wanneer men die aan ſtukken ſnydt, en „ één nagt met Water gisten laat; door Deſtillatie een „ dunne, heldere, fyne Olie te bekomen is, welke zeer ſterk „ naar Kardamom ruikt; doch dezelve wordt door den tyd „ lieflyker, en verliest, door nirdampig, wel haast haaren „ ſterken Geest. Hier van twee Druppels, met Bier of Wyn, „ ingenomen, doen geweldig zweeten" (†).

Men zou in bedenking mogen neemen, waarom die groote Natuur-onderzoeker der Indiën hier geen gewag maakt, dat dit de *Oleum Cajupoeti* zy, die in menigte aldaar geſtookt, en

(*) *Spec. Plant.* Ed. II. p. 676. & *Syſt. Nat.* Ed. X. p. 1056.
(†) *Herb. Amboinenſe* Part. V. p. 77.

en naar Java, of ook door geheel Indie, en zelfs naar Europa overgevoerd of verzonden wordt? Doch men moet aanmerken, dat hy leefde in de voorgaande Eeuw en dus veele Jaaren voor dat die Olie algemeen bekend geworden ware. De Vrugten of Bessen zyn ook Speceryachtig, en bevatten Kafachtige Zaaden, die in Indie, zegt hy, wel tot Medicinaale Drankjes dienden; maar dezelven hebben geen de minste gelykenis naar die Zaadhuisjes en Zaaden, welken de Heer TREW afbeeldt en beschryft. En, aangezien RUMPHIUS verklaart, *dat de versche van de Bladen gestookte Olie sterk naar Kardamom ruikt*, zo kan men ligtelyk begrypen, wat aanleiding gegeven heeft tot het verkeerde denkbeeld van dien Heer en anderen, of ook misschien tot namaaking en vervalsching van de echte *Oleum Cajupoeti*, 't zy hier te Lande of reeds in Oostindie.

Een pryswaardige iever tot opheldering van deeze zaak, eigentlyk zyn Beroep raakende, spoorde den Heer KALENBERG aan, om zulks nader te onderzoeken. De Heer RICHTER, die aan my en verscheide Liefhebbers, alhier, zeldzaame Drogeryën en Naturaliën vereerd heeft, hadt de goedheid, zyne medegebragte Bladen van den Kajupoetie-Boom, ten dien einde, onzen Apotheker aan te bieden, die dus bevondt, iets meer dan *twee en een half Pond Folia Cajupoeti* in bezitting te hebben. Zy waren zeer droog en ligt, hebbende in de eerste opslag geen aanmerkelyken Reuk, doch als men ze aan stukken brak, en tusschen de Vingeren wreef, gaven zy een Aromatieken Geur. Om de uitgebreidheid van deeze drooge Bladen te verminderen, liet hy dezelven in een Mortier kneuzen, en bevondt toen, dat zy, in plaats van Stof van zig te geeven, (gelyk men gedagt zou hebben,) kleverig wierden: waar uit hy oordeelde, dat 'er veel Harstachtige deelen in beslooten waren. Tevens kwam 'er een vlugge Damp uit, die sterke aandoening op de Neus en Oogen hadt door zyne scherpheid, zweemende als naar den Reuk van Salie en Rosmaryn. Hier op bezorgde zyn Ed. die gekneusde Bladen, zo schielyk het te doen was, in een Glazen Kolf, en, na dat zy drie Etmaal in Water gemaceereerd waren, (met een hand vol Zout, op de gewoone manier, om de Olieachtige deelen los te maaken,) ging hy den vierden Dag tot de Destillatie over.

Ik zal niet spreeken van het Destilleer-Tuig of de manier der Destillatie, als iedereen bekend, en alleen berichten, hoe zyn Ed. vervolgens, de Olie van het Water naar de Konst afscheidende, bevondt verkreegen te hebben *zeven Drachmen*

van eene heldere Olie. Dezelve is licht groen van Kleur, zo klaar als Water, en heeft eenen lieflyken Aromatieken Reuk, daar, als 't ware, iets van Kamfer en Kardamom in speelt. Men vindt 'er dat sterke Terpenthynachtige niet in, het welk in sommige Oliën van dien naam voorkomt. Ondertusschen kunnen wy niet twyfelen, of het is de echte *Oleum Cajupoeti*; want dezelve komt in Reuk en Kleur met de Ambonse volmaakt overeen: zy voldoet aan de Proef met *Spiritus Nitri dulcis*, wordende geel als men eenige Druppels daar onder mengt. Een of twee Druppels in Suiker gedaan, en dus ingenomen, zyn zo brandig heet in den Mond en Keel, dat men hier uit gemakkelyk op kan maaken, hoe de genen, die van het ingeeven van dertien tot negentien Druppels, *pro dosi*, met koud Water of Bier, (al is 't in een volwassen Persoon,) spreeken (*), deeze echte *Oleum Cajupoeti* in 't geheel niet gekend noch gehad moeten hebben.

Ik meen dan door het voorgaande genoegzaam te hebben aangetoond: 1. Dat de echte Olie van dien naam gestookt wordt uit de Bladen van den Witten Boom, in Indie *Cajupoetie* genaamd. Schoon de *Oleum Rosarum* wel gestookt wordt van *Lignum Rhodium*, om dat de Roozen zo weinig geeven; dan is dat toch de echte Olie van Roozen niet. Als de *Oleum Spicæ* van Lavendelbloemen of de *Oleum Anthos* van Rosmarynbladen gestookt, of door 't bydoen van Terpenthyn de *Olea destillata* vervalscht worden, zo zal niemand zeggen, dat dit echte Oliën zyn. Even zo min kan men de Olie, die dan kwanswys van een soort van Kardamom gestookt ware, met regt den naam van *Oleum Cajupoeti* geeven; daar de echte voor handen is en gestookt wordt van den eigentlyken Boom, waar zy den naam van heeft.

Ten anderen is het niet waarschynlyk, dat die echte Olie ooit hier te Lande gestookt zy, dan nu, door den Apotheker KALENBERG, wiens uitvoering in deezen zo zeer geen blyk is van eene byzondere bekwaamheid, als van een grooten iever tot voorzetting van de Konst. Immers, indien het te vooren hier van de echte Bladen geschied was, zo zouden die Bladen ten minste by eenen der beoefenaaren van de Geneeskunde, Mannen van naam en karakter, in de Kruidkunde niet minder dan in de *Materia Medica* ervaren behoorende te zyn, aan wien dezelven, als gezegd is, vertoond werden, of

(*) Vide GOUTER Observationem in *Commerc. Litt. Norimb.* Anni 1731. p. 4.

of by de Drogisten, bekend moeten zyn geweest. De oplettendheid van gedagten Heer, in deezen, is buiten alle tegenſpraak pryswaardig.

Ik zal nu nog kortelyk, om den Leezer te doen zien, waar ik van geſproken heb, de Eigenſchappen van deeze Olie beſchryven. Zy wordt in Duitſchland *Oleum Wittnebianum* genoemd, om dat zekere Duitſcher WITTNEBEN genaamd, Hofprediker geweest zynde van RUDOLF AUGUSTUS, Hertog van Wolffenbuttel, die in 't voorst deezer Eeuw ſtierf, na deszelfs dood naar Oostindie geraakt, en aldaar zig nedergezet hebbende, deeze Olie door geheel Europa berucht gemaakt, of wel, dezelve eerst als een Geneesmiddel in trein gebragt zou hebben; ſtookende die van het Hout van den Kajupoetie-Boom: 't welk een eerlyk en geletterd Man, omtrent den Jaare 1728 of 1730 uit Oostindie, alwaar hy eenige Jaaren geweest was, t'huis gekomen, aan GOETZIUS hadt verhaald. „ Dit waar zynde, zegt deeze Heer, dan vervalt het on„ der ons gemeen zynde denkbeeld, als of die Olie uit een „ Zaad geſtookt werde; t'eenemaal" (*). Het Hout, nu, van den Kajupoetie-Boom heeft ook iets Aromatieks in zig, zo wel als het Zaad of de Zaadhuisjes, gelyk dit meermaalen in de Planten gebeurt, en derhalve zou het wel kunnen zyn, dat die Olie door WITTNEBEN, by gebrek van Bladen, uit het Hout geſtookt ware. Immers, dan was dezelve toch van dien Witten Boom afkomſtig.

In de Apotheek van zekeren DIETERICUS, den zelfden door wien de gezegde Olie voor den Heer TREW geſtookt werdt, hadt GOETZIUS het Zaad, dat men 'er voor uitgaf (†), gezien, dogh het kwam hem veel te flaauw van Reuk en Smaak voor, om een zo ſcherpe Olie uit te leveren, als de echte *Oleum Cajupoeti*; welke gezegde Vrind hem verzekerde in Indie zo ſterk te zyn, dat door één Druppeltje, aan 'dem Slaap van 't Hoofd geſtreeken, een bytende Jeukte in de binnenhoek van 't Oog, met uitlooping van Traanen, werdt veroorzaakt.

Wat

(*) GOETZII *Observ.* ut supra.

(†) Niet onwaarſchynlyk zal dit het zelfde Zaad geweest zyn, dat de Heer TREW van ſpreekt: naamelyk de Groote Kardamom. My zyn hier, in zekeren Drogist-Winkel, voor *Semen Cajupoeti*, rondachtige Zaadpeultjes, van grootte als Erwten, gegeven, die een ſoort van Westindische Kardamom zyn, en geenzins het Zaad van den Kajupoetie-Boom.

Wat nu de kragten van deeze Olie aangaat, dezelven zyn door ſommigen zeer opgehemeld. Zy werdt in Indie, volgens dien zelfden Heer, als een zeer dienſtig Middel aangemerkt in de Jicht, Opſtoppingen der Stonden, Benaauwdheden en Afloopende Koortſen. Dezelve kon de Slaaperigheid wegneemen, de Dronkenſchap voorkomen, Peſtilentiale Ziekten verdryven. Zy was een kragtig Middel tegen de Lazarye of Schurft der Indiaanen en Meſtiezen, als ook tegen het Kolyk en de Waterzugt. Zo dit voor de tweede maal, door braaken, uitgeworpen werdt, dan rekenden de Indiaanen dat 'er voor den Patient geen hope van herſtelling ware. In Duitſchland hadt men 'er ook voornaame uitwerkingen van gezien. Een Jongeling, in 't byzonder, met Trekkingen aan 't Hoofd (waarſchynlyk in 't Aangezigt,) gekweld, was, na 't gebruik van laxeerende en andere Middelen, door drie Giften deezer Olie, tot vier Druppelen teffens, volmaakt geneezen. Anderen hadt zy herſteld van de Vallende Ziekte en dergelyke Stuipachtige Kwaalen meer. Het was den Heer TREW gelukt, een Patient, die na een zwaar Kolyk en Hoofdpyn ſchielyk blind geworden was, door het inwendig gebruik van deeze Olie het Gezigt te herſtellen (*). Ondertuſſchen is zy wel het meest beroemd tot het ſtillen van de Kiespyn, doch of zy daar in meer uitvoert dan de Olie van Nagelen, wanneer dezelve eveneens gebruikt worde, zou nog te onderzoeken ſtaan. De Heer TRILLERUS, immers, verhaalt, door menigvuldige Proeven verzekerd te zyn geworden, dat deeze Olie geen uitmuntender kragten bezit, dan de Oliën uit de Oostindiſche Specerÿën, Kaneel, Nagelen, Foelie en dergelyken: ja hy verbeeldt zig, dat de gedeſtilleerde Oliën van veele Europiſche Kruiden, Melisſe, Kruiſemunt, Mariolein, Wynruit, Lavendel, en inzonderheid die ſchoone blaauwe *Oleum Chamaemeli Romani* of Olie van Roomſche Kamillen-Bloemen, van geen minder kragt en uitwerking zyn, in de gedagte Kwaalen (†).

(*) *Commerc. Litter. Norimb.* Anni 1732. p. 10.

(†) TRILLERI *Theſ. Medicamentorum.* Francof. 1761. Quarto Tom. I. pag. 307.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN PAAUWIES.

(Volgens BUFFON.)

ALle de Vogels, onder den naam van *Paauwiesfen*, als een Geſlachtnaam gebruikt, begreepen, zyn vreemdelingen in *Europa*, en behooren tot de heete Landen van *America*; de verſchillende namen, door onderſcheide ſtammen van Wilden, daar aangegeeven, hebben niet min toegebragt, om de lyst daar van te vergrooten, dan de vermenigvuldigde naamen onzer Naamlystmaakeren. Ik zal thans eerst den eigenlyken *Paauwies* beſchryven, en vervolgens de Byſoorten opgeeven.

I. De *Paauwies* komt in grootte zeer na aan de *Kalkoen*. Een zyner voornaamſte byzonderheden is een zwarte Kuif, zomtyds zwart en wit, hoog tuſſchen de twee en drie duimen, die zich uitſtrekt van het grondſtuk des Beks tot het achterſte van den Kop, welke de Vogel, naar welgevallen, kan opzetten en nederleggen, dit geſchiedt volgens de verſchillende aandoeningen, die in hem gaande worden. Deeze Kuif is zamengeſteld uit ſmalle pennen, als boven elkander geplaatst, een weinig achterwaards over gekromd, terwyl de punt in een tegenovergeſtelde boog ſtaat en zich voorwaards buigt. Onder deeze pennen hebben de Heeren van de *Academie* 'er verſcheide gevonden, welker veertjes, tot op de helft der langte, aan de zyde beſlooten waren in een ſoort van vliesagtige kooker.

De heerſchende kleur in de Pluimadie is de zwarte, die veelal zuiver en als fluweel is op den Kop en aan den Hals, en zomtyds met witte ſtipjes doorſprenkeld; voor 't overige ziet men, op het Lyf, een groenen weerſchyn, welke by zommige donker kaſtanjebruin wordt. Eenige hebben geen wit geheel onder den Buik, noch aan den Staart; by andere beſpeurt men die kleur ter gemelde plaatze, en aan 't einde van den Staart; nog andere hebben ze onder den Buik en niet aan den Staart, terwyl men het tegenovergeſtelde hier van by andere aantreft. Men moet in agt neemen, dat deeze kleuren aan verandering onderheevig zyn, zo in de tinten, als in de ſchikking naar 't verſchil der Sexen.

Met den Bek der Vogelen van het Hoendergeſlacht, komt de Bek van den *Paauwies* overéén; doch is veel ſterker; by eenige is dezelve vleeschkleurig en witagtig aan 't uiteinde,

de, als in die van *Brasil* van den Heer BRISSON; by zommige vertoont het bovenste gedeelte zich als afgesneeden aan beide de kanten, waar door dezelve gewapend schynt met drie punten, welker grootste in 't midden komt, en de twee kleindere op zyde gemaakt door de twee afknottingen, staan een weinig achterwaards, als in de *Indiaansche Haanen* der Heeren Van de *Kemmelmé*; by andere is de Bek aan 't grondstuk bedekt met eene geelagtige huid, waar in de Neusgaten geplaatst zyn, als in de *Paauwies* van *Guisne* van den Heer BRISSON; by andere strekt deeze geele huid zich van wederzyden van den Kop uit, en maakt rondsom de Oogen een Kring van dezelfde kleur, als in den *Mitou-pinanga* van MARCGRAVE; by andere krenkelt deeze huid zich in één op het grondstuk van de bovenkaak, tot eene knot of ronden knoop, die zeer hard, en van grootte als een kleine noot is. Men denkt in 't algemeen dat de Wyfjes dien knoop niet hebben, en de Heer EDWARDS voegt 'er by, dat de Mannetjes dien niet krygen, dan na het eerste jaar: dit dunkt my te waarschynlyker om dat MARKGRAVE in zyn *Tepetototl*, eene soort van verhevenheid boven op den Bek bespeurd hadt, 't welke, buiten tegenspraak niets anders was dan die Knoop, die begon te groeien; eenige, als de *Mitou* van MARCGRAVE, hebben een witte huid achter de ooren, op dezelfde wyze als de *Gemeene Hoenders*.

Gelyk de *Paauwiesſen* met de Vogelen van het *Hoender-geſlacht*, wat den Bek betreft, veel overeenkomsts hebben, zo vinden de Pooten der *Paauwiesſen* ook meer naar die der *Hoenderen* zweemen, wat de gedaante aanbelangt, indien ze den Spoor niet misten en naar evenredigheid groover waren. Voorts is de kleur der Pooten zeer verschillende, en gaat van zwartagtig bruin tot vleeschkleur.

Eenige Vogelbeschryvers hebben den *Paauwier* tot het geslacht der *Kalkoenen* willen brengen; doch het valt gemakkelyk een groot aantal doorsteekende verschillendheden op te noemen, die deeze twee soorten kennelyk onderscheiden. Ik zal 'er weinige, ten voorbeelde, ophaalen. De *Kalkoen* heeft een' kleinen Kop, die ongevederd is, gelyk ook het bovenste gedeelte van den Hals; boven op den Bek vertoont zich een kegelvormig vlies, 't geen hy uit kan steeken en intrekken, de Pooten zyn met Spooren gewapend, en hy heeft de Staartpennen overeinde, een scherm daar van makende! enz. De *Paauwies*, in tegendeel, heeft een grooten Kop en zwaaren Hals, beide gevederd, en op den Bek eene rondagtige Verhevenheid, die hard en bykans beenagtig is;

en boven op den Kop een beweeglyke Kuif, welke byzonder eigen ſchynt aan deezen Vogel, die hy, naar welgevallen kan opzetten en nederleggen: en niemand, die den *Paauwies* kende, heeft gezegd dat hy de Staartpennen ſchermswyze uitſpreidde.

By deeze uitwendige kenmerkende verſchillendheden, zouden wy nog veele inwendige blyken van verſchil, welke de ontleeding aan ons oog vertoont, kunnen voegen; doch zulks zal niet noodig zyn.

Maar gelyk de *Paauwies* geen *Kalkoen* is, zo hebben ook de hedendaagſche Naamlystmaakers geen grond altoos, om er een *Phaiſant* van te maaken: want behalven de in 't oog loopende uitwendige verſcheidenheid, welke gepaard gaat met geen kleinder verſchil, wat de inwendige deelen betreft, ontdek ik een beſlisſend merkteken van onderſcheiding in de natuur deezer Vogelen. De *Phaiſant* is altoos wild, en kan, ſchoon van zeer jong af opgekweekt, ſchoon altoos wel behandeld, ſchoon altoos ryklyk gevoed, noit tot den tammen ſtaat gebragt worden, hy blyft ſteeds een onrustig gevangene, die geduurig middelen zoekt om te ontſnappen, en onophoudelyk zyne medegevangenen mishandelt, zonder immer met hun eenige gemeenzaamheid te houden; wanneer hy zyne vryheid herkreegen heeft en aan den wilden ſtaat, tot welken hy gebooren ſchynt, wedergegeeven is, blyft hy allerwantrouwendst en zeer ſchuuw, elk nieuw voorwerp houdt hy verdagt, het minſte geraas verſchrikt, en de geringſte beweeging ontſtelt hem; de ſchaduw van een bewoogen takje is genoeg om hem op de vlugt te dryven, zo omzigtig waakt hy te zyner behoudenisſe. — De *Paauwies*, daarentegen, is een vreedzaame Vogel, zonder eenig wantrouwen, en, zelfs tot de verregaandſte botheid, die geen gevaar ziet, of ten minſten niets aanwendt om het te ontwyken; hy ſchynt zichzelve te vergeeten, en zich nauwlyks over zyn beſtaan te bekommeren. De Heer AUBLET heeft 'er negen van dezelfde hoop geſchooten, met het zelfde roer, 't welk hy zo veele keeren laadde, zy ſcheenen gedulds genoeg te hebben om dat af te wagten; men begrypt gereedlyk, dat dusdanig een Vogel wel in gemeenſchap met andere kan leeven, en zich zonder moeite voegt naar andere Huisvogels en gemaklyk laat temmen: ſchoon tam gemaakt, gaat hy by dag wel weg en zomtyds vry verre; doch hy komt altoos, naar 't geen dezelfde AUBLET my verzekerd heeft, voor den avond weder t'huis om te vernagten; hy wordt zelf zo gemeenzaam, dat hy met den bek aan de poort klopt om ingelaaten te worden,

den, dat hy de Bedienden by de kleederen trekt, als ze hem vergeeten, en zyn Meester overal volgt, of, zo hy daar in belet wordt, dien wagt met ongerustheid; geevende by de wederkomst zyns Meesters blyken van de gevoeligſte vreugde.

Bezwaarlyk kan men zich tegenſtrydiger hoedanigheden verbeelden en uitdenken, en ik twyfel wel zeer, of eenig Natuurkundige, ja zelf of eenig Naamlystmaaker, als hy die eigenſchappen gekend hadt, het oit gewaagd zou hebben, om deeze twee Vogels, tot Vogels van een en het zelfde geſlacht, te brengen.

De *Paauwies* onthoudt zich gaarne op 't gebergte, hier op ſlaat zyn *Mexicaanſche naam Tepetotolt*, welke zo veel zegt als *Vogel der Bergen*. Tam zynde, wordt hy met brood en beſlag gevoed; in den wilden ſtaat, maaken vrugten 't voornaamſte deel zyns onderhouds uit. Hy bemint het zeer op de boomen te zitten, en bovenal den nagt daar op door te brengen. Hy is zwaar van vlugt; doch ſnel ter been. Zyn vleesch is wit, wat droog; maar, wel gereed gemaakt zynde, eene zeer goede ſpyze.

De Ridder HANS SLOANE zegt, van deezen Vogel ſpreekende, dat zyn Staart ſlegts twee duimen lang is, de Heer EDWARDS maakt hier op eene aanmerking, en zegt, dat die Ridder, van *tien* in ſtede van *twee duimen* ſpreekende, der waarheid nader zou gekomen weezen: dan ik geloof, dat die berispende aanmerking te algemeen en te vollſtrekt is voorgeſteld: want ik zie dat ALDROVANDUS, aan den *Paauwies*, geen Staart in 't geheel toekent, en de Heer BARRERE, die berigt geeft van zyne eigene gedaane waarneemingen, vermeldt, dat het Wyfje van zyn *Paauwies*, uit het Land der *Amazonen*, 't geen dezelfde is als de Paauwies van *Curaſſou*, by den Heer BRISSON, een' zeer korten Staart heeft: waar uit zou volgen, dat het geen de Ridder HANS SLOANE al te algemeen van den *Paauwies* te neder ſtelde, tot het Wyfje, althans in zommige raſſen, alleen behoorde.

II. De *Paauwies van Mexico*, door FERNANDEZ *Pauxi* geheeten, gelyk men hem in *Mexico* noemt, gelykt, in veele opzigten, naar den even beſchreeven *Paauwies*; doch verſchilt er ook van in niet weinig byzonderheden, hy heeft geen Kuif op den Kop, de Verhevenheid boven op den Bek is veel grooter, peerswys van gedaante, en blauw van kleur. FERNANDEZ zegt, dat dit knobbeltje de hardheid heeft van een ſteen: en ik veronderſtel dat de *Pauxi*, te deezer oorzaake, den naam van *Steenvogel*, (*Oiſeau à Pierre*) en die van *Pierre* gekreegen heeft; gelyk hy ook dien van *Cusco* of van *Cusbew-bird*, als

mede dien van *Numidisch Hoen* ontvangen heeft, van dit zelfde knobbeltje, als waar in eenigen eene gelykheid vonden met den Noot in *America*, *Casco* of *Casbeu* geheeten, en anderen met den helm der *Poulepeintade*.

Wat hier van ook zyn moge, dit zyn de eenige verschillendheden niet, welke den *Pauxi* onderscheiden van den boven beschreeven *Paauwies*, hy is ook veel kleinder van gestalte, en heeft een veel sterker en krommer Bek, zeer gelykende naar dien van den *Papegay*; voorts wordt hy ons veel zeldzaamer overgebragt dan de *Paauwies*. De Heer EDWARDS hadt den laatstgemelden bykans in alle Menagerien gezien; doch maar één *Pauxi* vernomen, in den ganschen loop zyner naspeurингen.

Het heerlyk zwart zyner Pluimadie heeft een blauwen en purperen weerschyn. Deeze Vogel onthoudt zich op 't geboomte; maar legt de Eijeren op den grond gelyk de *Phaisanten*, brengt zyne Jongen op dezelfde wyze op, en roept ze even eens; de Jongen leeven in 't eerst van Insecten; en, vervolgens, als ze groot zyn, van vrugten, graanen, en alles wat het Pluimgedierte gebruikt.

De *Pauxi* is zo zagtaartig, of liever zo dom als de andere *Paauwiesen*: want hy laat zesmaalen na zich schieten zonder op de vlugt te gaan; doch met dit alles wil hy niet gevat of aangehaakt worden, volgens FERNANDEZ; en de Heer AUBLET verzekert my, dat men hem alleen op onbewoonde en woeste plaatzen vindt, 't geen waarschynlyk een der redenen is van zyne zeldzaamheid in *Europa*.

Het Wyfje verschilt, volgens BRISSON, van het Mannetje alleen door de kleuren, zynde overal bruin, daar het Mannetje zwart is; maar voorts in alle deelen gelyk; doch ALDROVANDUS, erkennende dat de grond zyner Pluimadie bruin is, merkt aan, dat zy aschkleurig is aan de Vleugelen en den Hals, den Bek minder gekromd, en geen Staart heeft: dit zou een trek van overeenkomst weezen met den *Paauwies*, uit het *Land der Amazonen*, welks Wyfje, gelyk wy even gezien hebben, een veel korter Staart heeft dan het Mannetje; en dit zyn de eenigste Vogels niet van *America*, die geen Staart hebben; daar is zelfs een streek in dat Werelddeel, waar de *Hoenders*, uit *Europa* derwaards overgevoerd, binnen kort, den Staart en zelfs den Stuit verliezen, gelyk wy, de Natuurlyke Historie van den *Haan* opgeevende, vermeld hebben (*).

III. De

(*) Zie onze *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* II Deel, II Stuk, bladz. 358.

III. De *Houzin* of de Gekuifde *Paauwiet van Cayenne*, is, volgens de beschryving van HERNANDER, zo groot niet als een *Kalkoensche Hen*; hy heeft een krommen Bek, een bleek geele Borst, de Wieken en Staart uitgemonsterd met witte vlekken of streepen, een duim van elkander, de Rug, het benedenste van den Hals, en de zyden van den Kop vaal, donkere Pooten, en draagt een Kuif, bestaande uit Veeren aan de eene zyde zwart, en aan de andere zyde wit: deeze Kuif is veel hooger, en van eene gansch andere gedaante dan die der gewoone *Paauwietsen*, hy schynt dezelve niet, naar welgevallen, te kunnen opzetten of te laaten vallen; ook heeft hy een veel kleinder Kop en dunner Hals.

Zyn stem is zeer sterk, en min een geschreeuw dan een gehuil: men zegt dat hy zyn naam *Houzin* roept, waarschynlyk op eenen droeven en schriklyken toon. 'Er is niet meer dan dit noodig om hem, by onkundige en bygeloovige Volken, voor een kwaad spellenden Vogel te doen doorgaan; en, gelyk men altoos veel kragts veronderstelt, in gevreesde voorwerpen, heeft men gedagt in hem de hulpmiddelen, tegen de zwaarste ziekten, te kunnen vinden; dan men vermeldt niet, dat zy deezen Vogel tot spyze gebruiken; zy onthouden zich 'er mogelyk van, ingevolge van die zelfde vreeze, of door eenen afkeer daar uit spruitende, dat dit Gevogelte veelal Serpenten tot voedzel nuttigt. Hy onthoudt zich doorgaans in groote bosschen, gaat zitten op de boomen by 't water, om het kruipend gedierte te belaagen en te betrappen. Men vindt ze in de heetste Landen van *Mexico*. HERNANDER voegt 'er nevens, dat ze in den Herfst zich vertoonen: dit zou ons doen denken, dat ze tot de *Trekvogels* behoorden (*). De Heer AUBLET verhaalde my, dat de *Houzin* zich wel liet temmen, dat ze als Huisvogels by de *Indiaanen* waren, en van de *Franschen* den naam van *Paauwen* kreegen. Zy voeden de Jongen met mieren, wormen, en andere Insecten.

(*) FERNANDEZ spreekt van eenen anderen Vogel, aan welken hy den naam van *Hoazin* toeëigent; schoon dezelve, op het berigt, 't geen hy 'er van geeft, zeer verschilde van die, waar van wy boven gesprooken hebben: want, behalven dat hy veel kleinder, en zyn geluid zeer aangenaam is, en zomtyds gelykt naar dat van een lachend Mensch, en wel van eenen, die eenen uitjouwenden lach heeft, en men het vleesch deezes Vogels eet, schoon 't noch zagt noch goed van smaak is, laat hy zich niet temmen.

(*Het Vervolg hier na.*)

EENIGE AANMERKINGEN OVER DEN DUUR DES LEEVENS, IN MENSCHEN EN DIEREN.

Door den Heer SENAC.

DE Natuur heeft de eindpaal des leevens, tot welke alle Dieren komen, ten naasten by afgetekend. De Mensch, die lang leeft, beſtaat, op deeze wereld, natuurlyker wyze, tweemaal langer dan de Os en het Paard, veelen hebben den ouderdom van honderd, en eenige weinigen dien van honderd en vyftig jaaren bereikt. De Vogels leeven langer dan de Menſchen, en de Visſchen langer dan de Vogels: dewyl ze kraakbeenen in ſtede van beenderen hebben, en ſteeds groeien.

Eenigermaate kan men den geheelen Duur des leevens, door den tyd tot den groei noodig, nagaan. Een Boom, of Dier, dat in korten tyd den vollen groei bekomt, vervalt en gaat veel ſchielyker verlooren dan een ander, dat meer tyds tot den groei behoeft. In Dieren, zo wel als in Planten, heeft de groei in de hoogte eerſt plaats. Een Eik houdt veel eer op met in de hoogte op te ſchieten, dan met in dikte toe te neemen. De Mensch wast tot zyn zestien, achttien, en zomtyds tot zyn twintig jaaren, en nogthans houdt de geheele uitzetting van alle de deelen zyns lichaams niet op, tot hy dertig jaaren is. Honden hebben, binnen één Jaar, hunne volle langte; doch zy blyven tot het tweede in dikte groeien. De Mensch, die dertig jaaren tot zynen groei noodig heeft, beklimt negentig of honderd jaaren; de Hond, die in twee of drie jaaren tot volkomenheid geraakt, leeft, in evenredigheid, ſlegts tien of twaalf jaaren. Het zelfde mag van de meeſte andere Dieren gezegd worden. De Visſchen, die eene groote menigte van jaaren in den groei beſteeden, leeven eeuwen. Deeze lange duur huns leevens moet afhangen, van de byzondere geſteltenis der kraakbeenagtigheid hunner beenderen, welke nimmer de vastheid krygen van de beenderen der Landdieren.

Dieren, welke ſlegts een klein getal Jongen voortbrengen, verkrygen het grootſte gedeelte van hunnen groei, en zelf dien geheel, eer zy in ſtaat zyn om hun geſlacht voort te zetten. Terwyl Dieren, die ſterk vermenigvuldigen, zelf eer hun lichaam de helft of een vierde van den groei weg hebben, voortteelen. De Mensch, het Paard, de Stier, de Ezel, de Geit, de Ram *enz.* zyn ter voortteelinge niet bekwaam, voor zy meest volgroeid zyn. Even zo is het geſteld met Duiven,

en

en andere Vogels, die slegts een klein getal eijeren leggen; doch die eene groot aantal leggen als de Hoenders, en de Visschen, die Kuit schieten, hebben die bekwaamheid veel vroeger. Een Haan is met drie maanden in staat om voort te teelen, en heeft dan nog maar een derde deel van zyn' groei; een Visch, die in twintig jaaren ter zwaarte van dertig ponden groeit, is van het eerste of tweede jaar, wanneer hy misschien nog geen half pond kan haalen, ter vermenigvuldiging bekwaam. — Doch 'er zyn byzondere waarneemingen, welke stand kunnen grypen; ten opzigte van den groei, en den duur des leevens in de Visschen. Derzelver ouderdom wordt ten naasten by gekend, door met een Microscoop de jaarlykſche toeneeming van de beddingen, waar uit hunne schubben bestaan, waar te neemen; doch wy weeten niet hoe ver dit zich kan uitstrekken. Men heeft Karpers gezien, van welken men met zekerheid mogt zeggen, dat ze honderd en vyftig jaaren bereikt hadden, en nogthans waren zy zo leevendig en vlug als andere Karpers, die op verre na zo veel jaaren niet telden. Wy moeten, derhalven, met LEEUWENHOEK erkennen, dat de Visschen onsterflyk zyn, of ten minsten, dat zy niet van ouderdom kunnen sterven.

Alle dingen moeten met den tyd vergaan, alles dat gebooren is, en begin gehadt heeft, moet sterven en eindigen; maar het gaat vast dat de Visschen, door in eene eenpaarige hoofdstoffe te leeven, en beveiligd te weezen tegen alle de groote veranderingen en ongesteldheden der lugt, langer dan andere Dieren moeten blyven; en indien deeze veranderingen der lugt, volgens de waarneeming van den grooten Wysgeer BACON, de voornaamste oorzaaken zyn van de vernieling der dierlyke weezens, is het zeker dat de Visschen, van alle Dieren minst aan dezelve bloot gesteld, ook het langst moeten bestaan. Maar 't geen nog meer zal toebrengen, tot den langen duur huns leevens, bestaat hier in, dat hunne beenderen van eene andere zelfstandigheid zyn dan die der overige Dieren, dat zy niet verharden, en nauwlyks met de jaaren eenige verandering ondergaan. De beenderen of graaten der Visschen neemen toe in langte en dikte; doch zonder eene grootere vastheid, ten minsten die merkbaar is, te krygen. Terwyl de beenderen der overige Dieren, zo wel als de andere vaste deelen hunner lichaamen, steeds meer hardheids en stevigheids aannneemen; en, in 't einde, wanneer ze geheel vervuld en als opgepropt zyn, houdt de beweeging op, en de dood volgt. In de vischgraaten daar en tegen, bespeurt men deezen aanwas van vastheid, deeze aanvulling, deeze verstopping, de oorzaak des

na-

natuurlyken dood niet, of, ze meent alsdan veel langzaamer en ongemerkter toe, en het duurt misſchien zeer lang eer de Viſſchen den ouden dag bereiken.

De dood is, over zulke, van eene onvermydelyke noodzaaklykheid volgens de wetten der Lichaamen ons bekend, ſchoon de verſchillende evenredigheid van de kragt des harten tot de vaste deelen, de ſpysvertering, de geſtoldheid des bloeds, de hitte der buitenlugt, deeze eindpaal eenigzins mogen verſchikken. In gevolge van deeze wetten, moeten de kleinder vaten, door de grooter gedrukt worden, het lymagtige ongemerkt verdikken, het wateragtige uitwaasemen, en dus de draadjes van het celagtig weefſel, nader en nader by elkander komen. Voor 't overige, kan eene geregelde leevenswyze, niet geſtoord door de driften der Ziele, en gewelddige beweegingen des lichaams, voedzel uit het groeiend ryk, menigheid, en koelheid van lugt, het ſchielyk verſtyven der vaste deelen voorkomen, het opdroogen en ſchrompelen des bloeds vertragen.

BERIGT VAN DE SCHRIKKELYKE PEST, DIE, IN DEN VOORLEDEN JAARE, TE BASSORA EN BAGDAD GEWOED HEEFT.

(Uit het Engelsch.)

IN eenen Brieve, uit *Aleppo*, gedagtekend 31 Augustus, verklaaren de *Turken*, dat zy, in het verloop der laatſte zes-en-tachtig jaaren, de deerlyke uitwerkzels der Peſt, dezer meete niet gevoeld hebben, als onlangs te *Basſora* en *Bagdad*. Op den 19 Jan. 1773, zag men de eerſte beginzels der Peſt in de Voorſteden der laatſtgemelde plaatzen, en verſpreidde zich in de Stad, en, in February, Maart en April, was de vernieling, daar door aangeregt, zo groot, dat 'er van 400,000 Inwoonderen, maar omtrent een vierde gedeelte overbleef. De Inwoonders van *Hela*, *Iman Huſſein*, en *Iman Mouſſa*, werden allen ſlagtoffers der Beſmetting. De Pelgrims, die, naar gewoonte, op deeze plaatzen kwamen, ter verrigting van hunnen Godsdienſt, vonden 'er niets dan Lyken en ledige Huizen. De Pelgrims van *Iman Aly* en de *Joodſche Familien*, die te *Bagdad* uitgekomen waren, gingen na *Baſſora*, en bragten de Peſt aldaan. Omtrent het einde van Maart, namen de *Chriſtenen* en de *Franken* de noodige

dige voorzorge om de Besmetting te ontwyken; doch de *Turken* gevoelden 'er de deerlykste uitwerkzels van. Tusschen den 15den en 25sten April, stierven, in één gedeelte der Stad, 8000 *Turken*. Van de 500 Slaaven des Stadvoogds, was 'er maar één in leeven gebleeven, wiens werk het was ryst tot leevensonderhoud zyns Meesters te haalen. Daar waren 100,000 Inwoonders in die Stad, van welken 'er 80,000 stierven, 5,000 ontkwamen het langs de *Persiaansche Golf*, 5,000 anderen herstelden, en 10,000 waren zo gelukkig, dat ze de Pest niet kreegen. Met de hitte in Mei, zag men een einde aan de Plaage te *Bagdad*; en op den 19 Juny was *Bassora* daar van ontheven.

Een *Armenisch Roomsch Catholyk Priester*, reeds tachtig jaaren oud, die de post van Geneesmeester waarnam, kreeg de Besmetting geheel niet, schoon hy 'er zich zeer aan bloot stelde om anderen te helpen. — De Stammen van *Arabieren*, tusschen *Bagdad* en *Bassora* zich onthoudende, leeden grootelyks. — KERIM-KAN, Beheerscher van *Persie*, deedt de grenzen zyns ryks met Krygslien bezetten, en weerde de Besmetting daar buiten. — Het Hoofd der *Engelsche Factory* te *Bassora* ging na zyn Landgoed; doch, de Pest hem op de hielen volgende, vondt hy middel om te *Mascat*, met een klein *Engelsch Schip*, te ontkomen. De Kooplieden en andere *Engelschen* aldaar, zyn voorbeeld zoekende te volgen, begaven zich aan boord van een ander Schip; doch zy hadden het ongeluk van genomen te worden, door de Zeeroovers van het Eiland *Karek*, en werden na *Benderik*, een haven van *Persie*, gevoerd, waar zy een slegt onthaal ontmoetten. De Zieken, die zy in het Hospitaal agterlieten, stierven allen. — De Bisschop van *Babylon* sloot zichzelven op, in hoope, om door dit middel, de Besmetting te vermyden; doch alle zyne bedienden verloopen hebbende, vondt hy zich genoodzaakt zelve uit te gaan om spyze haalen, en verloor, door de Pest aangetast, het leeven.

ANTWOORD OP DE GEWIGTIGE VRAAG: OF EEN RYK LAND HET KAN UITHOUDEN TEGEN EEN ARMER LAND, VAN GELYKE NATUURLYKE VOORDEELEN, IN HET OPLEVEREN VAN BEHOEFTEN, EN GOEDKOOPHEID DER MANUFACTUREN?

(Overgenomen uit *Dr.* TUCKER's, *Four Tracts; together with two Sermons, on Political and Commercial Subjects.*)

HEt is een bykans algemeen aangenomen denkbeeld, dat de Koophandel en de Manufacturen, geheel in vryheid gelaaten, altoos van een' *ryker* na een *armer* Staat zullen afzakken; omtrent op dezelfde wyze als een waterſtroom van hooger na laager plaatzen vloeit, of als de lugt van de zwaarſte gedeelten des dampkrings na de ligtere dringt, om dus het evenwigt te herſtellen. Men heeft desgelyks, zeer overeenkomſtig met dit eerſte beginzel, bygebragt, dat, wanneer het arme Land, in vervolg van tyd, en door den invloed van Koophandel en Manufacturen betrekkelyk ryker geworden is, de loop weder een keer zal neemen. Weshalven men, door op die verandering te letten, de vergelykende Rykdom of Armoede van elke byzondere Plaats of Land kan ontdekken.

De redenen doorgaans bygebragt voor deeze verhuizing, of liever omloop van Nyverheid en Koophandel, zyn de volgende. — In ryke Landen, waar men overvloed van Geld heeft, wordt meer Geld beſteedt aan ſpyze, kleeding en inwooning. Terwyl, in arme Landen, waar het Geld ſchaars is, eene mindere hoeveelheid beſteed wordt aan deeze leevensnoodwendigheden, als mede in het betaalen der arbeidsloonen van alle Werklieden en Kunſtenaars. —— Uit dit alles leidt men af, dat men, in arme Landen, veel goedkooper kan leeven en werk leveren, dan in ryke Landen; en dat, overzulks, elk arm Gewest, indien het naby een ryk Gewest gelegen en de gemeenſchap tuſſchen dezelve gemaklyk is, onvermydelyk den Handel van daar moet trekken, wanneer men den loop daar van vry en aan den natuurlyken weg overlaat. En zal deeze aanwas van Landbouw en Handwerken, waar door het ryker Land verarmd, en het armer, naar evenredigheid, verrykt wordt, niet ophouden voor dat de dingen eene volkomene gelykheid gekreegen hebben, of het gety des Rykdoms een keer begint te neemen.

Uit deeze wyze van redenkavelen moet een allen in 't oogloopend, doch tevens ontrustend, gevolg noodwendig voortvloeien: te weeten, dat de Leevensmiddelen en Manufacturen, van een ryk Land, noit in een armer zullen getrokken worden, van wegen derzelver grooter duurte en hooger prys daar op geſteld. Terwyl die van een arm Land altoos in het ryker ingang zullen vinden, ter oorzaake van de laagere markt.

Kan men, als dit het geval is, lochenen, dat elk arm Land

der

de natuurlyke en onvermydelyke vyand is van een ryk Land, inzonderheid als het 'er naby ligt? En zyn wy niet voorshands verzekerd, dat het zal aanhouden met het te berooven van Handel en Manufacturen, ten minſten tot zo lange dat het op gelyken voet daar mede zich gebragt vindt? —— Derhalven is het ryke Land, als het op zyn eigen belang ziet, door zelfverdeediging, als genoodzaakt om het arme Land den oorlog aan te doen, en het van inwoonders te ontbloosen, om zich in ſtand en weezen te houden, of de heillooze gevolgen van 't gemis zyner tegenwoordige Magt, zyns Handels en Rykdoms voor te komen. Want weinig minder dan eene volſtrekte verdelging kan voldoende geagt worden, ten genoegzaamen behoedmiddel tegen de rampen van zulk een gevaarlyken mededinger, als men dien toelaat te leeven.

Maar is dit met de daad het geval? —— Iemand behoort niet los en onbedagt zich te verzetten tegen aangenomene gevoelens; dan iemand moet ook de waarheid niet opofferen aan het gevoelen der menigte, of het heerſchend denkbeeld, inzonderheid wanneer het blykt, dat deeze waarheden van groot belang zyn voor het welvaaren des Menschdoms. Men mag dan hier, met behoorlyke nederigheid, vraagen. —— Kunt gy veronderſtellen, dat de Godlyke Voorzienigheid de orde der dingen zodaniger wyze heeft ingerigt, dat de regel van 's Volks zelfsbehoudenis onbeſtaanbaar zy met het grondbeginzel van algemeene Goedwilligheid, en den grooten hoofdregel om anderen te doen, gelyk wy wenſchen dat ons geſchiedde. —— Wat my betreft, ik moet bekennen nimmer te hebben kunnen begrypen, dat een Alwys, Regtvaerdig en Goedertieren OPPERWEZEN het eene gedeelte van zyn plan zo ſtrydig en onbeſtaanbaar zou maaken met het andere, als hier veronderſteld wordt. —— Of dat hy ons onder eene andere verpligting zou leggen als Zedelyke, en onder eene andere als handeldryvende weezens — of, in 't kort, ons iets als een pligt afvorderen, 't welk niet, over 't geheel en algemeen geſprooken, (zelf zonder eenen toekomenden Staat in aanmerking te neemen) teſſens ons belang is.

Ik beſluit, over zulks, het ſtuk van vooren beredeneerende, dat 'er, in de voorgaande bewyzen, hoe ſchoonſchynende en aanneemelyk ze ook mogen voorkomen, en hoe zeer zy het gezag der algemeene toeſtemming voor zich hebben, de eene of andere misſlag is ingeſloopen. Want, hoewel het vertoon der zaaken in den eerſten opſlage, pleit voor het beſluit, „ Arme Landen moeten onvermydelyk den Handel der ryke Landen tot zich trekken, en gevolglyk „ dezelve verarmen," kan het in de daad met de zaak zo niet gelegen weezen. —— Dan laaten wy, alle redenkavelingen van deeze ſoort daar laatende, die misſchien van te afgetrokken aart zyn voor 't algemeen, tot andere overgaan, waar in wy onderſteund worden door dagelykſche ondervinding en waarneeming.

Veronderſtel nu eens dat *Engeland* en *Schotland* twee aangenlegge-

de onafhangelyke Koningryken zyn van gelyke grootte, dezelfde gelegenheid, en dezelfde natuurlyke voordeelen; veronderstel, desgelyks, dat het getal des Volks, in beide die Ryken, omtrent even groot was, en dat *Engeland* dennaast ryker in Geld was, dan *Schotland*. En dan valt de vraag, of *Engeland* in staat zal weezen om zynen bovendryvenden Invloed, Rykdom en Credit te bewaaren? Of dat het steeds in Handel en Manufacturen zal afneemen, tot dat het op gelyke hoogte is met *Schotland*: zo dat de Geldsom, in beide die Ryken, even groot is?

Om hier op voldoende te antwoorden, staat vooraf te onderzoeken, hoe kwam *Engeland* aan dit meerder Geld? Door welke middelen is het tot dien trap des Rykdoms opgeklommen? —— Indien door traag- en luiheid, kan het zeker niet lang op dien trap blyven; en *Engeland* zal welhaast weder arm worden, ja misschien zo arm als *Poolen* en *Hongaryen* —— maar indien door geregelden en algemeenen vlyt, dan zullen dezelfde middelen, welke het den Rykdom gaven, als ze voortgezet en aangewend worden, dien bewaaren, en zelfs vermeerderen. Weshalven *Engeland* geen rede altoos hebbe om jaloers te zyn, wegens de vorderingen van *Schotland*; en aan de andere zyde zal *Schotland*, zonder *Engeland* te benadeelen, desgelyks in Handel toeneemen. Ja zelfs voordeel trekken van het voorbeeld 't welk dit Land geeft, en de Rykdommen, welke 't zelve besit.

Maar dewyl dit slegts algemeene verzekeringen en geen bewyzen zyn, zal ik my bevlytigen om ze te bevestigen door een byzonderder opneeming van het stuk.

Voor het armste Volk wordt bygebragt, dat het, zienде zo veel minder Gelds te hebben, en nogthans gelyk in grootte, gelegenheid, natuurlyke voordeelen en aantal van Inwooneren zynde, die zich ook yverig en werkzaam willen aanstellen, onvermydelyk en zigtbaar voordeel hebben moet boven het rykere, in 't stuk van eene min kostbaare leevenswyze, laager arbeidsloonen, en, by gevolge, goedkooper Manufacturen.

Daarentegen heeft het ryker Land de volgende voordeelen, die meer dan genoegzaam zyn alle de gemelde nadeelen op te weegen.

Voor eerst. Daar het ryker Land dien meerderen rykdom verkreegen heeft, door eene algemeene bevlytiging, en eene hebbelyk gewordene nyverheid, is het, daar door, in het weezenlyk bezit van eenen gevestigden Handel en Credit, van eene wyduitgestrekte Briefwisseling, vervuld met ervaarne Kooplieden en Handelaars, voorzien van geschikte Winkels, Werkplaatzen, Pakhuizen, enz. terwyl het de beste Werktuigen en Gereedschappen heeft tot Manufacturen en Kunsttuigen om het werk te verligten en te bekorten. —— Voegt hier nevens wel onderhoudene Wegen, Kanaalen, en andere door de kunst bedagte Middelen van gemeenschap en onderhandeling, als mede Kaaijen, Dokken, Werven, een groot aantal Schepen, bedreeven Lootzen en welbevaaren Zeelieden. —— Wat de Veehoe-

de-

dery en den Landbouw betreft, het heeft eenen zeer grooten voorraad van weltoegemaakte Weid- en Bouwlanden, van Ploegen en andere Gereedſchappen, geſchikt naar de verſchillende gronden; met één woord van alles wat eene lange ondervinding en veelvuldige en kostbaare Proefneemingen, in de Huishoudelyke Bezigheden, kunnen opleveren. Daar een arm Land de meeste deezer dingen nog moet zoeken en gereed maaken.

Ten tweeden. Is een ryker Land niet alleen in 't bezit van reeds gemaakte en vastgeſtelde voordeelige dingen; maar heeft teffens eene grootere kunde en bekwaamheid, door ondervinding gekreegen, om iet meer uit te vinden, en te vervaardigen. Het gewigt deezer aanmerking zal te zwaarder worden als men in overweeginge neemt, dat niemand kan voorwenden paalen te zullen ſtellen aan de vorderingen en verbeteringen, welke nog in den Landbouw, in Kunſten en Handwerken kunnen gedaan en gemaakt worden: want wie zal het voor zyne rekening neemen ſtellig te verzekeren, dat onze Kinderen ons zo verre niet zullen overtreffen als wy onze *Gottſche Voorvaders* te boven gaan? Is het niet veel natuurlyker en redelyker te ſtellen, dat wy ſlegts in de beginzelen, en als op den drempel zyn, dan dat wy de uiterſte grenspaalen, het *Non plus ultra*, van nuttige uitvindingen zouden bereikt hebben? —— Indien het dus met de zaake gelegen is, dan kan het armer Land, hoe geneegen ook om in leeringe toe te neemen, niet aangemerkt worden, als in ſtaat om dezelfde voortgangen in den aanwas van kundigheden, te maaken met het ryker gewest: dewyl het die middelen tot onderwys, die voorſchriften, die voorbeelden derft. Schoon zy, derhalven, beiden van dag tot dag vorderen, zal nogthans de beoeffenende kundigheid van het armer Land in den Landbouw en de Manufacturen, altoos op eenen merkelyken afſtand agter die van het ryker blyven.

Ten derden. Het ryker Land is niet alleen Kundiger, maar ook bekwaamer dan het andere om verdere verbeteringen te maaken, door grooter Geldſommen te beſteeden, tot het voortzetten van het beoogde ontwerp. Terwyl het armer Gewest hier de kwelling hebbe van te ondervinden, hoe gebrek aan Geld, in veele gevallen, een onoverkomelyke hinderpaal is tegen het maaken van opgang en voortgang. — En verdient deeze bedenking zo veel te meer onze aandagt, dewyl, volgens eene zeer bekende en dikmaals gemaakte aanmerking, weinig groote en uitgeſtrekte ontwerpen, oit, met de eerſte onderneeming naar wensch gelukten, en aan de opgevatte verwagting beantwoordden: veel gelds moet 'er dikwyls, om zo te ſpreeken, geſpild, en veele jaaren, zonder winſte, geſleeten worden, eer nieuwe ontwerpen eenige voordeelen aanbrengen.

Ten vierden. De hooger dagloonen in een ryk Land, het meerder uitzigt op bevordering en de aanmoediging daar gegeeven om het vernuft, en de naarſtigheid, met den prikkel der eere te noopen, zullen natuurlyk veelen der wakkerſten en kloekzinnigſten in een arm Land beweegen om 't zelve te verlaaten, en zich in een ryker neder

te zetten: weshalven het laatstgemelde, den bloem des Volks en de beste Ingezetenen van het eerstgenoemde trekke. De bekwaamste handen en bedreevenste Kunstenaars van het ryker Land hebben dergelyke verzoekingen niet om 't zelve te verlaaten, en, in een armer Gewest, een geringer loon te verdienen.

Ten vyfden. In een ryker Land, waar veel en by aanhoudenheid veel noodig en steeds vraag is, wordt elk Handwerk van eenigen omslag, en uit verscheide deelen zamengesteld, in verscheide takken verdeeld en onderdeeld. Hier door verkrygt elk eene meerdere bedreevenheid en vaardigheid, in het byzonder deel, waar op hy zich toelegt. Daar, in een armer Land, de zelfde Man, zal hy 'er de kost mede winnen en kunnen bestaan, zo veele dingen moet doen, dat hy noit in één derzelven kan uitmunten of vaardig weezen. Komt het, in zulk een geval, niet veel goedkooper uit, in een ryk Land de helft meer arbeidsloon te geeven aan een bekwaam en handig Werkman, dan 'er in een arm Gewest gegeeven wordt aan een' half bekwaamen broddelaar?

Ten zesden. Naardemaal het ryker Land een grooter aantal Handelaars heeft, die nayverig zyn op elkander, en dus te vaardiger en afgerigter, hebben de goederen van zulk een Land niet alleen de voordeelen daar uit ontstaande; maar zy zullen teffens veel goedkooper weezen, dewyl de een den ander, in het leveren ten minsten pryze, tragt te overtreffen. In een armer Land valt het gemaklyk voor één enkeld ryk geworden Koopman, den geheelen handel aan zich te trekken, en die in zyne magt te houden: daar een prys, naar eigen goeddunken, op te zetten, wel weetende dat niemand het tegen hem kan uitharden. — Of, 't geen nog ruim zo slim is, die zelfde gevolgen zullen plaats grypen, in een Land, waar de gegoede Ingezetenen zo klein in getal zyn, dat ze met elkander kunnen zamenspannen, en, wanneer het hun behaagt, de lydende Gemeente drukken.

Ten zevenden en *ten laatsten.* Zal, in het ryker Land, de grootheid der Geldsomme en de laage Intrest van het Geld, mede werken, om alle Goederen ten minsten pryze te kunnen leveren: dewyl iemand die 2000 Ponden Capitaal bezit, zeker de hoogste dagloonen kan geeven aan de beste Werklieden, en evenwel in staat weezen om het werk, van zo bekwaame handen vervaardigd, veel goedkooper te geeven, dan hy die slegts 200 Ponden Capitaal bezit. Want als de een maar 10 Pond *per Cento* 's jaars met zyn geld wint, zal hy een jaarlyks inkomen van 200 Ponden hebben, eene somme groot genoeg om in den rang van een braaf Koopman te kunnen leeven. Daar de ander, met zyn gering Capitaaltje van 200 Ponden, ten minsten 20 Pond *per Cento* moet winnen, zal hy een inkomen hebben iets hooger dan een gemeen daglooner. — Om hier niet aan te merken dat Menschen van meer middelen altoos de markt zetten, door de ruwste benoodigdheden uit de eerste hand te koopen: en die nog in een ander opzigt bepaalen, naamlyk

door

door in ſtaat te weezen, om langer *Credit* te geeven aan allen die by hun koopen.

Zo veel valt 'er, by redenkaveling, voor dit ſtuk, te zeggen. Laat ons hier nog eenige uitmaakende en beſlisſende gevallen, door de beste en onwraakbaarſte Leermeestresſe aan de hand gegeeven, by voegen.

De Landbouw eischt veel handen, daar behoort veel toe, dezelve neemt veel tyds, en gaat met groote kosten vergezeld. Waar nu zyn de Graanen goedkoopst? Waarom wordt het in *Engeland* tot zo laagen prys, indien niet laager, ter markt gebragt dan in *Schotland*? ——— Nog meer, ſchoon de Daghuuren in *Herfordshire*, als in de nabuurſchap van *Londen* geleegen, zeer hoog en de Landeryen aldaar duur en op verre na van natuure de beste niet zyn, is nogthans de prys van goede Tarwe zeker zo laag in *Herfordshire*, en somtyds laager, dan in *Wales*; niettegenſtaande de Dagloonen in *Wales* laag, de renten maatig, en de Landen, op zommige plaatzen, ryk en vrugtbaar, en de landslasten zeer ligt zyn.

Het kweeken van Groenten, en alle andere Tuinvrugten voor de Keuken, ſtrekt tot een ander voorbeeld. Dit is dergelyks een uitgeſtrekte, en werkzaame arbeid, die vry veel kunde en oordeel vereischt. Maar de prys der Groenten is zeer gedaald, by 't geen men 'er voortyds voor betaalde; en ik twyfel wel zeer, of eenige Stad in *Schotland*, die wat naams heeft, ten deezen opzigte in goedkoopheid tegen *Londen* op moge.

Daar en tegen is het kweeken van groot en klein Vee, een veel eenvoudiger werk, en vordert zo veel handen niet, als de Landbouw en de Moestuin. Overeenkomſtig hier mede zullen wy vinden, dat groot en klein Vee, in arme Landen, veel goedkooper is dan in ryker; als mede dat de voortbrengzels deezer Dieren, melk, wol, hair, vleesch, hoorns, huiden enz. daar minder gelden.

Het Timmerhout verſchaft ons een ander voorbeeld; want, het zelve mag, voor een groot gedeelte, een voortbrengzel der Natuure heeten, 't welk, zonder der Menſchen toedoen, groeit, en is, overzulks altoos goedkoopst in een arm Land; doch wat zullen wy zeggen van zodanige Werkſtukken, waar van het Hout alleen de ruwe ſtoffe uitmaakt? Zyn deeze aldaar ook goedkooper? — Hier aan, des hou ik my ten vollen verzekerd, mogen wy wel zeer twyfelen; bovenal omtrent ſtukken, in welke het Hout veel veranderings, en den arbeid veeler handen, ondergaan moet, eer het vereischte Werk daar van gemaakt is. Gaa in een Schrynwerkers winkel te *Londen*, vraag na de gemeenſte en dagelyks benoodigde dingen, gy zult ze van dezelfde deugd en netheid niet beter koop in *Schotland* krygen. ——— Wat den Scheepsbouw betreft, waar in het meeste Hout verwerkt wordt, hoe veel goedkooper is een Schip van eenige grootte, by voorbeeld van 300 of 400 Tonnen, gebouwd te *Leith* of *Glasgow*, dan op de Scheepstimmerwerven aan den *Theems*? Zyn de Scheepen te *Zaandam* in *Holland* gemaakt, waar de Leevensbehoeften niet

goedkoop, en de Arbeidsloonen hoog zyn, en geen Hout, ten Scheepsbouw geſchikt, groeit, niet zo goedkoop als ergens, ja zelfs als in Landen, waar de ruwe Bouwſtoffen gezegd mogen worden, by de hand te weezen?

Naa zo veel over dit onderwerp gezegd te hebben, zou het onnoodig mogen geagt worden, tot verdere opheldering, hier iets by te voegen, ontleend van de Metaalen; ware het niet dat deeze ons een al te ſterkſpreekend voorbeeld opleverden, om het ſtilzwygend voor by te gaan. Yzer-erts, by voorbeeld, wordt in *Lancashire* gevonden, en dikwyls, ter Zee, na *Argyle* gezonden, om daar geſmolten te worden, van wegen den grooten overvloed en goedkoopheid der brandſtoffe. Doch wat is het geval, wanneer het dus tot ſtaaven en ſtukken yzers gemaakt is, daar komt het op aan. Blyft 'er dan een groot gedeelte van in *Schotland?* Of wordt verre het meerendeel weder te rug gezonden, om vertierd te worden in de ſtreeken van *Engeland*, waar men Kunſten en Handwerken yverig voortzet? — Dit laatſte is, buiten twyfel, de waarheid, niettegenſtaande de kosten van het hervoeren; niettegenſtaande ook dat de Koolverkoopers in *Schotland* zo veel Kools konden verſchaffen, omſtreeks *Birmingham* of *Scheffield*, indien Kool het eenige was 't welk ontbrak; doch, met dit alles, is *Sheffield* en *Bermingham* in 't bezit van dien handel, en zullen dien altoos behouden, zo zy denzelven niet, door eigen ſchuld, laaten verloopen.

Ten opzigte van *Zweeden*, is het geval nog doorſteekender, en zeldzaamer: (en zeker *Zweden* mag voor een Land, dat arm genoeg is, gehouden worden), want het *Zweedſche yzer* betaalt eene zwaare belasting voor het uitgevoerd wordt — de Vragt komt 'er dan op, eer het in *Engeland* is — het betaalt een groot inkomend regt, hier landende — het wordt dan, of te water, of te lande, vervoerd na de Landſchappen, waar men het verwerkt — daar bearbeidt men 't zelve — voert het weder na den Zeekant — ſcheept het af na *Zweeden* — het betaalt daar eene zwaare belasting als *Engelſche Manufacturen* — en nogthans wordt bykans elk ſtuk van zulk Yzerwerk, als twee, drie, of meer veranderingen heeft moeten ondergaan, eer 't zelve de vereischte gedaante hadt, zo goedkoop te *Stokholm* geleverd, dat de *Zweeden* geld verlooren hebben in elke onderneeming, om hier in de *Engelſchen* voorby te ſtreeven.

Oordeelt uit deeze beſpiegelende en daadlyke bewyſtukken, hoe weinig rede 'er is om te vreezen, dat een arm Land immer een ryker zal evenaaren, of den loef afſteeken in de bewerkzaamſte, zamengeſteldſte en kostbaarſte takken van Handwerken. — Oordeelt desgelyks, of een ryk Land oit zyn Handel konne verliezen, als het yverig blyve; en maakt hier uit op, hoe ongerymd elk Ontwerp moet weezen, om dien handel te beveiligen, of te doen aanwinnen, als het niet teffens ſtrekke, om de werkzaamheid en zuinigheid des Volks te behoeden en te doen aanwakkeren.

TWEE ZONDERLINGE GEBEURTENISSEN; ONS VOOR OOGEN STELLENDE EENE DEUGDZAAME MILAANSCHE MARQUISINNE — EN DE GEVALLEN VAN DEN PRINS EN DE PRINSES DE CRAON.

(Overgenomen uit Lord ORREY's *Letters.*)

IN het Leger van LEOPOLD, Hertog van *Lotharingen*, bevondt zich een *Milaansch Bevelhebber*; de Marquis van *****, getrouwd aan eene Vrouwe van zyn eigen Landaart. Hy werd, benevens zyne Egtgenoote, zeer hoog geagt en met gunſte overlaaden: de Marquis, om zyne manhaftigheid in 't veld, en kunde in den raad; de Marquiſinne wegens haare ſchoonheid, deugd en voorzigtigheid. De gedurige Oorlogen van LEOPOLD bragten te wege, dat haare Egtgenoot zich dikmaals in vry afgelegene Landen, en ver van 't Hof bevondt, en zy bleef dus by den Hertog, geheel blootgeſteld voor de aanzoeken en onderneemingen van hem, die, in de Geſchiedenisſen, bekend ſtaat als zeer minziek van aart. Zy wederſtondt dezelve met eene Vrouwlyken heldenmoed; hy herhaalde zyne verlokkingen onder veelvuldige gedaanten, door geſchenken, door zugten, door het beſtemmen van vermaak-partyen, door aanbidding: hy hieldt dit verſcheide jaaren aan. — Eindelyk beſpeurde de Marquiſinne eenige aandoening in zich zelve, om den Hertog ten wille te weezen. Haare Deugd ſchrikte op het eerſte ontwaar worden, en haare vrees werd gaande. Geweeten en eer rustten zich toe om tegen Liefde, vermaak en eerzugt ſtryd te voeren: en ten einde de eerſte de overwinning mogten behaalen op de laatstgemelde, ſprak zy haaren Egtgenoot in deezer voege aan.

„ Ik heb u ſteeds een opregtlyk berigt gegeeven, van de aanzoeken des Hertogs by my. Ik heb geen enkelen ſtap, geen eene „ omſtandigheid hoe dit toeging, voor u verborgen. Uw belang, uw „ ſtaat, heeft my dit alles doen lyden. Ik wederſtond zyne aanzoeken met moed, ik verſmaadde zyne Drift met kleinagting. — Die „ tyd is voorby. — Ik kan den Hertog niet langer met onverſchillige „ oogen aanzien. Hy legt rykdom, eer en gezag voor myne voeten neder. Hoogmoed en eerzugt, om niet te ſpreeken van luſt, „ lokken my aan om te bezwyken, en van zyne aanbiedingen my „ te bedienen. — Tot nog ben ik onſchuldig; tot nog ben ik „ waardig uwe Egtgenoot te weezen. Maar die onſchuld ſtaat „ waggelend op den kant eener ſteilte. — Ik bid u; op myne „ knien bid ik u, my te verloſſen van de gevaaren, welke my „ omringen. — Behoed my eer ik val. — Laat ons na *Milaan* vlugten! — Laat ons Vaderland ons eene vryplaats weezen! — „ Myne Ziel ſtelt, in ſpyt van alle verzoekingen, armoede gepaard „ met onſchuld, boven rykdom met misdryf vereenigd. — „ Laat ons terſtond na *Milaan* gaan, en daar bekrompen leeven van

„ onze middelen. ——— Laat ons eensklaps de banden, welke ons „ aan dit gevaarlyk en wellustig Hof verbinden, losrukken. ——— „ Laat ons de gelukzaligheid zoeken, die uit zuivere Liefde hervoort „ komt, en de genietingen smaaken van eene onafgebrookene toe„ genegenheid!"

De Marquis, die zeer aandagtig geluisterd hadt na de edelmoedige bekentenisse zyner Egtgenoote, omhelsde de Marquisinne met de hartroerendste tederheid, en oogen vol traanen; betuigende dat hy haar gelyk stelde met de deugdzaamste en voorzigtigste der Vrouwen, of veel eer haar in den hoogsten rang plaatste. Hy keurde nevens haar eene onverwylde vlugt noodzaaklyk.

Weinig uuren naa de bovengemelde aandoenlyke ontmoeting verlieten zy, op de heimlykste wyze, het Hof van *Lotharingen*, en bereikten welhaast hun eigen Landgoed in *Milaan*, op 't welke zy het overige hunner dagen sleeten.

LEOPOLD bevondt zich in dezelfde verlegenheid als HENDRIK DE IV, by het schielyk weggaan van den Prins en de Prinses van *Condé*. Hy gevoelde, by de grootste verwondering, de knellendste smerte over het verlies van eene zo bekoorlyke Marquisinne, welke hy dagt ten laatsten verwonnen te hebben.

Om de zwaargeestigheid te verbannen, en zich te troosten over deeze te leurstelling, vertrok LEOPOLD na 't Land; denkende dat de Landvermaaken het kwellend verdriet zouden verzetten. Hy stondt 's morgens zeer vroeg op: want hy kon weinig slaapen. Schieten en jaagen was zyn dagelyks tydverdryf; den nagt bragt hy meest door in een naargeestig denken, om zyne weggevlugte Marquisinne. ——— Wanneer hy op een morgen jaagde, ontmoette hy by geval een jong Meisje, van omtrent vyftien jaaren; in 't Veld een groote drift Kalkoenen oppassende. De Zon hadt haare kleur nog niet bedorven; zy was in schoonheid eene *Venus*: op haar gelaat vertoonde zich de bloem der gezondheid, het vuur der jeugd, en de blos der onschuld. Zulk een voorwerp deedt hem terstond de *Milaansche* deugdzaame Marquisinne vergeeten. Hy liet onmiddelyk onderzoek doen, na deeze nieuwe DULCINEA.

De Hertog ontving berigt, dat zy van edelen afkomst, doch de armoede haars Vaders zo groot was, dat hy zich in de noodzaaklykheid bevondt, om zyne eigene Kinderen het Gevogelte te laaten oppassen, door't welke te verkoopen hy grootendeels bestaan moest. Deeze omstandigheid verleende LEOPOLD terstond hoope om zynen wensch magtig te worden. Hy noodigde den verarmden Edelman ten Hove, beschonk hem met ampten en inkomst verschaffende bevorderingen. Zyne Hoogheid verzogt, of liever gebood hem terstond, met zyn Gezin, te komen, en zich te *Nancy* neder te zetten. ——— Men gehoorzaamde de Vorstlyke bevelen. ——— LEOPOLD was gelukkig, door den inschiklyken en bewilligenden aart zyner Minnaares; die 'er alleen op aandrong om eenen Man te hebben, ten einde de eer van haars Vaders Huis ongeschonden mogt blyven.

By

By dusdanige gelegenheden eenen Man te vinden, is zelden bezwaarlyk. Een jong Krygsbevelhebber, van aanzienlyke geboorte, de Prins van *Craon*, werd voor haar ten Egtgenoot verkoozen; hy ontving haar met al den gloed van minne, en eene blinde gehoorzaamheid, aan de bevelen zyns Heeren. Zyne onderwerping maakte zyn fortuin. De Prins en de Prinſes van *Craon* verſcheenen met al den luister, welke het *Lotharingſche* Hof kon verleenen. Zy was tot aanbiddens toe aangenaam. Min met een doorſleepen Verſtand, dan met ſchoonheid beſchonken, was zy niet zeer bedagtzaam, en verſpillende; dan van oordeel niet gansch verſteeken, ſtelde zy zich edelmoedig en goedaartig aan. Haare overleggingen, (zo zy immer dezelve hadt,) bepaalden zich tot haar eigen perſoon. Zy bragt zeventien Kinderen ter wereld; en behield nogthans, door zeer zorgvuldig op haare gezondheid, en het bewaaren haarer Schoonheid, van welke haar geheele invloed afhing, te letten, de frisheid van Gelaat, en de welgemaaktheid haarer geſtalte, niet alleen zo lang de Hertog van *Lotharingen* leefde, maar tot haaren eigen dood toe, welke veele jaaren naa dien des Hertogs voorviel. Hoewel zy 's Hertogs hart geheel en al beheerscht, en naar welgevallen zyne beſluiten kon beſtuuren, maakte zy nimmer een verkeerd gebruik van dit haar vermogen: integendeel, ſchiep zy vermaak in weldaadige verrigtingen, in het verpligten van den Adel, en het betoonen van de grootſte hoogagting aan de Hertoginne van *Lotharingen*. Ongelukkig ontbrak haar in één ſtuk de Deugd, in alle andere beoefende zy dezelve volkomen. ——— Haar Egtgenoot was van dezelfde geaartheid, zy waren beiden beleefd, mild, gemaklyk in den ommegang en toegeevend: zo dat, naa den dood van LEOPOLD, wanneer de tegenwoordige Keizer *Lotharingen* voor *Toskane*, in den Jaare 1737, verwiſſelde, hy den Prins van *Craon*, tot eenigen Beſtuurder van zyne *Etruriſche landſchappen*, aanſtelde.

Hier ving de Prinſes van *Craon* eene tweede heerſchappy van luister aan. Gewoon aan alles wat grootsch en aanzienlyk was, en gebooren om naby den Throon te zyn, ſchoon niet om denzelven te bekleeden, waren haare bedryven Vorstlyk; doch teffens gepaard met zulk eene belanglooze edelmoedigheid, en uitlokkende ingeeemenheid, dat zy de liefde der *Toskaanen*, in de grootſte maate tot zich trok. Zy vierde bot aan den hoogmoed des *Florentynſchen Adels*; maar ſtondt te gelyk niets af van haare eigene waardigheid, als Egtgenoote des Landvoogds. Haar Hof was opgevuld met Edele Mevrouwen, die geen nyd gevoelden; ſchoon zy eene meerderheid beſchouwden. In haar uiterlyk voorkomen beſpeurde men geene tekens van veroudering, noch de minſte trekken van hoogmoed. In het betoonen van haare vriendſchap, ging zy met geene partydigheid of voorkeuze te werk, haare vriendſchap was algemeen. Zo wel in *Toskane* als in *Lotharingen*, werd zy, door de Juffersſchap, geagt en bemind, en ſtrekte tot verwondering der Mannen.

De

De meêwaarige geaartheid haars Egtgenoots was niet min innemend. Hy was een Krygsheld en een Hoveling; doch geen Man om zaaken van gewigt uit te voeren, hem ontbraken de bekwaamheden in een' Staatsdienaar volstrekt onontbeerlyk, en hy vondt zich verleegen met de waardigheid tot welke hy verheeven was. Hy kon de gevaaren des Krygs in 't veld braveeren; maar de aanvallen in den geheimen Raad niet wederstaan: hy wist hoe hy een Leger moest aanvoeren, niet hoe hy een Gemeenebest moest bestuuren. Welhaast werd hy overtuigd van zyne onbekwaamheid en hoe noodig hy eenen Medehelper hadt. Hy herinnerde zich de bekwaamheden van den Heer DE RICHECOURT, den Zoon van een' *Lotharingschen Advocaat*, in de Regtsgeleerdheid onderweezen, en zag dien Man uit voor zyn' Medehelper; weshalven hy, in eenen Brief aan den Keizer, waar in hy zyne eigene onbekwaamheid volmondig beleedt, dien Vorst op het ernstigst verzogt, dat zyn Vriend *Richecourt* na *Florence* mogt gezonden worden, bekleed met eene gelyke magt als hy om *Toskane* te regeeren; doch zonder eenen byzonderen naam of tytel van waardigheid.

Het verzoek werd toegestaan, en wanneer hy 't zelve verworven hadt, gaf hy aan de Prinses kennis van den gedaanen stap. Zy beluigde, dit verstaan hebbende, met eene zigtbaare ontroering: „ Gy „ hebt ons dan bedorven! —— Ik ken RICHECOURT, ik weet hoe „ eerzugtig hy is. Zo lang gy boven hem verheeven waart, was „ hy uw Vriend: als hy met u gelyk staat, zal hy uw Vyand worden. Naa zyne aankomst zullen wy niet veel beter dan zyne „ slaaven worden." —— RICHECOURT kwam, en de voorspelling van de Prinses werd vervuld. Door eene grootere maate van verstandige vermogens, en eene bekwaamheid veel geschikter om het rad der Staatkunde te draaijen, beklom de indringende Graaf RICHECOURT het hoogste toppunt van gezag, naar gelange de Prins van CRAON daalde en in veragting geraakte. Deeze Prins, niet in staat om de dagelykschе beledigingen, de natuurlyke gevolgen van zulk eene vernedering, te verdraagen, verzogt te rug geroepen te worden, en zyne dagen in *Lotharingen* te mogen eindigen. De Keizer stondt hem toe weder te keeren, en besloot het Landsbestuur aan éénen Persoon, voorheen gegeeven, onder een Driemanschap, een' Staatsraad uitmaakende, te verdeelen.

De Prins van CRAON hadt in *Toskanen* groote schulden gemaakt, en veel meer verspild, dan zyne inkomsten toelieten; en vondt zich, over zulks, in de noodzaaklykheid, eer hy de *Florentynsche Staaten* kon verlaaten, zyn Paleis, en de Juweelen der Prinsesse te verkoopen. Oud en arm kwam dit droevig Paar in *Lotharingen*. De Prins stierf weinig maanden naar zyne aankomst, en de Prinses overleefde hem maar weinig jaaren.

BE-

BERIGT

wegens het

Stolpiaansch Legaat.

DE Heeren Bezorgers van het LEGAAT van wylen den Heer JAN STOLP te *Leyden* in hunne laatst gehoude Vergadering eene Stoffe, betrekkelyk tot de Natuurlyke Godgeleerdheid, uitzoekende, door welke beste Verklaaring de Eerprys van den Gouden Penning ter waarde van 250 Guldens Hollandsch zoude mogen behaald worden, hebben goedgevonden de Geleerden te nodigen ter beantwoording van dit Vraagſtuk:

„ *Exponere, quodnam in adſerenda Numinis exiſtentia pre-*
„ *tium ſtatui debeat communi humani generis conſenſui?*

[dat is:]

„ Te onderzoeken, welk gewigt men in het betoog van Gods
„ aanweezen te ſtellen hebbe op de algemeene zamenſtemming
„ van het Menschdom?

Dien 't behaagt zig hier in te oeffenen, worden verzogt hunne Verhandelingen, niet meer dan veertig Bladzyden druk beloopende, in 't Latyn of Nederduitsch te ſchryven, en *franco* voor den eerſten July 1775 toe te zenden aan den Heer *Prof.* DAVID VAN HOYEN, thans Secretaris van het *Stolpiaansch Genootſchap*, als mede hunnen Naam en Woonplaats op te geeven in een verzegeld Briefje, ten opſchrifte hebbende een Zinſpreuk, die men ook aan het hoofd van het Werk zelve ſchryven zal: De Prys zal den 13 October 1775, toegeweezen worden, en teffens alleen dat Briefje, het geen tot de beſtgekeurde Verhandeling behoort, geopend, doch de overige Briefjes ongeopend verbrand worden.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in February 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29. 10½	29. 10	30. 0	32	36	34	W	Z W	N W	Held. Sn.
2	30. 2	30. 2½	30. 3	30	32	31	N O	N O	N O	Helder.
3	— 3½	— 3½	— 4½	28	32	33	—	—	—	— Betr.
4	— 4½	— 4½	— 4	33	34	37	—	Z W	Z W	Mist.
5	— 4	— 4	— 3½	36	37	36	N t W	N W	N W	Held. M.
6	— 2	— 1	— 0½	32	36	39	Z W	Z W	—	Mist.
7	29. 9½	29. 9½	29. 6½	40	41	40	W t N	N W	Z W	Betr. Reg.
8	— 1	— 0½	— 5½	38	34	31	Z W	N	N W	Reg. Sn. St.
9	— 7	— 8	— 9	31	32	33	N	—	—	Buij. Hag.
10	— 10	— 10¼	— 9¾	30	34	35	N W	N W	Z W	Held. Sn.
11	— 4¼	— 2½	— 2	35	38	37	Z W	Z	—	Reg. Mist
12	— 5	— 6	— 8½	38	40	40	W	W	W	Held. W.
13	— 9	— 9½	— 10½	40	43	44	Z	Z	Z W	Mist Reg.
14	— 10½	—	— 8	43	49	47	Z W	Z W	Z	Helder R.
15	— 8½	— 8	— 6	43	46	48	—	—	Z W	— Wolk.
16	— 3	— 2½	— 2½	48	49	46	Z	—	—	Reg. W.
17	— 4	— 5½	— 8	43	44	43	Z W	—	—	Helder.
18	— 10	— 10½	30. 0½	40	44	43	—	—	—	— Reg.
19	30. 1½	30. 1½	29. 10½	40	43	45	—	—	—	Mist Reg.
20	29. 10½	— 0	30. 1	43	44	43	W	W	W	Helder.
21	— 11½	29. 6	29. 7	40	46	42	Z	Z t O	Z W	St. Reg.
22	— 11	— 10½	—	39	43	45	Z W	Z	Z	Reg. W.
23	— 5½	— 5½	— 2	46	50	49	—	Z W	Z W	— —
24	— 1	— 1	— 3½	43	40	43	—	—	W	W. H. St.
25	— 4½	28. 11	— 1	42	41	39	—	Z	—	St. Reg.
26	—	29. 6½	— 8½	39	41	40	W t N	W t N	W t N	— —
27	— 10½	30. 0	30. 0½	39	41	43	—	W	W	Helder.
28	— 9½	29. 7	29. 7½	41	43	41	Z W	Z W	—	Reg. St.

Hoogſte Barometer d. 30. 4½
Laagſte Barometer d. 28. 11
} middelb. d. 29. 7¾

Hoogſte Thermometer gr. 50.
Laagſte Thermometer gr. 28.
} middelb. gr. 39

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE WELDADIGHEID.

Ante Dei oculos nunquam est vacua manus a munere, si arca cordis plena est bona voluntate.

AUGUSTINUS.

NA de overweeging van 't voortreflyke der Weldadigheid, ten opzigte van de Perſoonen, door welken zy geoefend word (*), luſt het ons thans de uitmuntenheid dezer Deugd na te gaan; met betrekking tot de Perſoonen, aan welken zy bewezen word. De eerſte Vraag is hier derhalven.

Welke zyn de Voorwerpen, waar aan wy verpligt zyn onze Weldadigheden te oefenen? Het zyn beklagelyke Menſchen, veragte Schepzelen, wier toeſtand aller deerniswaardigst is. — 't Zyn arme Menſchen, wien de gunſtige Fortuin den rug heeft toegekeerd; die gebrek lyden, aan noodig voedzel en onderhoud; die, van vrienden en bekenden verlaten, in het oog van al de Waereld veragt zyn. — Dezen moeten wy Barmhartigheid betoonen; dezen moeten wy Weldadigheden bewyzen; en dezen hebben aanſpraak, op onze gunst, op onze liefde, op de teerhartigſte gevoelens, die een medelydend hart bewegen kunnen. Zulken moeten wy, in hunne nooden en elende, ſchielyk en in alle gevallen te hulpe komen. Het kan gevolglyk geenzins voldoende gerekend worden, zich enkel over deze deerniswaardige voorwerpen te ontfermen; die te beklagen, en hun een gunſtiger lot toe te wenſchen: want zulks is nog zeer ver af, van de beoefenende pligt der Weldadigheid, welke eischt, van 't geen wy overvloedig bezitten, aan anderen, die gebrek lyden, eene milde handreiking te doen.

Ontferming over de elendigen, gepaard met eene milde onderſteuning, is dan de geheele beoefening dezer ſchoone Deugd, zonder welke zy den naam van Deugd niet dragen kan. Ontferming, zonder moeds genoeg te hebben, om den elendigen te onderſteunen; en eene gedwongen onderſteuning, zonder ontferming of medelyden, is waarlyk geen Deugd.

De-

(*) Zie boven *bladz.* 101, enz.

Deze twee vereischten dienen zamen gepaard te gaan, willen zy de beminnelyke Deugd van Weldadigheid uitmaken. De nood van onzen elendigen Evenmensch, en het uitdrukkelyk bevél van God, leggen ons dien onvermydelyken pligt op, om onze Weldaden naar dezen regel, en naar geenen anderen, in te rigten.

Zyn de voorwerpen, waar omtrent de werken van Barmhartigheid verkeeren, veragtelyke afzienlyke Schepzelen, ze zyn nogtans van de eigenſte beweging als wy; uit éénen Vleesch, uit éénen Bloede. Zy zyn dus te beklagelyker, dus te ongelukkiger voorwerpen, als wy hunnen ſtaat met den onzen vergelyken; en in overweging nemen, dat wy voor dezelfde onheilen bloot ſtaan: — des te meer zyn wy waarlyk verpligt de zulken te helpen. Als wy daar benevens indenken, dat men ze overal, aan alle plaatzen, vindt, zullen wy 'er uit moeten opmaken, dat wy ons van die groote pligt niet kunnen, niet mogen onttrekken. En in der daad, die voorwerpen van elende ontmoet men overal, aan alle plaatzen, en dikwils vertoont zich de armoede in die deerniswaardige Schepzelen, op zo hartreffend eene wyze, dat men verſteld moet ſtaan, hoe 'er zulke gevoellooze harten zyn kunnen, die, op de beſchouwing van zo deerniswaardig eene vertooning, niet getroffen worden. Want ſtelden wy ons zelven, die, boven het bezorgen van onzen eigen nooddruft, nog zo veel over hebben voor ons vermaak, voor dat geen, 't welk het genoegelyke, en het gemak van ons tydlyk leven uitmaakt, en boven dat alles nog zo gezegend zyn, dat wy anderen kunnen mededeelen; ſtelden wy, zeg ik, ons zelven eens in de plaats van die Menſchen, welke de voorwerpen onzer tedere ontferming behoorden te zyn; wat zouden wy van de zulken denken, die ons eene kleine gifte weigerden, ter onzer ondersteuninge, en tot onderhoud van ons jammerlyk Kroost? — Beſchouwden wy ons eens in eenen ſtaat van berooide armoede, zonder noodig voedzel, zonder kleeding, of zo we nog iets bezitten, om onze ſchaamte te bedekken, dat het alleenig beſtaat uit verſcheurde Lappen, die nauwlyks aan elkanderen hangen; zonder dekzel om ons te beveiligen tegen de ruwe aanvallen der lugt; zonder vuur, om ons behoorlyk te warmen; zonder eene bekwame legplaats om onze nagtrust te nemen; hoe zouden wy klagen over de onbarmhartigheid van hun, die geen medelyden met ons hadden? Zagen we ons meer dan half naakt uitgeſtrekt nederleggen, op eene hand vol ſtroo, rillende van koude, die ons den ganſchen langen nagt ſlaapeloos had doen door-

bren-

brengen; zonder eten of drinken; niet verzadigd, wanneer wy ons te slapen leiden, en uitgehongerd als wy opstonden; buiten staat om ons eenige nooddruftigheden te kunnen verzorgen; buiten mogelykheid, om door onzer handen arbeid iets te verdienen, om reden dat ieder van een arm mensch natuurlyk afkeerig is; hoe hard zou 't ons vallen, onmedogend behandeld te worden? Beschouwden wy ons eens als verlaagt by de geheele Waereld, afschuwelyk by onze Medeschepzelen, afschuwelyk by ons zelven, uitgeschooten uit de Maatschappy, bekleed met stinkende verscheurde vodden, opgezogt van plaatzen, waar van wy nu op het bloote gezigt walgen; en buiten staat, om iets voor onze kinderen te kunnen winnen; en dat wy aangegrepen zyn door ziektens en ongemakken, die ons buiten staat brengen om iets te kunnen verdienen; wat zouden wy dan zeggen van menschen, welken zich over zulke deernis waardige Schepzelen, als wy, niet ontfermden? — Zouden wy hen niet houden voor onbarmhartig, gevoeloos, wreeder dan de wreedste Tygers; geheel zonder aandoening, zonder ontferming, zonder medelyden? Zulke ongelukkige, zulke beklagens waardige Schepzels zyn het nogtans, die ons mededogen dag aan dag komen opwekken; die ons bidden om werken van Barmhartigheid aan hun te bewyzen.

Men kan hier uit ten klaarste afleiden, hoe ver zich deze Deugd van Weldadigheid uitstrekke, namentlyk zo ver, als 'er voorwerpen van elende gevonden worden. Zy is dierhalven eene zeer algemeene Deugd, welke zich niet slegts bepaalt tot die genen, welken onze geloofsgenoten zyn; maar gaat over alle de zulken, welken gebrek lyden. — Onderzogt de barmhartige Samaritaan, wel alvorens, wiens wonden hy verbond, met olie verzagtte, en wien hy, op zyne eigen kosten, van al het noodige verzorgen liet? Onderzogt hy wel vooraf, of hy deze Weldaden aan eenen Samaritaan, dan aan eenen anderen bewees? Hoe ver was het 'er van daan! Hy oefent Weldadigheid aan zynen natuurlyken Vyand: het was een Jood; doch hierom draalt hy geen enkel ogenblik, om hem te hulp te komen. Zyn hart, met innerlyke ontferming bewogen; over de elende van zyn Medeschepzel, doet hem schielyk toetreden, en de schoonste Deugd, de Deugd van Barmhartigheid, aan zynen dodelyken hater oefenen; en wel aan zulk eenen die zyn hater was, wegens verschillende gevoelens in den Godsdienst. — Het gebod van onzen Zaligmaker is, dat wy dit treffelyk voorbeeld volgen zullen. Allen dierhalven, welken onze hulp noodig heb-

hebben, mogen eene geregtelyke aanſpraak op ons maaken, om aan hun de Deugd van Weldadigheid te oefenen. — Hier van ſluite men zelfs niet uit dezulken, die door hun kwaad gedrag, of eigen ſchuld, tot armoede, elende of ongeval gekomen zyn. Wy mogen hun onze hulpe en onderſteuning niet ten eenemaal weigeren. — Echter behoort men, 't is waar, voorzigtigheid te gebruiken, in het geven zyner aalmoeſen, en in 't oefenen van Weldaden. Zy die, door eigen ſchuld, door een kwaad gedrag, tot armoede zyn vervallen, moeten niet meer dan van het volſtrekt noodige voorzien worden; om reden dat men hun anders veelligt voedzel verſchaft, om weder tot hunne vorige ongebondenheden over te ſlaan. — Daar en boven moet men ook nauwkeurig onderzoek doen, of 'er nood geleden word; men moet overtuigd zyn, dat de zulken, welken wy onderſteunen, inderdaad gebrek hebben; om dat anders ware behoeftigen hier by nadeel lyden, en het velen zou aanzetten tot luiheid, verkwisting en andere verdervelyke misdaden; door te ſteunen op de giften van barmhartige gevers. Wy zouden zekerlyk onze geſchenken en gaven ten éénemaal verkwisten, indien wy hier op geen agt ſloegen; en ze dus ligtelyk uitdeelen aan perzoonen, die dezelven alleen beſteedden, om hunne zondige driften en begeerlykheden den ruimen teugel te vieren; die ze ſchandelyk misbruiken, om kwaad te plegen, om hunne ondeugden aan te kweeken. — Wanneer men aan Dronkaards, aan Verkwisters, aan Luiaards, met één woord, aan ondeugende Menſchen, meêr uitdeelt, dan tot de noodzakelykheid van hun levensonderhoud vereiſcht word, zal zulks nergens anders toe-ſtrekken, dan om hen in de zonde te onderſteunen: en deze kwalyk beſteedde giften worden dan nog daar en boven den behoeftigen onttrokken. — Men behoort des zodanige luiden, als zy tot den ſtaat van behoeftigheid gebragt zyn, op zulk eene wyze te helpen, dat men, niet hunne bedorven en zondige begeerlykheden, maar hunne kwynende en ſtervende lichamen, onderſteune.

Dan vele Menſchen zullen ten dien opzigte geene overtuigende waarſchouwingen noodig hebben. Men vind luiden, zo ſchroomagtig, om eene milde handreiking te doen, dat zy altoos vreezen hunne giften en gaven kwalyk te zullen beſteden, en uit dien hoofde verkiezen nooit of zeer zeldzaam iets te geven. — Het is, zegt men, by de meeste Noodlydenden aan hun eigen gedrag te wyten; zy zelven hebben 'er de ſchuld van, dat zy 'er dan ook den last van dragen. Ze hebben nimmer wyze geſteld op hun doen, hunne zaken ver-

veronagtzaamd, en hunne tydelyke goederen verkwist. Dit is al veel de algemeene aflegger, waar mede men alle de Noodruftigen heên zend. — Dog zou het u zo ongelukkig maken, ô Mensch, wanneer gy eens een Aalmoes kwalyk beſteedde? Is dat zo groot eene zaak, om 'er altoos over te roepen, om nimmer Weldadigheden te oefenen, en 'er u mede te verſchoonen, dat uwe gifte, misſchien, eens misbruikt zoude worden? Ik weet zeer wel dat het onze pligt is, hier voor alle mogelyke zorg te dragen; maar het is beter eene aalmoes ontydig, en aan een verkwister uitgedeeld te hebben, dan zyn hart altoos voor medelyden en ontferming geſlooten te houden; want dus doende kan de regte behoeftige althans nooit erlangen, wat gy hem verſchuldigd zyt. Of meent gy dat men zich hier mede verſchoonen kan, en nooit verpligt zou zyn één éénig Mensch wel te doen, om dat men eens van iemand ondankbaar was behandeld? of, het geen met dit geval gelyk ſtaat, om dat 'er ondankbare Menſchen gevonden worden, en men, misſchien, in het wél doen zodanig eenen zou aantreffen? Meent gy, dat men daarom ontſlagen is van de verpligting, om anderen wél te doen? — Menſchen, welken zich dikwils met die verſchooning behelpen, zyn, gelyk de bevinding leert, zeer ſpaarzame gevers, en zulken die zich weinig over anderen bekommeren, die alleen hunne eigen belangen najagen. — Maar, in ſtede van ons langer met de zodanigen op te houden, zullen wy liever overgaan, om verder te onderzoeken, wat onze pligt vordert; wat wy aan elendige menſchen, voorwerpen, die onzer barmhartigheid, onzer ontferminge waardig zyn, doen zullen.

Een Weldadige bezit zekerlyk, als uit het gezegde blykt, in de eerſte plaats, eene toegenegen goedwilligheid, eene geneigdheid, om eenen ieder het goede te wenſchen. En inderdaad wy kunnen de geringſte vonk van Weldadigheid niet in onzen boezem gevoelen, zonder onzen Evenmensch dadelyk alles toe te wenſchen, wat hem in het lichaam gelukkig, en buiten het zelve volmaakt gelukzalig maken kan. Op dezen grond moet de Deugd van Weldadigheid ook gevestigd zyn; hier toe rekent een opregt een deugdzaam mensch zich verſchuldigd; en hy zuivert ten dien einde zyn hart ten éénemaale van de verderfelyke Ondeugden, Nyd, Haat, Toorn en Wraakgierigheid. In gevolge hier van wend hy alles, wat in zyn vermogen is, aan, om zynen Evenmensch het goede te doen overkomen, om hem gelukkig te maken. In plaats van anderen met nydige oogen aan te zien, en hun alles te misgunnen; in plaats van een onverzoenelyken haat

in den boezem te koesteren, in plaats van op wraak te loeren, en zynen toorn uit te gieten, ſtelt hy alles, wat binnen het bereik zyner uitvoering is, te werk, zynen Evenmensch voordeel toe te brengen. Zyn wensch is opregt, wanneer hy wenscht hem gelukkig te zien; dog het is geenzins by hem voldoende, zo goedwillig omtrent anderen te zyn; hy begrypt dat met zynen wensch en begeerte dadelyke bewyzen hier van gepaard moeten gaan; en dezen betoont hy zo veel zyne vermogens toelaten. Hier by voegt hy heilzame raadgevingen; hy ondersteunt den zulken met raad en daad, die zich in verlegenheid bevinden; en zyne raadgevingen zyn niet minder opregt dan zyne wenschen en begeerten. — Dit ziet men in de zulken, die, door edelmoedige beginzels gedreven, den verlegen en radeloozen te hulpe komen. Zy bekommeren zich in waarheid over den ſtaat en toeſtand van anderen, meer dan over hunnen eigen; alle middelen uitdenkende, alles beramende, wat eenigermaten dienen kan, om hun, die in tegenſpoed zyn, en met vele wederwaardigheden en ongevallen te worſtelen hebben, in hunnen ongelukkigen toeſtand dienst te doen, om hunne drukkende, hunne prangende lasten te verligten; en hen, ware het mogelyk, in eenen voordeeliger, in eenen voorſpoediger ſtaat te herſtellen. — Wanneer zy hier in hun oogmerk bereiken, zullen zy nimmer ophouden, maar beſtendig tragten, om ongelukkigen, in voorſpoediger omſtandigheden gebragt hebbende, daar in te beveſtigen. — Dusdanig is het beminnelyk Karakter van een Weldadig mensch. Hy oefent niet alleen de Deugd van goedwilligheid; bepaalt zich niet ſlegts, om zynen Naasten het goede toe wenſchen, en den ongelukkigen eenen beteren en voorſpoediger ſtaat toe te bidden: maar hy ſtelt zich het bevél, den Godlyken regel der Heilige Schriftuure, voor, als het rigtſnoer, naar 't welke hy alle zyne daden en handelingen inrigt. Dit Godlyk bevel luid, „dat men „ zynen Naasten van kleederen voorzien, den hongerigen „ ſpyzigen, en alle elendigen in hunne nooddruftigheden „ ondersteunen zal;" het einde, waar toe zulks geſchieden moet, is „ om hunne tegenſpoeden te verligten, om hunne „ rampen en ſmarten te verzagten, en met één woord, om „ alles toe te brengen, wat ſtrekken kan, om hen in hunnen „ jammerlykſten en elendigen ſtaat op te beuren."

Dan zal men zich in het uitoefenen van den Pligt der Weldadigheid alleen vergenoegen, met zynen evenmensch tydlyk gelukkig te maken? Het is 'er ver van daan; want zo ver de Ziel in voortreffelykheid het Lighaam te boven gaat, zo veel

ho-

hoger heeft men de eeuwige belangen van den Mensch boven zyne tydlyke te waarderen. Dus oordeelt een Mensch, die de Weldadigheid regt oefent. Hy neemt uit dien hoofde niets meer ter harte, dan den eeuwigen ſtaat van zynen Naasten. Hy wend alles aan, om hem een geluk te doen bereiken, niet ſlegts beſloten binnen de enge palen van een kortſtondig leven, maar dat onveranderlyk is, en genoten word, in de gewesten der Eeuwigheid. Hy agt zynen tyd niet te kostelyk, maar koopt denzelven uit, om, by gunſtige gelegenheden, elk en een iegelyk, met nuttige vermaningen, waarſchouwingen en raadgevingen, trouwhartig te hulpe te komen. Den blinden zoekt hy te leiden, den verdwaalden op het regte ſpoor te brengen. Den ſchoonen Godsdienst pryst hy aan als het heilzaamſte middel in tegenſpoed en wederwaardigheden. Hy onderregt den onkundigen, hy beſtraft en waarſchouwt den Zondaar tegen het eeuwig verderf. Den twyfelenden en den mismoedigen beurt hy op. Met een woord, hy is, omtrent alle geestlyke nooden en gebreken, niet minder mild in 't uitdeelen van geestlyke gaven, als in 't uitreiken van lichaamlyke, daar ze vereischt worden.

Zie daar het pryzenswaardig Voorbeeld, 't geen alle Menſchen verpligt zyn te volgen. Op dusdanig eene wyze behoorden wy allen te handelen, als redelyke menſchen, als wezens, die met zo veele ſchoone hoedanigheden begaafd zyn, boven de andere Schepzelen, die wy rontom ons beſpeuren. — Onze Weldadigheden zyn wy niet alleen verſchuldigd aan dezen of dien, welken wy als waardige voorwerpen beſchouwen, of die wy om zekere reden willen begunſtigen. Wy hebben wel in de eerſte plaats raad te pleegen met onze byzondere betrekkingen, en hier aan boven al te beantwoorden; maar wy mogen geene elende, geen gebrek ongevoelig zien lyden, en onzen onderſtand weigeren, indien onze hulp dat ongeval eenigermate verligten kan. Wy moeten aan alle elendigen, aan allen, die hulp noodig hebben, onze hulp en onderſteuning toevoegen. En ſchoon men al de Weereld niet met dadelyke onderſteuning kunne byſpringen, moet men nochtans weten, dat zulks ons niet ontſlaat van een ieder te helpen, dien men in nood ziet, en redden kan. Men kan tog op veelerleie wyzen zynen Naasten de behulpzame hand bieden, en hem in zyn lyden trachten te verligten. Indien men goed en geld ontbreekt, kan men de elendigen door zyne voorſpraak by anderen helpen; met hunne nooden aan Vermogenden voor te dragen; op zulk eene, en diergelyke, wyze kan

men al de Weereld, ieder Noodlydenden, hulp en byſtand bieden.

Tot zulk een gedrag en handelwyze zyn wy boven al verpligt, willen wy ons den eernaam van Kristenen waardig maken. Onze voornaamſte pogingen moeten zyn, om de bevelen van het Euangelie op te volgen. Indien wy betuigen in het zelve te gelooven, en naar deszelfs Wetten niet leven, dan toonen wy voorwaar, dat ons hart het minſte deel niet heeft, in het geen wy met den monde belyden. — De eerſte en voornaamſte bevelen nu van het Euangelie zyn, de Oefening van *Liefde* en *Weldadigheid* aan alle Menſchen; hoewel wy allerbyzonderst deze pligten verſchuldigd zyn aan Deugdzame Kristenen, in de Heilige Schrift genaamd *Huisgenoten des Geloofs*. Zulken, die door wederwaardigheden, rampen, jammeren, elenden, ſmarten en ongelukken, gedrukt worden; zulken moeten wy eerst en voor al helpen en onderſteunen. Arme en behoeftige Huisvaders, welke voor eenen zwaren en moeijelyken arbeid te gering een loon trekken, om, bezwaard met vele kinderen, het noodige onderhoud te verzorgen voor een talryk huisgezin: Weduwen en arme verlaten Weezen, die door het verlies van hem, welke hun het noodige door zyn vlyt en naarſtigheid bezorgde, nu buiten ſtaat geraakt zyn, om zich zelven te helpen, — Zie daar de allergepaſtſte voorwerpen, om Weldadigheid aan te oefenen, zie daar voorwerpen, die een ieders ontferming opwekken, en elk tot medelyden bewegen moeten.

Dat wy dan nimmer nalatig bevonden mogten worden in het oefenen van dezen ſchoonen pligt, den pligt van *Weldadigheid*. Onze Landgenoten zyn altoos wegens deze Deugd beroemd geweest; laten wy, hunne opvolgers, ons dien voortreffelyken naam niet onwaardig maken, maar beſtendig met de daad toonen, afſtammelingen te zyn van een Volk, in wier midden de veiligſte toevlugt voor Behoeftigen en Noodlydenden te vinden is; van een Volk, wiens land gebouwd is door weldadigheid.

Hoe groot is niet het genoegen, dat 'er ligt in Arme en Noodlydende Menſchen te helpen, te onderſteunen, en uit hunnen elendigen ſtaat te rukken? Geene aandoeningen zyn onvermengder; geen wellust en vermaak kan 'er uitgedagt worden, dat zuiverder is. De vrywillige, gunſtige en blymoedige betragting van dezen pligt vervult de Ziel met een ongemeen genoegen; arme ongelukkigen, jammerlyke elendigen te onderſteunen, ſtort haar eene onafbeeldelyke Wellust in.

hi. Menſchen te helpen in nooden, te verkwikken in elenden, vervult het hart en den boezem met blydſchap; zo dat geen Vermaak, geen Wellust het gemoed gevoeliger noch verkwikkelyker kunne aandoen. — De bewegingen van medelyden, ſchoon zy het hart in een zeker opzigt doen lyden, behooren nogtans geenzins onder die onaangename geſteldheden, die het gemoed prangen en benauwen. — Ze zyn een zeker aangenaam gemengd bitter, dat eene onverbeeldelyke ſtreeling geeft; even gelyk het gehemelte dikwils veel ſtreelender aangedaan word, door iets waar in eene kleine gifte bitterheid gemengd is, dan door laffe en walgelyke zoetigheden. — Wy nemen in de gevallen van anderen deel; wy nemen 'er hartlyk deel in; en zommige dezer gevallen verwekken in onze Ziel eene zekere ſmart en tedet medelyden; zomtyds eene zeer gevoelige, eene alleraandoenelykſte ſmart; maar deze aandoeningen hebben dat onaangename geenzins, dat zommige verdrietelyke omſtandigheden medebrengen; het gemoed is 'er in tegendeel ten eenemaale mede ingenomen; en het zou voor de Ziel onlydelyk zyn, gedwongen te worden, 'er geen deel in te nemen. — Dan de ongevallen van anderen te mogen verzagten, den nooddruſtigen te helpen, den lydenden te onderſteunen, ſtreelt de Ziel met zulk eene onnagaanbare Wellust, en mengt zo verkwikkelyk een zoet in dat lyden, ('t geen wy anders den naam van medelyden geven, en beſtaat in het hartlyk deel nemen in de elenden van anderen,) dat waarlyk de ſmaak van 't zelve aan het gemoed met geen woorden uit te drukken zy. Nooit tog was iemand, wanneer zyn medelyden gaande gemaakt was, wanneer zyne ingewanden van ontverming rommelden, in ſtaat, om de aangenaamheid, om het geen de Ziel in die oogenblikken gevoelde, regt af te beelden. — De tranen kunnen ons langs de wangen loopen; terwyl wy nogtans meêr, oneindig meêr, genoegen in ons gemoed ontdekken, dan wanneer wy ſchaterende lachen. — De uitgelatenſte vrolykheid geeft niet altoos het meeſte genoegen; het hart kan dikwils eene heimelyke kwelling verbergen, die het verſcheurt: maar het genoegen zal men in waarheid onvermengd vinden, in dien tyd, wanneer men zyne milde hand uit erbarmenis uitſtrekt aan medelydenswaardige Schepzelen; wanneer men arme bedrukte Weduwen mag helpen, die, zonder hulpe levende, het dierbaarſte, dat zy bezaten, aan het verdervelyk graf hebben moeten overgeven. — Wanneer men onderlooze Weezen, tedere Wigtjes, die alle hulp van anderen nog noodig hebben, als magtloos en buiten ſtaat zynde, om voor zich zelven, of hun behoud te kunnen

zorgen, die van gebrek zouden moeten vergaan, indien zy de hulp van anderen misten, die hunne onnoozele handjes uitstrekken, niet wetende wat zy grypen zullen; dezen te helpen, dezen te ondersteunen, den zulken barmhartigheid te bewyzen; ô! Dat is eene bron van waare blydschap, van het allerzuiverste genoegen!

C. V. D. C.

DE AANMERKELYKE GOEDE UITWERKINGEN VAN RUIME GIFTEN VAN GEMEEN ZOUT, IN EEN BUITENGEWOON GEVAL VAN WORMEN.

(*Medical Transactions.*)

DANIEL NEAL, uit *Cheshire*, werd, in February 1757, van sterke pynen in zyne Maag aangetast, vergezeld met walging, braken, verstopping van de Ingewanden, en een byna geheele beroving van slaap-en eetenslust. In deeze omstandigheden, vermagerde hy zeer schielyk, en was niet in staat van recht te gaan of te staan; zyn Buik werd klein en hard, en zo nauw samengetrokken, dat 't borstbeen den Navel bedekte, zo dat dezelve bezwaarlyk konde ontdekt, of met de vinger gevoeld worden. Zyn Water was altyd melkachtig, en liet schielyk een dik wit zetzel doorzakken, de ontlastingen waren zeer hard en zwaar, gelykende naar die der Schaapen, alleenlyk zynde van een bruine kleur. Hy had in 't geheel geen Stoelgang, zonder 't een of ander Geneesmiddel. In deeze bedroefde omstandigheden zocht hy overal om hulp, beproefde een menigte van Geneesmiddelen, maar alles te vergeefs. Omtrent 't midden van den Zomer 1765, werd hy in een nabuurig Ziekenhuis toegelaaten, 't welk door Mannen van veel kennisse en ervaarenheid in de Kunst, bediend werd. Men nam aldaar veel oplettendheid omtrent hem, en alles werd in 't werk gesteld, wat waarschynlyk was dat hem helpen zou; dog niet beter wordende, en verdrietig tegen 't gebruik der Geneesmiddelen, werd hy op 't eind van zeven weeken, op zyn eigen verzoek, ontslagen, en keerde weder te rug naar huis, wenschende dat de dood een schielyk einde mogte maaken van zyne elenden, welke hy zo lang hadde moeten ondergaan; waar tegen hy geloofde, dat geen ander hulpmiddel was. Hy zukkelde in deeze droevige omstandigheden vóort tot den volgenden Kerstyd; wanneer hem van een Buurman geraaden werdt, om zout en water te drinken, dewyl

wyl dien bewust was, dat 'er eens iemand door geneezen was, welke verſcheide jaaren van dezelfde zoort van pynen in de maag en buik aangetast was geweest. Aangemoedigd door dit Verhaal, werd hy zeer begeerig 'er de Proef van te neemen; dewyl zyn ongemak nu ten naasten by ondragelyk geworden was. Dus wanhopig geſteld zynde, liet hy den volgenden morgen twee ponden gemeen zout, in twee pinten bronwater ontbinden; 't welk hy in minder dan een uur tyds opdronk. Schielyk daar op gevoelde hy hem zelfs zeer benaauwd in de Maag, werd zeer misſelyk en braakte ſterk; onder de vierde pooging, gaf hy een half pint Wormen op, zynde gedeeltelyk *Ascarides*, gelykende de overigen naar die Wormen, welke dikwils in de maag der Paarden gevonden worden, uitgezonderd dat ze veel kleiner waren, ter grootte ten naasten by van een korrel Tarwe: hier op bewerkte 't zout zich ſchielyk een doorgang door de Ingewanden heen, welke geduurende de voorgaande veertien dagen geheel geſloten geweest waren, en hunne werking niet verricht hadden. Hy kreeg nu vyf of zes zeer overvloedige ſtinkende Stoelgangen met bloed gevermd; en ontlaste daarin, ten naasten by, een gelyke hoeveelheid van dezelfde zoort van Wormen, welke hy gebraakt hadde. Zeer afgemat zynde wegens deeze geweldige werkingen, ging hy naar bed, en viel ſchielyk in een gerusten zachten ſlaap, welke twee uuren duurde; geduurende dien tyd zweette hy zeer ſterk en ontwaakte, zeer verfrischt zynde: in plaats van zyne gewoone pynen, klaagde hy nu alleenlyk over een rauwheid in zyn Keel, Maag en Ingewanden, vergezeld met een byna onleschbaare dorst; om die weg te neemen, dronk hy veel koud water, hui, karnemelk, en al wat hy maar krygen konde; 't water, 't welk hy nu loosde was weinig, en met groote moeite, zynde ſterk verzaadigd met 't zout, waar uit een zeer lastige *dyſuria* en *ſtranguria* ontſtond. Deeze toevallen verminderden evenwel trapswyze, door een ruim gebruik van de koude vochten te vooren gemeld; den derden morgen daar aan volgende, was hy zo wel weder herſteld, dat hy nog twee ponden zout meer nam, in een gelyke hoeveelheid water als van te vooren ontbonden. De uitwerkingen 'er van waren, ten naasten by, dezelfde als de eerſte reis, uitgezonderd dat de meeste Wormen nu geborſten waren, en met een aanmerkelyke meenigte ſlym ontlast wierden. De dorst en *ſtranguria*, enz. kwamen even geweldig als te vooren wederom; doch weeken ſchielyk en gemakkelyk op de voorgaande behandeling. Hy zweette drie dagen lang zeer overvloedig, ſliep gemakkelyk, en kon op dien tyd zyn lighaam vryelyk uitſtrekken; op

den

den vyfden dag verliet hy zyn bed, en ſchoon zwak zynde, konde hy evenwel rechtop wandelen; zyne krachten en eetenslust kwamen ſchielyk wederom, en hy is nu volkomen gezond en wel. Twee of drie morgens voor de volle, en verandering van de Maan, houdt hy nog aan een half pond zout, in een pint water ontbonden, te neemen, alleen uit voorzorge; ſchoon hy niets meer gevoelt van zyn oud ongemak.

EENIGE NUTTIGE AANMERKINGEN OVER DE NATUUR, EN HET VERTOON, DER PLANEETEN.

Aan de Heeren Schryveren der Hedendaagſche Vaderlandſche Letteroefeningen.

MYN HEEREN!

„ UW *Mengelwerk* niet enkel geſchikt zynde, om alleen
„ den doorkundigen, maar ook min geoefenden, een
„ aangenaam en leerzaam onderhoud te verſchaffen, neem ik
„ met deezen de vryheid, om UL. dit kleine Stukje, over de
„ Natuur en het Vertoon der *Dwaalſtarren*, uit het Engelsch
„ vertaald, mede te deelen; een breeder Vooraſſpraak, voor
„ zo kort een Vertoog, zou onvoeglyk weezen. Met genoe-
„ gen zal ik het geplaatst zien, en wensch dat het daar mede
„ geleezen worde". Blyvende *enz.*

De Planeeten zyn klootſche, duistere en oneffe Lichaamen, welke al haar Licht van de *Zonne* ontvangen. Aan de ruwheid der Oppervlakten van de Planeeten, zyn wy verſchuldigd, dat zy het licht van elk deel tot ons te rug kaatzen. Gezigtkundige Schryvers betoogen, dat de beeldtenis van eenig voorwerp, afgekaatst van een ronden Spiegel, meer en meer verkleint, naar maate het oog verder van den Spiegel af is. Indien, derhalven, de Oppervlakten der Planeeten glad en effen waren, zouden ze voor ons onzigtbaar weezen: dewyl het beeld der *Zonne* van een derzelver te rug gekaatst, te klein zou weezen, om het oog merklyk aan te doen, of, ten minſten zouden zy zich enkel als een verlichte ſtip vertoonen, daar nu haare middellynen eene merkbaare grootheid hebben: naardemaal die Oppervlakten der Planeeten, ruw zynde, elk punt van dat halfrond, door de *Zon* verlicht, het Licht allerwegen afkaatst, en dus het Lichaam van de Dwaalſtar zigtbaar maakt in alle afmeetingen. —— Het dus ver gezegde kan opgehelderd worden door de volgende Proefneeming.

ming. Zet een Zilveren Kloot van omtrent twee duimen middellyns en wel gepolyst, in de Zon; de ſtraalen, welke daar op vallen, verſchillend afgekaatst zynde, naar gelange hunner onderſcheide raakingen op de ronde oppervlakte, zullen alleen van één punt des kloots ons in 't oog komen, en dus als een kleine heldere ſtip; terwyl het overige der oppervlakte in 't duister blyve. Laat vervolgens deeze Kloot in het water, 't geen men gebruikt om 't Zilver wit te maaken, gekookt, en vervolgens desgelyks in de Zon gezet worden, gy zult eene geheel andere uitwerking beſchouwen, en zien dat de Kloot zich in alle deelen wit of verlicht vertoone: want dit vogt neemt de gladheid van het polysten weg, maakt de oppervlakte ruw, in voege dat elk punt van dezelve de ſtraalen des Lichts, in allerlei rigtingen, te rug kaatze.

Elke Planeet heeft de helft haarer oppervlakte verlicht: en dit verlichte Halfrond is altoos na de *Zon* gekeerd, het andere Halfrond der Planeet is donker. Nauwkeurig geſprooken, zou men moeten zeggen, dat ze een weinig meer dan de helft verlicht is; dewyl de *Zon* ieder Planeet in grootte verre overtreft. Maar dit verſchil tusſchen het verlichte, en het donkere deel, is onmerkbaar; vermids de afſtand der *Zonne* van elk der Planeeten zo groot is, dat het Licht der *Zonne* aangemerkt mag worden, als in evenwydige lynen daar op vallende.

De Benedenſte Planeeten, in kleinder Loopkringen dan onze *Aarde* rondsom de *Zon* zich beweegende, hebben zomtyds meer, zomtyds min van het verlichte halfrond onswaards gekeerd; en dus vertoonen zy, daar het verlichte deel alleen voor ons te zien is, door een goeden Teleskoop, alle veranderingen, welke wy in de *Maan* waarneemen, nu eens gehoornd, gelyk de Nieuwe Maan, dan eens half en ook geheel vol, *enz.*

Deeze verſchillende geſtalten der *Benedenſte Planeeten* leveren een voldingend bewys op, dat ze rondsom de *Zon* beweegen, in loopkringen kleinder dan die onzer *Aarde*. Toen COPERNICUS eerst zyn gevoelen over het Zonneſtelzel uitgaf, wierp men hem tegen, dat het niet waar kon weezen; dewyl, indien het met de daad zo was, als zyn Stelzel inhieldt, de Benedenſte Planeeten, zich in verſchillende gedaanten moesten vertoonen, overeenkomſtig met haare onderſcheidene ſtanden, met betrekking tot de *Zon* en de *Aarde*. — COPERNICUS erkende de rechtmaatigheid van deeze gevolgtrekking; doch merkte aan, dat de altoos ronde gedaante, waar in de Planeeten zich vertoonden in ons oog, enkel moest toegeſchreeven worden aan den grooten afſtand, dat, indien wy ze

van

van nader by konden beſchouwen, dezelfde wisſelingen van aanſchyn als wy nu in de *Maan* waarneemen, ook in de Planeeten zigtbaar zouden weezen. De Verrekykers, naa den dood van COPERNICUS uitgevonden, hebben de bondigheid van dit antwoord, aan aller oog, overtuiglyk getoond. — De afſtand der voorwerpen, inzonderheid lichte en lichtgeevende, belet ons derzelver waare gedaante te zien. De vlam van een fakkel, of van een kaars, ſchoon met de daad van eene Coniſche gedaante, vertoont zich, op eenen afſtand, rond als een Star of Planeet.

De *Bovenſte Planeeten*, zich rondsom de *Zon*, in wyduitgeſtrekter loopkringen, dan onze *Aarde*, beweegende, keeren altoos het grootſte gedeelte haarer verlichte Halfronden na ons toe, en hebben dus beſtendig de gedaante van een volle Maan, uitgenomen *Mars*, die zich zomtyds vertoont als een omtrent volle Maan. De wandelkring der *Aarde* is zo klein, in vergelyking met de loopkringen van *Jupiter* en *Saturnus*, dat die Planeeten bykans dezelfde halve ronden onswaards, en na de *Zon* toe keeren: te welker oorzaake die Planeeten altoos rond gezien worden door een Verrekyker.

De *Benedenſte Planeeten* ſchynen het helderst niet; wanneer zy, door een Teleskoop gekeeken, zich rond of vol vertoonen. Dr. HALLEY heeft getoond, dat *Venus* helderst ſchynt, als zy omtrent veertig graaden van de *Zon* verwyderd is. 't Is waar zy vertoont, in dien ſtand, maar één vierde van haar verlicht Halfrond aan de Inwoonderen der *Aarde*, door een Verrekyker; de gedaante hebbende van de Maan, als deeze drie dagen oud is; doch zy bevindt zich dan zo naby ons, dat dit vierde gedeelte ons meerder lichts verleent, dan haare geheele verlichte ſchyf, wanneer zy op den grootſten afſtand van ons is. — In deezen ſtand, ten opzigte van de *Zon*, wordt *Venus* menigwerf by dag gezien, en is, door 't onkundig Gemeen, wel eens voor een Nieuwe Star genomen: 's nagts is haar licht zo ſterk, dat het ſchaduw veroorzaake, 't welk geen der andere Hemelſche Lichaamen doet, behalven de *Zon* en de *Maan*. — Op dien zelfden voet als Dr. HALLEY omtrent *Venus* ſpreekt, mogen wy ook aanmerken dat *Mercurius* het helderst voor ons ſchyne, als hy op 't verſt verwyderd is van de *Zon*.

Alle de Planeeten vertoonen zich Wit: dewyl derzelver Oppervlakten alle de lichtſtraalen afkaatzen, en door derzelver mengeling de witte kleur veroorzaakt wordt. — Men ontdekt, nogthans, eenig onderſcheid in de kleur der Planeeten: dewyl derzelver Oppervlakten verſchillend zyn, zal deeze de ſtraa-

straalen van zekere Kleur sterker te rug kaatzen, dan geene. Dus heeft *Mars* iets roodagtigs; het licht van *Venus* trekt na den geelen; dat van *Jupiter* is gansch wit; en de kleur van *Saturnus* duisterder en doffer dan van alle de overige, 't welk eenigermaate moet toegeschreeven worden aan den verbaazenden afstand van ons.

De *Planeeten* worden, door haare beweeging rondsom de *Zon*, niet altoos in het zelfde gedeelte des Hemels gezien; maar nu in 't eene dan in 't andere: van deeze verplaatzing, en eenige Schyn-ongeregeldheden by haaren loop, hebben zy den naam van *Planeeten* of *Dwaalsterren* gekreegen.

Ligtlyk kunnen wy, met eenen opslag van het oog, de Planeeten van de Vaste Starren onderscheiden; zy geeven naamlyk een bestendig en eenpaarig licht, daar de Vaste Starren altoos flikkeren.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN PAAUWIES.

(Volgens BUFFON.)

(Vervolg van Bladz. 119.)

IV. TOt *Paauwiesen* kan men ook brengen een Vogel, naar 't geschreeuw, 't welk hy maakt, *Tacou*, en ook wel *Jacupema* geheeten.

MARCGRAVE is de eerste die van deezen Vogel gesprooken heeft, eenige Vogelbeschryvers, naa hem, als KLEIN en RAY, hebben hem onder de *Phaisanten* geplaatst; terwyl andere, als BRISSON en EDWARDS, hem tot de *Kalkoënen* brengen; dan hy behoort tot de eene noch tot de andere soort. — Hy is geen *Kalkoen*; schoon hy een roodagtige huid onder den hals hebbe: want hy verschilt 'er van in zeer veele andere hoedanigheden, en ook in grootte, kunnende nauwlyks een *Gemeen Hoen* evenaaren; als ook door den Kop, die, voor een gedeelte, met pluimen bedekt is, en door zyn Kuif, welke veel meer overeenkomsts heeft met die der *Paauwiesen*, dan der Gekuifde *Kalkoenen*; ook door de Pooten, welke geene Spooren hebben; voorts bespeurt men by den *Tacou*, beneden aan den hals, dat hairbosje niet, noch op den Bek dien spieragtigen Lel, zo uitsteekende eigenschappen van den *Kalkoen*; ook spreidt hy de Staartvederen niet uit, op de wyze van een scherm. — Hy is geen *Phaisant*: want hy heeft een' smallen en langwerpigen Bek, de Kuif der *Paauwiesen*, een dunnen Hals, een vleeschagtig vlies onder de Keel; de Staartpennen alle even lang, een zagte en bedaarde geaartheid; alle hoe-

hoedanigheden waar in hy van de *Phaiſanten* verſchilt. In 't Geluid, 't welk hy ſlaat, is hy zo wel van den *Kalkoen* als van den *Phaiſant* onderſcheiden. Welk een Vogel is het dan? Het is een *Tacou*, die eenige overeenkomende hoedanigheden heeft met den *Kalkoen* (het lelagtig Vlies aan de Keel, en de Staart uit even lange pennen zamengeſteld); met den *Phaiſant* (het Oog omringd door eene zwarte Huid, korte Wieken en een langen Staart); met den *Paauwies* (den langen Staart, de Kuif, en zagtheid van aart); doch die zich van allen onderſcheidt door genoegzaame kenmerkende onderſcheidenheden, welke ook genoegzaam in getal zyn, om 'er eene byzondere ſoort van te maaken, en voor te komen, dat men deezen Vogel met geenen anderen verwarre.

't Lydt geen twyfel of de *Guan*, of *Quan* van den Heer EDWARDS, dus geheeten in de *West-Indien*, waarſchynlyk door de *Wilden*, eene verſcheidenheid uitmaake van de gemelde *Tacou*; van welke hy niet verſchilt dan daar in, dat hy min hoog op de Pooten is, en Oogen van eene andere kleur hebbe; naar 't zwarte hellende, volgens MARCGRAVE, en, naar 't zeggen van EDWARDS, van een donker vuile oranje kleur.

Zwart, met bruin gemengeld, is de heerſchende kleur der Pluimadie, men ziet 'er verſcheide weerſchynen in, en eenige witte vlekken op den Hals, de Borst, den Buik *enz.* de Pooten zyn helder rood.

Het vleesch van den *Tacou* is goed tot ſpyze. Alles wat men van zyne andere eigenſchappen weet, heb ik voorgedraagen in 't begin deezer afdeelinge; de verſchillendheden opnoemende, welke hem onderſcheiden van de Vogelen, met welke men hem heeft willen vergelyken.

De Heer RAY houdt hem voor een Vogel van dezelfde ſoort als de *Coxotilli* van FERNANDEZ; deeze ondertusſchen is veel grooter, en mist aan de keel dat vlies, 't welk ten kenmerk ſtrekt van den *Tacou*.

V. De Schryvers vermelden ons niets van het Wyfje van den *Tacou*, uitgenomen de Heer EDWARDS, die gist dat het geen Kuif hebbe: volgens deeze eenige aanduiding, en de vergelyking der nauwkeurigſte Afbeeldingen en opgezette Vogelen, veronderſtel ik, dat de Vogel, doorgaans *Marail* geheeten, en welke wy den naam geeven van den *Groenagtigen Phaiſant van Cayenne*, het Wyfje kan weezen; of ten minſten eene verſcheidenheid onder de *Tacous*: want ik ontdek daar in veele merkbaare overeenkomſten met den *Guan* van den Heer EDWARDS, in de Grootte, in de kleur der Pluimadie, in de geheele Gedaante, uitgenomen de Kuif, welke het Wyfje niet

moest

moest hebben, in de houding des Lichaams, de langte van den Staart, de Kring van een roode Huid rondsom de Oogen (*), de roode en kaale plek onder de Keel, het maakzel der Pooten en van den Bek, *enz.* Ik beken ook eenige verſchillendheden ontmoet te hebben. De Staartpennen zyn in kookers gelyk die van den *Phaiſant*; en niet alle even lang, gelyk in de *Guan* van EDWARDS, en de Neusgaten vindt men niet aan het grondſtuk des Beks. —— Doch het zou geenzins moeilyk vallen, een groot aantal ſoorten, onder het Gezin der Vogelen, op te noemen, in welke het Wyſje nog meer van het Mannetje verſchilt, en waar in men verſcheidenheden, op grooter afſtand van elkander ſtaande, aantreft.

De Heer AUBLET, die deezen Vogel in 't eigen Land zyner geboorte gezien heeft, onderrigt my, dat hy gemaklyk te temmen valt, en goed vleesch verſchaft, lekkerder dan dat van den *Phaiſant*, door dien het ſappiger is; hy voegt 'er nevens, dat het eene weezenlyke *Kalkoen* is; alleen veel kleinder dan die eigen geworden is aan *Europa*: dit opneemen voor een *Kalkoen* levert een trek te meer op, in opzigte van gelykheid met den *Yacou*.

Men ontmoet deeze Vogels niet alleen op *Cayenne*, maar ook in de Landſtreeken, door de Rivier der *Amazoonen* beſpoeld, althans wanneer men op de gelykheid van naam moge afgaan: naardemaal de Heer BARRERE ſpreekt van een *Marail* der *Amazoonen*, als van een' Vogel die een zwarte Pluimadie, een groenen Bek, en geen Staart heeft. Wy hebben reeds gezien, dat men onder de *Paauwieſen* eenige zonder Staart aantreft, welke men voor Wyſjes hieldt; zou zulks ook by de *Marails* plaats vinden? Over de meesten deezer vreemde Vogelen, zo weinig bekend, kan men, ter goeder trouwe te werk gaande, niet wel anders dan twyfelend en giſſend ſpreeken.

VI. De *Caracara*, dus geheeten naar het geluid 't welk zy ſlaat, is die ſchoone Vogel der *Antilles*, van welken Vader DU TERTERE eene beſchryving gegeeven heeft, indien alle de Vogels van *America*, welke men voor *Phaiſanten* genomen heeft, tot de *Paauwieſen* moeten gebragt worden, behoort ook deeze tot het laatstgemelde geſlacht: want de *Franſchen* in de *Antilles* geeven hem den naam van *Phaiſant*, gelyk ook Va-

(*) Deeze kaale Huid is blauw in den *Yacou*, en rood in den *Marail*; doch wy hebben reeds dezelfde kleurverandering waargenomen, tuſſchen de verſchillende Sexen, in de vleeschagtige vliezen der *Poulepeintade*.

Vader DU TERTRE, hun navolgende, doet. „ Deeze *Phaï-*
„ *ſant*, ſchryft hy, is een zeer ſchoone Vogel, van grootte
„ als een *Kapoen*, doch veel hooger op de Pooten, hy heeft
„ een veel langer Hals dan de *Haan*, de Bek en de Kop ge-
„ lyken naar die van een *Raave*; alle de veeren van den Hals
„ en de Borst zyn ſchoon ſchitterend blauw, en zo bevallig
„ van kleur als de Paauwen vederen: de rug is geheel en al
„ donker grauw, de Vleugels en de Staart, beide zeer kort,
„ zyn zwart.

„ Wanneer deeze Vogel getemd is, ſtelt hy zich zeer mees-
„ teragtig aan, byt de *Kalkoenen*, de *Gemeene Hoenders*, en
„ doodt ze zomwylen, hy tast ook de Honden aan. Ik heb
„ 'er een gezien, die een geſlaagen vyand der *Negers* was,
„ hy kon 'er geen een in 't perk dulden, of beet ze dat 'er
„ het bloed naa kwam". — Die van het vleesch deezer Vo-
gelen geëeten hebben, verzekeren my, dat het vleesch zo goed is als dat der *Phaiſanten* in *Frankryk*.

Hoe heeft de Heer RAY kunnen veronderſtellen, dat dusdanig een Vogel de Roofvogel was van welken MARCGRAVE, onder dien zelfden naam van *Caracara*, ſpreekt. 't Is waar, hy leeft in oorlog met de *Hoenders*; doch dit is alleen in den huislyken ſtaat, hy voert dezelfde vyandſchap tegen Honden en Negers. Men ontdekt daarin veel eer den jaloerſchen aart van een Huisdier, 't welk de zodanige niet kan dulden, die met 't zelve in de gunſte van den Meester deelen, dan de woeste geaartheid der Roofvogelen, die op andere Vogels aanvallen om ze te verſcheuren, en zich met het vleesch te voeden. ——— Voorts is het niet algemeen dat de Roofvogels goede ſpyze uitleveren, gelyk het vleesch van den *Caracara*. —— Eindelyk blykt het, dat de *Caracara* van MARCGRAVE, naar evenredigheid, veel langer Vleugels en Staart hebbe, dan die van den Vader DU TERTRE.

VII. FERNANDEZ ſpreekt van een Vogel der zelfde Landen, omtrent van dezelfde grootte als de bovengemelde, in de *Mexicaanſche Taal Chachalacalmelt* geheeten, tot gemak der uitſpraake, moge men hem *Chacamel* noemen. Zyne byzonderſte hoedanigheid beſtaat daar in, dat hy ſchreeuwt als een *Gemeen Hoen*, of liever als verſcheide *Hoenders* teffens: want hy maakt, naar men verhaalt, een zo ſterk en aanhoudend geſchreeuw, dat één deezer Vogelen zo veel geraas aanrigt, als een geheel hok vol *Hoenders*: van hier heeft hy den gemelden *Mexicaanſchen naam*, die zo veel zegt als de *Schreeuwende Vogel*. —— Hy is donker op den Rug, wit naar den bruine trekkende aan den Buik, de Bek en de Pooten zyn

blauw-

blauwagtig. — Hy onthoudt zich doorgaans in 't gebergte, gelyk de meeste *Paauwieſen*, en voedt daar zyne Jongen.

VIII. Wat de *Parraka* en de *Hoitlallool* betreft. Voor zo verre ik daar over kan oordeelen, uit de onvolkomene en gebrekkige aanwyzingen van FERNANDEZ en BARRERE, is de eerſte de *Parraka* des laatstgenoemden, die 'er den naam van *Phaiſant* aan toevoegt, en zegt, dat de veeren van den Kop rosagtig van kleur zyn, en eene ſoort van Kuif maaken: de tweede de *Hoitlallool* des eerstgemelden, die de heetſte ſtreeken van *Mexico* bewoont. Deeze Vogel heeft een langen Staart, korte Vleugels en een traage vlugt, gelyk de meesten, van welke wy thans geſprooken hebben; doch, in 't loopen, ſnelt hy de vlugſte Paarden voor uit; hy is kleinder dan de *Paauwieſen*; van den Bek tot het einde des Staarts gemeeten, ſlegts achttien duimen haalende; de heerſchende kleur is wit, naar den roſe trekkende; omtrent den Staart zwart, doormengeld met witte vlekken: doch de Staart zelve is groenverwig met een weerſchyn, omtrent gelyk de Vederen der *Paauwen*.

DE VOORNAAMSTE LEEVENSGEVALLEN VAN DEN BEROEMDEN DR. ASTRUC.

DR. ASTRUC ſtamde af van een oud Geſlacht in *Languedok*. Zyn Vader was een Proteſtant, en een Voorſtander van Verdraagzaamheid in den Godsdienst. Hy bezat eene grondige kennis van geleerde Taalen, en bedreevenheid in meest alle takken van Letterkunde. Naa het herroepen van het *Edict van Nantes* werd hy, egter, overgehaald om zich weder tot de *Roomſche Kerk* te vervoegen, by welke hy zyn' Zoon opvoedde. De Jonge ASTRUC, gebooren met de gelukkigſte geſteltenis, en voorzien van de wenschlykſte bekwaamheden, miste niet, onder 't opzigt van zynen Vader, eenen ſpoedigen voortgang te maaken, in de voorbereidende kundigheden.

Van Taalkennis genoegzaam voorzien, begaf hy zich na *Montpellier*, waar hy zich, in de Wysbegeerte, oefende, en, in den Jaare 1700, de waardigheid van Meester der Kunſten verkreeg. Zyne genegenheid bepaalde hem byzonder tot de Geneeskunde, en de gelukkige uitſlag, met welken hy dezelve naderhand beoefende, ſtrekte ten blyke, dat hy eene goede keuze gedaan hadt.

In den Jaare 1702 gaf hy eene Verhandeling uit over de *Gisting* (*Fermentation*), welke ſtrekte om zyne agting te vermeerderen. Schoon de Stookkunde toen weinig bekend was, betoonde hy, nogthans, in ſtaat te weezen, om dat onderwerp met eene vry groote maate van verdienſten te behandelen. Deeze Verhandeling beloofde veele andere goede voortbrengzels van zyne pen. RAIMOND VIEUSSENS, een zeer ſchrander en geleerd Geneesheer, merkte hem aan als geen veragtlyk Tegenſtander, en deedt hem de eer om aanmerkingen op zyn Werk uit te geeven. Dr. ASTRUC, wel in zyn ſchik met dit merkteken van onderſcheiding, beantwoordde deeze aanmerkingen in een Tegenſchrift, opgeſteld met die beleefdheid, welke hy verſchuldigd was aan de jaaren en de bekwaamheden van den Heer VIEUSSENS (*).

Dr. ASTRUC werd, in den Jaare 1703, tot de waardigheid van Geneesheer verheeven. Deeze eere welke de beoefenaars der Geneeskunde maar veel te algemeen aanmerken, als de eindpaal huns arbeids, zette zynen yver vleugelen by, en ſpoorde hem aan tot vlytiger naſpeuringen. Tot het Jaar 1710 beſteedde hy zyn geheelen tyd aan het leeren van eene Kunſt, tot welker voortplanting en uitbreiding hy geſchikt was. — De wyze waar op hy te werk ging, in het voortzetten zyns arbeids, verſchilde zeer veel van die men in 't algemeen volgde. Veronderſtellende redenkavelingen konden hem niet voldoen. In de Hospitaalen, en by 't Ziekbedde, zogt hy onderrigting en de oplosſing dier zwaarigheden, welke hy in de Boeken vondt. Van het bezoeken der Kranken, ging hy terſtond na zyn ſtudeerkamer, en tekende op wat hy gezien hadt. Hy vergeleek zyne waarneemingen met die der oude Geneesheeren; hy maakte Uittrekzels van hunne Werken; hy poog-

(*) De Heer VIEUSSENS was Hoogleeraar in de Ontleedkunde, op de Hoogeſchool te *Montpellier*, en maakte zich eerst bekend door de verbeteringen, welke hy opgaf wegens het maakzel der Harsſenen, en de verſpreiding der Zenuwen, waar in hy zyne beſchryvingen verder uitſtrekte dan die van WILLIS, en zommige deelen draagen nog zyn' naam, als: „Comisſura crasſioris nervi æmula Vieusſenii, „ membrana Vieusſenii, &c." In deeze *Neurographia* van VIEUSSENS zyn ook verſcheide aanmerkenswaardige proeven, wegens den omloop des Bloeds. Deeze Schryver heeft ook in 't licht gegeeven: *Nouvelles decouvertes touchant le Cœur*; en in een laater uitgekomen Stukje getoond, dat VALSALVA's ontdekkingen hem toebehoorden. Nog zyn 'er twee Stukjes van hem, naamlyk: *Novum Systema Vaſorum*, en zyne Verhandeling: *De Inventoribus*.

poogde nauwkeurig te weeten tot hoe verre zy de Geneeskunde gebragt, en waar zy dezelve gelaaten hadden; hy tekende de byvoegzels der laatere Geneesheeren op: en, door deeze middelen, ſtelde hy vaſte paalen aan de Kunst, welke hy hanteerde. In deeze naſpeuringen volgde hy ſteeds de keurige wyze, die zo uitmuntend doorſtraalt in zyne Verhandeling over de *Ziekten der Vrouwen*. Overtuigd dat het onmogelyk was, de Geneeskunde met eenen gelukkigen uitſlag te beoefenen, zonder eene grondige kennis der Ontleedkunde, beſteedde hy veel tyds om de verborgenheden daar van te ontdekken. En de aanmerkingen des betreffende, in zyne Werken verſpreid, zyn genoegzaam om hem voor een der kundigſte Ontleederen zyns tyds te doen erkennen.

Van deezen aart waren de bezigheden van Dr. ASTRUC, geduurende den eerſten tyd, dat hy de Geneeskunde hanteerde; ſtaande al dien tyd, kwam 'er niets van hem in 't licht. Eindelyk gaf hy zyne Verhandeling uit over de *Beweeging der Spieren*. Dit Werk werd zeer wel ontvangen; het was vol van nutte Waarneemingen, en in een zeer keurlyken ſtyl geſchreeven.

Ondertuſſchen viel het Hoogleeraarſchap in de Ontleedkunde, op de Hoogeſchool te *Thoulouſe*, open. De agting, door Dr. ASTRUC reeds verworven, deedt hem aanzien als de geſchiktſte perſoon om 't zelve te vervullen; en hy werd daar toe geroepen. Naa dat hy dit Ampt bekleedde, zag men zyne Verhandeling over de *Natuur der Verteering*, waar in veele oorſpronglyke bedenkingen voorkwamen, en veel ſchranderheids doorſtraalde. Dit onderwerp wekte op dien tyd de aandagt van alle de Geleerden in *Europa*. HECQUET, te *Parys*, hadt in de Schoolen het Stelzel der *Vermaaling* of *Verbryſſeling* ingevoerd; PITCARIN, in *Schotland*, 't zelve voorgeſteld, en verbeeldde zich de Uitvinder te weezen; hy geliet zich onkundig te zyn, dat de groote Hollander LEEUWENHOEK de eerſte was, die het aan den dag bragt. De Schotſche Hoogleeraar kon niet dulden, dat ASTRUC van hem in gevoelen verſchilde. De zugt om zich te wreeken deedt hem vergeeten, dat hekelagtige zetten, en ſcherpe ſtreeken, armlyke behulpzels zyn, om het mangel aan Redeneering en Proefondervinding te vergoeden, en dat een Puntdicht zeer veel verſchilt van een Bewysreden. Dr. ASTRUC, ſchoon zo vinnig aangetaſt, liet zich niet afbrengen van zyne doorgaande gemaatigdheid: hy beantwoordde het uitvaaren van zyn' Tegenſchryver in een' Brief, die vrylyk mag bygebragt worden,

als een voorbeeld van de gemaatigdheid en opregtheid, welke altoos in twistſchriften behoorde door te ſtraalen.

De zo wel verdiende agting door Dr. ASTRUC verworven, deedt hem aanzien voor een geſchikt Scheidsman, ten opzigte van Geneeskundige geſchillen; en in deeze gevallen, gaf hy blyken van de ſchranderheid zyns oordeels aan den eenen, en van zyne liefde voor de waarheid, aan den anderen kant. Het bekende geſchil tuſſchen de Heeren CHIRAC en VIEUSSENS beſliste hy met eene voorzigtigheid, welke hem niet min tot roem ſtrekte, dan zyne bedreevenheid daar in betoond.

In den Jaare 1717 begon hy, te *Montpellier*, zyne Leſſen te houden. Hy hadt van de Natuur alle hoedanigheden ontvangen, die in een openbaar Onderwyzer begeerd en verlangd worden. Duidelyk en onderſcheiden was zyne Leerwyze: zyne welſpreekenheid manlyk en kragtig. Zyne Kweekelingen bejegenden hem met alle kenmerken van hoogagting. LA MOTTE, een Geneesheer van geen den minſten naam, kreeg het in den zin om zyne bevordering te zoeken, door eene Verhandeling van ASTRUC, als zyn eigen, uit te geeven. Hy bragt de aanmerkingen, door deezen vermaarden Hoogleeraar, over de *Geneeswyzen*, opgegeeven, in de gedaante van een geregeld werk. Maar, niettegenſtaande de vermommingen en veranderingen daar in gemaakt, bleek dit Werk te veel verdienſten te hebben, om uit de handen van LA MOTTE te komen. De ſtaaltjes van vernuft, daar in uitſteekende, ontdekten het bedrog, en het Gemeen kende eerlang den weezenlyken Maaker. Eenige jaaren laater gaf hy zyne Verhandeling over de Ziektekunde in 't licht.

Zyn naam nam van tyd tot tyd in vermaardheid toe; zyne Leerlingen, door gansch *Europa* verſpreid, maakten den lof huns Leermeesters overal bekend. Zyn roem, te *Verſailles* vermeld, deedt hem een Jaargeld van zeven honderd Livres erlangen. In 't volgend Jaar gaf de Heer DODART, eerſte Geneesheer des Konings van *Frankryk*, hem eene belooning meer naar zyn ſmaak geſchikt; hy benoemde hem tot Opziender van de Mineraale wateren in *Languedok*.

De Peſt, die, in den Jaare 1721, te *Marſeilje*, woedde, en groote verwoesting aanrigtte, gaf aan Dr. ASTRUC gelegenheid om zyne verbaazende Kunde, en de uitgeſtrektheid zyner uitzigten, te toonen. Verſcheide beroemde Geneesheeren beweerden, in veelvuldige bekendmaakingen, met oogmerk om het Volk te blinden, en eene bedrieglyke geruſtheid in te boezemen, dat de kwaal niet beſmettelyk was, en dat de

vres

vrees dit denkbeeld hadt doen gebooren worden. Het zou nergens toe dienen, een berigt te geeven van de Verhandelingen, door welke zy poogden aan hunne ſtelling een beſtaanbaar voorkomen te geeven; het is genoeg aan te merken, dat Dr. ASTRUC met de baarblyklykſte zekerheid toonde, dat de Pest beſmettelyk was, en dat men, om de beſmetting te vermyden, alle gemeenſchap met de Lyders behoorde te ſchuwen.

Naa het behaalen deezer overwinning, begaf Dr. ASTRUC zich na *Parys*. Het was geene loutere nieuwsgierigheid, welke hem na de Hoofdſtad des Ryks dreef. Hy hadt ten roemryken oogmerke, zyne Verhandeling over de *Venuskwaalen* en zyne *Geſchiedenis van de Geneeskundige Faculteit te Montpellier* te voltooien. Hy vleide zich met het denkbeeld, van, in dit heiligdom der Weetenſchappen, hulpmiddelen daar toe te zullen vinden, welke hy elders, te vergeefsch, zogt.

Hy genoot niet lang de noodige tydruimte. De Eer hem toegedraagen beſtreedt zyne rust. De Koning van *Poolen* begeerde hem by zich te hebben, als eerſte Geneesheer. Dr. ASTRUC was niet geſchikt om een Hoveling te weezen. Even onbekwaam om te vleien als om te veinzen, kon hy niet begrypen, dat een vry gebooren en onafhanglyk Mensch eenige andere gevoelens kon hebben, dan zyne eigene. Hy vondt, overzulks, welhaast een wederzin in het Hofleeven. Eenige verwarring in zyne huishoudelyke zaaken gaf hem een voorwendzel om te vertrekken; en hy verliet, zonder na te laaten om de behoorlyke agting te betoonen, een' Vorst, die hem met gunstbewyzen hadt overlaaden. De lof hem geſchonken kwam met hem te *Parys*; waar hy bepaald hadt zyn vast verblyf voortaan te houden.

Niet lang was hy daar, of hy werd verkoozen tot een der Lyfartzen van den Koning; en, naa den dood van den Heer GEOFFROI, tot Hoogleeraar van het Koninglyk Collegie aangeſteld. Deeze belooning zyns arbeids ontving hy met het grootſte vermaak, naardemaal dezelve aan zyne heerſchende neiging by uitſtek voldeedt: naamlyk zyne begeerte om te onderwyzen.

In den Jaare 1736 ſloeg hy de laatſte hand aan zyn groot Werk over de *Venuskwaalen*, en gaf 't zelve uit. Het geſchiedkundig berigt, 't geen hy geeft van deeze Ziekte, is een Meesterſtuk van oordeelkunde en geleerdheid. De oorſprong ſchryft hy toe, aan de ontdekking der Nieuwe Weereld, door CHRISTOPHORUS COLUMBUS. De toevallen daar van, de verſchillende verſchynzels, onder welke zy zich vertoonen, ſtrekken ten onderwerpe van het tweede deel zyns Werks.

Welk eene menigte van naſpeuringen moet hy gedaan hebben, welk een doolhof van verwarring doordoold hebben, voor hy een geregeld en aaneenhangend Werk over die ſchriklyke ongemakken kon voor den dag brengen! —— Men heeft hem beſchuldigd wegens zyne eenpaarigheid, in zyne geneeswyze. Maar in Werken, op den voet van een ſtelzel ingerigt, is het onmogelyk alle de verſcheidene behandelingen, welke van omſtandigheden en toevallen afhangen, uit te drukken. Dit Werk maakte eenen verbaazenden opgang. Het werd met geen minder greetigheid geleezen, dan de *Inſtitutiones* van BOERHAVE; en in meest alle Taalen van *Europa* overgezet.

Schoon onledig, door de bezigheden aan zyn Ampt verbonden, vondt hy nogthans ledigen tyd om zich te vermaaken met zyn geest te laaten weiden in andere Weetenſchappen. Hy ſchreef verſcheide Verhandelingen, over de *Oudheden en de Natuurlyke Hiſtorie van Languedok*, die hy liet drukken.

Alles, wat wy dus verre gezegd hebben, overweegende, zal de Leezer, buiten twyfel, verwonderd ſtaan over de uitgeſtrektheid der kundigheden van Dr. ASTRUC; doch wy gaven ſlegts een gedeelte daar van op. Zyn uitgebreid vernuft hadt hem ook gebragt tot naſpeuringen in de gewyde Geſchiedenis, en hy heeft verſcheide verſtandige giſſingen nagelaaten, over de oorſpronglyke ſtoffen, waar van MOSES zich bediend hadt, in het opſtellen van het Boek *Geneſis*.

Een berugt geſchil tuſſchen de Genees- en Heelmeesters verſchafte hem eene nieuwe gelegenheid om zyne bekwaamheid te vertoonen. De vyf Brieven, toen uitgegeeven, ſchatte men hoog, zo van wegens de ſtoffe, als van wegen de ſchoone ſchryfwyze.

Te midden van de zwakheden des ouderdoms, begaf hem de ſterkte van geest niet. In het Koninglyk Collegie verklaarde hy, in 't Latyn, met de grootſte nauwkeurigheid, den aart van alle ziekten en derzelver geneeswyze. De getrouwheid, waar mede hy alle de pligten van eenen Hoogleeraar waarnam, zyne natuurlyke welſpreekenheid, de cierlykheid van zyn ſtyl en bevalligheid zyner uitſpraake, deedt hem het voorwerp van verwondering weezen, zo by vreemden als by zyne Landsgenooten. Men merkte hem aan als een Leidsman, die alle zwaarigheden en hindernisſen kon te boven komen. Zyne lesſen waren zo onderſcheiden verdeeld, en in eene zo natuurlyke en keurlyke orde geſchikt, dat de Leerlingen geene moeite hadden, om 'er nut van te trekken. Toen ze werden uitgegeeven, verkreegen zy algemeene agting, en geraakten op alle Hoogeſchoolen in gebruik. De Leerſtellingen van

ASTRUC werden die van ganseh *Europa*. Het belang 't geen de Kweeklingen doorgaans ſtellen, in den roem huns Meesters, bewoog zommigen zyner Toehoorderen om de begrippen, welke hy hun overgeleverd en verklaard hadt, gemeen te maaken; en deeze onderhandſche uitgaven, met veele gebreken van de Uitgeevers vermengd, veroorzaakten hem veel moeite en kommer.

Zyne *Verhandeling over de Gezwellen* werd met verbaazenden ſpoed verkogt, en dit ſtrekte ten voorteken van de gunſtige ontvangst zyns Werks *Over de Ziektens der Vrouwen*; twee jaaren laater door hem in 't licht gegeeven. Een Werk van dien aart ontbrak zeer. De Oude Geneesheeren hadden verwaarloosd, een byzonder onderzoek te doen op de Kwaalen, eigen aan de verſchillende geſteltenis en de zwakheid der Kunne, die het vermaak der Zamenſleevinge uitmaakt. Dr. ASTRUC bezat te veel kennis van de wereld om niet te verwagten, dat eene nieuwe beſpiegelende Leer, gegrond op proefondervindingen, welke oude ſtelzels om verre wierp, tegenſpraak zou ontmoeten. Het verwonderde hem overzulks geenzins, dat een der beroemdſte Geneesheeren van *Europa* twyfelingen ter baane bragt, wegens het werktuiglyke in de Maandſtonden, waar op hy aangedrongen hadt in zyn Werk. De opregtheid en welvoeglykheid, die in de Schriften van deezen grooten Man doorſtraalden, ſtrekten ten blyke dat geen zugt om iemands eer te rooven, of nyd, VAN SWIETEN tot het verwekken van dit geſchil aanzette, en dat Dr. ASTRUC voor overtuiging bloot ſtondt.

Hy hadt omtrent deezen tyd menigmaal gewag gemaakt van het uitgeeven zyner *Geſchiedenisſe van de Faculteit te Montpellier*; doch hem ontbrak tyd om 'er de laatſte hand aan te ſlaan. Het was een geluk voor 't Gemeenebest der Letteren, dat deeze Gedenkſchriften van een geleerde pen al de zuiverheid en fraaiheid van ſtyl ontvingen. De Heer LORRY, een beroemd Geneesheer te *Parys*, wiens Werken langen tyd zynen naam zullen vercieren, nam de zorg der papieren van Dr. ASTRUC op zich. Deeze Heer bragt ook eene uitgave te voorſchyn van Dr. ASTRUC's Verhandeling over de Ziektekunde, welke hy opcierde met eene Voorrede, vol van de verbaazendſte Geleerdheid.

Zodanig waren de voornaamſte Leevensbyzonderheden van Dr. ASTRUC. Weinig weet men van de omſtandigheden zyns huislyken leevens. Alleen bezig met het zorgvuldig waarneemen van de zaaken aan zyn beroep verbonden, hieldt hy weinig verkeering. Hy hieldt egter een zeer nauwlettend oog op

het onderwys en de opvoeding zyns Zoons. Dit was de eenige bezigheid om welker wil hy oordeelde zich, by tusschenpoozen, van zyn hoofdwerk te mogen ontslaan. Hy stierf op den 5 Mey, des jaars 1768; den ouderdom van 85 jaaren bereikt hebbende.

Het Lichaam der Geneeskundigen te *Parys* heeft zyn borstbeeld in hun Amphitheater geplaatst; een eere welke zy voorheen nimmer iemand hadden aangedaan, uitgenomen den beroemden WINSLOW.

VERGELYKING TUSSCHEN F. BACON EN J. LOCKE.

(*Uit het Engelsch.*)

MEn kan het niet als eene beuzelagtige zaak, of eene pooging van genoeglyk onderhoud ontbloot, aanmerken, eene vergelyking te maaken tusschen BACON en LOCKE, twee van de beroemdste Mannen, die oit onder de Menschen verkeerden, wier verstand en geleerdheid geëerbied zal worden, zo lang de liefde tot weetenschappen plaats vindt.

De bevordering van LOCKE was eene belooning zyner verdiensten, eene belooning van onkreukbaare trouwe en opregtheid, en de aller edelmoedigste poogingen om de zaak der Vryheid zyns Lands te handhaven, met het voordeel van den Handel te bevorderen en te verzekeren, door het ontwarren van de moeilykheden welke uit ons geld ontstonden. Hadt verdienste stand gegreepen, BACON zou veel vroeger de eere, waar mede hy bekleed werd, genooten hebben; en hadt hy ten vollen zyne verdiensten gekend, hy hadt zich noit zo laag geboogen om die eere te verkrygen.

De staatkundige gesleepenheid en vlammende eerzugt van BACON is rechtdraads overgesteld tegen de kunstlooze eenvoudigheid en nederigheid van LOCKE. De eerstgemelde was onvermoeid bezig om zich dienstvaardig aan te stellen, jegens elken Hoveling, die in staat was hem, ten aanziene van Staat en Eere, voordeel te doen. De laatstgemelde betoonde op geene Grootheid gesteld te weezen, en was op 't vermeerderen zyner Middelen niet greetig. Gelukkig in zichzelven en, niet haakende naar luisteryke eerbetooningen, antwoordde LOCKE, op de gelukwenschingen van een Vriend, die zich verheugde, dewyl hy een eerampt, met een inkomen van Duizend ponden 's jaarlyks, ontvangen hadt, met eene grootheid

heid van ziel eens Wysgeers waardig. „ Indien gy my wilt „ vergunnen om een Vriend, zonder eenige ſnorkery, de „ waarheid in te luisteren, zo is het eene Bevordering, by „ welke ik niets zal winnen, en ik weet niet of dezelve ten „ voordeele myns Lands zal ſtrekken, ſchoon ik tot dat einde „ alle myne poogingen zal inſpannen. Rykdommen kunnen „ bevorderlyk en hulpmiddelen weezen om zo veele heerlyke „ oogmerken te bereiken, dat het my voorkomt eer eene „ ydele trotsheid, dan Godsdienst of Wysbegeerte te wee- „ zen, zich te gelaaten als of men ze verſmaadde. Maar men „ kan ze te duur koopen. Myne jaaren en geſteltenisſe vor- „ deren, dat ik my het gewoel en der drukke bezigheden „ onttrekke; en het voortzetten van eenige naſpeuringen, „ welke ik op 't oog heb, maaken my de ſtilte dierbaarder „ dan eenige dier belooningen, door welke de openbaare „ ampten zo behaaglyk in de oogen flikkeren. Ik denk dat „ het weinigje 't welk ik bezit voor my genoeg is, ik ver- „ lang niet in aanzienelyker ſtaat, of met grooter ommeſlag te „ leeven, dan ik nu doe, of ryker te ſterven dan ik ben. „ Gy zoudt des eer reden hebben tot medelyden met de „ dwaasheid, die my in deezen maalſtroom brengt, dan om „ my geluk te wenſchen."

BACON en LOCKE beſteedden beiden een groot deel van hun leeven in het beoefenen der Wysbegeerte. Beiden verwisſelden zy het woelig geraas der menigte, met de ſtille eenzaamheid, waar zy hun tyd ſleeten met het doen van nieuwe ontdekkingen ten dienſte des Menschdoms. Maar BACON ſtortte neder van de hoogte der eere, vervuld met ſchaamte en ſpyt. LOCKE verkreeg grooter eere door weigeren, dan rykdom en uitwendig aanzien hem konden byzetten. Hy wees van de hand 't geen hy onbeſtaanbaar oordeelde, met het waarneemen van een hooger en gewigtiger pligt. Hy gaf het Ampt, hem van den Koning gegeeven, den Koning weder, zonder des eenig voordeel te willen trekken. De een was een *Wysgeer* en een *Hoveling*, de ander een *Wysgeer* en een *Chriſten*.

De Geleerdheid was voorlang verwoest door de *Noordſche Volken*, die als een watervloed *Europa* overſtroomden; zy herſtelden de vryheid, maar verdelgden de Kunſten. Te midden van deeze barbaarschheid, begon eindelyk een verward denkbeeld der Wysbegeerte van ARISTOTELES de overhand te krygen, eene Wysbegeerte zwanger van verborgenheden, veelal valsch en onuitlegbaar. Ondertusſchen vertoonden zich eenige groote vernuften als helderblinkende ſtarren, in wel-

ker

ker getal de beroemde Monnik BACON ook moet geplaatst worden. Deeze verſpreidden hun licht over verſcheide deelen der Geleerdheid, doch de ſtraalen werden welhaast onderſchept door de wolken van onkunde; men hieldt hun allen voor dwaallichten, en de Wysbegeerte bleef eene verborgenheid, aan welke geen verklaaren was. Deeze Wysgeeren werden met verſmaading behandeld, met ſchande overlaaden, door Kerkvergaderingen veroordeeld: men verbrandde hunne werken, en niet zelden viel de gevangenis hunne perſoonen ten deel. Men hieldt zich verzekerd, dat, indien eens dat kleed van duisternis, 't welk het gelaat der natuure bedekte, was weggenomen, de onbedagte geest van nieuwigheid de Menſchen zou aanzetten om alle verſchynzels in de zigtbaare wereld werktuiglyk te verklaaren. —— Tenlaatſten ſtondt de onſterflyke F. BACON op, verdreef de dikke duisterheden, zette de Wysbegeerte op den vasten zetel der Proefondervinding, en wees den weg aan om de Natuur in alle haare verhoolene werkingen na te ſpeuren, en haar als op de daad te betrappen. 't Is waar eene Wysbegeerte van dien aart was niet zeer geſchikt om eene zeer ſpoedige omwenteling te maaken in het Gemeenebest der Geletterden; doch haare vordering, die, gelyk de tyd, ſtil, langzaam, en zeker toegaat, zal in 't einde algemeen worden. „ Indien „ wy verwonderd ſtaan, zegt de ſchrandere Heer MALLET, „ over het gelukkig uitdenken van zulk een zamenſtel, onze „ verwondering moet nog verdubbelen, als wy nagaan dat „ hy dit zamenſtel niet alleen uitvondt, maar zo ver voltooide, en 'er nog zo veel meer van ſchetſte." En wat kan tot grooter eere van BACONS nagedagtenis ſtrekken, dan dat de groote BOYLE en de onſterflyke NEWTON op dit plan afgingen, en hunnen arbeid beſteedden, om dit gebouw zo verre te voltrekken.

LOCKE leefde in een tydperk wanneer de Geleerdheid verbaazende vorderingen maakte, niet alleen in *Groot-Brittanje*, maar door gansch *Europa*. In ſtede van zich toe te leggen om de Natuurkunde en de Proefondervindelyke Wysbegeerte, takken der Weetenſchap, aan welken toen zommigen der grootſte Mannen, die oit de wereld betraden, arbeidden, op te helderen, liet hy het voor hun over de wetten der Natuurlyke Wereld op te ſpeuren, en ſloeg een ander pad in. De *Heidenſche Wysbegeerte*, ten opzigte van de vermogens der Ziele, en de kunst van Redenkavelen, vermengd met eenige vernuftige Scherpzinnigheden, werd op de Schoolen ingeboezemd; en deeze onnatuurlyke vermenging van de *Chriſte-*

telyke Godgeleerdheid met de leer der *Peripatetiſche Wysgeeren*, hadt de denkbeelden van ARISTOTELES niet alleen eerwaardig, maar heilig doen worden. LOCKE ſtondt op om de zaak der Rede en der Waarheid te handhaven, om eere te doen aan het edelſte gedeelte onzer natuure, om de Ziel van ſlaaffche banden te vryen, en den Mensch te leeren, hoe hy de bekwaamheden zyner ziele moest aanwenden. Met dit oogmerk ſpande hy zyne kragten in, om 's Menſchen Ziel te kennen, en de werkingen daar van na te gaan; hy ontdekte meer diepverhoolene waarheden ten aanziene van de verſtandige vermogens en het beſtuuren des verſtands ter verkryginge van de waarheid, dan men ontmoet in alle de werken der Ouden. Op deeze wyze heeft hy, in weerwil van de ſterkſte tegenkantingen, de bovennatuurkundige beuzelingen, waar door de Menſchen bewoogen waren om klanken voor zaaken te neemen, en onverſtaanbaare wartaal voor diepe geleerdheid aan te zien, verbannen. Hy heeft den grondſlag gelegd van juiſte Oordeelkunde, de noodzaaklyke kunst om waarheid van dwaaling te onderkennen geleerd, en ons onderweezen, hoe het verſtand te beſtuuren om de waarheid te agterhaalen.

BACONS Verſtand was zeer uitgeſtrekt, en zyne Geleerdheid, groot. Onder verſcheide onderwerpen van hem behandeld, vindt men 'er veele van eenen Godsdienſtigen aart. Als eene overzetting der Pſalmen in *Engelſche verzen*, eene Geloofs-Belydenis, verſcheide Gebeden, het Character van een Geloovig *Christen* enz.

LOCKE daarentegen heeft ons gegeeven de *Redelykheid des Christendoms*, zo als 't zelve in de Schriftuur geleerd wordt. Een werk 't geen met het grootſte regt mag gewaardeerd worden als een der beste Boeken, zints den tyd der Apostelen over den *Christelyken Godsdienst* geſchreeven. Hy vervaardigde ook eene Uitbreiding, met Aantekeningen vergezeld, over de Brieven aan de *Galaters*, de *Corinthers*, de *Romeinen* en die van *Epheſen*. In beide deeze werken heeft hy de zaak der *Christenheid* verdeedigd; door aan te wyzen, dat haare Leerſtellingen gegrond zyn op de grondſlagen van Rede en Verſtand, heeft hy de ſterkte der *Deïsten* verbrooken: en alleszins getoond, dat het Euangelie eene Openbaaring behelst, den Vader der Lichten waardig.

Ik zou hier eene vergelyking kunnen maken, tuſschen de uitmuntende ſtukjes van LOCKE, over de Opvoeding, Brieven over de Verdraagzaamheid, zyne Twee Verhandelingen over het Staatsbeſtuur, en verſcheide ſtukjes van BACON, als

als de Proeven en andere Zede- en Staatkundige Schriften. Ik zou hier eenige aanmerkingen kunnen in 't midden brengen, over de Geſchiedenis van HENDRIK den VII, door den laatstgemelden, op 't verzoek van Koning JACOBUS, vervaardigd. — Maar het zal genoeg zyn, te zeggen, dat LOCKE, daar hy veel grooter voordeelen genoot dan BACON, te minder verdienſten heeft in de uitmuntenheid boven zynen Mededinger.

LOCKE ſchreef in eene geleerde Eeuwe, welke hem dikwyls licht verſchafte om zyne gangen te regelen; hy hadt geen vooroordeelen bot te vieren, geen eerzugt te voldoen, geene vyanden te vreezen: die tegen hem opſtonden, waren niet in ſtaat om hem te beſchadigen, en onbeſtand tegen zulk een kampvegter. Terwyl BACON, ſchoon een liefhebber der Waarheid, zich zomtyds door eerzugt liet vervoeren, en in het laatstgemelde Werkje niet vry is van partydigheid.

Maar beider Werken ſtrekken tot eer van het Menſchdom, zy zyn algemeen geworden, en zullen duuren zo lang Rede en Gezond Verſtand onder de Kinderen der Menſchen in agting blyven.

DE DEUGD DE ZUIVERE BRON VAN BRAAVE EN EDELMOEDIGE DAADEN, OPGEHELDERD DOOR DE GESCHIEDENIS VAN VALVAISE, DEN BOEZEMVRIEND VAN DEN GROOTEN GUSTAVUS ADOLPHUS, KONING VAN ZWEEDEN.

(Overgenomen uit Mr. BROOKE's *History of the Human Heart.*)

GUSTAVUS ADOLPHUS kwam jóng ten throon. Op een avond dat hy vermomd danſte op een bal, gegeeven door zynen eerſten Staatsdienaar, viel het masker van de ſchoonſte zyner Onderdaanen af; zy vertoonde zich met een ſchielyken en onverwagten glans in de oogen van 't geheele gezelſchap: want, hoewel ADELAIDE van adelyke afkomst was, hadt haare voorzigtige Moeder haar van 't Hof afgehouden, en zorgvuldig opgevoed gelyk eene lelie in de daalen ongezien en onbeſmet.

De Koning zelve voelde zich, op 't eigen oogenblik, getroffen met een diep gevoel van hoogagting en onderwerping; want het is het byzonder voorregt der Schoonheid, dat de magtigen, de ſtoutmoedigen, de trotſen, en zelfs de wilden, zich voor haar vernederen.

ADELAIDE, gansch verlegen, deedt haar masker weder voor, en zogt de gevaaren, welke haare ſchoonheid kon veroorzaaken, voor te komen; doch 't was te laat; haar beeld was reeds onuitwischbaar in het hart des Konings geprent.

GUS-

GUSTAVUS trok terſtond zyn vertrouwden gunſteling VALVAISE ter zyde, en gaf hem, fluiſterende, bevél, op te ſpeuren wie deeze Dame was. VALVAISE gehoorzaamde terſtond zynen Koninglyken Meester, en gaf hem kundſchap, dat het eene jonge Dogter van adelyke afkomst was, doch weinig bekend; maar overal, waar men ze kende, aangemerkt als een zeldzaam verſchynzel in de Natuur.

VALVAISE was, door eene zonderlinge ſchikking der Voorzienigheid, tot die blaakende gunst bevorderd. ADOLPHUS was, in het jaagen van een Hert, zyn Medejaagers ontreeden. Dorſtig en afgemat, vervoegde hy zich na een nette hut, aangenaam gelegen aan den ingang van een bosch. Hy bondt zyn Paard aan een boom, en nader komende, zag hy een Jongeling, onder 't lommer van een Eik gezeeten, aandagtig leezende in een klein boekje. De Jongeling ſtondt op als hy toetradt, groette hem op eene bevallige wyze, bragt hem in huis; hem gastvry onthaalende op eigen gemaakte besſenwyn. „ Ik bid u wat Boek was het, waar in gy zo even zat te leezen"? zeide de Vorst. *Eene onlangs uitgekomene Verhandeling over de Vriendſchap, myn Heer*, antwoordde de Jongeling. — „ Wat dunkt 'er u van?" — *Ze is zo koel als of ze geſchreeven was door een Inwoonder van* Nova Zembla. — „ Ik moet dan denken dat uwe eigene gevoelens, over dat onderwerp, vuuriger zyn." — *Ze verſchillen zo veel als de bevroozene en de brandende Lugſtreeken.* — „Gy bemint, derhalven, uwe Vrienden vuuriglyk." — *Ik zou het doen, myn Heer, als ik Vrienden had, doch ik zou my zelven, in zulk eene nauwe verbintenis, niet vertrouwen; allen, die ik ooit heb leeren kennen, zouden my te veel vergen, Ik zou tweemaal meer voor hun doen dan zy voor my.* — „ Iemand als gy „ zou een geſchikt Vriend voor een' Koning weezen." — *Maar dan zou ik nimmer een Koning ten Vriend hebben. Men heeft my wel verhaald, dat allen, die de Grooten willen behaagen, Vleiers moeten weezen; doch het is het werk der rechtſchaape Vriendſchap ons onze gebreken te herinneren.* — „ Om die eigenſte „ rede verbind ik u aan my," ſprak ADOLPHUS. „ En ik ben uw Koning."

De Jongeling geheel bedeesd en verlegen, viel hem te voet; dan de Vorst beurde hem terſtond op, en omhelsde den gevallig gevonden Vriend. Zints dien dag werd VALVAISE de gunſteling en vertrouwde zyns Koninglyken Meesters. Hy hadt geen last van Staatsbedieningen op zyne ſchouders, noch bekleedde benydde aanzienlyke posten: deeze alle wees hy van de hand, gansch vergenoegd en gelukkig daar in, dat hy de metgezel zyns Konings in uitgekogte uuren, en de vertrouwde Boezemvriend zyns Vorſten, mogt weezen.

Op 't eigen oogenblik, dat VALVAISE, aan ADOLPHUS, de verzogte kundſchap, wegens ADELAIDE, gegeeven hadt, ſprak de Koning: „ Gy moet gaan, myn Vriend, en vryen die Schoonheid, in myn „ naam. Gy zyt een Jongeling van fraaije zeden en inneemende

„ ma-

„ manieren, het kan niet misſen, of gy zult gelukkig ſlaagen in
„ eene zaak, waar in uw hart zo zeer deelt ten voordeele van uwen
„ Vriend. Zeg, dat ik haar terſtond wil trouwen, in tegenwoor-
„ digheid van haare Moeder en eenige weinige vertrouwde getuigen;
„ doch dat deeze Verbintenis geheim gehouden moet worden, ten
„ minſten voor eenigen tyd, om het misnoegen des Volks niet op
„ te wekken, 't geen zeker verwagt, dat ik, door een Huwelyk
„ met een magtig Huis aan te gaan, myn Ryk zal bevestigen. Gaa
„ heen, myn VALVAISE, myn gevoelen van uwe trouwe is onwrik-
„ baar als een rots. Ik weet op u mag ik my verlaaten."

VALVAISE, geheel verrukking en yver, gaf door zyn gelaat en houding, ſchoon hy zweeg, zynen Meester, op 't nadruklykst, te verſtaan, dat hy zo volvaardig als getrouw dien last op zich nam, en vertrok, zonder eenige belofte te doen.

Op den volgenden dag vervoegde hy zich by ADELMALE, de Moeder van ADELAIDE, en ontſtak in haar eene ſterke begeerte om haare dierbeminde Dogter ten Koninglyken Throone, en ten toppunt van Menſchlyk geluk, verheeven te zien. Maar ADELAIDE bedekte, geduurende eene menigte bezoeken, welke hy by haar aflei, zich onder het dekkleed van maagdlyke zedigheid en agterhoudenheid.

Eindelyk drong VALVAISE het ſtuk ſterker aan, en zette de voordeelen van de gezogte Egtverbintenis in het ſterkſte licht. Hy ſprak van de perſoonlyke begaafdheden en aanvalligheden zyns Koninglyken Meesters, gepaard met alle de Deugden en Zielsvermogens, welke in een Mensch kunnen verlangd worden. En, eindelyk, by haar aanmerkende, dat ADOLPHUS meer boven de Menſchen uitſtak in byzondere perſoonlyke voortreflykheden, dan door zyne Koninglyke Waardigheid, drong hy op haare toeſtemming, tot eene ſpoedige Egtverbintenis.

De Maagd gaf een diepe zugt; hier op het hoofd opbeurende, zag zy den welſpreekenden Vryer van ter zyde aan, met een oog dat hem het hart trof, „Zeg my," ſprak zy, „ VALVAISE, leeft 'er een Mensch „ op aarde voor wien gy zo ernſtig zoudt pleiten als voor ADOL„ PHUS?" *Neen, Mevrouw, geen Mensch.* — „En nogthans" antwoordde zy, terwyl ſchaamte haar aangezigt bedekte, en haare tong deedt ſtamelen, „ leeft 'er een zeker Perſoon, ten wiens „ voordeele gy met gelukkiger uitſlag zoudt pleiten. — Helaas! „ wat betekent ADOLPHUS voor my! Myn hart was noit gevormd „ tot Koninglyke pragt, het mint een geringen levensſtand, het „ is als een eenvoudige Torteluif in de velden. — Gy, VALVAISE, „ zyt, gelyk my verhaald is, niet van een hoogen afkomst; uwe „ zeden zyn zagtaartig, uw perſoon bevallig, en het is de vuurigſte wensch van ADELAIDE, dat gy eene Vrouwe, geheel naar „ uwen ſtaat geſchikt, ten deel krygt."

Ach! riep VALVAISE *uit, verwaards wilt gy my vervoeren gevaarlyke Schoonheid? Helaas! Ik was alreede te zeer overhellende*

de om, op het zien van uwe Schoonheid, te bezwyken; en hadt de aantokkeling van de ſtem der Syrenen niet noodig, om dieper ten verderve gevoerd te worden. Maar Eer, Deugd, Dankbaarheid zullen aan myne zyde ſtaan, en my zo ſterk verbinden, dat ADELAIDE *zelve niet in ſtaat is dien band los te maaken. Neen, al werd de Hemel my, op die voorwaarde, aangeboden, ik zou hem niet aanneemen ten koste van myns Vriends geluk, en om my zelven aan verraad ſchuldig te maaken. Op zulke voorwaarden zou de Hemel voor my geen Hemel weezen, in eeuwigheid zou ik elendig zyn, door zelfsveroordeeling.*

„ Rampzalige ADELAIDE," riep de Schoone uit! „ hoe hard en „ ſtreng is uw lot! —— volſtrekt afgeſneeden te weezen van alle „ mogelyke hoope, door die eigenſte Deugden, welke uwe begeer- „ te deeden ontbranden! —— Dat het zo zy, myn Vriend, laat „ ons grootmoedig, laat ons edelaartig, laat ons vrywillig elendig „ weezen: en laat de Deugd by ons de plaats van alle andere ge- „ nieting bekleeden. Kom om ADELAIDE, kom om, indien de „ goede trouw van myn VALVAISE, alle eeuwen, door, met roem, „ mag leeven!"

ô, ADOLPHUS, was de taal des Jongelings, *gy weet niet wat ik, in dit uur, aan u opoffer! Ja, volmaakte Schoonheid, ik moet u, voor altoos, vaarwel zeggen, zo lang ik nog het vermogen bezit om my uwer te onttrekken! Vaarwel, betoverende Bekoorſter,* —— *Vaar voor.....* „ voor eeuwig wel, wilt gy zeggen" zeide ADELAIDE, hem in de rede vallende, terwyl de traanen haar ten ooge uit biggelden. „ Nog één oogenblik VALVAISE, gy moet my niet be- „ rooven van een kort vaarwel, welks nagedagtenis, in leeven en „ en ſterven, my ten troost zal ſtrekken. Het is een betoon van „ de agting, die ik aan uwe eerlykheid en trouwe verſchuldigd ben."

Dit zeggende borst zy uit in traanen, en floeg de armen om den hals van VALVAISE. Deeze omhelzing bragt hem geheel in wanorde, en hy was als door den donder getroffen. Doch te midden van dit alles wederſtondt hy heldhaftig het beantwoorden van zulk eene omhelzing; hy knielde neder, nam haare hand, drukte die aan zyn boezem, ſtondt ſchielyk op, en ging heen.

ADELAIDE hadt een' eenigen Broeder, een Bevelhebber van 's Konings Lyfwagten, ALLERAN geheeten. Hy kwam een bezoek by zyne Zuster afleggen, en vondt, by zyne komst, VALVAISE in haare armen gedrukt. Hy floeg terſtond zyne hand aan zyn zwaard om den ingebeelden hoon van zyn huis uit te wiſchen, door het bloed des beledigers. Maar getroffen door het eerbiedig gedrag van VALVAISE, oordeelde hy het raadzaam, van dit voorneemen af te zien, en den vermeenden hoonder tot eene ſtrikte verantwoording van 't gehouden gedrag te roepen.

Drie dagen lang zogt hy den verſtoorder van zyne rust op; doch buiten ſtaat om iets van hem, betreffende dit ſtuk, te weeten te komen, ging hy onverduldig een byzonder gehoor by zyne

Majeſteit verzoeken. Hy wierp zich geheel ontroerd voor de voeten des Konings neder, en vroeg met drift wel ontzags: *of hy*, VALVAISE *magt gegeeven hadt om zich by zyne Zuster* ADELAIDE *te vervoegen?*

„ Zyt gy dan, was de taal zyner Majeſteit, de Broeder van de „ ſchoone ADELAIDE? Indien ja, zo durf ik my veilig met u, in „ een vertrouwd geſprek, inlaaten" —— „ Ja, ALLERAN, ik gaf „ VALVAISE volmagt om zich by uwe Zuster te vervoegen; nog „ thans niet in zyn eigen naam, maar in den naam zyns Mees„ters, om haar my ten Vrouwe te verwerven en haar deelgenoot „ myns Throons te maaken."

Gy zyt dan, was het antwoord van ALLERAN, *verraaden, op 't ſnoodſte verraaden. By al wat heilig is voor een Man van eer, deeze oogen aanſchouwden* VALVAISE *teder omhelsd en gevlreeld in de armen myner Zuster.*

Niets meer was 'er noodig. Een zwarte wolk van toorn, zwanger van donder, bedekte de ziel en het gelaad des Konings. Zyn VALVAISE deelde al te zeer in zyne genegenheden, om van hem zonder het grievendst harteleed afgeſcheurd te worden. Maar minneyver, veragting, gramſchap, vervulde hem met bitterheid, als hy zich, zo ondankbaar en wreedlyk, bedroogen zag: en hy vertroostte zich alleen met het denkbeeld van zynen geweezenen Gunſteling eenen langzaamen en pynlyken dood te zien ſterven, en dus zyn wraak te koelen.

Hy vaardigde terſtond de ſtriktſte bevelen af, om VALVAISE te doen vatten. Doch berigt ontvangen hebbende, dat VALVAISE zich weggemaakt hadde, liet hy door alle de landen zyner heerſchappye, aankondigen om dien Verraader te vervolgen, en leevende in zyne handen te leveren: want hy rekende den dood veel te gering een ſtraf ten zoen van geſchonde Vriendſchap; en wenschte het leeven diens Mans te kunnen rekken, om daar door hem te langer te kunnen ſtraffen.

In deezen ſtaat, erger dan de rampzaligſte aller zyner Onderdaanen, bleef ADOLPHUS; zyne ziel werd geſlingerd door ſtrydige driften, en vaneen geſcheurd door de felſte haatgroen, wanneer hy, op den vierden dag, den volgenden Brief ontving van zynen vervloekten, en onlangs dierstbeminden, Boezemvriend.

SIRE!

„ Ik bevind my tegenwoordig vyftig myden van u af, en ver„ trouw wel haast buiten het bereik van uwe gezegde gevoeligheid „ te zullen weezen. —— Maar neen, ik kan die niet ontvlugten. „ Behaagde het den Hemel, dat ik veel eer gebleeven was, en „ voor een gedeelte myne misdaad geboet hadt, door de ſtraffe, welke myne trouwloosheid verdiend hadt te lyden. —— De dood „ zou ten minſten my ontſlagen hebben van u, van my zelven, „ van den knaagenden worm, die niet ophoudt, welks knaagen ge-

„ ne

„ ne afweezigheid kan verzagten, geen affland ontkomen! —— Ja,
„ ADOLPHUS, uw beeld, uwe vriendſchap zyn diep in myn geheu-
„ gen gedrukt: uwe gunſtbewyzen knellen mynen geest onophou-
„ delyk. —— En is het dan mogelyk, dat ik u zou vermaden heb-
„ ben? Ik kan het nauw mogelyk oordeelen. —— Beminde ik u
„ niet met eene liefde ſterker dan de Zelfliefde? Zou ik niet alles
„ geleeden, en den dood ondergaan hebben, om u gelukkig te
„ maaken? Ja, zeker ja. Helaas! hoe komt het dan, dat myn wil,
„ myns ondanks, u, myn Meester, beledigd, en u op 't gevoe-
„ ligst getroffen heeft; getroffen in uwe liefde voor de aanbiddelyke
„ en al te betoverende ADELAIDE! —— Ach! waarom nam ik die
„ allergevaarlykſte taak op my? Waarom viel ik, terwyl ik wenschte
„ en alles te werk ſtelde om u dienst te doen, door myne eigene
„ zwakheid. Ik voel hoe ik ten prooije werd van haate al te innee-
„ mende bekoorlykheden. Terwyl myne zorg bezig was, om de
„ zaak myns Konings op 't kragtigſte voor te ſpreeken, hebben my-
„ ne oogen de zaak van den verraader VALVAISE bepleit. Hier, hier
„ in ligt het weetenlyk ſtuk myner overtreeding tegen u. —— Ik wil
„ het voor u niet verheelen dat ik u een gedeelte der genegenheid van
„ uwe ADELAIDE ontroofd heb. — Maar ik wil boete doen, myn Koning,
„ ik wil u de grootſte vergoeding geeven. Ik vertrek voor altoos. ——
„ Nooit zal myn oog het hartſtreelend Beeld der Vriendſchap, of het ver-
„ leidend gelaat der Liefde, aanſchouwen. —— Ik ſcheur my zelven,
„ voor altoos, af van ADOLPHUS van ADELAIDE, van de twee eenige voor-
„ werpen, onder de zon, die een ſtraal van troost in myne aangevoch-
„ te ziel kunnen ſchieten. Alles, buiten u en haar, is, voor my, een
„ dal van ſchrik en verwoesting. —— Aangrimmende elende! Maar
„ ik omhels ze, myne Ziel zal 't er in leeven; dit is het deel, het
„ eenig deel, 't welk ik aan deeze zyde van het graf hies.

„ Wees, onderruſchen, myn Vorst, uw eigen Zaakverzorger.
„ Verſchyn met uwe natuurlyke aanvalligheden voor de oogen van
„ eene zich bedriegende Schoonheid, en de gedagtenis van VALVAISE
„ zal binnen kort verdwynen, als de flikkering van een zich voorby-
„ gaand lugtverſchynzel voor het ryzend Zonnelicht.

„ Leef, gelukkig, ô ADOLPHUS, leef gelukkig, met uwe ADE-
„ LAIDE, leef gelukkiger dan men zich kan verbeelden. —— Wan-
„ neer ik hoor dat dit uw lot is, zal een ſtraal van wederkeerende
„ vreugde nog eens de ziel verlichten van

VALVAISE."

ADOLPHUS, het eerſte gedeelte van deezen Brief leezende, woed-
de van ſpyt, over de te leurſtelling, vreezende dat hy zyn wraak
aan VALVAISE niet zou kunnen koelen. Voortgaande, voelde hy eeni-
ge verzagting, door het vonnis, 't welk de ſchuldige over zich zel-
ven ſtreek. Maar als hy vervolgens bemerkte, dat VALVAISE zyne
genegenheid tot ADELAIDE bekende, en haare beantwoording aan
zyne Liefde, werd zyne gevoeligheid, op nieuw, ontſtooken en
hoon ten hoogſten toppunt. Dit nieuw ontbrandde vuur bedaarde

nogthans, door de gevoelens welke VALVAISE, in het slot zyns Briefs, uitte, en de Koning werd, alles zamenvoegende en vergelykende, geschokt door veelvuldige en strydige gemoedsdriften.

Hy wilde niet dat iemand getuige zou weezen van zyne ontroering. Hy nam den Brief, sloot zich in zyne kamer op, las dien over en weder over, lette op elke zinsneede met naauwkeurigheid. By elke herhaaling kwam hem VALVAISE schuldeloozer en uitmeemender te vooren. De gevoelens van Menschlykheid daalden neder in zynen boezem, en deeden den storm der Driften bedaaren.

„ Ach! riep hy uit," ik bevind dat VALVAISE ook een Zoon van ADAM is! —— „ Was iemand vry van zwakheid, hy zeker was „ die Man geweest. — Nogthans streedt en wederstondt hy; en, „ toen hy niet kon overwinnen, onttrok hy zich der verzoekinge, „ schoon ADELAIDE de verzoeking was. —— Hy doet meer, hy „ verfoeit zichzelven, om dat hy deelt in de zwakheid der mensch„ lyke natuure; hy boezemt een' altoosduurenden vloek over zich„ zelven uit: dewyl hy, tegen wil en dank, zynen Vriend belee„ digde, zynen Vriend, wiens geluk hy hooger schat dan zyn ei„ gen bestaan. Dit is meer dan zichzelven overwinnen. Zulk „ eene zwakheid schynt boven volmaaktheid heen te streeven? — „ Keer dan weder, myn Broeder! keer weder, myn VALVAISE! Uwe „ smert, wegens het berooven myner Liefde, beroove my niet „ teffens van Vriendschap. Dan was uw Koning gansch troostloos. „ —— Keer weder, myn VALVAISE! en ik wil my bevlytigen om „ uw Mededinger in eere en edelmoedigheid te weezen. —— Gy „ wilt u, om uwen Vriend, als 't ware, van u zelven en van uwe „ Tweede Ziel berooven. Maar uw Vriend zal de zaak omkeeren, „ en tragten gelukkig te zyn in het geluk van VALVAISE!"

De mismoedige VALVAISE hadt den voorgemelden Brief geschreeven uit een huis, verre van zyn weg na de grenzen van *Noorwegen*. In zyne vroegste jeugd hadt hy, op de Hooge Schoole, gemeenzaam verkeerd met twee Studenten, eenen DUPLAISE en CHRISTIERN; en, toen hy in gunste by den Vorst stondt, bewerkt, dat deeze twee Vrienden voordeelige bedieningen kreegen in het Noorden van *Zweeden*. Hy oordeelde, eene veilige schuilplaats te zullen vinden by hun, die, aan zyne tusschenspraak, eere en voordeel verschuldigd waren.

DUPLAISE ontving zynen Weldoender met verrukking, en onthaalde hem op 't heerlykst. Op den naastkomenden morgen kwam hy, voor het aanbreeken van den dag, in de kamer van zyn' gast; zeggende, hem zagtlyk wakker gemaakt hebbende: „ vergeef my, „ myn waardste Vriend, dit onvermydelyk stooren! Gisteren, omtrent „ den middag, kwam hier een afgevaardigde des Konings, en „ sloeg aan het Stadhuis een geschrift aan, by 't welke gy voor „ een Verraader uitgemaakt, en een som van twintig duizend ducaten op uw hoofd gesteld wordt. —— Ik wil u tegenwoordig „ niet vraagen, hoe gy in 's Konings ongenade vervallen zyt; het

„ is

„ is genoeg te weeten, dat hy, die den grondſlag legt op de gunſt
„ der Vorſten, een huis bouwt op eenen uitgeholden grond. Ik
„ vertrouw gy zyt hier aan niemand, behalven my, bekend: het kan
„ nogthans anders weezen, en de verzoeking om u te verraaden is
„ groot. —— Ik heb het vermyd u gister avond des te onderrig-
„ ten, uit vreeze dat het u mogt hinderen. Helaas! terwyl ik al-
„ les aanwendde om vrolyk te zyn, ter onthaalinge van een zo waar-
„ digen gast, voelde ik de hartgrievendſte droefheid zynenthal-
„ ve. —— Haast u, myn dierbeminde Vriend, om uw leeven te
„ beveiligen! Een ontbyt ſtaat gereed, en ook alles is bereid tot
„ uw vertrek: myne drie ſnelloopendſte paarden zullen u voor den
„ middag, benevens uwe getrouwe medegangers — want ik hoop
„ zy zyn getrouw — geheel buiten allen gevaar brengen.

Hoewel VALVAISE, op dien tyd, zyn eigen leven niets rekende, erkende hy nogthans met dankbaarheid het belang, 't geen anderen daar in ſtelden. Hy omhelsde op 't vuurigſt zynen Gastheer, teffens verklaarende. „ Ik bedank u, myn Vriend, doch ik wil geen voor-
„ deel trekken van uwe gastvryheid. Gy zyt een Onderdaan, een
„ Man in 's Konings dienst. Volbreng den pligt aan uwen Vorst
„ verſchuldigd; volg de Wetten van uw Land. Ik geef my over
„ in uwe bewaaring. Ik wist het, ik was een verlooren Man. Doch
„ ik zal my zelven vertroosten met de hoope, dat myne vernede-
„ ring het middel mag weezen, om den edelmoedigen DUPLAISE te
„ verhoogen."

DUPLAISE ſloeg, voor de eerſte keer zyns leevens, een oog van verontwaardiging op zynen Weldoender; uitroepende: „ Heeft ADOL-
„ PHUS een ander Koningryk om het my te geeven voor myne Op-
„ regtheid? En, ſchoon hy het hadt, kan een verraader rust en
„ vrede by zich zelven hebben?" —— *Indien niets anders*, hervatte VALVAISE, *op u vermag, de wet van zelfsbehoudenis moest u verpligten, om my aan het Geregt over te leveren, uw eigen leeven zal anderzins voor myne ontkoming moeten boeten.* —— „ Be-
„ haagde het den Hemel," ſprak DUPLAISE, „de zaak zulk een
„ keer te doen neemen! met welk eene verrukking zou ik dan myn
„ lot omhelzen! Hoe verkieslyk en begeerenswaardig is een Dood,
„ in het volvoeren van een braaf bedryf ondergaan! Het langst en
„ gelukkigst Leeven op aarde kan 'er niet by haalen!" — *Broeder van myn hart*, zeide VALVAISE; *het zy dan zo* —— *gy hebt my overwonnen* —— *het is niet meer dan billyk dat een grooter Deugd over eene mindere zegepraale.* Hier op opende hy een klein doosje, en nam daar uit een Diamanten knoop, welken de Koning van zyn hoed afgenomen, en eertyds zynen Gunſteling gegeeven hadt, zeggende: *Ontvang dit klein geſchenk, tot een gering gedenkteken, laat het, zo dikwerf als gy 'er vervolgens het oog op zult ſlaan, u te binnen brengen, dat eenmaal zulk een Perſoon, als uwe ongelukkige* VALVAISE, *in het Land der leevenden was.* —— DUPLAISE wendde in eens zyn hart en gezigt af van zulk eene betoverende

verzoeking, en gaf het geſchenk weder met deeze edelmoedige weigering. „ Spreek by my niet van tekens en middelen ter aandenking. Is 'er eene beete broods dat ik eet, is'er eenige eere die ik „ ontvang, is 'er iets rondsom my, 't geen my niet te aller uure, „ uwe Goedheid, uwe Vriendſchap herinnert? Wanneer myne Vrouw „ en myne Kinders my omringen, dan lacht VALVAISE my toe in hun „ lachen, en komt my, in hunne ombelzingen, voor den geest. „ ô, Myn Vriend, myne dierst beminde, ik gevoel geen last, geen „ ongemak, van de veelvuldige verpligtingen waar onder gy my „ gelegd hebt, die last is my aangenaam; en het gevoel van myne „ eigene dank-erkentenisſe verdubbelt elk genot, 't geen ik trek van „ uwe genegenheid ".

Zy namen afſcheid; en VALVAISE vervolgde zyn reis met zulk een ſpoed, dat hy, voor den middag, zo veel wegs hadt afgelegd, dat hy zich buiten gevaar oordeelde. De voornaamſte der geenen die hem vergezelden reedt hem op, en een groote beurs, met gouden ſtukken van verſchillende munt opgevuld, uithaalende, zeide hy: „ Myn Heer, uw Vriend DUPLAISE heeft my bevolen u deeze niet „ eer ter hand te ſtellen, dan op eenen afſtand dat het u onmogelyk „ zou weezen die weder te geeven; en hy bid u deeze aan te neemen, als eene erkentenis van de voordeelen, welke hy aan uwe „ goedheid verſchuldigd is ".

VALVAISE zou vóór den avond de grenzen van *Noorwegen* bereikt, en zich dus buiten het regtsgebied en de magt van ADOLPHUS bevonden hebben; doch vermoeid komende in eene Stad, waar CHRISTIERN het opperbewind in handen hadt, oordeelde hy het onvoegelyk daar door te trekken, zonder een bezoek by zynen ouden Medeſtudent af te leggen.

CHRISTIERN verwelkomde zynen Weldoender met betooningen van uitbundiger vreugde dan DUPLAISE, en met eene eerbetooning alleen den Vorst verſchuldigd. Zyn onthaal was zodanig, dat VALVAISE het ondankbaar rekende geen volkomen betrouwen op hem te ſtellen: en hy gaf hem, in ſtilte, te kennen, hoe hy in ongenade des Koninge vervallen was, als mede welk eene aanlokkende belooning 'er ſtond op het gevangen neemen, en aanbrengen, zyns Perſoons.

Op deeze kundſchap veranderde de Gastheer van houding, hy betoonde eene belemmerdheid, alles was gedrongen. VALVAISE dagt, egter, op geen verraad, voor dat hy, in den morgenſtond, door vyftig gewapende Mannen, werd wakker gemaakt. Zy dwongen hem, op 't onbeſcheidenst, op te ſtaan, en bragten hem geketend, in een beſlooten wagen, na *Stokholm*.

Middelerwyl beweende de troostlooze ADELAIDE, in 't verborgen, het afzyn van haaren Minnaar, en eene kwynende Ziekte taſtte haare gezondheid en ſchoonheid aan. Eindelyk hoorde zy, welke ſtrenge bevelen tegen haaren teder beminden VALVAISE waren afgevaardigd, en, alle andere overweegingen, behalven die de Liefde haar inboezemde, ter zyde geſteld hebbende, begaf zy zich ſchielyk na het Hof,

en

en wierp zich neder voor de voeten van ADOLPHUS; gelukkig waren 'er, op dat pas, geenen by hem dan de Lyfwagten, die zich op geenen voeglyken afftand begaven.

De Koning was over deeze onverwagte ontmoeting, en de verlaagenheid haarer houding teffens verbaasd en ontfteld. Hy wilde fpreeken, doch zy kwam hem voor, zeggende: „ Ach! myn Vorst, wat „ hoor ik? Indien ADOLPHUS den dood bereid heeft voor dezulken, „ die hun leeven voor hem wenfchen af te leggen, welke ftraffe zal „ hy dan den Verraaders aandoen?" —— *Ik verftaa u*, antwoordde de Koning; *maar elk, die my wilde berooven van* ADELAIDE, *is des doods fchuldig.* VALVAISE *is ook een Verraader, by bekent zelve een Verraader te weezen; men heeft hem gezien in uwe ombelzingen.* —— „ Dat kan zyn, myn Vorst, dan geen oog zag immer, dat hy „ my omhelsde". — *Laat by my uw hart geeven, en ik wil hem myn Koningryk afftaan.....* „ Ach, myn Vorst, het is een onwaardig hart, hy fchat het niet hoog! hy wilde het gaarne aan u gegeeven hebben, met alle de Koningryken der Aarde, en met zyn eigen „ dierbaar hart. —— Ik vrydde hem voor my zelve; hy vrydde „ my alleen voor zyn Meester; en, als ik hem door traanen en omhelzingen by my wilde houden, rukte hy zich uit myne armen, „ en betuigde, by zyn weggaan, op het dierfte, dat, fchoon ik „ den Hemel hadt kunnen voegen by de aanbieding van myne Perfoon, hy denzelven niet zou hebben willen aanneemen ten koste „ van een enkele daad van ontrouw omtrent ADOLPHUS".

Ô ADELAIDE! riep de Monarch uit, *gy kent zyne waarde niet half. Hy alleen kan den gebeelen fchat uwer genegenheden verdienen! Ik wensch regtvaardig te handelen, en u zyne meer dan Vorftlyke verdienften te fchenken. Hy minde u, by minde u zeer, toen by zich van u affcheurde. Maar de Liefde tot zyn Vriend en tot de Deugd overtrof, in eene Ziel zo edel als de zyne, de Liefde tot* ADELAIDE!

Op dit oogenblik tradt de Overfte CHRISTIERN binnen. Stoutmoedigheid was in zyne oogen te leezen, zelf-goedkeuring ftraalde door in zyne ganfche houding. Hy boog zich diep; doch richtte zich wel haast overeinde en ving, met veel vertrouweh, dus aan, „ Thans, „ myn Vorst, ziet gy voor uw oog den gehoorzaamften Onderdaan „ van allen die oit op aarde leefden; een Man, die, aan de pligtmatige onderwerping aan zynen Vorst, alle andere pligten en bedenkingen opoffert. VALVAISE en ik werden, van onze vroegfte kindsheid, zamen opgevoed; wy waren te gelyk, op de Hoogefchoole, „ gezworene Broeders. Zyne Vriendfchap bezorgde my al de eer „ al het voordeel, 't welk thans my ten deele valt: Hy kwam onlangs ten mynen huize, zogt de befcherming onder myn dak, en „ verhaalde my, in vertrouwen, hoe hy het ongeluk hadt van in „ uwer Majeftelts ongenade vervallen te weezen. —— Maar, zo „ ras ik verftond, dat hy zich vergreepen hadt tegen mynen Koning, „ en 'er een Koninglyk Bevelfchrift tegen hem was afgegeeven, „ fcheurde ik alle andere banden en verpligtingen aan ftukken. Ik „ heb hem gevangen en geboeid; en hy verwagt nu het vonnis, „ 't welk

„ 't welk uwe Regtvaardigheid over hem zal uitſpreeken ".

ADOLPHUS zat eene geruime wyl van verbaasdheid opgetoogen, ontroerd en verſchrikt. Hy zag CHRISTIERN met afkeer en verontwaardiging aan, als een Gedrogt der natuure. —— In 't einde brak hy het ſtilzwygen af. „ Wie, Snoodaart, heeft u gezegd, dat het „ verbreeken van alle Godlyke en menſchlyke Wetten, dat het in „ ſtukken ſcheuren van alle banden van Dankbaarheid en Vriendſchap, „ dat het ſchenden van Vertrouwen en Gastvryheid, u by ADOLPHUS „ zou aanpryzen? Wie de kragt deezer verbintenisſen niet gevoelt, „ kan geene trouwe, geene verknogtheid hebben; maar is een Verraader van zyn Koning, en ongetrouw aan zyn GOD! —— Komt „ hier, neemt dit Gedrogt weg, laat hy in de Mynen werken, en, „ diep onder den grond arbeidende, het ſchynzel der Zonne niet „ aanſchouwen; en laaten allen, die van zyn bloed mogen weezen, „ voor altoos uit onze Staaten verbannen worden, op dat zy *Zweeden* met zulke Monſters niet vervullen!"

Doods bleek, ſpraakloos, als door den Donder getroffen, ſtondt de overtuigde Snoodaart. De Lyfwagten greepen hem met vreugde aan, om hem ter uitgeſprokene ſtraffe te voeren; zo haatlyk zo van alle medelyden ontbloot is de misdaad der ondankbaarheid, zelf in elende.

Hier op gaf de Koning last den Gevangenen VALVAISE binnen te brengen. Hy verſcheen, niet ſtoutmoedig en ook niet laaghartig, ſleepende de ketens, die hem knelden. Zyne houding gaf geen blyk van vreeze, zedigheid ſtraalde daar in door; en hy ſchroomde, nader komende, de oogen op te ſlaan by zynen Meester, dien hy dagt beledigd te hebben.

„ Komt gy", ſprak de Koning: „ om uwen wreeden Vriend te be„ ſtraffen, wegens de onregtmaatigheid zyner bevelen?" — *Gezegend*, antwoordde VALVAISE; *Gezegend zyn de bevelen, die my nog eens gelegenheid ſchenken om het aangezigt van mynen Heer te zien.* Hier op ſchielyk het oog ſlaande op ADELAIDE, vervolgde hy, gansch onthutst, *Ach, Mevrouw, zyt gy hier! — dank zy den Hemel! — Gy hebt dan de dwaalingen eener misleide verbeelding verbeterd; en uw Hart gegeeven, aan hem, die het geheel en onverdeeld toekomt, aan hem, wien wy alles verſchuldigd zyn.... Doch ik zie u niet, waar ik vertrouwde dat gy ſchielyk zoudt geplaatst weezen, op den Throon, aan de zyde van onzen Heer....* „ Zoudt gy dan, viel de Koning hem in de rede, „ wenſchen uwe Beminde in de armen van uwen Medevryer te zien"? *Dat wenschte ik, met al myn hart, myn Heer, dewyl ik haar Geluk meer dan haar Perſoon bemin.*

„ ADELAIDE", ſprak de Vorst; „ ſchoon gy my niets als uw „ Minnaar verſchuldigd zyt, behoort gy my nogthans, als uw Koning, „ te gehoorzaamen. Ik beveel u dan toe te treeden, den Gevange„ nen te ſlaaken, en hem in de armen van zyn Vriend weder te geeven".

Met een kloppend hart, gloeiend aangezigt, en beevende handen, begon ADELAIDE den opgelegden lieven last te volvoeren; doch zy vertraagde door haast, om haaren Minnaar in vryheid te ſtellen, zyne verlosſing.

De Vorst klom van zyn Throon, en ontving, met open armen, den

te

„ rug gekomen VALVAISE; betuigende: „ Welkom, driemaal wel-
„ kom, tot uw gansch ontheisterd verblyf, myn hart! — ADELAIDE
„ heeft my alles verhaald, en een onwraakbaar getuigenis verleend
„ aan uwe onbevlekte Trouwe en onkreukbaare Eerlykheid, aan
„ uwe Deugd, boven verleiding verheven, aan uwe Vriendschap,
„ die het allerdierbaarste opofferde aan een Vriend, die zyn vertrou-
„ wen op u stelde. Wat zal ik doen, myn Broeder, om uwe gene-
„ genheid mywaards te vergelden? — Ik zal het beproeven om de
„ edelmoedigheid van uw gegeeven voorbeeld te volgen? — Ik
„ zal, op myne beurt, myne eigene Driften te onderbrengen. ——
„ Ik wil aan u schenken, wat ik dierbaarder hou dan myn Ryk, dan
„ myn Leeven. — Ik wil ADELAIDE aan haaren Minnaar schenken,
„ en grooter dan een Koning zyn, door VALVAISE te gelyken".

Hier op volgde een lang stilzwygen —— ADELAIDE zag VALVAISE sterk aan, om uit zyne oogen de inwendige beweegingen en aandoeningen zyns harten te leezen, en ontdekkende dat ze overeenstemden met de edelaartige oogmerken haarer Ziele, deedt zy deeze verklaaring: —— „ Neen, myn Heer, VALVAISE zal zich geen genot
„ veroorloven, voor dat zyn Heer hoogst gelukkig is; voor dat gy
„ voor u zelven eene ADELAIDE gevonden hebt, wier hart onverdeeld
„ het uwe, en door de vereeniging van alle volmaaktheden uwe
„ waardig is. — Ik leerde eerst beminnen, door in VALVAISE, die
„ getrouwheid, die genegenheid, dien yver voor zynen Meester te
„ bespeuren; en kon hy troost genieten, terwyl gy smerte gevoelt,
„ hy zou terstond by my die bekoorlykheid missen, waar door hy
„ my innam. Ik zou hem veragten, ik zou hem verwerpen. ——
„ Neen, neen, dit kan niet zyn. Wy kwamen overeen, en betuig-
„ den plegtig, by ons laatste scheiden, om uwenthalven onvereenigd
„ te blyven; en geen genot te smaaken, dan 't geen de Deugd, en
„ de bewustheid van edelmoedig te handelen, ons kan verschaffen".

BRIEF VAN DEN HEER H. LAAT-WYS, BEHELZENDE ERNE ONBEWIMPELDE OPGAAVE VAN ZYN CHARACTER.

(Uit het Engelsch).

Myn Heer!

GY moet weeten, dat ik een van die Knaapen ben, die met zich zelven overhoop liggen, die zeer wel kan redeneeren, naa het begaan van eenen misslag; doch noit wysheids of standvastigheids genoeg verkrygen om my, in het toekomende, voor dezelfde misslagen te wagten. Ik vorder my zelven, dikwyls, strenge rekenschap af, ik beschuldig my zelven heftig, ik besluit als een Held; maar vergeet het als een Zot.

Doch schoon ik dus, met weinig woorden, zeer openhartig en onpartydig, myn geval voorstel, en myn gedrag op 't hoogst veroordeel, zyn 'er, nogthans, eenige verzagtingen, welke ik noodig keur, daar nevens te voegen. Ik heb hier boven gezegd, dat ik zomtyds redenkavelde; dan myne Rede dient alleen om my verwyten te doen, of te bedriegen. In het hachlyk oogenblik, wanneer zy my den

sterk-

ſterkſten byſtand moest verleenen, ſteit ze my te leur, of verlaat my te eenemaal. Ik ben of geheel onbekwaam om te denken, of ik zie de dingen in een gansch ander licht, dan zy zich, by bedaarder overweeging, opdoen. Als ik een lustig glas gedronken heb, en myne geesten leevendig geworden zyn, door een vrolyk onderhoud, vertoont zich het Vermaak aan myn oog in eene zo bevallige en verrukkende gedaante, dat ik voor de verzoekingen bezwyk: het komt my als dan voor, dat het tegenwoordig oogenblik het eenige is, 't welk ik het myne kan noemen; dat de tyd, zonder genot des wellusts geſleeten, verlooren tyd is; dat ik alleen voor my zelven moet leeven; dat alle andere overleggingen banden zyn van Prieſterlyke liſt en Staatkunde; dat alles wat ik nalaat voor my verlies is; en dat ik met myn' dood myne rol volſpeeld heb. ——— Waar is myne Rede op dien tyd? Geheel tot de party des Ongeloofs overgeſlaagen, of zy ſchynt het ten minſten, en dit komt voor my op 't zelfde uit. Ik val dus niet alleen in den ſtrik; maar ik denk wel te doen, en zo te moeten handelen. 't Is waar de Lust mist noit de verleidende ſtem daar by te voegen, en alles aan te wenden om my te overreeden, dat 'er niets jammerhartiger is, dan na eenige andere inſpraak te luisteren.

Maar, wanneer het ſpel eindigt, wanneer alle de betoveringen verdwynen, en ik alles, by my zelven, nadenk; overweegende hoe het geen my, in 't genot, zo aangenaam voorkwam, genooten zynde, eene harsſenſchim is, en veeleer wanſmaak agterlaat dan genoegen, voel ik my gedrongen om de begoegelingen, die my zo zeer troffen, te vergelyken met de droeve naſmerten, en ik vind alles veel eer verſchriklyk dan behaaglyk.

Op deeze wyze kom ik aan my zelven, en myne Vrienden, voor, in tweeërlei Characters, teffens het boetvaardigst en losbandigst Schepzel; omſtandigheden, die my, in een zo belachlyk licht ſtellen by myne Bekenden, dat zy niet min over myne Wysheid, dan over myne Dwaasheid, lachen. — Zy laaten het by lachen niet berusten; maar zyn 'er altoos over uit om my ſtrikken te ſpannen, op dat ik mag vallen, zo dikwyls ik betuiging doe van een ernſtig voorneemen om myn leeven te verbeteren. Vervloek ik het, om den voet in een herberg te zetten, zy lokken my in andere gezelſchappen. Zonder ik my af, zy laaten niet af om my op te zoeken, en zyn zo wel in hun ſchik, zo goedhartig, dat ik het niet van my zou verkrygen hun iets te weigeren.

Ik ben dus een geheel onvast en wankel Bekeerling; en myne Kennisſen zyn noit beter te vrede, dan wanneer ik het allerernſtigst beſluit ſchyn gevormd te hebben; zy weeten, by ondervinding, dat ik op 't punt ſtaa om hun, op nieuw, door myne wederinſtorting, te vermaaken.

Niet lang geleden, en dit heeft my byzonder aangezet tot het ſchryven van deezen Brief, beſpeurd hebbende, dat myne voorneemens van hervorming, hun alleen tot een ſpoor dienden, om my te ſterker af te trekken, ging ik voort zonder iets te zeggen; waar uit zy myne voorneemens konden raamen; ik onttrok my allengskens van de Gezelſchappen, en juichte myne ſchranderheid toe, wegens het uit-

uitvinden van zulk een middel. —— Doch, eer ik alles naar wensch volbragt hadde, noodigde my een myner Medgezellen, of meer voordagt, of toevallig, dit weet ik nog niet, om, naa het uitgaan van den Schouwburg, een uurtje, in een Koffyhuis, door te brengen; en dus, gelyk hy zich uitdrukte, *ons voor erger plaatzen te vaagten.* Ik stemde het terstond toe, het viel volmaakt in myn plan.

Wy gingen in een Koffyhuis, lazen de Nieuwspapieren, spraken van niets dan van het dagelyks nieuws, het weer, en dit alles zeer kort; een half uur daar geweest zynde, kwam 'er eerst een onzer Kennissen, vervolgens een tweede, een derde, een vierde, enz. binnen, tot dat wy bykans den geheelen kring onzer gemeenzaamste Vrienden vol hadden. —— Zulk eene aangenaame ontmoeting, zo toevallig, op zo ongewoon eene plaats, maakte ons allen vrolyk. —— Eerst vroeg men Wyn; doch de meerderheid wilde *Punch*, hier kwam gebak en Champanje Wyn by. —— Tot nog vermoedde ik niets kwaads, en, geen agterdenken hebbende, zette ik de vrolykheid veeleer aan, dan dat ik iets deed om dezelve te maatigen. —— Het was nog maar één dagt ik. — Ik zou een grommig Mensch moeten weezen, om een zo gulle vreugd te stooren. —— Ik was nog genoeg op myne hoede, en kon vertrekken, als het te hoog liep.

Met deeze voorbereidende bedenkingen, vierde ik bot aan vreugde en vrolykheid: binnen weinig oogenblikken, verloor ik alle myne voorige besluiten uit het gezigt. Niets dan geestige slagen werden 'er gehoord, elk volgde onbedwongen zyn vernuft op, niemand zogt boven den ander uit te steeken, dan alleen ter vergrooting van de vreugde; een luidruchtig gelach deedt de kamer wedergalmen. Dus klom het vermaak, by trappen, tot buitenspoorigheid op: wy vonden ons allen teffens door den Wyn verhit; en niemand hadt kragt van geest genoeg om de aangroeiende losbandigheid te beteugelen. In dat tachtyk tydstip traden 'er Juffers voor den dag, Juffers zo vrolyk en losbandig als wy zelve, Juffers, gelyk MILTON het meesterlyk beschryft; „ afgerigt om met de tong te vleien, en met het oog te „ verlokken". Wy ontvingen ze op eene wyze, beantwoordende aan haare wenschen, gelyk zy de onze vervulden; de verteering werd tienmaal meer; de onmaatigheid heerschte met volkomen vermogen, en de avond eindigde ik weet niet hoe: want toen ik weder tot myn zinnen kwam, bevond ik my in een vreemd huis, onder vreemd gezelschap, met een groote rekening ten mynen laste, en zonder iets in myn zak om die te betaalen.

Ik ben nu weder tot my zelven gekomen, ik meen tot myn redelyk zelven; en heb, zints dien tyd, myne bedrieglyke metgezellen vermyd. Gelukkig indien dit laatste ongeval my wyzer moge gemaakt, en ik niet langer rede hebbe om my zelven te beschuldigen, dat myne Beginzels een hekelschrift myner Daaden, en myne Daaden een hekelschrift myner Beginzelen maaken! Ik zend u deezen, of ook anderen, uit myn voorhoofd, wys mogten worden, en blyf

Uw Dienaar

H. LAAT-WYS.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in Maart 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 7½	29. 8	29. 7¾	41	43	43	W	W	Z W	Helder R.
2	— 6	— 4½	— 4	41	42	40	Z W	Z W	—	Reg. Sn.
3	— 3	— 5½	— 6	38	40	39	N W	N W	N W	— Noordl.
4	— 6	— 3½	— 1	36	39	42	Z	Z	Z	— Wind.
5	— 1	— 1½	—	41	44	43	Z W	Z W	—	Buijig.
6	— 4	— 5	— 6½	43	46	47	—	—	Z W	—
7	— 7	— 7½	— 7½	49	53	50	—	—	—	—
8	— 8	— 8	— 10½	52	54	47	—	—	N O	—
9	30. 0½	30. 0½	30. 0¾	42	42	42	N O	N O	—	Betr. W.
10	29. 11	29. 10¾	29. 10½	36	38	32	—	—	—	Held. St.
11	— 10½	— 9½	— 8	31	36	32	—	—	—	—
12	— 7½	— 7½	— 9	35	42	39	N W	N	N	Buijig.
13	30. 0	30. 0½	30. 1	34	39	38	N O	N O	N O	Helder.
14	— 2	— 2	—	35	43	39	O	O	O	—
15	— 0	29. 11	29. 10	35	43	41	O t Z	O t Z	O t Z	—
16	29. 9	— 8½	— 8	37	46	43	O	O	O	—
17	— 7½	— 7½	—	37	46	45	—	Z W	Z	—
18	—	—	— 7	47	53	49	Z	Z	Z t O	W. Held.
19	— 7	—	— 7½	48	54	49	Z t O	Z t O	—	Helder.
20	— 9	— 9	— 10	48	53	49	O	O	O	—
21	— 11½	30. 0½	30. 1½	45	55	51	N O	N	N	—
22	30. 2½	— 3	— 3	45	46	48	—	N O	N O	Betr.
23	— 3	— 3½	— 3½	46	53	49	—	O t N	O t N	— Held.
24	— 4	—	— 3	41	53	48	O	O	O	Helder.
25	— 2½	— 2	— 1½	42	51	48	Z O	—	—	— Mist.
26	— 0½	— 1	— 1	45	53	50	O	—	—	—
27	— 1	—	— 0	46	54	51	Z t O	Z	Z	—
28	29. 11¾	29. 11¾	—	48	57	51	Z O	O	N O	—
29	30. 0½	30. 0½	—	47	56	52	N O	—	O	—
30	— 0	29. 11½	29. 11	48	60	54	O	—	—	—
31	29. 11	— 10½	— 10½	48	59	52	—	—	—	—

Hoogſte Barometer d. 30. 4
Laagſte Barometer d. 29. 1
} middelb. d. 29. 8½

Hoogſte Thermometer gr. 60.
Laagſte Thermometer gr. 31.
} middelb. gr. 45½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GEDAGTEN OVER DE KORTHEID DES TYDS.

Ipsa quoque assiduo labuntur tempora motu
Non secus ——— ——— ———

ELk mensch hoort men klagen over de kortheid des tyds; ieder is te onvreden, dat de tyd zo vlugtig voortsnelt; dat onze jaren haastig voorby gaan; en dat onze ganssche leeftyd met regt maar een handbreed genoemd mag worden. Eene billyke klagte voorwaar; nadien zy door de dagelykssche bevinding versterkt word; eene klagte nog des te meer te billyken, als wy in overweging nemen, hoe vele kwade dagen 'er nog onder te tellen zyn; ja dat wy gezegd kunnen worden reeds te beginnen te sterven, van het oogenblik onzer geboorte af. — De Prins der Geneesheeren, *Hippocrates*, zegt: „ Het leven is kort, en de kunst is lang." —— Inderdaad, geen spreuk is waaragtiger; het leven der sterfelyke menschen is zeer kort; en de zulken zelfs, wier dagen tot den hoogsten ouderdom gerekt worden, moeten bekennen, dat hun ganssche leeftyd kort was, en als eene ligte schaduwe schielyk is voorby gevlogen. — Dan schoon elk mensch dit moete betuigen, wanneer hy maar één ogenblik met zyne denkbeelden wil vertoeven by de vlugheid van den tyd, en bezeft dat hy geene enkele schrede kan voortzetten, zonder eene trede nader aan zyn graf te komen. — Schoon hy uit eene natuurlyke aangebooren zugt, om zyn leven te rekken, gewisselyk zal moeten betuigen, niet dan met den grootsten weêrzin zyne dagen zo haastig, zo onbedenklyk schielyk te zien voortsnellen, zal hy nogthans niet rusten, voor hy tydverdryven opgezogt heeft. — Niet tegenstaande zulk eene algemeene klagte elks mond vervulde, niet tegenstaande den natuurlyken weerzin, die elk mensch betoont, om dit leven te eindigen, is nogtans een ieder om 't zeerste daar op uit, dat hy den tyd, door alle mogelyke aangewende middelen, verkorte; om niet in die lastige moeilykheid te komen, dat dezelve hem lang valle, en vervele. Ieder doet zyn best, en wendt alle pogingen aan, om den tyd schielyk door te hel-

pen, om denzelven zo kort te maken, als hem op eenige wyze mogelyk is. — Hierom valt de Eenzaamheid den mensch doorgaans zeer lastig, om dat hy zig als dan in omſtandigheden bevindt, welke hem verlegen maken, om den ſukkelenden tyd door te brengen. Hier van daan die menigvuldige byeenkomſten, onder den naam van tydkortingen; waar in men door ſpel, of andere zoorten van tydverdryven, den tyd ongevoelig en zeer ſchielyk ſlyt. — Het is egter de Gezelligheid alleen niet, die men zoekt, hoe gezellig een Schepzel de Mensch ook zy. Als men over zaken wel heeft leren denken, en met grond over dezelven kan redeneren, dan behoeft men niet altoos het bywezen zyner medeſchepzelen. Men kan dikwils in de eenzaamheid aan zig zelven het aangenaamst gezelſchap vinden. 'Er zyn tyden, dat een welden-kend mensch eene veel betere gezelligheid aan zig zelven heeft, dan hy elders, in het midden der menſchen, hebben kan; veel beter althans, dan hy vinden zal in die groote byeenkomſten, alwaar men den tyd jammerlyk den hals breekt, met uuren agter den anderen te ſpelen; met niets anders te doen, dan een werk, dat bloote machinen zo goed zouden verrigten, als redelyke wezens, wanneer men raderen uitgedagt had, welke dezelven in dusdanig eene beweging brag-ten. — Dog, wat hier ook van zyn moge, dit is zeker, dat men in het lezen van een goed boek oneindig veel meer gezelligheid ontmoeten zal, dan in een zeer groot gezelſchap, alwaar men ganſche avonden niet één enkel woord wisſelt buiten 't geen betrekking op de *Kaarten* heeft. — Deze is nogtans de heerſchende Liefhebbery, die een Man wellevend maakt; hoewel dikwils de geringſte ſtraatjongen de Kaart zo goed hanteert, als de Man van 't grootſte fatzoen. — Zulke byeenkomſten dragen by velen den grootſchen naam van vermaken, of aangename en onſchuldige tydkortingen. — Ik wil thans niet naukeurig onderzoeken, in hoe ver zy dezen naam onwaardig zyn. Ik verbeeld my, dat iemand maar een weinig bedaard en onzydig behoeft te denken, om, even zo wel als ik, te kunnen zien, dat zyn tyd op den duur op dusdanig eene wyze te beſteden, is te handelen regtſtreeks tegens de einden, welke een redelyk wezen zig heeft voor te ſtellen; dat den tyd hooger behoort te waarderen, dan om denzelven beſtendig zo erbarmelyk te vermoorden. — Dan ik wil alleen maar opgemerkt hebben, hoe regtſtreeks de mensch veeltyds tegens zich zelven handelt. — Duizend omſtandigheden bevestigen dit gezegde, gelyk wy dagelyks onweerſpreeklyk bevinden. Alles wat vermaken kan, zoekt men

op;

op; die gelegenheden, by welken men zig in wellustigheden baadt, jaagt men met alle mogelyke vlyt na; hoe overtuigend men met zyne eigen oogen ziet, dat de goederen van vermaak minder zyn, dan eene waterbel; dat zy zelfs onder de genieting verdwynen; en in de daad veel onbeſtendiger, en van oneindig korter duur zyn, dan de zulken, die met regt den naam van wezenlyke goederen verdienen.

Wat raad is 'er ondertuſſchen tegens dat algemeen ongemak; het ſchielyk verloop van 's menſchen levensdagen? Zullen wy 't zoeken af te wenden? Neen! Alle poogingen dienaangaande zouden ydel, ten eenemaal vrugteloos zyn; want al wat den loop der dingen wil ſtuiten, is vergeefſche arbeid. Ons leven is niets anders dan een komen en vertrekken; de ganſche weereld beſtaat 'er door. En zeker, indien 'er geene geſtadige veranderingen in alle zaken voorvielen, van hoe veel aangenaamheid zou ons leven niet beroofd blyven? Wanneer die op elkanderen volgende wiſſeling van Toneelen, wanneer alle verandering eensklaps ophield, wat al genoeglykheden zou de mensch derven? Wat al vermaken zou hy miſſen moeten, die voor hem zo noodzakelyk, als aangenaam zyn; die dit leven niet derven kan, of wy zouden het, in de grootſte kwelling, met verdriet doorbrengen. — Al het onaangename, waar onder zommigen nu ſlegts voor een tyd zugten, zouden zy altoos moeten blyven ſmaken: en geen vooruitzigt hebbende, op een gunſtiger keer der dingen, moesten zy ongetwyfeld ten laatſten bezwyken, onder den last van welken zy geſtadig gedrukt wierden. — De verandering is dierhalven den mensch ſchier zo noodzakelyk, als het onderhoud zynes levens. Beſchouwen wy hem als een ſchepzel, dat hier in deze beneden gewesten, waar in de beſtendigheid geen vast verblyf hebben kan, nimmer een geluk, zulk een geluk kan vinden, dat, inſtemmende met zyne begeerten, dezelve zo volkomen verzadigt, als haare wyde uitgeſtrektheid vereischt; of merken wy hem aan als een ſchepzel, het geen by trappen, van langzamerhand, het toppunt zyner volmaaktheid moet bereiken; voorwaar in beide gevallen kan hy onmogelyk de verandering ontberen. De weereld tog bevat geene goederen die de uitgangen der Ziel vervullen kunnen; al wat zy in zich bevat is eindig en vergangly; en de minſte dier goederen beantwoorden in derzelver aart en natuur aan den wensch onzer Ziele, die het genot zulker goederen begeert, welke van eene geeſtlyke Natuur, en tevens oneindig zyn. Alle de goederen van de weereld beſtaan, regt ingezien, in eene volgreeks van verbeeldingen.

Hier van ontvangen zy hunne waarde. Dog die goederen, welke den mensch een waar geluk kunnen byzetten, moeten niet beſtaan in ſchyn; maar een wezenlyke waarde hebben, die de oneindige uitgangen onzer Ziele vervullen kan. Als men den mensch dus beſchouwt, ziet men terſtond, dat hem de verandering noodzakelyk is, wil hy eenmaal dien ſtaat bereiken, waar in hy goederen aantreft, overeenkomſtig met zyne natuur, en de begeerten, tot welken zyn onſtoffelyke geest zig uitſtrekt. —— Merken wy den mensch verder aan, als een ſchepzel, dat by trappen, van langzamerhand, het toppunt zyner volmaaktheid bereiken moet, is de verandering voorwaar hem ten eenemaal onontbeerlyk. —— Vestigen wy onzen aandagt op den ſtaat der kindsheid, wat is de mensch? Hoe verſchynt hy in de weereld? —— In een jammerlyken en beklagenswaardigen toeſtand; indien 'er geen uitzigt, indien 'er geene de minſte hoop was, dat de tyd verandering zou aanbrengen; en dat dit magtloos ſchepzel, 't geen buiten vermogen is, om zig op eenigerleie wyze te kunnen helpen, of van het noodwendige te voorzien, eerlang niet in ſtaat zou worden, om aan andere op zyne beurt hulp toe te brengen. Met de jaren wasſen de natuurlyke vermogens, zo noodzakelyk, om zig van alles te voorzien, om zig zelven te hulp te komen, in zyne onderſcheiden nooden en gebreklykheden; om anderen in hare ongelegenheden te helpen, en om der Maatſchappye een nuttig, een voordeelig, een noodzakelyk lid te worden. —— Slaan wy agt op 's menſchen geestgeſtel; met de jaren vermeerderen ook de vermogens onzer Ziele; wy worden van tyd tot tyd geſchikter tot een beſtendig geluk; wy leren, indien wy ſlegts opmerkzaam willen zyn, dat ons tydlyk leven alleen maar een tyd van beproeving is; en dat wy deze gewesten ſlegts moeten doorwandelen als een land van vreemdelingſchap, om door het zelve eenmaal behouden te komen, in het gelukkig Vaderland, alwaar de beſtendigheid, alwaar een duurzaam geluk, alwaar een zuiver en onvermengd genoegen alleen te ſmaken is. —— Ter bereikinge van dit oogmerk heeft God den mensch geſchapen, aan dit oogmerk moet men beantwoorden; en daar aan regt beantwoordende, zal men niet anders kunnen, zal men niet anders willen, dan haken naar die verandering, welke in alles plaats heeft; die met de wysſte inzigten verordend is, en dient om den mensch tot den allervolmaaktſten, den allergelukkigſten ſtaat op te leiden. —— 't Is waar, ik wil 't niet ontkennen, dat, aan de andere zyde, de verandering nimmer vermaaklyk is, wanneer zy ons berooft van het aangename; onze begeer-

geerten dwarsboomt, ons doet verliezen, 't geen wy zo gaarn behielden, 't geen ons na aan het harte legt; 't geen ons niet ontroofd wordt, zonder eene bloedige wonde in den boezem te maken; als zy ons berooft van iets, dat wy dikwils met zo veel ernst, met zo veel drift, opgeloopen hebben. — Dit is onvermydelyk aan de verandering verknogt, zy heeft hare aangename en onaangename omftandigheden. Edoch, fchoon zy waarlyk veel onaangenaams bevatte, is zy nogtans van eene onontbeerlyke noodzakelykheid. En behalven dat het genot en gebruik veler zaken, wanneer het al te lang wordt uitgerekt, eindelyk begint te verflauwen, en zelfs dikwils te walgen, zo zullen de omftandigheden, die van erger tot beter overflaan, indien zy al niet de zulken overtreffen, welke van beter erger worden, dezelven ten minften evenaren, en de balans, van beiden regt opgemaakt, zal zekerlyk niet minder dan gelyk zyn.

Wanneer wy het onbeftendige van alle ondermaanfche zaken dus in aandagtige overweging nemen, moet het ons ook opleiden, om ons in alle gevallen en omftandigheden gelaten te gedragen; zelfs dan, als wy de wenschbaarfte dingen moeten derven, en ons genoodzaakt zien, het grootfte aardsch geluk te misfen. Het lydt tog geene de minfte tegenfpraak, nadien elk van deze waarheid overtuigd is, dat 'er nimmer in geene zaken, zy mogen ook zyn, zo zy willen, zy mogen ons nog zo duurzaam toefchynen, eene onveranderlyke beftendigheid zal te vinden wezen. Deze loop der ondermaanfche zaken blyft onverzettelyk. Alles word door den tyd bepaald; men moge deszelfs tusfchenruimte nog zo lang, nog zo wyd uitrekken, ze heeft egter haar begin en einde. — Deze waarheid word niet flegts van elk omhelsd; maar niemand kan ze met eenigen fchyn tegenfpreken, nadien zy rust op de onbedriegelyke bevinding. — Is het nu niet grootlyks te bewonderen, zou men zeggen, dat wy menfchen ons dan niet beter leren gewennen aan de geftadige veranderingen; daar wy niet alleen weten, dat zy aan anderen moeten gebeuren, maar daar wy ze zelven ieder oogenblik omtrent onze eigen perzoonen ondervinden? Zou men niet moeten zeggen: 't geen zo vaak gefchiedt, zal de mensch geenzins als een ongehoord geval kunnen aanmerken? Nogtans is het zo; wy hebben het geftadig onder ons gezigt, wy zien het gebeuren, en wy gedragen ons niet te min als zulken, die 'er ten eenemale van onkundig zyn. Wy zyn zeer te onvreden, als ons iets tegens verwagting gebeurt, wy zyn zeer onvergenoegd over de veranderlykheid; wy fchelden op den fchielyk verloopen tyd;

wy beklagen ons, wanneer wy genoten vermaken derven moeten; en ziet, zo als wy ophouden, met over het een te klagen, ja, vóór wy 'er nog meê ophouden, loopen wy, met eene onverbeeldelyke drift, met eene onverzadelyke begeerte, weêr aanſtonds een ander niet beſtendiger vermaak op, om dat geen te vervangen, waar over onze mond nog vervuld is met klagten. 't Is, als hadden wy lust, als leiden wy 't 'er opzetlyk op toe, om ons zelven te plagen, om ons onrustig te maken, om ons hart met een geſtadig ongenoegen, en verdrietige kwellingen te vervullen; om, met voorbedagten rade, ons zelven onophoudelyk ſtoffe tot ontevredenheid te beſchikken; op dat dus de eene klagte de andere zoude opvolgen. — In zulk eene wonderbaarlyke verwisſeling van verſchillende omſtandigheden beſtaat des menſchen leven. — Morgen, morgen, en dikwils al eerder, verliezen wy 't geen wy heden ontvangen. — Morgen treuren wy wegens het gemis van dat geen, waar over ons hart heden met eene gulle blydſchap vervuld is; terwyl wy onzen boezem van daag nog ontlasten van klagten over een verlies, dat wy dikwils gisteren eerst geleden hebben. — De Koninglyke Majeſteit, die heden zo ſchittert, die heden zo in aller oogen blinkt, verwisſelt dikwils morgen voor de laagſte, de alleruiterſte veragting; en de purperen mantel wordt veranderd in een geſcheurden ſlegten rok, terwyl de ſcepter, die men heden ziet zwaaien over een geheel Koningryk, vervangen wordt door een takkigen ſtok, van nog minder waarde, dan een lage herdersſtaf. — Van daag treedt de Koning nog met eenen trotſchen tred, pragtig en luisterryk, uit zyn Vorstlyk Paleis; morgen, morgen bergt hy zyn leven nauwlyks in eene boere ſtulp. — Heden doet de Dwingeland, die lust ſchept in Landen te verwoesten, het ganſche Land dermate daveren van zyne gevreesde bedreigingen, dat elks hart van vrees, in doodelyken ſchrik, wegkrimpt; — maar morgen bergt hy zyn dierbaar leven nauwlyks in eene kleine ſchuit, of treedt naar de Raadkamer, om die te verwen met zyn eigen bloed. — Thans zit de Vorst, van weelde en verwaten troschheid dronken, met Koninglyke pragt op zynen zetel, om als een God geëerbiedigd te worden; .. weinig oogenblikken daarna ... zo onmiddelyk, wordt hy van zynen throon gebonst, en zy, die hem zo even op de knieën hebben aangebeden, ſtooten hem nu het doodlyk ſtaal in het kloppend harte!

Aan dusdanige Lotgevallen, aan zulke wisſelvalligheden is het leven der Stervelingen onderworpen. Wisſelvalligheden, die, naar mate zy hoogere perzoonen overkomen, des te klaar-

der

der gezien, en van elk een opgemerkt worden; terwyl egter geen ſtaat, dezelve moge zo gevestigd, zo zeker, zo gelukkig en zo nederig zyn, als hy wil, buiten derzelver bereik is. — De tyd, die rustloos henen ſnelt, die, eens voorby zynde, onherroepelyk is, ſchoon alle andere toevallen een mensch ook mogen voorbygaan en verſchoonen, dees verſchoont niemand; maar behoudt zyn ouden loop, en is doof voor alle klagten. — De Jeugd, die veelal in vermaken dartelt, die in weelde en wellust zwemt, moge geſtadig morren, tieren en razen over de vlugheid des tyds, over deszelfs onbegrypelyke ſnelheid, aangezien hy, rustloos voortgaande, by niemand een oogenblik vertoeft. Alle klagten, die men tegens den tyd aanheft, zyn ydel, ten eenemaal vrugteloos; met al het geweld van de weereld kan hy in zyn loop niet geſtuit, niet één enkel oogenblik vertraagd worden. — Men hoort de jongelingſchap, ziende den trillenden Ouderdom, met verſtramde en byna roerlooze leden, zagtjes met een langzamen dog zekeren tred al vast naderen, vaak dus klagen. — „ ô Onmedoogelooze tyd! wat hebt gy met ons „ voor, dat gy ons zo weinige oogenblikken den bloei van „ ons leven gunt, dat gy dien zo ſchielyk doet verwelken, „ en door den winter des Ouderdoms verdorren? — Wat „ hebt gy in uw ſchielyk voortſnellen, in uwe geſtadige veran„ deringen, met ons voor? — Wat heeft het in, ons ge„ duurig te kwellen, met ons den bevenden ouderdom zo „ ſchielyk te doen naderen; met ons dien geſtadig voor oogen „ te houden; alleen, zo 't ſchynt, om de vermaken onzer „ jeugd te vergiftigen? — Wat hebt gy, wreedaart, met ons „ voor, dat gy, als wy het allerbekwaamst, het allervatbaarst „ zyn voor genoegen, als wy best geſchikt zyn, om weel„ de en wellust te ſmaken.... ja, als wy 'er met zo veel „ vermaak in zwemmen, dat gy ons dan ontglydt, voor wy „ het merken; dat gy ons Grysaards maakt, voor wy 'er op „ denken, voor wy het weten? — Dat gy, bezig zynde „ aan de vernieling van alles, ook tevens uw werk maakt, „ en 'er vermaak in ſchynt te ſcheppen, om de kragt onzes „ levens al zagtjes te ondermynen? — Wat wreedheid is „ dit! — Kan het u niet voldoen, uwe treurige wrede „ rol te ſpeelen, onder de ſtokouden, die, zat van dagen, „ en vol van onruste zyn; die zich zelven en der zamenle„ vinge tot een last worden... Neen... neen, gy hebt het ook „ op ons gemunt; wy ſtaan ook ten doel uwer vernieling; „ wy, en dit is het ſmartlykſte, wy gevoelen 'er de ſtenkſoe

„ aandoeningen van. — ô Wreedaart... ô Bederver van
„ het menſchelyk geſlacht, is 'er dan aan u geen verbidden?"

De afgeleefde Gryzaard, die zyne bevende en trillende leden, met een ſtok onderſchraagt, die nogtans in zyn langzamen tred gaat waggelen, en met vertraagde èn ſtompelende ſchreden zyn weg vervolgt, ſtort mede geſtadig zyne klagten tegens den tyd, tegens deszelfs rustloozen loop uit; en hoe nader hy aan het eind zynes levens komt, hoe angstvalliger hy voor het gevreesd tydſtip van verſcheien begint te worden; dat hem zyne klagten met een verdubbelden ernst, met een verdubbelden nadruk, doet voortbrengen. Ziet hy rugwaards agter zig om, hoe vele jaren zyn 'er niet verloopen, waar van de herdenking hem den boezem prangt. — Hy ziet ze agter den rug — hy ziet ze verloopen, en voorwaar zoo ſchielyk verloopen, dat zy hem, by de terugdenking, ſlegts enkele oogenblikken ſchynen geweest te zyn. — Hy is zo ſchielyk tot den gryzen ouderdom opgeklommen, dat die ganſche leeftyd, van de jonglingſchap af, door de rypere jaren, tot aan de Grysheid, met zulk eene gezwinde vlugt is voorby gevlogen, dat de gedagten bykans in vlugheid 'er by te kort ſchieten. — Welk een ruim veld, van voren beſchouwd, is een tyd van zeventig of tachtig jaren! — Hoe vele uuren, hoe vele dagen, hoe vele weken, hoe vele maanden, hoe vele jaren moeten 'er verloopen, eer die wyde kring rond is..., Dan, het zyn maar weinige oogenblikken als die tyd voorby is. — „ ô Tyd, dus roept de Gryzaard dikwils uit, hebt „ gy dan geen de minſte eerbied voor hooge jaren? — Hebt „ gy geen ontzag voor de Grysheid, noch den achtbaren „ Ouderdom? — Dat gy de jeugd ſchielyk ontvlugt, is nog „ te verſchoonen: maar dat gy geene eerbied voor de Grys„ heid hebt, is ten eenemaal onvergevelyk. — Alles wat gy „ aan ons uitwerkt, is hard, is loutere wreedheid; want hoe „ hooger wy in jaren klimmen, hoe korter uw verblyf by „ ons ſchynt. — Gy ontvlugt ons ieder oogenblik, en een „ ſchrik, eene koude rilling, eene doodsangst bevangt ons, „ zo vaak wy aan uwe ſnelheid gedenken. — ô Wreedaart, „ waarom ons zo jammerlyk gepynigd!" — Dus klaagt elk over den tyd; ieder heeft zyn mond vervuld met deze vergeefſche klagten, en ondertuſſchen weinigen, zeer weinigen, weten een goed gebruik te maken van de koſtelyke oogenblikken, die zo ſchielyk wegvlugten, en, eens voorby zynde, in eeuwigheid niet te rug komen, noch te herroepen zyn. — Wat behoorde het in tegendeel ons allen niet opmerkzaam te maken; gedenkende hoe kort, hoe byster kort, ons verblyf

in

in deze beneden gewesten is; hoe wy onze loopbaan dikwils ten einde zyn, als wy nog maar nauwlyks beginnen te leven; — hoe de alleruitgeſtrektſte Ouderdom, de hoogſte jaren, ſchielyk, byster ſchielyk, verloopen; en dat wy ſtaan gedagvaard te worden ter verantwoordinge, over de wyze, op welke wy onze dagen hebben doorgebragt. 't Zal 'er dan op aankomen, of wy ons gedrag behoorlyk hebben ingerigt, om die einden en oogmerken te bereiken, tot welke wy ten duurſten verpligt zyn, uit kragte van het redensvermogen, waar mede de Wyze Schepper ons beſchonken heeft. —— Wat behoorden wy allen, dierhalven, niet de grootſte vlyt aan te wenden, om geen enkel oogenblik te laten voorby gaan, dat wy niet gebruikten, in 't betragten van onzen pligt; ten einde te beantwoorden aan die oogmerken, waar toe wy geſchapen zyn.

Deze gedagten had ik, zo als ze my inſchoten, op het papier gebragt, juist toen ik my ter ruste ſtond te begeven. Dog nauwlyks waren myne oogen geſloten, en was ik door een zagten ſlaap bevangen, of eene aangename vertooning, als een gevolg myner overdenkingen, deed zig in eene levendige verbeelding in den droom voor my op, welke ik, in een volgend Vertoog, mynen Lezeren hoop mede te delen.

C. V. D. G.

WAARNEEMING VAN EEN REGTSTYVIGE KRAMP (*Tetanus*), GENEEZEN DOOR WRYVINGEN MET KWIK; door M. DE LA ROCHE. *Med. Dr. te Geneve,*

(*Journal de Medecine.*)

DE eigenlyke regtſtyvigheid, (*Tetanus idiopathicus*) zo gemeen in de warme Landen, is zeer zeldzaam in Europa; 't is om die reden, dat men 'er geen goede beſchryving van kan verwachten, dan van Geneeskundigen (*), welke in de nabyheid van de middellyn de Kunst oefenen; dezelve wordt by ons gemeenlyk niet anders waargenomen, dan als een gevolg van de kwetzing der Zenuwen en Peezen, of als een toeval van opſtyging en andere Zenuwziekten. Wy hebben evenwel nu en dan gelegenheid, van 'er ook hier zeldzaame gevallen van te zien: 't volgende geval geloof ik, dat daar

(*) De beste beſchryving van deeze Ziekte wordt gevonden, in een Geſchrift van M. CHALMERS, Geneesheer te *Charleſtown*, *Med. Obſerv. and Inquir.* Vol. I. Art. 12.

daar onder behoort geplaatst te worden; dog om dat ik het zelfs niet van 't begin tot 't einde hebbe gezien, kan ik 't niet omſtandig mededeelen; myn oogmerk is alleen om door deeze Waarneeming te ſtaaven, de kracht van een geneesmiddel, welks gebruik tot nog toe in deeze Ziekte weinig bekend is. Ik weet wel dat een enkel geval in de Geneeskunde, in 't gemeen, niet van veel gewicht moet gerekend worden; maar wanneer 't zelve een gevolg is van eene ondervinding, getrokken uit eenige andere gevallen van een dergelyken aart, en wanneer 'er tevens niets is 't welk het tegenſpreekt, wordt 't van veel gewicht, en ieder nieuwe waarneeming van dien aart zet veel kracht by, aan de gevolgtrekking uit de voorgaanden.

Wanneer ik op zekeren dag, in de Maand April laatstleeden, om eenige beezigheden te verrichten, naar 't Hospitaal ging, trof ik aldaar aan M. ***; die 'er Geneesheer van is, ik bezocht met hem de Zieken. Hy toonde my, onder anderen, een, dien hy ſedert 14 dagen behandeld had, en tot wiens geneezing hy reeds verſcheide middelen, zonder nut, had in 't werk geſteld. De Lyder was een Jongman van 22 Jaaren, van Ambacht een Kleermaker, die, zich onpaſſelyk gevoeld hebbende, met een zwaare hoofdpyn, zich had doen aderlaaten. Onmiddelyk na de Aderlating, waren de Kakebeenen vast op malkanderen geſloten, en een krampachtige ſtyvigheid overkroop allengskens zyn geheel lighaam. Men bragt hem ſchielyk daar op in 't Gasthuis. Dezelfde toevallen hielden aan, waar by zich voegden aanvallen van Stuiptrekkingen, welke zomtyds twee a drie uuren duurden. Men konde, niet dan met zeer veel moeite, hem 't Lighaam en de Ledemaaten doen buigen. Daar liep by aanhoudenheid uit zyn mond een ſchuimachtig Speekzel, en hy zweette byna altyd. De mond konde niet geopend worden, dan alleen in zo verre als noodig was, om vocht door te laaten; hy kon niet ſlikken als met zeer veel moeite, en zyne geheele houding gaf dan een groote benaauwdheid te kennen. Hy was in dezelfde omſtandigheden, wanneer ik hem zag; ſchoon hy de ontlastende middelen van allerlei ſoort gebruikt hadt. Ik ſtelde voor aan M***. van hem 't *Opium* te geeven, laatende hem voortgaan in 't gebruik van de Baden, welke men hem reeds voorgeſchreven hadt, en waar van hy tweemaal daags gebruik maakte; de Geneesheer gaf daar aan zyne toeſtemming, en liet de Lyder om de twee uuren één grein gebruiken: maar dit middel deedt geen andere uitwerking, dan alleen een weinig verzachting te weeg te brengen. Ziende dat men hier van niet veel verwachten kon, en my herinnerende wat M. MONRO

over

over de uitwerkingen van de Kwik in de *Tetanus* hadde gemeen gemaakt, in de Genees- en Letterkundige Verhandelingen van Edinburg (*), ſtelde ik voor de Proef 'er van te neemen, na dat de Lyder gelaaten zoude zyn, uit hoofde dat zyn gezicht veel rooder was, en zyn pols voller dan na gewoonte: men zoude hem dagelyks eenmaal 't bad laaten gebruiken, om de werking van de Kwik te bevorderen. M***. liet hem vervolgens alle dagen wryven met een vierendeel loods Pomade, ſamengeſteld, uit gelyke deelen van Kwik en Vet: 't welk de begeerde uitwerking te weeg bragt. De Lyder bevondt zich binnen twee dagen verlicht, de Kaakebeenen werden een weinig beweeglyker; en na 't einde van een week, begon hy weder te gaan. In 14 dagen was hy ten naasten by van zyne Krampen verlost; dog hy bleef zeer zwak. M***. liet hem, om hem te verſterken, en de overblyfzels van 't ongemak weg te neemen, de Koortsbast gebruiken; maar hy werdt, agt dagen daar na, genoodzaakt weder zyn toevlucht te neemen tot de wryvingen, om dat de Lyder altyd eenige ſtyfheid en krampen gevoelde, welke na eenige dagen geheel verdweenen. Hy is tegenswoordig volkomen gezond.

't Is noodig aan te merken, dat de kwyling in 't geheel niet noodzaakelyk is, en dat 't veel beter is, ten minſten indien zeer dringende toevallen niet vereiſchen een groote hoeveelheid Kwik op eenmaal te gebruiken, dezelve te maatigen, dewyl een ſterke kwyling altyd lastig is. In 't geval, 't welk ik verhaald hebbe, heeft dezelve in 't geheel geen plaats gehad; en in 't geval, 't welk M. ALEX. MONRO mededeelt, waar in hy de Kwik aanried, volgens de Waarneemingen in Amerika genomen, welke zyn Broeder M. DONALD MONRO gemeen gemaakt heeft, was de kwyling zeer aanmerkelyk. Maar in gevallen, waar heftige toevallen een ſchielyk gevaar aankondigen, moet men de Kwik en de wryvingen niet ſpaarzaam gebruiken, en trachten liever de kwyling door de Baden en Aderlaatingen te maatigen.

't Is te verwonderen, dat men, na 't gemeen maaken van deeze Waarneemingen in de Verhandelingen van Edinburg, niet meermaalen de Proef van dit middel in de *Tetanus* genomen heeft, waar van de droevige gevolgen niet dan al te gemeen zyn; want 't is meer dan waarſchynlyk, dat men veele Perſoonen zoude kunnen behouden, welke men elendig laat ſterven, door hen dit hulpmiddel niet toe te dienen.

M.

(*) *Phyſical and Litterary Eſſais and Obſervations, Vol. III. Art.* 30 & 31.

M. SAUVAGES beſchryft een ſoort van *Tetanus*, welke hy noemt *Tetanus ſipbylliticus*, ſteunende op een eenig geval, getrokken uit *Riverius*. Mr. BOLLON, volgens zyn eigen verhaal, een kwetzuur gekregen hebbende, door de Kogel van een Canon, waarom 't noodzaakelyk was den Arm af te zetten, kreeg, na dat 't lidteeken reeds voltooid was, Stuiptrekkingen, welke 't hoofd naar de rechter zyde trokken, en de kakebeenen ſterk bewogen. M. *Aimar* kreeg vermoeden, of 't Veneriſche Gift de oorzaak van die toevallen konde zyn, en hebbende vernomen, dat de Lyder een *Gonorrhœa* gehad hadde, vóór 't krygen van de kwetzuur, ried hy hem de wryvingen met Kwik aan, welke een kwyling veroorzaakten, en, ſchielyk daar na, alle toevallen deeden ophouden. Zie daar dan een geval 't welk dat geen, wat ik over de uitwerking van de Kwik in de *Tetanus* gezegt hebbe, bevestigt; want ik geloof dat M. *Aimar* geen vermoeden had op 't Pokſmet, dan om dat hy niet meer wist wat hy zoude vermoeden: hy geloofde vervolgens dat zyn vermoeden waar was, om dat hy niet wist, dat de Kwik in krampgevallen dienſtig konde zyn, en 't is waarſchynlyk op zyn gezag, dat M. SAUVAGES die *Tetanus* aan een pokachtig beginzel heeft toegeſchreven. Ik voor my geloove niet, dat de Pokken ooit dergelyke toevallen veroorzaaken: en ik kan my niet wederhouden, van dat geval aan te merken als een gevolg van de kwetzuur, welke deeze Perſoon gekregen hadt.

Ik zal nog aanmerken, dat geen middel tegenwoordig meerder verdient de oplettendheid der Geneeskundigen, dan de Kwik, waar van men dagelyks nieuwe voordeelen ontdekt. De ondervindingen van M. M. DESAULT en SAUVAGES, en van een groot getal andere Geneesheeren, hebben beweezen, dat 't een zeker middel is tegen de Watervrees: 't ſchynt geen minder kracht tegen de *Tetanus* te hebben. Een Geneesheer, een Vriend van my, heeft my Waarneemingen medegedeeld, waar uit 't blykt, dat 't zelve goede uitwerking gedaan heeft in zommige *hysterike* gevallen. Verſcheide Geneesheeren welke 'er zich van bediend hebben in de *Rheumatismus*, hebben reden gehad van voldaan te zyn. 't Is reeds eenigen tyd geleeden dat men ontdekt heeft, dat 't een vermogend losmaakend middel was; nieuwe Waarneemingen toonen ons allen dag, wat men 'er van kan verwachten, in gevallen van zeer hardnekkige gezwellen, als Kropzweeren, Knoestgezwellen van allerhande ſoort, en zelfs Kreeftgezwellen, waar in ik 't zelf een reis met zeer groot gevolg gebruikt hebbe. 't Is een van de allerkrachtigſte middelen in Huidziekten; en de beroem-

roemde M. CULLEN, Hoogleeraar der Geneeskunde op de Hoogeſchoole te Edinburg, heeft gevonden dat niets gelyk was met 't gebruik van 't zelve in vochtige ontſteekingen van 't Oog (*Ophtalmies pleureuſes*). Ik zou geen einde vinden, wanneer ik alle de gevallen wilde ophaalen, waar in men 't met nut gebruikt heeft. Ik ſpoore alle Geneesheeren aan, die de bevordering van de Kunst, en 't welwezen van 't Menschdom ter harten neemen, om met aandacht de uitwerkingen van dit kostelyk middel, waar van wy waarſchynlyk alle de krachten nog niet ontdekt hebben, en waar van ons de wyze van werken zo weinig bekend is, na te gaan.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN GRAUWEN, DEN WITTEN, DEN KLEINEN GRAUWEN en DEN BERG-PATRYS.

(Volgens BUFFON.)

DE *Gewoone*, *Grauwe* of *Aschgrauwe Patrys* draagt, in 't Latyn, den naam van *Perdi*, in 't Spaansch *Perdiz*, in 't Italiaansch *Perdice*, in 't Hoogduitsch *Wild-hun* of *Veldhun*, in 't Zweedsch *Rapp-hoena*, in 't Engelsch *Partridge*, in 't Fransch *Perdrix*, en in 't Poolsch *Kuroptwa* geheeten.

Schoon ALDROVANDUS, van andere Landen, naar 't zyne, oordeelende, ſchryft dat de *Grauwe Patryzen*, overal, gemeen zyn, gaat het niet te min vast, dat men 'er geene aantreft, op het Eiland *Creta*, en 't is waarſchynlyk, dat ze nimmer in *Griekenland* geweest zyn: naardemaal ATHENEUS zyne verwondering te kennen geeft, om dat alle de *Patryzen* in *Italie* geen Roode Bekken hadden als die van *Griekenland*. Men vindt ze ook niet in alle deelen van *Europa*, even veelvuldig; het ſchynt dat ze zo zeer de te groote warmte, als de te ſtrenge koude vlieden; zy komen noch in *Africa*, noch in *Lapland* voor: in de gemaatigdſte ſtreeken van *Frankryk* en *Duitschland*, treft men ze overvloedigst aan: 't is waar BOTERIUS heeft te boek geſlaagen, dat 'er geen *Patryzen* in *Ierland* waren; doch dit moet opgevat worden van *Roode Patryzen*, die ook in *Engeland*, volgens de Berigten van de beste Schryvers diens Lands, niet gezien worden, en niet verder aan dien kant zich verſpreid hebben, dan de Eilanden *Jerſey* en *Guernſey*. De *grauwe Patrys* komt veel voor in *Zweeden*, waar hy, naar het getuigenis van LINNÆUS, den Winter onder de Sneeuw doorbrengt in holen, met twee openingen: deeze

wy-

wyze van Winterlegering onder de ſneeuw heeft zeer veel overeenkomsts met die van het *Sneeuwhoen* (*); en, indien dit ſtuk niet bevestigd ware door een Man van die agtbaarheid, en dat gezag als LINNÆUS, zou ik denken, dat hier eene misvatting plaats hadt. Te meer daar, in *Frankryk*, ik langduurige Winters, en bovenal die, in welke veel ſneeuws valt, eene groote menigte *Patryzen* omkomt. Eindelyk, dewyl de *Patrys* onder de Vogelen behoort, die zwaar van vlugt zyn, twyfel ik zeer of dezelve wel oit in *America* getrokken is, en veronderſtel dat de Vogels der *Nieuwe Wereld*, welke men tot het Geſlacht der *Patryzen* heeft willen brengen, daar van afgeſcheiden zullen worden, zo ras men ze beter heeft leeren kennen.

De *Grauwe Patrys* verſchilt, in veele opzigten, van den *Rooden*, en 't geen my voornaamlyk geregtigt, om 'er twee onderſcheide ſoorten van te maaken, beſtaat hier in, dat, volgens de opmerking van een klein getal Jaagers, die weeten wat waarneemen is, deeze twee ſoorten, hoewel zich zomtyds te zelfder plaatze onthoudende, zich noit met elkander vermengen; en dat, indien men ten eenigen tyde gezien heeft, dat een eenloopend Mannetje, van een deezer beide ſoorten, zich vervoegde by een Wyfje van de andere ſoort, 't zelve volgde, tekens van drift, en zelf van minneyver, betoonde, het, egter, noit met dat Wyfje paarde, ſchoon zy alles gevoelde, wat eene gedwongene onthouding, en het geduurig aanſchouwen van gelukkig gepaarde Vogelen, kan voegen by de drift der Natuure, en de aanprikkelingen des Voortyds.

Verder is de *Grauwe Patrys* veel zagtaartiger dan de *Roode*. RAY, 't is waar, zegt het tegendeel; doch dewyl 'er, gelyk hy verklaart, geene *Roode Patryzen* in *Engeland* zyn, heeft hy zelve de vergelyking niet kunnen maaken, gelyk de andere Waarneemers, op wier gezag ik afga, gedaan hebben. Het valt niet zwaar hem te temmen, en, niet mishandeld zynde, wordt hy gereedlyk gemeenzaam met den Mensch. Ondertuſſchen heeft men 'er noit zulke hoopen van gemaakt, die zich overal laaten leiden, gelyk van de *Roode Patryzen*: want OLINA berigt ons, dat altoos van deeze laatstgemelde geſprooken wordt, door de Reizigers, die melding maaken van geheele hoopen *Patryzen*, op eenige Eilanden der *Middelandſche Zee*, gehouden en gevoed. — De *Grauwe Patryzen* zyn ook onderling meer Maatſchappy gezind: want elk Gezin leeft al-

(*) Zie de *Hedend. Vad. Letter-Oef.* II D. II St. bl. 595.

alcoos met elkander vereenigd, 't geen men een *Vlugt* noemt, tot den tyd toe dat de Liefde, welke die vereeniging te wege bragt, de ſcheiding veroorzaakt, om ze allen, Paar aan Paar, nog nauwer te binden. De zulken wier broedzels, door eenig toeval, mislukt zyn, vermengen zich op nieuw, en leveren, op 't einde van den Zomer, dikwyls talryker *Vlugten* uit, dan de Voorjaars-paaring opleverde, en die, troepswyze, tot den paartyd van het volgend Jaar byeen blyven.

Deeze Vogels ſcheppen het grootſte genoegen in Koornvelden, bovenal die welbebouwd en gemest zyn, buiten twyfel, om dat zy daar het overvloedigst voedzel vinden, 't zy van Graanen, 't zy van Inſecten, of misſchien, om dat de zouten van het mergel, tot mesting van het Land gebruikt, met hunne geaartheid en ſmaak zo wel overeenkomt. De *Grauwe Patryzen* beminnen het vlakke veld, en begeeven zich nooit na Kreupelbosſchen of de Wyngaarden, dan derwaards gedreeven door vrees voor Jaagers of Roofvogels; nimmer leggen zy eijeren in de Bosſchen, en men zegt, in 't algemeen, dat zy geen nagt in het geboomte doorbrengen: nogthans heeft men een *Patryzen-nest* in kreupelhout aan den voet eens wyngaards gevonden.

Op het einde van den Winter, naa dat de ſtrengſte koude voorby is, beginnen zy te paaren: elk Mannetje zoekt zich by een Wyfje te vervoegen; doch deeze nieuwe verbintenis geſchiedt niet zonder dat 'er tuſſchen de Mannetjes, en somtyds ook tuſſchen de Wyfjes, een vry heftigen ſtryd voorvalle; te oorlogen, en liefde te pleegen, is by de meeste Dieren dezelfde zaak, en wel voornaamlyk onder de zoodanigen by welke de liefde eene zo dringende behoefte is, als by den *Patrys*. De Wyfjes leggen, even als de *Gemeene Hoenders*, eijeren zonder gemeenſchap met de Mannetjes gehad te hebben. Wanneer de *Patryzen* éens gepaard zyn, verlaaten zy elkander niet, en leeven met elkander in eene verknogtheid en trouwe, welke alle beproeving kan doorſtaan. Wanneer, na dit paaren, eene ſtrenge koude opkomt, vereénigen alle die paaren zich met elkander, en maaken één Vlugt uit.

Meer dan een maand naa dat de *Grauwe Patryzen* beginnen te paaren, en dus eerst op 't einde van Maart, vermengen zy zich met elkander, althans in *Frankryk*, zy broeden niet dan voor May, of Juny als de Winter lang geweest is. Over 't algemeen maaken zy hunne nesten met weinig voorzorgs of toeſtels. Een weinig kruid en ſtroo, ruw by een geſchraapt, op een kuil, door een Paard of Koe getreeden, of welke zich van zelve voordoet, is genoegzaam. Onder-

tus-

tusschen heeft men opgemerkt, dat de Wyfjes van wat meer jaaren, en reeds door de ondervinding van voorgaande broedzels geleerd, grooter voorzorge gebruiken dan de gansch jonge: 't zy om de nesten te beveiligen voor de overstroomingen van water, 't zy om ze beter te beschermen voor 't gevaar der vyanden, met een hooger plaats uit te kiezen, of die natuurlyk beschut is door haagen en struiken.

Zy leggen doorgaans vyftien of twintig Eijeren, somtyds beloopt het getal vyf-en-twintig; doch de jonge en oude leggen een veel kleinder getal; dit staat ook aan te merken, ten opzigte van de tweede Broedzels, welke de oude *Patryzen* voortzetten, als het eerste niet wel gelukt is. De Eijeren hebben bykans de kleur van *Duiven-eijeren*. PLINIUS noemt ze wit. De tyd van broeden duurt omtrent drie weeken, wat meer of minder, naar gelange van de graad van warmte.

Het Wyfje neemt alleen den last van broeden op zig, en ondergaat, geduurende dien tyd, eene verbaazende ruijing: want bykans alle haare buikvederen vallen uit. Zy broedt met groote volstandigheid, en men wil dat zy noit de Eijeren verlaat, zonder ze met bladeren te overdekken. Het Mannetje onthoudt zich doorgaans omstreeks het nest, altoos lettende op het Wyfje; en steeds gereed om haar te vergezellen als zy opstaat om voedzel te zoeken: zyne verknogtheid aan 't zelve is zo getrouw, zo zuiver, dat hy die moeilyke dienstbetooningen liever volbrengt, dan de gemaklyke vermaaken neemt, tot welke de herhaalde schreeuwen van andere *Patryzen* hem als uitnoodigen; hy beantwoordt ze somtyds, maar verlaat noit zyne Gade, om zich met eene andere te vermengen. — Omtrent den gemelden tyd, als het Jaarsaisoen voordeelig is, en het broeden wel slaagt, komen de Jongen gemaklyk genoeg uit den dop, loopen, op 't eigen oogenblik hunner uitkomste, daar heenen, dikwyls een gedeelte van den dop na zich sleepende. Dan het gebeurt somwylen, dat ze niet uit hunne gevangenis kunnen breeken, en in dien arbeid omkomen. In dit geval, vindt men de Vederen van het Jong gekleefd, aan de wanden van het Ey, en dit moet noodwendig voorvallen, zo dikwyls het Ey eene al te groote warmte gehad hebbe: om dit ongeluk voor te komen, doet men de Eijeren vyf of zes minuuten in 't water; het Ey trekt door den dop de fynste waterdeelen, en deeze vogtigheid, doet de vederen, aan de wanden van het Ey gekleefd, te ligter los gaan; misschien verfrischt dit soort van bad het Jong, en geeft hem kragts genoeg om den dop met den bek door te breeken. Het is even zo gesteld met de *Duiven*, en mogelyk met meer nuttig Gevo-

gel-

gelte, van 't welk men een groot getal zou kunnen behouden, op de even voorgeſtelde of dergelyk eene wyze.

Het Mannetje, 't welk niet gedeeld heeft in de moeite van het broeden, deelt met de Moeder in de zorge, om de Jongen op te kweeken. Beiden paſſen zy die op, roepen ze onophoudelyk, wyzen hun de gevoeglyke ſpyze aan, en leeren hun zich die te verſchaffen, door den grond om te krabbelen; het is niet vreemd, het Mannetje en het Wyfje beiden te zien neergehurkt, bedekkende met hunne Vleugelen de kleine Kuikens, die met leevendige oogen de koppen, aan alle kanten, uitſteeken. In dit geval laaten zy zich bezwaarlyk opjaagen, en een Jaager, die de bewaaring van het Wild in 't ooge houdt, beſluit nog veel bezwaarlyker hun te ſtooren, in zulk eenen gewigtigen ſtand. Maar als een Hond 'er op los gaat, en ze van digt by nadert, is het Mannetje altoos de eerſte die opſtaat; een geſchreeuw aanheffende, 't welk alleen in die gelegenheid gehoord wordt: dan hy blyft niet in gebreke om, op den afſtand van dertig of veertig ſchreeden, weder neder te ſtryken, en men heeft dikwyls waargenomen, dat hy, met flaande vlerken, op den Hond aanviel; zo veel moeds blaast de Ouderliefde de vreesagtigſte Dieren in! 't Is die zelfde Liefde, welke hun zomtyds eene ſoort van voorzigtigheid ſchenkt, en zamengeſtelde middels aan de hand geeft, om hun Broedzel te bewaaren. Dus is opgemerkt dat het Mannetje, naar zich te weer geſteld te hebben, de vlugt nam; doch dit langzaam deedt, met ſleepende vleugelen, om als 't ware den vyand aan te lokken, door de hoop van eenen gemaklyken buit, maar altoos genoeg vlugtende om niet gevat te worden, en niet genoeg om den Jaager hooploos te maaken, verwydert hy zich allengskens verder van het Broedzel; het Wyfje, van den anderen kant, vertrekt zo ras het Mannetje weggaat, en verwydert zich nog verder ſteeds in eene andere rigting, dan het Mannetje. Nauwlyks is zy neergeſtreeken of zy loopt de vooren langs en nadert de Jongen, die zich verſchoolen hebben onder de ruigte en de bladeren; zy roept ze vaardig by één: en eer de Hond, die op het Mannetje los gegaan is, tyd gehad heeft om weder te keeren, is zy met haare Jongen verhuisd, zonder dat de Jaager het minſte gerugt hoorde. Het is eene aanmerking, welke algemeen genoeg onder de Dieren bewaarheid wordt, dat de drift, welke zy ter voortteelinge betoonen, evenredig is aan de zorge, die zy draagen voor hun kroost; alles beantwoordt in de Natuur aan elkander, en de *Patrys* levert hier van een treffend voorbeeld op: weinig Vogels zyn zo geil, weinig Vogels ook betoonen eene grootere

zorgvuldigheid in het oppaſſen, en meer moeds in het verdeedigen hunner Jongen. Deeze liefde tot het Kroost verkeert zomwylen in haat tegen vreemde Broedzels, die de Moeder dikwyls vervolgt en mishandelt.

By het ter wereld komen, hebben de *Patryzen* geele Pooten; deeze kleur heldert vervolgens op, en wordt witagtig, daar naa bruinder, en vervolgens geheel zwart, in *Patryzen* van drie of vier jaaren. Dit verſchaft een kenmerk, om altoos den ouderdom dier Vogelen te kunnen weeten. Men kan dien ook onderkennen, door de gedaante van de achterſte Vleugelpen; die naa het eerſte ruien gepunt, en, in het volgende Jaar, geheel afgerond is.

Het eerſte Voedzel der *Patryzen* beſtaat in Mieren-eijeren, kleine Inſecten, die op den grond kruipen, en Kruiden. Die men in huis opvoedt, weigeren lang Koorn te eeten, en dit is waarſchynlyk het laatſte 't geen zy verkiezen: in allen ouderdom geeven zy aan groente de voorkeuze, en eeten zelfs Groen Koorn; van de maand November af, vindt men daar mede hun maag opgevuld, en zy weeten het, in den Winter, wel van onder den ſneeuw te haalen; wanneer deeze door de vorst hard geworden is, vinden zy zich genoodzaakt na warme bronnen te gaan die niet bevroozen zyn, en te leeven van de kruiden, welke aan den kant wasſen, en anders geenzins van hun gezogt worden; in den Zomer ziet men ze niet drinken.

Naa het verloop van drie maanden, krygen de jonge *Patryzen* het *Rood*: want de *Grauwe Patryzen* hebben ook rood aan de zyden des Kops, tuſchen het oog en het oor; wanneer dit Rood te voorſchyn komt bevinden zich deeze Vogels, even gelyk alle andere die deeze verandering ondergaan, in eenen hachlyken toeſtand. Zy treeden als dan in den ſtaat van Paarbaarheid: voor dien tyd zyn ze teder, vliegen weinig, en vreezen zeer voor de natheid: dan, het Rood gekreegen hebbende, worden ze ſterk, beginnen te vliegen, en alle met elkander te vertrekken, om niet weder te ſcheiden; en ſchoon men eens geſlaagd zy in het verdeelen van zulk een Troep, weeten zy zich, in weerwil van alle de voorzorgen des Jaagers, weder te vereenigen.

Schreeuwende vervoegen zy zich by één, al de wereld weet dat het Geluid van den *Patrys* verre van aangenaam is, en zeer gelykt naar het geraas van een Zaag. Het Geluid van 't Mannetje verſchilt niet van dat het Wyfje ſlaat, dan hier in, dat het veel ſterker en ſleepender van toon is. Verder onderſcheidt zich het Mannetje van het Wyfje, door een ſtompen Spoor aan elken Poot, en door een zwarte vlek, van gedaante

als

als het hoefyzer van een Paard, die hy, en het Wyfje niet, onder aan den buik heeft.

Onder deeze ſoort van Vogelen komen, even als by veele andere, meer Wyfjes dan Mannetjes ter wereld; de Heer LE ROY ſtelt het getal omtrent een derde meer: en het is van belang, om de Broedzels te beter te doen gelukken, de overtollige Mannetjes van kant te helpen, als die niets uitvoeren dan de Gepaarden ſtooren en de voortzetting van het geſlacht belemmeren. De gewoonſte wyze om ze te vangen beſtaat in hun, als de Paartyd daar is, te doen roepen door een Wyfje, 't geen als dan den naam krygt van *Chanterelle*; de beste tot dat einde is een Wyfje reeds oud gevangen, de Mannetjes komen op haar geroep af, en geeven zich over aan de Jaagers, of vallen in de ſtrikken voor hun geſpannen; dit natuurlyk lokaas trekt hun dermaate, dat zy op de daken der huizen, en zelf op den ſchouder der Vogelaars, komen vliegen. Onder de laagen, welke men deeze Vogels kan leggen, om 'er zich meester van te maaken, is het zekerſte, en minst aan ongemakken onderworpen, het Patryzen-net, een groote ſoort van vuik, waarin de *Patryzen* gedreeven worden, door een Man vermomd als een Koe, en die, om de bedriegery te meer te bedekken, een dier kleine ſchelletjes, welke men aan de halzen der Beesten hangt, in zyn hand houdt; in het net gelokt zynde, worden de overtollige Mannetjes, en zomtyds alle de Mannetjes, uitgezogt, en de Wyfjes alle in vryheid geſteld.

De *Graauwe Patryzen* behooren tot de rustende Vogels, die niet alleen in het zelfde Land blyven; maar zich, zo min als mogelyk, verwyderen van de Landſtreeken, waar in zy den eerſten tyd huns leevens hebben doorgebragt, en telkens derwaards wederkeeren. Zy vreezen zeer voor de Roofvogels; wanneer zy dezelve bemerken, kruipen zy digt by één, en houden zich geſlooten; ſchoon de Roofvogel hun ziende zeer naby komt, en by den grond heen ſtrykt om een hunner te doen opvliegen, en, in de vlugt, beet te neemen. Te midden van zo veele Vyanden, en zulk eene menigte van gevaaren, begrypt men ligt, dat weinig *Patryzen* eenen hoogen ouderdom bereiken; eenigen bepaalen den duur van het leeven deezer Vogelen op zeven jaaren, en geeven voor, dat de kragt huns leevens en de tyd van volkomen Broeding, twee of drie jaaren aanhoudt, en zy op het zesde jaar niet meer leggen. OLINA ſchryft ze twaalf of vyftien jaaren toe.

Men heeft, met eenen gelukkigen uitſlag, ondernomen de *Patryzen*, in beſlooten perken, te vermenigvuldigen, om ſtreeken, van dit Gevogelte ontbloot, daar mede te bevolken.

Zy moesten omtrent op dezelve wyze als de *Phaisanten* worden opgekweekt: alleen hebbe men niet te tellen op de Eijeren der tamme *Patryzen*. Zeldzaam leggen zy in dien staat, noch zeldzaamer paaren en vereenigen zy, en noit heeft men ze zien broeden in de gevangenis, ik wil zeggen opgeslooten in die perken, in welke de *Phaisanten* zo gemaklyk vermenigvuldigen. Men is, derhalven, genoodzaakt, in het veld, de Eijeren van *wilde Patryzen* op te zoeken, en ze te laaten broeden door gewoone *Hoenders*. Elk Hoen kan omtrent vier en twintig Eijeren teffens broeden en een dergelyk aantal van Jongen oppasfen. Zy volgen die vreemde, als ware zy hun eige Moeder; doch kennen de stem zo goed niet, dan egter eenigermaate; en een *Patrys*, op deeze wyze opgevoed, houdt zyn leeven lang de hebbelykheid in 't schreeuwen, zo ras hy de *Hoenders* hoort.

De *Grauwe Patryzen* zyn veel gemaklyker op te voeden dan de *Roode*, en min aan kwaalen onderhevig, althans in onze Landen, 't welk ons ligt zou doen gelooven, dat dit hunne natuurlyke lugtstreek is. Men behoeft ze zelfs geene Mieren-eijeren te geeven, 't is genoeg hun op te pasfen als *Gemeene Hoenders*, met broodkruimels, harde eijeren enz. Wanneer ze sterk genoeg zyn, en zelve de kost beginnen te zoeken, worden ze op de plaats waar ze gekweekt zyn, geplaatst, en van waar zy zich, gelyk wy reeds aanmerkten, noit verwyderen.

Het vleesch van den *Grauwen Patrys* is, zints langen tyd, bekend voor een smaaklyk en gezond voedzel; het heeft twee goede hoedanigheden, die zeldzaam vereénigd gevonden worden, naamlyk van sappig zonder zwaar te zyn. Deeze Vogels hebben twee en twintig Pennen in elken Vleugel en achttien Staartpennen, welker vier middelste van een en dezelfde kleur zyn als de Rug.

De Neusgaten, aan 't grondstuk van den Bek geplaatst, zyn meer dan de helft overdekt door een bekleedzel van dezelfde kleur als de Bek, doch van een zagter zelfstandigheid, even als by de *Hoenders*. De ongevederde plaats, tusschen het oog en het oor, is by de Mannetjes veel helderder rood dan by de Wyfjes.

De WITTE PATRYS kan, in witheid, op verre na, niet haalen by het *Sneeuwhoen*, de grond zyner Pluimadie is alleen van die kleur, en men bespeurt op den witten grond dezelfde plekken als by den *Grauwen Patrys*, en geschikt in dezelfde orde; maar 't geen volkomen beslist, dat dit verschil van Pluimadie alleen eene toevallige verandering is, een byzonder uitwerkzel,

zel, met één woord, een eigenlyk gezegde verſcheidenheid, die niet belet om deezen *Patrys* aan te merken, als behoorende tot het Geſlacht der *Grauwe Patryzen*, beſtaat hier in, dat, volgens de Natuurkundigen, zelfs volgens het berigt der Jaageren, die twee ſoorten zich met elkander vermengen en met elkander troepswyze leeven. Een myner Vrienden, de Heer LE ROI, heeft eene vlugt van tien of twaalf *Patryzen* gezien, die alle wit waren, en waargenomen, dat ze, op den Paartyd, zich met de *Grauwe Patryzen* vermengden. Deeze *Witte Patryzen* hadden de Oogen rood, gelyk wy dit ook zien in *Witte Korzynen*, *Witte Muizen*, enz. Zyn Bek en Pooten zyn loodkleurig.

De KLEINE GRAUWE PATRYS, deezen naam geef ik aan den *Patrys* van *Demas* van ALDROVANDUS, die waarſchynlyk de zelfde is als de *Kleine Patrys*, die als een Trekvogel zich van tyd tot tyd vertoont, in verſcheide Landſchappen van *Frankryk*.

Dezelve verſchilt niet alleen van den *Grauwen Patrys* in lichaamsgeſtalte, welke altoos veel kleinder is, maar ook door zyn Bek, die veel langer is, door de geele kleur zyner Pooten, en boven al door de gewoonte, welke hy heeft, om trekkende van plaats te veranderen. Zomwylen ziet men deeze *Kleine Grauwe Patryzen*, in *Brie* en elders, by groote vlugten vliegen, en hunnen weg, zonder ophouden, voortzetten. Een Jaager, omſtreeks *Montbard*, in de maand Maart, des jaars 1770, met de *Chanterelle* jaagende, zag een vlugt van honderd vyftig of tweehonderd deezer Vogelen, die afgetrokken ſcheenen te worden door het geroep van de *Charterelle*, doch den volgenden dag geheel verdweenen. Deeze gebeurtenis alleen, op welker waarheid ik durf afgaan, geeft overeenkomſten en verſchillendheden te kennen. Overeenkomſten; dewyl deeze vreemde *Patryzen* zich lieten trekken door het gezang van het Wyfje der *Grauwe Patryzen*. Verſchillendheden; naardemaal die vreemde zo ſchielyk heen trokken over een land, 't welk geſchikt is voor de *Grauwe*, en ook voor de *Roode Patryzen*, deeze beide ſoorten onthouden 'er zich een gansch jaar; en deeze verſchillendheden veronderſtellen een ander Inſtinct, en bygevolge eene andere zintuiglyke geſchiktheid, ten minſten een ander Ras.

Men moet deezen *Patrys* van *Damaskus*, of van *Syrie*, niet vermengen met de *Syroperdix* van ELIANUS, welke gevonden wordt in de nabuurſchap van *Antiochie*, die eene zwarte Pluimadie, een' geelagtigen Bek, veel vaster en ſmaaklyker vleesch, en veel wilder aart heeft dan de andere *Patryzen*;

want de kleuren komen, gelyk wy zien, niet overéén, en ELIANUS zegt niet, dat zyne *Syroperdix* een Trekvogel is; hy voegt 'er, als eene byzonderheid nevens, dat deeze Vogel ſteentjes at, iets ondertuſſchen zeer gemeen by de Graaneetende Vogelen. SCALIGER tekent, als een ooggetuigen, een veel zonderlinger geval aan, 't welk hier toe betrekking heeft, te weeten, dat in een Landſchap van *Gascogne*, waar de grond zeer zandig is, het vleesch der *Patryzen* vervuld was met eene menigte van kleine zeer hinderlyke zandkorrels.

De BERG-PATRYS; van deezen maak ik een byzonder Ras, dewyl hy, noch naar den *Grauwen*, noch naar den *Rooden Patrys*, gelykt. Het zou zeer bezwaarlyk vallen te bepaalen, tot welke van deeze twee ſoorten de *Berg-Patrys* moet gebragt worden. Want beweert men, van den eenen kant, dat hy zich zomtyds vermengt met de *Grauwe Patryzen*, hy onthoudt zich doorgaans op het Gebergte, en hy komt, door de roode kleur van Bek en Pooten, zeer na aan de *Roode Patryzen*, met welke hy, gelyk ik grond heb om te vermoeden, zo wel paart als met de *Grauwe*; en dit beweegt my deezen *Patrys* aan te merken als eene tusſchenſoort tusſchen de twee Hoofdſoorten; hy heeft omtrent de grootte van een *Grauwen Patrys*, en twintig Staartpennen.

BERIGT VAN EENE NIEUWE EN ZONDERLINGE SOORT VAN EIKENBOOM.

(In een Brief van JOHN ZEPHANIAH HOLWELL Esq. F. R. S.)

Exeter. Feb. 24.

MYN HEER!

IN myne reize door deeze Stad, kwam ik in bekooring om de Kweekery van Mr. WILLIAM LUCOMBE van *St. Thomas* te gaan zien, op het gerugt 't geen ik gehoord had van eene zonderlinge en nieuwe ſoort van *Eikenboom*, eerst ontdekt en voortgeplant door deezen kundigen Boomkweeker; en naardemaal deeze Boom my toeſchynt van veel voordeels voor dit Koningryk te zullen kunnen weezen, kan ik niet nalaaten, om 'er u eenige byzonderheden, betreffende de herkomst en de hoedanigheden, mede te deelen.

Omtrent zeven jaaren geleeden, zaaide Mr. LUCOMBE eenige Eikels van een Boom, op zyn eigen grond, die tot het *Yzer* of *Wagenſchot ſoort van Eiken* behoorde. Toen zy opkwa-

kwamen, zag hy 'er een onder die den ganſchen Winter door de bladeren behieldt. Verwonderd over dat verſchynzel, paste hy deeze ſcheut zorgvuldig op, en ſloeg dezelve met onderſcheiding gade, en heeft 'er eenige duizenden van voortgekweekt, welke ik, nu acht dagen geleeden, in den ſchoonſten ſtand en gansch groen gezien heb, niet tegenſtaande de ſtrengheid des Winters.

Deeze *Eikenboom* groeit recht op, zo fraai als een *Den*; de bladeren zyn altoos groen, en de kundigſten oordeelen dat het Houût, in hard- en vastheid, alle andere ſoorten van Eikenhout overtreft. Hy maakt maar één ſchot in 't jaar, naamlyk in de Meymaand; terwyl de andere *Eiken* tweemaal ſchieten, te weeten in Mey en Augustus. Doch de byzonderſte en onwaardeerlykſte hoedanigheden van deeze Eik is de verbaazende ſchielykheid zyns groeis: welke, zo 't my toeſchynt, (ten minſten voor een gedeelte,) daar aan moet toegeſchreeven worden, dat hy maar één ſchot in 't jaar maakt; want ik geloof dat alle Boomen, die het tweemaalen doen, eenigen tyd als ſtil ſtaan, voor zy het tweede ſchot maaken.

Ik had de nieuwsgierigheid om den Moederboom af te meeten, die nu zeven jaaren oud was, als mede eenige der Afſtammelingen. De eerſte was een-en-twintig voeten hoog en twintig duimen in den omtrek; een jong van vier jaaren, was zestien voeten hoog, en volkomen veertien duimen in den omtrek: de eerſte die hy van den Moederboom afleide is zes jaaren, en gaat denzelven in de hoogte twee voeten te boven. De oudſte der nieuwe *Eiken* geeft reeds hoope, dat het niet lang zal aanloopen, of hy zal volmaakte *Eikels* voortbrengen.

Deeze *Eik* wordt in deeze ſtreek onderſcheiden, door den naam van *Lucombe Oak*, de *Eik van Lucombe*. Hy ſchiet doorgaans elk jaar vier of vyf voeten op; zo dat hy, in den tyd van dertig of veertig jaaren, een Gemeenen Eik van honderd jaaren zal te boven gaan, zo in hoogte als in dikte. Ik heb een' wandelſtok volle vyf voeten lang, zynde een zydſcheut van een der jonge telgen, een en een half jaar oud.

Uit de gelykheid der Bladeren van deezen *Eik*, met die van den *Tzer* of *Wagenſchot Eik*, blykt het dat hy daar van afſtamme, ſchoon hy in alle andere byzonderheden daar van verſchille.

Verſcheide Heeren in de nabuurſchap, en naby leggende Landen van *Cornwall* en *Somerſet*, hebben van deeze *Eiken* geplant, en men bevindt dat zy in allerlei gronden wel groeien.

WAARNEEMINGEN WEGENS HET MELKWIT VERTOON VAN HET ZEEWATER OP ZOMMIGE PLAATZEN. Door Cap. NEWLAND.

VErſcheide Zeelieden hebben opgemerkt in het vaaren van *Mocha* na *Bombay*, *Suratte* &c., dat zy des nagts ſtreeken water zo wit als melk aantroffen, en konden 'er noit reden van geeven. Veelen werden 'er dermaate door verſchrikt dat zy terſtond van koers veranderden, en het dieploot lieten vallen; doch ik heb noit gehoord dat zy grond peilden.

In myn zeilen door deeze Zee ontdekte ik ſchielyk, omtrent acht uuren in den avond, het water rondsom my zo wit als melk, doormengd met ſlangswyze ſtreepen zwart water. Ik ſchepte terſtond eene puts vol, bragt het by het ſicht, waar het zich eveneens vertoonde als ander Zeewater. Ik ſchepte verſcheide keeren, en bevondt het zelfde: ik bewaarde 'er van tot den volgenden morgen, wanneer ik geen onderſcheid kon ontdekken, tuſſchen 't zelve en dat waar door wy toen zeilden. Naar uitwyzen van den loglyn hadden wy, zints ik dit Melkwit water ontdekte, tot het aanbreeken van den dag, 50 Min. afgelegd, en geduurende al dien tyd bleef het water dezelfde witheid behouden; doch over dag was het van dezelfde kleur.

Den volgenden avond vertoonde, omtrent zeven uuren, zich het water even wit als den voorgaanden. Ik ſchepte op nieuw, en bragt het in eene zeer donkere plaats, en, myn hand zeer digt daar over houdende, kon ik, met myn bloote oog, eene ontelbaare menigte leevende diertjes, daar in zwemmende, ontdekken, die dit weinige water verbaazend verlichtten. Hier uit beſluit ik, dat al dit Melkwit vertoonend water vervuld moest weezen met deeze kleine Diertjes, en dat deeze ongetwyfeld oorzaak zyn van de witte kleur des waters by nagt.

SCHETS VAN DEN STAAT DER LETTERKUNDE IN ENGELAND, EN BYZONDER TE OXFORT, OMTRENT DEN TYD DER HERVORMINGE.

(Overgenomen uit WARTON's Life of Sir THOMAS POPE.)

„ HEt leezen van de beroemde *Kerkelyke Geſchiedenisſen*, „ van den groôten MOSHEIM, behelzende onder an-

„ de-

„ deren de Geſchiedenis van de gelukkige en gezegende Her-
„ vorming, heeft, buiten twyfel, veelen aan dat gedenkwaar-
„ dig Tydperk, op nieuw, met ernst, doen denken, en
„ zal het dus geen onvoeglyk ſtukje voor ons *Mengelwerk*
„ uitmaaken, dat wy daarin eene *Schets* opleveren *van den*
„ *Staat der Letterkunde in Engeland, en byzonder te Oxfort,*
„ *omtrent den tyd der Hervorminge*; zo als deeze wordt af-
„ gemaald door WARTON, in zyne Leevensbeſchryving van
„ THOMAS POPE."

Onder de Pauslyke Regeering van Paus JULIUS den II, begon de ſmaak voor beſchaafde Letteren te herleeven. Weinig dagt dit Hoofd der Kerke, dat zulks ter ondermyning van het Pauslyk belang, en ter bevordering van de Hervorming, ſtrekte. Men noemt dit doorgaans de Herſtelling der Geleerdheid; maar men zou het veel eigenaartiger de Herſtelling van gezond verſtand en nutte Kennis mogen heeten. Geleerdheid was 'er reeds voor dien tyd, maar barbaarſchheid tevens, overgebleeven. In de voorgaande eeuwen zag men het menschlyk vernuft en oordeel ſlypen, om afgerigt te worden in de Redeneerkunde en Godgeleerdheid, zo als men die toen onderwees. Nogthans bleef *Europa* in een nagt van Bygeloof en Onkunde omzwerven. Wat de Wysbegeerte niet kon volvoeren was bewaard gebleeven, om door de Letterkunde, door de kennis aan de *Griekſche* en *Romeinſche Redenaars* en *Dichters*, die alleen den geest een hooger vlugt konden geeven en de zeden beſchaaven, voltrokken te worden. Een rechte ſmaak, eene juistheid van denken en oordeelen, uit deeze bronnen gehaald, gaven eene nieuwe gedaante aan het algemeen Stelzel van Letteroefeningen; het Menschdom werd beſchaafd en de Godsdienst hervormd.

De uitwerkzels van deezen gelukkigen ommekeer beſpeurde men allengskens ook in *Engeland*. Wy vinden dat, by het afloopen der vyftiende Eeuwe, de Hoogeſchool te *Oxfort* weergalmde van de beuzelpraat, en de geſchillen der *Scotisten* en *Thomisten*; en, indien 'er in die dagen eenige Letterminnaars van beter ſtempel gevonden wierden, waren het naavolgers van WICLIFF, die, wel verre van aanmoediging te ontvangen, verdrukking te lyden hadden. Het Latyn, toen op de Hoogeſchool bekend, beſtond uit de Kunsttermen der *Scholaſtiken*, der *Caſuisten* en *Metaphyſici*. Omtrent den jaare MCCCCLXXXV werd te *Cambridge* niets geleerd dan ALEXANDERS *Parva Logicalia*, de verſleete *Axioma's* van ARISTOTELES, welke men nimmer eene redelyke verklaaring gaf, en de diepzinnige *Queſtien* van JOHN SCOTUS. Eindelyk waagden

het eenigen onzer Landsgenooten, onder welken boven alle andere uitſtaken GROCYN, LATYMER, LILLYE, LINACER, TUNSTALL, PACE en THOMAS MORE, om deeze enge banden van ſchoolſche geleerdheid te verbreeken; zy gingen na *Italie*, met oogmerk, om een voorraad van *Griekſche* en *Latynſche Letterkunde* op te doen. Het *Grieksch* werd daar inzonderheid zeer volmaakt en zuiver onderweezen, door Geleerde Mannen, uit *Conſtantinopole* verdreeven. In den jaare MCCCCLXXXVIII verlieten GROCYN en LINACER *Oxfort*, en oefenden zich te *Florence* in de *Griekſche Taale*, het onderwys genietende van DEMETRIUS CHALCONDYLAS en POLITIANUS, en te *Rome* dat van HARMOLAUS BARBARUS. GROCYN, zich de *Griekſche Taal* volkomen meester gemaakt hebbende, keerde weder na *Engeland*, en werd de eerſte Voorleezer dier Taale te *Oxfort*, doch zonder een vastbepaalde jaarwedde. Cierlykheid van ſtyl begon men nu werk van te maaken, en het leezen der beſte Schryveren geraakte in de mode.

In den jaare MCCCCXCVI ſtichtte ALCOCK, Biſchop van *Ely*, te *Cambridge* het *Collegie van Jeſus*, deels geſchikt om eenige Studenten in de Letterkunde te onderwyzen. Men hadt reeds te vooren te *Oxfort* zich op de Letterkunde en Rederykkunde toegelegd. Maar de Kweeklingen in deeze Studien hieldt men alleen bezig met Stelzels van Taal- en Redeneerkunde, opgevuld met nietsbeduidende bepaalingen en noodlooze onderſcheidingen; men bragt hun geene weezenlyke en navolgenswaardige voorbeelden voor oogen.

LILLYE, die beroemde Letterkundige, die het *Grieksch* te *Rhodes* geleerd, en zich vervolgens in 't Latyn te *Rome* geoefend hadt onder JOHANNES SULPITIUS en POMPONIUS SABINUS, werd, in den jaare MDLX, de eerſte Leermeester in 't *Grieksch* op eenig openbaar School in *Engeland*; te weeten in *St. Pauls School*, te *Londen*, toen nieuwlings geſticht, en waar in LILLYE de eerſte Meester was. Dat de oude vooroordeelen allengskens afnamen, en de ſmaak des Volks voor oordeelkundige Weetenſchappen en de bevalligheden van gepaste Opſtellen opwakkerde, is op te maaken uit deeze eenige omſtandigheid, dat van den jaare MDII tot den tyd der Hervorminge, en dus in het beſtek van dertig jaaren, in Engeland meer Taalſchoolen werden opgerigt en begiftigd dan in de voorgaande tweehonderd jaaren. Omtrent twintig tellen haaren oorſprong in dien tyd; voorheen werd de jeugd meest in de Kloosters onderweezen.

In het Jaar MDXVII, richtte de verſtandige Kerkvoogd en gunst-

gunstryke weldoender, RICHARD FOX, zyn *Collegie* te *Oxford* op, waar hy twee Leeringen voor de *Latynſche* en *Griekſche Taal* vastſtelde, met voeglyke jaarwedden. De *Latynſche Leſſen* bepaalden zich niet aan het Collegie alleen, maar ſtonden open voor alle de Studenten te *Oxfort* in 't algemeen; de Voorleezer hadt byzonderen last om de bastaardy uit het Collegie te verbannen. Aanmerklyk is het, dat FOX ten dien tyde geen Voorleezer in de Wysbegeerte in zyn *Collegie* aanſtelde, gelyk dit het gebruik geweest was in de meeste der voorgaande Stichtingen: misſchien oordeelde hy dat zulk een aanſtelling niet zou ſtrooken met zyn nieuw ſtelzel van Leere, en ſtrekken om die ſoort van Weetenſchap aan te moedigen, welke dus lang het verſtand der Menſchen verblind en te rug gehouden hadt van nuttiger kundigheden. Hy die les gaf, in de *Griekſche Taal*, kreeg last om de beste *Griekſche Schryvers* te verklaaren, en de Schryvers, door deezen oordeelkundigen Kerkvoogd, die de geleerdſte Mannen van zyn' tyd ſchynt geraadpleegd te hebben, uitgekoozen en voorgeſchreeven, zyn de zuiverſte, en worden nog heden te dage daar voor gehouden.

Deeze gelukkige beginzels werden onderſchraagd door de milddaadigheid van den Cardinaal WOLSEY. Omtrent het jaar MDXIX, richtte hy te *Oxfort* een openbaare plaats op, om in de Redenrykkonst en de beſchaavende Weetenſchappen te onderwyzen, en kort daar aan eene andere voor de *Griekſche Taal*, die beide met aanzienlyke jaargelden begiftigende. — Maar deeze veranderingen in het plan der Letteroefeningen, werden zeer tegengegaan en gedwarsboomd door de Scholaſtyke bygeloovige Yveraaren, die de *Griekſche Taal* den naam van *Kettery* gaven. De Biſchop FOX zelve vondt zich, by de bovengemelde oprichting tot het geeven der *Griekſche Leſſen* genoodzaakt, deeze uitſteekende inſtelling te bedekken met den eerwaardigen mantel van Kerklyk gezag, ten einde hy niet mogt ſchynen eene gevaarlyke nieuwigheid te willen invoeren. Want hy geeft het als eene rede of liever als eene verdeediging op, van deeze nieuwe Leshouding; dat de Kerklyke Wetten voorſchreeven, dat men in de openbaare Kweekſchoolen het niet zou laaten ontbreeken aan de Kennis der *Griekſche Taale*.

De Hoogeſchool te *Oxfort* was, ter oorzaake van deeze ondernomene verandering, grootlyks verdeeld, en vol partyſchap. De voorſtanders der nieuwe Leerwyze kwamen, van woordgeſchillen met de hevige voorvegters der oude Schoolgeleerdheid, niet zelden tot ſlagen. Maar deeze vyandelykhe-

den

den werden welhaast bygelegd, door de tusschenspraak en het voorbeeld van *Erasmus*, ten dien dage Student in *St. Mary's Collegie* te *Oxfort*. — Egter vondt hy te *Cambridge*, waar men, in naavolginge van *Oxfort*, de *Griekſche Taal* hadt beginnen te oefenen, meer tegenſtribbelingen. Hy verhaalt ons zelve, dat hy, te *Cambridge*, de *Griekſche Letterkunst* van CHRYSOLORAS voor de muuren der gehoorplaatze las, en dat hy de Zamenſpraak van LUCIANUS, *Icaro-Menippus* getyteld, overgezet hebbende, op de Hoogeſchool niemand kon vinden, die bekwaam was het *Grieksch* met het *Latyn* over te ſchryven. Zyne uitgave van het *Griekſche Nieuwe Testament* werd daar gansch verboden, en in een der aanzienlykſte Collegien maakte men een beſluit, dat indien men iemand der Leden ontdekte, die dat godloos en ſlegt Boek in het Collegie bragt, in eene zwaare boete zou beſlaagen worden. Zekere HENRY STANDISH, een Doctor in de Godgeleerdheid, en een Bedelmonnik, naderhand Biſchop van *St. Aſaph*, was een heftig tegenſtander van ERASMUS, wegens de Ketterſche Letterkunde die deeze aankleefde; noemende hem, ſmaadender wyze, *Græculus iste*, welke benaaming vervolgens een gelykluidende naam werd, met die van *Ketter*.

Te *Oxfort* was men niet geheel vry van deeze bekrompene denkwyze. In den jaare MDXIX, voer zeker Prediker, in *St. Mary's* Kerk, met zeer veel heftigheid uit, tegen deeze ſchadelyke Predikers, en zyne redenen veroorzaakten geene geringe gisting onder de Studenten. Maar HENDRIK DE VIII, die gelukkig een begunſtiger was van deeze verbeteringen, zich toen op het nabygelegen Koninglyk Landgoed te *Woodsloch* onthoudende, en uit PACE en MORE een recht verſlag van 't voorgevallene gekreegen hebbende, zondt onmiddelyk zyn Koninglyk bevél na de Hoogeſchool, belastende dat die Letteroefeningen niet alleen zouden geduld, maar aangemoedigd moesten worden. — Kort hier naa gebeurde het dat een van 's Konings Kapellaanen, ten Hove predikende, de gelegenheid waarnam om de nieuwe doch rechte wyze van Schriftuurverklaaren, door de vordering in de *Griekſche Taalkunde* ingevoerd, door te ſtryken. De Koning, deeze Redenvoering met veragting aangehoord hebbende, beval, wanneer dezelve geeindigd was, dat 'er, in zyne tegenwoordigheid, een twistreden zou gehouden worden, waar in de Kapellaan tegen het gebruik en de uitmuntenheid der *Griekſche Taale* zyne bewyzen zou aanvoeren, en de Heer THOMAS MORE dezelve verdeedigen. De Godgeleerde, in ſtede van gepast te antwoorden, viel op zyn kniën en ver-

verzogt vergiffenis, van dat hy op den Predikſtoel eenige ergernis gegeeven hadt. Naa een weinig over en weder ſpreekens, betuigde de Prediker, by wyze van gevoeglyke onderwerping, dat hy nu de *Griekſche Taal* beter kon dulden; dewyl zy uit de *Hebreeuwſche* was afgeleid. De Koning, verbaasd over deeze onkunde, zoudt hem weg, met bevél, dat hy het nimmer zou waagen weder aan 't Hof te prediken. In de Taalſchoolen in alle de nieuwe ſtigtingen van deezen Koning, ſtelde hy een Leermeester aan, die niet alleen genoegzaam in de *Latynſche* maar ook in de *Griekſche Taale* bedreeven was. Dit hieldt men voor eene meer dan gemeene bekwaamheid in een Schoolmeester. In 't einde bezweeken de oude ongerymheden voor deeze aanmoedigingen, aan de nieuwe Leerwyze ſteeds geſchonken. En te *Oxfort* werden die vereende poogingen, om een nieuw Stelzel van redelyke en manlyke Geleerdheid in te voeren, geheel voltooid door de heerlyke ſtichting van *Wolſey's Collegie*, 't welk alle de Geleerden van *Europa* uitnoodigde.

Maar deeze gunſtige verbetering in het Gemeenebest der Letteren duurde niet lang. 'Er viel ſchielyk eene verandering voor in den Godsdienst des Lands. De Geſchillen met de *Lutherſchen* volgden, welke de gemoederen der Geleerden aan 't gisten hielpen over twistvraagen, en deeden ophouden van hunne poogingen te vereenigen in het voortzetten der Letterkunde; hunne aandagt en arbeid wendde zich elders heenen. — Veele van de misbruiken, in de burgerlyke Maatſchappy, gaan met eenige voordeelen vergezeld. In den aanvang der Hervorminge is het verlies deezer voordeelen allerwegen merkbaar gevoeld; daar het heil, uit deeze verandering ſpruitende, het langzaam voortkruipend uitwerkzel des tyds was, 't welk niet terſtond gemerkt of genooten wordt. Nauwlyks kan men zich eene inſtelling verbeelden, welke min met de belangen der menschlyke zamenleeving ſtrookt, dan het Kloosterleeven; nogthans gaf de vernietiging der Kloosteren, voor een' tyd, een zwaaren ſlag aan den voortgang der Letterkunde. Want hoewel deeze Kweekſchoolen, over 't algemeen geſprooken, ſtrekten om ongeletterde luiheid te voeden, en ongetwyfeld verdienden verdelgd te worden, verſchaften zy nogthans ruimte van tyd en gelegenheid tot Letteroefeningen. — Op deeze gewigtige omwenteling volgde dan een zigtbaar verval in de Letterkunde. Het meerendeel der Jonglingſchap in 't Koningryk begaf zich tot handwerken, Koophandel, en andere bezigheden; men merkte de Letteroefeningen aan als zonder ſteun en zonder belooning gelaaten.

Door

Door de vernietiging deezer Stichtingen, vonden zich veele Steden en de omliggende Dorpen, geheel beroofd van allen onderwys. 't Geen men in de Kloosters leerde, was misschien van niet veel aanbelangs; doch het diende egter om eene zekere maate van noodig onderwys leevende te houden. Door 't gemis hier van klom de onkunde bykans overal ten zetel. — Dan wy moeten niet vergeeten aan te merken, dat verscheide Abten Mannen waren, door Liefde tot het Vaderland aangedreeven, die, uit hoofde van hunne verbintenis aan het Parlement, kennis aan de wereld kreegen, en verscheide geleerde Jongelingen aanmoedigden, waar zy geschikte voorwerpen vonden; geene andere gelegenheid hebbende om den overvloed hunner zeer groote inkomsten te besteeden.

Men denkt in 't algemeen, dat de Hervorming in den Godsdienst, het allergelukkigste en gewigtigste voorval deezer laatere tyden, terstond een' bloeienden staat der Geleerdheid ten gevolge hadt. Maar dit was, ten minsten in *Engeland*, in geenen deele het geval: een geruimen tyd daar naa, bragt dezelve een gansch ander uitwerkzel voort. Nogthans deeden 's Konings Opzigters, in den Jaare MDXXXV, Lesen in de beschaafde Letteren houden in die Collegien te *Oxfort*, waar men dezelve tot nog toe niet gehouden hadt. Deeze bevelen werden zo yverig opgevolgd en dermaate goedgekeurd, door de Studenten in de grootste Collegien, dat zy op de eerwaardige Werken van DUNS, SCOTUS en andere, voortyds onwederlegbaare Redeneerkundigen, aanvielen, dezelve in stukken scheurden, in grooten zegepraal overal verspreidden of weg gaven, als nutloos scheurpapier. De Koning zelve stelde ook eenige openbaare Lesen in, met aanzienlyke begiftigingen. Niet tegenstaande dit alles, nam het getal der Studenten te *Oxfort* jaarlyks af; ja dermaate, dat, in den Jaare MDXLVI, in de Vrye Kunsten zich slegts tien, en in de Regtsgeleerdheid en Godgeleerdheid zich maar drie aangaven (*). Middelerwyl bloeide de *Griekſche Taal* te *Cambridge*, waar CHEKE en SMYTH in die Spraake les hielden, in weerwil van de ongerymde tegenkantingen des Kanseliers, Bisschop GARDINER, wegens de uitspraak. Maar CHEKE kort daar op ten Hove geroepen zynde, schynen beide de Academien in den zelfden elendigen staat van gebrek en letterloosheid vervallen te weezen.

Ge-

[(*) In 't Jaar MCCCXL waren 'er 30,000 Studenten op de Hoogeschool te *Oxfort*. ROB. *Hist. of Charles* V. Vol. I. p. 324.]

Gedurende de Regeering van EDUARD den VI, wiens minderjaarigheid, welke zo veele deugden beloofde, misbruikt werd door verkeerde Raadslieden, en ſchraapzugtige Hovelingen, droeg men weinig zorg voor het onderſteunen der Letterkunde. De Geleerdheid was toen niet in de mode: niet aangemoedigd of zelf veragt zynde door de Ryken en Aanzienlyken, die ſteeds op de voordeelen daar aan gehegt vlamden, werd dezelve geheel verwaarloosd, door Menſchen van middelbaare omſtandigheden. Gierigheid en yver kreegen teffens voldoening, door de Geeſtlyken van hunne inkomſten te berooven, en de Kerk in den eerſten Apoſtoliſchen Staat van zuiverheid en armoede te brengen. Een begunſtigd Edelman des Hofs hieldt aan zich het Dekenſchap en de Theſaurie van een Hoofdkerk, met eenige van de beste Kanunnikſchappen; terwyl zyn Zoon een Jaarlyks inkomen van drie honderd Ponden trok, van de Landen des Bisdoms. In elke berooving van de Kerk, leeden de belangen der Geleerdheid. Den Studenten op de Hoogeſchoolen onttrok men voordeelen en begiftigingen. Te *Oxfort*, werden de openbaare Schoolen door de Hoogleeraars en Studenten verlaaten, en tot de laagſte einden misbruikt. Men ſchafte alle Academiſche bevorderingen af, als waren zy Antichriſtisch. De geeſtlyke Hervormers van deeze verlichte dagen gingen zo ver, dat zy de openbaare Boekery, opgericht en verrykt door dien edelen Voorſtander HUMPHREY, Hertog van *Gloucester*, van alle Boeken en Handſchriften ontblootten; zelf de Handvesten roofden, en de voorregten der Hoogeſchoole vernietigden. In gevolge van deeze maatregels zag men, binnen korten tyd, veele der Collegien geheel verlaaten.

Koningin MARIA deedt haar best, om den luister der Hoogeſchoole te *Oxfort* te herſtellen. Hoe onbemimelyk zy van aart en zeden was, hoe onverzettelyk geneegen tot de ſchitterende ongerymdheden der Pauslyke bygeloovigheid, beſchermde zy, ten minſten door milde begiftigingen, de belangen der Geleerdheid. Zy beſteedde niet alleen groote ſommen tot het herbouwen der openbaare Schoolen; maar ſchonk daarenboven aan de Hoogeſchool drie groote Leenhoorige Ampten. In de Brieven des betreffende, verklaart zy hoe 't haar vast oogmerk was, haare Vorſtlyke milddaadigheid aan te wenden, om aan de Hoogeſchool den voorgaanden luister weder by te zetten, en haare voorregten te vernieuwen. Deeze voorregten herſtelde zy en deedt 'er andere toe; en in vergelding van deeze goede dienſten beſloot de Hoogeſchool, 's Jaarlyks, haar en haar' Man PHILIP, ſtaatlyk te zullen gedenken.

Ook

Ook waren de Heeren THOMAS POPE en THOMAS WHYTE, door hunne Stichtingen, zeer groote Begunſtigers en Weldoenders van deeze Hoogeſchoole. Zonder alle deeze gunstbewyzen, ſchoon zy mogelyk niets tot weezenlyke verbetering toebragten, zou de Hoogeſchool nog meer in verval geraakt zyn: zy waren ten minſten, op dien tyd, een evenwigt op de zyde der Geleerdheid, tegen de ſchadelyke uitwerkzels van de wederkeerende Paapery.

In den aanvang der Regeeringe van Koningin ELIZABETH, toen men, van den *Proteſtantſchen Godsdienst*, eene ſpoedige verandering tot beterſchap mogt verwagten, kwamen de *Puriteinen* ter baane, en vertraagden, voor eenigen tyd, den voortgang van waare en nutte Kennis. De *Engelſche Hervormde Geestlyken*, die, om de vervolgingen van Koningin MARIA te ontwyken, na *Duitschland* gevlugt waren, keerden in groote menigte weder: en veelen werden, uit aanmerking van hunne Geleerdheid, en het lyden dat zy uitgeſtaan hadden, tot de aanzienlykſte Kerklyke bedieningen verheven. Zy bragten met zich die bekrompe beginzels, wegens 't Kerkbeſtuur en de Plegtigheden, welke zy hadden ingezoogen; beginzels die konden aangaan, in kleine Staaten en Gemeenebesten, waar zy leefden als in eene Maatſchappy van Wysgeeren; doch niet ſtrookten met den aart van een uitgebreider Kerk, vastgeſteld onder een groot en magtig Volk, welke een bepaald ſtelzel van Staatkunde, en het waarneemen van uitwendigheden vorderde. Nogthans merkte men deeze Mannen aan als de geſchiktſte werktuigen, om in het opperbewind der Kerklyke zaaken gebruikt te worden, en de Hervorming met ééns door te zetten. Maar ongelukkig dienden deeze maatregels, hoe gepast zy ook, in den eerſten opſlage, ſcheenen, om de Kerk tot een ander uiterſte te doen vervallen. Ondertuſſchen verwekte hun wederzin of volſtrekte weigering om zich, in veele byzonderheden, naar de vastgeſtelde plegtigheden te ſchikken, en hunne beſpiegelende Godgeleerdheid, in de Kerk geweldige verdeeldheden, en veroorzaakte eindlooze geſchillen, zeer ongunſtig aan de voortplanting van weezenlyke geleerdheid, en waar door veele ongeleerde, of ten minſten de zodanigen, die niet bedreeven waren in beſchaafde en verheevene Weetenſchappen, onder de Kerklyken plaats kreegen. Met de daad, zelf de gemeene Kerklyke bevorderingen hadden zo veel moeten lyden, en de laatſte berooving der Kerke, welke nog niet ophieldt, dat maar weinigen tot den Kerkendienst een geregeld onderwys, of eene geleerde opvoeding, genooten. Te deezer oorzaake werden meest allen

die

die zich aangaven, zonder onderſcheid, tot den heiligen dienst toegelaaten. Dit liep zo verre dat de Biſchop van *Londen*, in den Jaare MDLX, last kreeg, om zorg te draagen, dat hy niet meer Handwerkslieden, en andere ongeletterde Perſoonen, die eenig wereldlyk beroep hadden waargenomen, ordende. Maar dewyl het kwaad onvermydelyk was, deedt deeze voorzorg niet veel uit. Omtrent den Jaare MDLXIII, waren te *Oxfort* ſlegts twee Godgeleerden, de Deken van *Christ Church*, en de Preſident van 't *Magdalene Collegie*, die zich in ſtaat bevonden om te prediken.

Veele ſtaaltjes heeft men opgegeeven van de verregaande Ongeleerdheid der *Engelſche Geestlyken* in dien tyd, by welke ik 'er een zal voegen, 't welk zeer zonderling en niet bekend is. In het Jaar MDLXX belastte HORNE, Biſchop van *Winchester*, de mindere Kanunniken, tot zyne Hoofdkerk behoorende, alle weeken een Hoofdſtuk uit de Brieven van PAULUS, in 't *Latyn*, van buiten te leeren; en deeze Les, beneden de bekwaamheden van een gemeenen Schooljongen, werd, door zommigen hunner, opgezegd voor den Biſchop, den Deken en de Domheeren, by eene openbaar Biſchoplyk bezoek dier Kerke. — De ſmaak voor Opſtellen in de *Latynſche Taal*, (en men hadt in gebruik om in die Taal te ſchryven en te ſpreeken,) was veel ſlegter dan onder de regeering van *Hendrik den* VIII, toen men der Letteroefenende jeugd beter voorbeelden voorhieldt. Men moet verſteld ſtaan als men vindt, dat de geleerde Aardsbiſchop GRINDEL, in de regelen voor een School, door hem opgericht en ryklyk begiftigd, zulke vreemde Schryvers, als PALINGENIUS, SEDULIUS en PRUDENTIUS opgeeft, om in deeze nieuwe Kweekſchoole geleezen en verklaard te worden.

Veel heeft men geſprooken van de drift om *Grieksch* te leezen, welke, onder de regeering van Koninginne ELIZABETH, de overhand hadt; maar dit bepaalde zich tot de Koningin en eenige weinigen: en ging niet verder, dan om vertoon van geleerdheid te maaken. Het was op verre naa geen algemeen omhelsde Studie, en wy vinden niet dat dezelve ſtrekte om den ſmaak te verbeteren, of eenigen invloed hadt op de Schriften van dien tyd.

Een Staatsbeſtuur heeft veele ſlingeringen, en dikwyls geweldige ſchokken uit te ſtaan, eer de Staatsgeſteltenis volkomen, en op eenen goeden voet gevestigd is. Dus was het eerst, in 't laatst des Ryksbeſtuurs van ELIZABETH, eer de Geleerdheid, door veelvuldige beweegingen en veranderingen geſtoord, tot ſtand kwam, onder den minzaamen en op-

beurenden invloed van den *Protestantſchen Godsdienſt.* — Hier mogen wy verder opmerken, dat, gelyk alle nieuwigheden ſterk voortgezet, en dikwyls tot uiterſten gebragt worden, de heilzaamſte verbeteringen dikmaals nieuwe ongelegenheden veroorzaaken, en zo ſtrekte deeze opgang der beſchaafde Letteren ten nadeele van de Wysbegeerte. Te deezer oorzaake ſtelde de Heer HENRY SAVILE, onder de regeering van JACOBUS den I, te *Oxfort* Hoogleeraars aan in de Starre- en Wiskunde; om dat, gelyk hy verklaart, in het Voorberigt zyner regelen, de Wiskundige Weetenſchappen in *Engeland*, toen geheel verzuimd, en bykans volſtrekt onbekend waren. De Redeneerkunst was alleen van de Wysbegeerige Studien overgebleeven; en werd nog aangekweekt, als dienende tot een grondſlag van de twistende Godgeleerdheid; en dewyl het een noodzaaklyk werktuig was, om de geſchillen tegen de *Roomſche Kerk* te voeren.

AMYNTHAS;
HERDERSZANG
van den Heere GESSNER.
Naar het Fransch
door
L. S. P^{s}. ZN.

WY kwamen van Mileten, Lykas en ik, Apollo onze offerhanden brengen. Reeds ontdekten wy in het verſchiet den heuvel, waer op de Tempel, met kolommen van eene ſchitterende witheid verſierd, zich uit het midden van een laurierbosch naer het azuur gewelf verheft; veel verder verloor zich ons gezicht, op de onmetelyke vlakte der zee. Het was middag. Het zand brandde onze voetzoolen, en de Zon ſchoot haere ſtraelen zo recht op onze hoofden, dat de hairlokken, die ons voorhoofd bedekten, haere ſchaduwen op het ganſche gelaet verſpreidden. De hygende hagedis ſleepte zich bezwaerlyk voort door het groen; 't welk aen den kant van den weg ſtond. Men hoorde niet dan den Krekel en den Springhaen, onder het verſchroeide gras der weiden zingen. Op ieder voetſtap verhefte zich een gloeijend ſtof, dat onze oogen brandde, en op onze verdroogde lippen kleefde. Wy ſukkelden dus afgemat voort; doch rasch verhaestten wy onze ſchreden, wanneer wy, aen den kant van den weg, eenige hooge en digte boomen voor ons gewaer wierden. Hunne ſchaduw was zo donker als de nacht. Van eer-

eenen heiligen ſchrik bevangen, traden wy in dat boschje, alwaer men de verkwikkelykſte friſchheid inademde. Die plaets van wellust bood tevens alles aen, dat onze zinnen konde veraengenaemen. Deeze ſchaduwryke boomen omringden een grasperk, beſproeid door eene bron van het helderſte en friſchſte water. Takken, met peeren en vergulden appelen beladen, boogen zich naer de waterkom, en de Stammen der boomen waren doorvlogten met vruchtbaere haegen van eglantier, kruisbezien en wilde moerbezien. De bron kwam ruiſchende voort, uit den voet eener graſſtede, omringd met kamperfoelie, wilgeboomen en kruipend veil. ô Godheid! riep ik uit, wat verrukking gevoelt men in deeze plaetze! Myn hart zegent den geenen, wiens milddadige hand deeze liefelyke ſchaduwen geplant heeft; 't is hier, mogelyk, dat zyne asch rust. Zie, zeide Lykas, zie eenige Letters, die ik voornaan op de graſſtede, tuſſchen deeze takken van kamperfoelie, beſpeure. Misſchien zullen zy ons ontdekken, wie hy is, die zich verwaerdigde, om voor de verkwikking van den Reiziger te zorgen. Hy ligtte de takken op met zynen ſtok, en las deeze woorden:

„ Hier rust de asch van Amynthas. Zyn geheele leven was niet „ dan eene aeneenſchakeling van weldaeden; nog goed willende „ verrichten lang na zynen dood, leidde hy deeze bron alhier, en „ plantte deeze boomen".

Dat uwe asch gezegend zy, edelmoedig mensch! Dat alle de uwen, dat alle die geenen, welken gy nalaet, eeuwiglyk gezegend zyn! Deeze woorden uitende, zag ik, van verre onder de boomen, iemand ons naderen. 't Was een jonge en ſchoone Vrouw, van een zwierige geſtalte, van eene eedle en eenvoudige houding; zy droeg eene aerden kruik onder haeren arm, en de fontein naderende, zeide zy met eene liefelyke ſtemme tot ons. Ik groet u. Gy zyt Vreemdelingen, zekerlyk vermoeid door den langen weg, dien gy, geduurende de hitte van den dag, hebt afgelegd. Zegt my, zoudt gy eenige verkwikking nodig hebben, welke gy hier niet hebt gevonden? Wy bedanken u, antwoordde ik haer, wy bedanken u, bekorelyke en goedhartige Vrouw. Wat zouden wy nog meer kunnen wenſchen. Het water deezer bronne is zó zuiver; deeze Vruchten zyn zó ſmakelyk, deeze lommer is zó koel! Wy zyn met eerbied vervuld voor den deugdzaemen Man, wiens asch hier rust: zyne gulhartigheid heeft alle de behoeften van den Reiziger voorgekoomen; gy ſchynt van deeze landſtreek' te zyn, gy hebt hem gewis gekend: Och! verhael ons, terwyl wy in deeze bekorelyke ſchaduwen rusten, verhael ons wie die deugdzaeme man was. Toen zette zich deeze Vrouw op den voet van de graſſtede, plaetſte haere aerden kruik aen haere zyde, en op dezelve leunende liet zy zich met een vriendelyk wezen aldus hooren. Amynthas was zyn naem. De Goden te eerbiedigen, den menſchen wel te doen, was voor hem het grootſte geluk. In deeze ganſche ſtreek' is 'er geen herder, die niet zy-

ne gedachtenis met de tederſte dankbaerheid eert; daer word 'er geen gevonden die niet, terwyl hy vreugdetraenen ſtort, eenigen trek van zyne oprechtheid of van zyne goedheid verhaelt. Ik zelve ben hem alles verſchuldigd; 't is door hem, dat ik de gelukkigſte der vrouwen ben..... Hier werden haere oogen vol traenen.... de vrouw van zynen zoon..... Myn vader was geſtorven; hy had my en myne moeder in droefheid en armoede laeten zitten. Ons in eene eenzaeme hut verborgen houdende, leefden wy daer van den arbeid onzer handen, en van de weldaeden der Goden. Twee geiten verſchaften ons haere melk, een kleine boomgaerd zyne vruchten. Dit waren alle onze ſchatten. De rust, die wy genooten, duurde niet lang. Myne moeder ſtierf, en ik bleef alleen over zonder ſteun, zonder vertroosting. Amynthas nam my toen in zyn huis, gaf my de beſtiering van de huishouding over, en was eerder myn vader dan myn meester. Zyn zoon, de beste, de ſchoonſte der herderen van deeze buurten, zag de tedere ongerustheid, waer mede ik my eene zo aengenaeme verblyfplaets zogt waerdig te maeken. Hy aenſchouwde mynen getrouwen arbeid, en myne ſtadige zorgen; hy beminde my, en zeide dat hy my beminde. Ik wilde voor my zelve niet weeten, 't geen myn hart in dat oogenblik ondervond. Damon, zeide ik hem, vergeet uwe liefde; ik ben armoedig gebooren, en al te gelukkig door in uw huis te dienen; dit herhaelde ik dikwyls met nadruk. Doch hy vergat zyne liefde niet. Op eenen morgen, dat ik my aen den ingang van de ſtulp bevond, bezig om de wol der kudden voor het bewerken te vervaerdigen, trad Amyntas binnen, en zette zich, in 't vrolyk licht der morgenzonne, naest my neder. Na my langen tyd vriendelyk te hebben aengekeeken, zeide hy tegen my: myn kind, uwe oprechtheid, uwe zorgen, uwe zedigheid verrukken my; ik heb u lief, en ik wil, zo de Goden ons gunſtig zyn, ik wil u gelukkig zien. —— Kan ik, ô myn dierbaere meester, kan ik gelukkiger zyn, byaldien ik my uwe gunſten waerdig maek? Dit was alles, 't welk ik hem kon antwoorden, en traenen van dankbaerheid bevochtigden myne oogen. Myn kind, ſprak hy, ik wensch de gedachtenis van uwen vader en moeder in waerde te houden. Op mynen ouden dag hoop ik het geluk van mynen zoon en van u te moogen aenſchouwen. Hy bemint u; zal zyne liefde u gelukkig maeken? Het werk viel uit myne bevende handen, ik bloosde, en bleef onbeweeglyk voor hem ſtaen. Hy nam my by de hand; de liefde van mynen zoon, zeide hy nog eens, zyne liefde zal die u gelukkig maeken? Ik viel voor zyne voeten neder; myne ſtem ſtuitte op myne lippen; ik drukte zyne hand tegen myne wangen, door traenen beſproeid; en ſints dien gewenschten dag ben ik de gelukkigſte der vrouwen. Na een oogenblik ſtilzwygens ving zy dus wederom aen, terwyl zy haere traenen afwiſchte; zodanig een was de man, die in deeze graſſtede rust. Gy zult mede verlangen te weeten, hoe hy deeze bron geleid, hoe hy deeze boomen geplant heeft. Ik zal u zulks verhaelen.

In

In zynen laetſten levenstyd kwam hy hier dikwyls op den kant van den weg zitten; met eene ſpraekzaeme en vriendelyke houding groette hy de voorbygangers, en bood den afgematten reiziger ververſchingen aen. Wel! zeide hy eens, zo ik hier eenige vruchtboomen plantte; byaldien ik onder haere ſchaduwen eene friſſche en klaere bron leidde; het water en de lommer zyn verre van deeze plaetze; ik zou, nog lang na mynen dood, den vermoeiden Reiziger, en hem die door de middag-hitte kwynt, verkwikking verſchaffen. Dit voornemen werd rasch ter uitvoer gebragt: hy deed hier de helderſte bron leiden, en rondom dezelve plantte hy vruchtdraegende boomen, wier vruchten in onderſcheidene jaergetyden ryp worden. Het werk voltooid zynde, begaf hy zich naer den tempel van Apollo, en zyn offer aengebooden hebbende, boezemde hy dit gebed uit: „ ô Godheid! doe de jonge boomen, welke ik ge„ poot heb, welig groeijen! Dat de godsdienſtige mensch, die uwen „ tempel wil bezoeken, zich onder hun loof mooge verkwikken!"

De Godheid had zyne ſmekingen verhoord. Het eerſte gezicht van Amynthas, den volgenden dag vroeg opgeſtaen zynde, viel op den weg; hoe groot was zyne verrukking, wanneer hy, in ſtede van een plantſoen, 't welk hy daegs te vooren had gepoot, hooge en lommerryke boomen aenſchouwde; ô Goden! riep hy uit, wat zie ik? ô myne kinders, zegt my, is het een droom die my bedriegt? Ik zie het plantſoen, dat ik gisteren gepoot heb, in groote en dikke boomen veranderd. Door eene heilige verwondering getroffen gingen wy allen in het boschje. Reeds ſpreidden de boomen in vollen bloei hunne digte takken in het rond; reeds bukte zich derzelver uiterſte einde, voor den zwaeren last der rype vruchten zwichtende, tot op den groenen grond neder. ô Wonder, zeide de Gryzaert, in den winter myner dagen zal ik nog onder deeze lommer wandelen! Wy dankten en offerden der Godheid, die de wenſchen van Amynthas, zelfs boven zyne verwagting, vervuld had. Doch helaes! die Gryzaert, van de Goden bemind, woonde niet lang onder deeze prieelen. Hy ſtierf, en wy hebben hem in deeze plaetze begraeven, op dat alle die geenen, welken onder deeze ſchaduwen zullen rusten, zyne asch moogen zegenen.

Op dit verhael zegenden wy eerbiediglyk de asch van den deugdzaemen man, en zeiden tot zyne dochter. „ Deeze bron is ons „ zeer liefelyk voorgekoomen; de koelheid van dit loof heeft ons „ verkwikt; doch veel meerder het verhael 't welk gy ons koomt „ te doen; dat de Goden alle de oogenblikken uwes levens voor„ ſpoedig maeken!" En hier op richtten wy, met een heilig gevoel aengedaen, onze ſchreden naer Apolloos tempel.

SCHETS VAN DE DAADLYKE WYSBEGEERTE DER CHINEESEN, ONDER ZEKERE HOOFDEN GEBRAGT.

Getrokken uit de *Lettres Edifiantes.*

1. DE Staatkundige Zedeleer heeft twee voornaame onderwerpen: de verbetering van de verſtandige Natuur; en de Inſtellingen des Volks.

2. Een deezer onderwerpen vordert, dat het Verſtand vercierd zy met de kennis der dingen, om in ſtaat te weezen tot het onderſcheiden van goed en kwaad, van waar en valſch; dat de Driften in behoorlyk bedwang gehouden worden; dat de liefde tot de Waarheid en Deugd in het hart bevestigd, en dat het gedrag jegens anderen beleefd en betaamlyk zy.

3. Het ander onderwerp eischt, dat een Burger weete hoe hy zichzelven moet gedraagen, zyn gezin beſtuuren, de pligten van zyn beroep waarneemen, over een gedeelte des Volks regeeren en de kunst bezitte om die regeering te behouden.

4. De Wysgeer is de Man, die eene doorkneedde kennis bezit van zaaken en boeken; die alles wikt en weegt, aan de rede onderdaanig is, en met een beſtendigen tred voortwandelt op de wegen van waarheid en regtvaardigheid.

5. Wanneer de Verſtandige Bekwaamheden volmaakt zyn door de kennis der dingen, zal het oogmerk en de wil zuiver, en de Ziel gereinigd worden van verkeerde aandoeningen: het Lichaam zal gezond blyven; de Dienstknegten zullen in tugt gehouden; de pligten des leevens, naar behooren, volbragt; het bewind over eene byzondere Landſtreek op de beste wyze gevoerd, en het Ryk wel beſtuurd worden.

6. Wat heeft de Mensch van den Hemel ontvangen? Eene verſtandige Natuur; overeenkomſtig met die Natuur te handelen is zyn hoofdregel; en het werk eens Wyzen beſtaat in het doorgronden van dien Regel, en 'er zich aan te onderwerpen.

7. Daar is maar één enkel beginzel des gedrags, en dit beſtaat in opregt in alle opzigten te handelen; zich met zyn ganſche ziel en al zyn vermogen te ſchikken naar de groote les om anderen niet te doen 't geen wy niet willen dat ons geſchiede.

8. Men kent den Mensch door het nagaan van zyne daaden, het ontdekken van derzelver beweegredenen, door te zien in het opvolgen van welke driften hy genoegen ſchept, en aan welke dingen hy is overgegeeven.

9. Goede dingen moeten terſtond aan een ieder mede gedeeld worden: een uitſluitend regt daer op voor zich te houden, en ze zich alleen toe te eigenen, is de deugd veragten en haar een ſcheidbrief geeven.

10. Laat een Leerling leeren de reden der dingen begrypen; laat hy

hy dezelve onderzoeken; laat hem redenkavelen, overdenken, wikken en weegen; laat hy den Wyzen raadpleegen; laat hy kennis verkrygen; laat hy de verwarring uit zyne denkbeelden, en de onſtandvastigheid uit zyn gedrag verbannen.

11. De Deugd beſtaat niet alleen in het uitwendig vertoon; maar ſchuilt in de binnenkameren des harten voor 's menſchen oog verborgen.

12. De Deugd heeft niet noodig overal bekend te worden; 't is haar genoeg als zy, in 't aanſchouwen des Hemels, haars zelfs bewust is.

13. Niemand moet zich op de Deugdsbetragting toeleggen dan met oogmerk om Deugdzaam te zyn.

14. Een volmaakt Man verliest noit zichzelven uit het oog.

15. De Wysheid heeft drie trappen: te weeten wat zy is — haar te beminnen — en te bezitten.

16. Opregtheid des Harten is de grondſlag der Deugd.

17. Vyf Regels behooren ons gedrag in de Wereld te beſtuuren, daar moet regtvaardigheid plaats hebben tuſſchen den Vorst en den Onderdaan; tedere Genegenheid tuſſchen den Vader en den Zoon; Getrouwheid tuſſchen de Vrouw en haaren Egtgenoot; Ondergeſchiktheid tuſſchen Broeders, en Eendragt tuſſchen Vrienden.

18. Daar zyn drie Hoofddeugden; Voorzigtigheid in het onderſcheiden; algemeene Liefde die omhelst; en Moed welke onderſchraagt. Doch Opregtheid des Harten behoort in alles te heerſchen.

19. De aandoeningen en beweegingen des Gemoeds kunnen onbekend weezen by anderen. Indien gy wys zyt zult gy zorg draagen dat niemand dan gy zelve ze bemerkt.

20. Tuſſchen de uiterſten is de Deugd geleegen: hy die den middellyn overſchreeden heeft, is 'er niet beter aan dan hy die dezelve niet bereikte.

21. Daar is maar één kostlyk ding, naamlyk de Deugd.

22. Een Volk kan meer doen door Deugd dan door vuur en water, Men heeft noit een Volk zien verlooren gaan, 't welk de Deugd ten ſteunzel nam.

23. Voorbeelden zyn noodiger voor een Volk dan Wetten. Indien de Landbeſtuurders een kwaad voorbeeld geeven, zy zullen wel haast de menigte tot Naavolgers hebben.

24. Een Wys Man ſtrykt over zichzelven het ſtrengſte vonnis; hy is zyn eigen Getuige, zyn eigen Beſchuldiger, zyn eigen Regter.

25. Meester van zichzelven te zyn is het zelfde als de onſchuld en de volmaaktheid bereikt, en den oorſpronglyken ſtaat van hemelſche zuiverheid weder gekreegen te hebben.

26. Vadzige Luiheid en onbezonne Drift zyn twee groote hinderpaalen om iets goeds uit te voeren.

27. Een volmaakt Man ſlaat geene bywegen in: hy volgt den gewoonen weg en houdt zich daar op.

28. Een eerlyk Man is een Man tot alles bekwaam.

29. Liefde is eene beſtendige en redelyke aandoening, welke ons aanzet om ons aan het Menschdom op te offeren, als of het maar één geheel met ons uitmaakte, en met ons vermaagſchapt was in voor- en tegenſpoed.

30. Niemand dan een eerlyk Man heeft regt om te haaten en te minnen.

31. Vergeld Ongelyk met Afkeer; en Weldaaden met Dankbaarheid; dat is regt.

32. Te vallen, en niet op te ſtaan, is zeker de weg om geheel te mislukken.

33. Andere Menſchen iets toe te wenſchen 't geen niet in onze magt, of tegenſtrydig in zich zelven is, ſtrekt ten blyke van een verward hoofd.

34. De volmaakte Man handelt overeenkomſtig met zyn Leevensſtaat, en voegt 'er niets vreemds by.

35. Hy, die na Wysheid ſtaat, heeft agt dingen ten oogmerke. — De ſcherpheid des gezigts — de ſnelheid des gehoors — de ongefronstheid des voorhoofds — ernsthaftigheid in lichaamshouding — waarheid in oogmerk — nauwkeurigheid in uitvoering — raad in twyfelagtige gevallen — en onderzoek van de gevolgen in gevallen van wraak en toorn.

DE OPREGTHEID BELOOND; *Eene waare Geſchiedenis.*

(Uit het Engelsch).

NAardemaal niet dan te veel Menſchen het masker van Eerlykheid aandoen, om daar mede bedekt ſlinkſche oogmerken te bereiken, is het geenzins te verwonderen, dat de oplettendſten en doorzigtigſten zich dikmaals bedroogen vinden, in hunne meening van weezenlyke Vrienden en Mannen van Deugd. Het is deeze verfoeilenswaardige handelwyze, die ter oorzaake ſtrekt van ontelbaare hartknaagende zorgen en te leurſtellingen. Dit maakt ons zomtyds zeer omzigtig in de keuze van een Vriend; en wat de Huwelykeverbintenisſen betreft, het vordert eene meer dan gemeene ſchranderheid om te ontdekken of een Minnaar de Juffrouw of het Geld zoekt.

Hard is, over zulks, het lot van een eerlyk Man, wiens betuigingen de Opregtheid ten grondſlage hebben, wanneer hy maar weinig gerekend wordt, door iemand van hem ten hoogſten pryze gewaardeerd; dewyl het bezwaarlyk valt den oorſprong zyner oogmerken te ontdekken. Ik heb meer dan vyftig jaaren bereikt; en wanneer men dien leevenstrap beklommen heeft, is men beter in ſtaat tot opmerking, en geſchikter om de groote Leermeesteſſe, de Onder-

vin-

vinding, te raedpleegen, dan wanneer men nog de heete opwellingen van jeugdige drift gevoelt. De vervoerende en geweldige Hartstogten zyn dan gestild en verliezen die heerschappy over de Rede, welke in de dagen der jongheid ons zo ligt vermeestert. Dikwerf heb ik in overweeging genomen, het weezenlyk onderscheid tusschen de waardye der Opregtheid en de veragtlykheid der Veinzery. De eerste is eene Deugd van eene alleruitneemenste natuur, de laatste eene Ondeugd, die den Mensch geheel doet ontaarten. Onfeilbaarheid is niemands lot, en onvermengd Geluk hier op aarde buiten het bereik der menschlyke natuure. Nogthans moeten wy den veiligsten en zekersten weg inslaan: en kunnen wy dan één oogenblik in twyfel hangen of eene goede dan eene kwaade hoedanigheid ons hier het meest zal te stade komen?

Vermids het zeer baarblyklyk is, dat de Eerlyke Man en de Veinsaart, in deeze bedrieglyke Eeuwe, zich meenigmaalen in 't zelfde geval bevinden, en veel bekwaamer pennen dan de myne de weezenlyke onderscheidende kenmerken van deeze twee zeer verschillende Characters beschreeven hebben, zal ik alleen een onlangs gebeurd voorval bybrengen, in 't welke de volharding in Opregtheid het loon, daar aan verschuldigd, weg droeg. Het strekt tevens tot een aanmerkenswaardig voorbeeld van Standvastigheid, en mag voor een bewys gehouden worden, dat het bestendig aankleeven van de Deugd eerlang op braave gemoederen den gewenschten indruk maakt.

Een myner Vrienden, dien ik, hy verdient deezen naam dubbeld, G. WELMEENEND zal noemen, deedt aanzoek by de schoone CLARINDA. Toen hy zich de eerste reis by haar vervoegde, was hy omtrent zeven en twintig jaaren, en CLARINDA bereikte slegts zeventien. Schoon opgebragt tot een beroep, eenen Heer van aanzien voegende, kon hy zich niet beroemen op het bezit van veel schats, en CLARINDA bezat zo veel meerder niet, of de verdiensten myns Vriends gaven hem volkomen regt om haar ten Huwelyk te verzoeken; beiden stonden zy nog erfenisen te wagten. — Hy streelde zich met de aangenaame gedagten van haare genegenheid gewonnen te hebben, uit hoofde van de veelvuldige, hoewel altoos zedige, vryheden hem toegestaan; doch, daar hy dagt, dat het verloop van een jaar of twee aan haaren kant het verschil des ouderdoms min zigtbaar zou maaken, stelde hy het rechtstreeks spreeken over 't bepaalen hunner verbintenisse van tyd tot tyd uit. Geheel ingenomen met deeze gedagten van gerustheid alles van haare eerlykheid verwagtende, was hy geheel niet bedagt op den onvoorzienen slag, welke hem trof.

Het te laag rekenende gebruik te maaken van die kunstenaryen, welke maar al te veel in de vryery plaats hebben, behandelde hy haar met de grootste openhartigheid en opregtheid. Te zeggen dat hy zyne zwakheden en gebreken niet had, was hem meer dan een Mensch te maaken, en te denken dat hy geene zwakheden en gebreken in haar kon ontdekken, zou mangel aan doorzigt in hem aanduiden. Schoon hy wist dat zy 'er zo weinig hadt als de beste der Sexe,

wensch-

wenschte hy egter, uit een allerlofiykst en vriendelykst beginzel, die weinige, welke in haar plaats vonden, door heufche onderrigtingen, te verbeteren.

Doch zyne onderrigtingen, hoe zagt en inneemend ook voorgedraagen, hadden eene zeer ongelukkige uitwerking. CLARINDA werd te onvrede over zyne handelwyze, doordien zy het oor leende aan eenige vrouwlyke Kennisfen, Vriendinnen zal ik ze niet noemen: deeze maakten haar diets, dat haare Jeugd en Schoonheid haar regt gaven tot een vryer en aangenaamer verkeering, en leevenswyze; waar aan zy meer hadt, dan aan de teemeryen en onderrigtingen van G. WELMEENEND, van welke zy reeds eenige proefjes gefmaakt hadt: dit maakte indruk op haar, en zy befloot hem af te zetten. Hoewel hy eenige verkoeling en agterhoudenheid in haar gedrag verwagtte; dewyl zy waarfchynlyk zou denken, dat hy op voorregten haar toekomende eenigen inbreuk maakte; had hy in 't geheel geen denkbeeld dat zy onvergeeflyk geftoord zou weezen, haar voorgaand gedrag gaf hem hier toe gronds genoeg; dan hy geraakte in eens uit den droom: naardemaal zy geheel niet wilde luisteren na 't geen hy te zyner verdeediging inbragt. Uit den aart driftig van geftceltenis, was hy zich zelven geen meester. Hy voer uit tegen haar van wegens haare ondankbaarheid, en hy liet zich, gelyk hy naderhand bekend heeft, in drift wel iets ontvallen, 't geen beter gezweegen was geweest.

CLARINDA werd over dit gedrag, door 't welk zy zich beledigd agtte, verftoorder dan ooit voorheen, en befloot volftrekt een einde te maaken aan de verkeering — Toen de Heer WELMEENEND was weggegaan, en begon te denken wat hy gezegd en hoe zeer hy over CLARINDA's ondankbaarheid uitgevaaren hadt, zou hy wegens zyne voorbaarigheid bykans de handen aan zichzelven geflagen hebben. Berouw te toonen fcheen nu te laat. De vertoornde Schoone wilde zich over den aangedaanen hoon wreeken, en bejegende hem met verfmaading, waar en wanneer zy hem ontmoette.

Naardien hy haar opregt bemindé verdroeg hy dit geduldig; en, fchoon haare handelwyze hem in 't hart trof, deedt hy eene gelofte van nooit te willen trouwen, zo lang zy ongehuwd bleef. In weerwil van de blyken der hoogagting en liefde, welke hy vervolgens betoonde, en eenige gunftige gelegenheden, die zich aanbooden om haar van zyne tedere genegenheid te overtuigen, volhardde zy onverzettelyk in 't weigeren, twee jaaren lang.

Eene zwaare krankheid, van kwyning gevolgd, tastte den Heer WELMEENEND aan. Zyn ongelukkige ftaat verzagtte haare gevoeligheid: want zy was met de daad van eenen meegaanden en aandoenlyken aart. Zy floeg het oog op zyne verdienften, en, overtuigd zynde van de Opregtheid zyns harten, kon zy niet nalaaten zichzelven te mispryzen over het verfmaaden eens zo waardigen Heers. Befloten hebbende hem vergoeding te doen, indien het niet te laat was, voor de fmerte hem aangedaan, liet zy edelmoedig alle nauwgezetheid op het punt van eere vaaren, en liet hem weeten hoe zy genegen was

tot

tot het ſchenken van vergiffenis. —— Deeze boodſchap zette aan de geneesmiddelen kragt by, deedt de ongeſteldheid wyken, en herſtelde hem tot voorige gezondheid. Zyne Vrienden ſtortten, benevens hem, hunne zegenwenſchen uit over CLARINDA; zy trouwden korten tyd daar naa, en zy ſtrekken thans ten voorbeelde van Huwelykgetuk. Zo werden Opregtheid en Standvastigheid beloond.

BERIGT

VAN EEN GENOOTSCHAP TE AMSTERDAM.

HEt Genootſchap onder de Zinſpreuk: *Floreant Liberales Artes*, door afwezigheid van ſommige der Heeren Directeuren, in de onmooglykheid geweest zynde, zyn oordeel over de talryke ingekomene Verhandelingen, des voorledenen Jaars, te vellen, maakt door dezen het Gemeen bekend, dat men de Verhandelingen met de vereischte naauwkeurigheid en onpartydigheid hebbende overwogen, geene derzelver in alle opzigten zoodanig voldoende aan het oogmerk heeft bevonden, dat men beſluiten kan aan eene derzelver den geſtelden Prys uit te deelen; op dat egter het Genootſchap toone, den Schryveren, wier moeite het met dankbaarheid erkent, niet te door te willen ſtellen, bied het eenen verdubbelden Prys aan, voor die genen, die tegens den eerſten Mey 1775 dezelfde Vrage voldoende beantwoord; waar toe volgens het oordeel van het Genootſchap vereischt word, dat de Vrage meer Geſchicht- dan Bovennatuurkundig verhandeld word, dat men de byzondere Volkeren, van de oudſte tyden af, in aanmerkinge neme, dat men de verſchillende Lugt- en Landſtreeken gade ſlaa, dat men het verſchil der geaartheden uit deze, en het verſchil der Regeringen aantoone, dat men by voorbeeld het verſchil der Joden en Romeinen, onder eene vrye Volksregering, met dezelfde Joden en Romeinen, onder eene willekeurige Regering van Koningen, Keizers, &c. beſchouwe, dat men de natuur van het Menschlyk hart in 't algemeen overwege, en na de verſchillende veranderingen, welke het door verſchillende omſtandigheden kan ondergaan, beſluite of het waarlyk verandert, dan of het door alle tyden het zelfde gebleven zy; volgens dezelfde order verlangde men het eerst gedeelte der Vrage insgelyks behandeld te zien.

Het Genootſchap heeft vervolgens onder de ingekomene Verhandelingen, over het verhoogen en verbreiden van Neerlands Zeeſtrand, het best voldoende gevonden, 't geen ten opſchrift voert: *De Zee kan geen tegenſtand verdragen*, en by opening van het Biljet bevonden, dat dezelve ten Schryver heeft J. NIEROP, Schooldienaar te Schoorl in Noord-Holland, waar op den gemelden Schryver eenparig de Prys is toegewezen, en in aanmerkinge genomen zynde, hoe daglyks het Y, voor Amſterdam inzonderheid, en verder naar Sparendam

dam en de Noordhollandſche Wal, door opſlibbing, by laag water, de Schepen in het af- en aanvaaren wederhoud, tot merklyk nadeel van den Koophandel, heeft men goedgevonden, de volgende Vrage voor te ſtellen, om tegens den eerſten Mey 1776 te beantwoorden.

Welk is het best en minst kostbaar Middel, om het T, zonder behulp van eenige Werktuigen, zoodanig te verdiepen, dat het ten allen tyde, voor allerlei Schepen, bevaarbaar zy?

Het Genootſchap verwagt inzonderheid, dat men zyne oplettenheid vestige, op de *Laag* voor Amſterdam, en dat men de begrooting der kosten van het voorgeſtelde Middel, zoo na mooglyk, opgeve.

De pogingen, welke wy in 't werk ſtellen, óm onzen Medemensch van dienst te zyn, heeft een edelmoedig Inwoner van dit Gemeenebest bewogen, ons eene ſom van 30 Dukaten ter hand te ſtellen, om dezelve uit te deelen, aan die het best beantwoord zal hebben deze Vrage:

Welke zyn de oorzaken, dat zeer vele Kinderen van beide geſlachten aan eene zyde geheel verlammen, of zoodanig verzwakken, dat zy onbekwaam zyn tot eenig Handwerk, en dikwils tevens de ſpraak en het verſtand verliezen: en welke zyn de Middelen om deze toevallen voor te komen, of, reeds plaats hebbende, te genezen?

De grootmoedige Voorſteller dezer Vrage meent opgemerkt te hebben, dat ditonheil het dikwilst, zoo niet altoos, de armſte Lieden overkomt, zoo wel ten platten Lande als in de Steden, de Jongens meer dan de Meisjes; en dat zy niet zelden oud worden, en dus lang tot last der Maatſchappy zyn; velen, zoo niet alle, ſpreken zeer gebrekkig, of geheel onverſtaanbaar. Hy meent ook, dat in de natuurlyke Kinderziekte dit toeval meest overkoomt. Doch laat de vryheid aan de Geleerde oplosſers van dit gewigtig Vraagſtuk voor de ſamenleving in alles hunne eigene gevoelens te volgen.

Men zal de Antwoorden inwagten voor den 1 Mey 1775, en de Uitſpraak in het vervolg van alle doen, twee Maanden na het inkomen der Verhandelingen, namentlyk den 1 July.

Eindelyk verklaart het Genootſchap door geen ander oogmerk bezield te zyn, en geen ander hoe genaamd doel te beöogen, dan alleen de bevordering van Konſten en Weetenſchappen, en het vermeerderen der kennis; een oogmerk ter welkers bereiking het alle rechtgeaarde Harten noodigt hunne loflyke pogingen aan te wenden.

Men verzoekt de Schryvers hunne antwoorden op de wyze by alle Geleerde Genootſchappen gebruiklyk, met byvoeging van een verzegeld Billet in het Latyn, Fransch of Nederduitsch te zenden aan den Boekverkooper G. *Warnars* te Amſterdam; terwyl wy nogmaals een iegelyk de oprechtſte verzekering doen van onze oplettendheid en onpartydigheid in het beoordeelen der Verhandelingen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GEDAGTEN OVER DE KORTHEID DES TYDS.

(Vervolg en Slot van bl. 189.)

TOen ik my, vervuld met de gedagten over *de Snelheid des Tyds*, en *de geſtadige verandering*, welke dezelve in alle zaken te wege brengt, ter ruste had nedergeleid, ondervond ik dien indruk, welken ernſtig overdagte zaken veel al op het gemoed hebben; waar door de werkzaamheden der Ziel dikwils ten kragtigſte gaande gehouden worden, wanneer men door geene uitwendige voorwerpen, die onder de zinnen vallen, wordt afgetrokken. Toen de zoete ſlaap my in zyne zagte armen begon te vatten, en my zo ſtreelend koesterde, dat ik in deszelfs zyden boeiens geheel gekluisterd wierd, zo dat ik, als ten eenemaal ongevoelig, niets meêr ontwaar wierd, dan alleen de indrukzels dier denkbeelden, met welke myne Ziel, weinige oogenblikken te voren, vervuld was geweest, vertoonden zich, in een droom, de volgende omſtandigheden aan myne werkzame ziel.

Zo dra ik my in eene diepe rust bevond, deed zig een allerſtreelendst gezigt aan myne verbeelding op. —— De ganſche Natuur was vernieuwd, en had zig met een kleed van jeugdig groen omhangen. De Velden ſchenen niets anders, dan een kunſtig Tapyt, doorweven met eene mengeling van koleuren, die het bereik eener vrugtbare verbeelding oneindig ver te boven gaat. —— De Bosſchen waren met jeugdig loof gezierd, waar door de zagte en zwoele Zefiers ſpeelden; welke door derzelver bladers een geluid maakten, dat meêr dan verrukkend was; terwyl dit zagt geruisch der Windjes, in de ſchommelende bladeren, door de ſtreelende klanken van den blyden wild-zang der Vogelen, geſtadig vervangen wierd. —— In de wyde vlakten zag men het Vee welig grazen; terwyl de vlugge Zwaluw door de lugt ſcheerde, de wapperende Kievit geſtaag rontom zyn nestje zwierde, en de hangende Leeuwrik, de lugt in roeijende, op zyne trillende vlekjes bing te ſchateren. —— Myn gezigt aanſchouwde niets, dan verrukkende ſchoonheden; myne oogen ontdekten niets, dan

hartſtreelende bekoorlykheden. — Niets hoorde ik, dan geluid en galmen, die myne Ziel verrukten. — Hier zag men de Natuur in haare zuivere eenvouwigheid; die, in een deftigen luister, en eenvouwige ſchoonheid, alles zien en hooren liet, wat, met eene gevoelige aandoening, de zinnen ſtreelen, het hart verrukken, en de Ziel een wellust inſtorten kan; die onbeſchryvelyk is. — Aan den anderen kant vertoonde zig weêr de Natuur, door de kunst ondersteund, als eene ſtatige Hofdame by eene onopgezierde Landvrouwe. — Daar zag men wel aangeleide dreven, in nette afgeperkte bosſchen; — gints vermakelyke bloemtuinen. — Vischryke vyvers, en trotſche Huizen, gebouwd als pragtige Paleizen. — Doch, meêr getroffen door het eenvouwige der Natuur, door het ſchoone, dat zich in het nederige vertoont, dan door al het kunſtige, het frai opgezierde, en wel aangeleide, waar in de Natuur vaak meêr gedwongen, dan gevolgd en ondersteund wordt, waar zig minder bevalligheid, dan weidſche trotschheid vertoont; volgde ik de treden van een nederigen Herder, die, my aftrekkende van het opgezierde ſchoon, my wees op de éénvouwige Natuur, my zagtjes voor uit wandelde, en zig eindelyk nederzette, aan de zyde van een klein lommerryk en zeer vermakelyk boschje. — De vriendlyke Herder noodigde my op eene groene zode, aan den voet van een hoogen populier, onder wier malſche bladers eene menigte van lieflyke keeltjes hun zoetluidend gezang deden hooren, aan zyne zyde neder te zitten. Toen ik my op zyn verzoek naast hem gevoegd had, vertoonde hy my, met eene ſtatige en manlyke deftigheid, de ſchoonheden, die de jeugdige Lente in de Natuur voorbrengt; en de verbazende veranderingen, welken de wisſelende Saiſoenen uitwerken. — Nauwlyks had de bevallige Herder, my een poos met zyne opmerkzame waarnemingen onderhouden, of ik zag, van een' anderen kant, een jeugdigen en vluggen knaap, dragende een driemaandig Lam onder zynen arm, met verhaaste ſchreden tot ons naderen. Met eene minzame vriendlykheid ſpreekt hy my in dezervoege aan: — „Heuſche Vreemdeling! ter ge„ paster uure ontmoeten wy u aan deze plaatze, daar wy el„ kanderen uitgedaagd hebben om te zingen. — Gy zult „ gevoegelyk nu onze Regter zyn. Dit Lam zal ik *Daſnis* „ (dus heette de vriendelyke Herder, naast welken ik gezeten was,) ten pryze ſchenken, zo hy my in het zingen „ overwint; en van hem zal ik ontvangen, dien Herdersſtaf, „ welke de oude Damon pleeg te dragen, indien myn gezang „ het zyne overtreffe. — Ik zal van de vermakelykheden

„ der

„ der Lente, en hy van de Onbeſtendigheid aller dingen, zin„ gen." —— Terſtond begon de Herder aldus aan te heffen.

Palemon.

Aangename en verkwikkelyke Lente, twintigmalen heb ik reeds uwe aanminnige ſchoonheden beſchouwd. —— Maar nooit, nooit zo vermakelyk, nooit zo aanlachende, nooit zo hartſtreelende, als nu. —— 't Is, om dat ik de bevallige *Silvia*, onder de digte lommer van dit ſchaduwryke Boschje, in het maiſche groen gezeten, heb mogen omhelzen. —— Dat ik haar zagtlyk tegens myne borst drukkende gezegd heb: Ach myne *Silvia!* —— Myne lieve *Silvia!*

Dafnis.

Hoe vermakelyk, hoe ſtreelend zyn my de ernſtige Gedagten over de verandering en onbeſtendigheid aller dingen. —— Terwyl de jeugdige Lente aan de ganſche Natuur eene nieuwe gedaante ſchenkt. —— Terwyl de welriekende Beemden, opgezierd, door eene mengeling van duizend Bloempjes, verrukkend hunne geuren wyd en zyd verſpreiden. —— Terwyl de ligte windjes door het buigzaam riet dartelen. —— Terwyl de wyde vlakten weêrgalmen, door het verrukkend Veldmuzyk van den vrolyken Wildzang. —— Terwyl de Nagtegaal in de digte bosſchen de geheele Natuur opgetogen houdt, en naar zyn boschzang doet luisteren; of met ſtil te zwygen aan het Vinkje gelegenheid geeft, om op zyne beurt ook de ſtem te verheffen. —— Terwyl de Vlasvink al zingende aan het krakend riet hangt, en zyne ſtem paart met het ruiſchen van eenen zagtblazenden zefierus. —— Terwyl gy, ô *Palemon* uwe *Silvia*, onder de koele en lommerryke ſchaduwe, met verrukkende tederheid in uwe armen drukt, gaat de Tyd al vast, met een langzamen tred, voort; en brengt, ſchoon op eene ongevoelige wyze, ieder oogenblik geſtadige veranderingen in de ganſche Natuur te wege.

Palemon.

Hoor, *Dafnis*, hoor het gefluit der Vogelen, die, hupelende door de lommerryke takjes, de zagte ſchommeling, welke de weste wind in de ligtbewegende blaadjes maakt, nog vermeêrderen. —— ô Hoe ſtreelend, hoe aangenaam is dat geluid! —— Hoe verrukkend zingen de Vogeltjes, gezeten onder een jeugdig gewelf! —— Dezen alleen waren de getuigen van myne verrukkingen, deze bliezen den adem myner tedere zugtjes ten boezem van *Silvia* in; toen ik, haar met een gezigt vol tederheid aanziende, al ſtamelende zeide: ach myne *Silvia!* myne lieve *Silvia!*

Dafnis.

Ruiſchende Beekjes, kabbelende Stroomen, wier dartelende golfjes geſtadig elkander opvolgen, en door ſpeelzieke zefiers gedreven, den oever kusſende, langs den groenen boord heên rollen, zo ver men dezelven met het gezigt bereiken kan; —— gy toont ook op de overtuigendſte wyze, hoe alles aan geſtadige veranderingen onderworpen, hoe ons ganſche leven gelyk is aan eene ligte baar, die, al voortrollende, eindelyk, in de diepte van het vloeibaar kristal zig zelven verliest.

Palemon.

Bedrieg ik me niet, zo hoor ik, onder al dat aangename, ook de ſtem myner *Silvia*, verſchoolen in dit verrukkend Boschje. —— Ach Schoone, ik zoek u, waarom verſchuilt gy u? —— Waarom antwoordt gy niet? —— Gy vlugt; —— maar waarom vlugt gy nu? —— Schept gy geen vermaak in 't hooren van lage harderstoonen? Of behagen u de myne niet? —— Dat u dan de Liefde ten minſten te rug roepe. —— Hier, ja hier, op dat zelve bankje, gy weet het, ontmoette myn gezigt het uwe! —— eene zagte... een tedere lonk... Zy doorgriefde my het hart! Nogtans ik kon — ik kon, voorwaar, niets meêr uitbrengen, dan alleen; myne *Silvia!* —— Myne oogen egter ſpraken voor my.... Zy ſpraken, *Silvia*, de taal van myn hart. —— Dog nu, nu vlugt gy. — Waarom tog blyven uwe treden agter? — ô Neen! — Zy komt, —— ten minſten ik hoor geruisch; —— ach zy is het niet! —— 't Is de wind, die door de bladers ſpeelt. —— Waarom misleidt gy my, ô bedrieglyke zefierus, en doet my klagende uitroepen; ach zy is weg!... myne *Silvia* vlugt!... ach myn lieve *Silvia*!

Dafnis.

De liefelyke Lente is der friſſche en bloeiende Jeugd gelyk; de koesterende Zomer ſchets ons de manbare Jongelingſchap; de vrugtryke Herfst maalt ons de rypere jaren, en de dorre Winter zweemt naar den afgeleefden Ouderdom. —— Hoe ſtatig vertoonen zich deze Eiken, by die eerst geplante Waterwilligen! —— Hoe deftig is de tred van den ouden *Damon*, by den lugtigen gang van den jongen en dartelen *Hylas*! —— Hoe groot een verſchil is 'er, tusſchen de ruïnen van dat oud Gebouw, en de trotſche vertooning van dit pragtig Kasteel! —— Het onderſcheid is egter nog zo groot niet, als dat, het welk plaats heeft, tusſchen geboren te worden, en te ſterven, tusſchen in de weereld te verſchynen, en daar weder uit te vertrekken. —— ô Hoe ongeſtadig is al het geſchapene, daar het een geſlacht ondergaat, terwyl het ander opkomt. ——

Ter-

Terwyl men hier dartelt en zig in vollen wellust baadt, ſmelt men daar in tranen en verdriet. —— Terwyl men hier uitgelaten vrolyk is, moet men zich daar aan de treffendſte droefheid en ſmart overgeven. Zo onbeſtendig is de ganſche Natuur. —— Aangename beſpiegelingen, voorwaar aangenaam! —— Verlaat my niet ſchielyk, ô leerzame overdenkingen; —— blyft my geſtadig by; —— vergezelt my op alle myne ſchreden; en, wanneer ik ruste, legt u dan met my neder, om weêr met my op te ſtaan. —— Laat ik aldus, uit eene aandagtige, eene opmerkzame beſchouwing van alles, —— uit eene overweginge van het onbeſtendige, eene ſchat van Wysheid vergaderen; om my ten allen tyde te leeren ſchikken, naar de onvoorzienſte gevallen, die 'er gebeuren kunnen.

Palemon.

Zie, hoe al het gebloemte eene nieuwe ſchoonheid heeft aangenomen, hoort hoe al het gevogelte in de wyde vlakten, in de digte bosſchen, en onder de ſchaduwe der hooggetopte boomen, kwinkeleert. Hoor hoe duizend ſtemmen zig onder een mengen, en een zoet acoord ſlaan. —— De geheele Natuur is enkele verrukking; —— koel zyn de ſchaduwryke Boomen; —— koel is het lommerryk Boschje, waar in ik myne *Silvia* ontmoet heb. —— Maar nog oneindig meêr ſchoonheid zou zich in de Natuur vertoonen, de Bloempjes waren nog jeugdiger; het gevogelte kwinkeleerde nog veel liefelyker, en de koele ſchaduwen bezaten nog oneindig meêr verkwikkelykheid; mogt ik met myne *Silvia*, onder het digte lommer gezeten, haar de tederheid van myn hart openbaren en.... Maar zagt. —— Gewis nu komt myne Schoone.... ach neen! 't is het geſchommel der blaadjes, die door den wind bewogen worden. —— Bedriegelyk windje, waarom misleidt ge my zo dikmaals! —— Blaas alleen in de wyde vlakten, en breng myne verliefde Veldtoonen, op uwe ligte vlerkjes, over aan myne beminnelyke *Silvia*. —— Wil haar te verſtaan geven, hoe ik, geduurig, in myne klagten herhale: ach myne *Silvia*, myne lieve *Silvia*!

Dafnis.

Aangename morgenſtonden, met welk eene ſtreelende bekoorlykheid verrukt gy my, in de jeugdige Lente, wanneer de opkomende Zon hare glinſterende ſtralen tegens de bergen en heuvels begint te ſchieten; —— wanneer de vrolyke bewoners der bosſchen beginnen te ontwaken; wanneer zy hun gezang laten hooren, door de wyde vlakten, en in de digte Wouden ——. Verrukkende Wouden, geſchikt voor ernſtige overdenkingen, en aandagtige beſpiegelingen, hoe ſtreelend is

my de eenzaamheid, wanneer ik myne opmerkingen ongeſtoord over al het geſchapene laat gaan; wanneer ik my verwonderen mag over de verbazende gewrogten der Natuur. Aangename morgenſtonden, met welke nutte kundigheden vervult gy den weetgierigen boezem. Gy leert den Mensch de onſtandvastigheid, de onbeſtendigheid aller dingen op de onweêrſprekelykſte wyze. Gy doet ons zien, dat op de zwarte duisternisſe het verkwikkelyk licht volgt; en dat de vrolyke dag weder van eenen akeligen zwarten nagt vervangen wordt. Hoe treffelyk zyt gy, om ons, wegens onze nietigheid, te overtuigen; om ons ieder ogenblik te doen zien, hoe onzeker al het ondermaanſche is, en hoe de blyde morgenſtond van 's Menſchen leven opgaat, om wel dra van den zwarten nagt des doods gevolgd te worden.

Paleman.

Zagt ſtroomende groen bezoomde Beekjes, hoe rollen uwe hobbelende golfjes op eene bekorelyke wyze voort! Alzo zullen de vermakelyke dagen zyn, die ik met myne *Silvia* zal ſlyten. Zulke verrukkende ogenblikken zal ik met haar doorbrengen, onder de lommerryke ſchaduwe van dat Boschje. —— Schoon is de bekoorlyke Lente, hare verſcheidenheid tooit de ganſche Natuur. —— Vermakelyk is de koesterende Zomer, en de digte, de koele ſchaduwen zyn dan verkwikkelyk; verrukkend is de vrugtryke Herfſt, zo lang hy geen ſtormbuien met zig voert. — Maar myne *Silvia* is altoos aangenaam; haar byzyn is ſteeds enkele verrukking; zelfs dan, wanneer de Natuur, met den dorren Winter, in een kwynenden ſtaat ſchynt te ſterven. — Hoe verkwikkelyk zyn de liefelyke Zonneſtralen, op het jeugdig Lentegras; hoe aangenaam zyn de digte ſchaduwen; wanneer Sirius de akkers verſchroeit, en hoe verrukkend is het gezigt der bloemryke Velden; wanneer een zwoele Lente-regen het aardryk verkwikt heeft! — Maar nog veel bekoorlyker is myne *Silvia*, dan alle de Schoonheden, die de Natuur oplevert, en oneindig verkwikkelyker haar byzyn, dan alles wat in de Natuur aangenaam en ſtreelend is. — Kom dan, bekoorlyke Maagd, kom, myne *Silvia*, wier deugden zyn als het zuiver water van dat gindsch ſtroomend Boschje; laat ons zamen in de vermaken deelen, welke ons de Velden aanbieden. —— Kom, laat ons zamen op het Land eenige dagen, in het ſtreelendst genoegen ſlyten. — Kom, laat ons, onbeſchroomd, in dat boschje treeden; daar zyn geene gevaarlyke Satyrs in verborgen; 't is aan de Deugd en de Liefde geheiligd; onder deszelfs ſchaduwe hebben de brave *Alexis*, en de deugdryke *Rozelinde* dikwils

wils gezeten. —— Kom, laat ons zamen de ſchoonheden, en verſcheidenheid der Natuur beſchouwen. Hier verſpreiden de Bloempjes hunne geuren, en de nyvre Bytjes zuigen den zoeten honig uit derzelver kelkjes. —— Ach! dat gy onze vermakelyke woonplaatzen weêr aanſchouwde; en boven al dat verkwikkelyk Boschje, waar in gy weleer zo veel vermaak ſchepte. —— Kom, Schoone, een zagt Zomer windje zal U alles nog veel aangenamer maken, en het voetſpoor, dat U derwaards leidt, verkwikken. —— Alles wat uwe ogen zullen aanſchouwen, zult gy innemend vinden; terwyl ik U eene opregte en kuiſche liefde zal openbaren.

Dafnis.

Gelyk de wateren eener vloeiende rivier geſtadig voortſtroomen; gelyk de kabbelende golfjes geduurig op elkander volgen, zo gaan onze dagen met eenen, ſchoon langzamen, nogtans zekeren tred voort; —— zo volgen zy geſtadig de een onmiddelyk op den anderen; en de bevende Ouderdom overvalt ons, voor wy 'er eens op gedagt hebben. —— Gelyk de ſchoonſte Lente bloempjes verwelken, het jeugdig gras verdort, en de geheele Natuur, al kwynende, in een ſtervenden ſtaat verandert, als de Winter nadert; zo verandert onze Jeugd, wanneer de gryze Ouderdom komt; en wy ſterven, als wy tot den Winter van ons leven gekomen zyn. —— Gelyk de dikke dampen, die zig op het aardryk in een donkeren nevel neder zetten, allengs verdunnen, en ten laatſten geheel verdwynen, wanneer de Winden zig verheffen, en die nevels, door hun geblaas, van het aardryk doen verſtuiven; alzo verdwynt ons leven, wanneer de bleeke dood, op onze levensgeesten blazende, dezelven doet vervliegen. —— Alles wat 'er in de Natuur voorkomt, is een Spiegel, om ons te leeren, te vermanen, te doen zien, en op het levendigſte te vertonen, de volmaaktſte afbeelding van ons eigen zelven, van ons eigen beſtaan; om ons geſtadig voor ogen te houden, hoe broos hoe vergankelyk wy zelven zyn; alle onze dagen vlugten.

Terwyl de Herder deze laatſte woorden nog ſprak, ſcheen 'er een verſchrikkelyk gedrogt, wreeder en verwoeder dan een Tyger, verſlindender dan de Peſt en de Dood zelve, met een yſelyken, met opgeſperden muil, op ons aan te vallen. —— Een bleeke ſchrik beving my; alle myne Leden beefden; en de aandoeningen, welke ik gevoelde, waren zo geweldig, dat ik ogenbliklyk, al rillende, ontwaakte, uit mynen te voren zo aangenamen Droom.

C. V. D. O.

OVER 't GEBRUIK VAN KWIK IN STUIPZIEKTEN. Door Dr. DONALD MONRO, *Geneesheer van St. George's Hospitaal te Londen* (*).

(*Eſſays and Obſervations Phyſical and Literary.*)

DE Stuip-Ziekten, *Opisthotonus* en *Tetanus*, welke veroorzaakt worden door 't liggen in 't Veld, of door ſchielyke veranderingen van hitte, koude, vochtigheid, en dergelyke oorzaaken, zyn zeer gemeen in de West-Indien, en andere heete Gewesten; ze worden ook zomtyds, dog maar zeer zeldzaam, in Groot-Brittannien waargenomen. By HIPPOCRATES, CELSUS, en andere oude Schryvers, word 'er gewag van gemaakt; maar de beste beſchryving, welke wy van deeze Ziekten hebben, is die, welke door Dr. LIONEL CHALMERS van *Charlestown* in Zuid-Carolina is gegeeven, in 't eerſte Deel van de *Medical Obſervations and inquiries, by a Society of Phyſicians in London:* de Auteur merkt daar in aan, na een zeer nauwkeurige beſchryving van de toevallen en oorzaaken van deeze Ziekten gegeeven te hebben, dat weinigen 'er van herſtellen in vergelyking van 't getal, 't welk 'er van aangetast wordt; dat men voornamentlyk op de warme baden en de pynſtillende middelen in de geneezing moet betrouwen; 't welk overeenſtemt met de geneeswyze, gebruikt in de weinige gevallen van een geklemd Kaakbeen, welke met een goed gevolg in dit Land behandeld zyn.

De meeste Geneesoefenaars merken deeze Ziekten, als zeer gevaarlyk, aan. Een Heer, welke Geneesmeester van 't Scheeps-Hospitaal te Gibralter, in den laatſten Oorlog, geweest was, verhaalde my, dat hy meer dan veertig Perſoonen onder zyne behandeling gehad hadde, aangedaan van een *Tetanus*, vergezeld met een klemming van 't Kaakbeen; welke alle, één uitgezonderd, geſtorven waren, niet tegenſtaande hy gebruik gemaakt hadt, van Ontlastingen, Baden, Stoovingen: hy hadt ook zeer rykelyk de pynſtillende middelen gegeeven, en verder alle andere Geneesmiddelen, welke hy ooit in dergelyke gevallen hadde hooren aanpryzen. De Ziekte in de een, welke herſtelde, was door 't kwetzen van den Vinger veroorzaakt; en

(*) Dewyl in een voorgaand Stukje van ons *Mengelwerk*, (bl. 189.) deeze Verhandeling aangehaald wordt, als de eerſte ontdekking van dit middel; zo vinden wy 't niet ondienſtig dezelve onzen Leezeren hier mede te deelen.

en de afzetting van dat Lid, op de eerſte vertooning van de klemming van de Kaak, maakte 't geneesmiddel uit.

Dewyl de middelen, aangepreezen ter geneezing van deeze Stuipziekten, tot hier toe zo vruchteloos geweest zyn, kan 't volgende Verhaal van een gelukkige wyze van geneezing door wryvingen met Kwik, my medegedeeld door een Heer, welke voortyds de Geneeskunde op 't Eiland *Jamaica* geoefend had, u niet onaangenaam zyn; hy heeft my de vryheid gegeeven, dezelve aan uw Genootſchap over te zenden.

Terwyl deeze Heer de Geneeskunde oefende op *Jamaika*, had hy een groote meenigte gevallen van *Tetanus*, vergezeld met een geklemde Kaak, onder zyne behandeling. In 't eerst was hy gewoon een ruim gebruik te maaken van Muskus, Opium, en andere geneesmiddelen van dit ſoort: waar by hy voegde Aderlaatingen, en andere ontlastingen: met 't gebruik van Baden, Stoovingen, *embrocaties*, en andere uitwendige middelen, maar alles zonder 't minſte gevolg; dewyl hy verſcheide Lyders verlooren had, zonder zo gelukkig te zyn van 'er één te behouden, begon hy te gelooven, dat deeze Ziekte altyd doodelyk was, en door geene middelen konde geneezen worden, niet tegenſtaande dat ſommigen van de Kunst 't tegendeel beweerd hadden. Hebbende evenwel een onverwagte ontdekking vernomen aangaande de goede uitwerkingen van wryving met Kwik in dergelyke gevallen, nam hy voor 'er de Proef van te neemen; en gelaſtte den eerſten Lyder, welke 'er voorkwam, in een warm vertrek te plaatzen, en twee of drie maalen daags te wryven met de Kwikzalve, tot dat 'er een kwyling op volgde; wanneer hy met vermaak waarnam, dat zo ſchielyk, als de Kwik den mond begon aan te doen, de ſtuiptrekkingen van de Spieren van de Kaak, zo wel als alle de andere krampen en ſtuiptrekkingen ophielden: de Lyder was van alle zyne ongemakken verlost.

Daar na behandelde hy alle gevallen van dit ſoort, welke onder zyne behandeling kwamen, op dezelfde wyze, en genas 'er twaalf, welke de eenigen waren, die zo vroeg by hem om raad gekomen waren, dat 'er tyd was om de Kwik te doen werken op den mond, voor dat 't noodlottig tydſtip verwacht werd. Eenige weinigen ſtierven, in deezen was de Ziekte reeds zo verre gevorderd voor dat hy hen zag, dat 'er geen tyd was om eene kwyling te verwekken. Geene van de gevallen, welke deeze Heer in de West-Indien behandelde, waren door Wonden, of Hoofd-operaties, veroorzaakt; hy heeft ook ſedert geene gelegenheid gehad, om 'er de proef van te nee-

men, in gevallen van de klemming van de kaak, welke ſomtyds een gevolg zyn van zwaare operaties, om dat hy de oefening van de Geneeskunde ſedert opgegeeven heeft; doch hy meent dat, wegens de gelykheid van 't ongemak, 'er geen twyfel is, of de wryvingen met kwik zouden een gelyke uitwerking doen in dergelyke gevallen, even eens als 't gebeurt, wanneer dit ongemak ontſtaat, uit 't vatten van koude en andere oorzaaken. Zyne gedachten zyn, dat de beſte wyze van een kwyling in deeze ziekten te verôorzaaken, is; dat men den Lyder, met dekens omwonden, in een vertrek door middel van 't vuur zo heet gemaakt als hy 't verdragen kan, plaatze, vervolgens hem te wryven met een Kwikzalve, ſamengeſteld uit gelyke deelen van Kwik en Varkensvet, zo veel en meenigvuldig als met veiligheid kan geſchieden; dat hoe ſchielyker de geneezing na 't eerſte blyk van de klemming begonnen wordt, hoe beter; en dat in gevallen, reeds verre gevorderd, de Kwik, zo ſchielyk als mogelyk is, moet in 't lichaam gevoerd worden.

Deeze Heer maakte geen gebruik van voorbereidingen voor 't gebruik met de wryvingen, maar begon zo ſchielyk met 't werk als mogelyk was. Hy gaf nu en dan ſterke Slaapmiddelen om rust te verwekken, beide voor en na de kwyling; doch hy merkte aan, dat de hoeveelheid van 't Opium, en 't herhaalen 'er van, bepaald moeste worden uit den ſtaat van den Lyder, en de bykomende toevallen. Hy heeft, ſedert zyne terugkomst in Engeland, een geval van dit ſoort onder zyne behandeling gehad, 't welk, volgens de wyze hier aangeprezen, geneezen is.

AANMERKINGEN OVER DE WINDEN, EN DE UITWERKZELS VAN DE VERSCHILLENDE GESTELTENISSEN DER LUGT OP 'S MENSCHEN LICHAAM.

(Uit het Fransch van Dr. MALOUIN.)

DE Wind is een gedeelte van den Dampkring der Lugt, naar zekere byzondere rigting in beweeging gebragt; zo dat de Winden in den Dampkring, even 't zelfde zyn als de Stroomen in Zee. De algemeene of Paſſaat-winden, dat zyn, die op vaſtgeſtelde geregelde tyden wederkeeren, zyn breede Lugtſtroomen, van het Oosten na het Westen waaijende, in een groot gedeelte van de Brandende Lugtſtreek. In den *Indieſchen Oceaan* veranderen zy hunne ſtreek elk half jaar.

Thans

Thans wordt vry algemeen erkend, dat de Zon en Maan de oorzaaken zyn van de Ebbe en Vloed der Zeën; doch deeze Hemelſche Lichaamen kunnen op de Zee niet werken zonder ten zelfden tyde de lugt aan te doen: dewyl deeze eene ſtoffe uitmaakt tusſchen die Lichten en de Zee in komende, en daar en boven veel ligter in beweeginge gebragt wordt dan de wateren van den Oceaan. De beſtendige Paſſaat-winden worden, gelyk veele Schryvers beweezen hebben, door de werking der Zonne en Maane, in de Brandende Lugtſtreeken veroorzaakt; en, volgens denzelfden trant van redekavelen, zal blyken waarom de Weſtewinden zo veelvuldig waaijen onder de gemaatigde Lugtſtreeken, als mede, waarom men zich op zommige breedten, tusſchen de Keerkringen, boven al onderheevig vindt aan geweldige Stormen.

Wanneer by nieuwe of volle Maan de Wind uit het Ooſten waait, hebben wy doorgaans droog weer: en, in tegendeel als dezelve dan uit den Weſten opblaast, regen.

De verdunning der Lugt, door de Hette der Zonne, als deeze van het eene in het andere Half-hemelrond overgaat, is de voornaamſte oorzaak der Nagtevenings-winden.

Zomtyds wenden hooge Bergen de algemeene Winden van hunne eerſte ſtreek af, en veroorzaaken veranderlyke Winden. Dewyl daar benevens de veerkragt der Lugt vatbaar is voor eene meerdere of mindere geſpannenheid, levert zulks eene geduurige oorzaak op van de werking en beweeging deezer Vloeiſtoffe, welke ten allen tyde in evenwigt zoekt te blyven; maar dit kan nimmer gevonden worden, dewyl de werking der Zonneſtraalen, in verſchillende rigtingen vallende, ongelyk is. Over zulks ſtrekt de ongelykheid der hitte van de Zon, in de verſchillende deelen des Dampkrings, en de oneffenheid van de oppervlakte des Aardkloots, tot ſteeds werkende oorzaaken van veranderlyke Winden.

Het gebeurt ook dat de Winden hervoortkomen door Dampen, welke uitgezet of verdund worden. Men heeft opgemerkt, dat de Winden, in Landen zeer naby elkander gelegen, dikmaals grootlyks verſchillen: een allerzekerſt blyk, dat byzondere Winden gevormd worden in de Landen waar zy waaijen.

Indien de Lugt eenen ſterken invloed heeft op de Lichaamen, gelyk niemand zulks in twyfel zal trekken; moet de invloed des Winds op dezelve, in verſcheide opzigten, nog ſterker weezen; vermids de Lugt, door de daar aan bygezette beweeging, een grooter vermogen gekreegen heeft, Water op het Lichaam gepompt, of van eene hoogte daar

op

op uitgegooten, doet ſterker uitwerking, dan enkel baaden: en zo zal ook de Wind meer vermogen oefenen, dan de Lugt in eenen onberoerden ſtaat.

De Koude der Lugt wordt, door beweeging, vermeerderd, bovenal, indien dezelve teffens door eene nauwe plaats heenen gaat; en de Wind is natuurlyk koud; want, ſchoon dezelve zomtyds heeter is dan de Lugt, gebeurt dit alleen, wanneer dezelve uit een heeter plaats of lugtſtreek komt; en hoewel de Wind kouder moge zyn dan de Lugtſtreek waar uit dezelve waait, kan deeze egter nimmer heeter zyn. Deeze natuurlyke eigenſchap des Winds in de Lugt te verkoelen is een der voornaamſte oorzaaken van de kwaalen en ongemakken, daar door te wege gebragt. De Koude belemmert de doorſtraaling en uitwaaſeming, door de huid zamen te trekken en de porien te ſluiten, door eene grooter hitte geopend. Van hier alle de ongeſteldheden, uit eene belette doorwaaſeming herkomſtig.

De Wind veroorzaakt groote veranderingen in het Lichaam, door de ſchielyke veranderingen, welke dezelve mede brengt; veranderingen altoos ſchadelyk voor de gezondheid; eene ſchielyke verandering van het weer veroorzaakt, in 't algemeen, de Kwaalen, die van de onbeſtendigheid der lugtsgeſteltenisſe afhangen: uit welken hoofde 'er, op dien tyd, en kort daar naa, meer Ziekten zyn dan op eenigen anderen tyd. Koude is ſchadelyker voor de Dieren, dan Hette. Boven al brengt zy nadeel toe aan de borst; en, naardemaal de Noorde-winden de koudſte van alle zyn, wordt dat gedeelte des Lichaams daar van wel het meeste aangedaan: terwyl de Zuide-winden het hoofd en 't Zenuwgeſtel ontheisteren. Dus heeft men ook opgemerkt dat de drooge Ooste-winden ſterk werken op zwaargeestigen en drooge geſteltenisſen.

Vogtigheid is het eigenaartig middel tot verbetering des Winds geſchikt, die natuurlyk droog is: derhalve doet dezelve meer ſchade door zyne droogheid, dan door zyne vogtigheid: naardemaal 'er meer kwaade uitwerkzels voortkomen uit de Koude dan uit de Hette. Hierom is de Weste-wind, over 't algemeen, de gezondſte, en de Noorde-wind de ongezondſte. De Wind brengt de ongemaatigde van heete en koude Lugtſtreeken in de gemaatigde over: en als dezelve waait uit een ſtreek waar aan wy weinig gewoon zyn, doet hy te meerder nadeels. Zomwylen voeren de Winden uitwaaſemingen aan voor de Gezondheid allerverderflykst. Dit is de rede waarom de zodanigen, die zich zo naby de kusten van *Africa* bevinden, dat ze de Zuide-winden, van daar waaijende,

de, gevoelen, veel moeten lyden: dewyl de hette van dat Land veel verrottings mede brengt. In tegendeel zyn 'er andere winden, die heilzaame uitwaasſemingen in den mond hebben.. Terwyl nog andere van een zagt geblaas in een friſſe koelte verkeeren; een ongelukkige verandering voor allen die aan longkwaalen onderhevig zyn.

Dezelfde Wind, die ſchadelyk is, door het overvoeren van nadeelige uitwaasſemingen in het eene Land, kan nuttig weezen voor het andere dat daar door ontlast wordt. Deeze dampen, welke algemeene kwaalen hervoortbrengen, ontſtaan uit verrotte lichaamen, ſtilſtaande poelen, of zekere mynſtoffen. De Winden, die van een verren afſtand tot ons overkomen zyn ſchadelyker, dan die ter eigene plaatze gebooren worden.

Nooit is de Lugt zuiverder, dan na een onweer met wind vergezeld, dit overgewaaid zynde, kan men de voorwerpen, op een veel grooter afſtand dan voorheen, beſchouwen; de dampen, welke te vooren het gezigt belemmerden, zyn als dan weggevaagd. Veelen hebben buiten twyfel de golvingen der Lugt, als deeze vol dampen was, door een Telescoop gezien; en ook hoe deeze naa een friſſen wind geheel verdweenen.

Niets kan ſchadelyker weezen dan het ſtilſtaan der Lugt; waarom ook de zodanigen, die in vlakten woonen, de plaatzen der meeste ſtilte, over 't algemeen eene mindere maate van gezondheid genieten, dan de bewoonders van hooger gewesten dikmaals verfrist door een zuiverenden wind. — Een Dampkring, met dierlyke uitwaasſeminge vervuld, is desgelyks zeer kwaad, en zal, indien men geene zorge draagt ter ververſchinge, allerongezonds worden. Deeze is, als 't ware, de zetel van heerſchende Landkwaalen, van Kinderziekten, kwaadaartige Koortzen en Pest. Veelal worden ze voorgegaan door beſtendig ſtil en bedaard weer.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN ROODEN GRIEKSCHEN, EN DEN ROODEN EUROPISCHEN PATRYS.

(Volgens BUFFON.)

ALles wat de Ouden van den *Patrys* gezegd hebben, ſlaat op den *Rooden Patrys*, en boven al op den *Griekſchen*; by de *Franſchen*, onder den naam van *Bartavelle*, bekend. ARISTOTELES behoorde den *Griekſchen Patrys* beter te kennen

nen dan eenige andere, en hy kon niet wel van andere dan *Roode Patryzen* weeten: naardemaal deeze de eenige zyn, die in *Griekenland*, op de Eilanden der *Middellandſche Zee*, en, naar allen ſchyn, in het gedeelte van *Aſie*, door ALEXANDER vermeesterd, bykans onder de zelfde Lugtſtreek als *Griekenland* en de *Middellandſche Zee* (*) gelegen, voorkomen; Landſtreeken uit welke ARISTOTELES zyne meeste berigten ontving. Wat de Natuurkundigen, die op hem volgden, aanbelangt, als PLINIUS, ATHENEUS, enz. het is klaar genoeg te ontdekken, dat zy, ſchoon in *Italie* andere *Roode Patryzen* kennende, zich te vrede hielden met uit te ſchryven wat ARISTOTELES van de *Roode Patryzen* in *Griekenland* gezegd hadt. 't Is waar de laatstgemelde Schryver gewaagt van een onderſcheid tuſſchen het Geluid der *Patryzen*; doch wy kunnen daar uit niet wettig beſluiten tot een verſchil van ſoort; want de verſcheidenheid des Geluids hangt dikwyls af van den Ouderdom, en heeft zomtyds plaats in het zelfde Dier; ook kan het 't uitwerkzel weezen van eenige byzondere oorzaak, zelfs van den invloed der Lugtſtreeke, volgens de bekentenis der Ouden; dewyl ATHENEUS voorgeeft, dat de *Patryzen*, die uit *Attica* na *Beotie* trokken, zich deeden onderkennen, door het veranderen van hun Geſchreeuw; daar en boven veronderſtelt THEOPHRASTUS, die ook eenige aanmerking maakt op de verſcheidenheden in de ſtem der *Patryzen*, betrekkelyk tot de Landen waar zy zich onthouden, uitdrukkelyk dat alle die *Patryzen* niet van verſchillende ſoort zyn; dewyl hy van hunne verſchillende Geluiden ſpreekt in zyn Boek, (*de varia Voce Avium ejusdem Generis*), *van de verſchillende Stem der Vogelen van de zelfde Soort.*

In het nagaan van 't geen de Ouden, over deezen Vogel, gezegd, of elkander nageſchreeven hebben, ontdekte ik een groot getal welgegronde en nauwkeurige waarneemingen, doormengd met vergrootingen en verdichtzelen, waar mede eenige Hedendaagſche ſpotten, dit viel ligt te doen; dan ik zal my hier bevlytigen om den grond daar van op te ſpeuren in de leevenswyze en geaartheid deezer Vogelen.

ARISTOTELES, naa gezegd te hebben, dat het een in 't ſtof-

(*) Het blykt dat de *Patrys* der landen door de *Jooden* bewoond, of hun bekend, (een ſtreek van *Egypte* af tot *Babylonie* toe,) de *Roode*, althans de *Grauwe*, *Patrys* niet was; naardien dezelve zich op het Gebergte onthieldt: wy leezen 1 SAM. XXVI. 20. *Gelyk men een Veldhoen op het Gebergte najaagt.*

ſtofkruipende Vogel is, die een Krop, een Maag en zeer kleine *Cæcum* heeft, die vyftien en meer jaaren leeft, die, even als andere Vogels welke zwaar van vlugt zyn, geen Nest maakt, maar de Eijeren op den grond neder legt, op een weinig zamengeſchraapte kruiden en bladen, wel bloot geſteld aan de lugt, maar tevens tegen de Roofvogels beſchut; dat in deeze ſoort van Vogelen, die zeer geil zyn, de Mannetjes dikwyls zeer hevig ſtryden in den paartyd, en als dan zeer zigtbaare balletjes hebben, die men 's Winters nauwlyks kan vinden; dat de Wyfjes, zonder gemeenſchap gehad te hebben met de Mannetjes, eijeren leggen; dat het Wyfje en Mannetje paarende met elkander trekkebekken; dat het broedzel doorgaans uit twaalf of vyftien eijeren beſtaat, en zy zich zomtyds dermaate tot het leggen gedrongen voelen, dat de eijeren haar ontſnappen waar zy zich bevinden; ARISTOTELES, zeg ik, alle deeze byzonderheden, die onbetwistbaar en bekragtigd zyn, door het getuigenis van onze beste Waarneemeren, vermeld hebbende, voegt 'er veele omſtandigheden nevens, in welke het waare zich vermengd vindt met het valſche, en die wy byzonderder moeten beſchouwen, in het een van 't ander te ſchiften.

ARISTOTELES zegt, *in de eerſte plaats*, dat de Wyfjes der *Patryzen* het grootſte gedeelte haarer Eijeren leggen in eene verborgene plaats, om ze te beſchermen voor de ſtoutheid van het Mannetje, 't welk ze zoekt te vernielen; als hinderpaalen om zyn vermaak met het Wyfje te neemen: dit heeft WILLUGHBY als een verdichtzeltje verworpen; doch myns bedunkens, te volſtrekt: naardemaal, wanneer men het natuurkundige van het zedelyke affcheidt, en de waargenomene gebeurtenis van het oogmerk afzondert, het geen ARISTOTELES bybrengt, letterlyk waar is, en hier op uitkomt dat de *Patrys*, even gelyk bykans alle Wyfjes onder de Vogels, eene natuurlyke aandrift heeft om het nest te verbergen, en dat de Mannetjes, boven al die geene gade hebben, zoekende te paaren ten tyde der Broeding, meermaalen eene vry merkelyke ſchade aan het broedzel toebragten, zonder eenig ander oogmerk, dan om zich met het broedend Wyfje te vermengen; het is om die oorzaake, dat men, ten allen tyde, de vernieling der overtollige Mannetjes aangepreezen heeft als een der kragtdaadigſte middelen om de vermenigvuldiging van 't Geſlacht te bevorderen, niet alleen onder de *Patryzen*; maar ook onder veele andere ſoorten van Wild Gevogelte.

In de *tweede plaats* voegt ARISTOTELES 'er nevens, dat het Wyfje van den *Patrys*, de Eijeren van één Legzel in twee Broed-

Broedzels verdeelt, terwyl zy de zorg van het eene gedeelte op zich neemt en het ander aan het Mannetje overlaat; tot aan het einde van de opvoeding der Jongen, die daar uit voortkomen: dit zeker ſtrydt tegen het Inſtinct, 't welk hy aan het Mannetje, gelyk wy gezien hebben, toeſchryft, om de Eijeren van het Wyfje te zoeken en te vernielen; maar om ARISTOTELES met zich zelven en met de waarheid overéén te brengen, kan men zeggen, dat daar het Wyfje van den *Patrys* alle haare Eijeren niet op dezelfde plaats legt; dewyl ze haar zomtyds, haars ondanks, ontvallen, waar zy zich ook bevindt; en naardemaal het Mannetje in deeze ſoort waarſchynlyk, althans in eenige raſen van deeze ſoort, gelyk onder de *Grauwe Patryzen*, deel neemt in de Opvoeding der Jongen, heeft men zich ook ligt konnen verbeelden, dat hy deelde in de Broeding, en de Eijeren, die niet onder het Wyfje waren, onder zich nam.

ARISTOTELES zegt, in de *derde plaats*, dat de Mannetjes elkander treeden, en zelfs hunne Jongen, zo ras zy in ſtaat zyn om te loopen; men heeft dit voorgeeven op de lyſt der ongerymdheden aangeſchreeven; ondertuſſchen heb ik gelegenheid gehad om van andere Vogelen, by voorbeeld den *Haan*, ſpreekende, meer dan één welgeſtaafd bewys van deeze buitenſpoorigheid by te brengen; zulk eene ongeregeldheid moet wel het meest gevonden worden onder de Vogels, zo geil als de *Patryzen*, die, als zy in goeden ſtaat en volwaſſen zyn, het gelyd der Wyfjes niet kunnen hooren, zonder zodanig eene aanprikkeling te gevoelen, dat zy het zaadvogt uitſtorten, en die, in den paartyd, zo vervoerd en van liefde dronken zyn, dat zy, in weerwil van hunnen wilden aart, zomtyds op de ſchouders des Vogelaars gaan zitten; en hoe veel ſterker moet die drift niet weezen in eene lugtſtreek, zo heet als die van *Griekenland*, en wanneer zy zo langen tyd zich van de Wyfjes beroofd vindt, als op den tyd der Broeding.

Ten vierde brengt ARISTOTELES by, dat de Wyfjes der *Patryzen* ontvangen en Eijeren leggen, wanneer zy zich onder den wind van de Mannetjes bevinden, of deeze over haar heen vliegen, en zelfs wanneer zy de ſtem der Mannetjes hooren. Dit zeggen van den *Griekſchen Wysgeer* heeft men in een belachlyk licht geſteld, en als of hy hadt willen te verſtaan geeven, dat een ſtroom van lugt, bezwangerd met bevrugtende lichaampjes van het Mannetje, of alleen in beweeging gebragt door de klank zyner ſtem, genoegzaam ware, om daadlyk het Wyfje te bevrugten; hy wil ondertuſſchen alleen aanduiden, dat de Wyfjes der *Patryzen*, heet genoeg zyn-

de

de om van zelve Eijeren te leggen, zonder tusschenkomst van het Mannetje, gelyk ik hier boven reeds heb aangemerkt, alles wat de drift meer in haar kan ontsteeken, dit vermogen ook in haar moet vermeerderen; en men zal niet lochenen dat de tegenwoordigheid van het Mannetje dit uitwerkzel kan te wege brengen, 't welk door enkel aanraaken of wryven in het zand kan veroorzaakt worden.

Naa dit alles is zeer gemaklyk te begrypen, dat, welk eene drift de *Patrys* ook hebbe om te broeden, zy nogthans zich somtyds sterker genoopt voelt om te paaren, en niet zelden dat vermaak de voorkeus zal geeven boven den pligt om de Jongen te broeden; het kan zelfs gebeuren dat zy, gelyk ARISTOTELES aanmerkt, het Broedzel verlaat uit liefde tot het Broedzel zelve, in gevalle naamlyk als zy bemerkt, dat haar Mannetje luistert na de stem van een ander roepend Wyfje, en gereed staat om haar gehoor te geeven; zy biedt zich aan ter boetinge van zynen lust, om eene onstandvastigheid voor te komen, die schadelyk zou weezen voor het Gezin; zy tragt hem getrouw en haar geslacht gelukkig te maaken.

ELIANUS berigt ons, dat wanneer wy de Mannetjes met de grootste hevigheid willen zien vegten, zulks altoos geschiedt in de tegenwoordigheid der Wyfjes: dewyl het Mannetje, zo als hy 'er byvoegt, liever zou willen sterven, dan lafhartigheid betoonen in 't byzyn van het Wyfje, of voor haar verschynen, naa de nederlaage bekomen te hebben; doch wy moeten hier weder de weezenlyke gebeurtenis en het oogmerk van elkander scheiden. Het is waar, dat de tegenwoordigheid van het Wyfje de Mannetjes ten stryd port, niet door hun eene soort van *point d'honeur* in te boezemen; maar om dat zy in hunden minneyver gaande maaken, welke in de Dieren altoos geëvenredigd is aan hunne begeerte tot paaren, en wy hebben reeds gezien hoe dringend deeze is by de *Patryzen*.

Wanneer wy in deezer voege het Natuurlyke van het Zedekundige afscheiden, en weezenlyke gebeurtenissen van goeddunkelyk aangenomene veronderstellingen, herkent men dikwyls de waarheid in de Natuurlyke Historie der Dieren, maar al te zeer verdonkerd door ongegronde verdichtzelen, en door de dwaasheid der Menschen om alle andere Schepzelen hunne eigene natuur toe te schryven, en te stellen dat zy op dezelfde wyze zien en gewaar worden.

Naardemaal de *Griekſche Roode Patryzen* in veele zaaken geheel overeenstemmen met de *Grauwe Patryzen*, zal het tot het opmaaken van derzelver Natuurlyke Historie genoeg wee-

zen, hier, ten beſluite, de voornaamſte verſchillendheden, welke hun van de laatstgemelden onderſcheiden, op te geeven. BELLONIUS, die in *Griekenland* gereisd heeft, leert ons dat ze tweemaal zo groot zyn als onze *Patryzen*, dat zy 'er in zeer grooten overvloed gevonden worden, en veelvuldiger dan eenige andere Vogel voorkomen in *Griekenland* en op de *Cycladiſche Eilanden*, boven al op de Kusten van het Eiland *Creta* (nu *Candia*); dat zy, in den paartyd, zingen, en bykans het woord *Chacabis* voortbrengen; waar van de *Latynen* ongetwyfeld het woord *Cacabare* ontleend hebben, om het geſchreeuw der *Patryzen* aan te duiden, en 't geen misſchien eenigen invloed gehad heeft op het vormen der naamen *Cabeth*, *Cubata*, *Cubeje*, in de *Oosterſche Taalen* gebruiklyk.

BELLONIUS onderrigt ons, daar en boven, dat de *Griekſche Patryzen* zich doorgaans in 't Gebergte onthouden; doch door eene natuurlyke aandrift na de vlakten gedreeven worden, om daar hun nest te maaken, ten einde hunne Jongen gemaklyk den noodigen leevensvoorraad vinden; dat zy van acht tot zestien Eijeren leggen, van grootte als een klein Hoender-ey, wit, met kleine roode ſtipjes, en welks doir niet hard word. — Eindelyk gist hy, en niet zonder grond, dat het deeze *Groote Patrys* is, die, volgens ARISTOTELES, zich met *Gemeene Hoenders* vermengt, en een vrugtbaar geſlacht verwekt: iets 't welk, volgens de aanmerking van den *Griekſchen Wysgeer*, zelden gebeurt, en alleen plaats vindt by de geilſte ſoorten, als de *Haan* en de *Patrys*. Ook heeft dezelve nog eene overeenkomst met de *Gemeene Hoenders*, van naamlyk, by gebrek van eigen Eijeren, die van een vreemde te broeden: zints lang heeft men deeze aanmerking gemaakt, om dat wy des melding vinden in de Heilige Schrift (*).

ARISTOTELES heeft waargenomen, dat de Mannetjes der *Patryzen*, boven al in den paartyd, ſchreeuwen, ook wanneer zy met elkander vegten en ook vóór het aangaan van den ſtryd: de drift tot het Wyfje maakt hun als dan verwoed tegen hunne mededingers, van hier al dat geſchreeuw, al dat vegten, die dronkenſchap van minne, dat vergeeten van zichzelven om 't zelfsbehoud. Men bedient 'er zich van om ze te vangen; en de haat van Mannetje tegen Mannetje doet van deeze Vogels een ſoort van ſchouwſpel maaken: waar in dee-

(*) JEREM. XVII: vs. 11. waar men, volgens de *Gemeene Latynſche Overzetting*, leest. *De Patrys broedt eijeren, welke zy niet gelegd heeft.*

deeze Vogels, anderzins zo vreesagtig en vreedzaam, op het verwoedst kampen, en men verzuimt niet deeze woede aan te ſtooken door de tegenwoordigheid der Wyfjes. Op het Eiland *Cyprus* is zulks nog zeer algemeen in gebruik, en wy zien by LAMPRIDIUS, dat de Keizer ALEXANDER SEVERUS, in deeze Patrys-gevegten, een zonderling vermaak vondt.

De *Roode Europiſche Patrys* komt in grootte tusſchen den *Griekſchen* en den *Grauwen Patrys* in; zy is zo algemeen niet verſpreid als de laatstgemelde, alle lugtſtreeken dienen hem niet; hy wordt gevonden in meest alle bergagtige en gemaatigde Landen van *Europa*, van *Aſie* en *Africa*; doch komt zeldzaam voor in de *Nederlanden*, in verſcheide deelen van *Duitschland* en *Boheme*, waar men te vergeefsch beſtaan heeft ze te vermenigvuldigen, ſchoon de *Phaiſanten* daar by uitſtek ſlaagden; volſtrekt worden ze in *Engeland* niet gevonden; noch ook op zekere Eilanden rondsom *Lemnos*; terwyl één enkel paar op het kleine Eilandje *Anaphe*, (thans *Nanfio* geheeten,) dermaate vermenigvuldigde, dat de Eilanders op het punt ſtonden om hun het Eiland te laaten: dit verblyf ſtemt zo zeer met den aart deezer Vogelen overeen, dat men, volgens het berigt van TOURNEFORT, nog verpligt is duizenden van hunne Eijeren weg te neemen, omtrent den Paaschtyd, uit vreeze dat de *Patryzen*, die daar van ſtonden voort te komen, den geheelen oogst zouden vernielen: deeze eijeren ſtrekken aan de Eilanders eenige dagen lang tot voedzel.

De *Roode Patryzen* onthouden zich op 't Gebergte, waar men veel kreupelbosch vindt, en zomtyds op 't zelfde gebergte als men zekere *Hazelhoenders* aantreft, zeer verkeerd *Witte Patryzen* geheeten; doch laager en dus op min koude en min woeste ſtreeken; geduurende den Winter vervoegen zy zich onder overhangende rotzen aan de zon blootgeſteld en verſpreiden zich niet verre; het overige des jaars zyn de kreupelbosſchen hunne geliefdſte verblyfplaatzen, de jaagers hebben langen tyd werk om ze te vinden, en zy laaten zich zeer bezwaarlyk opjaagen. 'Er word verzekerd, dat zy dikwyls beter dan de *Grauwe Patryzen* de geſtrengheid des Winters kunnen uitharden, en dat, ſchoon zy veel gemaklyker te vangen zyn dan de *Grauwe*, men altoos bykans het zelfde getal, in den voortyd, vindt op de plaatzen hun eigen. Zy leeven van Graanen, Kruiden, Slekken, Rupſen, Mieren-eijeren, en andere Inſecten: zomtyds heeft hun vleesch een' ſmaak naar 't voedzel 't welk zy meest gebruiken.

Zy vliegen langzaam en met moeite, even als de *Grauwe*,

en men kan ze kennen zonder ze te zien, door het geraas, 't welk zy met de Vleugels maaken, als zy opvliegen. Zy hebben de eigenſchap, om, op 't gebergt opgejaagd zynde, zich van de ſteilte ter neder te werpen, en weder na den top te klimmen, wanneer men in de laagte komt. Op de vlakte gaan zy met gezwindheid recht uit, en vlugten, ſterk gejaagd zynde, in het kreupelhout, ook wel op 't geboomte, en kruipen zomtyds in holen, 't welk de *Grauwe Patryzen* nimmer doen.

De *Roode Patryzen* verſchillen ook in geaartheid en zeden van de *Grauwe*, zy zyn min tot de zamenleeving geneegen: 't is waar zy gaan by troepen, doch 'er heerscht geene eensgezindheid in; de *Roode Patryzen*, ſchoon by elkander gebooren, ſchoon met elkander opgevoed, houden zich van elkander verwyderd, zy gaan niet zamen, of allen naar den zelfden kant, en keeren met die drift, met welke zy van een gingen, niet weder, of het moet in den paartyd weezen, en dan nog houdt elk paar zich zamen: wanneer die tyd verſtreeken en het Wyfje met broeden bezig is, wordt zy van het Mannetje verlaaten, die aan haar het bezorgen des Gezins overlaat; waar in onze *Roode Patryzen* ſchynen te verſchillen van de *Roode Patryzen* in *Egypte*; dewyl de *Egyptiſche Prieſters*, ten zinnebeeld van een goed Huishouden, twee *Patryzen*, een Mannetje en een Wyfje, namen, die beide te broeden zaten.

In gevolge van de wilde geaartheid, zyn de *Roode Patryzen*, welke men in de Menagerien heeft zoeken te vermenigvuldigen, en omtrent op de zelfde wyze behandelt als de *Phaiſanten*, veel bezwaarlyker op te kweeken, en vorderen grooter zorgen om aan den gevangen ſtaat gewend te worden, of liever zy worden 'er noit aan gewoon: naardemaal de jonge *Roode Patryzen*, in de Menagerie uitgebroed, en die nimmer de vryheid gekend hebben, in deeze gevangenis, welke men hun zo aangenaam als mogelyk is tragt te maaken, kwynen: zy ſterven wel haast van verdriet of van eene ziekte daar uit ontſtaande, als men hun niet in vryheid ſtelt op dien tyd, wanneer zy de vederen op den kop krygen.

Deeze byzonderheden, my door den kundigen Heer LE ROY opgegeeven, ſchynen te ſtryden met het geen van de *Patryzen* in Aſie, op zommige eilanden van den *Archipel*, en zelfs in *Provence* verhaald wordt, waar men talryke hoopen gezien heeft, die gehoorzaamden aan de ſtem van den Oppaſſer en eene zonderlinge leerzaamheid betoonden. PORPHYRIUS ſpreekt van een tamme *Patrys* van *Carthago* komende, die op het roepen zyn Meesters kwam, hem ſtreelende, en tekens van ge-

genegenheid gaf door klanken geheel verschillende van 't gewoon geluid. MUNDELLA en GESNER hebben 'er opgevoed, die zeer gemeenzaam werden: het blykt zelfs, uit veele plaatzen der Ouden, dat men deeze Vogels zingen geleerd hadt.

Maar dit alles kan zeer wel zamenstemmen, als men slegts in aanmerking neemt, dat deeze Vogels min vyanden van de Menschen dan van de Slavernye zyn; dat 'er middel is om het wildste Dier, dat is het geen meest op zyne vryheid gesteld is, te temmen; een middel, bestaande in 't zelve overeenkomstig met zyne natuur te behandelen, en zo veel vryheid als mogelyk is te vergunnen.

Onder de *Roode Patryzen* is de witheid der Pluimadie, even als onder de *Grauwe*, een toevallig uitwerkzel van eenige byzondere oorzaak, en strekt ten bewyze van eene overéénkomst tusschen die twee Rasfen; deeze witheid is nogthans niet volstrekt: want de Kop behoudt doorgaans zyne kleur, de Bek en de Pooten blyven rood; en dewyl men ze voorts meest altoos onder de *Roode Patryzen* vindt, heeft men rede om deeze voor Vogels van 't zelfde Ras te houden.

VERGELYKING VAN ITALIE EN FRANKRYK.

(Uit het Italiaansch van TORQUATO TASSO.)

„ DE kleine stukjes van groote Vernuften verdienen der „ vergetelnisse ontrukt en bewaard te worden, en de„ wyl ons *Mengelwerk* zeer geschikt is tot eene Verzamelplaats „ voor dit slag van stukjes, en om ze daar in voor onze Va„ derlanderen op te leggen, is het dat wy de vergely„ king van 't edel *Italiaansch* vernuft TORQUATO TASSO, tus„ schen *Italie* en *Frankryk*, hier plaats geeven. Zy is waar„ schynlyk door hem vervaardigd toen hy, omtrent zeven „ en twintig jaaren oud zynde, eene reis na *Frankryk* deedt, „ met den Cardinaal LUIGI, welke derwaards ging met het „ character van Pausselyk Legaat (*). Ten tyde dat hy zich „ daar onthieldt, vloeide de volgende Brief uit zyne penne."

MYN HEER!

Gy verzoekt my om u myne aanmerkingen over *Frankryk*, waar

(*) Zie de Levensbeschryving van TORQUATO TASSO in het IIde Deel der *N. Vaderl. Letter-Oefeningen*. bladz. 180. MENGELWERK.

waar ik my thans onthoude, mede te deelen; ik zal meer doen, gy zult van my eene beredeneerde Vergelyking, tusschen dat Koningryk en *Italie*, ontvangen. Ik weet wel dat alle Vergelyking iets haatlyks in zich hebbe, en ben niet onbewust, hoe, in 't ſtuk van Smaak, eene beoordeeling zelden de overtuiging van anderen ten gevolge hebbe, en het zeer bezwaarlyk valle dergelyke beſliſſingen te doen. Daar en boven zyn de kundigheden, die ik van *Frankryk* en *Italie*, 't zy uit boeken, of uit myne eigene ondervindingen, gehaald heb, niet zeer uitgebreid. Maar ik trek het my weinig aan of men my beſchuldige van vermetelheid of onwelvoeglykheid, indien ik, om u te vergenoegen, my inlaatende tot het behandelen eener vreemde Stoffe, u overtuig van het uitgeſtrekt gebied 't geen gy hebt over myne kundigheden, ten opzigte van zaaken waar over ik kan ſpreeken, is het niet op de volmaaktſte wyze, ten minſten op eene waar over ik my niet behoef te ſchaamen.

Elk Land heeft zyne Voor- en Nadeelen, 't zy Natuurlyke, 't zy Toevallige: deeze moet men in aanmerking neemen, zo om ieder op zich zelven te kennen, als om ze vergelykende tegen elkander over te ſtellen. Een Natuurlyk Voordeel noem ik zodanig een, 't welk dermaate eigen is aan elk Gewest, dat het niet afhange van de omwenteelingen in Godsdienst of Staatsgeſteltenisſen; hier van zonder ik altoos uit die ommekeeren, welke tegen den loop der natuure ſchynen aan te gaan, als de ſcheiding, die eertyds *Sicilie* van de vaste kust afzonderde. — Een Toevallig Voordeel is by my zulk een als met den tyd, met het Staatsbeſtuur, met den Godsdienst en den Koophandel, die de Volken zamenbindt, verandert. Dus moet men eerst den aart der Lugtsgeſteltenisſe, de gelegenheid der Landen, de geſteldheid van den grond beſchouwen, en vervolgens agt geeven op de Burgerlyke Regeering, het Krygsweezen, de Kunſten, de Handwerken, enz.

De Lugtsgeſteltenisſe kan men eerst op zich zelven aanmerken, en voorts met betrekking tot haaren invloed op de Inwoonderen; uit dit laatstgemelde oogpunt beſchouwt het de Staatkundige, wiens uitzigten altoos gerigt moeten weezen om het Volk, zyner zorge toebetrouwd, zo veele voordeelen toe te brengen als hem mogelyk is. Dus verkoos PLATO tot zyn Gemeenebest een bergagtig Land, waar de lichaamen 't ſterkst en vlugts vallen, en hy plaatst het verre van zee, uit hoofde van het gevaar, dat hy vreesde uit den handel met vreemdelingen. Op deeze vastgeſtelde gronden zullen wy onze Vergelyking tuſſchen *Frankryk* en *Italie* doen rusten.

Ik

Ik zal, met geene Philoſophiſche geſtrengheid, de maatig vrugtbaare Landen boven de Vrugtryke ſtellen, noch de dorre Bergen en Woestynen hooger ſchatten dan Zeeplaatzen en digtbewoonde Landſtreeken, gelyk PLATO gedaan heeft; noch met ARISTOTELES zeer zorgvuldig opſpeuren, hoe veel eene grootere of kleindere afſtand van de Zee uitwerke; wat my betreft, een Man van de Wereld en een Hoveling, ik zal van de beſpiegelingen dier Wyzen niets meer overneemen dan 't geen my tot een leiddraad kan dienen in het beſchouwen van *Frankryk* en *Italie*, niet voor zo verre men daar het regtmaatigſte, het vreedzaamſte, en volmaaktſte Staatsbeſtuur zou willen invoeren; maar ten opzigte van de vergrooting in rykdom en magt, waar voor 't eene en 't andere ryk vatbaar is. — Ik beſluit dit Voorwerk met aan te merken, dat ik onder den naam van *Frankryk* begryp alle de Landen, die daadlyk onder 't beſtuur ſtaan van den Vorst, die den tytel van Koning van *Frankryk* draagt.

Wy zullen, in de eerſte plaats, den Hemel en de Aarde van 't een en ander Land vergelyken, en by de Aarde tevens agt geeven op de Wateren en Rivieren die ze beſproeijen, en de Zeeën welke ze beſpoelen.

De nabyheid aan de Poolen, of aan de Evennagtslyn, heeft eenen beſtendigen invloed op de geſteldheden der Menſchen tot de Wetenſchappen, de Burger- en Krygsdeugden. Het bloed onder den Evenaar, te zeer verdund door de overmaatige hette, veroorzaakt zwakheid, vreesagtigheid, en maakt de inboorlingen onbekwaam om de moeilykheden des Oorlogs uit te harden, ik wil hier mede niet zeggen, dat eene goede Krygstugt daar geene Helden kan vormen, door deeze wordt elk Mensch een Krygsman, en zulke Landen hebben Volken, zeer tot den Oorlog geſchikt, uitgeleeverd, de *Carthaginenſers* by voorbeeld.

In tegendeel brengen de Noordlyk gelegene Gewesten groote eeters voort, die door overvloed van bloed zeer ſterk zyn; doch deeze zelfde bloedrykheid maakt hun bot van geest, bepaald van vernuft, onbekwaam tot Weetenſchappen en burgerlyke Deugden, 't welk de Natuurkundigen toeſchryven aan de ongemaatigdheid der Lugt en de tegen elkander overſtaande uiterſten van hette en koude.

De Inwoonders van middelbaare en gemaatigde Landen, uit hoofde der Lugtſtreeke, even ver afgeſcheiden van de laf-hartigheid der Volken onder de Middellyn en de zwaargeestigheid der Noordſche Aardbewoonderen, vereenigen, door een' gelukkigen t'zamenloop, de Voorzigtigheid en de Dap-

perheid, Hoofd en Hand, de Geest en Lichaamsvermogens. Zodanig is in ons Halfhemelrond de gelegenheid van *Griekenland* en *Italie*; ten minſten de rede, door de Ondervinding verlicht, ſchynt my die Landen onder dat gezigtpunt voor te ſtellen. Schoon 't een en ander dier Gewesten even mild geweest is in voortreflyke Mannen, bekleed met allerlei ſlag van verdienſten op te leveren, ſchynt *Griekenland*, uit hoofde der ligging, byzonder uitgemunt te hebben in Kunſten en Werken van ſmaak; te zelfder oorzaake heeft geen Land *Italie* gelyk evenaard in Burgerlyke en Krygsdeugden. Op deezen voet voortgaande zal *Frankryk*, veel Noordlyker dan *Italie* gelegen, die gelukkige mengeling van Voorzigtigheid en Dapperheid niet verſchaffen, en men zal daar reeds de ruwe woestheid der Noordſche Volken beginnen te ontdekken. — Men zal, mogelyk, hier op in 't midden brengen, dat de Lugtsgeſteltenis in *Frankryk* veel gemaatigder is dan in *Italie*: dewyl de winter daar zomtyds veel zagter valt dan in *Lombardye*, en uit myne beginzelen wegens den invloed der Lugtſtreeke beſluiten, dat de *Franſchen* veel ſcherpzinniger zyn dan de *Italiaanen*, en dat men by hun de juiste evenmaatigheid van kloekmoedigheid en bedagtzaamheid, van gedweeheid en onverſchrokkenheid, zal aantreffen. Maar de Zuidlykſte gedeelten van *Frankryk* en van *Italie*, als mede de Noordlykſte van die beide by elkander vergelykende, mag men, in 't algemeen, zeggen, dat, naar maate van de grootere verwydering des eerstgemelden Ryks van de Middéllyn, 't zelve veel kouder is dan 't andere; 't welk men ook ontdekt uit het verſchil der lichaamsgeſteltenisſe, en de kleur der hairen, die in *Frankryk* veel algemeener blond zyn dan in *Italie*. Daar en boven komt de Lugtsgeſteltenis van *Italie* overeen met verſcheide ſoorten van boomen en planten, die de lugt in *Frankryk* niet kunnen verdraagen.

't Is waar dat *Frankryk*, bykans open aan alle kanten, nauwlyks den Winter gewaar wordt, wanneer, in dat jaargetyde, de wind by aanhoudenheid uit het Zuiden waait; doch komt de wind uit het Noorden, dan wordt de koude bykans onverdraaglyk, zo door de ſcherpheid als den langen duur: ik heb 'er ongelukkig deezen Winter ruim twee maanden de proeve van gehad. Het gebeurt ook zeer dikwyls dat 'er 's morgens en 's avonds tegen elkander overgeſtelde winden opſteeken, deeze verwisſeling brengt zulk eene ongemaatigdheid voort, dat ik, op een en denzelfden dag, uit de maand January in de maand April ſcheen over te ſtappen.

Stellen wy dan met de Dichters, alle de Winden in de holen

len van EOLUS opgeflooten, zo zal de Lugtsgeſteltenis in *Frankryk* veel kouder zyn dan in *Italie*, uitgenomen in eenige plaatzen des laatstgenoemden Ryks, die door de nabyheid van 't gebergte mogelyk veel kouder zyn, dan de openſte vlakten van *Frankryk*.

Doch de maate van Koude of Hette maakt hier alleen de hoedanigheid der Lugtsgeſteltenisſe uit, of bepaalt derzelver invloed; de ongeſtadigheid en wisſelbaarheid brengen hier aan veel meer toe. En, waarlyk, welk eene beſtendigheid kan men verwagten te midden van eene aanhoudende onbeſtendigheid en geduurige verandering? Indien de lugt, die ons omringt, en van alle kanten in onze lichaamen dringt, eenigen invloed hebbe, gelyk men niet kan twyfelen, op de ziel, moet men dan ergens elders, behalven in de onbeſtendigheid der Lugtsgeſteltenisſe in *Frankryk*, de oorzaak zoeken van die wispelturigheid, welke ik aan de inwoonderen diens Lands toeſchryf, overeenkomſtig met de eenſtemmige getuigenisſen van de oude en hedendaagſche Geſchiedenisſen?

Ik moet niet vergeeten hier by te voegen, een voordeel, 't geen de *Franſchen* weeten te trekken van de Lugt, door hunne Windmolens, terwyl wy in *Italie* geene andere dan Watermolens hebben; een voordeel 't geen, by aanhoudenheid, de behoeften van *Parys*, van *Isle de France*, van *Champagne*, en van alle opene plaatzen vervult.

Naa in deezervoege de uitwerkzels der Lugtsgeſteltenisſe op de *Franſchen* en *Italiaanen*; zo verre het de zielsbekwaamheden en geestvermogens betreft, tegen elkander te hebben opgewoogen, moeten wy ook zien, wat ze te wege brengen op de lichaams hoedanigheden, de gezondheid, de ſchoonheid, de ſterkte en de vlugheid. — Maar deeze Brief zou een gansch Boek worden, indien ik breed wilde uitweiden over alle de onderwerpen, die ik aanroer; de twee eerstgemelde lichaams hoedanigheden zyn de voornaamſte; en daarom zal ik my 'er byzonder toe bepaalen.

Men wil in 't algemeen de Lugt in *Frankryk* voor gezonder dan die van *Italie* doen doorgaan, en agt ze geſchikter om de eetenslust op te wekken en de ſpysverteering te bevorderen; ondertusſchen leeven de Menſchen daar, 't zy men dit aan de geſteldheid der lugt, of aan eene verkeerde leevenswyze, hebbe toe te ſchryven, in 't algemeen, korter dan in *Italie*. — Wat de Schoonheid aanbelangt, deeze komt voort uit de frisheid van gelaad, de kleur, de grootte en vlugheid der geſtalte, en eindelyk uit de nauwkeurige evenmaatigheid der deelen tot elkander. Ten opzigte van de kleur, die de bloem

der ſchoonheid mag heeten, hebben de *Franſchen*, inzonderheid de bevallige Sexe, den voorrang; de juistheid haarer trekken wordt opgeluisterd door alle voordeelen, die eene ſchoone kleur daar aan kan byzetten (*). De kloekheid van geſtalte was, volgens CESAR, het byzonder voorregt der oude *Galliers*, en ik heb ergens in POLYBIUS geleezen, dat men, naa eenen bloedigen ſlag tusſchen de *Romeinen* en de *Galliers*, deeze laatſten aan de kloekheid hunner lichaamen van de eerſten onderkende, daar zy op het ſlagveld lagen uitgeſtrekt. Men kan dit aanmerken als een uitwerkzel van de koude en de fynheid der Lugt. Doch wat hier van de oorzaak zyn moge, de *Franſchen* hebben heden ten dage geen voordeel op de *Italiaanen*. Ik heb, byzonder in den jongen *Franſchen* Adel, een in 't oogloopend gebrek opgemerkt, in de ſchraalheid hunner beenen: een gebrek 't geen min ontſtaat uit de lugtgeſteltenisſe, dan uit de gewoonte van te paard ryden, waar aan de jonge Adel verſlaafd is. Deeze lichaamsoefening is niet dienſtig voor de beenen, welke zy van voedzel berooft, 't geen de natuur aan de bovenſte deelen verleent, die, door het paardryden, in eene geſtadige beweeging gehouden worden. Wat de ſterkte en lustigheid betreft, heeft *Frankryk* my niets opgelevert, dat te vergelyken is met het geen wy doorgaans in *Italie* zien. Ik laat de beſlisſing over aan de zodanigen die des meer ondervinding hebben dan ik.

Laaten wy voortgaan om de ligging des Lands, 't zy ten opzigte van het Nutte, of van het Vermaaklyke, te vergelyken. Ten aanzien van het eerſte, zal het ſtuk beſlist worden, ten voordeele van dat der twee Gewesten, 't welk voldoende aan de behoeften der Ingezetenen, het best in ſtaat zal weezen om zyne bezittingen te beveiligen, zyne rykdommen te bewaaren, en nieuwe te verkrygen. Het eerſte hangt af van de vrugtbaarheid des gronds; het tweede van de ſterkte der landsgeſteltenis; het derde van de gereedheid en gemaklykheid om zich te vergrooten door den oorlog, of zich te verryken door den koophandel.

De vrugtbaarheid des gronds blykt uit de vrugten, welke dezelve voortbrengt, en de Dieren, welke daar gevoed worden,

(*) Toen TASSO in *Frankryk* was, waarſchynlyk, omtrent den jaare 1571, maakte men nog geen gebruik van Blanketzel. De Juffrouwen bewaarden de blankheid haarer verwe door maskers, die zy niet dan in huis afleiden.

den. Wat de laatſte betreft heeft *Frankryk* verre de voorrang; de ſlagthuizen van *Italie* hebben niets 't geen vergeleeken kan worden by het Rund- en Schaapenvleesch in *Frankryk*. Ik laat de beſlisſing, wegens 't Gevogelte en den Visch, te *Parys* in grooten overvloed voorkomende, over aan kieſcher en afgerigter tongen dan de myne. Ik zal alleen ten opzigte van 't een en ander aanmerken, dat *Frankryk* niet voor *Italie* behoeft te wyken. Egter zonder ik, dit zeggende, de Phaiſanten en Patryzen van *Ferrare* uit.

Wat de Vrugten, en inzonderheid de Graanen, aanbelangt, indien, gelyk ik heb hooren zeggen, *Frankryk* hier in *Italie* overtreft, heeft men zulks minder toe te ſchryven aan de vrugtbaarheid der Landeryen, waar van 'er geen onze vlakten of onze van de Zee aangewonne landen te boven gaat, dan daar aan dat ze overal bebouwd kunnen worden, terwyl men in *Italie* veele bergagtige en dorre ſtreeken aantreft, die zich niet laaten bearbeiden.

De *Claretten*, de *Griekſche* wynen, en de *Lacryma Chriſti* zyn al te bekend, om 'er hier van te ſpreeken; daar benevens is 't ſaiſoen dit jaar voor den Wynoogst in *Frankryk* zo nadeelig geweest, dat de Wyn van de laatſte inzameling, wrang en gansch groen is, om my van hunne ſpreekwyzen te bedienen. Maar, voor zo verre ik kan oordeelen uit die van voorgaande jaaren, zyn de Wynen in *Frankryk* veel voller, veel ryper dan de onze, en, 't geen dient om de maat des lofs vol te meeten, zy zyn verwarmend zonder hoofdig te weezen, en dus recht het tegenovergeſtelde van de natuur der geenen die ze met zo veel ſmaaks drinken. Doch 't geen my in den Wyn boven al behaagt, is die ſtreelende ſmaak, die ſeef, welke denzelven verlevendigt, met één woord, 't geen ik meen in onze *Italiaanſche* Wynen te vinden, terwyl myn gehemelte, misſchien geen regtmaatig Regter, dit te vergeefsch in de *Franſche* Wynen zoekt: die alle, (ik ſpreek van de goede,) uit één vat ſchynen getapt te worden.

Vermids ik nog geen Zomer in *Frankryk* heb doorgebragt, kan ik niet oordeelen of de Moeskruiden en Vrugten van dat Jaargetyde, daar zo overvloedig en keurlyk zyn als in *Italie*; volgens de algemeene toeſtemming der Volken, kan geen Land hier in by *Italie* haalen. *Frankryk* is daar en boven ontbloot van eene Vrugt, die het cieraad en 't vermaak der tafel uitmaakt, welker ſap noodzaaklyk is tot veele gebruiken des leevens, en byzonder geheiligd aan het nagtwaaken der Vrienden van de Zanggodinnen. De Olyfboomen, in een zeer

nauw

naauw beperkte landſtreek voortkomende, zyn voor 't overige in *Frankryk* onbekend.

Doch de Natuur heeft haare uitſteekendſte gunſten over dit Koningryk verſpreid, door het groot getal, en de welgeregelde verdeeling van de Stroomen en Rivieren, die 'er allerwegen gevonden worden. Elk Landſchap heeft dikwyls niet genoeg aan zyne eigene voortbrengzels tot het vervullen van zyne behoeften, het eene ontbreekt menigmaal, 't geen in 't andere overvloedig voorkomt; deeze Wateren en Rivieren zyn zo geſchikt, dat zy, door geduurige verruiling, 't eene Landſchap van 't overtollige ontlasten, en 't andere van 't noodzaaklyke voorzien. Terwyl deeze van het *Alpiſche*, geene van het *Pireneſche* gebergte nederſtorten, en andere van de *Cevennes* komen, verdeelen zy zich tuſſchen de *Middelandſche zee* en den *Oceaan*; in dier voege, dat, wanneer men de goederen te wagen vervoert over de plaatzen, die de eene Rivier van de andere ſcheiden, geheel *Frankryk* door ſcheepvaart aan elkander verknogt is.

Niet min verwonderbaar is de Natuur in de Wetten, die zy aan deeze Rivieren heeft voorgeſchreeven, als welker grootſte binnen haare oevers blyven, meer door haare gunſtige ſchikking, dan door de kunst en arbeid: en wanneer ze de oevers overtreeden, veroorzaaken zy weinig ſchade. *Italie* is ten deezen opzigte veel min bevoorregt dan *Frankryk*. Zy heeft geen ſcheepvaart, geen koophandel van den eenen na den anderen kant, alles moet van den eenen na den anderen gevoerd worden over 't *Appenynſche* Gebergte, of door een langen omweg over zee. Uitgenomen de *Po*, heeft men 'er zeer weinig Rivieren, die den naam van bevaarbaar mogen draagen; en die 't nog zyn, hebbe men veel eer voor Stroomen dan Rivieren te houden, die als zy eenig gemak aan den handel geeven, door hunne overſtroomingen groote ſchade veroorzaaken. De *Po* zelfs is niet min verſchriklyk, wanneer hy zyne oevers te buiten treedt, en op eenen dag den arbeid en de hoop van verſcheide jaaren vernielt.

Italie is een Eiland, bykans van twee zyden door de *Middelandſche zee* omringd, voor 't overige door de onverwinnelyke *Alpiſche* bergen beſchanst, en inwendig van andere ketens van bergen, die tot eene natuurlyke verdeediging verſtrekken, doorſneeden. De ſterkte haarer ligging zou haar in veiligheid ſtellen tegen ſtrooperyen en invallen, indien ze zelve den weg niet opende aan vreemde Magten. *Frankryk* ligt, in tegendeel, aan den kant van *Duitſchland*, geheel open, en

en is bykans in zyne ganſche uitgeſtrektheid weerloos, en kan dus, in zeer weinig tyds, aangetast, doorgetrokken, en verooverd worden. Ik zal by de voordeelen, die *Italie* uit haare ligging trekt, nog voegen, de ſterkte en vlugheid, die zy haaren Inwoonderen daar door verſchaft, dat *Frankryk* niet kan doen. 't Is waar, *Frankryk* is niet gansch vlak, men vindt 'er eenige bergen; doch die zeer gemaklyk vallen te beklimmen, ja dit gaat bykans ongemerkt toe. *Italie* langs heen door 't *Appenynſche* doorſneeden, en inwendig vol heuvels en bergen, houdt haare Inwoonders in eene geduurige oefening die ze verſterkt, verhardt, en daar door te geſchikter ten Oorlog maakt. Men heeft, in de daad, opgemerkt, dat de bewoonders van vlakke Landen doorgaans, ik zal niet zeggen, kleinmoediger, maar zagtaartiger en vreedzaamer zyn. Indien de Ingezetenen der vlakten aan de bergbewoonderen leevensmiddelen verſchaffen, hun van kleederen en andere behoeften der kunſte voorzien, ſchenken deeze hun, op hun beurt, Krygslieden. De onderlinge behoefte brengt ze tot elkander, verbindt en vereenigt ze. Nu dit mengzel van Zagtmoedigheid en Stoutmoedigheid, van Dapperheid en Naarſtigheid ſchynt in *Italie* verdeeld te weezen; wanneer men daar van uitzondert de ontoeganglyke plaatzen, die, zonder gemeenſchap met de vlakten te hebben, wel kloeke, maar tevens wreedaartige Menſchen, nauwlyks voor de zamenleeving geſchikt, uitlevert.

Zwitſerland verſchaft ons een altoosduurend voorbeeld, welk een invloed de geſteldheid des Lands op de dapperheid haarer Inwoonderen hebbe: in weerwil van alle de omwentelingen in de Krygstugt, zyn de *Zwitſers* nog dezelfde als in CESARS tyd. *Frankryk*, in tegendeel, een vlak land dat altoos overvloed oplevert, voedt een kleinmoedig volk. Is 'er de Adel vuuriger en moediger; zulks ontſtaat min uit de edele gevoelens door 't edel bloed, 't geen hun door de aderen ſpeelt, verwekt, dan uit de opvoeding geheel ingerigt om het lichaam door eene aanhoudende oefening te verſterken, en den moed wakker te houden, door ſterk op 't punt van eer te ſtaan, en dat te verdeedigen, waar toe zy ſteeds gelegenheid ontmoeten. Oude Staatkundigen hebben ook reeds opgemerkt, hoe in vlakke Landen de gemaklykheid om 'er Paardenſtoeteryen te houden, en de Paarden te voeden, doorgaans te wege brengt, dat zy 'er eene braave Ruitery hebben; dat, in bergagtige Landſtreeken, het Volk de wet geeft; en dat, met één woord, de Alleenheerſching, of de Regeering van Weinigen, alleen ſtand kunne houden in vlakke open Landen.

In de derde plaats, heb ik als een voordeel van de Ligging aan-

aangemerkt; de gereedheid om den Staat te vergrooten, of de rykdommen te vermeerderen. *Frankryk*, in 't midden van *Europa* gelegen, kan geen uitzigten vormen, om in *Africa* of *Asie* Landen te vermeesteren; het zou dit Ryk al zo moeilyk vallen Krygsmagten derwaards te zenden, als ze daar te onderhouden. De ontwerpen, om de Staaten ten Oosten en ten Westen te vermeesteren, zouden misschien even weinig gegrond weezen. Deeze Staaten, zo eng van omtrek als arm, worden bewoond door een strydbaar, en bykans onverwinbaar Volk, om 'er met CESAR over te oordeelen; die, de *Galliers* overwonnen hebbende, geloofde genoeg tot zynen roem te weezen, wanneer hy, een brug over den *Rhyn* geslaagen hebbende, den voet in *Bretagne* zette. De Geschiedenis leert ons dat *Frankryk* dikwyls vermeesterd is, zo door de *Duitschers* als de *Engelschen*; maar, zo veel ik my kan herinneren, berigt zy ons nergens, dat de *Fransche* wapens oit een gedeelte van *Duitschland* of *Engeland* te onder bragten, indien men daar van uitzondert de oprigting van eenige Volkplantingen, door de *Galliers* na *Germanie* gezonden, veele eeuwen voor dat de *Galliers* overwonnen wierden, door CESAR, die 'er van gewaagt.

Italie, gelegen aan 't uiterste van *Europa*, aan welker deelen zy de hand geeft, strekt zich aan den eenen kant uit na *Africa*, 't welk *Sicilie* met een dreigend oog schynt aan te zien, aan den anderen kant na de *Archipel* en *Griekenland*, 't welk haar den weg na 't middelpunt van *Asie* opent, schynt, door haare ligging geroepen om de Albeheerscheresse der Wereld te weezen.

Haare welgelegenheid voor den Koophandel is aanmerkelyk. Zy ontvangt de koopwaaren van *Europa* en *Africa*, met dezelfde spoed als zy de haare derwaards afzendt; haar ontbreekt alleen de geschiktheid, die *Frankryk* heeft, voor den binnenlandschen handel.

De ontdekkingen der *Portugeezen* schenken *Frankryk* een nieuw voordeel; dewyl het nu, over *Portugal*, die dingen kan krygen, welke het anderzins, met meer kosten en langs veel langer omweg, van *Venetie* moest haalen; doch deeze handel staat bloot voor veelvuldige stoorenissen, door de Oorlogen met de Zee-mogenheden, 't welk *Italie* niet te vreezen heeft, ten aanziene van den handel op de *Middelandsche zee*.

Wat de schoonheid des Lands betreft, hier schynt *Frankryk*, door de Wateren en Rivieren, die 't zelve doorsnyden, den voorrang van *Italie* te hebben. Maar ik kan my niet wel vereenigen met hun, die niets vinden, dat in vergelyking komt

met

met die vlakke en eenzelvige ſchoonheid. Indien men wil oordeelen volgens de Rede, en nog meer als men afgaat op de aandoening, wordt het oog wel haast moede van 't geduurig beſchouwen eens dorren en kaalen velds; maar het gaat met genoegen weiden in de verſcheidenheid, die bergen, heuvels, valeien, grasryke velden, bosſchen en klein geboomte, opleveren. Ik durf meer zeggen, de vertooning der *Alpiſche bergen* verſchaft, met de daar onder gelegene vlakten, een aangenaam gezigt, ik heb niets dergelyks gezien in geheel *Bourgogne*, en in een gedeelte van *Lions*, van my doorreisd. De Schilderkunst, die de Natuur ten voorwerpe neemt, voegt de ſchaduwen niet by de kleuren, dan om dezelve, door die donkerheid, te meer te doen afſteeken, uitkomen en 't geheele ſtuk op te luisteren. Zo veel genoegen te ſcheppen in de eenzelvigheid, die men in *Frankryk* ziet omſtreeks *Parys*, in *Champagne*, in een gedeelte van *Normandye* en *Picardye*, is even 't zelfde als verrukt te ſtaan, over de veelvuldigheid van purper en azuur, 't geen den grond uitmaakt der meeste Stukken van MICHAËL ANGELO, en boven al van RAPHAËL. Men put zich uit in Lofredenen, over de ſchoonheid van *Lotharingen* en *Provence*; maar gaat deeze die van de twee Rivieren in 't *Genevoiſche*, of van de *Napelſche* en *Calabriſche* Zeekusten, te boven? Ik beroep my op de zodanigen, die deeze Landen doorreisd en wel bezien hebben. En hunne beſliſſing afwagtende, is 't my genoeg, dat de Dichters, Opperregters om over de ſchoonheid der voorwerpen te oordeelen, de *Syreenen* in de Zee by *Napels* geplaatst hebben. Van het byzondere tot het algemeene overgaande, durf ik zeggen, dat de Natuur *Italie* tot een klein afbeeldzel der geheele Wereld heeft willen maaken, daar alle de ſchoonheden, in de onderſcheide deelen des Aardkloots verſpreid, vereenigende, ſchoonheden, die, door naby elkander gevoegd en verzameld te zyn, te grooter luister ontvangen.

Naa dus de Natuurlyke Voordeelen, die *Frankryk* en *Italie* elkander kunnen betwisten, in de weegſchaale gelegd te hebben; is 'er nog overig dat ik de Voordeelen overweeg, door my Toevallige genoemd; dewyl ze onderhevig zyn aan de omwentelingen der Tyden, aan de veranderinge der Regeeringe en van den Godsdienst; en dus, naar maate van die verwisſelingen, nu eens aan den eenen, dan aan den anderen kant de balans doen overſlaan. — Staatkundige overweegingen, en de beſchouwing der Kunſten, komen hier te paſſe.

Tot het eerſte behooren de Wetten, de Vrede, de Oorlog, de Godsdienst, en de handhaaving van den openbaaren Eer-

dienst.

dienst. Tot het tweede de Kunſten van meerder of minder noodzaaklykheid, en die tot weelde en vermaak dienen. Maar dusdanige naſpeuringen vorderen veel uitgeſtrekter kundigheden dan de myne zyn, zo over 't eene als over 't andere Land; daar toe is meer ledig tyd, dan my gebeuren mag, en grooter plaats dan een enkele Brief, noodig.

Naa, in 't korte, verklaard te hebben, dat *Frankryk* in eenige Kunſten *Italie* overtreft, en in andere daar voor moet wyken, voeg ik 'er nevens, dat men in *Frankryk* te vergeefsch de grootsheid en de aangenaamheid der *Italiaanſche* Steden, als mede de kunst van de verſterking der plaatzen, zal zoeken. De huizen der Inwoonderen in *Frankryk*, doorgaans van hout gemaakt, zonder den minſten ſmaak van Bouwkunde, vertoonden my alle die geryflykheden niet, daar ik zo hoog van had hooren roemen, behalven de wenteltrappen welker enge ſteilte u duizeling maakt; voeg hier nevens, dat deeze Gebouwen de gangen misſen, zo noodig om een geregeld huis uit te maaken.

Zo elendig als de Huizen in *Frankryk* 'er uitzien, zo voortreflyk, en verwonderlyk is 't zelve, door 't getal, de grootheid, en de ſchoonheid der Kerken, die de Steden en Dorpen vercieren, en tot onbetwistbaare kenmerken dienen, van de oude verkleefdheid der *Franſchen* aan den Godsdienst. Maar hoe ryk, hoe pragtig vercierd die Geſtigten ook mogen weezen, ſtrekken zy meer ten blyke van den rykdom, dan van den goeden ſmaak der Stigteren; de barbaarſche Bouwkunde, die het werk beſtuurde, was alleen op de duurzaamheid en ſterkte bedagt, waar aan zy allen cieraad opofferde. Voor 't overige beſlaan in de grootſte Kerken de Kooren zo veel plaats, dat het oog, ſtuitende, maar een gedeelte der ruimte konne zien. —— Wat de bycieraaden betreft, in Schilderen Beeldhouwkunde, ziet men niet anders dan armhartige vertooningen, zonder kunst, zonder evenredigheid. Hier van zonderen wy, nogthans, de geſchilderde glazen uit; kunſtſtukken, welker ontelbaare menigte zo hoog te agten als verwonderlyk is, zo ten aanziene van den ſmaak, die doorgaans in de tekening heerscht, als ten opzigte van de keure en de helderheid der kleuren. Hoe veel kunnen de *Franſchen* hier de *Italiaanen* verwyten, dat zy een kunst, in *Frankryk* geheiligd aan de verciering der Kerken en van den Godsdienst, gebruiken tot cieraad van hunne huizen en kroegen? —— De Toorens maaken ook een ſchoon cieraad uit: zy zyn, even als de Kerken, gedekt met een uitgegraaven ſteen, die 'er loodkleurig uitziet (Ley naamlyk), 't geen veel gelds kost ſchoon

het

het 'er onkostbaar uitziet. Met één woord, indien *Frankryk* het wint, door 't getal en de grootheid zyner ſterk- en hegtgebouwde Kerken, *Italie* heeft verre den voorrang door den goeden ſmaak in de Bouwkunde, in de cieraaden van Schilder- en Beeldhouwkunde. Ik zal 'er nog byvoegen, dat, in grootte en pragt van Gebouw, de Kerk te *Milaan*, en misſchien eene andere Kerk in *Italie* (*), alle de Kerken van *Frankryk*, die ik gezien heb, zonder de beroemde Kerk van *Notre-Dame de Paris* daar van uit te monſteren, te boven gaat.

Van *Parys* reppende; hebben wy in *Italie* eene Stad, welke met die Hoofdſtad kan vergeleeken worden? Wy zullen niet van *Rome*, of van *Napels* ſpreeken. De eerstgemelde komt niet in vergelyking, door de waardigheid des Heiligen Stoels daar gevestigd, en de gedenkſtukken van haare oude grootheid; de andere is zo vermaaklyk als voordeelig door haare ligging, door de menigte van Prinſen, Baronnen en des Adels, die zich daar onthoudt. *Milaan* ſchynt naar *Parys* te zweemen, maar heeft zo veel handels en rykdoms niet, noch is zo wel gelegen als *Parys*, misſende eene bevaarbaare rivier, die 'er doorloopt. *Venetie* zou de vergelyking beter kunnen doorſtaan; 't geen deeze Stad te kort ſchiet in grootte, in volkrykheid en handwerklyke kunſten, wordt overvloedig vergoed, door de menigte van Paleizen, en kostbaare openbaare Gebouwen, door haare Zeemagt, en boven al door haare zonderlinge ligging, die alle wonderen te boven gaat. *Parys* heeft geen Vestingen, en voor zo verre ik het Volk daar heb leeren kennen, twyfel ik hartlyk, of zy wel met de *Spartaanen* zouden durven zeggen, dat de borst der *Paryzenaaren* de ſterkſte wal van *Parys* is. *Venetie* heeft ook geen vestingwerken; doch de Natuur heeft in haare verdeediging voorzien, haar voor allen aanval ſchoot vry ſtellende: dus nauwkeurig de voor- en nadeelen deezer Steden tegen elkander opweegende, zal het misſchien zwaar vallen het ſtuk te beſliſſen. Indien men ze in eenen opſlag vertoonde, aan 't oog van eenen oordeelkundigen Vreemdeling, die ze voor de eerſte keer zag, zou *Venetie* hem in verrukking brengen, en ten haaren voordeele inneemen. Maar hoe veelen worden 'er niet gevonden, die door 't bezit wanſmaak krygen, en t'huis niets verwonderens waardig vinden; terwyl anderen, door eene blinde liefde tot hun Vaderland vervoerd, niets buiten hun Geboorteland hoogagten! Om 'er zich over te wreeken; dewyl ik niet denk, gelyk

(*) Tasso oogt hier ongetwyfeld op de *St. Pieters Kerk* te *Rome*, die, toen hy deezen Brief ſchreef, maar voor een gedeelte gebouwd was.

lyk zy denken, zullen de eerstgenoemden my onder de laatstgemelden tellen; maar ik beroep my op elk onpartydig Mensch, die, daar de eigenliefde zwygt, en de verrukking der nieuwigheid, of de bedrieglykheid der gewoonte, geen vat op hem heeft, de zaaken weet te beoordeelen, niet naar zyne zinlykheid en 't altoos bedrieglyk voorkomen; maar volgens derzelver verdienſten en weezenlyke waarde.

Ik zou deeze vergelyking moeten beſluiten met die der Staatsbeſtuuren, der Gewoonten, en der Wetten, die in *Frankryk* en *Italie* plaats hebben, maar ik ben weinig ervaaren in de Regten der *Franſchen*, en wyders laat de ſtaat der zaaken geene vergelyking in dit opzigt toe. De Koning van *Spanje*, de *Kerklyke Staat*, de *Venetiaanen*, de *afhanglyke Prinſen*, en de *kleine Gemeenebesten*, die *Italie* verdeelen, noch dezelfde inzigten, noch dezelfde beginzels van Regeering hebbende, kunnen niet, in één oogpunt, beſchouwd worden. *Frankryk*, in tegendeel, vereenigd onder de Wetten van éénen Monarch, van een Koning in *Frankryk*, en als voor de Onderdaanen gebooren, is, naar myne gedagten, veel gelukkiger; dewyl het veel eenpaariger beheerscht wordt. Ik merk *Frankryk* aan, als vereenigd in de gehoorzaamheid aan den Vorst, zonder agt te ſlaan op de inlandſche onlusten over den Godsdienst, die niets anders zyn, *dan een ligte koorts in een welgeſteld lichaam.*

Onder de gewoonten, door my opgemerkt, zyn 'er drie, welker zonderlingheid myn oog byzonder trok. In eenige Landſtreeken worden de Kinders gevoed met Koemelk. Deeze gewoonte door barbaarſchheid bedagt, deedt my denken om de kindsheid van ACHILLES en nog iemand, die geen ander voedzel kenden, dan 't merg van Leeuwenſchonken, en van andere edelmoedige Dieren. Welk ſlag van Menſchen zal 'er dan hervoortkomen, door het gebruiken der Melk van een Dier tot dienſtbaarheid, arbeid en ſlagen gebooren? Laage kruipende Zielen. De Geneeskundigen, die zieke of kwaalyk geſteldé Vrouwen voor geene Minnemoeders willen hebben; de Wysgeeren, die ook Vrouwen van een ongeregeld gedrag tot dat werk wraaken, denken ongetwyfeld, dat het voedzel des lichaams eenigen invloed heeft op de Ziel, en zouden het voedzel niet by dit ſlag van Dieren zoeken.

Is het Volk, ten deezen opzigte, te mispryzen, de Adel is niet minder te laaken, wegens zyn ſmaak in 't Land- en weerzin in 't Stad-leeven. Behalven dat de Mensch van natuure tot de gezelligheid overhelt, en alleen eene allerverſtgevorderde Wysbegeerte ons kan ontſlaan, van de verkeering met on-

onze Medemenſchen. De Adel, opgevoed op 't Land, en zyn leeven ſlytende in 't midden van Boeren, en Lieden die geheel van hun afhangen, en voor hun beeven, kan daar niets anders opdoen dan eene laage onbeſchoftheid, ik wil zeggen, dat dezelve, beroofd van voorbeelden, die verheevene denkbeelden inboezemen, de laagheid van Ziel, by de geboorte ter wereld gebragt, behoudt. Ik weet wel, dit is de gewoonte in *Duitſchland* en veele andere Landen: men zegt dat de Adel op hunne Landgoederen zich verbeeldt, zelf Hof te houden; maar dit verbetert het by my niet, ik zie 't voor niets anders aan, dan eene hoogmoedige afkeer van 't gezag der Wetten en der Overheid.

Eindelyk moet ik niet vergeeten, de verwyderinge van deezen zelfden Adel van den Vorst, dien dezelve aan het Volk overlaat. Hier door is zyn ſtaat, even als die van eene aanzienlyke Dogter, aan eenen Lyfeigenen getrouwd, dat is te zeggen, geheel elendig: van vryen zyn ze ſlaaven geworden, daar zy voor de waarheid moesten ſpreeken, durven zy den mond niet openen; daar zy de driften behoorden te beſtuuren, worden zy alleen door een vuil eigenbelang gedreeven. PLATO zou die ſtaatsverwisſeling voorzien en gevreesd hebben; en de ondervinding heeft de gegrondheid dier vreeze getoond.

Ik ſluit deezen Brief, u biddende denzelven niet hooger te ſchatten, dan de opgave van eenige Waarneemingen, by tyd en wylen gemaakt, te midden van een hofleeven aan een vreemd Hof, door iemand, wiens onbedreevenheid voor verſchooning behoort te pleiten, en hem voor nauwziftende oordeelen moet beveiligen.

HET CHARACTER VAN CYRUS.

(Overgezet uit het Grieksch van XENOPHON.)

Een Leeroefening is, over 't algemeen, aangenaamer dan de Geſchiedenis, en niets ſchynt voor 't meerendeel der Leezeren nutter ſtoffe op te leveren, dan groote en uitſteekende Characters. Wanneer de beeldtenisſen wel getroffen zyn, kunnen ze niet nalaten te behaagen, en, op welgeſtelde gemoederen, eenen diepen indruk te maaken. Zy zyn te verre van ons verwyderd, om eenige andere aandoeningen in ons te verwekken, dan die van verwondering, hoogagting en genegenheid. Zy verſchaffen teffens leſſen en voorbeelden. Men mag ze aanmerken als Leeraars, wier leeringen wy, zonder ſchroom, kunnen hooren, en, zonder de minſte opwelling van nyd te voelen, pryzen. Misſchien is de rede, waarom deeze leerzaamheid gevonden worden dan onderwyzingen, langs den gewoonen weg, hier in gelegen, dat een volmaakt Zamenſtel van Zede-

pligten al te zwaar ter volbrenginge voorkomt, en de Menſchen, uit dien hoofde, dezelve volſtrekt verwaarloozen. Maar, als wy een groot en goed Character leezen, vinden wy iets dat binnen het bekende bereik is van de Menschlyke Natuure, 't welk te gelyk behaagt en verbindt; het ontvonkt eenen edelaartigen nayver, die ons aanzet om het voorbeeld te evenaaren, en, indien het mogelyk is, voorby te ſtreeven. In deeze beeldtenisſen zien wy, dat de Deugd geen ingebeeld, maar een daadlyk beſtaand weezen is; en het vermaak, daar uit herkomſtig, lokt ons aan om met haar gemeenzaam te worden.

Het volgend Character van CYRUS, gemaald door XENOPHON, zyn' Tydgenoot, en Medekrygsheld, zal deeze aanmerking genoegzaam bekragtigen. Daar is een kiesheid in de Schriften van XENOPHON, hem byzonder eigen, en, in eene Vertaaling, ſlegts van verre nagevolgd, en flauw uitgedrukt kan worden. Zyn' ſtyl is zo gemeenzaam als het gemeenzaamſt Geſprek, en tevens zo ſtaal als eene doorwrogte Redenvoering. Hy ſchreef zeer gemaklyk, en zyne Werken, het Vermaak, de Uitſpanning in zyn Ampteloos leeven, ſchynen een keurlyk onthaal, door de Bevalligheden aangerigt, om de Zanggodinnen te vergasten. Hy is vol van de onopgeſmukſte eenvoudigheid; en de grootheid zyner gevoelens, als mede de verhevenheid van zynen geest, wordt verzagt en geſmedigd door eene zedige wyze van voordraagen. Hy is de Krygsheld, de Staatsman en de Wysgeer; ſtraalen van alle deeze hoedanigheden ſchitteren uit in het Character van CYRUS, door hem meesterlyk getroffen. Hy volgt zyn Held, uit het woelig ſlagveld tot in het ſtille Kabinet, hy vertoont hem aan Tafel, en in het neemen van uitſpanning; hy vergelykt de overeenkomst van 's Helds byzondere geaartheid en neigingen, met zyn openbaar voorkomen. Hy weet, dat de Menſchen, in groote bedryven, het oog gevestigd houden, op 't geen de Wereld van hun zal oordeelen, en dat, in 't byzonder leeven, de Ziel zich alleen in haar eigen gewaad vertoont, niet vermomd door belang, noch omkleed door eerzugt. Laat ons hem hooren.

„ CYRUS ſtierf bekleed met het Character van iemand begaafd met de Voortlykſte deugden, en allerbekwaamst om, na CYRUS DEN GROOTEN, te regeeren. Zelf toen hy, in zyne vroege Jeugd, opgevoed werd met zyn' Broeder en andere Jongelingen, keurde men hem uitſteekend in alles, wat groot en edel was.

„ De *Zoons der Perſiaanſche Edelen* worden aan 's Konings Hof opgevoed, waar men de Maatigheid en Zedigheid bovenal in agt neemt, en niets aanſtootlyks gezien of gehoord wordt.

„ Daar worden de Jongelingen geleerd of de zodanigen, die by den Vorst in gunſte ſtaan, of Zyne ongenade voelen, te letten: en zy gewennen, van hunne Kindsheid af, te beveelen en te gehoorzaamen.

„ Hier bleek het, dat CYRUS een veel vlugger begrip had dan een zy-

zyner medeleerlingen; hy was gehoorzaamer, dan de Kinders van lager geboorte.

„ Hy was een groot Liefhebber van Paardryden, en werd welhaast meesterlyk daar op afgerigt. Altoos betoonde hy leerzaamheid, en een zeldzaam geduld in Krygsoefeningen, boven al in 't ſchieten met de boog en werpſpiets. In den bloei zyner Jeugd ſchiep hy groot vermaak in de Jagt, en ſchroomde geen gevaar in het aanvallen van de wreedſte en verſcheurendſte Dieren des wouds. Eens hadt hy moeds genoeg om op een Beer los te gaan; dan hy werd, in het kampen daar mede, van zyn Paard afgerukt, en kreeg verſcheide wonden, welker zigtbaare lidteekens hy altoos gedragen heeft. In 't einde vermoeſterde hy het Dier; doodde 't zelve, en beloonde den Man, die, te zyner hulpe, toevloog, ryklyk.

„ Toen hy, door zynen Vader gezonden werd, om het bewind te voeren over *Lydie*, *Phrygie* en *Capadocie*, en het Bevelhebberſchap kreeg over de Krygsmagten in de vlakten van *Castolus*, betuigde hy het voor zynen Grondregel te houden, noit iemand, dien hy iets beloofd, of met wien hy eenig verbond aangegaan hadt, te misleiden. De Staaten, aan zyne zorge toevertrouwd, zo wel als elk byzonder Perſoon, ſtelden in hem het volzekerſte vertrouwen. Zelfs de Vyanden van CYRUS vreesden niets, wanneer hy eene verbintenis met hun geſlooten hadt.

„ Hierom gaven alle de Steden, in zyne Oorlogen tegen TISSAPHERNES, vrywillig aan CYRUS de voorkeuze, de *Mileſiers* alleen uitgezonderd, die zyne magt vreesden: dewyl hy onderſtand geſchonken hadt aan hunne gebannene Burgers. Want hy kwam 'er openlyk voor uit, dat hy nimmer de zodanigen, die hy eens zyne vriendſchap beloofd hadt, zou verzaaken, ſchoon zy door tegenſpoed en onheil gedrukt mogten worden.

„ Hy beproefde, op allerlei wyze, zich boven zyne Weldoenders, en boven zyne Vyanden te verheffen; en 'er wordt verhaald, dat hy ſmeekte zo lang te mogen leeven, tot dat hy dezulken, die hem goede dienſten gedaan hadden, overtrof, en die hem kwaad toe bragten, overwon. Te deezer oorzaake, zogten Lieden, van den hoogſten Rang, hem de bezorging van en het toevoorzigt op hunne Goederen, Steden, en zelf hunne Perſoonen, aan te beveelen.

„ Nimmer leedt hy, dat ſnooden en onregtvaardigen zyne magt beſpotten, of daar op eenigen inbreuk maakten. Hy ſtrafte hun met de grootſte onpartydigheid. Zo dat, in alle Landen, onder het beſtuur van CYRUS, *Griek* en *Barbaar* onbeſchroomd mogt reizen, en veilig, alles wat hy noodig oordeelde, met zich neemen.

„ Boven al munte hy uit, in het verleenen van ſchitterende Krygseere, aan allen, die blyken van Oorlogs-dapperheid gaven. Zyn eerſte Veldtocht was tegen de *Piſidiaanen* en *Myſiaanen*, ſtaande deezen kryg, werden de zodanigen, die zich onverſchrokken en dapper betoonden, tot het beſtuur der bemagtigde Landſchappen verheeven,

en met andere merktekenen zyner goedaartigheid beſchonken: invoege dat de Braaven de aanzienlykſte posten bekleedden, en de laf-hartigen hun onderworpen wierden. Deeze handelwyze blies zyn Leger een nieuwen moed in; allen verlangden zy, onder zyn oog, de grootſte gevaaren te tarten en de bezwaarlykſte krysverrigtingen te volvoeren.

„ Wanneer het bleek dat eenigen bysonder uitſteekende voorbeelden van Regtvaardigheid gegeeven hadden, maakte hy 'er zyn voornaamſte werk af om hunne Rykdommen te vermeerderen, en hun in vermogen te verheffen boven de zulken, die onregtvaardige middelen in het zamenſchraapen van ſchatten gebruikten. En, daar hy alle zyne bedryven naar den regel der Regtvaardigheid inrigtte, hadt hy een Leger, 't welk den eertytel van Regtvaardig verdiende. Zyne Legerhoofden en mindere Bevelhebbers vervoegden zich by hem niet uit hoofde van eene vastgeſtelde wedde; maar dewyl zy wisten, dat het voordeeliger was CYRUS getrouw te dienen, zonder vaste bezolding, dan andere Vorſten op de toezegging van de aanzienlykſte giften. Het is, derhalven, niet te bevreemden, dat CYRUS, in alle ſtanden, de beste Staatsdienaars hadt.

„ Indien hy beſpeurde, dat iemand, als een verſtandig en regtvaardig Huishouder, het Land onder zyn bewind verbeterde, vercierde en zyne inkomſten vermeerderde, vergrootte hy, in ſtede van de ſchatting te verzwaaren, de bezittingen diens Landvoogds. Dus deeden zy hunnen arbeid met vermaak, en genooten hunnen eigendom in gerustheid, en geen welbedagt Mensch tragtte voor CYRUS een geheele zyner bezittingen te verbergen. Men weet niet dat hy oit de zodanigen, die openlyk voor hunnen rykdom uitkwamen, benydde; maar hy poogde de verbergers van hunne ſchatten te vernederen.

„ By hun, die hy geſchikt oordeelde om zyne Vrienden te weezen, wier goede geaartheid hy kende, en hem voorkwamen als voegelyke Medegenooten in de volvoering der gemaakte ontwerpen, was hy zeer ſpraakzaam en openhartig. Want Vrienden dagt hy alleen noodig te hebben, om zyne Medehelpers te weezen in het uitvoeren van groote en edele daaden. Hy verleende allen byſtand aan zyn Vriend in elk geval waar hy dien begeerde.

„ Hy verdeelde de Geſchenken hem toegevoegd onder zyne Vrienden; doch ſloeg altoos nauwkeurig agt op elks zeden en leevenseenvoudigheden. De kleederen hem ten oorlog, of ten cierade in vrede geſchonken, gaf hy aan zyne Vrienden, zeggende dat zyn eigen Perſoon daar door geene aanpryzing kon ontvangen, en dat het grootſte cierad van een Man daar in beſtondt, dat hy zyne Vrienden wel gekleed zag.

„ Hy overtrof zyne Vrienden in het betoonen van goede dienſten: dewyl zyn vermogen het hunne te boven ging. Dan het verdient onze opmerking, dat hy 'er zo zeer op geſteld was, om hun vermaak

en

en genoegen te verschaffen. Dikmaal zondt CYRUS Wyn, wanneer dezelve uitsteekende goed was, aan zyne Vrienden, 'er byvoegende, in langen tyd geen beter gedronken te hebben, en dat hy daarom wilde, dat zy dien dag zich, en allen die hun dierbaar waren, op dit edel vogt zouden onthaalen. Ontbrak het hun Vee aan voeder hy zondt het altoos, verzoekende dit hunnen Paarden te geeven, ten einde Persoonen, hem zo waard, niet getrokken mogten worden door hongerige Beesten.

„ Als hy uitging op plaatzen, waar eene groote menigte Volks, om hem te zien, zamen schaarde, riep hy zyne Boezemvrienden tot zich; en sprak met hun op de gemeenzaamste wyze; ten einde hy door dit middel, de Persoonen, van hem het hoogst geagt en het meest bemind, elk mogt aanduiden. Met één woord, geen Mensch werd door *Grieken* en *Barbaaren* in grooter waarde gehouden dan CYRUS."

Dit is het Character van dien grooten Veldheer, gemaald door het meesterlyk penseel van XENOPHON. In de daad een *Christen-Vorst* behoefde zich niet te schaamen over dergelyk een Gedenkteken te zyner nagedagtenisse opgerigt: want, indien eenpaarige Grootmoedigheid, onkreukbaare Trouwe, opregte Vriendschap, ryke Milddaadigheid en volklonke Voorzigtigheid eertyds aangemerkt werden als de beste cieraaden der magtigste Vorsten; zy zullen ook voor de beste juweelen moeten gehouden worden die de kroonen van tegenwoordige Koningen ten luister kunnen strekken.

Indien eenige Leezers zommige byzonderheden in dien Kenschets van CYRUS beuzelagtig, en der optekeninge onwaardig, keuren, zy zullen by den eersten opslag, dit oordeelende, het stuk nader inziende, die eigenste byzonderheden voor de schoonste trekken houden. In de andere gedeelten ontdekken wy de kragt des vernufts, de schoonheid der zamenstelling; doch in denze schynbaar kleine verrigtingen, spreiden zich de gevoelens van menschlykheid en de aandoeningen des harten ten toon. Waarlyk, de Held verbaast ons, wekt onze verwondering op; de wyze Staatsman vordert onze eerbied; doch de deugdzaame en beminnelyke Man schenkt ons genoegen en vermaak. Het hart breidt zich, als 't ware, uit, om zulk eenen te ontvangen; hy wordt een gemeenzaam Vriend, een ander Ik, en de verwondering in liefde herschaapen.

DE BERG DER GELEERDHEID EN DER WEETENSCHAPPEN. *Een Droom.*

(Uit het Engelsch).

IN dat Jaargetyde, wanneer de helderheid des Hemels, de verscheidenheid van vrugten welke de grond oplevert, het mishleurig blad

der boomen, en alle de aangenaame, doch afneemende bevalligheden des Herfsts, het gemoed met zagte aandoeningen vervullen, en tot beſpiegeling opwekken; wandelde ik in eene ſchoone en verrukkelyke landſtreeke, tot dat de nieuwsgierigheid den wyk nam voor vermoeidheid; ik zette my neder op een brok van een rots, begroeid met mosch, waar het geruisch der vallende bladeren, der ſtroomende wateren, en het gedommel eener niet verafgelegene ſtad my geheel in ſtilte bragt en in ſlaap deedt vallen; myn geest vermaakte zich met de ſtreelende droomen, tot welke de even beſchouwde voorwerpen aanleiding gaven.

Onmiddelyk bevond ik my in eene wyduitgeſtrekte vlakte, op welker midden een Berg ſtondt veel hooger dan ik 'er my oit een verbeeldde. Dezelve was als overdekt met eene menigte van Menſchen, inzonderheid Jongelingen: veelen hunner drongen voorwaards met de zigtbaarſte merktekenen van drift en voortvaarendheid, ſchoon de weg op veele plaatzen ſteil was en ongemaklyk. Ik merkte op dat de zodanigen, die even hadden begonnen den Berg te beklimmen, dagten niet verre van den top te weezen; doch, als zy voortgingen, ontmoetten zy ſteeds nieuwe heuvels, en de top van den hoogſten, welke zy eerst konden ontdekken, ſcheen ſlegts de voet van een nog hooger, tot dat het opperſte des Bergs, in 't einde, zich verloor in de wolken.

Terwyl ik op dit alles vol verbaasdheid ſtaroogde, verſcheen my een Geleigeest, zeggende. „ De Berg, dien gy daar aanſchouwt, „ is de Berg der Geleerdheid en der Weetenſchappen. Boven op den „ top ſtaat de Tempel der Waarheid, die boven de wolken uitſteekt, „ en een dekkleed van zuiver licht bedekt het aangezigt dier Godinne. „ Neem het gedrag haarer aanbidderen in opmerking, wees ſtil, en „ geheel aandagt."

Ik zag dat de eenige geregelde toegang om op den Berg te geraaken, eene Poort was, de *Poort der Taalen* geheeten. Deeze werd bewaakt door eene Vrouwe van eene denkende en ingeſpanne gedaante, wier lippen in geduurige beweeging waren, als iets by zichzelve mompelende. Haar naam was *Geheugen*. By myne intreede werd ik geſtoord, door een verward gerugt van ſtrydige ſtemmen en kwalyk zamenſtemmende klanken, het nam dermaate toe, dat ik bykans geheel verbysterd was; ik kon dit gerugt by niets anders dan by de verwarring der ſpraaken, by Babels toorenbouw, vergelyken. De weg was ook oneffen en vol ſteenhoopen, en te moeilyker door losſe brokken, die ſteeds van de hoogte nedervielen, als mede door de ruïnen van oude gebouwen, waar de Reizigers ſteeds over heen moesten klimmen; waarom ook veelen, afgeſchrikt door een zo zwaar en gevaarlyk begin, te rug keerden en noit weder den voet op den berg zetten. Terwyl anderen, deeze moeilykheid te boven gekomen, geen lust hadden om verder de reize voort te zetten; en, op den hoek van het ruw gebergte zittende, tot de menigte be-

beneden, redenvoeringen deeden, vol van de duidelykſte kenmerken eener ſtreelende zelfsvoldoening.

Omtrent halverhoogte des Bergs beſpeurde ik, aan wederzyden van den weg, een digt bosch, bedekt met eene altoosduurende damp, 't zelve was doorſneeden met verſcheide kruiswegen en ſlingerſaantjes, omzet met doornen en diſtelen. Dit was het *Bosch der Dwaalingen*. Ik hoorde de ſtemmen van veelen, die in 't zelve herom zwierven, de een den ander toeroepende, en vrugtloos poogende zichzelven daar uit te redden. De boomen ſchooten, op veele plaatzen, de takken over den weg, en de damp ſpreidde zich zomwylen over denzelven uit, doch nolt zo zeer of de weg was wel te kennen, door het licht 't welk van de Waarheid afſtraalde.

Op het vermaaklykſt gedeelte des Bergs, waren de bekoorelyke verblyfplaatzen der Zanggodinnen, wier bezigheid het was, de geesten der Reizigeren op te wakkeren, en door bemoedigende zangen hunne wankelende ſchreeden te onderſchraagen. —— Niet verre van daar zag ik de Velden der *Verbeelding*, vervuld met eene groote verſcheidenheid van wilde Bloemen, zeer weelig opgeſchooten, ſterker van reuk en ſchitterender van kleur, dan ik oit elders ontmoette. —— Onmiddelyk hier aan grensde het ſombre Wandelpad der *Verbloeming*, zo kunſtig beſchaduwd, dat het licht op den vollen middag nolt helderder ſcheen, dan dat der volle Maane. Dit gaf een aangenaam en vermakkend vertoon voor de zulken die ſmaak vonden in beſpiegeling; de onderſcheide laanen en dreeven waren alle met bogen, en hadden op het einde het ſtandbeeld van een der Bevalligheden der Deugden, of der Zanggodinnen.

Na dit alles beſchouwd te hebben, ſloeg ik het oog op de menigte, welke het ſteile ſpoor beklom, onder dezelve ontdekte ik een Jongeling, van een leevendig uitzigt, een doordringend oog, die lets vuurigs en ongeregelds in alle zyne bewegingen hadt. Zyn naam was *Vernuft*, hy ſtreefde den Berg op moedig als een Arend, en liet zyne Metgezellen hem, met verwondering en nyd, nakyken. Doch zyn voortgang was ongeſtadig, en afgebroken door duizende grilligheden. Wanneer het *Vermaak* in de vallei zong, liet hy zich verlokken om zich by de vrolyke menigte te vervoegen. Als de *Hoogmoed* hem tot ſteilten vervoerde, wasgde hy het op een waggelenden brok. Hy ſchiep vermaak in afwykende en onbetreede paden, en deedt zo veele uitſtappen van den rechten weg dat zyne min begaafde medemakkers hem inhaalden. Ik merkte op dat de Zanggodinnen hem met een gunſtig oog belonkten; doch de Waarheid wendde menigwerf het aangezigt van hem af, met blykbaare tekens van misnoegen.

Terwyl het *Vernuft* dus zyne kragten verſpilde in veelvuldige onregelmaatige beweegingen, zag ik een Perſoon van een geheel verſchillend voorkomen. *Bevlytiging* geheeten. Hy kroop opwaards met een' traagen doch onafgebrooken voortgang, onwrikbaar het oog ge-

gevestigd houdende, op den top des Bergs; geduldig elken stem, die zyne vordering belette uit den weg ruimende, tot dat hy de meesten, die in den aanvange zynen traagen en moeilyken voortgang bespot hadden, beneden zich beschouwde.

In de daad slegts zeer weinigen klommen den Berg op met eene eenpaarige en onbezweekene standvastigheid: want, behalven de moeilykheden van den weg, werden zy steeds ter zyde afgetroond, door eene talryke menigte van driften, begeerlykheden en vermaaken, en ééns daar aan zich vergaapt hebbende, vonden zy het bieden van tegenstand allengskens moeilyker, en, schoon zy dikwyls op het pad wederkeerden, voelden zy de moeilykheden van 't zelve des te meer; de Berg kwam hun steilder en ongemaklyk voor, de smaaklyke en verfrissende vrugten scheenen hun wrang en slegt van smaak, hun gezigt werd duister, en hunne voeten struikelden op de minste oneffenheid.

Ik bespeurde, met eenige verwondering, dat de Zanggodinnen, wier bezigheid het was, de afgematten op den tocht aan te moedigen, dikmaals zongen in de dreeven des *Vermaaks*, en de zodanigen vergezelden, die zich door de betooverende stem der *Driften* hadden laten beleezen. Zy bleeven nogthans maar een klein stuk wegs by hun, hun altoos begeevende, wanneer zy den Berg uit het oog verlooren hadden. Als dan verdubbelden de Dwingelanden de ketens der ongelukkig gevangenen, en bragten hun, zonder wederstand te ontmoeten, na de rampzalige verblyfplaatzen der *Onkunde* en der *Elende*.

Onder de ontelbaare verleidsters, die 'er steeds op uit waren, om de Zoekers der Waarheid van het pad der Weetenschappen af te trekken, was 'er een zo weinig schriklyk in haar voorkomen, en zo langzaam in het volvoeren van haaren bykans onmerkbaaren aanslag, dat ik haar ongemerkt zou voorby gegaan weezen, hadt het groote getal der Afgetrokkenen myne aandagt niet opgewekt. De *Traagheid*, (want dus was zy geheeten,) verre van openbaare vyandlykheden aan te regten, tragtte niemand van het pad af te trekken; doch hieldt zich te vrede met de voortgang te vertraagen, en veelen over te haalen om het oogmerk, 't welk zy hun niet kon doen afleggen, te doen uitstellen. Haar aanraaking hadt dezelfde uitwerking als die van den *Torpedo*, welke de kragt beneemt van elk die in den kring zyns verdoovenden invloeds komt. De ongelukkigen, die haar ten prooije vielen, hielden altoos het oog Tempelwaards, en hoopten steeds eenmaal denzelven te zullen bereiken; doch de grond scheen onder hunne voeten weg te zakken, en zy vonden zich beneden aan den voet des Bergs, eer zy dagten van plaats veranderd te weezen. De aangenaame bedaardheid, welke by den aanvange op hun gelaad te leezen was, veranderde allengskens in eene zwaargeestige kwyning, die hoe langs hoe droeviger werd, hoe zy meer naderden tot den vloed der *Nietsbeduidenheid*, een dik en drabbig water, welks

op-

oppervlakte door geene golfjes bewoogen wordt, maar, zonder gedruisch, naa de *Doodezee* stroomt, op wier oever de ongevoelig afdryvenden, by het nederstorten, met verbaasdheid ontwaaken, en, het volgend oogenblik, in den Maalstroom der *Vergetelnisse* nederzinken.

Van alle de Verlaaters van het pad der Weetenschappen, scheenen er geenen onbekwaamer, om weder te keeren, dan de beleezenen door de *Traagheid*. Zy, die zich, door Lust en Drift, hadden laaten gevangen neemen, konden dikwyls het oogenblik, wanneer hunne Dwinglanden sliepen, waarneemen, om uit hunne banden te geraaken; doch de heerschappy der *Traagheid* bleef bestendig en duurzaam; zelden werd haar wederstand geboden voor het te laat was, om, met eenen gelukkigen uitslag, dit kwaad te ontkomen.

Deeze dingen alle beschouwd hebbende, wendde ik myn oog na den top des Bergs, waar de lugt altoos zuiver en helder, de weg met lauwrieren en andere altoos groene boomen belommerd was, en de afstraaling van het aangezigt der Godinne een luister om het hoofd haarer Aanbidderen verspreidde. „ Hoe hooggelukkig" riep ik uit, „zyn de zodanigen wien het mag gebeuren deezen Berg op „ te klimmen en den top te bereiken!" — Op 't eigen oogenblik, als ik dit uitboezemde, zag ik aan myne zyde een Weezen met nog Godlyker trekken, en omscheenen met een gunstryker glans, en hoorde 't zelve deeze taal voeren. „ Nog gelukkiger zyn zy, die door de „ hand der *Deugd* geleid worden, tot de verblyfplaatzen der Ver„ noegzaamheid!" *Hoe*, vroeg ik, gansch verleegen, *woont dan de* Deugd *in de valeie?* — „ Ik word, was haar antwoord, ge„ vonden in de valeie, en ik verlicht den Berg. Ik streel den Werk„ man in zynen noesten arbeid, en begunstig den Wyzen in zyne „ bespiegelingen. Ik vervoeg my onder de woelende menigte in „ de Steden, en zegen de hutte des eenzaamwoonenden. Ik heb „ een Tempel in elk hart, 't welk mynen invloed erkent en gade „ slaat, en ben tegenwoordig by een ieder zo ras hy om my wenscht. „ De Weetenschap moge u tot Roem en Vermaardheid, Ik alleen „ kan u tot Geluk brengen!" — Terwyl de Deugd deeze uitnoodigende betuiging deedt, strekte ik myne armen uit om haar hartlyk te omhelzen. Deeze pooging brak myne sluimering af. De dauw viel, en de scheemeringen bedekten den grond. Ik spoedde my t'huiswaards en besteedde den avond in ernstige overdenkingen.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in April 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29. 10½	29. 10	29. 8	46	51	48	O	O	O	Helder.
2	— 6	— 4½	— 4½	45	55	50	Z O	Z t O	Z t O	— Reg.
3	—	— 6½	— 5½	49	56	53	Z	Z	—	— —
4	— 7½	— 9	— 10	48	53	49	Z W	Z W	W	— —
5	— 10½	— 10	—	48	48	46	Z t O	Z t O	Z t O	— —
6	— 9½	— 7¾	— 5½	45	57	51	Z	Z	Z	— —
7	— 5½	— 6	— 6½	49	53	50	Z W	Z W	W	Buijig.
8	— 6½	— 7	— 7	51	57	50	—	—	Z W	Helder.
9	— 7½	—	— 6½	48	55	52	W t N	N O	N O	— Wolk.
10	— 6	— 6½	— 9	48	46	45	N O	—	—	Betr.
11	— 11	30. 0	30. 0½	46	57	52	N W	Z	Z	— Held.
12	30. 1½	— 1½	— 1½	52	60	54	Z	N O	N O	Helder.
13	— 2	— 2½	— 2½	48	59	50	N O	—	—	—
14	— 2½	—	— 2	50	51	49	—	—	—	Betr.
15	— 0	29. 6½	29. 9½	46	50	49	—	—	—	— Held.
16	29. 9	— 9½	—	49	51	47	—	—	—	R. Betr.
17	— 10	— 10	—	46	50	49	N W	N W	W	Helder R.
18	— 7	— 6	— 5	48	48	45	Z W	W	W	Reg. Hag.
19	— 5½	— 7½	— 7	40	44	42	N W	N W	—	Buijig.
20	— 7½	— 8½	— 10	41	47	40	N t W	N t W	N t O	—
21	— 11½	30. 0	30. 0	41	47	45	N	N W	Z W	H. Betr.
22	— 11	29. 11	29. 11½	47	51	49	Z W	W	W t Z	R. Held.
23	—	30. 0	30. 0	50	54	52	W t N	—	W	Betr. Reg.
24	— 11½	—	29. 11½	53	53	51	W t Z	W t Z	W t Z	Regen.
25	— 10½	29. 10	— 7½	50	55	52	—	—	—	— Betr.
26	— 6	— 6½	— 6½	48	51	49	Z W	—	W	Buijig.
27	— 7	— 7½	— 8	47	52	49	—	W t N	N W	Helder.
28	— 8	— 8½	— 10	48	60	54	N O	N O	N O	Regen.
29	— 10½	— 10½	— 10½	53	62	57	—	—	—	Helder.
30	— 11	— 11	— 11½	53	63	53	—	N W	N t O	— Wolk.

Hoogſte Barometer d. 30. 2½ } middelb. d. 29. 9½
Laagſte Barometer d. 29. 4½ }
Hoogſte Thermometer gr. 63. } middelb. gr. 51½
Laagſte Thermometer gr. 40. }

MENGELWERK,

TOT FRAAIE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE VERMOGENS, DIE DE ZIEL VEREDELEN OF VERLAAGEN, NAAR MEN TOELAATE, DAT ZE OP DEZELVE WERKEN.

Paſſion's fierce illapſe
Rouſes the mind's whole fabric; with ſupplies
Of daily impulſe keeps th' elaſtic pow'rs
Intenſely pois'd, and polishes anew,
By that colliſion, all the fine machine.

AKENSIDE's *Pleaſures of the Imagination.*

(*Uit het Engelsch.*)

HOewel de Natuur zeer mild is, laat zy niets te leur gaan, en maakt gebruik van 't geen zy in overvloed heeft voortgebragt. Alles wat in 't geſchaapen Heelal gevonden word, heeft zyne betrekkelyke nuttigheid, en, onder het groot getal Schepſelen, die deeze wereld bewoonen, is 'er geen te vergeefsch. Die ons van geen dienst zyn, ſtrekken tot ons vermaak. De ſchoone en bevallige voortbrengzels zyn de cieraaden der Wereld; de leelyke misvormde maaken eene verſcheidenheid uit. Gelyk de ſchaduwen in eene ſchildery den gloed der kleuren meer doen afſteeken, zo zet de mismaaktheid aan de ſchoonheid luister by, en de gedrogten, die hier en daar in de Natuur gevonden worden, doen ons te beter de welgeſchiktheid haarer geregelde kunſtſtukken opmerken.

Even als het met de lichaamen in de ſtoflyke wereld is gelegen, zo is het ook met de zielen in de zedelyke wereld geſteld. De groote Schepper heeft ons wyslyk de Driften geſchonken, om ons tot werkzaamheid aan te zetten, en in dankbaarheid aan Hem te ontſteeken voor de geneugten, welke zy ons verſchaffen: maar tevens heeft Hy ons goedgunſtig eene genoegzaame Redekragt verleend, om, willen wy haar laaten werken, deeze Driften te bedwingen; en met Hoog Gezag te zeggen, gelyk GOD tegen de wateren ſprak: *dus verre zult gy gaan en niet verder.*

In 't algemeen, nogthans, klaagen de Menſchen over de onheilen, die de Driften hun brokkenen, wat men ook van

derzelver nutheid moge zeggen en opgeeven. 't Is met de zaak in dier voege gelegen, dat men geen ſtelzels kan vormen, geene regels opleveren om de Driften te beſtuuren, zonder dat men vooraf derzelver natuur kent, en weet hoe veelerlei omſtandigheden ze opwekken, en welk eene kragt zy oefenen in elk byzonder geval. De Beſpiegeling moge ons eenigermaate voorbereiden; maar zy kan nimmer ons genoegzaam tot de daadlyke Beoefening in ſtaat ſtellen. Zy moge ons aanwyzen op welke voorwerpen wy de Driften te vestigen, en binnen welke paalen wy dezelve te beperken hebben, om ze behulpzaam en dienſtig te maaken tot het bereiken van gewenschte en gewigtige einden; doch als 't op de zaak aankomt, vinden wy dikmaals, dat ze naar dien teugel niet willen luisteren, en ons tot allerlei buitenſpoorigheden vervoeren.

De Rede, derhalven, onderſteund van eenige bedenkingen, gegrond op de daadlyke beoefening zelve, is het eenig hulpmiddel om de Driften, de ſpringveeren des leevens, in ſtand te houden, en tevens die rampen voor te komen, die zo zeer met grond gevreesd en deerlyk ondervonden worden. —— Dit kan men best leeren door aandagtig te overweegen, welke Vermogens op de ziel werken: en door ons zelven te onderzoeken, zullen wy ontdekken welke die Vermogens zyn. Wy weeten dat gemaklykheid den Mensch natuurlyk eigen is; dat zich ergens op toe te leggen hem ſmert baart en vermoeienis veroorzaakt; dat hy ſteeds tot rust overhelt, even als de lichaamen na het middelpunt neigen. In deeze rust zou hy blyven, indien hy elk oogenblik de aandrift niet gevoelde van twéérlei Vermogens, die dezelve tragten te overwinnen. Deeze zyn aan den eenen kant de ſterke Driften; en aan den anderen kant een afkeer of verdrietlykheid, welke uit werkloosheid ontſtaat.

Dit laatstgemelde is een algemeener en ſterker dryfveer tot werkzaamheid, dan men zich doorgaans verbeeldt. Van alle ſmerten is zy ongetwyfeld de minſte, maar ze laat daarom niet naa ſmerte te weezen. De zugt tot geluk doet ons altoos het gemis van vermaak als kwaad aanzien. Wy wenschten wel, dat de onvermydelyke tuſschenpoozen, die de gevoelige vermaaken aan 't voldoen van de behoeften der natuure gehegt, onvermydelyk vergezellen, altoos aangevuld wierden met eene of andere van die aandoeningen, welke ons aangenaam zyn. Wy verlangen daarom altoos nieuwe indrukzels te krygen, om ons elk oogenblik ons beſtaan indagtig te maaken: dewyl elk dier indagtigmaakingen ons genoegen verſchaft. Een Wilde heeft de eiſchen der natuure met eeten, drinken en ſlaapen,

pen, niet voldaan, of hy gaat op den oever eener riviere zitten, waar de ſchielyke opeenvolging der golven of des ſtroomenden waters, hem elk oogenblik nieuwe indrukzels geeft. Te deezer oorzaake is het dat wy het gezigt van beweegende voorwerpen ſtellen boven dat van die in rust zyn; en wy zeggen, het *Vuur is gezellig*, dat is het ontheft ons van de ſmert der verdrietlykheid.

't Is deeze noodzaaklykheid om in beweeging gebragt te worden, 't is deeze ongeduurigheid in 't gemoed, veroorzaakt door de afweezigheid van eenig indrukzel, welke, voor een gedeelte, het beginzel is van de onbeſtendigheid en tevens van de vordering der Menſchenkinderen, en die, op allerlei wyzen zoekende te werken, naa de omwenteling van veele eeuwen, de Kunſten en Weetenſchappen moest uitvinden, en tot volkomenheid brengen. Dus zouden wy mogelyk, door den langzaamen voortgang van 's Menſchen werkzaamheid te vergelyken met den tegenwoordigen ver gevorderden ſtaat der Kunſten en Weetenſchappen, over den ouderdom der wereld kunnen oordeelen. Op deezen grondſlag zou men een nieuw ſtelzel van Tydrekenkunde kunnen vestigen, 't welk ten minſten zo vernuftig zou zyn als eenig ſtelzel tot nog uitgedagt; doch 't uitvoeren hier van zou veel oordeels en ſchranderheids vereiſchen.

In de daad, by aldien de indrukzels, op ons gemaakt, aangenaamer zyn, naar maate van derzelver leevendigheid; en by aldien de aanhoudenheid van die zelfde indrukzels haare kragt beneemt, moet onze begeerte zich uitſtrekken tot andere, die ons, als by verraſſing, vermaaken. Kunſtenaars, die zich toeleggen om te behaagen, en deeze ſoort van indrukzels in ons te verwekken, moeten, derhalven, naa, 't geen waarlyk ſchoon is, grootendeels uitgeput te hebben, het vreemde, het zonderlinge, voor den dag brengen; dewyl dit een nieuwer en gevolglyk kragtiger indruk op ons maakt: 't geen, nogthans, onder beſchaafde Volken, 't verbasteren van den ſmaak te wege brengt.

Maar om nog beter te verſtaan welk een uitwerking de afkeer van werkloosheid op ons hebbe; en wat dit beginzel in ſtaat is hervoort te brengen, moeten wy met een aandagtig oog het Menschdom beſchouwen, en wy zullen ontwaar worden, dat vrees voor die verdrietlykheid de meesten aan 't denken en werken helpt, en dat zy, om zich daar tegen te hoeden, met hevigheid na dingen zoeken, die hun in werkzaamheid brengen, met gevaar zelf van te ſterke, en daar door onaangenaame, indrukzels te krygen. Deeze begeer-

te wekt de nieuwsgierigheid van allen op. 't Is waar, zy mag in 't algemeen niet vindingryk heeten, en is te zwak om ons tot groote onderneemingen bekwaam te maaken, of uitneemende bekwaamheden te doen verkrygen: de wanlust van ledigheid bragt geene beroemde Wetgeevers, Dichters, Redenaars, of Wiskundigen voort; maar dezelve heeft, des niettegenſtaande, groote gebeurtenisſen doen ontſtaan. Deeze afkeer van werkloosheid is in ſtaat, om Vorſten tot den kryg aan te zetten, en, wanneer 't geluk hunne eerſte onderneemingen vergezelt, hun na den roem van Overmeesteraars te doen ſtreeven. CAREL de XII, Koning van *Zweeden*, de eenige Held, die ongevoelig was voor de vermaaken van liefde en weelde, werd, misſchien, gedeeltlyk door dit beginzel aangeſpoord. Maar is wanlust van werkloosheid in ſtaat, om een Held van deezen ſtempel te verwekken; dezelve zal nimmer een CESAR of een CROMWELL maaken. De aandrift van ſterke Hartstogten is 'er noodig, om hun in ſtaat te ſtellen tot het aanwenden en volvoeren van die poogingen des verſtands en des vernufts, zonder welke zy zich nimmer den weg tot den Throon zouden gebaand hebben. Hier was die kleine en geringe maate van eerzugt niet, welke alleen in ſtaat is, om vleiende Hovelingen te doen voortkomen, die eng bepaalde uitzigten vormen, kleine listen ſmeeden, en geringe misdaaden pleegen, om tot een' laagen rang van eere op te klimmen, overeen komende met de zwakheid hunner Driften. Dit moge een SEJANUS, maar nimmer zal het een OCTAVIUS maaken.

Van deezen aart zyn, aan den eenen kant, de Werkzaame, en, aan den anderen kant, mag ik het zo uitdrukken, de logge Vermogens, die op onze Zielen werken, en wy verlangen veel al, door een deezer twee tegen elkander overgeſtelde Vermogens bewoogen te worden, zonder de moeite te neemen, om ons zelven in beweeging te brengen. Uit deezen hoofde wenſchen wy alle dingen te weeten, zonder de moeite, aan 't leeren vast, aan te wenden; en laaten ons daarom meer door de heerſchende begrippen dan door de rede leiden; om vry te weezen van geduurig te onderzoeken, neemen wy dikwyls, zonder onderſcheid, alle denkbeelden aan, die ons voorkomen, 't zy ze waar of valſch zyn; en worden door de ebbe en vloed der vooroordeelen nu eens na de zyde der wysheid, dan eens na die der dwaasheid, gedreeven. In deezer voege, wordt de Ziel bewoogen door de Driften, en een Afkeer van Werkloosheid. Die oorzaaken wekken haar op uit de natuurlyke neiging tot gemak, en koomen de kragt van traagheid, (*Vis inertiæ*,) die haar anderzins zou overheeren, te boven.

ven. Weshalven de Mensch, gevoelig voor vermaak en ſmerte geſchaapen, aan deeze gevoeligheid zyne Driften, en aan zyne Driften alle zyne Deugden en Ondeugden, verſchuldigd is. Maar laaten wy de ſchuilhoeken van 't menschlyk hart dieper doorzoeken, en zien of de Deugd, ik verſtaa 'er door die ten algemeenen welzyn ſtrekt, niet veel eer moet toegeſchreeven worden aan 't Staatsbeſtuur, dan aan eenige andere oorzaak.

Veronderſtel een Mensch dermaate door eerzugt ingenomen, dat hy aan deeze Drift alle zyne andere Driften opoffert; indien, door 't Staatsbeſtuur, 't geen in zyn Land plaats heeft, de eer de beſtendige belooning is van braave daaden, is het blykbaar, dat deeze Man altoos in de noodzaaklykheid zal zyn om Deugdzaam te leeven; om een' LEONIDAS, en een HORATIUS COCLES, te maaken, is 'er niets meer noodig, dan hen in een Land en in omſtandigheden te plaatzen, als zy zich bevonden.

Maar, dewyl weinigen hunne Drift tot die hoogte opvoeren, kan niemand, dan die dus geſteld is, tot dat toppunt van Deugd opklimmen. Dit kan het geval niet weezen der zodanigen, die geene ſterke Driften hebben: men mag ze eerlyke Lieden noemen, en indien zy het pad der Deugd betreeden, ſchoon verre blyvende van tot het heiligdom der verheevenſte Deugd te komen, wordt zulks veroorzaakt, door dat zy te rug gehouden worden door de koorden der traagheid, om welke te verbreeken, zy geen moeds genoeg bezitten.

De Deugd der eerstgemelden alleen is redelyk en werkende; doch zy komt tot geene zeer aanmerkelyke hoogte, dan in oorlogvoerende Gemeenebesten of onder vrye Volken: vermits, onder geen ander Staatsbeſtuur, de algemeene hoogagting hun boven anderen kan verheffen, of grooter agtbaarheid bezorgen. De openbaare hoogagting is het allerverrukkelykst, 't allerbegeerlykst, en eigenaartig geſchikt, om iemand tot groote daaden aan te zetten.

De Deugd der laatstgenoemden geënt op Traagheid, en zonder werking der Driften voortgebragt, mag men lydelyk heeten, en kan zeer ligt, met weinig kennisſe vergezeld gaande, gevaar loopen in gewigtige en eerſte Staatsbedieningen, hoewel zy, in andere gevallen, een goede en zekere Leidsvrouw zy. Het gaat in 't algemeen door, dat allen, die onder den naam van eerlyke goede Lieden bekend ſtaan, meer geagt worden, om dat zy geene misdaaden bedryven, dan wegens de Deugden door hun betragt.

Met betrekking tot Menſchen, die ſterk van Hartstogten

zyn, is het blykbaar, dat dezelfde zugt na roem, welke, in de vroegſte eeuwen des *Romeinſchen* Gemeenebests, Mannen, als CURTIUS en DECIUS voortbragt, een MARIUS en OCTAVIUS, moest verwekt hebben, in die tydperken van onlust en omwentelingen, wanneer de roem, gelyk in laatere tyden van dat Gemeenebest, enkel dwingelandy en overheerſchende magt vergezelde. 't Geen wy gezegd hebben van de zugt na roem, mag men toepaſſen op de begeerte na agting, die enkel eene mindere maate is van de zugt na roem, en het verlangen gaande maakt der zodanigen, die, door hunne omſtandigheden, niet wel na vermaardheid kunnen dingen.

De zugt tot agting moet desgelyks, op verſchillende tyden, tegen elkander over geſtelde Deugden en Ondeugden voortbrengen. Wanneer 't belang een zekerder weg is tot bevordering dan verdienſte, maakt de begeerte tot agting den Mensch tot een listig indringer en ſtreelenden Vleijer. Wanneer het geld hooger geagt wordt dan de Deugd, komen 'er Gierigaarts te voorſchyn, die den rykdom zo heftig najaagen als de oude *Romeinen* de ſchatten vlooden, toen ze zich over derzelver bezitting ſchaamden. Waar uit wy mogen beſluiten, dat, volgens den invloed van onderſcheide Staatsbeſtuuren, dezelfde begeerte noodzaaklyk eenen CINCINNATUS, een PAPYRIUS, eenen CRASSUS en eenen SEJANUS voortbrengt.

Desgelyks is 'er een groot verſchil, tusſchen hun die roemzugtig zyn, of die na aanzienlyke ampten ſtaan, of rykdommen zoeken te verkrygen. De eerstgemelden kunnen niet wel anders dan groote misdaadigers weezen: dewyl groote misdaaden, uit hoofde van de uitſteekende bekwaamheden, noodig om dezelve te bedryven, en de buitengewoone voordeelen aan 't gelukkig ſlaagen verbonden, alleen zo verre de verbeelding der Stervelingen kunnen bedriegen, dat ze hunne verwondering afperſen; eene verwondering gegrond op de inwendige en heimlyke begeerte, om die beroemde misdaadigen te gelyken. Een roemzugtig Mensch is derhalven verheeven boven kleine misdryven. Indien deeze Drift eenen CROMWELL maakte, zy zal nimmer eenen JONATHAN WILD vormen. Hier uit mogen wy afleiden, dat SYLLA en CESAR, in andere omſtandigheden dan die zeldzaame, waar in zy zich bevonden, door de natuur zelve van hunne Driften, aan de Deugd getrouw zouden gebleeven zyn; terwyl de Bedrieger en Gierigaart, door de laagheid en onbekendheid hunner Ondeugden, dagelyks gelegenheid hebben om nieuwe misdaaden te pleegen.

Maar, onder welk een Staatsbeſtuur de Mensch ook leeve, is zyn gedrag veranderlyk, en hy wordt, door zyne Driften,

nu

nu tot braave, dan tot flegte, bedryven aangezet, én zyn hart is, om zo te ſpreeken, een ſtrydperk, waar Deugd en Ondeugd geduurig met elkander kampen. — Ter oplosſinge van dit ſtuk is het noodig onderzoek te doen, na de oorzaak van de beurtwisſelende ongerustheid en ſlaap des geweetens, na den oorſprong van die verwarde en onderſcheidene aandoeningen der Ziele, van die inwendige tegenſtribbelingen, die de Treurſpeldichters met zo gelukkigen uitſlag op het tooneel voeren, enkel om dat de Toekykers allen dezelfde inwendige gevoelens gehad hebben; en wy moeten ons zelven vraagen, wat dit *tweevoudig Ik* is, 't geen zommigen erkend hebben, dat in hun boezem huisvestte?

Om den algemeenen oorſprong van alle deeze uitwerkzelen te ontdekken, is het genoeg in aanmerking te neemen, dat de Menſchen niet door eenerlei ſlag van aandoeningen bewoogen worden; dat niemand hunner met eene enkele Drift geheel en al vervuld is; dat de Sterveling, by beurten, door onderſcheide Driften, geſlingerd, nu eens tot de Deugd, dan tot de Ondeugd overſlaat. Dit is de oorzaak van dat mengzel, 't welk men in aller harten vindt, en de rede waarom 'er geen zuivere Deugd, en geene volſlaagene Ondeugd, op aarde gevonden wordt.

Ten einde men nu weete wat het zy, 't geen een Mensch deugzaam of ondeugend maakt, hebbe men te bedenken, dat, onder de Driften, waar door elk Mensch bezield wordt, 'er noodwendig eene is, die als door zyn geheele gedrag heerscht, en ſterker invloed dan eenige andere op zyn gemoed heeft. Naarmaate, derhalven, dat deeze Drift meer of min geweldig werkt, en in haare eigene natuure, of uit hoofde eeniger byzondere omſtandigheden, nuttig of ſchadelyk voor den Staat is, wordt een Mensch doorgaans goed of kwaad, deugdzaam of ondeugend, geheeten. — Voegt hier by, dat de grootheid zyner Deugden, of Ondeugden, altoos geëvenredigd zal zyn aan de kragt zyner Driften, en dat derzelver ſterkte afhangt van de maate des vermaaks, welke derzelver opvolging hem verleent. Om deeze rede zyn wy in den bloei onzer jaaren, wanneer de Driften 't heevigst woelen, en wy de geneugten met den meesten ſmaak genieten, doorgaans het bekwaamſte, om groote daaden uit te voeren; en van hier is de verhevenſte Deugd, zo wel als de ſnoodſte Ondeugd, het uitwerkzel van het grooter of minder genoegen, 't geen wy daar van ontvangen.

Over zulks kunnen wy ons geen nauwkeurig denkbeeld vormen van de grootte onzer Deugd, voor dat wy, door een op-

lettend zelfonderzoek, het getal en de maate weeten van de moeilykheden, welk een Drift, de zugt tot regtvaardigheid of roem, by voorbeeld, ons in ſtaat ſtelt om te ondergaan. Een Mensch, by wien de hoogagting alles, en het leeven niets is, zal, gelyk SOCRATES, veel eer den dood ondergaan, dan lafhartig om zyn leevensbehoud ſmeeken. Hy, die, aan 't hoofd van een Gemeenebest geſteld, zyn roem en grootheid zoekt in het volernſtig behartigen van deszelfs belangen, zal, gelyk CATO, (als wy den zelfmoord daar van uitzonderen,) den dood verkiezen boven de hartgrievende kwelling, van zich zelven, en zyn Land, onder 't juk van eigendunklyke magt te zien bukken. Maar zodanige bedryven zyn de uitwerkzels eener ſterkwerkende Eerzugt. Dit is 't hoogſte toppunt, waar toe de Driften kunnen opklimmen, hier heeft de Natuur de eindpaal geſteld aan menschlyke Kloekmoedigheid.

Maar, dewyl Zelfliefde, in 't algemeen, de ſterkſte Hartstogt is der Menſchen kinderen, en de Wetgeevers haar noit als misdaadig hebben veroordeeld, heeft men hem niet voor den Deugdzaamen Man te houden, die zyne vermaaken, hebbelykheden, en kragtigſte neigingen, aan 't algemeene welzyn opoffert: dewyl het onmogelyk is dat die Man beſtaa; maar hem wiens ſterkſte Drift derwyze zamenſtemt met het algemeen belang, dat hy bykans altoos onvermydelyk deugdzaam handelt. Om deeze oorzaake komt hy 't naast by aan de volmaaktheid, en krygt eisch op den Tytel van een Deugdzaam Man, dien, om overgehaald te worden tot het uitvoeren van eenig ſnood bedryf, ſterker drangmiddelen van vermaak of voordeel moeten worden voorgeſteld, dan om zich te laaten beweegen tot eene goede en loflyke daad. Dit wyst uit, dat hy grooter neiging tot de Deugd, dan tot de Ondeugd, hebbe.

Wanneer wy onder de Ryken, die dikmaal min deugdzaam zyn dan de Armen, minder ſtraatſchenders, minder moordenaars vindt, 't is om dat het voordeel, daar door te behaalen, by den Ryken noit geëvenredigd is aan 't gevaar der doodſtraffe. Maar dus ſtaat het geval niet met den behoeftigen: hier is de ongelykheid zo groot niet, Deugd en Ondeugd zyn by hem als in evenwigt geplaatst. Niet dat de Mensch daar toe als gedreeven moet worden. Onder een edelaartig Volk, is de veragting, die een Mensch van alle vertroosting berooft, en hem verleegen laat te midden van zyn Vaderland, een genoegzaam middel om deugdzaame gemoederen te vormen. Alle andere ſoorten van ſtraffen maaken de Menſchen vreesagtig, werkloos en bót. De Deugd, door vreeze voor ſtraffe verpoorzaakt, zweemt altoos naar 't beginzel, waar uit ze voort-

komt;

komt: ze is laaghartig, en onverſtandig; of men mag liever zeggen, dat de vrees de Ondeugd alleen te onder houdt, en geene deugden kweekt. — Waare Deugd is gegrondvest op de liefde tot eer en agting, en de vrees voor ſmaad ſchriklyker dan de dood zelf. Hier mede ſtemt het zeggen van TACITUS overeen: *Contemptu famæ contemni virtutes;* dat „ de Deugden, door 't verſmaaden der hoogagting, verſmaad worden". Dit is ook het antwoord, 't geen de *Spectator*, een Perſoon, op tweegevegten zeer geſteld, in den mond legt, als hy PHARAMOND, hem beſtraffende, over 't niet volvoeren zyner bevelen, dus aanſpreekt. „ Hoe kon ik zulke bevelen „ gehoorzaamen. Gy moest de zodanigen, die ze overtreeden met den dood ſtraffen, en die ze opvolgen met ſchande „ brandmerken. Weet dan dat ik de dood min ſchroom dan „ de ſchande". Zo waar is het, dat een goed en edelmoedig hart altoos ziddert en beeft, op de enkele gedagte van veragting, het wil zyne eer onbevlekt bewaaren. Deeze eer behelst, wel begreepen zynde, in zich de vereenigde gevoelens van Waarheid en Deugd, en brengt de Regtvaardigheid verder dan de Wetten eiſchen, of de Overtreeders daar van ſtraffen. Zo dat een Man van Eer zich niet vergenoege met letterlyk de pligten van een Mensch, van een Burger, waar te neemen; neen, hy volvoert ze grootmoedig. Hy geeft, waar hy van regtswege zou kunnen weigeren; hy ſchelt kwyt waar hy van regtswege zou kunnen eiſchen, en vergiffenis bekleedt by hem de plaats van wraake. Zyn geheele gedrag wordt beſtuurd door de edele beginzels van zyn eigen onbedorven hart; beginzels, die zekerder en nauwneemender Leidslieden zyn, dan de Wetten des Lands, welke, voor 't gemeene gros des Menschdoms geſchikt zynde, noodwendig meer ſtrekken om de Ondeugden voor te komen en te bedwingen, dan om de Deugden uit te lokken en te beloonen.

OVER DE VERTEERING VAN DE MAAG NA DEN DOOD. *Door* JOHN HUNTER, *Lid van de Koninglyke Maatſchappy, en Heelmeester van St. George Hospitaal.*

(*Philoſophical Transactions* Vol. LXII.)

EEne nauwkeurige kenniſe van de Verſchynzels in Dierlyke lighaamen, welke een geweldigen dood ſterven, zynde namentlyk in een volkomen gezonden ſtaat, moet aangemerkt worden, als noodzaakelyk om te oordeelen van den ſtaat

der geſteltenisſe van die lighaamen, welke ziekelyk zyn. —— Dog dewyl een Dierlyk lighaam, na den dood, of dood zynde, veranderingen ondergaat, heeft men nooit genoegzaam waargenomen, waar in deeze veranderingen beſtaan; en 't is onmogelyk, nauwkeurig te oordeelen over de verſchynzels in doode lighaamen, voor dat men dit Stuk gedaan heeft. De Ziekten, welke 't levendige lighaam ondergaat, verſterving uitgezonderd, zyn altyd verbonden met 't levensbeginzel, en zyn in geene deelen gelyk met 't geen men ziekten of veranderingen in 't doode lighaam noemen kan; zonder deeze kennisſe moet ons oordeel, over de verſchynzels in doode lighaamen, dikwyls zeer onvolkomen en verkeerd zyn. Men zal dus zien Verſchynzels, welke natuurlyk zyn, en veronderſtellen dat dezelve uit ziekte ontſtaan; men zal in tegendeel ziekelyk geſtelde deelen zien, en veronderſtellen, dat ze in een gezonden ſtaat zyn: men kan derhalven ſtellen, dat eene omſtandigheid vóór den dood plaats gehad heeft, welke 'er in de daad een gevolg van was; of men kan denken, dat het een natuurlyke verandering na den dood is, daar 't in der daad een Ziekte van 't levendige lighaam geweest is. 't Is derhalven ligt te zien, hoe iemand, hier in onkundig, de bal zal misſlaan, wanneer hy de overeenkomst zoekt van de verſchynzels in een dood lighaam met de toevallen, welke men in 't leven waargenomen heeft. In de daad, de nuttigheid van 't openen van doode lighaamen hangt af van 't oordeel en doorzicht, met welke deeze zoort van vergelykingen gedaan wordt. —— Daar heeft een geval plaats van een gemengden aart, welk men niet kan houden voor een gevolg van 't levendige, noch van 't doode lighaam; 't heeft iets van beiden, in zo verre als deszelfs oorzaak ontſtaat van 't leven; dog het kan geen plaats hebben dan na den dood. Dit zal 't onderwerp van dit Geſchrift behelzen; en om de zaak verſtaanbaarder te maaken, zal 't noodig zyn, eenige algemeene denkbeelden mede te deelen, raakende de oorzaak en de gevolgen. —— Een dierlyke Zelfſtandigheid vereenigd met een levendig beginzel, kan geene veranderingen ondergaan in deszelfs eigenſchappen, dan als een Dier; dit beginzel werkt altyd tot bewaaring van de Zelfſtandigheid welke 't bewoont, tegen ontbinding, en van te ondergaan de natuurlyke veranderingen, welke andere lighaamen ondervinden. —— Daar zyn verſcheide vermogens in de Natuur, welke 't levensbeginzel de Dierlyke ſtoffe, waar mede 't vereenigd is, hier in ſtaat ſtelt te wederſtaan, te weten, de werktuiglyke, en de meeste van de ſterkere ſcheikundige ontbindende middelen. 't Stelt 't zelve even-

evenwel in ſtaat van een vermogen van Giſting, Verteering, en misſchien van verſcheide andere, welke men weet, dat werken op deeze zelfde ſtoffe, wanneer ze van 't levenbeginzel beroofd is, en dan 't ſamenſtel 'er van geheel omkeeren. Men heeft 't getal der Vermogens, welke dus verſcheidentlyk op 't levendige en doode lighaam werken, met geen zekerheid bepaald: wy zullen twee in aanmerking neemen, welke 't Dierlyk lighaam kunnen aantasten, wanneer 't van 't levensbeginzel beroofd is; welke zyn, de Verrotting en Verteering. De Verrotting is een uitwerkzel, dat van zelfs ontſtaat; Verteering is een gevolg van een ander beginzel daar op werkende, en zal hier meer byzonder beſchouwd worden. Lighaamen, of deelen van lighaamen, voorzien zynde van 't levensbeginzel, worden, wanneer ze in de Maag gebragt zyn, in 't geheel niet aangedaan door 't vermogen van dit Ingewand, zo lang namentlyk als 't levensbeginzel duurt; hier van daan is 't, dat men Dieren van verſcheide ſoorten vindt leeven in de Maag, ja zelfs daar in voortgebragt en opgevoed worden: maar op 't oogenblik dat ze 't levensbeginzel verliezen, worden dezelve aangetast door 't verteerend vermogen van de Maag. Indien 't, by voorbeeld, mogelyk was van iemandshand te brengen, in de Maag van een levendig Dier, en aldaar voor eenigen aanmerkelyken tyd te laaten blyven, zoude men bevinden, dat de ontbindende vermogens van de Maag 'er geene uitwerking op hadden; maar indien dezelfde hand van 't lighaam afgezonderd werd, en als dan in dezelfde Maag gebragt, zoude men zien, dat de Maag onmiddelyk daar op zou werken. —— In der daad, indien dit 't geval niet was, zoude 't noodig geweest zyn, dat de Maag zelve uit onverteerbaare ſtoffen beſtond; want, indien 't levensbeginzel niet in ſtaat was levendige lighaamen te bewaaren tegen deeze werking, zou de Maag zelve verteerd worden. —— Dog wy vinden in tegendeel dat de Maag, welke, terwyl ze 't leven geniet, in ſtaat is van de verteerende vermogens, die ze zelve bevat, te wederſtaan, van 't leven beroofd zynde, zelfs onderworpen is van verteerd te kunnen worden, 't zy door de verteerende vermogens van andere Maagen, of door de overblyvende kracht van 't vermogen, welke ze had van andere dingen te verteeren. —— Deeze aanmerkingen wyzen ons den weg, om reden te geeven van een verſchynzel, 't welk men dikwyls vindt in de Maagen van doode lighaamen; terwyl ze ter zelver tyd een groot licht verſpreiden over de Natuur der Verteering. 't Verſchynzel, waar op gedoeld wordt, is een ontbinding van de Maag, ter

plaat-

plaatze van zyn grootſte uiteinde; 't is hier van een gevolg, dat 'er dikwyls een aanmerkelyke opening in dit Ingewand gevonden wordt. De randen van deeze opening ſchynen half ontbonden te zyn, ten naasten by gelyk aan dat zoort van ontbinding, welke 't vleesch in een levendige Maag ondergaat wanneer 't half verteerd is, of wanneer 't door een bytend loogzout ontbonden is, te weeten, pappig, teer, en ligt van een te ſcheiden. —— In die gevallen word 't bevatte in de Maag, in 't algemeen, los in de holligheid van den buik, omtrent de milt en 't middelrift, gevonden. In veele gevallen ſtrekt zich de verteering veel verder uit, dan alleen in de Maag. Ik heb dikwyls gevonden, dat, na dat het de Maag op de gewoone plaats ontbonden had, 't bevatte in de Maag, gekomen zynde by de milt en 't middelrift, gedeeltelyk ontbonden had de eerst voorkomende zyde van de milt, en dat 't middelrift geheel doorboord was; zo dat 't bevatte in de Maag, in de holligheid van de borst gevonden werd, en zelfs een weinig de Longen aangedaan had. —— Daar zyn weinige doode lighaamen, in welke de Maag niet aan zyn grootſte uiteinde eenigermaate verteerd is; en iemand, die in de ontleeding ervaaren is, kan ligtelyk de opklimming van de kleinſte tot de grootſte naſpooren. —— Tot 't waarneemen van deeze uitwerking is niet van nooden, dan de inwendige oppervlakte van 't groote uiteinde van de Maag te vergelyken, met eenig ander gedeelte van de inwendige oppervlakte: 't geen gezond is, zal zich als zacht, ſpongieus en korrelig vertoonen, zonder onderſcheide bloedvaten, zynde ondoorſchynend, en dik; terwyl 't ander week, dun, en doorſchynender, zal zyn: men zal daar in duidelyker zien de verſpreiding der takken van de vaten, en wanneer men 't bloed, 't welk dezelve bevatten, voortduwt uit de grootere naar de kleinder takjes, zal men 't zien uitkomen, uit de openingen van de verteerde Vaatjes, en zich dropswyze op de inwendige oppervlakte vertoonen. —— Ik had deeze vertooning dikwyls gezien, en ik veronderſtelle, dat dezelve van anderen insgelyks zal zyn waargenomen; dog ik wist 'er geen reden van te geeven. In 't eerst veronderſtelde ik, dat dezelve in 't leven reeds veroorzaakt waren, en dacht daarom, dat men ze moeste aanmerken, als de oorzaak van den dood; dog ik ontdekte nooit dat dezelve eenige overeenkomst hadden met de toevallen: en ik was nog meer verleegen om 'er reden van te geeven, als ik waarnam, dat dit 't meest gezien werdt in die geenen, welke een geweldigen dood ſtierven, 't welk my deed denken, dat

men

men de waare oorzaak 'er van (*), in 't geheel nog niet gegist hadde. —— Ik was ter deezer tyd bezig, met 't doen van Proefneemingen, aangaande de Verteering, in verſcheide Dieren, welke alle gedood wierden op verſchillende tyden, na gevoed te zyn met verſchillende ſoorten van voedzel; ſommigen 'er van werden niet onmiddelyk na den dood geopend, en in eenigen vond ik die verſchynzels in de Maag, boven beſchreven. Om dit onderzoek over de Verteering verder voort te zetten, nam ik de Maagen van verſcheide ſoorten van Viſchen, welke alle een geweldigen dood ſterven, en wel in een volkomene gezondheid, en gemeenlyk met volle Maagen. In deeze Dieren ziet men de voortgang van de Verteering zeer onderſcheiden; dezelve zwelgen hun voedzel geheel door, zonder 't te kauwen, en zelf Viſchen welke grooter zyn dan 't verteerende gedeelte van de Maag kan bevatten. Men vindt in verſcheide voorbeelden, (dewyl de gedaante van de doorgezwolgen Visch gemeenlyk zeer gunſtig voor dit onderzoek is), dat dat gedeelte van de ingeſlokte Visch, welk geplaatst is in 't verteerende gedeelte van de Maag, meer of min ontbonden is; terwyl dat deel, welk in den ſlokdarm blyft, nog geheel ongeſchonden is. —— In verſcheide van deezen vond ik dat het verteerend gedeelte van de Maag zelve, tot dezelfde ont-

(*) De eerſte reis dat ik gelegenheid had, van dit Verſchynzel waar te neemen in zulken, welke geweldig en ſchielyk ſtierven, waarom ik derhalven niet ligt kon onderſtellen, dat 't een gevolg was van Ziekte in 't leven, was in een Man, wiens bekkeneel gebroken was, en welke omgebragt was in ééns door een ſlag met de *Poker*. Even voor dit toeval, was hy volkomen gezond geweest, en had 's avonds ſterk gegeeten van koud vleesch, brood, kaas en bier. By 't openen van den buik, vond ik dat de maag, ſchoon dezelve nog een goed gedeelte bevatte, was ontbonden by 't grootſte uiteinde, en dat een aanmerkelyk gedeelte van 't bevatte uitgeſtort was in de holligheid van den buik. Deeze vertooning maakte my verlegen, om 'er reden van te geeven. De tweede reis was in *St. George* Gasthuis, in een Man, die ſtierf weinige uuren na 't krygen van een zwaaren ſlag op zyn hoofd, welke van gelyken 't bekkeneel deed breeken. Van deeze twee gevallen, begon ik, onder anderen, over zo vreemde vertooning te giſſen, dat 't eigen kon zyn aan gevallen van gebroken bekkeneelen; en daarom, wanneer ik maar gelegenheid had, onderzocht ik de maag van ieder, welke aan dat toeval ſtierf: maar ik vond verſcheiden, waar in deeze vertooning niet gezien werde. Naderhand ontdekte ik dit zelfde geval in een Soldaat, die gehangen was.

ontbinding, als 't verteerde voedzel gebragt was. — Bezig zynde met dit onderwerp, en daarom in ſtaat van ſchielyker reden te geeven van de verſchynzels, welke eenige overeenkomst 'er mede hadden, en waarneemende dat de half ontbondene deelen van de Maag, enz. gelyk waren aan 't half verteerde voedzel, zo viel 't my onmiddelyk in, dat 't een gevolg was van de Verteering, voortduurende na den dood, dat verder de maag, dood zynde, niet langer in ſtaat was om de kracht van dit *menſtruum* te wederſtaan, 't welk ze zelve had voortgebragt tot Verteering van 't bevatte voedzel. Met dit denkbeeld, begon ik Proefneemingen te doen, om dit Verſchynzel naar wilkeur te doen voortkomen, welke ons kunnen leeren, hoe lang een Dier moet leeven na de voeding, en hoe lang 't dood moet zyn geweest, voor dat 't geopend wordt; en wel boven al, om uit te vinden wat 'er vereischt worde, tot 't verwekken van de grootſte verteerende Vermogens in een levendige maag: dog deeze naſpooringen bragten my in een onbepaald Veld. — Deeze Verſchynzels zetten een groot licht by, aan de oorzaak van de Verteering; ze toonen dat 't geen werktuiglyk vermogen is, noch de toetrekkende kragt van de Maag, ook geen hitte, maar iets 't welk afgeſcheiden word in de bekleedzels van de Maag, en in deszelfs holligheid uitgeſtort, om aldaar 't voedzel tot een beginzel van Dierlykheid te brengen, (*) of om 't zelve gelyk te maaken met den aart van 't bloed. 't Vermogen van dit vocht is bepaald tot zekere lighaamen, byzonder tot de groeijende en dierlyke Ryken; en ſchoon dit *menſtruum* in ſtaat is, om onafhankelyk van de Maag te werken, is 't tog verbonden aan dit Ingewand, om 't by aanhoudenheid voort te doen.

(*) In alle de Dieren, 't zy Vleeſcheetende, of niet, aangaande welke ik Waarneemingen of Proefneemingen deed, om te ontdekken, of 'er al of niet een *Zuur* in de Maag gevonden werdt, vond ik, ('t welk ik in een groote menigte beproefd hebbe), dat 'er ſtandvastig een *Zuur*, in de vochten in dit Ingewand bevat, wanneer ze natuurlyk geſteld waren, waargenomen werdt.

NATUURLYKE HISTORIE DER DUIVEN.

(Volgens BUFFON.)

HEt viel gemaklyk zwaarvliegende Vogels, als de *Hoenders*, de *Kalkoenen*, en de *Pauwen* tot Huisvogels te maa-

maaken; meer kunsts werd 'er vereischt, om vlugger en snelvliegende Vogels te temmen; een laag hok in eene omheinde plaats is genoegzaam om de eerstgemelde te houden, op te kweeken en te doen vermenigvuldigen; toorens, hoogverheevene gebouwen, wel voorzien van buiten en van binnen, in veele hokjes afgedeeld, zyn noodig om de Duiven te lokken, te houden en te huisvesten. Zy zyn geene weezenlyke Huisdieren, als de Honden en de Paarden, geene gevangenen als de Hoenders, maar veel eer vrywillige gevangenen, vlugtende gasten, die zich niet onthouden in de verblyfplaats, welke men hun aanbiedt, dan zo lang zy daar in behaagen schep-pen, zo lang zy daar overvloed van voedzel, eene hun gevallige legerplaats, en alle de gemakken des leevens vinden; wanneer hun iets ontbreeke of mishaage, verlaaten zy dezelve; elders een beter verblyf zoekende: zelfs zyn 'er die bestendig de stoffige en morsige gaten van oude muuren de voorkeur geeven boven de nesten onzer net vervaardigde Duivenhokken; andere vinden meer gevallen in de scheuren en holen der boomen; nog andere schynen altoos de wooningen der Menschen te vlieden, en, door geene middelen, derwaards gelokt te kunnen worden: terwyl men 'er ook, in tegendeel, zulke aantreft, die de Duivenhokken niet durven verlaaten, en gevoed moeten worden rondsom dezelve.

Deeze tegenovergestelde geaartheden, en strydige zeden, schynen wel aan te duiden, dat men, onder den naam van *Duiven*, een groot aantal verschillende soorten begrypt, waar van elk zyne eigene natuur heeft, onderscheiden van andere; en 't geen aanleiding geeft, om dit denkbeeld te versterken, is het gevoelen onzer hedendaagsche Naamlystmaakeren, die, behalven het groot getal van verscheidenheden in elke soort, Vyf Soorten van Duiven tellen, zonder de *Ringduiven* of *Tortelduiven* mede te rekenen. Wy scheiden deeze twee laatstgemelde soorten terstond van de *Duiven* af; dewyl ze in de daad geheel verschillende Vogels uitmaaken, waar over wy, vervolgens, zullen handelen.

Onze Naamlystmaakers geeven deeze Vyf soorten op.

1. de *Hok-duif* of *Tamme Duif*.
2. de *Roomsche Duif* met zestien verscheidenheden.
3. de *Blauwe Duif*, (*).
4. de *Berg-Duif*, met één verscheidenheid.
5. de *Wilde Duif*.

Dee-

(*) *Le Biset.*

Deeze vyf ſoorten maaken ondertuſſchen, myns oordeels niet meer dan ééne ſoort uit, en zie hier het bewys. De *Tamme duif* en de *Roomſche duif*, met alle de verſcheidenheden, ſchoon in grootte en kleur verſchillende, zyn zeker van dezelfde ſoort; naardemaal zy met elkander vrugtbaare Jongen voortteelen, die weder het geſlacht voortzetten. Men moet, derhalven, de *Hok-duiven*, en die van de *Duifhuizen* op het Land, dat zyn de groote en kleine *Tamme duiven*, voor geene twee verſchillende ſoorten aanzien; maar enkel zeggen, dat zy twee raſſen, in eene en dezelfde ſoort, uitmaaken, welks een tammer en volmaakter is dan het ander; desgelyks dat de *Blauwe duif*, de *Berg*-en de *Wilde duif* drie Naamſoorten zyn, die tot één gebragt moeten worden, naamlyk tot de *Blauwe duif*, waar van de *Berg-duif* en de *Wilde duif* ſlegts geringe verſcheidenheden zyn: naardemaal, volgens de toeſtemming onzer Naamlystmaakeren zelve, deeze drie Vogels, bykans dezelfde grootte hebben, Trekvogels zyn, zich te roesten zetten, en dezelfde natuurlyke eigenſchappen bezitten; alleen van elkander verſchillende door de kleuren.

Ziet daar onze Vyf Naamſoorten reeds tot twee gebragt, naamlyk de *Blauwe duif* en de *Tamme duif*, tuſſchen welke twee ſoorten geen weezenlyk verſchil plaats heeft dan alleen, dat de eerſte wild en de laatſte tam is. Ik merk de *Blauwe duif* aan als het eerſte ras, waar uit alle de andere *Duiven* afſtammen, en waar van zy min of meer verſchillen, naar gelange zy, min of meer, onder de beheerſching en beſchikking der Menſchen geſtaan hebben: en, ſchoon ik geene gelegenheid gehad heb, om daar op eene proeve te doen, hou ik my verzekerd, dat de *Blauwe duif* en onze *Tamme duif*, gepaard zynde, zouden voortteelen; want 'er is minder onderſcheid, tuſſchen onze kleine *Hok-duif* en de *Blauwe duif*, dan tuſſchen de groote *Roomſche Duiven*, met welke zy nogthans paaren en voortteelen. Daarenboven beſpeuren wy in deeze ſoort, alle de naderingen van wildheid tot tamheid, deeze doen zich op als in de orde van een ſtamboom, of liever van verbastering.

De *Blauwe duif* komt ons op het onderkenbaarst voor, in de zodanigen onzer wegvliegende *Duiven*, die onze Hokken verlaaten, en zich gewennen op de boomen te gaan zitten: dit is het eerst en zigtbaarst merk van hunne wederkeering tot den ſtaat der Natuure: deeze *Duiven*, ſchoon in den tammen ſtaat opgevoed, ſchoon, in ſchyn, gelyk de andere, gewoon aan een vast verblyf, en van denzelfden aart, verlaaten dat verblyf, verbreeken alle banden van maatſchappy, zoeken

de

de Bosschen op, en keeren, door eene natuurlyke aandrift gedreeven, tot den Natuurstaat. — Andere, blykbaar minder moedig, min stout, hoewel even zeer op de vryheid gesteld, vlugten uit onze Duivenhokken, om eenzaam te gaan woonen, in de gaten van muuren, of begeeven zich, met een klein getal, nae een afgeleegen tooren, en blyven, in weerwil der gevaaren, moeilykheden en behoeften, waar in zy zich genoodzaakt vinden zelve te voorzien, bestendig in die ongemaklyke verblyfplaatzen, geeven daar aan de voorkeuze boven hun eerste verblyf, waar zy gebooren en opgevoed zyn, en alle de zoetigheden der zamenwooninge gesmaakt hebben. Zie daar een tweede nadering tot den Natuurstaat, tot welken zy noit volkomen wederkeeren; nogthans zyn ze nader aan de vryheid, dan aan den staat van Hokvogels. —— De derde nadering is die onzer *Duiven*, welke zich in 't veld in de Duivenhuizen onthouden, en allen bekend zyn, en die, als het verblyf hun aanstaat, het zelve niet verlaaten, of noit vertrekken dan om eene betere dergelyke wooning op te zoeken: zy gaan niet uit dan om zich te verlustigen, en in de omgelegene velden spyze op te zamelen; of is het dat men onder deeze ook vlugtelingen en wegvliegers aantreft, dit strekt alleen ten blyke, dat zy alle de oorspronglyke aandrift niet verlooren hebben, en dat de gewoonte van eenen vryen huislyken staat, in welken zy leeven, dermaate de trekken van hunne eerste natuur niet heeft uitgewischt, of zy kunnen die weder aanneemen. — Maar dus is het niet gelegen, met den vierden en laatsten rang in de orde der verbasteringe: dit zyn de groote en kleine *Hokduiven*, welker rassen, verscheidenheden, en mengelingen bykans ontelbaar zyn, dewyl zy, zints onheuglyke tyden, volstrekt Huisvogels waren; en de Mensch, de uitwendige gedaante volmaakende, tevens de inwendige hoedanigheden veranderd, en het beginzel der vryheid bykans geheel vernietigd heeft. Deeze Vogels veel grooter, veel schoonder dan de gemeene *Duiven*, hebben ten onzen opzigte nog dit voordeel, dat ze vrugtbaarder, vetter en smaaklyker zyn; om alle deeze redenen, worden ze zorgvuldig opgepast, en men zoekt ze te vermenigvuldigen, niettegenstaande al de moeite, welke 'er vast is aan het opkweeken, en de beschikking om van die vrugtbaarheid het meeste voordeel te trekken. Van deeze gaat 'er geen tot den staat der Natuure over, geen zelf zoekt zyne vryheid, zy verlaaten noit de nabuurschap van hun hok, zy moeten ten allen tyde gevoed worden: de dringendste honger kan hun niet noodzaaken, om elders de kost te gaan zoeken, zy zouden veeleer door gebrek aan eeten sterven; gewoon om het

uit de hand der Menſchen te ontvangen, of 't zelve geheel bereid te vinden op dezelfde plaats, leeven zy alleen om te eeten, en hebben geene van die bekwaamheden, welke de behoefte aan alle andere Dieren ſchenkt. Wy mogen, derhalven, deeze laatstgemelde ſoort onder de *Duiven*, als volſtrekte Huisvogels aanmerken, voor altoos gevangen, en geheel van de Menſchen afhanglyk, die ze als gemaakt hebben; Huisvogels zo veel te geſchikter ten onzen dienſte, als ze verder van de Natuur verbasterd zyn.

Eens geſteld zynde dat onze Duivenvlugten gemaakt en met Duiven voorzien zyn, het eerſte en bezwaarlykſte ſtuk, om eenige heerſchappy te krygen over eene ſoort van Vogelen, zo ſchuw, zo vlug, ontdekt men welhaast, dat, onder het groot getal der Jongen, aldaar elk faiſoen voortgebragt, eenigen voorkwamen van de anderen in grootte, gedaante en kleur onderſcheiden. Hier op heeft men de grootſte, de zonderlingſte, de ſchoonſte uitgekoozen, van de algemeene hoop afgezonderd, om ze met meer zorgvuldigheids en in een beperkter plaats op te voeden; de afſtammelingen van de uitgekoozene ſtaaven leverden wederom nieuwe verſcheidenheden op, welke men op nieuw afzonderde, ſteeds de ſchoonſte en beste met elkander paarende. De vermenigvuldiging in groote menigte is de eerſte oorzaak van de verſcheidenheden in de ſoorten: maar het in ſtand houden dier verſcheidenheden, en zelfs haare vermenigvuldiging hangt van den Mensch af: hy moet van de Natuur de op zich zelve ſtaande weezens ontvangen, die het meest naar elkander gelyken, die van andere afſcheiden, zamenpaaren, dezelfde zorge draagen voor de verſcheidenheden, die voorkomen in de talryke voortbrengzelen hunner afſtammelingen, en door deeze aaneenſchakeling van nauwkeurige oplettenheden, kan hy, met den tyd, eene menigte van nieuwe weezens te voorſchyn brengen, welke de Natuur, aan zich zelve overgelaaten, noit zou verwekt hebben.

Indien, derhalven, iemand eene volkomene geſchiedenis wilde opgeeven, en eene breeduitgewerkte beſchryving voordraagen van de *Tamme Duiven*, zou dit min eene Historie der Natuure, dan die van 's Menſchen Kunst weezen. Wy zullen ons, daarom, met de opgave van het voornaamſte en aanmerkelykſte vergenoegen.

De *Blauwe Duif* is de oorſpronglyke tak van het ganſche Geſlacht der *Duiven:* doorgaans heeft hy dezelfde grootte en gedaante als onze *Hokduiven*, doch een zwarter kleur: nogthans doet 'er zich wel eene verſcheidenheid op, in de kleur

en

en in de grootte. Men heeft rede om te vermoeden, dat de oorzaak van die verſcheidenheid onder de *Blauwe Duiven* hervoortkomt van die Duiven, welke, gelyk ik reeds aanmerkte, onze Duifhuizen verlaaten om in 't wilde te gaan leeven; Ook nestelen deeze niet alleen in holle boomen; maar ook in vervalle gebouwen en klooven der rotzen, waarom ze ook *Duiven der ſteenrotzen* genaamd worden; en daar zy hooge landen en 't gebergte beminnen, worden ze van anderen *Bergduiven* geheeten.

Wy moeten hier aanmerken dat de Ouden geene andere ſoort van *wilde Duiven* kenden, dan die de *Grieken* den naam van *Oenas* en de *Latynen* dien van *Vinago* geeven, en geen gewag maaken van onze *Blauwe Duif*, welke des niettegenſtaande de eenige waarlyk *Wilde Duif* is, die den ſtaat van huislykheid niet doorgegaan heeft. Het geen tot ſtaaving van myn gevoelen over dit ſtuk dient, is dus in alle Landen, waar *Hokduiven* zyn, ook deeze *Vinago's* gevonden worden, van *Zweeden* af tot in *Perſie*; terwyl de *Blauwe Duiven* zich niet onthouden in koude Landen, en des Zomers alleen in onze gemaatigde Gewesten blyven. Zy komen by troepen in *Bourgondie*, in *Champagne* en andere Noordlyke deelen van *Frankryk*, omtrent het einde van February, en het begin van Maart: zy begeeven zich in de bosſchen, nestelen daar in holle boomen, leggen, in den voortyd, twee of drie eijeren, en broeden waarſchynlyk voor de tweede keer in den Zomer; in elk broedzel kweeken zy twee Jongen op, en vertrekken weder omtrent de maand November; zy neemen hun koers na 't Zuiden, en begeeven zich waarſchynlyk door *Spanje* na *Africa*, om daar te overwinteren.

De *Blauwe* of de *wilde Duif*, en de *Vinago* of de weggevloogen Duif, die tot den wilden ſtaat wedergekeerd is, zet zich op de takken te roesten, en onderſcheidt zich daar door van de *Muurduif*, die ook onze Duivenhuizen ontvlooden is; doch voor het wederkeeren in de bosſchen ſchynt te vreezen, en nooit op de takken der boomen gaat zitten. Naast aan deeze drie *Duiven*, welke twee laatstgemelde meer of min tot den Natuurſtaat gekeerd zyn, komt de Duif onzer Duivenhokken, de *Veldvlieger*, die ten halven een Huisvogel is, en van zyn oorſpronglyke aandrift nog de hebbelykheid heeft om troepswyze te vliegen; hy heeft den moed, om geheel onafhanglyk te weezen, verlooren; doch andere hoedanigheden verkreegen, die, ſchoon min edel, ons behaaglyker voorkomen. Zy leggen dikwyls driemaal 's Jaars, en de *Hokduiven* wel tien of twaalf maalen; terwyl de *Blauwe Duif* één, of ten hoogſten

twee keeren broedt. Zy leggen met het tusschenverloop van twee dagen, bykans altoos twee eijeren, zelden drie, en kweeken meestentyds twee jongen, 't een een *Duif* en het ander een *Doffer*, 'er zyn 'er veele, en dit de jongste, die maar ééns broeden: het broedzel van den voortyd is altoos veel talryker dan dat van het Najaar: men vindt, althans in onze Lugtstreeken, veel meer jonge *Duiven* in de Duivenhuizen, in de Lente dan in den Herfst. De beste Duivenhuizen, of die waar in de *Duiven* het meeste behaagen scheppen, en sterkst voortteelen, zyn de zodanige niet die naby onze wooningen staan, beter plaatst men ze vier of vyf honderd schreeden van de wooning af, op de verheevenste plek zyns gronds; zy beminnen ongestoorde rust, een schoon uitzigt, vry na 't Oosten, om de straalen der opgaande Zonne te genieten. Ik heb dikwyls gezien, dat de *Duiven* van verscheide Duivenhuizen, in de diepte eener valei gebouwd, voor het opgaan der Zonne uitvloogen, om een Duivenhuis te bekomen op de hoogte gelegen, en zich derwaards begaven in zo grooten getale, dat het dak geheel vervuld was met vreemde *Duiven*, voor welke de eigen bewooners moesten plaats maaken, en zomtyds hunne wooning inruimen. Boven al schynen zy in den Voor- en Naatyd, de aangenaame en verkwikkende morgenstraalen, de zuiverheid der lugt en de hooge plaatzen te zoeken. Ik mag by deeze aanmerking nog eene andere voegen, dat naamlyk, de bevolking van deeze eenzaam staande, en hoog gelegene, Duivenhuizen, veel gemaklyker, en het getal der jongen veel grooter is, dan dat van de andere Duivenhuizen. Ik heb gezien, dat men uit een myner Duivenhuizen, 't welk door zyne gelegenheid, en de hoogte van 't gebouw, omtrent twee honderd voeten hooger stondt dan andere Duivenhuizen, vier honderd paaren jonge *Duiven* haalde; terwyl de andere niet meer dan een derde of vierde gedeelte van dat getal uitleverden. Men moet alleen zorg draagen tegen de Roofvogels, die 't meest op die eenzaam staande en hoog verheevene Duivenhuizen loeren, en niet nalaaten de *Duiven* te ontrusten, zonder 'er nogthans veele van te verscheuren: want zy kunnen 'er geene krygen, dan die zich van de troep verwyderen.

Naast de Duif onzer Duivenhuizen, die slegts half tam mag heeten, komen de *Hokduiven*, die geheel tam zyn, welker voortteeling men zo sterk heeft voortgezet, waar van de soorten zo zeer vermenigvuldigd en vermengd zyn. Wy zullen van de voornaamste en meest aanmerklyke, eene korte beschryving geeven.

De Liefhebbers van *Duiven* geeven den naam van *wilde Dui-*

Duiven aan alle, die op 't Land en in de groote Duivenhuizen leeven; en benoemen de Bewoonders van de kleine Duivenhokken of Vlugten, die niet in 't open veld en verre af vliegen, *Tamme Duiven:* onder deeze zyn groote en kleine, by voorbeeld, de *Tuimelaars* en de *Draijers*, de kleinſte van alle onder de *Hokduiven*, zy zyn ook kleinder dan de *Duiven* der Duivenhuizen, ligter van vlugt en losſer van zwier; doch wanneer zy zich onder de *Veldvliegers* vermengen, verliezen zy de hebbelykheid van draaijen en tuimelen, het ſchynt dat de gedwongen gevangen ſtaat hun 't hoofd doet duizelen, en dit weder te regt komt, als zy hunne vryheid weder verkrygen.

Men heeft 'er die byzonder bekend zyn, onder den naam van *Kroppers*, en welke ſoort zeer veele verſcheidenheden bevat. Alle *Duiven*, in 't algemeen, hebben meer of min het vermögen, om den krop op te blaazen, door 'er lugt in te brengen; men kan 't zelfs doen met hun in den keel te blaazen; doch de *Kroppers* hebben het vermogen, om den krop op eene zo uitſteekende wyze uit te zetten, dat zulks moet afhangen van eene byzondere ſchikking der werktuigen: deezen krop, bykans zo groot als de geheele rest des lichaams, draagen zy ſteeds opgeblaazen, waar door zy genoodzaakt zyn den Kop agterwaards te trekken, en niet voor zich neder kunnen zien; in deezen opgeblaazen ſtaat vallen zy ligt aan de Roofvogels, welke zy niet bemerken, ten prooije: zy worden daarom meer uit liefhebbery, dan om voordeel gehouden.

De *Gemeene Hokduiven* zyn omtrent de helft grooter dan de *wilde Duiven*; het Wyfje heeft veel overeenkomsts met het Mannetje, zy brengen bykans alle Maanden des Jaars Jongen voort; wanneer zy in geene groote meenigte in het zelfde hok zyn. Zy moeten ten minſten, elk drie of vier gaten tot nesten hebben, met plankjes afgeſchooten: want elke *Duif* verdeedigt niet alleen zyn eigen byzonder nest, en vegt met allen die tot het zelve naderen, maar hy ſtelt zich ook te weer voor alle die digt by het zyne, of op dezelfde zyde zyn. — Dus, by voorbeeld, moet men niet meer dan acht paaren *Gemeene Hokduiven* by elkander zetten, in een hok van acht voeten in 't vierkant; Lieden, in deeze kweekery ervaaren, verzekeren, dat zes paaren ruim zo veel zullen voortbrengen; hoe ſterker men hun getal in eene bepaalde ruimte vermenigvuldigt, hoe meer geſchils en ſtryds, en mislukte eijeren men hebbe. Niet zelden worden 'er, onder deeze ſoort *Doffers* gevonden, ten voortteelinge onbekwaam, en ook *Duiven* die noit leggen.

Acht of negen maanden oud zynde leggen zy reeds eije-

ren; doch op het derde Jaar zyn ze daartoe eerst volkomen in ſtaat, en blyven zo tot het zesde of zevende Jaar: naa 't welke het getal der broedzels afneemt, ſchoon 'er zyn die tot in het twaalfde Jaar hier mede voortgaan. Zomtyds leggen zy de twee eijeren in 't verloop van vier en twintig uuren; doch 's Winters beſteeden zy 'er twee dagen toe, zo dat het Jaargetyde verandering maakt, in den tuſſchen tyd van het leggen van elk ey? de *Duif* houdt haar eerſte ey warm, zonder het nogthans geduurig te broeden, dit begint eerst naa het leggen van het tweede; het broeden duurt doorgaans achttien dagen, zomwylen zeventien, en ook in den Winter wel negentien of twintig. De gehegtheid van de *Duif* aan haare eijeren is zo groot, zo beſtendig, dat zy liever de knellendſte ſmerten lydt dan ze verlaat. Men heeft gezien dat eene *Duive*, wier nest al te digt aan de opening van het Hok geplaatst was, de klauwen bevroozen en afvielen, en dat zy, niet tegenſtaande die ſmerte en het verlies haarer leden, bleef broeden, tot dat de Jongen waren uitgekomen.

De *Doffer* onthoudt zich, terwyl het Wyfje broedt, op het naaste nest, en neemt de plaats der *Duive* in, als deeze gaat eeten, en hem roept. Dit broeden van het Mannetje duurt telkens twee of drie uuren, en wordt doorgaans tweemaalen in het etmaal herhaald.

Van de *Kappers*, de *Pagadetten*, de *Roomſche*, *Turkſche* en andere *Hokduiven*, zullen wy niet in 't byzonder ſpreeken; doch wy kunnen niet voorby, met een enkel woord, iets te zeggen van den *Pauwſtaart*, dus geheeten, om dat hy zyn Staart als een *Pauw* kan uitſpreiden, en overeinde zetten. De ſchoonſte van deeze ſoort, hebben twee en dertig pennen in den Staart; terwyl men 'er by de andere Duiven ſlegts twaalf telt; wanneer zy den Staart overeinde zetten, ſtrekt dezelve voorwaards, en daar zy dit doende, den Kop agter uit trekken, maakt deeze den Staart. Zy beeven den gantſchen tyd, dat zy hier mede bezig zyn, 't zy door de ſterke trekking der Spieren, 't zy door eenige andere oorzaak; want men vindt nog andere *Duiven*, die deeze zelfde trillende beweeging hebben; en daarom *Beef-* of *Schudduiven* genaamd worden. Meesten tyds zyn ze door liefdedrift vervoerd, als zy dus met den Staart praalen; doch zy doen het ook wel op andere tyden. Het Wyfje zo wel als 't Mannetje heeft dit vermogen, en behoeft 'er in ſchoonheid niet voor te wyken. Deeze *Duiven* vliegen zo goed niet als de andere, de breede Staart heeft veel windvangs, 't geen hun weg ſleept, en ter aar-

aarde doet vallen. Zy worden meer om de aartigheid, dan voordeelshalve gehouden.

De *Tuimelaar* behoort tot de kleinſte *Duiven*, en heeft zyn naam van de tuimelingen; welke hy in de lugt maakt, even als een lichaam, 't welk in de hoogte wordt geworpen. Hy vliegt zeer ſnel, en hooger dan alle de andere, zyne beweegingen zyn zeer ſchigtig en ongeregeld. Men bedient 'er zich veelal van, om de *Duiven* van andere Duivenhokken te lokken, hy valt niet ligt den Roofvogelen ten prooije.

De *Draaijer*, van 't geraas 't welk hy met de Wieken maakt, die hy zomtyds zo ſterk ſlaat, dat 'er de Slagpennen van breeken, ook wel de *Slaande Duif* geheeten, keert zich vliegende in aardige bogten en wendingen, als hy nederſtrykt.

'Er is nog eene byzonder opmerkenswaardige ſoort, de *Briefdraager* geheeten, van welke men zich bedient om ſchielyk Brieven, eenen verren weg heen te voeren: misſchien zouden andere *Duiven*, op dezelfde wyze behandeld, dit mede doen; men gaat, volgens het berigt van PIETRO DELLA VALLE, 'er dus mede te werk. In de Duivenhokken te *Cairo*, zondert men eenige Mannetjes van de Wyfjes af, welke men opgeſlooten houdt, deeze Mannetjes worden gebragt na de Stad, van waar men Nieuwstydingen begeert; onder den vleugel wordt een ligte brief vastgemaakt, en in den vroegen morgen ſtoot men hem op, naa dat hy wel geëeten heeft, ten einde hy zich onder den weg, om voedzel te zoeken, niet ophoude; hy vliegt rechtſtreeks na het Duivenhok waar het Wyfje is, en legt op éénen dag eenen weg af, dien een Voetganger in zes dagen niet zou volbrengen. Volgens THEVENOT, bedient men zich te *Aleppo* van *Duiven*, die in min dan zes uuren Brieven van *Alexandrie* na *Aleppo* brengen; ſchoon die twee Steden, twee en twintig groote mylen van elkander zyn gelegen.

By de *Grieken* waren de *Hokduiven* reeds bekend, naardemaal ARISTOTELES gewaagt van *Duiven*, die tien ja elf maal 's Jaars broedden, en ſchryft, dat die in *Egypte* het twaalf keeren deeden: wy mogen egter wel vast ſtellen, dat de groote *Duifhuizen*, waar in de *Duiven* ſlegts twee, of ten hoogſten driemaal 's Jaars broeden, ten tyde diens Wysgeers niet zeer in gebruik waren. Hy maakt geen gewag van de verſchillendheden onder de *Hokduiven*, by ons zo bekend, en bykans ontelbaar; misſchien waren ze toen nog maar weinig; doch het blykt dat ze, ten tyde van PLINIUS, vry ſterk vermenigvuldigd waren: hy ſpreekt van groote *Duiven* uit *Campanie*, en van Liefhebbers, die eenen overmaatigen prys be-

ſteedden voor een Paar *Duiven*, en dat ze op de daken hunner huizen Toorentjes hadden, om dit Gevogelte te houden. Alles wat de Ouden, derhalven, ons van de *Duiven* gezegd hebben, behoort veel eer tot de tamme *Hokduiven*, dan tot die onzer Duivenhuizen, de *Veldvliegers*, welke te regt mogen aangemerkt worden, als eene tuſſchenſoort, tuſſchen de *tamme* en *wilde Duiven*, en die in de daad van beider zeden en eigenſchappen hun deel hebben.

Alle hebben zy zekere hoedanigheden, allen gemeen, zugt voor de zamenleeving, verknogtheid aan huns gelyken, zagtheid van aart, kuisheid, dat is te zeggen, wederkeerige getrouwheid, en onverdeelde liefde van het Mannetje en Wyfje; zindlykheid, zorg voor zich zelven, 't geen eene zugt om te behaagen veronderſtelt; de kunst om zich eene bevallige houding te geeven, die nog duidelyker zulks aanwyst; tedere liefdebetooningen, zagte beweegingen, ſchroomagtig trekkebekken, 't welk alleen hartlyk en vuurig wordt op 't oogenblik der genietinge: dit oogenblik zelve wordt gevolgd van nieuwe begeerten, nieuwe byeenvoegingen, even gepast toegaande, even gevoelig; een altoos brandend liefdevuur, een beſtendige trek, en een ſteeds ſtandhoudend vermogen, om 'er onophoudelyk aan te voldoen: geene kwaadaartigheid, geen wederzin, geen ongenoegen; den ganſchen leeftyd beſteedende in den dienst der Liefde, en het opkweeken der Jongen; alle de moeilyke verrigtingen gelykerhand verdeeld; daar de *Doffer* in de Moederlyke zorge van de *Duif* deelt, dekkende geregeld, op zyn beurt, de Eijeren en de Jongen, om de last zyner gade te verligten, en die gelykheid onder hun ſtand te doen grypen, van welke het geluk aller duurzaame vereenigingen afhangt.

KORT

KORT BERIGT
VAN DE ONTLEDING EENS
JONGEN ELEPHANTS,
DOOR DEN HEER
PETRUS CAMPER.

DE verſchillende en dikwyls tegengeſtelde beſchreivingen der inwendige, zoo wel als uyterlyke deelen van den Elephant, hebben my lang doen reikhalſen, om dit zeldzaam Dier te ontleden. Ik verkreeg eyndelyk daar toe gelegenheid, door de gunst van Zyne Doorl. Hoogheid onzen Erfſtadhouder, in welkers Diergaarde den 16 January 1774, de jonge Mannetjes Elephant geſtorven was. Zyne Doorl. Hoogheid ſtont toe, dat het doode Dier, op myn verzoek, my te Franeker zoude gezonden worden; waar in my de Heer VOSMAER behulpzaam was, op dat ik met meer gemak, en nauwkeurigheid, de Ontleding zoude konnen verrigten. Het vriezend Weder belettede nogthans de ſpoedige overkoomſte; zoo dat ik dit vreemd Gedierte, niet voor den 2 Febr. ten mynen huyze ontfing. Dit tydsverloop hadt echter geene ſchade veroorzaakt, alleenlyk was de Opperhuyd hier en daar los geworden, voor het overige was het Dier even friſs, als of het ſlegts een dag te voren geſtorven was.

Van den 3 February tot den 21, heb ik aan de Ontleding gearbeid, zonder dat de reuk my hinderlyk geweest is; alleen wierd ik, vooral 's morgens, koomende in myne Ontleed-Kamer, die klein was, eenen ſterken Muskusreuk gewaar, aan welken ik ſchielyk gewoon wierd. Het vleesch bedierf niet meer, dan dat van andere Dieren. Vervolgens heb ik het geraamte in zyne banden gemaakt, naa dat het 14 dagen in het water uytgetrokken was; ook onder die bewerking was de reuk draagelyk, of ſchoon de oppervlakte, nu aan de lucht bloot geſteld, grooter, en de Dampkring, wegens het naderend Voorjaar, warmer geworden was.

Noodig oordeelde ik dit 'er by te voegen, om dat veelen in de verbeelding zyn, dat dit Dier ſchielyker dan anderen verrot; 't welk in de heete Landen waar kan zyn, dog hier heb ik geen verſchil daar in beſpeurd.

Het moejelykſte was, dit zwaare Schepzel naar mynen willekeur te ſchikken, 't gene ik met dubbele Katrollen aan den

Zolder vastgemaakt, nogthans vry gemakkelyk deed, te meer om dat ik het op eene Rolwagen geplaatst hadde.

De dagen kort zynde, had ik slegts weinige uuren, die de bewerking begunstigden, en de avonden liepen ras henen met het onderzoek der Ouden, zoo wel als der nieuwere Schreivers, en met het maaken der uytleggingen op de Tekeningen, die ik van de meest aangelegene deelen maakte, waar van ik aan het eynde deezes Berigts, eene opgaave mededeelen zal.

Inzonderheid heb ik ARISTOTELES, GALENUS, PAUSANIAS, STRABO, ÆLIANUS, OPPIANUS en PLINIUS geraadpleegd; en onder de nieuwe Schreivers MOULINS, BLAIR, DU VERNOI en PERRAULT. Het voornaamste immers, wat DE BUFFON en D'AUBENTON, omtrent het Ontleedkundige voorgesteld hadden, was uyt de opgenoemde ontleend. De Naamlyst-Schreivers gelyk als LINNÆUS, KLEIN, BRISSON en dergelyken, schreeden my toe, niets opmerkingswaardig te bevatten. Verscheidene goede dingen heb ik by ALDROVANDUS, JOHNSTON en GESNER gevonden; dog niets zonderlings by den zoo zeer geroemden EDWARDS.

Ik hebbe my veel moeite gegeeven, om de Ontleedkundige waarneemingen van GILLIUS en de WILDE magtig te worden; dog daar in niet mogen gelukken, buyten het gene T. KLEIN van den laatsten medegedeeld heeft in *quadruped. Hist. Nat.* pag. 37.

De Afbeelding der uyterlyke gedaante van den Elephant is, durf ik zeggen, by allen zeer gebrekkig, die van PERRAULT en die van EDWARDS zyn daarom te meer berispelyk, om dat zy gelegenheid gehad hebben dit Dier lang te zien, en wel af te maalen. Die van DE BUFFON is niet beter; dog verschoonelyk, om dat zy naar een bootzeertzel gemaakt is.

In den Jaare 1769 heb ik gelegenheid gehad, den jongen Mannetjes Elephant in 's Prinsen Diergaarde af te tekenen, en in Bas-relief naa te bootzeeren. Dit bootzeertzel is, volgens het oordeel der Kenners, vry wel geslaagd, ik heb eenige weinige afgietzels daar van aan eenige myner goede Vrienden gegeeven, en een geschonken aan de Teken-Akademie te Amsterdam, welke de Liefhebberen in staat zal stellen, om 'er van te oordeelen.

De Beroemde Heer VOSMAER zal, onder zyne uytmuntende Verhandelingen over de voornaamste Dieren, uyt 's Prinsen Heerlyke Verzaameling, binnen kort, de Natuurlyke Historie van dit Dier uitgeeven, en daar by de Aftekening geeven van deszelfs uyterlyke gedaante, welke ik voor Zyne Wel Edl. vervaardigd hebbe.

§. 1.

§. 1. In de twee levendige Elephanten, die ik gezien hebbe in den Jaare 1769 op het Kleine Loo, en in 1773 te Harlingen (*a*), heb ik geene openingen konnen ontdekken, tusſen den buytenſten ooghoek, en het Oor, zelf waren deeze gaten voor my onzigtbaar in het doode Dier; zoo klein, en zoo verſchoolen leggen dezelve in de rimpels van het vel, op die plaats. Dog eindelyk het vel afneemende, om de Spieren enz. te bereiden, vond ik de Klier, die zeer wel door PERRAULT *Mem. pour ſervir à l'Hist. Nat. des Animaux*, p. 534 beſchreeven en afgebeeld is, Pl. 82 Y. Z.

Buyten STRABO heeft niemand van deeze openingen gewag gemaakt. *Geogr. Lib.* 15. Edit. Amſt. 1707. p. 1031. *Mari coitus tempeſtivus eſt, ubi domi detentis ſævire occipit, tunc enim pingue quiddam emittit per* Spiramentum, *quod ei ſo eundum tempora eſt*, fœminæ cum hic idem meatus apertus fuerit.

In den onzen, een Mannetje, waren zulke openingen, en in die van PERRAULT, een Wyfje, van gelyken; zoo dat STRABO dit zeer wel bepaald heeft. PERRAULT heeft de buys zelve, dat is, haaren loop door het vel niet verbeeld, ook niet haare uytwendige opening; maar wel beſchreeven, p. 534. EDWARDS zelf heeft dit verzuymd. *Glanures* Pl. 22.

De openingen in den onzen lieten ſlegts toe, eene kopere pyp van $\frac{1}{16}$ duyms middellyn.

§. 2. Het Oog heeft aan het bovenſte lid, zeer lange en zeer dikke hairen, onder zeer kleine, die naulyks zigtbaar zyn, zoo dat ARISTOTELES my toeſchynt wel gezegd te hebben, *Hist. Nat. lib.* 2. C. 8. Edit. *Du Val* p. 783. dat, behalven Menſchen, geene Viervoetige Dieren aan het onderſte ooglid hairen hebben; of ſchoon PERRAULT hem daar over p. 513 berispt. D'AUBENTON merkt op, dat de hairen van het onderſte Ooglid 8 duymen lang waren, en van het opperſte $1\frac{1}{2}$ D. p. 103. *Tom. XI.* van de *Hist. Nat. de* M. DE BUFFON; in den onzen, en de twee door my te voren gezien, waren boven groote, en beneden kleine, Ooghairen.

PERRAULT heeft het wenkvlies, en zyne twee byzondere Spieren pag. 534 zeer wel beſchreeven; dog hy ſpreekt van Klie-

(*a*) *T. O. Tennant*, met een Wyfjes Elephant, welke omtrent 5 Jaaren oud was, naar Hamburg ter Zee reyzende, kwam in het midden van October *te Harlingen* in de Haven, en bleef daar eenige dagen.

Klieren, die traanen afkleinzen, en van eene onderſte, welker buys de wydte van een ſchreifpen zoude hebben pag. 533, welke ik niet gevonden hebbe.

Onderwylen zwygt hy, dat 'er geene traanpunten zyn; althans aan geene der beide oogen, heb ik die gevonden, ook geene traanpyp, zelfs in het been geen ſpoor van zulk eene opening.

Ik bewaare nog het Oog in zyn geheel met de Oogleeden, om dit alles te bevestigen.

De ronde ſpier van het Oog is onder ongelyk veel zwaarer en breeder dan boven; zoo dat het Dier met het onderſte ooglid meest wenkt.

§. 3. De Staart is zeer lang en rond; dog aan het onder-eynde platagtig, 't gene van weinigen waargenoomen is, de randen van dit platagtige zyn voorzien van lange borſtels, zoo evenwel, dat die langs den eenen rand driemaal hooger loopen dan langs den anderen, die naar buyten gekeerd ſtaat.

Op deeze wyze was de Staart van den Elephant, die 1769 op het Klein Loo was, en alzoo is de Staart van een zeer jong opgezet Elephantje, in het Natuur-Kabinet te Leiden.

PLINIUS zegt *Nat. Hist. Lib.* VIII. T. I. Edit. *Harduini*, p. 435. *Setarum nullum tegumentum, ne in cauda quidem præſidium abigendo tædio muscarum.* HARDUIN zoekt dit dus uyt te leggen, dat de Staart daar toe te kort is; dog te onrecht, want de Staart loopt tot de hielen van het Dier, en deeze zyn laag by den grond: zoo dat de Kwast den grond byna raakt. Dan in meest alle Elephanten zyn deeze hairen afgeſleeten, gelyk ook in deezen, dien ik ontleedde, of ſchoon de wortels 'er van duydelyk, even als in den voorigen loopende, konden gezien worden.

PERRAULT zegt alleenlyk, dat 'er eene Kwast is aan den Staart p. 507; maar hy heeft het verſchil, en den loop van deeze borſtels niet opgemerkt.

Het ligt afſlyten van deeze hairen; gelyk ook in die ik te Harlingen gezien hebbe, is de waarſchynelyke oorzaak, waarom en PLINIUS, en alle de Ouden in hunne Munten, deeze Kwast niet afgebeeld hebben, 't welk men voornamelyk bevestigd kan zien, in het uytmuntend Werk van CUPERUS, over de Elephanten. PLINIUS heeft waarſchynlyk, nimmer, die Dieren met aandagt beſchouwd, en HARDUINUS alleenlyk de Penningen der Ouden, en de Afbeeldingen der hedendaagſche, geraadpleegd, die hier in allen even gebrekkig zyn, en den Staart niet alleen zeer kort, maar zonder Pluym, afſchilderen.

§. 4. ARISTOTELES zegt: *Lib.* 2. C. 1. *ib.* p. 777. E. *Ele-*

pha-

phas digitos numero quinque indiviſos habet, leviterque discretos, crura priora multo posterioribus longiora, & malleolos posterioribus imis cruribus posſidet. PERRAULT, ib. p. 508. meldt, dat de zyne ſlegts drie Nagels hadde, en dat, die te Parys vertoond wierdt, van vier aan beide de voeten voorzien was; dog dat zy in der daad vyf vingeren hebben aan beide de voeten, zoo als ARISTOTELES hadt opgemerkt.

Dog dit is niet wel gezien, want aan de beide Voorpooten zyn vyf vingers, en even veele nagels; en aan de Agterpooten vier. Niet om dat het getal der nagels verſchilt, gelyk D'AUBENTON vermoedt p. 102; maar om dat men 'er geene behoorlyke acht op geſlaagen heeft. Want BLAIR, *Phil. Transact. abridg'd. by Badham Vol.* V. p. 348. No. 326, ſchreift den Voorpoot *zes*, en den Agterpoot *vyf* vingeren toe. Deeze is misleid door de lange Steunbeenderen, welke in alle de Pooten agterwaarts ſtaan, om den zool te ſteunen en het vet, of liever om te beletten, dat de trekkers niet gedrukt worden door de zwaarte van het Dier.

D'AUBENTON heeft de vyf nagels aan den Voor- en vier aan den Agterpoot zeer duydelyk afgebeeld en beſchreeven: SEBA *Tom.* I. *Tab.* III, heeft p. 176, in het Jong door hem beſchreeven, het zelfde getal aan beide de voeten bevestigd. DE WILDE heeft, volgens het getuigen van T. KLEIN *Quadrup. H. Nat.* p. 37, het zelfde opgemerkt, met deeze byvoeging: dat de zool van den Voorvoet rond, en van den Agtervoet kleiner niet alleen, maar langwerpig rond was; even als ik dezelve in den onzen gevonden hebbe.

Van deeze Nagels komt af een zool, even als by de Kameelen en Dromadarisſen, die wanneer het Dier niet veel loopt, of gedwongen ſtaat, zeer ongeregeld uytwasſen, gelyk in dien van PERRAULT gezien kan worden. Deeze zool heeft geene overeenkoomst met den ſchoen van het Paard, gelyk LINNÆUS *Gen.* 5. p. 48. *Syst. Nat.* Edit XII, meent.

De Nagels zyn gemeenlyk naar binnen gekeerd, en op die wyze ſlyten zy af, even als in den Land-Schildpad.

ARISTOTELES heeft ook gelyk, dat de Voorpooten langer zyn, dat is, by het levendig Dier langer ſchynen, dan de agterſte, om dat het vel van den agterſchenkel zig ſchielyk vereenigt met den buyk. OPPIANUS heeft dit ook overgenoomen p. 325, en PERRAULT geeft 'er goede reden van p. 503.

De Elephant heeft daar en boven ankels, gelyk ARISTOTELES zeer wel, en PERRAULT p. 505 zeer kwalyk, uytgelegd heeft, als of *σφύρον* betekenen zoude den bal van den voet, daar

daar het afſtammende van σφῦρα, *malleus malleolus*, of ankel te kennen geeft.

De buytengewoone zwaarte van den Kop is oorzaak, dat het zwaartenspunt genoegzaam in den lyn der Voorpooten valt, die ook daarom even als in de Kameelen veel dikker en grooter ballen of zoolen hebben, dan de agterſte pooten.

§. 5. Over de plaatſing der Mammen, is by de Natuurkundigen geen minder verſchil. ARISTOTELES merkt zeer duydelyk op, *Lib.* 2. *C.* 1. p. 778 en 780, en vervolgens *Lib.* IV. C. X. p. 1035. *Van het verſchil der plaats van de Mammen in de Dieren handelende*, dat zommige die voor aan de Borst tot twee in getal hebben, maar dat de Elephanten dezelve hebben, ſub armis *tam mares quam fœminæ*, en wel zoo, dat zy zyn *per quam exiguæ, nec pro corporis vastitate, ita ut eas a latere conſpicere propemodum nequeat.* Dat *ſub armis* is in het ſtaande Dier onder de armen, of zoo als wy zeggen, onder de oxelen. Indien de Elephant gelyk de Menſchen overeynde ging, zoude de plaatſing der Mammen niet verſchillen; thans worden zy gedekt, als men het Dier van ter zyde ziet, doch in het Wyfje, van my te Harlingen gezien, waren zy vry groot, ofſchoon het Dier naulyks 5 jaaren oud was, en de tepels vry lang: in het Mannetje, door my ontleed, zeer klein.

ÆLIANUS heeft in zyne *Hiſt. Anim.* door *Gronovius* te London, in 1774 uytgegeeven, *Lib.* IV. *C.* 31. p. 204, het zelfde gezegd.

§. 6. Dan van meerder gewigt is het onderzoek, of het jong met den ſnuit, of met den bek zuigt. ARISTOTELES zegt zeer duydelyk, *Lib.* 6. *C.* 27. p. 883. *pullus editus* ore ſugit non promuscide. ÆLIANUS van gelyken, *pullus ſtatim ac natus est ore ſugit.* GILLIUS, zonder dat ik weet op wat grond, is mede van dat gevoelen. Dog PERRAULT p. 510, ſpreekt dit zeer ſterk tegen, en ook DE BUFFON ib. p. 59; maar waarom? om dat de Tepels klein zyn, en verſchoolen liggen; beide is waar in jonge Dieren, maar in jonge Dieren is de Snuit ook zeer klein, en zeer onbekwaam om den tepel te omvatten. Niemand van onze hedendaagſche Natuuronderzoekers heeft dit zuigen gezien, niemand heeft eene Moeder-Elephant gezien: men wil alleen ARISTOTELES tegenſpreeken, of iets konſtigers in de Natuur vinden.

De kleinheid der Tepels kan geene rede zyn, om dat wy niet dan zeer jonge Elephanten gezien hebben, en dus even ongerymd oordeelen zouden, als iemand die uyt de Tepels van onze kleine meisjes van 3 of 4 jaar oordeelen wilde, dat

dat aangemerkt de grootheid van den mond in de nieugeborene kinderen, het onmogelyk zoude zyn, aan die kleine tepels te zuigen? even als de Borst van eene zuigende Vrouwe van die van een kind verſchilt, even zeer moeten deeze deelen in de Elephanten verſchillende zyn.

De kleinheid is dan geen beletzel, de mond van het jong kan het ook niet zyn; want het Dier wordt zonder tanden geboren, gelyk ARISTOTELES, *Lib.* II. *C.* V. p. 783, zeer wel aangemerkt heeft, *ſtatim cum natus est Elephantus dentes molares habet, quamquam grandes illos non illico perſpicuos obtinet*, daar en boven kreigt het geene tanden uytwendig zigtbaar, dan als het 3 of 4 jaaren oud is, op welken tyd het voorzeker niet meerder zuigt, althans niet behoeft te zuigen, en wel te minder, om dat het aanſtonds met de kiezen geboren wordt. De meeste die de jonge Elephants-vellen opzetten, plaatzen aanſtonds tanden in den bek, om, zoo als zy het noemen, beter figuur 'er aan te geeven, even als de Tekenaars in hunne boeken doen. Doch dit misleid de Natuurkundigen: gelyk in de afbeelding van EDWARDS te zien is.

De jonge Elephant kan met zyne tong den tepel zeer wel drukken tegen zyn gehemelte, want dat loopt, tot daar de tanden in het vervolg te voorſchyn koomen; zyn onderlip en mond zyn los en ruym genoeg om den tepel te omvatten, en dus uytwendig de lucht af te ſluyten, waarom zoude het jong dan niet konnen zuigen? voorzeker beter dan onze Kinderen, om dat het Dier zyne neusgaten volmaakt ſluyten kan, 't gene onze kinderen niet konnen doen. Voeg hier by, dat het van vooren ruymte genoeg heeft om by de Tepels te komen van de Moeder, althans immer zoo gemakkelyk als de Volens by die van de Merry, om dat de Mammen by deeze Dieren zeer klein zyn, en diep verſchoolen liggen.

De weinige en verkeerde kennis, die de meesten gehad hebben van het zamenſtel der Gorgels in den Elephant, heeft hun doen dwaalen, en die dwaaling heeft aan den geestryken DE BUFFON gelegenheid gegeeven, om door zyne uytlegging ib. p. 59 de Natuur te verheerlyken.

De Elephant moest naderhand met den Snuit drinken, en daarom moest hy 'er ook mede zuigen! Hy heeft 'er niet op gedagt, dat zelfs de oude Elephanten zig badende met den Bek het water opſlorpten.

Ook is de redeneering ongegrond, want hoe komt het, dat een Lam, een Kalf, een Reetje niet herkaauwen, zoo lang zy

zy met melk gevoed worden, en dan onmiddelyk herkaauwen, zoo dra zy gras gegeeten hebben.

§. 7. ARISTOTELES heeft den Tong van den Elephant zeer wel beſchouwt, want *Lib.* II. *C.* VI. p. 783 C. zegt hy: *Elephantus linguam perquam exiguam habet, atque interius poſitam, quam in cæteris ſit, ita ut vix eam videre poſſis.* Dit is zoo waar, dat ik nog in den Elephant op het kleine Loo, in 1769, noch in dien te Harlingen, offchoon ik dikwerf en lang den Bek liet open houden, den Tong, dat is den punt los, of uytſteekend gezien hebbe. Zelfs dagt ik, dat zy misſchien geenen losſen tong hadden, gelyk de Koejen, enz. om dat zy met den Snuit het eeten in de Keel ſteeken konden.

Dog het doode Dier overtuigde my ſchielyk van het tegendeel; nogthans ſchynt 'er ARISTOTELES in den eerſten opſlag even eens over geoordeeld te hebben. Maar PLINIUS zegt ibid p. 623, 20. *lingua lata Elephanto præcipue*; dit verwonderde my. De Uytleggers naaziende vond ik dat PINTIANUS meende, dat het moest zyn *per exigua*, zekerlyk om dat ARISTOTELES het aldus bepaald hadde. PLINIUS onderwylen ſpreekt §. LXV. p. 623, van de verſcheidenheid en plaatſing van den Tong in veelerleije Dieren, *linguæ non omnibus eodem modo: tenuiſſima ſerpentibus.* — *Ranis prima cohæret, intima abſoluta a gutture.* — *Quibusdam inſectis intus lingua ut formicis. Ceterum* lata Elephanto præcipue, *reliquis in ſuo genere ſemper abſoluta.*

Wanneer men voor *lata* las *alta*, dat is, *alte ſita* diep gelegen, gelyk ARISTOTELES zegt, *interius poſita*, was misſchien de zin duydelyker, want dan kwam de geheele beſchreiving, met die van ARISTOTELES, dien hy meest woordelyk naavolgt, geheelyk overeen. En PLINIUS gaf te gelyk te kennen, dat de punt van den Tong, voor, los was, en niet als in de Kikvorſchen, voor, vast, gelyk die ſchynt als men het beest in den bek ziet.

PINTIANUS wil dat men 'er by zal voegen. Veterinis *latæ Elephantis* perexigua, op die wyze voegt hy 'er twee geheele woorden in, en wel zulke, waar van het eerſte niet waar is, want in de Kameelen, Paarden en Oſſen, is de Tong niet breed, maar ſmal, en even als in de Elephanten.

Myne gisſing wil ik echter niet opdringen, offchoon zy den Grooten Taal- en Dichtkundigen Hoogleeraar SCHRADER, niet onaanneemelyk toeſcheen, en wel te meer om dat DRAKENBORG en OUDENDORP met veele voorbeelden getoond hebben,

ben, dat *altus* en *latus* dikwils in de handſchriften verwisſeld gevonden worden.

§. 8. Als ik de Keel en het Strotten-hoofd ontleedde, vond ik beide als in alle viervoetige Dieren van dit ſoort, dog den klap kleiner, evenwel volmaakt ſluytende de opening van het Strotten-hoofd, die naar de luchtpyp gaat; ook een kraakbeen in den klap, maar dunner en zoo ſtevig niet als in Paarden, en zulke Dieren. De ſlikking geſchiedt derhalven op de zelfde wyze, de klap heeft in tegendeel grooter ſpier om geopend te worden, dan ik ooyt in anderen gevonden hebbe.

BLAIR heeft dit geheel en al verward beſchreeven, p. 305. want hy ſtelt eenen weg naar de maag by den wortel van den Tong, zonder boven en agter over het Strotten-hoofd te gaan; ook ontkent hy den klep, ib. 306.

PERRAULT heeft dit naukeuriger naagegaan, en zeer wel beſchreeven.

Ik begreipe niet, hoe zommige, en inzonderheid DE BUFFON, ib. p. 58, willen, dat de Elephant met den Snuit het eeten en drinken juist brengt tot agter in de keel, en wel tot aan den wortel van den Tong; want als het Dier ſlokt, moet het zoo wel, als wy, het Strotten-hoofd naar den Tong, en den Tong naar het Strotten-hoofd met geweld beweegen, en teffens met het ſlappe verhemelte, en het bovenſte der keel, de ſpyze en drank nederwaarts perszen, het welke onmogelyk is, wanneer men ſtelt, dat hy het voedzel zoo diep brengt.

§. 9. Over de Kiezen en Tanden hebben de meesten zeer twyffelagtig gehandeld: genoegzaam allen hebben zeer jonge Elephanten gezien, en deeze hebben zoo wel aan de onder- als bovenkaak vier Kiezen, of agt in het geheel; doch vermits 'er vier afvallen, zoo bleiven 'er vier over in den bejaarden ſtaat. In den kop, dien ik bezitte van eenen Aſiatiſchen of Ceylonſchen Elephant, zyn 'er in de Onderkaak onwederſpreeklyk twee, dog in de Bovenkaak zyn twee groote; één wisſelkies is reets weggevallen aan de ſlinkerzyde; die van de rechterzyde is 'er los by; dus in het geheel vyf.

TENZELIUS heeft van gelyken in eenen grooten kop onder den grond gevonden vier Kiezen aan de Bovenkaak: de Tanden waren 8 voeten lang, zoo dat dit Dier vry oud geweest is, evenwel niet volwaſſen; want in de Heupbeenderen zaten de Epiphyſes van het Deijebeen. Zie LOWTHORP'S *Abridgmt. Vol.* II. p. 437. §. 37.

PERRAULT telt mede vier Kiezen, p. 544, zoo wel als

BLAIR ib. p. 321, in de beide Kaaken. Het jonge Dier door my ontleed, hadt mede vier in beide, zoo dat de meesten, doch de Jongen alleen, agt Kiezen hebben.

ARISTOTELES zegt van gelyken: *Elephanto dentes ἐφ ἑκάτερα id est ἐπι* in alterutra, *utrinque quatuor, quibus cibum conficit atque in farinæ speciem molit, duo præterea prægrandes. Cap.* V. *Lib.* II. p. 783. Het welk PLINIUS dus overgebragt heeft: *Elephanto intus ad mandendum quatuor dentes, præterque eos, qui prominent. Lib.* XI. C. LXII. p. 621, 622. en myns oordeels te recht aangemerkt, dat in de ouden niet meer dan vier in het geheel gevonden worden.

De groote Tanden, de *exsecti*, de Slagtanden, noemen, PAUSANIAS *Lib.* V. *C.* XII. p. 404. Ed. Lips. 1696; ÆLIANUS. *H. Anim. Lib.* XIV. *C.* V. p. 768; gelyk ook OPPIANUS *de Venat. et Piscatu. Op. Ritterhusii*, 1697. *Lib.* 2. *Cyneg.* p. 490, Horens, en meenen dat men die verkeerdelyk Tanden heeft geheeten: alzo zy even als horen zagt gemaakt en gevormd konnen worden, en afwiszelen, gelyk PAUSANIAS en ÆLIANUS duydelyk melden; de laatste inzonderheid, dat zy alle tien jaaren, even als de Harten elk jaar, de horens afstooten en vernieuwen. Hy voegt 'er by, dat zy ze in den grond begraaven, enz. p. 770.

PERRAULT, ib. p. 512, oordeelt met OPPIANUS, dat deeze Tanden in der daad Horens zyn, om dat het been, zoo hy meent, daar zy uyt voortkoomen, van alle andere beenderen verschilt, waar uyt de Tanden groejen.

Deeze verzeekering van PERRAULT is niet gegrond, want het zyn de waare voorste Kaakbeenderen, die wel in alle de viervoetige Dieren, in de Aapen, en Orang-Outang zelven, de Snytanden alleen bevatten; dog by den Elephant ontbreeken deeze Snytanden, zoo dat nu deeze beenderen de waare slagtanden bevatten. Daar en boven maaken zy het voorverhemelte uyt, en daar zyn in de middellyn, die door de centers deezer twee groote Tanden heen gaat, de twee *foramina incisiva*, gelyk by de meeste viervoetige Dieren, en in de menschen, welke tot in den bodem der neusgaten, ter zyde van het *septum*, doorloopen. De twee Tanden zyn derhalven geene horens, maar om het beenswille tanden, behalven dat de horens in de meeste Dieren, of om eenen beenigen stronk groejen, gelyk in Ossen, Bokken, Rammen, Gazellen, of op eenen platten stoel, gelyk in de Harten en Rendieren, of wel op eenen breeden stoel, waar onder een zagte Stoffe legt, gelyk by den Rhinoceros.

§. 10. Behalven het Mannetje, door my ontleed, zyn 'er slegts

ſlegts twee met eenige beſcheidenheid beſchreeven: een door MOULINS, welke BLAIR ib. *Abridgmt. by Badham. Vol.* V. p. 298, zoo verward opgeeft, dat men 'er niets van begreipen kan: het zoude by voorb. geene *veſiculæ ſeminales* hebben, de Ballen zouden in het *perinæum* liggen, en daar uyt zoude het voortteelings vogt onmiddelyk door onzigtbaare buyzen in de ſchaft koomen, enz. het ander door DU VERNOI, *Act. Petropol. Tom.* II. 1727. p. 372, dog deez heeft alleen het Teellid, by het Schaambeen dwars afgeſneeden, ontleed.

Het Teellid, de Ballen, Zaadafleiders, Zaadbuysjes, *proſtata*, het *Virumontanum* enz. heb ik even als by andere Dieren geſteld gevonden; dog de Ballen binnen den Buyk en het Teellid van *Twee Spieren* voorzien, die van den voorkant van het Schaambeen afkoomſtig, ſchielyk in eenen trekker uytloopen, welke langs den rug van het lid gaat, en zig in het hoofd inſiegt. Deeze twee Spieren brengen voorzeeker het lid, als het ſtyf ſtaat, voorwaards, en zy zyn geene *Erectores* gelyk DU VERNOI gemeend heeft; want behalven deeze heeft de Elephant de Erectores gelyk alle andere Dieren.

Deeze geſchiktheid toont overvloedig, dat het Dier niet agteruyt, maar voorwaarts watert, even als de Paarden, en ook zoo verzaamelt.

Behalven dat ik door den Heere VOSMAER onderrigt ben, dat het Mannetje, door my ontleed, altoos vooruyt waterde, is het zeker, dat ARISTOTELES *Lib.* II. *C.* I. p. 781, den Elephant niet telt onder de *retromingentia*, of agteruyt waterende Dieren.

Evenwel verzekeren allen, dat het Dier niet alleen agteruyt watert, maar ook agterwaarts verzaamelt, niet tegenſtaande ARISTOTELES zeer duydelyk zegt, *ſubſidit femina, clunibusque ſubmiſſis, inſiſtit pedibus ac innititur, mas ſuper veniens comprimit, atque ita munere venereo fungitur. Lib.* V. *C.* II. p. 834. E.

Hoe komt het dan, dat allen het tegendeel verzekeren? gelyk BLAIR ib. p. 299, en zelfs DU VERNOI, die voor rede geeft, dat zy de Ballen van binnen, en niet in een zak buytenwaarts hangende hebben. DE BUFFON gaat op eene losſe giſſing p. 62 voort, zonder de deelen in beide de geſlachten onderzogt te hebben.

Het is wel waar dat ARISTOTELES zegt, ib. p. 781: *Genitale equo ſimile habet, ſed parvum, nec pro corporis magnitudine.* Dog dit ſpreekt DU VERNOI met rede tegen, om dat het Teellid, welk hy ontleedde, 2½ voet omtrek hadde by het

Schaambeen, 1½ voet in het midden, 10½ duym by het hoofd; ook was het, ſchoon afgeſneeden by het Schaambeen, 6 voeten en 10 duymen lang en woeg 80 ponden, offchoon het Dier ſlegts elf jaaren oud was, p. 373.

Het is dan nog *retromingens*, nog *retrocoeuns*, offchoon allen dit van elkanderen, zonder onderzoek, of geleegenheid tot onderzoek, overgenoomen hebben.

ARISTOTELES heeft zeer wel de ligging der Ballen gekend, *testes non foris conſpicuos, ſed intus circa renes conditos habet*, ib. p. 781, waar van GILLIUS iets ſchynt geweeten te hebben, *Elephantogr.* p. 19. col. 2, van *Hartenfelts*. Ik heb ze daar mede gevonden, en wel zo vast gehegt door het *peritonæum*, dat zy nooyt uytwaarts rollen konnen. Zy hadden appendices, als kleine omenta; die vry lang waren. De Zaadvaten zyn zeer kort, en daar zyn geene ringen in den buyk om de Ballen door te laaten.

DU VERNOI p. 377. ib. verzekert, dat hy in den Waterweg geen *Verumontanum* heeft gevonden: ik in tegendeel even als in andere Dieren; ook heb ik dit deel niet alleen afgetekend, maar in voorloop bewaard.

§. 11. De Snuit van den Elephant naaſpoorende, vond ik, dat BLAIR p. 290 en 312, zeer gedwaald hadde; hy ſtelt immers twee Spieren, loopende ter zyde van de breede Halsſpier, dun in haar begin, dringende tusſchen het Jukbeen en den Hersſenpan, vast gehegt aan de Slaapſpier; vervolgens onder langs den Gehoorweg, halverweg het Ooghol, naar het opperſte gedeelte van het Voorhoofd, om aldaar een gedeelte te maaken van den ſnuit. Daer naa ſpreekt hy van twee andere Spieren van het Borstbeen afkomſtig en onder het Jukbeen loopende; eyndelyk van een paar Spieren koomende van den Nek, en voortgaande over het Voorhoofd tot den Snuit. p. 291.

Deeze beſchreivingen zyn geheel en al verkeerd, de Spieren, die den Snuit beweegen, koomen af van het Voorhoofd, en de Neusbeenderen van den voorrand van het Ooghol; een trekker koomt af van het Jukbeen, een gedeelte, om de Tanden loopende, vereenigt zig met de ronde Spier van den mond, terwyl het onderſte van de Voorkaak de Spieren geeft, welke den platten kant van den Snuit uytmaaken.

De twee Spieren die van het Borstbeen koomen, door BLAIR aangehaald, hegten zig in het Jukbeen, aan beide de zyden, en zyn gelykvormig aan onze *ſternomaſtoidei*; dog het Dier geen *proceſſus maſtoideus* hebbende, was de inhegting dus het gemakkelykſte.

Wan-

Wanneer GALENUS zegt, *Adm. Anat. Lib.* XVII p. 221 Cl. I. Ed. *Brasſavoli*, dat de Snuit twee Buyzen heeft, waar van de eene naar de Hersſenen loopt, de andere naar den mond, moest dit verſtaan worden, dat de *ſinus frontales* eene opening hebben, die in het hol van den neus uytkoomt, eene die naar den mond loopt.

De Snuit wordt door ARISTOTELES. *Hist. An. L.* II. *C.* I. p. 778, geſteld kraakbeenig te zyn; dog dit is onrecht, hy is geheel vleeſig.

Uytwendig heeft hy de gedaante van een Worm, maar niet zoo ſterk, nog met zulke puisten, gelyk PERRAULT dien afgebeeld heeft.

SEBA heeft den Snuit zoo beſchreeven, als of hy ſlegts eene opening van buyten hadde, tegens de gedagten van alle anderen; dog zyne dwaaling koomt hier van daan: de twee gaten loopen niet tot den rand toe, maar het middenſchot houdt op binnenwaarts. Het is dus mogelyk, dat in dit jonge Dier, in geest van wyn bewaard, de rand des Snuits meer ingetrokken zynde, dit gat zig als enkel heeft vertoont.

§. 12. Het Hart is door my van gelyken zeer naukeurig onderzogt, maar een zeer jong Dier zynde, was het haast niet mogelyk aldaar één of twee beenderen te vinden. Dog in het hart van deezen Elephant was niet alleen geen been, maar zelfs geen kraakbeen aan de onderkanten van de twee halfmaanſche Klapvliezen van de groote Slagader. Om evenwel zeker te zyn, ontleedde ik het Hart van een Kalfje, zes weeken oud, en vond daar in de Kraakbeenderen van gedaante als de beenderen van het hart in een oude Koe of Os. Indien derhalven in de bejaarde Elephants harten een of meer beenderen natuurlyk waren, moesten 'er Kraakbeenderen in dit jonge hart geweest zyn.

GALENUS zegt evenwel *Lib.* VII. *C.* X. ib. dat hy te Rome een groot been in het hart van een Elephant gevonden heeft, het welk hy nog bewaarde: *Servatur*, zegt hy, *idem apud nos, etiam hodie, eximiæ adeo magnitudinis, ut, ab iis, qui intuentur nullo modo credi queat tantum os medicos latuisſe.* p. 96. F G. GALENUS ſchynt nogthans te kundig in de Ontleedkonst te zyn geweest, om zig hierin te bedriegen: misſchien was daar een tegennatuurlyk been. Zeker is het, dat zedert hem niemand een been in het hart der Elephanten gevonden heeft.

MOULINS ontkent dit been. PERRAULT ib. p. 331, van gelyken, offchoon die Elephant 13 jaaren oud was. BLAIR, heeft het hart van zyn Elephant daar omtrent niet onderzogt;

hy vergenoegt zig met te beggen, dat 'er een polypus in was, die tot in de *Art. aorta* liep, p. 304.

PERRAULT voegt 'er by, dat 'er in het *Pericardium* zeer zigtbaare gatjes waren, die ik niet heb konnen gewaar worden. DU VERNOI verhaalt, dat 'er in zynen Elephant geheel geen *Pericardium* was; ik vermoedde, dat hy, te spoedig door het *diaphragma* gesneden hebbende, misleid is geworden. In den onzen was niet alleen een hard vlies, maar het bevatte vry veel vogt.

De Kliertjes in het hart, die DU VERNOI p. 300 beschreift, hebbe ik niet gevonden.

De *arteria coronaria* kwam enkelvoudig uyt de Aorta, dog verdeelde zig schielyk in twee takken.

§. 13. De lever verdiende naukeuriger onderzoek, aangemerkt alle de oude zoo wel als de nieuwe Schreivers eenpaarig opmerken, dat 'er geen galblaas is, daar GALENUS alleen stout verzekert, ib. *Lib.* VI. Cap. VIII. p. 92 DE, dat 'er eene blaas is evenredig aan het beest! *huic siquidem & vesica in jecore inest proportionalem magnitudinem toti visceri obtinens.* Spreekende zelfs MNESITHEUS daarin tegen, om dat die het tegendeel schynt staande gehouden te hebben.

ARISTOTELES schynt voorzigtiger te werk gegaan te zyn, *Elephanto etiam jecur sine felle, incisa tamen parte, qua fel adhærere solet humor felleus effluit. H. Anim. Lib.* II. C. XIV. p. 789, en hy heeft in der daad gelyk: want de Galbuis van de Lever is zoo wyd, en genoegzaam gelegen daar anders de Galblaas gevonden wordt; waar door zyne beschreiving zeer duidelyk is. Het is niet onmogelyk, dat GALENUS deeze wyde buis voor de Galblaas gehouden heeft, en in dien zin is zyne dwaaling eenigzins verschoonelyk; want te willen gelooven, gelyk PERRAULT ib. p. 528 stelt, als of in de Lever van den Elephant, door GALENUS ontleed, by geval eene Galblaas zoude geweest zyn, is daarom niet aanneemelyk, om dat de Natuur op die wyze nimmer afdwaalt; maar wel in vermindering of verdubbeling der deelen.

Alle de nieuwe Schreivers, als MOULINS, BLAIR, PERRAULT, bevestigen, dat de Elephant geene Galblaas heeft; gelyk hy 'er wezentlyk geene heeft op die plaats, daar dezelve anders in de Viervoetige Dieren gevonden wordt.

Ik hebbe ontdekt, dat aan het uiteinde der Lever-gal-buis, een groote Sak is in vier holtens, door dwarse Klapvliezen verdeeld, hebbende inwendig eene gefronste oppervlakte, die even als onze Galblaas met Kliertjes voorzien is. De gedaante

is

je eivormig, en in den as is een doorloopend gat, zoo dat alle de vier holtens hier door gemeenſchap hebben met elkanderen en met de Galbuis, en binnen in het Twaalf-vingeren-gedarmte: want een dunne langwerpige Priem kan recht door de Galbuis door de dwarſe Vliezen henen langs de opening, tot in den Twaalf-ving: Darm, geſtooken worden.

Deeze Sak puilt zeer ſterk naar binnen, in den voorgenoemden Darm, maakende dien dikken Tepel daar PERRAULT p. 528 van ſpreekt, ter grootte van een Okkernoot: dog welken hy van binnen niet onderzogt, nog geopend heeft.

Myns bedunkens, kan men zeggen, dat de Elephant eigentlyk geene Gal-blaas heeft aan de Lever; maar wel aan het eynde des Galleiders, het welk daarom niet ongerymd is, om dat zeer veele Vogelen, en inzonderheid de Arend, de Galblaas heeft tuſſen de lever en het Twaalf-ving: Gedarmte is; op deeze wyze zagen wy dan de drie mogelyke plaatſingen van deeze blaas in het lighaam der Dieren. I. In de zelfſtandigheid van de lever gelyk in ons, en in de Oſſen, enz. II. Tuſſen de lever en den darm, gelyk in de Arenden, en III. Eyndelyk aan het eynde der buys binnen in het *duodenum* gelyk in den Elephant.

Maar ÆLIANUS heeft iets nadeers, *Hist. Anim. Lib.* IV. C. XXXI. p. 204. Ed. Lond. *Gronovii*; *Fel autem non ad jecur ſed ad pectus* προς τω στηθος *by heeft de gal niet tegens de lever, maar tegens* de borst; het gene zonder twyffel eene faal is, door het overſchreiven veroorzaakt. ÆLIANUS ſchreift den Elephant dan voorzeker eene galblaas toe, maar niet tegens de lever; dog wel tegens de borst. Wanneer wy terug denken, dat deeze blaas waarlyk ligt tegens den darm; zoude men misſchien konnen en mogen leezen, προς τω ἐντερῳ, offchoon ik dit niet durf bepaalen, is het nogthans zeker, dat προς τω στηθος geheel en al zonder zin is, en dat de Taalkundigen, zonder behulp der Ontleding, deeze faal nimmer ontdekken konden.

Indien GALENUS deezen ſak gekend heeft, zoude hy mogelyk eenigen grond gehad hebben, om den Elephant eene Galblaas toe te eigenen.

§. 14. Het *Pancreas* of Alvleesch was in ons Dier niet groot, en beſtondt uyt zeer loſſe Klieren, die alle haare buyzen vereenigden met de groote wyde buys, die zig by den Darm in tweën deelde, zoo dat de eene zig vereenigde met den Galleider, en in den voorgemelden ſak zig ontlaſtte, de andere twee duymen laager in het *duodenum*, met eenen zeer aanmerkelyken Tepel.

§. 15. Offchoon de Elephant ſlegts eene maag heeft, en

het gedarmte, gelyk ARISTOTELES meldt, ib. C. XVII. p. 791, gelykvormig heeft aan de Varkens, *extra quoque fuillis proxima, sed majora*; zoo is het nogthans waar, *dat het Dier*, als men den buyk open ſnydt, *als vier maagen ſchynt te hebben*; gelyk ARISTOTELES ib. dit zeer aartig uytdrukt. *Elephanto intestinum ita est ſinuoſum, ut* alvos *habere* quatuor *videatur*. Men dient te letten op *videatur*; want PLINIUS heeft dit overgebragt *Lib.* XXXIII. C. LXIX. p. 630. Ventres Elephanto quatuor, *cetera ſuibus ſimilia*, 't welke merkelyk verſchilt van het zeggen van ARISTOTELES.

Als ik den buyk opende, was ik verſteld van dit gezigt, en zonder door ARISTOTELES hier omtrent onderrigt te zyn, zoude ik waarlyk in den eerſten opſlag iets dergelyks gemeend hebben. Zoo ſterk en zoo onderſcheidenlyk puylde de dikke darm uyt en vertoonde zig als drie ſakken; indien de maag niet geheel ledig geweest was, zouden 'er vier ſakken zig vertoond hebben; ik hebbe daar van opſettelyk eene aftekening gemaakt.

De overzetting uyt het Grieksch in het Latyn konde, omtrent het gene volgt, duydelyker zyn: daar ſtaat, ὁ δὲ ἐλέφας ἔντερον ἔχει συμφύσεις ἔχον, ὡς τι φαίνεσθαι τέτρασι κοιλίας ἔχειν. Vervolgens, ἐν τούτῳ καὶ ἐτεροφυῆ ἐγγίνεσθαι, χωρὶς δὲ ἐνὸς ἔχει ἀγγεῖον; 't gene myns oordeels wil zeggen; *quod in omni hoc tractu alimentum recipiatur; præterea vero non habet inteſtinum*, of zoo gy wilt κοιλίαν, *ventriculum*. Hy heeft immers te voren geſprooken van de vier maagen in de herkauwende dieren, en van de enkele maagen in Menſchen, Leeuwen, Varkens enz. Aangemerkt nu zoo wel in de herkauwende als verſlindende dieren het voedzel zeer veranderd is in het gedarmte, en geheel verteerd, het welke in den Elephant zoo niet is, maar dezelfde gedaante grootelyks behoudt, kan ARISTOTELES met recht zeggen, dat het voedzel in den geheelen darm gevonden wordt: want ik vond niet alleenlyk zeer duydelyk het gegeetene hooy, maar zeer veele geheele en gekauwde aardappelen in den dikken darm.

Hy handelt van den Elephant, onder de verdeeling der Dieren *die één maag hebben*, en zegt, dat, offchoon, hy vier maagen ſchynt te hebben, de darmen echter gelyk zyn aan die der Varkens.

PERRAULT koomt my voor, ARISTOTELES hier omtrent niet wel gevat te hebben p. 517. Hy verdient echter den lof, van de maag uytneemend wel, zoo van buyten als van binnen, nagegaan, en beſchreeven te hebben.

§. 16. Het blinde en dikke gedarmte is, gelyk GALENUS

Adm.

Adm. Anat. Lib. VI. C. IX. Cl. I. p. 92. F. G. zeer wel opgemerkt heeft: *Elephanto inteſtinum eſt latisſimum, Equo ſimilliſimum:* Gelykvormig aan dat van een Paard.

Dog het heeft by de *flexura Sigmoidea* eene grootere uytzetting; de endeldarm is zeer recht.

Als ik de Maag en Darmen in het water lag, en waschte, wierdt het zeer zeepagtig, veel meer dan ik ooyt by andere Dieren gevonden hebbe.

§. 17. De Nieren waren zeer groot, en gedeeld in 8 of tien Knobbelen of Deelen, even als in de Kalveren en Kinderen. Uyt ieder van deeze kwam eene buys, welke zig, met de naast geleegene vereenigende, een tak maakte van het bekken, welke, vry lang en wyd zynde, aan den onderkant vernaauwd, den pisleider maakte. BLAIR ontkent, p. 303, het bekken van de Nier, met byvoeging, dat de Nier glad en effen is, gelyk in menſchen. Misſchien heeft BLAIR de Nier alleenlyk van buyten beſchouwd, zonder die eerst in water te weeken, en dan ſchynt zy glad, en het bekken is onzigtbaar.

Of wel de Nier was in zynen Elephant, die 10 voeten hoog, en derhalven zeer veel ouder was, dan de onze, reets volkoomen, dat is de knobbels waren misſchien in een gesmolten, gelyk by de menſchen gebeurt. Ook waren aan den agterkant verſcheidene knobbels reets zoo vereenigd, dat men ſlegts de overblyfzels der verdeelingen zien konde.

PERRAULT heeft de Nieren niet naukeurig onderzogt, en de Klier-korrels met derzelver buizen, die hy zegt p. 528 gezien te hebben, waren in de Nieren van onzen Elephant onzigtbaar.

§. 18. De Hersſenpan is klein in evenredigheid van het hoofd: om dat de Neusholte, gelyk by de Paarden, verre boven de hersſens loopt, niet alleen van voren, maar ook ter zyde, tot dat zy koomen te liggen tegens die holtens, die by ons de trommels genoemd worden; deeze doen het hoofd van agteren en ter zyde ſterk opzwellen, en geeven dus gelegenheid tot eene grootere oppervlakte, aan de Kaauwſpieren, en andere deelen van het hoofd. De Elephant heeft dit gemeen met den Uyl, welkers bekkeneel mede van rondsom, met groote holtens, tusſen de beide beenige tafels voorzien is, die met lucht gevuld zyn.

By den Elephant dringt de Lucht door den neus in de *ſinus frontales*; dog in het agter en zydelykſche gedeelte, loopt de lucht langs de buizen van Euſtachius, even als by ons de lucht in den trommel, en in de holtens van de mamwyze uitſteekzels dringt.

BLAIR heeft te vergeefs aan die cellen toegeſchreeven, dat zy water opzuygen zouden, p. 326.

Tot het beweegen van zulke zwaare kaaken wierden krachtige Spieren vereischt, en derhalven groote oppervlaktens om inplanting te verſchaffen aan derzelver vezelen. Indien alles digt been was, gelyk by ons, wierdt de zwaarte ondraagelyk voor het Schepzel; niets was dan gevoegelyker, dan dezelve met lucht te vullen; wy vinden, dat de Schepper in zulke omſtandigheden, daar dikwyls gebruik van maakt, inzonderheid by de Vogelen. In de Viſchen vult hy de tuſſenruimte van de herſſenen en herſſenpan met water of met vet.

§. 19. De Band, die het hoofd ophoudt, is zeer aanmerkelyk en dubbeld. Hy wordt by BLAIR p. 290, *Taxwax*, en by RAY *Paxwax* genoemd: ook gebruikt LINNÆUS dit woord, p. 48. ib. wy zouden zeggen *Geelbair*. Deez' band loopt van de uytſteekendſte doorens van den rug horizontal naar den kop, en hegt zig in de holte ter zyden van de *Spina capitis*, en niet 'er in, gelyk BLAIR p. 313 aanmerkt. Een ander gedeelte hegt zig in de ſes wervelen van den hals, de *Atlas* alleen blyft vry, de ſtrekking van deezen is derhalven ſchuins.

De Band begint reets van het heilig been, hegt alle de dorenswyze uytſteekzels aan een, en blyft dubbeld tot aan het hoofd toe, daar hy zig in vezelbundelen verdeelende in het zelve in hegt.

Deeze Band is inzonderheid aan dit Dier gegeeven, om zynen Kop, vooral als de tanden zwaar worden, op te houden; om gelyke rede ſchynt zyn hals zeer kort te zyn, zoo dat dit alles, wel overwoogen zynde, ons klaar moet overtuigen, dat de Schepper eenen langen ſnuit moest geeven aan dit Dier, om de kortheid van den hals te gemoet te koomen, of by moest zyne Tanden en Kiezen verkleinen, op dat derzelver zwaarte een langer hals toelaaten zoude.

§. 20. Om dezelfde rede ſchynt my toe, dat de loop der holte van den mond verſchilt van die in andere Dieren, in welken het gehemelte altoos in eene rechte lyn loopt van agter tot voren. In den Elephant kreigt het gehemelte een bogt nederwaarts, even verby de Kiezen, en wel zoo, dat 'er een hoek gemaakt wordt van tuſſen de 125 en 135 graden. Door deeze buiging nadert het punt van zwaarte der Tanden, digter tot het punt van beweeging, en van de kracht van alle de Spieren en Band te zaamen gerekend; waar door hunne zwaarte gemakkelyker gedraagen wordt.

Het gehemelte dus geboogen zynde, moest de Onderkaak ſchuyns nederwaarts afgeſneeden zyn, en de Tong van gely-

ken

kan nederwaarts liggen, met den punt, en de ſnede van den mond van gelyken die ſtrekking volgen.

§. 21. De Herzenen zyn in dit Dier niet zoo klein, als veelen meenen, en inzonderheid PERRAULT p. 582; ook liggen de groote Herzenen niet over de kleinen, gelyk in den mensch, zoo als PERRAULT gewild heeft, ib. In den kop van onzen Elephant ſtaat dit vlies van afſcheiding, of *tentorium*, recht op en neder, of rechtſtandig, zoo dat de groote Herzenen de kleine nimmer door haare zwaarte konnen drukken.

De holtens der Herzenen zyn zeer gelykvormig aan die van een Mensch; ook de *plexus choroidei*, de *crura fornicis*, de *ventriculus tertius* en *quartus*.

Ik was verwonderd nulk eene overeenkoomst te zien tuſſen de *glandula pinealis*, *nates* en *testes* van dit Dier, en die van onze Herzenen, PERRAULT merkt wel op, dat in den zynen p. 533, de Pynappelklier zeer groot en week was; doch dit hadde by den onzen geene plaats; althans by alle andere viervoetige Dieren hebbe ik haar zeer veel grooter gevonden. Indien ergens een *fenſorium commune* plaats hebben zal, moet het hier gezogt worden. Het vermoeden van CARTESIUS is zoo ongerymd niet als veele meenen.

De Reukzenuwen hadden zeer groote holtens, even als in de meeste viervoetige, voor al gras eetende, Dieren.

De dwarſe doorſnede van het Bekkeneel heeft my belet den uytgang der Zenuwen te onderzoeken, en af te tekenen.

§. 22. De Neusgaten zyn in het been zeer groot; maar, voor geſtopt met een vlies, en van den uytſteekenden knobbel, die van de twee Neusbeenderen gemaakt wordt, koomt af het *ſeptum*. PERRAULT bedriegt zig als hy zegt, dat in den Elephant deeze Neusbeenderen niet gevonden worden, p. 535. Zy zyn zeer zigtbaar in dit jonge Dier. Dog de naaden daarvan verdwynen ſpoedig; ook zyn ze niet, dan voor een gedeelte, te vinden in den grooten kop, dien ik bezitte.

Ter zyde van dit *ſeptum*, of middelſchot, zyn twee kraakbeenige Schulpen, welke nederdaalen ter halver lengte van het Neushol, en den onderraad des Opperkaakbeens. Deeze maaken ſchielyk eenen hoek, en loopen nederwaarts naar de keel, zoo dat het eigentlyke luchtgat zeer nauw en veel nauwer is, dan in eenig by my bekend Dier.

Deeze twee Schulpen hebben de voorſte Snuitſpieren, en de zydelingſche over zig henen loopen, en veele dwarſe vezelen, waar door zy de holtens volmaakt ſluyten konnen. Te meer, om dat het onderſte vleeſig gedeelte van den Snuit tot

in

in de holte van die Schulpen oploopt, en eene bolle oppervlakte heeft, die aan hunne holte gelykvormig is.

Op deeze wyze fluyt de Elephant den toegang der lucht af, en houdt het water op in zynen Snuit, ademende ter gelyker tyd door den mond.

Dit is het voornaamfte het welk ik heb willen voorberigten, zullende zoo draa ik den tyd hebbe eene volkomene befchreiving geeven van alle deelen, die eenigzins noodzaakelyk zyn om gekend te worden, of invloed konnen hebben om de Ontleedkundige Befchreivingen der Ouden en laatere Schreiveren op te helderen. Reets hebbe ik met den beroemden plaatfnyder VINKELES een ontwerp gemaakt over het maaken der Plaaten, die de volgende afbeeldingen zullen behelzen.

De uyterlyke gedaante van het Hoofd, Snuit en Oor op zyde. *Tab.* 6. *Fig.* 1.

En het Oog afzonderlyk leevensgrootte. ib. *Fig.* 2.

De Spieren en Klieren van de eerfte lage. *Tab.* 7. *Fig.* 1.

De Spieren van de tweede lage, die van het Oog en Wenkvlies. *Tab.* 6. *Fig.* 3, 5.

De Spieren van de derde lage, en van den Hals. *Tab.* 8. *Fig.* 1.

Het Bekkeneel en Kaak op zyde met de Kraakbeenderen van den Neus. *Tab.* 6. *Fig.* 4.

Het Bekkeneel van voren met de Kraakbeenige Schulpen van den Neus. *Tab.* 11. *Fig.* 2.

Het Bekkeneel van agteren, met de Kaaken, Trompetten van Euftachuis enz. *Tab.* 11. *Fig.* 3. en 4.

Het Bekkeneel, de Hals en Borstwervelen met drie Ribben om den Band, of *Taxwax*, te toonen. *Tab.* 11. *Fig.* 1.

De Tong en Spraaktuig met alle de Spieren van ter zyde. *Tab.* 8. *Fig.* 1.

De Tong en Spraaktuig-klap enz. van agteren. *Tab.* 8. *Fig.* 3.

Het geheele Spraaktuig met de Spieren, ontleed van agteren. *Tab.* 8. *Fig.* 14.

Het Tongenbeen van ter zyde en van boven. *Tab.* 8. *Fig.* 5. en 6.

De Snuit dwars by de Opperkaak doorgefneeden met den loop der Spieren, Zenuwen en Bloedvaten. *Tab.* 15. *Fig.* 1.

Het einde van den Snuit met den Vinger van boven en van ter zyde te zien. *Tab.* 15. *Fig.* 2. en 3.

De Herzenen van voren en van boven, dwars door de eerfte holtens gefneeden; het middelfchot der beide Bekkeneels Kamers; en de dikte en holtens van den Kop. *Tab.* 10. *Fig.* 1.

De

De Herzenen, tweede doorsnede tot op de derde holte, de Pynappel-klier enz. De *Corpora striata* enz. *Tab.* 10. *Fig.* 2.

De vierde holte van voren met de *Processus vermicularis.* *Tab.* 10. *Fig.* 4.

De *Glandula pinealis*, *nates* en *testes* met de vierde *Ventriculus* van agteren. *Tab.* 10. *Fig.* 5.

De *Glandula pituitaria* en *Basis cranii* van voren. *Tab.* 10. *Fig.* 3.

Een omtrek van den geheelen Elephant op den rug liggende, waarin de Ingewanden *in situ*. *Tab.* 3. *Fig.* 1.

De Maag van buyten. *Tab.* 12. *Fig.* 1.

De Maag van binnen met haare Klapvliezen. *Tab.* 13. *Fig.* 1.

De blinde Darm. *Tab.* 12. *Fig.* 2.

De Lever, Maag, Milt, en *Capsula Glisonii*, met het 12 vingeren-Gedarmte. *Tab.* 4. *Fig.* 1.

De Lever, Maag, en *Capsula Glisonii* geopend, met de *Ductus hepaticus*, *Vena portæ*: *Arteria hep*: en *Pancreas in situ*. *Tab.* 4. *Fig.* 2.

De Lever, Maag, enz. met den geheelen *Ductus hepaticus*, en deszelfs takken, ook de dubbele *Ductus pancreaticus*. *Tab.* 4. *Fig.* 3.

Het 12 Vingeren-Gedarmte geopend, om zyne Klapvliezen, en de uytpuyling van den *Ductus hepaticus* en *pancreaticus*. *Tab.* 16. *Fig.* 1.

Het zelfde van ter zyde. *Tab.* 16. *Fig.* 2.

Het zelfde van agteren. *Tab.* 16. *Fig.* 3.

De Galblaas, of uyteynde van den *Ductus hepaticus* geopend met de vier holtens enz. *Tab.* 16. *Fig.* 4.

De Nieren, Blaas, en *Testiculi* in hunne natuurlyke plaats met het geheele hol des Buyks. *Tab.* 5. *Fig.* 1.

Dezelfde Deelen ontleed, en Bloedvaten. *Tab.* 9. *Fig.* 2.

Het Hart, Longen, en *Ductus thoracicus*. *Tab.* 9. *Fig.* 3.

De Nieren afzonderlyk met haare verdeelingen en Pisleider. *Tab.* 13. *Fig.* 2. en 3. Van voren en van agteren een knobbel opengesneeden. *Fig.* 4.

De By-Nier doorgesneeden. *Tab.* 5. *ib.*

De geheele Elephant op den Rug liggende van onderen te zien, getekend op $\frac{1}{4}$. *Tab.* 1.

Het zelfde, dog de Hals en Buyk ontleed, de *Canales incisivi*, en Teeldeelen. *Tab.* 2. *Fig.* 1.

De Spieren der Teeldeelen van ter zyde. *Tab.* 2. *Fig.* 2.

De Teeldeelen allen uytgenoomen, en van den agterkant gezien met de Blaas en Ballen. *Tab.* 17. *Fig.* 1.

De

De Blaas met het *Verumontanum*, *Ureteres enz.* geopend. *Tab.* 17. *Fig.* 4.

Het Teellid van agteren met den Trekker. *Tab.* 8. *Fig.* 2.

Het Teellid van voren en dwars doorgesneeden. *ib. Fig.* 3.

De slinker Voorpoot in geraamte van agteren. *Tab.* 15. *Fig.* 1.

——————————— van voren. *ib. Fig.* 2.

De Voetzoolen van de slinker Voor- en Agterpoot, zoo van onderen als boven, in vier Afbeeldingen. *Tab.* 14. *Fig.* 3 en 4.

Eene schets van den geheelen dikken Darm. *Tab.* 17.

De Kop van eenen grooteren Elephant van voren, van ter zyde, en van agteren, in 3 Afbeeldingen.

Het geheele Geraamte van den Elephant van ter zyde.

Alle deeze heb ik zeer naukeurig naar het leven afgetekend, en naar maate van derzelver Kleinheid of Grootte op $\frac{1}{9}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{2}$, of wel net op de grootte afgemaald, en hier in gevolgd myne vorige manier, naamelyk, *met het wandelend oogpunt*, dat is, *door de gezigtlyn loodlynig te laaten vallen op het vlak*, waarin de deelen verbeeld zyn.

KLEIN LANKUM, den 15. Juny 1774.

PROGRAMMA

VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN, TE HAARLEM.

Voor het Jaar 1774.

De Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen alhier, heeft in haare Vergaderinge, die jaar gehouden op den 25 Mey, te oordeelen de Antwoorden, ingekomen op de Vraage: *Welke is de grond van Hollands Koophandel, van zynen aanwas en bloey? Welke oorzaaken en toevallen hebben dien tot heden toe aan veranderingen en verval bloot gesteld? Welke middelen zyn best geschikt en gemaklykst te vinden, om denzelven in zyne Tegenwoordige Gesteldheid te bewaaren, zyne Verbetering te bevorderen, en den hoogsten trap van Volkoomenheid te doen bereiken?* opgegeeven in het Jaar 1771. Waar omtrent de Maatschappy in het *Programma* van 1773 naader verklaarde, dat Zy door den *Grond van Hollands Koophandel, deszelven Oorsprong*, enz. verstond alles, wat in de ligging van ons Vaderland, en andere samenloopende Oorzaaken, tot deszelven Koophandel aanleiding gegeeven, en die meest bevoordeeld heeft. Zy kan niet afzyn, van openlyk haar genoegen te betuigen over den yver en de liefde voor het Vaderland, die zy by dee-

deeze gelegenheid genomen heeft dat verfcheide Vaderlanders bezielde, en den vlyt, die veelen daarvan, by het onderzoek en beredeneeren van dit ſtuk, hebben doen blyken. Dan, van alle de Antwoorden, die op deeze Vraage ingekoomen zyn, heeft zy die onder de Zinſpreuke: IN MAGNIS VOLUISSE SAT EST, voor het beste gehouden, en daarom de *Goude Medaille* van den Schryver van dit Stuk toegeweezen, ſchoon zy van begrip is, dat *vooral* de *middelen van Redres*, by den Schryver van dat ſtuk voorgeſlagen, niet allen volkomen voldoende zyn, en ſommigen daarvan niet genoeg uitgewerkt. Terwyl nu by het openen van het Billet bevonden is, dat de Schryver van dat ſtuk is Mr. HENDRIK HERMAN VAN DEN HEUVEL, *Griffier van het Hof van Juſtitie, enz. enz. te Utrecht*, zoo zal aan dien Heere de *Goude Medaille* gegeeven worden. Dan, zy heeft gedagt ook tot een blyk van haare hoogachtinge te moeten aanbieden eene *Zilvere Medaille* aan den Schryver onder de Zinſpreuke: *De Bloei des Handels, Hollands Welvaart*, als eene eerſte, en aan dien van *Hollands Goudmyn* als eene tweede *Accesſit*, indien dezelven uiterlyk binnen den tyd van een maand, *naa de bekendmakinge van dit Programma in de Couranten*, aan de Maatſchappy vryheid tot het openen van hun Billet gelieven te geeven, en hunnen naam en woonplaats te melden, zullende zy die Stukken mede doen drukken.

Voorts geeft Zy op als eene Vraag, om te beantwoorden voor het begin van het jaar 1777: *Welke Boomen en Planten, betrekking hebbende op onze noodruft, en door ondervinding onfeilbaar bevonden ter geneezinge van Ziekten, heeft de goede Voorzienigheid aan onze Zeven Vereenigde Gewesten en Geaſſocieerde Landſchappen geſchonken?*

En nademaal, gelyk in het *Programma* van het voorige Jaar 1773 gemeld is, één van haare *Directeuren* de edelmoedigheid gehad heeft van haar in ſtaat te ſtellen, om, behalven de gewoone Vraage van deeze Maatſchappy, jaarlyks nog eene *tweede* optegeeven, betrekkelyk tot den *Hollandſchen Koophandel*, ofte de *Natuurlyke Hiſtorie van ons Vaderland*, zo geeft zy uit dien hoofde op, tot eene Vraage, om te beantwoorden voor het begin van het Jaar 1776. — *Kan men, behalven de Koffy, Suiker, Cacuu en Katoen in de West-Indiſche Volkplantingen van den Staat, ook eenige andere Planten, Boomen ofte Gewaſſen met voordeel aanleggen, welke geſchikt zyn tot Leevensmiddelen, ofte van gebruik kunnen weezen tot Manufacturen en Fabriquen van dit Land? De Proeven, eenige jaaren geleeden met de* Indigo, *hebben in zoo verre niet beantwoord, terwyl men dezelfs Culture ondervonden heeft, voor de gezondheid der Neegers nadeelig te zyn; maar zyn 'er dan niet wel anderen? zo ja: welken?*

Het zoude de Maatſchappy aangenaam zyn, het geene men ſtelt, door reede gekoomen Proeven bevestigd te zien, het zy dezelven in onze Colonien, ofte in die van andere Natien, mits op gelyke

Pro-

Polus-hoogte en Grondgeſteldheid, genoomen zyn. Waar by verder begeerd word eene exacte Beſchryving van den aanleg en verdere Culture van zoodanige Producten, en de Onkosten daar op vallende, als mede eene begrooting van de Waarde, hier van provenieerende.

Ook ſtelde zy, in het jaar 1772, voor om te beantwoorden voor 1775: *Welke Boomen, Graanen, Wortels, Peulvrugten, of Planten, ons noch by aankweeking onbekend, zou men met vrucht in ons Land kunnen invoeren? En welken van dezelven, en van de geenen, die wy bezitten, kunnen naar de geſteldheid der Lucht en der Gronden met het meeste voordeel, tot voedſel van Menſchen en Dieren, in onze Gewesten geteeld worden?*

Voorts, de Maatſchappy heeft de Vraag: *Welken zyn de Ziekten onder de Menſchen, die uit de natuurlyke geſteldheid van ons Vaderland voortvloeijen? Hoe kan men zich tegen dezelven beheeden, en door welke middelen kunnen zy geneezen worden?* die zy in het jaar 1770 voorgeſteld had, in het jaar 1772, weder opgegeeven, met byvoeginge, dat, hoezeer de Maatſchappy erkenne, dat onder de toenmaals ingekomene Antwoorden eenigen zyn, dewelken blyken geeven van de kundigheid hunner Schryveren, zy nogtans oordeelde, dat aan geen van die allen de Prys door haar kon toegeweezen worden, om dat zy allen in zeker opzicht de Vraag niet voldeeden. Eenigen waren overtollig in het beſchryven van Ziekten, die in ons Land voorvallen, zonder zig te bepaalen aan die, dewelken, uit de Natuurlyke geſteldheid van ons Land voor het grootſte gedeelte voortvloeiende, veelmaalen voorkoomen. Anderen gingen verſcheide van onze Land-eigene Ziekten geheel voorby, of roerden dezelven maar even aan. Tegen de *Methode* van ſommigen was vry veel te zeggen, voornaamlyk omtrent het bepaalen zoo van de Oorzaaken, als van de Geneeswyze der Ziekten. Men bouwde zeer veel op willekeurige Onderſtellingen, zonder zyn zeggen te ſtaaven door Schriften ofte eigene Waarneemingen, zelfs zonder daar van te ſpreeken; of was te wydloopig, en kwam tot byzonderheeden, die men alom by de beſte Schryveren vind. Sommigen waren in alle deeze opzichten te gelyk gebrekkig.

Om alle deeze redenen heeft de Maatſchappy deeze Vraag nog eens opgegeeven, met verzoek, om op de voorgemelde herinneringen by het antwoorden te letten, en die Antwoorden voor het begin van het jaar 1775 haar te doen toekoomen. Zy vind nochtans noodig te herinneren, dat de Maatſchapy door ons Vaderland verſtaat de Zeven Vereenigde Provincien en Geasſocieerde Landſchappen, en dat zy den Schryveren de vryheid geeft, om by hun ſpreeken van Ziekten, die uit de natuurlyke geſteldheid van ons Land vloeijen, 'er zoo veel (doch niet meerder) van de levenswyze by te voegen, als zy noodig denken, om de Ziekten *uit het verband der natuurlyke geſteldheid des Lands met de levenswyze* op te maaken.

In

In het Jaar 1771. had Zy opgegeeven, om te beantwoorden voor 1773, de Vraage.

Daar het door de ondervindinge bekend is, dat 'er uit de Natuurlyke Geſteldheid en andere omſtandigheden der Rivieren van ons Vaderland, voornaamlyk van de Neder-Rhyn of Lek, zekere gebreken noodzaakelyk voortvloeijen, waardoor aan den eenen kant derzelver Kanaalen, tuſſchen dezelfde of ſoortgelyke Dyken beſlooten, te eeniger tyd onbekwaam zouden kunnen worden, om, behoudens de veiligheid der aanpaalende Landen, dezelfde hoeveelheid Waters af te brengen; en aan den anderen kant de Dyken in buitengewoone gevallen, zoo van Ysdammen als anderſints, in gevaar gebragt worden van te bezwyken; zo word gevraagd: *Kunnen die gebreken zelven, of ook derzelver gevolgen, door andere middelen, dan door Afleidingen, voorgekoomen worden? zo ja, welken zyn dan die middelen?* —— *maar indien één of meer Afleidingen de eenigſte middelen zyn mogten, waardoor zoodanig oogmerk op eene duurzaame wyze bereikt kan worden, zyn dezelven, naar de gelegenheid der Landen, moogelyk? zo ja, waar, èn op welke wyze moeten zy dan gemaakt worden, en kunnen zy veilig ondernoomen worden, zonder de vaarbaarheid der Rivieren te benaadeelen?*

Men onderſtelt by deeze Vraage, dat door het ſluiten der Bywegen langs den Boven-Rhyn, als het eerſte en Natuurlykſte Middel, niet alleen de vaarbaarheid der Rivieren bovenwaarts behouden, maar ook tevens een geregelde verdeeling tuſſchen de Takken te weeg gebragt zal worden; des men by het beantwoorden der bovengemelde Vraage niet noodig hebbe, in aanmerking te neemen, die buitengewoone hoeveelheid van Water, welke men ſedert eenige jaaren door het openleggen der Bywegen, op den Neder-Rhyn en Yſſel, ondervonden heeft.

Voorts verwagt de Maatſchappy, dat de Schryvers de Middelen of Projecten, die zy by hunne Antwoorden mogten voorſlaan, eenigſints uitvoerig, des noods met byvoeging van eene beraaminge der kosten, daar toe noodig, zullen gelieven voor te ſtellen.

Dan, op deeze Vraage in 1773 geen voldoend Antwoord ontvangen hebbende, heeft zy dezelfde Vraag weder voorgeſteld, om daarop te antwoorden voor het begin van 1776.

Ook gaf zy, in 1773, op als eene Vraag, om die insgelyks te beantwoorden voor den aanvang van het jaar 1776. *Welken zyn de beste Middelen, om voor de Dyken, aan de Zuider-Zee gelegen, op de minst kostbaare wyze* Voorland *aan te winnen, of, daar reeds Voorland* is, *het zelve te bewaaren?*

Vervolgens heeft zy, in 1773, voorgeſteld, om te beantwoorden voor het jaar 1775 de Vraag: *Welke Boomen, Heesters en Planten zyn 'er, behalven den Helm* (Arundo arenaria), *en den Sleedoorn* (Prunus Silveſtris), *dewelken op de Zandduinen, ter weeringe der*

Zandverſtuivingen, kunnen geplant worden? Kan men ook eenige andere Planten aan onze Zeeſtranden met voordeel gebruiken? Zyn daar mede hier te Lande al eenige Proeven gedaan? En welke is de uitkomst daar van geweest?

Ieder eenen, wie hy ook weezen mag, ſtaat vry na den Prys te dingen, uitgezonderd hen, die in eenig opzicht Leden van deeze Maatſchappye zyn.

Ook heeft een Gezelſchap Eenimaaren van den Chriſtlyken Godsdienſt de Maatſchappye verzogt, ten hunnen koſte, op te geeven, om te beantwoorden voor het Jaar 1775, de Vraag: *Welken zyn de beſte Middelen, om de waare en zuivere Leer van het Euangelie onder de Bewooners der Colonien van den Staat meer te beveſtigen, en in die Landſtreeken voort te planten?*

Onder het opgeeven van die middelen gelieven de Schryvers ook indachtig te zyn, hoe daar toe best geſchikte Perſoonen in een genoegzaam aantal te vinden? Hoe dezelven op de minſt koſtbaare wyze daar toe bekwaam te maaken en aan te moedigen? En langs welken weg een toereikend Fonds zoude kunnen gevonden worden, om op den duur dit heilzaam einde te bevorderen?

De gemelde Heeren hebben ook verzogt, en is hun geaccordeerd, dat deeze Vraag door elk eenen, zelfs door Leden van deeze Maatſchappye, zal kunnen beantwoord worden; doch deeze laatſten moeten onder hun Antwoord zetten, dat zy verklaaren géene van de andere Antwoorden op die Vraage geleezen te hebben. Zy moeten daar benevens op eenigerhande wyze aan de Maatſchappye doen weeten, dat zy na den Prys dingen, althans dat zy zich excuſeeren van het beoordeelen der inkomende Antwoorden; maar moeten de Zinſpreuk, dewelke zy onder hun Antwoord en op het verzegelde Billet geſteld hebben, ofte ſtellen zullen, niet melden, en in het geheel zorg draagen, dat men hun Antwoord niet op eenigerleije manniere voor het hunne kan kennen, op dat de Maatſchappy geheel onpartydig een uitſpraak moge kunnen doen.

Het zal der Maatſchappye aangenaam zyn, wanneer de Schryvers hunne Antwoorden, zoo veel mogelyk is, bekorten, door alles daar van af te laaten, 't geen niet volſtrekt tot de hoofdzaake, die zy vraagt, behoort.

Alle de Antwoorden op de Vraagen moeten niet met den eigenen naam der Schryveren, nogte met meldinge van hunne Woonplaatſe, maar met eene Zinſpreuke, geteekend, en met een verzegeld Billet, het welke dezelfde Zinſpreuk tot opſchrift heeft, waarin des Schryvers naam en adres gemeld zyn, aan C. C. H. VAN DER AA, Secretaris deezer Maatſchappye, zeer leesbaar geſchreeven, in het *Nederduitſch*, *Franſch* ofte *Latyn*, FRANCO gezonden worden.

De Prys, geſteld op ieder van de bovengenoemde Vraagen, voor den geenen, die haars oordeels dezelve best beantwoord, is eene Goude Medaille, op den gewoonen Stempel der Maatſchappye geſlaagen, met den naam van den Schryver, en het Jaartal op den rand.

Doch

Doch zal het den geenen, dewelke den Prys behaalen zal, niet geoorloofd zyn zyne Verhandeling waarop hem de Prys is toegewezen, het zy in het geheel of ten deele; het zy apart ofte by eenig ander werk, te doen drukken, zonder de toeſtemming van deeze Maatſchappy daar toe verkreegen te hebben.

* * * * * * *

Tot DIRECTEUREN van de Holl. Maatſch. der Weetenſchappen te Haarlem, zyn op den 25 May 1774 aangeſteld, de Heeren

Mr. IMAN WILLEM FALCK, *Raad van Nederlands Indien en Gouverneur van Ceylon.*

Mr. JAN JACOB HARTSINK, *Chartermeester by het Ed. Mog. Coll. ter Admiraliteit te Amſterdam.*

A. E. VAN BRAAM HOUCKGEEST.

en.

Tot LID, de Heer

WOLTER FORSTEN VERSCHUIR. *Medic. Doctor te Amſterdam.*

HAARLEM, den 27 Juny 1774. De Schryver van het Antwoord op de Vraage van den Koophandel, onder de *Zinſpreuke*, DE BLOEY DES HANDELS, HOLLANDS WELVAART, den welken op den 25 May laatſtleeden, als een *Eerſte* Accesſit eene Zilvere Medaille, door de Holl. Maatſch. der Weetenſch. alhier is aangeboden, is gebleeken te zyn de Heer ADRIAAN ROGGE *Koopman te Zaandam*, en die van het *Tweede* Accesſit onder de *Zinſpreuke:* HOLLANDS GOUDMYN; zich insgelyks bekend gemaakt hebbende, is bevonden te weezen, CORNELIS ZILLESEN, *Boekhouder der beſchreevene Gemeene Lands Middelen* te Schoonhoven.

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in May 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	30. 0	29. 11½	29. 10	50	58	54	N O	N O	N O	H. Wolk.
2	29. 8	— 7	— 6½	55	70	58	Z t O	Z t O	Z t O	R. Held.
3	— 4	— 4½	— 7½	59	56	55	——	Z W	Z W	D. Reg.
4	— 9	— 8	— 6	55	61	56	Z O	N O	N O	Helder R.
5	— 6½	——	— 7½	56	60	56	Z W	Z	Z	Betr. H.
6	— 7	— 7	— 7	56	56	52	N O	N	N	— Reg.
7	— 7⅓	—10	30. 0	51	52	49	W	W	N W	— Held.
8	30. 1½	30. 2	— 2	50	58	55	Z W	——	W	H. Wolk.
9	— 2	— 1½	— 1	53	65	59	O	O	O	——
10	— 0½	— 0	29. 11½	56	69	61	——	——	——	——
11	29. 10½	29. 10½	—10½	55	63	56	——	——	——	— W. B.
12	—11	—11	—11½	57	67	62	N O	N O	N O	Betr. H.
13	30. 0	30. 0½	30. 1	57	70	60	——	——	——	— —
14	— 1	— 1	——	59	70	63	——	O	O	Helder.
15	— 0½	— 0½	— 0½	55	59	51	N	N O	N	— Betr.
16	——	——	——	49	58	47	N t O	N t O	N t O	Buijig.
17	— 0	— 0	— 1	48	52	47	N t W	N t W	N t W	Betr. H.
18	— 0½	— 1	——	46	50	47	N W	N W	N W	Buij. Hag.
19	— 2	— 2	— 2	46	51	49	——	——	——	——
20	— 1½	— 1½	— 0½	50	58	53	O	O	O	Betr. H.
21	29. 10	29. 8½	29. 6	52	58	56	——	Z W	Z W	R. Dond.
22	— 5	— 4¾	— 4	57	64	59	Z O	——	Z O	——
23	— 5½	— 5½	— 6	55	64	57	Z W	——	Z W	Held. R.
24	— 7	— 7½	— 8	56	66	58	Z	Z O	——	— —
25	— 8	— 8½	— 9	57	63	55	Z W	Z W	W	— Wolk.
26	— 9	— 8	— 6½	51	53	50	N W	N W	W t N	R. Wind.
27	— 6½	——	— 9	46	46	48	N t W	N	N	Stormig.
28	—10½	—11	—11	46	49	46	N W	N W	N W	Buijig.
29	—10	—10	—10	48	51	50	Z W	Z W	W	——
30	——	—10½	—10½	52	56	54	Z	Z	Z W	——
31	—11	——	—10¾	54	66	57	Z O	Z O	Z	Held. W.

Hoogſte Barometer d. 30. 2
Laagſte Barometer d. 29. 4
} middelb. d. 29. 9

Hoogſte Thermometer gr. 70.
Laagſte Thermometer gr. 46.
} middelb. gr. 58

MENGELWERK,

TOT SCHRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING,

over de Woorden:

Vervloekt zy, die een Blinden op den weg doet dwalen; en al het Volk zal zeggen, Amen. DEUT. XXVII: 18.

Door JOHN JORTIN D. D. *Aardsdiaken van Londen, Rector van St. Dunſtan in the East, & Vicaris van Kenſington.*

VEelen der Uitleggeren van de Heilige Bladeren, zo oude als hedendaagſche, hebben zich zeer veel moeite gegeeven, om, met allen vlyt, verborgene betekenisſen, en verheevener meeningen te vinden, dan de woorden in den eerſten opſlage en natuurlyk opleverden. Deeze Verklaarwyze is, door veelen hunner, tot zeer verregaande uiterſten gebragt; en geen wonder: naardemaal 'er geen einde is aan zulk ſlag van Verklaaringen, wanneer de eenvoudige Regels der Letterkunde, de voorſchriften der Rede en 't gezond Verſtand, verwaarloosd worden, en men eener verhitte Verbeeldinge den vryen teugel viere, om in het ruime veld haarer verbysteringen, naar goeddunken, om te zwerven.

De plegtige Wet van MOSES ſchynt, in 't byzonder, den *Joodſche* en *Chriſten Leeraaren*, veel werks verſchaft te hebben: dewyl zommige haarer voorſchriften een vreemd, willekeurig, beuzelagtig voorkomen hadden, en tot geen nuttig einde altoos ſcheenen te ſtrekken. Te deezer oorzaake hebben oefengraage en beſpiegelende Mannen verborgene Leeringen gezogt, die zy ſtelden bedekt te leggen onder het dekkleed van den letterlyken zin.

Wegens dit hun beſtaan, om het Woord van GOD op te helderen en te verdeedigen, zyn zy geenzins te beſchuldigen, en verdienen veel eer lof dan blaam: doch hunne poogingen waren zeldzaam van eenen gelukkigen uitſlag, en hun voorbeeld dient in 't algemeen meer om af te ſchrikken, dan om den volglust op te wekken. —— Wat de *Joodſche Uitleggers* aanbelangt, hunne gegeevene verklaaringen waren dikwyls veragtlyk en te verwerpen, en van zodanig een' aart als men

natuurlyk mogt verwagten van Menſchen, door Vooroordeelen verblind, en verſtooken van verſcheide hulpmiddelen, die de *Chriſtenen* te baat hebben. Men zou hun deeze woorden der *Samaritaanſche Vrouwe* kunnen te gemoete voeren. „ Gy „ hebt niets om mede te putten, en de put is diep, van waar „ hebt gy dan het leevende water". — De oude *Chriſtenen* volgden maar al te dikwyls het ſpoor der *Joden*, om in de Schriftuur noit bedoelde betekenisſen te vinden (*). Doch dit ſchynt eer een ongeluk der Tyden, dan een misſlag der Menſchen geweest te zyn. In laatere Eeuwen heeft men betere Verklaarwyzen, met veel vrugts, te werk geſteld: ſchoon 'er altyd oordeellooze Menſchen zullen gevonden worden, onbekwaam en ongeſchikt, om, ten deezen opzigte, onderwys te ontvangen.

Men zal veelligt denken, dat Wetten en Inzettingen van alle Schriften minst geſchikt zyn, om dubbelzinnigheden en tweevoudige meeningen te behelzen. Wetten hebben in haare eigene natuur iets, 't welk met het verborgene ſtrydt. Zy zyn geſchikt of behooren ten algemeenen gebruike geſchikt, en zo duidelyk als mogelyk, te weezen; zo dat die 'er voorby loopt ze konne leezen, en de ongeoefendſte in geen gevaar zyn om ze verkeerd te verſtaan.

Doch daar is iets zeer byzonders in de *Moſaiſche Wet*, 't welk dezelve onderſcheidt van andere Wetten, en eene verſchooning medebrengt voor tweevoudige betekenisſen, welke andere Wetten niet kunnen voorwenden.

De Wet van MOSES was, in zo verre dezelve eene ſchaduw van de toekomende dingen behelsde; en op den MESSIAS ſloeg, lichaamlyke en zinlyke verbeeldingen voor oogen ſtelde, van de geeſtlyke zegeningen en weldaaden, die door Hem eenmaal zouden aangebragt worden, onvermydelyk van eene zinnebeeldige en verbloemde natuure. Nogthans ontbrak dezelve die eenvoudigheid en duidlykheid niet, welke in Wetten met rede gevorderd wordt. MOSES gaf den Volke twee groote Geboden van de Liefde tot GOD en des Naasten, en daar benevens veele leefregels en zedekundige voorſchriften van

(*) De *Heidenſche Wysgeeren* vervielen mede tot die Verbloemde Verklaarwyze; „ CHRYSIPPUS wil de Fabelen van ORPHEUS, MUSEUS, „ HESIODUS en HOMERUS toepaſſen, op 't geen hy zelve, in het eerſte „ Boek van de Onſterflyke Goden, gezegd heeft; op dat ook de „ oudſte Dichters, die dez geen het minſte vermoed hebben, als „ *Stalgnen* te voorſchyn komen. CICERO *De Nat. Deor.* I.

van genoegzaame duidelykheid. Maar de menigte plegtige Inzettingen, de wasschingen, de heiligingen, de offeranden, de vermydingen van lichaamlyke onreinheden, en het in agt neemen van de reinheid des lichaams, waren dikwerf zinnebeeldige vertooningen van de heiligheid des leevens, en de zuiverheid des harten, of hadden uitzigt op eene toekomende Bedeeling, op het Euangelie van CHRISTUS, 't welk, in de volheid des tyds, stondt gepredikt te worden.

Men zal misschien zeggen, dat de *Israëliten*, die ruw en onbeschaafd uit *Egypteland* kwamen, dat Huis der dienstbaarheid, in 't welk harde en slaafsche lichaams arbeid hun steeds bezig hieldt, niet schrander genoeg waren, om deeze verborgene meeningen te ontdekken en te verstaan. Het zy zó. Konden zy dezelve niet naspeuren, het baart geene zwaarigheid; genoeg was 'er voor hun in de Wet van een duidlyker aart, en geschikt naar hunne vatbaarheid. —— Doch waarom zullen wy hun aanmerken, als zo gansch onbekwaam voor dit slag van onderwys? De *Egyptenaars*, onder welken zy lange jaaren verkeerden, hadden veele verborgene Voorschriften (*) en hun Godsdienst was vol zinnebeelden, en raadzelagtige voorstellen. De *Israëliten* mogten, uit dien hoofde, iets van eenen verborgen aart in hunne Heilige Boeken verwagten; dit verschafte bezigheid aan de Geleerden, om op de verheevener deelen van den Godsdienst te denken, en die voor 't Volk te ontvouwen.

Daarenboven was de Wet niet verordend voor één Geslacht van Menschen, of voor éene enkele Eeuw, maar voor verscheidene. Men mag, zonder zwaarigheid, beweeren, dat het Volk van *Israël*, eens in de vreedzaame bezitting van het Beloofde Land gesteld, en verpligt om wel kundig te zyn in hunne Heilige Boeken, die de Volkswetten begreepen, dageliyks in wysheid en kennisse zouden toeneemen: deeden zy het niet, dit was geheel hun verzuim, hunne eigene schuld.

Wy moeten ons niet verbeelden, dat een tweevoudige zin in Zedelyke Voorschriften en Leevensregels, nimmer konne plaats hebben of moge toegelaaten worden: want men ontmoet eenige zodanige Geboden in de Schriften des Ouden Verbonds. Maar in die gevallen is de tweede zin, of het verheevener en wyduitgestrekter oogmerk, doorgaans taslyk, of, ten minsten, zeer wel te ontdekken voor allen, die de ver-

(*) PYTHAGORAS leerde daar zyne Voorschriften onder uitdrukkingen bedekken, die ze tot enkele raadzels maaken, en zo duister, dat het onmogelyk is dezelve met eenige zekerheid uit te leggen.

vereischte middelen daar toe gebruiken. Ik zal eenige voorbeelden van deezen aart, uit de Boeken van MOSES, bybrengen, en dan voortgaan om dat Verbod, 't welk ons gelegenheid geeft tot het opstellen deezer Verhandelinge; „ Vervloekt zy, die een blinde op den weg doet doolen; en al „ het Volk zal zeggen, Amen", byzonderder open te leggen, en te toonen welk een gebruik wy daar van moeten maaken; een Verbod 't welk mede eenen dubbelen zin heeft.

In het XIX Hoofdstuk van het Boek LEVITICUS leezen wy. „ Gy zult den Dooven niet vloeken". —— De veragtlyke daad van eenen Dooven te vloeken wordt hier verbooden. Maar dit is 't niet alles, deeze Wet verbiedt meer slinksche bedryven; zy schynt van eenen Spreekwoordlyken aart, en de algemeene zin is: Gy zult u niet bedienen van het laage voordeel van iemands onbekwaamheid, om zich zelven te verdeedigen, en hem dus aan lichaam, goed, of eere, schade toebrengen. Van iemand agter den rug kwaad te spreeken, iemand heimlyk te lasteren, eens anders goeden naam in 't donker en bedektlyk aan te tasten, den dooden van de eere hem nagebleeven te berooven, op eenigerlei wyze de zodanigen, die onmagtig zyn zich zelven te helpen of te verdeedigen, te benadeelen, dit alles mag genaamd worden „ een „ Dooven te vloeken".

Onder de *Mosaische Wetten* vinden wy ook deeze. „ Gy „ zult eenen Os, of klein Vee, hem, en zyn Jong op éénen „ dag niet slagten. LEVIT. XXII. 28. En wanneer voor uw „ aangezigte eens Vogels Nest op den weg voorkomt, in eenigen boom of op de aarde, met Jongen of Eijeren, en de „ Moeder zittende op de Jongen of de Eijeren, zo zult gy „ de Moeder met de Jongen niet neemen. Gy zult de Moeder ganschlyk vry laaten; maar de Jongen zult gy voor u „ neemen". DEUT. XXII. 6. —— Behalven de bedryven, welke in deeze Wetten letterlyk verboden worden, schynen zy een verbod te behelzen van alles, wat naar onmenschlykheid of wreedheid smaake. De byzonderheden hier vermeld, hoe gering zy ons toeschynen, zyn misschien verboden, om dat zy een zweemzel van wreedheid hebben; en indien wreedheid, ja de schyn daar van, en 't geen 'er aanleiding toe gaf; ten opzigte van de Dieren zelfs moest vermyd worden, veel meer was men verschuldigd, den Naasten, met medelyden en zagtmoedigheid, te bejegenen. Een *Joodsch Uitlegger* heeft beweerd, dat dit de zin en meening dier Wetten was, en verklaart ze op deeze wyze. „ Gelyk uw Vader in den Hemel „ Goedertieren is, weest ook gy goedertieren op Aarde, en

„ ver-

„ verdelgt, op één en denzelfden dag, een Beest en zyn Jong „ niet".

De *Mosaïsche Wet* beveelt: „ Gy zult geen tweederlei Aart „ uwer Beesten laaten t'zamen te doen hebben; uwen Akker „ zult gy niet met tweederlei Zaad bezaaijen; en een Kleed „ van tweederlei stoffe, dooreen vermengd, zal aan u niet „ komen. LEVIT. XIX. 19. Gy zult niet ploegen met eenen „ Osse en met eenen Ezel te gelyk". DEUT. XXII: 10. — Naardemaal de zaaken, hier verboden, geen zedelyk kwaad in zich behelzen, zullen deeze Wetten eene verdere beooging hebben: naamlyk, dat de *Jooden* zich moesten onthouden van alle onreinigheden, geene gemeenschap met de Afgodische Nabuurvolken houden, of Huwelyks-verbintenissen met hun aangaan.

Ik wil geenzins ontkennen, dat deeze en andere dergelyke zonderlinge Wetten den *Jooden* zyn voorgeschreeven, in tegenstelling van zekere Gebruiken en Plegtigheden, onder de bygelovige en afgodische *Heidenen* in zwang (*). Niets belet ons egter te stellen, dat eene Wet tot meer dan één einde kan dienen, en meer dan één of twee oogmerken hebben.

Het Bevel van „ Geen Bloed te eeten", wordt dikmaals in de Schriften des Ouden Verbonds herhaald; doch daar men 't eerst vermeld vindt, in het Boek GENESIS Hoofdst. IX: 4, wordt het gevoegd by het verbod van Moord en Doodslag. — Eene rede, derhalven, waarom het eeten van Bloed verboden werd, is, om dat zulks een wild en beestagtig voorkomen heeft; en meer het bedryf van een wild Dier is, dan van een Mensch; en, door deeze onthouding van Bloed, worden de Menschen geleerd alle wreedheid en ontmenschtheid, omtrent hunne Medeschepzelen te vermyden, zo wel als Moord en Doodslag.

In het XXV Hoofdst. van DEUTERONOMIUM vs. 4, gebiedt de Wet: „ Eenen Os zult gy niet muilbanden als hy dorscht". — Hier hebben wy een zinnebeeldig Gebod. De meening komt hier op uit; dat hy, die in eens anders dienst bezig is, ook

(*) Dit is het denkbeeld van SPENCER. Maar deeze geleerde en nuttige Schryver zich een algemeen, en in den grond der zaake redelyk plan van Verklaaring der *Mosaïsche Wetten* voorgesteld hebbende, schynt zomyds zyne Veronderstelling al te verre uit te strekken, en van *Heidensche Bygeloovigheden* te spreeken, waar van geen spoor te vinden is; ook brengt hy den Duivel te menigmaalen in zyn Stelzel, en legt hem zommige dingen ten laste, aan welke hy zich mogelyk niet schuldig maakte.

ook in de voordeelen daar van moet deelen. Deeze Wet beveelt, derhalven, heuschheid omtrent Slaaven en Daglooners, aanmoediging van vlytigen, en ryklyke belooning van de verdienſten der geenen, die zich ten algemeenen nutte van hunnen pligt kwyten. Apostel PAULUS ſtrekt my ter waarborge van de gegrondheid deezer uitlegginge: dewyl hy, in zynen eerſten Brieve aan *de Corinthiers*, deeze Wet aanhaalende, verklaart. „ In de Wet van MOSES is geſchreeven; Gy zult „ eenen dorſchenden Os niet muilbanden. Zorgt GOD ook „ voor de Oſſen? Of zegt hy dat ganschlyk om onzen wille? „ Want om onzen wille is dat geſchreeven: overmids die „ ploegt op hoope moet ploegen; en die op hoope dorscht, „ moet zyner hoope deelagtig worden. Indien wy ulieden „ het geestlyke gezaaid hebben, is het eene groote zaake zo „ wy het uwe, dat lichaamlyk is, maaijen? &c.

Wat nu het ſtuk in 't byzonder betreft, 't welk ons aanleiding verſchafte tot deeze Verhandeling: „ Vervloekt zy, die „ eenen Blinden op den weg doet doolen". In het Hoofdſtuk, waar wy deeze woorden leezen, worden Vervloekingen uitgeſprooken over verſcheide hoogsthaatlyke wanbedryven, als Afgodery, het veragten der Ouderen, Moord, Roof en dergelyke; onder deeze Zonden vinden wy vermeld, „ Vervloekt zy, die eenen Blinden op den weg doet doolen". — Eene boosheid van eene zonderlinge natuur, en welke men niet zou wagten vermeld te vinden, op deeze lyst van ſnoode daaden. Een misdryf, 't welk maar zeldzaam gepleegd wordt, waar toe de gelegenheid weinig voorkomt, en de verzoeking gering is; als zynde een loutere kwaadaartigheid, tot welke weinigen bekwaam zyn. — Voegt hier by, dat, in het Boek LEVITICUS, deeze laaghartige boosheid teffens vermeld wordt met het „ Vloeken van eenen Dooven", welk laatſte, gelyk wy aanmerkten, een ſpreekwoordelyk gezegde is, en eenen figuurlyken zin heeft. „ Gy zult", luiden daar de woorden der Wet; „ den Dooven niet vloeken, noch voor het „ aangezigt van eenen Blinden eenen aanſtoot zetten". Wy mogen, derhalven, redelyker wyze vaſtſtellen, dat de woorden, „ Vervloekt is de man, die een' Blinden op den weg doet doolen", iets meer behelzen dan de veroordeeling van hem, die dit misdryf pleegt. En wat dit meerdere zy, is niet bezwaarlyk te ontdekken.

Blindheid wordt, in alle Taalen, gebruikt voor Dwaaling en Onkunde; en in den Schriftuurlyken ſtyl ſtrekken de woorden, Wegen, Paden, Wandelen, Loopen, Gaan, Afdwaalen, Struikelen en Vallen, om de daaden en verrigtingen der Menſchen

ſchen aan te duiden. Deeze algemeene aanmerkingen zullen ons den Zedelyken, Verborgen, Geestlyken, en Uitgebreiden zin deezer Wet, of deezer Vervloeking, doen bemerken. Te weeten, Vervloekt is hy die den Onkundigen, den Ligtgeloovigen, den Onbedagten, den Onweetenden, en die buiten ſtaat is zich te helpen, bedriegt; en hen benadeelt, te kort doet, opligt, verleidt, verkeerd berigt geeft, bederft en berooft. Dit, zeg ik, is de zin welke men, behalven den Letterlyken, vrylyk aan deeze woorden mag hegten. —— Laat ik nu, in verſcheide byzonderheden, tot onze dagen betrekkelyk, aantoonen, door welke Bedryven wy ons, meer of min, kunnen ſchuldig maaken aan dit misdryf.

1. De Bedienaars van het *Euangelie* mogen gezegd worden; „ de Blinden op den weg te doen dooien", wanneer zy, in ſtede van hunne poogingen aan te wenden, om hunne Toehoorders te onderwyzen en te verbeteren, hun met valſche Begrippen, onverſtaanbaare Leerſtellingen, noodlooze Geſchillen, liefdeloze en ongepaste Beſtraffingen, aanmerkingen die byzondere Perſoonen raaken, Vleitaale, of met Onderwerpen van den Godsdienst vervreemd, en die geene ſtigting geeven, bezig houden; en hoe meer wanneer zy Leeringen verkondigen, die ten kwaade ſtrekken, en eenen verderflyken invloed kunnen hebben op de gemoederen en zeden des Volks.

In eenige dingen te dwaalen, van veele onkundig te zyn, is 's Menſchen lot en deel, de onfeilbaarheid werd niemand der Stervelingen geſchonken. Wy kunnen, overzulks, in het verklaaren van Schriftuurplaatzen, in het trekken van gevolgen, in het uitleggen van Leerſtukken, in het vormen en aandringen van bewyzen, eenige misſlagen begaan; doch, ſchoon een Leeraar van het *Euangelie* niet kan verantwoorden, voor zyne bekwaamheden en letterkundig Oordeel, is hy verantwoordelyk voor zyn Hart; en hy die zyne Vermogens te koste legt, om zich in ſtaat te ſtellen, tot het waarneemen van zyn post, het ontvouwen van Godsdienſtige Waarheden, en vry is van alle bedrieglyke oogmerken, van alle oneerlyke en baatzoekende inzigten, betreedt het veiligſte ſpoor om niet te behooren, onder 't getal der geenen, „ die den Blinden „ op den weg doen dooien". Hy zal, waarſchynlyk, door de eigene voorzorge, welke hy gebruikt, en door den zegen des ALLERHOOGSTEN, beveiligd weezen tegen groote en gevaarlyke dwaalingen. —— De *Christlyke Zedekunde* is, in het *Euangelie*, duidelyk voorgedraagen, en de groote Pligten des

leevens zyn 'er middagklaar in aangeweezen. Wat de ſtukken van een geleerder en beſpiegelender aart betreft, welke zomtyds, en in eenige Gemeenten, voeglyk, en met nuttigheid, kunnen behandeld worden, hoe bezwaarlyker zy zyn, van hoe veel minder aanbelangs zy naar eevenredigheid zullen weezen, en dus hebbe men de misſlagen, daar in begaan, zo men 'er toe vervalle, voor min ſchadelyk te houden.

Menigvuldig en ſtreng zyn de Verklaaringen in de Heilige Schrift, uitgeſprooken tegen de valſche Propheeten, en de valſche Leeraars, die het Volk met leugens bedriegen, en zeggen: „De HEERE ſpreekt; en de HEERE heeft hun niet gezonden". Wegens misdryven van deezen aart, beſtraft onze Zaligmaaker de Schriftgeleerden en de *Phariſeen*, en waarſchuwt zyne Toehoorders, om zich door hun niet te laaten verleiden; hun aanmaanende, met behoorlyke zedigheid en voorzigtigheid, gebruik te maaken van de magt, die elk Mensch heeft en moet hebben, om voor zich zelven te oordeelen in gevallen, welke zyn Pligt en Zaligheid raaken. Gelyk een Mensch niet kan zien met eens anders oogen, zo kan hy niet gelooven met eens anders geloof, of met eens anders verſtand begrypen. — Het is eene laf hartige zedigheid en eene valſche nederigheid, dat redelyk Vermogen, waar mede de SCHEPPER ons beſchonken heeft, te verzaaken, en zich blindlings te onderwerpen aan de voorſchriften van Menſchen, die dikwyls ſtellig en overheerſchende zyn, naar de maate van hunne magt en onkunde, en zomtyds onopregt genoeg om te leeren en ſtaande te houden, 't geen zy zelve niet gelooven.

Zonder ons aan ongegronde beſtraffing of liefdeloos oordeelen ſchuldig te maaken, mogen wy klaagen dat de Kerk van *Rome* zich, ten deezen opzigte, zeer misgreepen heeft. Ik beoog hier niets perſoonlyks: want in die Kerkgemeenſchap vindt men, even als in andere Christlyke Gemeenſchappen, veele welmeenende eerlyke, deugdzaame en eerwaardige Mannen. Maar, indien men het oog vestigt op hunnen Kerkſtaat en algemeen Stelzel, als een Staatkundig Lichaam en eene Geeslyke Magt, is deeze zeker ingerigt, om het Gemeen onkundig te houden, en 't zelve te doen berusten in een ingewikkeld Geloove, en blinde onderwerping aan Menschlyk gezag; als mede om, onder het ſchoonſchynend voorwendzel van Eenigheid en uitwendige Vrede, de vryheid van Geweeten aan banden te leggen, en de deur van een vry en redelyk onderzoek toe te ſluiten. Maar, om de waarheid te zeggen,

heeft

heeft 'er te veel van den bepaalenden en heerschenden Geest plaats gevonden, in meest alle Christlyke Gemeenschappen hoe genaamd (*).

2. In alle onze tydlyke bedryven en den loop der Zamenleevinge, moeten wy opregt, ongeveinsd en eerlyk handelen omtrent een ieder; en wel inzonderheid is het onze pligt, dus te werk te gaan, ten opzigte van de zodanigen, die wy strafloos zouden kunnen benadeelen; strafloos, zeg ik, dat is zonder gevaar om deswegens in dit Leeven gedagvaard, en van den Wereldlyken Regter veroordeeld te worden. Den Zwakken, den Onkundigen, den Hulploozen, den Armen, den Wees, de Weduw, den Vreemdeling, te benadeelen wordt, in de Heilige Bladeren, als de hoogstgaandste boosheid voorgedraagen. Dit is „den Dooven vloeken; voor het „aangezigt des Blinden eenen aanstoot zetten"; en laagheid by snoodheid voegen. Dit is daadlyke Godverzaakery: men handelt naamlyk, als of men niets te vreezen hadt dan Menschlyke Strafoefening, als of 'er geen GOD bestondt; of, 't geen op 't zelfde uitkomt, als of 'er geen Weetenschap, geene Kennis, geene Goedheid, geene Regtvaardigheid by den ALLERHOOGSTEN gevonden wierd.

Eenige stukken van deeze daadlyke Godverzaakery komen zo gemeenzaam voor als bespiegelende Godverzaakery zeldzaam is, en veelen maaken zich min of meer schuldig aan deeze misdryven, die nogthans zich *Christenen* noemen, en zich verbeelden *Christenen* te zyn, hoopende den toekomenden Toorn te zullen ontvlieden, door het waarneemen van eenige uitwendige Godsdienstverrigtingen. Om deeze oorzaake zyn de gewyde Schryvers zo zorgvuldig, om, op eene ontelbaare menigte van plaatzen, de groote hoofdzaak van den Godsdienst, in het waarneemen der Zedepligten te stellen, op Liefde, Regtvaardigheid, Eerlykheid, Opregtheid, en weezenlyke Godsvrugt aan te dringen en voluit te verklaaren, „dat niets het gebrek aan Deugd kan vervullen of vergoeden.

3. Gelyk de Volken, door den Handel bestaan, zo houdt de Handel stand door Opregtheid. In alle Bedryven, Hanteeringen en Koophandel, is de Regtvaardigheid een volstrekt noodige pligt; List en Bedrog zyn schandelyke Ondeugden, dit leeren ons de *Heidensche Zedenschryvers*, eenigen hunner hebben, ten aanzien van dit onderwerp, zeer heerlyke Regels

(*) Ik wenschte onze eigene Kerk wel te mogen kunnen uitzonderen.

gels voorgeſchreeven en nagelaaten. Zo dat, om hier het woord van CHRISTUS toe te paſſen, indien onze Regtvaardigheid niet grooter is dan de Regtvaardigheid der *Grieken* en *Romeinen*, wy ons zelven te vergeefsch *Christenen* noemen, en dien eernaam aanmaatigen.

Maar, wanneer het een misdryf is onredelyke voordeelen te trekken, in onze onderhandelingen met de zodanigen onzer Medemenſchen, die op hunne hoede zyn, die wy mogen veronderſtellen zo ſchrander en kundig te weezen als wy zelven, en op hun eigen oordeel en bekwaamheid vertrouwen; dan is het nog veel ſnooder ſtuk, den onkundigen op te ligten, van eens anders behoefte een verkeerd gebruik te maaken, en de zodanigen, die van ons een goed denkbeeld hebben, en zich geheel op ons verlaaten, te benadeelen. Zulk een onedelmoedig en onheusch gedrag is, 't geen MOSES noemt „ den Blinden misleiden".

4. Van dezelfde ſnoode natuur is het, weetens en willens, geeven van kwaade onderrigting en ſchadelyken raad, aan Menſchen, die een hoog gevoelen hebben van onze meerdere bekwaamheid, en zich by ons vervoegen, om naar den ingenomen raad hunne zaaken te ſchikken; als mede alle oneerlykheid in pligten van vertrouwen. Hy, aan wien de opvoeding, het onderwys, de middelen en de zaaken van anderen zyn toevertrouwd, ligt onder eene dubbele verpligting tot een eerlyk gedrag. De een is de Verpligting van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, de ander mag eene Verpligting van Eere genaamd worden, van Eere afgeſcheiden van alle Godsdienſtige denkbeelden. Geen beweegredenen, uit den Godsdienst ontleend, zyn 'er noodig om iemand te overtuigen, dat hy zynen Weldoender niet moet beledigen, zynen Boezemvriend niet moet bederven, of zyns Vriends Kinderen ongelukkig maaken, en die onnozelen, die hy als eene God is, wier oogen op hem wagten, om hun voedzel van hem te ontvangen, van honger te laaten ſterven. Hy werd voor eerlyk, getrouw, vriendlyk en liefhebbend gehouden van die hem deeze toevertrouwde; hy beminden, eerden, en waardeerden hem hoog. Hun laag te behandelen is een dubbele misdaad, een misdaad van welke veele Perſoonen, uit het enkel beginzel van Eerlykheid, en maar weinig door Godsdienſtige beweegredenen gedreeven, een' afſchrik zullen hebben. Gelyk, in onze wederzydſche Pligtsbetragtingen, Goed voor Kwaad te vergelden, de hoogſte trap van Deugd is, tot welken de Menſchlyke Natuur kan opklimmen; zo is, in te-

gen-

gendeel, Kwaad voor Goed te doen, de diepſte afgrond van ſnoodheid, waar in dezelve kan verzinken.

5. Een ſlegt leeven te leiden, kwaad gezelſchap te houden, boos te zyn met den boozen, ongebonden onder de ongebondenen, is, buiten alle tegenſpraak, een groot kwaad. Nogthans is 'er een grooter, hier in beſtaande dat men de Zwakke, de Jonge, de Onkundige, de Onbedagtzaame, de Onvaste, opzoeke; om hun kwaade beginzels in te boezemen, tot zondigen aan te zetten, in verzoeking te brengen, een eerlyke inborst te bederven, een onſchuldig hart te verleiden, een onnozelen van deugd, eer, agting, de vrede der Ziele, een gerust geweeten, en misſchien van allen geluk, in dit en het toekomende leeven, te berooven. Dit is geen aanſtoot geeven in 't algemeen; dit is het werk des Duivels, door dit te doen zyn wy zyne Medeſtanders, zyne helpers, en volgen zyn voorbeeld. Het is een misdryf, gepaard met deeze ſchriklyke omſtandigheid, dat de Bekeering zelve niet vergezeld kan gaan met eene genoegzaame wedergeeving aan den beledigden. Hy die eenen ander van geld beroofd kan dit, ten eenigen tyde, weder ſchenken: hy die lasterlyk en valsch eenen ander beſchuldigt, kan, door openlyke bekentenis zyns misdryfs, den geſchonden goeden naam herſtellen; maar hy, die het hart en de zeden van een ander bederft, is buiten ſtaat hem eenige vergoeding te doen.

Aan ſoortgelyk eene misdaad ſtaan zy ſchuldig, die den tyd en bekwaamheden, hun tot geheel andere einden geſchonken, misbruiken om beginzels en zeden vernielende Boeken te ſchryven; die zich bevlytigen om al het kwaad te doen, 't geen zy kunnen op alle tyden en in alle plaatzen, om het tegenwoordige, en de aanſtaande geſlachten te vergiftigen, en ongeregtigheid te werken, zelf dan wanneer zy ten grave zyn nedergedaald.

In deezer voege hebben wy ontvouwd wat de zedelyke, de geestlyke en uitgeſtrekte zin is, van het zeggen des Wetgeevers; „ Vervloekt is de Man, die den Blinden op den weg „ doet doolen "; en hoe wy ons aan dat misdryf kunnen ſchuldig maaken. De aangeweezene Ondeugden hebben, gelyk alle andere, haare tegenovergeſtelde Deugden, welke wy moeten te werk ſtellen en betragten. —— Is hy „ die den „ Blinden op den weg doet doolen vervloekt "; dan is, by tegenoverſtelling, hy zalig die met jon kan zeggen; „ den „ Blinden was ik tot oogen, den Krepelen tot voeten ".

In 't algemeen zyn wy als Menſchen, als Leden eener Maatſchappye, als *Chriſtenen*, verpligt tot Broederlyke Liefde. In 't

by-

byzonder zyn wy verſchuldigd, goeden raad te geeven aan allen die denzelven behoeven, en zich geneegen toonen dien te willen ontvangen: hun, die op ons vertrouwen ſtellen, wel te behandelen, de verlegenen en hulploozen te helpen; van allen ſchyn des kwaads ons te onthouden, een goed voorbeeld te geeven aan onze Huisgenooten, aan de Jongen en de Onkundigen: want wy zyn, gelyk een verſtandig *Heidensch Schryver* opmerkt, den grootſten eerbied aan de Kinderen verſchuldigd, niets onvoeglyks, niets onbetaamelyks moet in hunne tegenwoordigheid geſprooken of gedaan worden. En wanneer de gelegenheid zich aanbiedt, moeten wy ons gunſtryk en goedertieren betoonen jegens de zodanigen, van welken wy niets ter vergeldinge te wagten hebben, die ons niets kunnen geeven dan hunne Gebeden, en een liefderyk Hart. — Giften in de daad geenzins gering of te verſmaaden. Toegenegenheid, en Dankerkentenis is alles wat wy GODE kunnen toebrengen, en Hem altoos aangenaam. Wy moeten hem hier in navolgen, en een dankbaare Ziel eene genoegzaame betaaling agten, voor de geringe goede dienſten, welke wy aan Menſchen van een minderen rang naar deeze Wereld kunnen doen. — En geſteld zynde dat ons deeze vergelding ontſtaa, nogthans is hy die deeze dingen doet, naar de uitſpraak van den mond der Waarheid, zalig „ want hy zal zyn „ loon ontvangen in de Opſtanding der Regtvaardigen ".

BRIEF VAN RICHARD PULTENEY, M. D. *Lid van 't Koninglyke Genootſchap*, AAN W. WATSON M. D. enz. AANGAANDE DE GENEEZINGS-KRACHT VAN EEN VERGIFTIGE PLANT, GEGEEVEN IN PLAATS VAN DE WATER-PASTINAKEN (*Water-Parſnep.*)

(*Philoſoph. Transactions.* Vol. LXII.)

MYN HEER!

ONlangs vernomen hebbende eenige byzonderheden, aangaande de uitwerking van een vergiftige Plant, oordeelde ik dezelve al te opmerkelyk, dan dat ze geen verder aandacht zouden verdienen. Ik zende ze met te meer eigenſchap aan U; dewyl gy reeds aan het Gemeen eenige waarneemingen, raakende de ſchadelyke hoedanigheden van die Plant (*), hebt medegedeeld. Dezelve beſlaat een van de eerſte plaat-

(*) *Philoſ. Transact.* Vol. XLIV. p. 227. Vol. L. p. 856.

plaatſen onder de vergiftige Planten, welke eigen zyn aan Engeland. —— Mr. H——N, een Pleit-bezorger van deeze plaats, nu boven de veertig jaaren, werd in zyn vyftiende jaar aangetast (na, zoo als hem dunkt, koude gevat te hebben op een ſterke beweeging), met 't geen men gemeenlyk noemt een ſcheurbuties ongemak; het vertoonde zich in 't byzonder aan de buitenzyde van zyne armen, omtrent de elboog, en aan de buitenzyde van zyne beenen, van de knien tot de enkels, en van 's gelyken met vlakken op de andere deelen van zyn Lighaam. 't Vertoonde zich als een droog ſchilferig ſchurft: by tyden zette 't zich meer dan gewoon uit, en verdikte aanmerkelyk de bekleedzels van de beenen, wanneer de afſchilfering zeer vermeerderde. —— Hy had, geduurende verſcheide jaaren, een menigte van middelen, gemeenlyk in dergelyke gevallen aangeprezen, gebruikt, byzonder 't Kwakmiddel, bekend onder den naam van *Maredant's Drops*, waar mede hy byna twaalf maanden aanhield, zonder 'er de minſte hulp van gewaar te worden, als ook een *Electuarium* van *Flos Sulphuris* en *Cremor Tartari*, waar mede hy ten naasten by drie jaaren had aangehouden, zonder eenige verandering te ondervinden, dan 't voorkomen van hardlyvigheid, waar aan hy onderhevig was geweest. —— In den Winter 1770, vermeerderde zyn ongemak zeer ſchielyk, zonder dat men eenige reden konde vinden van eenig toeval dat hem overkomen was, of van eenige ongeregeldheid in zyne levenswyze, hier in was hy altyd zeer nauwkeurig. Ter deezer tyd verſpreidde zich 't uitſlag niet alleen verder, maar de bekleedzels van de beenen wierden veel dikker, en de beenen zwollen zo, dat hy niet in ſtaat was om te gaan. De afſcheiding van zemelachtige ſchilfers en ſchalen was nu zeer menigvuldig; hy zeide „dat men ze by handvollen alle mor„gen in zyn bed konde vinden". —— In deeze voor hem ongelukkige en drukkende omſtandigheid, werd hem 't gebruik van 't uitgedrukte vocht van de Water-Pastinaken aangeprezen, in de hoeveelheid van een gemeene tafel-lepel, alle morgen, nuchteren, gemengd met twee lepels *Mountain* wyn. Hy kreeg vervolgens, omtrent het midden van January 1771, een halve pint's vlies van 't zo gemeende vocht, door de bezorging van den Perſoon, die 't hem aangeprezen, en verzekerd had, dat hy in dergelyk ongemak grootelyks daar door geholpen was. —— De eerſte lepelvol, die hy nam, gaf hem in twee uuren geen groot ongemak; maar naa dien tyd, begon zyn hoofd op een byzondere wyze aangedaan te worden; waar op ſchielyk een zwaare misſelykheid, en ſterk braaken volgde;

de: na dat hy te bed gebragt was, raakte hy in een koud zweet, en in een zeer ſterke en lang aanhoudende *rigor*, zo dat de byſtanders voor eenigen tyd dachten, dat hy ſtierf; dog, binnen weinige uuren, hielden alle de Toevallen op. — Schoon zyn ongemak hardnekkig bleef, was evenwel zyn begeerte om geholpen te worden zo ſterk, dat hy voornam aan te houden; en na het gebruik van zyn Geneesmiddel, voor een dag agter gelaaten te hebben, herhaalde hy het, ten naasten by, in dezelfde gifte: de uitwerkingen; ten opzichte van de misſelykheid en braakingen, waren als te vooren; dog de ongewoone aandoeningen in zyn hoofd, en de daar op volgende *rigor*, waren op verre na zo ſterk niet. Hy had moeds genoeg, van dit om den anderen dag te herhaalen, en daar mede langer dan veertien dagen aan te houden; wanneer hy het bragt op drie téelepoltjes; 't welk juist de helft was van de voorgaande gifte. — Hy beſpeurde, eer hy dit vocht een Maand lang genomen had, een groote verandering tot beterſchap: hier door aangemoedigd zynde, volhardde hy in deszelfs gebruik tot 't midden van April, wanneer zyn huid, ſchoon nog niet geheel zuiver, evenwel opgehouden had meer ſchilfers op te werpen; ze was nu zacht, zuiverder en in een goeden ſtaat, en zo als hy my by herhaaling verzekerd heeft, was hy nu veel gezonder, dan hy verſcheide jaaren te vooren geweest was. — Van 't begin tot 't einde vermeerderde dit middel de ontlastingen door den afgang niet; ſchoon het niet in gebreke bleef, volgens zyn zeggen, van altyd een duizeling in zyn hoofd, walging en misſelykheid, waar op niet zeldzaam braaken volgde, 't welk aanſtonds zyn hoofd verligtte, te veroorzaaken. — Van 't midden van April tot 't midden van Juny, liet hy af van het gebruik van het vocht; dog in deszelfs plaats dronk hy 's morgens, voor zyn ontbyt, een trekzel van de bladen van dezelfde Plant; welke volgens zyn zeggen is, als gemeene Thee-boe. 't Aftrekzel veroorzaakt zeldzaam walging of misſelykheid; dog verwekte altyd een kleine duizeling, en de ligte toevallen van dronkenſchap van ſterken drank. — In Juny ging hy na *Harrowgate*, zo als hy den voorgaanden Zomer beſloten had. In 't begin dacht hy hem zelf, na 't drinken van 't water en baden, erger; zyn uitſlag nam ook weder allengkens toe, geduurende de twee Maanden, welke hy zich in die plaats ophield: dit overtuigde hem, dat deeze Waters hem niet dienſtig waren. Na zyn te rug komst, keerde hy weder tot 't gebruik van 't aftrekzel, waar van hy, zo als hy my verzekerde, ſchoon 't maar een ſlappe bereiding 'er van was, wederom een ſchielyke veran-

de-

dering ten goede ondervondt. Van deezen tyd af hield hy 'er mede aan, tot dat zyn voorraad van die Plant op gebruikt was; zyn huid is nu zo weinig aangedaan, dat hy maar hier en daar, op zyne armen en beenen, een klein bewys van zyn ongemak heeft. —— Hem vraagende, aangaande de zichtbaare eigenſchappen van dit Geneesmiddel, zeide hy wederom, dat hy zich in 't byzonder herinnerde, dat het hem nooit purgeerde; zelf niet de eerſte gifte, welke hem byna vergeeven hadt. Hy dachte niet dat 't de gevoelige uitwaasſeming bevorderde; maar hy is overtuigd dat 't de Waterloozing vermeerderde; en hy voegt 'er by, dat het, behalven 't gemelde, een overvloedig zetſel in 't water veroorzaakte, 't welk hy meent dat van te vooren geen plaats vondt. —— Dit is het eenvoudig verhaal van het gebeurde. Hy verzekerde my, dat geen Geneesmiddel of Levensregel, ſchoon hy van verſcheide de proef genomen had, ooit eenige aanmerkelyke uitwerking op zyn ongemak had gehad; niets dan de ſchielyke en aanmerkelyke hulp, welk hy van 't gebruik van dit middel ondervondt, zoude in ſtaat geweest zyn, hem te doen aanhouden met 't zelve, daar 't altyd zulke onaangenaame aandoeningen verwekte. Hy rekende niet veel de kleinere onaangenaamheden, door 't aftrekzel veroorzaakt; ſchoon hy meent daar van insgelyks geen klein voordeel genooten te hebben. —— Van dit geval, 't welk zeer bekend geworden was, werd veel geſproken, en maakte verſcheiden nieuwsgierig. Wanneer ik 'er 't eerst van hoorde, en onderricht was van de kleinheid van de Gifte, en de ſterke werking 'er van, kon ik nauwelyks twyfelen, of 't vocht van een ander gewas was gegeeven in plaats van dat van de Water-Pastinaken, 't welk wy weeten een veilig en ſchadeloos gewas te zyn; geneeskundige Schryvers onderrichten ons, dat 't vocht 'er van, zelfs tot vier oncen in een gifte, kan genomen worden: dewyl my bewust is dat de *Oenanthe Crocata* zeer menigvuldig in die Landſtreek gevonden wordt; zo dat men ze gemakkelyker kan krygen dan de Water-Pastinaken zelfs, dachte ik 't waarſchynlyk, dat dit gewas gebruikt was geweest in deszelfs plaats. 't Bleek dat zulks 't geval geweest was uit de Proef, welke ik 'er van kreeg, als ook, na verder onderzoek, dat het was 't vocht van den wortel alleen, en niet van de bladeren en ſtronken, 't welk men hem gegeeven hadt. Ik moet hier aanmerken, dat men geen ſtaat kan maaken op de kracht van 't uitgedrukte vocht van den Wortel, wanneer dezelve gekomen is tot zyn bloei; dewyl de Wortel dan ligt, ſpongieus, en vóór 't grootſte gedeelte van zyn vocht beroofd word.

Wan-

Wanneer gy dit geval niet ongeſchikt oordeelt, om aan 't Koninglyke Genootſchap overgegeeven te worden, verzoeke ik u my de eer te doen, 't zelve aan 't Genootſchap te preſenteeren. Mr. H——N zelf is zo zeer overtuigd van de kracht van dit middel, dat hy ſterk begeert dat het wereldkundig gemaakt wordt. — Ik zal my niet inlaaten in eenige redeneering over deeze gebeurtenisſe, en begeere niet dat men 'er meer gewicht aan geeve, dan ieder oordeelkundig Geneesheer weet, dat men verſchuldigd is aan een enkel voorbeeld. Ik wil niet op my neemen te bepaalen, in hoe verre 't dienſtig zal zyn, verdere Proeven met dit vocht te neemen: dog ik moet ter aanmoediging van ieder, die mag verkiezen het 'er mede te waagen, zeggen, dat het op allen zo veel vermogen niet heeft, in 't voortbrengen van walging en misſelykheid, als in 't geval hier voor ons. Ik blyve enz.

Blanford, den 12 Maart 1772.

P. S. Mr. H——N begeert bekend te maaken, dat hy, zonder eenig nut, onder anderen, 't drinken van 't Teer- en Zee-water beproefd heeft; van ieder van deezen heeft hy, volgens zyn zeggen, niet minder dan een Oxhoofd gebruikt.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE TORTEL-DUIF.

(Volgens BUFFON.)

DE *Tortelduif*, in 't Grieksch Τρύγων, in 't Latyn *Turtur*, in 't Spaansch *Tortota* en *Tortora*, in 't Italiaansch *Tortora* en *Tortorella*, in 't Hoogduitsch *Turtel* en *Turtel-taube*, in 't Engelsch *Turtle* of *Turtel-dove*, in 't Zweedsch *Turturdufwa*, in 't Poolsch *Trakawke*, in 't Fransch *Tourterelle*, mint misſchien meer dan eenige andere Vogel, de frisheid in den Zomer, en de warmte in den Winter; zy komt zeer laat in het Voorjaar in onze Lugtſtreeke, en verlaat ons Land op het einde van de maand Augustus; terwyl de *Wilde Duiven* en de *Ring Duiven* eene maand vroeger verſchynen, en eene maand laater vertrekken; veele blyven den ganſchen Winter over. Alle de *Tortelduiven*, geene ſoort uitgezonderd, vliegen by benden, zy komen, vertrekken en reizen te gader, en onthouden zich hier niet langer dan vier of vyf maanden: in dien korten tyd paaren zy, maaken nesten, leggen eijeren,

en

en voeden de Jongen op, zo dat ze in ſtaat zyn, om met hun den tocht aan te neemen.

De donkerſte en koelſte bosſchen kiezen zy tot verblyfplaatzen, in deeze bouwen zy hun nest, 't welk bykans geheel plat is, en vervaardigd op de hoogſte boomen, op plaatzen verst van de wooningen der Menſchen afgezonderd. In *Zweeden*, in *Duitschland*, in *Frankryk*, in *Italie*, in *Griekenland*, en misſchien in nog veel kouder en heeter Landſtreeken, onthouden zy zich niet dan geduurende den Zomer, en verlaaten ze desgelyk, in den Herfst. ARISTOTELES alleen onderrigt ons, dat 'er eenige in *Griekenland* overblyven, op de veiligſte en meest beſchutſte plaatzen: en dat ſchynt aan te duiden, dat zy zeer heete Landen opzoeken, om 'er den Winter over te brengen.

Bykans overal worden de *Tortel-Duiven* gevonden: in de Oude zo wel als in de Nieuwe Wereld, tot op de Eilanden in de Zuidzee; hier van draagen de Reisbeſchryvingen getuigenis.

Zy zyn, even als de *Gemeene Duiven*, aan veele veranderingen onderheevig, en, ſchoon van natuure veel wilder, kunnen zy nogthans even eens opgekweekt, en in de Duivenhokken voortgeteeld worden. Men vermengt zeer gemaklyk de Verſcheidenheden. „ Ik heb", ſchryft my een geloofwaardig ooggetuige, de Heer HEBERT; „ een' Vogel gezien, „ geſprooten uit de vermenging van een *Gemeene Duif* met „ een *Tortel-Duif*; hy hadt de kleur van een *Franſche Tortel-* „ *duif*; en meer van de Tortel-Duif dan van de *Duif*; hy „ was onrustig van aart, en zette de geheele Vogelvlugt in „ rep en roer. De *Doffer* was van de kleinſte ſoort, geheel „ wit met zwarte Vleugels". Deeze waarneeming wyst uit, dat zy met *Gemeene Duiven* paaren; doch is niet voortgezet, om te kunnen bepaalen, of het tweeſlachtig ſoort, daar uit herkomſtig, vrugtbaar dan onvrugtbaar was; en dient ten bewyze van de groote overeenkomst, tuſchen die twee ſoorten. Het is, derhalven, zeer mogelyk, gelyk wy zulks reeds voorheen, van de *Duiven* handelende (*), hebben opgemerkt, dat de *Wilde Duiven*, de *Ring-Duiven*, en de *Tortel-Duiven*, welker ſoorten, in den Staat der Natuure, afgezonderd en geheel op zich zelven ſchynen te blyven, egter, dikmaals, in den opgeſlooten ſtaat, vereenigen; en dat, uit derzelver vermenging, de meeste raſſen van onze *Hok-Duiven* zyn voortgeſprooten: van welke eenige de grootte hebben der *Ring-Duiven*, en andere, in kleinheid en gedaante, de *Tortel-Duiven*

(*) Zie boven bladz. 282—292.

ven gelyken; en van welke eindelyk veele naar de *Wilde Duif* zweemen, of van alle de drie ſoorten iets ontleenen.

En, 't geen ſchynt te dienen tot ſtaaving der waarheid van dit ons denkbeeld, wegens deeze vereenigingen, die wy als onwettige mogen aanmerken, naardemaal ze niet geſchieden, volgens den gewoonen loop der Natuure, is de ſterke Minnedrift, welke deeze Vogels gevoelen in den paartyd. De *Tortel-Duif* is veel aandoenlyker, laaten wy vry zeggen veel geilder, dan de *Gemeene Duif*, en laat haare liefdehandelingen van de zonderlingſte voorbereidzelen vergezeld gaan. De *Gemeene Doffer* loopt ſlegts met een trotſche houding rondsom de *Duif*, en zet zich in eene aangenaame geſtalte by zyn Wyfje. Het Mannetje van de *Tortel-Duif*, zo in 't wilde als in de vlugten, begint den minnehandel met het Wyfje te groeten, zich voor 't zelve achttien of twintig keeren neder te buigen; dit nederbuigen geſchiedt zeer vaardig en zo diep, dat zyn bek elke maal den grond of den tak raake: de tederſte zugten vergezellen deeze buigingen; in 't eerst ſchynt het Wyfje onaandoenlyk; doch welhaast ontdekt zich eene inwendige beweeging, door eenige zagte toonen, welke het ſlaat, door eenige klaagende kirren, welke het zich laat ontglippen; en wanneer het éénS het vuur der eerſte toenaderingen gevoeld heeft, blyft het branden, het verlaat het Mannetje niet, vermenigvuldigt de ſtreelingen en het trekkebekken, ſpoort het ſteeds aan tot het op nieuw koelen van den ontſtooken lust, en blyft daarin volharden tot den tyd van 't eijerleggen: wanneer het zich genoodzaakt vindt den tyd te verdeelen, en op het gebroed te paſſen. — Ik zal maar één geval ophaalen, 't welk ten overtuigelyken blyke ſtrekt van de geilheid deezer Vogelen: naamlyk, dat, wanneer men in de eene vlugt Mannetjes, en in de andere Wyfjes zet, deeze onderling elkander treeden, als of ze van verſchillende Sexe waren: alleen beſpeurt men deeze buitenſpoorigheid, eer en dikmaaler, by de Mannetjes dan by de Wyfjes: het bedwang en de onthouding dienen, derhalven, dikwyls om de Natuur in wanorde te brengen, niet om dezelve uit te dooven. „ De *Tortel-Duif*", ſchryft my de Heer LE ROY; „ verſchilt van de *Ring-duif* „ en de *Gemeene Duif*, door zyne geilheid en onſtandvastig„ heid, wat men ook van de kuisheid deezer Vogelen heb„ be opgegeeven. Het zyn niet alleen de Wyfjes in de vlug„ ten opgeſlooten, die zich onverſchillig aan alle de Man„ netjes ten beste geeven; ik heb wilde *Tortel-Duiven* ge„ zien, door den ſtaat van huislykheid niet bedwongen of

„ be-

„ bedorven, die, zonder van denzelfden tak af te gaan, door „ twee Mannetjes zich lieten treeden".

Wy kennen onder de *Tortel-Duiven* twee ſoorten, of ſtandhoudende verſcheidenheden: de eerſte is de *Gewoone Tortel-Duif*, de tweede draagt den bynaam van de *Gekraagde:* dewyl zy op den hals eene ſoort van zwarten kraag heeft: deeze beide worden in onze Lugtſtreeke gevonden, en als zy zich met elkander vermengen, brengen zy een bastaardſoort voort, door SCHWENCKFELD beſchreeven, en van hem *Turtur Mixtus*, dat is, *Gemengde Tortel* geheeten, afſtammende van een Mannetjes *Gemeene Tortel-Duif*, en een Wyfje tot de *Gekraagde* behoorende: deeze hadt meer van de Moeder dan van den Vader; en ik twyfel niet, of dit bastaard geſlacht is vrugtbaar, en komt door eene opeenvolging van geſlachten tot het ras van de Moeder. — Voor het overige is de *Gekraagde Tortel-Duif* een weinig grooter dan de *Gemeene*, en verſchilt 'er niets van in aart en zeden. Men mag zelfs zeggen, dat in 't algemeen de *Duiven*, de *Ring-Duiven*, en de *Tortel-Duiven*, meer naar elkander gelyken, ten opzigte van den inwendigen aart en natuurlyke geneigdheden, dan ten opzigte van de gedaante. Zy eeten en drinken even eens zonder den kop op te ligten, eer zy zo veel waters als noodig genomen hebben; zy vliegen by hoopen; by allen is de ſtem veel eer een gegrom of klaagend geſteen, dan een onderſcheiden geluid: alle leggen zy twee zomtyds drie eijeren; en alle kunnen zy verſcheide keeren 's Jaars broeden, in de heete gewesten of in de vlugten.

DE NOODZAAKELYKHEID VAN HET DOEN VAN PROEFNEEMINGEN, TOT HET VERKLAAREN VAN NATUURLYKE VERSCHYNZELEN, IN EEN NIEUW VOORBEELD AANGETOOND.

Door MARTINUS VAN MARUM. *A. L. M. Phil. & Med. Doct. te Groningen.*

ZEdert de Natuurkundigen, in de voorgaande eeuw, begonnen hebben den aart, en de onderlinge werking der Lighaamen door Proefneemingen na te vorſen, is 't genoegzaam gebleken, dat de voorige Wysgeeren, welken hunne kundigheden alleen op vooronderſtellingen grondden, in 't bepaalen der oorzaaken van de meeste natuurlyke verſchynzelen gedwaald hebben. Desniettegenſtaande verkiezen zommigen

thans nog liever hunne ſchranderheid te betoonen, door giſſingen voort te brengen, dan de Natuur door proeven raad te pleegen. 't Is de verbaazende uitwerking der voorbyſtreevende kogelen, welke hier van een nieuw voorbeeld verſchaft.

Na dat het buskruid in den Oorlog in gebruik is geraakt, hebben de Heelmeesters op de Slagvelden waargenomen, dat Kogels, door de kragt van 't aangeſtoken buskruid voortgedreeven, niet ſlegts den Vyand beleedigen, door een daadelyk indringen, in 't een of ander gedeelte van 't Menſchelyk Lighaam; maar dat zelfs hun vermogen zig veel verder uitſtrekt: dat naamentlyk een Kogel, die ſlegts in 't voorbygaan de huid weinig raakt, deszelfs onder geleegen deelen geweldig beleedige. Indien de huid der ledemaaten op deeze wyze getroffen wordt, worden deszelfs beenderen 'er door verbryzeld; en als een Kogel de huid van het hoofd, van de borst, of van den buik raakt, dan worden de ingeſlootene Ingewanden gewoonlyk vernield.

Nog meer te verwonderen is de werking der Kogelen, die ſlegts voorby ſtreeven, zonder de huid in 't minſte te raaken. Menigvuldige waarneemingen van beroemde Heelmeesters beveſtigen, dat deeze dikwerf de deelen, welken zy voorby ſnorren, geheel verbryzelen; en dit geſchiedt zomtyds, zonder dat de huid in 't minſte beſchadigd wordt. Zomtyds daar en tegen veroorzaaken zy blauwe of zwarte vlekken op de huid, welke in hardheid aan leder evenaaren.

De meesten hebben de rede van deeze wonderlyke uitwerkingen gezogt, in de geweldige voortſtooting en ſamenperſing der lugt; welke de voortgedreevene Kogel te weeg brengt. Doch de beroemde Heelmeester PLENCK heeft de ongegrondheid van deeze ſtelling, door de volgende waarneemingen, aangetoond. 1) In den Slag by Wittenberg, getuigt gemelde Schryver, voor de tweedemaal waargenomen te hebben, dat een Soldaat, die een Kanons-kogel, welke van een verren afſtand aan kwam, en traaglyk voort rolde, door zyn voet tragtte op te houden, 'er zodanig van getroffen wierd, dat de beenderen van zynen voet en hiel, door welken hy hem had willen tegenhouden, vermorzeld waren. 2) Een Soldaat, die een Kanons-kogel, welke hem te gemoet rolde, met de hand wilde vatten, wierd op dezelfde wyze aan de hand en onderarm gekwetst.

Dewyl nu deeze waarneemingen aantoonen, dat een Kogel, ſchoon met eene geringe ſnelheid voortgedreeven, dezelfde of ſoortgelyke uitwerkingen heeft, die men in de zo genoemde Schampſchooten waarneemt, beſluit de Schryver met

met regt, dat de rede van de uitwerkzelen der Schampſchooten niet in de voortperſſing der lugt te zoeken zy.

De Heer PLENCK is hier door op de gedagten gevallen, dat deeze uitwerkingen toe te ſchryven zyn aan de Electrike kragt; welke (naar zyne meening), den Kogel in 't ſchieten medegedeeld wordt (*).

Waarlyk! wanneer men nagaat, hoe zeer de uitwerkzelen van den blixem met die van eenen voorby ſtreevenden Kogel overéénſtemmen, kan men nauwlyks twyffelen, dat de verſchynzelen, in beide gevallen, aan één en dezelfde oorzaak toe te ſchryven zyn. Want de blixem doodt zomtyds, zonder uitwendige beleediging, en vermorzelt zelfs de beenderen, zonder de omgelegene ſpieren en huid te kwetſen; het zelfde heeft men omtrent de ſchampſchooten waargenomen. De blixem werpt ook nu en dan Menſchen ter aarde, zonder die anderzints te beleedigen; dit doen ook dikwils de ſchampſchooten. De deelen eindelyk, welke de blixem geraakt heeft, zyn pynlyk, als of zy gebrand waren; zy die door ſchampſchooten getroffen zyn, ondervinden dezelfde aandoening. Ook is de verbranding en hardwording der huid, in beide gevallen, dezelfde.

Dewyl dan de uitwerkzelen, welken de blixem op het Menſchelyk lighaam veroorzaakt, zo zeer met die der ſchampſchooten overeenſtemmen, en het thans door de ondervinding voor onbetwistbaar zeker gehouden wordt, dat Donder en Blixem niet anders dan Electrike uitwerkingen zyn; is 't geen wonder, dat men in 't algemeen met den Heere PLENCK hier in overéénſtemme, dat de gevolgen der Schampſchooten voor Electrike uitwerkzels te houden zyn.

Minder gelukkig egter is die beroemde Schryver, in 't bepaalen van de wyze, op welke de Kogel zulk eene Electrike kragt verkrygen zoude. Want zyne ſtelling, dat een Kogel in den loop van 't Schietgeweer, door de wryving tegen denzelven, by 't uitſchieten, Electriek kan worden, is met de natuur der zaake geheel ſtrydig.

Men onderſcheidt immers de Lighaamen, ten aanzien van de Electriciteit, in oorſpronkelyke electrike (*Idioëlectrica*) en niet electrike (*Analectrica*). De eerſten zyn zodanigen, welken, als ze op eene geſchikte wyze gewreeven worden, eene electrike kragt aanneemen; van dien aart zyn alle glas en harsagtige lighaamen, de groeiſtoffen van al hun vogt beroofd, het hair,

(*) Zie Nat. Verh. by *A. van der Kroe*, IVde D. Eerſte Stuk. Bladz. 26. enz.

haar, de zyde, enz. De niet electrike zyn inzonderheid de metaalen, en het water: deeze neemen door geene wryving, op welke wyze die moge geſchieden, onmiddelyk eenige electrike kragt aan, maar kunnen dezelve niet anders dan door mededeeling, dat is, als ze by geëlectriſeerde lighaamen geplaatst zyn, deelagtig worden. Deeze regel is zedert lang van alle Natuurkundigen, die hier omtrent eenige Proeven hebben in 't werk geſteld, voor zeker gehouden. Dewyl nu en Kogel en loop van 't Schietgeweer beide metaalen lighaamen zyn, en hierom van dien aart, dat ze door wryving geene electrike kragt verkrygen kunnen; blykt, dat de Heer PLENCK zig hier in zeer vergist hebbe.

Offchoon de Kogel nu geenzins, volgens de gedagten van dien gemelden Schryver, door de wryving in den loop electriek kan worden, is 't my egter niet voorgekomen, dat de electrike kragt der geſchootene Kogelen daarom geheel te verwerpen ware. Overweegende dat de lugt onder de oorſprongkelyke electrike lighaamen (*Idioëlectrica*) moet geſteld worden, en dat de Kogel, die zig een weg door dezelve baant, de lugtdeeltjes noodzaakelyk wryft, kwam het my waarſchynlyk voor, dat hier door de electrike kragt opgewekt, en aan den Kogel medegedeeld wordt. Als ik hier by in aanmerking nam, de volkomene overéénſtemming van de uitwerkzelen der ſchampſchooten, met die van den Blixem, twyfelde ik nauwlyks meer, of de lugtdeeltjes, door den Kogel gewreeven, deelden denzelven zulk een vermogen mede.

Deeze nieuwe beſpiegeling ſcheen my, voor de kennis der Electriciteit, van te veel belang, dan dat ze niet, (ware het mogelyk,) door de ondervinding bevestigd wierd.

Ten dien einde heb ik met mynen Vriend G. KUIPERS, zeer kundig Phyſiſche-Inſtrument-maaker alhier, de volgende Proeven in 't werk geſteld.

Wy hingen een blikken buis, ruim twee voeten lang, zes duimen wyd, gevuld met nat zand, en aan 't eene eind open, horizontaal aan twee zyden koorden. Van deeze leidden wy een koperen ketting, door een venſter van eene naby zynde Kamer, en vereenigden hier door de beſchreevene blikken buis met een ſoortgelyken geleider (conductor), die men gewoonelyk by de Engelſche Electriſeer-ſchyven gebruikt. Hier aan hingen wy den Electrometer van Canton (*).

Op

(*) Dezelve beſtaat uit twee kleine balletjes, uit het merg van Vlierhout gedraaid, die naast elkander aan twee fyne linnen draaden van vyf of zes duimen lengte hangen.

Op deeze wyze voorkomende, dat de wind ons niet verhinderde, de afwyking der balletjes waar te neemen, onderzogten wy eerst, in hoe verre de electriciteit der Kogels hier door kon waargenomen worden; en hielden hier toe een van de Kogels (welken wy in 't vervolg gebruikt hebben,) die aan een zyden draad hing, aan een geëlectrifeerden geleider; welke maar op één duims afſtand vonken gaf.

Wy bragten toen den geëlectrifeerden Kogel, aan den geleider, die met den Electrometer voorzien was, waar door de balletjes omtrent een half duim van elkander weeken.

Dus verzekerd, dat 'er niets aan onzen toeſtel ontbrak, ſtelden wy een gewoonen Jagt-ſnaphaan, tegen over het open eind van de met zand gevulde buis, op den afſtand van dertig Rhynlandſe voeten, en deeden vervolgens denzelven afſchieten; na dat wy ons by den Electrometer geplaatst hadden.

De uitkomst ſtreed geheel tegen onze verwagting; wy beſpeurden, by 't indringen van den Kogel in 't zand, geene de minſte afſtooting van de balletjes, welke 'er noodzaakelyk moest hebben plaats gehad, zo de Kogel ſlegts eene geringe maat van Electrike kragt hadde verkregen. Wy hebben deeze Proefneeming driemaal met dezelfde zorgvuldigheid herhaald; dog de uitſlag was telkens dezelfde.

Verwonderd, dat wy in onze meening zo bedroogen waren, twyfelden wy, of niet misſchien zekere ongunſtige geſteldheid der lugt de oorzaak mogte zyn; waarom de Proefneeming ons niet deed zien, 't geen wy met zo veel rede 'er van verwagtten. Uit dien hoofde namen wy de Lugtsgeſteldheid op den tyd, toen we deeze Proeven in 't werk ſtelden, in agt; en herhaalden hierom onze Proeven op andere tyden, in verſchillende Lugtsgeſteldheden. Inzonderheid hebben wy op de meerdere en mindere vogtigheid der lugt ook agt gegeeven; dewyl de opwekking der electrike ſtof, by 't gewoone electrifeeren, door dezelve voornamentlyk vertraagd wordt. Wy hebben ook niet nagelaaten dezelve eenmaal, by een aannaderende Donderbuy, in 't werk te ſtellen. Dog de uitkomst was altoos dezelfde.

Zie daar, G. L. een nieuw voorbeeld, ten bewyze, dat geene verklaaringen van natuurlyke verſchynzelen, (de Wiskundige alleen uitgezonderd,) voor zeker kunnen gehouden worden, dan die geenen, welken op Proefneemingen gegrond zyn.

CHARACTER VAN Dr. ROBERTSON.

„ BUitenlandſche Schryvers, wier Werken in onze Taale
„ overgezet, en door onze Landsgenooten, met genoe-
„ gen en greetigheid, ontvangen worden, krygen tot ons, als
„ 't ware, eene nadere betrekking; en wy vinden ons eigen-
„ aartig opgewekt, om hun Character en Lotgevallen te wee-
„ ten. Zelden ontvangen wy des eenig voldoend berigt, ge-
„ duurende hun leeven; en onze nieuwsgierigheid krygt door-
„ gaans geene andere voldoening, dan 't geen losſe en loo-
„ pende gerugten verſchaffen. Eene enkele maale nogthans,
„ worden wy in ſtaat geſteld, om deswegen beter onthaal te
„ ontvangen. — Wanneer wy dit kreegen, ten opzigte van
„ Dr. ROBERTSON, wiens *Historie van Carel den Vyfden* zo
„ zeer voldoet als dezelve uitſteekend is opgeſteld, twyfelden
„ wy niet om het onzen Leezeren mede te deelen".

Dr. ROBERTSON werd, in den Jaare 1722, gebooren. Zyn Vader was een Geestlyke van de *Schotſche Kerk*, en by deszelfs overlyden Minister van de *Grey Friars* Kerk te *Edinburgh*, eene waardigheid thans door onzen ROBERTSON bekleed.

Hy volbragt, op de Hoogeſchool te *Edinburgh*, den loop zyner Letteroefeningen met grooten roem, en tradt nog zeer jong zynde in de Geestlyke Orde: en werd reeds in den Jaare 1745 gekoozen tot Leeraar van *Gladſmuir*, een gering Dorp in het Land van *East-Lothian*.

In dit afgezonderd landleeven vondt hy tyds in overvloed, om zyne zeer uitgewerkte Geſchiedenis van *Schotland* te vervaardigen; een Werk, 't welk ten grondſlage zyner volgende vermaardheid ſtrekte, en het voornaamſte middel was, om hem van eene Pastory, welke hem weinig meer dan zestig *Ponden Sterl.* 's Jaars opbragt, te verheffen tot grooter waardigheid en aanzienlyker wedde, dan oit een *Presbyteriaansch* Geestlyke genoot, zints den tyd der Hervorminge.

Lang, egter, voor de uitgave van deeze of eenige andere vrugt zyns Letterarbeids, hadden zyne bekwaamheden het oog der oplettenden beginnen te trekken. En by zyne gemeenzaamer Vrienden, ontdekte hy eene maate van braave eerzugt, die, door zodanige bekwaamheden ondersteund, niet kon misſen, hem op te voeren tot de hoogſte eere, bereikbaar in welk een kring hy zich ook geplaatst gevonden hadt, en bekwaam om alle tegenkantingen te boven te komen.

De

De eerſte gelegenheid, welke hem voorkwam om zyne verre boven het gemeen uitſteekende Talenten ten toon te ſpreiden, was op de *Algemeene Vergadering der Kerke van Schotland* (*). Op deeze Algemeene Vergaderingen is het, dat Mannen, die anderzins misſchien voor altoos, in eenen donkeren en vergeeten hoek, zouden vergeeten blyven, ten voorſchyn treeden. Daar vindt de geringe Dorp-Predikant, die zyne ſtandplaats op eene wydafgeleegene en onaanzienlyke plaats gekreegen heeft, zich voor eenigen tyd met den voornaamſten Burger des Koningryks op eenen voet geſteld, en kan met hem om den prys der Welſpreekenheid dingen: een' voorrang na welken doorgaans, met te meer yvers, op die Vergadering geſtaan wordt, naardemaal de eenvoudige en Apoſtoliſche Inſtelling der Kerke van *Schotland* te wege brengt, dat dit de eenigſte trap van uitſteekenheid boven anderen is, tot welke het grootſte gedeelte der Leden oit kan hoopen te geraaken.

Van het oogenblik, dat Dr. ROBERTSON de eerſte keer op deeze Vergadering verſcheen, werd hy het voorwerp van algemeene opmerking en toejuiching. Zyne Aanſpraaken droegen de merktekens van die zelfde manlyke en overreedende Welſpreekenheid, die in zyne Geſchiedkundige Schriften zo zeer doorſteeken: en zy merkten allen op, dat, daar zyne jonge Mededingers in het ſtuk van Welſpreekenheid zich vergenoegden met eene zaak voor te ſtellen, of eene voor af bedagte Aanſpraak te doen, hy even groote bekwaamheid toonde, in het bybrengen van Tegenwerpingen, en het beantwoorden en oplosſen derzelven: als mede dat zyne minst voorbedagte Vertoogen niet ontbloot waren van die zagtvloeiende en ſchynbaar afgepaste zinſneeden, over welke men zich zo zeer verwondert in zyne Schriften, met naauwkeurigheid opgeſteld. Welhaast werd hy aangemerkt, als de bekwaamſte Voor-

(*) Dit is de hoogſte Kerklyke Regtbank aldaar: en beſtaat uit Afgevaardigden, 's Jaarlyks gekoozen uit de Ouderlingſchappen, de Koninglyke Burgten, en de Hooge Schoolen. Een Ouderlingſchap, beſtaande uit minder dan twaalf Leeraaren, zendt twee Leeraars en één Ouderling. Indien dezelve tusſchen de achtien en vier en-twintig Leeraaren heeft, worden 'er vier Leeraars en twee Ouderlingen afgevaardigd. Elke Koninglyke Burgt zendt één Ouderling; en *Edinburgh*, als de Hoofdſtad, twee Ouderlingen. Ieder Hoogeſchool vaardigt eenen lasthebbenden af, die doorgaans een Geeſtlyke is. De Spreeker op de Vergadering word by meerderheid van ſtemmen gekoozen.

Voorſtander van de party door hem omhelsd, en is tegenwoordig, zonder mededinger, de voornaamſte van een der twee Partyen, welke zints langen tyd, de Kerk, van welke hy een Lid is, verdeeld heeft (*).

Wanneer wy deeze omſtandigheid behoorlyk in overweeging neemen en teffens bedenken, hoe de Menſchen in alle Maatſchappyen dezelfde zyn en blyven, zal het ons minder verwondering baaren, in de Werken van Dr. ROBERTSON, eene kennis van 't menschlyk hart, en de Wereld te vinden, welke wy by de meeste andere Geſchiedſchryvers te vergeefs zoeken. Een Man, die een gedeelte zyns leevens geſleeten heeft in de moeilyke taak om de raadſlagen te beſtuuren van eene Volksvergadering, in het regelen der driften, belangen en vooroordeelen eens talryken aanhangs, heeft zeer veel voor uit by een Geleerden, die alleen op zyne Boekenkamer zit; die leevende Voorbeelden zyn kragtdaadiger onderwyzers, dan de doode Boeken.

Het eerſte Werk, 't welk Dr. ROBERTSON, buiten de gemelde Algemeene Vergadering vermaard maakte, was eene Redenvoering gedaan te *Edinburg*, voor de Maatſchappy ter Voortplanting van de kennis des Christendoms, en naderhand door den druk gemeen gemaakt; het onderwerp was de *Staat der Wereld ten tyde van* CHRISTUS *komst in de Wereld*. De oordeelkundige en verſtandige byeenvoeging van verſcheide op zich zelve ſtaande gevallen, en het aantoonen, hoe ze alle tot een punt zamen liepen, evenaart misſchien de Kunst des Biſchops van *Meaux*, in zyne beroemde *Algemeene Geſchiedenis*.

Deeze Redenvoering ſtrekte den Opſteller tot groote eere, en het is waarſchynlyk, dat men aan de agting daar door verworven, moete toeſchryven, de eenpaarigheid met welke hy, (by eene Volksverkiezing,) geroepen werd tot een der Leeraaren te *Edinburgh* (†), dit gebeurde weinig tyds daar naa, te weeten in den Jaare 1758.

In het volgende Jaar gaf hy in 't licht zyne *Geſchiedenis van Schotland*. De verdienſten van dit Werk zyn zo algemeen bekend, en eenpaarig toegeſtemd, dat het geene aanpryzing altoos behoeft. Het wordt, en misſchien met vollen regt, voor de beste Geſchiedenis in de Engelſche Taal gehouden. Het

(*) [De twee Partyen zyn de Hofparty en de Volksparty, tot de eerſte behoort Dr. ROBERTSON, en verdeedigt haare zaak met veel ernst en opgang.]

(†) De wedde der Leeraaren te *Edinburgh* is 138 Ponden 's Jaars.

Het is met vermaak en genoegen dat wy, tot eere van de eeuwe welke wy beleeven, mogen vermelden, dat de Bedieningen, welke hy kort daar op verkreeg, hem in 't algemeen zonder des verzogt te hebben en onverwagt, werden opgedraagen. Eerst werd hy aangeſteld, tot een van de Kapellaanen zyner Majeſteit (*), daar op tot den opperſten van het Collegie te *Edinburgh* (†), en voorts tot Geſchiedſchryver van *Schotland*; eene waardigheid, die in langen tyd door niemand bekleed was, en hem werd toegeſchikt door den Graaf BUTE (‡).

Zyn naastvolgend Werk, *de Hiſtorie van* CAREL DEN VYFDEN, werd met eene maate van onverduldigheid, waar van men nauwlyks voorbeeld weet, verwagt; en wy mogen 'er byvoegen, dat nauwlyks oit zo hoog opgevatte verwagtingen zich min te leur geſteld vonden. De Boekverkooper, die eene verbaazende ſomme gewonnen hadt met de *Geſchiedenis van Schotland*, welke Copy hy kogt voor zeshonderd Ponden St. gaf voor dit laatſte Werk een ongehoorden prys: te weeten; vyf en veertig honderd Ponden St.

Dr. ROBERTSON is tegenwoordig bezig, met de Beſchryving van *de Geſchiedenis der Ontdekking en Vermeestering van America* (§). Het onderwerp is van groote aangelegenheid, en mag in zeker opzigt nieuw heeten: en het kan niet misſen of het zal, door zo meesterlyk eene hand uitgevoerd, een dierbaare lettergeſchenk voor de Geleerde Wereld zyn; maar de veelvuldige bezigheden, waar mede hy zich bezet vindt, geeven reden om te vreezen, dat het lang zal aanhouden, eer dit Werk af is.

Ten beſluite moeten wy nog aanmerken, dat Dr. ROBERTSON, die zo zeer uitmunt als Geſchiedſchryver en Redenaar, een alleraangenaamst Man is in den gewoonen Ommegang, en alle de hoedanigheden bezit, welke iemand bemind by zyn Gezin, dierbaar by zyne Vrienden, en behaaglyk in alle Gezelſchappen maaken. Met één woord, hy is een der grootſte en beste Mannen van zyn' tyd, en zyn naam zal tot eene altoos duurende eere aan zyn Vaderland ſtrekken.

(*) Deeze waardigheid brengt 50 Ponden 's Jaars op.

(†) De Opperſte van het Collegie te *Edinburgh* heeft een vry Huis en 100 Ponden 's Jaars.

(‡) Het Jaargeld, hem hier voor geſchonken, bedraagt 200 Ponden 's Jaars.

(§) *Dit Werk zal in't Nederduitsch by de Drukkers deezes*, Ynsema *en* Tieboel, *worden uitgegeeven.*

BEKNOPT BERIGT VAN DE GELEGENHEID, UITGESTREKTHEID, LUGTSTREEK, BEVOLKING, KOOPHANDEL, EN HANDWERKEN VAN NIEUW-ENGELAND, EN EENE KORTE BESCHRYVING VAN BOSTON.

(Uit het Engelsch.)

Aan de Heeren Schryveren der Hed. Vaderl. Letteroefen.

MYNE HEEREN!

„ DE tegenwoordige tydsomſtandigheden, de dagelykſche geſprekken, maaken het volgende Beknopt Berigt, myns „ oordeels, tot een geſchikt Stukje voor uw Mengelwerk. Ik „ blyf, &c.

* * * * * * *

BOSTON, de Hoofdſtad van *Nieuw Engeland*, in *Noord-America*, is op een Schier eiland geleegen, aan het einde van de *Maſſachuſets-bay*, omringd door kleine Eilandjes en rotzen; zy word verdeedigd door een Kasteel, en eene borstweering met geſchut geplant, welke het aannaderen van den Vyand zeer moeilyk en bezwaarlyk maaken. De Stad legt in de gedaante van een wasſende maan aan de havenzyde: het land, rondsom ſteeds hooger en hooger ryzende, levert een aangenaam gezigt op. Daar is ſlegts één veilig kanaal, om de haven te naderen, en dit zo eng, dat 'er nauwlyks drie ſcheepen kunnen zeilen; doch binnen het kanaal is 'er ruimte genoeg voor vyf honderd ſcheepen, om ten anker te liggen. Aan 't einde van de bay vindt men een Hoofd, omtrent twee duizend voeten lang, tot welke de diepſt gelaadene Scheepen kunnen komen: aan de noordzyde zyn de pakhuizen voor de Kooplieden. De ſtraaten in *Boston* zyn ruim; in fraaiheid munt die uit, welke van het Hoofd na het Stadhuis loopt. Op een der Eilanden, in de bay, ligt het Fort *William*, een der heerlykſte ſtukken van de Vestingbouwkunde, en de geregeldſte ſterkte in de *Britſché Volkplantingen*. Dit Kasteel is voorzien met honderd ſtukken geſchut, waar van 'er twintig de oppervlakte des waters beſtryken, in voege het voor een vyandlyk ſchip niet wel mogelyk is voor by het Kasteel te komen. Om verraſſing te beletten, hebben zy eene wagt geplaatst op een der rotzen, twee mylen van het Kasteel geleegen, van waar zy ſeinen aan het zelve geeven, wanneer 'er ſcheepen naderen.

Voor het Jaar 1740 bevatte de Landſtreek van *Maſſachuſets-bay* meer dan honderd *Engelſche Vergaderingen*, behalven dertig Gemeenten van *Indiaanſche Chriſtenen*; doch van alle deeze Verga-

de-

deringen hielden flegts drie of vier de Godsdienstoëfening, naar de wyze van de Kerk van *Engeland*. Elke byzondere Vergadering onder hun is onafhangelyk van allen ander Kerklyk regtsgebied: en men kan zich van dezelve op geen ander beroepen. De Kerkdienaars te *Boston* hangen te eenemaal af van de edelmoedigheid hunner Toehoorderen; hunne vrye gaven, by elke zamenkomst toegebragt, maaken de wedde uit. Het is nog maar weinig tyds geleden, dat zy toegelaaten hebben, dat een Lid van de Kerk van *Engeland* eenig deel hadt in het Burgerlyk beſtuur, of verkoozen werd tot een Lid der Gemeente. *Boston* telt, zo men zegt, omtrent dertig duizend inwoonders: en het getal der Inwoonderen, in de geheele Volkplanting van *Nieuw-Engeland*, wordt op bykans een half millioen begroot.

Boston werd aangelegd in den Jaare 1630, en heeft tien keeren veel geleden door zwaare branden, de eerſte in het jaar 1653, en de laatſte in het jaar 1760, deeze was de ſchriklykſte en ſchadelykſte.

Nieuw-Engeland kreeg zyn' naam van CAREL DEN I, toen Prins van *Wales*. Het beſtaat uit verſcheide deelen, *Maſſachuſet*, *Connecticut*, *Rhode-Eiland* en *New-Hampshire*. Het is, in het ſtuk van ſterkte, vordering en onafhanglykheid, het aanzienlykſte der *Engelſche Volkplantingen*. Het ſtrekt zich uit van 41 tot 46 graaden Noorderbreedte, en ligt van de 69 tot de 73 graaden Lengte Westwaards van *Londen*. Ten Noorden wordt het bepaald door *Nieuw-Schotland* en *Canada*; ten Zuiden en ten Oosten door de *Atlantiſche Zee*; en ten Westen door *Nieuw York*. In de lengte haalt het omtrent driehonderd mylen, en nauwlyk ergens twee honderd in de breedte.

De Lugtſtreek verdient niet veel lofs. De Winter is lang, en zomwylen zeer ſtreng; de Zomer kort en ſmoorheet; 'er vallen zwaare plasregens; doch ze zyn van korten duur. Met dit alles is het weer veeltyds lang aan een helder, en over 't algemeen gezond.

De Grond verſchilt veel op de eene en de andere plaats; hier is dezelve dor, rotzig en zandig, daar ryk en vrugtbaar. *Europiſch Koorn* van allerlei ſoort is tot dus lang maar gemeen geſlaagd; doch van Mais of *Indiaanſch Koorn* hebben zy in overvloed en gebruiken het tot alles, zelfs tot het mouten. Peulvrugten zyn 'er ryklyk. De wyduitgeſtrekte Weiden leveren veel Gras en Hooy op. De Runderen en Zwynen vallen 'er groot en zeer goed; doch het Wolvee valt niet op te boogen. Men vindt 'er allerlei Moeskruiden en Wortelen uitſteekend. De Vrugtboomen draagen weelig, en geeven zo veel vrugts, dat van één enkelden Appelboom zomtyds verſcheide Oxhoofden Appeldrank (*Cyder*) gemaakt worden. Nergens vindt men beter, nergens meer Timmerhout van allerlei ſoorten, en byzonder Eiken-, Dennen- en Vuurenhout.

Reeds in het jaar 1606, hadt Koning JACOBUS DE I, by opene brie-

brieven, twee Compagnien opgeregt, met volmagt, om Volkplantingen te zenden na *Nieuw-Engeland*, toen begreepen onder den algemeenen naam van *Virginia*, met welken de geheele Noordkust van *America* zomtyds benoemd werd. Men maakte egter, uit hoofde van deeze magtverleening, geene vastigheden in *Nieuw-Engeland*. De *Compagnien* deeden niets meer, dan één of twee Scheepen te zenden om met de *Indianen* te handelen, en op de Kusten te vischen. Dit bleef, tot het jaar 1621, de eenige gemeenschap tusschen *Groot Brittannie*, en dat gedeelte van *America*. Toen waren de Geschillen over den Godsdienst, welke *Engeland* verdeelden, tot de grootste hoogte opgeklommen. Laud vervolgde alle Aanhangen van *Non-conformisten*, dat is der zodanigen, die het niet met de *Hoofdkerk* van *Engeland* hielden. Deeze lieden waren gereed om liever alle strengheid en woede der Vervolging uitteharden, dan afstand te doen van hunne geliefde stellingen en begrippen, en zich te schikken naar de dienstplegtigheden en verrigtingen der Kerk van *Engeland*, welke zy aanzagen voor misbruiken, met de heilloosste gevolgen bezwangerd. Geen plaats was 'er op de wyde wereld werwaard zy niet liever wilden heen vlugten, dan zich genoodwangd zien om de Kerklyke vaststellingen, in hun Vaderland omheisd, aan te neemen: vaststellingen welke, huns inziens, de Ziel met een eeuwig verderf dreigden.

America opende hun een ruim veld. Zy mogten daar heen trekken; en zulk een Kerk- en Staatsbestuur aanneemen als hun behaagde. Het oogmerk hadt iets edels in zich, en strookte wonder wel met den onderneemenden aart der Inwoonderen van nieuwigheden in den Godsdienst. Met dit oogmerk gingen honderd en vyftig Persoonen scheep na *Nieuw Engeland*, een Landstreek verkreegen hebbende, 't welk in het regtsgebied van de *Plymoutsche Compagnie* lag, met vryheid van 's Konings weege om zich neder te zetten waar zy wilden; zy bouden, by hunne aankomst, eene Stad, welken zy den naam van *Plymouth* gaven, om dat zy uit die haven waren afgezeild.

In weerwil van de ongunstigheid der Lugtstreeke, de ongezondheid der lugt, en de ziekten waar aan zy zich, na eenen langen Zeetocht, in een Land, 't geen voor hun geheel nieuw was, vonden blootgesteld, in weerwil van het gebrek van alle soorten van geryflykheden, en zelf van de noodzaaklykheden des leevens, hebben de zulken, wier gestelenis sterk genoeg was om zulke onheilen te verduuren, niet afgeschrikt of mismoedig gemaakt, door den dood hunner Tochtgenooten, en onderschraagd door eene hardvogtigheid, toen byzonder eigen aan de *Engelschen*, zich gezet om dit niets goeds belovend Land te bearbeiden, en, wat zy konden, gedaan om deeze eerst opkomende Volkplanting te bevorderen: en dit alles gesterkt en bemoedigd door het denkbeeld van den dwang in 't stuk van Godsdienst ontkomen te weezen.

Nieu-

Nieuwe gelukzoekers, aangezet door hun voorbeeld, en zich te dierzelfde oorzaak als de voorgemelden, in hun eigen Land bezwaard vindende, trokken na dit Gewest, waar Godsdienstige en Burgerlyke Vryheid op den throon zat. Op het einde van het jaar 1630, hadden zy vier Steden gebouwd, *Salem*, *Dorchester*, *Charles-Town* en *Boston*, welke laatstgenoemde zints de Hoofdstad werd van *Nieuw-Engeland*. Maar, gelyk behoefte de natuurlyke broeder is van de noeste nyverheid, en opleggende zuinigheid, welke alles goeds aan de Maatschappy toebrengen; zo strekt een onafgebroken stroom van voorspoed en geluk ten oorspronge van die verdeeldheden, welke de zamenleeving ongelukkig maaken, en dikwyls de best gegronde vaststellingen omver werpen.

De Inwoonders van *Nieuw-Engeland*, de vervolging ontweeken, werden binnen kort bebebt met deeze booze ondeugd, en 'er zeer op gesteld, om eene eenpaarigheid in Godsdienstige begrippen in te voeren onder allen, die zich in hunne landpaalen nedersloegen. De gemoederen der Menschen waren, ten dien tyde, nog zeer aan den dwang des vooroordeels onderworpen, en dagten niet op die edelmoedige wyze, welke thans de Ingezetenen van *Groot Brittannie* boven anderen doet uitmunten; en de Leer eener Algemeene Verdraagzaamheid, welke tot eene der eersten, die zich in *America* nederzetten, onder hun begon gepreuilt te worden, kreeg weinig voorstanders en veel tegenstreevers. — Onder Menschen van allerlei Gezindheden, zyn Gezinte-yveraars altoos Vervolgers. Lieden van bedaarde en beredeneerde Godsvrugt worden ten allen tyde Voorstanders der Verdraagzaamheid gevonden; naardemaal Menschen, van den eerstgemelden stempel, nooit moeite doen om kennis te verkrygen van de gronden, waar op de Gevoelens hunner Partyen rusten, merken zy dezelve aan, als zo ongerymd en gedrogtlyk, dat niemand in goeden ernst ze kan omhelzen: waarom zy zich verzekerd houden, dat eenige slinksche en shoode beweegreden hun aanzet om het Geloof in dusdanige Leerstellingen voor te wenden, en met hardnekkigheid staande te houden. Dit is een zeer algemeen begrip in alle Geschillen over den Godsdienst, en de hoeksteen van Vervolgzugt. Men hadt ten dien dage in 't algemeen geen denkbeeld, dat de Menschen vreedzaam en gelukkig in een en dezelfde Maatschappy konden leeven, zonder de zelfde begrippen in den Godsdienst te omhelzen; en daar deeze verschilden, zonderden lieden van onderscheidene begrippen zich van elkander af, en richtten byzondere Staatsbestuuren op.

Ter oorzaake van deeze Geschillen in het Godsdienstige, werden van de oorsprongelyke Volkplanting in *Nieuw-Engeland* verscheide deelen afgescheurd, die een nieuw verblyf opzogten, en zich over het Land verspreidden. Hier uit ontstondt *New Hampshire*, 't welk nog heden een onderscheiden Regtsgebied heeft. Dit gaf gelegenheid tot *Rhode Eiland*, welks Inwoonders verdreeven werden uit de *Mas-*

Masſachuſetſche Volkplanting, (want dit is de naam, by welken het Staatsbeſtuur, eerst in *Nieuw-Engeland* opgericht, onderſcheiden werd,) wegens het verdeedigen der Vryheid in Godsdienſtige begrippen, en het beweeren, dat de Burgerlyke Overheid geen regt altoos hebbe over de beſpiegelende gevoelens des Menschdoms. Deeze Vryheidsgezinden bouwden eene Stad *Providence* geheeten, welke zy beſtuurden volgens hunne eigene beginzels. En zulk een verband is 'er tusſchen juistheid van denkbeelden en uitwendigen voorſpoed, dat de Staat van *Rhode Eiland*, ſchoon klein, zeer Volkryk en bloeiend is. Eene andere Volkplanting, verdreeven door dien zelfden geest van Vervolging, zette zich neder aan de Rivier *Connecticut*, en ontving, by aanhoudenheid, uit *Engeland* een ſterken toevoer van lieden, die zich niet voldaan vonden over het Kerklyk of Burgerlyk beſtuur in dat Ryk.

Amerika was nu de verzamelplaats geworden van alle misnoegde en onderneemzieke geesten; en het getal der zodanigen, die uit *Engeland* derwaards ſcheep gingen, liep zo hoog, dat 'er, in den jaare 1637, een verbod uitging, by 't welk verbooden werd aan een iegelyk na *Nieuw-Engeland* te gaan, zonder uitdruklyke vryheid daar toe van den Staat bekomen te hebben. Uit hoofde van mangel aan deeze verlofgeeving zegt men dat OLIVIER CROMWELL, Mr. HAMPDEN, en anderen van die party, te rugge gehouden wierden van na *Nieuw-Engeland* te trekken; naa dat zy, met dit oogmerk, reeds aan boord gegaan waren.

De vier meergemelde Landſchappen, ſchoon altoos Bondgenooten tot onderlinge verdeediging, ſtonden in 't eerst, en ſtaan nog onder afzonderlyke Regtsgebieden. Zy waren alle, volgens hunne Handvesten, oorſpronglyk vry, en grootendeels onafhanglyk van *Groot Brittannie*. De Ingezetenen koozen hunne eigene Overheden, den Bevelhebber, de Leden van den Raad en van de Vergadering. Zy hadden de magt om zulke Wetten te maaken, als zy nut en heilzaam oordeelden, zonder verpligt te zyn die na *Groot Brittannie* te zenden, om de goedkeuring van de Kroon te verwerven. Die Wetten mogten, nogthans, niet aangekant weezen tegen die van *Groot Brittannie*. — Omtrent het einde der Regeeringe van CAREL DEN II, werd de *Masſachuſetſche Volkplanting* beſchuldigd met het ſchenden van haare Handvesten en Voorregten, en by vonnis van 's Konings Bank in *Engeland* daar van beroofd. Zints dien tyd tot de Ryksomwenteling bleeven zy zonder eenige Handvesten. Kort daar naar verkreegen zy nieuwe, die, ſchoon zeer gunſtig, veel minder waren dan de voorregten eertyds genooten. Het aanſtellen van een Bevelhebber, Onderbevelhebber, Geheimſchryver, en van alle Dienaaren der Admiraliteit, behoorde aan de Kroon: de Krygsmagt rust geheel in de handen van den Bevelhebber als Capitein Generaal: alle de Regters en mindere Overheidsperſoonen, aan welke het uitvoeren der Wetten is toever-

vertrouwd, worden door den Bevelhebber, met den Raad overleggende, benoemd; de Bevelhebber heeft eene weigerende ſtem in de keuze der Raadsheeren, die beſliſſende en onbepaald is: zonder verpligt te weezen om rede te geeven van 't geen hy ten deezen opzigte doet, of tot een zeker getal bepaald te zyn. Egte afſchriften van de Acten, door deeze en andere Volkplantingen vastgeſteld, moeten na het Hof van *Engeland* gezonden worden, om de Koninglyke goedkeuring te erlangen; doch indien de Wetten deezer Volkplantinge niet herroepen worden, binnen drie jaaren naa derzelver overgifte, zyn ze onherroepelyk voor de Kroon. Geene Wetten, Bevelen, Verkiezingen van Overheidsperſoonen, of Staatshandelingen, hoe ook genaamd, zyn wettig zonder de geſchreevene toeſtemming des Bevelhebbers; en beroepingen wegens ſommen, boven de 300 Ponden, worden den Koning en den Raad voorgeſteld.

Niet tegenſtaande deeze bepaalingen heeft het Volk nog een groot deel van de magt in deeze Volkplanting in handen; want het verkiest niet alleen de Leden der Vergaderinge; maar deeze Vergadering verkiest, met den Bevelhebber, den Raad, welke overeenkomt met het Hoogerhuis in *Engeland*, en de Bevelhebber hangt, wat zyn jaarlyks inkomen betreft, van de Vergadering af, welke zomtyds den Bevelhebber van dit Landſchap in bekooringe gebragt heeft om de voorregten van de Kroon, en de belangen van *Groot Brittannie*, op te geeven.

Met de Regeering van *Maſſachuſet*, is de oude Volkplanting van *Plymouth* vereenigd, als ook die van een Landſchap *Main* geheeten. Volgens de Wet van dit Landſchap kan geen Perſoon gearresteerd worden, indien 'er eenig middel van betaaling over is; en geen Mensch in de gevangenis komen, dan wegens het verdonkeren van bezittingen. Overſpel wordt met beider dood geſtraft.

New-Hampshire ſtaat onmiddelyker onder het gezag van *Groot Brittannie*. De Raad wordt door de Kroon benoemd: in andere opzigten komt de Regeering met de voorgemelde overeen.

De Volkplantingen van *Connecticut* en *Rhode-Eiland* hebben haare oude Handvesten behouden, en genieten de zelfde Voorregten als die van Maſſachuſet eertyds genooten.

Oorſpronglyk waren 'er drie ſoorten van Landbeſtuur, door de *Engelſchen*, op het Vaste Land van *America*, ingeſteld. Naamlyk Koninglyke Landvoogdyen, Bevoorregte Landvoogdyen, en Eigenaars Landvoogdyen.

Een Koninglyke Landvoogdy wordt zo geheeten, om dat de Volkplanting onmiddelyk van de Kroon afhangt, en de Koning de Oppergezaghebber blyft; hy ſtelt den Bevelhebber, den Raad en de Staatsdienaars aan; en het Volk verkiest alleen de Repreſentanten, als in Engeland; zodanig zyn de Landvoogdyen van *Canada*, *Nova Scotia*, *Virginia*, *New Hampshire*, *New York*, *New Jerſey*, de beide *Carolina's*, *Georgia*, *Oost-* en *West Florida*, de *West-Indiſche Eilanden*, en dat van *St. John*.

Een Bevoorregte Landvoogdy draagt dien naam, dewyl de Compagnie, door 's Konings Handvesten ingelyfd, op zekere wyze met de oppermagt bekleed is, om vast te ſtellen welk foort van Staatsbeſtuur zy goedvonden; en deeze Bevoorregte Landvoogdyen hebben doorgaans het gezag aan 't Volk afgeſtaan; want in zulke Landvoogdyen, of liever Gemeenſchappen, verkiezen de vrye lieden niet alleen hunne Repreſentanten; maar ook 's jaarlyks hunnen Bevelhebber, Raad en Overheidsperſoonen, en maaken Wetten, zonder toeſtemming, en zelf bitten weeten des Konings; zy ſtaan onder geene andere bepaaling dan deeze, dat zy geene Wetten, tegen die van *Engeland* aangekant, zullen vaſtſtellen: indien zy het doen, loopen zy gevaar van hunne Handvesten te verliezen. Van deezen aart zyn de Landvoogdyen van *Rhode-Eiland* en *Connecticut* in *Nieuw Engeland*; en zodanig was eertyds die van *Maſſachuſet*: welke thans eene gemengde magt heeten.

De derde foort, de Eigenaars Landvoogdy, draagt dien naam om dat de Eigenaar bekleed is met het Oppergezag: hy ſtelt den Bevelhebber, den Raad en de Overheidsperſoonen aan, en de Repreſentanten worden in zyn' naam opontboden, met hun ſtelt hy Wetten vast, zonder de Kroon te kennen; doch, volgens eene voegere bepaaling, moet de Eigenaar 's Konings toeſtemming hebben in het aanſtellen van een Bevelhebber, wanneer hy niet in eigen perſoon op de plantagie zich bevindt; en van een Afgevaardigden Bevelhebber, als hy 'er woont. En alle de Bevelhebbers der Plantagien kunnen, door 't Hof van 's Konings Bank, tot verantwoording wegens hun beſtuur geroepen worden. Tegenwoordig zyn de eenige Eigenaars Landvoogdyen die van *Pennſylvania* en *Maryland*.

De Handel van *Nieuw-Engeland* is groot; naardemaal het zelve een groote party goederen verſchaft; doch deeze wordt nog veel uitgeſtrekter: dewyl de Inwoonders, om zo te ſpreeken, de voorraadbezorgers zyn van alle de Volkplantingen in *Noord-America* en de *West-Indien*, en zelfs eenige deelen van *Europa*. — De voornaamſte Waaren, welke het Land oplevert, zyn Staaf- en Blok-Yzer, 't welk, zonder bezwaar, in *Engeland* wordt ingevoerd; Masten en Raa's waar voor zy van de Koninglyke Werven een ſchoonen prys bedingen; Pek, Teer, Terpentyn, Duigen, Timmerhout, Planken, alle ſoorten van Eetwaaren, welke zy zenden na de *Franſche* en *Hollandſche Zuiker-Eilanden*, na de *Barbados* en andere *Britſche Eilanden*, als Koorn, Beſchuit, Meel, Oſſevleesch, Spek, Boter, Kaas, Appelen, Appeldrank, Uijen, Makreel en Stokvisch. Derwaards zenden zy ook Vee, Paarden, Planten, Houtwerk, Traan, Talk, Terpentyn, Boombaſt, Kalfshuiden en Tabak. Hunne handel in Pelteryen heeft niet veel om 't lyf. — Op hunne Kusten viſchen zy ſterk Makreel en Kabbeljauw, waar aan eene groote menigte Volks werk vindt; en deeze vertieren zy in *Spanje*, *Italie*, de *Middellandſche Zee* en de *West-Indien*, met zeer groot voordeel.

Zy

Zy hebben ook Walvischvischery. — De Inwooners van *Nieuw-Engeland* leggen zich voornamelyk toe op die Kunsten en Handwerken, welke ten leevensonderhoud noodzaaklykst zyn. Zy vervaardigen ruw Linnen en wollen Stoffen ten hunnen eigen gebruike. Men maakt hier Hoeden, die heimlyk zeer sterk verkogt worden in alle de andere Volkplantingen. Benkebakken, Distilleeren, Papiermaaken, en Zoutkoeken, krygen langs hoe meer opgang. — De Scheepsbouw is een der voornaamste handwerken welke te *Boston*, en andere Zeehavens van *Nieuw-Engeland*, doorgezet worden. Zommylen maaken zy befleedde Scheepen; doch meestentyds laaten de Kooplieden van *Nieuw-Engeland* ze, voor eigen rekening, bouwen; wanneer zy zeelders heen bevragten, en zo langlaaten varen, dat zy het tydig oordeelen, zo wel het Schip als de Lading te verkoopen.

De voornaamste plaats van het Landschap *Main* is *York*. In *New-Hampshire* is de Haven *Piscataque*; in *Massachusets-bay Falmouth*, *Salem*, en *Boston*. Op *Rhode-Eiland* is de aanzienlykste plaats *Newport*; in het Landschap *Connecticut* zyn de Havens *New-Haven* en *New-London*. — In deeze alle bedroeg de geheele som der uitgevoerde goederen, in den jaare 1769, niet minder dan 531,162 Ponden St., en, in 't volgend jaar, kwamen 'er binnen 504 Scheepen en 2288 Sloepen en Barken; en het getal der uitgaanden was 577 Scheepen 2450 Sloepen en Barken.

DE HERKOMST EN HET CHARACTER VAN HARLEQUIN, ONTVOUWD IN EENEN BRIEVE VAN DEN HEER HERRY B — F — T —, GEDAGTEKEND, *Venetie*, *Feb.* 1774.

Myn Heer!

IK ben zo even t'huis gekomen van de Carnevals vermaaklykheden. Ik zal my niet inlaaten om UE. de vermaaken te deezer Stede, geduurende dien tyd van gekkernye, te beschryven. Gy zyt des niet onkundig; en indien gy het waart, mag ik u, om een voldoenend berigt te erlangen, wyzen tot de verhaalen der meeste Reizigers, wier nieuwsgierigheid hun aanspoorde om het *Alpische Gebergte* over te trekken. Ik zet my tegenwoordig om u een onderhoud mede te deelen, 't welk ik gehad heb met een der Persoonadien van dien klugtigen hoop, uit wiens mond ik een zonderling en onverwagt berigt ontving over een onderwerp, 't geen ik vertrouw dat u der overweeginge waardig en niet onaangenaam zal weezen, en my tot deezen tyd toe onopgelosty was voorgekomen.

Op een avond, wanneer het gewoel aan de Speeltafel my verveelde, was ik, in een' hoek, gaan zitten, en verviel schielyk in een mymerend overleg, wegens de zonderlingheid van de vertooning, die ik voor myne oogen had, en de gelykheid welke dezelve hadt

met de *Saturnalia* der *Romeinen* enz. Myne overweegingen werden geſtoord en afgebrooken door iemand in een *Harlequins pakje*, die zich by my nederzette; en, gelegenheid tot onderhoud van myne kleeding ontleenende, welke de oude *Spaanſche* was, ſprak my in deezervoege aan.

Vriend, gy ſchynt te deezer plaatze een Vreemdeling, is 'er iets, waar in ik de eere mag hebben om u eenigen dienst te doen?

Ik vond my meer geneegen om met myne aangevangene overweegingen voort te vaaren, dan my in te laaten tot het algemeen en beuzelend geſnap op de *Masquerades*. Ik bedankte hem koeltjes voor zyne beleefdheid, en verklaarde niets nodig te hebben.

Myne wyze van antwoorden aanmerkende als een gemaakte ſtrydigheid van het Character, 't welk ik had aangenomen, gaf hem dit geen aanſtoot, en hy ſcheen beſlooten te hebben, my, in 't een of ander geſprek, in te wikkelen. — Mag ik vraagen, vervolgde hy, of gy het zeldzaamst, 't geen 'er te *Venetie* te zien is, bekeeken hebt? Is 'er onder dat alles niets waar omtrent gy eenige opheldering verlangt te ontvangen?

Dewyl gy, Mr. *Harlequin*, zo wonder geneegen ſchynt om te praaten, was myn antwoord, wees dan zo goed om my eenig berigt te geeven van uzelven. Ik heb niets gezien, waar over ik my meer in verlegenheid vind, of 't welk my zeldzaamer voorkomt. Ik bid, ontvouw my uw Vaderland, uwe herkomst en uwe geſchiedenis?

Ik had verwagt, door deeze vraagen, zyne praatziekte den mond te ſtoppen; maar ik vond my bedroogen.

Ik zou beſchaamd weezen, was zyn zeggen, indien ik u geen berigt van my zelven kon geeven. Ik zal alle de vraagen, welke gy my, ten opzigte van dit onderwerp, verkiest te doen, met allen vermaak, beantwoorden. — Wat myn Vaderland betreft, ik ben een *Italiaan* van geboorte.

Wanneer iemand, viel ik hem in de rede, uit uw weezen des zou oordeelen, hy zou natuurlyk moeten beſluiten, dat gy uit de wildernisſen van *Ethiopie* derwaards waart overgebragt. By welk toeval hebt gy een gelaat gekreegen, in alle opzigten bykans zo verſchillende van dat uwer Landgenooten?

Deeze vraag, gaf hy te houden, is niet ongepast. Maar de zwaarigheid valt gemaklyk op te losſen. Gy moet weeten, dat ik een der uitſteekendſte Perſoonadien uitmaakte in de ſpelen der oude *Romeinen*, en in de eeuw van AUGUSTUS niet min uitmuntte, dan op dit oogenblik. Vóór het uitvinden der Momaangezigten, 't welk eerst voorviel naa dat de tooneelcieraaden en vertooningen reeds eene vry groote maate van vordering verkreegen hadden, waren de Speelers gewoon zichzelven te vermommen, door hunne weezens te beſtryken met moer van wyn (*), of ſchoorſteen-roet (†), naar zy oor-

(*) Quæ canerent agerentque peruncti *facibus ora*. HORAT. *Art. Poët.* 277.

(†) Mimi non erant perſonati, ſed *fuligine oblíti*. *Jul. Caſ.* SCAL. *Poët.* Lib. I. Cap. 10.

oordeelden dat best voegde aan het Character, 't welk zy zouden vertoonen. Dezelfde onderſcheidingen van 't gelaat zyn bewaard gebleeven naa het uitvinden der Momaangezigten; en aan deeze omſtandigheid moet dat 't welk ik thans draag, en u zo ongeſchikt en vreemd voorkomt, toegeſchreeven worden. Naa een reeks van zo veele eeuwen beſtaan te hebben, heeft het nu regt verkreegen, om, van wegen de oudheid, geagt en onveranderd bewaard te worden. Hy die hier in, of in eenig ander gedeelte myner kleeding, eenige verandering wilde maaken, zou ſchuldig ſtaan aan de zelfde ſoort van ſchennis als een Barbaar die eenig oud Standbeeld verminkte, of het in 't hoofd kreeg om den voorgevel van het *Pantheon* neder te werpen en te verbeteren.

Niet weinig verwonderd over dit antwoord, begon ik *Harlequin* met meer opmerking te hooren, en, ſchoon ik niet dagt dat zyne oplosſing van de zwaarigheid een volkomen bewys behelsde, ſmaakte my, nogthans, zyne gisſing by uitſtek, en kwam my geestig voor: en, eer wenſchende nadere onderrigting te ontvangen, dan zwaarigheden te opperen tegen het dus ver gehoorde, verzogt ik hem te mogen weeten, of hy een even redelyk berigt kon geeven van de andere deelen zyns vreemden opſchiks.

Zeer gemaklyk kan ik u hier op dienen, was zyn antwoord. Myn Hoofd, gelyk gy ziet, is geſchooren. Dit was eene beſtendige gewoonte by de oude Klugtſpeelers (*). Myne Schoenen, zyn van wit leder en zonder hielen (†). Deeze hou ik voor een afbeeldzel van de *Soccus*, of *Broos*, der *Romeinſche Toneelſpeelderen*; ſchoon zommige Oudheidkundige overhellen om te denken, dat zo veel eer ſlaan op het gebruik der oude *Mimi*, *Bootſemaakers*, die barrevoets op het Tooneel kwamen (§). Wat myn veelkleurig en uit lappen zamengeſteld Kleed aanbelangt, misſchien het belachlykſte en ongerymdſte, 't welk myn ganſche toeſtel oplevert, wy leeren uit COLUMELLA, dat dusdanig een gewaad, in vroegere tyden, met de daad gedraagen werd door de Boeren in *Italie* (‡); en dat men het op het Toneel gebruikte, berigt ons APULEIUS, daar van eene zeer duidelyke en korte beſchryving geeveude (**).

Ik vroeg hem, wyders, welken naam hy dagt, dat deeze vertooningen, in welke dus een *Harlequin* kwam, droegen op de *Romeinſche Schouwburgen?*

In

(*) Sanniones mimum agebant *raſis capitibus*. Voss. *Poët.* Lib. II. §. 4.

(†) De *Franſche* en *Italiaanſche Harlequins* draagen altoos deeze ſoort van Schoenen. De *Engelſche Harlequin* is, in veele opsigten, van den oorſpronglyken verbasterd.

(§) *Planipes* Græce dicitur *Mimus*. Ideo autem Latine *Planipes*, quod *planis pedibus*, *id est*, *nudis*, *proscenium introibant*. DIOMED. Lib. III.

(*) COLUMELLA de Re Rust. Lib. I. Cap. 8.

(†) Quid enim, ſi choragium thymelicum poſſiderem? num ex eo argumentare etiam uti me conſueſſe tragœdi ſymate, histrionis crocota, *mimi centunculo*. APUL. in *Apolog.*

Indien wy, was zyn waardig antwoord, in aanmerking neemen het berigt 't geen ons LIVIUS geeft van die *Exodia*, of Tusschenspelen, die tot het eigentlyk Spel niet behoorden, en *Atellaansche* genaamd werden, kunnen wy niet twyfelen of deeze hebben gelegenheid gegeeven tot die *Harlequin*-Stukjes, die in *Italie* en *Frankryk* voet kreegen. Zy bestonden, gelyk die Geschiedschryver ons mededeelt, voornaamlyk uit geestige en boerige slagen, door de Speelders, voor de vuist, elkander over en weder gegeeven (*). En deeze beschryving strookt zeer nauwkeurig met den aart der eenige Blyspeelen, op welke het hedendaagsch *Italie*, tot eere onlangs, roem mogt dragen. De Schryver, die dikwyls de Hoofdrol speelde, vormde een plan van zulk een tusschenkomende klugt. Het uitvoeren bleef den Speelderen toeverrouwd; en van hunne bekwaamheid hing de verdienste der zamenspraaken, de geestigheid en het vermaak des geheelen bedryfs af. —— Eenige Oudheidkenners, nogthans, hebben beweerd, dat *Harlequin* een der Characters was van de oude *Potsemaakers*, *Mimi*. Hunne stelling rust op eene weetenswaardige byzonderheid, en die strekt tot staaving van 't geen ik gezegd heb, wegens de oudheid van die Persoonadie. Te weeten, dat de naam *Sannio*, de benaaming aan de Bootsemaakers, onder de *Romeinen* gegeeven (†), tot nog, met weinig verandering aan myn Vriend SCAPIN en my, door de Hedendaagsche *Italiaanen*, wordt toegevoegd. (§) Het is niet onwaarschynlyk, dat, met den Val des Ryks, de *Potzemaakers*, en de Uitvoerders der *Atellaansche stukken*, onder een vermengd, en met elkander verward wierden.

Eens toegestaan zynde, zeide ik, dat alles, wat gy hebt bygebragt, en my zeer aanneemelyk voorkomt, met de daad zo was, hoe denkt gy komt het by, dat, daar de geregelder en verheevener Schouwburg-vermaaklykheden, in wanagtig vervielen, de boerteryen en klugten, waar in gy uwe rol speelde, bykans zonder eenige verandering te ondergaan, stand bleeven houden in het verloop der barbaarschste Eeuwen?

Twee redenen, sprak hy, kunnen 'er voor dit verschil worden bygebragt. De eene, dat de Tusschenspelen en Klugten, waar van ik gesprooken heb, allergeschiktst waren, om het verval der Lezeren te overleeven: dewyl ze het minst afhingen van de beschaafdheid en smaak eener kiesche eeuwe. De andere, dat de Speelders van deeze *Fabellæ Atellanæ* niet gebrandmerkt waren met eenig teken

(*) Imitari deinde eos Juventus simul inconditis inter se jocularia, fundentes versibus cœpere. —— Juventus, histrionibus fabellarum actu relicto ipsa inter se, more antiquo, ridicula intexta versibus jactitare cœpit: Quæ inde exodia postea appellata, consertaque fabellis, potissimum Atellanis, sunt. Liv. Hist. Lib. VII. Cap. 2.

(†) Quid potest esse tam ridiculum quam *Sannio* est? ore, vultu, imitandis moribus, voce, denique corpore ridetur ipso. CICERO *de Orat.* Lib. II. Cap. 61.

(§) *Harlequin* en *Scapin* worden in 't *Italiaansch Zanni* geheeten, de vroegere *Italiaansche Schryvers* gebruikten veelmaal den Z in stede van de S.

ken van oneere, 't welk de andere Tooneelſpeelders aankleefde (*), en zich dus beter ſtaande konden houden, tegen de bygeloovige geſtrengheid der Geestelyken.

Gy hebt, gaf ik hem ten antwoord, veel lichts verſpreid over een onderwerp, 't geen ik nóit dagt opgehelderd te zullen zien. Indien ik niet vreesde een onvoeglyk gebruik te maaken, van de vryheid my gegeeven, zou ik u nog eenige vraagen doen. Ik zie, in dit gezelſchap, een groot aantal andere wonderlyke kleedingen, die in 't algemeen geheel *Europa* door bekend zyn, en over welker herkomst ik dikwyls vrugtloos gepeinsd heb. Daar is, by voorbeeld *Poechenelle*, (wyzende op een Perſoon die dit Masker aan hadt, en op dat oogenblik de Kamer overwandelde,) was deeze ook een uwer Medebroeders op het *Romeinſche Schouwtooneel?*

Gy ſchynt, ſprak hy, niet te verwagten dat ik hier op Ja zal zeggen; en, nogthans, doet 'er zich alle rede op om te denken, dat hy daar ook zyne rol ſpeelde. Dit zou ik u kunnen toonen door een klein kooperen beeldje, te *Rome* in den Jaare 1727 opgedolven, en nog te zien onder de Zeldzaamheden van den Marquis CAPONNI te dier Stede. 'Er is eene zeer korte beſchryving van uitgegeeven. *In elken boek des monds*, zegt de Schryver, *ziet men ſpotagtige trekken, het heeft een bochel op den rug en op de borst, en broozen aan de voeten.* Hy veronderſtelt, dat dit dezelfde Perſoonadie verbeeldt, welke DIOMEDES (†) en APULEIUS, *Maccus*, dat is, *bardus*, *fatuus*, *ſtolidus* (‡) of den *Gek* noemen. Waar op hy 'er deeze zonderlinge omſtandigheid byvoegt. Na aangemerkt te hebben, dat de *Fabulæ Atellanæ* den naam ontleenen van *Atella*, een Stad der *Osciers*, tuſſchen *Capua* en *Napels*, voegt hy 'er by; „van waar nog heden „ten dage Menſchen komen, die, door 't vreemd trekken van 't „gelaad, en de zeldzaame houding huns lichaams, zeer gelyk aan „dit Beeldtje, elk aan 't lachen helpen; zy worden in 't gemeen „*Pullicinellæ* geheeten. Boven al ſteeken zy uit door een opge„ſchooten en vooruitſteekenden neus, naar den bek der Kuikens „gelykende. *Maceus*, derhalven, in de oude taal *Osca*, en *Pullici„nellæ*, in de *Italiaanſche*, beteekent, derhalven, het zelfde. *Poe„chenelle*, is over zulks" ——— ———

Hy zou voortgevaaren hebben; maar een luid geſchreeuw aan de Speeltafel trok de aandagt van 't geheele gezelſchap. Op een oogenblik was alles in verwarring. *Harlequin* ſprong op van myne zyde, en ik zag hem niet meer.

Ik laat het voor U over, om aanmerkingen te maaken op dit ons onderhoud. Myn Brief is reeds zo groot geworden, dat ik 'er voor tegenwoordig niets meer zal byvoegen, dan dat ik ben, &c.

(*) Quod genus ludorum, ab Oscis acceptum, tenuit Juventus, nec ab hiſtrionibus pollui paſſa est. Eo inſtitutum manet, ut Actores Atellanarum nec tribu moveantur & ſtipendia, tanquam expertes ludicræ artis, faciant. Liv. *Hiſtor.* Lib. VII. Cap. 2.

(†) *De Oratore*, Lib. 2. (‡) JUSTUS LIPSIUS.

EEN ZONDERLINGE LIST.

IN den Jaare 1747 belegerden de *Engelſchen*, de *Spaanſche ſterkte St. Augustyn*, doch zy vonden zich genoodzaakt het beleg op te breeken. Eene party *Bergſchotten*, die den aftocht zouden dekken, werden agterhaald en verſlaagen. Eén Sergeant werd geſpaard door de *Indiaanen*, die aan de zyde der *Spanjaarden* vogten, om dien langzaamen en allerſmertlykſten dood te lyden, tot welken die *Wilden* hunne Gevangenen verwyzen. Deeze Man, de werktuigen der wreede folteringe, welke men bereidde, beſchouwende, ſprak dit bloedgierig geſlacht, zo men verhaalt, in deezer voege aan.

„ Helden en Vaders der Nieuwe Wereld! Gy waart de Vyanden „ niet, tegen welken ik myne wapens gewend hadt. Gy hebt, „ egter, de overwinning behaald. Maak 'er dat gebruik van, 't welk „ u goeddunkt. Het Oorlogslot heeft my in uwe handen geſteld, „ en ik betwist uw regt niet. Doch, naardemaal het de gewoonte „ onder myne Landsgenooten is, een rantſoen voor hun leeven aan „ te bieden, zo luister na eenen voorſlag, die my geenzins verwer„ pelyk voorkomt. ——— Weet dan, dappere *Americaanen!* dat, „ in myn Vaderland, een ſlag van Menſchen is, bedeeld met eene „ bovennatuurlyke Kennis. Een deezer Wyzen, die my in den bloede „ beſtondt, gaf my, toen ik den Krygsdienst verkoos, een tovermid„ del om my onkwetsbaar te maaken. Gy hebt gezien, hoe ik alle „ uwe pylen ontkwam. Was het my, zonder die betoovering onmo„ gelyk geweest, zo veele felle ſlagen, als gy my mede geſlaagen „ hebt, te overleeven? Ik beroep my op uwe dapperheid en ſterkte. „ Zogt ik oit het gevaar te ontwyken? Het is niet zo zeer myn lee„ ven, dat ik nu van u verzoek, als den roem van U een geheim te „ openbaaren, van de grootſte aangelegenheid te uwer behoudenisſe, „ en om u het ſtrydbaarſte Volk te maaken, dat oit op de Wereld „ beſtondt. Vergun my ſlegts het vry gebruik van een myner han„ den, op dat ik de plegtigheden, ter bezweering noodzaaklyk, ver„ rigtte. En ik zal, in uwe tegenwoordigheid, daar van een voor„ beeldlyk blyk in myn eigen Perſoon geeven".

De *Indiaanen* luisterden met greetigheid na eene aanſpraak, zo zeer ſtrookende met hunne Oorlogzugtige geaartheid, en hunne neiging tot het wonderbaare. Naa een kort beraad, ontbonden zy een der armen des gevangenen. De *Bergſchot* verzogt, dat zyn breede Zwaard mogt gegeeven worden aan den vaardigſten en ſterkſten van de geheele menigte: en zyn hals ontbloot hebbende, ſprak hy, naa het maaken van eenige tekens, en het mompelen van eenige onverſtaanbaare woorden, als met het grootſte vertrouwen; „ Beſchouw „ nu, ô wyze *Indiaanen*, een onbetwistbaar blyk van myne op„ regtheid. Gy, Krygsheld, die het werktuig des doods in uwe „ hand hebt, ſlaa uit al uwe magt, gy zyt niet alleen onbekwaam,

„ om

„ om my het hoofd af te ſlaan; maar zelfs om het vel van myn „ hals te doorſnyden".

Naauwlyks hadt hy deeze woorden geuit, of de *Indiaen* ſloeg uit al zyn magt, en deedt het hoofd des *Bergſchots* eenige voeten ver vliegen. —— De verwonderde *Wilden* ſtonden onbeweeglyk te kyken. Zy hielden het oog gevestigd op den onthaisden bloedigen romp, en zagen elkander aan; de een den ander, ſtilzwygend, de domme ligtgeloovigheid verwytende. Zich nogthans verwonderende over de list des Vreemdelings, bedagt om eenen ſmertlyken en langzaamen dood te ontwyken, gaven zy zyn Lichaam de eere, om naar de wyze huns Lands begraaven te worden.

BERICHT VAN HET GENOOTSCHAP, *ter Spreuke voerende*: KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREEGEN; te Leyden.

HEt TAEL- EN DICHTLIEVEND GENOOTSCHAP, ter Spreuke voerende: KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREEGEN, heeft op den 18 Mey 1774 deszelfs Jaerlykſche Vergadering gehouden, en is door de *Beſchermheeren* en *Beſtuurders* aen die Vergadering bericht, gelyk met deezen in het openbaer bekend gemaekt wordt: dat dezelve de ingekomen Vaerzen, *op het tweede Eeuwgetyde van* LEYDENS *Beleg en wonderbaere Verloſſinge*, met alle naeuwkeurigheid onderzocht hebbende, geene derzelven hadden bevonden van die waerdy te zyn, dat men konde beſluiten, den geſtelden Eerprys uit te deelen. Na dit verſlag zyn alle de verzegelde Briefjes, ongeopend, verbrand.

Wyders is de ſtoffe tot een ander *Prysvaers* bekend gemaekt, en wordt by deeze een Gouden *Eerpenning*, ter waerde van twintig Ducaeten, aengebooden, aen den Dichter van het beste der door hun goed te keuren Dichtſtukken, *ter eere van drie braeve Voorſtanderen der Vryheid in den Burgerſtaet en in den Godsdienst; Jonkheere* JOHAN VAN DER DOES, *Heere van Noordwyk, Gouverneur; den Heere* PIETER ADRIAENSZ. VAN DE WERFF, Voorzittenden Burgemeester; en den Heere JAN VAN HOUT, *Secretaris; allen binnen de Stad Leyden, geduurende haere ſtrenge belegering, in den Jaere* 1574; *deeze dienſten met zoo groote trouw en waekzaembeid bekleed hebbende, dat aen Hun voornaemelyk het behoud van deeze Stad, en dus ook vervolgens* van ons lieve Vaderland, onder Gods hulpe en het ſchrander en voorzichtig *beſtuur van 's Lands wyze Vaderen, Prins* WILLEM DEN EERSTEN en de STAETEN VAN HOLLAND, *te danken is.*

En om den yver der Kunstoefenaeren des te ſterker op te wekken, is, by bovengemelde Heeren, beſlooten, dat, behalven de Gouden Penning, nog een Zilveren Penning, van gelyke grootte en munt, zal worden geſchonken aen dien Dichter, wiens Stuk goed be-

bevonden, en naest by het bestgekeurde te komen, geoordeeld zal worden.

De Dichters, welke naer den Prys zullen willen dingen, (waer van alleen de *Beschermheeren* en *Bestuurders* van 't GENOOTSCHAP uitgezonderd blyven), gelieven hunne Vaerzen in goed schrift, en vrucht vry, te zenden voor den laetsten van Wintermaend deezes Jaers 1774. aen *Karel de Pecker*, *Pieterszoon*, *Secretaris* van het GENOOTSCHAP, en dezelve alleen te onderteekenen met een Spreuk, voegende hun Naem en Woonplaets in een afzonderlyk verzegeld briefje, waer op dezelfde Spreuk moet geschreeven staen. En zullen, na den laetsten van Wintermaend deezes Jaers 1774, geene mededingende Vaerzen worden aengenomen.

De Dichters, dingende naer den tweeden Eerprys, welke in Wintermaend 1772 aengebooden is, aen den Maeker van het fraeiste Dichtstuk, *op het Tweede Eeuwgetyde der Leidsche Hoogeschoole*, gelieven insgelyks, en wel voor den laetsten van Oogstmaend eerstkomende, (en niet na dien dag) op dezelfde wyze hunne Vaerzen te zenden.

Indien sommige *Mede-* of *Honoraire Leden* van dit Genootschap naer deeze Pryzen willen dingen, zullen zy hunne Vaerzen, door een andere hand geschreeven, moeten zenden, wyl dezelve andere niet in aenmerking zullen genomen worden.

De Toewyzing der Eerpryzen zal, volgens de Wetten van het *Genootschap*, geschieden door de *Beschermheeren* en Bestuurders, in eene byzondere Vergadering, waer na in eene groote Vergadering, waer toe alle de *Leden* zullen worden beschreeven, in 't openbaer de briefjes, waer op dezelfde Spreuken gevonden worden, welke onder de best geoordeelde Dichtstukken staen, zullen worden geopend; terwyl ten zelfden tyde alle de andere verzegelde Briefjes, ongeopend, zullen worden verbrand.

NABERIGT.

EEn edelmoedig Beminnaer en Voorstander der Nederduitsche Tael- en Dichtkunst, volvaerdig zijnde, om den Jongen Dichteren, die uit zichzelven tot Kunst geneigd zijn, doch getrouwe onderrichtinge van kundige Leermeesteren derven, tot wezenlijk nut te strekken, heeft het Genootschap alhier, bekend onder de Spreuk: KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREEGEN, toegeschikt eene somme van dertig ducaeten, om die, of wel een' gouden Penning van het Genootschap, tot gelijke waerde, ter keuze van den Verwinnaer, aen te bieden aen Hem, die eene goede, en wel de beste, Verhandeling in onrijm zal opstellen en bij het Genootschap inleveren, bevattende, bij wijze van Lesen: *Alles wat een Jong Dichter noodzaeklijk hebbe waer te neemen om eene zuivere tael te schryven*; als

als mede *de kortſte, klaerſte en leerzaemſte regels, welke bij het maaken van alle ſoorten van Vaerzen, geene uitgezonderd, in 't oog moeten gehouden worden; dezelve door voorbeelden in rym, op te helderen; en tevens aan te wijzen, welke Schrijvers en Dichters, zo in Taal- als Dichtkunst, van trap tot trap, door den verderenden Konstoefenaer, met vrucht, kunnen en moeten gebruikt worden.*

Tot bericht dient: dat hier niet gedoeld wordt op een uitvoerig werk over de Taal en Poëzij zelve; maer dat het genoegzaem zal zijn, wanneer men, na eene korte en klaere opgaeve der voornaemſte gronden, aenwijzing doe van zodaenige Schrijvaren, bij welken de Konstoefenaer zich veilig en omſtandiger kan onderrichten.

Zij, welke naer den geſtelden Eerprijs willen dingen, (waervan alleen de Gecommitteerden ter uitwijzinge uitgezonderd blijven) gelieven hunne Verhandelingen, in goed ſchrift en vrachtvrij, te zenden, voor den laetſten van Herſtmaend des aenſtaenden jaers 1775, aen KAREL DE PECKER, *Pieterszoon; Secretaris van het Genootſchap*, en hunne Verhandelingen te onderteekenen met eene ſpreuk, voegende hunne Naemen en Woonplaetſen in een afzonderlijk verzegeld briefje daerbij, gelyk gebruiklijk is. Na den gemelden dag zullen geene mededingende Verhandelingen worden aengenomen.

De toewijzing van den Prijs zal geſchieden in eene bijzondere Vergadering der daertoe Gecommitteerden, waerna in de Jaerlykſche Vergadering van alle de Leden, in Bloeimaend van het daeraen volgende jaer 1776, in 't openbaer het briefje, waerop dezelfde ſpreuk gevonden wordt, welke onder de best geoordeelde Verhandeling ſtaet, zal worden geopend; terwijl ten zelfden tijde alle de andere verzegelde briefjes, ongeopend, zullen worden verbrand.

De Schrijver, welke den gemelden Eerprijs behaelt, zal zijne Verhandeling, volgens algemeen gebruik, moeten laeten in volkomen eigendom van het Genootſchap.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in Jury 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's avo.	Weder. Gesteldh.
1	29.10½	29.11½	30. 0	59	60	59	Z O	N W	N W	R. Held.
2	30. 0½	——	29.11	56	69	59	——	Z	W	Held. R.
3	29.11	—11	—10	57	64	60	W	W	Z W	— Betr.
4	— 8	— 7	— 6	57	60	56	Z O	Z O	W	Regen.
5	— 6	——	— 8	54	56	55	W	W	——	— Held.
6	— 8	— 8½	— 9½	57	64	59	Z W	O	N O	Buijig.
7	—11½	30. 1	30. 1½	57	63	55	N O	N	N	H. Wolk.
8	30. 3	— 3	— 3	54	60	56	N t W	N t W	N t W	Betr. H.
9	— 1½	— 1½	— 1	58	62	56	Z W	W t N	W t N	R. Helder.
10	— 1	— 0½	— 1	56	62	55	N	N	N	H. Wolk.
11	— 0	29.11	29.10½	57	67	59	Z	W	N W	Betr. H.
12	29. 9	— 8	— 7	60	68	65	N O	N O	Z	Held. R.
13	— 6	——	—11	64	63	57	Z	N W	W	Reg. H.
14	30. 0	30. 0½	30. 0	60	69	66	Z W	W	O	Helder.
15	29.11½	29.11	29.10½	66	75	66	Z O	O	Z O	— Wolk.
16	—10½	30. 0	30. 0½	70	72	67	N O	W	N O	— —
17	30. 0	29.11½	29.10¾	70	83	72	O	Z O	Z O	— Betr.
18	29.10¾	——	30. 1½	72	68	63	N W	W	N W	— Reg.
19	30. 1	——	29. 8	63	68	63	O	O	Z	— —
20	29. 6½	— 6½	— 6	62	66	61	Z W	Z W	Z W	Buijig.
21	— 7	— 8	— 9½	60	67	60	Z	Z	Z	Dond. R.
22	—10	—10	—10½	61	66	59	——	Z W	Z W	Held. —
23	—10½	—10½	—11	61	65	59	N W	W	W	Betr. H.
24	—11.	—11	—11½	62	65	62	Z	Z W	Z W	Helder R.
25	30. 0	30. 0	30. 0	63	69	66	Z W	——	O	Betr. H.
26	29.11¾	29.11	29 11	68	77	67	Z O	——	Z	Helder.
27	—10½	— 9½	— 9½	66	77	65	Z	Z O	Z O	D. Reg.
28	— 9½	— 9¾	— 9	63	67	62	Z W	Z W	Z W	H. Wolk.
29	——	—10½	—10	61	66	61	——	W	——	— Reg.
30	— 9	— 9	——	62	66	61	——	——	W	Buijig.

Hoogſte Barometer d. 30. 3
Laagſte Barometer d. 29. 6
} middelb. d. 29. 10½

Hoogſte Thermometer gr. 83.
Laagſte Thermometer gr. 54.
} middelb. gr. 68½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE VERSCHILLENDE GEBREKEN, DIE DE EEN DOOR DEN ANDER VERVANGEN WORDEN, EN OP ONDERSCHEIDEN TYDEN ONDER DE MENSCHEN HEERSCHEN.

HEt is met de gebreken der menſchen gelegen, even als met de moden van het Land; 'er heerſchen niet altoos één en dezelfde ondeugden, even zo min als 'er altyd één en dezelfde moden en gewoonten gevonden worden. — In ons Land is dat verſchil, van alle tyden af, magtig groot geweest, ten minſten van toen af, dat onze Natie eenigzins van hare eerſte ruwe woestheid begon beſchaafd te worden. Dit verſchil blyft als nog, en zal waarſchynlyk duren tot den einde toe; dat is te zeggen, zo lang wy Nederlanders beſtaan zullen. Dit verſchil is onder onze Natie mogelyk grooter, dan 't by eenige andere Volken gevonden wordt: en 't is niet vreemd te denken, dat het daar uit ontſtaat; om dat wy, wel zo ſchielyk als andere Naties, de gebruiken, gewoonten, en dus ook de gebreken, welke wy in andere Landen vinden, of van elders tot ons komen, overnemen. Zulks tog is onzen Nederlanders eigen: zy laten zich ligt bewegen, om anderen na te volgen; hier door kan 't niet anders wezen, of men moet, op onderſcheiden tyden, zeer verſchillende gebreken by ons in zwang zien; en dat verſchil moet zich duidlyker vertoonen, naar mate wy ons meer aan de zeden, de gewoonten, en de moden van andere Natien overgeven.

Onze allereerſte Voorouders, de Stamvaders onzer Natie, de oude Batavieren, waren Menſchen, die ongetwyfeld hunne gebreken hadden. 'Er heerſchte onder hen eene ruwheid, eene zekere zoort van Barbaarſchheid, als ik het zo noemen mag; zy waren ten eenemaal onbeſchaafd, en dit zette hun Karakter eene zoort van ſtuursheid, van wreedheid by, welke onder Volken, die meêr beſchaafd zyn, zo niet gevonden word. Dog met dat alles hadden zy, zo lang zy aan hunne Lands gewoonten vast verkleefd bleven, geene andere Ondeugden, dan die hun byzonder eigen waren, en aan welken zy zich altyd hadden overgegeven. — Men beſpeurde toen

zo groot eene verandering niet in hun, en hunne zeden, als in latere tyden, wanneer onze Natie eenigermáte verbasterd wierd, door 't aannemen der gewoonten en zeden van vreemde Volken; toen de Natie van hare eigen en oorſpronklyke zeden begon af te gaan, om dat men ſmaak kreeg in de moden van nabuurige Ryken. Dit kon in vroeger tyd op zodanig eene wyze geen plaats hebben; dewyl de Batavier tot een afgezonderd Volk behoorde, dat zich met geen ander vermengde; en niets anders ten doel had, dan uitſtekend dapper in den Oorlog te zyn. — Onze allereerſte Voorouders, de oude Batavieren, waren dan gewis in hunnen oorſpronglyken ſtaat wel veel minder beſchaafd, dan hunne Nakomelingen in 't vervolg van tyd geworden zyn; zy kwamen nader aan de Natuur; dog ze waren ook nader aan de woestheid en de barbaarschheid.

Wy, hunne Naneven, zyn des beſchaafder; dan zyn we ook aan de andere zyde niet met duizenden van ondeugden beſmet geworden? Hebben wy ons niet aan ontallyke wanbedryven, die de beſchaafdheid ingevoerd heeft, overgegeven, van welken onze Voorvaders diep onkundig waren? De eenige Wetenſchap der Batavieren was de Krygskunde; alle hunne oeffeningen liepen uit op het gelukkig bevestigen hunner Vyanden, om met voordeel den Oorlog te voeren. Dapperheid was hunne hoofdſtudie; het ſtryden hunne geliefdſte bezigheid; en hun Vaderland te verdedigen, dat tegens den Vyand te beſchermen, hun eenigſte toeleg; buiten dit gaven zy zich meest over aan Werkeloosheid; zo TACITUS ten dezen opzigte van hun naar waarheid getuigt.

Dan het is niet wel mogelyk, dat een Volk altoos op zich zelven blyft, en geene vermenging met nabuurige Natien ondergaat. Het mag eenigen tyd lang duuren, dat zy niet verbasteren; dog zulks kan geen ſtand blyven houden; wanneer ze in hunne bezittingen gevestigd zyn; vooral dan niet, als zy beginnen te begrypen, dat hun Land aan eenige goederen gebrek heeft, die andere Ryken opleveren. De zugt naar voordeel voert den Koophandel in; het gebrek aan eenige noodwendigheden maakt dien noodzakelyk; en dezelve neemt toe naar mate men dit gebrek bezeft, en het voordeel, of nut, van den handel leert kennen. Zo heeft het zich ook toegedragen onder ons. De Batavieren verkregen eerlang gemeenſchap met andere Natien; en deeze ſleepte met zich eene merkelyke verandering in den aart en zeden onzer Voorouderen. De handel, welken zy met de Nabuuren begonden te dryven, hielp hier toe niet weinig; de verbintenisſen met vreemde Vol-

Volken, en zelfs de Oorlogen, waren voorname dryfveeren ter beſchaafdheid, waar door de eerſte woestheid al merkelyk gelenigd wierd.

Met het afnemen dier ruwheid, en het toenemen der beſchaafdheid, ſlopen 'er teffens heimelyk zeer vele gebreken in, die te voren niet bekend waren; en welken onze Natie mogelyk ruim zo veel bedorven, als de weinige beſchaafdheid, hun verbeterd had. Hunne heldhaftigheid verminderde door de ingekropen gebreken; die in velen eene verwyfdheid verwekte, waar van zy bevorens zelfs eene zoort van afſchrik hadden. — Men begon zich veelal over te geven aan dobbelen ſpeelzugt, onmatig drinken, dartele wulpsheden; gebreken, niet minder hatelyk en verderfelyk, dan eene onbeſchaafde ruwheid. — Gebreken van die natuur doen een Volk veelal niet weinig van zynen ouden aart verbasteren, en brengen gemeenlyk de grootſte veranderingen te wege. Zy hervormen eenigermate eene ganſche Natie; ſchoon ze veeltyds de geaardheid niet zo ten eenemaal veranderen, dat 'er niet nog altoos eenige trekken overblyven, waar door zulk een Volk zich van anderen blyft onderſcheiden, en nog voor het zelve mag gehouden worden. Onze Natie tog werd wel voor een gedeelte verbasterd; de aloude heldenmoed verflauwde, en de onverzaagdheid verminderde; dog 'er is nimmer een tyd gekomen, in welken zy de dapperheid hunner oude Voorvaderen geheel verloren heeft. — In die onbeſchaafde tyden was hun Heldenmoed vermengd met woestheid; deeze wierd by de Nakomelingſchap verzagt: en ſchoon 'er al nog iets van overbleeve, zy bezaten evenwel te gelyk eene Edelmoedigheid, die hunnen woesten aart eene zekere getemperdheid aanbragt; voor dat zy de beſchaafdheid van andere Volken nog meer geleerd hadden.

De Naneven matigden deze ruwe geaardheid nog verder; dat egter al weder niet kon geſchieden, dan met eenig verlies hunner oorſpronglyke deugden. Naar gerade zy beſchaafder wierden, leerden zy ook meêr noodzakelykheden kennen; welken geſchikt waren om 's Menſchen leven aangenaam te maken, of deszelfs genoegelykheden uit te breiden. En deze lust tot eene genoegelyker Levenswyze, ſchoon die eene goede Leermeestres van Kunſten en Wetenſchappen ware, hoewel zy veel toebragte ter meerdere beſchavinge van de Natie, voerde middelerwyl ook gebreken in, die voor dezen nog niet in zwang waren. Men won des wel aan den eenen kant; maar men verloor ook aan den anderen; en het eene gebrek wierd ſlegts verbeterd, om weêr voor een ander plaats te maken.

Dus zag men 't ook in ons Vaderland ten vollen bewaarheid; dat een Volk, wanneer het van de eene zoort van Ondeugden genezen word, terſtond weêr in eene andere valt; als of het uitrooien van eenige gebreken het middel ware, om weêr anderen voort te brengen. — Zo ging het althans met onze Natie; toen het gebrek van ruwheid merkelyk begon te beteren, begon ook het bederf harer Zeden; en hoe meer de beſchaafdheid toename, des te ſterker wierd het bederf der Zeden, als ſtrekte de verandering alleen maar om het vorige te doen wyken. Men zag telkens nieuwe heerſchende gebreken op het Tooneel verſchynen; en de Menſchen, van de eene ondeugd gebeterd, ſloegen aanſtonds tot nieuwe, en zomtyds ergere, over. Met het afnemen van 't onmatig drinken, en de verderfelyke dobbelzugt, zag men de dartele Wellust zich verheffen; het bleek in waarheid, dat de eerſte ſlegts de plaats voor de laatſte inruimde; en hier by kwam, dat telkens de oorſpronglyke Dapperheid eenige trappen ſcheen te verminderen.

De Heer LE FRANCQ VAN BERKHEY, een der ſchranderſte Vernuften van onzen tyd, heeft deeze geduurige opvolging der Ondeugden, in zyne *Natuurlyke Historie van Holland*, zeer wel gade geſlagen. Inzonderheid treffen wy dien aangaande eene opmerkelyke plaats aan, in het tweede Stuk van 't derde Deel, Pag. 548 en 549, alwaar hy zegt: „ Terwyl „ de Wellust dus veel velds gewonnen had, was de Dobbel- „ en Speelzugt, benevens het overmaatige drinken, by onze „ Landzaaten, al vry wat verminderd; en dus de Natie in „ dit Stuk verbeterd. Ook verkeerde de zoogenaamde Ledig- „ heid, die TACITUS den Batavieren ten laste legt, byzonder „ omtrent dien tyd, in eene loflyke drift tot onderzoek enz. Hier op worden eenige nuttige uitvindingen onzer Nederlanders door hem opgeteld; en hy voegt 'er ten beſluite by: „ Alle deze en meer zoortgelyke nutte uitvindingen, en werk- „ zaamheden, die, geduurende het tydverloop van de Elfde „ tot in de Zestiende Eeuw, onder de Hollanders tot ſtand „ gebragt zyn, bewyzen ten klaarſte, dat onze Landzaaten, „ niet tegenſtaande zy tot eenige nieuwe gebreken overhel- „ den, hunne voormaals eenvoudige, bykans onverſchillige, „ natuurlyke geneigdheid veranderd zagen in vernuftiger, „ kunſtiger, en, als men 't zoo noemen wil, door Wetten „ en Zeden beſchaafder gemoedsneigingen ".

By gelegenheid deezer aanmerkinge die al het voorgezegde ten kragtigſte bevestigt, heeft men hier nog wel byzonder in agt te nemen, dat het onmatig drinken, waar aan velen onzer

zer Landgenoten zich oudtyds al te ſterk overgaven; ſchoon het, door de opkomende Wellustigheid in die tyden, eeniger mate verminderde, evenwel als een vry ſterk heerſchend gebrek onder ons gebleven is. —— Het ging althans in de Zeventiende Eeuw, by zommigen nog al veel in zwang. Wy vinden by den zelfden Schryver aangetekend, dat onze Voorouders, in dien tyd, groote Liefhebbers waren van eene friſſche teug belegen of zwaar versch bier; thee of koffy waren toen nog in geen gebruik; vervalschte roode en witte Wynen by den Adel zelfs onbekend; en geleerde Lieden gaven elkanderen met een zwaar glas bier wel eens een roes; gelyk men nu in den wyn doet. De beſchaafdheid heeft egter deeze ruwe onbeſchoftheid van tyd tot tyd onder onze Landzaten doen verminderen; en men moet tot lof van onze Eeuw getuigen, dat onze tegenwoordige Nederlanders grootendeels te wellevend zyn geworden, om iemand meer drank in te perſen, dan hy lust, of zyn geſtel verdragen kan. 't Is voorts te wenſchen, dat men eens algemeen zien mag, dat 't waarlyk de grootſte onbeſchoftheid is, zyne eer te ſtellen, in zich meer dan beestagtig vol te zuipen; of anderen den Drank dermate op te dringen, dat ze hier door tot eenige trappen beneden de redeloosſte Dieren vernederd worden. Intusſchen is het, met deeze verbetering, zo gelegen, dat de Dronkenſchap maar afgenomen is, om plaats te ruimen voor de Wellust. Van deeze ondeugd was onze Natie in de vroegſte tyden gantsch afkeerig. De kuischheid en ingetogenheid waren toen heerſchende, en Nationale, Deugden. Dog de vordering in Wetenſchappen, Kunſten en Beſchaafdheid, ſchoon niets minder dan oorzaken van wellust, verſchaften nogtans onſchuldig gelegenheid aan de wellust, om in veler harten, ter verdorvenheid geneigd, heimelyk in te ſluipen.

Men zou my hier billyk mogen vraagen, of ik dan van oordeel ware, dat het beter zoude zyn, een Volk in zyne natuurlyke domheid te houden, zyne woeste ruwheid niet te beſchaven, en alle Kunſten en Wetenſchappen, als algemeene Verdervers der Zeden, uit een Gemeenebest te weren? —— Het zy verre dat ik zulke gedagten koestere; niemand verdenke my daar van. —— Had ik het my tot eene taak gezet, dit teder ſtuk opzetlyk te behandelen, ik zou myn gevoelen dien aangaande wydloopiger ontvouwen; dan voor tegenwoordig zy de volgende bedenking hier over genoegzaam. In een ſtaat van ruwe Onbeſchaafdheid blyven veele Ondeugden, welken by beſchaafdere Volken in zwang gaan, onbekend: dit is buiten kyf; dog 't is teffens niet minder zeker,

dat men blinkende en ſchitterende Deugden ook te vergeefsch by zulk eene Natie zou zoeken. — De geaartheid is te woest, om voor dat treffende, het ſchoone van de Deugd vatbaar te zyn, en de harten misſen die tedere gevoeligheid, om 'er het Zielſtreelende van te ſmaken. — Dus wint een Volk meer by de beſchaafdheid, by de vordering in Kunſten en Wetenſchappen, dan het verliest.

't Is ondertusſchen te bejammeren, dat de beſchaving, de ontdekking van Kunſten en Wetenſchappen, en de vordering in dezelven, veelal tot een vast gevolg hebben, dat de Menſchen tot weelde en wellust beginnen te neigen. De oorzaak hier van zal veelligt deeze zyn; natuurlyk geneigd zynde tot het geen vermaak, en gemak aanbrengt, weet men zeer bezwarelyk den gulden middenweg te houden; en ſlaat ligt over, om de afgeperkte paden te overſchreden. Een Mensch moet, in de daad, al vry wat kragts bezitten, om zo veel gewelds op zich zelven te kunnen oefenen, dat hy het vermaak met den voet ſtoot, het gemak van zich afwere, en zich gewillig aan alle de hardigheden van een geſtreng leven onderwerpe. Zo lang wy onkundig blyven van vele geriefelykheden des levens, hindert ons het gemis niet; dit neemt dan eerst een aanvang, als wy 'er kennis van bekomen; en zo lang kan de Eer alleen de dryfveer van alle des Menſchen daden blyven. Deeze wekt hem op tot heldhaftigheid; eene goede mate van dweepery zet haar nog meer kragt en vermogen by; en dan zyn geene gevaren zo groot, of men durft dezelven, ten nutte van het Vaderland, ondergaan. Geheel anders is 't met een Volk geſteld; wanneer de Kunſten en Wetenſchappen het zeer veele zaken ontdekken; als dan begint men anders te gevoelen, en te wanen dat die dingen volſtrekt noodwendig zyn tot 's Menſchen leven; de eer begint dan minder aan te prikkelen, ten zy ze door eenig voordeel aangezet worde, en daar men zich te voren te weinig aan 't gemak overgaf, begint men 'er dan te veel aan verſlaafd te worden. — En dit is 't niet alleen; maar men begint dan ook dikwils over te ſlaan tot Overdaad, Wellustigheid en Weelde; waar toe een Volk, dat, in Wetenſchappen en Geleerdheid bekrompen, in kunſten en handwerken onbedreven is, veelal geen gelegenheid heeft. Deeze meen ik is de voornaamſte reden, waarom 'er, met de beſchaafdheid van een Volk, doorgaans zo veele gebreken opkomen, die oorſprongelyk niet by het zelve waren. Men voege hier nog by, dat de beſchaafdheid eener Natie, benevens de aanwas van Kunſten en Wetenſchappen, de gepaste middelen zyn, om dezelve bekend te maken by andere Volken; welker zeden, gewoonten,

ten, manieren, en vooral gebreken, terſtond een magtigen invloed hebben op een Volk, dat dezelven niet kent. Dat 'er deeze gevolgen al veel uit voortvloeijen, zal door niemand met eenigen ſchyn ontkend kunnen worden. Men neemt veeltyds ongevoelig de gewoonten van anderen over, zonder eens te onderzoeken, of men 'er voor- of nadeel by lyden kan; men word, dat meer is, ongemerkt dienstbaar aan Ondeugden, vooral aan de Weelde en Wellusten, waar van men te voren of onkundig was, of gegruwd zou hebben; men ontaart aldus trapswyze, en heeft, dikwils, reeds een grooten ſtap gedaan, zonder het eens te hebben opgemerkt.

Zo kunnen de heilzaamſte dingen een zamenloop van omſtandigheden hebben, die veele Menſchen, wier harten natuurlyk tot het zinlyke neigen, nadeelig zyn. — Dog het verkeerde gebruik eener zake, maakt de zaak zelve daarom niet ſlegt. — De allerheilzaamſte, de allernuttigſte, de allervoortreffelykſte zaken kunnen misbruikt worden, als ze in handen vallen van hun, die 'er of de waarde niet van kennen, of dezelven verkeerd aanleggen. — Het geen het geluk van den eenen wezenlyk bevordert, kan dikwils onſchuldig aanleiding geven tot eens anders verderf. — De Geleerdheid, by voorbeeld, kan een Mensch waarlyk een hoogen trap van geluk doen beklimmen; maar ze kan haare beoefenaars, als ze misbruikt word, tot ſnoodheden, en om een ſchandelyk einde te bereiken, in de uiterſte rampſpoed ſtorten. Zal men nu de Geleerdheid veragten, daar zy die fakkel der Waarheid is, welke eene Natie niet derven kan, zonder een merkelyk verlies van haren bloei en welvaart; zal men dezelve, zeg ik, veragten, om dat zy zommigen, welken haar misbruikten, ongelukkig gemaakt heeft? Wie zou zodanig een denkbeeld durven aanvoeren! En dit heeft geen minder plaats, omtrent alle Kunſten en Wetenſchappen; die, ſchoon door eenigen ten hunnen verderve aangeleid, natuurlykerwyze een Volk doen bloeijen, dat in tegendeel aan 't kwynen ſlaat, en veragtelyk word, wanneer het dezelven verwaarloost, en de geleerdheid met een oog van veragting beſchouwt.

Had dan de beſchaving onzer Natie ten gevolge, dat de aloude Zeden eenigermate bedorven, en de heldhaftige neigingen verzwakten; zag men met den aanwas van Kunſten en Wetenſchappen, de ſterkte der oude Batavieren in hun Nakomelingſchap afnemen, en waren hunne Naneven van eene zwakkere geſteldheid; men zie dit egter niet aan als een eigenaartig uitwerkzel der beſchaafdheid! Maar ſchryve zulks veel eer daar aan toe, dat zy meer op het gemak, en de wel-

lustigheden gesteld wierden. De Kunsten en Wetenschappen tog, die hun veele schoone dingen en geriefelykheden des levens ontdekten, wezen hun ook den weg aan, om die voor zich te verkrygen, en 'er gelukkig door te worden. Maar zo dra een Mensch zich te veel aan een van beiden, of aan 't vermaak, of aan 't gemak overgeeft; verkeeren zy in ondeugden en gebreken. En hoe schielyk slaat men tot een uiterste over? Men krygt een veel fyner smaak in de Vermakelykheden uit te kiezen; en deze smaak is het juist, die ons aan de weelde en wellust verslaafd. Hier door worden dan de Vaderlyke Deugden verbannen; de oude geaartheid veranderd, en 'er word als een geheel nieuw Volk geboren. Zo was het met onze Landzaten gelegen. Zy ondergingen eene verandering ten goede; door dien ze beschaafder wierden, en in kennis vorderden, toen de Kunsten en Wetenschappen onder hen begonden te bloeijen. Dog zy wisten niet altoos den juisten middenweg te houden, sloegen vele bywegen in, en gebruikten hun voordeel, om zo te zeggen, tot hun eigen nadeel en verderf. Dit verdoofde niet weinig die levendige, die edelmoedige Aandoeningen, welken natuurlyk een algemeenen trek, en Nationale liefde, tot het Vaderland inboezemen: en dit was de oorzaak, dat onze Natie merkelyk van hare Voorvaderlyke dapperheid verloor.

Het blykt dus ten klaarste, hoe 't bykans onvermydelyk volge, dat ieder verandering van een Volk, schoon, over 't algemeen beschouwd, ten hoogsten nuttig en noodzakelyk, niet toegaat, zonder dat 'er ook teffens nieuwe gebreken insluipen; en dat by ieder verandering zommige oude Deugden en gewoonten 'er eenig verlies by lyden. Zo heeft men door alle tyden heen bevonden, dat het, wanneer men aan den eenen kant eene verbetering begon te bespeuren, aan den anderen kant verslimmerde; nadien 'er zich eenige nieuwe Ondeugden begonden te verheffen. —— Nam de Onbeschaafdheid, de eerste natuurlyke ruwheid, aan de eene zyde af, 'er had aan den anderen kant een aanwas van nieuwe gebreken plaats: en dus is onze Natie nimmer in het eene verbeterd, zonder in het ander te verslimmeren; en nooit zyn 'er onder haar gebreken uitgeroeid, welker plaats niet weder door nieuwe vervangen wierd. — Van deze waarheid zal men nog nader verzekerd worden, wanneer wy de ondeugden en gebreken van onze Eeuw overwegen; die vergelyken met dezulken, welken in voorgaande tyden plaats hadden; en nagaan welke zeden en gewoonten 'er thans heerschen, die veelal ontstaan zyn; terwyl anderen opgeruimd wierden.

Hier

Hier zou ik nu gevoegelyk de Deugden en Ondeugden; de ſchitterende hoedanigheden, en de gebreken onzer Voorvaderen, in eene aaneengeſchakelde volgreeks kunnen optellen; en die van onze Eeuw daar nevens plaatzen. — Dan deze arbeid zou velen mogelyk overtollig toeſchynen; zommigen vervelen, en eenigen tot wanhoopens toe bedroeven. — Wy zouden hier voorwaar eene verbazende verandering beſpeuren, en bevinden dat 'er onder ons menigvuldige gebreken heerſchen, waar van onze Voorvaders geheel onkundig zyn geweest; en ik vrees, dat wy in veele opzigten eene te magtige verbastering gewaar zouden worden; die mogelyk geen al te gunſtige uitwerking op veeler gemoederen zou hebben.

Zodanig eene beſchouwing en naauwkeurige opneming zou ons, buiten dat, ook al te ver doen uitweiden. Liever bepaal ik my derhalven om op dezelfde wyze voort te gaan, als ik begonnen heb; ten einde door algemeene Aanmerkingen te toonen, dat de gebreken der Menſchen, inzonderheid by onze Natie, niet ten allen tyde dezelfde zyn; en dat de eene zoort van Ondeugden by ons altoos plaats maakt voor eenige nieuwe opkomende gebreken; 't welk ik, ten vervolge van dit onderwerp, in het naastkomende Stukje hoop voor te draagen.

NIEUWE WAARNEEMINGEN, WEGENS DEN GROEI DER BOOMEN EN VRUGTEN.

(*Uit het Fransch van den Heer* MUSTEL, Lid van de Academie der Weetenſchappen te *Rouaan*.)

VEele beroemde Schryvers, vervoerd door de overeenkomst welke zy waarnamen, tuſſchen het Groeiend Ryk en dat der Dieren, hebben den omloop der Sappen, in de Planten, op dezelfde wyze begreepen als den omloop des Bloeds, in de Dieren.

Dit gewigtig Stuk, ten aanziene der Planten, veroorzaakte eene verſcheidenheid van gevoelens, en men is het, ten dien opzigte, nog niet eens.

De geleerde Dr. HALES ſchynt het Stelzel, wegens den omloop der Sappen, niet te omhelzen; doch hy bewyst het tegendeel niet (*). De Heer DU HAMEL vermoegt zich met het

(*) De Heer MUSTEL moet of de *Groeiende Weegkunde* van Dr. HALES zelve niet geleezen, of hem niet recht begreepen hebben; dewyl deeze, in het IV Hoofdſtuk bl. 101 *enz.* des gemelden Werks,

het geen 'er voor en tegen gezegd is op te haalen; doch, ſchoon hy genoegzaam te kennen geeft, dat hy niet gelooft in den omloop der Sappen, bepaalt hy niets ten dien opzigte. De Voorſtanders van deezen omloop zyn noit in ſtaat geweest in de Planten iets te ontdekken, 't geen overeenkomt met dat veel vermogend deel in 't Dierlyk lichaam, 't welk den omloop des Bloeds veroorzaakt: by mangel hier van vonden zy zich genoodzaakt, klepjes en valdeurtjes te verzinnen in de Planten, waar door de Sappen, in de Planten opgevoerd, verondersteld werden niet weder na beneden te kunnen gaan: maar, ongelukkig, is niemand in ſtaat geweest om deeze klepjes en valdeurtjes, zo verſchillende van de eenvoudige ſchikkingen, door welke de Natuur gewoon is haare einden te bereiken, te ontdekken.

Eene Proeve die ik genomen, en waar van ik my voorgeſteld heb thans een berigt te geeven, verſpreidt veel lichts op dit groote Vraagſtuk, zo wel als op verſcheide andere het Groeiend Ryk betreffende, en de gevolgen, daar uit af te leiden, dunken my beſlisſend.

Op den *twaalfden January* plaatſte ik verſcheide kleine Boompjes, by de venſters van myne Broeikas; eenige binnen en andere daar buiten. Door de gaten ten dien einde in 't glas gemaakt, liet ik een tak van elk deezer Boompjes ſteeken, zo dat die aan den binnenkant ſtonden, een tak buiten, en die aan den buitenkant ſtonden, een tak binnen hadden; hier op droeg ik zorg, om alle die gaten nauwkeurig te ſluiten en digt te maaken. Deeze dubbele proeve, dagt my zou, wel nagegaan wordende, my genoegzaame ſtukken van vergelyking opleveren, om, door het waarneemen der uitwerkzelen, de verſchillen te bepaalen.

Den *twintigſten January*, een week naa deezen toeſtel, begonnen alle de takken in de Broeikas, te botten. In 't begin van February, vertoonden zich de bladjes, en, omtrent het ein-

zich openlyk daar tegen verklaart, en het andere gevoelen niet alleen beweert, maar met proeven ſtaaft. Zyne bygebragte redenen en proeven heeft men zo overtuigelyk gevonden, dat het Stelzel, wegens den Omloop der Sappen, zints dien tyd, in *Engeland*, niet meer aanhangers gevonden hebbe, en ook buiten 's Lands zeer veel van zyne Voorſtanders verlooren heeft. De geleerde en oplettende BONNET van *Geneve*, ſchryft, in zyn heerlyk Werk *Recherches ſur l'Uſage des Feuilles* p. 269. „ Wat my betreft, ik ben ten volle overtuigd van de valſchheid van het gevoelen, dat het Sap der Planten omloopt, door de ondervindingen van Dr. HALES".

einde dier maand, zag ik ſcheuten van eene vry groote lengte, met bloezem bezet. Een kleine Appelboom, en verſcheide Roozenboompjes, tot dezelfde proeve gebezigd, maakten het zelfde vertoon, als zy gewoonlyk doen in *May:* met één woord alle de takken, binnen de Broeikas; en dus in een warme lugt, waren groen op het einde van *February*, en vry merkelyk voortgeſchooten. Geheel anders was het geſteld met de deelen van die zelfde Boompjes, die zich buiten, en aan de koude blootgeſteld vonden. Geen deezer gaf het minſte blyk van groei, en de vorst, welke op dien tyd vry ſterk was, brak een pot waar in een Roozenboom aan den buiten kant ſtondt, en doodde verſcheide takken van dien eigenſten Boom, welke aan den binnenkant, van dag tot dag, meer ſcheuten maakte, bladeren en bloezem gaf, zo dat deeze aan de eene zyde in vollen groei ſtondt; terwyl hy aan de andere bevroos.

Het aanhouden van de vorst veroorzaakte geene verandering aan een der binnenſte takken. Zy bleeven alle in eenen zeer tierigen en weeligen ſtaat, als of zy niet behoorden tot dien boom, welke buiten zich zeer kwynend vertoonde. Op den *vyftienden van Maart* was alles, niettegenſtaande de ſtrengheid van het weer, in vollen bloezem. De Appelboom ſtondt met Wortel, Stam, en een gedeelte der Takken in de Broeikas: deeze Takken hadden bladeren en bloezems; doch de Takken van dien zelfden Boom, na buiten geleid en aan de lugt blootgeſteld, deelden niet het allerminſte in de werkzaamheid van het overige gedeelte, en vertoonden zich even als alle de andere Appelboomen, geduurende den Winter. Een Roozenboom, in denzelfden ſtand geplaatst, hadt groote ſcheuten met bladeren en knoppen gemaakt; deeze hadt zelve een ſterken Tak geſchooten uit den ſtam, die na buiten uitſtak, en niets leevens voortbragt; even zó doodlyk geſteld zynde, als de andere Roozenboomen op den kouden grond. Deeze Tak was vier lynen over 't kruis dik, en achttien duimen lang.

De Roozenboom, aan den buitenkant geplaatst, bevondt zich in dien zelfden ſtaat; doch een der Takken, in de Broeikas geleid, was met bladeren en knoppen bezet. Ik zag, niet zonder verbaasdheid, dat deeze Tak zo wel groeide als de Roozenboom, die in de Broeikas ſtondt, wiens Wortel en Stam, aan de warmte deelagtig, zo 't ſcheen, grooter voortgangen moest maaken, dan de Tak van een' Boom, behoorende tot een Boom, wiens Wortel, Stam en andere Takken, op dien eigen tyd, door de vorst gekneld werden. En des niet

te-

tegenſtaande, ſcheen die Tak niet aangedaan door den ſtaat waar in het overige gedeelte des Booms zich bevondt: en de hitte hadt, op dit ingeſlooten deel, dezelfde uitwerking, als of de geheele Boom in de Broeikas geweest ware.

Het zou overtollig en nutloos weezen myn Dagregister, ſtaande den tyd deezer Proeve gehouden, mede te deelen. Genoeg is het aan te merken, dat de voortgang in de Natuur eenpaarig toeging. De Binnen-takken voeren voort met, op eene geregelde wyze, de Vrugten tot volkomenheid te brengen, en de buiten geſlootene op denzelfden tyd, en op dezelfde wyze, als zy gedaan zouden hebben, was de Wortel en de Stam in den grond aan de buitenlugt bloot geſteld gelaaten. De Vrugten aan de Binnen-takken van den Appel-boom hadden, met den aanvang van Mey, de grootte van Muskaatnooten, toen de bloezems zich aan de Buiten-takken begonden te vertoonen. Ik toonde aan den Heer DU TILLET, *Lid* van de Academie der Weetenſchappen te *Parys*, als hy door deeze Stad trok, myn proefneemingen, en deelde hem teffens eene andere Waarneeming mede, alleen toevallig gedaan; doch der aantekeninge dubbel waardig.

Ik merkte op, dat drie der vrugtknoppen des Appelbooms, door een Slek, indiervoege waren afgeknaagd, dat al de ſtanders of ſtofveezeltjes weg waren, en tot op den kelk afgeëeten. Verder was de Slek niet gekomen; het grondſtuk van het Stampertje, en het vrugtbeginzel, was ongeſchonden gebleeven.

Ik hield het voor eene uitgemaakte zaak, dat deeze knoppen niets zouden voortbrengen; doch vond my welhaast van mynen misſlag overtuigd. Zy droegen meest alle vrugt; de Appels werden geheel gevormd, en men zag 'er zes of zeven vry kloeke op elken knop. De Slek hadt andere knoppen, waar dezelve zo wel niet by kon komen, ongeſchonden gelaaten; doch van tien of twaalf bloemen op elken knop, toonden 'er niet meer dan een of twee tekens van eenige vrugt. — Dit verſchynzel deedt in my het denkbeeld opkomen, dat, wanneer de bloezems der Boomen in volten bloei ſtaan, het voorkomen van het natuurlyk afvallen der Standers of Stofvezeltjes, ons een gewiſſe vrugt zou geeven: en, door verſcheiden keeren de volgende proeve te herhaalen, vond ik my daar in bevestigd. In navolging van de Slek, knipte ik met myn ſchaartje de ſtofvezeltjes van Appel-, Peer-, Pruim-en Kersſenboomen af tot op den kelk. Elk van deeze geſneedenen bykans kwam tot volkomenheid; terwyl veele van de daar by ſtaande en ongemoeid gelaaten bloezems mislukten.

In

In deezer voege leerde my een Slek hoe een boom vrugtdraagend te maaken, dan het is de eerſte keer niet dat de Dieren de Leermeesters der Menſchen geweest zyn. Ik beken ondertusſchen, dat zulk eene behandeling niet wel doenlyk is in een wyduitgeſtrekten boomgaard; maar zeer wel te ondernemen in een kleine Tuin, waar in iemand, van de beste Vrugtboomen; eene groote menigte Vrugten wil haalen.

Men mag hier vraagen, of het wegneemen der Stofvezeltjes de Vrugt niet onvrugtbaar maake? In de daad ik bevond, dat, ſchoon de bloezems des Appelbooms, door de Slek afgeknaagd, my Appels gaven, die groot en ſchoon waren, en dat ik, by het openen, de huisjes van binnen op dezelfde wyze als anders gevormd vond, ze nogthans geheel leedig of zonder pit waren. Volſtrekte vrugtbaarheid hadt 'er dus geen plaats: naardemaal de Plantkundigen, met rede, niets dan het *Zaad* den naam van *Vrugt* geeven; het *Zaad*, 't welk geſchikt is om de ſoort voort te zetten. Alle de andere deelen, alleen geſchikt om mede te werken tot het vormen en bewaaren der Zaaden, vergaan derhalven, wanneer de Zaaden tot rypheid en volkomenheid gekomen zyn, en het werk der Natuure vervuld is.

Eene andere opmerkenswaardige byzonderheid in de Appelen is, dat, in het bovenſte gedeelte, een veel dieper holte dan gewoonlyk zich opdeed. Deeze was acht of negen lynen diep. De opening van deeze holligheid was omzet met verſcheide verhevenheden; doch men zag geen ſpoor van den Kelk, die, gelyk bekend is, altoos boven op de Appelen en Peeren blyft zitten, en doorgaans het Oog of de Kruin genaamd wordt.

Om tot myne eerſte Proefneeming weder te keeren; de gevolgen daar uit voortvloeiende zyn deeze:

Voor eerst. Dat 'er in de Planten geen omloop der Sappen plaats heeft, als in die des Bloeds in de Dieren. De Boom in de Broeikas onderging, geduurende den Winter, alle zyne veranderingen; en de Tak, aan de buitenlugt blootgeſteld, geene: gevolglyk liep het Sap, in den Wortel, in den Stam, en binnen geſlooten Takken, werkzaam, niet rond tot in den Buitentak, die geen deel altoos hadt aan den groei. Men zou hier op misſchien aanmerken, dat de koude lugt, aan welke die Tak zich blootgeſteld vondt, den Omloop vertraagde en belemmerde, en dat dus deeze eerſte proeve niet beſlisſend is; doch 't geen 'er aan ontbreekt, wordt, door de omgekeerde proeve, ten vollen bekragtigd.

De Boom, buiten de Broeikas geplaatst, bleef, geduurende den

den ganſchen Winter, in een' ſtaat van werkloosheid, natuurlyk eigen aan alle boomen in de openlugt, in dat Jaargetyde; doch een zyner Takken, geſlooten in de Broeikas, bragt agter een volgende, botten, bladeren, bloezems en vrugten voort. Terwyl, derhalven, de wortel van den Boom, tot welken deeze Tak behoorde, in den grond dermaate bevroozen was, dat de Pot, waar in hy ſtondt, ſtukken brak; terwyl de kruin en de overige Takken zo met Ys bedekt waren, dat eenige Takken ſtierven, hadt deeze Tak alleen geen het minſte deel in dien ſtaat van werkloosheid en lyden; maar toonde, in tegendeel, werkzaamheid en leeven. Het Sap daar in moet, gevolglyk, zeer verdund en in ſterke beweeging geweest zyn; terwyl dat van den Boom zeer verdikt en gansch buiten werking was. Hoe is het mogelyk een' Omloop van het Sap te begrypen, van zulk een bevroozen Wortel en Stam, tot een Tak in vollen groei, voorzien met bladeren en bloemen? Zeker deeze Proefneeming moet beſlisſend voorkomen, tegen het Stelzel van den Omloop der Sappen in de Planten; naardemaal deeze, in dit geval, althans alleen plaats kon hebben in den groeienden Tak: en men noemt het zeer oneigen een Omloop, 't geen zich bepaalt tot één enkel lid.

Ten tweeden bewyst deeze Proefneeming, dat elk gedeelte van een Boom voorzien is van eene genoegzaame hoeveelheid van Sap, om de eerſte voortbrenging van botten, bladeren, bloemen en vrugten te bewerken. Weinig zeer weinig waarſchynlykheid, in de daad, is 'er dat de Tak, in de Broeikas geſlooten, Sappen zou getrokken hebben uit de wortels van den Boom; dewyl deeze, op dien tyd, in zeer weinig aarde ſtondt, en deeze door de vorst zeer droog en hard was, kon hy niet byzetten; en zouden ook die vogten, uit aanmerking van den bevroozen ſtaat van den Stam, geen weg tot den Tak gevonden hebben. Deeze Tak moet, overzulks, in ſtaat geſteld weezen om dien groei voort te zetten, door de hoeveelheid van Sap, daar in opgeſlooten, welks verteering, na het wyken van de vorst, weder werd aangevuld. — Deeze waarheid nu, door proefneeming aangetoond, is voorheen door eene menigte van andere blyken aangeweezen. Elk heeft kunnen opmerken, dat een boom, in den Herfst geveld, ſchoon van zyn wortel afgehouwen, in den voortyd begint te groeien, als of hy ſtaande was gebleeven. De botten komen te voorſchyn, de bladers groeien, zelfs ziet men ſcheuten, en die zomtyds vry lang zyn, en die de uitwerkzels moeten weezen van het Sap nog in den Stam overgebleeven. 't Is waar, dit verſchynzel duurt niet lang: dewyl de voorraad van

Sap,

Sap, éens uitgeput zynde, zonder eenigen toevoer te krygen, alles noodwendig een einde moet neemen.

Een foortgelyk uitwerkzel bedriegt ons dikwyls, in eerst verplantte Boomen en Scheuten, die bloemen en zelfs vrugten voortbrengen, zonder oit wortel gevat te hebben. Maar, in dit geval, zyn de tekens, welke leeven ſchynen te belooven, de voorbooden van den dood: vermids de bladeren, uit eigen aart de vermogendſte werktuigen van doorwaasſeming en vogtafleiding, de Plant te eerder uitputten; wanneer 'er geen wortel is, om daar aan verſchen toevoer van voedende Sappen te ſchenken.

Ten derden. Toont deeze Proefneeming, dat het de Hette is, die de Bladeren ontvouwt; en de andere deelen der Vrugt voortbrengt, op de Takken, bloot geſteld aan haare werking.

De Herfst is het Jaarſaiſoen, waar in de Natuur, om zo te ſpreeken, in het verborgen werkt, door, onder het bedekzel der bladeren, de knoppen te vormen, die de beginzels bevatten der Bladeren, Bloezems en Vrugten, welke zy, in den loop des volgenden Zomers, zal voortbrengen. Deeze botten breiden zich zelven uit, geduurende den Winter, onder de harde bedekzelen, geſchikt om ze tegen de koude en ongenade des Weers te bewaaren. Zo ras de Lente-warmte begint gevoeld te worden, openen zich de botten; en de bekleedzels, als dan nutloos, vallen af, en ruimen plaats in aan de voortbrengzelen, die zy begreepen en bewaarden. Kort hier op, komen de bloezems, de bloemen en de vrugten te voorſchyn. Dit is de natuurlyke werking; doch, in ons tegenwoordig geval, vondt zich de Natuur, als 't ware, door de Kunst verrast; 't geen zy eerst in de Lente zou gedaan hebben, deedt zy nu in den Winter: dewyl de Hette van de Broeikas die uitzetting veroorzaakte, welke, volgens het natuurlyk beloop der dingen, moest te wege gebragt worden, door min ſchuins vallende Zonneſtraalen. 'Er valt geen twyfel aan, of het is aan de Hette, 't zy natuurlyke of door kunst voortgebragte, dat deeze uitzetting moet worden toegeſchreeven: en de Proefneeming wyst uit, dat het alleen in dat gedeelte van den Boom is, 't welk aan de werking dier Hette bloot ſtaat, dat het Sap, 't geen in alle de overige deelen ſtil en werkloos blyft, in beweeging geholpen wordt, en den groei veroorzaakt. —— Hier uit blykt, dat de groei in de Planten anders toegaat dan in de Dieren, en dat zy, die den Omloop in beiden willen ſtellen, hunne redenkaveling, uit de overeenkomst afgeleid, te verre voortzetten.

Het thans onderzogte en uitgemaakte ſtuk geeft ons eene goe-

goede rede aan de hand, waarom, by het tappen van het vogt uit zommige Boomen, zo veel vogts aan de eene, en geen vogt altoos aan de andere, zyde uitvloeie. Dus weet men te over, dat, indien men, ten tyde dat het vriest, of des Zomers op den middag, uit den kant des booms na de Zon gekeerd, een gat daar in boore, en veel Saps daar uit haale: terwyl men aan den Noordkant geen druppel zou krygen. De oorzaak hier van blykt uit het boven aangetoonde middagklaar.

Wy zien, desgelyks, waarom Boomen, op de Zuiderzee geplant, dikmaals eene groote menigte hunner Takken verliezen, of zomtyds geheel ſterven, als 'er een harde en ſtrenge Winter valt; terwyl Boomen van dezelfde ſoort, op de Noorderlugt, of, in eenigen anderen ſtand gezet, de felſte vorst doorſtaan.

Dit is byzonder opmerkenswaardig in de altoos groene Boomen, wier harst en olieagtig Sap, vloeibaar gemaakt zynde door de hitte der Zon, dezelve aan groot gevaar bloot ſtelt, als zy, in dien toeſtand, door een ſchielyk opkomenden nagtvorst, gekneld worden. Verſtandige Planters, dit waarneemende, en weetende hoe Pyn- en Dennenboomen, *enz.* wel voort willen als zy geplant worden, op het gebergte aan den noordkant, zullen wel zorg draagen, om zulk ſoort van boomen op geen zuiderlugt te zetten, in hoop van een beter gewas.

Aan de Uitgeevers der HED. VAD. LETTEROEFENINGEN.

MYNE HEEREN!

VOorleden Zomer, om van myne gedurige bezigheden eenige uitſpanning te genieten, een Geldersch reisje ondernoomen hebbende, ondervond ik al aanſtonds, by de Intrede in die Provincie, het goede uitwerkzel, 't geen de frisheid der lugt, en misſchien ook de beweeging op reize, nevens de gedurige wandelingen in dat aangenaam gewest, op myn geſtel hadden: ik geraakte in kennis by menſchen, zo aangenaam, als het gewest zelve, dat zy bewoonen; zeer gastvry, by uitſtek vriendelyk, en elk zodanig inneemende, dat men, hunne gulle vriendſchap genietende, niets anders verlangde, en meende volmaakt te zyn; hunne Landgoederen waren verrukkelyk ſchoon; de vermaaken, die ik daar op genoot, levendig en onſchuldig; hunne zoonen waren de beste menſchen, en hunne dogters bevallig en beminnelyk; de verkeering met al-

allen was leerzaam, nut, en ſtichtende zonder gemaaktheid: dog hunne zeer overvloedige tafel, zo door de ſmaakelyke toebereiding, als keur der ſpyzen, zeer verleidend voor myne meerdere graagte: dit ondervond ik, toen op 't einde van myn verblyf bleek, dat de afwyking van myne gewoone ſoberheid my al het nut had doen verliezen, 't geen ik voor myne gezondheid daar van anders zoude hebben genooten. —— t'Huis gekomen las ik, in een Engelsch Schryver, het Stukje, 't geen ik u hier nevens aanbiede, om de gezondheid uwer Leezers nuttig te zyn, waar van één is

UE. &c.

Amſterdam
15 *Aug.* 1774. G. T.

Het zal door niemand, die bedaard de ondervinding raadpleegt, ontkend worden, dat het in de magt van elk Mensch is, zyn eigen Doctor te zyn; in zo verre hy geene andere hulp behoeft, dan om eene goede geſteldheid te bewaaren, en eene kwaade te verbeteren; en niets is zekerder, dan dat de gewoonte eene tweede natuur, als men zegt, word, dat zy, een grooten invloed heeft op onze liehaamen, en maar al te dikwils zelfs op de Ziele meer vermogen oefent, dan de Rede.

De zedigſte Mensch, die 'er leeft, zal, zo hy zig aan een losbandig gezelſchap overgeeft, by trappen vergeeten die regelen van ingetoogenheid, welke hem pleegen te beſtieren, en natuurlyk tot dezelfde gebreken zyner gezellen overſlaan: dog zo haast hy gelukkig genoeg is, zig daar van te ontſlaan, en deugdzaamer Vrienden aan te treffen, herneemt zyne braafheid haaren vorigen luister, zegepraalt op haare beurt, en herwint hy ongevoelig de deugdzaame neigingen, welke hy reeds verlooren had.

Om kort te gaan, alle de veranderingen, welke wy in den aart, het gedrag en de zeden der meeste Menſchen waarneemen, hebben naauwlyks eenigen anderen grondſlag, dan in de kragt en overheerſching der gewoonte.

't Is het ongeluk onzer Eeuw, dat de verſcheidenheid van ſpyzen op onze tafels zo zeer in zwang gaat, en den voorrang boven de eenvoudige ſoberheid verkreegen heeft, nogtans is deeze een ſpruit der maatigheid, daar hovaardy en onmaatige eetlust geene ter waereld gebragt hebben.

Onaangezien deze verſchillende afkomst, word rykelykheid thans voor een kenmerk van aanzien, edelmoedigheid en verheeven ſmaak gehouden; daar in tegendeel ſpaarzaamheid word aangezien voor gierigheid en laagheid: dit is eene dwaaling,

welke de gewoonte reeds te vast heeft ingeboezemd: zy heeft ons zo ver verleid, dat zy ons overreed heeft, om eene ſobere leevenswyze te verlaaten; ſchoon de Natuur ons die leert van 's Waerelds geboorte af, als zynde dat middel, welk onze dagen verlengt; zy ſtort ons in die buitenſporigheden, welke alleen ſtrekken, om dezelve te verkorten: wy worden oud, voor en al eer wy het genoegen hebben geſmaakt van Jong te zyn, en die tyd, welke de Zomer van ons leeven zyn moest, is dikwils 't begin van onzen Winter; wy worden vroeg gewaar, dat onze krachten afneemen, de zwakheid ſnelt aan, en wy verminderen reeds, eer wy onze krachten volkomen zien.

Soberheid, daar en tegen, houd ons ſtaande in die natuurlyke geſteldheid, waar in wy behooren te zyn: onze Jeugd is van langen duur, onze mannelyke jaaren gaan verzeld van eene kracht, welke haar niet, als zeer ſpade, verlaat: een geheele Eeuw verloopt 'er, eer men rimpels aan het voorhoofd, of gryze hairen op den kruin, beſpeurt; en dit is zo waarachtig, dat, waren de Menſchen niet aan wellust overgegeeven, zy meer ſterkte en levendigheid op hun tagtigſte Jaar zouden hebben, dan nu op hun veertigſte.

Men kan niet vorderen, dat zig ieder Mensch ſtrict zal verbinden aan dezelfde regelen van leevenswyze, daar het verſchil der Climaaten, geſteldheden, jaaren en andere omſtandigheden ook hier in verſchil gedoogen; maar dit egter mogen wy als eene redelyke, algemeene en onwederſpreekelyke grondregel ſtellen, ſteunende op het gezond verſtand en de natuur der zaaken, dat ter bewaaring der gezondheid en verlenging van 't leeven noodig is, dat iemand niet meerder eet en drinkt, dan tot onderhouding zyner natuurlyke geſteldheid vereiſchende is, en dat, daar en tegen, al wat hy boven dien eet en drinkt, overtollig is, en ſtrekt tot voeding van bedorve en kwaade zappen, welke eindelyk, ſchoon zy eenigen tyd mogen gedempt blyven, in een vlam zullen uitbarſten, en het ganſche lichaam in aſſche leggen, of ten minſten het zelve aan een ingevallen gebouw zullen doen gelyk worden.

Deze algemeene regel, welken wy hier ter neder ſtellen, ſtrekt zig uit tot alle Menſchen, van allerlei jaaren en geſteldheden, en in welk Climaat zy ook leeven, zo zy ſlegts moeds genoeg bezitten, om tot het opvolgen van dien te beſluiten, en hunne ongeregelde lusten te beteugelen.

Met dit alles egter willen nog kunnen wy inſtaan, dat een zeer geregelde en ſobere levenswyze iemand van alle ongeſteldheden zal bevryden, of hem een grooter ouderdom doen beleeven: natuurlyke gebreken en zwakheden, welke iemand

met

met zig ter waereld brengt, die hy van zyne Ouders erft, en hem blyven aankleeven, zullen hem ziekelyk en ongezond doen zyn, onaangezien alle zyne zorg en voorbehoedzelen: uitwendige toevallen, waar voor elk een bloot ſtaat, kunnen zynen levensdraad affnyden, eer hy half is afgeſponnen; tegen deeze laatſte is geene borstweering: maar, met betrekking tot de eerſte, kan iemand door een ſober en geregeld leeven, dezelve in eenigen opzigte te boven komen, of merkelyk verminderen: in 't kort, laat iemands leeven langer of korter zyn, ſoberheid en maatigheid zullen het zelve altyd aangenaam en vrolyk maaken; iemand, die ſober is, leeft, ſchoon hy ſlegts dertig of veertig jaaren oud wierd, evenwel lang, om dat hy alle zyne dagen genieten kan, door een onbelemmerd en volkomen gebruik van alle zyne vermogens; terwyl hy, die zig aan overdaad overgeeft, en zyne lusten den vryen teugel viert, ſchoon hy zyn leeven tot zestig of tagtig jaaren uitrekte, ('t welk genoegzaam als een wonderwerk mag worden aangezien), het zelve altyd in eene bedwelming en ſluimering doorbrengt, zyn hoofd altyd vervuld zynde met dampen, de vermogens zyner Ziele beneveld en duister, de werktuigen van zyn lichaam zwak en verſleeten, waar door hy ganſchelyk onbekwaam is tot alle de pligten, een redelyk Schepzel eigen: en waarlyk de Rede, zo wy haar gehoor willen geeven, zal ons leeren, dat eene goede beſtiering noodzaakelyk is, zo wy onze dagen verlengen willen; en deeze beſtaat voornamentlyk in twee zaaken 1) in oplettend te zyn op de hoedanigheid 2) op de hoeveelheid, om niets te eeten en te drinken, 't geen de maag belediget, of iets meerder, dan zy ligt verteeren kan: in deezen moet de ondervinding onze Leidsvrouw zyn, ten minſten als wy tot den ouderdom van veertig of meer jaaren gevorderd zyn; en hy, die de ondervindelyke kennis, welke hy heeft, van 't geene voor hem nut of ſchadelyk is, te werk ſtelt en een ſober leeven leidt, zal de zappen in haare behoorlyke orde houden, en beletten, dat zy niet bederven; ſchoon hy al eens hitte en koude moet uitſtaan; ſchoon hy zeer vermoeid geraakt, ſchoon zyne nagtrust gebroken word, mits in alle deeze geene aanhoudende buitenſporigheid plaats hebbe; en dewyl deeze dingen waarlyk zo zyn, onder welk eene verpligting legt dan de Mensch niet tot eene maatige levenswyze, en hoe kan, en behoort hy dus zig zelve niet te bevryden van de vrees, om by de minſte ongeſteltheid der lugt zig aangedaan te vinden, en onder eene geringe vermoeidheid te bezwyken, die hem ten eerſten in 't ziekbedde werpt.

't Is waar, de ſoberſte menſchen kunnen zig zomtyds ongeſteld vinden, als zy de gelegenheid niet hebben kunnen ontkomen van den regel te overtreeden, die zy zig hadden voorgeſchreeven, maar zy zyn dan evenwel zeker, dat die ongeſteldheid niet boven twee, of ten hoogſten drie dagen, zal aanhouden, en zy in geene Koorts vallen zullen; vermoeidheid en flaauwhartigheid tog worden ſchielyk door rust en eene goede Diëet herſteld.

Men vind Menſchen, die zig ſterk voeden, en ſtaande houden, dat, wat zy ook eeten mogen, zulks hen zo weinig hindert, dat zy niet merken kunnen, waar hunne maag ligt; maar ik houde daar tegen ſtaande, dat zy niet ſpreeken zo als zy denken, want zulks ſtryd tegen de natuur: het is volſtrekt onmogelyk, dat eenig Schepzel van een zo volmaakte zamenſtelling zou zyn, dat nog hitte, nog koude, nog vogtigheid eenigen invloed op hem maaken zoude, en dat de verſcheidenheid van voedzel, in hoedanigheid zo zeer verſchillende, hem even wél bekomen zoude: zy moeten immers erkennen, zomtyds ongeſteld te zyn, en zo zy al geen wezentlyk gebrek in de Spysverteering gewaar worden, dan egter hoofdpyn, ſlaapeloosheid en koortzige beweeging te ondervinden; waar van zy geneezen worden door eene geregelde Diëet, en 't gebruik van zulke Medicynen, als de ontlasting bevorderen: en het is daar uit zeker, dat hunne ongeſteldheid ontſtond uit te ſterke voeding, of van 't gebruik van eenige ſpys of drank, welke hen niet diende.

De meeste oude Lieden verſchoonen hun ſterk eeten, met te zeggen, dat het noodzaakelyk is zulks te doen, om hunne natuurlyke warmte te onderhouden; welke allengskens met de jaaren afneemt: en dat zy, om de eetlust op te wekken, ſmaakelyke Sauzen moeten uitdenken, en eeten 't geen waar toe zy trek hebben, ja dat zy, zonder dus wat aan hunnen ſmaak toe te geeven, ſchielyk in 't graf zouden geraaken: aan deezen antwoorde ik, dat de Natuur, ter behoudenis van eên bejaard Mensch, hem zodanig heeft zamengeſteld, dat hy met weinig voedzel kan leeven, dat zyne Maag niet veel teffens kan verteeren, en dat hy zig niet behoeft te bekommeren, om van te weinig eeten te ſterven; te meer, daar hy, ziek zynde, wel gedwongen is tot een geregelde Diëet zyne toevlugt te neemen, het eerſte en eenvoudigſte hulpmiddel, 't geen hem zyn Arts voorſchryft: en daar dit hulpmiddel zo krachtig is, om ons uit de armen van den dood te rukken, is 't immers ongerymd, te willen onderſtellen, dat iemand, door een wei-

weinig meer te eeten, dan hy, ziek zynde, doet, niet lang zoude kunnen leeven zonder ziek te worden.

Anderen willen veel liever, twee of driemaal 's Jaars, met Podagra, Jigt, en andere, hun eigen, ongeſteldheden gekweld zyn, dan altyd gepynigd te worden, om hun eetlust te bedwingen en te beſtryden; zig gerust ſtellende, dat, als zy ongeſteld worden, eene geregelde Dieet terſtond een onfeilbaar hulpmiddel verſchaft ter herſtelling: maar, 't zy my geoorloofd hen te onderrigten, dat, als zy ouder worden, hunne natuurlyke hitte afneemt; dat een geregelde levenswyze, die zy weigeren als een voorbehoedzel te volgen, en alleen voor een hulpmiddel in den nood houden, niet altyd dezelfde werking en kragt oefenen kan, om de ruuwe ſtoffen uit te dryven, en de ongemakken te herſtellen, welke hunne opvulling veroorzaakte, en zy dus op 't laatst gevaar loopen, van door hunne onmaatigheid bedrogen te worden.

Nog anderen beweeren, dat het verre te verkiezen is zig wel te voeden, en zyn genot van de dingen rykelyk te neemen, al leefde men daar door korter: dan het is niet vreemd, dat dwaazen en uitzinnigen het leeven zo gering agten; de Waereld zal 'er ook niet veel by verliezen, als zy haar verlaaten; maar 't is een wezentlyk verlies voor dezelve, als wyze, deugdzaame en godvrugtige Menſchen ten grave daalen, welke meer eer voor hun Vaderland, en zig zelven, zouden hebben kunnen verwerven.

In de Jeugd is deeze uitſpatting menigvuldiger, en 't is daarom nodig zyn eetlust te maatigen; want zo de maag boven maate werd uitgeſpannen, zal zy wel eiſchen vervuld te worden, maar nooit de ſpyze wel verteeren; daar en boven is het veel beter ongeſteldheden door maatigheid, ſoberheid, kuisheid en lichaamsoefening voor te komen, dan door geneesmiddelen te herſtellen.

Qui ſe Medicis dederit, ſe ipſum ſibi eripit: Summa Medicinarum ad Sanitatem corporis & animæ abſtinentia est: hy, die met onthouding, of maatig, leeft, behoeft zig niet te bekommeren over 't wel bekomen van zyne ſpyze, de ſmaakelykheid zyner Sauze, de zwaarte of fynheid van de lucht, hitte, koude, lichaamsoefening, legging en huisvesting, Dieet enz.; hy is niet lekker op zyn' mond, maar ontfangt en gebruikt met dankbaarheid, 't geen God hem geeft. Vooral moeten jonge Lieden zig voor wyn, ſterken drank, heete en aangezette ſpyzen wagten; want zy brengen daar door eene onnatuurlyke hitte in hun lighaam, welke by trappen de natuurlyke belet, en eindelyk geheel uitput.

Maar zo men zig al eens heeft te buiten gegaan, (want het is moeijelyk altyd even zeer op zyne hoede te weezen), is of best de overlaaden Maag te ontlasten, of eenigen tyd te vasten: laaten Medicynen altoos de laatſte hulpmiddelen zyn, op dat de Natuur het op dezelve niet laate aankoomen: want ſchoon een Zieke, alles aan de Natuur overlaatende, zekerlyk waagt, zo waagt hy egter veel meer, als hy alles aan den Doctor overlaat: en dewyl 'er dus in beide gevallen moet gewaagd worden, zoude ik verre verkiezen het op de Natuur te laaten aankoomen, want deeze kunnen wy vertrouwen dat op de beste en eerlykſte wyze werkt, en geen rekening vind by het rekken der ziekte.

Men vind anderen, die, by toeneemende jaaren, als zy gewaar worden, dat de Maag den eenen dag de ſpyze gemakkelyker, dan den anderen, verteert, om egter niet minder voedzel te kunnen gebruiken, in het gewoon getal hunner maaltyden eenige verſchikking maaken, en zig, by twee of driemaal daags te eeten ongemakkelyk gevoelende, denken, voor hunne gezondheid genoeg te zorgen, met zulks eenmaal daags te doen, op dat dus het tydverloop tuſchen 't een en ander Maal, zo zy meenen, de verteering zoude kunnen bevorderen van die Spyzen, welke zy anders op twee onderſcheide tyden zouden hebben genoomen; zy eeten dus zo veel teffens, dat hunne Maag overlaaden en ongeſteld word, en het overtollig voedzel tot kwaade zappen overgaat, welke onvermydelyk ziekten en den dood baaren: nooit heb ik iemand langs deezen weg lang zien leeven, en ongetwyffeld zouden deeze Menſchen hunne dagen langer rekken, zo zy, na maate hunne jaaren klommen, de hoeveelheid van hun gewoon voedzel verminderden, en vry wat minder in korter tuſchenpoozing gebruikten.

Zommigen wederom zyn van gedagten, dat de Soberheid, wel is waar, tot behoudenis der gezondheid ſtrekt, maar evenwel iemand niet ouder zal doen worden; dan ik antwoord, dat in de vorige eeuwen menſchen geleefd hebben, en 'er thans nog gevonden worden, welke langs deezen weg hun leeven verlengd hebben: want, zo de ongeſteldheden, uit te ſterke voeding ontſtaan, onze dagen verkorten, behoeft 'er zo veel begrips niet toe, om te bevatten, dat zo iemand verlangt oud te worden, het voordeeliger voor hem is, gezond, dan ziek te zyn, en dat bygevolge de maatigheid meer toebrengt tot een lang leeven, dan ſterke voeding.

Wat ook de wellustige mag voorgeeven, de maatigheid is van eene oneindige waarde voor het menſchelyk geſlagt: 't is aan haar, dat het zelve zyne behoudenis verſchuldigd is; zy ver-

verwydert van het zelve die gedurige bekommering voor het ſterven; 't is aan haare hand, dat het zelve tot wysheid geleid word, en tot jaaren komt, waar in Rede en Ondervinding het zelve hulp bieden, om zig te ontſlaan van de overheerſching der Hartstogten, welke den vorigen leevensloop meest beſtierden.

Een aanmerkelyk voorbeeld hier van vind men in het leeven van *Ludovicus Cornarus*, een Venetiaansch Edelman, die, ſchoon van een zwak geſtel, verergerd door een wellustig leeven, egter op zyn 35ſte of 40ſte jaar een ſtreng beſluit nam, om alle de Voorſchriften van ſoberheid en maatigheid op te volgen, en alle die buitenſpoorigheden te vermyden, aan welke hy de pynelyke gevolgen, die hy droeg, te wyten had, en waar door hy tot zulk een uiterſte gebragt was, dat de bekwaamſte Geneesmeesters aan zyne herſtelling wanhoopten; hy verhaalt van jongs af zeer haastig en opvliegende geweest te zyn, op de minſte beuzeling driftig, zo dat hy een ieder uittartte, en zo weinig toegeevenheid bezat, dat zeer veele braave Lieden zyn gezelſchap mydden: hy begreep, welk een ongelyk hy zig zelven aandeed, hy wist dat gramſchap eene korte razerny was, dat zy ons verſtand beroert, en ons buiten ons zelve vervoert, en dat het onderſcheid tusſchen een driftig en dwaas Mensch alleen hier in beſtond, dat de laatſte zyne reden ganſchelyk, en de ander by tusſchenpoozen, mist: eene ſobere levenswyze genas hem van die driftigheid, hy verkreeg door dat hulpmiddel zulk eene bedaardheid, en wierd zo meester van zyne hartstogten, dat niemand zyn aangeboren Character meer kon gewaar worden.

Hoe hoog en dierbaar moet dan niet de maatigheid geagt worden; als welke zulk een vermogenden byſtand ſchenkt ter beſtiering der driften van het hart! Men overweege daarom, wat voortreffelyker is, 't zy eene geregelde en ſobere, of een ongeregelde levenswyze: en het is zeker, dat indien alle menſchen de eerſte opvolgden, 'er zo weinig Zieken zouden gevonden worden, dat 'er naauwlyks Geneesmeesters nodig waren:

Si tibi deficiant Medici, Medici tibi fiant
Hæc tria: Mens læta, Requies moderata, Dieta.

of als de Engelſchen zeggen

The best and ſafest Phyſician is Doctor Diet,
Doctor Merryman, and Doctor Quiet.

Elk zoude zyn eigen Doctor worden, en ras ontdekken, dat hy geen beter vinden kon, het zoude weinig te pas koomen,

om zig toe te leggen op de kennis van eens anders geſteldheid: dewyl een yder, zo hy hier van zyn werk maakte, zig zelve beter zoude leeren kennen, dan zulks een' ander' mogelyk is; dewyl elk voor zig zulke Proeven kan neemen, als geen ander voor hem kan doen, en dus best beoordeelen de ſterkte zyner maag, en welk voedzel hem nuttigst was: want, met een woord, het is naast aan 't onmogelyke, eens anders geſteldheid naauwkeurig te kennen, daar zy zo oneindig verſchillen; weshalven niemand beter Geneesmeester hebben kan, dan zig zelve, nog eenig ſterker Tegengift tegen de kwaalen, dan eene goede beſtiering, die hem op zyn eige geſteldheid doet agt hebben, en zyn leeven na de regelen der gezonde rede inrigten.

Ik ſtemme wel toe, dat een kundig Geneesheer in zommige gevallen te pas komt, wanneer ons Ziekten aantasten, tegen welke alle onze voorzorg niet konde baaten, en wy van onze kennis, en het vermogen om ons te helpen, beroofd worden; in dezulken zoude men kwaalyk doen, op de Natuur alleen te vertrouwen, deeze moet dan bygeſtaan, en hier toe behoeft men den raad van ervarenen! Dog zelfs in dien ſtaat hebben wy veel vooruit boven die ongeregeld leeven, welker gedrag olie in dit vuur is, daar, by het tegendeel, de waare oorzaak gevonden zynde, de ziekte terſtond kan geſtuit worden.

Welk een verſchil is 'er derhalven, tuſſchen eene maatige en ontmaatige leevenswyze? De eene verkort, de andere verlengt onze dagen, en doet ons in dezelve een volmaakten welſtand genieten, en, als JUVENALIS zegt, *Mens ſana in corpore ſano*, „een wel geſtelde Ziel in een wel geſteld lichaam", en daarom begrype ik niet, waar by het toekomt, dat zo veele anderzins wyze en voorzigtige Menſchen niet van zig verkrygen kunnen, om, zelfs op haar vyftigſte of zestigſte jaar, hunne onverzadelyke eetlust paalen te ſtellen; wanneer zy de gebreken des ouderdoms beginnen te gevoelen, welke zy, by eene ſtrikte Dieet en geregelde beſtiering, zouden kunnen verminderen: ik verwondere my zo zeer niet, dat jonge Lieden met moeite tot zulk een beſluit overgaan, dewyl zy nog niet bekwaam genoeg zyn, om het gewigt daar van te bezeffen, en de verzoekingen der zinnen weerſtand te bieden: maar iemand behoorde zig, op zekere jaaren ten minſten, door de Rede te laaten beſtieren, welke hem overtuigen zoude, zo hy haar raad plcegde, dat het involgen onzer lusten, zonder maat of regel, de weg is tot verzwakking en om jong te ſterven; en waarlyk het genoegen van onzen ſmaak is daar toe te gering, als waar aan men naauwlyks voldoet, of het is ſtraks

voor-

voorby: hoe meer iemand zig 'er in toegeeft, hoe zyne geſteldheid geſchikter word, om zulks geduurig meerder te eiſchen, tot eindelyk de kwaalen zig vertoonen, die hem in 't graf ſleepen: het is immers een veel grooter genoegen voor een ſober Mensch, aan zynen disch zig te kunnen verzekerd houden, dat, zo dikwils hy 'er van opryst, hy nooit eenig ongemak gevoelen zal; wie zou niet dus de vermaaken van dit ſterffelyk deel veel volkomener willen genieten? Wie zig niet aan maatigheid overgeeven, welke zo gevallig is in de oogen van God, dewyl zy de Leidsvrouw is tot de deugd, en de onverzoenlyke Vyandin der ondeugd.

Eene groote hulp der ſoberheid, in de bevordering der gezondheid van ons geheel geſtel, is, ons eigen te maaken die dagelykſche en zo nuttige gewoonte der Ouden, om het ligchaam te oeffenen, 't geen zy als een zeer voornaam middel altyd heeft aangepreezen by elk een, die 'er de proef van genomen heeft.

Dat 'er de Spysverteering door bevorderd, de Geesten door opgebeurd en verkwikt, ja de geheele Mensch door verſterkt en onderſteund word, zal weinig tegenſpraak vinden; maar dat zulks in zommige ongemakken alleen het geneesmiddel is, zelfs als alle andere niet baaten, vind minder ingang by zulken, die, ſchoon zy hun Geneesmeester wel 't oor leenen, als hy hen het ryden of eenig ander zoort van beweeging aanpryst, zulks nogtans inderdaad als vrugteloos, en veel eer als de uitwerking hunner onbekwaamheid om hen te helpen, als voor een groot geneesmiddel, aanzien: dog dit wantrouwen bedriegt hen, en zy laaten zig dus de gunſtige gelegenheid ontſlippen, om in eene naarſtige beweeging de geneezing te vinden, welke de Medicynen alleen niet konden uitwerken.

Dog, om U een juist en klaar denkbeeld te geeven van de kracht der Lichaams-oeffening, om het zelve in beweeging en werkzaamheid te houden, zy het my geoorloofd U het ganſche zamenſtel van den Mensch te vertoonen, als beſtaande uit buizen en klieren, of, om my voor de allereenvoudigſten verſtaanbaar uit te drukken, uit een ganſche menigte pypen en zeeven, aan elkanderen op de wonderlykſte wyze verknogt, om aan de Ziel een geſchikt konſtſtuk uit te leveren, waar op ze kan werken: onder deze beſchryving verſta ik niet alleen de Ingewanden, Beenderen, Zenuwen, Aderen en Slagaderen, maar elke Spier, en elken band, welke een zamenloop is van vezelen, die wederom zo veele onzigtbaare buizen of pypen zyn, van alle kanten bezet met onmerkbaare klieren en

doorkleinzingen: na dit algemeen denkbeeld van 't Menschelyk geſtel is het, zonder in de naauwkeurigheid der Ontleedkunde te vallen, ligt te begrypen, hoe volſtrekt noodzaakelyk de oeffening van het zelve is tot behoud daar van; daar moeten veelvuldige beweegingen en veranderingen plaats hebben, om de daar in begreepene zappen te mengen, te verteeren en af te zonderen, om die oneindige menigte van buizen en zeeven, waar uit het beſtaat, te ontledigen en te zuiveren, en aan de vaste deelen een ſterker en gezonder beſtaan te bezorgen: de Lichaamsoeffening nu doet deze zappen gisten, brengt ze in haare eige boezems, zondert de overtollige af, en bevordert die byzondere uitloozingen der Natuur, zonder welke het lichaam in geen bloei blyven, of gemakkelyk zyn kan: ik zwyge de uitwerkzelen daar van op de Ziel, en alle deszelfs vermogens, door het verſtand op te klaaren, de verbeeldingskragt wél te regelen, en die geesten te verkwikken, welke wy nodig hebben tot het gebruik onzer verſtandelyke Vermogens geduurende den tegenwoordigen ſtaat der Wetten van vereeniging van Ziel en Lichaam: en het is aan een verzuim hier van, dat wy in het byzonder moeten toeſchryven de Miltziekte, zo gemeen in Menſchen, welke hun leeven zittende en in de Boeken doorbrengen, zo wel als de bedwelmingen en benaauwdheden, waar aan de Vrouwen zo vaak onderhevig zyn.

Indien niet de beweeging voor onze gezondheid zo volſtrekt noodzaakelyk was geweest, zoude de Natuur ons lichaam daar toe niet zodanig bereid en bekwaam gemaakt hebben, door de geſchiktheid onzer Leden, en zulk eene buigzaamheid in elk derzelve, waar door zy allerley zamendrukkingen, uitzettingen, omkeeringen, verwyderingen en alle andere zoorten van beweegingen, kunnen verrigten, welke 'er vereischt worden, om het voorz. zamenſtel van buizen en klieren in orde te houden, en te bewaaren.

Ja, op dat het ons niet ontbreeken mogt aan de nodige dryfveeren tot zulk eene Lichaamsoeffening, als voor het gezond beſtaan daar van vereischt word, is het zo geſchikt, dat men niets noemenswaardig zonder het zelve verkrygen kan. Om niet te ſpreeken van ſchatten en aanzien, is zelfs voedzel en dekzel niet zonder handen arbeid en zweet des aanſchyns te bekoomen: de Voorzienigheid verſchaft ons de ſtoffen; maar verwagt, dat wy ze bewerken: het Aardryk moet bebouwd worden, voor en al eer het vrugten oplevert, en door hoe veele handen moeten deeze doorgaan, eer ze tot gebruik bekwaam zyn? De fabrieken, handel en landbouw leveren aan negentien, van de twintig, arbeid; en wat hen betreft, die

door

door den rang hunner geboorte hier toe niet verpligt zyn, deeze zyn waarlyk de ongelukkigſte van alle menſchen, ten zy ze zig aan dien vrywilligen arbeid overgeeven, die wy Lichaamsoeffening noemen, en waar toe ik de beide Sexen niets ſterker kan aanpryzen, dan het ryden; dewyl niets de gezondheid meer bevordert, en meer in allen opzigte eene voor het lichaam geſchikte beweeging is, gelyk zulks door veele Geleerden is beweezen.

Onmaatigheid was eerst de Moeder der Doctoren;
Zy werd uit Overdaad en Ledigheid gebooren.
Daar eerst de Jagt op Wild de Vadren had gevoed,
Die ſterkte aan 't lighaam gaf, en zuiverheid aan 't bloed,
Zien wy 't wellustig kroost met vet gemeste leden
Nu naauwlyks verder, dan tot zestig jaaren, treeden,
Veel beter is de Spys, die 't veld om niet ons ſchenkt,
Dan 't walgend kookzel, daar men ons voor geld mée drenkt.
De Wyze, ſteeds gezond door maatigheid en werken,
Behoeft geen Doctors hulp om zyn natuur te ſterken.

AANMERKINGEN OVER HET GEDRAG DER AMERICAANEN OMTRENT ENGELAND, EN DE BESTE WYZE OM DIE VOLKPLANTINGEN AAN 'T ZELVE NUTTIG TE MAAKEN.

(Overgenomen uit Dr. TUCKER's *Four Tracts, together with two Sermons on Political and Commercial Subjects.*)

„ DE dagelykſche berigten der Nieuwspapieren, zo van 't geen
„ de *Engelſche Volkplantingen* in *America*, nu groot en ſterk
„ geworden, beſtaan, als van 't geen daar omtrent, in *Engeland*,
„ geraadpleegd en gehandeld wordt, leveren dagelyks ſtoffe van
„ onderhoud op aan veele Gezelſchappen. De Ommewenteling,
„ welke hier uit zou kunnen voortkomen, is ook van dat belang,
„ dat dezelve, met rede, elks aandagt trekt. De vrye *Nederlander*
„ wenscht, mogelyk, de *Americaanen* voor een vry en onafhangiyk
„ Volk verklaard te zien, en pleit hier voor met drift; terwyl gebrek
„ aan genoegzaame Kunde van de Staatsgeſteltenis en de onderlinge
„ betrekkingen van *Engeland* tot die *Volkplantingen*, niet zelden
„ gelegenheid geeft dat in de geſchillen, over dat ſtuk gevoerd, veel
„ al groote misſlagen begaan worden. De aanmerking hier van heeft
„ ons doen beſluiten, tot het plaatzen van het volgende Stukje in
„ ons *Mengelwerk*. Het komt uit de pen van dien zelfden Dr.
„ TUCKER, die ons onlangs het Antwoord ſchreef, op de gewigtige
„ Vraag; of *een Ryk Land het kan uithouden tegen een Armer*
„ *Land*,

„ *Land, van gelyke Natuurlyke voordeelen, in het opleveren van* „ *beboeften, en goedkoopheid der Manufacturen* (*)? Deeze Godge- „ leerde heeft byzonder van den Koophandel zyne Byſtudië ge- „ maakt: en ſtaat by zyne Landsgenooten bekend voor een door- „ ziend Man, en een bondig Schryver. Wy zullen zyn Vertoog niet „ geheel, doch het voornaamſte daar van, opgeeven".

De laatſte tydingen uit *America* geeven genoegzaam te verſtaan, dat de zaaken daar niet lang in den tegenwoordigen toeſtand kunnen blyven. Iets moet 'er gedaan worden. Vyf wegen ſtaan 'er open.

I. De dingen voor eene wyl te laaten gaan als zy nu reeds eenigen tyd gegaan hebben, in hoope, dat zig eene gunſtige gelegenheid zal aanbieden, tot het herkrygen van het Regtsgebied der *Britſche Weigeevende Magt* over haare Volkplantingen; en het handhaaven van 't gezag des Moederlands. — Of, indien deeze maatregels bevonden worden het kwaad te vermeerderen en te verſterken, in ſtede van het te verminderen en weg te neemen, dan, ten

II. Het te beproeven om de Volkplantingen over te haalen, om een zeker getal Afgevaardigden te zenden, om zitting en ſtem te hebben in het *Engelſche Parlement*; en dus *America* en *Groot-Brittanje* tot één algemeen Ryk te maaken. — Of, indien men deezen voorſlag onuitvoerlyk vindt, of uit hoofde van de zwaarigheden, aan deeze zyde van de *Atlantiſche Zee*, of dewyl de *Americaanen* hier in niet willen toeſtemmen — dan, ten

III. Tegen hun, als Oproermaakers en Weerſpannelingen, den Oorlog te verklaaren: en, naa eene volkomene bemagtiging van het Land, het in bedwang te houden door Krygsmagt, en volſtrekt te beheerſchen. — Of, indien men dit ſtelzel (gelyk elk behoort te doen,) voor het allerverderflykſt, en dus het minſt verkiesbaarst van alle keurt — dan, ten

IV. Voor te ſtellen om toe te ſtemmen, dat *America* de algemeene Zetel des ganſchen Ryks zy, dat *Groot-Brittanje* en *Ierland* beheerscht worden door Onderkoningen, gezonden uit de Hofverblyfplaatzen, te *Philadelphia*, *New York*, of eenige andere Americaanſche Ryksſtad. — Of, indien dit plan van bemiddeling den hier gebooren *Engelſchen* ongegrond voorkomt, die, gelyk ik wel durf zeggen, noit zulk eene verſmaading zullen dulden — dan ten

V. Voor te draagen, geheel van de Volkplantingen te ſcheiden, door ze tot een Vry en Onafhanglyk Volk te verklaaren, over 't welk wy geen regtsgebied hebben; en hun aan te bieden deeze vryheid en onafhanglykheid te zullen beveiligen, tegen alle vreemde overweldigingen, welke ook.

Dr. TUCKER, door de bondigſte redenkavelingen aangetoond hebbende, hoe het langs de Vier eerſt voorgeſtelde wegen onmogelyk kan gelukken, laat zich over den Vyfden, door hem den eenig verkiesbaarſten geoordeeld, in deezer voege uit.

Dit

(*) Zie de *Hedend. Vad. Letteroef.* III Deel. II Stuk, bl. 124.

Dit te doen, wat is dit anders, dan een natuurlyk en zelfs noodwendig gevolg, afgeleid uit de bedenkingen tegen de andere voorgeſlaagene middelen aangevoerd? Want indien wy de *Americaanen* niet kunnen regeeren, noch door hun geregeerd worden; indien wy ons met hun niet kunnen vereenigen, en hun niet mogen te onderbrengen, wat blyft 'er dan over van hun te ſcheiden, op zulke vriendlyke voorwaarden als eenigzins mogelyk is? Kan iemand uit al het voor verhandelde beter gevolg afleiden, dat hy het beproeve.

Maar, dewyl het denkbeeld van ſcheiding, en het voor altoos opgeeven der Volkplantingen, veelen zal ſtooten, die denken dat 'es geen geluk, geene zekerheid is dan in een zeer overmaatig wyduitgeſtrekt gebied, zal ik, voor hun, my inlaaten tot een onderzoek van de veronderſtelde nadeelen, aan zulk eene ſcheiding gehegt, en vervolgens de menigvuldige voordeelen, daar aan vast, ontvouwen.

Het *eerſte* en grootſte nadeel, hier veronderſteld, is, dat, indien wy ons van de Volkplantingen afzonderen, wy haaren Handel zullen verliezen. En waarom? Waar uit blykt zulks? De Volkplantingen zullen handeldryven met elk Volk, zelfs met haare geſlaagenſte Vyanden, geduurende het heviſte van een' Oorlog, en een Oorlog ondernomen op haar eigen ernſtig verzoek, en om haarent wil —— de Volkplantingen, zeg ik, zullen daar mede handel dryven, indien zy daar belang by vinden. Waarom zou dan iemand ſtellen, dat dit zelfde belang haar niet zal aanzetten, om met ons te handelen? Met ons, die geene Vyandlykheden tegen haar aanrigten; maar, in tegendeel, indien het haar behaage, haare Beſchermers en Schutsheeren blyven?

Derhalven, eens toegeſtaan zynde, dat *Noord-America* onafhanglyk van ons geworden was en wy van 't zelve, komt het hier op aan. Kunnen de Volkplantingen, over 't algemeen, met eenigen Staat in *Europa*, op eene voordeeliger wyze handeldryven, dan met *Groot-Brittanje*? Indien zy kunnen, zy zullen het zeker doen: maar, indien niet, zullen wy den handel met haar behouden, niet tegenſtaande wy afſtand gedaan hebben van allen eiſch van gezag en regtsgebied over dezelve. — De goederen en koopwaaren die in *Noord-America* vallen, en het meest in *Europa* gezogt worden, zyn ruwe ſtoffen, ſchepen, yzer, traan, lynzaad, huiden, pelteryen, pik, teer, terpentyn, indigo, tabak en ryst. En ik durf beweeren, dat, Ryst en Tabak uitgezonderd, 'er nauwlyk een deezer opgenoemde Waaren is, of de *Americaanen* kunnen daar voor zo veel gelds maaken in *Engeland* en *Ierland*, als ergens anders. Ja ik moest de Ryst alleen uitgemonſterd hebben: want wat de Tabak aanbelangt; ſchoon 'er grooter voorraad van weder uitgevoerd wordt na *Frankryk*, is het wel bekend, dat de *Franſchen*, indien zy wilden, dezelve veel goedkooper, op eigen grond, zouden kunnen teelen, dan van onze Volkplantingen invoeren. Het ſtaat 'er dus mede. —— De Tabaksplantery maakt een groot deel van de Koninglyke Inkom-

komſten uit, en hierom hebben de Planters in 't algemeen, door eigen belang gedreeven, dus lang genoeg by het Hof kunnen bewerken, om het planten daar van in *Oud Frankryk* te beletten, op de zwaarſte ſtraffen. Maar niet te min hebben rechtſchapene *Franſche Patriotten*, en inzonderheid de Marquis de MIRABEAU, ten volle beweezen, dat het met de belangen der *Franſche Staatkunde* ſtrookt het planten daar van aan te moedigen; zy hebben eene zekere en gemaklyke wyze aangeweezen, om de ſchattingen te heffen, —— 't welk het eenige voorwendzel van de Planters in 't algemeen was, om een verbod te verzoeken. Wesbalven het te denken ſtaat, dat de *Franſchen* ten deezen opzigte, eindelyk de oogen zullen openen, en het planten vergunnen. De Tabak zal, gevolglyk, weinhaast niet in aanmerking komen, en dan blyft de Ryst alleen over. En die, wy moeten het bekennen, zal meer gelden te *Hamburg* en in *Holland*, dan doorgaans in *Engeland*. Maar dewyl dit maar één enkel ſtuk is onder veele, hebbe men verder aan te merken, dat de ſchepen, die Ryst na *Engeland* voeren, meesten tyds zulke andere Waaren mede brengen, als op andere plaatzen van *Europa*, met geen voordeel, zouden kunnen verkogt worden. Zo dat 'er niet veel rede is om te dugten, dat wy veel zouden verliezen in den handel van dit ſtuk, indien de Volkplantingen van ons werden afgeſcheiden. Om thans niet in aanmerking te neemen, dat alle de kusten van de Middelandſche Zee, en het Zuiden van *Europa*, reeds van Ryst voorzien worden uit de Volkplantingen, op dezelfde wyze als òf 'er reeds eene dadlyke ſcheiding plaats hadt; — geen Rystſchip, bevragt na eenige plaats ten zuiden van de *Kaap Finisterre*, verpligt zynde, eenige haven van *Groot Brittanje* aan te doen. Zo veel wegens de goederen door de Volkplantingen uitgevoerd.

Laaten wy nu zien, wat 'er wordt ingevoerd. Ten deezen opzigte is 'er één ding zeer klaar en volkomen zeker, dat naamlyk, alle Goederen en Koopmanſchappen of Manufactuuren, welke de Kooplieden van *Groot-Brittanje* aan de rest van *Europa* kunnen verkoopen, zy dit ook kunnen doen aan de Volkplantingen, wanneer zy dezelve behoeven: dewyl de Volkplantingen dezelve, van elders, tot geen minder pryzen kunnen bekomen. Laat nu iemand de lysten inzien der Koopwaaren uit *Londen*, *Briſtol*, *Leverpool*, *Hull*, *Glasgow*, *enz.* uitgevoerd, en hy zal welra ontdekken, dat, behalven gouden en zilveren Paſſementen, Wyn, Brandewyn, eenige ſoorten van Zyden en Linnens, en misſchien een weinig Papier en Buskruid, *Groot-Brittanje* eene ſoort van algemeene Markt geworden is, van meest alle geryflykheden en behoeften. In de daad was het zo niet, hoe is het dan te begrypen, dat eene zo kleine plek gronds, als dit Eiland; zulk eene figuur zou hebben kunnen maaken, in vrede en oorlog, als het den laatſten tyd gedaan heeft? Hoe is het mogelyk dat wy, na een ſchuld gemaakt te hebben van naby honderd en veertig millioenen, egter in ſtaat blyven

om

om groote vorderingen te maaken, in alle ſoorten van verbeteringen, zo die tot nut als tot cieraad ſtrekken, die den Landbouw en den Handel beteffen, dan oit eenig Volk deed? Het zyn ſpreekende blyken, dat deeze vorderingen in de laatſte jaaren gemaakt zyn, en nog dagelyks voortgezet worden. En Gebeurtenisſen laaten zich niet wederſpreeken: zy leeveren een klemmend ſtag van bewyzen op.

Maar zal iemand hier op inbrengen, gy erkent dat gouden en zilveren Paſſementen, Wynen en Brandewyn, eenige ſoorten van Zyden, Linnens, Papier en Buskruid, en misſchien eenige andere waaren, op eenige handelplaatzen in *Europa*, tot laager pryzen kunnen gekogt worden dan in *Engeland*; en hier uit volgt, dat wy zeker deeze takken des Handels zouden misſen, door eene ſcheiding van de Volkplantingen, eens verondersteld zynde dat wy de overige konden behouden. In de daad dit zelfs volgt niet, dewyl wy dezelve reeds verlooren hebben, in zo verre het belang der Volkplantingen eischte dat wy ze verliezen zouden. Indien iemand hier aan mogt twyfelen, by gaa dan ſlegts na, welk een aantal van Schepen dagelyks van *Boston*, *Rhode-Eiland*, *New York*, *Philadelphia*, *Charles Town*, en andere plaatzen, na *Martinique* en andere *Franſche Eilanden* zeilt, niet alleen Zuiker, maar ook Franſche Wynen, Zyden, Paſſementen, met één woord, alles mede brengen, waar by zy hunne rekening vinden; en daar en boven alle de Schepen die na *St. Euſtatius* en *Curacao* vertrekken, om met de *Hollanders* te handelen, en dus met het geheele Noorden van *Europa*. En wat de Schepen betreft, die ten Zuiden van *Kaap Finiſterre* vaaren, wat doen zy? ongetwyfeld alle de Waaren, welke zy dienſtig vinden, koopen, en na *Noord-America* brengen. — Waarlyk wat zou hun beletten, anders dan volgens hunne eigene begrippen van voordeel te werk te gaan, in deeze opzigten? De Tolbedienden, zegt gy misſchien, zullen het beletten. Maar helaas! ſchoon de Tolbedienden van *Noord-America* tienmaal talryker en tienmaal getrouwer waren dan tegenwoordig, zouden zy nog buiten ſtaat weezen om een tiende gedeelte van de kust te bewaaren. Met één woord deeze dingen zyn te bekend om in twyfel getrokken of betwist te kunnen worden. Indien wy, gevolglyk den geheelen Koophandel van *Noord-America* verdeelen in twee takken; de een de Vrywillige Handel, waar in de *Americaanen*, hunne eigene keuze volgende, het grootſte voordeel zoeken, en de Gedwongen Handel, in gevolge van de dringende Acten van het *Britiſche Parlement*, zou deeze laatstgemelde tak zo klein en gering worden, dat dezelve nauwlyks verdient geſteld te worden op eene lyst van den Handel eens Volks.

Eene *tweede* tegenwerping tegen den voorſlag van de Scheiding, beſtaat hier in, dat zulks zeer zou ſtrekken om onze Scheepvaart te verkleinen, en dus het getal onzer Matroozen verminderen. Doch deeze zwaarigheid is reeds ten vollen opgelost. Want indien wy onzen

zen Koophandel niet zullen verliezen, ten minſten in geene aanmerkelyke maate, zelfs met de Noordlykſte Volkplantingen (en waarſchynlyk zullen wy dien in andere Landen zien aanwinnen), dan volgt dat noch onze Scheepvaart, noch het getal van ons Zeevarendvolk, zeer zal verminderen. Weshalven deeze veronderſtelling eene ydele vreeze is zonder eenigen grond. Om thans niet te melden, dat, in de zelfde maate als de *Americaanen* zich verpligt zullen vinden, om zich toe te leggen op het verdeedigen hunner eigene Kusten, in gevalle van Oorlog, in die zelfde maate *Groot-Brittannie* ontheeven zal weezen van dien last, meer Schepen en Manſchap hebben, om haar eigen Handel in het Kanaal te beſchermen, en tot andere dienſten.

Een *derde* zwaarigheid komt hier op uit, dat indien wy afſtand doen van de Volkplantingen, de *Franſchen* 'er terſtond bezit van zullen neemen. Deeze zwaarigheid is op de buitenſpoorigſte veronderſtellingen gebouwd. Zy veronderſtelt, dat de Volkplantingen, die ons Staatsbeſtuur niet kunnen dulden, zich veel beter naar het *Franſche* zouden kunnen ſchikken. *Groot-Brittannie* ſchynt hun geen vryheids genoeg te verleenen; zy zullen zich derhalven by *Frankryk* vervoegen om meer te erlangen. Iemand behoeft ſlegts het onderſcheid dier Regeeringsvormen in aanmerking te neemen, om de ongerymdheid deezes voorſtels, met eenen opſlag, te zien. — Doch dit is 't niet al. De *Americaanen* koomen ons, volgens deeze veronderſtelling, voor als niet alleen het Franſche Staatsbeſtuur boven dat van *Groot Brittannie* keurende; maar ook boven eene Regeerwyze van hunne eigene verkiezing en maakzel. Want naa ontheeven te zyn van alle onderwerping aan het Moederland, naa verſtaan te hebben, dat zy, in het toekomende, moeten tragten zichzelven te voldoen, daar wy hun geen genoegen kunnen geeven, zouden zy, in ſtede van een eigen Landbeſtuur op te rigten, en zich te ontheffen van die onheilen, waar over zy tegenwoordig zo bitter klaagen, zich eensſlags in de armen van *Frankryk* werpen. — De geest van Gemeenebestgezindheid zou geheel bezwyken, en plaats ruimen voor lydelyke gehoorzaamheid; — in plaats van vryheid en onafhanglykheid voor te ſtaan, zouden zy het zich eene eere rekenen onder de Slaaven geteld te mogen worden!

Dit zelfde ſtuk kunnen wy nog uit een ander oogpunt beſchouwen, Wanneer men op het gezegde inbrengt, dat de *Americaanen*, ſchoon onderworpen, nogthans hunnen Geest van Gemeenebestgezindheid konden behouden, dewyl de Franſchen, uit Staatkunde, zulks zouden toelaaten; dan blyft het nog over te bedenken, of eene Opperhoofdige Regeeringsvorm zulke vryheden kan toelaaten, als de Gemeenebest-gezindheid vordert. Eene volkomene vryheid van de Drukpers! Geen bedwang van Vryheid in ſpreeken en ſchryven over Staatszaaken! Nieuwspapieren en losſe ſtukjes opgevuld met de bitterſte ſmaadredenen, tegen de maatregelen der Regeering! Het

niet

niet inneemen van ſoldaaten uit Oud Frankryk, om ontſtaane onluſten te ſtillen. Het weigeren van belastingen! *enz. enz.* Kunnen deeze dingen aangaan, onder eene Opperhoofdige Regeering? Zou de Koning van *Frankryk* of zyne *Staatsdienaars* willen dat dergelyke denkbeelden, den Ingezetenen van *Oud Frankryk*, werden ingeboezemd? En hoe dit te beletten, indien die Vryheid ſtand grype; en 'er eene wederzydſche gemeenſchap is tuſſchen de twee Landen? Eene gemeenſchap zo onvermydelyk als de onderlinge Verſtandhouding, en het gaan der *Americaanen* na *Frankryk*, en dat der *Franſchen* na *America*.

Ik zou hier kunnen byvoegen, dat *Groot-Brittannie* dusdanig eene onderwerping aan *Frankryk* zou kunnen beletten, als zy het noodig oordeelde hier voor zorge te draagen, en zulk een aanwas van Land de magt van *Frankryk* te zeer zou doen toeneemen: Maar genoeg over deeze byzonderheid, genoeg ter wegneeming van de Zwaarigheden; ik zal nu de Voordeelen opnoemen aan zulk eene ſcheiding verbonden.

Voor eerſt, zou eene affcheiding van de *Noord-Americaanſche Volkplantingen* een kragtig middel weezen om de tegenwoordige veelvuldige uittochten uit ons Land te beletten: Volgens 's Lands wetten is het een hoofdmisdaad, dat de Kunſtenaars en Handwerkslieden het Koningryk verlaaten. Maar deeze wet geldt ongelukkig niet ten opzigte van de Volkplantingen. Wanneer zy derhalven van ons afgeſneeden zullen weezen, zal die wet zo wel tegen hun en hunne Voorſtanders gelden, als tegen anderen. En 't is wel der moeite waardig hier aan te merken, dat de groote menigte, laatst uit het Noorden van *Schotland*, en boven al uit het Noorden van *Ierland* vertrokken, op verre na de behoefligſten niet waren, of buiten ſtaat, om in hun eigen land beſtaan te vinden. Neen 't was geene armoede, geene noodzaaklykheid, maar hoogmoed, welke hun drong hun eigen land te verlaaten: want naa dat zy de zoetigheden van den vlyt begonnen te ſmaaken, en deel te verkrygen aan de aangenaamheden des leevens, werden zy eene gereede prooy voor de bevorderaars der Volkplantingen: by zulke lieden vervoegden zich deeze Verleiders, voornaamlyk; dewyl zy teſſens nog iets bezaten, 't geen zy konden opſlokken. Zy vertelden hun wonderen; en de uitlokkenſte voorvallen; wilden zy ſlegts naa *Noord-America* gaan, daar zouden zy Landeryen voor niet hebben; en altoos als Heeren van den eerſten rang leeven; hier blyvende, konden zy zich niet voorſtellen iets meer te zullen worden dan daglooners, of ten hoogſten altoos wroetende Landhoevenaars. Ja men heeft 'er, eenige jaaren geleden, een gevonden; die in het Noorden van *Ierland* openbaare berigten uitgaf, waar in hy beloofde allen, die hem wilden volgen, te zullen overbrengen in een allerheerlykst land, waar men geene landpagt, geen tienden, of iets betaalde. Dit was genoeg, het nam duizenden in. En hy kon dit vry uitlooven; doch hy moest

hun teffens berigt hebben, dat, gelyk Bisschop BERKLEY te recht opmerkt, een Man, in dit allerheerlykst land, twintig mylen in 't vierkant konno bezitten, en nogthans buiten staat weezen een goed middagmaal te winnen.

Ten tweeden. Een ander groot voordeel, uit de Scheiding ontstaande, is, dat wy daar door tusschen de 3 en 400,000 Pond. St., 's jaarlyks zullen uitwinnen, door ontheven te zyn van het betaalen der lasten, ten behoeve van de Volkplantingen. Voor welke weldaad wy niets dan schand- en smaadredenen ter belooninge ontvangen.

Ten derden. Zal het ophouden van het betaalen der belooningen, voor zekere voortbrengzels der Volkplantingen, desgelyks veel uithalen; misschien niet minder dan 200,000 Pond. St. 's jaarlyks. En het verdient onze aandagt, dat goederen, ingevolge hier van, uit de Volkplantingen ingevoerd, in geen ander deel van *Europa*, waar anderzints vryheid was om ze in te voeren, konden ingevoerd worden, dewyl de kosten, die daar op loopen, meer dan de waarde bedragen. Weshalven wy in de daad belooningen geeven aan de Volkplantingen, om dat zy aan ons goederen verkoopen, welken zy elders niet kunnen kwyt worden. Wanneer deeze ophouden, zullen wy nog kunnen overleggen, of het dienstig is, die weder toe te staan dan niet: en het ten vollen in onze magt hebben, dat land het meest te begunstigen, 't welk ons en onze Manufactuuren meest begunstigt.

Ten vierden. Wanneer wy niet langer aan de Volkplantingen verbonden zyn, door den ingebeelden band van een zelfde Staatsbestuur, zullen onze Kooplieden, die de Waaren maaken, beter kans hebben om hunne schulden betaald te krygen, dan tegenwoordig; want, zo als de zaaken nu staan, verkiezen de Volkplantingen hun gereed geld aan andere Volken te geeven, terwyl zy de Schuldeischers in het Moederland laaten wagten; omtrent deezen denken zy meer vryheids te mogen gebruiken. En, voorziende dat zy credit zullen krygen, bekreunen zy zich niet over de grootheid van de schuld. Wanneer de tyd van betaalen komt, krygen zy eene koorts van Vaderlandliefde, 'er worden verbintenisfen gemaakt, om alle de schulden te niet te doen, of ten minsten het betaalen tot eenen onbepaalden tyd uit te stellen.

Ten vyfden. Zal, naa eene Scheiding van de Volkplantingen, onze invloei op dezelve veel grooter weezen, dan die oit voorheen was, zy zullen dan haar eigen gewigt en waarde beginnen te gevoelen. Voor tegenwoordig beschouwen zy ons in geen ander licht, dan als roovers en overweldigers, en dan zullen zy ons beginnen aan te zien als hunne beschermers en weldoenders. Op het eigen oogenblik als de Scheiding aanvangt, zullen 'er inwendige onlusten ontstaan. Want het is te overbekend, dat de zaaden van tweespalt en oneenigheid tusschen het eene en het andere Landschap reeds wortel geschooten hebben; het opgroeien daar van wordt alleen belet door de tegenwoordige verbintenis van alle de Volkplantingen tegen ons, die zy on-

ongelukkig als een algemeenen Vyand aanmerken. Wanneer, derhalven, dit voorwerp van hunnen kant weggeweerd zal zyn door eene verklaaring van onzen kant, dat wy, verre van ons eenig gezag over hun aan te maatigen, voortaan niets zullen doen, zonder hunne toeſtemming; zullen de zwakſte Landſchappen onze beſcherming tegen de magtiger verzoeken, en de min doortrapte onze beveiliging tegen de geſleepener; derwyze dat hunne oproerige geest, partyen by partyen, verdeeldheden by verdeeldheden zal te wege brengen, om welke by te leggen zy ons zullen verzoeken. — Om thans niet aan te merken, dat veele der laatst daar heen getrokkenen, wanneer zy deeze onweersbuien zien opkomen, en bemerken dat het hun beloofde Paradys eene ſchraale en onvrugtbaare wildernis is, na. alle waarſchynlykheid zullen wederkeeren, en op 't laatst eene ſchuilplaats zoeken in het *Oude Engeland*, met alle de gebreken en onvolmaaktheden.

Eindelyk. Zullen onze Eilanden in de *West-Indiën* van deeze Scheiding een groot voordeel trekken. In de daad derzelver grootte en gelegenheid maakt het onmooglyk, dat zy zich geheel van ons ontſlaan; en nogthans heeft het voorbeeld der bewoonderen van het vaste land deeze Eilanders zomtyds aangezet, om, zo veel zy konden, een wederbarſtigen aart te betoonen. Maar wanneer zy bemerken, welke de gevolgen zyn van die onbuigzaame geſtaltenis, uit het voorbeeld der *Noord-Americaanen*, zullen zy waarſchynlyk wysheid en voorzigtigheid leeren uit de rampen van anderen, en voortaan het gezag erkennen van een Staatsbeſtuur, 't welk de minſte gebreken heeft, en de grootſte vryheden verleent.

Naa dit alles is 'er nog één ſtuk, waar op ik dien te antwoorden. Veelen myner Leezeren zullen, misſchien, vraagen: wat betekent dit alles? Wat meent die Schryver? Kan hy in goeden ernst denken, dat, dewyl hy zo veel moeite genomen heeft, om te toonen, dat de Scheiding de rechte weg is, wy in de daad zullen ſcheiden? Is hy zulk een nieuweling, dat hy niet weete, hoe de maatregelen zelden genomen worden, om dat zy goed en recht zyn in zichzelven, maar dewyl zy tot het tegenwoordig oogmerk dienen. Laat ons dan vraagen, welk tegenwoordig voordeel hy beloove, dat, of voor de *Miniſteriaale Party* of de *Antiminiſteriaale*, uit zyn ontwerp zal voortvloeien? Dit is de zaak, buiten dit betekent al het gezegde niets ter wereld.

Ik erken openlyk, geen tegenwoordig voordeel aan een van beiden voor te ſtellen; ja, ik geloof vastlyk, dat geen *Minister*, zo als de zaaken thans geſchaapen ſtaan, zo veel goeds aan zyn land zal durven doen; en wat den hoop der *Antiminiſteriaalen* aanbelangt, ik hou my verzekerd, zy wenſchen niet dat het gedaan worde; dewyl het hun een der overvloeiendſte bronnen van klaagen en ſmaalen zou ontneemen. Nogthans heb ik waargenomen, en by ondervinding geleerd, dat maatregels in zichzelve regtmaatig, ein-

delyk ingang vinden en te werk geſteld worden. Ik twyfel, over zulks niet, of eene Scheiding van de *Noord-Americaanſche Volkplantingen*, en een ander ſtuk, 't welk my ook hoogregtmaatig toeſchynt, naamlyk, eene volkomene vereeniging met *Ierland*, (hoe ongezien het thans voorkome) binnen het verloop van eene halve eeuw zal ſtand grypen. Het volbrengen van het een zal misſchien ſtrekken, om het ander te verhaasten. — Ik weet wel, de meeste menſchen ſtaan, in den eerſten opſlag, verſteld, op het hooren van ſtoute waarheden; doch het is tevens lang opgemerkt, dat naar gelange zy 'er gemeenzaamer mede worden, en leeren dezelve van meer dan eenen kant te beſchouwen, hunne ontſteltenis bedaart, en zy 'er allengskens aan gewennen. Ja, het is zelfs niet zeldzaam, dat zy naderhand deeze heilzaame middelen met zo veel yvers en vuurs aanvaarden, als zy ze voorheen met toorn en verontwaardiging verwerpen.

EERZUIL.

voor den

NIEUWGEBOUWDEN AMSTELDAMSCHEN

SCHOUWBURG,

door

L. S. Ps. Zn.

't Kunstkweekend Amſteldam, de kroon van Neêrlands Steden,
Voelt thans de traenen van zyn' wangen afgevaegd;
't Verbrande Schouwtooneel, met zo veel ſmarts beklaegd,
Raekt in vergetelheid; geen druk wordt meer geleden:
Wy zien, tot nut der kunſt', (ô heuchelyk gezicht!)
In Amſtels ruime vest een nieuw Tooneel geſticht.

Bekoorlyk Kunstgebouw, hoe ſtreelt gy onze zinnen!
Door u wordt onze ziel op 't lieffelykst verrukt!
Daer gy de deugden voedt, de gruwlen onderdrukt,
Ontvonkt gê in ons een drift om u oprègt te minnen!
't Gevoelig hart erkent die aengenaeme kragt,
Waer door gy 't menigmael van 't dwaelſpoor hebt gebragt.

Wat heeft de Laster u al wredelyk beſprongen.
Hoe zyn beſmettend gif op u niet uitgebraekt!
Wat heeft de Onwetendheid uw edel wit gelaekt!
Wat heeft de wrevle Nyd naer uwen val gedongen!
De ſnoode Huichlary alle uwe daên gedoemd,
En op haer leugenmael zich met vermaek beroemd!

Dat

Dat tuig' hun woede, nog voor korten tyd gebleken,
Toen Amſtels Schouwtooneel, pas door het vuur verteerd,
Gehoond werd en gevloekt, als wierd 'er niets geleerd,
Dan 't geen verderflyk was, en zonden aen moest kweeken!
Het kunstbeminnend hart, dat deugd en waerheid lieft,
Werd, door dien boozen ſtoet, op 't ſmartelykst gegriefd!

Wat is het doel geweest in 't ſchoon Tooneel te bouwen,
't Welk langer dan een eeuw in vollen luister blonk,
En 't koopryk Amſteldam veel roems en aenziens ſchonk?
Ligt om door gruweldaên geduurig kwaed te brouwen;
Op dat de losſe Jeugd, door vuile dartelheid,
Van 't roemryk deugdenſpoor zou worden afgeleid?

Neen, 't edel vuur, dat reeds zyn' Stichters deed ontgloeijen,
Was, dat de reine deugd, met zoet vermaek gepaerd,
Den ſtervling leeren zou, hoe niets zo zeer op aerd'
Zyn waer geluk vermeert, zyn zuivre vreugd doet groeijen,
Dan dat hy dag aen dag haer effen pad betreedt,
Om zich bevryd te zien van foltrend harteleed.

't Zielroerend Treurſpel, dat ons traenen perst uit de oogen,
Schetst ons een juist taefreel van 't menſchelyk geſlacht;
Hoe wy, daer 't ongeval ons uur op uur verwacht,
Steeds, met een' fieren moed', zyn woên braveeren mogen;
Hoe 's Afgronds vloekgeſpan de onnozelheid verdrukt,
Doch van zyne euveldaên vaek wrange vruchten plukt!

Op 't zien dier Schildery' gevoelt zich 't hart ontvonken
In eenen fellen haet voor zulk een helſche Pest,
En vloekt haer wederom naer 't onderaerdsch gewest!
Doch als het monſterdier in boeijen wordt geklonken,
En van het licht beroofd, ſmaekt elk de zoetſte vreugd;
En roemt de zegeprael van de onderdrukte deugd!

Het boertig Blyſpel, dat de zinnen kan bekooren,
Maelt met zyn fiks penſeel des ſtervlings dwaesheên af,
Verzeld van ſmaed en ſpot, tot een geregte ſtraf
Van hem, die nimmer poogt zich zelv' tot deugd te ſpooren!
't Bedrog, de Gierigheid, Losbandigheid en Haet
Zien in dat tafereel, wat hun te wachten ſtaet.

Wat groeit de zucht tot kunst door 't Goddelyk vermogen
Van 't heerlyk Schouwtooneel! het toont voor ons gezicht
Al wat doorluchtig in veele eeuwen is verricht!
We aenſchouwen daer den mensch met onbenevelde oogen!
De waerheid, die door ſchyn zo dikwerf wordt bedekt,
Ligt hun de vliezen af, daer ze ons tot leidsvrouw ſtrekt!

Hoe wordt de geest vervuld met de edelſte gedachten
Eén ſpel beſluit ſomtyds een veel geleerder ſchat,
Dan menig boek, hoe groot en uitgebreid, bevat!
't Geen de ondervinding niet dan langzaem doet betrachten,
Wordt in zeer korten tyd op 't Schouwtooneel geleerd;
Daer wy de Zedeles in voorbeeld zien verkeerd.

Schoon een ſtikziende geest, van alle kundigheden
Ontbloot, dit nut niet merkt, en enkel zich vermaekt
Met deeze of geene klucht, die 't wyze hart niet ſmaekt;
Schoon eene koude ziel zich niet laet overreden;
't Verlicht verſtand ontdekt, en 't lenig hart gevoelt,
Al wat het leerzaam Spel door zyne reên bedoelt.

Wierd ſomtyds het Tooneel onteerd door ſnoode kluchten;
Een Blyſpel wel vertoond vol ongebondenheid,
Die menigmael 't gemoed tot zonden heeft verleid;
Deed ooit het Treurſpel deugd en Godsdienst bitter zuchten;
Wyt zulks den Schouwburg niet, die nooit uit eigen aert,
Maer wel door kwaed beſtuur, die ſnoode monſters baert.

Daer wy in overvloed thans zulke ſpelen vinden,
Die de edle wysheid voen in 't ſteeds leergierig hart,
Moet eenwig zyn geweerd 't geen immer ſtrekt tot ſmart
Voor 't naeuwgezet gemoed van waere deugdgezinden.
Beſtierders! zo gy ooit des Schouwburgs heil betracht,
Belet dan, in 't vervolg, dit kwaed door uwe magt!

Wie zou, volſchoon Tooneel, u dan nog kunnen haeten?
ô Neen! dat elk veel eer u kuiſch' van alle ſmet,
En uw voortreflykheid in grooter' luister zett'!
De Onwetendheid zal nooit haer dolle woede baeten:
En blyft het zoetst vermaek van hem, die wysheid mint,
En hy, die kunst waerdeert, blyft eenwig u gezind.

Laet nu, ô Dichtkunst! vry de ſchoonſte klanken hooren!
Juich Hemelmaegd! uw roem, die Nyd en Tyd trotſeert,
Zal, door het nieuw Tooneel nog dagelyks vermeerd,
Gelyk der ſtarrenrei op uwen tabbaerd glooren!
Van 't koudſte hart, verrukt door uwe aenminnigheên,
Zult gy, betovrend beeld! in 't eind' zyn aengebeên!

Maer hoe! uw blydſchap ſchynt, ô Dichtkunst! niet volkomen!
Misſchien dat ik de reên begryp van uw gezucht:
Gevoelt uw tedre ziel geen ſmartlyk ongenugt,
Om dat uw' Voedſterling zyn yver wordt benomen,
Daer hy, wen hy zyn Spel aen 't Y graeg zag vertoond,
Voor zyne noeste vlyt in 't minst niet wordt beloond?

Gy ſchynt door eenen wenk myn giſſing waer te maeken.
ô Ja, beroemde Spruit! wanneer mildadigheid
Den afgeſloofden geest verkwikking heeft bereid,
Zal ras het kwynend vuur des Dichters weder blaeken!
En daer hy zynen tyd niet ſchaedlyk heeft beſteed,
Maekt hy zich weêr met moed voor 't letterperk gereed.

Het Deensch Tooneel zal dra zyn' luister aen zien groeijen,
Door 't geen zo wysſelyk daer onlangs is bepaeld: (*)
De Dichtkunst mild beloond, en met gejuich onthaeld,
Zal op dien ryken grond met meerder ſchoonheid bloeijen,
Tot mooglyk dat Tooneel het verre in aenzien wint
Van allen, die men in beſchaefde landen vindt.

Waerom zou Dichtkunst niet met regt beloning vraegen?
Die andre Kunſten kweekt wordt niet alleen geêerd,
Maer ziet daer door zyn goed en welvaert ook vermeêrd;
Wie moet deez Hemeltelg dan niet met ſmart beklaegen!
Schoon zy het waer geluk des Stervelings vergroot,
Haer dienaar is nogthans veeltyds van heil ontbloot.

Wil dan, ô Amſtelſtad! die klagten eens doen ſtaeken!
Vergeld die ſchoonſte Kunst, of duld op 't nieuw Tooneel
Al wat ſlechts roem verdient, wat deugdzaem is en eêl;
En laet den Dichter vry de vrucht zyns arbeids ſmaeken.
Verg dan van hem niet meer den Schouwburg aen te biên
't Geen hy, tot eigen nut, daer wenscht vertoond te zien. (†)

Zo zal het nieuw Tooneel met ſchooner luister pryken,
Dan immer 't oude deed door een verkeerd beſtuur!
Dan zal der Dichtrenſchaer, ontvonkt door edel vuur,
Ons Nederland met keur van Spelen dra verryken:
Dan wordt de ſchaê van Wees en Ouderdom geboet,
En alle ſmart gevaegd uit hun bedrukt gemoed.

Dat uwe glorie ryze, en elk u hoog waerdeere,
Nieuw opgerichte Tooneel van 't magtig Amſteldam!
Dat hy, wiens edle zucht voorheên ter harte nam
't Belang van 't oud Tooneel, uw' roem geſtaêg vermeere!
Ja dat de Vreemdling, in zyn Vaderland, uw' lof
In 't kort vertheffen moog' tot aen het Starrenhof!

Ver-

(*) Zie hier van breeder in den *Courier du Bas Rhin*, van 29 May 1778.
(†) Ieder begrypt wel, dat dit algemeen gezegde te verſtaen zy, onder de behoorlyke bepaelingen; naer de wyze maetregelen der geachte Beſtieders des Schouwburgs.

Verduur den Nyd en Tyd! dat u geen' rampen drukken!
De ryke voorſpoed lonke u ſteeds aenminnig toe!
Al wat een jeder ooit om uwen welſtand doe,
Moog', daer zyne achting klimt, hem tot zyn vreugd gelukken!
Word dus 't beroemdst Tooneel van 't ganſche Waereldrond!
Dat elk van u getuig' dat gy nooit weergaê vond!

DE GEEST DER FAAMROOVING.

Een Droom.

(Uit het Engelsch.)

Niets heeft den Wysgeeren meer werks veroorzaakt, niets meer geſchils onder de Geleerden te wege gebragt, dan de natuur van 's Menſchen Ziel. Ontelbaare veronderſtellingen zyn 'er gemaakt, om rede van haare Werkzaamheden te geeven; doch men bevindt dat ze alle op herſenſchimmige begrippen gegrond, en onbekwaam zyn om te beantwoorden aan het oogmerk, waar toe ze werden uitgedagt. De Ziel, zeggen de Wysgeeren, is eene Denkende Zelfſtandigheid; maar zy hebben ons niet te verſtaan gegeeven, wat die Zelfſtandigheid is. Met één woord, wy mogen op 's Menſchen Ziel toepaſſen, 't geen zeker Dichter zegt van een ander Verſchynzel der Natuure. „ Zy is, en werkt, dit weeten wy, maar niets meer". Rustloos en werkzaam van aart blyft zy werken, wanneer het Lichaam, door den arbeid des daags afgemat, zich ter ruste begeeft; en als de Zintuigen ſlaapen, zweeft zy, als 't ware, op vlugge wieken, en vormt eene nieuwe ſchepping van haar eigen maakzel. De voorwerpen, welke, in de Droomen, zich aan ons opdoen, en aangemerkt mogen worden, als door de Ziel geſchaapen, drukken dikwyls een duurzaam denkbeeld in ons geheugen, en doen ons bykans zo ſterk aan als de weezenlyke. Zommigen hebben de Droomen gehouden voor één kragtig bewys, voor de Onſterflykheid der Ziele: naardemaal ze duidelyk uitwyzen, dat haare werkzaamheden niet van het Lichaam afhangen. Dan, wat hier van ook zyn moge, zy bewyzen ten vollen, dat het denkend Vermogen altoos werkzaam is.

Op zekeren avond, na verſcheide Stukken van hedendaagſche Letterkunde doorbladerd te hebben, viel ik op myn Armſtoel in ſlaap, en vond my terſtond overgevoerd in de ryken der Verbeelding. Eene wyd uitgeſtrekte vlakte deedt zich op aan myn oog, vervuld met eene groote menigte Volks, om ſtryd dringende na een magtig gebouw, in 't midden der vlakte geſtigt. Ik ging met de menigte in het gevaarte, en voelde my getroffen door de grootſchheid en luister, welke in elk deel doorſtraalde. De wanden trokken, boven al, myne aandagt, zy waren behangen met de Portraiten van de uitſteekend-

kendſte Perſoonadien, in verſcheide Eeuwen op de wereld verſcheenen. Het ſtrekte my ter byzondere voldoening, te zien dat veelen myner Landsgenooten onder deeze Schilderyen hingen, en zommigen hunner in de luisterrykſte deelen des Gebouws, en dus niet weinig tot opluistering van 't zelve toebragten.

Terwyl ik dit behaaglyk vertoon beſchouwde, naderde my iemand in Studenten-gewaad, en met een goedaartigen lach op zyn weezen. Begeerig om kennis te krygen van dit overheerlyk Gebouw, vervoegde ik my by hem, verzoekende op de beleefdſte wyze om de verlangde onderrigting te bekomen. „ Ik ben, ſprak hy, de „ Geest der Onderrigtinge, en zal met genoegen alle uwe vraagen „ beantwoorden. Dit Gebouw is de Tempel der Onſterflykheid, „ waar de gedagtenis van allen, die in Geleerdheid, Weetenſchap „ en Deugd uitgemunt hebben, voor de vergetelnisſe bewaard word. „ De alvernielende handen des Tyds, welke de Gedenktekens van „ Koper en Marmer doen verlooren gaan, hebben hier geen ver„ mogen. Zy zal in deezen Tempel, bevryd voor alle de wisſel„ valligheden der ondermaanſche Dingen, leeven tot dat de Tyd „ voor de Eeuwigheid plaats maake". Voorts wees hy my, met naame, veele Uitmuntende Mannen aan.

Aandagtig luisterende naar het onderrigt myns Geleiders, en nauw lettende op de Portraiten my aangeweezen, deedt een ſlag, luider dan een zwaare Donder, het ganſche Gebouw daveren. Ik keerde my, geheel verbaasd, om, en zag een drom Volks ter Westerpoorte des Tempels indringen. Te midden van dit Gebouw was een Throon opgeregt, welke my met ſchrik vervulde. Dezelve ſcheen zamengeſteld uit los op een gelegde ſteenen, tuſſchen welke de veragtlykſte en vergiftigſte kruipende Dieren, hun verblyf genomen hadden. De menigte naderde nu den Throon, en eene Vrouw, krom van ouderdom, op wier gelaat Kwaadaartigheid geſchilderd was, klom de trappen op, en plaatſte zich in 't middelpunt. De Nyd, met zyn ſlangen pruik, ſtondt aan haare rechte hand, en de Leugen, met lappen der Waarheid omhangen, aan haare ſlinker. In de eene hand hieldt zy een Geesſel, welks koorden met ſchorpioenen geſcherpt waren, en in de andere een phiool gevuld met het vergiftigend water der Kwaadſpreekenheid.

Ontelbaare Aankleevers vervoegden zich rondsom den Throon, aan welke zy Lastbrieven gaf, wyzende tevens op eenige Schilderyen, welke de wanden van den Tempel vercierden. Een luidrugtig geraas van toejuiching, gepaard met het ſchuifelend geluid der Slangen, op 't hoofd des Nyds, vergezelde elk bedryf; terwyl haare veragtlyke aankleevers haare Lastbrieven, met de uitbundigſte tekenen van vreugde, ontvingen.

Myn Leidsman, myne verbaasdheid bemerkende, zeide met een lach van gemeenzaamheid. „ Gy ſchynt onthutst wegens het Too„ neel, 't geen zich aan uw oog opdoet. Het Voorwerp, 't welk

„ op den Throon zit, is de Geest der Faamrooving, vergezeld door „ haare twee onaffcheidelyke medegenooten, Nyd en Leugen. De „ verdagtlyke Gedierten, welke aan den voet haars Throons kruipen „ zyn haare Zendelingen, die haare vergiftige fmaadredenen door „ de wyde Wereld verfpreiden. Zy leeven van haare gunfte, en zyn „ laag genoeg om waarheid en opregtheid aan haare bevelen op te „ offeren. De Afbeelding van eenig Perfoon is zo dra niet in „ den Tempel der Onfterflykheid opgehangen, of hy wordt, op „ 't eigen oogenblik, het byzonder voorwerp van haar haat. Doch „ haare pylen, fchoon van den boog des Nyds, en in den dikken „ nevel der Leugen gefchooten, worden altoos door de hand der „ Waarheid afgekeerd, en vallen, zonder te befchadigen, op den „ grond neder".

De fchriklyke Trompet der Kwaadwilligheid klonk, op dit oogenblik, door den Tempel, en de Geest der Faamrooving, van haaren Throon opftaande, fprak in deezer voege haare Gunftelingen aan. „ Gaat, myn Zoonen, en verfpreidt myne onderrigtingen van „ Faamrooving door de Wereld. Hoe hooger en eerwaardiger cha„ racter gy bezwalkt, hoe grooter goedkeuring gy zult verkrygen „ van de bedroogene menigte. Het bedekzel der Leugen zal den „ fchyn van Waarheid geeven aan uwe verhaalen, en uwe geestige „ befpotting op 't felst doen fteeken. Vergroot de gemeene zwak„ heden der Menschlyke Natuure, tot de fchreeuwendfte misdaa„ den, en fchryft elk braaf bedryf aan eene baatzugtige oorzaak toe. „ Zet hunne hulslyke verrigtingen voor 't oog der Waereld bloot, „ en vertoont de goedaartige tusfchenkomften van Vriendfchap als „ ftrafwaardige ftukken. Indien gy deeze onderrigtingen waarneemt „ en opvolgt, zult gy nimmer mynen bystand derven; en 't zal u „ noit aan Verwonderaars mangelen, zo lang uwe Schriften ftrekken „ om de Characters van groote en braave Mannen te bevlekken".

Op deeze aanfpraak volgde een luidruchtig toejuichend handgeklap, 't welk my deedt ontwaaken: alles verdween, en ik zat in myn armftoel.

GEDAGTEN OVER HET HARTZEER.

HArtzeer is die aandoening der ziele, welke wy gevoelen, wegens eenig groot verlies, of te leurftelling, in dit leeven, en ons berooft van alle vertroostingen en zoetigheden, die 't zelve den Sterveling verfchaft, dewyl deeze kwelling de ziel met fchrik vervult, en alle voorwerpen in het onaangenaamfte licht plaatst. De herdenking zelve van voorgaande vermaaken verwekt by eenen troostloozen eene tegenwoordige ongenoegte; vermids wy dezelve niet langer in onze magt hebben, en ze alleen ftrekken om ons eene fmert-

ſmertverwekkende vergelyking te doen maaken, tuſſchen onzen toeſtand in den voorleden en tegenwoordigen tyd.

Daar is een droefgeestig vermaak in verſlaagen van geest en troostloos te weezen. Droefgeestigheid is immer vlytig in het zoeken en gelukkig in het vinden van ſtoffe te haarer aankweeking: het verdriet ſchynt eene wondere verligting te gevoelen, door meer verdriets op een te hoopen.

Onheil ontſtaat dikwyls door ons eigen toedoen, en is de vrugt eener misleide verbeeldinge of onvoldaanen hoogmoed: in welke beide gevallen de onvoegzaamheid der klagten met regt het medelyden ſchynt buiten te ſluiten. Nogthans blykt het, dat wy ons medelyden niet evenredig moeten doen zyn aan de oorzaak, welke iemand in jammeren dompelt; maar aan het gewigt en de uitwerking, welke die jammeren hebben op den ongelukkigen lyder. Even groote tegenheden vorderen, derhalven, zonder dat wy derzelver oorzaak onderzoeken, eene gelyke maate van medelyden. Te weenen met den weenenden, ſtrekt tot eere der Menschlykheid; en ſchoon het Medelyden ſlegts eene ingebeelde verligting verſchaft, zou egter het Hartzeer dikwyls volſtrekt ondraaglyk weezen, indien men het niet aan den elendigen betoonde.

Vrolykheid is, in geenen deele, een hulpmiddel tegen Hartzeer: zy ſtrekt, daar en tegen, om 't zelve te doen toeneemen, en baart, even als de mengeling van ſtrydige hoofdſtoffen, nieuwe onrust en wanorde in de ziel des verſlaagenen; die zich daar door beſpot rekent, wanneer de geraakte hoogmoed met de ſmerte zamenſpant, of het onvergeeflyk agt, deel in de vermaaken te neemen, in welk geval de kwelling door zelfverwyt vergroot.

Ook zullen ſchielyk toegevoegde vermaaken de zodanigen, die onder Hartzeer gebukt gaan, in 't eerst niet opbeuren: want door nieuwe voorwerpen zich te laaten inneemen, zou ſchynen, als of zy het klaagen moede waren, en na gelegenheden zogten, om hunne verdrietlykheden te verzetten; een bedryf, 't welk de ziel, in die omſtandigheden, geneegen en gereed is voor een misdryf aan te zien. Nieuwe voorwerpen zyn ook geſchikt om nieuwe denkbeelden in de Ziel te doen ontſtaan, en dus ook verſche ſtoffe tot grooter droefgeestigheid op te leveren.

Het beste middel om het Hartzeer van anderen te verminderen beſtaat in ons zelven te gelaaten, als Deelneemers in hun onheil, dikwyls te ſpreeken van den oorſprong, met hun te klaagen, te pryzen wat zy pryzen, en te laaken wat zy laaken. ——— Doch hier ſtaat aan te merken, dat wy de gelegenheid, welke die meewaarigheid en gemeenzaamheid ons verleent, moeten gebruiken om den Verdrukten allengskens te brengen, tot zaaken van eene geheel verſchillende Natuur met die, waar op hy ſteeds denkt, en welke niet ongevallig in zich zelve zyn. Door deeze kunstgreep zal het ons gelukken hem, met zyne eigene goedkeuring, van zyne verdrietlykhe-

heden af te wenden, en te beweegen om over onderwerpen, geheel onderſcheiden van de oorzaak zyns jammers, te denken en te ſpreeken.

'Er is eene ſoort van regtzinnigheid in het Hartzeer; hy, die zich daar door vindt aangetast, wordt verſtoord op allen, die niet ingewikkeld even als hy denkt over de elende, welke hem pynigt. By den Droefgeestigen zyn de vrolyken Scheurmaakers, en alles blygeestigs houdt hy voor Ketterye: even als een, wiens tong en gehemelte beſlaagen is, zich verwondert hoe anderen ſmaak in ſpyze kunnen vinden; zo ſtaat de bedrukte van gemoed verſteld, dat de vrolyke kan lachen, en zich verlustigen.

Over 't geheel voegt het ons onderſcheid te maaken, tusſchen natuurlyk en ongezogt Hartzeer, en die bekommerdheid des Gemoeds, welke iets eigendunklyks en grilligs in zich heeft. De ongelukkige Lyders van het eerſte moeten wy zoeken te hulp te komen, door toegeeflykheid, medelyden, en alle verpligtende dienstbetooningen; die zich in 't laatstgemelde geval bevinden, worden door veragting en beſpotting dikwyls best geneezen. Het zoeken om Medelyden te verwekken, is het middel om het noit te verwerven: doch weezenlyk Hartzeer zal het vinden, zonder het te zoeken.

PROGRAMMA

VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP DER PROEFONDERVINDELYKE WYSBEGEERTE TE ROTTERDAM.

HEt *Bataafsch Genootſchap der Proef- Ondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam* heeft in deszelfs Algemeene Vergadering, gehouden den 8ſten van Augustus 1774, na dat de Præſident Directeur, de Heer CORNELIUS NOZEMAN, Remonſtrantsch Predikant, aan de Vergaderinge van alle de ingekomen ſtukken en voorgevallene zaaken verſlag gedaan had, geoordeeld:

Dat aan de Vraag: *Dewyl de Rivieren de* Merwe *van Loeveſtein af, en de* Oude *en* Nieuwe Maas *voorby den Briel, ſedert een reeks van jaaren zoo zeer vernaauwd en ondiep zyn geworden, dat de vryе uit- en invaart der Zee-ſchepen, door het Zeegat van de Nieuwe Maas 'er merkelyk door belemmerd worden, welk is het beſte middel om dezelven te verbeteren en vooral de ondiepte der* Krab *by de* Lint *weg te neemen of ten minſte haar die wydte, en diepte, welke zy nu heeft, te doen behouden*, voorgeſteld in het jaar 1770 en in het jaar 1773 vernieuwd om beantwoord te worden voor den 1ſten van Maart 1774, voldaan heeft het Antwoord, met de Zinſpreuk: *tot nut voor Volk en Land*; waarom het den daarop geſtelden Prys van de gouden Medaille aan deszelfs Schryver toege-

we-

wezen heeft; dewelke by het openen van het Billet gebleeken is te zyn JAN VAN DER LINDEN *Govertz. te Dordrecht.*

Dat aan de Vraage: *welke en hoedanige verbeteringen zyn 'er te maaken omtrent de Vorm en den Toeſtel der Vaten, Fornuiſen of Stookplaatſen en Vuurgangen, als mede omtrent de ſoorten, den aanleg, en de beſtuuring der Brandſtoffen, in alle de Trafyken onzes Lands, en in allerley andere gevallen, waar in vogten moeten heet gemaakt, gekookt, en in den vereischten graad van hitte onderhouden worden, om dit op de ſpoedigſte, gemakkelykſte en minſt kostbaare wyze en met den besten uitſlag te doen?* Voorgeſteld in den jaare 1772, om beantwoord te worden voor den 1ſten van Maart 1774, het best voldaan heeft het Antwoord geteekend, *Verdeeld vuur brandt kwalyk;* waarom het ook den prys der Gouden Medaille heeft toegelegd aan deszelfs Schryver, dewelke by het openen van het Billet gebleken is te zyn, RIENK JELGERHUIS, *even buiten Leeuwaarden.*

Dat de Schryver van de Verhandeling, geteekend met de Zinſpreuk *voor my en myn Vaderland*, uit hoofde van het vernuftige zyner uitvinding, tot het gebruik maaken van Vuur-Machines in allerlei Trafyken, en ook in de Schepradmolens van ons Land, ſchoon de daadelyke bewerkſtelling van zyne vinding voor als nog zeer moeijelyk aan het Genootſchap voorkomt, den eereprys van een *Zilveren* Medaille verdiend heeft; en verzoekt het Genootſchap, dat hy zig binnen den tyd van 6 weeken na de Algemeene Vergadering aan het Genootſchap gelieve bekend te maaken.

Dat onder de mededeelingen van nutte Uitvindingen, de Schryver van de Verhandeling geteekend met de zinſpreuk, *Felix qui potuit rerum cognoſcere cauſas*, de waarneemingen en proeven, met welken hy het eigenaartig vermogen van zyn Geneesmiddel tragt te bevestigen, niet met zoodanige nauwkeurigheid en herhaalinge gedaan heeft, dat men dezelven voor beſlisſende houden kan, waarom het den Schryver raadt het vermeende vermogen van zyn geneesmiddel door nieuwe waarneemingen en proeven, vooral in verſchillende Epidemiën, te ſterken.

Vervolgens heeft het Genootſchap beſloten dit jaar voor te ſtellen de twee volgende Vraagen, beloovende een' gouden Medaille, ter zwaarte van 30 Ducaaten, aan het best voldoende Antwoord op ieder derzelven:

Welke zyn de redenen of oorzaaken, waarom 'er op de uitgaande Schepen der Nederlandſche Oostindiſche Maatſchappye, vooral van hier tot de Kaap de Goede Hoop, thans meerder Volk ſterft dan voorheen, en meer dan, zoo als uit de berigten ſchynt, by andere Natien? en welke zyn, behalven de reeds bekende, de beste Beboedmiddelen om zulks te voorkomen? om beantwoord te worden voor den 1ſten van Maart 1775.

Welke Middelen zyn 'er om voor te komen, dat de Roeden der Wind-

Windmolens niet zoo dikwyls, als gewoonlyk geſchiedt, by den As breeken, en om te weeg te brengen, dat dezelfde Molens met korter Roeden, dezelfde breedte van Zeilen, en dezelfde kragt van Wind, even ſterk werken, en by eene onvoorziene verbeſſing van wind haare ſnelheid uit zig zelven maatigen? om te worden beantwoord voor den 1ſten van Maart 1776.

Verder herinnert het Genootſchap.

Dat het op den 11ſten van Maart 1775 Antwoorden is inwagtende op de Vraag:

Welke zyn de middelen om op Zee in ſtorm, gematigd, en ſtil weeder, den loopſtreek der ſtroomen zeker, of ten minſten zekerder, dan tot nog toe bekend is, te weten?

En dat nog blyft opgehangen, om onder uitbieding van eene Gouden Medaille ter zwaarte van 30 Ducaaten; doch zonder bepaaling van tyd, te worden beantwoord, de Vraag:

Welk is het bekwaamſte Middel, om door het afleiden van het overtollige Bovenwater, by eene opene Rivier, de Dyken langs de Lek en Waal, en vooral de Noorder-Lekdyk boven Dams, voor Doorbraaken te bevryden, en het water langs de Nieuwe Maas voorby den Briel naar Zee af te brengen zoodanig, dat de eerstgemelde Rivieren voor Schepen, die 4 of 5 voeten diep gaan, bevaarbaar blyven?

In opzigt van de eerſte der opgegeven vraagen, betreklyk de ſterkte op de uitgaande Oostindiſche Schepen, vind het Genootſchap zich genoodzaakt te berigten, dat die vraag reeds den 7 van July 1774, in eene Vergadering, gehouden volgens het XLI. § van het Plan en de Grondwetten dezes Genootſchaps, vastgeſteld is geweest, en het niet voor des avonds van den 6 dezer is onderrigt geworden, dat het loflyk *Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen* eene vraag had opgegeven, die dezelfde bedoeling heeft, doch in voorſtelling merklyk verſchillend en onbepaalder is.

De Heer ANDREAS BONN, *Med. Doctor en Profeſor in de Ontleed- en Heelkunde te Amſterdam en Lid Conſultant van dit Genootſchap*, heeft der Vergaderinge vertoond eenige onderſcheiden ſoorten van Galſteenen uit de Galblaaſen van menſchen, en eenige voorbeelden niet alleen van de beweeglykheid, maar ook van een ſoort eener waare geleding der ſchaambeenderen, voor en na den tyd der verloſſing, in de Lyken van geſtorven Vrouwen gevonden.

De Heer J. BAART DE LA FAILLE, *A. L. M. Phil. Doctor en Lector in 's Hage en Lid van dit Genootſchap*, heeft eene verbetering op de ſamengeſtelde Microscopia voorgeſteld, betoogd en met proeven bevestigd. Dit Microscoop noemt hy het *'s Gravezandiſche.*

Verders zal het Genootſchap, om het één of de twee jaaren, naar goedvinden, een Prys uitdeelen aan hem, die volgens deszelfs oordeel, geduurende dien tyd, de nuttigſte *Ontdekking* of *Uitvinding* in eenigen Tak der Proef-ondervindelyke Wysbegeerte gedaan zal heb-

hebben, mits dezelve van belang zy, en de Auteur dezelve aan het Genootschap, om ze door het zelve gemeen te maken, medegedeeld hebbe.

Ingevalle hy, die zoodanige *Ontdekking* of *Uitvinding* zal gedaan en aan het Genootschap medegedeeld hebben, wegens gebrek aan geld of tyd, buiten staat ware, om de Proeven, die ter bevestiginge van dezelve vereischt worden, in 't werk te stellen, zal het Genootschap, zulks goedvindende, zelf de noodwendigheden daar toe vervaardigen en de onkosten 'er van op zig neemen: voor zoo verre naamelyk deszelfs Fondsen in dezen toereikende zyn zullen.

De *Vraagen* zullen ook mogen beantwoord worden door de Leden, die over dezelven niet geraadpleegd zyn, dog de Prys zal alleen toegewezen worden aan het best voldoend Antwoord van den genen, welke geen Lid van het Genootschap is.

De *Antwoorden* op de *Vraagen* en de medegedeelde *Ontdekkingen* moeten niet met den eigen naam der Schryveren, maar met eene *Zinspreuk* geteekend, en met een verzegeld Billet, 't welk dezelfde Zinspreuk tot Opschrift heeft, en waar in der Schryveren naam en Adres gemeld zyn, zeer leesbaar, in 't *Nederduitsch*, *Fransch*, *Engelsch*, *Hoogduitsch* of *Latyn* geschreven, verzegeld en *franco*, voor den bepaalden tyd, gezonden worden aan den *Directeur* en *Eersten Secretaris* van het Genootschap den Heere L. BICKER, *Medicinæ Doctor*, *Lid van de Hollandsche Maatschappye der Wetenschappen te Haarlem*, *van de Keizerlyke Academie der Natuur-Onderzoekeren*, *Lid-Correspondent van het Genootschap ter aanmoediginge der Konsten*, *Manufacturen en Commercie te Londen*, *en Lid van het Zeeuwsch Genootschap te Vlissingen*.

De Auteurs zullen de *Verhandelingen*, op welken zy den Prys behaald hebben, niet mogen laaten drukken, dan met goedvinden van het Genootschap, en 'er geen gebruik van maaken, voor dat het Genootschap dezelven zal hebben uitgegeeven; welk laatste mede zal plaats hebben omtrent alle andere *Verhandelingen*, *Ontdekkingen*, *Proeven* en *Waarneemingen*, die men het zelve heeft ter hand gesteld, en welken het zelve, van wien zy ook aangeboden worden, altoos met genoegen zal aanneemen, om, wanneer zy goedgekeurd zyn, onder deszelfs *Verhandelingen* uit te geeven, mits zy met de eigene naamen der Schryveren onderteekend zyn, zullende het Genootschap geen ontfangene Schriften te rug geeven, en aan zig de vryheid behouden, om dezelven geheel, of ten deele, of in 't geheel niet, te doen drukken.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in July 1774.
DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29.11½	30. 0	30. 0	62	68	63	W	W	Z W	H. Wolk.
2	——	——	——	66	70	70	W t Z	——	Z O	Betr. H.
3	—10	29.11	29. 9	69	71	69	Z W	Z W	W	H. D. Reg.
4	——	—10¼	—11	65	70	66	W	W	Z W	Betr. H.
5	—11½	30. 0	—10	66	70	66	——	W t Z	Z	H. Wolk.
6	— 9	29. 9	— 8½	64	66	62	Z	W	W	Buijig.
7	—11½	30. 0	30. 0¼	61	66	64	W	——	——	H. Wolk.
8	30. 0½	29.11½	29.11	66	77	67	——	Z t W	Z W	— Betr.
9	29.11	——	30. 0	64	69	63	Z W	W t Z	W t O	— Wolk.
10	30. 0	30. 0	29.11	64	70	63	Z t W	Z t W	Z t	— — R.
11	29.11	29.11	——	63	68	64	Z W	W	W	— — —
12	—11½	—11½	——	64	67	63	W	——	——	W. Held.
13	—10	—10	— 9½	60	64	63	Z	Z	Z	Buijig.
14	— 8	— 6	— 8	60	66	59	——	——	N W	——
15	—10	—11½	30. 1	60	64	59	N W	N W	——	——
16	30. 2	30. 2	— 2½	60	64	59	——	——	——	Held. W.
17	— 2	— 1½	— 1	60	69	63	Z W	W	W	——
18	29.11½	30. 0	— 0¼	64	65	60	N W	N W	N W	R. Helder.
19	30. 0¼	——	29.10	62	64	61	W t Z	W t Z	Z W	——
20	29. 8½	29. 9	— 9½	58	63	60	N W	N W	N W	Buijig.
21	—11	—11½	30. 0	61	64	60	——	——	——	Held. R.
22	30. 1	30. 2	— 3	58	63	57	——	——	——	Betr. H.
23	— 3½	— 3½	——	60	68	63	W	W	W	Held. W.
24	— 2½	— 1½	— 1	64	70	64	W t Z	Z W	Z W	——
25	— 0½	— 0¼	— 0	64	74	66	Z W	N O	N O	——
* 16	29.11½	29.10	29. 9	68	75	70	N O	Z O	Z	——
27	— 10	—11	—11	68	69	66	Z W	Z W	Z W	Betr. H.
28	——	—10½	——	62	67	64	——	W	W	Reg. —
29	—10½	—10	— 9½	65	70	66	——	Z W	Z W	Betr. W.
30	——	—11½	—11½	65	71	66	——	W	W	Reg. H.
31	30. 0	30. 0	30. 0	64	69½	65	——	W t Z	——	Helder R.

Hoogſte Barometer d. 30. 3½ } middelb. d. 29. 10¾
Laagſte Barometer d. 29. 6 }
Hoogſte Thermometer gr. 81. } middelb. gr. 69
Laagſte Thermometer gr. 57. }

* Namiddag, ten 4 Uuren, 81 gr.

Te *Skara in Zweeden*, was den 18de. de warmſte dag, die zy aldaar in veele jaaren gehad hadden. Volgens den Zweedſchen Thermometer, omtrent den Middag, op 31 graden boven o. gelyk aan 101½ graden volgens de Schaal van *Fabrenheit*, omtrent gelyk aan de Broey-Hitte der Vogelen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE VERSCHILLENDE GEBREKEN, DIE DE EEN DOOR DEN ANDER VERVANGEN WORDEN, EN OP ONDERSCHEIDEN TYDEN ONDER DE MENSCHEN HEERSCHEN.

(Vervolg van Bladz. 373.)

ONze Natie, trapswyze beſchaafd, gelyk we voorheen gezien hebben, is na de zeventiende Eeuw nog merkelyk in beſchaafdheid toegenomen. — Veele oude wanſtaltigheden en eene menigte van gebreken zyn by ons afgeſchaft. — Wy Hollanders werden, met de gantſche Weereld, van dag tot dag verlichter; gematigder in 't ſtuk van Godsdienst; gegronder in Geleerdheid; en zyn niet minder werkzaam en gelukkig, dan in de vorige Eeuwen. —— De agttiende Eeuw mag men te regt eene zeer verlichte Eeuw noemen in Kunſten, Wetenſchappen en Geleerdheid; en men mag uit de vorderingen, die wy ten dezen opzigte gemaakt hebben, veilig beſluiten, dat de werkzaamheid, altoos ons byzonder Hoofdkarakter, nog niet merkelyk afgenomen kan zyn. —— Ik wil niet vleijen; en 't zal niet noodig zyn, door 't bybrengen van voorbeelden aan te toonen, hoe zeer de Geleerdheid onder ons bloeije; welke beroemde Mannen wy hebben, wier namen de Weereld door beroemd zyn, en hunnen Landgenoten eer aandoen; in hoe ver de Arbeidzaamheid van alle regtſchapen Nederlanders in de agttiende Eeuw aangewaſſen zy. Alle myne Landgenoten vinden zich, van het een en ander te ſterk overtuigd, dan dat ik met menigvuldige voorbeelden aan te voeren, deeze Verhandeling te lang zou uitrekken. — Ook zou ik in de keuze verlegen ſtaan; dewyl het getal der Geleerden, die ons Vaderland in deeze bloeijende Eeuw opgeleverd heeft, zeer groot is; en 'er nog verſcheiden leven, die de overtuigendſte bewyzen van Geleerdheid en kundigheden aan den dag leggen: Mannen, wier namen over de gantſche geleerde Weereld bekend zyn; en dien andere Volken, met eene eerbiedige verwondering, den verdienden Lof toezwaaijen. Dan heeft onze Natie zo gelukkige voortgangen gemaakt in Geleerdheid, Wetenſchappen en Kunſten: heeft ze vele verderfelyke gewoonten van den halze geſchud; heeft

ze in vele zeden eene merkelyke verbetering te wege gebragt; is zy in 't ſtuk van Godsdienst verlichter; zyn 'er veele Bygelovigheden uit het Land gebannen; heerscht 'er onder ons, meer dan voorheen, de Geest van gematigdheid en verdraagzaamheid. Met één woord, kunnen wy ons beroemen over het algemeen verbeterd te zyn; des niet te min, heeft onze Eeuw ook hare veelvuldige gebreken; en, (ik moet het met eene hartlyke aandoening van moeilykheid bekennen,) wel zodanigen, die 'er in vorige tyden of minder, of in het geheel geen plaats hadden. Daar is een Verderf onder ons ingeſloopen, dat ons aan de hartaar knaagt. Weelde en Wellust zyn in onze dagen ten hogen top geſtegen. — Die deftige Eenvoudigheid, die heilzame ſpaarzaamheid, die regt aangeleide zuinigheid, waar aan ons Land zyne grootheid en waar geluk te danken heeft, is niet meer te vinden. Van alle die verheven Deugden onzer Vaderen moet men, helaas! zeggen, dat 'er nauwlyks eenige ſchaduwe overgebleven is. — De Spaarzaamheid is veelal verwandeld in verkwistende Weelde, en de deftige Eenvoudigheid in dartelen Wellust. Door de zuinigheid onzer Vaderen vloeide ons Land van alles over; want de zuinigheid is de ware bron des overvloeds. Maar die gulle overvloed heeft wel haast onder ons weelde, pragt en opgeblazenheid geteeld; en deze verderfelyke Monſters ſchynen zich in onze dagen nog ſteeds te vermenigvuldigen; hunne woede neemt hand over hand toe, en dreigt ons met een drom van onheilen. De Pragt, de Hoogmoed, de Verkwisting en de Wellustigheid, van tyd tot tyd onder ons ingeſloopen, zyn thans dermate toegenomen, dat zy menig een in den grond bederven, en veele Families jammerlyk ongelukkig maken. — Zedert men begonnen heeft, alles by ons te veragten, wat niet uit vreemde gewesten komt; onze deftige Eenvoudigheid te belachen; en ons Wetten te laten voorſchryven van onze Nabuuren, hebben wy onze aangeboren Naarſtigheid grootlyks beginnen te beſteeden, om, in plaats van onze goederen te vermeerderen, gelegenheid te zoeken, om die op de pragtigſte en zekerſte wyze te verkwisten. Trokken onze Voorvaders hunne Spaarzaamheid wel eens te ver, zo dat ze tot Gierigheid, eene der hatelykſte ondeugden overſloegen; verwekte hunne diepe Eenvoudigheid wel eens Veragting; wy hebben deeze gebreken willen verbeteren; wy hebben ze dadelyk van onder ons verbannen; maar wy hebben geen minder verderfelyke in derzelver plaats ingevoerd. — Verkwisting en Pragt hebben hare plaats ingenomen? En we zyn zo verzot op het geen andere Landen uitleveren, dat wy alles

ver-

veragten, wat den naam van Hollandsch heeft. Dit onteert voorwaar een Vaderlander! Al wat wy aan ons Lyf dragen, moet van buiten 's Lands ingebragt worden; onze eigen Fabrieken werken niets, dat aan kiesche smaken behagen kan; 't is goed voor lompe eenvoudige Lieden; maar Hollandsche Franschen of Engelschen, die, schoon in Nederland geboren en opgevoed, op zyn Fransch of Engelsch leven, gekleed gaan, eeten, drinken, denken, praten en slapen, bezitten veel te kiesch een smaak, om zich gelyk te stellen met een deel kruipende wormen. Onze klederen ontvangen, wanneer ze, door de handen van een Franschen, of Engelschen Werkman, gemaakt worden, een veel lugtiger zwier, dan 'er een eenvoudige Hollander aan geven kan: zy moeten dierhalven, ook buiten 's Lands, of ten minste door zulke Vreemdelingen, gemaakt worden.

'Er volgt wyders, uit die ingevoerde pragt en weelde, eene onbeschryvelyke verandering in onze huishoudingen. — Men moet in trotsche gebouwen wonen; onze huizen en huisieraden moeten pragtig zyn; onze levenswyze slaat geheel over tot het verkwistende en vadzige. 'Er word by veelen eenen staat gevoerd, dien men niet uit kan houden. Eene menigte van Dienstboden, die door de broddronkenste dartelheid verwilderd zyn, vervullen de Huisgezinnen, en maken eene allerkostbaarste levenswyze uit. — Een aantal van Koks, die zich toeleggen, om den smaak op de vreemdste Geregten te vergasten, vindt men overal by Lieden, die maar wanen, dat hun de naam van Fatzoenlyk toekomt. Wy hebben, over 't algemeen, eene Fransche Tong voor eene Hollandsche verwisseld. Dit is de voorname reden, waarom alles op zyn Fransch toebereid moet wezen, of het is laf en smakeloos. Van andere Gewesten moeten ons de keurigste voortbrengzels toegezonden worden, of wy hebben 'er een walg van; en deze gebreken heerschen thans zo sterk onder ons, dat 'er het Land alom gevoel van hebbe. Want niets drukt een Landschap sterker, dan dat deszelfs Inwooners de voortbrengzels van hun eigen Land veragten; wanneer de Weelde, ten troon geklommen, hun den walg doet steken van alles, wat in hun eigen Land gevonden word. Dusdanig een bederf is voorwaar ten uiterste nadeelig; het verpest in zekeren zin alle de Inwooners; om dat het van den Adel tot op de geringste Burgers nederdaalt. Deezen apen alles min of meer na, 't geen zy zien voordoen; en ze worden wel dra van even kieschen smaak, als de Grooten; veragtende met hun alles, wat niet van buiten de plaatze hunner inwoninge komt.

Aan zulke gebreken zyn wy zekerlyk al vry algemeen onderhevig. Veelen zyn zo ver verwyderd van de Hollandſche Eenvoudigheid, dat als onze Voorvaderen ons, hunne Naneven, voor het meerdere gedeelte eens beſchouwen mogten, zy nimmer zouden willen gelooven, dat wy hunne Afſtammelingen waren; zy zouden ten minſten wanen, dat wy overheerd moesten zyn, door vreemde Volken, die hunne zeden en gewoonten in plaats van de onzen, hadden ingevoerd. — De Weelde is buiten tegenſpraak in onze dagen een heerſchend gebrek; ja zo een heerſchend gebrek, als ooit in vorige dagen; en 't bederf in de Zeden heeft, met de Weelde, zo veel velds gewonnen, als men mogelyk nimmer, in eene minder verlichte Eeuw, onder onze Vaderen beſpeurd heeft. Uit zulk een ſchadelyke bron welt niets op, dan 't geen verdervelyk is, en de grootſte nadeelen zyn 'er uit te dugten. — Men heeft van ouds ondervonden, dat de verheffing, en ondergang, de opkomst, en het verderf der Ryken en Landſchappen, hunnen oorſprong in de zeden van het Gemeen hadden. — De voortgang der ondeugden, welke ſchielyk toeneemt, door het overtreden der Wetten, is veelal eene voorbode van rampen; en wanneer ze, door inſchikkelykheid der Wetten, eene gantſche Natie bederven, neigt dat Ryk tot zynen gewisſen ondergang. Dit zag men allerwegen bewaarheid, en in alle tyden bevestigd. — Toen Athene zich aan de wellusten overgaf, daalde deszelfs luister, en 't neigde ten verderve. De Sparthanen zagen hun Land in voorſpoed, de blyde welvaard bloeide, en zy zegepraalden over hunne Vyanden, zo lang zy hunne oude Deugden niet verlieten. Maar toen de Weelde de Wetten geſchonden had, wierden zy gedrukt door onheilen; en een algemeen bederf der Zeden, had een algemeenen ondergang van 't Gemeenebest ten gevolge.

Rome, dat beroemde, dat Weereld-dwingend Rome, aan de Wellusten en Weelde overgegeven, zag zyn onvermydelyken ondergang naderen, toen, op de oude ſpaarzaamheid, in de Maaltyden, eene gezogte verkwisting volgde; toen de afgelegenſte Gewesten hunne keurigſte voortbrengzelen afzonden, om de onmatigheid van dit grilzieke Volk te verzadigen; toen een Kok, die te voren niets anders dan de geringſte Slaaf in huis was geweest, een wezenlyk Mensch geworden was, wiens agting, by lekkere Avondmaaltyden, verbreid wierd; toen de vernielende Wetenſchap van koken eene eerlyke kunst wierd, welke de onmatigheid luister byzette; toen men, op hunne Saturnaalſche Feesten, ongeſchikte Vrouwsperzonen zag verſchynen, om, door onbetamelyke

ge-

gezangen en danſen, de vrolykheid der Gasten gaande te maken; toen dat gevreesde Rome, zich zo algemeen aan Overdaad, Weelde en Wellustigheden overgaf, daalde eerlang zyne grootheid, verdoofde zyne luister, en 't berokkende, eindelyk, zyn geheelen ondergang (*).

De Weelde ſtygt wel zo aanſtonds, in hare geboorte, niet tot die buitenſporigheden; neen; maar zy is even als een kwaad, dat met eene geringe beſmetting begint; dog wel haast alle de leden en deelen des lichaams bederft. De volgende tyden kweeken de Wellusten, in den vorigen geteeld, met veel yver en zorgvuldigheid op, en brengen voorbeelden van allerleien ſlag en aart voort. De Rykdommen verleenen haar een genoegzaam voedzel, en naar mate dat dezen vermeerderen, ſtygen de goederen veelal in prys; 't welk den Rykdom noodzakelyk maakt. In vroegere dagen, toen onze Vaderen niets anders bedoelden, dan het algemeen Welzyn; toen ieder zich, met voorby zien van zyn eigen, het belang van den Staat alleen op het oog had, toen was by ons de Armoede geen veragtelyk ding. Men verſmaadde veel eer alle de Schatten, dan dat men in gebreken bleve van eerlyk en belangloos voor zich zelven te zyn; en uit deeze belangloosheid ontſproten alle die verdere deugden, welken onze Voorouders by al de Weereld beroemd en ontzaglyk maakten. — Dan na dat de Weelde onder ons heeft begonnen veld te winnen, de Wellusten over de Natie begonden te heerſchen; de Pragt, de Hoogmoed en Verkwisting, de plaats van de vorige Eenvoudigheid innamen, of die van de oude Deftigheid vervulde; de Woningen in pragtige Paleizen veranderden; de Huisgezinnen overladen wierden met Dienstboden; men een ſtaat begon te voeren, die veelen in het verderf ſleepte; men pragtige Buitenplaatzen, kostbare Rytuigen, een overvloedig getal Paarden, en een ſleep van Livreibedienden begon te houden; met één woord, na dat de Weelde van andere Natien, onder ons ingeſlopen, eens ieders oogen verblind heeft; ondervinden wy, dat de Armoede, of geene Schatten te bezitten, een last, eene reden van veragting geworden is, en dat in tegendeel de Rykdommen onontbeerlyk zyn. Zonder deezen maakt men thans eene armhartige figuur; en 't is byna onmogelyk geworden, een eerlyk, ten minſten een geagt Man te zyn, zonder ſchatten te bezitten. Deze vervullen alles; maken iemand eerwaardig, wys, deugdzaam en een Perſoon van

(*) Zie hier over TURPIN, *Opkomst en Ondergang der Republyken*, Pag. 299 en 300, van de Romeinſche Republyk.

van aanbelang; terwyl de Armoede de tegenoverſtaande gebreken als tot een onvermydelyk gevolg heeft.

Maar iemand zal mogelyk zeggen, zulk een gedrag heeft ten allen tyde onder ons geheerscht. De Overdaad, de Pragt en de Weelde, was in de zestiende Eeuw zo groot, dat veele Edelen en Grooten zich, door den overdadigen Stoet, welken zy voerden, in den grond hielpen. De Schryver van het Leven van Prins WILLEM DEN I brengt 'er verſcheiden ſtalen van by. Deeze gebreken en ondeugden hebben, 't is waar, al lang onder ons in zwang gegaan; den eenen tyd in eene ruimere, den anderen in eene bepaaldere mate. Men kan ook zo zeer niet zeggen, dat ze in onzen tyd de plaats van andere Ondeugden ingenomen hebben. Dit valt althans voor het Gemeen zo gemakkelyk niet te onderſcheiden, het zou alleen zyn voor de zulken, die de zaken met een nauwkeuriger oog gade ſlaan. — Dan het zy hier mede hoe 't wil, ik maak my egter ſterk, eene byzondere Ondeugd, aan deeze Eeuw eigen, onder ons heerſchende, en de plaats van eene andere beſlaande, te kunnen opnoemen; een gebrek dat heden, meer dan in vorige tyden onder ons plaats heeft: Ik bedoel de byna algemeene onverſchilligheid in den Godsdienst. 'Er heerscht onder onze Natie, thans een Geest van koele onverſchilligheid in dat ſtuk, een Geest van Deïstery, en Naturalistery, waar van de vorige Eeuwen geene weerga kunnen opleveren; ten minſten niet, na dat wy het juk der dienstbaarheid heldhaftig van den halze geworpen hebben. — Onze Natie is, met betrekking tot den Godsdienst, van ouds beroemd geweest; in voorige dagen waren de Hollanders voorbeelden van Godsdienſtigheid; zelfs in zo ver, dat het by veelen tot Dweepery overſloeg, en deeze Ondeugd heeft men meerendeels van onder ons uitgebannen. Dog nu ſlaat men tot een ander uiterſte over, nu is het bykans een ſtuk van Wellevenheid geworden, in 't geheel geen Godsdienst te bezitten. Naar mate men verlichter in kennis is geworden; na dat men in Verdraagzaamheid toegenomen, en van Vervolging en dwang afkeeriger geworden is, heeft men den Godsdienst op een lage prys beginnen te ſtellen; by eenigen te veragten; of ten hoogſten niet waardiger te ſchatten, dan ſlegts als een ſtaatkundigen regel, en een gepast middel, om het Gemeen te beteugelen. — Zie daar eene heerſchende Ondeugd onder ons; eene Ondeugd, die in de plaats van de verſtooten Dweepery en Bygelovigheid gekomen is; eene Ondeugd, die dagelyks hand over hand onder ons veld wint; en die men op goeden grond mag aanmerken, als een onvermydelyk gevolg van Weelde en Wellust.

Dee-

Deeze Stelling valt niet bezwarelyk te bewyzen; dewyl men, overgegeven aan Weelde en Wellustigheden, geen tyd overig heeft tot ernſtige, tot bedaarde gedagten. Zy verbannen alle edele denkbeelden van Godsdienst uit 's Menſchen boezem; men raakt aan hare bekoorlykheden dermate verſlaafd, dat men nog zeer veel tyds te kort komt, om 'er aan te koste te leggen; en hier door vergeet men al dra, wat men zynen Maker verſchuldigd is. — De banden van verpligting aan het Opperwezen worden veelal in ſtukken geſcheurd, en men ontziet zich dikwils niet, de billykſte Wetten balddadig met voeten te treden. De Dweepery, 't is zeker, kan, in zodanige omſtandigheden, niet wel langer in volle kragt blyven; dog de ware Godsdienst moet ook het zelfde lot ondergaan. Deze word te gemeen voor een wellevend, en, zo hy meent, weldenkend Man. De Godsdienst ſchynt hem te vernederen tot een kruipenden Slaaf; en daarom wil hy liever, als een Man van fatſoen, in 't geheel geen Godsdienst bezitten, dan zich zo laag vernederen. —— Zie daar, één enkel woord is genoeg, om de bron van dit heerſchend kwaad te ontdekken. De Deïstery is intuſſchen, op deze wyze onder ons ingeſlopen, zulk een overheerſchend gebrek geworden, dat men 'er niet hard genoeg over, noch tegen roepen kan; en dit beklaaglyk kwaad verſpreid zich met ſnelle ſchreden, van dag tot dag, nog verder in ons Vaderland. Ongodsdienſtig te zyn is by velen een point van eer geworden; by dezulken ſchat men den Godsdienst goed voor eene party Slegthoofden, voor Kinderen, of voor zwaarmoedige Vrouwtjes; maar voor Menſchen, welken hunne Weereld verſtaan, is de Godsdienſtigheid niets anders dan eene ſlaafſche onderwerping aan 't Bygeloof. Hoe; zou men zulk eene laagheid van Ziel verwagten, by een Man die in de Weereld leeft, die weet hoe men zyn gedrag moet inrigten, om den naam van wellevend te verdienen? by Hem, die zo veel boven het Gemeen uitmunt in verſtand, als zyn bloed dikwils edeler is? De Deïstery valt tog meest in hoogmoedige en verwaande Zielen? Zy die nederig van zich zelven denken, kunnen zelden dat toppunt van verhevenheid bereiken, 't geen 'er vereiscbt word, om den Godsdienst ten eenemaal met den voet te ſchoppen; daar toe word iets groots, iets verhevens vereischt. Uit dien hoofde vind men 'er ook veelen, die zonder Godsdienst willen zyn, alleen om met hunne bekwaamheden en gaven te ſchitteren. Zy willen, by alle voorkomende gelegenheden doen blyken, hoe zy voor hunne verheven Geesten de banden geſlaakt, en zich bevryd hebben van die kluisters, aan wel-

ken het domme Gemeen nog ſlaafagtig geboeid is. Daárom ſteken zy openlyk den ſpot met de Openbaring, en kryten alen Godsdienst voor Dweepery uit; 't is een werk van beroerde Zinnen, van ligtgeloovige menſchen, die zich door de Geestelykheid deerlyk by den neus laten leiden. —— Dus gaat men heden onder ons niet zeldzaam te werk, of om zyn trotſchen hoogmoed te toonen, of om zynen vuigen driften den ruimen teugel te vieren; om de Deugd, den eenigen breidel, die dezelven tegen hield, balddadig met voeten te treden, en de Liefde tot den dienst van God uit het hart te rukken. — Zo leeft men; zo werpt men alle breidels los van den hals, om doldriftig te kunnen heen hollen, waar men wil. En in de daad, het is de Deugd en de Godsdienst, die de Wellusten altoos in den weg ſtaan. Zo nu de Mensch zich aan de laatſten ſlaafagtig overgeeft, dan moet hy, wil hy gerust wezen, zo hy waant, de Deugd verſtooten, en den Godsdienst verſmaden; hy moet deze beletzels opruimen; met één woord, hy moet tot Deïstery, zo niet tot iets nog ergers, vervallen.

Wanneer men dus den ſtaat der Menſchen over het algemeen, en dien onzer Natie in 't byzonder, met eenige nauwgezette aandagt, overweegt; dan zal men, zo ik vertrouw, aan den eenen kant bevinden, dat wy thans eene Eeuw beleven, in welke de gantſche Weereld verlichter denkbeelden gekregen heeft, waar in de bygelovigheid en dweepery onder alle Natien merkelyk verminderd is, en van welken men by 't meerendeel onzer Landsgenooten niet meer, dan eene enkele ſchaduwe, ontmoet. Dog men zal teffens aan den anderen kant overtuigelyk zien, dat de ware Godsdienst, zonder bygelovigheid of dweepery, nimmer op lager prys geſtaan heeft, dan in onze dagen; en dat 'er, althans onder onze Natie, over 't algemeen, nooit minder Godsdienſtigheid beſpeurd wierd; nimmer tog heeft men den Geest van Deïstery, hier te Lande, zo ſterk zien heerſchen als nu. Verder zal men my moeten toeſtaan, dat de eene Ondeugd hier gemeenlyk door eene andere vervangen word; dat de Menſchen het eene gebrek verbeteren, als 't ware, om terſtond weder in een ander te ſtorten. Dat men dikwils loffelyke pogingen aanwend, om een kwaad uit te rooijen; dog 'er niet meer mede vordert, dan dat men plaats maakt voor een ander, het welk niet zelden nog erger is. Dit heeft men bovenal beſpeurd; by het te keer gaan van de Dweepery en het Bygeloof, welker plaatzen door het Ongeloof en de Deïstery vervuld zyn. Men mag des uit alles veilig beſluiten, dat het veelal met de gebreken gelegen is, als met de Moden, en

ge-

gewoonten van het Land. De eene ondeugd word door de andere vervangen; en nergens heerſchen dezelfde gebreken op alle tyden.

Is nu de voornaamſte oorzaak hier van grootlyks daar in gelegen, dat wy menſchen natuurlyk neigen, om van het eene uiterſte tot het andere over te ſlaan, zo behooren wy ons daar voor te wagten. Dat dan een ieder alle pogingen aanwende, om, zo dra hy een Gebrek in zich verbetert, zorgvuldig op zyn hoede te zyn, van niet aanſtonds weder in een ander en dikwils nog erger te ſtorten; dat wy alle gezamentlyk wel toezien, om den regten weg niet te verlaten, en by-wegen in te ſlaan, die ons vaak jammerlyk doen dwalen. —— Indien elk een daar toe gezind, en hier omtrent oplettend ware, dan zou men met vrugt kunnen arbeiden, om ſchadelyke gebreken uit te rooijen, zonder het gevaar te loopen, dat terſtond weder anderen in derzelver plaats zouden opkomen.

C. V. D. G.

VERHAAL VAN ZOMMIGE LUCHTBEVATTENDE HOLLIGHEDEN, IN VOGELS, WELKE MET DE LONGEN GEMEENSCHAP HEBBEN, EN GEPLAATST ZYN BEIDE TUSSCHEN 'T VLEESCH, EN IN DE HOLLE BEENDEREN VAN DEEZE DIEREN.

Door JOHN HUNTER, *Lid van 't Koninglyk Genootſchap.*

(Phil. Transact. Vol. LXIV. p. 1.)

DE Ontleed- en Natuurkundigen hebben tot nog toe niet genoegzaam verklaard, en misſchien geen acht geſlagen (*) op de zonderlinge gemeenſchap, die men vindt plaats te heb-

(*) In ons Gemeenebest heeft de Hooggeleerde Heer CAMPER reeds in eene Verhandeling, geteekend den 2 Maart 1771, deeze ontdekking aan 't *Bataafſch Genootſchap* medegedeeld, welke in 't Eerſte Deel der Verhandelingen van 't gemelde Genootſchap ('t welk nu onlangs uitgekomen is) gevonden word: terwyl de Verhandeling van den Heer JOHN HUNTER eerst den 27 Febr. 1774, in 't Koninglyke Genootſchap geleezen is; dus drie jaaren laater. —— Wy hebben gemeend dat het onzen Leezeren niet onaangenaam zoude zyn, die beide Verhandelingen met elkander te kunnen vergelyken, waarom wy deeze een plaats in ons *Mengelwerk* gegeeven hebben.

hebben, in de Vogels, tusschen de holligheden van de longen, en zekere andere holligheden in 't vleesch, en in de beenderen, zynde eigen aan dat zoort van Dieren; ik denk daarom, dat een verhaal daarvan niet onaangenaam zal zyn aan 't Genootschap. 't Is tegenwoordig myn voorneemen niet een naauwkeurige beschryving te doen van ieder byzondere Gemeenschap, die 'er gevonden wordt in 't ontleeden van deeze Dieren, maar alleen te melden zulke algemeene voorbeelden, als genoeg zyn om dit onderwerp te brengen in de Natuurlyke Historie, en dienen kunnen tot naspeuring van de eindoorzaak. — Om de zaak duidelyker te maaken, zal 't dienstig zyn vooraf een denkbeeld te geeven van 't onderscheid tusschen de byzondere celletjes in onderzoek, en die andere van 't celachtige vlies, aan alle Dieren gemeen; en tevens aan te toonen, waarin die beenderen, welke lucht bevatten, verschillen van de andere. — De luchtcellen die in de zachte deelen der Vogels gevonden worden, hebben geene gemeenschap met de holligheid van 't gemeen celluleus vlies van 't ligchaam. Zommigen van hen hebben een onmiddelyke gemeenschap, de een met de ander; door middel van de longen, als een gemeen middelpunt. Zommige zyn als zakken in de grootere holligheden, by voorbeeld den buik, geplaatst. Andere zyn dus gelegen in de tusschenruimten der deelen, dat ze schynen te zyn 't gemeen samenvoegend vlies, als omtrent de Borst, de Oxel, enz. Deeze zyn van verschillende grootte, juist als best overeenkomt met de omstandigheden van de byzondere deelen, waar ze geplaatst zyn. — De Beenderen die lucht ontvangen, zyn tweederlei: zommigen, als 't Borstbeen, de Ribben en Wervelen, hebben hunne inwendige holligheid verdeeld in een ontelbaare meenigte celletjes; terwyl anderen, als 't Schouder- en Dyebeen, uituitgehold zyn, in een ruim Kanaal, zomtyds met eenige beenagtige zuilen, loopende kruiswyze by de uiteinden. Beenderen van dit soort kunnen onderscheiden worden van anderen, welke geen lucht bevatten, door verscheide tekens; ten 1sten door hunne mindere byzondere zwaarte; ten 2den door dat ze mindere Vaten bezitten dan de andere, en daarom wyder zyn; ten 3den door dat ze weinig of geen olie bevatten, en by gevolg gemakkelyker schoon te maaken zyn, zynde veel witter, gezuiverd zynde, dan gemeene beenderen; ten 4den door dat ze geen merg, noch een bloedige, pappige stoffe, zelfs niet in hunne celletjes, hebben; ten 5den door dat ze, in 't algemeen, niet zo hard en sterk zyn als andere beenderen; die van zommige Vogels zyn zo zacht, dat ze tusschen

den

den vinger en duim zich lasten samendrukken: hoewel de beenderen van de uiteinden zeer vaste zyden hebben. Ten tóden de doorgang waar door de lucht in de beenderen komt, kan licht ontdekt worden, zelfs in de schoongemaakte beenderen. Gemeenlyk zyn 'er verscheide gaten by malkander geplaatst aan 't eind van 't been, 't welk 't naast aan den romp is; ze zyn kennelyk door dat de uitwendige randen afgerond zyn, 't welk 't geval niet is met die openingen, waar door de zenuwen en bloetvaten loopen, naar het been. —— Ik zal vervolgens een denkbeeld van het samenstel der longen in Vogels geeven, waar door dezelve in staat zyn, de lucht aan de boven beschreevene deelen mede te deelen. Dit bestaat voornaamelyk in verscheide samenhegtingen. —— Men heeft verzekerd gehad dat de Vogels geen middenrif hebben; maar deeze meening moet ontstaan zyn, of uit een gebrek van opmerking, of van een al te bepaald denkbeeld van 't middenrif; want 'er is een redelyk sterk, doch dun, en doorschynend vlies, 't welk de onderste oppervlakte van de longen bedekt, en 'er aan vast zit; aan dit vlies worden verscheide dunne spieren ingehegt, welke ontstaan van de inwendige oppervlakte van de ribben. —— 't Gebruik van dit deel is om de holligheid van de Longen naar den Buik, ten tyde van de inademing te verminderen, om daar door 't verwyderen van de lugtcelletjes te helpen; om deeze reden moet 't aangemerkt worden als beantwoordende aan een voornaam oogmerk van 't middenrif. —— Behalven deeze aanhegting van de longen aan 't middenrif, zyn ze insgelyks vastgehegt aan de ribben en de zyden van de wervelbeenen. —— Deeze aanhegtingen zyn byzonder eigen aan dit zoort van Dieren; en zyn van een zonderling nut; of liever van een volstrekte noodzaakelykheid; in zodanige longen, als die van Vogels, waaruit de lucht een doorgang kan vinden in andere holligheden; want indien de longen, los in de holligheid van de borst waren, zo als 't geval is in alle andere Dieren, konden de cellen niet uitgespannen worden, noch door de neerdrukking van 't middenrif, noch door de oplichting van de ribben; dewyl de indringende lucht, om 't ledige in de holligheid van de Borst op te vullen, den rechten weg van de lugtpyp door deeze doorgangen zou de volgen; en by gevolg geen gedeelte van de longen 't welk buiten die lyn lag, zoude uitzetten; waar door de ademhaaling geheel en al belet zou worden; het zoude juist 't zelfde geval zyn, als wanneer de longen zo zeer in andere Dieren gewond zyn, dat ze een vryen doorgang toelaaten voor de lucht in de holligheid van de Borst enz.

Van

Van de inwendige openingen van de Longen.

De openingen in de Longen, door welke ze de lucht aan de overige deelen mededeelen, zyn als volgt. 't Vlies, of middenrif bovengemeld, is op verſcheide plaatzen doorboord, met vry ruime gaten, die een open doorgang, tusſchen de cellen van de long en den buik toelaaten. Deeze gemeenſchap is dikwyls opgemerkt. —— Aan ieder van deeze doorboorингen is gevoegd een onderſcheide vliezige zak, die zeer dun en doorſchynend is, dezelve ontvangt de lucht; en zynde vervolgens agtervolgd door 't *abdomen*, hegt hy zich aan verſcheide deelen, daar hy aanraakt, vast. —— 't Is niet noodig alle deeze zakken of derzelver aanhegtingen hier te beſchryven; 't is genoeg aan te merken, dat ze zich over 't geheele *abdomen* verſpreiden. De Longen openen zich aan 't voorſte gedeelte, dat is, naar het Borstbeen toe, in zekere vliezige cellen, welke liggen op de zyden van 't Harte-vlies, en gemeenſchap hebben met de cellen van 't *Sternum*. —— 't Bovenſte gedeelte van de longen opent zich in ruime cellen van een los Netwerk, waardoor de *Trachea*, *Œſophagus*, en groote bloedvaten, gaande en komende van en naar 't Hart, doorgaan. —— Wanneer deeze cellen met lucht uitgezet zyn, vermeerderen ze zeer de grootte van dat deel, daar ze in geplaatst zyn; 't welk in 't algemeen een teken van drift is; als duidelyk blykt in den Kalkoenſchen Haan, in de Kroppers, enz. dit is zeer zichtbaar, in de Borst van een Gans, als ze kakelt. — Deeze cellen hebben gemeenſchap met anderen in de Oxel, onder de groote Borstpier, enz. deeze hebben wederom gemeenſchap met de holligheid van 't Schouderbeen, door middel van kleine openingen, in de holle oppervlakte, digt by 't hoofd van dat been. De agterſte randen van de longen, welke leggen aan de zyden van den ruggegraat, ſtrekken zich agterwaards uit tusſchen de ribben; zich openende in de cellen van 't ligchaam van de wervelbeenen, in die van de ribben, in 't canaal van de *Medulla Spinalis*, de cellen van 't Heilig-been, en in de overige beenen van 't *pelvis*; door deeze deelen vindt de lucht een opening tot in de holligheid van 't Dye-been. — Dit verhaal komt overeen met het geen wy vinden in de meeste Vogels; doch zommige hebben meerdere, en andere weiniger wegen tot die gemeenſchap. — In de Struisvogel dringt geen lucht in 't Schouderbeen in, maar in alle andere deelen, als boven beſchreven, in een groote hoeveelheid. Maar in 't gemeene Gevogelte ſchynt geen lucht in eenig ander been dan in 't Schouderbeen te komen. De Houtſnip ontvangt geen lucht, noch in 't eerſte been van den vleugel, noch in

de

de Dyebeenen. Daarentegen in de Pellikaan, gaat de lucht door tot de *ulna* en *radius*, en toe die beenen, welke overeenkomen met de *carpus* en *metacarpus* van de viervoetige Dieren. —— Dus dan alle die deelen, 't *abdomen*, de cellen rondom 't Harte-vlies, 't onderſte en voorſte gedeelte van den Nek, de Oxen, 't Celluleus-vlies onder de Borſtſpieren, enz. hebben ſamen gemeenſchap met de Longen, en zyn in ſtaat van met lucht opgevuld te worden; vervolgens kunnen, van deeze cellen, 't *ſternum*, de ribben, wervelbeenen van den rug en de lendenen, de beenderen van 't Bekken, de Schouder- en Dyebeenen, in een meenigte Vogels, met lucht voorzien worden. —— 't Zyn de longen alleen niet, welke de beenderen lucht verſchaffen; want de cellen van de beenderen van 't hoofd zyn in zommige Vogels 'er mede opgevuld, waarvan de Uil een aanmerkelyk voorbeeld is. In deezen Vogel, is de *diploë* tusſchen de beide plaaten van 't bekkeneel celluleus, en laat een meenigte lucht toe, welke door de buis van *Euſtachius* verſchaft word. —— Zommige Auteuren merken 't *diploë* in 't bekkeneel van een Vogel aan, als een vervolg van 't mamachtig uitſteekzel (*); en hebben 't zelve beſchouwd als een omſtandigheid, eigen aan zingende Vogels; doch dit is het geval niet. —— 't Onderſte Kaakbeen van de Pellikaan word insgelyks met lucht voorzien, doch door wat wegen, weete ik niet. —— Eertyds deeze dingen waargenomen hebbende, deed ik in 't jaar 1758 verſcheide proeven over de ademhaaling van de Vogels, om te bewyzen de vrye gemeenſchap tusſchen de longen en de bovengemelde deelen. —— De eerſte was aan een Haan; ik maakte een opening in den buik van dit dier, en bragtte 'er een zilver pypje in; wanneer ik de luchtpyp toebond, en bevond dat hy ademhaalde door deeze opening, en in 't leven bleef; doch daar kwam eene ontſteeking in de ingewanden, die een ſamengroeijing veroorzaakte, en daar door de gemeenſchap affneed. —— Ik ſneed den Vleugel in 't Schouderbeen af, in een ander' Vogel, en bond de luchtpyp toe als in den Haan. Ik vond dat de lucht door de buis in dit been van en naar de longen doorging; de zelfde Proefneeming werd genoomen in 't Dyebeen van een jongen Valk, 't welk ten naasten by met 't zelfde gevolg geſchiedde; doch de doorgang van de lucht door beide deeze deelen, byzonder in

(*) 't Eenigſte gelyk aan deeze gemeenſchap in de Vogels, van de cellen van de beenderen, met de uitwendige lucht, is dat van 't inwendige van het gehoor door de buis van *Euſtachius*.

in de laatſte was bezwaarlyker dan in de eerſte Proefneeming; en wel in zo verre dat het Dier niet in ſtaat was langer te leeven, dan om een duidelyke proef te geeven, dat het ademhaalde door 't afgeſneden been. — De buitengewoone byzonderheid van deeze gemeenſchap, in Vogels, bragt my aan 't denken, wat 'er de eind-oorzaak van mogte zyn. In 't eerſt vermoedde ik dat 't zoude dienen tot bevordering van 't vliegen, zynde dit een eigenſchap; welke den Vogels toekomt: ik dacht dat het in dit opzichte nuttig konde zyn door de omtrek en ſterkte te vermeerderen met de zelfde hoeveelheid van ſtoffe, zonder dat 'er iets by 't gewicht van 't geheel gevoegd werd; 't welk zelf eer verminderd word door 't verſchil in de byzondere zwaarte, tuſſchen de uit- en inwendige lucht. Deeze meening werd verſterkt doordien men waarneemt dat de vederen van de Vogels insgelyks een aanmerkelyke hoeveelheid luchts bevatten, zelf ter dier plaatze, daar ze 't ſterkſte zyn moeten; hier by komt de overeenkomst der Viſſchen, die lucht in hunne ligchaamen bevatten, om de byzondere zwaarte te verminderen; doch 't nut 'er van is in de Viſſchen, welke zich moeten beweegen in veel zwaarder element, duidelyker te ontdekken, dan in de Vogels. — Doch wanneer ik ontdekte dat de Struis, welke niet geſchikt is om te vliegen, voorzien was ten naastenby met 't zelfde ſamenſtel; en dat 't gemeen gevogelte, en verſcheide andere van dat ſoort, die vliegen, gelyk als ook de Houtſhip, die vliegt, en veronderſteld wordt een reizende Vogel te zyn, niet zo wel voorzien waren met lucht, als de Struis; en dat de Vledermuis, welke vliegt, in dit opzicht niet verſchilt van andere Dieren, welke niet vliegen; zo veele tegenſtrydigheden tegen dit leerſtelzel deeden my denken aan eenig ander nut, uit dit zonderling ſamenſtel ontſtaande. — De volgende giſſing, die zich opdeed, was, dat deeze deelen aangemerkt wierden als een aanhangzel van de Longen. De overeenkomst van de Dieren, die beide in 't water en op 't land leeven (*amphibia*) geeven hier aanleiding toe; want in verſcheide van dezelve, als in de Slangen en Adders, enz. loopen de longen nederwaarts door den geheelen buik, in de gedaante van twee zakken, waarvan 't bovenſte gedeelte alleen dient tot 't verrichten van de ademhaaling; en 't overige moet derhalven aangemerkt worden als een bewaarplaats voor de lucht. Daar is nu een groote overeenkomst tuſſchen de Vogels en dat zoort van Dieren die *amphibia* genaamd worden; een Vogel en een Slang verſchillen wel in de werktuigen, dienende tot de ademhaaling; maar dewyl de lucht verder dan in de longen, in beiden,

in

in de holligheid van den bulk doordringt, worden wy natuurlyker wyze opgeleid om te veronderſtellen, dat een zo naby overeenkomend ſamenſtel, in beiden tot 't zelfde oogmerk dient: en dit wordt nog nader bevestigd uit 't weefzel van de Longen in beiden, welke uit wyde cellen ſamengeſteld zyn. In de *Amphibia*, is nu 't nut van deeze ſchikking der Longen duidelyk; want 't is om deeze reden, dat ze niet van nooden hebben, zo dikwyls adem te haalen als andere Dieren. De zaak in dit licht beſchouwende, kan 't nog in de Vogels eenige betrekking op 't vliegen hebben; want 't laat zich gemakkelyk begrypen, dat de beweeging van 't vliegen, 't menigvuldig ademhaalen ongemakkelyk maakt; en daarom kan een voorraad van lucht van byzonderen dienst zyn. — Zommigen zullen misſchien denken, dat alle deeze gemeenſchap hebbende cellen aangemerkt moeten worden, als uitgebreide Longen; dog ik kan nauwlyks denken, dat de lucht, welke komt buiten de blaazen van de Longen zelf, in ſtaat is het bloed van 't Dier aan te doen; dewyl de overige holligheden, waar in de lucht komt, zo wel de zachte deelen als de beenderen, weinig vaten hebben. — In hoe verre dit ſamenſtel van de ademhaalende Werktuigen dienen kan, om de Vogels in 't zingen te helpen, is wel waardig overwogen te worden; dewyl 't lang aanhouden in 't zingen van een Canarie-Vogel, misſchien de ademhaaling, ſchynt aan deeze oorzaak toe te ſchryven te zyn. — Voor tegenwoordig, zal ik dit onderwerp niet verder vervolgen; maar laaten 't over voor een volgende gelegenheid; dewyl 'er een groote meenigte vergelykende Proeven vereiſcht worden, om de eindoorzaak 'er van vast te ſtellen.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE RING-DUIF.

(Volgens BUFFON.)

DE *Ring-Duif*, in 't Grieksch Φάτλα of Φάσσα geheeten, in 't Latyn *Palumbus*; in 't Italiaansch *Columbo torquato*, in 't Spaansch *Paloma torcatz*; in 't Fransch *Ramier*; in 't Hoogduitsch *Ringel-taube*; in 't Zwitzersch *Schlag-tub*; in 't Engelsch *Ring-dove* of *Cushat*; in 't Zweedsch *Ring-dufwa*; in 't Poolsch *Grzywacz*, is veel grooter dan de *Wilde Duif*, en daar hy, zo wel als deeze, zeer naby komt aan onze *Tamme Duiven*, zou men welhaast in het denkbeeld komen, dat onze kleine *Hok-Duiven* van de *Wilde Duiven* afſtammen, en dat de

de grootere van de *Ring-Duiven* haare afkomst hebben: en dit te meer, daar de Ouden gewoon waren *Ring-Duiven* op te voeden, te mesten en te teelen.

Het eenig ſtuk, 't welk dit denkbeeld ſchynt te wederſpreeken, is dat onze kleine *Hok-Duiven* met de groote voorttelen; terwyl het niet blykt, dat de *Wilde Duif* met de *Ring-Duif* Jongen voortbrengt, en zich, op dezelfde plaatzen, onthouden zonder zich te vermengen. De *Tortel-Duif*, die veel gemaklyk getemd wordt dan de *Ring-Duif*, en met weinig moeite in hokken kan gehouden en gevoed worden, zou men, op denzelfden voet, kunnen aanmerken, als een tak van eenige onzer *Tamme Duiven*, indien ze niet, even als de *Ring-Duiven*, eene ſoort op zich zelve maakten, die zich met de *Wilde Duiven* geenzins vermengt. Doch wy mogen hier wel in opmerken, dat Dieren, die, in den ſtaat der Natuure, niet met elkander paaren, om dat elk Mannetje een Wyfje naar zynen aart vindt, zouden vereenigen in eenen gevangen ſtaat, wanneer zy, verſteeken van een eigen Wyfje, gelegenheid vinden om zich by een vreemd Wyfje te vervoegen. De *Wilde Duif*, de *Ring-Duif*, en de *Tortel-Duif* paaren in de bosſchen niet, om dat elk eene gade vindt, die hem beter gelykt, dat is eene van zyne eigene ſoort; doch het is mogelyk, dat zy, van de vryheid, en een eigenſoortig Wyfje beroofd, zouden vereenigen met een Wyfje, van welk eene ſoort men hun ook aanboodt. En dewyl deeze drie ſoorten elkander zeer naby komen, zouden de Jongen, uit die vermenging gebooren, vrugtbaar weezen, en gevolglyk ſtand houdende, verſcheidenheden voortbrengen. Niet gelyk aan de onvrugtbaare Muilezels, van eene Ezelinne en een Paard herkomſtig; maar vrugtbaare halfſlachtige als die voortkomen, uit de vermenging van een Bok met een Schaap.

Indien wy over het geheele geſlacht der *Duiven* oordeelen, volgens alle de overeenkomſten, blykt het, dat 'er, gelyk wy gezegd hebben, drie voornaame ſoorten zyn, en twee andere, die wy als middelſoorten mogen aanzien. De *Grieken* hebben, aan elk deezer vyf ſoorten, onderſcheide naamen gegeeven, 't geen zy zeker deeden in het denkbeeld, dat ze waarlyk in ſoort verſchilden. — De eerſte is de *Patta* of *Phaſſa*, onze *Ring-Duif*; de tweede de *Péléias*, onze *Wilde Duif*; de derde de *Trugon* of de *Tortel-Duif*; de vierde, de eerſte der tuſſchenſoorten, de *Œnas*, die, een weinig grooter zynde dan de *Wilde Duif*, aangemerkt moet worden als eene Verſcheidenheid, die herkomſtig kan weezen van onze wegvliegende Duiven, die onze Hokken verlaaten; de vyfde, by hun *Phaſis*

ſti genoemd, een kleinder *Ring-Duif* dan de *Phaſſa*, en dus de *Kleine Ring-Duif* mag heeten; doch die ons toeſchynt, ſlegts eene verſcheidenheid te weezen onder de *Ring-Duiven*: want men heeft opgemerkt, dat de *Ring-Duiven*, naar het verſchil der Lugtſtreeken, grooter of kleinder zyn. In deezer voege, bepaalen zich alle de hoofdſoorten, oude en hedendaagſche, altoos tot drie, de *Wilde Duif*, de *Ring-Duif* en de *Tortel-Duif*, die misſchien alle het haare toegebragt hebben tot de bykans oneindige verſcheidenheid, welke wy onder onze *Tamme Duiven* beſpeuren.

De *Ring-Duiven* komen, met den Voortyd, een weinig vroeger dan de *Wilde Duiven*, in *Frankryk*, en vertrekken een weinig laater in den Herfſt; in de maand Augustus vindt men daar te Lande de meeste jonge *Ring-Duiven*, het ſchynt dat ze voortkomen van een tweede broedzel, op 't laatst van den Zomer: want het eerſte broedzel, 't welk zeer vroeg in 't Voorjaar uitkomt, geraakt voor geen gering gedeelte om hals; dewyl het nest, nog niet genoeg met bladeren bedekt zynde, te veel bloot ligt. 'Er blyven, geduurende den Winter, in de meeste Landſchappen van *Frankryk*, *Ring-Duiven*; zy roesten op de takken als de *wilde Duiven*; doch vervaardigen, niet op de wyze der laatstgemelden, de nesten, in de holen der boomen, zy plaatzen dezelve op den top, en maaken ze zeer ligt op van takjes: deeze nesten zyn plat en groot genoeg om het Mannetje en Wyfje te vervangen. Ik ben verzekerd, dat zy, zeer vroeg in de Lente, twee en dikwyls drie eijeren leggen: want men heeft my veele nesten gebragt, waar in twee en zomtyds drie jonge *Ring-Duiven* waren; die met het begin van April reeds groot zyn. De Heer SALERNE tekent aan; „ dat de Vogelkoopers van *Orleans*, in *Birri* en *Sologne*, in „ den Voortyd, eene menigte van jonge *Tortel-Duiven* uit „ de nesten krygen, die zy opkweeken en in min dan vyftien „ dagen vet maaken, om ze na *Parys* te brengen; dat zy op „ dezelfde wyze *Ring Duiven* mesten, en derwaards *Wilde* „ *Duiven* heen voeren, als mede een ſoort van Duiven, by „ hun *Postes* geheeten: deeze laatstgemelde houden zy voor „ *Hok-Duiven*, die in 't wilde geraakt zyn, en zich nu eens „ hier, dan eens daar onthouden, en boven al gevonden „ worden op Kerken, Toorens, Muuren van oude Kasteelen, en de klooven der Rotzen". Hier uit blykt, dat de *Ring-Duiven*, even als de andere Duiven en de Tortel-Duiven, tam en tot Huisvogels kunnen gemaakt worden, en zy, by gevolge, tot oorzaak ſtrekken van de ſchoonſte verſcheidenheden onder de grootſte ſoorten van Duiven onzer Duiven-

hokken. De Heer LE ROI heeft my desgelyks verzekerd, dat de *Ring-Duiven*, uit het nest genomen, zich zeer wel laaten temmen en vet worden; en dat zelfs de ouden, in 't Vogelnet gevangen, gereedlyk gewennen in onze Vlugten te leeven, waar zy, in korten tyd, als men 'er werk van maakt, vet worden.

Eenigen hebben beweerd, dat de *Ring-Duiven*, onder onze Lugtſtreeke ſlegts eenmaal 's jaars broeden, althans wanneer men aan dezelve de jongen of de eijeren niet ontneeme, 't welk, gelyk bekend is, alle Vogels tot het herhaalen des broedzels aanzet. FRISCH ondertusſchen verzekert, dat zy tweemaalen 's jaars broeden, 't geen ons met de waarheid ſchynt zamen te ſtemmen. Dewyl 'er eene ſtandvastigheid en trouwe gevonden wordt, in de vereeniging van het Mannetje en het Wyfje, veronderſtelt zulks, dat de liefde en de zorg voor de Jongen het geheele jaar duure. Het Wyfje nu legt veertien dagen, naa dat het gemeenſchap gehad heeft met het Mannetje; het broedt veertien dagen, en niet meer dagen verloopen 'er, of de Jongen vinden zich in ſtaat om te vliegen, en voor zich zelve te zorgen. Het is, over zulks, veel waarſchynlyker, dat zy tweemaalen dan ééns 's Jaars broeden: de eerſte reis, gelyk ik gezegd heb, vroeg in 't Voorjaar, en de tweede omtrent den Herfst-zonneſtand, gelyk de Ouden opmerkten. Zeer zeker gaat het dus toe in alle heete en gemaatigde Gewesten, en waarſchynlyk grypt iets dergelyks in de koudere ſtand.

De *Ring-Duiven* ſlaan een veel zwaarder geluid dan de *Duiven*; doch zy laaten zich alleen hooren in den paartyd, en op zeer ſchoone dagen: want als het regent, zwygen deeze Vogels geheel ſtil, en men hoort ze zelden in den Winter. Zy gebruiken tot voedzel wilde vrugten als eikels, aardbezien vallen ze byzonder op, ook op peulvrugten en allerlei ſoort van graanen, zo dat zy eene groote vernieling in het nedergeſlaagen koorn aanregten: wanneer deeze vrugten hun ontbreeken, geneeren zy zich met kruiden. Zy drinken op de wyze der *Duiven*, dat is in ééns zonder den kop op te ligten, voor dat zy zo veel waters, als zy behoeven, hebben ingeſlorpt. Naardemaal hun vleesch, en boven al dat der Jongen, eene zeer lekkere ſpyze oplevert, worden de nesten zeer zorgvuldig opgezogt, en een groot aantal deezer Vogelen vernield: deeze verdelging, gevoegd by de traage voortteeling, van twee of drie eijeren telken broedzel, maakt dat deeze ſoort nergens, in zeer grooten aantal, gevonden wordt: zeer veel worden 'er in de Vogelnetten gevangen op den trektyd, by

ven al in de Landſchappen, digt by het *Pyreneeſche Gebergte* geleegen: doch dit is ſlegts op een bepaalden tyd, en duurt maar weinig dagen.

Het blykt dat de *Ring-Duif*, ſchoon dezelve de voorkeuze geeft aan heete en gemaatigde Lugtſtreeken, niet geheel vreemd is van de *Noordſche Gewesten*; naardemaal de Heer LINNÆUS deezen Vogel telt onder die in *Zweeden* gevonden worden. Het blykt teffens dat de *Ring-Duiven*, van de Oude in de Nieuwe Wereld, overgegaan zyn: want wy hebben uit de Zuidlykſte Landſchappen van *America*, zo wel als uit de heetere Gewesten van ons vaste Land, verſcheide Vogels ontvangen, die aangemerkt moeten worden als verſcheidenheden, of zeer naby komende ſoorten van onze *Ring-Duif*.

De *Ring-Duif* der *Molukſche Eilanden*, die zich met Muskaatnooten voedt, heeft, hoe zeer ook de Lugtſtreek dier Eilanden van de *Europiſche* verſchille, in grootte en gedaante, zo veel overkomsts met onze *Ring-Duif*, dat wy dezelve niet anders kunnen houden, dan voor eene verſcheidenheid, ontſtaande uit den invloed der Lugtſtreeke.

Het zelfde moet ik zeggen van een' Vogel, door den Heer EDWARDS aangeweezen en beſchreeven, onder den naam van *The Triangular ſpotted Pigeon*, de *drieboekig gevlekte Duif*, en die, naar zyn berigt, gevonden wordt in de Zuidlykſte Landſchappen van *Guine*: dewyl zy de Pooten half gevederd, en omtrent de grootte heeft van de *Europiſche Ring-Duif*, agten wy dit eene enkele verſcheidenheid; ſchoon ze verſchillen in kleur, zynde op de Vlerken met driehoekige Vlekken getekend, graauw beneden aan 't lyf, de oogen omringd met een roode en geſtreepte huid, de regenboog der oogen ſchoon geel en de bek zwart; doch alle deeze onderſcheidenheden van kleur in de Pluimadie, Bek en Oogen, kan men aanzien als verſcheidenheden, door de Lugtſtreeke veroorzaakt.

Eene derde Verſcheidenheid van de *Ring-Duif*, die zich in het andere vaste Land bevindt, is de *Duif* met een gebanderde Staart van *Jamaika*, ontdekt door HANS SLOANE en BROWNE; deeze omtrent de grootte van een *Europiſche Ring-Duif* hebbende, mag daar toe veel eer gebragt worden, dan tot eenige andere ſoort. Byzonder merkwaardig is in deezen Vogel de zwarte band, die over den blauwen ſtaart heen loopt, de regenboog die van een veel helderder rood is, dan die der oogen van onze *Ring-Duif*; ook heeft hy twee verhevenheden, digt aan het grondſtuk van den bek.

WAARNEENINGEN, WEGENS DE VOORTTEELING DER DIEREN, EN DE ZORGE WELKE ZY VOOR HUN KROOST DRAAGEN. Door Lord KAMES.

DE Natuurlyke Historie der Dieren heeft, ten opzigte van het Paaren en van de Zorge, welke zy voor hunne Jongen draagen, nog veel opheldering noodig. Dit onderwerp, zo ryk in het ten toon ſpreiden van de Wysheid en Goedheid der Godlyke Voorzienigheid, wordt maar al te zeer over 't hoofd gezien, of ſlegts ter vlugt aangeroerd, door de beroemdſte Schryvers over de Natuurlyke Historie. Ik zal hier het voornaamſte, daar toe betrekkelyk, by één voegen.

De Drift om te paaren is geſchonken aan alle ſoorten van Dieren, die in de noodzaaklykheid zyn om hunne Jongen op te brengen, en aan geene andere ſoorten. Alle Wilde Vogels paaren; doch 'er doet zich een groot onderſcheid op tuſſchen de zulken, die hunne Nesten op de Boomen, en die dezelve op den Grond, plaatzen. — De Jongen der eerstgemelden, by het uitkoomen blind en vederloos zynde, vorderen de zorge der Ouden, tot dat zy zich in ſtaat bevinden om te vliegen. Het Mannetje voedt het Wyfje terwyl het op het Nest zit, en vermaakt het met zynen zang. Zo ras de Jongen gekipt zyn, maakt het zingen plaats voor een ernſtiger bezigheid, het bezorgen van levensonderhoud voor een talryk Kroost; een werk 't welk den arbeid van beide de Ouden vordert.

Arenden, en andere Roofvogels, vervaardigen hunne Nesten op Boomen en andere ontoeganglyke plaatzen. Zy paaren niet alleen, maar blyven een geheel jaar gepaard, en het zelfde Paar brengt, jaar op jaar, Jongen voort. Dit is ten minſten het geval der *Arenden*, het Mannetje en het Wyfje gaan zamen op den roof uit, behalven op den tyd der broedinge, wanneer het Wyfje door het Mannetje gevoed wordt. Nooit ziet men meer dan één enkel Paar byeen.

Vogels, die troepswyze leeven, paaren waarſchynlyk om tweedragt en oneenigheid voor te komen, in een Maatſchappy, bepaald om in eenen naauwen omtrek by een te woonen. Dus gaat het inzonderheid toe met de *Duiven* en de *Kraaijen*. Het Mannetje en het Wyfje zitten beurtlings op de eijeren, en verdeelen onderling de zorge van het opvoeden der Jongen.

Patryzen, *Pluvieren*, *Phaiſanten*, en andere ſoortgelyke Vo-

Vogels, maaken hunne nesten op den grond, hebben de Drift tot paaren, doch verſchillen van die op de boomen nestelen in deeze byzonderheid, dat zy aan het Wyfje, naa dat het bevrugt is, geheel de zorge overlaaten, zonder de hulp van het Mannetje noodig te hebben. Het gaat weg, kiest eene veilige plaats tot het maaken van het nest, waar eene ryke voorraad is van wormen en zaad. De Jongen, zo ras zy uitkomen, eeten en zoeken voedzel voor zichzelven. Het eenig werk 't welk voor de Moeder overblyft, beſtaat hier in, dat zy de Jongen op plaatzen brengt waar genoegzaem voedzel is, en hun te zamen roept als 'er gevaar dreigt. Eenige Mannetjes, boos wegens het weggaan der Wyfjes, breeken de eijeren ſtukken als zy dezelve aantreffen. De *Eider-Vogels* paaren even als andere Vogels, die hunne nesten op den grond maaken, en het Wyfje voltooit het nest met dons uit haar eigen borst geplukt. Indien het nest om dit dons, 't welk zeer warm en veerkragtig is, geſtoord, en van deeze allerfynſte veederen beroofd wordt, ſtelt zy een ander nest toe, even als het voorgaande. Ten tweedemaale geſtoord wordende, gaat zy voor de derde keer aan 't bouwen: wanneer het Mannetje het dons verſchaft. Eene Juffrouw merkte eens geestig aan, dat de *Eider-Vogel* tot eene les kon verſtrekken voor veele getrouwde Vrouwen, die meer genegen zyn hunne Mannen dan zichzelven te plukken.

De *Berkhoenders* paaren noit; de Haan, in den voortyd op eene hoogte geklommen, kraayt en klapwiekt; en alle de Wyfjes, die hem kunnen hooren, komen terſtond tot hem.

Paarende Vogels, de Roofvogels uitgezonderd, komen in de maand February by een om zich een gade te kiezen. Zy verſpreiden zich welhaast, en worden voortaan niet anders, dan by paaren, gezien.

By de Viervoetige Dieren, die gras eeten, is het paaren onbekend; en het zou voor hun overtollig weezen: naardemaal het Wyfje het Jong zoogt, terwyl het voedzel voor zichzelven zoekt. Indien wy op BUFFON mogen afgaan, zou de *Rhee* hier eene uitzondering maaken. Zy paaren, ſchoon zy gras eeten, en werpen maar ééns in 't jaar.

Roof-Dieren, als *Leeuwen*, *Tygers* en *Wolven*, paaren niet. Het Wyfje moet voor zichzelven en de Jongen zorgen: een veel arbeids vorderende taak, en dikwils zo moeilyk, ja onmogelyk, te volvoeren, dat veeler leeven daar door verkort wordt. Het paaren is voor de Roofvogels volſtrekt noodig: dewyl het broeden het Wyfje geen genoegzaamen tyd laat om voor zichzelven voedzel te zoeken. Het paaren is niet

noodzaaklyk voor de Roofdieren: dewyl hunne Jongen het langen tyd, zonder eeten, kunnen ſtellen. Voeg hier nevens, dat zy, door te paaren, al te ſterk zouden vermenigvuldigen, en dus anderen Dieren en Menſchen ten overlast ſtrekken.

Onder de Dieren, die niet paaren, vegten de Mannetjes met verwoedheid om een Wyfje. Zulk een ſtryd onder het Hoornvee wordt keurlyk beſchreeven door LUCRETIUS. Het is niet zeldzaam dat zeven of acht *Leeuwen*, om ééne *Leeuwin*, eenen bloedigen ſtryd aanvangen.

De zelfde rede, die het paaren noodig maakt voor Vogels, die in troepen by elkander leeven, heeft ook plaats by Vier voetige Dieren, welke eene dergelyke leevenswyze hebben: bovenal de zodanigen die voorraad voor den winter opleggen, en geduurende dat jaargetyde in eene maatſchappy leeven. Tweedragt, onder de zodanigen, zou erger gevolgen naa zich ſleepen, dan onder *Leeuwen* en *Stieren*, die niet bepaald zyn om op ééne plaats te blyven. De *Bevers* komen, wat het paaren betreft, overeen met de Vogelen, die op den grond hunne nesten vervaardigen. Zo ras de Jongen voortgebragt zyn, laaten de Mannetjes den voorraad van ſpyze voor hunne Wyfjes over, en zoeken wyd en zyd hunne behoefte; maar komen ze dikwyls bezoeken, terwyl zy de Jongen zoogen.

De *Egels* paaren zo wel als verſcheide ſoorten van *Aapen*. Wy hebben geene genoegzaame en volleedige kennis van de Natuurlyke Historie deezer Dieren: doch het blykt genoegzaam, dat de Jongen de opkweekende zorge van het Mannetje en het Wyfje behoeven.

De *Robben* rigten hunne huishouding op eene zonderlinge wyze in. De veelwyvery ſchynt onder hun eene wet der Natuure: dewyl het Mannetje zich met verſcheide Wyfjes vereénigt. De *Zee-Schildpad* behoeft niet te paaren: dewyl het Wyfje niets meer voor haar kroost doet, dan dat zy de eijeren in het zand nederlegt. De zon broedt ze uit, en de Jongen kruipen terſtond na Zee.

In elk deel der Dierlyke Huishouding, is de hand der Voorzienigheid, wat het in ſtand houden der ſoorten betreft, duidelyk zigtbaar. De Jongen van paarende Vogels komen in de Lente te voorſchyn, wanneer het weêr daar toe geſchikt is; hun vroegtydig uitkomen maakt dat zy ſterk en kloek zyn voor den Winter, om de geſtrengheid van dat jaargetyde te kunnen uitharden. Dit is byzonder dienſtig voor de *Arenden* en andere Roofvogels; want in den voortyd hebben zy een overvloed van voedzel, door het wederkeeren der Trekvogelen.

Schoon

Schoon de tyd der dragt by de onderſcheidene Viervoetige Dieren, die van gras leeven, zeer veel verſchilt, werpt nogthans het Wyfje geregeld vroeg in den Zomer, wanneer 'er gras in overvloed is. De *Merry* laat zich in den Zomer dekken, draagt elf maanden, en werpt in het begin van May. De *Koe* verſchilt hier weinig van. De *Schaapen* en *Geiten* worden in November beſprongen, draagen vyf maanden, en jongen als het gras begint uit te ſpruiten. Deeze Dieren beminnen kort gras, waar by een *Paard* en *Koe* niet zouden kunnen leeven. De paartyd van het *Hert* is op 't einde van September en het begin van October, en duurt drie weeken, ſtaande welken tyd het Mannetje onophoudelyk het eene Wyfje, na het andere, opzoekt. Het Wyfje werpt in May, of in 't begin van Juny; en het Wyfje van het *Vaale Hert* jongt op den zelfden tyd. De *Ezelin* is ritzig in den Voorzomer, zy draagt twaalf maanden, en brengt dus haar Jong in den Zomer voort. *Wolven* en *Voſſen* vereenigen in December; het Wyfje draagt vyf maanden en werpt in April; wanneer 'er zo veel voedzel voor dat ſlag van Dieren is, als op eenig andere jaargetyde. De *Leeuwin* werpt op den zelfden tyd. Deeze vroegtydige geboorte heeft een blykbaar voordeel reeds aangeweezen; de Jongen hebben tyd om op te groeien en ſterk te worden tot het uitſtaan van de koude en ongemakken des Winters.

Indien iemand zou giſſen, welke waarſchynlyk de paartyd voor deeze Dieren zou weezen, hy ſtelde 'er zeker den Zomer voor, boven al in eene koude Lugtſtreek. En nogthans zou, wat de Viervoetige Dieren betreft, die ſlegts vier of vyf maanden draagen, zulk eene ſchikking allernadeeligſt weezen, brengende dit de tyd van hun werpen in een ſaiſoen, zo ten opzigte van de warmte, als van het voedzel, geheel ongeſchikt. Wyslyk is het verordend, dat die invalt, wanneer het, in beide die gevallen, even noodzaaklyk, best is.

Te zamenleevende Viervoetige Dieren, die voorraad voor den Winter opleggen, verſchillen van alle andere Viervoetige Dieren, wat den tyd van 't werpen der Jongen aanbelangt. De *Beevers* paaren, op het einde van den Herfst, en Jongen in January, wanneer zy nog ryklyk graan in voorraad hebben, dit zelfde vindt waarſchynlyk plaats onder alle andere Viervoetige Dieren van die ſoort.

Onder alle Dieren is het een regel, aan geene uitzondering altoos onderhevig, dat het Wyfje zich noit met twee Broedzels of werpen belast vindt. De tyd der dragt is zo onwrikbaar vastgeſteld door de Natuur, dat het eene broed of werp

voor zichzelven kan zorgen, eer 'er een ander komt. De *Haas* hoe veel maalen 's jaars zy ook jongt, maakt hier op geene uitzondering. Het Wyfje draagt dertig of één en dertig dagen, en zoogt de Jongen twintig dagen; als dan draagen zy zorge voor zichzelven, en geeven de Moeder tyd tot het voortbrengen van een volgend geſlacht.

De bezorgdheid der Dieren, om hunne Jongen voor ſchade en leed te behoeden, levert een treffend blyk op van de Voorzienigheid. Wanneer een *Hinde* de Jagthonden hoort, begeeft zy zich op weg om gejaagd te worden, en brengt dus de Jagers van haar leger af. De *Kievit* is niet minder vernuftig, indien iemand nadert, vliegt zy op, altoos zich van haar nest verwyderende. De *Patrys* is zeer listig. Zy hinkt weg, laatende een wiek hangen, als of dezelve gebrooken was, draalt tot dat de Vogelaar nadert, en hinkt dan weder voort. Een *Hen*, vreesagtig uit den aart, betoont zich ſtoutmoedig in het verdeedigen van haare Kuikens, en valt aan op elk die ze wil beleedigen. De *Rheebok* verdeedigt zyn Jong kloekmoedig. Dit doet de *Ram* en veele andere *Vievoetige Dieren.*

Zeker Schryver heeft aangemerkt dat de Natuur de Huisdieren met zo onderſcheide kleuren gevlekt heeft, ten einde de Menſchen te gereeder hunne eigene, van die van anderen, zouden kunnen onderkennen. Het valt niet gemaklyk rede te geeven, waar in de kleur deezer Dieren meer gemengeld en verſchillend is, dan der zodanigen, die in den ſtaat der Natuure blyven. Wy kunnen alleen zeggen, dat de opgemelde rede niet voldoende is. Zelden taſt iemand mis, in het onderſcheiden der eige Dieren: en de Voorzienigheid treedt niet tusſchen beiden om den gewoonen loop der Natuure te veranderen, tot een einde, zo weinig noodzaaklyk als het zou weezen, dit onderſcheid meer in 't oog loopende te maaken. Zulk een tusſchenkomst zou daarenboven nadeelige uitwerkingen hebben, door onoplettenheid en traagheid te voeden.

De bygebragte byzonderheden zyn enkel ſchetzen onder het oog des gemeens gebragt. Mogen wy niet hoopen dat zy de onderzoek-lust zullen opwekken der zodanigen die ſmaak vinden in de Natuurlyke Historie? Het veld is ruim en ryk, ſchoon weinig bearbeid, en ik weet geen tak van de Natuurlyke Historie, welke ons de handelwyze der Voorzienigheid op treffender wyze ontvouwt.

ZEDEKUNDIGE GEDAGTEN.

Niets is gemakkelyker, en tevens gemeener, dan anderen te vermanen; anderen te zeggen, hoe zy behooren te handelen, wat zy doen moeten. Terwyl de Menſchen gezond zyn, weten zy den zieken heilzamen raad te geven; dog zo dra verliezen zy zelven dat dierbaarſte pand niet, of zy zitten in de uiterſte verlegenheid.

Velen, door eene ligte belediging aangedaan, zullen, ſchoon zy zelven 'er nauwlyks het geringſte gevoel van hebben, nochtans niet nalaten, op eene driedubbele vergelding te denken; en de eerſte gelegenheid, welke hun voorkomt, aangrypen, om zich te wreeken.

Het gebeurt dikwils, dat onze vermaningen veel te ſpade komen. — Men zal iemand vermanen tegens een ongeval, dat hem getroffen heeft; deze vermaning komt te laat; vooral wanneer 'er geene vrees is, dat hem een zoortgelyk geval voor de tweedemaal ſtaat te bejegenen. Men zal iemand een ongeluk toebrengen, of hem onvoorziens treffen; aanſtonds waarſchuwt men hem zich te bergen, even als of men voornemens ware hem ten tweedemaale te treffen. — Zulke vermaningen komen te ſpade; nochtans zyn 'er duizenden van die natuur, en wel in gevallen van meêr aanbelang; by welken de Mensch een merkelyk deel van zyn geluk kan verliezen.

Al wie de Deugd wil lief hebben, God, zichzelven, en zynen Naasten beminnen, die moet een zeer gematigd leven leiden. Hy behoort over zyne Wellusten, en niet zyne Wellusten over hem te heerſchen, hy moet den toom zyner driften niet uit de hand verliezen; hy moet zichzelven regeren, en vry blyven.

Men mag iemand gelukkig noemen, die groote Rykdommen bezit, die magtige ſchatten heeft; en door deze middelen zyne zinnelyke begeerlykheden kan voldoen: maar hy, die waarlyk vergenoegd leeft, is, zonder zulke overvloedige ſchatten, ryk, en veel gelukkiger dan de magtigſte Monarch.

Het allernoodzakelykſte, dat een mensch te betragten heeft, is zyne tong in bedwang te houden, en de begeerlykheden van den buik te matigen. — De Tong kan oorzaak zyn van duizend ongevallen; en de Overdaad of Wellust maakt iemand tot een beest.

Gelyk een Geneesmiddel dat ſmakelyk en aangenaam is, niet altyd voor het beste gehouden kan worden: maar alleen dat geen, 't welk geneest; zo is niet altoos de ſpys, welke de ſmakelykſte is, de beste; maar die, welke onze gezondheid ondersteunt.

Al wie zich van de vlugtige Wellusten onthoud, doet zulks juist niet, om zich nimmer te vermaken; maar wel eens, op dat hy, door deze onthouding, in vervolg van tyd, een dubbelen Wellust zoude erlangen.

Het blykt dat de Natuur al ligt, en met zeer weinig, te vreden is; om dat ze van den overvloed walgt, en 'er de allernadeeligſte uitwerkzels van ontvangt.

Zichzelven te onthouden van zeker hatelyk en nadeelig gebrek, verdient geenzins den naam van Deugd; indien het niet gevolgd word van meêr goede werken.

Wy kunnen over God, als den oorſprong van ons beſtaan, niet klagen, wanneer wy, zyne Weldaden verbeurd hebbende, uitwerken, dat zy in ſtraffen verkeeren.

Apollonius wierd eens gevraagd, door den Koning van Babel, op wat wyze hy zyn ryk best in rust zou beſtieren; en deze gaf hem ten antwoord; *indien gy aan weinigen gelooft.* Elk mensch zou voor zich zelven meêr rust genieten, indien hy minder het oor leende aan den Agterklap, en de Kwaadſprekenheid van anderen.

Men mag hem gelukkig noemen, die in een gezond Lighaam eene onbeſmette Ziel bezit. Dus oordeelden de Ouden, en in onze dagen behoeft een Wysgeer zich over dezè ſtelling niet te ſchamen.

De aandoeningen van het Gemoed zyn zomtyds in krag-ten gelyk aan de uitwerking van het vuur. Dit verteert ſchier alle ſtoffen, welke het ontmoet; en de gemoedsaandoeningen verſlinden niet ſlegts alles wat haar bejegent; maar verteren dikwils den geheelen mensch zelven. — Men vergelykt ze ook billyk by een Tiran, alleen met die uitzondering, dat derzelver dienst nog zwaarder is, nademaal zy heerſchappy voeren over alle des menſchen bedryven; en zelfs de gedagten onder haare dwingelandy hebben.

Twaalf ongeſchiktheden is men gewoon in de Waereld op te tellen: een verſtandig Man zonder Geld. Een oud Mensch zonder Godsdienst. Een Jongeling zonder Tugt. Een Ryke zonder Ontferming. Een getrouwde Vrouw zonder Eerbaarheid. Een Heer zonder Gezag. Een Twistziek Kristen. Een hoogmoedige Bedelaar. Een onrechtvaardig Koning. Een onagtzaam Leeraar, Slegt Volk zonder Gehoorzaamheid; en

eene

eene Natie zonder Wetten. Men zou 'er voor een dertiende nog by kunnen voegen, een Deugniet zonder Schaamte.

Het is zeer gevaarlyk te vallen in de handen der Vleiers; ja gevaarlyker dan in die der Rovers. De Vleiers worden vergeleken by Kraaien en Ravens; dog ze zyn van eene veel ergere ſoort. Want de eerſten bederven, in het leven, de Ziel; daar de laatſten ſlegts, na den dood, het lighaam bederven.

Bion, gevraagd zynde, welk Dier hy voor het ſchadelykſte hield, gaf ten antwoord; zo gy 'er het wild Gedierte door verſtaat, dan is 'er niets ſchadelyker dan een Tiran; dog meent gy een tam Dier, dan is het een Vleier.

De kwade Begeerlykheden zyn de ziekten der Ziele; al wie 'er aan onderworpen is, haalt zich zelven eene menigte van gebreken op den hals.

Het is opmerkelyk, dat de Menſchen zo veel moeite aanwenden, om zich tydkortingen te verzorgen; daar elk maar zyn zin nooit lang genoeg leeft, en hem tyd te kort komt.

Eene voorſpoedige gezondheid te genieten, overvloed van rykdommen te bezitten, alles te hebben, wat tot onderhoud en gemak des levens van nooden is; niets van dit alles kan een Mensch gelukkig maken, wanneer het gemoed krank is.

Wy allen zyn Menſchen, betuigde de wyze Seneka, en daarom kan men ons alles niet ontzeggen. Wy mogen ſmerten hebben, en bedroefd zyn; dog zelden. Wy mogen iets wenſchen, wy mogen begeren; dog gematigd. Wy mogen toornig worden; maar wy moeten ons weêr laten verzoenen. Indien vele Kristenen, omtrent hunnen Evenmensch zulk een billyk vonnis ſtreken, zy zouden van zommigen zo veel niet vergen, noch begeren dat zy volmaakt als Engelen waren.

Zich zelven wel te beſtieren is eene veel grootere daad, dan anderen te regeren. Zich zelven te verdedigen tegen alle aanvegtingen van den wellust, is grooter dan zich te verdedigen tegen den Vyand. Zyne begeerlykheden in zyne magt te hebben is Koninglyker dan een geheel Landſchap te overweldigen.

Gelyk een Schip, by eenen geweldigen ſtormwind, in het holſte der woedende Golven, zich vertrouwt op een Anker; zo moet de Ziel zich in de gewigtigſte en gevaarlykſte zaken, naast God, alleen op de Rede verlaten.

Daar is bykans niets zo zwaar of moeilyk, dat het Menſchelyk vernuft, door eene aanhoudende overweging, niet overwinnen kan, of het geen men, door eene geduurig aangewende vlyt, niet zou te boven kunnen komen: dog de minſte menſchen bezitten moeds genoeg, om in hunne onderzoeking te

vol-

volharden. De Onſtandvastigen vervallen tot werkeloosheid, en bezitten zelden van eenige zaken de vereischte kundigheden, om dat hun onderzoek ophoud, eer hunne kennis haar volkomen wasdom verkrygt.

Men moet zyne opkomende driften tegengaan, om dat zy veel gemakkelyker buiten te houden, dan uit te dryven zyn.

'Er is geen overwinning, dan na een voorafgaanden ſtryd, en niemand word met dezelve gekroond, dan die dapper geſtreden heeft. Den dapperſten Soldaat leert men in den ſtryd, en, in een bulderend Onweer, den bedreven Zeeman eerst kennen. De grootſte moed is met de meeste gevaren vermengd. De Boom, die de diepſte Wortelen in de aarde geſchoten heeft, beſpot de geweldige Stormwinden, en de harde Rots het ſchrikkelyk geklots der Golven. Zo word de Deugd het allerzigtbaarst gekend in het midden der Ondeugden; zo behaald zy de grootſte en ſchoonſte overwinningen, naar mate dat zy meerder aangevogten worde: zo beveiligd zy de Ziel, in het midden van de bulderende ſtormwinden der Wellusten; en zo verzet zy zich tegens alle aanvallen en verleidingen der Ondeugden, dewyl ze hoe meer geſchud, des te dieper in de Ziel inwortelt.

Geen kwaad te doen, wanneer men 'er geen aanleiding toe heeft, verdient wezenlyk den naam van Deugd niet. Maar in het midden der Ondeugden deugdzaam te blyven; in het midden der verleidingen niet verleid te worden, hiet eigentlyk over kolen vuurs te gaan, zonder zich te branden.

Als de menſchen met zich zelven overleggen, met zich zelven alleen te rade gaan, dan hebben zy, wanneer eene zaak kwalyk uitvalt zich ook de ſchuld, en als zy wel uitvalt, den lof alleen te geven. Dog waar zou het van daan komen, dat men zich in ſtukken, zelfs van de minſte aangelegenheid, zo weinig vertrouwt? Mogelyk is 'er dit een der voornaamſte oorzaken van: dat de Mensch als dan het alleronzydigst, omtrent zyne eigen Vermogens, oordeelt, en niet gaarne alleen de ſchuld van iets draagt; want niets valt gemeenlyk harder, dan zich zelven te moeten beſchuldigen.

Let op een ieders Gebreken, die men, in openbaare Gezelſchappen, beſtendig, in anderen berispt; die men in anderen niet verdragen kan, zal men niet zelden 't meest bedryven, en zich 't meest aan dezelven ſchuldig maken. Men zoekt anderen hier door te doen denken, dat wy 'er voor al niet ſchuldig aan zyn.

C. V. D. G.

DE

DE GOEDE OOM.

Een Zedeleerend Geval.

(Uit het Engelsch.)

Carel Marchmont was de jongſte Zoon van een Heer in *Warwickshire*, en altoos het geliefde Kind geweest zynde van den Broeder zyner Moeder, den Heer INVOICE, een Koopman, beſlooten zyne Ouders hem tot den handel op te brengen. CAREL werd, reeds vroeg, op een Kostſchool in *Londen* beſteld, en kwam, naa daar het noodig onderwys ontvangen te hebben, by zynen Oom, wiens gunst hy verder won, door zynen vlyt, opregtheid en zedig gedrag.

Twee jaaren met lof by zynen Oom geſtaan hebbende, werdt hy, door THOMAS SPRIGHTLY, een Comptoirbediende in de buurt, verzogt om een plaiſier-partytje te *Greenwich* by te woonen, in de Pinxterdagen. CAREL ſtelde zyn Oom de uitnoodiging voor, die hem tragtte af te maanen van 'er deel in te neemen: zeggende: „ Langen tyd, „ myn goede Jongen, heb ik een' tegenzin gehad in de gewoonte, „ om op heilige dagen Feesten te houden: dewyl zy veel kwaads „ en geen goed in 't geheel voortbrengen. Zy ſtrekken alleen, om „ den boozen en ondeugenden gelegenheid tot uitſpatten te geeven, „ in ſtede van zedigheid en Godsvrugt te bevorderen. Zy bederven „ de Maatſchappy door eene ſchandelyke ledigheid onder Lieden „ van allerlei rang te kweeken: en misſchien zou ik niet te ver gaan „ indien ik beweerde, dat 'er op Paasſchen, Pinxteren en Kerstyd, „ meer ongeregeldheden begaan worden, dan Deugden betragt, in 't „ overige van 't geheele jaar. Indien gy egter zin hebt, om van de „ party te weezen, wil ik het u niet weigeren daar aan deel te nee„ men. Ik heb u myn gevoelen over 't ſtuk gezegd, en, indien de „ Overheid dagt, gelyk ik denk, zouden alle de Heilige dagen uit „ de Almanach worden uitgeſchrapt: dewyl 'er niets ſchandelyker „ kan weezen, dan eenige dagen van het Jaar te ſchikken, tot het be„ vorderen van ledigheid en Ongodsdienſtigheid; en niets meer ſtrydt „ met Wysheid en Deugd, dan een tyd te beſtemmen, om de mid„ delen te verſpillen, en de zeden van beide de Sexen te bederven".

——— CAREL was voor de eerſte reis misnoegd, over de aanmerkingen van zyn' Oom, ſchoon ze eenen indruk op zynen geest maakten. Hy gaf 'er kennis van aan zyn Vriend SPRIGHTLY, die 'er den draak mede ſtak, dat hy zo veel het oor leende aan de ernſtige Leſſen zyns Ooms; hy behandelde de Aanmerkingen van den Heer INVOICE, als waanwys en ongerymd.

Niet veel was 'er noodig om CAREL over te haalen, tot het Pinxter-vermaak ter gemelder plaatze; doch hy bezat geen moed genoeg om zyn' Oom de waarheid te zeggen; en, ſchoon hy dus lang bekend

kend geſtaan hadt, voor een opregt aankleever der waarheid, beſloot hy nu den ouden Heer te misleiden, door deel te neemen in de plaiſier-party, en dit geheim te houden.

De zeer verlangde dag brak aan, en was een dier ſchoone dagen om welke een Reiziger wenscht, en de aangenaamſte zyn in dat Jaargetyde. Het weêr was aangenaam, en de lugt zo verre bewolkt dat de hitte der Zonne gebrooken wierd, en dit het wandelen bekoorlyk maakte. —— CAREL ſtondt 's morgens vroeg op, en zeide tot de bedienden, dat hy aan boord van een ſchip ging, hy nam zyn weg na *Sprigthly*, deeze wagtte hem reeds met nog twee van de eerſte ligtmiſſen; zy keerden der ſmookerige Stad de rugge toe, en kwamen welhaast in het vermaaklyk Perk van *Greenwich*. Hier deelden zy in alle de uitſpanningen, welke die plaats oplevert.

Eene jonge Juffrouw, van omtrent zestien jaaren, allerbevalligst van perſoon, en aanlokkender gekleed dan alle die zich daar bevonden, trok weldra het oog van onzen jongen Koopman. Hy vroeg haar naam, en verſtondt dat ze de Dogter was van Mejuffrouw *Hasting*, die eene *Franſche* Winkel deed in de Stad. *Sprightly* maakte, met zyne gewoone ſchielykheid, kennis aan deeze Juffrouw te krygen: zy hadt nog twee jonge Juffrouwen by zich, en *Sprightly* ſtelde voor, dat zyne Vrienden met de Juffrouwen te zamen, het middagmaal zouden houden en zich verlustigen. De uitnoodiging werd aangenomen, en CAREL vondt zich dermaate getroffen door de bekoorlykheden van Juffrouw *Hasting*, die verſcheide Minnedeuntjes op eene betoverende wyze zong, dat de uuren ongemerkt voorby glipten, en de klok elf uuren ſloeg, eer hy dagt om na de Stad te keeren. Met veel moeite kreegen zy Rytuig, om na *Londen* te ryden. Onbeſchryflyk was de verlegenheid, waar in CAREL zich bevondt als hy bemerkte, dat het reeds één uur geſlaagen hadt, toen de Juffrouwen ten huize van Juffrouw *Hasting* aftraden. Nolt was hy zo laat buitens huis geweest, en begon zich daar over te beklaagen by *Sprightly* en de andere Knaapen, die, naa hartig gelachen te hebben, hem poogden te overtuigen, van de ongerymdheid eener zo ſlaaffche aankleeving aan de regelen van den Ouden Droomer. De geestigheid hunner aanmerkingen, deedt zyne agting voor den Heer INVOICE verminderen, en zy begaven zich ſpoedig na eene Herberg in *Covent-garden*, waar herhaalde dronken, op de gezondheid der Juffrouwen, die hun gezelſchap gehouden hadden, enz. CAREL de misdaad van dronkenſchap by de ongeregeldheden van den voorgaanden dag deeden voegen.

Op den volgenden morgen, hadt hy de ernſtigſte overdenkingen: de geweldige hoofdpyn en een bezwaard hart, de onaffcheidbaare gevolgen van overdaad, vergrootten de verlegenheid, waar in zyne dwaasheid hem gebragt hadt. Bedekt van ſchaamte en vol berouw, rees hy vóór zyne Makkers op, en floop in 't huis van zyn Oom, zo ras de deur geopend was. —— De oude Heer, die den nagt zeer on-

ongerust hadt overgebragt, vreezende dat zyn Neef eenig ongeluk mogt overgekomen weezen, een berigt van het voorgevallene krygende, vervuld met veele onwaarheden, bestrafte hem vriendlyk over de onverantwoordelyke wyze, waar op hy zich hadt gedraagen, en poogde hem onder't oog te brengen, hoe gegrond de aanmerkingen geweest waren, door hem, by voorraad gemaakt, op het houden van Heilige dagen.

De eerste afwykingen van het pad der Deugd worden doorgaans van grooter buitenspoorigheden gevolgd. CAREL was in slegt gezelschap geraakt, waar in men ligter valt dan 'er zich van ontslaat; hy hadt daarenboven genegenheid opgevat, voor eene jonge Juffrouw, wier character hy geheel niet kende; eene omstandigheid voor de onbedagtzaame Jeugd met meer gevaars vergezeld, dan de meeste andere waar aan zy bloot staan. —— Binnen weinig dagen, maakt hy *Sprightly* te spreeken te krygen, die hem berigtte de Juffrouwen gezien te hebben, dat zy, tegen de naastkomenden Zondag, eene party vastgesteld hadden om na *Richmond* te gaan, en dat Mejuffrouw *Hasting* op zyn gezelschap gezet was. Het hart van CAREL sprong op van vreugde, op het hooren van haar' naam, en hy nam met blydschap de uitnoodiging aan. Het plaisier-reisje na *Richmond* ging, gelyk dat na *Greenwich*, vergezeld van 't geen kan dienen, om de zinnen te vervrolyken, en de driften aan te prikkelen: en hy vondt zich opgewekt om eene Liefdeverklaaring te doen aan de jonge Juffrouw *Clara*, dus heette de Dogter van Mejuffrouw *Hasting*, die dezelve met geestigheid aannam. De rekening, die vry hoog liep, betaalde CAREL, wiens beurs wel meer moest voorhouden; terwyl zyne afgerigte Makkers, agter zyn rug, om zyne gereedheid in 't betaalen lachten.

De Heer INVOICE zag, met leedweezen, in welk een ongelukkigen kring, zyn Neef zich vondt ingewikkeld, en vermaande hem, verschelde keeren, op het vriendelykst en ernstigst; doch zonder iets uit te werken. CAREL werd agtloos op het volbrengen zyner zaaken, en leefde, by aanhoudenheid, op eene ongebonde wyze. In bedaarde oogenblikken, besloot hy zomtyds zyn' leefkoers te zullen veranderen; doch de kwaade hebbelykheden hadden reeds te diepe wortels geschooten, om gereedlyk uitgerukt te kunnen worden: en zyn' goede voorneemens werden aan 't wankelen en waggelen gebragt, door de drogredenen van *Sprightly*, die zyne rekening vondt by 't gezelschap van CAREL.

Zyne ongeregeldheden hadden hem veele kleine schulden op den hals gelaaden, om welke te betaalen het zakgeld, 't geen hy van zyn' Vader kreeg, schoon ryklyk genoeg, niet kon toereiken. Deeze omstandigheden kwamen eindelyk den Heer INVOICE ter ooren, die, vreezende voor het lot zyns Neefs, hem, onder vier oogen, lustig doorstreek, en met meer hevigheid, dan oit te vooren, bestrafte. CAREL deedt schuldbekentenis, en beloofde beterschap: doch de oude Heer

was

was daar door te dikwyls bedroogen, om eenig betrouwen te ſtellen op die betuigingen. „ Geef my", ſprak hy; „ eene Lyst van uwe „ ſchulden, en ik zal ze voldoen; doch de tyd is gebooren dat wy „ van elkander moeten ſcheiden. Ik heb langen tyd my ontrust en „ moeilyk gemaakt over uw gedrag, en gy moet weder na uw Vader „ keeren. Het gezelſchap, waar mede gy in de Stad verkeert, zal „ u ten val en ten verderve brengen: en het is volſtrekt noodig, dat „ gy daar van, zo ſpoedig mogelyk is, ontſlaagen wordt".

De beſlisſende toon, op welke de Heer INVOICE deeze woorden ſprak, overtuigde CAREL, dat zyn Oom volſtrekt bepaald hadt, dit genomen beſluit te volvoeren. Het verlaaten van *Londen* kwam hem hard voor, en de gedagten om van *Clara* af te ſcheiden, was hem onverdraagelyk. Zy hadt, zonder zyne agting eenigermaate te verdienen, zyn hart geheel vermeesterd, en zy zouden waarſchynlyk zich reeds in den egt begeeven hebben, hadt haare Moeder, die verder zag, niet ontdekt dat hy een jonger Zoon was, en niets kon verwagten, dan 't geen zyn Oom hem geliefde toe te ſchikken.

Korten tyd daar naa, kwam de Heer *Marchmont* in de Stad; deeze een Man van heftigen aart zynde, oordeelde de Heer *Invoice* het noodig, de oorzaak van het wegzenden zyns Zoons, zo zagt mogelyk voor te ſtellen. Bygebragt hebbende wat hem te onvrede maakte, op het gedrag des Jongelings, verzekerde de Heer MARCHMONT hem, dat hy voorneemens bleef zyn Zoon tot den handel op te brengen; en dat by hem, dewyl *Londen* geen geſchikte plaats ſcheen, eenige jaaren buiten 's Lands zou zenden. —— De Heer *Invoice* keurde dit voorneemen niet af; en een' Vriend te *Boston* hebbende, van wiens braaf en beminnelyk character hy alle verzekering hadt, hoopte hy, dat CAREL, derwaards gezonden, van gedrag zou veranderen: dewyl de zeden der Inwoonderen dier Volkplantinge zyne ongeregeldheden geduurig ter beſtraffinge zouden ſtrekken.

CAREL werd ryklyk van alles tot den overtocht noodig, binnen weinig weeken, voorzien; ſtaande welken tyd hy zo dikmaals, als hy kon, eenige uuren met zyne dierbeminde *Clara* doorbragt, die hem beloofde beſtendige briefwiſſeling te zullen houden, en hem altoos te zullen aankleeven.—— Weinig dagen voor het vertrek, gaf de Heer *Invoice*, by het einde van een kort, doch hartroerend, onderhoud, hem een banknoot van 100 Ponden, met toezegging, dat hem niets zou ontbreeken, indien hy eene andere wyze van leeven hieldt, dan nu onlangs. CAREL ontving zyns Ooms gunſtbetooning met grooten ſchyn van dankerkentenisſe, en beſteedde 'er een gedeelte van aan een Goud-Horlogie en een Diamanten ring, welke hy aan Juffrouw *Hasting* ten geſchenke gaf, tot een onderpand van zyne genegenheid. De dag zyns vertreks gekomen zynde, vergezelden zyn Vader en de Oom hem na *Deal*, waar hy ſcheep ging, en in weinig uuren, deedt een gunſtige wind hun *Engeland* uit het oog verlieſen. —— Op zyne reize na *Boston* ontmoette hem niets zonderlings; genoeg is het te melden, dat hy zyn tyd meest beſteedde aan het lee-

leeren van zulke Zedekundige Boeken als zyn Oom hem hadt aangepreezen, en ernſtig beſloot alles aan te wenden, om de gunſt zyner beſte Vrienden weder te verwerven.

Naa eene reize van weinig meer dan vyf weeken, ankerde het Schip in *Maſſachuſett's* baay, en CAREL werd met de grootſte vriendlykheid ontvangen door zyn Ooms Vriend, den Heer BARTER, die van zyne overkomst verwittigd was, en de kragtdaadigſte aanbeveelingen ontvangen hadt. De zeden der Inwoonderen van *Boston* ſtrookten weinig met die onzen Jongen Reiziger, door zyne laatstgehoudene verkeering in *Londen*, eigen geworden waren. Naardemaal zyn hart weezenlyk goed, en de verzoeking geweerd was, gaf hy welhaast den Heer BARTER hoope, van eene geheele hervorming: aan welke allermeest toebragt de verkeering, welke hy hieldt met eene jonge Juffrouw, die door haaren overleeden Vader gelaaten was onder het opzigt van den Heer BARTER. Zy was van *Philadelphia* geboortig, en, haare Ouders *Quakers* geweest zynde, was zy in de beginzelen diens Aanhangs opgevoed. Ten tyde dat onze jonge Koopman overkwam, was zy omtrent dertien jaaren oud, en bezat, by eene inneemende zagtheid van aart, en bevalligheid van gedaante, eene groote maate van goedhartigheid. Alle zyne uuren van uitſpanning bragt hy door, in 't gezelſchap van deeze bekoorlyke jonge Dogter, die hy met eene broederlyke tederheid beminde, en deedt zyn best om haar kennis te doen krygen, aan de beste Schryvers in 't *Engelsch* en *Fransch*. ——— Geduurende zyn verblyf in *America* hieldt hy beſtendige briefwisſeling met Juffrouw *Hasting*, wier Brieven geestig, en vol van verzekeringen eener altoos ſtandhoudende genegenheid waren: de berigten van zyn Vader en Oom beloofden hem eene ruime vergelding voor het volharden in de loflyke leevenswyze, welke zy uit den Heer BARTER verſtaan hadden, dat hy zich hadt voorgeſteld, en met de daad volgde.

Omtrent drie jaaren uitlandig geweest zynde, werd zyn geluk grootlyks geſtoord, door de tyding van zyns Vaders dood. De Heer INVOICE ſchreef hem, te dier gelegenheid, een hartlyk rouwbeklag, en, overtuigd van de opregtheid zyner bekeeringe, verzogt hy hem, op 't nadruklykst, weder na *Londen* te keeren. Het denkbeeld van zyn verlangen, om na 't Vaderland te rug te keeren, zo ſterk werkende by de meeste jonge Lieden, vervuld te zien, verminderde eenigermaate de rouw over zyns Vaders dood. Hy verſtendigde den Heer BARTER van zyns Ooms verzoek, die, tot zyn onuitſpreeklyk groot genoegen, hem berigtte niet alleen zyn vertrek na *Engeland* goed te keuren, maar dat hy zelve hem op die reize wilde vergezellen: dewyl hy, behalven eenige zaaken daar te verrigten, uit agting voor de gedagtenis van zyn overleden Vriend, de jonge Juffrouw na Europa wilde brengen, om haar eene betere opvoeding te doen erlangen.

Zes weeken daar naa ging de Heer BARTER, op alle zyne zaaken

orde geſteld hebbende, met CAREL en de jonge Juffrouw MELVIL, ſcheep, op een Schip na *Bristol* beſtemd. Het vooruitzigt om dat gelukkig Eiland te zien, 't welk zo beroemd is van wegen rykdom en onafhanglykheid, vervulde de gemoederen der Reisgenooten met de aangenaamſte aandoeningen. Een groot gedeelte der Zee was reeds afgelegd, met zeer goed weer, als 'er een hevige ſtorm ontſtondt, die eenige dagen duurde, de voorſteng weg nam, en verder het wand zeer beſchadigde. In deezen redloozen ſtaat, zeilden zy een week; wanneer, met een' harden wind, in 't midden van den nagt, het ſchip ſchielyk tegen eenige rotzen ſtiet. De verwarring onder het ſcheepsvolk deedt den Heer BARTER, met zyne twee reisgenooten, boven komen. Een tooneel van jammer, 't welk de beſchryving te boven gaat, volgde hier op. Binnen weinig minuten kreegen zy een tweeden ſchok, waar door een gat onder in 't ſchip kwam; en terwyl het volk bezig was om de boot uit te zetten, ſloeg dezelve aan ſtukken.

Onze ongelukkige reiziger, éérst in 't water komende, bevondt zich als gevoelloos: welhaast egter bekwam hy eenigzins, en uitſteekend kunnende zwemmen, zogt hy zyn leeven te redden. Het ſlauwe ſchynzel der maane, in ſtede van hem eenigen troost te verſchaffen, toonde hem de ſchriklykheid van zynen toeſtand. Onder de lichaamen, die rondsom hem heen dreeven, ontdekte hy duidelyk, dat van eene Vrouwe, welke hy voor de ſchoone Juffrouw MELVIL herkende. Hy poogde het zelve te naderen; doch te vergeesch: de golven beletten hem; haar gejammer vervulde zyne ooren; terwyl een Baar haar zyn oog ontrukte. Langen tyd hadt hy in zee gedobberd, en zyne kragten waren meest uitgeput, wanneer hy op een zandbank werd geſmeeten, en van daar door eene branding op 't ſtrand. ——— De dageraad kwam aan de kim, en zyne eerſte verrigting was den Almagtigen dank te zeggen, voor zyne verloſſing. Met de uiterſte ontroering, herdagt hy het jammerlyk lot ter nauwer noode ontkomen; en borst uit in traanen op het gezigt van eenige Lyken, niet verre van daar tegen de rotzen verpletterd. Hy wandelde langs de zeekust eenigen tyd, voor hy eenige boeren ontmoette, die hem berigt gaven, dat hy zich bevondt op de westkust van *Ierland*, niet verre van de Stad *Donnegal*. Zy geleidden hem in hunne hutten, gaven hem drooge kleederen, en eenige noodige verfriſſching. Enigzins van vermoeienis uitgerust, keerde hy weder na den Zeekant, waar hy de Lieden druk bezig vondt, met het plonderen van dat gedeelte der lading, 't welk aan dreef. Toen het laag water was, ontdekte hy het lichaam van den Capitein en twee Scheepslieden, die hy, door de Landlieden geholpen, in een digt bygelegen Veld ter aarde beſteldе. Alles onderzogt hebbende, bleek het niet dat 'er iemand uit de ſchipbreuk gered was dan hy alleen. Eenig goudgeld, 't welk hy in zyn zak hadt, ſtelde hem in ſtaat om na *Dublin* te trekken, van waar hy terſtond een berigt van zyn ongeluk zondt

aan

aan zyn Oom, die, met allen mogelyken ſpoed hem genoegzaam geld toeſchikte, om de reiskosten tot *Londen* goed te maaken, waar hy, tien dagen daar naa, aankwam.

De Heer *Invoice* ontving zyn' Neef, met de grootſte blydſchap. Onmiddelyk naa de aankomst was het eerſte ſtuk, waar op de Heer *Invoice* drong, dat hy, onder geen voorwendzel, hoe genaamd, zyne verkeering met Juffrouw *Hasting* zou vernieuwen, die, gelyk de oude Heer hem verzekerde, van een zeer ſlegt character was. CAREL zugtte, op het hooren van deeze voorwaarde, (van welks heilig onderhouden, de Heer *Invoice* verklaarde, dat zyne gunst te eenemaal afhing); doch hy verklaarde zodaniger wyze te zullen handelen, dat zyn Oom geen rede altoos tot klaagen hadt.

Binnen weinig dagen ontving hy een Brief van *Clara*, hem, in zeer aandoenlyke bewoordingen, beſtraffende over verzuim, en verzoekende om by haar te komen. Hy vondt zich onmagtig de uitnoodiging te wederſtaan, en ging haar terſtond zien. Zy viel in flauwte op zyne komst, en verhaalde hem, kort hier op, een vloed van traanen ſtortende, dat haare Moeder, weinig weeken geleden, bankroet gegaan was, en zy daar door in de uiterſte armoede gedompeld, en van alle oude kennisſen verlaaten waren, uitgenomen van zynen ouden Vriend *Sprigthly*, die zich ten hunnen opzigte zeer edelmoedig gedroeg: op dit oogenblik tradt deeze binnen en CAREL omhelsde hem tederlyk. Hier op volgde een lang geſprek, waar in *Sprigthly* zich zeer ſmaadlyk ten opzigte van den Heer *Invoice* liet hooren. Hy verzekerde, onder anderen, CAREL, dat zyn Vader, op zyn doodbedde, twee duizend ponden aan zyn Oom had ter hand doen ſtellen, met last dat ze aan CAREL, ten vryen gebruike, zouden gegeeven worden; dat de oude Heer allerlei kunſtenaaryen hadt aangewend, om *Clara* af te ſchrikken; van na *America* te ſchryven, en het hadt toegelegd op het ſchenden van haare eere. ——— Dit berigt klonk CAREL als een donderſlag in de ooren, en *Sprigthly* verzogt hebbende, dat hy het als nog zou bedekt houden, kwam CAREL t'huis, zeer tegen zyn Oom voorgenomen. Nu kon hy, zyns oordeels, gemaklyk de rede bevroeden, waarom zyn Oom hem zo ſtreng verbooden hadt, het voorwerp zyner Liefde te zien: en meskte het agterhouden van het geld, hem door zyn Vader gemaakt, aan als eene onverſchoonlyke geveinsdheid. Hy verkeerde geſtadig met Juffrouw *Hasting*, den verleidelyken *Sprigthly*, en het ſlegt gezelſchap, 't geen hem voorheen op den dwaalweg geholpen hadt. Zy maakten 'er hun werk van, om hem tegen den Heer *Invoice* op te ſtooken, die, bemerkende, dat zyn Neef tot den voorgaanden ongeregelden leefſtant verviel, hem, op 't ernſtigſt, over dit wangedrag berispte. CAREL, geſtoord en misnoegd over deeze bejegening, beantwoordde dit met drift, en deeze twist eindigde met een ſchielyk vertrek, uit het huis van den Heer *Invoice*.

Naa deezen verhaasten en heilloozen ſtap, liet de misleide Jonge-

ling zich te eenemaal slingeren, door *Sprightly* en Juffrouw *Hasting*. Zyne buitenspoorige leevenswyze maakte ras zyn beurs ledig: en toen hy zyn Oom om eenig geld schreef, van de twee duizend Ponden, hem door zyn Vader nagelaaten, kreeg hy ten antwoord: „ Geen Schelling 'er van te zullen hebben: indien hy geene andere „ wyze op zyn gedrag stelde: want, dat, als dan, volgens den wil „ van den Heer *Marchmont*, dit geld onder de andere kinderen „ moest verdeeld worden". Eenige weeken hadt hy in de diepste armoede doorgebragt, steeds de onregtvaardigheid zyns Ooms vervloekende, als *Sprightly* hem op een' avond onderrigtte, dat de jonge Juffrouw *Hasting* in arrest genomen was, wegens het niet betaalen van eene groote somme gelds voor haar Moeder, waar voor zy borge geworden was. Op deeze kundschap geheel verleegen, haastte hy zich om by haar te komen, en beklaagde met grievend hartzeer de ongelegenheid waar in zich zyne beminde bevondt. Hy maakte verscheide ontwerpen om haar te verlossen; doch zag de dwaasheid van die alle, zo lang hem geld en credit ontbrak. ——— *Wat bekreunt gy u hier over, sprak* Sprightly, *wat bouwt gy kasteelen in de lugt. Ik heb zo even* Jacob Scribble *gesprooken, die, gelyk gy weet Klerk is by* Mr. Subtle, *en by heeft my verzekerd, dat uw Oom na 't Land gegaan is om daar een jong Meisje te trouwen, wiens Familie niemand kent: en dat hy, voor zyn vertrek, door* Mr. Subtle *een Testament gemaakt heeft, waar in gy met één enkelen schelling wordt afgezet: stel den ouden hond te leur, verschaf u zelven regt, en maak het geld, 't welk hy u ontroofd heeft, in handen te krygen.* ——— „ Hoe zal ik dit doen", vroeg CAREL, met veel drifts? *Hoe dit doen*, zeide Sprigthly, *gaa na zyn huis, zyne dienstbooden zullen u niet weigeren daar uw intrek te neemen: geef voor, berouw te hebben over uw misdryf; en gelaat u als of gy voorneemens waart, daar te willen blyven woonen".* ——— „ Wat dan"? vroeg CAREL. ——— *Kunt gy dat niet begrypen*, sprak *Sprightly, breek zyn Lesenaar op, betaal u zelven, en laat de oude Duitendief, by zyne t'huiskomst staan kyken.*

CAREL was door zynen ongelukkigen staat, en het slegt gezelschap, dermaate bedorven, dat hy, die, in voorgaanden tyd, den aanraader tot zulk een schelmsch bedryf veragt, en uit zyne tegenwoordigheid zou gejaagd hebben, nu deezen voorslag zonder eenig teken van afkeuring aannam: en als Juffrouw *Hasting* hem verklaard hadt, dat zy den volgenden morgen, wanneer 'er geen geld kwam, na de gevangenis stondt gebragt te worden, terwyl zy den voorslag van *Sprightly* goedkeurde, en hem tot het volvoeren daar van aanmoedigde, besloot hy den volgenden nagt dit te werk te stellen. ——— Hy begaf zich na het huis zyns Ooms, en werd van de Dienstbooden heusch ontvangen. Zy verhaalden hem dat de Heer *Invoice* uit de Stad gegaan was, om eene jonge Juffrouw, voor welke hy groote agting betoonde: dit versterkte hem in het denkbeeld van alles, 't geen *Sprightly* hem gezegd hadt.

Ca-

CAREL nam zyn intrek op de kamer, voorheen door hem gebruikt, en ſtondt omtrent een uur naa middernagt op, om zyn ſnood oogmerk werkſtellig te maaken. Hy ging ſtilletjes na beneden, zeer ontſteld, na zyns Ooms ſchryfkamer, en brak het ſlot des Leſſenaars open, nam 'er een brieventas uit, waar in de Heer *Invoice* gewoon was, Banknooten en andere Papieren van waarde te bergen, hy ſtak die ſchielyk in zyn boezem, en ging ſchielyk weder na zyn kamer, om te zien wat 'er in was. Niet weinig ſtondt hy verſteld, als het eerſte papier 't welk hem, by 't openen, in handen kwam, een brief was door zyn Vader op zyn doodbedde geſchreeven, die hem terſtond de leugen ontdekte, van 't geen *Sprightly* verhaald hadt, met betrekking tot de twee duizend Ponden, die aan de Broeders van CAREL moesten uitgekeerd worden, indien deeze niet alle verkeering met *Clara* afbrak, en zich de gunst zyns Ooms onwaardig gedroeg. De moed ontzonk hem op dit gezigt, doch hoe veel grooter werd zyne verbaasdheid, als hy, het naastliggende papier ontvouwende, zag, dat het de uiterſte Wil zyns Ooms was, en dat deeze, naa eene bede om zyne Leevensbeterſchap, hem tot eenigen Erfgenaam van alle zyne bezittingen aanſtelde. Hy kon zich niet bedwingen: en riep uit: „ Goede Hemel! welk een betoon van Goedheid"! hier op zeeg hy op den grond neder. Weder bekomende van deeze beroering, door ſchaamte en verwondering veroorzaakt, zag hy twee dienstbooden zyns Ooms by zich, die, hoorende dat hy op eene wilde en revelende wyze ſprak, hem noodzaakten te bedde te gaan, veronderſtellende dat hy zinneloos geworden was:

In de daad, die harde ſchok hadt hem in eene hevige vlaage van Krankzinnigheid gebragt, welk eenige dagen aanhieldt, en toen allengskens bedaarde. Den eerſten dien hy met kennis by zyn bedde zag, was de Heer *Invoice*, die hem, op de tederſte wyze, betuigde, dat hy welgemoed en gerust mogt weezen, dewyl hy hem alles vergaf. CAREL beterde van dag tot dag, en als hy genoegzaam herſteld was, toonde zyn Oom hem een' Brief van *Sprightly*, die, wegens het ſchryven eener valſche handtekening, in *Newgate* gevangen zat, en waar in die ſnoode bekende, dat hy met *Clara* reeds getrouwd was, eer CAREL na *America* ging; dat zy alleen de geveinsden geſpeeld hadden, om hem zyn geld af te troonen; en dat het aanzetten tot het laatſte misdryf geſchied was om zich te redden. —— CAREL betoonde groot leedweezen over dit bedrog aan hem gepleegd, en verhaalde, zonder iets in 't minſte agter te houden, alles wat dit booze paar hem hadt zoeken diets te maaken, om hem tegen zyn Oom te verbitteren. „ Een gedeelte", zeide de Oom; „ van 't geen „ zy u gezegd hebben is waarheid, ik ging uit om eene jonge Juf„ frouw hier te brengen, niet om haar tot myne Vrouw te maaken; „ maar haar aan u uit te huwelyken. Roep alle uwe kragten zamen, „ en ſchik u tot eene onverwagte ontmoeting".

Dit zeggende ging hy ſchielyk ter kamer uit, en kwam weder

met den Heer *Barter*, die de jonge Juffrouw *Melvil* binnen leidde! —— Woorden zyn onmagtig, om de wederzydſche aandoeningen te beſchryven; traanen van vreugde vloeiden uit aller oogen, by de tederſte omhelzingen. —— Naa dat de hevige ſtorm der driften eenigzins bedaard was, gaf de Heer *Barter* berigt van de wyze hunner behoudenisſe, hem vermeldende, dat zy, met twee van het Scheepsvolk, gelukkig de ſloep kreegen, die onbeſchadigd in 't water kwam, toen het ſchip aan ſtukken ſtiet; dat zy, kort daar op, gelukkig genoeg waren om Juffrouw *Melvil*, die eenige uuren, zonder teken van leeven te vertoonen, geweest ware, op te viſſchen: dat zy 's anderen daags vroeg een ſchip ontmoetten, 't welk na *Lisſabon* moest, welks Capitein hun innam, waar op zy na *Portugal* voeren, uit welk Ryk zy ſchielyk aan den Heer *Invoice* ſchreeven, ſcheep gingen na *Falmouth*, aan welke haven hy hun zeer beleefd opwagtte, en terſtond berigtte dat CAREL, over wiens verlies Juffrouw *Melvil* ontroostlyk geweest was, nog leefde.

Het geluk van dit geheele Gezin kon niet vergroot worden, dan door het Huwelyk, 't geen de Heer *Invoice* hadt voorgeſteld, en binnen weinig weeken werd voltrokken.

Juffrouw *Clara*, anders Juffrouw *Sprigbtly*, ging, toen haar Man eenigen tyd in *Newgate* gezeten had, weg met een *Iersch Officier*, en de ongelukkige *Sprigbtly* was, overtuigd van zyne bedreevene misdaad, het behoud zyns leevens verſchuldigd, aan de tuſſchenſpraak van eenen dien hy dus, by herhaalinge, hadt verongelykt.

Dit, Leezers, zyn de voornaamſte byzonderheden, voorkomende in het Leeven van *Carel Marchmont*, een Jongeling wiens misgreepen alle ontſtonden uit eene losſe plaiſierparty op Pinxteren. —— Men leere hier uit, hoe de kleinſte verwyderingen van het pad der Deugd gelegenheid geeven tot volkomene afdwaalingen, indien men niet by tyds luistert, naar de ſtem der Voorzigtigheid en der Godsvrugt.

BRIEF VAN DEN HEER POINSINET DE SIVRY, AAN DEN HEER LACOMBE, OVER DE WAARE OORZAAK DER UITBANNING VAN OVIDIUS.

Myn Heer!

OVIDIUS is een Dichter van zo erkende verdienſten, en de leezing zyner Werken verſchaft zulk een ſtreelend genoegen, dat men, door alle volgende tyden heen, zich bevlytigd heeft om de oorzaaken der ongenade, in welke hy by AUGUSTUS verviel, te ontdekken. Doch het ſchynt dat, in dit onderzoek, de kloekſte verſtanden afgeſproken hebben om van het weezenlyke af te wyken, en de oorzaak van de Ballingſchap diens grooten Mans verkeerd op te vatten.

Ik denk, ten deezen opzigte, eene ontdekking gedaan te hebben, wel-

welker gemeenmaking zommigen Liefhebberen niet ongevallig zal weezen. Het ſchynt my naamlyk toe, dat men in het onderzoek van dit geval, te veel verwaarloosd heeft agt te geeven op de post, welke OVIDIUS in het Burgerlyke bekleedde, en verkeerdlyk alleen het oog op hem gevestigd heeft als Dichter. Deeze Man, altoos beroemd van wegen de uitſteekenheid zyns vernufts, was ook van eene zeer hooge geboorte. Hy vertoont menigmaal aan AUGUSTUS, hoe hy, wat zyne Afkomst en de verbaazende Oudheid zyns Geſlachts betreft, in *Rome* voor geen der *Romeinſche Ridderen* behoefde te wyken, ten blyke hier van ſtrekken de volgende Regels.

Si quid id est, usque a proavis vetus ordinis hæres,
Non modo fortunæ munere factus eques

Si genus excutias, equites ab origine primâ
Usque per innumeros inveniemur avos.

In de hoedanigheid van een *Romeinſchen Ridder*, was hy tot veele zeer aanzienlyke ampten opgeklommen, en, met één woord, een der voornaamſte Overheden van *Rome* geweest; hy hadt het Regt zo in 't Burgerlyke als in het Lyfſtraflyke bediend. Hy verklaart zelve in zyne *Klaagliederen*, dat hy *Decemvir*, *Tienman*, te *Rome* geweest hebbe: hy merkt aan dat AUGUSTUS zelve hem meer dan eens gepreezen heeft, wegens zyne opregtheid in het volvoeren der opgelegde Amptsverrigtingen, dat het lot der beſchuldigden dikwyls van zyne uitſpraak hadt afgehangen, dat hy, in alle ſtukken het burgerlyk beſtuur betreffende, waar over hy vonnis ſtreek, eene zo nauwkeurige onzydigheid had in agt genoomen, dat de veroordeelde party zich gedrongen voelde de billykheid zyner bepaalingen te erkennen. Hy oogt, buiten twyffel, op die aanzienlyke Ampten, eertyds door hem in 's werelds hoofdſtad bekleed, als hy, in het derde Boek zyner *Klaagliederen*, eenen zyner Vrienden raadt, om den onbeampten Staat niet te verlaaten en groote eertyteis te ſchuwen; 'er by voegende, dat hy, deeze grondregels gevolgd hebbende, nog in zyn Vaderland zou weezen.

Uſibus edoctus ſi quicquam credis amico,
Vive tibi, & longè nomina magna fuge.

His ego ſi monitis monitus prius ipſe fuiſſem
In qua debebam forſitan urbe forem.

Ik heb deeze byzonderheden, myn Heer, aangeroerd, dewyl ze, myns oordeels, geenzins over 't hoofd behooren gezien te worden, en ons moeten brengen tot de rechte kennis van 't geval, 't welk zo veele Geleerden hebben poogen op te helderen. Ik herhaal het

reeds gezegde, dat men de oorzaak der Ongenade, waar in OVIDIUS viel, moet zoeken in het Overheids-ampt 't geen hy bekleedde. Onze naſpeuringen aan deezen kant wendende, zullen wy zien dat alle nevels verdwynen, en onze giſſingen zullen wel dra in zekerheid veranderd worden. —— Hoe kan men veronderſtellen, gelyk eenigen hebben voorgewend, dat OVIDIUS gebannen zou geweest zyn, om dat hy AUGUSTUS betrapt hadt in het pleegen van Bloedſchande? Deeze Dichter ſpreekt, in zyne *Klaagliederen* en *Pontiſche Gezangen*, zo dikwerf tot dien Vorst over 't voorval, wat ook 't zelve moge geweest zyn, 't geen gelegenheid gegeven had tot de ongenade, in welke hy vervallen was, dat het onmogelyk is zich te verbeelden, dat hy ſpreekt over eene perſoonlyke ſchenddaad van den Keizer. Dit zou een onfeilbaar middel geweest zyn, om het hart zyns Regters te verbitteren, of, om beter te zeggen, dit was niets anders dan het verzwaaren van zyn eerſten misſlag, en dien in eene weezenlyke belediging te veranderen. Uit deezen hoofde hebben ook oude Oordeelkundigen niet in twyffel gehangen, om deeze oorzaak *als ongerymd* en onbeſtaanbaar te verwerpen. Indien men, in tegendeel, veronderſtelt, dat OVIDIUS, een der *Tienmannen* te *Rome* zynde, de onvoorzigtigheid begaan hebbe om kennis te neemen van eenige ſchendige misdaad, gepleegd door den jongen MARCUS AGRIPPA, en dat, in gevolge van dit bekend geworden misdryf, AUGUSTUS beſlooten heeft dien Prins op een Eiland te verbannen, en hem vervallen te verklaaren van zyn regt op het Ryk en de Opvolging, als beſchuldigd en overtuigd van ſnoode ſchenddaaden, gelyk de Geſchiedenis uitwyst; zal men zich niet meer verwonderen, dat OVIDIUS zo dikwyls aan AUGUSTUS betuigt, alleen door onvoorzigtigheid gezondigd, en kennis genomen te hebben van een ſtuk, 't geen hy niet had behooren te weeten. Wy zullen hier by brengen, het geen de Dichter ten deezen opzigte ten ſtelligſte verklaart, en hier uit zal blyken hoe, onder dit nieuwe gezigt-punt, al 't geen voorheen duister en raadzelagtig ſcheen, klaar en ligt bevatlyk wordt. Het zou my niet zwaar vallen hier een groot aantal verzen op te haalen, doch my dunkt dat deeze twee voldoen kunnen.

Cur aliquid vidi? cur noxia lumina feci?
Cur imprudenti cognita cauſſa mihi eſt?

dat is:

Waar toe heb ik de oogen geopend? waarom heb ik zo ſchuldig gemaakt?
Waarom heb ik, onvoorzigtige als ik was, kennis genomen van zekere zaak?

Dat ik hier *Cauſſa* en geen *Culpa* lees, gelyk men doorgaans doet, is,

is, om dat de leezing *Causſa* zich voordoet in de oudſte uitgaven van OVIDIUS, en ook aangenomen en gevolgd wierd door den Opſteller eener Latynſche Leevensbeſchryving dien Dichters, gedrukt te *Geneve* in 't jaar 1609, door PIERRE DE LA ROVIERRE, voor de *Metamorphoſis*. Doch wil men, des niet tegenſtaande, de leezing *Culpa*, als de gemeenst aangenomene behouden, het is blykbaar dat dit woord desgelyks in eene geregtlyke betekenis kan worden opgevat, voor een misdaadig ſtuk, eene beſchuldiging, of aantyging.

In deezer voege wyst dit onderzoek uit, dat OVIDIUS haatlyk geworden was by AUGUSTUS, wegens het kennis neemen van zeker misdryf, in de hoedanigheid van een Overheids-perſoon. Het is, zeg ik, waarſchynlyk, dat OVIDIUS hem zekere groote misdaad ontdekte, welker bedryver hem onbekend was, en dat deeze geregtlyke aanduiding, gelegenheid gegeeven hebbende tot het ontdekken van den ſchuldigen, hy bevond dat deeze geen ander was dan de Prins MARCUS AGRIPPA, kleinzoon en bedoelden Troonopvolger van AUGUSTUS; en dat de Keizer, OVIDIUS deezen onwillig begaanen misſlag niet heeft kunnen vergeeven, hem aanziende als de oorzaak, (ſchoon waarlyk de onſchuldige) van de ſchande, zyn Huis aangedaan. Ik zal, ten beſluite, hier nog vier regels uit OVIDIUS byvoegen, in welke hy ons onderrigt, dat hy, in burgerlyke en lyfſtraflyke zaaken, Regter geweest hebbe; eene omſtandigheid zyns leevens, op welke men, tot hiertoe, niet genoeg agt ſloeg.

Nec male commiſſa est nobis fortuna reorum,
Usque decem decies inſpicienda viris:
Res quoque privatus ſtatui, ſine crimine judex;
Deque med faſſa est pars quoque victa fide.

Ik heb de eer van te zyn &c. ——— ———

PROGRAMMA

VAN DE MAETSCHAPPY DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEYDEN.

De Maetſchappy der Nederlandſche Letterkunde te Leyden, vaſtgeſteld hebbende, om jaerlijks, over een opgegeven Onderwerp, naer enen Prijs te laten ſchryven, en een gouden Penning, ter waerde van honderd en vijftig guldens, aen te bieden aen den Schryver, wiens Verhandeling de beſte, en aen het oogmerk voldoende, zal gekeurd worden, heeft, in hare jaerlijkſche Vergadering, gehouden den 12den van Hooimaend. 1774, beſloten, tot zulk een Onderwerp op te geven, tegen het jaer 1776, deze Taelkundige Vraeg:

In

In hoe verre kan men uit de overblijffels van het Mœsogothisch en Angelfaxisch, tot opheldering der oudheid van het Nederduitsch, aentoonen, dat de grond onzer Tale in de bovengemelde te vinden is?

Vermits de Maetſchappy, voor het onlangs uitgegeven Tweede Deel haarer Werken, de Wetten, volgens welke zy voornemens is naer eenen Prijs te laten ſchryven, onder 't oog van het algemeen gebragt heeft, oordeelt zy het genoeg te zijn, de geene, welken het gelusten zal naer denzelven te dingen, te wyzen naer de byzondere Artikelen dier Wetten, en hier by alleen te berichten, dat de Verhandelingen over dit Onderwerp, in de Nederduitſche of Latijnſche Tale, duidelijk geſchreven, met een Zinſpreuk geteekend, en in een verzegelden omſlag, moeten gezonden worden aen den tegenwoordigen Sekretaris der Maetſchappye, ADRIANUS VAN ASSENDELFT, of den Brieffchryver, PIETER VREEDE Junior, voor den eerſten van Slagtmaend 1775, met een bygevoegd gezegeld briefje, in 't welk de Naem, Waerdigheid en Woonplaets des Schryvers is uitgedrukt, en op 't welk de Zinſpreuk, met welke de Verhandeling geteekend is, geſchreven ſtaet, naer gewoonte, by andere Maetſchappyen gebruikelijk.

BERICHT

VAN HET TAEL- EN DICHTLIEVEND GENOOTSCHAP, TE LEYDEN.

Onder de Spreuk:

KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREEGEN.

De Beſtuurders van het Tael- en Dichtlievend Genootſchap, binnen deeze Stad, onder de Spreuk: KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREEGEN, gevestigd, hebben aen de Vergadering van het zelve Genootſchap bericht, zo als zij bij deezen in 't openbaer bekend maeken, dat, op de, in Wintermaend van den Jaere 1772, uitgeſchreevene ſtoffe *op het tweede Eeuwgetijde der Leydſe Hoogeſchoole*, geene voldoende Dichtſtukken waren ingekomen, 't geen zij evenwel van den bekenden ijver der Vaderlandſche Dichteren, overtuigd van het groot nut en voordeel, 't welk die Hoogeſchool, door het uitleveren van kundige Mannen in alle takken der Geleerdheid, ter bevordering van het algemeene welzijn had toegebragt, zo als ook van den roem, welken ons Vaderland in 't gemeen, en onze Stad in 't bijzonder, daerdoor, bij alle beſchaefde volken had behaeld, wel hadden verwacht: dat zij nu, volgens de vrijheid der Wetten van het Genootſchap, deeze ſtoffe voor het volgend Jaer weder zouden kunnen uitſchrijven; doch,

doch dat zij tevens begreepen hadden, dat het zelve, deeze gelegenheid verſtreeken zijnde, alsdan, zo niet geheel ongerijmd, ten minſte kwalijk te paſſe zoude komen; en dat zy dierhalven, door deeze redenen aengenoopt, hadden goedgevonden, den tijd tot het inleveren dier Prijsvaerzen te verlengen, tot den laetſten van Wintermaend deezes Jaers 1774. En verzoekt daerom het Genootſchap aen allen Dichteren, die naer de uitgeloofde Eerprijs als nog zouden willen dingen, dat zij hunne Vaerzen, op de gebruiklijke, en in 't Programma van Hooimaend laetſtleden opgegeevene, wijze, voor dien geſtelden tijd, aen hunnen *Secretaris* KAREL DE PECKER P. Z. gelieve te doen toekomen.

NABERIGT.

Den Heere E. zy kennelyk, dat zyn toegezonden Zomerſtukje, by ongeluk onder andere Papieren bedolven geraakt, nu eerſt in onze handen gekomen is. Met het kort aanſtaande Najaar ſchynt het ons nu niet wel ter ſnede te komen; waarom wy 't liever tot den naaſtkomenden Zomer zullen bewaaren.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in Augustus 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	30. 0½	30. 1	30. 2	62	68	62	N O	Z W	N	R. Helder.
2	— ẑ	— 3	— 2½	60	63	61	N	N t W	N t W	H. Wolk.
3	— 2	— 1½	— 1	60	69	63	Z W	Z W	Z W	—
4	— 1	— 0½	29.11	64	71	65	N	O	N O	— Wind.
5	29.10	29.10	—	60	67	61	N O	N O	N t W	Reg. H.
* 6	30. 0	30. 0	30. 0	64	71	66	Z W	Z W	Z W	Helder R.
7	29.11½	29.11½	—	66	70	63	—	—	—	— Wolk.
8	30. 0½	30. 0½	29.11½	63	74	68	N W	N O	N O	— —
9	29. 9½	29. 8½	— 8	68	77	68	N O	Z	Z W	Betr. D.
10	— 9	— 10½	— 10½	66	67	65	Z W	W	W	Buijig.
11	— 11	30. 0½	30. 1	63	65	62	W t N	W t N	W t N	—
12	30. 1½	— 1½	— 1½	62	66	63	N W	N W	N W	—
13	— 1	— 1	— 1	64	67	63	W t N	—	—	Betr. H.
14	— 0	29.11½	29.10	64	65	65	Z W	Z W	Z W	— Reg.
15	29. 8½	— 8	— 7½	62	68	65	Z	W	W	Reg. H.
16	— 8	—	— 8	64	66	62	Z W	Z W	Z W	Held. R.
17	— 7½	— 9	— 9	62	66	64	—	W	—	Betr. H.
18	— 9	— 10	30. 0	61	66	64	—	—	N W	Regen.
19	30. 1½	30. 2	— 1	63	70	66	N O	O	O	Helder.
20	— 2	—	— 1¾	64	72	67	O	—	—	—
21	—	— 1¾	— 1	64	72	67	—	—	—	—
22	— 0¾	— 0	— 0	64	74	67	—	—	—	—
23	— 0	—	— 0½	65	74	66	—	W	W	— Wolk.
24	— 0½	— 0½	— 0½	66	72	65	N	N t W	N t W	Betr. H.
25	29.11	29. 9½	29. 8¾	66	74	69	N t O	N O	Z	W. R. W.
26	— 7¼	— 7¼	— 7½	68	67	65	Z	Z	—	Buijig.
27	— 6½	— 7	— 8	61	67	63	—	W	W	R. Held.
28	— 8	—	— 4½	61	70	63	—	Z	Z O	Held. R.
29	— 6	— 8	— 9	60	64	62	Z W	W	W	Betr. —
30	— 10	—	— 7½	60	62	67	—	Z	Z	Held. —
31	— 9½	— 9	— 10½	65	66	67	—	W	W	Reg. W.

Hoogſte Barometer d. 30. 3
Laagſte Barometer d. 29. 4½ } middelb. d. 29. 9¾

Hoogſte Thermometer gr. 77.
Laagſte Thermometer gr. 60. } middelb. gr. 68½.

*VRANKRYK. *Marſeille*, den 6 deezer, 's Namiddags ten 2 Uuren, was de Hitte ongemeen, en de Thermometer van *Reaumur* ſtond op 30 en ½ gr. gelyk aan omtrent 100 graden naar den Thermometer van *Fahrenheit*, en bleef dus een half uur op die Hoogte ſtaan.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

PROEVE OVER HET GELUK.

(Uit het Engelsch van den Heer FERGUSON.*)*

ALle menſchen ſpreeken van Geluk; dit is een kragtig en betoverend woord; maar wie durft zich vleien alle de betekenisſen van 't zelve te doorgronden? Wy ſpreeken het klaagende uit, wanneer het voorwerp van ons verlangen onze uitgeſtelde hoop bezig houdt: het geeft onze voldoening te kennen, wanneer onze wenſchen vervuld zyn; het betekent, eindelyk het doel, 't welk wy wilden beſchieten: doch wy zoeken meer het Geluk te verkrygen dan te kennen; wy waardeeren de dingen naar derzelver nuttigheid, of invloed op ons welweezen, en de nette zin der woorden *Nuttigheid*, *Geluk*, blyft wild en onbepaald.

Indien het Geluk alleen bepaald was, aan 't bezit van 't geen men verlangt, dan zouden de meeste Menſchen reden vinden, om zich over hun lot te beklaagen: wy ſtreeven met onverduldige drift van het eene voorwerp na het andere: wanneer wy 'er by komen, laat het terſtond af ons bezig te houden, en eene nieuwe begeerte houdt onze Ziel bezig. Onze verbeelding vergroot de ver afgelegene voorwerpen, en zy verkleinen voor dezelve, naar gelange zy naderen.

Ledige Menſchen, door verdriet als verſlonden, hebben ons de treurigſte en naargeestigſte aanmerkingen, over de Menschlyke Natuur, opgeleverd. „ Weegt, zeggen zy, tegen elkander op, de Smerte en het Vermaak den Stervelingen toegeſchikt: gy zult bykans altoos bevinden, dat het eerſte het laatſte, en in aandoenlykheid, en in veelvuldigheid, en in duurzaamheid, te boven gaat. Overweegt het gedrag en de gevoelens der Menſchen, gy zult bevinden dat zy hunne jaaren doorbrengen, met een rustlooze drift en vermoeijenden arbeid; de Grysaart heeft een' wanſmaak in de verrigtingen van zyn vroegeren leeftyd, en de Jongeling in de ſpeelſche bedryven zyner kindsheid: wie van beiden zou het afgeleide perk zyns loopbaans, voor de tweede keer, willen afloopen? Het tegenwoordige, en het voorledene, is ons even zeer tot last; de tyd ſleept niets dan rampen mede."

Laaten wy, om, op deeze zwaargeestige aanmerkingen, te antwoorden, de oogen ſlaan op onze landeryen op onze ſteden. De zweetende Landman zingt agter den ploeg; de Handwerker en Kunſtenaar zit in zyn winkel en werkplaats, met een vergenoegd gelaat; vrolyke Geesten ſmaaken eene menigte van ſtreelende aandoeningen, welker oorſprong ons onbekend is: en de ligt geraakte onvergenoegde Mensch, die ons een tafereel maalt van de elenden des menschlyken geſlachts, vergeet, terwyl hy ſchryft, zyne kwellingen, en vindt eenig genoegen in het bewyzen, dat hy ongelukkig is.

De woorden *Vermaak* en *Smert* zyn misſchien dubbelzinnig: volgens de algemeene betekenis, worden ze alleen toegepast op de aandoeningen, door van buiten aankomende voorwerpen veroorzaakt: 't zy het *Vermaak* en de *Smert* ontſtaan uit de herdenking van het voorledene, uit het gevoel van het tegenwoordige, of het denkbeeld van het toekomende. Indien dit onze bepaaling is, dan zyn Smert en Vermaak de eenige bronnen niet van ons Geluk en Ongeluk; want wy kunnen over de maate van Geluk niet oordeelen, uit het getal der aandoeningen, waar van wy eene onderſcheidene geheugenis hebben: het zyn de vermaaken, die wy kunnen tellen, niet welke ons gelukkig maaken; maar het is eene aaneenſchakeling derzelven die de opmerking ontglipt. De Ziel, meer werkzaam dan lydelyk, vestigt altoos haare aandagt niet op den indruk, welke zy ontvangt, door van buiten aankomende voorwerpen, en de verdeeling haarer bekwaamheden leert ons alleen haare onderſcheide wyzen van handelen. Het verſtand, het geheugen, het vooruitzigt, de aandoening, de wil, zyn zo veele bewoordingen, die de werkzaamheden van onze Ziel te kennen geeven. De Mensch, ontheeven van ſmerten, en verſtooken van aandoeningen, die wy genietingen noemen, kan agter, gelukkig of ongelukkig weezen. *Vermaak* en *Smerte* neemen, derhalven, ſlegts een zeer klein gedeelte in van den tyd onzes beſtaans, de werkzaamheid vult het overige vak op. Uitvinden, te werk ſtellen, doorzetten, verwagten, opmerken, en zich ergens toe verbinden, is het doorgaande beloop onzes leevens. Wanneer wy de gelegenheid miſſen, om onze werkzaamheid bezig te houden, ontbreekt ons geen Vermaak, het hapert ons aan bezigheid: en de klagten van een Mensch, die lydt, leveren een min zeker bewys op van ongeluk, dan de kwynende en luſtlooze houding eens ledigen.

Zelden tellen wy onder het getal der goederen, welke tot ons Geluk ſtrekken, de taak die ons te verrigten ſtaat: wy vestigen altoos het oog op den tyd des genots, welke een

einde zal maaken aan onzen arbeid, en de weezenlyke bron onzer voldoening ontglipt ons. De bezige Man verwagt zyn Geluk, uit het wel ſlaagen zyner onderneeminge, en waarom is hy in dien tusſchentyd niet ongelukkig?

Het is, zal hy zeggen, om dat hy hoopt te verkrygen, 't geen hy verlangt; maar onderſchraagt de hoop alleen onze Ziel in de verwagting eener onzekere uitkomst? En kan de volkomene verzekering van zyn oogmerk te zullen bereiken, de beweegenisſen, door de onzekerheid verwekt, ophaalen?

Gy beklaagt een' Jaager over de moeilykheden van de Jagt, en een' Speelder wegens de ſtrydige aandoeningen, die, van oogenblik tot oogenblik, zyne Ziel vervullen: geef aan den eenen het Wild dat hy jaagt, en den anderen het Geld, 't geen hy kan winnen: beiden zullen zy waarſchynlyk uwe geſchenken van de hand wyzen; de een zyn kans in 't ſpel waagen, en de ander het Wild nazetten: de Speelder wil de ſlingeringen der onzekerheid uitſtaan; de Jaager wil in de bosſchen omzwerven, het geblaf der honden hooren, en alle moeilykheden van de Jagt braveeren. Ontneem deeze Lieden hunne bezigheden, voldoe hunne verlangens: het beſtaan wordt hun een laſt, en het herdenken aan het voorledene vermeerdert hunne moeilykheden. Indien wy eenig ontwerp beraamen, indien wy het volvoeren; het is altoos het denkbeeld 't geen ons bezig houdt, onze Ziel heeft 'er het genot van: de nuttigheid van het oogmerk, 't welk wy zoeken te bereiken, bepaalt de maat van onze aandagt op de middelen niet: bezigheden en uitſpanningen vermaaken ons even zeer, wy verlangen na geen rust, dan om onze uitgeputte kragten te herſtellen. Uitſpanning is bykans niets anders, dan eene verandering van bezigheid. Tegenſpoed brengt ons zomwylen in eenen aangenaamen toeſtand, en klagten kunnen, in eenige gevallen, betuigingen van vermaak weezen. De Schilders en Dichters weeten zich van dit beginzel te bedienen: zy bedroeven ons, om ons te behaagen, en de werken, op welker gezigt of gehoor onze traanen vlieten, worden altoos gunſtig ontvangen.

Indien dit onze Natuur is, dan hebben wy den prikkel, die ons tot werken aanzet, 't zy wy door de ſtreelende hand des Vermaaks daar toe geleid, of door de harde hand der vreeze voor Smerte derwaards geſleept worden, voor 't grootſte goed te houden. De werkzaamheid is van veel meer aanbelangs voor den Mensch, dan het goed zelfs 't geen hy zoekt te verkrygen; en de Werkloosheid is een veel grooter kwaad, dan de Smerte die iemand met veel arbeids ontwykt.

De zintuiglyke Vermaaken zyn kortſtondig: de ſmaak in den

wellust is eene krankheid der Ziele, welke de herinneringen ſchielyk zouden geneezen, indien de hoop ze niet onophoudelyk vermeerderde. De Jagt eindigt minder zeker met den dood van het Wild, dan de vermaaken eens Wellustigen door de buitenſpoorigheden zyner onmaatigheid. De voorwerpen, die de zinnen ſtreelen, maaken een weezenlyk deel uit van het Stelzel des Menschlyken Leevens; zy dienen tot een band der Maatſchappye; zy onderſteunen ons in onzen arbeid; zy verbinden ons om het oogmerk der Natuure te voldoen, ons zelven in ſtand te houden, en het Menschlyk Geſlacht voort te zetten; maar het geluk te grondvesten op zintuiglyke vermaaken, is eene dwaaling in de beſchouwing, en eene nog veel grooter dwaaling in de daadlyke volvoering. Slaa het oog op den grooten Heer in een Seraïl, voor hem is de lugt vervuld met de lieflykſte geuren; voor hem is het aardryk omgewroet, tot het vinden van Edel-geſteenten; voor hem zyn de ſchatten des ryks uit de beevende handen zyner Onderdaanen gerukt; voor hem heeft men de aanvalligſte Schoonheden uit alle oorden opgezogt; maar zo veele ſtreelende voorwerpen treffen eenen onaandoenlyken Heer aan: hy is misſchien ongelukkiger dan de ſlaafſche Onderzaaten, die aan hem hunne middelen ſchenken, en voor hem arbeiden.

Een werkzaame Ziel weert gemaklyk den ſmaak des Wellusts af. De Onderzoeklust die haar opwekt, de driften die dezelve in beweeging houden, de verkeering welke haar voedzel geeft, doen haar welhaast de Tafelvermaaken vergeeten, zelfs in 't midden van een pragtig onthaal. Een Kind laat ze ſtaan om te ſpeelen, en een Man om zyne zaaken voort te zetten.

Wanneer wy eene optelling doen van alle zaaken, die onze natuure voegen, dekzel, voedzel, kleeding *enz.* denken wy de waare grondſlagen gevonden te hebben; op welke ons Geluk rust; doch is het noodig in een zedekundig onderzoek te treeden, om overtuigd te worden, dat het Geluk niet verbonden is aan 't bezit van middelen? Dit ondertuſſchen verſchaft ons het noodig onderhoud en het overtollige, 't welk de Zinnen ſtreelt: de gelegenheden, die moed, beleid, en Zelfsbeſtuur vereiſchen, ſtellen ons aan gevaaren bloot, en worden onder de Ongelukken gerekend. Egter vinden bekwaame, braave en kloeke Mannen behaagen in deeze moeilykheden, en 't is dan eerst dat zy zich zelven genieten, en iets aangenaams ſmaaken, in het te werk ſtellen hunner bekwaamheden. — Hoe veele Menſchen verkiezen, om de ledigheid te ontvlieden, de vermoeienisſen en ſchriklykheden des Oorlogs! De Zeeman

ſtelt

ſtelt zich bloot aan behoefte en gevaaren; de Staatkundige ſteekt zich in partyſchappen, en werkt met drift voor de belangen van vreemde Volken; nogthans geeft de Krygsheld, de Zeeman, of de Staatkundige de voorkeuze niet aan Smerte boven Vermaak; maar zy worden, huns ondanks, door eene innerlyke onrustigheid vervoerd, die hun beweegt om geduurige poogingen te doen, tot het te werk ſtellen hunner bekwaamheden. Zy zegenvieren over de hinderpaalen die hun ontmoeten, zy kwynen in den ſchoot der ruste. Men bragt SPINOLA tyding, dat FRANÇOIS VERE geſtorven was, om dat hy niets te doen hadt. *Dit is genoeg*, ſprak hy, *om een Veldbeer te doen ſterven.* Hadt die Jongeling, van welken TACITUS gewaagt, die vermaak ſchiep in gevaaren, zonder belooning te hoopen, den ſmaak voor den Wellust behouden? Welke vermaaken belooven zich de Jaagers, de Krygslieden; wanneer het geraas der Jagthoorens of der Krygstrompetten; het gebas der honden of het Oorlogsgeſchrei in hunne Zielen, de zugt tot de Jagt, of de begeerte tot den Oorlog, wakker maakt? De minst aangelegene gevallen des leevens verſchaffen ons moeilykheden en gevaaren; de Mensch, hoe voortreffelyk een Schepzel hy moge weezen, is niet alleen tot genot geſchaapen; hy moet, even als de Dieren, zyne vermogens te werk ſtellen; hy kwynt in den ſchoot des gemaks en des overvloeds; hy betoont zich een rustig Overwinnaar, te midden van de ongerustheden en woelingen deezes leevens.

Op deeze wyze wordt de inwendige rustloosheid, welke ons tot werken aanzet, onderſchraagd door de verſcheidenheid onzer gaven, en de waardigſte hoedanigheden van den Mensch; de grootmoedigheid, de dapperheid en de Wysheid, hebben eene zigtbaare overeenkomst met de zwaarigheden, welke hy moet beſtryden. De vermaaken der Zinnen worden laf en ſmaakloos, wanneer de Geest zich onledig houdt met voorwerpen van eene andere natuure. Desgelyks weeten wy, dat geweldige aandoeningen der Ziele het gevoel der Smerte verdooven. In de ongeſtuime hevigheid eens gevegts, voelt een gewonden zyne bekomene Wonden niet; zy worden eerst bemerkt, wanneer de kalmte op de ontroering der driften volgt. Zo zal een Mensch, wiens geest ingenomen is met eenig ſterkwerkend denkbeeld, 't zy Godsdienſtig, 't zy Menschlievend, 't zy Geestdryvend, met ſtandvastigheid en onbezweeken moed, de aangedaane pynigingen, hoe zeer door de wreedheid aangezet, uitharden. In zulke geſteltenisſen kan de pyniging zelve eenigermaate ten bron van genoegen ſtrekken. De vrolykheid van den Krygsman in het Veld,

en zyn onafgemat geduld; de gevaarlyke vermaaken des Jagers; de veragting die wilde Volken betoonen, voor 't lyden van honger en knellende folteringen; de zonderlinge boetedoeningen der Priesteren in 't Oosten, en de aanhoudende doodingen van het vleesch der Bygeloovigen in alle Eeuwen, ſtrekken tot genoegzaame blyken, hoe ontelbaare misſlagen wy begaan in het berekenen van de elenden der Menſchen.

Dat wy, derhalven, aflaaten langer het Geluk of Ongeluk af te meeten naar gelange van de ſchynbaare Vermaaken en Ongenoegten. Houden zommigen dit voor eene louter wysgeerige uitpluizing, het is eene uitpluizing, aan de *Regulusſen* en *Cincinnatusſen* bekend, lang voor de Wysbegeerte beoefend werd; het is eene uitpluizing bekend by de Kinderen in hunne ſpelen; bekend aan de Wilden, wanneer zy uit de donkere bosſchen, door hen bewoond, een veragtlyk oog ſlaan op de Plantagien en Steden der beſchaafde Volken, wier voorbeeld zy weigeren te volgen.

Men moet, ondertusſchen, erkennen, dat wy, niet tegenſtaande al de werkzaamheid van onze Ziel, met de Dieren eene zeer groote overeenkomst hebben; de Geest verzwakt, wanneer het Lichaam zyne kragten verliest, en de Ziel vertrekt, wanneer het bloed met loopen ophoudt. De Mensch, met de zorge van Zelfbehoudenis belast, wordt door het gevoel van Vermaak en Smert onderweezen: en bewaard door een aangebooren affchrik van den dood. De Natuur heeft de zorge voor ons leeven niet alleen toevertrouwd aan het waakzaam toevoorzigt van onze Ziel, noch overgelaaten aan de grilligheden onzer opvattingen.

Uit het onderſcheid tusſchen Ziel en Lichaam, vloeien zeer veele alleraangelegenſte gevolgen voort; doch het onderwerp 't welk ik thans behandel, is onafhanglyk van alle ſtelzels, 't zy de Mensch beſtaa uit één en dezelfde Natuur, of uit de byeenvoeging van twee verſchillende Natuuren; de ſtukken, welke zy vermelden, behouden dezelfde maate van waarheid. Zyn wy in 't oog van eenen *Materialist* een werktuig: dit denkbeeld maakt geene verandering in het geval, waar in wy tegenwoordig den Mensch beſchouwen; hy blyft altoos een weezen, 't welk verſcheide verrigtingen volvoert, door eene menigte van zigtbaare zintuigen; zyn leden buigen zich voor onze oogen, zyne ſpieren worden geſpannen en ontſpannen; zyn hart ſlaat, en zyn bloed loopt om in alle de deelen zyns lichaams. Maar dit zelfde Weezen volvoert ook werkzaamheden van eenen anderen aart, die aan geen lichaamlyk zintuig kunnen worden toegeſchreeven; hy neemt waar, hy voorziet,

hy

hy verlangt, hy vermydt, hy keurt goed en veragt, hy geniet vermaaken, hy ſtaat ſmerten uit. Deeze twee wyzen van handelen, in veele opzigten zo onderſcheiden, ſtemmen egter altoos overéén. Als het bloed traaglyk omloopt, is ons begrip loom, en onze verbeeldingskragt kwynende. Een Geneesheer behoort niet min te letten op de denkbeelden zyner Zieken, dan op hunne leevenswyze, niet min op de beweeging hunner driften, dan op het ſlaan van de pols.

In weerwil onzer voorzorgen, en van onze ſchranderheid, in weerwil van die aandrift, welke voor onze behoudenis waakt, deelen wy in het lot der andere Dieren. Ons leeven eindigt met den dood. Duizenden van Menſchen verlaaten dit tooneel der Wereld, eer zy de volkomenheid hunner ſoort bereikt hebben. De Natuur laat aan elk de keuze der middelen, om den loop zyner Jaaren te verlangen, over. De Mensch kan de beweegingen van zyn moed opvolgen, of bezwyken voor de verſchrikkingen, die hem vernederen, en dit leeven, 't welk hy, het kost wat het wil, zoekt te bewaaren, met duizend bitterheden vervullen.

Maar de Mensch die geen ſlaaf is van vernederende zwakheden, of zyn' hals kromt onder het juk der vreeze, vormt zich ontwerpen zonder die evenredig te maaken met de kortheid zyner dagen: de Geest, weggerukt door diepe gedagten of hevige begeerten, kan niet afgetrokken worden door het denkbeeld van Vermaak en Smert, 't welk andere voorwerpen hem inboezemen. In 't uur des doods zelve, ſchynt zyne Ziel nog poogingen te doen, om het voorgeſtelde oogmerk te bereiken; zy verlaat het Lichaam in volle kragt, en de bewaarde vermogens werken op nieuw in de verzwakte Spieren. Muley Molluck, by 't leveren van een ſlag, in welke hy ſtierf, ziek zynde, liet zich onder de vegtende Krygslieden draagen, en de laatſte beweeging, die hy maakte, beſtondt in zyn vinger op zyn mond te leggen, om aan te wyzen, dat zy zyn dood moesten geheim houden; eene voorzorg in de daad hoogst noodzaaklyk, om de nederlaage zyns Legers voor te komen. Ik weet niet of onze bedenkingen gezags genoeg over onze Zielen hebben, om haar die edele beſtendigheid te doen verkrygen, welke ons door alle de hindernisſen, waar mede de weg des leevens bezet is, heen voert; doch wat wy hier van ook mogen denken, wy blyven ſteeds overtuigd, dat moedigheid van aart weezenlyk tot Geluk behoort. By de *Grieken* en *Romeinen* was het veragten der vermaaken, het geduldig verdraagen van tegenſpoeden, en onverſchilligheden omtrent het leeven, het voorwerp der opvoeding, en deeze hoe-

danigheden eischte men in een braaf Burger. Men hieldt hem voor, dat een manlyke en kloeke geest altoos gelegenheden, zyns waardig, aantrof, en dat de eerſte ſchreede tot dapperheid was, de zwakheid af te leggen, die ons wederhoudt van ſtryden, en zich op te offeren; de Menſchen zoeken in 't algemeen de gelegenheden, om hunn' moed te betoonen; en zy leveren dikmaals, aan zwakke Zielen, een verſchrikkend tooneel op. De Wilde gewent zich aan het verduuren van onheilen, om zynen Vyand te braveeren. SCEVOLE hieldt zyn hand in 't brandend vuur, om de Ziel van PORSENNA met ſchrik te vervullen. De Muſulman geeft zich diep knellende ſlagen, en doet het bloed voor de voeten zyner Meestreſſe ſtroomen, om te doen zien dat hy haarer waardig is.

Geheele Volken geeven zich vrywillig over aan vreeslyke moeilykheden, en vinden een wreed vermaak in ſmerte. Anderen beſchouwen ze met ſchrik, tellen ze onder de grootſte kwaalen, en vermeerderen hun lyden door de verſchriklykheden van eene kinderagtig beſchroomde inbeelding. — Ik ben niet verpligt hier alle de grilligheden van 's Menſchen geest te verklaaren, en rede van die verſchynzels te geeven: ik behandel een algemeen ſtuk, 't welk de natuur van den Mensch raakt, en wy moeten zeker niet over de zwakheid of ſterkte daar van oordeelen, uit de gebruiken of denkbeelden van zekere byzondere Volken, of derzelver geſteltenis op zekere tyden.

Slaan wy het oog op de verſcheidenheid van Leevensſtaaten, op de verſchillendheden der Gebruiken, der Opvoeding en der Middelen: wy zullen terſtond ontdekken, dat het onderſcheid der omſtandigheden de maate des Geluks niet opgeeft; de Menſchen, 't is waar, bewandelen ſtrydige wegen; zy werken of genieten; zy zyn bezig of zy rusten; zy jaagen verſcheide voorwerpen na; zy ſcheppen genoegen in verſchillende ſtaaten, en ondertusſchen hangen alle hunne daaden af van twee Roerzels, Afkeer of Begeerte. Deeze Roerzels behooren het hoofdvoorwerp onzer waarneemingen te weezen. Dus worden de Menſchen ſteeds weggerukt door Driften, die naar elkander gelyken; maar wy kunnen het juiste punt niet bepaalen, waar op zy den Sterveling gelukkig of ongelukkig maaken; noch net vaſtſtellen, welke omſtandigheid zyne Driften in beweeging zal helpen; de moed, de edelaartigheid, de vrees, en de nyd, behooren tot geen leefſtaat in 't byzonder; en in alle Leevensſtaaten zal een Mensch gelegenheid vinden, om zyne Bekwaamheden te werk te ſtellen, en zyne Deugden te vertoonen.

Wat

Wat zal 'er dan worden van die verborgene uitdrukking, van het woord *Geluk*, 't welk op zo verſchillende geſteldheden kan worden toegepast? Hoe zyn dezelfde omſtandigheden, voor onderſcheidene Volken, een bron van Vermaak en Smerte geweest? Zullen wy het *Geluk* ſtellen in de opvolging van de zinnelyke genoegten? Maar de geduurige herhaaling dier Vermaaken brengt wanſmaak of zatheid te wege; en, indien wy ze afzonderen van de zorgen, die 'er voorgaan of de bykomende denkbeelden der Maatſchappye, welke zich onophoudelyk daar onder mengen, vullen ze ſlegts zeer kleine vakken van onzen geheelen leevensloop; zy zyn gelyk aan een vuurige lugtverheeveling, die zich in 't midden van een donkeren nagt vertoont, en, naa haar verſchynen, denzelven nog donkerder doet ſchynen. Zullen wy het Geluk vinden in die ingebeelde gerustheid, in die harſenſchimmige afgeſcheidenheid van het gewoel, welker wykend verſchiet zo dikwyls het voorwerp is van ons verlangen? Doch de Werkloosheid veroorzaakt kwyning of verdriet, eene aandoening veel onaangenaamer dan weezenlyke ſmerten. Het Geluk, wy zien zulks, het Geluk ontſtaat onmiddelyk uit den arbeid, welken wy aanwenden om 't zelve te verkrygen; het is meer verknogt aan onze werkzaamheden, dan aan het oogmerk zelve, 't welk ons aanzet om deeze aan te vangen.

Dit is ook de weezenlyke oorzaak van de bekooringen der nieuwigheid; een onbekende ſtaat vermeerdert de werkzaamheid van onzen Geest, en ſcherpt onze aandagt op.

(*Het Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

WAARNEEMING OVER 'T UITHAALEN VAN VERSCHEIDE STERNEN UIT DE BLAAS VAN EEN KIND. Door M. CHEMERY, *Heelmeester &c.*

(*Journal de Medecine*, Tome LXI.)

IN de Maand Mey 1770 wierd ik geroepen by een' Kind, van negen jaaren, 't welk, ſedert byna vyf jaaren, aanhoudende pynen gevoelde in den omtrek van de Blaas: dezelve waaren van tyd tot tyd verzeld, met eene opſtopping van 't Water; welke langer of korter duurde. Ik vond 't Kind, by myn aankomst, in een droevige omſtandigheid, zynde ver-

zwakt door eene uitteerende Koorts; en hebbende in vier en twintig uuren geen druppel Waters geloosd. —— De Ouders van 't Kind onderrichtten my, dat ze met verſcheide Heeren geraadpleegd hadden, die veele geneesmiddelen voorſchreeven, welke aan de verwachting niet beantwoordden. Ik onderzochte 't Kind, en twyfelde toen niet meer of de toevallen werden veroorzaakt, door een Steen in de Blaas; maar om my volkomen te overtuigen, ſondeerde ik het aanſtonds, en vond een zo grooten Steen, ſluitende zo volkomen den hals van de Blaas, dat 't my niet mogelyk was den Steen te verſchuiven, en 't Inſtrument in de Blaas te brengen, —— De Zieke was byna buiten hoop van herſtel; dog overtuigd zynde, dat 't beter is zich te bedienen van een onzeker middel, dan een ongelukkigen aan een zekere dood over te geeven, ſchrikte my zyn wanhoopige ſtaat niet af. Alle zwaarigheden niet kunnende opweegen, tegen 't genoegen van den Lyder te helpen, en met gevaar zelfs van 't verlies van myne achting, welke het ongelukkig uitvallen zoude veroorzaakt hebben, bepaalde ik my tot eene Operatie, welke ik aanſtonds zonder eenige voorbereiding, die de tyd niet toeliet, in 't werk ſtelde. —— Ik bragt den voorſten Vinger van de linker hand in de *anus*, om den Steen vast te houden in de plaats, welke ze bevatte: ik deed eene inſnyding in 't *perinæum*, en in dit geval diende de Steen, dien ik zocht, my tot een geleide; maar ik had nauwlyks de bekleedzelen doorgeſneeden, of ik zag een aanmerkelyke hoeveelheid etter voor den dag komen. Ik was zeer verbaasd over dit toeval; 't welk ik zekerlyk niet verwachtte. Wanneer deeze ſtoffe ontlast was, bragt ik myn vinger in de wonde, en ik voelde den Steen, dien ik van te vooren ontdekt had. De prikkeling, die dezelve, door zyn gewicht en oneffenheid, aan de vliezen van den hals van de Blaas veroorzaakt had, 't celachtig vlies, 't welk in den omtrek van dit deel geleegen is, meede aandoende, hadde een ontſteeking, en daar op volgende verzameling van etter, veroorzaakt. 't Celachtig weefzel was ten deele vernietigd, en de Steen was met een van zyn uiteinden vast geraakt, in de engte van 't *os iſchium*; ik had moeite genoeg om denzelven met een Tang 'er uit te haalen. Deeze Steen woog, ten naasten by, twee oncen. De Blaas ſcheen my zeer aangedaan te zyn, en om de aanhoudende pyn, deed ik 't Kind, aanſtonds na de Operatie, aderlaaten. Ik liet verzachtende ſtoovingen op den buik leggen, en verbond de wond, volgens de regels van de Kunst; dewyl 't vernietigde cellu-

leu-

leuſe vlies een holte nagelaaten had, welke men moest zoeken aan te vullen, met den aanwas van nieuw vleesch. In agt a tien dagen, na de Operatie, verdweenen de Koorts en de pyn geheel; wanneer ik ook van de Blaas afgeſcheiden vond, een gedeelte van 't vliezig bekleedzel, 't welk ik in de wond ontdekte. Ik liet 't vervolgens aan de Natuur over, houdende alleenlyk, door een band te leggen boven de knien, de beenen geſlooten. 't Kind werd van dag tot dag beter, en kreeg zyn voorige gezondheid weder; 't water nam ook weder zyn gewoonen loop, zo dat in drie weeken, na de Operatie, 't Kind geheel weder genezen was. —— 't Is zeker, dat geen uitwendig teken eenige verzameling van etter in 't *perinæum*, aanwees, de huid was natuurlyk; dog ik twyfele niet of de Steen, indien dezelve niet oneffen was geweest in zyn vast geklemde gedeelte, zoude zich zelven een doorgang naar buiten gemaakt hebben, vóór dat de Ouders myn hulp gevraagd hadden. —— Omtrent een Jaar naar deeze Operatie, werd ik wederom op nieuw geroepen, om dit Kind te zien, 't welk ik zeer vermagerd vond. 't Zelve had een kleine uitteerende Koorts, gevoelde nog zeer ſterke en geduurige pynen in den omtrek van de Blaas, en loosde geen water als drupswyze. Ik twyfelde niet, of dit ongemak wierd door een nieuwen Steen veroorzaakt: ik wilde hem ſondeeren om my 'er van te verzekeren; dog hy weigerde dit ſtandvastig, en zyne Ouders wilden van gelyken hier aan hunne toeſtemming niet geeven. Ik kon dan niet meer doen, dan hem een Drank, naar zyn ſtaat geſchikt, voor te ſchryven, en eenige ligte ontlastende middelen; om in de tuſſchentyden, wanneer de verligte pyn hem eenige rust verleende, te gebruiken. —— Ten einde van zes weeken, werd ik wederom verzocht, dit Kind te komen zien: zyn ſtaat was nu zeer veranderd; ik vond hem ongelooflyk vermagerd, en verteerd door een heete Koorts, welke hem geen rust liet. De wonde van 't *perinæum*, waar uit ik den eerſten Steen gehaald had, opende zich weder, en verleende een doorgang aan 't water, 't welk niet meer zyn weg nam door de *uretbra*. Ik ontdekte in deeze wond een kleinen Steen, ter groötte van een boon, welke 'er in vast geraakt was, en die, niet tegenſtaande alle omzichtigheid, die ik aanwendde om ze 'er uit te haalen, zo bros bevonden werdt, dat hy aan ſtukken brak, en ik was niet in ſtaat denzelven te krygen dan in drie ſtukken. Wanneer deeze Steen 'er uitgehaald was, bragt ik myn vinger in de Blaas, en ik wierd verbaasd wegens de menigte kleine Steenen,

nen, die ik aldaar ontdekte. Ik vergrootte de wonde, door behulp van een *bistouri*, met de bekleedzelen door te ſnyden, en ik maakte eenvoudig, om 't inwendige te verwyderen, gebruik van den voorſten Vinger, 't welk zich zeer gemakkelyk liet van een ſcheiden: ik haalde 'er nog drie geheele Steenen uit, de eene ter grootte van een boon, en de twee overige als een erwt, en verſcheide ſtukken van Steenen, die gebroken waren; zo dat 't geheel, by malkander genomen, anderhalf lood haalen konde. Ik liet, als in 't voorige geval, verzachtende ſtoovingen op den buik leggen, en afveegende inſpuitingen in de wond doen, welke ik geheel aan de Natuur overliet. De Zieke ontlastte veel zand door de wond, met 't water, 't welk zyn gewoonen loop niet weder aannam, vóór twée maanden na deeze tweede Operatie. Op dien tyd, was 't Kind volkomen geneezen; en ik heb na dien tyd dikwils gelegenheid gehad van 't zelve te zien, en het altyd wel, ſterk en gezond gevonden; hebbende geen toeval van een nieuwen Steen.

NATUURLYKE HISTORIE DER BUITENLANDSCHE VOGELEN, DIE TOT DE DUIVEN BEHOOREN.

(Volgens BUFFON.)

WEinig ſoorten van Vogelen zyn zo algemeen over den Aardkloot verſpreid als die der *Duiven*: dewyl zy ſterk van vleugels en tot eene langduurige vlugt in ſtaat zyn, kunnen zy gemaklyk verre tochten doen; dus vindt men de meeste Wilde en Tamme ſoorten, onder alle lugtſtreeken. Van *Egypte* af tot in *Noorweegen* houdt men Hokduiven, en ſchoon zy beter voort willen in warme Landen, ſlaagt het egter redelyk onder kouder Lugtſtreeken; het hangt grooten deels af van de zorge aan het oppaſſen beſteed, en het ſtrekt ten uitmaakender bewyze dat de *Duiven*, over 't algemeen, noch hette noch koude ſchroomen, dat de *Wilde Duif* bykans overal in alle de Landen van de Oude en Nieuwe Wereld gevonden wordt.

De Vogels, door de Inwoonders der *Franſche Eilanden* in *America*, *Ramiers*, *Ringduiven* geheeten, zyn eigenlyk geſprooken, de *Wilde Duiven* van *Europa*; de Trekvogels, die zich noit lang op een en dezelfde plaats houden, volgen, ge-

gelyk DU TERTRE aanmerkt, de graanen, die, niet ten zelfden tyde, op alle plaatzen der Eilanden, ryp zyn; zy maaken twee of drie maal 's jaars haare nesten op de hoogſte boomen: het is nauwlyks te gelooven hoe groot een aantal de Jaagers dooden. Als zy goede graanen eeten, zyn ze vet en zo lekker van ſmaak als onze *Europiſche Duiven*; maar die op bittere vrugten aazen, by voorbeeld, de vrugten van den boom *Acomes* geheeten, zyn zo bitter als roet. — Volgens het getuigenis van BOSMAN, vindt men *Duiven* op de Kust van *Guinee*, even als onze *Wilde Duiven*, en zeer goed van ſmaak. — PYRARD vermeldt ons in zyne Reize, dat op de *Maldiviſche Eilanden* veele *Duiven* zyn.

Het zal niet ongevallig weezen, eenige der voornaamſte en uitmuntendſte, met een kort woord, te doen kennen.

De *Bruine Duif van Nieuw Spanje*, door FERNANDEZ, met den *Mexicaanſchen Naam* van *Cekoilotl* beſtempeld, die over 't geheele Lichaam bruin is, uitgenomen de Borst, en de tippen der Vleugelen, welke wit zyn, dunkt ons eene verſcheidenheid te weezen van de *Wilde Duif*: deeze *Mexicaanſche Duif* heeft de Oogkringen helder rood, de Regenboog zwart, en roode Pooten. — De *Duif* door den zelfden Schryver aangeduid met den naam *Hoilotl*, die bruin is met zwarte vlekken, moet waarſchynlyk voor eene verſcheidenheid van de evengemelde gehouden worden, van den ouderdom of de ſexe afhangende. — En eene andere van dezelfde Landſtreeke *Kacaboilotl* geheeten, blauw op alle de bovenſte deelen, en rood aan de borst en buik, is misſchien nog eene andere verſcheidenheid van onze *Wilde Duif*: en zy ſchynen my toe alle tot dezelfde ſoort als onze *Europiſche Duif* te behooren.

De *Duif*, door BRISSON onderſcheiden met den naam van de *Violetkleurige Duif van Martinique*, komt ons voor ſlegts eene geringe verſcheidenheid te weezen van onze *Gemeene Duif*. De Vogel, door denzelfden Schryver enkel de *Duif van Martinique* geheeten, en die beſchreeven wordt onder den naam van de *Duif* van *Cayenne*, maaken noch de eene noch de andere ſoorten uit van de onze onderſcheiden: 'er doet zich zelfs groote waarſchynlykheid op, dat de laatstgemelde het Wyfje is van de eerstgenoemde, en den oorſprong ontleenen van onze *Wilde Duiven*. Zy worden zeer oneigenlyk op *Martinique*, waar geene rechte *Patryzen* zyn, *Patryzen* genaamd: het zyn *Duiven* die geene gemeenſchap altoos met de *Patryzen* hebben, uitgenomen de kleur der Pluimadie, en

niet

niet genoeg van onze *Duiven* verſchillen om 'er eenen anderen naam aan te geeven: en vermids de een tot ons gekomen is van *Cayenne* en de andere van *Martinique*, mogen wy daar uit afneemen, dat deeze ſoort verſpreid is in alle de heete Lugtſtreeken van de Nieuwe Wereld.

EDWARDS gewaagt van eene *Duif*, onder de benaaming van de *Oostindiſche Duif*, van dezelfde grootte als onze *Wilde Duif*: en dewyl zy daar van alleen in kleur verſchilt, mogen wy dezelve aanmerken als eene verſcheidenheid, veroorzaakt door den invloed der Lugtſtreeke. Het is opmerkenswaardig, dat de Oogen van deeze *Duif* omringd zyn door een ſchoon blaauwen plek, geheel vederloos, en dat zy dikwyls en zeer ſchielyk, even als de *Kwikſtaarten*, den Staart op en neer beweegt, zonder dien gelyk de *Pauwduif* uit te ſpreiden.

CATESBY ſpreekt van eene *Americaanſche Duif*, onder den naam van de *Trek-duif*, door BRISSON de *Americaanſche Duif* geheeten, deeze is alleen van onze *Weggevloogene* en *Wilde Duiven* onderſcheiden, door haare kleur en door de Staartpennen, welke veel langer zyn, en haar tot de *Tortelduiven* ſchynen te brengen: doch deeze verſchillendheden dunken ons niet genoegzaam om 'er eene ſoort van onze *Duiven* onderſcheiden van te maaken.

Het zelfde mogen wy aanmerken omtrent eene *Duif* door RAY aangeweezen, en van de *Engelſchen* de *Pappegay-duif* geheeten, wy geeven 'er den naam aan van de *Groene Duif der Philippynſche Eilanden*: zy heeft dezelfde grootte als onze *Wilde Duif* en verſchilt 'er alleen van door de ſterkte van kleuren, iets 't geen aan de heetere Lugt mag worden toegeſchreeven, en ons geenzins regt geeft om ze hooger aan te zien dan eene verſcheidenheid in de ſoort onzer *Duiven*.

Men ziet in het Kabinet des Konings een Vogel met den naam van de *Amboinſche Duif* beſtempeld, deeze komt zeer na aan de evengemelde, en kan zeer wel ſlegts eene verſcheidenheid weezen door ouderdom en ſexe veroorzaakt.

De *Amboinſche Duif*, door BRISSON beſchreeven, is van grootte als een *Tortelduif*, en ſchoon in de ſchakeering der kleuren verſchillende van de laatstgenoemde, die denzelfden naam draagt, moet zy aangemerkt worden voor eene andere verſcheidenheid van onze *Europiſche Duiven*. — Ook is het zeer waarſchynlyk, dat de *Duif* van het Eiland

St.

St. Thomas, aangeweezen door MARCGRAVE, die dezelfde grootte en gedaante heeft als eene *Europiſche Duif*, doch die daar van even als van alle andere *Duiven* verſchilt door haar Safraankleurige Pooten, eene verſcheidenheid van de *Wilde Duiven* uitmaakt. In 't algemeen hebben alle *Duiven* roode Pooten, het verſchil beſtaat in de meer of mindere ſterkheid van kleur; en het is mogelyk dat ziekte, of eenige andere toevallige oorzaak, de geele Pooten gaf aan de *Duif* van MARCGRAVE, voor het overige gelykt dezelve zeer naar onze *Groene Duiven van de Philippynſche Eilanden* en de *Amboinſche*. THEVENOT maakt van deeze *Groene Duiven* gewag, in zyne Reizen; verklaarende: „ Men „ vindt in de *Indien*, te *Agra*, gansch *Groene Duiven*, die van de onze niet verſchillen, dan alleen door „ de kleur; de Vogelaars vangen dezelve gemaklyk met den „ lymſtang ".

De *Duif van Jamaique*, aangeweezen door HANS SLOANE, donker purperverwig op het Lichaam, en wit aan den Buik, die in grootte onze *Wilde Duif* omtrent evenaart, heeft men voor eene verſcheidenheid daar van te houden, en zo veel te meer, om dat zy niet in alle Jaarſaiſoenen op *Jamaica* gevonden wordt; doch zich daar als een Trekvogel vertoont.

Nog eene andere Duif treft men aan op *Jamaique*, mede eene verſcheidenheid van onze *Wilde Duif*, door HANS SLOANE en vervolgens door CATESBY de *Witkoppige Duif* genoemd: dewyl deeze in grootte met onze *Wilde Duif* overeenkomt, en in de holen der rotzen neſtelt, kunnen wy niet twyfelen of ze is van dezelfde ſoort.

Uit deeze optelling zien wy, dat onze *Wilde Duif van Europa*, zich in *Mexico*, in *Nieuw Spanje*, op *Martinique*, op *Cayenne*, op *Carolina*, op *Jamaique*, dat is, overal in de warme en gemaatigde Lugtſtreeken van de *West-Indien* bevindt, en ook in de *Oost-Indien* voorkomt op *Amboina*, en op de *Philippynſche Eilanden*.

NADER BERICHT

WEGENS EEN NIEUW UITGEVONDEN WERKTUIG, DEN *Boutentrekker* GENAAMD.

VOor eenigen tyd wierd het Publicq medegedeeld, een Bericht, en Afbeelding, van eene by my uitgedagte, vervaardigde en beproefde Machine; dienende, om de Yzeren Bouten gemakkelyk, en vaardig uit de Schepen, Paalwerken, enz. te trekken (*).

Thans heb ik het genoegen, van te ondervinden, dat myne poogingen (welke het nut bedoelen van hen, die zich met dergelyke Voorwerpen bezig houden) niet vruchteloos zyn geweest: want zoo ras myn Boutentrekker door dat Bericht bekend wierd, vond hy kundige Voorſtanders; die, door geen dwaaze vooroordeelen tegen de nieuwe Uitvindingen verblind zynde, iets goeds van myne Machine verwagtten; en daarom terſtond een dergelyken Boutentrekker hebben laaten vervaardigen, en denzelven met zoo een gewenscht ſucces gebruiken, dat hun Ed., hunne dankzegging, wegens myne bekendmaaking, op het vriendelykſte aan my betuigd hebben.

Eene zaak, wierd 'er nog by den Boutentrekker vereischt, ten einde deszelfs gebruik, of onderſteuning, gemakkelyker te maaken; wanneer men Bouten heeft uit te haalen, welker rigting veel van de Loodlyn afwykt; naar welkers *helling* de Machine moet geſteld worden: die dan wat zwaar valt, om door Menſchen onderſteund te worden; voor al, als hy grof en groot is: zoo als tot uittrekking der zwaare Bouten, in de groote Schepen en Paalwerken gevonden wordende, noodig is.

Deze moeijelykheid wierd welhaast uit den weg geruimd, door den yverigen Konstminnaar den Heer A. A. TITSINGH, *Equipagiemeester van de O. I. Compagnie ter Kamer Amſterdam*; die met goedkeuring van de Ed. Achtb. Heeren Bewindhebberen, in het Departement van de Equipagie dier Kamer, mede een Boutentrekker had doen maaken; en, tot onderſteuning van denzelven, een Stoel, of Schraag, heeft uitgedagt, welke zyn Ed. dan ook, onder het opzigt van den meer

(*) Zie *Hed. Vaderl. Lett. Oef.* III Deel. No. 2. *Mengelw.* bladz. 71.

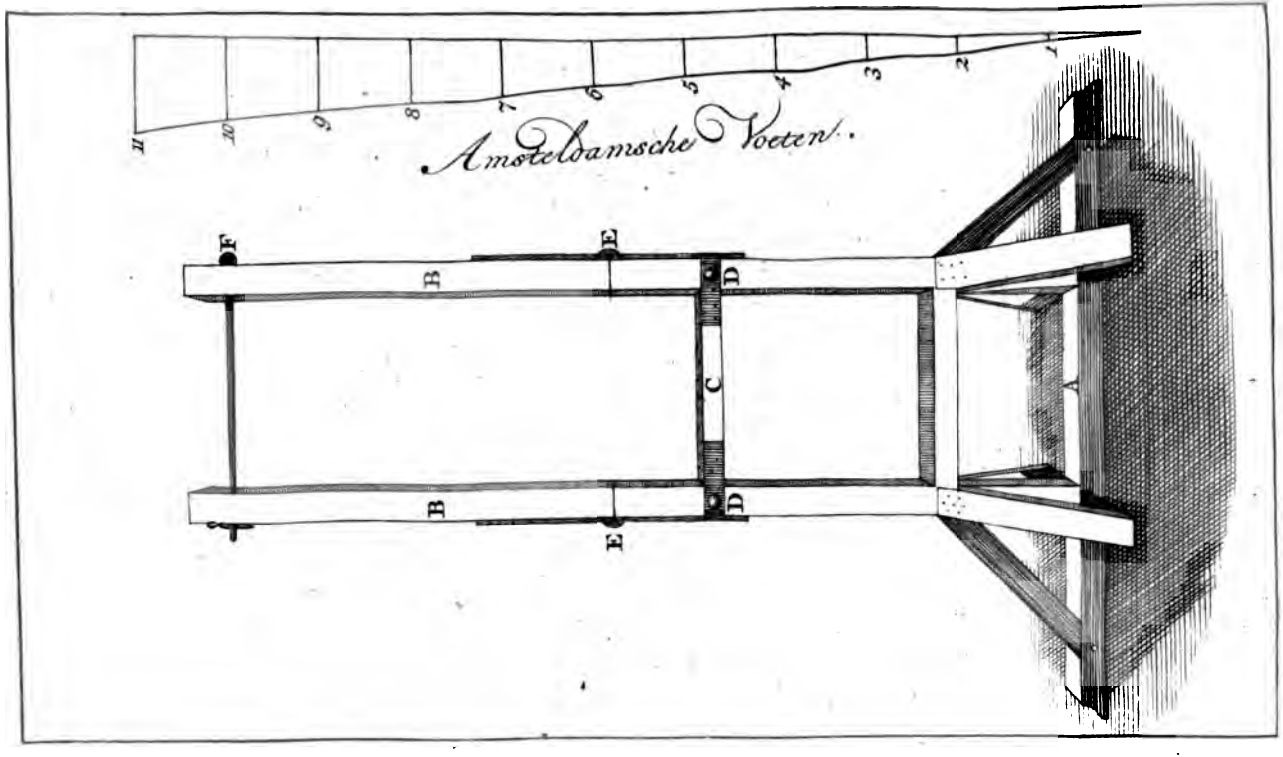
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1
Amsteldamsche Voeten.
F
E
B
D
C
B
D
E

meer dan gemeenen Scheeps-Bouwkundigen Kommandeur, *Jacob de Vlaming*, heeft doen vervaardigen. Welk geſtel, zo wel in bekrompe plaatſen, zoo als tusſchendeks der Schepen, als in de ruimte kan gebruikt worden: zoo, dat men nu den Boutentrekker op eene gemakkelyke wyze, in allerlei ſtand of richting, kan werkſtellig maaken.

Deze zoo nuttige uitvinding tot ondersteuning des Boutentrekkers, met deszelfs Afbeelding, heeft gemelde Heer TITSINGH my wel willen mededeelen; my tevens vryheid geevende, om dezelve, tot algemeen nut ('t geen zyn Wel Ed. nevens my bedoelt,) waereldkundig te maaken. 't Is daarom, dat ik, by dit nader Bericht, en nevensgaande Afbeelding van den Stoel of Schraag, zulks Publicq maak; ten einde, dat die geenen, die den Boutentrekker tragten te gebruiken, hier van niet onkundig zyn zouden. Hier door kan men nu, de Pooten en de Schroef des Boutentrekkers wat langer maaken, om aldus de moeiten ter opvulling, om de verſchillende hoogten te verkrygen, te verminderen; want, al is 't, dat de Machine hier door wat verzwaart, zoo word die zwaarigheid, door den Stoel of de Schraag weggenomen; zynde dus het Werktuig in deszelfs gebruik zeer handelbaar.

Rotterdam, den 15 September 1774.

JAN ROODENRYS.

VERKLAARING

der nevensgaande *Plaat*.

A De Voet.

BB Twee Stylen van greene ribben aan den voet A verbonden.

C Een dwarsribbetje met yzer beſlag, 't welk langs de ſtylen BB word op- en neergeſchoven, op zodanige hoogten, als men 't hebben wil.

DD Schroefjes waar aan het ribbetje C (met yzer beſlagen zynde) wordt vast gezet.

EE Scharniertjes, waar door de ſtyltjes BB verkort worden; ſlaande dezelve ter zyde over, als men de Machine tusſchendeks moet gebruiken.

F Is een Bout met een Spye geſloten, voor het uitwyken van de Stylen BB.

DE KONST OM ITALIAANSCHE POPULIEREN AAN TE KWEEKEN.

Parys 1762.

Arboribus varia est natura creandis.
VIRG. *Georg.* Lib. 2.

(Uit het Fransch vertaald 1774.) (*)

BEricht nopens de *Swarten Italiaanſchen Lombardiſchen Populier* (*a*).

Dit voortreffelyk Boomgewas, wilden wy, om derſelver Voordeel, en Nut, den Neederlandſchen Liefhebberen nader doen kennen, en vonden ten dien einde goed, om een hoofdzakelyk Uittrekſel, uit de Voorreeden van bovengemelde Werkje dat Ao. 1762 te Parys met 's Konings Privilegie is gedrukt, aan het Gemeen meede te deelen; word dit met genoegen ontvangen, en beſpeuren wy eenig verlangen, om dit Werkje in 't Neederduitsch te ſien, wy zyn bereid het ten algemeenen nutte ter Drukperſe over te leeveren.

Deeſen Boom wast in een korten tyd, tot een meer dan gemeene hoogte en dikte, heeft een ſierlyk Blad, en maakt een vraije Kroon, vereischt weinig oppaſſens, en vordert maar geringe kosten. 15 Jaar na haar planting geeven zy aan haar bezitter een overgroot voordeel, dan wanneer, de gemeene Boom zig eerst regt begint te vertoonen, zyn 'er deeſe reeds geweest, en hebben al het voordeel dat zy konnen geeven, reeds aangebracht. In een woord, het is een wonder, *Prodige*, dat men moet zien, om zig van de Waarheid te overtuigen. Daar zyn 'er gevonden, die (in een haar welvoegenden grond) 12 Jaar naar haar Planting, de dikte van 26 a 28 duim over het Kruys verkreegen hebben, zynde de hoogte, hier aan evenreedig. De Manier om deſelve te menigvoeldigen is ſpoedig, gemakkelyk, en niet kostbaar, haar Culture verſchilt weinig, met die der gemeene Boomen, en haar Product is meesten tyds verdubbeld, eer de andere voor de eerſte maal gekapt worden.

Yder beſchouwd den Franſchen Populier, onder de Witte ſoorten van Houtgewas, als vroegst bequaam om tot Planken ge-

(*) De Heer Vertaaler ons verzogt hebbende, dit Stukje te plaatſen, deelen wy het zelve (onveranderd) mede.

(*a*) *Populus Nigra d'Italiæ.*

gebaagt te kunnen worden, men ſtemt algemeen toe, dat 'er dertig Jaaren verloopen, voor dat zy goed zyn om gekapt te kunnen worden, de vogtige Gronden en Moerasſen van weinig waarde, zyn 'er meede vervuld.

Den *Swarten Italiaanſchen of Lombardiſche Populier* wast veel ſpoediger, zy zyn veel regter van Stam, en gemakkelyker in het bearbeyden, dan de Franſche, haar Houdt is hard, haar Gewas is fray, en tot alle ſoort van Timmer- en Kastemakers Werk ſeer bequaam, de tayheid van dit Houdt, doet ons, op goede gronden vermoeden, dat, om derſelver lange en regte draad, met Voordeel tot Scheeps-Masten gebruikt zal kunnen worden. Van welke Nut, is dan niet een dusdaanig dierbaare Boom, in de handen van een Nyverig en Werkzaam Volk? En wie zal zig niet beyveren, om dezelve aan te queeken? Te meer, wanneer men bevindt, dat 30 Morgen, *Arpent*, bequaam om gekapt te worden, in Italien niet minder dan 80 a 100,000 Livs. fransch geld waard geſchat worden. Is 'er meer noodig om de Superioriteit van dit Houtgewas, boven alle andere te bewyſen?

Beſchouwt het verwonderenswaardige Canaal van *Montarquis* (*a*), en den grootſchen Aanleg van het Vorſtelyke *Carlsrube*. (*b*). Werkſtukken overwaardig de groote Vorſten dien het zelve begonnen en voltoyd hebben, *de Italiaanſche Populieren* zyn het Ciraad der Oevers van het eerst gemelde, daar die ſelve Boomen den grootſten Luister, der Weergalooſe Laanen, en wel geordonneerde Bosſchen, van laastgem. uitmaaken. Nauwelyks was deeſen Boom in Frankryk (*c*) overgebragt, of men heeft 'er het nut van gekent, de beſitters van deeſen ryken ſchat des Landbouw hebben ſeer aanſienlyke queekhoven, *Pepinierie*, daar toe aangelegt. Hier uit zyn getrocken de Boomen, dien de Oevers van dit Canaal, ſoo overheerlyk vercieren, verſcheide Grooten door dit Voorbeeld aangemoedigt,

(*a*) Het Canaal van *Montargis* is op ordre des Hartogs van Orleans aangelegt.

(*b*) *Carlsrube*. Is door den thans Regeerenden Markgrave van Baaden Baaden en Baaden Durlach geſticht, en leevert, weegens deſſelvs beſonderen Aanleg, de heerlykſte Proſpecten uit, die men ergens kan ſien.

(*c*) In den Jaare 1745 bragt een Hooft-Officier der Ingenieurs, 5 loten (*Boutures*,) ter planting bequaam, aan den Directeur des Hartogs van Orleans, dien met het Opzigt over het Canaal van *Montargis* belast was, uit dit gering beginſel zyn die verbaaſende meenichte van Boomen herkomſtig.

digt, hebben 'er de aanſienlykſte *Allées*, en keurige Sterre-bosſchen &c. van doen aan leggen, haar Moeite en Vlyt is reeds vergolden. In een Woord alleen, dien deeſen Boom geplant hebben, zyn zoo veele Verdeedigers dien voor haare Aanqueeking pleiten.

Een Italiaanſche Populier, is gelyk wy reeds geſegt hebben in ſtaat om 15 Jaar na zyn Planting gekapt te worden, (en wanneer hy een, hem wel voegenden Grond aangetroffen heeft wel eerder), hy geeft dan een groot Voordeel aan den Eygenaar, dien egter zyn terrein gebruikt, en daar van een goed Voordeel heeft genooten terwyle den Boom wiesch, de waarde van een en ander, word in een der hooftdeelen van het Werkje nauwkeurig bereekend, hier uit geblyckt, dat men den Boom tot Planken ſaagende yder 22 a 20 gld. hollds. Geld, buiten het Kaphout, (dat meede niet te verwerpen is) waardig zal zyn.

Laat ons deeſe Reekening (hoe wel ſeer nauwkeurig en niet te ruim genoomen) op de bepaalde Som van maar 20 Gls. pr. Boom ſtellen, zoo kan een yder (die een bequaame grond tot de beplanting gebruikt) verſeekert zyn dat 400 Loten hem in de tyd van 15 Jaar 8000 Gls. ſullen opbrengen, zynde in deeſe bereekening alles tot den laagſten prys uit getrocken, en het tydelyke Voordeel, uit het gebruiken van den Grond in deeſen geenſints begreepen.

Wy hebben het Nut en Voordeel van den Italiaanſchen Populier aangeweeſen, ons ſtaat nog te toonen, hoe gemakkelyk dezelve zig vermenigvuldigt, waar uit een jder zal zien, dat 'er ſeer weinige kosten toe vereischt worden. Dezelve groeit van plantloten, of ſtek, uit een zyner Takken van 10 a 12 duim lengte, en een duim in den omtreck dik, van deeze loten zal men alles nauwkeurig waarneemende in drie Jaaren, een Boom hebben ter hoogte van achtien Voet, terwyle dezelve in dien tyd genoegzaame Scheuten zullen voortbrengen, om den Queekhof aan te vullen.

De Grond, dien dezelve vereiſchen is byna egaal aan die der andere Populieren, hy gewendt zig gemakkelyk aan onderſcheide ſoorten van Terrein. Hy is weinig Mest, (en groeijende) geen begieting nodig, de enkele bearbeiding, ſchoon, en open houden van den grond, is genoeg om hem ſterk en vigoureus te doen groeijen.

Uit het reeds gemelde geblykt, dat deeſen Populier aangemerkt in opzigt tot het Cieraad en vermaak, dat hy door zyne aangenaame Vertooninge, zyne ſpoedige Voortgang, zyne groote Nuttigheid, ſoo tot gebruik als Voordeel, een overvloedige bronwel van Goederen, als genoegen aan Zynen beſitter verſchaft.

Den

Den Heer *M. Pelée de St. Maurice*, ſtelde dit Werkje op, uit eigen Ondervinding, dien hy door het aanqueken der Populieren, als door het onderſoek in verſcheidene Queekhoven gedaan verkreegen hadde; Dit Werkje ons by toeval ter hand komende, doorliepen wy het met die greetigheid, dien jeder welmeenend, en Vaderlands geſind Mensch gevoeld, wanneer hy yts vindt dat zyne Meedeburgeren van Nut kan zyn. 't Is uit dien hoofde, dat Wy Ons verpligt oordeelden, om aan het Gemeen een Tak van den Landbouw dien van zulken grooten aangeleegentheid is te moeten meede deelen; Wy oordeelen deeſe kleine ſchetſe van het Werk voor doorſigtige planters genoegſaam ter onderrigting, en aanmoediging; en wilden gaarne een Edele drift ter navolginge van 't geen nuttig en voordeelig is, in Onſe Meede Menſchen doen ontvonken.

AANMERKINGEN OVER HET NOORDER-LICHT.
In een Brief van den Heer J. S. WINN aan Dr. FRANKLIN.

MYN HEER!

MEnigmaalen heb ik gewenscht, dat iemand zich verledigde om nauwkeurig een genoegzaam aantal weerkundige Waarneemingen met elkander te vergelyken: met oogmerk om de onderſcheide vertooningen in onzen Dampkring, voor groote veranderingen in het Weer en boven al voor harde Stormen, op te merken en aan te tekenen. Ik hou my, uit myne eigene ondervinding, ten vollen verzekerd, dat, in 't algemeen, genoegzaame kentekens van op handen zynde Stormen dezelve eene geruime wyle voorgaan, als wy ſlegts de moeite gelieften te neemen om ze zorgvuldig op te tekenen.

Het Verſchynzel, waar van ik in deezen Brief voorheb te ſpreeken, is eene van die aanwyzingen, welke niet alleen een naderenden Storm aanduidt, maar tevens ons te kennen geeft uit welken hoek dezelve zal komen: eene omſtandigheid, die dezelve van weezenlyken dienst doet worden voor den Zeeman. Ik geloof het is eene nieuwe Waarneeming, dat het *Noorder-Licht* beſtendig gevolgd wordt door harde Zuide- of Zuidweste-Winden, donker en regenagtig Weêr. Ik denk het woord *beſtendig* hier te mogen gebruiken; dewyl ik de onwraakbaare ondervinding voor my heb: want drie en twintig keeren, naar dat ik deeze Waarneeming de eerſte keer

deed, is het onveranderlyk zo geweest. Nochtans verzoek ik U om deeze myne ontdekking aan de Koninglyke Maatschappy mede te deelen, als eene zaak, die, door verdere Waarneemingen gesterkt, en algemeen bekend gemaakt, van meer dienst kan weezen, dan ze in den eersten oplage schynt. —— Veroorlof my, ter aantooninge hier van, berigt te geeven van de omstandigheid, waar in ik my bevond, toen ik de eerste reis dit stuk opmerkte. In den Jaare 1769, weinig dagen voor den Herfst-zonnestand, het Kanaal afzeilende, hadden wy, den geheelen nagt, een sterk en helder Noorderlicht. Aan strand was de wind, tusschen het Noord Noord-West en Noord-West, verder Zeewaards in West-Noord-West; my van den Landwind willende bedienen, en ook vroeger baat van de Ebbe krygen, hield ik kort onder de *Engelsche Kust* heen. Den volgenden dag liep de Wind Zuid-West, en voorts Zuid Zuid-West, en zomtyds West. Wy bevonden ons toen in dien gevaarlyken Inham, tusschen *Portland* en *Start-Point*, en hoopten, vóór den avond, *Torbay* te bezeilen; doch de avond viel, het werd zeer nevelagtig, en begon zo dik te stofregenen, dat wy geen Scheepslangte voor uit het Land zouden hebben kunnen zien. De frisse koelte was nu een Storm geworden; en in dit geval bleef 'er niets anders over, dan te poogen het van 't Strand te houden, tot dat de Wind veranderde. Gelukkig was ons Schip stout in 't zeilen, en sterk getuigt.

Eenigen tyd daar naa, op de omstandigheden van dien Storm denkende, en het voorafgegaane Verschynzel, besloot ik byzonder myne opmerking te vestigen, op de volgende Verschynzels van het Noorderlicht; en ik heb, gelyk hier boven gezegd is, in drie en twintig gevallen, het zelfde waargenomen, alleen in trappen verschillende. Doorgaans begon de Storm, tusschen de vier en twintig en dertig uuren, naa dat het Noorderlicht zich eerst vertoonde. De tyd, en meerdere waarneeming, zal waarschynlyk leeren, of de sterkte van den volgenden Storm geëvenredigd is aan den glans en helderheid des Noorderlichts, en het tydsverloop tusschen beide. Ik vermoed alleen, dat hoe schitterender en vuuriger het Noorderlicht is, de Storm zo veel te eerder zal komen en geweldiger zyn; doch korter van duur, dan wanneer het Noorderlicht flauw en zwak is. Misschien zal ook de kleur des Noorderlichts eenigzins kunnen dienen, om ons eene handleiding te geeven, tot het oordeelen over den naderenden Storm. Het geen den gemelden Storm voorging was uittermaate helder. De volgende Storm kwam in minder dan vier en twintig uuren,

ren, was hevig; doch van korter duur. Laatstleden Juny, hadden wy, twee op een volgende nagten, flauwe ſchynzels van het Noorderlicht: de Wind daar naa komende was niet hard; doch duurde bykans drie dagen; den eerſten dag vergezeld van donker weer en ſtofregen, den tweeden alleen donker, den derden helder.

Het voordeel, 't welk deeze waarneeming van het Noorderlicht, nader bevestigd zynde, den Zeevaarenden kan aanbrengen, is blykbaar, boven al wanneer zy langs kusten vaaren, die Oost en West ſtrekken als in het Kanaal. Zy mogen, door dit Verſchynzel gewaarſchuwd, een haven kiezen, en den op handen zynde Storm ontwyken; of, door Zuidwaards op te zeilen, hunne doortocht te gemaklyker maaken door dien eigenſten Storm, welke hun anderzins misſchien op Schip en Lyf zou te ſtaan komen: want geene Winden zyn in het Kanaal gevaarlyker, dan de Zuide- en Zuidweste Winden.

Met één woord, naa het doen deezer waarneemingen, heb ik het Kanaal afgezeild; wanneer anderen, die bezeilder Scheepen hadden, en bekwaame Zeelieden, doch onkundig van deeze omſtandigheid, niet alleen te rug dreeven, maar ook zeer bezwaarlyk het lyden van Schipbreuk ontkwamen.

Mogelyk zal de waarneeming, dat Zuidelyke Stormen, altoos op het Noorderlicht volgen, kunnen dienen om ons te helpen, in rede van dit Verſchynzel te geeven. Ik zal, by gelegenheid, myne gedagten hier over aan U mededeelen.

Ik blyf

J. S. WINN.

HET GEBED EENS WYSGEERS.

(*Uit het Fransch* van BUFFON.)

THALES, de Vriend des Menschdoms, die langen tyd de Natuur, met een wysgeerig oog, beſpiegeld hadt; ſtortte de volgende Alleenſpraak uit als hy de elenden, door den vernielenden Oorlog veroorzaakt, overwoog; treedende over een Slagveld, waar op zeer onlangs duizenden zyner Natuurgenooten geſneuveld waren.

„ Schriklyke gedagten! dat de Mensch, die alleen ſterk is
„ door aantal, wiens kragt beſtaat in de vereeniging van vee-
„ len, wiens geluk alleen in den Vrede gevonden wordt;
„ nogthans de dwaasheid heeft om wapens tot zyn eigen
„ elende en verderf te ſmeeden, en ſtryd voert tot bederf zy-
„ ner Geſlachtgenooten. Aangedreeven door onleschbaaren

„ Gouddorst, en verblind door nog onvoldoenlyker Eerzugt,
„ verbant hy uit zyn hart alle gevoelens van Menschlykheid;
„ en brandende van begeerte, om zyne Medemenschen te
„ verdelgen, komt hy zelve om. Wanneer de dagen van
„ moord en bloedvergieting voorby zyn, en de damp der
„ ydele eere opgetrokken is, slaat hy een treurig oog op den
„ verwoesten Aardbodem neder, ziet de Kunsten uitgebluscht,
„ de Volken verstrooid, de Bevolking gestremd. Zyn Geluk
„ is weg, en zyne Magt geheel vernietigd ".

Naa deeze Alleenspraak hief THALES de oogen ten Hemel, en sprak de Godheid in deezer voege aan.

„ Almagtige Vader! wiens tegenwoordigheid, alleen, alles
„ in stand en weezen houdt, en de Wetten der Natuure be-
„ stuurt; die uit uwen onwankelbaaren Hemelthroon de be-
„ weegingen aanschouwt der laagere Werelden, alle vol-
„ maakt in haaren loop; die geene verandering kent; die uit
„ den schoot der ruste, deeze noit ophoudende beweegingen
„ hebt voortgebragt, die in vollen vrede het oneindig aantal
„ van Werelden regeert. Eeuwige God! zend eenmaal een
„ gedeelte van dien *Hemelschen Vrede* neder, om de ontroer-
„ de Aarde te doen bedaaren. Laat alle oproer een einde nee-
„ men; en, op uwe stemme, het schriklyk Krygsgeschrei,
„ en het gekletter der wapenen niet meer gehoord worden.

„ Algoede Schepper! Oorsprong van ons weezen! Alle de
„ werken uwer handen deelen in uwe Vaderlyke zorge; maar
„ boven al uw Hoofdschepzel de Mensch. Hem hebt gy een'
„ straal van uw onsterflyk Licht geschonken. Wil die gifte
„ bekroonen door zyn Hart met uwe Liefde te vervullen.
„ Dat Hemelsch gevoelen zal welhaast hem geheel inneemen,
„ en de strydige beginzels, die hem nu herwaards en
„ derwaards dryven, doen zamen stemmen. De Mensch zal
„ niet langer voor den Mensch vreezen; het moordzwaard
„ zal in de scheede rusten; de oorlog niet langer Menschen
„ verdelgen, of de voortzetting van het geslacht verhinderen.
„ Het Menschdom, nu kwynende, en in den bloei gesmoord,
„ zal op nieuw uitspruiten en vermenigvuldigen. De Na-
„ tuur, nu door den geessel der elende geteisterd, onbebouwd
„ en onvrugtbaar, zal ras de verlooren kragten, en de oude
„ vrugtbaarheid, weder krygen. Wy, ô goedertieren Weezen!
„ wy, uwe Schepzels, willen, onder uwen zegen, medewer-
„ ken; wy zullen den grond bouwen, om 'er de meeste vrugt
„ van te trekken. Wy zullen u de aangenaamste en beste van
„ alle Offeranden toebrengen, eene eerbiedige hoogagting en
„ eindlooze dankerkentenisse ".

DE

DE VOORNAAMSTE LEEVENS-EN LOTGEVALLEN VAN JOHN WILMOT, *Graaf van Rochester.*

„ DE Edelman, wiens Leeven wy hier onzen Leezeren
„ aanbieden, was van de Natuur geſchikt tot zaaken
„ van het hoogſte belang; zyn Verſtand, Geleerdheid en
„ Opmerking maakten hem bekwaam, om een der grootſte
„ Mannen zyns Lands niet alleen, maar ook van zyne Eeu-
„ we, te weezen; doch zyne Ongebondenheid en Godloos-
„ heid ontluisterden alle deeze ſchitterende Hoedanigheden;
„ terwyl hy, tot verbaazing van allen, dit Leeven eindigde
„ met eene Bekeering op zyn doodbedde, welke bykans geen
„ voorbeeld heeft".

JOHN WILMOT, *Graaf van Rochester*, was de Zoon van HENRY WILMOT, en gebooren op zyns Vaders Landgoed, by *Woodſtock* in *Oxfortsbire*, in de maand April des Jaars 1648. Hy genoot zyne eerſte ſchoolopvoeding te *Burfort*, op deeze Schoole maakte hy zeer groote vorderingen in zyne ſtudien; en de uitſteekende bekwaamheden hem eigen, die naderhand met zo veel luisters ſchitterden, begonnen zich te vertoonen. De *Latynſche Taal* leerde hy tot eene groote maate van volmaaktheid; hy behieldt, tot het laatſte zyns leevens, eenen ongemeenen ſmaak in de fraaiheden van die Taal, en was door en door bedreeven in de beste Schryvers, met welker leezing hy zich vermaakte.

In den Jaare 1659, werd hy toegelaaten in *Wadham College* te *Oxfort*, en geſteld onder 't opzigt van Dr. BLANDFORT, naderhand Biſchop van *Oxfort* en *Worchester*, en Mr. PHINEAS BURY, hier ſlaagde hy zeer gelukkig in het voortzetten zyner Letteroefeningen; doch verviel ongelukkig in 't gezelſchap van ongebonde jonge Heeren, die zyne zeden te droevig bedorven. Twee jaaren op deeze Hoogeſchool beſteed hebbende, ging hy op reis, om de voornaamſte deelen van *Europa* te bezoeken, vergezeld van Dr. BALFOUR, een geleerd Geneesheer, die met veel behendigheids hem aanzette tot het leezen van zulke Werkjes, als geſchikt waren om de Zeden zyns Kweekelings te verbeteren, en waare wysheid te leeren. Hy heeft dikwyls bekend de grootſte verpligtingen aan dien Heer gehad te hebben; aan wien hy zich meer dan aan al de Wereld, zyne Ouders alleen uitgezonderd, gehouden rekende, van wegen de trouwe en zorge voor hem gedraagen, ſtaande al den tyd, dien hy onder zyn opzigt doorbragt.

Doch boven al bedankte hy dien *Mentor*; dewyl hy hem lust en ſmaak in 't leezen hadt doen krygen: zo dat hy naderhand altoos, in de tusſchenpoozingen, die hem zyne buitenſpoorigheden overlieten, den meesten tyd met leezen doorbragt; en, ſchoon hy dien tyd niet op de beste wyze beſteedde, door de beste Boeken te kiezen, kreeg hy nogthans eene hebbelyke zugt tot het vermeerderen zyner Kundigheden, en deeze vlaagen van oefening hadden veel toegebragt om zyn verſtand te ſlypen en vatbaar te maaken, tot het verſtaan van betere dingen: wanneer hy zo veel veranderd was, dat hy daar in ſmaak kon vinden.

Voor dat hy zyne meerderjaarigheid bereikt hadt, kwam hy van zyne reize te rug, en aan 't Hof van CAREL den II, met zo veel luister als ooit eenig Edelman. Welgemaakt en bevallig van perſoon, welopgevoed, verpligtend, inneemend en behaagelyk van ommegang. Leevendig was hy van denkbeelden, en ſterk in woorden. Zyn ſtyl was klaar en kragtig, en zo hy zich van verbloemde ſpreekwyzen bediende, waren deeze zeer eigenaartig, en nogthans verre van gemeen. Hy bevlytigde zich om alle Werken van vernuft, zo van Oude als laatere Schryveren, zig eigen te maaken, de *Franſchen* en *Italiaanſchen* zo wel als de *Engelſchen* las hy. Grooten ſmaak vondt hy in over Onderwerpen van beſpiegeling te ſpreeken en te ſchryven, en dit deedt hy met zo veel keurlykheid, dat zy zelve, die geen behaagen vonden in het Onderwerp, door hem uitgekoozen, nogthans niet konden nalaaten behaagen te ſcheppen in de wyze, waar op hy het behandelde. Onder de *Franſche Vernuften* vondt hy in BOILEAU, en onder de *Engelſchen* in COWLEY, het meeste behaagen. Zomwylen mengde hy de gedagten van anderen in 't geen hy opſtelde; doch dit kwam veeleer voort uit den diepen indruk, welke deeze op hem gemaakt hadden als hy las, en by hem opkwamen als eigene gedagten, dan dat hy ze ſlaafsch uit een ander ontleende; weinig menſchen, in de daad, hadden zulk eene vlugheid van verbeelding, door zo veel oordeels beſtuurd. Geen wonder dat een jong Edelman, met zulke natuurlyke gaven beſchonken, en die zo veele verkreegene bekwaamheden bezat, zeer aangenaam en gewild was aan een Hof, waar het neemen van vermaak de hoofdbezigheid uitmaakte.

Het Hof van *Engeland* was, ten dien tyde, een Hof van Vrygeesterye, en hier toe werd onze jonge Hoveling welhaast ingewyd. De ongebondenheid van zeden, reeds op de Hoogeſchool begonnen, was in *Frankryk* en *Italie* zeer toegenomen, werd voltooid te *Londen*, en hy in zyne beginzelen een

een volſlaagen Godverzaaker. Ondertusſchen werd hy tot zeer aanzienlyke bedieningen aan 't Hof verheeven. — In den Winter des Jaars 1665, ging hy als Vrywilliger te Zee met den Graaf van SANDWICH, om op de *Hollandſche Oost-Indiſche Vloot* te paſſen; hy was aan boord van het Schip *The Revenge*, gevoerd door Captein SEDDIMAN, wanneer zy het Fort van *Bergen* in *Noorwegen* aantaſtten; dewyl de *Hollandſche Scheepen* in die haven waren. Het was een hardnekkig gevegt, en geduurende 't zelve betoonde de Graaf van ROCHESTER grooten moed, en verwierf daar door veel agting. Dit character van een Held bewaarde hy in een tweeden ſtryd; doch verloor het zedert, in een geval met den Graaf van MULGRAVE, naderhand Graaf van BUCKINGHAM. Deeze ontmoeting heeft de laatstgemelde Edelman, in zyne Werken, opgetekend, en het berigt hier van zal, daar het ons een ſtaaltje geeft van den heerſchenden ſmaak dier tyden, onzen Leezer niet ongevallig weezen, hier geplaatst te vinden.

„ Ik was", ſchryft Lord MULGRAVE, „ onderrigt, dat de „ Graaf van ROCHESTER iets van my gezegd hadt, 't geen, „ volgens zyne gewoonte, vry boosaartig was. Ik zond, „ derhalven, den Colonel ASTON, myn' dapperen Vriend tot „ hem om 'er reden van te vraagen. Hy ontkende oit iets der„ gelyks gezegd te hebben: en, in de daad, ik werd ſchielyk „ overtuigd, dat hy hier in gelyk hadt; doch het enkel ge„ rugt, ſchoon ik het valsch bevond, verpligtte my, zo als „ ik toen dwaaslyk dagt, om hem uit te daagen: de volgende „ dag werd beſtemd om te paard te vegten, eene wyze van „ duelleeren in *Engeland* zeer ongewoon; doch het was zyne „ verkiezing. In gevolge hier van ging ik 's avonds te vooren „ met myne Seconde na *Knightsbridge*, om, wegens vermoeden, te *Londen* niet opgehouden te worden. In den morgen„ ſtond ontmoetten wy Lord ROCHESTER, ter beſtemder „ plaatze, hy hadt, in ſtede van JAMES PORTER, dien hy „ ASTON gezegd hadt tot zyne Seconde te zullen neemen, „ een onbekend Lyfknegt by zich. Hier op maakte Mr. „ ASTON aanmerking, als zynde dit geen party die met hem „ gelyk ſtondt, boven al daar hy zo wel gewapend was? Wy „ kwamen hier op overéén om te voet te vegten. Maar toen „ Lord ROCHESTER en ik na het digt bygelegen veld reeden, „ om dit oogmerk te volvoeren, zeide hy, wel gekoozen te „ hebben te paard te vegten; doch dat hy zich nu door eenig „ ongemak te zwak bevondt om op eenigerlei wyze, en veel „ min te voet, te vegten. Ik ſtond hier over verſteld; dewyl, „ in die dagen, niemand voor moediger bekend was dan hy: „ en

„ en nam de vryheid hem onder 't oog te brengen, welk een
„ belachlyk figuur het zou maaken, als wy, zonder gevogten
„ te hebben, te rug keerden; ik raadde hem, derhalven, om
„ onzer beider en boven al om zyns zelfs wille, een ander
„ beſluit te neemen; dewyl ik verpligt was, te myner ver-
„ deediginge, de ſchuld op hem te leggen, door de waarheid
„ der zaake te verhaalen. Zyn antwoord was, dat hy zich
„ zulks zou getroosten, en hy hoopte, dat ik my niet zou
„ willen bedienen van het voordeel, om te doen te hebben
„ met een Man, die zich in zo zwak eenen toeſtand bevond.
„ Ik zeide hier op, dat hy met dit te zeggen myne handen
„ genoegzaam gebonden hadt, op voorwaarde dat ik onze
„ Seconden mogt roepen, om getuigen te weezen van deezen
„ ganſchen handel. Hy ſtemde dit toe, en zo ſcheidden wy
„ van één. Toen wy in *Londen* kwamen, was de Stad vol
„ van dit Duel; dewyl wy zo lang afweezig waren. Mr. As-
„ TON oordeelde zich verpligt, elk woord en omſtandigheid
„ van dit geheele geval te ſchryven, op dat allerwegen de
„ waare rede zou blyken, waarom wy, zonder gevogten te
„ hebben, wedergekeerd waren. Dit berigt, door Lord RO-
„ CHESTER noit wederſprooken zynde, maakte dat hy alle
„ eer als een Man van moed verloor, (het moeide my dat ik
„ daar toe gelegenheid gegeeven had,) ſchoon niemand in
„ roem van vernuft hem evenaarde; dit maakte dat hy niet
„ ongeagt leefde, niet tegenſtaande eenige andere gevallen,
„ waar in hy even weinig moeds betoonde; gevallen die by-
„ kans noit misſen elkander te volgen: wanneer iemands zwak
„ bekend is".

Deeze omſtandigheid bragt niet weinig toe, om hem tot een voegzaamer gedrag te beweegen, en, even als iemand, die eene zwaare krankte gehad heeft, was zyne leevenswyze voor eenigen tyd veel geſchikter. Maar hy ſtortte zeer ſchielyk weder in zynen voorgaanden leeftrant. Eer hy op reis ging, was hy vervallen geweest tot die ongebondenheid, welke de vreugd des geheelen Ryks, by de herſtelling, hadt ingevoerd; en daar hy naderhand ſteeds gezelſchap hieldt met Heeren van de beſchaafde Wereld, zo als men ze noemde, onder welken de grootſte ongeregeldheden gepleegd werden, ging hy den ouden gang; de natuurlyke leevendigheid zyner verbeeldinge, door den wyn verhit, deedt hem zo uitſteekend aartig worden, dat veelen, om te meer vermaaks te ſcheppen, hun best deeden, om hem tot onmaatigheid te verlokken.

Hy beleedt den Biſchop BURNET, vyf jaaren lang geduurig van den Wyn bevangen geweest te zyn: niet dat hy al

al dien tyd zigtbaare tekens droeg van te veel gedronken te hebben; maar noit was hy bedaard genoeg geweest om te kunnen zeggen, dat hy zyns zelfs meester was. In de daad 'er waren twee beginzels in het geſtel van deezen leevendigen en geestigen Edelman welke hem tot groote buitenſpoorigheden vervoerden, te weeten, een ſterke zugt tot vermaak en eene geweldige neiging tot vrolykheid. Het eerſte zette hem aan tot vleeſchelyken wellust, het ander tot veele zeldzaame bedryven om zich te vervrolyken, die zomtyds zeer buiten ſpoor holden. Eens vermomde hy zich zodanig dat zyne naaste vrienden hem niet kenden, en ſpeelde, verſcheide weeken agter een, voor een *Italiaansch Kwakzalver* op *Tower-hill*. Op andere tyden toog hy het gewaad van een bedelaar of een zeer gemeen arbeider aan, om by de gemeenſte Vrouwen zynen lust te boeten; dit gaf, zo als hy het uitdrukt, eene verſcheidenheid in zyn leeven. Het gebeurde ook wel, dat hy, om aan deeze zyne zonderlinge geaartheid bot te vieren, in 't een of ander vreemd gewaad vermomd ging, wanneer hy zyne rol zo wel ſpeelde, dat zy zelfs die van het geheim wisten, en hem in die gedaantveranderingen zagen, niets ontdekten, waar aan zy hem konden onderkennen. In zyn bedaarde oogenblikken was hy edelmoedig en goedaartig; doch in zyne buitenſpoorigheden ging hy verder dan iemand zyner medemakkeren in alles wat gelach kon verwekken, of het gezelſchap, op eene uitbundige wyze, vermaaken.

Noit egter heeft men ontdekt, dat hy eenige laagheden bedreef, om zyn belangen ten Hove voort te zetten, of eenige onverdedigbaare middelen gebruikte om iemand voorbedagtlyk kwaad te doen. Zyne gaven om te hekelen en te ſchimpen waren groot, en hy bediende 'er zich ſteeds van om ſchimp- en hekelſchriften te maaken op allen die zich aan zyne beſpotting blootſtelden, of in zyn oog een ſtreek verdienden. Hy bezat zulk een byzonderen trant om vernuft met zyne vinnige ſchimpſcheuten te vermengen, en was zo gelukkig in de keuze zyner woorden en uitdrukkingen; dat zyne ſtukjes veel vermaaks gaven en gemaklyk konden gekend worden: derwyze dat alles, wat 'er van dien aart in zynen tyd uitkwam, op zyn rekening geſteld wierd. Men moet, nogthans, bekennen dat de meesten zyner Geestſpeelingen onbetaamelyk, vuil en godloos waren, en hem met regt eene plaats geeven onder de Schryvers zonder beginzels ten dage van CAREL DEN II, by welken onkuischheid en geestigheid het zelfde was.

De buitenſpoorigheden zyns leevens ſmaakten hem niet altoos even goed: te midden van zyne losbandigheden, hadt hy

hy dikwyls zwaargeestige buien: en eene menigte van bezwarende bedenkingen kwamen by hem op, die hem onrust baarden: doch hy tragtte altoos zyn hart te verharden tegen de vreeze voor eenen toekomenden Staat. Zyn ongeloof ten deezen opzigte, was, zo als hy dikwyls verhaald heeft, zeer verſterkt geworden door het volgende geval.

Wanneer hy, geduurende den oorlog met de *Hollanders*, op Zee was, bevondt zich de Heer MONTAGUE, en een ander jong Heer van Geboorte, met hem op het zelfde Schip. In een zeer ernſtig onderhoud tuſſchen deeze jonge Heeren van eenen losſen aart, weinig avonden voor den Zeeſlag, ſcheen de Heer MONTAGUE overtuigd, dat hy noit in *Engeland* zou wederkeeren, de andere dagt ten opzigte van zyn perſoon het zelfde; doch ſtelde het zo vast niet als MONTAGUE, die verklaarde verzekerd te weezen dat hy den ſlag niet zou overleeven. De Graaf van ROCHESTER en de andere jonge Heer traden in een plegtige verbintenis, geſtaafd door Godsdienſt-plegtigheden, dat indien een van beiden ſneuvelde, hy weder zou verſchynen en den overgebleevenen berigt geeven van zynen toeſtand in een ander Leeven, zo 'er een plaats hadt. MONTAGUE werd verzogt mede in die verbintenis te treeden; doch hy weigerde. Op den dag dat de *Engelſchen* de *Hollandſche* Vloot te *Bergen* aantaſten, hieldt MONTAGUE, hoe zeer ſterk een voorgevoel hy ook hadt van zyn' aannaderenden dood, zich ſteeds op het dek, op de plaats waar 't meeſte gevaar was. De andere Heer betoonde zyne dapperheid op de onverſchrokkenſte wyze, tot het einde van 't gevegt, toen hem ſchielyk zulk eene beeving overkwam, dat hy nauwlyks kon ſtaande blyven, waar op MONTAGUE toeſchoot om hem vast te houden: als zy elkander omarmd hadden, trof een kanonskogel dien Heer zo, dat hy terſtond dood nederviel, en wondde MONTAGUE in den buik dermaate, dat hy één uur daar naa ſtierf. De Graaf erkende dat deeze beantwoordde voorgevoelens eenigen indruk op hem maakten, om vast te ſtellen dat 'er onderſcheide weezens waren, en dat de Ziel, of door een natuurlyk vooruitzigt, of eenige heimlyke ontdekking daar aan medegedeeld, een voorgevoel bezat; doch dat die Heer noit aan hem verſchynende, zulks hem grootlyks misleid hadt in zyn geloof aan een Toekomend Leeven. Schoon hy moest toeſtaan, dat het zeer onredelyk was te denken, dat Weezens in eenen anderen ſtaat, hun eigen meester waren, en anders konden handelen dan de Oppermagt gehengde; en dat iemand, die de natuurlyke beginzels van waarheid zo zeer bedorven hadt als hy, geen re-

rede altoos hadt om te verwagten, dat, te zyner overtuiging, iets zo buitengewoons zou geſchieden.

Zyn Lordſchaps laatſte minnehandelingen aan 't Hof maakten een groot gerugt, inzonderheid zyne minnaary met de bekende Mevrouw ROBERTS, Byzit des Konings, dien zy, om Lord ROCHESTER's hart te winnen, 't welk zy bevondt niet lang te kunnen houden, verliet. De Graaf, die ſchielyk voldaan was van eene Vrouw, hoe ſchoon ze ook mogt weezen, liet haar vaaren. Mevrouw ROBERTS, zag hem, naa dat de eerſte beroeringen haarer te leurgeſtelde drift bedaard waren, onverſchillig aan, en deedt haar best om 's Konings genegenheid weder te winnen. 'Er deedt zich eene gunſtige gelegenheid op als zy 's morgens bezig was met zich te kleeden. Zy zag den Koning komen, ging ſchielyk met loshangend hair na beneden, wierp zich voor zyne voeten neder, verzogt vergiffenis, en beloofde in het toekomende ſtandvastigheid. De Koning, overwonnen door de kunſtig nagebootſte droefheid en angſte van deeze ſchoonheid, hief haar op, nam haar in zyne armen, betuigende dat geen Man haar kon zien, zonder haar te beminnen. Hy ging haar opwagten aan haar verblyf, en daar werd de bevrediging voltrokken. Dit inſchikkend gedrag van CAREL DEN II heeft, met veele andere voorbeelden van denzelfden aart, den Lord HALLIFAX doen zeggen dat de Liefde van zyne Majeſteit alleen in het voldoen zyner lusten gelegen was, dat hy geen belang ſtelde in de getrouwheid zyner Matreſſen, maar ze alleen waardeerde om 't zinnelyk genot.

De Hertog van BUCKINGHAM en den Graaf van ROCHESTER werden, Koning CAREL zeer beledigd hebbende, het Hof ontzegd, en naa zich gekleed te hebben op eene wyze geſchikt tot het vertoonen van de Characters, welke zy voorgenomen hadden aan te neemen, hielden zy een Herberg op den weg na *Newmarket*, waar zy hunne rol ſpeelden in eene menigte van klugtige bedryven.

Toen ROCHESTER weder in de gunſte van Koning CAREL herſteld was, bleef hy dezelfde buitenſpoorige vermaaken najaagen: en beſtondt het zelfs vryheden te gebruiken omtrent dien Vorst, voorheen zo zeer op hem verſtoord: zyne ſchimpen hekelzugt kende geene paalen; hy was vindingryk, en ſtout in 't volvoeren van aanſlagen. Het wordt op zyne rekening geſteld dat hy, met eene der Matreſſen des Konings; de volgende list beraamde om den Koning het rinkelrooijen by nagt, waar aan hy zeer was overgegeeven, af te leeren. Hy ſprak met den Koning af, om op zekeren nagt te gaan na een welbekend

kend huis, waar zyne Majesteit gehoord hadt dat de schoonste Vrouwen uit gansch *Engeland* waren. De Koning maakte geene zwaarigheid hem, zyne gewoone vermomming aangedaan hebbende, te vergezellen. Terwyl hy by een der Dames was, ontnam zy hem, daar toe aangezet of daar op afgerigt zynde door ROCHESTER, al zyn geld en zyn horlogie, 't welk de Koning niet bemerkte. Noch het volk in het huis, noch de Dame zelve, wist wie hy was, of hadt des eenig vermoeden. Naa eenigen tyd vertoevens, vraagde de Koning na ROCHESTER; doch hy kreeg berigt dat deeze heen gegaan was zonder te betaalen. Maar in welk eene verlegenheid bevondt hy zich, als hy, in zyn zak voelende om de rekening te voldoen, zyn geld miste. Hy was genoodzaakt de Vrouw van den Huize te verzoeken dat zy hem wilde borgen tot morgen: indien de Heer, die met hem ingekomen was en voor beiden betaalen zou, niet weder kwam. Over deezen voorslag werd hy hartig uitgelachen en bespot: de oude Feex zeide dergelyke loopjes wel te kennen, en dat hy niet ten huize uit zou koomen eer de rekening betaald was, en riep toen een haarer Pollen om op hem te passen. In deeze belachlyke verlegenheid stak zich de *Britsche Monarch*; hy was de gevangene van een Hoerewaardin, en het leeven, waar in de hoop der Onderdaanen rustte, stondt in de hand eens Roffiaans.

Naa veel over en wederspreekens stelde de Koning eindelyk voor, dat zy een' Ring, dien hy van zyn' vinger afhaalde, als een pand, zou aanneemen; zy sloeg het desgelyks af, verklaarende dat zy geen kennis van de waardye hadt, en zulke panden niet verkoos te neemen. De Monarch verzogt hier op dat 'er een Juwelier mogt gehaald worden om den Ring te waardeeren; doch hy kreeg tot antwoord dat dit niet wel te doen was, dewyl men niet kon onderstellen, dat 'er, zo laat in den nagt, een Juwelier nog op zou weezen. Eindelyk verkreeg zyne Majesteit dat een Juwelier zou gewekt en over de waarde van den Ring gevraagd worden. Een knegt ging 'er mede heen. De Juwelier, den Ring gezien hebbende, vroeg, den knaap sterk aanziende, wie 'er in zyn Huis was? Hy antwoordde een donkerziende leelyke knaap, die geen geld in zyn zak heeft, en zich genoodzaakt vindt zyn Ring te verpanden. De Juwelier vondt den Ring zo schoon, en met zulke kostbaare steenen bezet, dat hy uitriep: maar één Persoon in 't geheele Ryk is in staat zulk een Ring te draagen, en die één is de Koning. Zeer verbaasd zynde over dit geval, ging hy met den Knegt, om zelve te onderzoeken

wat

wat 'er van was: zo ras hy ter kamer in tradt, viel hy op zyne knien, en boodt den Ring op 't onderdaanigst den Koning aan. De Hoerenwaardin en de Roffiaan, de hooge waardigheid van deezen hun onbekenden bezoeker verneemende, ſtonden geheel verlegen, en verzogten vergiffenis op de ootmoedigſte wyze. De Koning vergaf het hun, en vroeg, lachende, of op den Ring nog een vles ſtaan kon? In deezer voege, eindigde dit voorvalletje; waar in de Koning leerde hoe gevaarlyk het was, zich zelven te waagen in nachtvermaaklykheden, en hy beſtrafte ROCHESTER ſtrenglyk, om dat hy hem zulk een trek geſpeeld hadt.

Men heeft van deezen Edelman gezegd, dat hy de Wereld zo veel goeds deedt, door het recht ter ſneede te paſſe brengen zyner beſchimpingen, als hy zich zelven benadeelde door het ongeregeld bejag van vleeschlyken wellust. Door eene hebbelyke overgaave aan Vrouwen, Wyn en Ongebondenheid was zyne gansch gezonde en ſterke geſtaltenis te eenemaal verſleeten, eer hy dertig jaaren bereikt hadt. Toen hy zich, in den Jaare 1679, in wat beter ſtaat van gezondheid bevondt, eenige zeer jammerlyke kwaalen gehad hebbende, geraakte hy in eene gemeenzaame verkeering met Dr. BURNET, (den naderhand zo vermaarden Biſchop), en verwierf de vriendſchap van dien Godgeleerden, voor wien hy alle zyne ongodsdienſtige en zedelooze begrippen open lag, en wien hy een opregt verhaal gaf van zyne voorgaande leevenswyze. Zy ſpraken verſcheide keeren over de beginzelen van Zedelykheid, van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, en bepaaldlyk van den Christlyken. De uitſlag van dit alles was, dat de Graaf, ſchoon hy als een Godlochenaar, en een volſlaagen Vrygeest geleefd hadt, op zyn doodbedde, een opregt Christen en boetvaardig Zondaar wierd.

De hedendaagſche Vrydenkers willen misſchien ſtellen, dat zyn berouw en overtuiging alleen moeten toegeſchreeven worden, aan zwakheid en laagheid van geest, die nauwlyks toelaaten, dat iemand by zyn zinnen, en meester van zich zelven, blyve; doch Dr. BURNET verzekert, dat het geenzins in eenen ſtaat was, die zyn verſtand verdonkerde en verzwakte; of hem met vlaagen van zwaargeestigheid plaagde. De Leezer moge hier over zelve oordeelen, uit het volgende uittrekzel eens Briefs van den Graaf aan Dr. BURNET, gedagtekend 25 Juny 1680. *Woodſtock-park Oxfordshire.*

Myn zeer geëerde Heer Dr. BURNET.

„ Ik verzwak dermaate, dat ik u een' Brief zal ſchryven,

„ zo gering als myne zwakheid medebrengt. Ik begin de
„ Geestlyken boven alle andere Menschen in de Wereld te
„ agten *enz.* Indien het GOD nog behaage, my langer in dit
„ leeven te spaaren, hoop ik, door uwen ommegang, die
„ hoogte van Godsvrugt te beklimmen, dat de Wereld zien
„ moge, hoe groot een afkeer ik heb van 't geen ik zo lang
„ beminde, en hoe ik mynen roem stel in myne bekeering,
„ en den dienst van GOD. Bid voor my, dat GOD, indien het
„ hem behaage, my spaare; om myne waare boetvaardigheid
„ te betoonen, en blyken van myne leevensbeterschap te gee-
„ ven: of anderzins, indien het den *Heere* behaage, thans
„ een einde te maaken aan myn bestaan op deeze Wereld,
„ dat hy genadig myne Doodbeds-bekeering aanneeme, en
„ de belofte vervulle, welke hy gunstryk gedaan heeft, om
„ den Zondaar, wanneer hy zich bekeere, in gunste te ont-
„ vangen. Stort deeze gebeden uit tot den Almagtigen GOD,
„ myn waardste Doctor, voor

Uwen gehoorzaamsten en kwynenden Dienaar.

ROCHESTER.

De Doctor paste deezen Edelman op, tot weinig uuren voor zynen dood, die voorviel, op den 26 July 1680, te *Ranges Lodge* in *Woodstock-park*, waar hy zagtlyk ontsliep. Schoon hy nog geen drie en dertig jaaren bereikt hadt, was hy zo geheel af, door eene verzweering in de blaaze en andere ongemakken, dat hy daar onder bezweek.

Hy werd in de Kerk van *Spilsburg* in *Oxfordshire* begraaven. Hy liet eene Weduwe naa met drie Dogters en eenen Zoon, *Charles* geheeten, welke laatstgemelde hem omtrent één jaar overleefde, en met diens dood sterf de manlyke linie, en de Tytel, uit.

De Werken van ROCHESTER zyn bekend; de beste uitgave zyner Stukjes is die by JACOB TONSON, in 't Jaar 1705, bestaande uit Dichtstukjes, zyne Aanspraak als Kwakzalver, en een Treurspel, getyteld, *Valentinianus*. Doch veele zyner onkuische Verzen zyn agterwege gelaaten.

De Heer WALPOLE noemt, in zyne *Catalogue of Royal and Noble Authors*, Lord ROCHESTER, een Man dien de Zang-godinnen gaarne aanbliezen; doch wien zy zich schaamden voor haaren Gunsteling te erkennen; die, zonder eenig bedwang, de kunst oefende om Verzen te maaken, die eer om derzelver gebreken, dan van wegen de verdiensten, geleezen worden. Eene kunst, welke niet aan te pryzen en niet moeilyk is. De Ze-

de-

dekundigen geeven hoog op, dat 'er geen geest in het onbetaamelyke ſteeke. 't Is waar, het onbetaamelyke ſluit geene geestigheid in; doch het ſluit de geestigheid ook niet buiten. De Verzen van Lord ROCHESTER hebben meer onkuischheid dan vernuft; meer vernuft dan dichterlyken zwier, en meer dichterlyken zwier dan beſchaafdheid.

DE GEVEINSDE VRIEND.

(*Uit het Engelsch.*)

——— ——— *the Friendſhips of the World are oft Confedracies in vice, or Ledgues of Pleaſure.*

ADDISON's *Cato.*

EEne zeer oppervlakkige kennis van de Wereld is genoegzaam om ons te overtuigen, dat het zeer bezwaarlyk valle, eenen weezenlyken Vriend te vinden. Lieden, die voorgeeven de edele Deugd van Vriendſchap te bezitten, treft men allerwegen aan; doch een waar Vriend zo zeldzaam, als een groote Diamant, van 't helderst water, in de Mynen van *Golconda.* De begeerte om het zoet genot te ſmaaken, 't welk de zuivere Vriendſchap verleent, ſpoort ons aan om het oor te leenen aan bedriegiyke verzekeringen der listige Bedriegeren, die 'er op uit zyn om onze ligtgeloovigheid te misbruiken en over ons onheil te zegepraalen.

ALFERD en EDWIN waren Zoons van twee Heeren, die middelmaatige goederen bezaten, en hadden elkander, van de vroegſte kindsheid af, gekend. Eene tedere Vriendſchap hadt zints langen tyd ſtand gegreepen, tusſchen de beide Familiën, en de Ouders hoopten dat de Kinders die verder zouden voortzetten. *Alferd* was edelmoedig, braaf en opregt. *Edwin* vasthoudend, listig en bedriegiyk. De eerſte ſprak altoos gelyk hy dagt, en verfoeide de kunſtenaaryen en ſtreeken des bedrogs. De laatſte bedekte zyne weezenlyke oogmerken, onder het ſchoonſchynend dekkleed van beleefdheid en agting. *Alferd* liet zich misleiden, door de geveinsde opregtheid van *Edwin*, en ſtelde op hem een onwankelbaar vertrouwen. Eenige jaaren lang hadt hy geen reden, om zich des te beklaagen; 'er kwam geene verzoeking voor om het weezenlyke Character van *Edwin* te toetzen en te ontdekken.

De ſlegts middelbaare goederen, die zy van hunne Onderen konden verwagten, maakten, dat zy zich beiden op den Koophandel bevlytigden; en hier in ſlaagden zy beiden eenigen tyd gelukkig. Maar het bankroetgaan eens Koopmans, die het grootſte gedeelte van *Edwins* goederen in bezit hadt, bragt hem in groote verlegen-

heid, welke verzwaard werd door dien hy eene Vrouwe en vier ſcheide Kinders hadt. *Alferd* was hartlyk met het lot zyns Vriends bewoogen, deedt hem eenigen tyd merkelyken onderſtand; doch het onmogelyk vindende hem weder te heſtellen, nam hy hem met Vrouw en Kinderen in huis; op de edelmoedigſte wyze al het noodige bezorgende. „ Hoe gelukkig ben ik?, ſprak hy menigmaal by zich zelven! „ dat ik het vermogen heb, om den druk myns Vriends te „ verligten, en de naargeestige droefheid, waar in anders zyn geheele Gezin zou gedompeld liggen, weg te neemen. Zeker de „ Hemel heeft my begunſtigd en met heil gezegend, op dat ik in „ ſtaat zou weezen, om de traanen der ongelukkigen af te droogen, „ en het geſchrei der elendigen in vreugde te verkeeren".

Edwin was niet agterlyk met het betoonen van dankzegginge, hy erkende, met ſchynbaar genoegen, de ontvangene gunſtbewyzen, en ſcheen verlegen, wanneer hy niets tot het geluk van zynen Vriend kon toebrengen. Hy boodt hem de behulpzaame hand in het waarneemen der zaaken, en verzuimde geene gelegenheid om *Alferd* te toonen, dat hy zyne gunſten aan geenen onwaardigen bewees.

Wanneer het Geluk *Alferds* huis ter woonſtede ſcheen uitverkooren te hebben, viel 'er een geval voor, 't welk *Edwin's* Character eerst recht ten voorſchyn deedt komen. *Avaro*, een verre Bloedverwant van *Alferd* kwam uit *Indie* te rugge, waar hy zyne gezonde geſteltenis voor eenen grooten rykdom verwisſeld hadt. Door ongemakken overlaaden, en verzwakt door de hitte van *Afie*, kon hy geen genot van zyne opgehoopte ſchatten hebben. Eene vadzige rust was alles wat hy kon hoopen of verwagten. „ Ik ben hier ge„ komen," ſprak *Avaro* tot *Alferd*, „ om by mynen Vader begraven te worden, en u de middelen, welke my van geenen dienst „ kunnen weezen, te laaten. Ik heb mynen jeugdigen tyd in zwaaren arbeid geſleeten, en, onder de verzengde lugtſtreek, myne kragten verſpild om ſchatten te verzamelen, die ik dwaashartig voor „ de bron van gelukzaligheid aanzag. Maar de tyd heeft dit denkbeeld der begogelinge afgerukt, en eene droeve ondervinding my „ overtuigd, dat ik ſmerte in ſtede van vermaaken opboopte, en dat „ de rykdommen voor 't gemis van ſterkte en gezondheid te duur „ gekogt zyn. Ik weet die bedenking komt te laat, en dat het vooruitzigt op rykdommen, in 't verſchiet zich vertoonende, al te verlokkend en glansryk is om verdoofd te worden, door de verzekering der zodanigen, die zich reeds droevig bedroogen, en te leur „ geſteld vonden, en anderen hartlyk zouden afraaden, om, in ongezonde lugtſtreeken, het voorwerp hunner wenſchen te zoeken; „ doch zy zullen wel doen met te bedenken, dat de klippen waar „ op men ſchipbreuk lydt, veelvuldig zyn, en dat, indien één het „ gewin, onder zo veele gevaaren en moeilykheden gezogt, verkrygt, „ duizenden hun oogmerk moeten misſen, en omkomen. De eenige „ troost, my nu nog overgebleeven, is, dat gy de vrugt myns arbeids

„ zult

„ zult inzamelen, en dat een gedeelte der rykdommen, door my ver-
„ kreegen, zal aangewend worden, om de armoede van de nood-
„ lydenden af te weeren, en de ſmerten der behoeftigen te verzag-
„ ten, als zy op het ziekbedde kwynen".

Hy kon de pligten van Menschlievenheid niet aanbevolen hebben aan een geſchikter hart dan dat van *Alferd*. Eenige oogenblikken, vondt hy zich buiten ſtaat *Avaro* anders dan met traanen te antwoorden, traanen hem door 't medelyden afgeperst. In 't einde beloofde hy, de onderrigtingen te zullen nakomen, als hy ongelukkig genoeg was eenen Vriend te verliezen, die hem zo edelmoedig in ſtaat geſteld hadt, om de ſtreelende deugden van Menschlievenheid in zulk eene ruime maate te oefenen.

Doch het was *Alferds* lot, eenigen tyd, die hartſtreelende voldoening te moeten miſſen. *Edwin*, de verraadlyke *Edwin*, drong zich in by *Avaro*, en niet voldaan met op eene aanmerkelyke wyze in diens vriendſchap te deelen, beſloot hy ſnoodlyk *Alferd* te onderkruipen, en te berooven van die groote bezittingen, welke deeze, met zo goeden grond, mogt verwagten. Hy verdubbelde zyne vleiende opwagtingen, en boezemde, door de listigſte kunſtenaaryen, *Avaro* ongunſtige denkbeelden van *Alferd* in.

Ongelukkig moest de laatstgemelde, tot verrigting zyner zaaken, eene reis na 't uiterſte van het Koningryk doen. *Edwin* nam deeze gelegenheid waar, om zyn vervloekt ontwerp volkomen beſlag te geeven. Toen *Alferd* wederkeerde, was *Avaro* reeds buiten zich zelven. Hy ſnikte . . . . ; doch kon niets verſtaanbaars uitbrengen. De trouwlooze *Edwin*, die *Avaro* tegen *Alferd* vooringenomen en overgehaald hadt, om een Testament ten zynen voordeele te maaken, deedt Opium in de geneesmiddelen, en ſteldé hem daar door buiten ſtaat om een ſtap, ten nadeele zyns Bloedverwants gedaan, te herdoen.

Alferd was troostloos over het verlies van *Avaro*; doch ſchrik greep hem aan, toen het Testament geopend werd. *Avaro's* geheele nalaatenſchap was aan *Edwin* gemaakt, zo lang deeze leefde, en kon eerst naa diens dood in *Alferds* handen komen. *Alferds* oogen werden nu geopend. Hy vondt zich geheel ontzet over het verraadlyk gedrag van *Edwin*, en het verſoeiende eenigen ommegang te houden met iemand van een zo ſnood Character, wilde hy hem nooit weder in zyne tegenwoordigheid dulden. Hy troostte zig egter met de opbeurende bedenking, dat, hy door geen misdryf, oorzaak was van dit ongeluk: en dat een middelmaatige bezitting, door eerlyken arbeid verkreegen, veel meer waardig was dan Koninglyke ſchatten, op eene valſche en ondeugende wyze verworven.

Maar *Edwin* hadt geen genot van de middelen, hem door *Avaro* nagelaaten. Steeds ontrust door de knaagingen van een wroegend geweeten, kon hy nergens rust of duur vinden. Het denkbeeld van den ſtervenden *Avaro* zweefde hem gedurig voor den geest, en

volgde hem allerwegen. Deeze zielsbekommernissen onderminden zyne gezondheid, en het leeven werd hem een ondraagelyken last. De vrees en angst van voor den regterstoel zyns Maakers, met het gruwzaamst misdryf bezoedeld, te zullen moeten verschynen, droeven hem tot wanhoop. Nergens kon hy heul vinden; zyne beangstheden namen van tyd tot tyd toe, en zyn eigen hand baande hem den weg tot de eeuwigheid.

De dood van *Edwin* stelde *Alferd* de goederen in handen, waar van hy, op zo onregtmaatig eene wyze, beroofd geweest was. Dan de voorschriften der Menschlievendheid waren te diep in zyn harte gedrukt om uitgewischt te kunnen worden, zelfs door het verraadlyk gedrag van *Edwin*. Hy storte edelmoedig traanen op het graf dien trouwloozen en ongelukkigen, en schonk der Vrouwe en Kinderen, die alleen van zyne goedheid afhingen, een ruim bestaan.

ANECDOTE VAN MARIA ANTOINETTA; *de tegenwoordige Koningin van Frankryk.*

MARIA ANTOINETTA, de tegenwoordige Koningin van *Frankryk*, wordt gezegd, door haare voorbeeld, aan de Jufferschap van dat Koningryk, zeer schoone lessen te geeven, die waarschynlyk van eene heilzaame uitwerking op haare zeden zyn zullen: De volgende *Anecdote*, die opgegeeven wordt als volkomen egt, strekt ten blyke van de goedheid van haar hart, en toont tevens hoe ongaarne zy zich schikte, naar den dwang van Gewoonte.

Haare Majesteit is van eene inneemende gaarheid, zeer sprakzaam en verpligtende, gereedlyk toegang vergunnende aan personen van allerleien rang; eene rechtschaape afstammeling van haare Moeder de Keizerin Koningin, om deeze zelfde beminnelyke eigenschappen beroemd. Toen haare Majesteit eerst aan den *Dauphin* getrouwd was, dagt zy, zonder eenig bedwang, vrylyk te mogen gaan waar het haar behaagde, doch zy bevondt, tot haar groot leedweezen, het tegendeel. De vraag, als zy gereed stondt elders heen te gaan, was altoos, „ waar heen Madam?" *Om den Koning myn Papa te zien*, antwoordde de Vorstin. — „ Het „ kan niet zyn Madam." — *Niet? waarom niet?* — „ Het is „ onbestaanbaar met de Etiquette." —— Was zy van zins een der Mesdames te bezoeken, zy kreeg het zelfde berigt. „ Het „ is onbestaanbaar met de Etiquette." „ Groote Vorstinnen moesten „ niet in 't openbaar verschynen, zonder lyfwagt, en kennis van haare komst te geeven" *enz.* „ met één woord de *Etiquette* in agt te „ neemen." ——— Indien zy by eene voorkomende gelegenheid een arm Mensch, of een Kind, 't welk haare aandagt trok, aansprak, werdt

werdt haar onderrigt, dat ze zo gemeenzaam niet moest weezen: want het ſtreedt met de *Etiquette*.

Dit woord Etiquette ſtondt haar geweldig tegen. Toen de Leden der *Franſche Academie* haar kwamen gelukwenſchen met het Huwelyk van den Dauphin, ontving zy hun, op eene zeer beleefde wyze, betuigde zeer op de *Franſche Taal* geſteld te zyn, en alle moeite te willen aanwenden om die volkomen te verſtaan en juist te ſpreeken: doch dat zy hartlyk wenschte dat de Leden van dat geleerd en aanzienlyk Lichaam, de *Franſche Academie*, allen wilden zamenſtemmen om één woord uit de *Franſche Taale*, te doen, 't welk zy noit kon verſtaan, en haar veel ſmerts veroorzaakte. De Preſident verzogt te mogen weeten welk dat aanſtootlyk Woord was. „ *Myn Heer*, antwoordde de Dauphine, *het* „ *is* ETIQUETTE, ETIQUETTE, ETIQUETTE." De Heeren der *Académie* boogen zich en vertrokken.

DE LANDMAN EN DE REGTSGELEERDE. EEN FABEL.

(*Uit het Engelsch.*)

EEn Landman vervoegde zich by een nabuurig Regtsgeleerden, voorwendende zeer aangedaan te zyn over een onlangs gebeurd geval. „ Een *zwer Oſſen*, ſprak hy, is dood geſtooten door een „ *Bul van my*, en ik zou gaarne willen weeten hoe ik w die ſchade „ best zal vergoeden." — „ Gy zyt," antwoordde de Regtsgeleerde, „ een hupſe knaap, en zult het niet onredelyk vinden, dat „ ik een *zwer Oſſen* daar voor verwagt te ontvangen." — „ 't Is „ niet meer dan regt, ik ſtem het ten vollen toe, ſprak de Landman. Maar wat heb ik gezegd? Ik heb my verſproken, 't was „ *zw* Bul die een *zwyner* Oſſen gedood heeft." — „ Zeker," hervatte de Regtsgeleerde, „ dat verandert het geval, en indien." — *En indien* „ viel hem de Landman in de rede," „ de zaak „ vind ik, zou afgedaan geweest zyn, zonder een *indien*, als gy „ zo gereed geweest waart om anderen regt te doen als om het van „ hun te eiſchen."

WAAR.

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in September 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	30. 0	30. 0	29. 11 1/2	66	68	67	Z W	W	W	Helder R.
2	29. 10 3/4	29. 10	— 10 1/2	66	75	67	Z	Z	—	— Betr.
3	30. 0	30. 0 1/2	30. 0 1/2	64	71	67	N	N O	N O	— —
4	29. 11	29. 10 1/2	29. 9 1/2	67	73	69	Z O	Z	Z	— R.W.
5	— 10	— 11	— 11 1/2	64	66	61	N	N W	N W	Betr. H.
6	—	— 9 1/2	— 11	60	63	62	Z W	W t Z	W	— Reg.
7	— 1 1/2	30. 0	30. 0	62	63	58	—	N	N	H. Wolk.
8	30. 1	— 1 1/2	— 1 1/2	55	58	56	N	—	—	— Buij.
9	—	— 0 3/4	— 0 3/4	56	60	60	—	—	—	Betr.
10	—	— 0 1/2	— 0	56	63	61	N O	Z O	Z O	H. Wolk.
11	29. 11 1/2	29. 11 1/2	29. 11 1/2	57	64	62	Z t W	Z W	W	— —
12	— 9	— 7 1/2	— 6	57	60	56	Z	Z	Z	Regen.
13	— 6	— 6	— 7	54	62	59	—	—	—	M. Reg.
14	— 6 1/2	— 6 1/2	— 6 1/2	61	62	61	N O	N O	N O	Reg. W.
15	— 7	— 7	— 7 1/2	59	60	59	—	N	N	Betr. R.
16	— 8	— 8 1/2	— 9	56	62	59	N W	N W	N W	Buijig.
17	— 10	— 10 1/2	— 11	57	63	60	N O	N O	N O	H. Betr.
18	— 11 1/2	30. 0	30. 0 1/2	54	59	59	—	O	O	B. Held.
19	30. 0 1/2	29. 11 1/2	29. 10	52	61	57	O	—	—	Helder.
20	29. 8	— 7	— 7 1/2	52	56	55	Z O	Z O	Z	Betr. R.
21	— 8 1/2	— 8 1/2	— 7 3/4	56	61	58	Z W	Z W	—	H. Wolk.
22	— 6 1/2	— 6 1/2	— 5	50	64	60	—	Z	—	R. Held.
23	— 4	— 5	— 6	58	65	60	Z t O	Z t O	Z t O	— —
24	— 6 1/2	— 6 1/2	— 6 1/2	59	63	59	Z O	O	O	B. Helder.
25	— 6	— 5 1/2	— 6	54	53	54	N O	N O	N O	Regen.
26	— 7	— 8	— 9 1/2	54	57	53	Z O	O	O	Held. W.
27	— 11	— 11	30. 0	48	53	50	O	—	—	— —
28	30. 0	— 11 1/2	29. 10 1/2	49	54	51	Z O	Z O	Z O	B. Wolk.
29	29. 9 1/2	— 9	— 8	49	54	56	Z t O	Z	Z	R. Miſt.
30	— 6	— 6 1/2	— 6 1/2	58	61	57	Z W	Z W	Z W	Betr. R.

Hoogſte Barometer d. 30. 1 1/4
Laagſte Barometer d. 29. 4
} middelb. d. 29. 8 7/8

Hoogſte Thermometer gr. 75.
Laagſte Thermometer gr. 48.
} middelb. gr. 61 1/5

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

PROEVE OVER HET GELUK.

(*Uit het Engelsch van den Heer* FERGUSON.)

(Vervolg en slot van bladz. 465.)

LAaten wy aan het gemelde beginzel alle baarblyklykheid, waar voor het vatbaar is, byzetten. Wat is het vermaak, 't welk de Uitspanningen ons verschaffen? Ontleent het zyne voordeelen, uit het geen daar op volgt, of van de bezigheid, die 't zelve vergezelt? Deeze Vraage valt niet zwaar te beantwoorden. Hoort ondertusschen wat het Gemeen hier op zegt: de gelukkige Man is, huns oordeels, die, wiens Vermaaken onafgebrooken elkander opvolgen. Waarom voegt de bynaam van *Gelukkig* niet even zeer aan een Man, die druk bezig is in het volvoeren van aangelegene bezigheden?

De Gierigaart vindt duizend aangenaamheden, in de ongeruste zorgen, welke hy aanwendt om zyne bezittingen te vermeerderen: hy hoopt met zorgen zyne schatten op, en tart zyn' kwistigen Erfgenaam uit, zieltreffender vermaaken te genieten, in het doorbrengen. Geheel op 't Goud verslingerd, onverschillig omtrent de rest des Menschdoms, en wat onder 't zelve gebeurt, bepaalt hy zyne bekwaamheden, en werkt alleen ter bereiking van het oogmerk 't geen hy zich heeft voorgesteld; en, indien hy de driften van nyd en wangunst, doorgaans de gezellinnen der Gierigheid, verwonnen heeft, kan ik niet zien, waarom zyne dagen min gelukkig zouden weezen, dan die van eenen Beminnaar der Kunsten, van eenen Liefhebber der Oudheid, of van een' Man van smaak, die hunne uuren besteeden zonder de Maatschappy te benadeelen? De kundigheden, welke zy verkreegen, of de Werken welke zy geschreeven hebben, worden hun zo nutloos als de opgevulde geldbeurs den Gierigaart.

Het verdriet grypt ons aan te midden van de uitspanningen, die geene betrekking hebben op onze zaaken. Het is de beweeging en de woeling der Driften, welke ons verlustigt: wy scheppen genoegen in eenen arbeid, geëvenredigd aan onze bekwaamheden en vermogens. Alle spelen, die eene groote beweeging der Geesten verwekken, vervullen ons met nayver, wekken

onze eigenliefde op, en vermeesteren onze Ziel, door eene aangenaame ontroering. De Wiskunſtenaar vermaakt zich, in het oplosſen van moeilyke voorſtellen, en de Regtsgeleerde, als hy de ſchranderheid van zynen Geest kan vertoonen, door ingewikkelde Regtszaaken te ontknoopen.

De werkzaamheid kan, gelyk alles wat met onzen natuurlyken ſmaak overeenſtemt, te ſterk worden voortgezet; de Mensch misbruikt zo wel de Uitſpanningen, als een Dronkaart den Drank. In 't eerst is de hoop op eene kleine winst genoegzaam tot vermaak des Speelders; welhaast gewent hy aan dit maatig gewin; zyn kwynende aandagt kan niet opgewekt worden, door geringe ſlagen; het Vermaak is zyn doel geweest; doch hy vindt het niet meer, dan in 't midden van hoop en vrees; woelige Driften, door luchlyke kanſſen in zyn hart ontſtooken. De Menſchen begeeren heviger beweegingen te gevoelen, op het Tooneel hunner Verlustigingen; zy doen hunne Spelen van een ernſtiger en aangelegener aart worden, dan hunne zaaken; en waarom zouden wy dan hunne Bezigheden niet rekenen onder hunne Vermaaken, zonder agt te geeven op verafgelegene gevolgen, of nog aanſtaande uitkomſten, die eigenlyk beoogd worden? Dit is misſchien de grond van die beſtendige vrolykheid, welke men toeſchryft aan iemands geaartheid en character; dit is mogelyk de onbekende oorzaak, welke in tegenſpoeden den moed opbeurt, een toevlugt veel vermogender dan die der dikmaals onmagtige redenkaveling. Laaten wy ons, derhalven, een plan van Bezigheid of Uitſpanning vormen, 't welk ons Geluk kan hervoortbrengen en bevestigen. Het voldoet niet; wanneer het ſlegts eenige tydvakken van ons leeven betreft; wy behooren de geheele ruimte van 's leevens loopbaan in 't ooge te houden; en ons een groot Tooneel te openen, waar op het Verſtand en het Hart ſteeds gelegenheid ter oefening vinden.

„ Ik wil", ſprak BRUTUS tot zyne Vrienden, „ Ik wil „ alles beproeven; en zal nimmer aflaaten myne ſtem te doen „ hooren, om myn Vaderland van die ſchandelyke ſlaavernye „ te verlosſen. Indien de Hemel my begunſtigt, zullen wy „ allen gelukkig weezen: indien het tegen myne hoop uitvalt, „ zal ik nog rede hebben om my te verheugen". Maar hier vraagt men mogelyk, wat grond van vreugde kon 'er weezen, indien de uitſlag zyne verwagting te leur ſtelde; wanneer zyn Vaderland in de boeijen der ſlaavernye gekluisterd zat? —— „ Waarom ", dus zou die Romein kunnen antwoorden, „ waarom zou eene volſlaagene moedbeneeming my aangrypen? „ Ik heb de aandoeningen myns harten opgevolgd: en ik kan

„ ze

„ ze nog opvolgen. De uitslag der zaaken moge het tooneel,
„ waar op ik my geplaatst vind, veranderen; doch kan my niet
„ beletten daar myne rol te speelen. Verwissel het Tooneel,
„ ik zal 'er altoos het character van een' Man bewaaren. Stel
„ my in een' stand, waar in ik niet kan werken noch sterven,
„ en dan eerst zal ik my ongelukkig agten".

Wie moeds genoeg bezit, om 't menschlyk leeven uit dit oogpunt te beschouwen, is meester van zyn Geluk. Het is door de keuze onzer Bezigheden, dat ons lot onafhanglyk wordt, en wy die vryheid van Ziel verkrygen, dat streelend gevoel van ons bestaan, dat byzonder Geluk, waar toe wy geroepen zyn, door de werkzaamheid van onze Natuur.

Men verdeelt de Neigingen der Menschen, en de Bezigheden daar uit herkomstig, in twee soorten. *Persoonlyke Aandoeningen*, en *Gemeenschaplyke Aandoeningen*. — De eerste krygen voldoening in de eenzaamheid; indien zy eenige betrekking hebben tot andere Menschen, is het door nayver, mededinging en verwantschap. — De Gemeenschaplyke Aandoeningen spooren ons aan, om met onze Natuurgenooten te leeven, hun wel te doen, deel te neemen in hun voor- en tegenspoed; zy maaken voor ons het byzyn van anderen gevallig: in deezen rang mogen wy de Huwelyksliefde, de Ouder- de Kinder- en de Menschliefde plaatzen; als ook de byzondere verbintenissen, en boven al die Zielsneiging, door welke wy ons zelven aanmerken, als Leden van eene dierbeminde Maatschappye, wier voorspoed de regelmaat van ons gedrag wordt, en het voorwerp onzer vuurigste begeerten.

Deeze gemoedsgesteltenis is een beginzel van regtmaatigheid; 't welk geene bepaalingen geene partydigheid kent; zy breidt onze betrekkingen uit, tot de afgelegenste deelen des Heelals. „ Gy bemint", was eertyds de taal van ANTONINUS, „ gy bemint de Stad door CECROPS gestigt, en waarom
„ zoudt gy de Stad van GOD niet beminnen".

Het menschlyk hart ondergaat geene onverschillige aandoening; het springt op van Vreugde, het krimpt van Vreeze, het wordt door Vermaak gestreeld, of door Smerte geschokt. By gevolge is de beoefening onzer verschillende gesteltenissen, en het middel om onze Driften te voldoen, voor ons de bron van Geluk, of Ongeluk.

Elk is hoofd voor hoofd belast met de zorge zyner Zelfsbehoudenisse; iemand kan in eenzaamheid leeven; hy kan, verre van de Maatschappy verwyderd, zyne verbeeldingskragt, zyne zinnen, zyne rede werk geeven; het bekoorlyke diens arbeids strekt hem ter belooninge: de natuurlyke verrig-

tingen, die tot ons zelven betrekking hebben, vervullen, zonder verdriet te baaren, de vakken des leevens op, en gaan dikwyls van weezenlyke vermaaken vergezeld.

Zommige Zedekundige Schryvers veronderſtellen, dat wy de Zelfliefde tot te verregaande uiterſten kunnen brengen; dat deeze dikwyls in gierigheid, trotsheid en heerschzugt ontaart; den nyd, de wangunst, en boosheid voedzel verſchaft, en dus zo hinderlyk is aan onze byzondere genietingen, als ſchadelyk voor het Menschdom. Laat ons, ondertusſchen, zulks niet toeſchryven aan eene buitenſpoorige Zelfliefde; maar veel eer de ſchuld geeven aan de misvatting, welke hy begaat in de keuze der voorwerpen. Wy zoeken het Geluk verre van ons, en het woont in onzen eigen boezem.

Wy denken laaghartig, dat ons Geluk van andere Menſchen af hangt, en ſtellen ons kruipende en beſchroomd aan: wy gelooven dwaaslyk dat de hoofdſtoffen het op ons leeven hebben gemunt en daar tegen zamenſpannen, en worden door vreeze geſlingerd: wy ſtellen het Geluk in voorwerpen, welke andere Menſchen ons betwisten, en kunnen 'er niet toe geraaken, dan langs de hobbelige en ſcherpe rotzen van nayver, nyd, haat, verſtoordheid en wraake, en wy ſtorten welhaast neder in den diepſten Jammerpoel des menschlyken onheils. Wy handelen, eindelyk als of de zorge, die wy voor ons zelven draagen, beſtondt in het bezwaaren onzer zwakheden, en het doen volduuren onzer onheilen.

Wy ſchryven onzen Naasten toe, de angſten eener ongeregelde verbeeldinge, en van een bedorven hart; wy beſchuldigen hun wegens onze moeilykheden, wegens onze eigene boosheid, en de ydelheid onzer Ontwerpen; en, terwyl wy het onheil in onzen boezem ſtooven, ſtaan wy verwonderd, dat onze Zelfliefde zo weinig toebrengt aan ons Geluk. Laaten wy onze verdoolde Rede te rug roepen, en, daar de Natuur ons verordend heeft, om in eene Maatſchappy te leeven, in onze harten edeler en menschlievender aandoeningen aankweeken; en wy zullen, binnen kort, in onze Zelfliefde, altoos ſtoffe van vreugde en vernoeging vinden.

Waarom onze Aandoeningen verdeeld in Gemeenſchaplyke en Perſoonlyke? Deeze verdeeling misleidt ons. Zy veronderſtelt een weezenlyk verſchil tusſchen eigene genietingen en de vermaaken der Goedgunſtigheid. Te beweeren dat de Deugd belangloos is, is haare zaak benadeelen. Men heeft zich verbeeld, dat perſoonlyke genietingen zich bepaalden tot het vermaak of het nut van elk op zichzelven; en dat die der Goedgunſtigheid uitliepen op het vermaak of nut van een

an-

ander; doch, als wy het ſtuk naar eisch beſchouwen, is elk voldaan verlangen een perſoonlyk genot; en de indruk dier genietingen geëvenredigd aan den aart en kragt der aandoeningen. In deezer voege kan dezelfde Mensch min gelukkig zyn door het vermaak 't geen hy gevoelt, dan door 't geen hy verleent.

Indien het waar is dat de vermaaken der Goedgunſtigheid met de daad Perſoonlyke genietingen zyn, dan ſtrekt de beoefening onzer Gemeenſchappelyke Aandoeningen tot een der voornaamſte middelen van Geluk. De beweegingen van moederlyke tederhartigheid, de gulle vriendſchaps betooningen, de vervoeringen van liefde, de zugt voor 't algemeen welweezen, de drift der Menschliefde, leveren zo veele genietingen op die ons geluk doen ſmaaken. De ontferming en het medelyden zelve, die zagte droefheid, op de Gemeenſchaplyke Aandoeningen geënt, ontleenen iets van derzelver aart; en zyn ſmerten van eene byzondere natuur, welke wy niet zouden willen verruilen tegen wezenlyke vermaaken, als wy teffens het voorwerp onzer tederhartige gevoelens moesten vergeeten. — De verregaande Gemeenſchaplyke Aandoeningen zyn niet altoos gemerktekend door die wreede bekneldheden, die laage en baatzugtige gemoederen benauwen. De Goedgunſtigheid verbant de vrees, den haat, en boosheid des harten: of, indien eenige vergiftigende hartstogten ſchynen voort te vloeien uit onze verknogtheid aan ons gelyken; indien wy vatbaar zyn voor nyd of wangunst, wy zullen zeker, ten opzigte van deeze gewaande verknogtheid, ons zelven uit den dut helpen. Het is eene aandoening van eene verſchillende ſoort, iets dat tot ons zelven t'huis komt, een verlangen om de aandagt te bepaalen, en de hoogagting te verkrygen, welke ons aan onze Natuurgenooten verbindt, en die hun ook dikwyl aan ons belang opoffert: de Menſchen zyn dan niet langer de voorwerpen onzer Goedgunſtigheid, maar de werktuigen onzer Vermaaken en Grootsheid.

Een hart vervuld met alle de Gemeenſchaplyke Aandoeningen, een geest onledig door hebbelyken arbeid, laat geen ledig vak in ons leeven over: ondeugende Menſchen hunkeren na vermaaken, welke hunne kwynende ziel noodig heeft.

De Gemaatigdheid valt ligt, wanneer de Vermaaken van het hart den voorrang hebben boven die der Zinnen. De manmoedigheid is eene gemaklyke deugd voor aandoenlyke zielen, en onafſcheidlyk van het algemeene welweezen, van het geluk onzer vrienden, en die edele aandrift, welke ons dwars door gevaaren en hinderniſſen heen doet ſtreeven, ja

geheel vervoert door een alles overwinnend opzet, 't welk ons geen tyd geeft om op de lastigheden, welke ons perſoonlyk betreffen, te denken. Het ſchynt my derhalven toe, dat een Mensch gelukkig is, die de Gemeenſchaplyke Aandoeningen ten bron en regel ſtelt zyner verrigtingen: indien zyne Ziel ontbrandt in eenen vuurigen yver voor het algemeene welweezen, indien hy zich aanmerkt als een lid van eene Maatſchappy, indien hy van zich verwydert die perſoonlyke bekommernisſen, die vrees, onrust, wangunst en nyd baaren. Pope drukt dit zeer gelukkig en kragtig uit, als hy ſchryft. „De „ Mensch heeft, even als de edele wynſtok, om te beſtaan, „ noodig onderſteund te worden; door zich vast te hegten „ verſterkt hy zich." Men kan dit voorbeeld op de geheele Natuur toepaſſen: beminnen is genieten, haaten is lyden.

Byaldien de Gemeenſchaplyke Aandoeningen het Geluk van elk, hoofd voor hoofd, uitmaaken, zyn ze ook het geluk van van het Menschdom. De deugd legt ons niet op aan anderen voordeelen te bezorgen, waar van wy ons zelven berooven; en indien zy vordert dat wy ten algemeenen beste werken, veronderſtelt zy tevens dat wy 'er genot van trekken. De meeste Menſchen houden zich verzekerd, dat het hun Pligt is wel te doen, en hun Geluk daar voor iets te ontvangen: maar zo de Menschlievenheid en de Moed weezenlyk tot het Geluk behooren, brengen de goede daaden eene gewaarwording van geluk mede in den Man, die ze bedryft, zonder dezelve te veronderſtellen in hem die 'er het voorwerp van is. Het grootſte goed, 't welk braave en gevoelige Zielen aan het Menschdom kunnen verſchaffen, beſtaat in 't zelve deel te doen hebben aan dit gelukkig character.

„ Het grootſte goed, 't welk gy aan uwe Stad kunt doen," ſprak EPICTETUS, „ is niet gelegen in het verheffen van de da„ ken uwer huizen, maar in het verheffen van de zielen uwer „ Medeburgeren: het is veel beter dat groote Zielen in laage „ hutten woonen, dan dat ſlaaſſche Zielen in hoog opgetrok„ ne paleizen kruipen."

Het genoegen van een ander is een genot voor een liefderyk hart: het beſtaan zelve is een geluk in eene wereld, beſtuurd door de opperſte Wysheid. De Ziel, die zich gerust ſtelt in de tedere zorgen van den Beheerſcher des Heelals, vindt zich ontheven van de ongerustheden, die iemand tot laagheid vervoeren. Zy is gerust, werkzaam, en kloek: in ſtaat tot de hachlykſte onderneemingen, ſtelt zy volmoedig de bekwaamheden, die den Mensch tot eere ſtrekken, te werke. Op deezen grondſlag rustte het uitſteekend character, 't welk

welk ten kenmerk diende van de beroemde Volken der Oudheid, ſtaande een zeker tydperk der Geſchiedenisſe, en maakte onder hun de verbaazende voorbeelden van grootmoedigheid, onder ons zo zeldzaam, veelvuldig; zeldzaame voorbeelden onder regeeringsvormen min geſchikt om de Gemeenſchaplyke Aandoeningen aan te kweeken; voorbeelden, die, zonder gevolgd, of zelf ten vollen begreepen te worden, ons met verwondering en hoogagting vervullen, en ons aanzetten om ze met onze loffpraake te vereeren. Hoort XENOPHON, „ dus ſtierf THRASIBULUS, die bleek een eerlyk Man ge„ weest te zyn!" Keurlyk Graffchrift, van eene zeker veel bevattende betekenis voor allen die de geſchiedenis van dien verwonderlyken Man kennen! De Burgers van die beroemde Staaten waren noit bezig met het voorzetten van hunne Perſoonlyke belangen: zy merkten zich zelven aan als deelen van de Maatſchappy, of als op 't allernauwst verbonden aan zekeren rang van menſchen, zy vestigden alleen hunne uitzigten op voorwerpen geſchikt om de liefde tot het Vaderland te doen ontbranden: zy deeden alle hunne daaden ſtrekken tot het bevorderen van den voorſpoed hunner medeburgeren: zy kweekten de Welſpreekenheid, de Staat- en Krygskunde aan, als Weetenſchappen van welke het geluk der Volken kan afhangen: hier uit ontſtondt niet alleen de grootmoedigheid der Burgeren, en de verhevenheid van hun gedrag in het Staat- en Krygskundige, maar ook in de voortgang der Dicht- en Letterkunde; bekwaamheden, welke men onder hun aanmerkte als ondergeſchikte en medewerkende tot het groot hoofdeinde: want men beſchaafde, wette, en ſcherpte den geest der Burgeren met de verhevenſte uitzigten.

By die Ouden was elk Lid des Burgerſtaats, om zo te ſpreeken, niets; het Gemeenebest alles. Tegenwoordig is, onder de meeste Volken van *Europa*, elk op zichzelven alles, en het Gemeenebest niets. De Staat merkt men enkel aan als eene verzameling van verſchillende plaatzen, die aan de Burgers, by ruiling, voor hunne gedaane dienſten, agting, rykdom, of gezag opleveren. Zodanig was de aart der hedendaagſche Staatsregeeringen by derzelver eerſte inſtelling. Zy ſchonken aan elk byzonder Lid eenen bepaalden rang, in welken hy zich moest ſtaande houden. Terwyl onze Voorouders vrede van buiten hadden, ſtreeden zy van binnen voor hunne perſoonlyke regten, en hielden, door hun mededingen, en de gelykheid van hun vermogen, den Staat in eene ſoort van Staatkundige vryheid. Hunne Naakomelingſchap heeft, in eene veel verlichter eeuwe, de burgerlyke wanorders geweerd;

doch de Burgers gebruiken de rust, welke zy genieten, in geenen deele om de liefde der Wetten, en om de Gesteltenis, die dezelve beschermt, aan te kweeken; zy bedienen zich van die gerustheid, om zich persoonlyke voordeelen te bezorgen, en alle middelen aan te wenden om de bevorderingen welke de Staatsgesteldheid hun aanbiedt. Voorts wordt de Koophandel, die alle winst aanbrengende kunsten kweekt, aangemerkt als het gewigtigst belang eens Volks, en het voornaamste waar op de Menschen moeten toeleggen.

Dit Persoonlyk belang vertoont zich zelfs in Volksregeeringen, in welke de vryheid niet bewaard kan blyven dan door de werkzaamheid en wakkerheid der Burgeren. Wanneer iemand zyn fortuin gemaakt heeft, lust het hem niet meer zyn tyd te besteeden in dienst van den Staat. Hy geeft zich over aan de vermaaken der eenzaamheid, aan het planten en kweeken van boomen en bloemen, aan het bouwen van Huizen en Lustplaatzen, aan het tekenen, aan de vermaaken der zang- en speelkonst. In deezervoege zal hy tragten de ledige vakken aan te vullen van een leeven zonder vooruitzigt, en het ontwyken der kwyningen der ledigheid te geneezen, door aan de Maatschappy, of het Menschdom, dienst te doen.

De laaghartigen en boozen zyn zeer gelukkig als zy onschuldige bezigheden vinden, die de uitwerkzels van een snood character voorkomen, waar van zy zelve de eerste slagtoffers zouden weezen: maar Menschen, in grootheid van ziel en bekwaamheid uitmuntende, maaken zich aan eene eigenlyk genaamde verkwisting schuldig, wanneer zy hun tyd spillen in nuttelooze vermaaken: want zy geeven aan de ledigheid, of aan onverschillige bezigheden, een uur 't welk zy konden besteden ten nutte van huns gelyken; zy berooven zichzelven van geluk en het streelendste genoegen.

Wy stemmen toe, de vermaaken der Goedgunstigheid kunnen onder de keuze niet vallen der baatzoekenden, der nydigen en der boozen. Derzelver waarde is alleen bekend aan gevoelige en eerlyke harten; op hunne ondervinding beroepen wy ons: geleid door hunne neiging, vervullen zy, zonder daar op te denken, de pligten van een Vriend, van een Burger: zy genieten het tegenwoordige, zonder zich te ontrusten over het voorledene, of verlegen te zyn over het toekomende. Ontdekken zy dat de Deugdsbetragting eene moeilyke taak is en zelfsverlochening vordert, het is door bespiegeling, niet door bevinding.

WAARNEEMING VAN DEN HEER JAN DE REUS, *Heelmeester te Harlingen*, WEGENS EEN GEULCEREERD UITWAS, AAN DE DYE, VAN EENE VROUW, BOVEN DE 60 JAAREN OUD; NEVENS AANMERKINGEN OVER DAT SOORT, EN ANDERE DERGELYKE GEVAARLYKE ONGEMAKKEN.

OP den 21 Maart 1773, wierd ik, nevens de geleerde *Heer* S. STINSTRA, *Med. Doctor* hier ter Stede, verzogt om zekere *Vrouw* te viſiteren, wegens een ongemak dat aan haar *Dye* was.

Wy ontdekten aan de binnenzyde van haar *Dye*, boven den *Musculus Gracilis*, ongeveer zes duimen hooger dan de Knie, een knobbelagtig kankreus uitwas, in den omtrek, ter grootte van een zesthalf, verheven ter hoogte van een *Notemuscaat*: drie byzondere *uitſpruitzels* openbaarden zich aan het zelve; een boven, een beneden, en het derde aan den binnen kant; welke, zo wel, als het voornaame uitwas, knobbelagtig en hard waren, en een bruin en ſtinkend vogt van zich gaven.

De *uitſpruitzels* en het uitwas beide waren zeer pynlyk, zo dat de Vrouw niet kon verdraagen dat men 'er met het allerzagtſte plukzel aan roerde; zy beleed niet te konnen verdraagen, als zy ging, dat het linnen 'er aankwam.

Op onze Vraagen, hoe lang zy het ongemak gehad had? hoe 't aangekomen ware? hoe 't in 't vervolg zig toegedraagen had? en wat 'er aan gedaan ware? was het antwoord dat het, reeds meer dan twaalf Jaaren geleeden, een begin had genomen, dat door de hitte van een ſtoof, die zy onder had gehad, een kleine verſchroejing in de Huid was veroorzaakt geworden, even als een klein blaartje, 't welk zy eenige maalen met haar ſpog had geſtreken, waar door het geheel verdwenen ſcheen te zyn; dog na korten tyd ontdekte ze daar een kleine *verhevenheid*, die allengskens grooter wierd en eindelyk *ontvelde*. Zy bedekte zulks met een pleister van de *Ung. Nutrit.* De *verhevenheid* en *ontvelling* wierden grooter, voornamelyk na het ophouden der maandelykſche ontlastingen: de pyn nam toe, en het ongemak gaf meerder vogt van zich; waar op zy haar toevlugt nam tot een Apotheker, die voorgaf eene beroemde zalf te hebben tot haare geneezing; dog zulks mislukte. Toen had men haar geraaden de verheyenheid weg te laten byten door de roode *Præcipitaat*; gebruikende tot haare veiligheid daar toe een Chirurgyn, die

haar egter zulks had afgeraden, en haar voorſtelde om het weg te laten neemen. Evenwel zy koos het gebruik van de *Præcipitaat*, waar door de verhevenheid verteerde en een vlakke zweer na bleef; maar toen men die meende te geneezen, nam op nieuws het *uitwas*, met deszelfs *uitſpruitzels*, pyn, en ontlasting van een ſcherpe vogtigheid, dagelyks toe; waarom zy nu door de geweldige pyn, en het voortlopen van het ongemak verlegen wierd, en ons over het zelve kwam raadplegen. Zy voegde 'er by dat haar ongemak zomtyds met een bruine korst bedekt was, en yſelyk ſtonk, gelyk wy het ook bevonden.

Onze raad was, het ongemak ten ſpoedigſten weg te laten neemen, zo als ik toen voor weinig weeken in tegenwoordigheid van den geleerden *Heer* S. STYL een dergelyk uitwas, hoewel wat kleiner, en meer wratagtig, echter ook voorzien met twee uitſpruitzels uit den binnenkant der *Dye* van een Vrouwsperzoon had weggenomen, welke ſpoedig geneezen wierd.

Zy ging op onzen raad den 26 Maart tot de Operatie over. Na dat ik in het byzyn van den geleerden *Heer* S. STINSTRA en myn Zoon, den gantſchen *Tumor* en deszelfs *uitſpruitzels* met een daar toe gemaakte *Tang* gevat had, ſneed ik 't *Carcinoma*, met derzelver uitwaſſen, weg. De Vrouw beleed meerder pyn van het vatten met de tang, dan van het ſnyden, geleden te hebben, en zeide nu van haare oude en eigenaartige pyn aanſtonds verlost te zyn.

Zy is in korten tyd geneezen, merkelyk toegenomen in Kragten, en leeft thans zonder pyn, gezond, vrolyk, en wel te vreden.

Dit ſoort van ongemakken heb ik veelmaalen daar ter plaatſe aan de *Dyen* der Vrouwen vernomen; nu eens wat hoger, dan wat laager enz. Verſcheidene heb ik in 't vervolg van Jaaren weggenomen, zo in tegenwoordigheid van Genees- als Heelmeesters, en alle zyn in 't kort geneezen, zonder dat aan iemand zich in 't vervolg eenig kwaad geopenbaard heeft.

Daarentegen heb ik, nevens verſcheidene Medici en Chirurgyns alhier, gezien hoe ongelukkig zommige Vrouwen zyn geworden, die in tyds door een verkeerde ſchaamte haare ongemakken niet hebben geopenbaard, of die door onkundigen kwalyk behandeld zyn geworden; andere, die in tyds zich niet hebben willen laten opereeren, zyn gevallen in vervaarlyke, affchuwlyke, knobbelagtige, diepe uitgeholde pynlyke Kankers, met harde omkrullende opgezwollen randen,

op

op veele plaatſen als honigraat doorgevreeten; neemende allerhande kleuren aan, nu rood, dan bleek, blaauw, aschgraauw, enz. den eenen tyd min den anderen meerder pynlyk, geevende gewoonlyk een dun ſcherp en bloedig vuil ſtinkend vocht van zich. By de verouderde ontſtaat wel eens een bloedſtorting.

By zommige worden de Klieren in de Liesch, de *Labia Pudendi*, ook aangedaan, zwellen op, breken door, en maaken, als de voorige, ſchroomelyke Kankreuze Verzweeringen, zo als ik dikmaals heb gezien; en waar van in 't voorleden Jaar in onze Stad nog een allervreeslykst voorbeeld is geweest; daar uit ontſtaande dat 't *Carcinoma* uit de *Dye* niet was weg genomen.

Zulks hebben de geleerde *Heer* COURRUS, en de Chirurgyn *Clebe*, nevens my gezien, daar niet alleen de Klieren in de Liesch, maar ook het eene *Labium*, meest weg geknaagd was.

Zomtyds koomt dit ongemak aan als een kleine vereeltheid in de *Epidermis*, en vertoont zich niet ongelyk aan *Vn* of *meer* inéén loopende Wratten; andere wasſen uit, omtrent als een Vrouwen tepel, en zyn in den beginne minder hard, dan de eerſte ſoort. Zy groeijen langzaam aan, en worden dikwerf veele Jaaren, zonder merkelyk ongemak, gedraagen: eindelyk vergroot de *Tumor*, begint te jeuken, te ontſteken, word pynlyk, ontvelt, en maakt van tyd tot tyd een kwaadaardige, vuile, voortloopende Kanker-Zweer. Hier toe kan gelegenheid geeven het aanhoudend gebruik van heete *Stoven*, ſterke beweging, drukken, wryven, krabben; als mede het gebruik van ſcherpe en verhittende middelen: Corroſiven, Harſten, en Gummen, moeten daarom gemyd worden.

Het opſtoppen, of wel de ganſche ophouding van de maandelykſche veranderingen, doet derzelver kwaadaardigheid verhaasten.

Het is zeer aanmerkelyk dat men zo weinig, zelfs van de uitmuntendſte *Hooglceraars*, *Genees-* en *Heelmeesters*, van deeze zo ſchroomelyke ongemakken vindt gewag maaken; daar ze als een *Baak* in de *Heelkonst* moesten bekend zyn: het welk my verpligt heeft myne gedagten en bevinding daar over bekend te maaken.

Het voornaamſte, dat ik 'er van gevonden heb, is by den ervarenen ABRAHAM TITSINGH, in zyn Ed. *Verdonkerde en Opgehelderde Heelkonst*, pag. 529, 530 en 531, onder den naam van een Kankeragtige *Vyg*. Pag. 529 en 530, zegt hy: „ Deeze *Vrouw* had een *Kankeragtige Vyg aan de Vin-*

„ *nen-*

„ *nenzyde* van de *rechter Dye*, dien ik, tegenſtaande de *raad* „ van den *Chirurgyn* P. DE RADER, hebbe afgebonden: het „ wies haast weder uit, en gaf my in *bedenkinge* of ik ook „ de *Septica* zoude aanbrengen; maar gemelde *Chirurgyn* zei„ de, zoo gy die *beproeft* zult gy het nog kwader vinden. „ Ik beken, dat ik geen *doorzicht* had van de *Cancreusheid* in „ dit geval, en vergeleken met *eenigen*, die uit myne *aante„ keningen*, tot *opleiding* dezer, *bekort*, zyn voorgeſteld; „ echter *overwegende* het *gezegde*, zynde de *Sententie* van „ een *ervaren Heelmeester*, als mede dat ik op de *halfvliezige* „ *Spier* geen diepe *eschare* konde zetten, beſloot ik om de raad „ van *de Rader* te volgen, enz." Pag. 531. van deeze Vrouw ſprekende „ en vermoedelyk is haar *dood* verhaast door myn „ *onbehoorlyke afbindinge*, en wie weet hoe *haast* ik de ſchei„ brief zoude gegeeven hebbben, zoo ik niet indagtig was „ geworden de *Raad* der oudſte, en die doorgaans de „ beste is."

Verder getuigt TITSINGH dat deeze Vrouw, en andere, deezen ongemakken door *heete Stoven* hebben bekoomen, en dat zyn Collega VAN DER VEN aangetekend heeft, 22 ongeneeslyke voortknaagende *Zweeren* omtrent deeze plaatze gevonden te hebben.

Men vindt eene beſchryving, in de Genees- en Heelkundige Aanmerkingen van D. J. ZENGUARDINUS (Aanm. 46.) van een ſcirreus of liever Kankeragtig uitwas, met ulceratie van de Huid aan de *Dye* van zyn Ed. *Moeder*, oud zynde in de vyftig Jaaren, Phlegmatiek van geſtel. Het ongemak was ontſtaan uit een *Blein* of *Blaasje*; doch men wiste niet of zulks van zelfs, dan door een uiterlyke oorzaak, was voortgebracht.

Dat daar beſchrevene ongemak heeft veel overeenkomst met dit ſoort, van 't welk ik thans ſchryf.

Blaëren, *Roven* en *Korſten* worden ook aan de *Dyen* door heete *Stoven* veroorzaakt, die zich zeer gemakkelyk laten geneezen, en daarom tot deeze ongemakken niet behooren.

Maar dat vreemd is! nog openbaart zich aan de binnenzyde van de *Dye* der Vrouwen, op de voorſchreven plaats, een ongemak daar ik niet weet ergens van geleezen te hebben; namelyk, een of meerder *Hoornagtige uitwaſſen*, gelykende naar de *Spooren* van een *jongen Haan*, en ſchynen een verharde uitwaſſing van de *Epidermis* te zyn. Zy worden dikwerf jaaren lang zonder ongemak gedraagen: maar eindelyk, door het ribbelen van het linnen of anderzins, maaken zy by hun-

hunnen voet in de *huid* eene ontvelling, die door geſtadige wryving grooter wordt, en insgelyks ſchroomelyke Cancreuſe Verzweringen, zelfs tot in de Celluloſa, en *Spieren* voortbrengt. Ik heb 'er eenige, in tyds, weggenomen, met gewenschten uitſlag.

Naardien ik deeze ongemakken als eene Ziekte in de *Epidermis*, en de Huid, oorſpronkelyk beſchouw, zal ik een korte beſchryving van dezelve vooraf laten gaan, zo verre als ik het hier toe nodig agt.

Door de *Huid* of het vel van een *Mensch*, verſtaat men in 't gemeen dat bekleedzel, 't welk zich over het ganſche lichaam uitbreidt; en hier toe rekent men voor eerst, de *Epidermis* (*Opperhuid*); dat is een zagt vlies, beſtaande uit kleine Schubben. Dit vlies heeft veel groeven en gaten, tot doorlaating van de Hairen, de onzigtbaare uitwaasſeming en het zweet: het wordt met de huid, door het tusſchenkomende netwyze lichaam van MALPIGHIUS, welk niet anders is, dan de binnenſte oppervlakte van de *Epidermis*, zodanig vereenigd, dat men het in Lyken, door het weeken in water, van de huid moet affcheiden; by leevendigen ſcheidt het zich van dezelve, door brandmaakende middelen en vuur; zo mede door ſtooten en ſchaaving. De Opperhuid dient niet alleen tot ſieraad, maar ook tot beſcherming; want de huid, van dit dekzel beroofd zynde, kan geen wryving, koude, of hitte, zonder ongemak verdraagen.

De huid, aanſtonds onder de opperhuid, en boven het vetvlies gelegen, is een dik lederen overtrekzel, over het geheele lichaam uitgebreid, (behalven de nagels en de opperhuid) te zamen geſteld uit peezige, zenuwagtige, en vlieſſige vezelen, voorzien met bloed- en watervaten, kliertjes, en een menigte zenuwtepeltjes, groefjes en gaten, gemeen met de opperhuid, tot doorlaating van de onzigtbaare doorwaaſeminge en het zweet. En waarſchynlyk, om lucht en vuurdeelen in te laten, zo wel, als de Mercurius, de Cantharides en Purgantia, die, uitwendig geappliceerd, inwendige ongemakken geneezen.

De huid is, boven aan de opperhuid, met het netwyze lichaam vereenigd, door welks openingen een oneindig getal van zenuwtepeltjes uitpuilen, die zich met een ragfynheid in de opperhuid verliezen.

Tusſchen deeze Zenuwtepeltjes, vindt men een vetagtig vogt, waar mede dezelve leenig gehouden, en tot beter gevoel beſmeerd worden. De huid dient, om de onder gelegene deelen

len te bedekken, te beſchermen, en een getemperd gevoel te geeven; als mede tot dienst van eene gereguleerde uitdamping.

De *Profesſor* KUISCH, in zyn Ed. Ontleed- Genees- en Heelkundige Aantekeningen, p. 947 zegt: „ Als dit vogt, „ (ſprekende van het vetagtige). door eenige traagheid lang „ blyft zitten, deszelfs vloeibaar gedeelte vervliegende, wordt „ het dikker, en verkrygt den aart van een taay wasch, byna „ alle olie eigen, ſtaat ſtil, waaſemt nauwlyks uit, word „ vermeerderd, maakt (*Tubercula*) knobbeltjes of puistjes, „ en verſchaft een zeer veelvuldige, ſchoon van anderen over „ het hoofd geziene, oorzaak van huidkwalen ". En verder merkt hy aan, dat, naar de mening van BOERHAVE, uit gebrek van dit vogt, zwaare huidkwaalen konnen ontſtaan.

De *Heer* J. B. WINSLOW, in het Derde Deel der *Ontleedkundige Uitlegging*, p. 270, ſpreekt 'er dus van. *Het huidſmeer* is een, meer of min, olieagtig of vettig, vocht, 't welk ongevoeliglyk op de opperhuid vergaderd wordt; en, daar verdikkende, tot een foort van vernis overgaat, dat, met den tyd, uitwaaſemende, de gaatjes toeſtopt, en dus heel ſchadelyk worden kan.

Uit deeze beſchryving blykt klaar, en de bevinding beveſtigt het ten duidelykſten, dat de huid aan veelerleie ongemakken onderhevig is, waar van ik thans niet zal gewaagen; maar alleen trachten voor te ſtellen, hoe, door de hitte van het vuur in *Stoven*, de ongemakken, die tot deeze waarneeming betreklyk zyn, konnen voortkoomen.

Het is bekend dat de hitte van het Vuur opdroogende is, en dat de huid, gelyk andere vliezen, door het Vuur min of meer zamen krimpt: zulks kan niet geſchieden, of de pori in de huid, zo wel als de pypjes en vezelen, moeten zich verraauwen en tot malkanderen naderen. Wanneer dus de zweetgaten door de hitte van het vuur verſtopt, of anders onbruikbaar gemaakt zyn, zo word de doorwaaſeming belemmerd; de vogten, in hunnen omloop geſtremd, verdroogen; de afgeſcheidene ſtof kan niet uitgedreven worden, het zy men ſtelle *Bloed*, *Lympha* (Gelei), of het zagte vetagtige; maar ze hoopen op, en, door de geſtadige bykoomende hitte, worden de vogten nog meerder verdroogd, en te gelyk de pypjes en zenuwtepeltjes verhard; zo dat het ſchynt, dat vogten en vaten tot één lichaam zyn geworden. En dus word, by eenige Vrouwsperſoonen, hier ter plaatſe aan de Dye eene vereeltheid, by andere eene wratagtige verhevenheid, en nog by andere, daar ſterke oppakking en verdrooging plaats heeft, een harder uitwas,

was, even als de *Klaauwen* of *boorens* van een *Dier*, de nagels van een *Mensch*, of Spooren van een *Haan*, langzaam voortgebragt.

Deeze ongemakken, zyn gewoonlyk ook langzaam in hunnen voortgang, als ze reeds buiten de huid verheven zyn; waarschynlyk, door de verharding en inkrimping der vaten en vezelen; waar door de toevloed van vochten, tot derzelver aanvoeding, niet weinig belet wordt; en dus worden ze by zommigen veele Jaaren, zonder merkelyk ongemak, gedraagen; als men zich wagt, dat geenerleie Schuuring of wryving van het linnen, of anderzins, door het opleggen van scherpe middelen, geene ontvelling, word gemaakt.

Het is my bekend, dat men thans stelt, dat de *Nagelen*, *Lykdoorns* enz. voortkoomen van de *Epidermis*; als mede eenige Uitwassen in de gedaante van *Hoorens*; maar zulks is verschillende van de ongemakken, die ik tegenwoordig bedoel.

Ik zal, tot nader bevestiging dat de voorschrevene ongemakken, door het gebruik van heete *Stoven* ontstaan, hier by voegen; dat ik dezelve nooit aan den buitenkant van een eenig mensch heb vernomen; noch aan den binnenkant van eenig *Mansperzoon*.

Ook is my niet bekend dat by de *Engelschen* of *Franschen*, daar de *Stoven* niet in gebruik zyn, eenig gewag van deeze ongemakken gevonden wordt. Hier koomt by, dat ze meest voorkoomen aan Gemeenen, Bejaarden, en koude gestellen, in tegenoverstelling van Vermogenden, en die in den bloei haarer Jaaren zyn.

Men werpe my niet tegen, dat de meeste Menschen van weinig vermogen zyn. Neen; naar evenredigheid zyn die ongemakken te veelvuldig by de onvermogende. Maar de weinig Vermogende zyn meerendeels niet zo wel gedekt; de *dekzels* in haare *Stoven* zyn voorzien met groote gaten, en zy gebruiken veelal, om de minste kosten, zoute Turf; de Stoelen zyn laager dan by de Vermogende, en dus nader aan de hitte.

Wel is waar, dat 'er zo wel by Mans- als Vrouwsperzoonen, nu aan den binnen-, dan aan den buiten- en agterkant der *Dyen*, zich opdoen min of meer kwaadaardige *Fungi*, pap- of roetgezwellen: maar die zyn van een geheel anderen aart, en behooren tot deeze ongemakken niet. Iemand zoude komen vraagen, waarom zommige Vrouwen deeze ongemakken krygen, daar 'er duizenden van bevryd blyven; schoon ze heete *Stoven* gebruiken? Daar zoude men op konnen antwoorden, dat de gestelthéid van de eene het meer dan de andere medebrengt; even als men ziet dat by zommige Mannen, door het klee-

kleeven van een *Tabakspyp*, de onderſte lip ontvelt, zonder merkelyk ongemak daar door te lyden; daar 'er by anderen *Kanker* uit ontſtaan is.

Om de geneezing te beproeven van deeze ſchroomelyke gebreken, kan men in den beginne, zo dra 'er ontvelling is, het dekken met een verkoelende Cicatriſeerende Zalf, en de verhevenheid zomtyds met wat *Alum. ustum* beſtrooien: zo willen ze, indien 'er geen kwaadaardigheid by is, zich wel eens ſchikken ter geneezing. Maar als de ontvelling grooter, de verhevenheid meerder wordt, de pyn en ontlasting van een kwaad ſtinkend vogt toeneemen, dan moet men tot de Radicale Geneezing overgaan; dat is, het *Uitwas* of *Carcinoma* door het mes wegneemen. Hier toe werd vereischt ervarenheid en veel oplettenheid; want in oude kwaadzappige Vrouwen, of daar de Klieren in de Liesch, of elders zyn aangedaan, of daar het ongemak te na aan de *Arteria Cruralis* is, moet zulks gemyd, en het Accident gepallieerd worden, gelyk men in andere Kankers gewoon is, bevelende de Lyderes zich te wagten van alle verhittende en kruideryagtige ſpys en drank; maar daar en tegen, zo veel de omſtandigheid het kan toelaaten, eene verzagtende Diëet te houden.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN KWARTEL.

(*Volgens* BUFFON.)

DE *Kwartel* wordt in 't Grieksch *Ὀρτυξ*, in 't Latyn *Coturnix*, in 't Fransch *Caille*, in 't Engelsch *Quail*, in 't Spaansch *Cuaderviz*, in 't Italiaansch *Quaglia*, in 't Hoogduitsch *Wachtel*, in 't Poolsch *Przepiorka*, geheeten.

THEOPHRASTUS vondt eene zo groote overeenkomst tuſſchen de *Patryzen* (*) en de *Kwartels*, dat hy aan den laatſten den naam van *Kleine Patryzen* gaf, en het is, buiten twyfel, door dien misſlag, of dergelyk eene dwaaling, dat de *Portugeezen* den *Patrys* den naam van *Cordonix* geeven, en dat de *Italiaanen* den naam van *Coturnice* aan den *Griekſchen Patrys* toevoegen. 't Is waar, dat de *Patryzen* en de *Kwartels* veel

(*) Zie de Natuurlyke Hiſtorie der *Patryzen* in de *Hed. Vaderl. Lett. Oef.* III Deel. bladz. 193.

veel overeenkomst met elkander hebben; beide zyn het Vogels die in 't ſtof wroeten, kort van Staart en Wieken, en ſnel in 't loopen, beiden hebben zy den Bek gelyk de Vogels van het Moeder-geſlacht, een grauwe Pluimadie, met bruine ſtippen, en zomtyds geheel wit. Voor 't overige gelyken zy elkander in het eeten, in het paaren, en het vervaardigen van het nest, het broeden, het opkweeken der Jongen, in geilheid, en ſtrydbaarheid der Mannetjes. Doch hoe talryk deeze overeenkomſten ook zyn mogen, zy worden opgewoogen door een bykans even groot getal van ongelykheden, die het Geſlacht der *Kwartelen*, geheel en al, van dat der *Patryzen* afzonderen. *Voor eerst*, zyn de *Kwartels* altoos veel kleinder dan de *Patryzen*, als men de grootſte ſoort van ieder met de grootſte, en de kleinſte ſoort met de kleinſte, vergelykt. *Ten tweeden*, hebben zy, achter de Oogen, die kaale en vederlooze plek niet, welke men by de *Patryzen* vindt; ook heeft men noit rechtſchaape *Kwartels* met een rooden Bek en roode Pooten gezien. *Ten derden.* Zyn de Kwartel-eijeren veel kleinder, en van eene andere kleur. *Ten vierden.* Verſchilt de ſtem, en ſchoon de een zo wel als de ander, omtrent op denzelfden tyd, het liefdesgeluid laat hooren, heeft zulks geen plaats omtrent het geluid, 't welk zy, vertoornd zynde, ſlaan; want de *Patrys* ſchreeuwt vóór, en de *Kwartel* onder 't vegten. *Ten vyfden.* Verſchilt het vleesch in aart en ſmaak. *Ten zesden.* Leeft de *Kwartel* veel korter. *Ten zevenden.* Is de *Kwartel* veel minder listig dan de *Patrys*, en valt gereeder te verſtrikken, bovenal als hy nog jong en zonder ondervinding is. Hy is harder van aart en ongezeggelyker. Het is zeldzaam de *Kwartels* opgeſlooten te zien, en nauwlyks kan men ze gewennen, ſchoon van jongs af in een kouw geſlooten, op het roepen te voorſchyn te komen. Zy zyn min gezellig: want zy leeven niet by elkander, dan alleen, wanneer het nog jonge Broedzel zich ophoudt by de Moeder, wier hulpe het noodig heeft; of wanneer een en dezelfde oorzaak op het geheele ſoort teffens, en ten zelfden tyde werkende, hun aanzet om by talryke vlugten de Zeën over te vliegen, en in dezelfde Landen neder te ſtryken; doch deeze gedwongene vereeniging duurt ſlegts zo lang als de oorzaak, welke hun tot dezelve aanzet: want nauwlyks zyn de *Kwartels* gekomen in Landen, die hun aanſtaan, en waar zy met genoegen kunnen leeven, of zy kiezen de eenzaamheid. De behoefte der liefde is de eenige band, welke hun vereenigt, en nog duurt deeze vereeniging maar eene korte wyle: want de Mannetjes, die de Wyfjes met zo veel drifts zoeken, hebben geene byzondere verbintenis aan eenig Wyf-

je. By deeze ſoort van Vogelen is het vermengen veelvuldig; doch men ziet noit een enkel paar: wanneer de trek ter voortteelinge ophoudt, houdt ook alle gemeenſchap tuſſchen de beide Sexen op. Het Mannetje verlaat de Wyfjes dan niet alleen, en ſchynt ze te ontvlieden, maar hy ſlaat met den bek, om ze van hem af te weeren; op geenerlei wyze bekreunt hy zich des Gezins. Zo ras de Jongen wat groot worden, ſcheiden ze van elkander, en by elkander op eene plaats beſlooten zynde, vegten ze verwoed, zonder onderſcheid van Sexe, en de ſtryd loopt op eene onderlinge vernieling uit.

De zugt tot reizen en van lugtſtreek te veranderen, op zekere tyden van het Jaar, is een der ſterkſte driften in de *Kwartels*. De oorzaak van deezen trek moet zeer algemeen weezen: dewyl dezelve niet alleen de geheele ſoort bezielt; maar ook die, om zo te ſpreeken, van hunne ſoort zyn afgezonderd, en door eene nauwe gevangenis geene gemeenſchap met andere *Kwartels* hebben. Men heeft waargenomen, dat jonge *Kwartels*, bykans van de geboorte af in kouwtjes opgebragt, en die de vryheid niet kenden, of over 't gemis daar van droefheid konden hebben, geregeld tweemaal 's Jaars, vier Jaaren lang, eene onrustigheid en zonderlinge aandoeningen betoonden, op den gewoonen trektyd; te weeten, in de maanden April en September: deeze onrustigheid duurde telkens omtrent dertig dagen, en begon alle dagen een uur vóór Zonneondergang; zy vloogen van den eenen hoek na den ander, boven tegen het dekzel, en zomwylen met zulk een geweld, dat ze geheel bedwelmd te rug vielen; den geheelen nagt, bykans, bragten zy door in die geweldige beweegingen, den volgenden dag ſcheenen zy droevig, verſlaagen, vermoeid en ſlaapery. —— Men heeft opgemerkt dat de *Kwartels*, die in vryheid leeven, desgelyks een groot gedeelte van den dag ſlaapen; wanneer wy hier by voegen, dat men ze zeer zelden by dag ziet aankomen, mogen wy, myns bedunkens, wel beſluiten, dat zy by nagt hunne reize voortzetten, en dat de zugt tot reizen hun is ingeſchaapen. 't Zy, dat ze ongemaatigde Lugtſtreeken ſchuwen: dewyl zy beſtendig, geduurende den Zomer, de Noordlyke, en in den Winter, de Zuidlyke Gewesten opzoeken. 't Zy dat ze, 't welk waarſchynlyker is, verſcheide Landſtreeken om geene andere reden verlaaten, dan om uit dezulke waar de oogst reeds voorby is, na die te trekken, waar dezelve nog ingezameld moet worden; en zy dus niet van verblyf veranderen, dan om altoos een ruimen voorraad van voedzel voor zich en hunne Jongen te vinden.

Ik agt deeze laatstgemelde oorzaak de waarſchynlykſte; de-

dewyl het, aan den eenen kant, by de bevinding, blykt, dat de *Kwartels* de koude zeer wel kunnen uitharden: naardemaal men ze, volgens den Heer HORREBOW, op *Tsland* vindt, en ze verſcheide jaaren agter een gehouden zyn, in een Kamer zonder vuur en op 't Noorden, zonder dat de ſtrengſte Winters hun hinder deeden, of eenige verandering in hunne leevenswyze te wege bragten. — Aan den anderen kant ſchynt een dier zaaken, die hun tot het verblyf in een Land bepaalen, de overvloed van Gewas; want, volgens de waarneeming der Jaagers, zyn 'er, als het Voorjaar droog en het Gewas dus min overvloedig is, voor 't overige van 't Jaar veel minder *Kwartels*. — Daarenboven ſtrekt de daadlyke behoefte van voedzel tot een veel bepaalender oorzaak, en meer overeenkomſtig met het bepaalde Inſtinct deezer Vogelen; ook veronderſtelt dezelve in hun min van dat vooruitzigt, 't welk de Wysgeeren zo ruim en ryklyk aan de Beesten ſchenken. Wanneer zy geen voedzel in 't eene Land vinden, is het zeer natuurlyk dat zy het in een ander gaan zoeken. Deeze weezenlyke behoefte wekt hun op, ſpoort hun aan, en doet hun alle bekwaamheden en vermogen te werk ſtellen: zy verlaaten een' grond, die hun niet meer oplevert, zy heffen zich in de hoogte, ontdekken eene beter voorziene Landſtreeke, en houden zich op waar zy leevensmiddelen vinden: en de Hebbelykheid voegt zich by het Inſtinct; 't welk alle Dieren, en boven al de Vogels, hebben, om de ſpys van verre op te zoeken. Het is geheel niet te bevreemden, dat hier uit eene, om zo te ſpreeken, ingeſchaapene genegenheid ontſtaat, en dat dezelfde *Kwartels*, alle jaaren, op dezelfde plaatzen wederkeeren. Bezwaarlyk valt het, met ARISTOTELES, te veronderſtellen, dat zy, naa de wisſeling der Jaargetyden wel opgemerkt en gade geſlaagen te hebben, tweemaal 's Jaars van Lugtſtreeke veranderen, om altoos eene Lugtsgeſteltenis te vinden, welke hun best aanſtaat en voegt, gelyk eertyds de Koningen van *Perſie* deeden. Nog bezwaarlyker is het, met CATESBY, BELLONIUS en eenige anderen, te veronderſtellen, dat zy, van Lugtſtreek veranderende, zonder zich op te houden, op plaatzen die hun aan de andere zyde van de Linie zouden voegen, voorttrekken, om, by de Tegenvoeters, juist denzelfden graad van Breedte op te zoeken; welken zy aan den anderen kant van den Middaglyn gewoon zyn. Dit zou hun kundigheden, of liever dwaalingen in de weetenſchap toeſchryven, waar voor het domme Inſtinct minder bloot ſtaat dan het geoefend verſtand.

Wat hier van moge weezen, wanneer de *Kwartels* vry zyn, houden zy een vasten zyd om te komen en te vertrekken.

Zy verlieten, volgens ARISTOTELES, *Griekenland* omtrent het einde van Augustus, en het begin van September. In *Sileſie* komen ze in de maand Mey, en gaan op 't laatst van Augustus heen. De *Franſche Jagers* berigten, dat de tiende of de twaalfde Mey de tyd hunner aankomst in *Frankryk* is. ALOYSIUS MUNDELLA ſchryft dat ze, te midden van April, omſtreeks *Venetie* verſchynen. OLINA bepaalt den tyd hunner aankomst in *Rome* op 't begin van April; doch allen ſtemmen zy bykans overéén, dat zy vertrekken zo ras 'er in den Herfst vorst komt, die de Gewaſſen krenkt, en de Inſecten doet verdwynen; en daar de koude nagten van Mey hun niet dringen, om Zuidwaards op te vliegen, ſtrekt zulks tot een nieuw bewys, dat het de koude niet is welke zy ontwyken, maar ſpyze zoeken, waar van zy door de koude en vorst in de Meymaand niet beroofd worden.

Voor 't overige moet men deeze tyden, door de Waarneemers aangeweezen, geenzins aanmerken als vastgeſtelde tydperken, aan welke de Natuur zich verbindt; dit zyn, in tegendeel, veranderlyke perken aan verwisſeling onderhevig, afhanglyk van de Lugtsgeſteltenisſe, in onderſcheide Landen, en zelfs in dezelfde Landen, op verſchillende Jaaren, naar dat de koude vroeger of laater invalt; en gevolglyk de rypheid der Gewaſſen en voortteeling der Inſecten, die aan de *Kwartels* tot voedzel dienen, meer of min voorlyk zyn.

De Oude en Hedendaagſche Natuuronderzoekers hebben zich veel moeite gegeeven, wegens deezen overtocht der *Kwartelen*, en andere Trekvogelen. Deezen hebben 'er meer of min wonderbaare omſtandigheden by bedagt; anderen overweegende, hoe bezwaarlyk en traag deeze kleine Vogel vliege, hebben dien in twyfel getrokken, en, om het geregeld verdwynen der *Kwartelen*, op zekere tyden van het Jaar, uit te leggen, tot nog vreemder veronderſtellingen de toevlugt genomen; doch men moet bekennen, dat geen der Ouden de twyfeling deswegen heeft uit den weg geruimd; ondertuſſchen wisten zy wel, dat de *Kwartels* logge Vogels waren, die weinig en als huns ondanks vliegen; dat de Mannetjes, ſchoon zeer op de Wyfjes verhit, zich niet altoos van de Vleugels bedienen, om op haar geroep af te komen; maar dikwyls een vierde van een myl door digtſtaand gewas heen booren, om ze te vinden, en eindelyk dat zy de vlugt niet kiezen, dan in gevalle zy door Honden of Jaagers worden opgeſtooten. De Ouden wisten dit alles, en niet te min, is het hun niet in den zin gekomen dat de *Kwartels*, als de koude aankomt, zich in holen en gaten zouden begeeven, om daar den Winter in een

ſtaat

ſtaat van ongevoeligheid en ſlaap door te brengen, gelyk de *Marmotten* en eenige andere Viervoetige Dieren. Dit was eene ongerymdheid, bewaard voor eenige Hedendaagſchen, die, buiten twyfel, onkundig dat de inwendige warmte der Dieren, aan deezen ſtaat van ongevoeligheid onderhevig, veel minder is dan gewoonlyk by de andere Viervoetige Dieren gevonden wordt, en des te meer in de Vogelen moest te gemoete gekomen worden, door de uitwendige warmte der lugt, en dat zy van deeze hulpe verſteeken, in een ſtaat van ongevoeligheid vervallen, en zelfs ſchielyk ſterven, als zy aan eene ſtrenge koude worden blootgeſteld. Dit zeker past niet op de *Kwartels*, die men in 't algemeen erkend heeft voor heeter dan andere Vogels, in zo verre dat het in *Frankryk* een ſpreekwoord geworden is, *zo heet als een Kwartel*; en men in *China* deeze Vogels leevende in de handen draagt, om warm te blyven. Daar benevens is men door eene veeljaarige ondervinding overtuigd, dat de *Kwartels* niet in dien Winterſlaap vervallen; ſchoon zy den geheelen Winter over gehouden wierden in een Kamer zonder vuur, en op het Noorden, gelyk ik reeds boven heb aangemerkt, op het getuigenis van verſcheide zeer geloofwaardige ooggetuigen, die my dit verzekerden. Indien nu de *Kwartels* zich niet verſchuilen, en in een ſtaat van ſluimering den Winter doorbrengen, kunnen wy, daar zy zeker in dat Jaargetyde verdwynen, niet twyfelen of zy gaan van 't eene Land na 't andere, en dit wordt door een groot aantal van waarneemingen bekragtigd.

BELLONIUS zich, in den Herfſt, op een Schip bevindende, 't welk van *Rhodes* na *Alexandrie* voer, zag *Kwartels* van het Noorden na het Zuiden trekken: veele deezer *Kwartelen*, door de Matroozen gevangen zynde, hadden in den krop volkomen rype graankorrels. In de voorgaande Lente hadt die zelfde Waarneemer van het Eiland *Zanten* na *Morea* ſtevenende, een groot aantal van deeze Vogelen gezien, die van 't Zuiden Noordwaards toogen. Hy voegt 'er nevens, dat in *Europa*, even als in *Aſie*, de *Kwartels* Trekvogels zyn.

De Heer GODEHEU heeft de *Kwartels*, beſtendig *Maltha* zien voorby trekken, in de maand Mey, met zekere winden, en wederkeeren in September. Verſcheide Jaagers hebben my verzekerd, dat men hen by ſchoone nagten, in den Voortyd, hoort aankoomen, en dat hun geſchreeuw, ſchoon ze zeer hoog zyn, zeer wel te onderſcheiden is. Voegt hier nevens, dat men nergens een zo overvloedige vangst heeft van dit Wild, als op onze Kusten, overgeſteld tegen die van *Africa* of *Aſie*,

en op de Eilanden tusschen beiden gelegen: bykans alle de Eilanden van de *Archipel*, ja de klippen zelve, zyn, op zekere tyden van het Jaar, volgens TOURNEFORT, daar mede bedekt, en meer dan een dier Eilanden heeft, van de menigte deezer Vogelen, den naam van *Ortygia*, ontleend van de *Grieksche* benaaming der *Kwartelen*, gekreegen. Zints den tyd van VARRO, heeft men opgemerkt, dat men, op den tyd der aankomste, en het vertrek der *Kwartelen*, eene verbaazende menigte deezer Vogelen zag, op de Eilanden *Pontia*, *Pandataria* en andere, aan de zuidzyde van *Italie*, waar ze naar allen schyn uitrustten. In den beginne van den Herfst, wordt 'er eene zo groote menigte op het Eiland *Caprea*, by den ingang van de Golf van *Napels* gevangen, dat het voordeel van deeze Vogeljagt, het grootste gedeelte der inkomsten van den Bisschop diens Eilands uitmaakt, die, te deezer oorzaake, den naam draagt van den *Bisschop der Kwartelen*. Ook zegt men, dat ze omstreeks *Pesaro* in de *Adriatische Golf*, omtrent het einde des Voorjaars, den tyd hunner overkomste, veelvuldig zyn. Eindelyk vallen zy in zulk eene menigte op de westlykste kusten van het Koningryk *Napels*, omstreeks *Nettuno*, dat men, op de uitgestrektheid van vier of vyf mylen, op eenen dag, zomtyds honderd duizend vangt, die te *Rome*, waar deeze Vogels veel schaarscher zyn, voor een goeden prys verkogt worden. Deeze Jagt is zo voordeelig, dat de grond, waar op dezelve geschiedt, door de Inwoonders van *Nettuno* zeer duur betaald wordt. Zy komen ook, in het Voorjaar, by groote hoopen op de kusten van *Provence*, byzonder in het grondgebied des Bisschops van *Frejus*, 't welk aan Zee ligt; zy zyn, zo men zegt, dermaate vermoeid van den overtocht, dat ze de eerste dagen met de hand gegreepen worden.

Maar zal men, op dit alles, zeggen, hoe kan een zo kleine Vogel, die zo zwak, laag en zwaar van vlugt is, schoon door den honger geperst, wyduitgestrekte Zeën overvliegen? Ik erken, dat zy, hoewel deeze wyduitgestrekte Zeën, hier en daar, verscheide Eilanden hebben, waar op de *Kwartels* kunnen rusten, als *Minorca*, *Corfica*, *Sardinie*, *Sicilie*, *Maltha*, *Rhodes*, en alle de Eilanden van den *Archipel*, ik erken, zeg ik, dat zy, desniettegenstaande, eenige andere hulpe behoeven: en ARISTOTELES heeft wel bemerkt en geweeten waar van zy zich bedienden; schoon hy, myns bedunkens, misstast omtrent de wyze, waar op zy te werk gaan. „ Wanneer, schryft hy, de Wind uit het Noorden opblaast, zetten de *Kwartels* hunne reize gelukkig voort; doch als de

„ Wind

„ Wind Zuiden is, die een drukkende en vogtige Lugt aan„ brengt, vliegen zy veel bezwaarlyker, en geeven deeze „ moeilykheid te kennen, door het ſchreeuwend geluid 't welk „ zy ſlaan". Ik geloof, in de daad, dat de Wind de *Kwartels* helpt op hunne reize; doch niet de Noorde wind; maar elke gunſtige wind: desgelyks, dat het de Zuide-wind niet is, welke hunne reize vertraagt; maar elke tegenwind: dit wordt bevestigd, door de waarneemingen in alle Landſtreeken, waar deeze Vogels eenen aanmerkelyken tocht over Zee moeten doen.

De Heer GODEHEU heeft zeer wel opgemerkt, dat de *Kwartels* in het Voorjaar op *Maltha* niet komen, dan met een Noordwesten wind, die hun tegen is om *Provence* te bereiken, en dat ze, by hunne te rug tocht, door den Zuidoostenwind, op dat Eiland gedreeven worden; dewyl zy, met dien wind, *Barbarye* niet kunnen bereiken. Wy zien ook dat de Maaker der Natuure zich van dit middel bedient heeft, als het overeenkomſtigſte met de algemeene Wetten, door hem vastgeſteld, om den *Israëliten*, in de woestyne, eene verbaazend groote menigte van *Kwartels* toe te ſchikken; de Zuidooste wind op *Egypte* en *Ethiopie*, en de oevers der *Roode zee* aanwaaijende, ging door de Landen waar de *Kwartels*, naar het getuigenisſe van JOSEPHUS, in grooten overvloed zyn. De PSALMIST drukt dit kragtig uit. *Hy dreef den Oostenwind voort in den Hemel, en voerde den Zuidenwind aan door zyn ſterkte, en regende op hun vleesch als ſtof, en gevleugeld gevogelte als het zand der zeën.*

Alle Zeelieden, die ik heb kunnen raadpleegen, hebben my eenpaarig verzekerd, dat de *Kwartels*, wanneer zy, door een tegenwind op hunnen tocht, overvallen worden, nederſtryken op de Scheepen, welke zy kunnen bevliegen; PLINIUS heeft dit ook reeds geboekt. Dikmaals ziet men ze ook in Zee nederſtorten, en met een vlerk in de lugt op de golven dryven, als ware het om den wind te ſcheppen. Hier uit hebben eenige Natuurbeſchryvers gelegenheid genomen, om te zeggen, dat zy, by hun vertrek, zich voorzien van een ſtukje hout, waar van zy zich des noods kunnen bedienen, en waar op zy van tyd tot tyd, op de baaren dobberende, uitrusten van hunne vermoeidheid: zy doen ze ook elk drie kleine ſteentjes in den bek neemen, om, gelyk PLINIUS wil, tegen den wind te ballasten, of, naar de meening van OPPIMIANUS, om, die een voor een laatende vallen, te onderkennen, of zy reeds over de Zee zyn. Dit alles komt uit op eenige kleine ſteen-

tjes, welke de *Kwartels*, even als alle andere Graan-eetende Vogels, met het voedzel inzwelgen. In 't algemeen heeft men aan deeze Vogels, zo veel doorzigt, ſchranderheid, en oordeel toegeſchreeven, dat men bykans in de gedagten zou komen, dat zy, die hun zo mildlyk deeze vermogens toedeelen, zelve daar van weinig gebruik maaken. — Men heeft waargenomen dat andere Trekvogels, als de *Land-Rallen*, de *Kwartels* vergezellen, en dat de Roofvogels 'er op paſſen, om, by de aankomst, op deeze Vogels te vallen. Hierom wil men dat zy een goede rede hebben om een leidsman en aanvoerder van eene andere ſoort, den *Koning der Kwartelen*, (*Orthygometra*) geheeten, te verkiezen: dewyl de eerst aanlandende aan de Roofvogels ten prooije moetende verſtrekken, zy den ramp op den kop eens vreemden doen nederdaalen.

Voor het overige, ſchoon het in 't algemeen waarheid *is*, dat de *Kwartels* van Lugtſtreeke veranderen, zo blyven 'er altoos eenigen, die geen kragts genoeg hebben om den hoop te volgen; 't zy, om dat ze verminkt of al te vet geworden zyn, 't zy om dat zy van een tweede broedzel zynde, op den tyd des vertreks, zich te jong en te zwak, tot den tocht, bevinden; deeze overblyvende *Kwartels* zoeken zich in de landen, waar zy genoodzaakt zyn te overwinteren, de voor hun geſchiktſte verblyfplaatzen. Derzelver getal is in *Frankryk* klein; doch de Schryvers van de *Zoologie Brittanique* verzekeren ons, dat ſlegts een gedeelte der *Kwartels*, welke men in *Engeland* ziet, geheel dat Eiland verlaat, en dat het andere gedeelte zich vernoegt met van Landſchap te veranderen, gaande omtrent het midden van October uit de binnenſte Landſchappen na die digter by Zee liggen, en boven al na *Eſſex*, waar zy den ganſchen Winter overblyven. Wanneer de vorst of de ſneeuw hun dwingt de Bouwlanden te verlaaten, begeeven zy zich na de Zeekust, waar zy op Zeeplanten aazen, en leeven van 't geen zy by ebbe op het ſtrand vinden. Deeze zelfde Schryvers voegen 'er nevens, dat de eerſte aankomst der Kwartelen in *Eſſex* 's jaarlyks net uitkomt met den tyd van hun vertrek uit de dieper Landwaards in gelegene gewesten. Men verhaalt desgelyks dat 'er een goed aantal *Kwartels* in *Spanje* en in het Zuiden van *Italie* blyft, als waar de Winter bykans noit zo ſtreng is, dat de Veldgewaſſen en Inſecten, die hen ten voedzel dienen, geheel verdwynen.

Van de zulken, die de Zeën overtrekken, komen geene an-

de-

dere, dan die een gunſtigen wind aantreffen, behouden over; en indien die gelukkige wind zeldzaam waait op den tyd des overtochts, landen 'er ook veel minder in die ſtreeken, waar zy den Zomer overbrengen. En men kan, met genoegzaame zekerheid, uit de ſtreek des winds, welke hun aanvoert, oordeelen, van waar zy komen.

(*Het vervolg hier na.*)

SOCRATES, EEN ONVERWINNELYK WYSGEER.

(*Uit ene Hoogduitſche Redenvoering van* GOTTSCHED.)

IN de volkomene overtuiging, M. H., dat de ware Wysheid gansch onoverwinnelyke Helden in de Deugd maakt, wenschte ik dat een ieder met my ten ſterkſte hier van overtuigd ware! Mogelyk zou dan zo menig eerlievend gemoed, thans zynen roem in nietswaardige dingen zoekende, in de ware Wysheid ſtreven, en daardoor een Overwinnaar van zich zelven zoeken te worden. Mogelyk zou menig dapper hart zich meer over ene t'ondergebragte begeerlykheid, over ene geſmoorde ondeugd, over ene gelukkig ontwekene verzoeking van deze boze tyden verheugen, dan over ene menigte bedwongene ſlaven, die zich met gekluisterde ſchenen, met geboeide armen, en kromme ruggen, voor zyne zegekoets bukken, en nauwelyks waardig gekeurd worden, de bloedige trappen van zynen throon te kuſſen.

't Zal my, vermoed ik, M. H. geörlofd zyn, dat ik deze myne neiging, om van ene zo gewigtige zaak te ſpreken, thans eens onbelemmerd bot viere. Zy ſcheurt my, bykans met geweld, ter bevestiging dezer waarheid, ſchoon ze reeds meermaals door anderen nadruklyk geſtaafd zy geworden. Dan niet, als of ik geloofde, dat, door myne geringe toeſtemming, ene waarheid zo veel te meer ſterkte zou verkrygen. Neen, ik ben niet dwaas genoeg, om dit van my te geloven. Want ik weet, dat waarheid waarheid blyft, al wierd ze ook van niemand onder de Zon erkend of verdedigd. Ook niet daarom, dat ik my zoude vermeten in ſtaat te zyn om nieuwe gronden voor dezelve te ondekken. Neen, honderd goede bewyzen betogen niet meer, dan één enkel: en kundige Rechters zyn niet zo zeer gewoon, de bewyzen te tellen, als wel te wegen. Myn toeleg is enkel den onverwinbaren

inborst van enen waren Wysgeer in een vermaard voorbeeld te tonen. SOCRATES zal het patroon zyn van myn uitbeelding, en, uit aanmerking van deszelfs onverzetlyke ſtandvastigheid in Wysheid en Deugd, zal ik doen zien, dat ene onoverwinnelyke ſterkte in het goede geenzins een ſtoïke hersſenſchim, maar ene met menſchelyke krachten beſtaanbare volmaaktheid zy.

SOCRATES is ten allen tyde het voorwerp ener bykans algemene verwondering geweest. Grieken en Romeinen, Heidenen en Kristenen, Wysgeeren en Godgeleerden hebben hem reeds overlang als een voorbeeld van een deugdzaam mensch gehouden. — Ook op deze onze Akademie heeft het Hoofd onzer tegenwoordige Godgeleerden die party van alle verſtandigen gekozen, en voor reeds drie-en-twintig jaren, in ene openlyk gehouden en vervolgens gedrukte Redenvoering, Socrates als het voorbeeld van een volmaakt Zedenleeraar aangeprezen. Den overſchranderen Kerkleeraar Augustinus, die alle deugden der Heidenen voor enkel blinkenke zonden uitkreet, zullen wy met den ſpotter Lucianus in enen rang ſtellen, dewyl deze insgelyks, in zyne geſprekken der doden, de deugd van Socrates poogde in verdenking te brengen. Alhoewel ik niet voorheb, dezen te wederleggen, noch onzen groten Man ene breedvoerige lofreden te houden. Hy was een onverwinnelyk Wysgeer, dit is 't gehele doelwit myner Redenvoering.

Denkt gy aan Helden, aan onverwinnelyke Helden, M. H. gy zult u zekerlyk dan ook vyanden vertegenwoordigen: want zonder tegenſtand word noit een lauwerkroon bevochten. Maar wie heeft meer vyanden in de wereld, dan een Man, die de waarheid boven al bemint, die de deugd poogt voortteplanten, en de ondeugd overal uitteroeijen? Is niet het grootſte deel der wereld in een verdedigend en beledigend verbond, als 't ware, tegen alle aanhangers der ware Wysheid verenigd? Heeft zich niet de grootſte menigte van dwazen als verzworen, om niemand te verdragen, die zich tot een Leermeester en Rechter over hun verheffen, en al hun doen en laten beöordeelen wil? Dit immers, heeft Socrates, ten overvloede, ondervonden. Zyn groot verſtand bragt, om zo te ſpreken, de Zedenleer van den Hemel op de aarde. De euwige Voorzienigheid had 'er hem toe uitgekipt, om dezelve, onder de Grieken, te leeraren en te verbreiden. In zyne jeugd zoude hy een beeldſnyder worden. Dan dit grove handwerk was veel te laag voor hem, die beſteld was, om het pit der ware Wysheid, onder die van Athene, bekend

te

te maken. Zelfs Apollo te Delfos beval hem, om zich eniglyk aan zyn eigen neigingen over te geven: naardemaal hy den besten Leermeester in zich zelven had. Dit geschiedde, en Socrates wierd zyn eigen Leidsman. Hy verliet den gemenen hoop der Wysgeren van dien tyd, die over de natuur en gesteldheid van 't grote wereld-gebouw hevig twisteden, maar de kleine wereld, den mensch gamelyk, en dus zich zelven, volstrekt niet kenden. De grote Socrates gaat met zyne Wysgeerte op enen geheel nieuwen weg. Hy onderzoekt het binnenste van 't menschlyk hart; hy doorsnuffelt alle deszelfs verborgenste schuilhoeken; hy toetst alle deszelfs neigingen en begeerten: ja hy begluurt, hy peilt, hy onderzoekt ze niet slechts; maar hy ontdekt en opent ze ook voor een ieder, die hem slechts horen wil. Hy besteedt al zynen tyd, om in de stad rond te gaan, en een iegelyk, die zich zelven voor wys en schrander hield, van onkunde en dwaasheid te overtuigen. Beoordeelt het nu eens zelve, M. H. wat kon dit anders dan haat, dan vyandschap, en vervolging na zich slepen? Socrates ondervond het in de daad, dat 'er niets by de wereld zo gehaat is, dan de liefde tot waarheid en deugd. By groot en klein, ryk en arm, oud en jong word hy hierom gehaat. De spitsvindige menigte der Sophisten, wegens hun zot geklap, en hunne te onrecht zo vermaarde kunstenaryen, van hem zo dikwerf beschaamd gemaakt, brengen hunnen gehelen aanhang tegen hem in 't harnas. De wraakzugtige Dichters, welker redeloze verbeeldingen hy dikwils ontdekt, en als schandelyk vertoond had, brengen hem, als een schadelyk burger, verleider der jeugd, ja zelf als enen Godverzaker, op de tonelen. De Adelyke verguist hem, de Burger houdt hem voor een dwaas: kortom, hy word ten spot van wyven en kinderen, en een snarenspel van het zinneloos grauw.

Maar hoe gedraagt zich de wyze Socrates onder dat alles? Hy was noch jong, toen hem dit alles, om zyne liefde tot de Wysheid, overkwam. Veellicht is hy ten koste van zyn nadeel wys geworden. Misschien heeft hy zich naar den tyd weten te schikken, de huik naar den wind gehangen, de waarheid gelochend, en ten gevalle van ondeugende dwazen, zwart voor wit, en wit voor zwart laten doorgaan: of ten minsten welberaden gezwegen van 't gene niemand gaarne hoorde. Neen, Socrates weet van geen verandering. Zyn standvastige geest, in zynen trek naar Wysheid door een hemelschen bystand ondersteund, weet van geen toegevenheid, en is geheel onverwinnelyk. Zo weinig als de zon, al

wierd

wierd ze van verhitte, tot ongeduld overſlaande, Negers gevloekt, hare weldadige ſtralen intrekt; zo weinig laat de grootmoedige Socrates na, Verſtand en Deugd, in zyne ondankbare Vaderſtad, te leren; ondanks de algemene vyandſchap, welke hy zich, by zyne medeburgeren, daardoor op den hals haalde. Niets, niets ter wereld was in ſtaat, om hem van zyne leerwyze af te trekken. Hy gedraagt zich ten enemale, als ware hy, nopens al het gene 'er van hem geſproken wierd, onkundig: hy maakt 'er geſtadig zyn werk van, om, zonder aanzien van perſonen, by iedere gelegenheid, de dwaasheid en ondeugd te vervolgen.

Dus overwon dees onverwinnelyke Wysgeer de ſterke, en, by ene onvernuftige menigte, zo veel vermogende vooroordelen van eer en ſchande. Dan dit zou noch te min geweest zyn, indien hy niet tevens over alle andere begeerlykheden, aan welken anders het geheel menſchelyk geſlagt verſlaafd is, had gezegepraald. Hy overwon de baatzugt en de gierigheid; naardemaal hy niet alleen zyne bezigheden ter kostwinning liet varen, uit liefde tot de Wysheid; maar ook noit kon worden overgehaald, om de Wysgeerte voor geld te leeraren. Hy overwon de liefde tot het gemak, toen hy in zyne jeugd, zo wel als zyne medeburgeren, tot verdediging van het gemenebest, de wapenen ter hand nam, en het leger volgde; toen hy enen zwaar gekwetſten medgezel uit het dodelykst gevaar verloste, en, niet zonder gevaar van zyn eigen leven, hem, te midden der vyandelyke zwaarden op zynen rug uitdroeg, en dus in veiligheid bragt. Hy overwon de liefde ter wellust, terwyl hy zich niet ſlechts van lekkere ſpyzen, ofte van overvloed in het drinken, onthield; maar ook zelf de onſchuldigſte begeerten, om uit honger te eten, en tegen dorst te drinken, beteugelde, enkel om daardoor de heerſchappy over zyne driften te behouden. Hy overwon de menſchenvreze, toen hy, tot een medelid van de Regering te Athene verkoren, uit hoofde van deze waardigheid, zich, volſtrekt alleen, tegen een onrechtvaardig vonnis van het Atheensch volk aankanten durfde; niet tegenſtaande hy wel zag, dat deze tegenſtand hem lichtelyk zyn hoofd kon kosten. Hy overwon eindelyk ook zyn dagelyks huiskruis, het welk hem het beruchte origineel van vrouwelyke furiën, Xantippe, in een ſlecht uitgevallen huwlyk deed torſen. En by deze menigvuldige, en ontelbaar andere overwinningen, bereikte de wyze Socrates enen gryzen ouderdom, waarin hy eindelyk ook noch gelegenheid vond, om zelf over den dood te zegepralen.

Noch

Noch veel tyd zou ik besteden moeten, M. H. indien ik hier de onvergelykelyke standvastigheid van mynen Wysgerigen Held, naar hare behoorlyke waarde, wilde beschryven. Dan om uw geduld niet te misbruiken, zal ik my in alles bekorten. Socrates, reeds een gryzaard van hoge jaren, word voor het gerecht gedagvaard, het welk hem noch noit in zyn leven wedervaren was. Zyne Overheid eerbiedigende, komt hy, met ene onverzaagde houding, onder het oog van zyne Rechters. Anitus en Melitus staan 'er, en beschuldigen hem van grote misdaden. Men brengt tegen hem in, dat hy de Atheensche jeugd verwaarloosde, geen bestaan van Goden geloofde, en andere schadelykste leeringen verbreidde. Socrates doet, door eene bondige manlyke en eenvoudige Redenvoering, zyne verantwoording. Eerst wederlegt hy zyne Beschuldigers; en wel met zo veel nadruk, dat zy geen woord meer tegen hem inbrengen konden. Daarop keert hy zich tot zyne Rechters, en betoogt zyne onschuld zo klaar als den dag. Hy spreekt met hun niet anders, als of hy hun Heer, hun Leeraar, ja hun Vader ware. Hy was het ook in de daad, alhoewel zy 'er hem niet voor erkenden. Maar 't is alles te vergeefs; Socrates word by meerderheid van stemmen veroordeeld. Zyn vonnis word hem aangekondigd. Dan dit ontroerde hem niet, maar veel meer was hy verwonderd, dat 'er noch al enige geweest waren, die hem wilden vryspreken. Men gebood hem, om zelve nopens zyne verdiende straf de uitspraak te doen. En Socrates, volkomen van zyne onschuld bewust, gaf ten antwoord, verdiend te hebben, dat men hem, benevens andere Mannen, die, door hunne verdiensten het gemeenebest aan zich verplicht hadden, op gemene kosten, in het zo genaamde Prytaneum, zo lang hy leefde, onderhielde. Men vergunt hem eindelyk, om door zekere geldsomme zyn leven vry te kopen: dan tevens zou hy beloven, om in 't vervolg zyne leerwyze te veranderen; en zich geheel te onthouden van onderwys aan jonge lieden te geven. Doch hy verontschuldigde zich nopens het eerste, met zyne armoede; en nopens het laatste met de onmogelykheid zelve. God, zegt hy, had hem, als een geschenk, aan zyne Vaderstad gegeven, om dezelve door zyne Wysheidslessen uit haar nakend verderf te verlossen. Aan dit Godsbevel moest hy meer gehoorzaam zyn, dan aan al het gene hem menschen gebieden konden. Hierop word hem het leven ontzegd; men laat hem in de gevangenis brengen, en binnen weinige dagen zal hy den vergiftigen drinkbeker uitledigen.

Hier,

Hier, dunkt my, M. H. zie ik den eerwaardigen Gryzaard, onder het geleide van zyne Vrienden en Leerlingen, volvaardig in den kerker gaan. Dan ik begluur in hem geen misdadiger, geen kwaaddoener; ik zie, in tegendeel, enen zegepralenden Overwinnaar, die, door zyne onbezweken ſtandvastigheid, zelfs over de wreedſte onrechtvaardigheid zyner Rechteren, zegepraalde. Welk een onverzaagde inborst ſtraalt 'er uit zyne wezenstrekken en gebaarden? Welk een grootmoedige geest ontdekt zich in alle zyne woorden? Zyn lichaam word wel in boeijen gekneld, maar zyne groote ziel blyft ongelyk vryer, dan zy allen, die het bevel, om hem te binden, gegeven hadden. Alrede beklagen Crito, Libes, Plato, Xenophon, Alcibiades, en andere brave Mannen, alrede beklagen zy het aanſtaande verlies van hunnen Vriend en Leeraar, dien zy verre boven hun eigen Vader eerden, en beminden: dan de ſtandvastige Socrates heeft noch zo veel bedaardheid, dat hy hen allen daaromtrent vertroosten en opbeuren kan. Hoe veel tranen ſtorten hier zyne ontroerde Echtgenote, benevens enige andere Vrouwen! Maar Socrates verlangt, dat ze van hem verwyderd wierden, om door haar gekerm, niet geſtoord te worden, in die wysgerige zamenſpraken, met welken hy zich noch wilde bezig houden. Men ſtelt hem een gemaklyk middel voor, om zyn leven te redden. 't Is niet onmogelyk, om uit de gevangenis te ontkomen. De Cipier is reeds omgekogt; de deuren ſtaan open; het is nacht, en men zal hem terſtond in veiligheid brengen. Zyne Vrienden beloven hem, buiten Athene, gedurende zyn gehele leven te zullen verzorgen. Dan veel te laaghartig en flauwmoedig ſcheen deze vlucht voor onzen grootmoedigen Socrates; te meer, dewyl ze tegen den wil van zyne, alhoewel onrechtvaardige, Overheid moest werkſtellig gemaakt worden. Hy vreesde niet voor den dood; en waarom zoude hy dien gevloden hebben? Dus nadert eindelyk het tydſtip, dat de beul tot hem komt, en den voor hem gereed gemaakten dodelyken drank in handen heeft. Verbazende vertoning voor allen, die 'er tegenwoordig waren! Ook de hardvogtigſte Mannen kunnen hunne tranen niet langer bedwingen: maar Socrates berispt hen als verzaagde en lafhartige wyven, onwaardig, van tot hiertoe zyne leerlingen geweest te zyn. Hy ontvangt den beker met onbelemmerde bedaardheid, drinkt hem uit, en gaat, op 's beuls bevel, het vertrek enige malen op en neer. Toen hy de hevige weskingen van het vergif beſpeurde, legt hy zich te bed: zyne uiterſte leden worden allengs koud, zyn bloed ſtolt in de aderen, zyne

ne ogen werden gebroken, en zyn hart ſterft; dat grootmoedig hart van den Held, die in den dood, zo wel als in zyn leven, onverwinlyk bleef.

Laat nu de dwaze menigte enen onverwinlyken wyzen Man als ene harsſenvrugt van ſtoïke dwepers uitjouwen. Van u, M. H. als onzydige en billyke Rechters, verwagt ik een ander vonnis. Gy zyt, indien ik my niet bedrieg, door het eenvouwig verhaal van eens Wysgeers ſtandvastigheid, altemaal reeds enigzins geraakt: ô wat zou het niet geweest zyn, indien ik u den ſtigtenden inhoud zyner laatſte zamenſpraken, betreffende de onſterflykheid der ziele, enigzins had voorgedragen? Wat zou het niet geweest zyn, indien ik u de weergaloze verdediging, door Socrates voor 't gerecht gedaan, en door Plato opgetekend, had voorgelezen? Wat zou het niet geweest zyn, indien ik u, in ene uitvoerige en welgeſtelde Redenvoering, denzen Wysgerigen Held, zo groot als hy was, dat is, gansch onvergelykelyk, had kunnen uitbeelden.

Bloost nu, gy Naam-kristenen! die u beroemt op hoge openbaringen, en echter veel minder goeds doet, dan deze Wysgeer, welke doorgaans voor een blinden Heiden by u te boek ſtaat, door natuurlyke krachten gedaan heeft. Bloost, gy ſtoute Schriftgeleerden! die zo zeer met ene hemelſche verlichting pronkt, en echter by dezelve niet het tiende deel van die deugden beoeffent, welken Socrates by zyne, van u zo genaamde, aardſche Wysheid oeffende. Bloost gy Fariſeeuwſche Letterhelden! die van het bedwingen van uwe geestelyke en lichamelyke, tydelyke en eeuwige, zienelyke en onzienelyke vyanden, zo veel geklaps weet te maken; en echter, van uwe eigen begeerlykheden dagelyks in 't voetzand geworpen word, ſlaven van de ondeugden zyt, en op het enkele gezicht van uwe graffteden reeds ziddert. Hoe zult gy de eer van uwen op zich zelven allerheiligſten Godsdienst kunnen handhaven; indien de Rede u het voorbeeld van enen weergalozen Socrates, tot uwe onuitſpreeklyke beſchaming, voorhoudt? Hoe zult gy beſtaan; wanneer de Wysgeerte u tonen zal, dat geen haat, geen vyandſchap, geen ſchimp, geen vervolging, geen eerzugt, geen armoede, geen wellust, geen menſchenvreze, geen boos wyf, geen onrechtvaardig Rechter, ja zelf geen liefde tot het leven, zyne deugd-liefde kon overwinnen? Kortom, wanneer gy zien zult, dat Socrates in zyne Wysheid en Deugd gansch onverwinlyk geweest is.

DE BANKROETIER.

Eene Zedelyke Vertelling.

(Uit het Engelsch.)

DE Heer DORVAL volgde zynen Vader, die een groot Koopman was, op in zynen handel, en werd, het eenigſte Kind zynde, Erfgenaam van eene vry goede ſomme. Eene wel aangelegde opvoeding, gevoegt by een eerlyk hart, gemaatigd door zagtheid van aart, maakte hem een voorwerp van elks agting en liefde. Eene natuurlyke geſchiktheid tot denken, door oefening aangekweekt, zette hem aan, om de hem voorgeſtelde begrippen na te ſpeuren, en ze niet, op een oppervlakkig beſchouwen, aan te neemen. De gewoonten der wereld, en de gebruiklykheden in den handel, die enkel als gewoonten en gebruiklykheden, ongemerkt doorgaan, hadden geen invloed op zyn gedrag. De eenige regel zyner bedryven was, het onveranderlyk Voorſchrift van braafheid, hem diep in 't hart gedrukt. In zynen handel betoonde hy, dat de Koophandel geenzins onbeſtaanbaar was met eenige der Deugden, die het Menschdom ten Cieraad ſtrekken, en hy poogde, by veelvuldige gelegenheden, anderen van die gewigtige waarheid te overtuigen. De beſtraffenswaardige verbeterde hy, en bevestigde hun in hunne hervorming. De onverbeterlyke werd van hem veragt en verlaaten. De kleine knevelaaryen en bedekte bedriegeryen, dikmaals door de Kooplieden gepleegd, onder het veelſchynend voorwendzel van noodzaaklykheid, en voor geene noemenswaardige misdryven gerekend, konden by hem nooit door. Het bekorten van 's Lands ſchattingen, door het ontgaan van de vastgeſtelde tollen, by Lieden van geene beginzels niet geagt, het ter ſluik uitvoeren van verbodene Waaren, het vervalſchen van de Waaren in het uiterlyk voorkomen — en meer andere ſtreeken, hieldt hy voor misdaaden, tot welke geene middelen hem konden beweegen.

Eene allerheerlykſte gelegenheid boodt zich aan, om zyne opregtheid in het ſchoonſte licht te zetten. Eene Wet van Belasting was 'er vastgeſteld, die byzonder het opzigt hadt op eenen voornaamen tak zyns handels; doch, door gebrek aan behoorlyke onderrigting, of verhaasting in het vervaardigen, of eenige andere onbekende oorzaak, hadt men zo veel ruimte gelaaten, dat het zeer gemaklyk viel langen tyd, zonder ontdekt te worden, die Wet te omgaan. — De Heer DORVAL hadt, op dien tyd, eenen zeer groten voorraad van die Koopwaare gereed om uit te voeren, en zou dus grooten winst hebben kunnen doen. Maar zyne Ziel verfoeide de verzoeking, hy wist dat de aart van de Wet met zulk een bedryf ſtreedt; ſchoon

ſchoon dit, volgens de letter, zeer ſlegt was uitgedrukt. Hy voegde zich, over zulks, by zekeren Lord, die voorzat in de vergadering den Koophandel betreffende, en toonde hem de kragtloosheid der nieuw gemaakte Wet; dringende teffens aan op de noodzaaklykheid der verbeteringe. Men ſloeg agt op zyn berigt, en dezelve werd verbeterd, 't welk den Staat niet min dan vyftig duizend Ponden Sterlings bevoordeelde, eene ſom, die, was de Wet één Jaar onveranderd gebleeven, verlooren zou geweest zyn.

Zyn vertrouwen en edelmoedigheid verleende veelen hulpe: de Kring zyner werkzaamheid breidde zich wyder uit naar maate de heilzaame uitwerkzels vermenigvuldigden. In 't einde werd zyne Goedhartigheid, door herhaalde aanvallen op het zien van de behoefte in verſcheidenerlei gedaanten, eene zwakke deugd, en, door haaren nadeeligen invloed op zyn oordeel, kreeg het zulk een krak, dat het niet langer in ſtaat was dienst te doen, door behoorlyke onderſcheiding te maaken. De Edelmoedigheid liep eerst de voorzigtigheid voorby, en deeze verliet hem eerlang. Ook ſcheen zyn vertrouwen, met zyne andere deugden, tegen hem aan te ſpannen. Verſcheide groote geldſommen, op al te losſen grond aan anderen verſtrekt, verminderden, door derzelver verlies, zyn ſtaat geweldig. —— Hy zag de noodzaaklykheid om in te korten. —— Zyne gewoone liefddaadigheid was het laatſte, 't welk hy wilde dat eenigzins zou inkrimpen. Hy beſnoeide de kosten van zyn kleeding, tafel en huishouden; doch 't geen hy uitwon door deeze huislyke zuinigheid, was te weinig tegen de uitgaven zyner Goedhartigheid opgewoogen. Hy zag nu de noodzaaklykheid om veelen, die gewoon waren door zyne gunſte geholpen te worden, te weigeren, om niet buiten ſtaat te geraaken eenige weinigen te helpen, en zelve in ſtand te blyven. Nauwlyks was hy de onaangenaame aandoeningen, ontſtaande uit het weigeren van onderſtand aan veelen, die des gewoon waren, ontworſteld, of een gansch onvoorziene ſlag trof hem op 't zwaarſte. —— Een zeer aanzienlyk Huis buiten 's Lands, waar mede hy ſterk deedt, ging bankroet. —— Op het oogenblik, dat hy van de ontroering, door dit toeval veroorzaakt, bekomen was, riep hy zyne Schuldeiſchers zamen, en maakte met de grootſte naarſtigheid zyne rekeningen op; uit dezelve bleek, dat zyn Bankroet veel kleinder was, dan men in het eerst gevreesd hadt, als mede, dat zyne goederen genoegzaam konden toereiken, om meer dan drie vierde van zyne ſchulden af te doen. — Zyne Vrienden en Schuldeiſchers waren eenpaarig in hem te raaden, om zyne zaaken aan te houden. Hy verwierp, op eene beſcheide wyze, deezen raad, bybrengende, dat hy, in geenen deele, van zich kon verkrygen, den eigendom van anderen, wier goede gevoelens, ten zynen opzigte, een al te edelmoedig vertrouwen inboezemden, te waagen. — Hy verzogt dat 'er Lieden mogten worden aangeſteld, die zyne zaaken zouden ten einde brengen. Dit verwierf hy. Op den tyd der

eerſte byéénkomſte deedt hy niet alleen eene Opgave van alle goederen en rekeningen, maar ook van de minſte zyner bezittingen, behoudende alleen dat gedeelte zyner kleedinge, 't welk hy volſtrekt noodig hadt. Zyn kloek beraad gaf hem moeds genoeg om afſtand van alles te doen, behalven van één Ring met brillanten omzet, waar in de eerſte letters van den naam eener Dame, van haar hair gevlogten, waren; deeze hadt hy van die Dame, welke hy op het tederſte beminde, ontvangen by haar ſterven, met de ſterkſte aanbeveelingen van haar ſtervenden mond, om dien altoos te behouden. Gaarne zou hy zyn laatſten ſchelling gegeeven hebben om dien te behouden; doch hy oordeelde nu niet langer een wettig bezitter daar van te weezen. De onkrenkbaarſte eerlykheid vorderde, derhalven, deeze opoffering, en hy bereidde zich om die te doen.

Voor de aangeſtelde Boedelredders gekomen, liet hy zich in deezer voege hooren. „ Myne Heeren! ik, die hier voor U ſtaa, ben wel een „ ongelukkig; doch, zo ik vertrouw, een eerlyk Man. Ik heb myn „ hart onderzogt, en vondt het onſchuldig, ten opzigte van het on„ heil, 't welk my nogthans bejegent. Hoe zeer de eerſte ſchok my „ aandeed, heb ik zints de veel vermogende kragt van een ſchuld„ loos geweeten om iemand, te midden der drukkendſte rampſpoe„ den, op te beuren, ondervonden. Ik ben hier verſcheenen om eene „ duidelyke opening van den ſtaat myner zaaken te geeven, en zui„ verlyk alles op te geeven, wat ik voortyds het myne kon noemen, „ om daar mede myne Schuldeiſchers te betaalen". — Dit gezegd hebbende, leide hy alles bloot, en gaf alles over op eene wyze, zo opregt en zonder eenige agterhoudenheid, dat het de toejuiching wegdroeg van allen, die 'er zich tegenwoordig bevonden, en klaagden dat van zaaken, zo gemaklyk te redden, een einde moest gemaakt worden.

De Heer DORVAL haalde daar op een klein doosje voor den dag, waar in eenige kleinigheden waren; 't zelve overgeleverd hebbende, trok hy zyne rechte hand, aan welke hy den gemelden Ring hadt, uit zyn boezem; en zich omwendende, ten einde niemand het zou zien, vestigde hy zyn oog op dat dierbaar pand, van 't welk hy nu ſtondt te ſcheiden — hy zugtte —— zyn oog liet een onwederhoudbaare traan rollen, die op den Ring viel, de letters werden 'er onzigtbaar door; hy nam deeze gelegenheid waar, en drukte dien aan zyne lippen; hy keerde zich om, en gaf met een afgewend gezigt, den gevoeligſten weedom des harten aanduidende, den Ring over; eene daad volvoerende, waar van zyn oog geen getuige durfde weezen. —— Deeze gemoedsontroering ontglipte het oog der Heeren niet. Men verzogt hem het Doosje en den Ring weder te neemen; doch hy weigerde het, zeggende, benevens dankbetuiging voor de gedaane aanbieding; „ dat hy het niet van zich kon verkrygen, eenig cieraad „ als zyn eigen te bezitten, zo lang zyne ſchulden onbetaald blee„ ven", 'er byvoegende; „ dat ze ook aan zyn tegenwoordigen

„ ſtaat

„ ſtaat niet pasten"; hy verzogt ſlegts dat de Ring voor eerst niet mogt verkogt worden, ten einde hy, in beter omſtandigheden geraakende, in ſtaat mogt weezen dien weder te koopen.

Het uitſteekend braaf character van den Heer DORVAL bragt hem eene menigte Vrienden toe, veelen deeden hem edelmoedige aanbiedingen van byſtand langs verſcheide wegen; doch hy was onverzettelyk, in het weigeren der zodanigen, die ſtrekten om hem weder in het dryven van den handel te ſtellen; voor rede geevende, dat hy niet begeerde eene geleende onderneeming te waagen, en op den grond zyner Vrienden een gebouw op te regten. Desgelyks floeg hy aanbiedingen van geld af: uit inzigte dat hy, die zich in ſtaat bevondt, om zyn brood op eene eerlyke wyze te winnen, zich daar door tot een voorwerp maakt van eens anders goedgunſtigheid; en dus niet alleen zyne eigene waardigheid verkleinde, maar ook eenen behoeftigen perſoon, van die bekwaamheden verſteeken, beroofde.

De Heer DORVAL deedt zyn best, om ergens bezigheid, en daar in zyn beſtaan, te vinden. Terwyl hy hier over uit was, onthieldt hy zich aan 't huis van eenen boezemvriend. Weldra kreeg hy daar een bezoek van den Heer WILSON, een ryk Koopman. DORVAL ontving hem met die beſchaafdheid, als men aan eenen onbekenden Bezoeker betoont. De Heer WILSON verklaarde, zonder langen omweg, op eene rondborſtige wyze, wat hem tot dit bezoek bewoog; betuigende, de vryheid genomen te hebben, om hem te komen zien, zonder hem vooraf in perſoon te kennen: dat hy alleen gehoord hadt, van zyne braafheid en verdienſten, en uit dien hoofde verlangde, onder zyne Vrienden te mogen gerekend worden. Voorts gaf hy te verſtaan, tegenwoordig geweest te zyn, by het ondervraagen van DORVAL, en zodaniger wyze getroffen te zyn, door den oprechten en manlyken handel, dat dit hem bewoogen hadt, een nader onderzoek op zyn Character te doen; 't geen hy daar aan volſtrekt beantwoordende gevonden hadt, en wenschte hem te helpen op eene wyze, die zyne kieschheid niet kwetſte. Op deezen trant voortvaarende, ontdekte de Heer WILSON gehoord te hebben, hoe DORVAL's plan was, om by iemand de zaaken waar te neemen; en hoe hy, ten zynen huize, iemand noodig hadt tot iets, 't geen niet moeilyk te volbrengen viel, en geenzins vernederend was; hy zou naamlyk algemeen Opzigter van alles weezen, met een Jaargeld van vier honderd Ponden. DORVAL nam dien voorſlag met de grootſte greetigheid aan, en werd terſtond de Vriend, en binnen kort de Vertrouwling, van zynen edelmoedigen Patroon. De Heer WILSON raadpleegde hem in alles, en oordeelde geen beſluit van gewigt regtmaatig en genoegzaam, voor het de toeſtemming zyns Vriends hadt weggedraagen.

DORVALS groot bedreevenheid in alles wat den handel betrof en het belang 't geen men in hem ſtelde, was genoegzaam bekend; aan

de tafel van den Heer WILSON werd hem alle eere bewezen, met één woord, dusdanig was de beminnelykheid zyns Characters, dat de verandering van zynen ſtaat hem geen het minſte nadeel in heuſche en beleefde bejegening toebragt.

Naa dat de Heer DORVAL omtrent zes maanden ten huize van den Heer WILSON gewoond hadt, bevondt 'er zich een groot gezelſchap aan tafel. Onder meer andere onderwerpen kwam ook de Koophandel op het tapyt, over welk onderwerp, zo wel als over andere, DORVAL blyken van groote kundigheid gaf, en zeer klaar ſprak: inzonderheid trok hy de aandagt van een uit het gezelſchap, een Koopman, die, by den Heer WILSON, in groote hoogagting ſcheen te ſtaan. — DORVAL ontving veele pligtsbetuigingen van dien Heer, gepaard met eene hartlyke noodiging om eens ten zynen huize te komen. Dewyl de Heer DORVAL al te veel waare vriendſchap in het hart omdroeg om zich in raſſe verbintenisſen in te laaten, maakte hy geen haast om aan deeze uitnoodiging te beantwoorden. Een briefje nogthans van den Heer, met verklaaring van zyn uiterſte verlangen om hem te ſpreeken over zeker onderwerp, bewoog DORVAL om hem te gaan bezoeken. Met veel omſlags werd hy ontvangen van dien nieuwen Vrind, en naar eene van verre gehaalde inleiding, deedt hy hem een voorſtel van aanbieding om deel in zynen Handel te neemen, op de voordeeligſte voorwaarden, mits hy den Heer WILSON verliet. —— DORVAL, buiten ſtaat om een oogenblik in twyfel te hangen over een voorſtel, waar in het de opregtheid en eer goldt, weigerde het voluit; eene weigering vergezeld van eene ſtreng berispende aanmerking over de laagheid van zulke aanſlagen, die, gelyk hy te recht zeide, aan het Character van veele Kooplieden een leelyk brandmerk geeft. Hy vertrok ſchielyk, zich beklaagende over de boosheid der Menschlyke Natuure.

Om aande heilige verpligtingen van Vriendſchap te beantwoorden oordeelde DORVAL gehouden te weezen den Heer WILSON, die zeer hooge gedagten van deezen valſchen Vriend ſcheen te hebben, uit dien waan te redden: en gaf hem, diensvolgens, berigt van het gebeurde. WILSON hoorde dit met de uiterſte ontroering, zyn geſtaat was nu met verbaasdheid dan met verontwaardiginge vervuld. Naa een weinig zwygens, liet hy zich in deezer voege hooren. „ DORVAL, 't geen gy my verhaald hebt, vervult myne ziel met ontſteltenisſe: deeze Man levert het doorſteekendſte blyk op van on„ dankbaarheid. Dewyl ik 'er niet op geſteld ben om betoonde „ weldaaden op te haalen, zal ik hem zyne laaghartigheid niet ver„ wyten; doch ik kan niet nalaaten u te verhaalen hoe zeer hy aan „ my verpligt is, op dat gy moogt oordeelen over de regtmaatig„ heid myns handels in hem voor altoos te laaten vaaren. —— „ Omtrent tien Jaaren geleden kreegen wy kennis aan elkander; zyne „ zaaken hadden dikwyls eenigen onderſtand noodig, dien hy van „ my ontving. Op het derde Jaar onzer verkeeringen zag hy de

„ Juf-

„ Juffrouw, zyne tegenwoordige Egtgenoote, en werd op haar „ verliefd — hy verzogt my, by den Vader, die tot dit Huwelyk „ niet gereedelyk wilde verſtaan, om de geringe middelen des „ Vryers, ten zynen beste te ſpreeken. Hem voor een eerlyk Man „ houdende, en op den weg om zyn beſtaan en middelen te verbe- „ teren, ſprak ik, met den ouden Man, over dit ſtuk, en verwierf „ diens toeſtemming; waar op de Egtverbintenis ſchielyk volgde. „ — Voor omtrent twee jaaren bevonden zich zyne zaaken in eenen „ ſlegten ſtaat, de val van verſcheide Huizen, waar mede hy veel „ te doen hadt, maakte hem dermaate verlegen, dat hy zou hebben „ moeten ophouden met betaalen, indien ik hem niet hadt bygeſtaan „ met eene aanzienlyke geldſomme. Zints dien tyd hebben wy „ voor 't uiterlyke in de nauwſte vriendſchap geleefd, en het ſmert „ my op 't gevoeligst eenen misſlag te ontdekken, die ſtrekt om „ myn vertrouwen in het toekomende te verzwakken?

Dorval bepaalde zyne behoeften in eenen zeer nauwen kring; altoos in 't oog houdende het betaalen van het overige zyner ſchuld, voor welker betaalen hy geen weezenlyk geluk kon genieten. Door den dood eens verren bloedverwants kreeg hy eene ſomme in handen, die met het overgehoudene van zyn 's jaarlyks inkomen, hem in ſtaat ſtelde om de helft der openſtaande ſchuld met de intresſen af te doen. Hy liet geen tyd verloopen, maar terſtond alle zyne ſchuldeisſchers byéénkomen, en verdeelde het geld onder hun met dat genoegen 't welk een eerlyk hart alleen kan ſmaaken.

Van dag tot dag nam de vriendſchap van den Heer wilson jegens dorval toe; zelve met eene groote maate van deugd voorzien zynde kon hy niet nalaaten die in eenen ander hoog te agten. In den loop hunner vriendlyke verkeeringe vroeg de Heer wilson na de geſchiedenis van den ring, van welks overgeeven hy ooggetuige geweest was. Dorval gaf een eenvoudig verhaal van 't geen dien ring betrof. Wilson was zeer ontroerd, en nam de eerſte gelegenheid waar om dien te koopen, en aan dorval ten geſchenke te geeven, op voorwaarde, dat hy 'er nolt weder afſtand van zou doen, dat hy, dezelve nu een geſchenk zynde, een ontwyfelbaar regt hadt om dien te houden. Hy ontving den ring met verrukking en ſtortte traanen van dankbaarheid.

Omtrent deezen tyd baarde het t'huiskomen van wilson's Dogter groote vreugde. Het aanhoudend ernſtig aanzoek eens Broeders van wilson's overledene Egtgenoote, die te *Livorno* woonde, hadt hem overgehaald om voor eenige maanden zyne Dogter te laaten medegaan; doch haar blyven aldaar was, tot twee jaaren, uitgerekt. De bekoorlykheden van celia waren, zints haar vertrek uit *Engeland*, merkelyk vermeerderd, en zy werd hooggeagt om lichaams- en ziels-bevalligheden.

Zy nam de huislyke bezigheden weder op zich, en gaf haar Vader op nieuw het geluk en genoegen zyns leevens. De geſtadige voor-

komende gelegenheden, welke de Jonge Juffrouw WILSON hadt, om kennisse te krygen aan het beminnelyke Character van DORVAL, deeden schielyk eene kragtige uitwerking op haar teder en deugdzaam hart. DORVAL kon niet nalaaten te ontdekken wat 'er in haar hart omging. Hy zag het, en gevoelde eene zeer gemengelde aandoening. De bekoorlykheden van CELIA moesten indruk maaken op iemand van DORVALS jaaren en aandoenlyke gesteltenis, bovenal wanneer van de zyde der Juffrouwe zich eenige genegenheid opdeedt. Hy voelde het aangroeien zyner drift; maar besloot die tegen te gaan om redenen te ligt te raamen dan dat wy ze hier zouden vermelden. Om de aanwakkering van eene genegenheid te stuiten die alleen op de te leurstelling van het geliefdste voorwerp stondt uit te loopen, vermydde hy zorgvuldig alles wat kon dienen om haar meer met hem ingenomen te doen worden. — Maar helaas! deeze handelwyze hadt een rechtstrydig uitwerkzel. CELIA's doordringenheid ontdekte welhaast de weezenlyke beweegreden van zynen handel: eene ontdekking, welke eene genegenheid, op deugd gegrond, deedt toeneemen. Eene drift, die niet geopenbaard mag worden, doet zich welhaast aan iemands gestel kennen. De aarige levendigheid van Juffrouw WILSON veranderde in stil en diep gepeins. Haar Vader, die haar op het tederste beminde, was over deeze verandering grootlyks ontsteld. Hy deedt de nauwkeurigste navorschingen na haare gezondheid, en niet kunnende ontdekken, dat daaraan iets haperde, besloot hy dat het aan den Geest moest schorten. Het ontdekken van de Kwaal werd ras gevolgd van het ontdekken der oorzaak. De Heer WILSON, een Man van oordeel, besloot schielyk uit de zekerste beginzelen van waarneeming, dat DORVAL de oorzaak was van de ongesteldheid zyner Dogter. Deeze ontdekking, die een Zoon der gierigheid met smart en gevoeligen weedom zou vervuld hebben, verschafte den Heer WILSON de zuiverste vreugde. Hy zag dat zyne Dogter eene edele en kuische drift koesterde. Hy kende de deugden van den Man, dien zy beminde, en was gereed om haar voldoening te schenken op eene wyze die de edelmoedigheid alleen iemand kan inboezemen.

Hy verwylde niet lang om opening te geeven van eene zaak waar aan het geluk van twee Persoonen, hem zo waardig, hing. Eene opregte bekentenis van zyne Dogter verworven hebbende, verklaarde hy zich rondborstig by DORVAL; zyne toestemming geevende tot het Huwelyk, met eene Bruidschat van twintig duizend ponden, indien DORVAL's genegenheid aan die der jonge Juffrouwe beantwoordde. DORVAL erkende, met de gepaste uitdrukkingen, de eere hem aangedaan; dat, schoon de Egtverbintenis met CELIA het hoogst zydlyk geluk was waar op hy kon denken, 'er nogthans eene hinderpaal zich opdeedt, die hy niet wel wist te boven te komen. Het besteeden van een gedeelte haars Huwelyksgoed, tot het afdoen zyner schulden, was een stuk tot het welke hy niet kon besluiten;

en,

en, aan den anderen kant, oordeelde hy geen genoegen te zullen kunnen smaaken zo lang zyne schulden onvoldaan waren. WILSON drukte hem in de armen; zeggende: „ Gy Zoon der braafheid, „ ontvang de vergelding die u regtmaatig toekomt, aanvaard myne „ Dogter met haar Huwlyksgoed, en weet dat ik, ten einde het „ ongeschonden blyve, reeds het geld, noodig tot het afdoen uwer „ schulden, heb afgegeeven."

De gelukkige DORVAL trad welhaast met CELIA in den Egt, en met zynen Vader in den Handel, en genoot dat geluk 't welke zyne onkreukbaare Deugd hem, door eene gunstige zamenloop van omstandigheden, verzorgd hadt; zyne Deugd, die, zonder tydlyken zegen, niet zou nagelaaten hebben, hem hier troost, en hier na een nimmer eindigend loon, te verschaffen.

DE EDELMOEDIGHEID BELOOND.

Eene waare Geschiedenis.

(*Uit het Engelsch.*)

WAnneer, eenige weinige jaaren geleden, eene jonge Juffrouw, die wy Juffrouw PERCIVAL zullen noemen, op eenen morgen, met haaren Vader, was uitgereeden, om na *Scarborough* te trekken, schrikt haar paard, en snelde met haar, den teugel gebrooken zynde, weg. De ontsteltenis van den Heer PERCIVAL was onbeschryflyk; alle zyne poogingen om het hollend paard in te ry. den waren vrugtloos, en daar het den weg nam naar eene steilte, over de Zee hangende, rekende hy zyn dierbaar Kind verlooren; doch een Heer, op eenigen afstand, haar hachlyk gevaar ziende, begaf zich, hoe gevaarlyk dit bestaan ook ware, dwars op den weg om de verschrikte Juffrouw te redden. Hy poogde het paard te vatten by den afgebrooken teugel; maar de slag, dien hy dit bestaande ontving, wierp hem, op zekeren afstand, op den grond neder, met de schoone Rydster in zyn armen.

Zy hadt gelukkig geen ander letzel, by den val, gekreegen, dan het ongemak door den schrik veroorzaakt. En als haar Vader kwam om haar te helpen, was zy genoeg bekomen om haaren dank, den Verlosser, in de aandoenlykste bewoordingen, te betuigen. Haar genoegen, nogthans, wegens de redding, uit dat oogschynlyk gevaar, verminderde grootlyks, als zy ontdekte dat de bevallige Jongeling, in het bestaan om haar te behouden, zyn been gebrooken hadt. Men bezorgde hem terstond in de naastbygelegene herberg, waar de best mogelyke heelmiddelen werden aangewend. Na den gewoonen ryd, tot het geneezen van de beenbreuk

vereischt, vondt hy zich in ſtaat in perſoon Juffrouw PERCIVAL en den Ouden Heer te bedanken, die, ſtaande zyne geneezing, hem allen dienst gedaan hadden.

De jonge Juffrouw was eenigen tyd het voorwerp van de Liefde veeler jonge Heeren geweest; zy vondt zich van middelen redelyk voorzien: en de Natuur was haar gunſtig geweest in het ſchenken van een fraaije leest en welgeregelde wezenstrekken, benevens die bevalligheid, welke treffender is dan uitgeleeze ſchoonheid.

De Heer FENTON, die zich zo gereed en moedig gewaagd hadt, te haarer behoudenisſe, wat de jonger Broeder van eene aanzienlyke Familie, en in een bedryf geſteld met eene ſom van twintig duizend ponden. De aantrekkelykheden van de Schoone troffen hem dermaate, dat hy ſmoorlyk op haar verliefde: dewyl op zyn' afkomst en middelen niet te zeggen viel, leende de Heer PERCIVAL een zeer gunſtig oor aan de voorſlagen, welke hy deedt. Weinig tyds daar naa vondt hy gelegenheid om zyne Liefde te verklaaren aan het voorwerp zyner wenſchen; hy deedt zulks op de beleefdſte en aandoenlykſte wyze; maar de jonge Juffrouw viel hem in de rede, en verzekerde hem, met de grootſte kieschheid, dat zy, uit het weinige, 't geen ze van hem gezien hadt, indien haar hart vry was, niemand haarer wederliefde waardiger kende; doch dat zy onmogelyk zyne liefde kon beantwoorden: dewyl zy, eenigen tyd geleeden, haar hart gegeeven hadt aan een Heer van verdienſten. —— Zy betoonde haare dankbaarheid voor den dienst door den Heer FENTON haar beweezen, en voor de eere van de aanbieding zyner hand; en verklaarde te hoopen dat hy haars Vaders gezag niet zou willen gebruiken om haar af te rukken van den eenigen perſoon met wien zy oit gelukkig kon weezen: of trachten eene hand te verwerven, met welke het hart niet kon gegeeven worden. Zy verzogt hem op 't ernſtigſte af te laaten van dit aanzoek, en wenschte hem dat geluk met eene andere Juffrouw, 't geen hy nimmer met haar kon genieten.

Hoe zeer de Heer FENTON zich te leur geſteld vondt op deeze ontdekking, kon hy niet nalaaten haare onwankelbaare getrouwheid goed te keuren. Van haar Minnaar werd hy haar Vriend, en dewyl de Heer BRUDENEL, het voorwerp haarer liefde, een Man was van veel minder middelen dan hy, ſtelde hy alles in 't werk om haar Vader, die zeer tegen dit Huwelyk was, des te bevredigen. Eindelyk werd de Oude Heer met veel moeite overgehaald, om 'er zyne toeſtemming aan te geeven, en eer de Heer FENTON na *Londen* tot zyn bedryf wederkeerde, zag hy de jonge Juffrouw en zyn Medevryer gelukkig door de banden des Huwelyks vereenigd.

Eenige maanden, naa de voltrekking des Huwelyks, genoot het nieuw verbonden Paar een ongeſtoord geluk. Liefde en Vriendſchap maakten, dat zy niets meer verlangden dan vrugten te zien, van zo

te-

teder eene drift. De Hemel verhoorde de wensch der natuure, en zy werden, in min dan twaalf maanden, gezegend, met een wel geschaapen Zoon.

Naa deeze gelukkige gebeurtenis, stierf BRUDENELS oudste Broeder op het Eiland *Jamaica*, en liet hem, in de West-Indien, groote goederen naa: welke, egter, door de ontrouwe behandeling zyner zaakbezorgeren, in dat Wereldeel, zo weinig opbragten, dat hy zich genoodzaakt vondt eene reize derwaards te onderneemen, om zyn eigene zaaken te redden. Zyne Vrouw beminde hem zo teder, dat de gedagten van zyn afweezen, en de gevaaren, welke hem op de reize dreigden, haar bykans raadloos maakten; en haare smert kon geene verligting vinden, voor dat BRUDENEL haar toestondt, hem na *America* te vergezellen; hy gaf hier toe te eerder zyne toestemming; dewyl zy, zints eenige maanden, teeringagtig geweest was; eene kwaal die, naar 't oordeel der Geneesheeren, door een Zeereisje zou geweerd worden.

Vermids zy, binnen weinig meer dan twaalf maanden, in *Europa* dagten weder te keeren, lieten zy haar Zoontje onder het opzigt van den Heer PERCIVAL, die, met een zeer ontroerd hart, afscheid nam van zyne Kinderen.

Zy gingen te *Deal* scheep, en, op de reize, kwam hun niets verhaalens waardig over. By de aankomst te *Kingston*, vonden zy hunne bezittingen in zulk een verwarden staat, dat 'er weinig waarschynlykheid zich opdeedt, om zo schielyk, als zy zich hadden voorgesteld, in *Engeland* weder te keeren. Dit verdriet vermeerderde door de koorts dat Land eigen, welke eerst den Heer BRUDENEL, en daar op zyne getrouwe Egtgenoote aantastte. Zyne sterke gestelenis deedt hem deeze Ziekte doorstaan; doch zyne ongelukkige Gade moest 'er voor bezwyken.

Zyne toestand, in deeze drukkende gelegenheid, kan men gereeder begrypen dan beschryven. Genoeg is het te melden, dat hy, naa de laatste eere aan zyne beminde wederhelft beweezen te hebben, zo wel slaagde in het verkrygen van zyn regt, dat hy, binnen kort, in 't volle bezit kwam van alle zyne goederen in de *West-Indien*, en weinig tyds daar naa in 't Vaderland wederkeerde. De ingespanne aandagt, welke zyne zaaken vorderde, hadt, voor een goed deel, hem behouden om niet ten prooije te vallen aan de heevige boezemsmerte, hem, wegens het onherstelbaar verlies zyner Vrouwe, drukkende: doch als hy nader by huis kwam, vermeerderde zyne aandoening; by zyne aankomst ten huize zyns Schoonvaders vlei hy, dien omhelsd en zyn teder wicht, met Vaderlyke traanen, besproeid hebbende, in eene kwyning, van welke hy niet dan met veel moeite herstelde.

FENTON, die eene gemeenzaame verkeering met PERCIVAL's Familie, onafgebrooken, onderhouden hadt, was, staande de uitdan-

dig-

digheid van BRUDENEL, zeer ongelukkig geweest in den handel; en weinig dagen, voor de aankomst van dien Heer in *Londen*, ſtondt hy in de *Gazette* op de lyst der Bankroetiers, dit ongeluk trof hem door de bankbreuk eens bloedverwants voor wien hy borge geworden was. Het dankbaar hart van BRUDENEL voelde zich gevoelig getroffen door dit ongeluk zyns Vriends, wiens belangeloos gedrag, ten opzigte van Juffrouw PERCIVAL en hemzelven, op hem met verdubbelde kragt wrogt. Van zyn Schoonvader vergezeld, ging hy terſtond met een koers dien ongelukkigen opzoeken. Hunne ontmoeting was teeder. Ter zy van elkander ſcheidden maakte BRUDENEL eene ſchikking op de zaaken zyns Vriends tot genoegen der Schuldeiſcheren; en zondt hem, eenige dagen daar na, tot eene erkentenis van de betoonde Edelmoedigheid, en een bewys van de goede gedagten, welke hy van hem hadt, een geſchenk van 10,000 Ponden St. om den Handel weder aan te vangen.

Het bovengemelde geval is volkomen waarheid, en bekend by veelen in *Londen*. De naamen der Perſoonen hebben wy alleen veranderd. En het kan niet dan tot vermaak van elk edelmoedig en welgeſteld hart ſtrekken, te weeten, dat de twee Vrienden, de Heer PERCIVAL en zyn Schoonzoon, nog leeven, in ruimen overvloed gezeten, en hun genoegen niet afgebrooken wordt dan door het herdenken aan de beminnelyke Juffrouw, wier geval wy verhaald hebben.

DE KLAAGENDE AMARIL, OM HET AFZYN VAN DORILAS.

't Was Avond, en de Maan begroette Duin en Veld,
Als Amaril, bedroefd, uit haare Stulp kwam treeden;
Haar aanzigt was verbleekt, haar harte was ontſteld;
Zy ſcheen geheel ontroerd, en was vol zwarigheden.
Zy barst dus vriend'lyk uit, na menig bitt're zugt:
„ Gelievde Dorilas, moest ik U dan verlaaten!
„ Is dit van onze Min, helaas! dan de eerſte Vrugt?
„ Moest ik en Gy, door Oud'ren dwang, die liefde haaten,
„ Die onze Ziel ontſtak in eene zuivre min?
„ Moest ik my hierom na een ander Oord begeeven?
„ Dat Oord, daar zig bevindt myns Vaders Huisgezin,
„ Nog klaagende om 't gemis van Haar, die 't lieve Leeven
„ Zo ras verlooren heeft! Dit deert myn jeugdig hart;
„ Uw afzyn, Haar gemis, dat doet my eind'loos klaagen.
„ Dit all' doorwondt myn ziel. Dus voel ik ſmart op ſmart,
„ Hoe kan myn teedre Ziel deez' rampen nog verdraagen!

„ Ver-

„ Vergeef, ó Dorilas! dat dus myn harte treurt;
„ Myn harte, reeds voorlang aan Uwe Min gebonden;
„ Dog nu, (misschien,) voor eeuwig van U afgescheurd.
„ Ach! als ik nog herdenk die aangenaame stonden,
„ Die wy vaak sleeten in een zuiv're Vriend'lykheid;
„ ó Heugelyke tyd! ó Uur vol zoetigheden!
„ Dus roep ik billyk uit, terwyl myn boezem schreid.
„ Wat heb ik menigmaal voor onze min geströeden,
„ By Haar.... maar zagt! 't is best, dat ik dien klaagtoon staak;
„ 't Herdenken aan dien tyd doet my het harte beeven;
„ Het baart my zorg by zorg, en nimmermeer vermaak,
„ Des slyt ik, Dorilas! dus troosteloos myn leeven.
„ Ei! dat Hy, onverwagt, eens in deez' streek verscheen,
„ En met een snelle vlugt kwam in dit oord gevloogen;
„ Hoe zou ik, bly te moe, hem te gemoete treên!
„ Zyn harte was gewis met myne smart bewoogen,
„ Dan zou ik hem... Maar zagt, waar voert myn drift my heen?
„ Waar zyn myn Zinnen thans, waar dwaalen myn gedagten?
„ Hy is te ver van hier; ik zie hem nooit: ó neen!
„ Dit heil, deez' Vreugde staat my nimmermeer te wagten.
„ Hy mint misschien een andre, en gaat myn min te keer.
„ Waar toe, rampzaal'ge, dan myn droevig hart te pynen;
„ Waar toe deez' ydle klagt, die steeds maar meer en meer
„ Myn hart ontroert, en nieuwe stoffe geeft tot kwynen?
„ Wel keer myn yver, keer, dan eindelyk te rug:
„ Ik roep veel liever uit, aan Bosch en Veld en Stroomen,
„ Hoe ik myn Dorilas, wel menigmaal te stug
„ En trots, in 't Veld, zag onverschillig tot my komen:
„ Dit smert nu nog myn Ziel; maar 't is helaas te laat.
„ Vaarwel dan Dorilas! Wy zyn, wy zyn gescheiden;
„ Dog denk niet dat ik ooit Uw trouwe min versmaad:
„ De Hemel moet altoos op 't spoor der Deugd U leiden!
Hier eindigt zy Haar klagt, sluit deur en yensters digt;
Gaat, in haars Vaders Stulp, haar schreijend oog bedekken:
Zoekt troost by 't huisgezin, en 't schemerend kaarseligt,
Tot dat de morgénstond haar weer in 't Veld zal trekken.

AMINTAS.

L. w. d. den 27 van Herfstmaand 1773.

WAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in October 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29. 6½	29. 6	29. 5½	55	62	58	Z W	Z W	Z W	Held. W.
2	— 5	— 4¾	— 6½	55	60	56				— Buij.
3	— 11	30. 1	30. 2	52	55	54	N W	N	N	
4	30. 3	— 4	— 4	54	57	56		W t N	W t N	Betr. H.
5	— 5	— 5	— 5	54	60	54	Z W	Z W	Z W	Helder.
6	— 3½	— 3	— 2½	52	61	56	Z	Z	Z	— Wolk.
7	— 2		— 4	57	61	58	W t N	W t N	W t N	Betr. H.
8	— 5½	— 6	— 6	54	60	56	N t O	N t O	N t O	Helder.
9	— 6	— 4½	— 3½	51	56	55	N W	N	N	
10	— 1½	— 1	— 0½	54	56	55	Z W	W	W	— Reg.
11		— 2	— 1	50	55	54	N W	N t W	N t W	Buijig.
12	— 1	— 1½	— 2	55	56	57	W t Z	W t Z	W t Z	R. Held.
13	— 3	— 4	— 4	55	56	52	N	N t W	N t W	B. Helder.
14	— 4½	— 5	— 5	51	55	53	N	N O	N O	Helder.
15	— 4¼	— 4½	— 4	52	56	55	N O	N	N	Miſt. H.
16	— 3½	— 3	— 2½	53	56	55	N t W	N t W	N t W	Betr.
17	— 2	— 1½	— 1½	52	57	54	Z O	Z	Z	H. Wolk.
18		— 2	— 2	52	59	56	Z W	W	W	M. Held.
19				56	56	55	W t N	W t N	W t N	Betr. H.
20	— 3	— 3	— 3	55	57	57	W	W	W	
21	— 3½		— 2½	54	56	54	Z t O	Z t W	Z t W	
22	— 2	— 1½	— 0	49	57	56	Z t W		Z W	H. Wolk.
23	29. 10¾	29. 10½	29. 11	55	53	52	Z W	N W	N	Betr. R.
24	— 8	— 7½	— 8½	51	54	54	Z O	W	W	Regen D.
25	— 9	— 10	— 10½	50	53	51	Z W			Helder.
26	— 11½	— 11½	30. 0	48	50	49	W t N	W t N	N	Buijig.
27	30. 0	30. 0	— 0¼	47	50	48	N t O	N t O	N t O	
28	— 0½	— 1	— 1	45	45	44	O	O	O	H. Wolk.
29	29. 11½	29. 10	29. 10	42	44	40				Buijig.
30	— 9	— 9	— 8¾	40	44	46			Z O	Betr. R.
31			— 9½	41	47	46			O	H. Wolk.

Hoogſte Barometer d. 30. 6
Laagſte Barometer d. 29. 4¾ } middelb. d. 29. 11⅜

Hoogſte Thermometer gr. 62.
Laagſte Thermometer gr. 40. } middelb. gr. 51

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

HET NIEUWE JAAR.

Vitæ ſumma brevis ſpem nos vetat inchoare longam.

HORAT.

DE vernieuwing van dit Jaar kan niet anders dan een gemoed, voor ernſtige overwegingen vatbaar, aan de gezwindheid des tyds, aan de kortheid, vergankelykheid en ydelheid dezes leevens, met verbaazing doen gedenken. — Hoe kort is het niet geleeden, dat wy den aanvang van het voorleeden Jaar vierden? Welke veranderingen en verwiſſelingen zyn 'er, onder het menſchelyk geſlagt, in dit korte tydsbeſtek niet voorgevallen? Een groot gedeelte der menſchen, die, in den beginne des voorigen Jaars, hunne wenſchen over ons uitſtortten, of de onzen ontvingen, zyn reets buiten het beſtek dier plechtigheid. Ieder Jaar, dat wy eindigen, geeft ons een geduurig indrukzel, wegens de Kortſtondigheid des tyds, en vergankelykheid des leevens. — Ieder Jaar ſchynt ons ſlegts een oogenblik geweest te zyn, wanneer wy op het einde van het zelve komen: — ja wat zeg ik, hoe weinige oogenblikken ſchynen 'er verloopen te weezen, in eene zekere reeks van Jaaren, die wy voor onzen geest kunnen brengen? Hoe kort geleeden komt ons zomtyds deeze of geene gebeurtenis voor? — Wy bepaalen veelal dit of dat geval, in zulk een naauw beſtek van tyd voorgevallen te zyn, dat wy 'er ons over verwonderen moeten, wanneer wy het daar na naauwkeurig indenken. Wy ſtellen, om dit met een voorbeeld op te helderen, dat zeker geval drie of vier Jaaren geleeden gebeurd is; maar wanneer wy in ſtaat zyn om het juist te kunnen nazien, dan ontdekken wy niet zelden, dat 'er, in plaats van drie of vier Jaaren, wel eens zes of zeven Jaaren verloopen zyn. En gemeenlyk is onze bepaaling te korter, naar dat iets langer geleeden is. Maar hoe kort, myne Leezers, hoe kort ieder Jaar ons ſchyne, wanneer het voorby is; het is egter van die duurzaamheid, dat 'er, in die tusſchenruimte van tyd, volgens algemeene berekeningen van beroemde Mannen, een vyf- of zes-en dertigſte gedeelte der men-

ſchen, die op onzen Aard-en Waterbol woonen, door den dood uit dit leeven gerukt worden. —, Behoort dit ons niet tot nadenken te brengen?

Wy beginnen dit Jaar veelligt, helaas! weder op denzelfden voet, als wy het voorige geëindigd hebben. In plaats van ons gedrag te veranderen, herhaalen wy de Vermaaken, daar wy ons in den beginne van den Winter des voorigen Jaars aan overgegeeven hadden. — Niet getroffen door het lot van veelen onzer Medebroederen, die ons zyn voorgegaan, leeven wy onbedagtzaam op dezelfde wyze. — En ſchoon wy verzekerd zyn, dat het onze beurt ook eens zal worden, ja zelfs zeer kort kan weezen, wentelen wy ons zodanig in deeze aardſche dingen, en in alles wat onze lusten en driften ſtreelen kan, dat wy ons einde nog geſtadig verre uitſtellen, en ons geheel buiten ſtaat brengen, om 'er zelvs ernſtig op te kunnen denken. —— Dus leeven wy vast voort: het eene Jaar gaat ongemerkt voorby; terwyl 'er een ander begint. Van vooren beſchouwt, ſchynt het ons verbaazend lang te zyn; en om dat het ons als dan verbaazend lang voorkomt, zoo oordeelen wy nog tyds genoeg te hebben, om op die dingen te denken, die ons egter het allernoodigst zyn. Die hoop van een lang leeven ſchynt ons de bitterheid van het ſterven te verzagten; en het opvolgen der Vermaaken doet ons den dood uit het oog verliezen. —— Beantwoorden wy dus aan het oogmerk onzer komſte op de Waereld? Zekerlyk neen!

Wy zyn immers op deeze Waereld niet gekomen, om ons aan allerleie Vermaaken en Uitſpanningen over te geeven; noch om onze welvaard hier in dit leeven ſlegts te zoeken; maar, om die pligten te betragten, welken ons voorgeſchreeven zyn; en om ons eeuwig Welweezen, het uiteinde waar toe wy geſchapen zyn, te bevorderen. — Dat inzigt behoorde ons gedrag te regelen. Het heeft den Schepper behaagd, ons eene onſtervelyke Ziel te geeven, om ons niet enkel een tydlyk geluk in dit ondermaanſche te laaten genieten; maar ons hier namaals een veel beter, een duurzaamer, een Eeuwig geluk te doen deelagtig worden. Hoe ſchandelyk veronagtzaamen, ja dwarsboomen wy dan het goede oogmerk onzes Scheppers, tot ons eigen eeuwig nadeel, indien wy ons geluk hier op Aarde zoeken in Vermaaken en Uitſpanningen, welker toomlooze involging daar mede rechtſtreeks ſtrydig is. Wy verzuimen dan die pligten, welken wy doen moesten; en overtreeden die Wetten, welken God ons, tot ons eeuwig heil, voorgeſchreeven heeft. Want

God

God wil ons wezentlyk geluk.
Des gaf hy ons bevelen,
Die ons, zelfs in den zwaarſten druk,
Met waare blydſchap ſtreelen.
Door ons Geweeten en Verſtand
Doet hy ons klaar beſpeuren,
Wat elk, als Schepzel zyner hand,
Of goed, of kwaad, moet keuren.

GELLERT.

Zyn nu deeze dingen Waaragtig; is ons gedrag tot nog zo verkeerd geweest; hebben wy de helft onzer Jaaren, onder gedurige verſtrooijingen doorgebragt; zonder eens met Ernst te bedenken, wat de Waereld is, en waarom wy op deeze Waereld geplaatst zyn; laat ons zulks eindelyk eens ter harte neemen. Zyn wy tot nog zo dwaas geweest, van te meenen, dat God ons op deeze Waereld geplaatst zou hebben, om onze zinnen en verbeelding in te volgen, of de Vermogens van onze Ziel en Lichaam aan te wenden, ter verkryginge van gemak, overvloed, rykdom, aanzien, ampten en waardigheden; laat ons eindelyk eens wyzer worden. — Dat wy, met de vernieuwing deezes Jaars, getroffen worden door een leevendig bezef van de kortheid en onbeſtendigheid des leevens; en een ernſtig voorneemen opvatten, om ons gedrag te verbeteren. Dat elk onzer het oogmerk zyner Scheppinge verſtandig gadeſlaa; en daar op beſluite, om zig moedig te wapenen, tegen alle verleidingen tot een zondig genot der Waereldſche dingen. Op die wyze toch, als wy ons leeven hebben ingericht, op die wyze ſtaan wy gedagvaard te worden, ter Verantwoordinge onzer daaden, naar welken wy, door den grooten Regter aller Menſchen, gevonnisd zullen worden. — Laat ons derhalve de grootſte vlyt aanwenden, om onzen tyd wel te gebruiken; op dat ons geen enkel oogenblik agtloos ontglippe. Elk onzer zy beſtendig oplettend, om zyn gedrag wel te regelen, en zynen pligt naauwkeurig te betragten; ten einde dus te beantwoorden aan de voortreffelyke oogmerken, die de Wyze en goede Schepper gehad heeft, in ons voort te brengen, ter bevorderinge van ons Eeuwig Welzyn.

Wanneer wy ons leeven dus aanleggen, en op die wyze het pad der deugd betreeden; dan zullen wy minder naar het verlengen onzes leevens wenſchen. De dood zal ons niet meer verſchrikkelyk voorkomen; maar wy zullen dien onbevreesd afwagten; weetende dat de dood verſlonden is tot

overwinning; en dat het ſterven voor den deugdzaamen, door Gods genade in Jeſus Christus, niet anders is, dan eene verbetering van ſtaat, de overgang uit de tegenwoordige wisſelvallige, in de nu nog voor ons toekomende beſtendige, Waereld; in een ſtaat van een onafbreekelyk volmaakt geluk, in de eindelooze Eeuwigheid.

H. E.

WAARNEEMING VAN EENE VOLKOMENE GENEEZING EENER ZEER STERKE AGTERWAARTSE OPKRIMPING, VAN BEIDE DE BEENEN. Door H. W. KRIEGER, *Chirurgyn te Amſterdam.*

Alida Vuur, jonge Dochter, oud 18 jaren, werd, in den jare 1772 in de Maand July, door eene zeer zware Ziekte aangetast, en na dat zy hier van herſteld was, konde de Lyderesſe met geene mogelykheid de Beenen uitſtrekken, zynde dezelve agterwaarts getrokken; deeze optrekking vermeerderde van tyd tot tyd. Verſcheide Heelmeesters hadden alles aangewend tot hare herſtelling, doch vrugteloos. De Lyderesſe eindelyk alle hoop van herſtel opgeevende, buiten ſtaat zynde om op hare Beenen te konnen ſtaan, en echter op haar kamer gaarn van de eene plaats tot de andere willende komen, zo ging zy op den grond zitten, en ſchoof zig zelf met de handen voort; het geen evenwel haar zeer moeijelyk viel, door dien zy hier door zeer grote *Ulceraties* ter plaatze van de *Pubera oſſis Iſchii* kreeg. Wanneer zy op een ſtoel zoude gaan zitten, dan moest dit alleen op 't voorſte gedeelte van de mat geſchieden, anders waren de zeer ſterk agterwaarts getrokken Beenen in den weg.

Het was op den 6 May 1774, en dus byna twee jaren na hare Ziekte, dat ik voor de eerſtemaal dit ongelukkig voorwerp, met deernis, zag! Van hare ziekte, daar zy dit uit gehouden had, konde zy my geen 't minſte berigt geeven: alleenlyk wist zy te zeggen, dat zy van haar moeder gehoord had, dat hare ziekte verzeld was geweest, van zeer zware Stuiptrekkingen over het geheele Lighaam, doch byzonder in de onderſte Ledematen. De beide Beenen vond ik zeer ſterk agterwaarts getrokken, en wel zodanig, dat hare Kuiten genoegzaam tegen de Billen lagen, en met geene mogelykheid het allerminſte konden uitgeſtrekt worden: echter vond ik, dat 'er nog geen *anchyloſis* in 't Knie-gewrigt plaats had.

De

De *tendines* der buigers (*flexores*) van het Scheen- en Kuitbeen, als, de *Biceps*, *ſemitendinoſus*, *ſemimembranoſus*, *ſartorius*, en *gracilis*, waren alle, als zeer ſterke koorden geſpannen, en ten eenemaal opgekrompen.

Zederd eenen geruimen tyd, had ik myne gedagten laten gaan, omtrent zoortgelyke gebreken, welke ik in verſcheide Perſoonen, langs de ſtraat, had gezien, die my altoos geneeslyk toegeſcheenen hebben; derhalven beſloot ik nu een proef hier van te neemen: maar de Lyderesſe zeide, dat, dewyl reets alles aan haar beproefd was, zy geheel wanhoopte; en zig reets had voorgeſteld, haar leeven lang in deeze kruipende geſtalte te zullen blyven, vreezende dat ik niet beter dan de vorige Heelmeesters zoude ſlagen: echter gaf zy zig aan my over.

Ik vertoonde dit geval aan eenige Heelmeesters, om ooggetuigen van myne proefneeming te zyn; makende, op den 8 May 1774, een begin met myne behandeling.

Na dat ik dan de Lyderesſe vier uuren lang in een Tobbe, gevuld met warme draf, zo goed zy konde, met de Kniën had laten zitten, ſmeerde ik de Dyën- en Kniegewrigten, zeer lange met het *Unguentum martiatum*. Vervolgens nam ik twee Jugtlederen Riemen, die ik ten dien einde vervaardigd had, welke ieder de lengte van een half el, en de breedte van een groote hand had. Deze waren voorzien, in hun midden, van een gat, ter plaatze, daar dezelve op de *Patella* moesten leggen, en, aan beide de einden, met een dubbele geboogen haak. Ik wilde toen gebruik van deeze riemen maken, maar vond dit zeer moeijelyk, doon dien de hielen zodanig ſterk agterwaarts getrokken waren, dat, wanneer zy zat, ik de hielen met geene mogelykheid tot een Steunpunt brengen konde; derhalven liet ik haar met den rug plat op den grond leggen, en plaatſte toen een ſtoof onder de hielen, waardoor dezelve eenigen ſteun kreegen. In deeze geſtalte plaatſte ik myne Riemen over de Kniegewrigten, hangende aan ieder einde vyftien ponden, dat is aan ieder Riem dertig ponden, latende dit gewigt 'er eenigen tyd aan hangen. Op deeze wyze heb ik de Lyderesſe, drie weeken lang, dagelyks behandeld, zonder dat zy hier door eenige pyn gevoelde, na welken tyd ik vond, dat de Beenen meer dan een halve voet voorwaarts konden worden uitgeſtrekt; en na nog agt dagen met deeze behandeling voortgevaren te hebben, konde zy de beide Beenen meer dan een voet voorwaarts uitſtrekken.

Vervolgens liet ik haar twee ſchoenen met platte zoolen

maken; waar onder ik loode zoolen vast liet hegten, die jeder de zwaarte van agt ponden hadden; na dat ik haar die ſchoenen had aangedaan, liet ik de Lyderesſe op twee lange krukken, die onder haar Armen geplaatst waren, hangen, om dus de Beenen naar beneden te rekken: ondertuſſchen hield ik dagelyks met het gebruik van de Ledere Riemen aan, van tyd tot tyd daar meerder gewigt aan hangende, zodanig, tot dat 'er de zwaarte van tagtig ponden aan hong.

Ik plaatſte nu, als ik van myn Ledere Riemen gebruik maakte, de Lyderesſe op een ſtoel, met de Hielen op eenen anderen ſtoel, of lage tafel, en dit liet ik, beneffens de ſmeering met het *unguentum martiatum*, vyf a zes malen daags verrigten: waar door myne Lyderesſe zo verre vorderde, dat zy in 't laatst van de maand Augustus deszelfden Jaars, de Beenen willekeurig geheel konde uitſtrekken, en ook weder buigen, zynde volkomen herſteld, gaande nu over de ſtraat zonder eenige hulp, of kruk.

Ik geeve deeze Waarneeming alleenlyk op, om te doen zien, welk groot nut men den Lyders, door moeite en vlyt, in zoortgelyke gebreken kan toebrengen; niet twyfelende of zeer veele, van dergelyke ongelukkigen, die ik dagelyks in deeze Stad, door behulp van een kruk, met één Been langs de ſtraat zie gaan, zouden op even dezelfde wyze konnen herſteld worden.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN KWARTEL.

(*Volgens* BUFFON.)

Vervolg van bladz. 521.

ZO ras de *Kwartels* in *Frankryk* geland zyn, zetten zy zich tot eijeren leggen en broeden, zy paaren niet gelyk ik reeds vermeld heb; en dat zou ook zeer bezwaarlyk kunnen geſchieden, indien het getal der Mannetjes, gelyk verzekerd wordt, veel grooter is dan dat der Wyfjes. De getrouwheid, de verkleefdheid aan een enkelde, die pryslyke hoedanigheden voor elk hoofd voor hoofd zouden mogen heeten, zouden voor de geheele ſoort nadeelig weezen; de menigte der ongepaarde Mannetjes zou alle Huwelyken ſtooren, en dit zou op onvrugtbaarheid uitloopen, terwyl zy geene Huwelyksverbintenis of liever 'er maar één hebbende, van alle

Man-

Mannetjes met alle Wyfjes, onder hun min jaloersheid heerſche, of als men wil minder zedelykheids in hunne liefde plaats hebbe; doch zo veel te meer natuurlyks wordt 'er in gevonden; men heeft gezien dat een Mannetje op één dag tot twaalf keeren met onderſcheide Wyfjes paarde; en 't is alleen in deezen zin dat men kan zeggen, dat elk Mannetje genoeg zou weezen voor verſcheide Wyfjes; de Natuur, die hun, als 't ware, die losbandigheid heeft ingeſchaapen, heeft daar door in de vermenigvuldiging van de ſoort voorzien. Elk Wyfje ligt van vyftien tot twintig eijeren in één nest, 't welk zy met de klauwen in den grond krabbelt, met kruiden en bladeren voorziet, en zo veel mogelyk voor 't doordringend oog der Roofvogelen verbergt; deeze eijeren hebben bruine vlekken op een grauwen grond; zy broeden omtrent drie weeken; de drift der Mannetjes is eene goede waarborge van de bevrugtheid der eijeren; zeldzaam zeer zeldzaam worden 'er andere onder gevonden.

De Schryvers van de *Zoologie Brittanique* verklaaren, dat de *Kwartels* zelden meer dan zes of zeven eijeren leggen; als dit daar in 't algemeen en beſtendig plaats heeft, moet men beſluiten, dat de *Kwartels* in *Engeland* min vrugtbaar zyn dan in *Frankryk* en *Italie*, *enz.* het ſtaat nog te onderzoeken of deeze mindere vrugtbaarheid veroorzaakt wordt door de grootere koude der lugtſtreeke of eenige andere hoedanigheid van dezelve.

De jonge *Kwartels* zyn in ſtaat om te loopen, zo ras zy uit den dop komen, even als de *Patryzen*; doch ze zyn, in zekere opzigten, veel ſterker: dewyl zy zich, in vryheid bevindende, de Moeder veeleer begeeven, en men ze zelfs op den achtſten dag weg kan neemen, om ze zonder het Wyfje op te voeden. Dit heeft veroorzaakt, dat zommigen aan de *Kwartels* twee broedzels in éénen Zomer hebben toegeſchreeven; doch ik twyfel wel zeer, of dit niet alleen behoort tot de zulken, die in het eerſte broedzel geſtoord zyn; het is ook nog niet vast beweezen, dat zy andermaal broeden, wanneer zy, in de maand September, in *Africa* gekomen zyn, ſchoon dit zeer waarſchynlyk is: dewyl zy, door hunne geregelde tochten, van Herfst noch Winter weeten, en het jaar voor hun verdeeld is in twee Voorjaaren en twee Zomers, even of zy niet van lugtſtreek verwiſſelden, dan om zich ſteeds in den paartyd en bekwaam te vinden tot het voortzetten van het geſlacht.

Zeker is het, dat zy twee maalen 's jaars van Pluimadie verwiſſelen, te weeten op het einde van den Winter en op 't laatſt

laatst van den Zomer; elke ruityd duurt één maand, en zo ras zy hunne vederen weder gekreegen hebben, bedienen zy 'er zich van om van lugtſtreek te veranderen, wanneer zy zich in vryheid vinden; ook is dit de tyd waar op zy in de kouwtjes die ongeduurigheden, welke ſteeds beantwoorden aan den tyd des vertreks, betoonen.

De *Kwartels* hebben maar vier maanden tyds om te groeien, en in ſtaat te worden tot het volgen van hunne Vaders en Moeders op die verre en hachlyke tochten.

Het Wyfje verſchilt van het Mannetje hier in, dat het een weinig grooter is, volgens ALDROVANDUS, (eenigen ſtellen het gelyk in grootte, anderen maaken het kleinder); dat het een witagtige borst heeft, bezet met kleine ronde vlekken, terwyl het Mannetje een roodagtige borst heeft, zonder inmengzel van eenige andere kleuren; ook heeft hy een zwarten Bek, en eenige hartjes rondsom het grondſtuk van het bovenſte gedeelte. Eenige Natuurbeſchryvers hebben het Mannetje voor het Wyfje genomen; ik heb, in myne opgave, het berigt gevolgd der Jaagers, en bovenal van dezulken die tevens waarneemers zyn. Eindelyk heeft men ook opgemerkt, dat het Mannetje zeer groote balletjes heeft, naar evenredigheid van de grootte des lichaams; doch deeze waarneeming is, buiten twyfel, in den paartyd gedaan: wanneer de balletjes dier Vogelen doorgaans veel grooter zyn dan gewoonlyk.

Het Mannetje en het Wyfje ſlaan beide twee geluiden, van 't welke het eene veel ſterker en het ander veel zwakker is. Het Mannetje roept *ouan*, *ouan*, *ouan*, *ouan*, en laat zyn heldere ſtemme niet klinken, dan wanneer hy zich van het Wyfje verwyderd vindt, en dien noit hooren als hy in een kou zit opgeſlooten, of hy moet 'er een omtrent zich hebben. Het Wyfje ſlaat een geluid 't welk ieder kent, en alleen dient om het Mannetje te roepen; en ſchoon dit geluid zwak is, en wy het ſlegts op een kleinen afſtand kunnen hooren, komen de Mannetjes 'er op af een half myl yerre; zy hebben daar benevens nog een beevend geluid *cri*, *cri*. Het Mannetje is veel heeter dan het Wyfje, want het loopt niet toe op het hooren van het Mannetje; terwyl het Mannetje, in den Paartyd, op haar geroep, terſtond aankomt, en dikwyls met zulk eene verhaasting en vergeeting van zichzelven, dat het in de handen des Vogelaars vervalt; waanende, door 't nagemaakt geluid, een Wyfje te zullen aantreffen.

De *Kwartels* teelen, even als de *Patryzen* en verſcheide andere Dieren, niet voort, dan wanneer zy in vryheid zyn:

men

men moge aan de gevangenen alle noodige bouwſtoffen tot het vervaardigen van Nesten geeven; zy maaken ze nimmer, en draagen geene zorge altoos voor de eijeren, die ze haars ondanks ſchynen te leggen.

Veelvuldige fabeltjes heeft men uitgevent en de grootſte ongerymdheden verteld van de voortteeling der *Kwartelen*, en van deeze Vogelen, even als van de *Patryzen*, gezegd, dat ze door den wind bevrugt worden, 't wil zeggen, zomtyds leggen zonder gemeenſchap met het Mannetje; dat ze voortkwamen van de *Tbonynen*, door de ongeſtuime zee dikwyls op de kusten van *Lybie* geworpen; zich eerst onder de gedaante van *Wormen* vertoonden; vervolgens *Vliegen*; daar naa grooter, en welhaast *Springhaanen* en vervolgens *Kwartels* wierden. De zaak is deeze: onkundige lieden hebben gezien, dat jonge eerst uitgekomene *Kwartels*, in de krengen der op 't ſtrand geworpene *Tbonynen*, eenige daar in uitgekomene Inſecten zogten; en, eenig verward denkbeeld hebbende van de gedaanteverwisſeling der Inſecten, geloofd, dat een *Springhaan* in een *Kwartel* kon veranderen, gelyk een *Worm* een gevleugeld *Inſect* wordt; eindelyk heeft men gebeuzeld, dat het Mannetje zich vermengde met een Wyfjes Padde, 't welk den allerminſten grond van waarſchynlykheid niet heeft.

De *Kwartels* eeten Koorn, Gerst, Hennipzaad, groene Kruiden, Inſecten, en alle ſoorten van Gewaſen, zelfs Nieswortel; dit heeft veroorzaakt, dat de Ouden eenen afkeer hadden van het vleesch deezer Vogelen; men voege hier by dat zy deezen Vogel aanmerkten als het eenige Dier, 't welk met den Mensch aan de Vallendeziekte onderhevig was; doch de ondervinding heeft dit vooroordeel vernietigd.

In *Holland* heeft men veel van deeze Vogelen, boven al op de Zeekusten, waar ook de *Lysterbeziën* den naam van *Kwartel-beien* draagen: 't geen aanduidt, dat zy aan deeze ſpyze de voorkeuze geeven.

Zy ſchynen het drinken niet volſtrekt noodig te hebben: want de Jaagers hebben my verzekerd, dat men ze nooit na het water ziet gaan; en anderen, dat zy ze een geheel jaar lang gehouden hadden met droog zaad, zonder eenigen drank, ſchoon ze, dien kunnende bekomen, dikwyls drinken; deeze onthouding van allen drank is zelf het eenig middel om ze te geneezen wanneer zy een ongemak hebben, 't geen zich vertoont door een druppel water die ſteeds aan den bek hangt.

Eenige meenen opgemerkt te hebben, dat zy het water beroerden eer zy dronken, en men heeft niet nagelaaten te zeg-

zeggen, dat zy dit deeden uit afkeer: want men heeft noit gedaan met over de beweegredenen der Dieren gisſingen te maaken. Zy onthouden zich in de Landen, de Koornvelden, de Wyngaarden; doch zelden in de Bosſchen, en zitten noit op de takken. Wat hier van ook zyn moge, zy worden veel vetter dan de *Patryzen:* en men ſchryft dit grootendeels toe aan hunne gewoonte, om het heetſte van den dag zonder beweeging te ſlyten, zich als dan in het digtst begroeide kruid verbergende, waar zy zomtyds vier uuren agter elkander op de zelfde plaats blyven, op zyde liggende met uitgeſtrekte pooten: een hond moet op die eigenſte plaats komen, zullen ze van daar gaan.

Men zegt dat ze niet veel langer dan vier of vyf jaaren leeven. OLINA merkt hunne kortleevendheid aan als een gevolg van hunne geſchiktheid om vet te worden. ARTEMIDORUS ſchryft dezelve toe aan hunne ongemaklyke en twistzieke geaartheid, en deeze in de daad is hun zo eigen, dat men zich van deezen Vogel bediend heeft, om, in openbaare ſtryden, de menigte te vermaaken. SOLON wilde, dat de Kinders en Jongelingen deeze ſoorten van ſpelen zouden komen zien, om 'er leſſen van moed te haalen: en deeze Gevegten moeten by de *Romeinen*, hoe kinderagtig ze ons ook voorkomen, in groote eere geweest zyn, dewyl AUGUSTUS een Overſten van *Egypte* met den dood ſtrafte, om dat hy een deezer Vogelen, door behaalde overwinningen zeer beroemd geworden, gekogt hadt, en doen opdiſchen; nog heden ten dage ziet men dergelyke ſchouwſpelen in eenige Steden van *Italie*. Men neemt twee *Kwartels*, die ryklyk gevoed zyn, zet ze tegen over elkander elk op het einde van een lange tafel, en werpt eenige korreltjes Gerst tuſſchen beiden (want tuſſchen de Dieren moet een weezenlyke oorzaak des gevegts weezen); eerst zien ze elkander met dreigende oogen aan, vervolgens ſchieten ze ſchielyk na elkander toe, vegten met den bek, en houden niet op voor dat een van beiden het ſlagveld verlaat. Het is opmerklyk dat deeze Vogels, even als de *Patryzen* en veele andere, niet vegten dan tegen Vogels van hunne eigene ſoort; dit ſtrekt ten blyke, dat zy meer jalouſy, dan moed, of heftigheid van aart, bezitten.

Men oordeelt regtmaatig, als men uit de hebbelykheid der *Kwartelen* om van lugtſtreek te veranderen, en den wind te baat neemen, om verre tochten te doen, opmaakt, dat deeze Vogels wyd en zyd verſpreid moeten weezen; en, in de daad, zy worden gevonden aan de *Kaap de Goede Hoop*, in 't geheel bewoond *Africa*, in *Spanje*, in *Italie*, in *Frankryk*, in

in *Zwitzerland*, in de *Nederlanden*, in *Duitsland*, in *Engeland*, in *Schotland*, in *Zweeden*, tot op *Ysland* en den Oostkust van *Poolen*, in *Ruisland*, in *Tartarye*, ja zelfs in *China*; het is zelfs zeer waarschynlyk, dat ze na *America* zyn overgestooken: naardemaal zy jaarlyks zich verspreiden ter plaatze waar de twee Vaste Landen des Aardbodems het digtst by elkander zyn. Over 't algemeen worden ze meer op de Zeekusten dan diep in 't Land gevonden.

De geheele Aarde over is de *Kwartel*, en overal wordt hy voor goed wild gehouden, van zeer lekkeren smaak, en zo gezond als zulk vet vleesch zyn kan. ALDROVANDUS leert ons dat men het vet afzonderlyk smelt en bewaart om 'er spyzen mede te bereiden. Dat de *Chineezen* zich van deezen Vogel leevende bedienen om 'er de handen mede te warmen, hebben wy reeds aangemerkt.

De *Kwartels* zyn dom: om de Mannetjes in den strik te lokken is het genoeg een Wyfje op een Kwartelfluitje, 't welk het geluid van 't Wyfje slaat, te hebben; zelfs zegt men, dat het alleen genoeg is, hun een spiegel met een strik voor te houden, waar in zy loopen, hunne eigene beeldtenis neemende voor een Vogel van hunne soort; over 't algemeen gelukken alle middelen, die men aanwendt om Vogels te vangen, met de *Kwartels*, inzonderheid de Mannetjes, die min wantrouw en vuuriger van aart zyn dan de Wyfjes, en gebragt kunnen worden, waar men ze wil hebben, alleen door het geluid der Wyfjes na te doen.

Deeze heete aart der *Kwartels* heeft te wege gebragt, dat men aan de *Kwartel-eijeren*, aan hun Vet *enz.* het vermogen toeschreef om de uitgeputte kragten te herstellen, en de afgematten weder op te wakkeren; zelfs is men zo verre gegaan om te beweeren, dat de enkele tegenwoordigheid van een *Kwartel* in een Kamer iemand van liefdegevalletjes doet droomen. Men moet de dwaalingen te boek stellen, op dat zy zichzelven wederspreeken.

BESCHRYVING VAN DEN THEEBOOM, HET BEREIDEN DER THEE, DE KRAGTEN VAN DIT GEWAS, BENEVENS EENIGE AANMERKINGEN OVER HET ALGEMEEN GEBRUIK DAAR VAN. Door Dr. LETSTOME.

WY zyn aan KÆMPHER alle de berigten aangaande den Theeboom, en het aankweeken daar van, waarop wy

wy mogen afgaan, voornaamlyk verſchuldigd. Hy vervaardigde zyne beſchryving in *Japan*. Wy zullen het hoofdzaaklyke opgeeven, en 'er byvoegen wat wy hebben kunnen ontdekken van de behandeling der *Chineeſen*.

KÆMPHER verhaalt ons, dat 'er, in *Japan*, geene byzondere Tuinen of Velden tot het planten van Theeboomen worden aangelegd; doch dat zy op de kanten der Landeryen gekweekt worden, zonder een byzonder letten op den grond. Eenige Zaadjes, zo als zy beſlooten zyn in de Zaadhuisjes, doorgaans niet minder dan zes, en zelden meer dan twaalf of vyftien, worden, op zekeren afſtand van elkander, in een kuiltje ter diepte van vier of vyf duimen, in den grond geſtrooid. Deeze Zaadjes zyn vol Olie, welke zeer ſchielyk ſterk wordt, waar uit ontſtaat dat nauwlyks het vyfde gedeelte daar van voortkomt; dit maakt het noodig 'er zo veele zamen te planten.

Deeze Zaadjes groeien zonder eenig oppaſſen; doch de oplettendſte en yverigſte haalen 's jaarlyks het onkruid uit, en meſten het land. De Bladeren zyn niet plukbaar voor het derde jaar, doch dan ryklyk en op 't allerbest.

Op het zevende jaar heeft de Theeboom een Mans hoogte bereikt, doch brengt dan weinig bladeren voort en groeit langzaam, als dan wordt dezelve by den ſtam afgehakt; waar op zulk een uitgroei van nieuwe looten en bladeren in den naasten Zomer volgt, dat de eigenaars ruim en rykelyk vergoeding ontvangen voor het geleedene verlies en de gedaane moeite. Eenigen ſtellen dit afhakken uit tot het tiende jaar.

Zo verre wy, uit geloofwaardige Reizigers en Schryvers, kunnen opmaaken, wordt de Theeboom in *China* op dezelfde wyze behandeld als in *Japan*; dus dewyl de *Chineezen* zeer veel Thee uitvoeren, beplanten zy 'er geheele velden mede, om vreemde markten zo wel te kunnen voorzien, als genoeg ten eigen gebruike te hebben.

De Theeboom groeit gaarne in valeien, of op het hangen der heuvelen, of aan de oevers der rivieren, waar dezelve de Zuiderzon geniet: ſchoon dezelve groote veranderingen van hette en koude kan doorſtaan; en zo wel groeit in de Noordlyke luchtſtreeke van *Pekin* als in *Canton* (*), welke eerſtge-

(*) De beste Thee groeit in eene zagte en gemaatigde lugtſtreeke; het land omſtreeks *Nankin* brengt beter Thee voort, dan dat van *Pekin* of *Canton*, tuſſchen welke plaatzen *Nankin* gelegen is. Men heeft ſtaande gehouden dat 'er in *Engeland* geene Theeboomen door overmaate van koude geſtorven waren; doch ik heb een

gemelde plaats op dezelfde breedte ligt als *Rome*; en weerkundige waarneemingen wyzen uit, dat de graad van koude, omstreeks *Pekin*, in den Winter zo groot is als in zommige Noordlyke deelen van *Europa*.

Op de geschikte tyden ter verzamelinge van de Theebladeren, worden 'er arbeiders gehuurd, die zeer vaardig met het plukken kunnen omgaan; hier aan van vroeg af gewoon zynde als geen gering gedeelte hunner kostwinninge. Zy plukken ze niet by de handvol; maar zorgvuldig één voor één; en hoe langzaam dit ons moge schynen te moeten toegaan, zyn ze in staat om tien ja zestien ponden elken dag te vergaderen. De verschillende tydperken, op welke de Theebladeren doorgaans verzameld worden, heeft KÆMPHER byzonder en nauwkeurig beschreeven.

Naardemaal de Theeboomen dikwyls groeien op de steile schuinten der heuvelen, waar het meest altoos zeer gevaarlyk en dikwyls onmogelyk is de Theebladeren te verzamelen, die niet zelden de beste Thee uitleveren; komen de *Chineezen* op zommige plaatzen deeze zwaarigheid door eene zonderlinge list te boven. Deeze steile engten worden veelal bewoond door eene groote soort van Aapen; deezen weeten de Theeverzamelaars op te hitzen: om zich te wreeken, breeken de Aapen de takjes van de Theeboomen af, en werpen ze woedende na hunne plaagers, die ze opneemen en 'er de bladeren afplukken. Deeze wyze om de Thee van zulke plaatzen te bekomen, werd my aangetoond in eenige zeer fraaije *Chineesche Schilderyen*, de geheele verrigting van het verzamelen en bereiden van de Thee verbeeldende; en ik heb zints een onderzoeklievend en verstandig Oostindisch Schipper gesprooken, die veele jaaren in Compagnie's dienst en dikwyls te *China* geweest is, welke my verzekerde dat dit geen vertelzeltje, maar eene zeer welbekende zaak is.

Openbaare gebouwen of drooghuizen zyn 'er opgerigt, tot het bereiden der Thee, en zo geschikt, dat elk die zelve geene gelegenheid of de vereischte kunde heeft, daar op zekere tyden zyne bladeren te droogen mag brengen. In deeze Drooghui-

een voorbeeld van het tegendeel gezien. De Theeboom in den Tuin der Prinsesse te *Kew* bloeit onder glazen ramen, enkel door de hitte der Zonne, gelyk ook die te *Mile-end* by den overmoeiden J. GORDON. Twee der Theeboomen van Dr. FOTHERGILL groeien in zyn' Tuin te *Upton*, waar ze des Zomers in de open lugt gezet worden.

huizen zyn vyf, tien, of twintig kleine Fornuizen, omtrent drie voeten hoog, en daar boven is een groote vlakke yzeren pan, onderſcheiden rond en vierkant, een weinig omgeboogen aan den kant, die op het fornuis ſtaat, 't welk den werkman voor de hitte van het vuur beſchermt, en het afvallen der bladeren belet.

In deeze Droogplaats vindt men ook een lange laage tafel, met matten gedekt, waar de bladeren op uitgeſtort en gerold worden door werklieden, die 'er rondsom zitten. De yzeren pan tot zekeren trap heet gemaakt zynde door een klein vuur, worden 'er eenige ponden van de versch verzamelde bladeren in gedaan: deeze friſſe en ſappige bladeren knappen en kraaken als ze in de pan komen, en een arbeider ſcheidt ze, zo vaardig als hy kan, met zyne handen van één, tot ze een te groote maate van hette verkrygen, om zich zo te laaten behandelen. Hier op neemt hy 'er de bladeren uit met eene ſoort van ſchop, zeer naar een waaijer gelykende, en ſtort ze op de matten voor de Rollers, die telkens eene geringe hoeveelheid te gelyk neemende, ze één weg heenen in hunne handpalmen rollen; terwyl anderen ſteeds met waaijers de gerolde bladeren bewaaijen, om ze te ſpoediger te doen bekoelen en te langer in de krul te doen blyven.

Dit wordt twee of drie keeren en zomtyds meermaalen herhaald eer men de Thee zoldert, om al de vogtigheid uit de bladeren te haalen, en de krul te vaster te maaken. By elke herhaaling wordt de pan minder heet geſtookt, en het werk gaat allengskens langzaamer en voorzigtiger toe. — Vervolgens wordt de Thee in onderſcheide ſoorten geſchift en weggelegd ten eigen gebruike, of om als Koopmanſchap vervoerd te worden.

Noch de *Chineezen*, noch de Inwoonders van *Japan* gebruiken de Thee eer ze ten minſten één jaar gelegen hebbe; dewyl dezelve versch zynde een verdoovende eigenſchap heeft en de zinnen bedwelmt. De *Chineezen* gieten kookend water op de Thee, en gieten het aftrekzel af, op dezelfde wyze als wy in *Europa*, hun naavolgende, doen; doch zy drinken ze zonder zuiker of melk. De *Japanners* maaken de Thee tot een fyne poeder, door de bladeren in een handmoolentje fyn te maalen, en vermengen ze met heet water in een tinnen pot, dus wordt ze geſchonken by den adel en vermogende lieden. Het voordienen daar van gaat op de volgende wyze toe. Het Thee-gereedſchap, met de fyngemaalen Thee in een bos, wordt aan het gezelſchap voorgezet, de kopjes worden met kookend water gevuld, en zo veel Thee uit de

bos

bos genomen als 'er op de punt van een middelmaatig groot mes kan leggen, en in elk kopje gedaan, en daar op met een getand werktuig geroerd tot dat het ſchuimt, als dan biedt men de Thee het gezelſchap aan, 't welk ze warm drinkt. Volgens het verhaal van DU HALDE, is deeze handelwyze niet byzonder eigen aan de *Japanners*; doch ook op zommige plaatzen in *China* gebruiklyk.

Het gemeene volk, 't welk een ſlegter ſoort van Thee drinkt, kookt de Thee eenigen tyd in 't water, en bedient 'er zich van als een dagelykſchen drank; vroeg in den morgenſtond, wordt ten dien einde een ketel met water over het vuur gehangen, en de Thee 'er op die wyze ingedaan, dat de bladeren in het afgieten niet hinderen. De *Bantatjaa* Thee wordt alleen op deeze wyze gebruikt, om dat ze, veel vaster van aart, door enkel opgieten niet genoegzaam zou aftrekken.

De Thee is de gewoone drank van alle arbeidslieden in *China*. Wy zien ze ook bykans noit afgebeeld met eenig werk bezig, of de Theepot en het Theegereedſchap is 'er by; zo die buitens- als die binnenshuis werken, hebben dit ſteeds by de hand. — Thee te zetten, en dezelve op eene bevallige wyze voor te dienen, is eene kunst, waarin op *Japan* de Jeugd van beiderlei Sexe onderweezen wordt op dezelfde wyze als men in *Europa* dansſen, en andere bevalligheid byzettende kunſten, leert.

Het langduurig en beſtendig gebruik van de Thee, als een gedeelte van onzen dagelykſchen drank, doet ons vergeeten te onderzoeken of dit gewas geneeskragten bezitte. Dit ondertusſchen, zo wel als het algemeen gebruik, verdient onze overweeging.

Menſchen van eene gezonde geſteltenis ondervinden, over 't algemeen, geene zigt- en merkbaare uitwerkzels van de Thee. Deeze drank dunkt hun eene aangenaame verfriſſing, geſchikt om hun tot den arbeid bekwaam te maaken, en, naa denzelven, te verkwikken. 'Er zyn voorbeelden van lieden, die Thee gedronken hebben van hunne kindsheid af tot eenen hoogen ouderdom, en hunne dagen in noeste arbeidzaamheid doorbragten, en noit van dit geduurig gebruik eenig nadeelig uitwerkzel voelden, of klaagden over eenig ongemak, 't welk zy aan het drinken van dien drank konden toeſchryven.

In dit geval, waren de Perſoonen van beiderlei Sexe gezond, ſterk, werkzaam en maatig. Onder de min ſterken hooren wy klagten, over ongemakken, die door de klagtig vallenden zelve aan de Thee worden toegeſchreeven. — Eenige klaagen, dat

dat zy naa ontbeeten, en daar by Thee gedronken te hebben, beeven, hunne handen tot ſchryven, of andere verrigtingen, die een vaste hand vorderen, onbekwaam vinden. Dit gaat waarſchynlyk ſchielyk over, en zy gevoelen 'er geene andere uitwerking van. —— Anderen zeggen, dat de Thee hun 's morgens wel bekomt; doch dat deeze, des naamiddags van hun gedronken zynde, eene onwederſtaanbaare trilling verwekt. —— Veelen zyn 'er, die geen enkel kopje kunnen gebruiken, of zy voelen terſtond dat hunne maag van de ſtreek is: zommigen krygen 'er knaagende pynen in, met beevinge door alle de leden vergezeld. —— Doch, over 't algemeen, worden de tederſte en zwakſte geſtellen meest aangedaan, door het vry gebruik van Thee, geplaagd door pyn in de maag en de ingewanden, kramptrekkende beweegingen, het loozen van eene groote hoeveelheid helder water, heevige aandoening der geesten, en eene ligte verſtoordheid over 't minſte geluid, geraas, en ongenoegen.

Nogthans is 'er eene omſtandigheid, welke het te bezwaarlyker maakt, eene vastgaande rekening te maaken op de uitwerkzelen van het Thee drinken: te weeten, de verregaande ongewilligheid der meesten, om een ongeveinsd berigt te geeven van hunne onaangenaame en lastige gewaarwordingen, naa het ruim gebruik van dit vogt; voortkomende uit de bewustheid, dat het hoogst onvoorzigtig en onverantwoordlyk zou weezen, in het drinken daar van te volharden, naa door de ondervinding van de ſchadelykheid overtuigd te weezen.

Volkomen zeker gaat het dat de Thee, in zommige geſtellen, als ze 's avonds in ryklyken maate gedronken wordt, ſlaaploosheid te wege brengt. Of warm water op zich zelve, of eenige andere wateragtige drank, dit uitwerkzel te wege brenge, is zo zeker niet.

Dat de Thee veelen verleevendigt, verfrist en vervrolykt, kan geenzins ontkend worden. Uit dit alles ſchynt te blyken, dat de Thee iets doordringends in zich hebbe; 't welk ſchielyk op de zenuwen werkt; in ligt aandoenlyke geſtellen, onaangenaame gewaarwordingen en kramptrekkende beweegingen veroorzaakt; terwyl zy, in min aandoenlyke Menſchen, vermaak en genoegen ſchenkt op 't oogenblik des gebruiks; ſchoon niet zonder, by tyd en wylen, beeving en eer pynlyke dan ſtreelende aandoeningen te verwekken.

Hoe fynder de Thee is, hoe zigtbaarder deeze uitwerkzels zyn. Dit is misſchien een der redenen, waarom de gemeene Lieden, die geene dan gemeene Thee kunnen koopen, doorgaans 'er minst by lyden. Ik zeg doorgaans: naardemaal 'er zelfs

zelfs onder hun, veelen gevonden worden, die zich niet weinig ongemaks daar door op den hals haalen: zy drinken Thee, zo lang 'er aan het aftrekzel eenige ſmaak is, en veel al zeer heet, om dat ze dan best ſmaakt: wat de ſynder Thee by de Grooten en Ryken uitwerkt, door de ſcherpheid, doet de ſlegter by het Gemeen, door den grooten plas dien zy drinken, en de maat van hette waar mede zy ze binnen ſlaan.

Ik moet hier ondertuſſchen, in 't voorby gaan, opmerken, dat, in veele gevallen, de aftrekzels van onze eigene inlandſche Kruiden, als Saly, Rosmaryn *enz.* nu en dan dergelyke uitwerkzels zullen te voorſchyn brengen; welke wy aantreffen, by de onmaatige Theedrinkers en Theedrinkereſſen.

In het verhandelen van dit Onderwerp, wil ik my niet aanſtellen, als een partydige Voorſpraak of driftige Veroordeelaar. De overweeging, dat de Thee eenige ſchadelyke eigenſchappen heeft, ſmertte my dikwyls als ik in aanmerking nam, hoe veele millioenen myner Medemenſchen, op 't zelfde uur, 't zelfde verlustigend onthaal genooten; hoe veel gelegenheden de Thee geeft, tot aangenaame zamenkomſten voor Lieden van beiderlei Sexen, om zich te vermaaken zonder ſterken drank. — Maar de regtmaatigheid vordert, dat ik deeze beweeging niet opvolge, en over het ſtuk ſpreeke gelyk het is. De Thee ſtaat by veele bekwaame Schryvers, en naar 't algemeen denkbeeld, te boek, als by ondervinding, de oorzaak van veele groote ongeſteldheden. Die geheele naſleep van Ziekten, die onder den naam van Zenuwkwaalen voorkomen, worden aangemerkt, zo niet als de rechtſtreekſche Afſtammelingen van het Thee drinken, ten minſten als veel verergerd, door het gebruik van dien drank. Om deeze op te tellen, zou ik geheele boeken moeten overſchryven. Het is geenzins onmogelyk, dat deeze beſchuldigingen voor een gedeelte waar zyn. Laat ons de zaak met alle mogelyke opregtheid voordraagen.

Het uitwerkzel van het drinken eener groote maate van eenige warme wateragtige drank, is, volgens alle proeven deswegen genomen, dat het ſchielyk in de vogten wordt omgevoerd, en ook ſchielyk weder uitgedreeven, 't zy door zweeten, wateren, of het vermeerderen van eenige der afſcheidingen. Onze vaste deelen worden daar door verwyderd, en gevolglyk verzwakt. Naar maate men die warme wateragtige drank ruimer en ryklyker drinkt, zullen ook de uitwerkzels grooter weezen, en nog grooter, als men het in ſtede van voedzel gebruikt.

Dat alle aftrekzels van Kruiden, in dit zelfde licht mogen

beſchouwd worden, ſchynt niet onredelyk. Het aftrekzel van Thee heeft niet te min deeze twee byzondere eigenſchappen, dat het niet alleen opdroogend; maar ook zeer zamentrekkend is; waar door de losmaakende kragt, aan enkel warm water toegeſchreeven, eenigermaate verbeterd wordt. Misſchien is het, uit hoofde van de laatstgemelde eigenſchap, min nadeelig, dan veele andere aftrekzels van Kruiden, die, behalven eenige geurigheid, bykans geen of althans zeer weinig zamentrekkend vermogen hebben, om de losmaakende en verzwakkende uitwerkzels te vergoeden.

In zo verre zal dan de Thee, mits ze niet te fyn is, en niet te heet, of in te groote hoeveelheid, gedronken wordt, de voorkeuze verdienen boven eenig ander bekend aftrekzel; en wanneer wy in aanmerking neemen, het bekende vermogen der Thee, om onzen geest op te beuren, zo zal het blyken, dat onze gehegtheid aan dien Drank, niet enkel daar aan moet toegeſchreeven worden, dat dezelve kostlyk is, van verre komt, of enkel aan de gewoonte; maar om dat ze, in ſmaak en uitwerkzels, de meeste andere gewasſen overtreft.

Ik zal myne aanmerkingen beſluiten, met eenige bedenkingen over de Thee, in een ander licht beſchouwd.

Naardemaal de Weelde in allerlei opzigten is toegenomen, met de vermeerdering van buitenlandſche Waaren, onder ons ingevoerd, heeft dezelve meer of min deel, in het voortbrengen van die Zenuwkwaalen, welke nu zo algemeen zyn. Onder deeze oorzaaken, is het buitenſpoorig drinken van ſterke Dranken, een der aanmerkelykſte; doch de eerſte oorſprong van deeze verderflyke gewoonte moet dikwyls toegeſchreeven worden, aan de zwakheid van geſtelteniſſe, te wege gebragt door de dagelykſche gewoonte van Thee te drinken: de beevende hand zoekt eene oogenbliklyke baat, in eenig hartſterkend vogt, om daar door het verzwakt geſtel weder op te wekken, en te verſterken; waar door de zodanigen, bykans onvermydelyk, tot eene hebbelyke onmaatigheid vervallen; en dikwyls, aan hunne Naakomelingſchap, eene menigte van kwaalen overzetten, die anderzins waarſchynlyk geene plaats gegreepen zouden hebben.

Een ander kwaad gevolg, uit de algemeene gewoonte van Thee drinken ontſtaande, betreft inzonderheid het arme werkvolk, wier dagelykſche winſten nauwlyks toereiken, om hun de noodige leevensbehoeften en gezonde ſpyzen te bezorgen. Veelen deezer, 'er al te zeer opgeſteld, om de aanzienlyken na te volgen, en deel te neemen in hunne overdaadigheden, verkwisten hun gering inkomen aan dit gewoon gebruiklyk

ge-

gewas, en vinden zich daar door beroofd van de noodige middelen, om heilzaam voedzel voor zich en hunne Huisgezinnen te koopen.

Ik heb verſcheide elendige Huisgezinnen gekend, die zich door deeze dwaasheid hadden laaten beleezen, de vermagerde Kinders zukkelden aan verſcheide kwaalen, uit kwaade ſpysverteering en verzwakking herkomſtig; eenigen werden de onnozele ſlagtoffers van zulk een ongeregeld huishouden. Dan deeze uitwerkzels moeten niet zo zeer toegeſchreeven worden, aan de byzondere eigenſchappen van de Thee, als wel aan 't gebrek van 't noodige voedzel; 't welk deeze Lieden, het geld uitgeevende voor 't geen *geen* brood is, niet konden koopen. Ik ken een Huisgezin van deezen aart, beſtaande uit eene Moeder en verſcheide Kinderen, wier gezetheid op Thee zo groot, en wier winning zo gering was, dat zy driemaal op een dag, of zo dikwyls zy aten; 't welk veel al dezelfde ſpyze was, Thee met zuiker dronken, en een ſtukje broods daar by namen: hier door werd het Huisgezin van tyd tot tyd zwakker, de vermagerde weezens en uitgemergelde lichaamen weezen de verkeerdheid van het Huishouden uit; gelukkig werden de Kinders van deeze kwaalyk beſtuurende Moeder afgenomen, en verkreegen, door een beter oppaſſen, eerlang eene behoorelyke maate van gezondheid. — Men zou het, in den eerſten opſlage nauwlyks gelooven; doch by uitrekening blykt het, dat de Jaarlykſche uitgifte aan Thee, Zuiker, en wat verder tot het Theedrinken behoort, voor twee perſbonen, ruim zo veel bedraagt, als vier Menſchen aan Brood in een Jaar noodig hebben.

BEDENKINGEN OVER HET NOORDERLICHT.

(*Uit het Fransch van den Heer* DE LA LANDE) (*).

HEt Noorder-licht is ene lichtende Verheveling; dus genaamd, om dat het gewoonlyk in 't Noorden, of het Noorder-deel des Hemels ſchynt; en dat deszelfs Licht, wanneer het naby den Gezigteinder (*Horizon*) is, zeer gelykt naar 't licht van den dag of de Morgen-ſchemering.

Men ziet dikwyls het Noorderlicht in de Noordelyke Landen, en zeldzaam in Italie. — Men zag, onder anderen, een zeer ſterk Noorderlicht te Parys, den 19 October 1726; dat

(*) *Abregé de l'Astronomie, pag.* 101. *Edition d'Amſt.* 1774.

dat van verſcheiden anderen gevolgd wierd. Dit bragt te wegen, dat de Heer *de Mairan* de oorzaak dezer Verſchynzels onderzogt; en hy dagt dezelve te vinden in het Zodiacale licht (*a*), of in den Dampkring van de Zon; die, de bovenſte deelen van onze lucht ontmoetende, aan dezelven enige lichtgevende deeltjes byzet; welke tot ene meer of mindere laagte in des Aardkloots-dampkring vallen, naar dat deszelfs eigentlyke zwaarte meer of minder groot zy.

Maar de Noorderlichten komen my voor, veel overeenkomst te hebben met de Electrike Verſchynzelen. Zy doen de richting der Compas-naald gevoelig veranderen; en electrizeren de op zig zelven ſtaande punten in groote glazen buizen. —— Men verzekert zelfs in de Noorderlichten, een zacht geluid gehoord te hebben, gelykvormig aan dat van Electrike Vonken. — Volgens de overeenkomst, welke men, tuſſchen de ſtoffen van den Zeilſteen, en die van de Electriciteit, opgemerkt heeft, zou 't my niet verwonderen, dat de Electrike ſtof zig vervoegt naar het Noorden, vooral naar die delen, daar Mineralen zyn, en door de Poolen der Aarde uitgaat. In dat geval kan de Elektrike ſtof Noorderlichten voortbrengen, welken in de daad byna beſtendig zyn in de Noordelyke Streken; als te zien is, uit M. DE MAUPERTUIS, *Figure de la Terre &c.* [In het Nederduitsch heeft de Lezer een aantal van voortreffelyke Verhandelingen hier over. Zie, onder anderen, J. LE FRANCQ VAN BERKHEY'S *Nat. Hist. van Holland*, Iſte Deel bladz. 340——344.]

C. H. E.

(*a*) Het Zodiacale licht, zegt de Heer *de la Lande*, ene Paragraaph vroeger, dat de Heer *de Mairan* vergelykt met dat van het nevelachtige, is ene helderheid of ene klaarheid, doorgaans overeenkomſtig aan die van den Melkweg. —— Men word het gewaar, na het ondergaan van de Zon, vooral in het begin van Maart, in de gedaante van ene Piramide of een Vuurpyl, waar van de Bazis de Zon is; en heeft ene lengte van ruim 100 graden. —— Het ſchynt dat dit licht den dampkring van de Zon uitmaakt. Het heeft ene geſteldheid, gelyk aan die van den Zonne-Equator, en flikkert in de gedaante van een platachtig rond lichaam; zo als de ſpilbeweging der Zon vereischt. Zie MAIRAN *Traité des Aurores boreales*, 1751.

Ca-

CATO, NIET ALS EEN ONVERWINLYK WYSGEER GESTORVEN.

(*Uit ene Hoogduitſche Redenvoering van* GOTTSCHED.)

HOe weinig ik ook tot het vleijen geneigen ben, en hoe zeer zy my tegen de borst zyn, die van het roemen en pluimſtryken hun handwerk, als 't ware, maken: even zo weinig heb ik onlangs zwarigheid gemaakt, om, aan deze plaats, den grootſten van alle Griekſche Wysgeren ene Lofreden te houden. Socrates was het, gelyk u, vermoedelyk, noch in 't geheugen leggen zal; Socrates, zeg ik, was het, dien ik als een onverwinlyk Wysgeer vertoonde. En geen geveinsde drift, neen, ene inwendige overtuiging van myn gemoed, ſpoorde 'er my toe aan. Tot op dit ogenblik, heb ik noch geen berouw van 't gene ik toen, hoewel met ene onbeſchaafde Tong, tot deszelfs roem heb voorgedragen. Ik zou het gezond Verſtand vaarwel moeten zeggen, indien ik het minſte herroepen wilde van al het gene ik, ter eere van ene onverwinlyke Wysheid, gedagt, gezegd, ofte geſchreven heb. Het blyft myn vaste voornemen, de ſtandvastige Deugd van Socrates, met ene gedurige hoogachting, te bewonderen, en te eerbiedigen.

Geheel anders ben ik van gevoelen, omtrent enen anderen wysgerigen Held, dien echter de ſchrandere Oudheid verre boven Socrates ſchynt verheven te hebben. CATO van *Utica* is het, dien de Romeinſche Schryvers, om deszelfs onverwinlyke wysheid, hemelshoog opvyzelen. Wysgeren, Historieſchryvers, Redenaars, en Dichters ſtemmen eenparig toe, dat Cato iets Godlyks bezat, en door zyne Zelfs-moord ene daad verricht hebbe, die ten enemaal onvergelykelyk was, en juist daarom ene duurzame nagedachte, ja den roem van ontelbare euwen verdiend hebbe. Hoe gaarne ik my ook met deze zo eenparige loffpraken verenigen wilde, het valt my echter onmogelyk. En terwyl ik thans de gelegenheid heb, om myne gedachten daar over te openbaren; zo bid ik om ene zo onzydige beöordeling der gronden, die ik aanhalen zal, als onlangs het onderzoek was, nopens myne loffpraak, over de onvergelykelyke deugd van Socrates.

Maar hoedanig een was Cato, ten aanzien van zyne afkomst, van zyn geſlagt, en zyne waardigheid? En wat heeft hem die algemene toejuiching by alle Romeinen verworven?

Gy weet dit, M. H. beter, dan ik het U zeggen kan. Ik zal my, overzulks, onthouden van een wydlopig verhaal dien aangaande; ik zal ſlechts het voornaamſte van zyn gemoedsgeſtel en wysgeerte, van zynen levensloop, en de wyze van zynen dood, zaken, daar over zich anders gehele boeken lieten ſchryven, met weinige woorden afſchetſen.

Vertegenwoordigt U eens, M. H. enen Man van enen zeer ernſtigen inborst, en van onbevallige wezens-trekken. Enen Man, wiens verſtand van natuur zeer vatbaar, wiens oordeel zeer ſcherp en doordringend is. Enen doorgeleerden Man, die zich niet alleen op de Staatkunde had toegeleid; maar vooral met de borst op de Wysgeerte gevallen was. Enen Man, dien het leerſtelſel der ſtoïke Secte boven alle alle anderen bekoorde; en in wiens redelyk hart het vaste voornemen diep geworteld was, om de ſtrengſte deugd-regelen in zynen wandel op te volgen. Zulk een was Cato, die, by Vriend en Vyand, voor een levendig beeld van Wysheid en Deugd, genoegzaam in alle opzigten, gehouden wierd. Reeds by zyn leven eerden en bewonderden hem zyne Medeburgers: Cicero, de grote Cicero, vond geen zwarigheid, hem, wegens zyne uitmuntende wysheid, voor ene openlyke Raads-Vergadering, in 't aangezigte te pryzen. Slechts enige weinige waren 'er, die hem van ſtrengheid, ofte van gierigheid, beſchuldigden; doch veellicht geen geloof verdienen. By dit alles, was hy de grootſte Yveraar voor den bloei en welſtand van Romens Republiek. Haar verval kon hy zonder de hartelykſte droefheid niet aanſchouwen, en hy zag, met een kwellend hartzeer, de toenemende macht der genen, die de Vryheid van het Vaderland zogten te onderdrukken. Cæſar was de Man, die zich nu reeds ene bykans onbegrensde Heerſchappy over Rome, Italië, en de halve werelt had aangematigd. Craſſus was dood, Pompejus geſlagen, de Pharſaliſche ſlag gewonnen, en de zegepralende Julius, als een Heer der gehele Roomſche Monarchie, vervolgde het overſchot zyner Vyanden, van wat naam, en waar ze ook waren, zy mogten in Griekenland, Italië, ofte in Africa ſchuilen. Nauwelyks hoorde Cato van deszelfs aankomst, of hy nam het beſluit, om tevens met de Vryheid van zyne Republiek te ſterven. Hy wil den Verdrukker van zyn Volk, den hatelykſten dwingland, niet onder het oog komen. Hy gaat na Utica, en ſluit zich met zyne kleine manſchap aldaar op. Hy ſtelt orde op zyne zaken, en bereidt zich dus tot zynen aanſtaanden dood. Men zag enen meer dan gewonen ernst enige dagen lang aan hem, en, alhoewel hy zich, voor het laatſte, noch met zyne

Vrien-

Vrienden de Avond-maaltyd deed bereiden, liet hy ze echter haast van zich ſcheiden, om in de ſchemering noch ene kleine wandeling te doen, en zyn zwaarwigtig voornemen in de eenzaamheid te bepeinzen. Hy komt te rug, en ſluit zich op in zyn ſlaapvertrek. Zyn uitgetrokken degen legt onder zyne hoofd-peuluw. Hy neemt Plato's Geſprekken over de Onſterflykheid der Ziele ter hand, en leest ze meer dan eens, om, door de overweging van ene zo troostvolle waarheid, zich ter uitvoering van zyn voornemen dies te meer aan te moedigen. Hy legt zich vervolgens op 't bed, en raakt in enen zo vasten ſlaap, dat zelf zyne Huisgenoten zyn ſterk ronken by de deur van het vertrek konden horen. In 't kort ontwaakt hy, grypt na den degen onder zyn kusſen, en doorboort zyne borst met twee dodelyke ſteken. Zyne Huisgenoten ſchieten 'er op toe, ſtaan verbaasd over zyne daad, en pogen hem te redden. Men verbind zyne wonden; dan zo haast men hem wederom alleen liet, ſcheurt hy het verband 'er af, laat zyn bloed den vryen loop, en ſterft.

Dit nu, M. H. is de grote Cato; dit is Cato, wiens buitengewone uitvaart geheel Rome ontſteld, en genoegzaam alle Romeinſche Schryvers verwonderd deed ſtaan. Cicero, Valerius Maximus, Seneca, Virgilius, Horatius, Lucanus, altemaal grote en geleerde Mannen, hebben ze in hunne Schriften als om ſtryd verheven. Ik onthoude my thans van alle hunne loffpraken aan te halen. Maar daar in ſtemmen zy allen overeen, dat Cato's einde edel en grootmoedig geweest zy; dat de Goden zelve zich over de ſtandvastigheid van zyn gemoed moesten verwonderen; dat 'er meer eer dan bloed uit zyne wonden geſtroomd zy; en dat hy, na zynen dood, in de Elíeeſche velden, onder een uitgelezensd gezelſchap van rechtſchapen Mannen, de eerſte plaats verkregen had; met één woord, dat Cato meer gedaan had, dan de Stoïken van hunne volmaaktſte Wyzen eiſchen, en dat hy een voorbeeld van een gemoedigd en onverwinlyk Held geweest zy.

Billyk mag men zich verwonderen, dat zo vele brave Mannen, zich dermate door enen bloten uitwendigen ſchyn hebben laten blinddoeken, dat ze niet in ſtaat waren, om tot in het binnenſte van Cato's gemoed door te dringen, en de verborgen vreesagtigheid van zynen Geest te ontdekken. Ongetwyfeld zyn zy eenparig al te grote Voorſtanders der oude Romeinſche Vryheid geweest, en daar door vervoerd geworden, om alles voor goed te keuren, het welk ſlechts enigzins tot derzelver verdediging kon ſtrekken, ofte enigzins daar mede verknogt ſcheen te zyn. Ik weet het, en wie zal het

my niet toeſtaan, dat de Zelfs-moord, uit wanhoop geſproten, zo verre is van lof te verdienen, dat die veel eer voor ene ſchandelykſte ondeugd moete aangemerkt worden. Alle Wysgeren zyn eenparig van dit gevoelen. 't Is, naar het ſchryven van Aristoteles, een bewys van een machteloos gemoed, wanneer men een nakend kwaad voor ondragelyk aanziet, en, ſlechts om het zelve te ontwyken, den dood in de kaken ſpringt. De mensch, zegt PLATO, moet als een lyfeigen Onderdaan van het Opperwezen worden aangemerkt. Zo weinig nu als onze Slaven hunnen post, van ons hun aangewezen, buiten ons bevel, verlaten mogen: even zo weinig mag ook de mensch, buiten Gods bevel, op zyn eigen goeddunken deze wereld verlaten. Zelfs de Stoïken zyn hier omtrent met ons in het zelfde gevoelen. En, alhoewel zy enen wyzen Man den Zelfs-moord toeſtaan: zy gedogen egter niet, dat hy, uit vrees en wanhoop, den dood mag zoeken; maar vorderen, dat hy dien met een bedaard en gerust gemoed zal afwagten, en ſtaan alleenlyk toe, dat hy wel eens zyn einde zelve bevorderen mag. Ik behoor my thans niet wydlopig uit te laten, om het laatstgenoemde in 't brede te wederleggen, alhoewel het lichtelyk te doen ware. 't Is my genoeg, dat zy het eerſte toeſtaan. Want dit zal de grond zyn, op welken ik de aan Cato toegeſchreven Onverwinlykheid, niet alleen te betwisten, maar ook ten enemaal te wederleggen hoope.

Myne ſtelling is deze: Cato is van zyne eigen hartstogten ontrust, beſtormd, en overwonnen geworden: hy is, by gevolg, niet onverwinlyk geweest: zyn dood is, derhalve, uit wanhoop, vreze, en verzaagdheid ontſtaan: hy kan, gevolglyk, met enen grootmoedig ſtervenden Socrates, Phocion, Regulus, Cicero, en Seneca, geenzins vergeleken worden.

Men ſtelle zich ſlechts Cato's inborst, en de gehele geſteldheid van zyn hart, zo als het, door vele omſtandigheden van zynen tyd, geplooid was, eens wat duidelyker voor. Zyn geſlagt was altyd tegen de alleenheerſchende Macht der dwingelanden zo aangekant geweest, dat hem, van kindsbeen af, de ſterkſte haat tegen alle Regeerzugt en aangematigde Heerſchappy was ingeplant. Reeds in zyn veertiende jaar eischte onze Cato den degen, om 'er Lucius Sylla, die zich, voor de eerſte reis, meester van de gehele Republiek gemaakt had, mede om te brengen; om daar door, als 't ware, ene proeve te geven, hoedanig een gezworen Vyand van alle onbepaalde Regeerders hy eens ſtond te worden. De hitte van zyne vroegere jeugd wierd door de jaren niet verdoofd; maar berstte,

door

door de opvoeding, door de voorbeelden zyner Voorvaderen, en zyne toenemende eerzugt, in groter vlammen uit. Cæsar, dien Cato, ten dele wegens zyne hogere jaren, ten dele wegens andere omstandigheden, veel geringer dan zich zelven achtte, en dien hy, om deszelfs Heerschzugt niet anders dan haten kon, vond middelen en wegen, om tot dezelfde Macht en Hoogheid, wel eer door Sylla bekleed, te geraken. Wel haast wierd dit van Cato voorzien, en hy kon zyn verdriet en hartzeer daar over niet verkroppen. Hy was in den Raad te Rome een van de voornaamsten; een redelyk Patriot, en oordeelde het van zynen plicht te zyn, om Cæsars hoogmoedige bedoelingen by tyds te dwarsbomen. Dit deed hy ook werklyk, zo veel hem maar mogelyk was. Hy sprak, in de openbare Raadsvergaderingen, hem tegen. Hy maakte zich ene party. Hy voegde zich tot Pompejus, met welken Cicero, Brutus, Tubero, Ligarius, en, met één woord, alle rechtschapen Republicainen het ook hielden. Hy voerde eindelyk zelfs het bewind over een klein heirleger in Africa, en was, in de daad, alleen de Man, die, na den dood van Pompejus, zyn Vaderland te hulp kon komen, indien niet ene volstrekte verandering in de form van Regering het lot van Rome had moeten wezen.

In zulke omstandigheden was Cato, toen hem alle hoop, om de Vryheid van 't Gemene-best te behouden, verdween. Zyn verborgen hoogmoed mengde zich in die zedelyke oogmerken met welken hy, ten voordeele van de Republiek, zwanger ging. Niets was in zyne ogen zo schandelyk, dan zich aan Cæsar te onderwerpen; niets zo smadelyk, dan van enen dwingland genade te smeken. Intusschen naderde Cæsar. Driehonderd man, in Utica by hem zynde, baden hem, om zich tog gewillig overtegeven, mids verzekerende, dat zy van den Overwinnaar de billykste voorwaarden voorhadden te bedingen. Maar wat antwoordde hy hun? Die overwonnen is mag om Vrede bidden, en om genade smeken; maar Cæsar is overwonnen, en ik niet: want die ene rechtvaardige zaak heeft, gelyk ik heb, die is waarlyk een overwinnaar. Zo stout was de onverbiddelyke Cato in zyn spreken. En echter was 'er, om uit Cæsars handen te ontkomen, geen ander middel over, dan alleen de dood. En ziet! dezen verkiest Cato, zonder enig nadenken. De liefde tot de Romeinsche Vryheid moet ten dekmantel voor zyne eigen zinlykheid dienen; en de begeerte, om zich, door ene ongehoorde daad, enen onsterflyken naam te verwerven, moet met het schamele kleedje ener Stoïke grootmoedigheid opge-

tooid worden. Dus zegepraalde de vrees voor de ſlaverny over de liefde ten leven; de Verzaagdheid over de Grootmoedigheid; de Wanhoop over de Wysheid en Deugd. Cato ſterft; doch niet uit verachting van den dood, maar uit verdriet aan een ongelukkig leven. Hy heeft geenzins den dood, maar laf hartigheid en eerzucht hebben zyne onmachtige ziel overwonnen.

Hoe ſlecht, ô hoe allerſlechtst hebt gy de regelen uwer Stoïke Wysheid ingevolgd, wanhopige Cato! zeg my tog eens, indien gy al een ſlaaf van Cæſar geworden, en, het uiterſte eens geſteld zynde, werklyk in zyne handen gevallen waart? Blyft niet de wyze, zelfs in de ergſte gevangenis, zelfs onder den last der ketenen, vry! Is hy niet een Heer over de genen, die hem binden: een Koning over Dwinglanden, die hun geweld aan hem oeffenen? Is 't niet ongelyk grootmoediger, zyne ketenen met den tyd allengs te doen ſlyten dan ze uit ongeduld te verbreken? Is hy niet verzaagder, die het ongeluk vliedt, dan hy, die het met bedaardheid afwagt, met lydzaamheid verdraagt, en ſtandvastig te boven komt, hoe groot het ook wezen moge? Deze zyn immers de leſſen van uwe Voorgangers en Navolgers. Waarom zyt gy dezelve niet ingevolgd? Was het u niet meer tot roem geweest, den dood van Cæſars handen aftewagten, en een Martelaar voor der Romeinen Vryheid te worden, dan verzaagd in uw eigen zwaard te vallen, en den wanhopigen te ſpelen?

Noch meer. De mensch, dus zeggen de Stoïken, leeft niet voor zich, maar voor anderen. Hy is een ſchakel in de keten aller dingen; een deel der wereld, een burger in de Republiek van alle redelyke ſchepzelen. Zo lang hy nu aan dezen nuttig zy, en dienst doen kan, mag hy hen geenzins van zynen byſtand beroven. Wat kan 'er verſtandiger, dan juist dit, gezegd worden. En echter brengt een baatzugtige Cato zich zelven om het leven. Welke dienſten heeft Rome van zynen dood! Wie word 'er door zynen zelfsmoord gebeterd! Zal ook zyn kille lyk Italië van enen dwingeland verloſen? Ofte zal zyn geſpatte bloed het rantzoen voor de verloren Vryheid worden? Moest hy niet veeleer gezogt hebben, om Cæſars juk, zo niet met geweld aftewerpen, nochtans door zyne Wysheid te lenigen? Had hy niet veel onheils kunnen beletten, indien hy van de achting, welke de Overwinnaar voor hem had, ten voordele zyner medeburgeren gebruik gemaakt, nadelige ondernemingen door zyn aanzien geſtremd, heilzame bevorderd, en hem, dien hy

voor

voor enen woedenden dwingeland aanzag, in enen Vader des Vaderlands veranderd had!

Schandelyke eerzugt, die uit geblankette ondeugden roem ſteelt! Verfoeilyke grootſchheid, die uit verzaagdheid en wanhoop geboren word! Verdoemelyke ſtandvastigheid, die tegen de beſluiten van het euwig Albeſtuur zich aankant, zich naar den tyd niet ſchikken kan, maar alles naar hare grillige hoofdigheid regeren, en den eigenzin ter richtſnoer van alle gebeurtenisſen ſtellen wil! Ik kan het u niet vergeven, ſcherpzinnige Seneca! dat gy met uwe loffpraken op dezen Cato zo verkwistend geweest zyt. 't Gene Virgilius, Horatius, en Lucanus ſchreven, dat raakt my in 't minſte niet. Zy waren Dichters, en gewoon, om dikwils lichthartig iets te verheffen. Maar gy, die een Wysgeer, dat is, een billyke en rechtvaardige Rechter zyn wilt, gy zyt buitenſporiger, dan zy allen, aan 't hollen geweest. Uw eigen dood ſchynt my ongelyk meer uit te leveren, dat groot, dat edel, dat ſtandvastig is, dat den Held gemoedigder vertoont. Gy ſterft als een waar Wysgeer, op het bevel van hem, die over u te gebieden had. Gy morde niet over uwen dood, maar gy zoekt hem ook niet te verhaasten. Gy vlucht voor uw einde niet, maar gy ſtort ook u zelven niet in het ongeluk. Gy ziet rustig en bedaard de purper-druppels uit uwe aderen borrelen, en uw leven wyken voor den dood. Gy, en niet Cato, zyt met Socrates te evenaren. Gy, en niet Cato, zyt als een onverwinlyk Wysgeer geſtorven.

Ô, Hoe omzigtig, hoe welberaden heeft zich de wyze Antonius hier omtrent gedragen! Nergens vind ik, dat hy in zyne Aanmerkingen Cato's dood geprezen hebbe. De ſcherpzinnige Keizer zag wel, dat 'er aan deze zo beruchte ſterfwyze veel was aftetarren. En, alhoewel zyne algemene menſchliefde niet gedoogde, om hem, na deszelfs dood, ſchande aan te doen; zo heeft hy zich echter, ten zynen opzichte, van alle loffpraken onthouden, hoedanigen hy veeltyds, omtrent anderen, zo gaarne, en zo milddadig uitdeelde. Ik zelve zoude dezen groten Voorganger hierin zyn nagevolgd, indien ik in alle deszelfs omſtandigheden ware geplaatst geweest. Maar thans heb ik toereikende gronden gehad, om ook de ſchyndeugd van enen overledenen te ontbloten, en door ene nieuwe proef te tonen, dat ons de Liefde der Waarheid een zo heilige plicht, als de Liefde des Naasten, zyn moete.

KORTE GESCHIEDENIS VAN AGATHON.

Ontleend uit de breedvoerige van den Heer WIELAND.

INdien immer eenig Mensch zich in eenen ongelukkigen toestand bevondt, het was de jonge AGATHON. Eertyds een Troetelkind des geluks, en het voorwerp van den nyd zyner Medeburgeren, vondt hy zich, door eenen zo schielyken als onverwagten ommekeer der zaaken, beroofd van zyne Vrienden, van zyne teerbeminde PSYCHE, gebannen uit zyn Vaderland, en in een eenzaam woud, op de kust van *Ionie*, blootgesteld aan alle de rampen des wederspoeds, niet weetende hoe hy zich leevensonderhoud zou verzorgen. —— Niet tegenstaande deeze menigte van onheilen, die, te zyner verdrukkinge, zamenspanden, toonde hy geen het minste teken van wanhoop, ongeduld, of zelfs onvergenoegdheid. Hy ging, geheel buiten adem, nederleggen onder een' boom, die zyne lommerryke takken verspreidde over een kleinen plek gronds, waar hy besloot den nagt door te brengen.

Terwyl hy daar de streelende verfrisfingen eens aangenaamen slaaps genoot, werd hy, door een geweldig geraas, wakker gemaakt; hy hoorde voor hem een vreemd geschreeuw en getier, 't welk op de tegen overgelegen rotzen terug kaatste. Het werd veroorzaakt door eene hoop jonge *Thracische Vrouwen*, te zamen vergaderd, om het luidrugtig Feest van *Bacchus* te vieren. Hy wilde gevlugt hebben; doch dit zou, daar een gedeelte hem ontdekt hadt, vrugtloos geweest zyn. De schoonheid van zyn Persoon trok hun aandagt te eenemaal, en schortte, voor eene wyl, haare uitgelaate vreugde op. Eeniger verhitte verbeelding zag in hem iets meer dan menschlyks, en de driftige wyze, op welke andere haare genegenheid voor hem betoonden, zou veelligt een stryd veroorzaakt hebben, die AGATHON het deerlyk lot dreigde, 't welk ORPHEUS in dergelyk een geval onderging.

Een troep *Ciliciaansche Roovers* bewerkte zyne verlosfing op een' tyd, wanneer noch zyne sterkte, noch zyne deugd genoegzaam geweest zou zyn te zyner bewaaringe. Deeze Vrybuiters waren, in den nagt, op de kust geland om versch water in te neemen, en het gerugt der *Bacchanten* hoorende, dagten zy dit eene gunstige gelegenheid om een schoonen buit te maaken. Zy verdeelden zich in twee hoopen: een derzelve zou aanvallen op de Slaaven, die de kleederen en cieraaden der *Thracische Vrouwen*, bezig met de *Baccbanalia* te vieren, bewaakten; de andere kreeg last om de Feesthoudende menigte te vatten, eer dezelve eenigen bystand van elders kon ontvangen. —— Zy slaagden in hun oogmerk, en AGATHON werd mede gevangen genomen. De

Zee-

Zeerovers, voorneemens om de ſchoonſte Jongvrouwen voor de *Aſiatiſche Seraïlen* uit te kippen, vervoegden zich in aller yl aan boord.

AGATHON ging, vermoeid en afgemat, in een' hoek van het ſchip zitten, en al het ſcheepsvolk was, naa een korten tyd, door wyn bevangen, in diepen ſlaap bedolven. Wanneer de opgaande Zon de *Ioniſche Zee* met haare morgenſtraalen vergulde, zag hy voor zich een' Jongman ſtaan, in ſlaaven gewaad, die hem zeer ſtipt aankeek. Hoe ſchoon AGATHON ook ware, ſcheen deeze beminnelyke Jongeling hem te overtreffen in fraaiheid van leest en frisheid van kleur. AGATHON hield het oog op hem gevestigd, tot dat eene aangenaame verbaazing hem verrukte. Dezelfde aandoeningen vertoonden zich op 't gelaad des Jongelings; hunne Zielen herkenden elkander op 't eigenſte oogenblik, en ſcheenen, door de oogen, zich met elkander te vereenigen, eer de een den ander kon omhelzen, of in ſtaat was om in verukking met beevende lippen, de naamen van PSYCHE! AGATHON! te uiten. Zy zweegen een langen tyd ſtil, en geene woorden kunnen, 't geen zy gevoelden, uitdrukken. Onze Held ontſloeg zich eindelyk uit de armen zyner Zielsvoogdesſe, en badt haar, te mogen weeten, hoe het bykwam, dat hy haar in de kleeding van een' Slaaf vondt, en in de magt van de bovengemelde bende Zeeroovers.

PSYCHE verhaalde hem, in 't kort, dat niets de woede der minneyverige Prieſteresſe te *Delphos* kon evenaaren, naa dat zy haare minnaary ontdekt hadt. Eenige dagen deedt zy de ſchoone jonge dogter alles lyden wat te leurgeſtelde liefde kon verzinnen. De Prieſteresſe zondt haar, kort daar op, na een haarer Bloedverwanten te *Syracuſe*, waar zy bleef, tot dat zy hoorde dat AGATHON *Delphos* verlaaten hadt, en te *Athene* was. Hier op hadt zy het vermommend gewaad van een Slaaf aangetoogen, en ter Zee de reis naa die Hoofdſtad aangenomen; doch het ſchip werd ongelukkig, door de *Ciliciaanſche Roovers*, by de *Cyclades*, genomen. „Ik „ſtaa zeer in gunſte by den Capitein van deezen troep," ſprak PSYCHE, „die myne Sexe niet verdenkt. 't Geen ik myn ongeluk „rekende, blykt een der grootſte gelukken myns leevens te zyn. „Ik zie u, AGATHON! en dit voldoet my ten hoogſten. Hoe zeer „zou ik, eenige uuren geleden, zulk een oogenblik als het tegen„woordige, voor myn leeven, gekogt hebben!" Dit zeggende omhelsde zy den gelukkigen AGATHON, met zulk eene tederheid, dat de verrukking, welke hunne harten onderling gevoelden, hun voor de tweede maal in een diep ſtilzwygen bragt. Hoe zullen wy hunne aandoeningen beſchryven? De Liefde zou zelve niet welſpreekend genoeg weezen, om dit, naar eisch, te verrigten.

Zo ras onze Gelieven van hunne verrukking bekomen waren, verzogt PSYCHE een berigt van AGATHON's lotgevallen, zints hunne ſcheiding. Dewyl de tyd geen omſtandig verhaal toeliet; verhaalde hy haar alleen, dat hy, tot het verrigten van Staatszaaken geroepen;

pen, de gunst des Volks, door zyne welſpreekenheid, verworven hadt, en den Staat groote dienſten gedaan hadt; dat zyne nayverige vyanden het Volk tegen hem opgehitst, hem voor al zyn leeven uit *Athene* verbannen en zyn Vaderlyk erfgoed verbeurd verklaard hadden. Voorts vermeldde hy haar, zyn voornéemen om na het Oosten te reizen, en by welk toeval hy in de handen der *Cilicianen* verviel.

Zy waren aan 't beraamen van een middel om te ontvlugten; maar het gerugt door de Zeeroovers, die nu begonnen te ontwaaken, in 't ſchip veroorzaakt, verpligtte PSYCHE ſchielyk heen te gaan, om geen den minſten grond tot verdenken te geeven, 't welk voor haar, en haaren Minnaar allernadeeligst zou hebben kunnen weezen. Dien zelfden morgen ontving de Capitein berigt, dat 'er een rykgelaade ſchip van *Lesbos* na *Corinthe* zou vertrekken, en hy beſloot het te onderſcheppen. Deeze kundſchap bragt eene raadpleeging onder het Scheepsvolk te wege, en het beſluit was, dat AGATHON, met de *Thraciſche Gevangenen* terſtond met een boot na *Smyrna* zou gezonden en daar verkogt worden, terwyl de galei zich gereed zou maaken om het ſchip aan te tasten, welks ryke laading de Zeeroovers reeds in hunne verbeelding magtig waren. —— Op dit oogenblik verloor AGATHON al den moed, die hem dus lang ſtaande gehouden hadt, tegen de drukkendſte onheilen des wederſpoeds. Hy wierp zich voor 't Scheepshooſd neder, verklaarende dat PSYCHE zyn Broeder was, en verzogt aan boord te mogen blyven. De geſteldheid des Zeeroovers was gelyk aan de hoofdſtoffe, waar op hy omzworf, bros en ongeſtuimig. AGATHON mogt geen afſcheid neemen van zyn' Broeder, en werd, geheel van hartzeer en wanhoop overmeesterd, in de boot gebragt en weggevoerd.

Onze Held hadt tyds genoeg, om, geduurende den overtocht na *Smyrna*, waar zy naa drie dagen aankwamen, zyn lot te overweegen. De Zeeroovers bragten terſtond hunne gevangenen op het ſtrand, om ze op de Slaavenmarkt te koop te ſtellen; doch vooraf lieten zy ze in de baden gaan, en alles aan die ongelukkigen doen, wat kon ſtrekken om ze ten hoogſten pryze te verkoopen. Niets verzuimde men om AGATHON op 't voordeeligst te vertoonen; elk die hem zag ſtondt verwonderd. Een Man van een minnelyk uitzigt, reeds bejaard, beſchouwde hem met een byzondere opmerking; en verſtaande dat hy een *Griek* was, in de beſchaafde kunſten onderweezen, kogt hy hem voor twee Talenten.

De Man, die AGATHON in 't bezit kreeg, was een der geenen, die, onder den naam van *Sophisten*, de voornaamſte Steden van *Griekenland* doorreisden, om zich in de gunst der rykſte en edelſte Jongelingen van dat Land te dringen. Door hun verpligtend onderhoud, en ſchoonſchynende beloften, wilden zy welſpreekende Redenaars, welafgerigte Staatkundigen, en uitmuntende Veldheeren van hunne Vrienden maaken. De *Sophisten* onderweezen de Kunst om de Harts-

tochten van anderen te beweegen; SOCRATES leerde den Mensch zyne eigene bedwingen. Zy boezemden hunne Leerlingen in, om wys en braaf te ſchynen; SOCRATES gaf Leſſen om het daadlyk te zyn. Met één woord, de Wysbegeerte der *Sophisten* hadt een onbetwistbaar voordeel boven die van SOCRATES: dewyl zy ſtrekt om de Aanhangers, rykdom, eer, roem, en allen wereldlyk vermaak te verſchaffen.

HIPPIAS, dus was de Meester van AGATHON geheeten, hadt groote ſchatten verzameld, voordeel doende met de dwaasheid van anderen. Door een voorſpoedig te werk ſtellen van deeze kunst, in den bloei zyns leevens, vondt hy zich in ſtaat om het andere gedeelte zyner dagen, beter voor 't genot dan de jeugd geſchikt, in den ſchoot der weelde te ſlyten. Hy bezat alles wat kon ſtrekken, om zyne Wysbegeerte verleidend te maaken.

AGATHON kreeg last van HIPPIAS, om by hem in zyn kamer te blyven. „ De Wetten, ó Jongman", ſprak hy, „ geeven my regt om „ u aan te merken als myn Slaaf; doch het zal geheel van u zelven „ afhangen, hier het zelfde geluk te genieten, 't welk ik ſmaak; „ uwe geheele bezigheid zal beſtaan, in de Werken van HOMERUS en „ eenige andere Stukjes voor my, en myne beste Vrienden, te lee„ zen". AGATHONS bezigheid liet hem zo veel tydruimte over, dat hy in een huis, waar alles tot vreugd en vrolykheid aannoopte, wel haast onder den last des tyds geboogen ging, en, ſchuw van de uitſpanningen, die doorgaans de hoofdbezigheden van lieden van zyn jaaren uitmaaken, was hy gewoon, om, zyn taak afgedaan hebbende, na een afgeleegen vertrek te gaan, ten einde hy, in eenzaamheid, de woelingen der luidrugtigheid mogt ontwyken. Het leedt niet lang of HIPPIAS zogt AGATHON tot zyne wellustige beginzelen over te haalen; en hieldt met hem verſcheide geſprekken over de natuur van het Hoogſte Goed, waar in de Jongeling ſteeds zyn Meester wederſprak. Het verſtand, de ſmaak, de geleerdheid des Slaafs van HIPPIAS maakte hem ras bekend: en zyne Deugd verwekte zulk een wederzin tegen hem by HIPPIAS, dat deeze beſloot die te ondermynen, door hem in kennis te brengen by de beminnelyke DANAE, eene Dame van hoogen rang, die de kunst des minnehandels by de beoefening der Wysbegeerte voegde, en wier Huis het verblyf der Zanggodinnen en der Bevalligheden ſcheen. — AGATHON gevoelde zich, by 't eerſte bezoek, zeer getroffen door haare ſchoonheid en begaafdheden. HIPPIAS ſtelde, eenige dagen daar naa, om te beter zyn ſnood oogmerk te bereiken, hem in haar Huis om 't opzigt te hebben over haare tuinen en goederen. DANAE, geheel ingenomen met dien ſchoonen Jongeling, drong op zyne vryheid aan. Haare taal was. „ Ik merk u aan als een Vriend, in wiens gezelſchap en „ verkeering ik het grootſte genoegen ſchep, wiens waardye ik hoog „ ſchat, en wiens dienſten my nog aangenaamer zullen weezen, als „ ze vrywillig, en de uitwerkzels zyn van belangelooze Vriendſchap".

Dit

Dit gezegd hebbende verliet zy den dankbaaren AGATHON, die, door haare edelmoedigheid getroffen, zyne dankbaarheid met geene woorden kon uitdrukken.

Hy bleef by de ſchoone DANAE, en toonde, van dag tot dag, nieuwe verdienſten, die hem dat geluk waardig maakten. Het beeld van zyne dierbeminde PSYCHE verdween nu uit zyne gedagten, en hy herinnerde zich, van alles, wat 'er gebeurd was voor zyne kennismaking aan DANAE, nauwlyks iets meer dan een Man zich van zyne vroegſte kindsheid te binnen brengt. ——— HIPPIAS hun in eenige dagen niet gezien hebbende, ging onverwagt na een aangenaam verblyf, door DANAE, tot het voldoen haarer drift, niet verre van *Smyrna*, gebouwd. De byzondere gemeenzaamheid in welke hy, meer dan tien jaaren, met deeze Dame geleefd hadt, gaf hem vryen toegang, wanneer die voor niemand anders open ſtondt. Op zyne intreede overtuigde een enkelen opſlag van het oog hem, welk eene verandering 'er, ſtaande den tyd zyns afweezens, *was voorgevallen*: Een zeker bedwang, eene agterhoudenheid, eene ſoort van laage beſchroomheid, die hem zeer belachlyk voorkwam, was het eerſte 't geen hy in beiden opmerkte. Waare liefde is zo zorgvuldig, om haar geluk te verbergen, als de valſche 'er opgeſteld is, om luidruchtig van haare genietingen te ſpreeken. Dewyl niemand zyn wereld beter kende dan HIPPIAS, geliet hy zich in 't eerst zo weinig agt te ſlaan op 't geen in hunne gemoederen omging, dat zy tyds genoeg hadden om van hunne verlegenheid te bekomen, en eene bedaarde houding aan te neemen. Het duurde niet lang of HIPPIAS, overtuigd van de verandering in AGATHON voorgevallen, begon met hem te boeren, zeggende, dat hy nu ook een *Sophist* geworden was; dit deedt hem dermaate aan, dat hy zich buiten het vertrek begaf, en eene menigte aanmerkingen maakte, die hem toonden in welk een' maalſtroom van dartelheid hy zich zelven gedompeld hadt. De tegenwoordigheid van de beminnelyke DANAE wrogt op onzen Held, met al haar betoverend vermogen; doch kon niet beletten, dat hy, van tyd tot tyd, tot mymeringen verviel, waar van zy hem terſtond zogt af te brengen. De voorwerpen, die voortyds zynen kieſchen Smaak walchlyk geweest waren, kwamen hier te dikwyls weder, om, zelfs te midden van de vermaaken met welke zy ſteeds vergezeld gingen, in de Ziel geen gevoel te verwekken van haare vernederinge, 't welk een eerbaare blos op de kaaken, de voorboode van wederkeerende Deugd, deedt glooren.

DANAE was al te zeer aan onzen Held verknogt, om het ſtilzwygend harteleed, 't welk hem kwelde, niet te ontdekken. Het bleek duidelyk, dat inwendige onrust hem beroerde, en zy zogt de oorzaak daar van te weeten. In een dier tedere uitſtortingen van de *Ziel*, welke alleen dienen om de volheid des harten te ontlasten, ontdekte hy haar zyn' weezenlyken Naam, en de lotgevallen zyns leevens. Hy beſchreef zyne opvoeding onder de Prieſteren te

Del-

Delphos; zyne vroeg opgewekte liefde tot PSYCHE, geſtoord door de Prieſtereſſe van den *Delphiſchen God*; zyne ontdekking van zynen Vader STRATONICUS; zyne aanneeming tot Burger te *Athene*, waar hy, uit hoofde van zyne Afkomſt, en de braafheid zyner Voorvaderen, tot de gewigtigſte Staatsbedieningen werd verheeven; zyne overwinning op de muitende Inwoonders van het Eiland *Eubea* behaald; zyne ballingſchap uit *Athene*, door de verraadery eens naabeſtaanden Bloedverwants, in 't kort alles wat hem wedervoer, voor zy kennis aan elkander kreegen.

De openhartige wyze, waar op AGATHON deeze geheimen ontdekte, en de volkomene kunde, welke DANAE indiervoege kreeg van het character eens Minnaars, dien zy zo gaarne behieldt, deedt haar gereedlyk bevroeden, dat zy meer rede hadt om aan de ſtandvastigheid zyner liefde te wantrouwen, dan hy om aan de haare te twyfelen. Zy ſtondt AGATHON alle de vermaaken der Liefde toe, tot dat zyne Ziel in eene ſoort van kwyning viel, die dezelve van alle edele aandoeningen beroofde. Nu en dan ontſtondt 'er een tweeſtryd tuſſchen zyne Deugd en Driſt, wanneer de laatſte doorgaans de overwinning behaalde.

Op zekeren dag gaf HIPPIAS, als DANAE niet t'huis was, den jongen Wysgeer een bezoek, en ſprak zo zeer ten nadeele van de Deugd deezer Juffrouwe, dat onze Held, des geheel verwoed, HIPPIAS met de gevoeligheid zyner wraake dreigde, in gevalle hy het gezegde niet kon waar maaken. De *Sophist*, wonder in zyn ſchik met de vergelegenheid, waar in hy AGATHON gebragt hadt, voer voort met hoog op te geeven van de proeven, welke hy hadt van DANAE's aandoenlykheid; hy beſchreef zyn geluk met zulk een zweemzel van waarheid, dat het den luiſterenden AGATHON bykans bysterzinnig maakte. In 't einde riep AGATHON met de hevigſte vervoering uit: „ 't Is gedaan! „ —— ô Deugd gy zyt gewrooken! HIPPIAS, gy hebt, onder den „ ſchoonſchynenden dekmantel van Vriendſchap, my met een vergiftigden dolk doorſtooken —— maar ik bedank u —— uwe boosaartigheid „ heeft my grooter dienst gedaan, dan uwe vriendſchap zou hebben „ kunnen doen; deeze opent my de oogen; en toont my teffens in „ het voorwerp van myne agting en vertrouwen, in de afgodeſſe „ van myn hart, en in mynen vermeenden Vriend, twee der veragtlykſte voorwerpen, my oit voorgekomen. Hemel! de Meeſtres „ van een HIPPIAS! Is het mogelyk iets veragtlykers te weezen"! Dit zeggende, ſloeg hy het ſmaadlykſt oog, oit op iemand geworpen, op den *Sophist*, en vertrok.

DANAE verloor allen invloed op zyn hart, ten zelfden oogenblikke als zy zyne agting verlooren hadt. Zonder aan die Juffrouw iets van het voorgevallene te melden, begaf hy zich na de haven om een Schip op te zoeken, waar mede hy dien zelfden avond van *Smyrna* kon onder zeil gaan. Geen Mensch kon vaster beſluit hebben dan hy, toen hy uitging, om aan boord te treeden van 't eerſte Schip,

't welk gereed lag om te vertrekken, werwaards het ook mogt beſtemd weezen. Maar — zodanig is de zwakheid van 't Menschlyk hart! — wanneer hy aan de haven kwam, en een groot aantal ſchepen zag, alleen het teken wagtende om het anker te ligten, gevoelde hy de ſterkſte verzoeking om weder te keeren, en, in ſtede van DANAE te ontvlieden, zich, met alle de vervoering eens verrukten Minnaars, in haare armen te werpen.

In dit hachlyk tydſtip bemerkte AGATHON, onder het aantal van Vreemdelingen, door den Koophandel uit alle de deelen der Wereld na *Smyrna* gelokt, een' Man, met wien hy te *Athene* zeer gemeenzaam verkeerd, en dien hy door veele goede dienſten aan zich verpligt hadt. Deeze was een Koopman van *Syracuſe*, die zyne blydſchap over zulk eene onverwagte ontmoeting op het tederſt uitdrukte, en zynen dienſt aan onzen Held aanboodt op eene wyze, die toonde, dat hy de aanvaarding van harten wenschte.

Na zulke geſprekken als gewoonlyk voorvallen tuſſchen Vrienden, die elkander in langen tyd niet gezien hebben, verhaalde hem de Koopman, in welk eene blaakende gunſte PLATO aan 't Hof van den Jongen DIONYSIUS te *Syracuſe* ſtondt, en hoe de Wysbegeerte eene groote hervorming te wege gebragt hadt, in het Character van dien Vorst. Hy beſloot dit verhaal met AGATHON te verzoeken, om hem na *Syracuſe* te vergezellen, 't geen nu, meer dan oit te vooren, geſchaapen ſcheen de verblyfplaats te zullen worden van de verſtandigſte en braafſte Mannen; te gelyk vermeldende, dat zyn Schip dien zelfden avond zou vertrekken. Deeze kundſchap bragt een' grooten ommekeer in 't gemoed onzes Helds voort. Hy wenschte zich te haasten, om dien Godlyken Wysgeer by te ſtaan, in het voltooien van het heerlyk werk, om een wetteloos Dwingland in een goed Vorst te hervormen, en het geluk van een geheel Volk te verzekeren. Hy voelde dat hy AGATHON was — geen meer tegenſparteling, geen nieuwe pooging, was nu noodig om hem van DANAE af te trekken en te ontſlaan. Hy nam den voorſlag van zynen *Syracuſiſchen Vriend*, met de grootſte vreugde, aan.

Een gunſtige wind vulde de zeilen van het Schip, 't welk hem uit het bedorven *Smyrna* voerde: en zo groot was de zegepraal welke de Deugd, in dit gelukkig uur, op haaren Tegenſtander behaalde, dat hy de aangenaame kust van *Aſie* zyn oog zag ontwyken, zonder dat hy een enkele traan ſtortte op de bedenking, dat hy die voor altoos verliet. Na verſcheide Zeeſteden van *Griekenland* aangedaan te hebben, waar hy zich geheel niet bekend maakte, voerde een gunſtige wind, en ervaane loots, hem in de haven van *Syracuſe*.

De Inwooners van *Syracuſe* waren een lange reeks van jaaren beheerscht geworden, door op elkander volgende Dwingelanden, die, zonder de toeſtemming des Volks af te wagten, de volſtrekte Magt in handen genomen hadden. Zy waren reeds te zeer aan 't dragen van dat juk der overheerſchinge gewend, om eenige pooging

tot

tot het afschudden te doen, naa den dood van den ouden DIONYSIUS; zelfs was 'er zo veel braafheids niet onder hun gebleeven, dat de zodanigen, die beter gevoelens hadden dan het Gemeene Volk, en de veragtlyke hoop van lafhartige Vleiers, het besluit te doen neemen om zich by den jongen Vorst te voegen, en hem die waarheden onder 't ooge te brengen, van welke zyn eigen geluk niet min dan het welvaaren van *Sicilie* afhing. ——— In gansch *Syracuse* was maar één Man, DION naamlyk, die moeds genoeg hadt dit te bestaan, en hy zou waarschynlyk eene veilige schuilplaats, hoe onedel ook, gezogt hebben, waar in anders braave Mannen zich verbergen onder een Staatsbestuur, waar van zy zich niets goeds kunnen beloóven, indien hy, uit hoofde van zynen rang, niet genoodzaakt geweest was om zich met Staatszaaken te bemoeien. Hy zag, met leedweezen, den dwinglandschen aart van DIONYSIUS, wiens gunstelingen TIMOCRATES en PHILISTUS, alle gelegenheden waarnamen om hem nayverig te maaken over zyn gezag, en het eerlang zo ver bragten, dat zy DION in verzekering namen, onder voorwendzel van Landverraad, en aan boord van een Schip bragten, welks Capitein last hadt, om hem in *Italie* aan Land te zetten.

In deezen staat waren de zaaken aan het Hof van *Syracuse*, toen AGATHON op het Eiland *Sicilie* kwam. De Wysgeer ARISTIPPUS, een gemeenzaam vriend van onzen Held in de dagen zyns voorspoeds te *Athene*, bevondt zich ten dien tyde aan 't Hof van DIONYSIUS: het leedt niet lang of hy herkende zyn ouden Vriend, en gaf van hem een zo voordeelig berigt aan den Koning, dat deeze zeer begeerde dien Man in persoon te kennen. ARISTIPPUS kreeg gevolglyk last om hem terstond ten Hove te geleiden: deeze volvoerde dien, zonder AGATHON te laaten blyken, hoe veel hy hadt toegebragt, om deeze begeerte in den Vorst te verwekken.

AGATHON merkte dit vroegtydig verzoek aan, als een gunstig voorteken, en maakte geene zwaarigheid om het te aanvaarden. Hy verscheen by DIONYSIUS, die hem zeer beleefdlyk onder zyne Hoveliugen ontving. Te deezer gelegenheid ondervondt hy weder, dat Schoonheid eene stilzwygende aanbeveeling is by allen, die oogen hebben. Zyne gelykenis op het beeld van APOLLO, voor hem de oorzaak van zo veel geluks en ramps, die hem de vervolging der *Pythonesse*, en de verknogtheid der *Atheneren* verwekt hadt; die hem in de oogen der *Thraciſche Bacchanten* eene Godheid, en in die van DANAE den schoonsten Man des aardbodems, maakte; deeze gedaante, die inneemende houding, die bevalligheid, met deftigheid en voeglykheid altoos gepaard, deedt hier ook haare uitwerking, en veroorzaakte, op het eerste gezigt, eene algemeene verwondering. DIONYSIUS, die, als Koning, te zeer met zich zelven ingenomen was om nayverig te weezen, omtrent iemands persoonlyke voordeelen, volgde den aangenaamen indruk op, welke deeze bevallige Vreemdeling in hem verwekte.

AGATHON vereenigde, in zyne verkeering en gansche gedrag, de zedigheid en voorzigtigheid dermaate met dien bevalligen zwier en die vrymoedigheid, dat hy, binnen weinig uuren DIONYSIUS geheel ten zyne voordeele innam. In weinig weeken was hy zo zeer de gunsteling van deezen Vorst, dat hy in alle gevallen geraadpleegd werd, en altoos gaf hy zulk een raad, als ten welzyn van het Volk strekte, en tevens tot bevordering van het geluk van DIONYSIUS, die AGATHON beloofde nimmer het oor te zullen leenen, aan eenige heimlyke inboezemingen of beschuldigingen tegen hem ingebragt, zonder deeze openhartig voor hem bloot te leggen, en zyn antwoord hier op te hooren. AGATHON hadt, in een staatsdienaarschap van geen volle twee jaaren, het volkomen vertrouwen van zynen Vorst, en algemeene liefde des Volks gewonnen, en dat toppunt van hoogagting en geluk beklommen, 't welk iemand ten voorwerp van verwondering maakt van allen die beneden hem zyn, en ten doel stelt der nydigheid van laage en snoode Zielen. Toevallig geluk hadt geen het minste deel in deeze voordeelen; hy mogt dezelve toeschryven aan de diensten, in zo korten tyd den Vorst en het Volk beweezen. Zyne belangloosheid en geregeld gedrag stelden zyne verdiensten in een te sterker licht, een licht nauw mogelyk te bezwalken. Niet tegenstaande deeze schynbaare zekerheid, spande CLEONISA een der Matressen van DIONYSIUS, die eene sterke genegenheid voor AGATHON hadt opgevat, en welke hy, uit getrouwheid aan den Vorst, geenzins kon beantwoorden, met zyne Vyanden PHILISTUS en TIMOCRATES zamen, om hem ten val te brengen, en zy slaagden ten laatsten in hun vervloekt oogmerk. Onze Held werd schielyk in de gevangenis geworpen, onder voorwendzel dat hy briefwisseling hieldt met DION, die toen te *Athene* was, en op *Sicilie* een grooten aanhang hadt.

Wy zyn reeds gewoon AGATHON grooter te zien in tegenspoed, dan in eenigen anderen staat. Bereid tot het ondergaan van 't ergste, 't geen zyne Vyanden hem konden berokkenen, besloot hy hun de zegepraal niet te vergunnen van te zien, dat hy iets hem onwaardig verrigtte. Hy weigerde volstrekt eenig antwoord te geeven aan PHILISTUS en TIMOCRATES, aangesteld om onderzoek te doen op de misdaaden hem ten laste gelegd. Hy verzogt van den Vorst zelve te mogen gehoord worden, en beriep zich op de gemaakte Affpraak. Doch DIONYSIUS hadt geen moeds genoeg, om zich in een mondgesprek met zynen geweezenen Vertrouweling in te laaten. Men poogde, door eene ruwe behandeling en dreigementen, zyne standvastigheid te doen wankelen: en de schoone CLEONISA zou haare stem gegeeven hebben tot het strengste vonnis, indien des Dwingelands bevreesdheid, en de voorzigtigheid der Staatsdienaaren, hadden kunnen overgehaald worden, om haare inboezemingen op te volgen. Zy was, derhalven, genoodzaakt zich te vrede te stellen met de hoope haar gegeeven, dat, zo ras DION, op de eene of de andere wyze,

was

was van kant geholpen, AGATHON als een ſlachtoffer haarer wraake zou ſterven.

Ondertuſſchen waren AGATHONS Vrienden voor hem in de grootſte vreeze, ten vollen de kwaadaartigheid zyner Vyanden kennende, die niets onbeproefd zouden laaten, om den Vorst tegen hem op te ſtooken, die zwak genoeg was om zich door hun te laaten beſtuuren: want wellustige Vorſten begaan dikwyls wreede ſtukken tegen hunne eigene natuurlyke neiging aan; om dat zy niet magtig zyn, het aanhouden hunner gunſtelingen te wederſtreeven. AGATHONS Vrienden ſtelden, over zulks, in 't heimlyk alles wat zy konden te werk, zonder eenen opſtand te verwekken, 't gevolg van welke te onwis was om zyne verlosſing te wege te brengen. DION gaf te deezer gelegenheid een blyk van zyne grootmoedigheid; want hy ſchreef eenen vriendlyken Brief aan DIONYSIUS, waar in hy zich verbondt zyne Krygsmagt te zullen afdanken, en op het opontbod te zullen wagten, als eene gunstbewys alleen van den Vorst afhangende, mits hy AGATHON in vryheid ſtelde, wiens eenige misdaad hier in beſtondt, dat hy zich benaarſtigd hadt om de te rugroeping van DION te bewerken. Hoe edelmoedig deeze daad was, en hoe gemaklyk de bevrediging tuſſchen DIONYSIUS en DION daar door kon bewrogt worden, zou dezelve, nogthans, AGATHON luttel gebaat hebben, indien zyne *Italiaanſche Vrienden* zich niet gehaast hadden, om den Dwingeland beweegmiddelen van een dringender aart voor te ſlaan.

Op deezen zelfden tyd kwamen 'er Afgezanten van *Tarentum*, in den naam van ARCHYTAS, wiens invloed zeer groot was in dit Gemeenebest, om de verlosſing zyns Vriends te bewerken; en, des noods, te verklaaren, dat *Tarentum* zich gehouden zou agten, de party van DION, uit al haar magt, by te ſtaan, indien DIONYSIUS twyfelde nog eenigen tyd te volharden in zyne onregtvaardigheid tegen DION en AGATHON. Te wel kende DIONYSIUS het character van ARCHYTAS, om aan den ernst dier bedreigingen eenigzins te twyfelen. Hy poogde zich daarom, op de best mogelyke wyze, te ontſlaan van deeze zaake, en beſchikte het, dat, binnen weinig dagen, zyn geweeze Staatsdienaar op vrye voeten geſteld wierd.

AGATHON, op het welvaaren van *Sicilie* bedagt, en bezig in het bevorderen van anderer geluk, hadt zich zelven zo geheel vergeeten, dat hy *Syracuſe* niet ryker zou verlaaten hebben, dan hy was toen hy van *Delphos* ging, of uit *Athene* gebannen wierd, indien hem niet gelukkig, kort naa zyne verhefſing tot eene waardigheid, welke hem geen gering aanzien gaf, in alle de Staaten van *Griekenland*, een gedeelte zyns Vaderlyken erfgoeds in handen gekomen was. De *Atheners* hadden ten dien tyde een Bondgenoodſchap met DIONYSIUS noodig, om zekere oogmerken des Koophandels voort te zetten, en oordeelden het voeglyk, om, eer zy de toevlugt namen tot AGATHONS tuſſchenſpraak, hem, door hunne Afgevaardigden, het Staatsbeſluit bekend te maaken, by 't welke zyne ballingſchap niet

alleen ingetrokken, maar ook het verbeurde Vaderlyke erfgoed weder gegeeven werd.

Onze Held bleef, na het herkrygen van zyne Vryheid, niet langer te *Syracuse* dan noodig was, om zyne Vrienden te gaan zien en te bedanken; hy vertrok, beschreid door alle braaven, uit eene Stad, waar in hy verscheide gedenktekens liet van zyn roemryk Staatsdienaarschap, en uit welke hy niets mede droeg, dan een schat van ondervinding, die hem het vast besluit deedt neemen, om zich nooit weder aan een dergelyk gevaar bloot te stellen.

ARCHYTAS, door wiens veelvermogende tusschenspraake, AGATHON verlost was uit de handen zyner haateren in *Syracuse*, was een Boezemvriend geweest van zyn Vader STRATONICUS. Deeze twee Gezinnen waren van oude tyden her aan elkander verknogt, door de banden van Herbergzaamheid, en de Deugden van ARCHYTAS hadden zynen naam zints lang geagt gemaakt by onzen Held. Hier by kwam nog, dat zyn jongste Zoon CRITOLAUS, twee of drie jaaren, hadt doorgebragt ten huize van AGATHON toen deeze in den grootsten voorspoed leefde, en door de veelvuldige blyken van vriendschap zulk een genegenheid voor hem hadt opgevat, als in groote Zielen niet dan met het leeven eindigt.

AGATHON werd, op zyne aankomst te *Tarentum*, met de grootste genegenheid ontvangen, door zynen Vriend CRITOLAUS, en diens agtenswaardigen Vader. Na een kort gesprek bragt ARCHYTAS, benevens zyne twee Zoonen, hem in eene binnenkamer, waar de Vrouwen zich bevonden, om zyne Dogters niet langer verstooken te laaten van een genoegen, na 't welke zy zo lang gereikhalsd hadden. —— Verbeeld u hoe groot zyne verwondering ware, toen de eerste, die hy zag, zyne PSYCHE was! —— Hy stond verstelt —— hy zag haar by herhaaling aan, en, zo hy langer zyne oogen gewantrouwd hadt, zou zyn hart zyne twyfelingen genoegzaam weggenomen hebben. Dewyl zy niet als eene Slaavin in dit huis voorkwam, kon hy niet anders denken, of zy moest de Egtgenoote van een der Zoonen van ARCHYTAS weezen. Hy giste in één zo als het daadlyk met de zaak bestondt. PSYCHE was voor eenige maanden met CRITOLAUS getrouwd. Zy liep hem met open armen te gemoete, en terwyl zy met vreugde-traanen zyne gloeiende wangen bevogtigde, noemde zy hem, by herhaaling, *Broeder*; een naam die haare tederste omhelzingen, zelfs in de tegenwoordigheid haars Mans, vertigde.

Was de Liefde, welke zy hem te *Delphos* inboezemde, min *Platonisch* geweest, de ontdekking van eene Zuster, in de beminde zyns harten, zou zo heuchlyk voor hem niet hebben kunnen zyn als tegenwoordig. —— Begeerig om te weeten, hoe PSYCHE van de Zeeroovers ontslagen geraakt was, verzogt hy van haar des berigt te mogen ontvangen: en ontdekte, dat zy, het Schip op de kust van *Capua* schipbreuk geleden hebbende, op een plank, aan land was gedreeven, en veel beleefdheids ontving van eenige Vischers, die haar

in

in huis namen, waar zy CORIOLANON, eene Dienstmaagd van STRATONICUS, ontmoette, die haar 't geheim haarer geboorte ontdekt, en verzekerd hadt, dat zy de Zuster was van AGATHON, nog een Kind zynde geſtoolen door ſlegt Volk, en gebragt by de Prieſteresſe van *Delphas*. —— Met deeze Vrouwe kwam zy, weinig tyds daar naa, in de nabuurſchap van *Tarentum*, waar de jonge CRITOLAUS haar toevallig ontmoette, en op haar verliefde Zyne liefde zo opregt als teder zynde, haalde hy CORIOLANON ras in zyne belangen over: en PSYCHE, toen volkomen zeker weetende, dat AGATHON haar Broeder was, vondt zy geen rede om het aanzoek van den trouwminnenden CRITOLAUS af te ſlaan. ARCHYTAS verheugde zich de Dogter van zyn' Vriend STRATONICUS te vinden, en gaf bereidwillig zyne toeſtemming aan haare Vereeniging met zyn' Zoon. Zy werd, gevolglyk de Vrouwe van den gelukkigen CRITOLAUS; en deeze verbintenis ſtrekte natuurlyk, om ARCHYTAS een nieuw drangmiddel te verſchaffen, tot het yverig bewerken der verlosſinge van AGATHON.

Onze Held leefde, in dit zo agtenswaardig als beminnelyk Gezin, eenen langen tyd, zeer gerust. Hy ging dikwyls na een Landgoed van CRITOLAUS, omtrent zes mylen van *Tarentum* gelegen, waar hy zich zomtyds met de Jagt vermaakte. Op de Jagt zynde, werden zy overvallen door een hevig Onweer, 't geen hun noodzaakte ſchuil te zoeken in een gemeen Landhuis, omtrent twaalf maanden bewoond door eene vreemde Juffrouw van groot aanzien. Een Dienstmaagd ſcheen, op de intrede van AGATHON, van den Donder getroffen, en liep ſchielyk te rugge; kwam terſtond weder; en de deur eener kamer openende, betuigde zy, dat haare Juffrouw hem begeerde te zien. Hy herkende terſtond, in de Dienstmaagd, de vertrouwde van zyne eertyds beminde DANAE. Met beevende ſchreeden volgde hy CRITOLAUS. —— Hy zag haar, wilde na haar toetreeden; doch kon niet. Hy hieldt zyne oogen op haar gevestigd, en viel, door overmaate van aandoening, ruglings in de armen van zyn Vriend. DANAE vergat op eenmaal alle de groote voorneemens van koelheid, met zo veel moeite genomen: zy liep na hem toe met eene tedere ontroering, en gaf een vryen loop aan haare opgewekte hartstocht: zeggende op een' toon, die duidelyk uitwees, hoe zy, met veel moeite, haare traanen wederhieldt: „ AGATHON, ik ben voldaan; gy vindt „ eene Vriendin weder, en ik hoop gy zult haar uwe agting voortaan „ waardiger vinden!" —— Hier op volgde een teder geſprek, en hy ontdekte haar, tot haar groot genoegen, dat CRITOLAUS de Egtgenoot was van de ſchoone PSYCHE, en PSYCHE de wedergevonden Zuster van AGATHON. Zy verhaalde haaren Vriend, hoe zy, op haare te rugkomst te *Smyrna*, de verraadery van HIPPIAS, en de oorzaak van AGATHONS ſchielyk vertrek, ontdekt hadt. Zy hieldt voor hem niet verborgen, dat de ſmert van Hem te verliezen haar gedrongen hadt, tot het neemen van het vreemde beſluit om de Wereld te verzaaken, en zich zelve boetedoening op te leggen in eene afgelegene eenzaamheid, voor

voor de zwakheden en misslagen haars voorigen leevens. Zy voegde 'er nevens te hoopen eens gelegenheid te zullen hebben om hem een volledliger verhaal te geeven van haar hart, tot den tyd, dat zyne ommegang en de tedere genegenheid, welke zy voor hem alleen gevoeld hadt, aan haare ziel, als 't ware, een nieuw beſtaan gaf, als mede hoope te ſcheppen, dat hy dan rede zou vinden om zich veel eer over haar te ontfermen dan haar te veroordeelen, zo niet geheel te regtvaardigen.

Eenigen tyd verliep 'er eer zy elkander weder zagen, doch zy kreeg eerlang kennis aan de Familie van ARCHYTAS. Wie haar zag moest haar liefhebben; en hoe meer men haar kende, hoe meer zy elks agting verdiende. Daarentegen was het eene haarer begaafdheden om zich te kunnen ſchikken, zonder eenige gemaaktheid, naar alle perſoonen en levenswyzen. Het kon, derhalven, niet misſen of zy moest in 't kort door de tederſte vriendſchaps-banden aan deeze waardige Familie verbonden worden. De verſtandige ARCHYTAS zelve vondt ſmaak in haar gezelſchap, en zy ſchiep er vermaak in, door de geestigheid voor haar onderhoud, de dofheid diens waardigen ouden Mans op te beuren. Doch niets evenaarde de genegenheid welke PSYCHE en DANAE elkander toedroegen. Nimmer was 'er mogelyk een volmaakter vriendſchap tusſchen twee Vrouwen, zo geſchikt om elkanders Mededingſters te weezen.

Men kan gereedlyk bevroeden, dat AGATHON hier by niets verloor. Hy zag de ſchoone DANAE alle dagen, en kon met haar als een Broeder verkeeren, doch hoe kon hy zich hier mede voor altoos voldaan houden? 'Er kwamen oogenblikken, waar in hy, betoverd door de herdenking zyns voorigen geluks, de voorregten eens begunſtigden Minnaars wenschte uit te ſtrekken. Maar DANAE was zo zeer verſterkt in haare nieuwe wyze van denken, door den gemeenzaamen ommegang met de Familie van ARCHYTAS, dat de tederſte beweegingen der liefde niet over haar konden zegepraalen. In dit opzigt wilde zy niet langer een DANAE voor hem zyn. Dit is onwaarſchynlyk, zullen de Kenners van 't Menschlyk hart zeggen. Het is waar; ik ſtem het toe, doch *onwaarſchynlyk* verſchilt met *onmogelyk*. Wy kunnen ons gereedlyk verbeelden welke zwarigheden het geluk deezer Gelieven in den weg ſtonden, die zo gansch en al voor elkander geſchapen ſcheenen. Doch waren zy, by gevolge, genoeg om haar ongelukkig te maaken? — Het zou eene gemaklyke zaak voor ons weezen, dit vreemd verſchynzel onzen Leezeren te verklaaren, doch wy laaten het voor hun over te raaden wat hy deedt, of te bepaalen, wat hy behoorde te doen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BRIEF OVER DEN OPENBAAREN GODSDIENST.

Myn Heeren!

Een iegelyk, die gewoon is den openbaaren Godsdienst, zo als die in de publique kerken deezer Landen gevierd wordt, met aandagt bytewoonen, zal buiten twyfel opgemerkt hebben, dat de weezentlyke pligten die daar geoeffend worden, beſtaan (1.) in 't Pſalmgezang, (2.) in 't Gebed, (3.) in 't ontfangen van Onderwys, uit de Heilige Schrift, in de leere der zaligheid, en (4.) in 't doen van Liefdegaven aan de Armen. Hier uit volgt van zelven, dat het eens Christens ernſtige overweeging wel waardig is, welke de beſte wyze zy, om deezen uiterlyken dienst met de meeste vrugt voor de toehoorders te verrigten; waarom het my gelust heeft, eenige zedige aanmerkingen nopens de voorzeide ſtukken op 't papier te brengen, welken ik de vryheid neeme aan UEd. te zenden, met verzoek, van dezelven, in UEd. nuttig en geagt Maandwerk te plaatſen; in hoope, dat eene bequaamer pen daardoor uitgelokt zal worden, om deeze Stoffe breeder te verhandelen.

I. Nopens het Pſalmgezang is 't onnoodig veele aanmerkingen te maaken, zedert dat de beryming van Dathenus, (welke, hoe defectueus die ook moge zyn, nogtans verontſchuldiging verdient by iemand, die let op de ongelukkige en verwarde omſtandigheden van zaaken, en op den korten tyd, waarin dezelve vervaardigd werd) voor eene betere verwisſeld zy. Het is alleen te wenſchen, dat de raad der geenen gevolgd mag worden, die gaarn zouden zien, dat de 150 Pſalmen niet agter elkander af gezongen wierden; maar dat 'er eene verſchikking gemaakt, en vooral de wraak-pſalmen, waarin de Dichter over zyn vyanden quaad en onheil wenscht, in den openbaaren dienst geheel agtergelaaten mogten worden. —— 't Is wel waar, dat veele van dezelven, propheetisch zynde, eene hooger beduidenis hebben, en niet op den Dichter, ten minſten niet alleen op den Dichter, maar op den Meſſias, en zyn Koningryk zien; dog hier door word

de zwaarigheid geenzins weggenomen. Want (1.) zyn alle die Pſalmen niet propheetisch; (2.) is 't volſtrekt onmooglyk, dat de Gemeente, wanneer de Leeraar, of Voorzanger een vers, of een klein gedeelte van dezelve te zingen opgeeft, den propheetiſchen zin terſtont begrypt, en weet, dat de Dichter niet op zyn byzondere vyanden, maar op die van den Meſſias gezien heeft. (3.) Moet men ook in 't oog houden, de bedeelingen der tyden: onder de huishouding van 't Oude Testament, toen die Pſalmen gedicht zyn, had de Wet van vergelding plaats; en 't was geoorlofd oog te eiſchen om oog, tand om tand; dog geheel anders is het hier mede gelegen onder de gelukkige dagen van het Euangelie des vredes; in welken men, volgens het bevel van den Heere Christus, en zyne Apostelen, onze vyanden moet liefhebben, zegenen, die ons vervolgen; en wel verre van den ondergang te wenſchen dier genen, die zig tegen zyn Koningryk ſtellen, in tegendeel voor hun bidden; en tragten de dwaalenden, door vermaaningen en onderrigtingen, te regt te brengen (*).

II. Omtrent het Gebed valt aantemerken, dat men 'er dikwils zeer wydloopige beſchryvingen in hoort te maaken, van den toeſtand der menſchen; die meer den naam van cierlyk bedagte redeneeringen, dan van een gebed, mogen draagen. Ook worden 'er veele onderſcheidingen in gemaakt; en dikwils bidt men in den derden perſoon, in plaatſe van in den eerſten. Myn oogmerk is geenzins, te ſtellen, dat men nooit onderſcheiden, nog in den derden perſoon behoort te bidden; want de Gemeente moet niet alleen voor zig zelven, maar ook voor anderen bidden; als voor de Overheid; voor de Zieken; voor den welſtand van Land en Kerk; voor de bekeering van Jooden, en Heidenen, &c. Dan ik zie op de gewoonte, die meer en meer ingevoerd wordt, dat de Leeraar, en dus ook de Gemeente, die zyne woorden volgt, in 't gebed eerst eene beſchryving geeft van het *beſtaan van Gods Volk*; hoe ſommigen *in de ruimte geſteld zyn*, andere zig in *eene doodige geſtalte* bevinden; daarna gewag maakt van het beſtaan der *overtuigde*, der *bekommerde*, der *doorgebrookene*, der *waagende*, en wat diergelyke ſpreekwyzen meer zyn; dat hy verder opgeeft, wat de gemelde perſoonen, elk in zynen toeſtand, noodig hebben; en dan eindelyk bidt, dat 't geen dus als noodig is opgegeeven, aan hen geſchonken

(*) Mattheus 5. vs. 44, 45. Lucas 9. vs. 52-57, 1 Theſſ. 5, vs. 14, 15. 2 Timot. 2. vs. 24, 25. &c.

ken worde. 't Komt my, onder verbetering, voor, dat, wanneer wy in de Kerk bidden, het gebed zoodanig behoort ingerigt te worden, dat ieder van ons het voornaamſte gedeelte op zig zelven konne toepaſſen; en verzekerd zy, ook voor zig zelven te bidden. Wy behooren, by voorbeeld, aan God eene belydenis te doen, van daaglyks tegen Hem gezondigd te hebben; Hem te bidden, dat onze zonden ons om onzes Heeren Jeſu Christi wille vergeeven mogen worden; dat wy in het goede verſterkt, voor het quaade bewaard mogen worden; dat ons verſtand verlicht, onze wil geheiligd worde, en wy ontfangen mogen, al 't geen Hy voor ons, een ieder naar zynen toeſtand, weet noodig of nuttig te zyn. Hier benevens kunnen wyders in 't gebed invloeijen, zodanige andere zaaken, waar toe de verſchillende tydsgelegenheid, of de te verhandelene text aanleiding geeft. Deeze wyze van bidden komt overeen met Gods woord; men vindt een voorbeeld van 't bidden in den eerſten perſoon, in 't 5de Cap. van de Klaagl. van Jeremias; een uitmuntend voorbeeld hier van, geeft ons het volmaakte gebed, 't welk de Heere Christus zelf geleerd heeft in de Berg-predicatie. 'Er was eene groote menigte van allerleie ſoorten van menſchen by een vergaderd; en ſchoon dezelven onderſcheide gemoedsgeſtalten hadden, wierd hen egter geleerd, in het algemeen, en in den eerſten perſoon te bidden, *Onze* Vader, geeft *ons ons* daaglyks brood, vergeeft *ons onze* ſchulden, leid ons niet in verzoeking. Ziet Mattheus VI. Overeenkomſtig met dit voorſchrift zyn ook de formulieren van den Heiligen Doop, van het Heilig Nachtmaal, en van de verdere Kerklyke gebeden in den eerſten perſoon ingerigt; formulieren, welken ieder Leeraar, by zyne aanvaarding van het predikampt, belooft in agt te zullen neemen. Het onderſcheiden, en in den derden perſoon bidden, heeft daar benevens deeze zwaarigheid, dat een bidder, die, volgens de les van den Heere Christus, de veelheid der woorden tragt te myden, en in waarheid zoekt te bidden, niet gerust kan weezen, of 'er waarlyk wel menſchen zyn, die zodanig een zamengeſteld beſtaan hebben, als de van hem gegeevene breedvoerige beſchryving aanduide. Hy mag 'er, te meer aan twyffelen, om dat 'er dikwils, by dat onderſcheiden bidden, uitdrukkingen gebruikt worden, die men te vergeefsch in de Heilige Schrift zoekt; en welken maar overgenomen zyn uit eenige, meest vreemde, en voornaamentlyk Schotſe Aucteuren, die over de Kenmerken der Wedergeboorte geſchreeven hebben, en thans in ons land by eenigen in agting zyn; dog ſomtyds aanleiding geeven,

tot *Geestdryvery*, of *Wanhoop*. Tot *Geestdryvery*, in zodanige Leezers, die, ſterke hartstogten en eene verhitte verbeeldingsbragt bezittende, als zy, nopens de buitengewoone medewerking van den Heiligen Geest, veel in die boeken geſchreeven vinden, terſtond meenen, dat zy, wanneer zy by de eene of andere gelegenheid, eene byzondere opwekking tot het goede in zig gevoelen, die buitengewoone medewerking waarlyk bevinden; en waanen daar door als aangeblaazen te zyn, gezigten te zien &c. Tot *Wanhoop*, in zwakke gemoederen, dewelken, de Kenmerken der Wedergeboorte, die in deeze geſchriften, als noodzaaklyk ter zaligheid, opgegeeven worden, niet in zig ontdekkende, en de bevinding daar van misſende, vreezen buiten den ſtaat der genade te zyn; waar door ze dan hunne dagen in de uiterſte elende ſlyten, ja die menigmaal door eigen hand verkorten. Hier by komt nog eindelyk, dat het niet behoorlyk ſchynt, in 't gebed aan den Alweetenden God, die ieders herte en nooden kent, *optegeeven* en *afteſmeeken*, zekere daarby breed beſchreevene hulpmiddelen, voor die of die geſtalte; en dat het in tegendeel veiliger is, alleen te bidden, om de verkryging van dat geen, dat God voor ons noodig of nuttig weet te zyn.

III. Wat het onderwys uit de Heilige Schrift betreft, hier omtrent komt voornaamelyk in overweeging, de vraag, welke predikwyze voor de toehoorders de nuttigſte zy? De Engelſche, en oude Nederlandſche (*), dan wel de, by onze Leer-

(*) Vreemd zal 't misſchien voorkomen, dat ik de Engelſche, en oude Nederlandſche preek-methode voor eene en dezelfde houde; dog men kan hier omtrent nadere opheldering vinden, in het Algemeen Historisch Woordenboek van *Hoogſtraaten*, op 't articul *Heidanus* (*Abraham*), die in 't Jaar 1650, Profeſor Theologiæ te Leiden geworden zynde, in dat art. vermeld word, „ in „ Vrankryk veel omgang met groote mannen, en onder anderen „ met *Dalleus* gehad, en van daar in onze Kerk ingevoerd te heb„ ben, eene geheel andere wyze van prediken, als toen in Neder„ land in gebruik was; namentlyk, men nam daar een text uit Gods „ woord, en na eene korte inleiding, en onderzoek van den zamen„ hang met 't voorgaande, en volgende, en na de text verdeeld te „ hebben, wierd die ontleed, en de woorden, en zaaken, daar in „ voorkoomende, verklaard, en tot 't oogmerk thuis gebragt, en ver„ volgens de waarheid op de gemoederen der toehoorderen toegepast; een predikwyze, door de Franſchen nu verlaaten, die zig „ tot de Engelſche methode, eertyds ook in onze Kerk gebruikelyk, „ hebben gewend".

Leeraaren thans in gebruik zynde, tegenwoordige Nederlandſche preek-methode; waarin geen het minſte woordje van den text, aan de oplettendheid van den Leeraar ontſnapt, en alles van woord tot woord uitgeleid wordt. Dog over deeze vraag is reeds genoeg geſchreeven; evenwel met geen ander gevolg, dan dat ieder by zyn eens aangenomen begrip blyft volharden. 't Is ook byna ondoenlyk, en dus niet wel te vergen, dat die Leeraaren, welken reeds Jaaren lang aan de tegenwoordige manier gewoon zyn, van methode zouden veranderen. Deeze manier van prediken zal, vertrouw ik, van zelven wel te niet loopen, en 't ſtaat 'er tegenwoordig wel na, dat de Engelſche Predikwyze, ongevoelig, meer en meer ingevoerd zal worden. En dit geſchiedende, zal het, ten *opzigte van de Leeraars*, en *Toehoorders beiden*, nuttig zyn, dat de predicatien, ongeveer een half uur, verkort worden. Ten *opzigte van de Leeraaren*; omdat het zamenſtellen van zodanige predicatien meer arbeid en inſpanning van geest vereiſcht; alzo 'er dan minder bladzyden gevuld kunnen worden, uit de anderzins veel gemak geevende Concordantien van Trommius, en ſoortgelyke boeken. *Ten opzigte van de Toehoorders*, omdat, zullen zy eenige vrugt van 't prediken hebben, hunne oplettendheid op de geheele predikatie gevestigd moet zyn; dat zo noodig niet is, by de tegenwoordige predicatien, omtrent dat gedeelte, waarin woorden worden uitgeleid, welker betekenis aan een ieder bekend is, of geleerd wordt, wat de woorden *niet* betekenen; of waar in zy, der Griekſche en Hebreeuwſche taalen onkundig, de afleiding van 't grondwoord aanhooren. Dit laatſte is zekerlyk omtrent duistere texten van veel nuttigheid in Verhandelingen, die voor de geleerden geſchreeven worden; dog het beteekent niets op de predikſtoelen; daar de Toehoorders volſtrekt buiten de mooglykheid zyn, om te onderzoeken, of de Leeraar het wel, dan qualyk begreepen hebbe.

IV. Eindelyk kan men, omtrent de liefdegaven aan de armen, niet genoeg pryzen, den aandrang, en hartlykheid, waarmede de Gemeente tot het doen der zelven, door de Leeraaren aangezet wordt, en 't is derhalven alleen te wenſchen, dat hier in op gelyken voet voortgegaan worde; en dat de Gemeente daar aan beantwoorde.

Ik hebbe de eer met veel agting te zyn.

Myn Heeren,

UEd. dienstwillige dienaar

Beminnaar van den Openbaaren Godsdienst.

DE VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN EENER REIZE NA DE NOORD-POOL, OP BEVEL VAN ZYNE BRITTANNISCHE MAJESTEIT, IN DEN JAARE MDCCLXXIII, ONDERNOMEN DOOR CONSTANTINE JOHN PHIPPS.

VEelvuldig en bekend zyn de Reistochten na 't Noorden, op hoog bevél, ondernomen; dan veele jaaren hadt dit ontwerp gerust; maar met den aanvang van February, in den jaare 1773, heeft de *Koninglyke Maatſchappy* te *Londen* zyne Majeſteit het beveelen van eene Reis na het Noorden aangeraaden; het voornaamſte oogmerk was te beproeven hoe verre na de Noord-Pool het vaarbaar was. Zyne Majeſteit keurde deezen voorſlag goed, en beloofde goedgunſtig die te willen aanmoedigen. Captein PHIPPS hoorde van deeze bedoeling niet, of hy boodt zich aan om de Reis te aanvaarden. Zy, die het opzigt hebben over de Lengte, haalden, ten zelfden tyde, den Heer ISRAEL LYONS, een' zeer bedreeven Starrekundigen te *Cambridge*, over, om Capt. PHIPPS te vergezellen, en zy verzorgden hem een toeſtel om waarneemingen en proeven te doen, ter bevorderinge van de Zeevaardkunde, die gelyk ſtond zo niet beter was, dan men ooit aan Scheepsboord gehad hadt. Dr. IRVING ging desgelyks aan boord van Capt. PHIPPS, om eene voldoende proeve te geeven van de uitvinding, voor welke hy van het Parlement eene belooning ontvangen hadt; en men bevondt dat hy in ſtaat was om goed water in genoegzaame hoeveelheid te bezorgen met weinig meer brandſtoffe dan 'er vereischt werd om de Scheepskost te kooken. Op deeze reize gaven zy, die het opzigt over de Lengte is aanbevolen, twee Tydmeeters ter beproevinge mede, de eene vervaardigd door den Heer KENDALL, op de gronden van HARRISON, de andere gemaakt door den Heer ARNOLD, volgens zyn eigene beginzels. Capt. PHIPPS hadt zelve een Zakhorlogie, door den Heer ARNOLD zamengeſteld, waar door hy, met een grooter maate van nauwkeurigheid, de Lengte waarnam, dan gedaan werd met de twee andere werktuigen: dewyl het op de geheele reize maar 2/ 4c// verſchilde.

De natuur der Reize meer dan gemeene zorge vorderende zo in de ſterkte, als in de toerusting der Schepen, verkoos men twee ſterke Schepen, de *Race-Horſe* en de *Carcaſs*. In 't byzonder werd door Lord SANDWICH last gegeeven om de gewoone uitrusting der Schepen te veranderen, en de leevens-

vensbehoeften te ſchikken naar de ongunſtigheid der Lugtſtreeken. Een groote voorraad van ſterke Dranken en zwaare Bieren werd, gevolglyk, aan boord gebragt; by dit alles was eene warme kleeding gevoegd voor elk Man, om hun gegeeven te worden, zo ras zy op die Breedte kwamen, waar die gifte noodwendig zeer aangenaam en dienſtig moest weezen.

Op den 19 *April*, ontving Capt. PHIPPS last, en de Schepen werden gereed gemaakt, en tot de beoogde Reize verſterkt, en by elk een meerder aantal boots en ſloepen toegevoegd, om, in gevalle een van beide in 't ys bezet geraakte, de Manſchap te bergen.

Den 22 *Mey*, de Schepen zeilreed liggende, vervoegde zich Lord SANDWICH zelfs aan boord van de *Race-Horſe*, om te zien of alles wat hy bevolen hadt tot de uitrusting, naar eisch, volvoerd was; en hy gaf zyn genoegen te kennen over alles, als overeenkomende met zyne oogmerken, en zo hy hoopte naar den zin der geenen, die zich tot deezen tocht inſcheepten.

Op den 26 ontving Capt. PHIPPS zyne Inſtructien van de Admiraliteit, om na de Noord-Pool te zeilen, of zo verre het hem mogelyk was, en zo na op één Middaglyn, als de omſtandigheden wilden gehengen.

Den 30 *Mey* kreeg Capt. PHIPPS, te *Nore*, by zich de *Carcaſs*, gevoerd door Capt. LUDWIDGE. Geduurende hun vertoeven aldaar, ging de Heer LYONS, de Starrekundige, te *Sheernesfort* aan land, en vondt de Breedte 51° 31′ 30″. de Lengte 30′ O.

Den 4 *Juny* leverde LUDWIDGE zyne ontvangen bevelen over; zy ligtten het anker en zetten de Reize voort.

Den 9 bevonden zy zich op de Breedte van 54°. 4′ 54″. *Flambourgh Head* N. W. ten N. op een afſtand van zes mylen.

Den 12, wel gevorderd zynde, was het licht genoeg om den ganſchen nagt op het dek te kunnen leezen.

Den 13 was de Breedte, middags waargenomen 59°. 32′ 31″. Het verſchil tusſchen de berekende en de waargenome Breedte was 36′ het Schip zo veel Noordlyker zynde, dan men gerekend hadt. De Lengte 1°. 37′. O.

Den 15 bepaalden wy de ligging van *Hang-Cliff*, een merkwaardigen Uithoek van de *Shetlandſche Eilanden*, op de Breedte en Lengte van 60° 9′ en de Lengte 56′ 30″. W. De Schepen komen 'er dikwyls; doch nooit voorheen heeft men de ligging bepaald.

Den 20 peilden wy een veel grooter diepte, dan men ooit

onderſtaan hadt, met een lyn van 780 vadem; doch bereikten den grond niet. Met een Thermometer, uitgevonden door Lord CHARLES CAVERDISH, vonden wy het water op die diepte 26° naar de Schaale van FAHRENHEIT, in de lugt ſtondt dezelve op 48½°. Op deezen dag maakten wy eerst gebruik van Dr. IRVINGS uitvinding om van Zeewater, door overhaalen, versch water te krygen. Het water was geheel van zout gezuiverd en goed om te drinken; de hoeveelheid dagelyks verkreegen, door een weinig meer brandſtoffe te gebruiken dan noodig was om de Scheepskost te kooken, was van 34 tot 40 *Galonnen* elk, omtrent vier pinten *Hollandsch*. Des noods zou men veel meer hebben kunnen overhaalen, door een weinig meer te ſtooken.

Den 25 deeden wy verſcheide waarneemingen omtrent de Miswyzing, wy vonden dezelve 's morgens 17° 9′ W. en 's namiddags ten drie uuren ſlegts 7° 47′. W. Van deeze ſchielyke en groote verandering, die uit geene dwaaling ontſtondt, maar uit eene voor ons onbekende oorzaak, konden wy geene rede geeven.

Den 26 bleek door twee Maanswaarneemingen dat de Lengte 9° 57′ 30″ O, op 37′ na met het Horlogie overeenkomende; ſchoon den voorgaanden dag de Lengte volgens de Maan en het Horlogie 2° 38′ W. verſchilde.

Den 27 was de Miswyzing, volgens verſcheide Waarneemingen, 20°. 38′ W.

Den 28 vonden wy een ſtuk dryvend hout, op de Breedte van 77°, dit was Dennenhout, niet door de Wormen geknaagd. Tuſchen 10 en 11 uuren des nagts ontdekten wy Oostwaards Land op den afſtand van 10 of 12 mylen.

Den 29 voeren wy digt by het Land heen. De Kust ſcheen noch bewoonbaar noch toeganglyk; hooge, dorre, zwarte rotzen, zonder het minſte zweemzel van planten en kruiden, en vallеien met ſneeuw en ys gevuld, zouden het denkbeeld van een' altoosduurenden winter opgeleverd hebben, hadt de ſchoonheid van het weer, de ſtilte der Zee, de heldere Zonneſchyn en het beſtendig daglicht, geen aangenaamheid en nieuwigheid bygezet aan deeze onbeſchryflyke zeldzaame vertooning. Negentien waarneemingen weezen uit, dat de Miswyzing 11° 53′. was. Geene blykbaare oorzaak deedt zich op wegens het groot verſchil tuſchen de Miswyzing nu, en die men den 27 deezer hadt waargenomen.

Op den 2 *July* maten wy de hoogte van verſcheide Bergen, en vonden een derzelven 1503 *Yards* hoog. [Elk Yard is drie Engelſche voeten.]

Den

Den 3 zeilden wy den geheelen dag langs de Kust van *Spitsbergen*.

Den 4 bevonden wy 's namiddags by waarneeming de Breedte 79° 31′. Gingen in een kleine Baay, ten zuiden van de *Hamburger baay*, ten anker, en namen eenig water in. Onze Starrekundige ging, met den noodigen toeſtel, om waarneemingen te doen aan land, doch het Weer wilde niet dienen.

Den 5 kreegen wy, omtrent vier uuren 's morgens berigt van het Groenlandſche Schip *Rockingham*, dat hy eenige Groenlandsvaarders geſprooken hadt, en dat het ys tien mylen van de Kaap *Hacluyt* N. Westwaards lag. Wy ligtten het anker en ſtevenden recht na dien uithoek. Dikke mist. Wy naderden het ys, en liepen gevaar van 'er in te geraaken. De koude was zeer draaglyk.

Den 6, dewyl wy den wind van het ys af hadden, beſlooten wy te beproeven of 'er eenige opening was ten N. O. van de Kaap: het ys, volgens alle berigten, dit jaar N. W. liggende.

Den 7 zeilden wy langs het ys en hielden 'er digt by heen, om geene opening te misſen. 's Namiddags ten vier uuren bevonden wy ons ſchielyk op 14 vademen water. Voortzeilende, en terſtond weder het lood werpende, vonden wy weder 23 vademen. Oostwaards aan zeilende, vermeerderden de brokken los ys en werden grooter. Geen blyk van opening deedt zich op, maar wy liepen veel gevaar van bezet te worden. Het was onmogelyk verder te gaan; en dus volſtrekt noodzaaklyk te rug te keeren. Het was middernagt eer de *Race-Horſe* vry van 't ys was, en kon niet voor 's morgens by de *Carcaſs* komen.

Den 8 hielden wy ons by 't Land.

Den 9 zetten wy den koers Westwaards, doch vonden het ys daar geheel vast leggen. Het verſt dat wy op deeze reize westwaards van *Spitsbergen* kwamen was 2° 2′. O. Het werd nu moeilyk en de grootſte oplettendheid moest 'er aangewend worden. Verſcheide Scheepslieden vonden zich door de koude ongeſteld en de warme kleeding der Admiraliteit kwam nu byzonder te ſtade.

Den 10, in het ys beklemd, en genoodzaakt hier door te worſtelen, zetten wy de voorzeilen by, dit gaf aan het Schip, door dien de wind wakkerde, zo veel vaarts, dat het 'er met geweld doorrukte. Nu van het Oosten tot het westen langs het ys meer dan 10 graaden gezeild hebbende, begonnen wy te denken, dat dit een vast en ondoordringbaar lichaam was,

onderſtaan hadt, met een lyn van 780 vadem; doch bereikten den grond niet. Met een Thermometer, uitgevonden door Lord CHARLES CAVERDISH, vonden wy het water op die diepte 26° naar de Schaale van FAHRENHEIT, in de lugt ſtondt dezelve op 48½°. Op deezen dag maakten wy eerst gebruik van Dr. IRVINGS uitvinding om van Zeewater, door overhaalen, versch water te krygen. Het water was geheel van zout gezuiverd en goed om te drinken; de hoeveelheid dagelyks verkreegen, door een weinig meer brandſtoffe te gebruiken dan noodig was om de Scheepskost te kooken, was van 34 tot 40 *Galonnen* elk, omtrent vier pinten *Hollandsch*. Des noods zou men veel meer hebben kunnen overhaalen, door een weinig meer te ſtooken.

Den 25 deeden wy verſcheide waarneemingen omtrent de Miswyzing, wy vonden dezelve 's morgens 17° 9′ W. en 's namiddags ten drie uuren ſlegts 7° 47′. W. Van deeze ſchielyke en groote verandering, die uit geene dwaaling ontſtondt, maar uit eene voor ons onbekende oorzaak, konden wy geene rede geeven.

Den 26 bleek door twee Maanswaarneemingen dat de Lengte 9° 57′ 30″ O, op 37′ na met het Horlogie overeenkomende; ſchoon den voorgaanden dag de Lengte volgens de Maan en het Horlogie 2° 38′ W. verſchilde.

Den 27 was de Miswyzing, volgens verſcheide Waarneemingen, 20°. 38′ W.

Den 28 vonden wy een ſtuk dryvend hout, op de Breedte van 77°, dit was Dennenhout, niet door de Wormen geknaagd. Tuſſchen 10 en 11 uuren des nagts ontdekten wy Oostwaards Land op den afſtand van 10 of 12 mylen.

Den 29 voeren wy digt by het Land heen. De Kust ſche
noch bewoonbaar noch toeganglyk; hooge, dorre, zwa
rotzen, zonder het minſte zweemzel van planten en kru
en valleien met ſneeuw en ys gevuld, zouden het
beeld van een' altoosduurenden winter opgeleverd h
hadt de ſchoonheid van het weer, de ſtilte der Zee,
dere Zonneſchyn en het beſtendig daglicht, geen a
heid en nieuwigheid bygezet aan deeze onbeſchr
zaame vertooning. ntien waarneemingen
dat de Miswyzing /. Was. Geene blyk
deedt zich op w groot verſchil tuſſch
zing nu, en die 27 deezer hadt waarg
Op den 2 wy de hoogte van
gen, en vo
is drie Engel

met een wortel
s een Meir be-
n.
n in den agter-
liswyzing was

der zee, om
op de breedte
den wy het Ys
gte rigting.
°. 16′. 45″. O.

wy hielden voor
Inloopen, zuid-
n klein vlak Ei-
aan land gingen.
s, dien zy wond-
roote menigte Wal-
boot poogden te
m uit de hand ruk-
eren hebben moeten
Carcas niet tydig te
nden wy Denneboo-
p 't ſtrand geworpen,
mmige ſcheenen, met
andere met een byl ge-
Dit hout was gansch on-
Eiland in de lengte circa
was het met mosch be-
en eeten; een derzelven
goed van ſmaak. Zy za-
een Diertje wat grooter dan
geſpikkelden huid; als mede
n en ontelbaare Zeevogelen.
en in zynde, op de Breedte
e O, werden eenige afgezon-
n. Kort na hu k, ge-
't ys bezet. In keer-
en berg bekl wel-
aan, een o nitzigt
ken ys. en za-
lſche Kaa en ver-
ſcheen t Het ge-
, was n onderlyk,

Den

oordeelden het gevolglyk noodloos eenige poogingen aan te wenden om 'er in te breeken; maar, om te weeten, of het aan *Spitsbergen* vast was, besloot Capt. PHIPPS Oostwaards aan te houden, en, indien 'er zich op dien ſtreek eenige opening opdeedt, daar door te zeilen.

Tot den 13 viel 'er niets byzonder meldenswaardig voor; doch toen noodzaakten de voortekens van een naderenden ſtorm ons, eene bergplaats te zoeken in de *Vogelezang*, een klein Eiland waar wy ankerden op 11 vademen, in een zagten kleigrond. De Noordoostlyke uithoek van deeze haven is de *Gekloofde Klip*, een merkwaardige klip, zo geheeten zints de eerſte ontdekking van dit Eiland. In 't Noordwesten is een hoogte, door de *Hollanders* de *Vogelezang* geheeten. Deeze haven is zeer veilig, aan alle kanten beſchermd wordende door eene menigte van Eilanden. De oude Zeelieden gaven 'er den naam aan van de *Schoone Haven*. Hier namen wy water in, en gingen aan land met de werktuigen om waarneemingen te doen; doch het mistig weer belette volkomen gebruik te maaken van alles. Terwyl zy hier waren vonden zy dat dit Eiland lag op 79° 50′ Breedte, 10°. 2′ 32″ Lengte O. De Miswyzing 20°. 38′ W. De overhelling 82°. 7′. De Breedte van de *Gekloofde Klip* 79° 55′ de Lengte 9° 59′ 30″ O. *Hacluyts Kaap* 79° 47′. De Breedte 9° 11′. O.

Den 18 ligten wy het anker, zetten Noordwaards koers, en omtrent acht mylen gezeild hebbende, werden wy door het ys belemmerd en konden niet verder gaan.

Tot den 23 gebeurde 'er niets optekenenswaardig; wy zeilden op verſcheide ſtreeken, naar dat wy de meeste ruimte vonden, thans ſtevenden wy Noordwaards aan door het losſe ys. Hier kreegen wy een hevigen ſchok van het ſchuivend ys; doch de Schepen leden geen ſchade. Noord- en westwaards het ys vast vindende, konden wy alleen beproeven, hoe verre het mogelyk was Oostwaards te komen, en onderzoeken of 'er ook, op dien koers, eene opening na het Noorden was.

Den 25 zeilden wy, op den agtermiddag, voorby het *Reeneveld*, hier heeft de kust ten Oosten eenigzins een ander aanzien. De klippen zyn zo hoog en zwart niet als aan den Westkant, waarom de Oude Zeelieden ze ook de *Roodebeyen* genaamd hebben; doch zy zyn even kaal, ſchoon de grond eenigzins yrugtbaarder is. Des Avonds zagen wy het *Moffen Eiland*. De Capt. van de *Carcaſſ* ging hier aan land, en vondt het omtrent twee mylen breed, en op 't zelve veele nesten van Zeevogelen. Ook zagen zy 'er drie Beeren, en

een

een ſtuk aangedreeven Hout, drie vadem lang met een wortel aan 't zelve. In 't midden van het Eiland was een Meir bevrooren in 't midden, maar open aan de kanten.

Den 26 waren wy tuſſchen drie en vier uuren in den agtermiddag op 12°. 20′. 45″. Lengte O. De Miswyzing was 12°. 47′. W.

Den 27 ſchepten wy hoope, door de ruimte der zee, om hooger Noordwaards op te ſtevenen; maar op de breedte van 80°. 48′. en 14°. 59′. 30″. Lengte O, vonden wy het Ys geheel vast Oost- en Westwaards in eene lynregte rigting.

Den 28 waren wy op de Lengte van 15°. 16′. 45″. O. en kwamen 's avonds by de *zeven Eilanden*.

Den 29 ontdekten wy eene opening, die wy hielden voor den mond van 't *Waigat* of den *Straat van Hinloopen*, zuidwaards ſtrekkende. Hier tegen over lag een klein vlak Eiland, waar op eenige Officiers en Matroozen aan land gingen. In 't wederkeeren ſchooten zy op een Walrus, dien zy wonden, doch terſtond wegging, en, van eene groote menigte Walrusſen vergezeld, weder kwam, die de boot poogden te overweldigen, en een der roeijeren een riem uit de hand rukte: zy zouden voor den aanval der Zeedieren hebben moeten bezwyken, indien een ſloep van de *Carcaſ* niet tydig te hulp gekomen ware. Op dit Eiland vonden wy Denneboomen, zeſtien of achttien voet hoog, op 't ſtrand geworpen, eenige waren zeventig voeten lang, zommige ſcheenen, met wortel en al, uit den grond gerukt, andere met een byl gekapt, de lengte van twaalf voeten. Dit hout was gansch onbeſchadigd. Zy oordeelden, dat het Eiland in de lengte circa zeven mylen haalde: op 't midden was het met mosch begroeid, en 'er liepen twee Reedieren eeten; een derzelven ſchooten zy, en vonden het vet en goed van ſmaak. Zy zagen ook een grauwen Vos, en een Diertje wat grooter dan een Wezel, met een zwart en wit geſpikkelden huid; als mede eene groote menigte kleine ſnippen en ontelbaare Zeevogelen.

Den 30, tuſſchen de Eilanden in zynde, op de Breedte van 30°. 31′. en 18°. 49′. Lengte O, werden eenige afgezonden, om verkenningen te doen. Kort na hun vertrek, geraakten de Schepen rondſom in 't ys bezet. In den avond keerden zy weder. Zy hadden eenen berg beklommen, van welken zy Oost en Noord-Oost aan, een onuitoogbaar uitzigt hadden, over vlak en ongebrooken ys. Ten Zuid-Oosten zagen zy Land, in de *Hollandſche* Kaarten als Eilanden verbeeld, waar mede het ys zich ſcheen te vereenigen. Het gezigt, 't welk zich hier opdeedt, was nieuw en verwonderlyk.

Den

Den 31 zette het ys zodanig toe, dat het zeilen onmogelyk was. Beide de Schepen maakten vast aan het zelfde ysveld, 't welk aan 't eene einde 25, en aan het andere ruim 22 voeten dik was. Wy waren nu op 19°. 0′. 15″. Lengte O. De Miswyzing 12°. 24′. W. De Schepen zaten geheel vast. Schoon weder; het volk vrolyk, maar de Scheepsbeſtuurders zeer ongerust over de bezetting.

Den 1 Augustus werd het ys gekrooden, en rees door den ongelyken tegenſtand, op zommige plaatzen, tot geheele bergen.

Den 2 dik mistig weer: ſterke koelte; doch geen het geringſte blyk van open water.

Den 3, helder weer. Wy poogden eene doortocht te maaken, door eene kleine opening, die zich Westwaards opdeedt, arbeidden daar aan den ganſchen dag, doch te vergeefsch. De Schepen dreeven met het ys Noord-Oost en Oostwaards aan; de losſe ysvelden kwamen van het Westen.

Den 4, eene kleine koelte uit den Oosten, doch van geene uitwerking.

Den 5, dewyl de vrees, van hier te zullen moeten overwinteren, elk begon aan te grypen, zondt men na een Eiland, twaalf mylen van de Schepen af, om te zien hoe het daar geſteld was.

Den 6 kwamen zy weder met tyding, dat, ſchoon het ys rondſom de Schepen lag, de Zee Westwaards zich geheel open vertoonde. Hier met de Schepen te overwinteren, dagten de Stuurlieden en de Officiers onmogelyk; en nog min mogelyk was het zo groot een ysbrok als 'er tuſſchen de Schepen en de open zee in lag, weg te werken. Het eenig middel nog overig, was de boots gereed te maaken, en daar mede na *Spitsbergen* te vaaren, waar nog *Hollandſche Schepen* lagen. Dit werd goedgekeurd, en men maakte de noodige toebereidzels. Ondertuſſchen zondt men allerwegen Scheepslieden uit, met lood en lyn, om te peilen, waar zy eenige opening vonden. Dewyl de Schepen dreeven, en het water van uur tot uur afnam, werd het gevaar grooter. En het blyven was onvermydelyk geweest, indien, of het ys op den grond vast gezet was, of de Schepen geſtooten hadden.

Den 7 wendden wy alles aan, om de Schepen door 't ys te haalen: en dit ging gemaklyker, dan wy verwagtten: voor den middag waren wy reeds twee mylen gevorderd. Terwyl het volk ſchafte, geraakten de Schepen vry van 't ys. Door dit gunſtig verſchynſel aangemoedigd, werd 'er terſtond last gegeeven, om alle de zeilen los te maaken, om, zo 't mogelyk

was,

was, door de ysſchollen heen te zetten! Het volk bleef niet te min bezig met boegzeeren, en aan boord deed elk zyn best.

Den 8, zetten wy deezen arbeid voort: het ys veel en zwaar; vorderden deezen dag omtrent drie mylen, en de Schepen waren met het ys nog meer Westwaards gedreeven.

Den 9, een mistige morgen; doch, in den naamiddag, klaarde de lugt op, en wy waren zeer verblyd, toen wy bevonden, dat de Schepen door het ys verder Westwaards gedreeven waren, dan wy, met alles aan te wenden, zouden hebben kunnen doen te weeg brengen. Eindelyk zeilden de Schepen de boegzeerders voorby, en de Capiteins gaven haar bevel, aan boord te komen. De hoop van uit de bezetting te geraaken, herleefde, en elk arbeidde met ongelooflyken yver.

Den 10, werden de Schepen, door veel en zwaar ys gedrongen, en zy kwamen omtrent den naamiddag in zee.

Den 11, zeilden wy omtrent drie uuren in den morgen, met eene ſtyve koelte tusſchen het Land en het Ys heenen, en in 't gezigt van beiden, ſchoon het weer mistig was; voor den avond kwamen wy ten anker, by de vlakte *Smeerenburg* geheeten, waar vier *Hollandſche Schepen* lagen, op welke wy ons in geval van nood verlaaten hadden, om 'er mede t'huiswaards te keeren. Hier waren de *Hollanders*, in vroegeren tyd, gewoon traan te kooken. Eenige overblyfzels hunner traankookeryen en pakhuizen zyn 'er nog te zien.

Den 12, gingen wy aan land, om Waarneemingen te doen.

Den 13, beletten de regen en het dampig Weer ons in dit oogmerk.

Den 14, begonnen wy onze Waarneemingen, en voeren daar mede den 15, 16 en 17 voort, en vonden tegen over de plaats, waar de werktuigen geplaatst waren, een der merkwaardigſte Ysbergen in dit geheele Land. Dezelve was 300 voeten hoog: op de zyde was een waterval. De zwarte Rotzen, de witte ſneeuw, en de ſchoone kleur van het ys, maakten hier eene romaneske vertooning. Dikwyls vallen 'er van deeze Ysbergen groote ſtukken af, en ſtorten met groot geweld in zee. De Steen was eene ſoort van marmer. Geen blyk deedt 'er zich op, van Mineraalen of Brandende bergen: geen Inſecten, geen Kruipende Dieren, zelfs geen Aardwormen. Geen rivieren, geen water, dan 't welk voortkwam van geſmolten ſneeuw. Geen Donder of Blixem. Geen verſchil, by helder Weer, tusſchen den middag en den middernagt; wy konden altoos de nadering van het ys zien, door een helder

ſchyn-

ſchynzel aan den gezigteinder, door de Scheepslieden *Ysblink* geheeten. Al het dryvend hout, waar omtrent zo veele giſſingen gemaakt zyn, 't welk wy zagen, was Dennen hout, niet door wormen geknaagd, uitgenomen eenige Pypeduigen, door Dr. IRVING op een laag Eiland gevonden. De natuur van het Ys, een hoofdvoorwerp onzer opmerkinge zynde, hadden wy, wanneer wy by de *Zeven Eilanden* zaten, veelmaals gelegenheid, om de werking daar van te aanſchouwen; dikmaals zagen wy ſtukken van verſcheide morgens in 't vierkant, opgeſchooven tusſchen veel grooter velden, die wederom op een ander, en vervolgens op een derde ſchooten, tot zy met elkander één ſtuk van eene verbaazende hoogte uitmaakten. Deeze opeenhooping zou waarſchynlyk voortgeduurd hebben, tot dat de geheele Baay in eenen enkelen ysklomp veranderde, zo de ſtroom geen onverwagte verandering te wege gebragt, en het ys de Baay uitgevoerd hadt.

Den 19 ligtten wy het anker. Drie of vier dagen te vooren, hadden wy de beginzels der ſcheemeringe gezien.

Den 20 zetten wy onze koers W. N. W, kwamen in een drift van los ys, doch verlooren het gezigt hier van welhaast door de mist.

Den 21 kwamen wy in het West-ys, en waren genoodzaakt te wenden.

Den 22 liep de wind Noorden, en het ſaiſoen dus verre verſtreeken zynde, was 'er niet meer te doen. In dit West-ys deedt zich, tusſchen de tachtig en één en tachtig graaden, geen de minſte opening na het Noorden *op*. Wy beſlooten daarom, ons van deezen Nobrdenwind te bedienen, om Zuidwaards op te ſtevenen.

Den 24 zagen wy *Jupiter*. Het gezigt van die Star was nu voor ons een zo zeldzaam verſchynzel als de zon in den middernagt, wanneer wy eerst binnen den Poolcirkel kwamen.

Den 4 *September*, het weer zeer ſchoon zynde, herhaalden wy, met eenen gelukkigen uitſlag, de proeve, om, op groote diepten in den Oceaan te peilen; en kreegen grond op 683 vademen.

Van den 7 *Sept.* tot den 24, hadden wy verſcheide ſtormen, beſtendig verſcheide uuren te vooren aangeweezen, door het daalen van den Barometer. Dr. IRVING bevondt, by proefneeming, dat de zee dus geſchokt en beroerd, veel warmer was dan de Dampkring: en dus de aanmerking van PLUTARCHUS, dat de Zee, door het wentelen der baaren warmer wordt, bekragtigd.

Capt,

Capt. PHIPPS beſluit zyne Reisbeſchryving, met rede te geeven, dat hy den beſten tyd tot het doen deezer reize hadt uitgekoozen. De geweldige ſtormen, welke zy door moesten ſtaan, in de te rug reize, woeden zo wel in de Lente als in den Herfst. En hadden zy, op de heenreize dit Weer aangetroffen, zy zouden zich genoodzaakt gevonden hebben, veele noodwendigheden over boord te werpen. Waren zy laater uitgezeild, het gunſtig weer zou voorby geweest zyn, eer zy de plaats hunner beſtemminge bereikt hadden: en zy zouden geen tyd gehad hebben, om aan het ys te komen, eer de winterkoude aankwam, waar door het ſtuk van het vaaren tot de Noordpool nog twyfelagtig zou gebleeven zyn. Terwyl zy op den rechten tyd uitvaarende, niet alleen den 80e. van Breedte bereikten, zonder eenigen hinder van het Ys te ontmoeten: maar zy hadden desgelyks genoegzaamen tyd, om de ſtreek Ys te onderzoeken, tuſchen de Breedte van 80° en 81°. zich meer dan 20°. van het Westen tot het Oosten uitſtrekkende, waar in geen de minſte opening na het Noorden te zien was; het maakte een vaste zoom uit, door geen menschlyke kunst te ginnen. Weshalven alle poogingen, om een doortocht na het Noorden te zoeken, voorts vrugtloos ſchynen te zullen weezen.

GABRIELLE.

Eene Lotharingſche Geſchiedenis.

Wanneer de Vos, de listigſte van alle Dieren, 'er op uit is, om zyn prooi te bemagtigen, kiest hy van zyne loerplaats den zwakſten onder de kudde uit; het weerloos Lam moet zyn bloeddorst leſchen. De Mensch, die de meeste hoedanigheden zyner mededieren bezit, volgt het voorbeeld. Hy laat het oog vallen, op de onſchuldige, de eenvoudige, die onbewaakt op het Land woont, en agt haar zo ras vermeesterd als gezien. De dwingland in de Liefde ſchept, zo wel als de Dwingeland in den oorlog, zyn vermaak in over de zwakke te zegepraalen.

GABRIELLE paste haars Broeders Wyngaard, in *Lotharingen*, op. Zy waren de eenig overgebleevene van eene aanzienlyke Familie, die eertyds groote goederen bezat, en den welluſt hunner Landgenooten uitmaakte. Staats-omwentelingen hadden de Ouders van hunne bezittingen beroofd, eene geringe Land-

Landhoéve, met een kleinen Wyngaard, was het eenige bezit van GABRIELLE en haaren Broeder AUSTIN. De laatſte nam het zwaarſte werk waar, en de eerſte, de huislyke bezigheden afgedaan hebbende, hielp zy haaren Broeder in het ligtere werk. Zy zuiverde de wynſtokken, bondt de zwakke looten aan; en ſleet in dien arbeid met genoegen haare dagen.

De Heer LE PON, wien het naastbygelegen Kasteel en bosch toebehoorde, reedt op een morgen voorby deeze Landhoeve; hy zag GABRIELLE, zy bekoorde hem door haare ſchoonheid. Haar los en golvend hair, zwarte oogen, friſſche kleur, en fraaije geſtalte, die het behulp van den tooi der kleedinge niet behoefde, waren aanloklykheden, welke LE PON niet zonder vervoeringe kon aanſchouwen. Nauwlyks hadt hy haar gezien, of hy ſtelde vast, haar eene ſlavinne zyner lusten te maaken. Hy verzogt haar, op zyn rytuig te willen komen: zy weigerde. Hy hieldt aan; doch zy vlood in het *Dorp*. Hy zag haar dien dag niet weêr.

Greetig op zulk een prooi geſteld, kwam hy den volgenden dag weder, en ſlaagde gelukkiger. Het was Zondag, en hy nam GABRIELLE waar, zo als zy, op eenigen afſtand haaren Broeder volgende, na de Kerk ging. Welhaast geraakte hy met haar in geſprek, vertelde wie hy was, ſprak van zyne rykdommen, bood haar alles aan; doch zy verwierp alles. De eenige gunst, welke hy van haar kon verwerven, was eene belofte, dat zy hem den volgenden avond zou ontmoeten digt by haare wooning.

Hoe onvoorzigtig dit ook mogt weezen, de onbedagte GABRIELLE hieldt haar woord. In de daad, de nieuwigheid van het tooneel, 't welk zich opdeedt aan haar oog en verwagting, zette haar aan, en zy beſloot het te waagen, al was het enkel om te zien, hoe het zou afloopen. Hier by kwam nog, dat het LE PON aan geene bekoorlykheden mangelde, en zyne kleeding ſtrekte zeer, om hem nog behaaglyker te maaken in het oog van een Landmeisje. Zy ontmoete hem, derhalven, met eenige vooringenomenheid, en verliet hem met wederzin. Met één woord, zy ſtemde met hem op, den volgenden morgen, met hem te zullen doorgaan, dat hy in boerenklederen vermomd zou komen, om den agterdogt der Dorpelingen niet op te wekken.

De dag brak aan. LE PON verſcheen ter beſtemder plaatze; doch hy vondt tot zyn leedweezen GABRIELLE niet. GABRIELLE was t'huis gebleeven, in diepe gepeinzen over 't geen zy gedaan en beloofd hadt. De rustlooze nagt doorgebragt in overleggingen, het waarſchuwend geweeten, deeden haar

de

de ſlegtheid van dit ſtuk bemerken. Zy dugtte voor den haat haars Broeders, dien zy vreesde en beminde. Zy kreeg een dieper inzigt van de oogmerken van LE PON. Zy beſloot hem niet te ontmoeten.

Alle deeze goede en voorzigtige raadſlagen hielden haar bezig, als LE PON, die het wagten op de afgeſprooke plaats lang verveelde, in zyne vermomde kleeding, in het Dorp en aan de deur der Landwooninge kwam. — Zy ſtondt verſteld. *Myn waardſte* GABRIELLE, ſprak LE PON, *waarom hebt gy my te leur geſteld?* — „ Ô Myn Heer LE PON", antwoordde de onthutſte Jonge Dogter, „Ik kan niet — „ ik wil niet gaan". — *Niet gaan, waarom niet?* — „ Ach! ik kan het u niet zeggen, maar weezenlyk, Myn Heer „ LE PON, ik kan niet, dat is, ik wil niet gaan" — *Zeg my „ waar gy voor vreest.* — Voor veel dingen; maar boven „ al voor myn Broeder, hy zal myne hulp-misſen, wie zal „ de Tuin, wie het Huis bezorgen? Alles zal verwilderen. „ Als myn Broeder t'huis komt, vermoeid van den arbeid, „ zal hy niets dan een verlaaten hut vinden; en GABRIELLE „ zal een der ſlegtſten weezen". — *Myn lieffte* GABRIELLE, viel hier LE PON op in, *hoe onnut zyn uwe bekommernisſen! Ik zweer u op myne knien*, en hy viel 'er op neder, *dat ik alles goed zal maaken, geef my alleen uwe toeſtemming om nu met my te gaan.* — „ En zult gy myn Broeder te vrede „ ſtellen?" vroeg GABRIELLE — *Ongetwyfeld*, antwoordde „ LE PON. — „Neem my dan mede", was haare taal; „ voer my uit het gezigt van myn Broeder, van myne woo- „ ning, van myn wyngaard; want my dunkt, alles beſchul- „ digt my." — LE PON ging met haar agteruit, bragt haar op zyn rydtuig, en reed na zyn kasteel.

Met het vallen van den avond, kwam de arme AUSTIN t'huis, en vondt den ſleutel in de deur, en het huis verlaaten. Hy vermoedde niets kwaads, hy dagt, zyne Zuster zou by iemand in de buurt weezen. Het werdt laat, en hy langer hoe ongeruster. Hy doorzogt de buurt, maar vond haar niet; doch kreeg berigt, dat zy, 's morgens met een' vreemdeling agter het Dorp om gegaan was. Dit ontroerde hem, en hy beſloot, haar 's morgens op te zoeken.

In zyne verdere naſpeuringen ſlaagde hy niet ongelukkig: want het rydtuig hadt veeler aandagt getrokken: en zeker berigt deedt hem beſluiten, rechtſtreeks na het kasteel van LE PON te gaan. Hy klopt aan, verzogt den Heer te mogen ſpreeken. Het antwoord was, hy is niet t'huis. „ Ik zag hem, „ zeide AUSTIN, voor *dat* glas-toen ik 'er voorby ging." *My dunkt*, ſprak de Knegt, *dat gy my zeer ſtout tegenſpreekt.*

AUSTIN ſtootte hem weg, en ging bedaard naar de deur van de kamer, in welke hy LE PON gezien hadt; hy opende dezelve, en vondt LE PON alleen. — " Myn Heer", ſprak hy, „ ik heb eene Zuster verlooren, en ben verzekerd dat gy de „ ſchaaker zyt. Ik kom niet om u te dreigen, of met ſmaad„ redenen te overlaaden. Ik kom als haar Broeder, die vol„ ſtrekt beſlooten heeft, haare zaak te handhaaven, en haar „ myne beſcherming te verleenen, zo lang zy die verdient". *Vriend*, was het woord van LE PON, *geloof my, uwe Zuster is hier niet.* — " Het ſmert my, " hervatte AUSTIN, " dat „ ik een Heer van uw aanzien moet tegenſpreeken; my „ dunkt, ik hoor haar ſnikken in de naaste kamer". — *In de daad, Landman, gy hebt mis.* " Kom, Myn Heer, ver„ volgde AUSTIN, ik wil voor de vuist met u handelen, en „ de regtmaatigheid van myn verzoek, in dit geval, met „ uwe eiſchen gelyk ſtellen. Ik weet, gy hebt deeze eenvou„ dige jonge Dogter door ſtreeken, waar tegen zy niet gewa„ pend was, verleid, en uit haare landwooning gelokt; doch „ laat zy voor ons verſchynen; laat GABRIELLE hier komen, „ ik zal het in haare keuze geeven, of zy by u wil blyven, „ dan met my wederkeeren. Ik wil het aan haare beſliſſing „ overlaaten". Hier op zeide LE PON alleen, dat hy onkun„ dig was van alles wat de Zuster des Landmans betrof. — Toen AUSTIN vernam, hoe het op die wyze niet wilde gelukken, vervoegde hy zich na de deur van de kamer, waar hy zyne Zuster hoorde; deeze was geſlooten: hy ſtootte met zyn knie dezelve open. GABRIELLE viel hem ſchreiende om den hals. Hy nam haar by den arm, en ſtondt gereed, den ſchaaker met verſmaading aanziende, met haar weg te gaan. *Wagt een oogenblik*, riep LE PON, *en ik zal u voldoening geeven. Dat ik uwe Zuster verleid heb, is waar; doch ik heb haar niet bedorven, haare eere is nog onbevlekt. Wat u betreft, ik verwonder my over uwen moed en ſtandvastigheid, gy zyt een braaf Man, en zoudt de Familie van* LE PON *niet tot ſchande ſtrekken. Staa my uwe Zuster af, en gy zult myn Broeder weezen.* — " Neem haar", was het woord van „ AUSTIN, indien zy u kan beminnen". GABRIELLE gaf haare toeſtemming, en werd den volgenden dag Mevrouw LE PON.

LOCKE'S EDELMOEDIG EN CHRISTLYK GEDRAG OMTRENT EENEN VYAND.

De groote LOCKE hadt, in zyne vroege jeugd, eene byzondere vriendſchap aangegaan met een' Jongeling, nevens hem in dezelf-

zelfde buurt opgebragt. Mr. LOCKE ging in het betoon zyner Vriendſchap zo verre, dat hy het belang zyns Vriends aanmerkte, als onafſcheidelyk aan 't zyne verknogt, en elke aanblik van geluk voor een van beiden beſchouwde, als een gunſtige gelegenheid, om beider welvaaren te bevorderen. Wanneer hy, nogthans, in de gunst van eenige aanzienlyke Heeren geraakt was, begon zyn Vriend hem dit geluk te benyden, en, over 't hart van dien grooten Man, naar zyn eigen oordeelende, ſtelde hy vast, dat deeze, met den aanwas zyner middelen, hem zyne vriendſchap zou onttrekken.

Met dit begrip vervuld, poogde hy Mr. LOCKE, by die Begunſtigers, in kleinagting te brengen, en hunne gunst ten zynen voordeele te verwerven, door het ontdekken van alles, wat deeze, in het vertrouwen der vriendſchap, hem openhartig medegedeeld hadr. Eğter bevindende, dat alle zyne poogingen van dien aart vrugtloos waren, maakte hy zich ſchielyk weg, en nam eene ſomme geids mede, welker gemis hy wist, dat zynen Vriend in groote ongelegenheid zou brengen.

Mr. LOCKE voelde zich zeer getroffen wegens deeze trouwloosheid, en geheel verſlaagen, als hy bemerkte, welke ſlinkſche ſtreeken die vermeende vriend hadt aangewend, om hem in wanagting te brengen: doch ſteeds voortvaarende in zyn' arbeid, en het verdienen van de gunst zyner Voorſtanderen, verkreeg hy eene en andere bediening die niet min voordeelig dan aanzienlyk waren.

Op een' morgen aan 't ontbyt zittende, werd hem aangediend, dat een Man, in een ſlegt en verſleeten gewaad, hem verzogt te ſpreeken. Mr. LOCKE, door zyne bevorderingen niet trots geworden, gaf terſtond last, dien Man by hem te laaten komen: en zag, tot zyne groote verwondering, zynen geweezen Vriend, door een ſnood en buitenſpoorig gedrag, in de diepſte armoede en verlegenheid gedompeld, hem om onderſtand en vergifnis ſmeekende. Mr. LOCKE hieldt eenigen tyd het oog op hem gevestigd, zonder één woord te ſpreeken: eindelyk zogt hy een Bankbrieſje van vyftig Ponden Sterling, en gaf het hem, met de volgende merkwaardige betuiging.

„ Schoon ik u, in alle opregtheid mynes harten, het gepleegde „ ten mynen opzigte vergeeve, moet ik u noit in ſtaat ſtellen, om „ my voor de tweede keer dus te beleedigen. —— Neem deeze „ kleinigheid aan, welke ik u geef, niet als een blyk myner voorgaande vriendſchap; maar alleen tot onderſtand in uwe tegenwoordige verlegenheid. Bedien 'er u van, om uwen dringenden nood te „ voldoen, zonder te bedenken, hoe weinig gy zulks verdient. —— „ Geen weigering —— Geen verder aanſtaan. —— Het is volſtrekt onmogelyk, dat gy myn vertrouwen weder wint: want „ weet, dat één geſchonde vriendſchap, voor altoos, onherſtelbaar „ verbrooken is".

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in November 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29. 10	29. 10½	29. 11	45	49	47	O	O	O	Betr. W.
2	30. 0	— 11½	30. 0	42	47	46	—	—	—	Held. —
3	—	30. 0	29. 11½	41	47	48	Z O	Z t O	Z t O	— M. V.
4	—	29. 11½	— 11	40	41	40	N O	N O	N O	M. Betr.
5	29. 9½	— 8	— 6½	38	39	41	—	—	—	Betr.
6	— 4½	— 4	— 4½	38	39	38	—	O	O	— Wind.
7	— 6	— 6½	— 7	32	33	36	O	—	—	H. Betr.
8	— 5½	— 4½	— 4½	34	35	37	—	—	—	Betr. M.
9	— 5	— 5½	— 6	39	42	41	Z W	W t Z	N W	— —
10	— 9½	— 11½	30. 0½	33	40	42	N O	Z W	Z W	Helder.
11	30. 0½	— 11	29. 1½	42	41	41	W	—	—	Betr. R.
12	29. 10½	— 9½	— 9	36	39	41	Z	Z	N W	M. R. W.
13	— 11½	30. 0	30. 0½	30	33	34	N O	O	O	Helder.
14	—	29. 11	29. 10½	38	41	44	N W	N W	W t N	Regen M.
15	— 10	— 10	— 10	34	46	48	W t N	W t. N	—	Buijig.
16	— 10½	— 10½	— 10½	45	49	50	—	—	—	M. Reg.
17	—	— 10	— 8½	48	49	48	—	—	Z W	— —
18	— 5	— 3	— 4½	48	50	42	Z W	W	W t N	R. W. H.
19	— 5½	— 5½	— 7½	37	38	37	N W	N t W	N O	Buij. —
20	— 9	— 10	— 11	30	31	30	Z t O	Z O	N O	Betr. Sn.
21	30. 0	30. 0	30. 0½	28	30	29	N O	N O	—	H. Wolk.
22	29. 11	29. 10	29. 9½	26	25	25	Z t O	Z t O	O	Sneeuw.
23	— 10	— 9½	— 5	17	24	29	Z O	Z	Z	H. Sneeuw.
24	— 1½	— 0	— 2½	35	32	28	N	N	N O	Sn. Storm.
25	— 6	— 7½	— 8	25	29	30	N O	N O	—	— Wind.
26	— 8½	— 9½	— 11½	28	30	29	—	—	—	— —
27	30. 0	30. 0	30. 0	26	28	27	—	—	—	Wolk. H.
28	29. 10½	29. 7	29. 4	24	27	28	Z	Z	Z	B. Sneeuw.
29	— 1½	— 1	— 0½	32	33	34	Z W	Z W	W	Sn. Helder.
30	28. 10	— 0	— 29½	33	33	37	N W	N	N	Mist. —

Hoogſte Barometer d. 30. 0½
Laagſte Barometer d. 28. 10.
} middelb. d. 29. 5⅛

Hoogſte Thermometer gr. 50.
Laagſte Thermometer gr. 17.
} middelb. gr. 33½

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in December 1774.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 4	29. 4½	29. 6	33	35	34	W t N	W t N	W t N	Sn. Helder.
2	— 6½	— 6½	— 5½	31	33	36	Z W	Z	Z	Held. M.
3	— 4	— 3½	— 5	36	38	40	Z t O	Z t O	Z t O	Regen.
4	— 8	— 8½	— 10	40	41	40	Z O	Z O	Z O	Betr. M.
5	— 11	— 11½	30. 0½	32	33	34	O	O	O	H. Wolk.
6	30. 3	30. 3½	— 4	24	26	25	—	—	—	—
7	— 4	— 3	— 1	23	25	25	N O	N O	N O	— Sn.
8	29. 11	29. 9	29. 7	15	20	19	—	Z W	—	Sn. Storm
9	— 6	— 6½	— 7½	20	26	25	Z	Z	Z	— Betr.
10	— 5	— 5	— 6	22	34	33	O	—	—	— Reg.
11	— 7½	— 8½	— 10	37	41	39	Z t O	Z t O	Z t O	H. Wolk.
12	— 10	— 10½	— 10½	39	44	44	—	—	—	— —
13	30. 0½	30. 1½	30. 1½	41	42	43	Z W	Z W	Z W	— Mist.
14	29. 11½	29. 11	29. 10	44	45	44	W t Z	W t Z	—	Reg. M.
15	— 8	— 10½	30. 1	41	44	43	N W	N W	W t N	Mist Held.
16	30. 1½	30. 2	— 1½	41	43	39	—	N	N	—
17	— 1½	— 1½	—	34	35	37	N O	O	O	—
18	—	— 2	— 2	34	35	36	—	N t O	N t O	—
19	— 2	—	—	36	40	36	Z W	N W	N	— Held.
20	—	—	— 2½	34	36	35	N W	N O	N O	—
21	—	— 1½	— 1½	34	35	34	O	O	O	—
22	—	— 2½	— 4½	34	37	35	N t W	N W	N W	Helder. R.
23	— 5	— 6½	— 6½	35	38	37	—	N t O	N	Betr. H.
24	— 6	— 6	— 6	38	39	38	N W	N	—	M. Reg.
25	—	—	—	39	41	39	—	N W	N W	— —
26	—	—	—	40	41	39	—	—	—	— Held.
27	—	— 5½	— 5	38	39	40	N N W	W t N	W t N	— Reg.
28	— 4	— 3	— 1½	39	41	43	Z W	W t Z	W t Z	Betr. —
29	— 3½	— 5	— 6	33	34	34	N	N O	N O	Helder.
30	— 6½	— 6	— 5½	26	31	32	O	Z	Z	— Mist.
31	— 3½	— 1½	29. 11	23	30	31	Z	—	—	—

Hoogste Barometer d. 30. 6½ } middelb. d. 29. 11⅕
Laagste Barometer d. 29. 3½ }

Hoogste Thermometer gr. 45. } middelb. gr. 30
Laagste Thermometer gr. 15. }

WAARNEEMINGEN.

Frankryk. *Senones*, Hoofdplaats van het Prinsdom *Salm*. Den 27 November was de Thermometer van *Reaumur*, 's morgens om 8 uuren op 15 en ½ gr. onder het Vriespunt. Gelyk aan die in 't Jaar 1709 te *Parys*, zynde volgens *Fabrenheit* 3¾ gr. onder 0; dog in dezelfde Maand is te Parys op den gemelden dag de Thermometer niet laager dan 7 gr. onder 0 geweest, gelyk aan *Fabrenheit* 16¼ gr.

Koppenhagen. Den 26 November. De Thermometer ſtond toen ter tyd op 9 gr. onder het Vriespunt, gelyk aan 11¼ volgens *Fabrenheit*; het geen aldaar iets buitengewoons was in dat Jaargety.

Den 10 November is de koude te *Drontheim* in *Noorwegen* zoo hevig geweest, dat de Thermometer van *Reaumur* op 15 gr. onder het Vriespunt ſtond; zynde volgens *Fabrenheit* 1¼ onder 0.

Den 7 December. Te *Weenen* ſtond de Thermometer van *Reaumur* 's morgens op 6 gr. onder 0. Volgens *Fabrenheit* 18⅞.

Den 9 December, was te *Altona* de Thermometer van den Hr. *Holman* gedaald tot op 3 gr. onder 0. Volgens den Thermometer van *Fabrenheit*.

INHOUD
VAN HET
MENGELWERK.

Tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk, in het Derde Deels Tweede Stuk.

GEdagten over de Armoede, beſchouwd in derzelver jammerlyke en beklaagenswaardige gevolgen. Door den Heer C. V. D. G. 1

De Uitwerkingen van wit Bilzen-zaad. Door Dr. ARCHIBALD HAMILTON. 13

Aanmerkingen over de Spys en Drank der Menſchen. Door Dr. BUCHAN. 14

Natuurlyke Historie van den *Phaiſant*. Volgens BUFFON. 25

Aanmerkelyk voorbeeld van de uitwerking eener ſtrenge Koude. Uit Capt. COOK's *Voyage* &c. 37

De Beſchaafdheid en het verkrygen van Kundigheden en Begaafdheden, der Jufferſchappe aangepreezen, en de hoofdregels, daar in te houden, Briefswyze voorgedraagen. 43

NEHEMIA, een voorbeeld van de Liefde tot het Vaderland. Door J. JORTIN. 49

Een verhaal van een enkele Breuk van het Scheenbeen in een zwangere Vrouw, in welk geval 't *Callus*, niet dan naa de Verlosſing, voortgebragt werd. Door Mr. EDWARD ALANSON. 60

Aanmerkingen over de Onmaatigheid. Door Dr. BUCHAN. 64

Natuurlyke Historie van den *driekleurigen*, *gekuifden*, en van den *zwarten* en *witten Chineeſchen Phaiſant*; als mede van den Phaiſant, *Argus* geheeten. Volgens BUFFON. 68

Berigt wegens een nieuw uitgevonden Werktuig, de *Boutentrekker* genoemd. Door JAN RODENRYS. 71

De voornaamſte Leevensgevallen van Dr. BENJAMIN HOADLY, Biſchop van *Winchester*. 78

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid, enz. te Amſterdam, in *January* 1774. 92

Verhandeling over de Weldaadigheid. Door den Heer C. V. D. G. 93

Berigt aangaande de Echte *Oleum Cajupoeti*. Inzonderheid betreffende derzelver afkomst, en hoe zy hier onlangs van *Folia Cajupoeti* is geſtookt. Beſchreeven door Dr. M. HOUTTUYN. 104

Natuurlyke Historie van den *Paauwies*. Volgens BUFFON. 114

Eenige aanmerkingen, over den Duur des Leevens in Menſchen en Dieren. Door den Heer SENAC. 120

Berigt van de ſchriklyke Peſt, die, in den voorleeden Jaare, te *Basſora* en te *Bagdad* gewoed heeft. 122

Antwoord op de gewigtige Vraag; of een *Ryk Land* het kan uithouden tegen een *Armer Land*, van gelyke natuurlyke voordeelen, in het opleveren van behoeften en goedkoopheid der Manufacturen. Door Dr. TUCKER. 124

Twee zonderlinge gebeurtenisſen; ons voor oogen ſtellende eene deugdzaame *Milaanſche Marquiſinne* — en de gevallen van den Prins en Prinſes de *Craon*. 131

Berigt wegens het *Stolpiaansch Legaat*. 135

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid enz. te Amſterdam, in *February*. 136

Verhandeling over de Weldaadigheid, *Vervolg en Slot* van *bladz.* 109. 137

De aanmerkelyke en goede uitwerkingen van ruime giften van Gemeen Zout, in een buitengewoon geval van Wormen. 146

Eenige nuttige Aanmerkingen over de Natuur en het Vertoon der Planeeten. 148

Natuurlyke Historie van den *Pauwiet*. Volgens BUFFON. Vervolg en Slot van bladz. 119. 151

De voornaamſte Leevensgevallen van den beroemden Dr. ASTRUC. 155

Vergelyking tuſſchen F. BACON en J. LOCKE. 162

De Deugd, de zuivere bron van braave en edelmoedige daaden; opgehelderd door de Geſchiedenis van VALVAISE, den Boezemvriend van den grooten GUSTAVUS ADOLPHUS, Koning van *Zweeden*. Door Mr. BROUKE. 166

Brief

INHOUD.

Brief van den Heer *N. Laatwys*; behelzende eene onbewimpelde opgave van zyn Character. 177

Waarneemingen wegens de Lugtsgesteldheid enz. te Amsterdam, in *Maart*. 179

Gedagten over de Kortheid des Tyds. Door den Heer C. V. D. G. 181

Waarneeming van een Regtstyvige Kramp (*Tetanus*), geneezen door Wryvingen met Kwik. Door M. DE LA ROCHE. 189

Natuurlyke Historie van den *Graauwen*; den *Witten*, den *Kleinen Grauwen* en den *Berg-Patrys*. Volgens BUFFON. 193

Berigt van eene nieuwe en zonderlinge soort van Eikenboom. Door J. Z. HOLWELL. 202

Waarneemingen wegens het Melkwit vertoon van Zeewater op zommige Plaatzen. Door Capt. NEWLAND. 204

Schets van den Staat der Letterkunde in *Engeland*, en byzonder te *Oxford*, omtrent den tyd der Hervorminge. Door WARTON. 204

Amynthas. Herderszang van den Heere GESNER; naar het Fransch, door L. S. P. Z. 214

Schets van de daadlyke Wysbegeerte der Chineesen, onder zekere hoofden gebragt. 218

De Opregtheid beloond. *Eene waare Geschiedenis*. 220

Berigt van het Genootschap te *Amsterdam*; onder de Zinspreuk: *Floreant Liberales Artes*. 223

Gedagten over de Kortheid des Tyds. Vervolg en Slot van bladz. 189. 225

Over het gebruik van Kwik in Stuipziekten. Door Dr. DONALD MONRO. 232

Aanmerkingen over de Winden, en de uitwerkzels van de verschillende gesteltenissen der Lugt op 's Menschen Lichaam. Door Dr. MALOUIN. 234

Natuurlyke Historie van den *Rooden Griekschen*, en den *Rooden Europischen Patrys*. Volgens BUFFON. 237

Vergelyking van Italie en Frankryk. Door TORQUATO TASSO. 243

Het Character van *Cyrus*. Uit XENOPHON. 259

INHOUD.

De Berg der Geleerdheid en der Weetenſchappen. *Een Droom.* 263

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid enz. te Amſterdam, in *April.* 268

Verhandeling over de Vermogens, die de Ziel veredelen of verlaagen, naar men toelaate dat ze op dezelve werken. 269

Over de Verteering van de Maag, naa den Dood. Door J. HUNTER. 277

Natuurlyke Historie der *Duiven.* Volgens BUFFON. 282

Kort berigt van de Ontleeding eens Jongen Elephants. Door PETRUS CAMPER. 293

Programma van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te *Haarlem* voor het Jaar 1774. 314

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid enz. te Amſterdam, in *May.* 320

Verhandeling over *Deut.* XXVII: 18. Door JOHN JORTIN. 321

Brief van RICHARD PULTENEY aan W. WATSON, aangaande de Geneezingskragt van eene vergiftige Plant, gegeeven in plaats van de Water-Pastinaken. 332

Natuurlyke Historie van de *Tortelduif.* Volgens BUFFON. 336

De noodzaaklykheid van het doen van Proefneemingen, tot het verklaaren van Natuurlyke Verſchynzelen, in een nieuw voorbeeld aangetoond, door MARTINUS VAN MARUM. 339

Character van Dr. ROBERTSON. 344

Beknopt berigt van de Gelegenheid, Uitgeſtrektheid, Lugtſtreek, Bevolking, Koophandel en Handwerken van *Nieuw Engeland*; en eene korte beſchryving van *Boston.* 348

De Herkomst en het Character van Harlequin, ontvouwd in eenen Brieve van den Heer HERRY B — F — T. Gedagtekend *Venetie*, Feb. 1774. 355

Een zonderlinge List. 360

Berigt van het Genootſchap, tot Spreuke voerende: *Kunst wordt door Arbeid verkreegen*, te *Leyden.* 361

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid enz. te Amſterdam, in *Juny.* 364

Verhandeling over de verſchillende Gebreken, die de een door den ander vervangen worden, en, op onderſcheiden tyden,

den, onder de Menſchen heerſchen. Door C. V. D. G. 365
Nieuwe Waarneemingen, wegens den Groei der Boomen en Vrugten. Door den Heer MUSTEL. 373
Vertoog over de Soberheid. 380
Aanmerkingen over het Gedrag der *Americaanen* omtrent *Engeland*, en de beste wyze om die Volkplantingen aan 't zelve nuttig te maaken. Door Dr. TUCKER. 391
Eerzuil voor den nieuwgebouwden Amſteldamſchen Schouwburg. Door L. S. P^s. Z^n. *Dichtſtukje.* 400
De Geest der Faamrooving. *Een Droom.* 404
Gedagten over het Hartzeer. 406
Programma van het *Bataafsch Genootſchap* der Proefondervindelyke Wysbegeerte, te *Rotterdam.* 408
Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid enz. te Amſterdam, in *July.* 412
Verhandeling over de verſchillende Gebreken der Menſchen, die de een door den ander vervangen worden, en, op onderſcheide tyden, onder de Menſchen, heerſchen. (*Vervolg* en *Slot* van bladz. 373.) 413
Verhaal van zommige lugtbevattende Holligheden, in Vogels, welke met de Longen gemeenſchap hebben, en geplaatst zyn beide tusſchen het Vleesch en in de holle Beenderen deezer Dieren. Door JOHN HUNTER. 421
Natuurlyke Historie van de *Ring-Duif.* Volgens BUFFON. 427
Waarneemingen wegens de Voortteeling der Dieren, en de zorge welke zy voor hun Kroost draagen. Door Lord KAMES. 432
Zedekundige Gedagten. 437
De Goede Oom. *Een Zedeleerend Geval.* 441
Brief van den Heer POINSINET, aan den Heer LACOMBE, over de waare oorzaak der uitbanninge van OVIDIUS. 450
Programma van de Maatſchappy der Nederlandſche Letterkunde te *Leyden.* 453
Berigt van het Taal- en Dichtlievend Genootſchap te *Leyden.* Onder de Spreuk. *Kunst wordt door Arbeid verkreegen.* 454

INHOUD.

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid enz. te Amſterdam, in *Augustus*. 456

Proeve over het Geluk. Door den Heer FERGUSON. 457

Waarneeming over 't uithaalen van verſcheide Steenen uit de Blaas van een Kind. Door M. CHEMERY. 465

Natuurlyke Historie der Buitenlandſche Vogelen, die tot de *Duiven* behooren. Volgens BUFFON. 468

Nader Berigt wegens een nieuw uitgevonden Werktuig, den *Boutentrekker* genaamd. Door JAN ROODENRYS. 472

De Konst om Italiaanſche Populieren aan te kweeken. 474

Aanmerkingen over het Noorderlicht. In een Brief van den Heer J. S. WINN aan Dr. FRANKLIN. 477

Het Gebed eens Wijsgeers. 479

De voornaamſte Leevens- en Lotgevallen van JOHN WILMOT, *Graaf van Rochester*. 481

De Geveinsde Vriend. 491

Anecdote van MARIA ANTOINETTA, *de tegenwoordige Koningin van Frankryk*. 494

De Landman en de Regtsgeleerde. *Een Fabel*. 495

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid enz. te Amſterdam, in *September*. 496

Proeve over het Geluk. Door den Heer FERGUSON. Vervolg en Slot van bl. 465. 497

Waarneeming van den Heer JAN DE REUS, wegens een geulcereerd Uitwas, aan de Dye, van eene Vrouw, boven de zestig jaaren oud; nevens aanmerkingen over dat ſoort, en andere dergelyke gevaarlyke Ongemakken. 505

Natuurlyke Historie van den *Kwartel*. Volgens BUFFON. 512

SOCRATES, een overwinnelyk Wysgeer. Door GOTTSCHED. 521

De Bankroetier. *Eene zedelyke Vertelling*. 528

De Edelmoedigheid beloond. *Eene waare Geſchiedenis*. 535

De klaagende Amaril over 't afzyn van Dorilas. *Dichtſtukje*. 538

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid enz. te Amſterdam, in *October*. 540

Het

INHOUD.

Het Nieuwe Jaar. 541

Waarneeming van eene volkomene geneezing eener zeer ſterke achterwaardſche Opkrimping, van beide de Beenen. Door H. W. KRIEGER. 544

Natuurlyke Historie van den *Kwartel*. Volgens BUFFON. Vervolg en Slot. 546

Beſchryving van den Theeboom, het bereiden der Thee, de kragten van dit Gewas, benevens eenige aanmerkingen over 't algemeen gebruik daar van. Door DR. LETSTOME. 551

Bedenkingen over het Noorderlicht. Door DE LA LANDE. 559

CATO, niet als een onverwinnelyk Wysgeer geſtorven. Door GOTTSCHED. 561

Korte Geſchiedenis van *Agathon*. Ontleend uit de breedvoerige van den Heer WIELAND. 568

Brief over den Openbaaren Godsdienst. 581

De voornaamſte Byzonderheden eener Reize na de Noordpool, op bevel van zyne Brittanniſche Majeſteit, in den Jaare 1773, ondernomen, door C. J. PHIPPS. 586

Gabrielle. *Eene Lotharingſche Geſchiedenis*. 595

LOCKE's edelmoedig en Christlyk Gedrag omtrent eenen Vyand. 598

Waarneemingen wegens de Lugtsgeſteldheid enz. te Amſterdam, in *November* en *December*. 600 en 601

BERIGT

VOOR DEN

BOEKBINDER.

Afbeelding van den *Boutentrekker*, te plaatſen tegen over bl. 76

De *Stoel* des *Boutentrekkers* —— —— —— 473